MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA
BIBLIOTECA ȘTIINȚIFICĂ (INSTITUT) „ANDREI LUPAN”
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

HISTORIA EST MAGISTRA VITAE

CIVILIZAȚIE, VALORI, PARADIGME, PERSONALITĂȚI

In honorem profesor Ion EREMIA

Biblioteca Științifică Centrală
Secția editorial-poligrafică
Chișinău, 2019

Lucrarea a fost discutată și recomandată pentru editare la ședința Consiliului științific
al Bibliotecii Științifice (Institut) „Andrei Lupan”,
proces-verbal nr. 8 din 6 octombrie 2019

Editor: dr. hab. conf. univ. Constantin Manolache
Coordonator: dr., conf. univ. Liliana Rotaru
Responsabil de ediție: dr. Ion Valer Xenofontov
Redactori: Elena Pistrui, Vitalie Țurcanu
Redactare tehnico-artistică, paginare computerizată: Nicoleta Bogdan, Vitaliu Pogolșa
Coperta: Vitaliu Pogolșa

DISCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

Historia est Magistra Vitae : Valori, paradigme, personalităţi : In honorem profesor Ion Eremia / Bibl. Șt. (Inst.) “Andrei Lupan”, Univ. de Stat din Moldova, Fac. de Istorie şi Filosofie ; ed.: Constantin Manolache ; coord.: Liliana Rotaru ; resp. de ed.: Ion Valer Xenofontov. – Chișinău : Biblioteca Științifică Centrală “Andrei Lupan” (Institut), 2019 (F.E.-P. “Tipografia Centrală”). – 648 p. : des., fot.
Referinţe bibliogr. în subsol. – 50 ex.

ISBN 978-9975-3331-2-2.

94(478+498)+929(082)=135.1=161.1

H 66

© Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2019
© USM, Facultatea de Istorie și Filosofie, 2019
© Autorii, 2019

CUPRINS

Cuvânt-înainte (*Liliana ROTARU*) 5

ION EREMIA – *AMOR PATRIAE NOSTRA LEX*

Ion NICULIȚĂ. Medievist notoriu – destin realizat. Profesorul universitar, doctorul habilitat Ion Eremia la cea de-a 65-a aniversare 7

Igor ȘAROV. Ion Eremia. Un mare Profesor/Prieten/Om 10

Demir DRAGNEV, Ion Valer XENOFONTOV. Probleme de istorie medievală a românilor cercetate şi implementate de savantul şi pedagogul Ion Eremia (65 de ani de la naştere) 13

Aurel ZANOCI. O filă mai puțin cunoscută din activitatea profesorului Ion Eremia 25

Dinu POŞTARENCU. Prima atestare documentară a satului Ciuciuleni 32

Octavian MOȘIN. Profesorul Ion Eremia – un cercetător cu inima creştină 41

Alexandru CERGA, Mihail BULMAGA. Ciuciuleni – satul cu două biserici ortodoxe 44

CONTRIBUȚII LA ISTORIA VECHE ȘI MEDIE

Ioan-Aurel POP. Țara Moldovei şi unitatea Românilor 53

Ion TENTIUC. Vikingii la est de Carpați în secolele IX-XI. Contribuții arheologice 63

Igor BERCU. Stema Țării Moldovei: cap de bour sau cap de zimbru? 84

Emil DRAGNEV. Noi reflexe miniaturistice în pictura murală din Moldova medievală. Cazul bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți 93

Б. А. БЕРЕЗЕНКО, В. Г. ЧЕНЦОВА. Киевский «Феофанов крест» и Сучавский митрополит Феофан II 105

Viorel BOLDUMA. Relațiile Țării Moldovei cu Patriarhia ecumenică (sfârşitul sec. XIV – mijlocul sec. XVII) 116

Lilian CIACHIR. Relații istorice între România şi Elveția: câteva considerații privind creştinismul în cele două țări 135

Александр ПОНОМАРЁВ. Миссия Георгия Кастриота в Москву в 1697 году в свете внешней политики Константина Брынковяну 143

Igor SAVA. Patrimoniul mănăstirii Galata: de la fondare până la mijlocul secolului al XVII-lea 159

Alina FELEA. Peștitul şi logodna în Țara Moldovei în sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea 169

Elena FRUMOSU (DARII). Un dosar cu opisele colecției de acte medievale moldovenești predate comisiunii aliate conform convenției de armistițiu (1944) 187

Sorin ȘIPOȘ. Călători străini în Țările Române şi simbolistica frontierelor (1710–1810) 193

Silviu VĂCARU, Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU. Descoperirile de „comori” din Moldova (prima jumătate a secolului al XIX-lea). Surse arhivistice şi perspective de cercetare 214

Petronel ZAHARIUC. Despre acelaşi ieromonah Andronic de la mănăstirile Neamț şi Secu, însă despre o altă călătorie: la Ierusalim (1859) 234

Pavel COCÂRLĂ. Regele sfânt al Franței: Ludovic al IX-lea (1226–1270) 244

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR

Andrei EMILCIUC. Evoluţia sistemului fiscal în oraşele din Basarabia (1812–1871) 263
Artur LEȘCU. Deficiențele sistemului judecătoresc din Basarabia în perioada anilor 1812–1840 286
Constantin UNGUREANU. Locuitorii Bucovinei şi Basarabiei în prima jumătate a sec. al XIX-lea 294
Vlad MISCHEVCA. Diplomație și planuri geopolitice în timpul finalizării păcii de la București: misiunea amiralului Ciceagov (1812) 316
Valentin TOMULEȚ. Litigiile funciare între mănăstirile închinate din Moldova şi moşierii din Basarabia în primele decenii după anexare (Cazul tranzacţiei încheiate de moşierii Leon şi Tomuleţ cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi) 342
Cristina GHERASIM. Politici imperiale promovate în scopul disciplinării şi uniformizării societăţii nobiliare basarabene 363
Teodor CANDU. Mărturii cu privire la toponimia spațiului pruto-nistrean la începutul secolului al XIX-lea. Valea Săratei din ținutul Lăpușna 384
Igor CERETEU. Bibliotecile mănăstirești din Basarabia – centre de tezaurizare a patrimoniului de carte veche 392
Nicolae FUŞTEI. Contribuţii la cercetarea istoriei bibliotecii mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni 403
Anatolie LEȘCU. Regimentul 2 moldovenesc de infanterie și evenimentele din Basarabia în anii 1917–1918 414
Maxim MELINTI. Societatea istorico-arheologică bisericească din Chișinău – pilon cultural și spiritual al trecutului basarabean 426
Tudor Eugen SCLIFOS. Cabinetul de la Viena şi problema Basarabiei (1856–1857) 440
Liliana ROTARU, *Petru GOLBAN.* Traiectoria sinuoasă a organizării învățământului agricol în Basarabia la sfârșitul secolului al XIX-lea 456
Diana EȚCO. Tipologia şcolilor bisericeşti-primare din Basarabia la început de secol XX. Impactul reformei şcolare din 1902–1904 476

STUDII DE ISTORIE CONTEMPORANĂ A ROMÂNILOR

Nicolae ENCIU. Contextul internațional al evoluției Basarabiei în cadrul României interbelice 493
Svetlana SUVEICA. "… Not Easy, nor Difficult"?! On Romanianization vs Russification Policies in Bessarabia after 1918 522
Gabriel MOISA. Şi totuşi, de când? Discuţii istoriografice referitoare la prezenţa românilor în Ungaria trianonică 537
Lidia PRISAC, Ion GUMENÂI. Armenii din Basarabia în contextul Marii Uniri 547
Mihai D. DRECIN. Ioan I. Lapedatu. O bibliografie 562
Ion ȘIȘCANU. Colectivizarea în RSS Moldovenească: conjunctură, modalităţi şi consecinţe 567
Daniel LAZĂR. România comunistă – „patria" refugiaților iugoslavi antititoişti (1948–1952) 582
Ruslan ȘEVCENCO. Evoluţia sistemului politic în RSSM (1965–1990) 591
Sergiu MATVEEV, Ion Valer XENOFONTOV. Greva studențească din anul 1995 reflectată în foi volante şi în presa timpului 621
AUTORI 643

CUVÂNT-ÎNAINTE

„Un soldat ţinându-se cu mâinile
de marginea unui nor...
De bocancii lui, cu mâinile încleştate
se ţine alt soldat. De bocancii lui
altul, apoi altul, apoi altul şi altul,
şi-aşa până-n miezul pământului”.

Nichita Stănescu

Istoricii de la Chişinău merg mult mai des la conferinţe şi alte activităţi ştiinţifice, organizate de universităţile şi instituţiile de cercetare din vestul Ţării. Nu ştiu: o fi basarabenii care şi-au găsit sufletele-pereche la celălalt capăt de Ţară şi care au vrut, în acest fel, să se prindă de lumea românească, sau o fi fost ardelenii cei care şi-au dorit să prindă şi să lege „neam din neamul românesc” într-un tot întreg, chiar dacă numai spiritual?

Oricum ar sta lucrurile, cert este că, de-a lungul mai multor ani, în echipe diferite, noi istoricii de la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii de Stat din Moldova am mers la Oradea, Cluj sau Deva cu o regularitate de invidiat. Iar Omul, care nu a lipsit niciodată din grupurile de cercetători basarabeni, a fost profesorul universitar, istoricul Ion Eremia. Domnia Sa este Omul căruia îi aducem, prin acest volum, un omagiu la o vârstă frumoasă a împlinirilor. Ideea volumului „s-a copt” tot în timpul peregrinărilor ştiinţifice de care amintim. Călătoriile în vestul Ţării se fac pe timp de noapte, de obicei, cu autocare, mai întotdeauna lipsite de confort, astfel că odihna rămânea doar un vis şi nouă, călătorilor, nu ne rămânea decât să ne antrenăm în discuţii îndelungate, prin care să depăşim timpul şi oboseala, iar uneori, în iarnă, şi sentimentele de nelinişte sau temerile legate de dificultatea trecerii prin Pasul Bicazului sau altor încercări puse în faţă de geografia culmilor estice ale Carpaţilor Orientali.

Trebuie să recunosc că anume cu aceste ocazii am auzit cele mai interesante povestiri, ipoteze ştiinţifice şi opinii, dar şi multe sfaturi preţioase. Discuţiile, de multe ori combative şi „cu scântei”, semănau ele însele cu nişte odisei ştiinţifice, purtate dincolo de catedră. Sufletul lor a fost întotdeauna istoricul Ion Eremia – un profesor universitar şi cercetător atipic, o personalitate complexă, combativă şi frământată, cu un enorm potenţial uman şi ştiinţific, care a înţeles să-şi pună valoarea în slujba naţiunii. Este Cercetătorul ce exploatează sursa istorică şi raţionamentele cu dexteritate deosebită şi cu o acribie râvnită de mulţi, care ştie să le transforme în argumente ştiinţifice solide, belicoase şi puţin pasibile contestării.

De-a lungul anilor petrecuţi la Facultate, l-am văzut foarte modest din fire (o calitate, de altfel, extrem de rară în veacul nostru). Dar l-am redescoperit pe Omul − Ion Eremia, Omul, care stă de strajă şi alimentează fidelitatea faţă de tradiţia şi spiritualitatea românească, Omul – care a creat şi menţine o familie nucleară – o demonstraţie

în plus a faptului că familia tradițională și armonioasă poate să dăinuie și în era noastră (deși uneori cu încercări, sincope și convulsii).

Păstrându-și înțelepciunea țărănească moștenită și judecata sănătoasă, Omul – Ion Eremia investește mult în prietenie. Nu întotdeauna privește la fel ca prietenii problemele sau lucrurile, dar întotdeauna va oferi sfaturi înțelepte, lipsite de mercantilism, care vin tocmai în momentele critice sau mai puțin plăcute ale vieții fiecărei ființe umane. Și, chiar daca te cunoaște foarte bine, cu bune și mai puțin bune, Ion Eremia rămâne soldat fidel al prieteniei.

Am ajuns să aflu că, dincolo de flegmatismul imperturbabil pe care i l-am atribuit noi și dincolo de modestia aparentă a exprimărilor, este un vulcan de emoții când vorbește despre știința istorică, cea cu adevărurile (la stabilirea unor a contribuit personal) și falsurile ei, despre profesionalismul colegilor și statutul breslei în societate, că ține enorm la breaslă și că își dorește doar maturizarea și creșterea ei.

Această decodare a configuraţiilor ce definesc personalitatea Profesorului Ion Eremia a constituit un imbold la acțiune. Am avut nevoie numai de curaj, or motivaţia exista, de a propune colegilor și prietenilor să editǎm acest volum omagial, considerând că orice istoric, orice cercetător care l-a cunoscut și apreciat pe Ion Eremia în persoană sau prin opera lui științifică are, cu siguranță, ce spune. Fie că e un omagiu, fie că e o contribuție științifică, publicația poate materializa într-un fel aparte gratitudinea și respectul pentru istoricul, cercetătorul, profesorul, mentorul și prietenul Ion EREMIA.

Volumul omagial, intitulat sugestiv *Historia est magistra vitae* – pentru că este crezul omagiatului, a creat un cadrul pentru o reunire (tipărită) a colegilor de breaslă și a prietenilor domnului profesor Eremia. Lucrarea, alcătuită din patru compartimente ordonate succesiv, prezintă o impresionantă eterogenitate de subiecte istorice, care acoperă toate epocile, precum și o diversitate de domenii, or și Profesorul Eremia este un spirit renascentist prin multitudinea preocupărilor și subiectelor care îl interesează și pe care le-a cercetat.

Domnule profesor Ion Eremia, în înșiruirea anilor care pecetluiesc fără oprire trecerea ireversibilă a timpului și ne măsoară atât de cadențat existența tumultoasă și agitată, noi, autorii acestui volum, Vă asigurăm de înalta preţuire a comunităţii academice, a colegilor, prietenilor şi discipolilor și Vă urăm,

LA MULȚI ANI!

Liliana ROTARU

ION EREMIA – *AMOR PATRIAE NOSTRA LEX*

MEDIEVIST NOTORIU – DESTIN REALIZAT. PROFESORUL UNIVERSITAR, DOCTORUL HABILITAT ION EREMIA LA CEA DE-A 65-A ANIVERSARE

Prof. **Ion NICULIȚĂ**

Se nasc oameni ce profund marchează domeniul în care activează. Unul dintre aceştia este şi omagiatul nostru profesorul universitar Ion Eremia.

Apărut pe lume într-un splendid peisaj silvic din sânul Codrilor Hânceştiului, Domnia Sa, din fragedă copilărie a îmbibat prin toate fibrele organismului liniştea, cumpătarea, echilibrul şi înţelepciunea naturii – particularităţi pe care, odată însuşite, le-a păstrat în decursul vieţii. Cu o aleasă plăcere, în cele ce urmează vom încerca să însăilăm doar niscaiva crâmpeie din larga activitate a distinsului nostru coleg Ion Eremia. Autorul acestor rânduri se numără printre cei ce-l cunosc pe reputatul profesor timp de aproape o jumătate de secol, din a. 1971, când tânărul învăţăcel a fost înmatriculat ca student la anul I al Facultăţii de Istorie a Universităţii de Stat (pe atunci) din Chişinău. Sprinten, proporţional legat conform canoanelor Antichităţii, cu o coafură bogată demnă de invidiat, liniştit, binevoitor, galant cu domnişoarele şi prietenos cu colegii, el întruchipa tinereţea.

În calitate de conducător al grupei academice, în permanenţă l-am atestat la superlativ. Adevărat este că intuiam ceva, era prea pozitivă purtarea Domniei Sale. Era întotdeauna satisfăcut de zbuciumatele circumstanţe ale vremii cu inerentele informaţii politice, adunări comsomoliste şi sindicale în grupă, curs, facultate, Universitate, care de fapt era irosirea timpului necesar pentru studii. La aceasta se mai adaugă şi faptul că avea însuşirea de a fi „nevăzut”. Era prezent la manifestări sau nu, nimeni nu memoriza. Mult mai târziu am aflat că majoritatea „năzdrăvăniilor” petrecute în grupă, sau la curs, erau iniţiate şi de „liniştitul” şi „exemplarul” nostru omagiat. Nu e nimic de mirare, toţi erau tineri. După absolvirea facultăţii a fost repartizat în calitate de profesor într-o şcoală rurală. Din această cauză s-a văzut nevoit să refuze oferta Sectorului de arheologie al AŞ a RSSM. Cu toate că conducerea comunei i-a repartizat un lot de pământ pentru viitoarea gospodărie, iar directorul şcolii „ochise” şi o mândră fetiţă, menită ca viitoarea gospodină, plan dat în vileag mai târziu, domnul profesor Eremia, după încheierea anului de studiu, părăseşte „legitim” meseria de iluminist rural şi vine la Chişinău, ocupând postul vacant în Sectorul de arheologie al Institutului de Istorie, care i-a fost rezervat cu un an în urmă. Actualmente e greu de stabilit dacă

învățământul şcolar a pierdut, clar este că şcoala superioară, după cum s-a demonstrat, a avut de câştigat. În cadrul Institutului de Istorie al AŞ a activat până în 1979, când s-au produs schimbări radicale şi situaţia tânărului specialist Ion Eremia devenise oarecum precară. În decembrie 1979 Domnia Sa se transferă la Alma Mater, unde activează până în ziua de astăzi, parcurgând ierarhia universitară de la asistent până la profesor universitar, director de departament. Aceasta nici pe departe nu înseamnă că la Universitate totul a fost uşor, nestingherit şi fără disensiuni. Abia a dovedit să-şi închege cursul de prelegeri şi lecţiile practice, să formuleze tema tezei de doctor şi moare regretatul nostru profesor Mihail Muntean, conducător de teză. Din nou probleme. Au apărut voci „binevoitoare", care, emanând incompetenţă, propuneau schimbarea nu numai a temei, dar şi a direcţiei de cercetare, motivând prin lipsa de specialişti, din rândul cărora ar putea fi selectat un nou conducător, dar şi prin faptul că e prematur, ca asistentul Eremia să se gândească la doctorat. Se părea că destinul din nou îl pune la încercare. Dar după cum se ştie speranţa este fundalul activităţii. Uşor s-a găsit conducător ştiinţific – absolventul universităţii noastre Vlad Grosul, doctor în ştiinţe istorice, colaboratorul Institutului de Istorie a URSS al Academiei de Ştiinţe a URSS, s-au conturat şi posibilităţi de a lucra în arhivele centrale, precum şi publicarea rezultatelor obţinute în diverse reviste de specialitate. După munca asiduă zi de zi în arhivele din cele mai prestigioase centre ştiinţifice şi cabinete de carte rară din fosta URSS şi diverse biblioteci ştiinţifice, domnul Ion Eremia, către anul 1988, nu numai redactează, dar şi susţine cu brio doctoratul în cadrul Institutului de Balcanistică al AŞ a URSS din Moscova. Munca încordată din anii '80 ai secolului trecut s-a încununat cu serioase realizări. Anume în această vreme se „încheagă" cuplul „Eremeilor", consoarta fiind din aceeaşi breaslă şi facultate. Ambii îşi construiesc singuri un „cuib" familial unde apar pe lume doi copilaşi ca doi bujori. Aceştia, la rândul lor, le dăruiesc trei nepoţei frumuşei ca trei mure ce cresc vara în pădure. S-ar părea că domnul Ion Eremia şi-a împlinit menirea hărăzită voiajului pământesc. Este bine cunoscut că încă grecii antici considerau că un bărbat veritabil e numai acela ce şi-a înjghebat o familie, a crescut copii şi a sădit o livadă de măslini. La figurat, infatigabilul nostru omagiat le-a realizat pe toate cu „vârf şi îndesat", numai că sădirea livezii – munca de cercetare şi pasiunea de cizelare a măiestriei didactice se prelungeşte, cu rezultate demne de invidiat, până în prezent. Cercetările anuale, în fondurile arhivelor din Moscova, Leningrad/Sankt Petersburg şi desigur din Chişinău, Iaşi şi Bucureşti s-au soldat cu acumularea unui important set de documente de prim rang. Aşa s-a conturat, la vremea sa, teza de doctor habilitat „Politica externă a Ţării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea" susţinută la Chişinău în anul 2000. În intervalul de vreme dintre cele două doctorate de sub pana, pe atunci, doctorului conferenţiar universitar, au apărut tratate ştiinţifice şi o serie de studii şi materiale ce au văzut lumina tiparului la noi şi peste hotare, făcându-l cunoscut ca pe unul din cei mai prestigioşi medievişti. Semnatarul acestor rânduri, nefiind specialist în medievistică, e departe de gândul de a încerca o caracterizare a mesajelor informative şi gradului de profunzime a multiplelor studii monografice elaborate de profesorul Eremia. Aceasta o fac colegii de breaslă. Participând la un Collegium Internaţional organizat de Institutul de Arheologie şi Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. Ioan Cuza" din Iaşi,

la o recepţie, m-am nimerit printre medievişti. În timpul discuţiilor cineva m-a întrebat dacă am ceva cunoştinţe despre istoricul basarabean Ion Eremia. Răspunsul a fost prompt: „Cum să nu, cinci ani mi-a făcut nervi, fiind student în grupa academică la care am fost tutore/curator". S-a lăsat o linişte mortală. Colegii români mă priveau cu o curiozitate bănuitoare de parcă le-aş fi comunicat că l-am avut student pe Herodot. „Cum e mai tânăr decât dumneavoastră? a urmat întrebarea. Desigur, şi cu mult". Explicaţia a fost simplă. În lucrările semnate de Ion Eremia sunt puse în discuţie probleme nodale de prim rang, consacrate nu numai istoriei românilor, dar şi a întregii Europe de Sud-Est. Ideile lansate şi concluziile autorului sunt fundamental argumentate cu documente din arhive şi fonduri de carte rară, majoritatea lor fiind inedite. O asemenea apreciere, indisolubil, ilustrează seriozitatea cercetătorului Ion Eremia. Eu m-am bucurat nespus de mult pentru colegul nostru, dar şi pentru facultatea şi Universitatea noastră pe care noi toţi o slujim cu pietate.

Domnul profesor este şi un bun şi neobosit gospodar. Împreună cu consoarta cizelează, fără întrerupere, lăcaşul familiei, de la ridicarea fundamentului şi până în zilele noastre. Fiind un familist exemplar, este şi un grijuliu tată şi bunel. Şi totuşi, domnul Eremia nu e lipsit şi de unele „metehne". Domnia Sa organic nu tolerează lipsa de profesionalism în materie de istorie şi nu suferă obscurantismul, mai ales cel primitiv. Evenimentele ce s-au derulat după descompunerea Imperiului Sovietic, care a dus la apariţia pe harta Europei a noi state, în acelaşi număr şi a Republicii Moldova, inevitabil a contribuit la apariţia mai multor probleme. Alături de specialiştii oneşti, de prim rang, ce s-au antrenat în studierea proceselor postsovietice, au apărut şi un număr solid de persoane „autohtone" şi de peste hotare, care, fără să cunoască evoluţia istorică, în special a spiritualităţii populaţiei din voievodatele dunărene, repercusiunile ce au urmat după „eliberările" aduse de tătari, osmani, ruşi, lehi, austro-ungari etc., „explică", „rezolvă" dificultăţile existente, uşor indicând fără sfială căile ieşirii din impas. Un asemenea analfabetism, ignoranţă şi falsificare a istoriei Principatelor Dunărene nu a putut să nu revolte firea, deşi liniştită, a omagiatului nostru. Aşa au apărut lucrările: *Chestiunea Basarabiei poligon pentru intruşi?*, Chişinău 2012; *Politica – instrument de formare a unei naţiuni „Naţiunea civică moldovenească"*, Chişinău, 2018 etc. Datoria de cetăţean îl obligă să scoată în vileag insinuările „istoricilor de peste noapte", elucidând adevăratul scop pe care ei îl nutresc.

Cercetătorul, profesorul universitar Ion Eremia cu un profesionalism desăvârşit, cu dragoste, pietate şi competenţă pune la dispoziţia consângenilor şi celor care vor să-l audă adevărata istorie a mult pătimitului nostru popor.

Ajuns la această vârstă nobilă, care pentru un istoric profesionist este începutul mijlocului perioadei de muncă creativă, mai are de rezolvat multe probleme din medievistica actuală, de pregătit noi generaţii de studenţi, masteranzi, doctoranzi şi doctori habilitaţi în istorie. Colegii şi tineretul studios Vă doreşte, domnule profesor, sănătate, fidelitate profesiei şi familiei, fericire şi noi succese în activitatea Dumneavoastră nobilă.

Vivat, Crescat, Floriat!

Al Dumneavoastră Ion Niculiţă, doctor habilitat, profesor universitar

Chişinău 08.06.2019

ION EREMIA. UN MARE PROFESOR/PRIETEN/OM

Igor ȘAROV

Profesorul Ion Eremia ocupă un loc deosebit în inimile noastre, a celor care au absolvit Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova. Prietenia care mă leagă de o viaţă m-a făcut să înţeleg de ce mă atrage personalitatea sa, caracterizată prin pasiunea şi acribia cu care şi-a făcut toată viaţa meseria de istoric, modalitatea de a aprecia oamenii, sentimentul de recunoştinţă pe care-l nutreşte faţă de cei care sunt alături în momentele grele ale vieţii, atitudinea critică, dar în acelaşi timp foarte binevoitoare faţă de colegii/discipolii săi.

Născut la 1 noiembrie 1954 prin părţile Ciuciulenilor, judeţul Lăpuşna într-o familie de gospodari în care "tatăl era butnar, făcea şi repara butoaie la fabrica de vin din sat, iar mama lucra în colhoz". După cuvintele sale „tata era o persoană autoritară, dar mama era cea care potolea spiritele, când se încingeau". Au fost figurile principale care i-au marcat caracterul pentru toată viaţa. Am avut posibilitatea să cunosc această frumoasă familie şi spiritul care domina în ea în diferite perioade ale vieţii: fie atunci când locuiau la Ciuciuleni, fie când s-au mutat cu traiul mai aproape de copiii lor, la Bubuieci. De la tatăl său a aflat încă în anii de şcoală despre *Istoria Românilor*. Acesta păstrase manualele şcolare pentru nivelul primar din perioada interbelică. Serile, când tatăl se întorcea de la serviciu, citeau împreună cărţile de istorie. Proveniența din pitorescul sat răzeşesc l-a determinat ulterior, fiind student la Facultatea de Istorie, să aleagă la anul II tema tezei de an *Răzeşii din Basarabia*, dezvoltată ulterior în teza de licenţă.

Atitudinea faţă de dascălii săi din şcoala din sat este una exemplară. Cu multă dragoste îşi aduce aminte de profesorul său de clasele primare care i-a cultivat dragostea pentru carte – „era foarte sever cu noi, deşi eram mici, a făcut să înţelegem că trebuie să învăţăm". Aceleaşi sentimente le nutreşte şi faţă de profesoara de geografie din sat Adriana Ivanovna, care nu numai le-a cultivat dragostea pentru carte, ci a şi contribuit substanțial la metoda de studiere, la modul în care trebuie să fie structurate răspunsurile.

Deşi în şcoală, după expresia domnului profesor, „istoria mergea ca pe apă", o învăţa foarte uşor şi fără de mare efort, niciodată nu şi-a dorit o carieră de istoric. A ales pentru studii Școala Militară din Tallinn, dar părinţii au fost categoric împotrivă. În condiţiile create împreună cu un prieten al său au decis să depună actele la admitere la facultatea cu cel mai mare concurs – Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova. Aici a descoperit o lume nouă, de care nu se va mai despărţi.

Dascălul nostru, profesorul universitar Valeriu Cozma foarte des repeta fraza – *Istoria este succesiunea generaţiilor*. Ion Eremia a avut noroc de profesori notorii la facultate. Deosebitul respect pentru dascălii din cadrul facultăţii: Ion Niculiţă, Vladimir Potlog, Mihail Volodarschi, Filip Carajia, Afanasie Repida, Mihail Muntean

şi alţii îl va purta pe parcursul întregii vieţi. În special, a apreciat rolul profesorului Ion Niculiţă care a fost mentorul grupei în care şi-a făcut studiile şi care a rămas în această postură până în prezent. În acelaşi timp, ca model de pedagog prin vocaţie, cu înalte calităţi umane şi dragoste enormă pentru student i-a servit decanul facultăţii Afanasie Repida.

Cariera academică nu a fost una lineară. După absolvirea facultăţii (1976) a urmat experienţa de profesor de istorie timp de un an la şcoala medie din satul Drăguşenii Noi, raionul Nisporeni. La îndemnul şefului Sectorului de arheologie al Academiei de Ştiinţe, Ion Hâncu, a fost angajat în această instituţie, unde a activat timp de trei ani. În anul 1979 a fost angajat la Catedra de istorie a Moldovei de la Universitatea de Stat din Moldova unde a avansat cu succes toate treptele ierarhiei didactice şi ştiinţifice – de la lector (1979) la profesor universitar (2010) şi respectiv doctor în istorie (1988) – doctor habilitat (2000).

Lucrările ştiinţifice ale Domnului Profesor Ion Eremia se bazează pe diverse izvoare istorice, o mare parte dintre acestea fiind puse pentru prima dată în circuitul istoric. Date fiind preocupările mele de istoria românilor, mi-a atras atenţia în mod deosebit prin soliditatea argumentelor sale indiferent de tematica preocupărilor. Capacitatea de muncă este una din calităţile de invidiat. Făcea un volum de muncă pe segmente ce ar fi îndreptățit întreținerea unor instituții specializate care se preocupă de medievistică. O simplă analiză fugitivă a bibliografiei profesorului Ion Eremia nu poate să nu impresioneze.

Un moment important care-l caracterizează este importanţa pe care o acordă conservării şi promovării tradiţiilor naţionale, constituit nu doar din nevoia de a ne cunoaşte istoria, dar şi obiceiurile, datinile şi meşteşugurile pe care le-au păstrat şi transmis strămoşii noştri. Casa din Bubuieci a domnului profesor Ion Eremia este un adevărat muzeu, unde cu multă grijă se păstrează tot ce-i autentic românesc – de la porţile executate cu multă migală, în spiritul tradiţiilor locale şi până la multiplele accesorii care ţin de tradiţiile populare ale poporului nostru. Soţia sa – Maria este cea care cu mult suflet întreţine acest lăcaş.

Am avut ocazia să-l cunosc pe profesorul Ion Eremia în cadrul conferinţelor ştiinţifice, atât în Republica Moldova, cât şi peste hotarele ei. Comunicările prezentate de Domnia sa demonstrează o competenţă profundă şi o cunoaştere detaliată a problemelor abordate. Distinsul profesor a avut un rol important în organizarea şi dezvoltarea *Centrului de Studii interdisciplinare Chisinău–Oradea*, care funcţionează deja mai mult de un deceniu pe lângă cele două universităţi aflate la frontierele estice şi vestice ale spaţiului românesc.

Ultimii şase ani am deţinut diferite funcţii în Guvernul Republicii Moldova – viceministru al culturii, secretar general de stat al Ministerului Educaţiei, Culturii şi Cercetării. Nu am întrerupt însă nici pentru o clipă relaţiile cu Facultatea. Orele erau de regulă sâmbăta. Puține dintre zilele de odihnă în care să nu-l fi găsit pe distinsul Profesor în fața computerului în biroul său ori în fața studenţilor la Catedră. A fost una dintre persoanele cu care m-am consultat în permanenţă în materie de politici educaţionale, pentru ce îi sunt profund recunoscător.

Fiecare istoric la masa de scris are felul de a scrie, fiecare cu talentul său. Vasile Zamfirescu, discipolul lui Noica menţiona: „Arta de a trăi are de fapt două înțelesuri. În sensul comun, ea este arta de a da din coate în viața zilnică pentru a prospera material, o abilitate pusă în slujba lui «a avea». Adevărata artă de a trăi stă sub semnul lui «a fi» și constă în «știința» de ați trezi esența umană cu un minim de bunuri materiale” (Jurnal 1999, 24).

Familia frumoasă, casa românească, prietenii adevărați, laboratorul științific este ceea ce numim noi – Cetatea durabilă a distinsului profesor Ion Eremia. Indiferent de funcțiile pe care le-a ocupat pe parcursul vieții, o calitate distinctă l-a caracterizat – cea de-a fi Om. Prin tot ce a realizat, prin principiile sale promovate pe parcursul vieţii Ion Eremia poate fi recunoscut drept un model de Profesor universitar.

BIBLIOGRAFIE:

Jurnal 1999: În căutarea sinelui: Jurnal despre Constantin Noica. Jurnalul unei psihanalize, (Bucureşti, 1999).

PROBLEME DE ISTORIE MEDIEVALĂ A ROMÂNILOR CERCETATE DE SAVANTUL ŞI PEDAGOGUL ION EREMIA

(65 de ani de la naştere)

M.c., prof. univ. **Demir DRAGNEV**
dr. **Ion Valer XENOFONTOV**

În prima zi a ultimei luni de toamnă, când gospodarii îşi adună roadele câmpurilor şi toarnă vinul în butoaie, dr. hab. în istorie, prof. univ. Ion Eremia face un popas jubiliar, prilej pentru a începe a-şi aduna şi el roadele muncii sale creatoare de cercetare şi instruire de peste patru decenii, subordonate servirii realităţii istorice.

Înaltul profesionalism de cercetător şi notorietatea activităţii sale instructiv-didactice i-au impus numele printre oamenii de ştiinţă şi pedagogii de frunte, cunoscut în ţară şi peste hotare.

De ziua sa jubiliară prof. univ. Ion Eremia vine cu un substanţial şi multilateral aport în palmaresul istoriografiei româneşti, publicând peste 150 de lucrări ştiinţifice, inclusiv 17 cărţi şi broşuri, 14 compartimente în cărţi scrise în colaborare, 72 de articole ştiinţifice în culegeri tematice şi ediţii ştiinţifice periodice, peste 40 teze ale comunicărilor ştiinţifice la conferinţe şi simpozioane naţionale şi internaţionale, 16 recenzii la cărţile colegilor etc. Omagiatul a mai publicat 16 articole de popularizare a ştiinţei, precum şi diverse materiale didactice: 12 programe la istoria românilor şi universală pentru examenele de absolvire a gimnaziului, pentru cursul de istorie a românilor atât la Facultatea de Istorie şi Filosofie, cât şi pentru alte facultăţi, pentru cursuri speciale opţionale etc., precum şi trei hărţi ale Ţărilor Române în Epoca Medievală şi Modernă.

Spre aceste substanţiale realizări prof. univ. Ion Eremia a parcurs o cale lungă şi anevoioasă, înfruntând cele mai diverse probleme, începând cu munca de acumulare a cunoştinţelor profesionale, urmată de o colectare a materialelor istoriografice şi documentare şi de implementare a rezultatelor obţinute în lucrări ştiinţifice originale, precum şi în procesul instructiv-didactic universitar.

Rămâne să punctăm unele repere ale acestei căi, care începe de la banca şcolară şi ajunge până la catedra profesională universitară.

Născut la 1 noiembrie 1954 în s. Ciuciuleni, azi rn. Hânceşti, în familia lui Andrei şi Ana. Tânărul Ion Eremia absolvă şcoala medie din localitatea natală, iar apoi, în anul 1971, sub imboldul de a-şi cunoaşte rădăcinile istorice ale neamului căruia îi aparţine, fiind şi un urmaş al bravilor oşteni lăpuşneni, renumiţi apărători ai hotarelor ţării, se înscrie la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Chişinău.

În anii de studii la Facultatea de Istorie, în afară de cursurile care implementau ideologia marxist-leninistă, ce frâna formarea sa ca specialist, tânărul dornic de carte era îndrumat şi de profesori notorii (Ion Niculiţă, Vladimir Potlog, Rudolf Enghelgardt, Mihail Muntean ş.a.) care predau cursuri cronologic mai îndepărtate de epoca contemporană absolut politizată. Esenţialul ce a însuşit Ion Eremia de la dascălii săi a

fost abilităţile de analiză ştiinţifică a surselor istorice şi de argumentare a concepţiilor originale, performante în activitatea sa ulterioară.

În anul 1976, după ce absolvă cu succes Facultatea de Istorie, proaspătul licenţiat, deşi manifesta aptitudini de cercetător, conform politicii sovietice de repartizare a cadrelor, a fost numit învăţător de istorie la Şcoala Medie din satul Drăguşenii Noi. Totuşi, după un an de activitate pedagogică, Ion Eremia reuşeşte să se includă în munca de cercetare, fiind angajat la Secţia de Arheologie şi Etnografie a Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, iar în 1979 se transferă la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Chişinău, unde se încadrează în activitatea instructiv-didactică, îmbinată cu cea de cercetare ştiinţifică, parcurgând până în prezent toate treptele profesionale: asistent, lector, lector superior, conferenţiar, profesor universitar.

În domeniul cercetării ştiinţifice Ion Eremia decide să se specializeze în istoria relaţiilor externe ale Moldovei din Epoca Medievală. Deoarece pe atunci dictatul ideologic continua să planeze asupra cercetărilor istorice privind istoria medievală a Moldovei, cea mai actuală tematică era considerată cea referitoare la „frăţia seculară moldo-rusă". În contextul acestei tematici, tânărului competitor i-a fost propusă tema „Relaţiile politice moldo-ruse în a doua jumătate a secolului al XVII-lea" (conducător ştiinţific – dr. hab. Vladislav Grosul, cerc. şt. superior la Institutul de Istorie a URSS al Academiei de Ştiinţe a URSS).

Chiar de la bun început, pe Ion Eremia nu l-au satisfăcut sursele istorice la temă, accesibile la Chişinău şi, depunând mari eforturi, inclusiv materiale, întreprinde mai multe deplasări de cercetare la Moscova, unde studiază documente inedite referitoare la tema cercetării preponderent în „Departamentul solilor" al Arhivei Centrale de Stat de Acte Vechi, şi concomitent ia cunoştinţă de o vastă literatură veche rusă, păstrată în Biblioteca de Stat a URSS (numită pe atunci „V.I. Lenin"), se consultă cu specialişti în medievalitatea rusă, îndeosebi în arhivistică (N.M. Rogojin ş.a.). Fiind timpul „restructurării" gorbacioviste, organele de partid slăbise substanţial dirijismul ideologic, iar istoricii oneşti, cum se spunea, „îşi căutau de treabă". În aceste circumstanţe, în anul 1988, Ion Eremia susţine cu succes teza sa de candidat (doctor) în ştiinţe istorice la Institutul de Studii Slave şi Balcanice al Academiei de Ştiinţe din Rusia.

În teză, bazându-se pe o substanţială documentaţie, autorul reuşeşte să combată unele afirmaţii nefondate din istoriografia sovietică şi să-şi expună propriile viziuni referitoare la caracterul relaţiilor moldo-ruse din perioada cercetată. Rezultatele cercetărilor expuse în teză au servit drept bază pentru studiul său monografic „Ţara Moldovei şi Rusia. Relaţiile politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea", Chişinău, 1992. Lucrarea reprezenta o primă cercetare profesionistă şi obiectivă a relaţiilor moldo-ruse din perioada respectivă, publicată după colapsul Uniunii Sovietice. În baza unui vast material documentar inedit este suficient să menţionăm că au fost cercetate 19 fonduri ale Arhivei Centrale a Actelor Vechi a Rusiei, au fost evidenţiate etapele de bază ale relaţiilor moldo-ruse din a doua jumătate a sec. al XVII-lea şi puse sub semnul întrebării afirmaţiile nefondate şi politizate ale istoricilor sovietici referitoare la relaţiile dintre Rusia şi Ţara Moldovei în această perioadă.

Concomitent cu elaborarea acestei monografii, Ion Eremia a publicat în colaborare un volum de documente ce include două protocoale diplomatice inedite din „Departamentul solilor", păstrate în Arhiva de Acte Vechi a Rusiei, care au drept subiect

de abordare relaţiile moldo-ruse din anii 1684 şi 1690–1691 («Посольские книги по связям Молдовы с Россией», 1684 г., 1690–1691 гг.", Chişinău, 1993). Această ediţie a fost urmată de publicarea (în colaborare) a încă unui protocol similar inedit («Посольская книга по связям Молдовы и Валахии с Россией 1674–1675 гг.», Chişinău, 2005). Protocoalele publicate includ copiile tuturor documentelor privitoare la convorbirile purtate de delegaţiile domnilor şi boierilor moldoveni şi munteni cu autorităţile ruse din anii respectivi.

Prin publicarea acestor materiale documentare, la dispoziţia cercetătorilor şi publicului larg a fost pus un suport documentar inedit referitor la desfăşurarea raporturilor diplomatice moldo-ruse. Pe lângă materialele cu caracter oficial din această colecţie merită a fi evidenţiată şi depistarea de către cercetătorul Ion Eremia a diverselor informaţii inedite, privind unele perioade necunoscute istoricilor din activitatea marelui cărturar şi diplomat moldovean – Nicolae Milescu Spătarul. Cercetarea minuţioasă a documentelor de care a dispus i-a permis lui Ion Eremia să stabilească cu exactitate şi anul morţii lui Nicolae Milescu Spătarul: el a observat că, deşi numele acestuia este scris în „lista slujitorilor Departamentului solilor... pe anul 1708" un diac neidentificat a notat pe câmp în dreptul rândului unde era menţionat şi traducătorul Nicolae Milescu Spătarul – „...în 1707 în iunie a murit".

Concomitent, la începutul anilor 1990, îşi lărgeşte diapazonul cercetării relaţiilor politice externe ale Ţării Moldovei prin publicarea culegerii de documente „Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale. 1387–1858. Tratate" (Chişinău, 1992) şi a capitolului consacrat istoriei relaţiilor politice externe a Moldovei în secolul al XVII-lea sub denumirea „Un secol de zbucium şi speranţe" în lucrarea de sinteză „Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă" (Chişinău, 1992). Drept urmare, în activitatea ştiinţifică a lui Ion Eremia se profilează o direcţie de cercetare prioritară: istoria relaţiilor externe a Moldovei în contextul politic din Europa Est-Centrală şi de Sud-Est şi a relaţiilor politice interromâneşti.

În a doua jumătate a anilor 1990 – începutul anilor 2000, Ion Eremia, în perimetrul acestei direcţii prioritare, întreprinde o cercetare profundă a situaţiei politice externe a Moldovei de la mijlocul sec. al XVII-lea. Drept urmare, în anul 1999 editează monografia bogat documentată „Relaţiile externe ale lui Vasile Lupu (1634–1653)", iar în 2000 susţine cu succes teza de doctor habilitat în istorie la tema „Politica externă a Ţării Moldovei la mijlocul sec. al XVII-lea" (consultant ştiinţific – m.c. Demir Dragnev).

În baza unui substanţial suport documentar, inclusiv cel inedit, dr. hab. Ion Eremia a caracterizat etapele activităţii politice externe a domnului Moldovei Vasile Lupu (1634–1653) în contextul relaţiilor cu Polonia, Rusia, Transilvania şi Valahia, precum şi cu puterea suzerană – Imperiul Otoman, combătând mai multe opinii nefondate, îndeosebi din istoriografia sovietică, şi formulând viziuni proprii originare referitoare la relaţiile politice externe ale acestor domni.

Începând cu anii 2000 şi până în prezent, prof. univ. Ion Eremia cercetează atât probleme generale, cât şi unele aspecte concrete ale relaţiilor externe ale Ţării Moldovei într-un interval cronologic extins, începând de la constituirea statului moldovenesc medieval şi până la unirea lui cu Ţara Românească în anul 1859.

Acestei vaste şi multiaspectuale tematici distinsul omagiat i-a consacrat o serie de studii monografice, lucrări de sinteză, cursuri de prelegeri, articole şi referinţe ştiinţifice, publicaţii de documente.

În componenţa acestor diverse forme de expunere a problematicii alese se evidenţiază studiul monografic fundamental „Statutul juridic internaţional al Ţării Moldovei de la origini până la începutul sec. al XVI-lea” (Chişinău, Pontos, 2010).

Contribuţia substanţială a autorului în expunerea unor probleme actuale referitoare la etapele constituirii şi afirmării statului medieval românesc – Ţara Moldovei, precum şi determinarea specificului relaţiilor lui politice cu Ungaria, Polonia şi Imperiul Otoman sub aspect juridic, suportul documentar şi istoriografic variat utilizat şi temeinicia argumentării naraţiunii au contribuit ca lucrarea să fie înalt apreciată în mediul academic şi universitar.

Paralel cu elaborarea lucrărilor de cercetare ştiinţifică, prof. univ. Ion Eremia revine în ultimii ani la fortificarea bazei de izvoare istorice a istoriei politice externe a Ţării Moldovei prin publicarea corpusului de materiale documentare şi narative („Relaţiile externe ale Ţării Moldovei în documente şi materiale” (Chişinău, 2014). Prin selectarea din diferite ediţii a diverselor surse, unele dintre ele practic inaccesibile cititorului contemporan, alcătuitorul a reuşit să ilustreze principalele evenimente şi procese politice externe la toate etapele segmentului cronologic al existenţei Ţării Moldovei.

Volumului îi este ataşat un amplu studiu introductiv, scris de alcătuitor, în care, cum constată acesta, s-a urmărit obiectivul de a reda principalele tendinţe în evoluţia situaţiei politice externe a Ţării Moldovei, reflectate în ştiinţa istorică, începând cu sfârşitul anilor 1980, dând o caracteristică generală a publicaţiilor editate la subiectul abordat. Prezentarea obiectivă a opiniilor autorilor citaţi a permis reconstituirea adecvată a situaţiei istoriografice referitoare la tematica respectivă. Este foarte important şi faptul că autorul nu s-a limitat doar la istoriografia românească, ci a apelat şi la istoriografia rusă contemporană, ceea ce i-a permis să expună o reală prezentare a situaţiei în cercetarea problemei discutate.

Privit în ansamblu, volumul de documente urmăreşte să faciliteze munca cercetătorilor, dar şi a publicului larg de cititori, asupra problemei privind istoria relaţiilor externe a Ţării Moldovei, or, contextul extern a motivat, în mare măsură, hotărârea de la 1859 a elitelor politice din cele două principate româneşti, iar apoi şi Marea Unire de la 1918.

În continuare vom încerca să evidenţiem succint, în ordine cronologică, unele probleme ale istoriei relaţiilor politice externe ale Ţării Moldovei, la a căror studiere au adus o contribuţie substanţială cercetările prof. univ. Ion Eremia, atât prin concluzii pertinente, cât şi prin combaterea afirmaţiilor nefondate sau uneori intenţionat politizate ale unor istorici.

Cercetând etapa istorică a constituirii statului medieval românesc de la est de Carpaţi, prof. univ. Ion Eremia aduce informaţii documentare convingătoare că în perioada respectivă în acest spaţiu locuia o populaţie autohtonă, numită în izvoarele străine *valahi*, *volohi*, care se autoidentifică cu *români*, organizată în formaţiuni social-politice de tip *cnezal* sau *voievodal*, numită în sursele vremii *terra land*, *zemlea*, care în izvoare străine apar cu termenul de „Valahia” (adică ţară a românilor).

Analiza profundă a surselor respective i-a permis autorului să combată concluziile unor istorici sovietici şi ruşi contemporani care, în baza unor izvoare arabe destul de vagi, afirmau că până la apariţia „Ţării Moldovei, în spaţiul de la est de Carpaţi ar fi existat o „ţară a valahilor şi ruşilor”, care s-ar fi numit „Rusovlahia”, a cărei populaţie

ar fi avut o componenţă „romanico-slavă” aproape egală, concluzii lipsite de temei logic şi documentar.

Examinând atent sursele istorice, prof. univ. Ion Eremia constată că este imposibil de a admite anul 1359 drept dată a „întemeierii” Ţării Moldovei. În acest an, constată cercetătorul, s-a produs doar o revoltă a românilor din provincia supusă Ungariei din bazinul râului Moldova, numită în sursele maghiare *terre nostre Moldaviane*, cucerite anterior de trupele maghiare şi administrată de posibila dinastie maramureşeană a „Dragoşeştilor”, aflată în serviciul regelui ungar. În opinia argumentată a autorului, despre naşterea Ţării Moldovei în calitate de stat se poate vorbi doar din momentul venirii aici prin 1363–1364 a voievodului Bogdan I din Maramureş. Examinarea actului regelui maghiar din 2 februarie 1365 l-a dus pe autor la concluzia că acesta recunoştea de *jure et facto* independenţa noului stat. Prin urmare, constată cercetătorul Ion Eremia, statul Moldova a parcurs o cale destul de lungă de la o simplă formaţiune teritorială locală la o „marcă formaţiune teritorială militară de hotar şi apoi la statul independent. Referitor la teritoriul actual al Republicii Moldova, autorul constată că, până în anii 1368–1369, acesta s-a aflat sub stăpânirea Hoardei de Aur, ulterior fiind alipit la statul nou format, Ţara Moldovei, posibil între 1370 şi 1381.

În baza unor surse narative, încă puţin utilizate în istoriografie, Ion Eremia a propus precizări privitoare la afirmarea statului moldovenesc în spaţiul est-carpatic în primele decenii ale existenţei sale.

Astfel, analizând „Lista oraşelor ruseşti apropiate şi îndepărtate” alcătuită în anii 1375–1381, domnia sa a ajuns la concluzia că în această perioadă Ţara Moldovei s-a extins spre nord-est până la cursul superior al fluviului Nistrul, cu orăşelul de Ceremuş, Ţeţina şi Hotin, iar spre sud-est – până la limanul Nistrului şi Marea Neagră. Aceasta, în viziunea autorului, a permis să se cristalizeze faimosul „Drum moldovenesc”, menţionat în actele or. Lvov la 1382, care lega oraşele Lvov şi Cracovia cu porturile de la Dunăre şi Marea Neagră.

Coroborând informaţiile din această sursă cu cele din „Cronica Moldovei de la Cracovia” (pusă relativ recent în circuitul ştiinţific de C. Rezachevici) şi din „Cronica poloneză” a lui Jan Dlugosz, prof. univ. Ion Eremia a emis ipoteza unei posibile stabiliri a relaţiilor de vasalitate-suzeranitate pur nominale în perioada anilor 1377–1382 dintre Petru Muşat (1375–1391) şi Ludovic cel Mare (rege al Ungariei şi Poloniei, 1370–1382), care s-a încheiat odată cu decesul regelui.

Un aport argumentat a adus Ion Eremia şi în studierea relaţiilor de vasalitate-suzeranitate dintre domnii Moldovei şi regii Poloniei şi Ungariei din perioada anilor 1387–1456. În baza unei analize pertinente a omagiului lui Petru Muşat de la 1387, autorul concluzionează că acest act a consfinţit o alianţă politico-militară dintre Moldova şi Polonia, domnul continuând să exercite dreptul suveran asupra ţării. Următoarele jurăminte de fidelitate, depuse de domnii Moldovei Roman I (1392–1394), Ştefan I (1394–1399) şi Alexandru cel Bun (1400–1432), în concluzia documentară a autorului, „nu au limitat cu nimic suveranitatea şi independenţa Ţării Moldovei; suzeranitatea regelui polon fiind pur nominală”. O nouă interpretare este dată de autor şi cunoscutului Tratat de la Lublău (1412) dintre regele polon Vladislav Jagello şi Sigismund de Luxemburg al Ungariei, care prevedea că, dacă Alexandru cel Bun nu va acorda ajutor ungurilor împotriva otomanilor, ţara sa va fi împărţită între Ungaria

şi Polonia. În realitate, consideră Ion Eremia, regele polon îl înşeală cu această prevedere pe cel ungar, pentru ca ultimul să-i recunoască suzeranitatea sa asupra Moldovei şi să dezbine alianţa Ungariei cu Ordinul Teuton, scop realizat cu succes de regele polon, Moldova rămânând sub suzeranitatea nominală a Poloniei.

O problemă amplu cercetată de prof. univ. Ion Eremia este cea a statutului juridic al Ţării Moldova în condiţiile creşterii pericolului cuceririi otomane. Analizând actul domnului Petru Aron şi al Adunării Ţării din 5 iunie 1456 de a plăti haraci Imperiului Otoman, autorul conchide destul de argumentat că tributul era plătit pentru „răscumpărarea păcii" şi că sultanul nu devenea suzeranul ţării, acesta fiind în continuare regele polon.

Examinând statutul juridic al Ţării Moldovei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, cercetătorul Ion Eremia insistă argumentat asupra concluziei că în această perioadă „sultanul nu a fost niciodată stăpânul Moldovei, el era doar o sursă permanentă de insecuritate a ţării, care, prin plata haraciului, obţinea securitatea necesară dăinuirii".

La o privire de ansamblu asupra relaţiilor politice moldo-otomane, în contextul evoluţiei relaţiilor politice internaţionale din sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea, prof. univ. Ion Eremia se aliniază viziunii expuse în istoriografie că momentul de cotitură al evoluţiei acestor relaţii a fost nu pretinsa „închinare" a Moldovei turcilor în anul 1512, nici intensificarea dominaţiei otomane începând cu domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572–1574), cum insistă unii istorici, ci campania otomană în Moldova din anul 1538. Domnia sa a demonstrat că după această campanie a luat sfârşit perioada când Ţările Române aveau principalele atribute ale suveranităţii, inclusiv dreptul de a face pace şi război, iar plata haraciului Porţii Otomane (începând cu 1456) semnifica „răscumpărarea păcii". După 1538 însă începe perioada când plata haraciului semnifică, în primul rând, fidelitatea domnului ţării faţă de sultan. Statutul politic şi juridic al Ţărilor Române era reglementat prin tratate ce aveau forma unor diplome ale sultanului, cunoscute în Europa sub denumirea de „capitulaţii", iar în terminologia otomană – *ahidnamele*. Aceste acte, constată Ion Eremia, erau adevărate tratate politico-juridice, prin care părţile îşi asumau obligaţii reciproce.

Este cunoscut faptul că tratatele respective impuneau Ţărilor Române o politică externă supusă Porţii după principiul „prieten prietenilor noştri şi duşman duşmanilor noştri". Dar, după cum a demonstrat prof. univ. Ion Eremia, bazându-se pe realizările istoriografiei contemporane, domnii Ţărilor Române au continuat să promoveze o politică externă proprie: ei foloseau bunele relaţii ale Porţii cu unele ţări (de exemplu, cu Polonia) pentru a-şi fortifica cu ajutorul lor domnia, iar cu ţările ostile Porţii stabileau relaţii politice secrete în scopul eliberării de sub suzeranitatea otomană.

În baza unui vast material documentar, istoricul Ion Eremia a emis concluzii că promovarea de către elita politică a Ţării Moldovei a acestor principii în relaţiile ei politice externe se baza pe conştiinţa menţinerii statului şi a teritoriului său, conştiinţă prezentă în mentalitatea acestei elite pe parcursul întregii perioade de suzeranitate otomană.

O expresie elocventă a acestei conştiinţe, în viziunea autorului, şi-a găsit expresie în diverse tratate, încheiate de elitele politice ale Moldovei şi Ţării Româneşti cu marile puteri, care prevedeau măsuri de protecţie faţă de dominaţia Imperiului Otoman.

Se reliefează analiza pertinentă a dr. hab. Ion Eremia a unui şir de proiecte de tratate, de adresări, expuneri de doleanţe, înaintate de elita politică a Moldovei către Polonia, Imperiul Habsburgic şi Imperiul Rus (în a doua jumătate a sec. al XVII-lea)

şi apoi preponderent Imperiului Rus (în sec. al XVIII-lea) cu solicitarea protecţiei în înlăturarea suzeranităţii otomane.

În cadrul problemei cercetate istoricul combate viziunea promovată, de regulă în istoriografia sovietică, dar şi în unele publicaţii de după 1991 din Republica Moldova şi din Rusia, cum că în adresările elitei politice din Moldova către Rusia din această perioadă moldovenii îşi exprimau doleanţa de a intra în componenţa statului rus. În calitate de exemplu aceşti istorici indicau solicitarea din 1654 a domnului Moldovei Gheorghe Ştefan (1653–1658) şi a elitei ţării către ţarul rus de a intra „sub mâna înaltă" a acesteia la fel ca hatmanul ucrainean Bogdan Hmelniţki şi Oastea zaporojeană, urmată de proiectul de tratat cu ţarul Aleksei Mihailovici, prezentat la Moscova de solii moldoveni – mitropolitul Ghedeon şi logofătul Neanal în mai 1656; Diploma de la Luţk din 13 aprilie 1711 a ţarului Petru I; adresări ale boierilor şi înaltului cler al Moldovei către împărăteasa Ecaterina a II-a în timpul războaielor ruso-turce din sec. al XVIII-lea.

Istoricul Ion Eremia a examinat toate aceste documente şi a constatat că în ele pe prim-plan se afla solicitarea păstrării statului moldovenesc şi restabilirea integrităţii lui teritoriale, beneficiind de protecţia Rusiei, în scopul eliberării de sub suzeranitatea otomană. Astfel, referitor la adresarea domnului Ţării Moldovei Gheorghe Ştefan din 1654, cercetătorul, bazându-se pe studiile istoricilor ucraineni de după 1991, care au combătut mitul istoriografic despre o pretinsă „unire" a Ucrainei cu Rusia la Rada de la Pereiaslav din ianuarie 1654, unde de vasalitate formală a cazacilor ucraineni, conchide că o asemenea vasalitate formală (protecţie) solicita şi Moldova.

Referitor la proiectul de tratat moldo-rus din 1656, prof. univ. Ion Eremia constată că acesta, fiind alcătuit în timpul când Rusia deja începea să atenteze la suzeranitatea Ucrainei, membrii delegaţiei moldoveneşti veniţi la Moscova au inclus în componenţa acestui document stipulaţii care prevedeau revenirea ţării la vechile orânduieli de până la instaurarea suzeranităţii otomane şi ajutorul Rusiei în restabilirea integrităţii ei teritoriale, fiind „sub mâna înaltă a ţarului". Negocierile însă n-au fost duse până la capăt şi anumite condiţii ale „intrării" Moldovei în componenţa Rusiei n-au fost incluse în proiect.

Examinarea Diplomei de la Luţk în decursul evenimentelor politice din 1711, i-a permis cercetătorului Ion Eremia să constate că acest document prin care au fost iniţiate tratativele moldo-ruse prevedea domnia ereditară a cantemiriştilor şi restabilirea vechilor hotare ale ţării sub protecţia Rusiei. Diploma a fost urmată de tratatul încheiat în urma tratativelor cu elita politică a Ţării Moldovei la 28 iunie 1711 şi prevedea clar restabilirea integrităţii teritoriale a statului moldovenesc, domnitorul căruia era tratat drept „singur stăpânitor („samoderjeţ") şi prieten („colegat") al Ţării Moschiceşti şi nu supus rob" (relatarea cronicarului Ion Neculce). Prin acest tratat, conchide cercetătorul, Rusia, acceptând statutul Ţării Moldovei de stat prieten, renunţa, la acel moment, la orice pretenţii de supunere, suzeranitate, protectorat asupra acestei ţări, privind-o drept aliat în războiul cu otomanii.

Adresările marilor boieri şi ale înaltului cler al Moldovei către Ecaterina a II-a, împărăteasa Rusiei (1762–1796), potrivit istoricului Ion Eremia au fost iniţiate în condiţiile în care ţarismul promova o politică de integrare a teritoriului Moldovei în imperiul său, declarând că după biruinţa asupra otomanilor ţara va fi „proprietate a imperiului măriei sale". În aceste circumstanţe politice, marea boierime şi înaltul cler

al Ţării Moldovei cerea păstrarea statului şi restabilirea integrităţii lui teritoriale doar sub „acoperământul" (protecţia) Rusiei.

Menţionăm, de asemenea, prezenţa unui set de articole ştiinţifice ale distinsului jubiliar, consacrate etapelor evoluţiei politicii ţarismului în Europa de Sud-Est, inclusiv în Principatele Române în sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. În aceste lucrări ştiinţifice se descrie caracterul expansionist al politicii ţarismului în acest spaţiu. Cercetările conţin, de asemenea, discuţii, polemici ale autorului cu istorici ruşi care continuă să promoveze postulatele istoriografiei sovietice despre rolul „obiectiv" pozitiv a Imperiului Rus în eliberarea Principatelor Române şi a altor ţări din Europa de Sud-Est de sub „jugul turcesc" (vezi articolele ştiinţifice ale prof. univ. Ion Eremia): Ţările Române în politica balcanică a Rusiei până la sfârşitul sec. al XVIII-lea. În: In memoriam professoris Mihail Muntean, 2003, p. 19-21; Relaţiile Principatelor Dunărene cu Imperiul Otoman şi Rusia în viziunea unui istoric din Moscova – studiu de caz. În: Tyragetia, vol. II (XVII), nr. 2, 2008, p. 26; De la „proiectul dacic" la anexarea Basarabiei: o filă din politica ţarismului de „eliberare" a creştinilor de sub Imperiul Otoman, reflectată în istoriografia rusă contemporană. În: „Cercetări istorice (seria nouă) XXX-XXXI, Iaşi, 2012, p. 263-286; Planurile Rusiei din anul 1806 faţă de Principatele Române în lumina unor cercetări recente ale istoricilor din Rusia. În: Pontes, vol. 6-7, 2013, p. 309-328. A se vedea şi studiul introductiv al autorului la culegerea „Relaţiile externe ale Ţării Moldovei în documente şi materiale (1360–1558), Chişinău, 2013, p. 3-86.

Urmărind principiul promovării realităţii ştiinţifice în istoria relaţiilor internaţionale ale Ţării Moldovei, dr. hab. Ion Eremia a constatat că acestea sunt parte componentă a istoriei românilor, iar relaţiile dintre Moldova, Ţara Românească şi Transilvania sunt relaţii interromâneşti.

Aceste principii l-au determinat să supună unei critici argumentate viziunile diferitor autori: a istoricului bucureştean Lucian Boia, care neagă conştientizarea de către românii din Epoca Medievală a unităţii lor de neam; a istoricului olandez Wilhelmus Petrus van Meurs, care îi numeşte „naţionalişti" şi „neobiectivi" pe istoricii din România şi Republica Moldova, ce demonstrează prezenţa în Evul Mediu a unei asemenea conştientizări de către românii transilvăneni, munteni şi moldoveni, în sfârşit, sunt criticaţi unii autori din Republica Moldova şi Rusia, care continuă să promoveze concepţia oficială sovietică despre prezenţa a două popoare separate – moldoveni şi români, vorbitori de limbi diferite. Această concepţie, ce urmăreşte scopul justificării anexării Basarabiei la Imperiul Rus, apoi la URSS, este cunoscută sub denumirea de „moldovenism" antiromânesc.

Printre cei mai zeloşi promotori ai acestei „concepţii", prof. univ. Ion Eremia îl evidenţiază drept „fenomen" pe Vasile Stati, care a ajuns până la întocmirea unui „dicţionar moldo-român" (Critica falsului discurs al istoriei naţionale a se vedea în lucrările lui Ion Eremia: Falsificarea istoriei sau „Fenomenul Stati" în Republica Moldova (Chişinău, 2003); Chestiunea Basarabiei, poligon pentru intruşi? (Chişinău, 2012); Identitatea românească în disputele contemporane: cazul Lucian Boia şi Vasile Stati, În: Studia Universitas Moldaviae, nr. 4 (104), 2012, p. 144-161; Politica – instrument de formare a unei noi naţiuni: „naţiunea civică moldovenească" (Chişinău, 2018, p. 52-71) etc.).

Combaterea afirmaţiilor adepţilor concepţiei politizate a „moldovenismului" antiromânesc a fost realizată de Ion Eremia nu doar prin publicarea unor studii polemice, ci şi prin cercetarea surselor istorice în cadrul unei direcţii ştiinţifice prioritare,

consacrate problemelor identitare, îndeosebi procesului istoric de conştientizare de către românii din Ţara Moldovei a identităţilor româneşti.

Acestei direcţii ştiinţifice îi sunt consacrate o serie de studii, publicate pe parcursul anilor, precum şi recenta lucrare „Politica – instrument de formare a unei noi naţiuni: „naţiunea civică moldovenească" (Chişinău, 2018).

În lucrările sale, realizate în cadrul acestei direcţii ştiinţifice, autorul îmbină armonios cercetarea şi publicarea materialului documentar cu analiza critică a istoriografiei la această temă.

Examinarea surselor emise de unii autori străini din perioada de până la apariţia statului moldovenesc, iar apoi şi a actelor emise de cancelaria domnească, i-a permis cercetătorului să aprofundeze argumentarea concluziei despre apartenenţa populaţiei autohtone din spaţiul est-carpatic la etnia românească, care era menţionată în sursele din acea perioadă sub denumirea de *volohi*, *valahi*, *olahi*.

Combătând afirmaţiile istoricilor „moldovenişti" cum că etnonimul „moldovan" este fixat chiar în primele acte ale cancelariei domneşti (hrisoavele din 30 martie 1392 şi din 28 iunie 1401), prof. univ. Ion Eremia demonstrează că sintagma „боярь молдавських" (în primul document) şi „боярь молдавських, и малых, и великих" (din al doilea document) nu indică apartenenţa etnică a boierilor, ci doar că ei sunt vasali ai domnului şi aparţin de Ţara Moldovei. Această concluzie este confirmată şi prin redarea sintagmei respective în documentele scrise în limba română (din sec. XVII–XVIII) prin formula „a lor noştri moldoveneşti boieri" sau „a lor noştri ai Moldovei boieri" etc.

Menţionând prezenţa în documentele interne din Ţara Moldovei din sec. XVII–XVIII atât a termenului „moldovan", cât şi a celui de „român", dr. hab. Ion Eremia constată că în primul caz se are în vedere identificarea românilor est-carpatici după apartenenţa la ţară, iar în al doilea caz – după apartenenţa lor la neamul românesc, termenii nefiind contrapuşi. De asemenea, şi în privinţa limbii vorbite domnia sa lămureşte că sintagma „limba moldovenească" era percepută drept graiul limbii române din Moldova, iar cea de „limba română" drept limba tuturor românilor. Ambele sintagme, utilizate paralel, erau percepute drept denumiri interschimbabile şi nu demonstrau existenţa a două limbi diferite.

O interesantă contribuţie documentară referitoare la afirmarea în sec. al XVIII-lea a conştiinţei naţionale a românilor a fost adusă de cercetătorul Ion Eremia prin analiza unui document puţin cunoscut de specialişti – o adresare din 13 iunie 1765 a unui grup de români emigranţi în Rusia către împărăteasa Ecaterina a II-a, în care ei solicitau emiterea unui act care să acorde privilegii tuturor celor de „neamul nostru românesc" (în original „Роду нашему румынскому"), prin care, conform documentului, se aveau în vedere „moldovenii", „volohii propriu-zis" (muntenii) şi „transilvănenii", toţi „de o limbă şi de o credinţă" (percepute drept principalele momente unificatoare ale tuturor românilor).

Documentul i-a permis autorului să emită o concluzie pertinentă că actul în cauză demonstrează răspândirea destul de largă a conştiinţei naţionale româneşti în societatea moldovenească de la mijlocul sec. al XVIII-lea.

Constatând prezenţa unei asemenea conştiinţe expuse în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea în operele mitropoliţilor Moldovei Varlaam şi Dosoftei, în cronicele lui Grigore Ureche şi Miron Costin şi, îndeosebi, în operele marelui om de ştiinţă şi cultură Dimitrie Cantemir, istoricul Ion Eremia analizează şi viziunile

identitare a doi cărturari de la mijlocul sec. al XIX-lea ale postelnicului moldovean Manolachi Drăghici, care a publicat în 1857 lucrarea sub formă de cronică „Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani", şi ale celui de-al doilea cărturar – Ion Albineţ, profesor la Academia Mihăileană, care la 1845 a editat „Manual de istorie a Principatului Moldovei". Recurgerea la lucrările acestor doi cărturari a fost determinată şi de faptul că „moldoveneştii" actuali îi prezintă drept promotori ai identităţii separate moldoveneşti şi, drept urmare, văd în persoana acestora predecesorii săi.

Cercetătorul Ion Eremia, analizând operele acestor cărturari, a constatat că lucrurile nu stau nici pe departe aşa cum cred „moldovenişti" chişinăuieni, deoarece, deşi autorii respectivi utilizează termenul „moldoveni", ei îl percep nu în sensul existenţei unei naţiuni deosebite de alţi români. În concepţia lor, Moldova şi Muntenia sunt două ţări româneşti, iar limba vorbită în ambele este limba română.

Cercetarea diferitor aspecte ale problemei identitare din Moldova, la diferite etape ale evoluţiei sale istorice, i-a permis prof. univ. Ion Eremia să stabilească prezenţa unor forme distincte de manifestare a „moldovenismului", începând cu mijlocul sec. al XIX-lea. Conform clasificării propuse de domnia sa, au existat: „moldovenism de iz local moldovenesc, de la mijlocul sec. al XIX-lea", „moldovenism de iz otoman" din aceeaşi perioadă „moldovenism de iz sovietic din sec. al XX-lea" şi „moldovenism de iz postsovietic de la sfârşitul sec. al XX-lea – începutul sec. al XXI-lea". Analizând esenţa fiecărei forme de moldovenism, autorul a evidenţiat substratul lor politic. Astfel, moldovenismul separatiştilor din Principatul Moldovei de la mijlocul sec. al XIX-lea era determinat de nedorinţa stărilor privilegiate conservatoare de a fi supuse unor transformări modernizatoare odată cu unirea principatelor. Pe de altă parte, ei nu negau identitatea naţională românească a moldovenilor. O altă poziţie ocupau tot atunci unii demnitari otomani şi susţinătorii lor din Moldova, care vedeau în unirea Principatelor un real pericol pentru Imperiul Otoman şi, urmând principiul *divide et impera* insistau asupra existenţei a două popoare diferite – moldovenii şi muntenii, care ar urma să rămână separate. Acest „moldovenism", constată cercetătorul, a început să fie propagat în URSS după crearea RASSM în 1924 şi RSSM în 1940. La indicaţia organelor de partid au fost elaborate lucrări propagandistice despre formarea unei pretinse naţiuni burgheze în sec. XIX – începutul sec. XX, apoi a „naţiunii socialiste moldoveneşti" (după 1940). Substratul politic al acestui „moldovenism" era legitimarea anexării Basarabiei la Imperiul Rus în 1812 şi la URSS în 1940. În privinţa „moldovenismului" de după 1991, prof. univ. Ion Eremia vede în aceasta o reminiscenţă a celui din perioada sovietică, dar şi o tentativă de a perpetua în continuare izolarea moldovenilor de comunitatea lingvistică şi culturală a întregului neam românesc şi orientarea lor în relaţiile interetnice şi pe tradiţiile sovietice (critica acestor concepţii a se vedea: Ion Eremia. Politica – instrument de formare a unei noi naţiuni: „naţiunea civică moldovenească", p. 46-97).

Considerând necesar de a prezenta un tablou complet al evoluţiei proceselor identitare din Moldova, medievistul Ion Eremia s-a implicat în cercetarea esenţei concepţiei „naţiunii civice" şi a posibilităţilor implementării ei în Republica Moldova. Această concepţie, la modă în spaţiul postsovietic, inclusiv regiunea din stânga Nistrului, unde autorităţile de la Tiraspol înclină spre formarea unei „naţiuni nistrene", a devenit, în viziunea cercetătorului, o problemă pur politică; „naţiunea civică moldovenească, con-

chide istoricul Ion Eremia, ca unitate durabilă social-economică, politică, culturală etc. a tuturor naţiunilor din Republica Moldova, exact ca pe timpuri poporului sovietic, nu este altceva decât o iluzie a politicienilor. Naţiunile politice nici nu se nasc, nici nu dispar la comanda sau la dorinţa politicienilor, a partidelor politice, dar nici în timpul mitingurilor, chiar dacă acolo îşi strâng călduros mâinile domnii şi tovarăşii" (Ibidem, p. 72-134).

Realizările ştiinţifice ale istoricului Ion Eremia, obţinute la diferite etape ale activităţii sale, referitoare la diverse aspecte din cadrul direcţiilor ştiinţifice prioritare, menţionate supra, au fost implementate în lucrări de sinteză destinate cercurilor largi de cititori, printre care vom menţiona compartimentele realizate de domnia sa în cărţile: „Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă" (Chişinău, 1992), „Domnii Ţării Moldovei: studii" (Chişinău, 2005), „O istorie a Basarabiei" (Chişinău, 2015) etc. specificând că ultima lucrare prezintă un model de expunere a unei istorii regionale în context naţional şi universal (în cazul nostru – general românesc şi european).

Procesul de implementare a rezultatelor ştiinţifice ale prof. univ. Ion Eremia nu se reduce doar la cititorul din Republica Moldova, ci îl cuprinde şi pe cel din România. O importanţă deosebită în acest context o are participarea activă a prof. Ion Eremia la organizarea manifestărilor ştiinţifice multilaterale ale Universităţii de Stat din Moldova cu Universitatea din Oradea. Domnia sa a prezentat un şir de referate ştiinţifice la sesiunile comune, care au fost publicate în România, cu participarea sa la coordonarea lor („Istoriografie şi politică în estul şi vestul spaţiului românesc" (2000), „Declaraţia de autodeterminare de la Oradea din 12 octombrie 1918" (2018) etc.). Concomitent, Ion Eremia a publicat studii şi în ediţiile altor centre universitare din România (Bucureşti, Cluj-Napoca, Galaţi, Iaşi etc.).

Prof. univ. Ion Eremia nu doar implementează cu succes rezultatele cercetărilor sale ştiinţifice în ţară şi peste hotare, ci îmbină armonios activitatea de cercetare cu munca didactico-organizatorică, fiind în fruntea Departamentului Istoria Românilor, Universală şi Arheologie a Facultăţii de Istorie şi Filosofie a USM. Este preşedintele Seminarului ştiinţific de profil la specialitatea Istoria Românilor (pe perioade) şi membru al Seminarului ştiinţific la specialitatea Istoria Universală (pe perioade). Este membru al Secţiei de Ştiinţe Sociale, Economice, Umanistice şi Arte a Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

Fiind un luptător consecvent pentru unitatea naţională a românilor şi având o poziţie civilă corectă, prof. univ. Ion Eremia s-a încadrat activ, începând cu anii 1990, în apărarea predării Istoriei Românilor în sistemul de învăţământ preuniversitar şi universitar.

Domnia sa s-a antrenat în schimbarea esenţială a domeniului didacticii istoriei de pe poziţii general umane, colaborând activ la elaborarea programelor curriculare la nivel universitar. Prin aportul personal al prof. univ. Ion Eremia a fost introdus şi implementat cursul normativ „Istoria Românilor", participând în 1991 la elaborarea „Programei Istoria Românilor pentru facultăţile neistorice", iar în 1992 a „Programei cursului Istoria Românilor pentru Facultatea de Istorie". Aceste programe au fost apoi în mai multe rânduri perfecţionare şi editate de asemenea cu participarea domniei sale.

Reputatul profesor, conform acestor programe, predă permanent studenţilor cursul general de istorie a românilor, perfecţionând şi punându-le la dispoziţie manuale analitice, culegeri de documente şi hărţi istorico-didactice, în care a introdus şi realizările sale novatoare din diverse compartimente ale istoriei medievale a românilor (a se vedea: Ion Eremia. Istoria românilor. Epoca medievală. Curs de prelegeri. Partea II.

1504–1750 (Chişinău, 2006); Idem. Istoria românilor. Epoca medievală. Note de curs (Chişinău, 2018); Istoria românilor. Epoca medievală. Crestomaţie. Alcătuitori I. Eremia, I. Gumenâi (Chişinău, 2000); hărţile: Ţările Române în sec. al XIV-lea – mijlocul sec. al XVI-lea (Chişinău, 2004); Ţările Române de la mijlocul sec. al XVI-lea până la mijlocul sec. al XVIII-lea (Chişinău, 2004) şi Ţările Române de la mijlocul secolului al XVIII-lea – până la 1859 (Chişinău, 2004).

Contribuind în continuare la dezvoltarea calităţii învăţământului istoric universitar la toate cele trei cicluri – licenţă, masterat şi doctorat –, prof. univ. Ion Eremia a introdus cursuri speciale (opţionale) la istoria românilor, pentru care a publicat programele lor analitice: „Statutul Ţărilor Române sub suzeranitatea Porţii Otomane până la începutul secolului al XVIII-lea" (Chişinău, 2003; „Relaţiile moldo-polone în epoca medievală" (Chişinău, 2002); a îndrumat licenţiaţi şi masteranzi, fiind conducător ştiinţific al tezelor acestora. Fondându-şi şcoala sa ştiinţifică, domnia sa a fost conducător ştiinţific la trei teze de doctorat la istoria românilor susţinute (Sergiu Matveev, 2007; Maxim Melinti, 2009; Cristina Hergheligiu, 2013) şi consultant ştiinţific la o teză de doctor habilitat (Ion Gumenâi, 2016), iar în prezent este conducător ştiinţific la mai multe teze de doctor în istorie în curs de elaborare la aceeaşi disciplină.

Bun cunoscător al vieţii universitare, prof. Ion Eremia a coordonat editarea volumului „Istoria Universităţii de Stat din Moldova", editată în 2016. În această sinteză, domnia sa a elaborat compartimentele consacrate domeniilor la care distinsul profesor şi-a adus şi propria contribuţie: cadrele didactico-ştiinţifice, sistemul de pregătire a cadrelor prin masterat, doctorat, postdoctorat, cercetarea ştiinţifică universitară, organele eligibile, administraţia, subdiviziunile universitare şi restructurarea lor etc. În anul 2018 a coordonat volumul I al „Istoriei Universităţii de Stat din Moldova în documente și materiale", care include 253 de documente inedite din arhivele din Republica Moldova. În prezent, se află sub tipar volumul II.

Prodigioasa activitate ştiinţifico-didactică a omagiatului a fost înalt apreciată de conducerea statului şi de Universitatea de Stat a Moldovei, acordându-i-se Ordinul „Gloria Muncii" (2010), Diploma Guvernului Republicii Moldova de gradul întâi (2014), Medalia „Universitatea de Stat din Moldova" (2014), „Diploma de Onoare a Ministerului Culturii al Republicii Moldova" (2014, 2016), „Diploma Comitetului Sindical al Universităţii de Stat din Moldova" (2011, 2014) etc.

Aflându-se la o etapă a împlinirilor, onoratul jubiliar se bucură de o înaltă apreciere a activităţii sale şi stimă din partea colectivului profesoral şi studenţesc, acordându-i o deosebită preţuire profesionalismului şi poziţiei sale civice, dragostei pentru specialitatea aleasă, loialităţii şi principialităţii sale, respectului faţă de colegi şi discipoli.

Îi dorim domnului profesor Ion Eremia succese în realizarea proiectelor sale de valorificare în continuu a istoriei neamului românesc, multă sănătate şi mulţi ani de activitate creatoare.

Vivas, crescus, flores!

Sper sitit is flore!

O FILĂ MAI PUŢIN CUNOSCUTĂ DIN ACTIVITATEA PROFESORULUI ION EREMIA

Dr. **Aurel ZANOCI**

A page less known fomn the activity of Professor Ion Eremia

Summary

The article presents, in chronological order, the activity of Professor Ion Eremia as an archaeologist at the Academy of Sciences. The archaeological sites he participated in are listed, starting with the years when he was a student until his employment at the Moldova State University, in the fall of 1979.

Also, a series of archaeological sites discovered by Ion Eremia near the native village of Ciuciuleni are introduced into the scientific circuit, which for various reasons have remained unknown until now.

Keywords: *Ion Eremia, Ciuciuleni, archeology, archaeological yards, archaeological sites*

Profesorul universitar Ion Eremia este cunoscut în mediul academic drept un specialist notoriu, ce şi-a consacrat activitatea studierii istoriei medievale a spaţiului românesc. Însă, puţini ştiu că Domnia Sa şi-a început cariera ştiinţifică în calitate de arheolog.

Familiarizarea cu arheologia demarează în anul de studii 1971–1972, prin intermediul cursului universitar de *Arheologie*, ţinut de tânărul pe atunci profesor Ion Niculiţă. Cunoştinţele căpătate la acest curs, aşa cum s-a „înrădăcinat" la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova, au fost aprofundate la practica arheologică, care avea să se desfăşoare în vara anului 1972, în localitatea Hansca, raionul Ialoveni (foto 1).

Foto 1. Ion Eremia la practica arheologică. Hansca, 1972.

Foto 2. Ion Eremia în periegheză arheologică. 1976.

Foto 3. Ion Eremia şi Gheorghe Postică la cercetările arheologice de la Cărăcuşenii Noi. 1977.

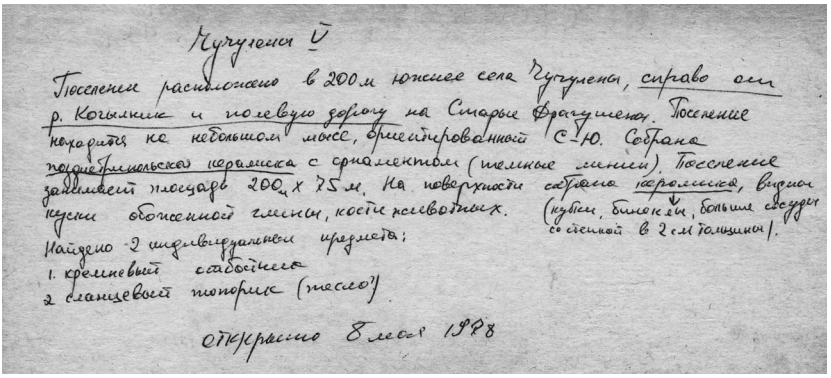

Чучулены V

Поселение расположено в 200 м южнее села Чучулены, справо от р. Кочылник и полевую дорогу на Старые Драгушены. Поселение находится на небольшом мысе, ориентированный С-Ю. Собрана позднетрипольская керамика с орнаментом (темные линии). Поселение занимает площадь 200 м х 75 м. На поверхности собрана керамика, видны куски обожженной глины, кости животных. (кубки, биноклы, большие сосуды со стенкой в 2 см толщины).

Найдено 2 индивидуальных предмета:
1. кремневый отбойник
2. сланцевый топорик (тесло)

открыто 8 мая 1978

Foto 4. Fişă de sit (ciornă) întocmită de Ion Eremia pentru aşezarea Ciuciuleni V. 1978.

La absolvirea facultăţii, în anul 1976, tânărul Ion Eremia, după cum era pe atunci „legea” a fost repartizat ca profesor de istorie în şcoala din localitatea Drăguşenii Noi. Profitând de faptul că lecţiile începeau la 1 septembrie, a hotărât să mai „guste” din pâinea arheologiei, participând în lunile de vară la perieghezele arheologice (foto 2) din raioanele de nord ale republicii, conduse de N. Chetraru şi la investigaţiile arheologice de la necropola getică Hansca, sub îndrumarea profesorului I. Niculiţă. Totodată, tânărul absolvent Ion Eremia mai nutrea speranţa că va reuşi totuşi să „scape” de şcoală şi va fi angajat la Academie, unde urma să devină arheolog. Cu atât mai mult cu cât avusese o discuţie prealabilă cu şeful Sectorului de arheologie dr. Ion Hîncu, fiind stabilită şi o temă de cercetare – „Locuinţele medievale timpurii din spaţiul est-carpatic”. Însă nu a fost să fie. A mers profesor la şcoala din Drăguşenii Noi.

După un an de activitate în şcoală Ion Eremia reuşeşte să revină la Chişinău, unde, graţie recomandărilor dlui Ion Niculiţă şi sprijinului lui Ion Hîncu, la 1 iulie 1977 este angajat în funcţia de laborant superior în Sectorul de arheologie din cadrul Institutului de Istorie a Academiei de Ştiinţe a RSSM. „Proaspătul laborant” îndată a fost repartizat în expediţia, condusă de I. Borziac (Борзияк 1979, 1), care efectua cercetări arheologice la aşezarea culturii Cucuteni-Tripolie din localitatea Iablona, raionul Glodeni (Борзияк 1979, 1). Expediţie care, după cum mărturiseşte omagiatul, şi-a lăsat

amprenta prin numeroasele peripeţii şi cantitatea mare de ceramică tripoliană, ce trebuia documentată. După închiderea şantierului de la Iablona, în noiembrie, a fost transferat în expediţia din localitatea Cărăcuşenii Noi, raionul Briceni, condusă de V. Grosu şi Gh. Postică (foto 3), unde participă la investigaţiile arheologice la un sit cerneahovean (Гросу, Постикэ 1978, 1).

Foto 5. Ion Eremia la cercetările arheologice de la „Baia tătărască". Orheiul Vechi, 1978.

După înlăturarea lui Ion Hîncu din Sectorul de arheologie, la sfârşitul anului 1977 (Hîncu 2016, 61), activitatea lui Ion Eremia va fi coordonată de către Pavel Bârnea, sub a cărui îndrumare a continuat să cerceteze tema, propusă anterior, însă cu extindere şi asupra locuinţelor din aşezările urbane. Astfel, în vederea realizării acestui „proiect", Ion Eremia urma să fie antrenat în cercetările arheologice din oraşele medievale Orheiul Vechi şi Costeşti (Абызова, Бырня 1980, 1).

În paralel cu cercetarea temei de bază, tânărul arheolog rămânea preocupat şi de istoria satului de baştină – Ciuciuleni, în preajma căruia, în primăvara anului 1978, întreprinde o serie de periegheze, soldate cu descoperirea a şapte aşezări (foto 4), dintre care două au fost atribuite culturii Cucuteni-Tripolie şi cinci – comunităţilor getice[1] (Anexa 1).

În vara aceluiaşi an va participa la investigaţiile arheologice de la situl medieval Orheiul Vechi, fiindu-i încredinţată conducerea sectorului „Baia tătărască" de pe malul Răutului (foto 5), precum şi a altor secţiuni arheologice din cadrul oraşului medieval. După încheierea campaniei arheologice va fi antrenat în prelucrarea materialelor recuperate, lucru care se desfăşura, de regulă, până toamna târziu la baza arheologică din localitatea Trebujeni.

---

[1] Din spusele domnului Eremia pentru aceste aşezări au fost întocmite fişe de sit, care, împreună cu materialul arheologic recuperat, au fost predate în Sectorul de arheologie. De asemenea, în baza descoperirilor din preajma satului Ciuciuleni a fost elaborat şi un articol ştiinţific, care urma să fie publicat. Însă, odată cu plecarea lui Ion Eremia de la Academie, în toamna anului 1979, articolul a fost scos din planul de tipar. Încercările noastre de a găsi informaţii despre siturile de la Ciuciuleni în repertoriile arheologice ale raioanelor Nisporeni şi Hânceşti nu s-au soldat cu succes. Astfel, constatăm că până la momentul de faţă aşezările din preajma satului Ciuciuleni, descoperite în anul 1978, rămân a fi inedite. Din aceste considerente, prezentăm aceste descoperiri (vezi Anexa 1), plecând de la informaţiile ce se regăsesc într-un carnet, pus la dispoziţie cu amabilitate de către profesorul Ion Eremia, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

Foto 6. Ion Eremia în periegheză arheologică în regiunea Nistrului Mijlociu. 2019.

În anul următor, în lunile mai-iulie, Ion Eremia va face parte din colectivul care va realiza investigaţii arheologice în oraşul medieval Costeşti. Între timp va întreprinde şi o serie de periegheze în localităţile limitrofe. Ca urmare a acestora, la ieşire din satul Moleşti în direcţia Hansca, va descoperi o aşezare medievală din secolele XII–XIII, la care va realiza şi câteva sondaje. Conform informaţiilor domnului Eremia, a fost descoperită o locuinţă cu vatră, iar în interiorul ei au fost atestate mai multe vase întregibile. La o distanţă de câteva zeci de metri de locuinţă a fost cercetat un cuptor cu două nivele pentru arderea ceramicii. Aceste descoperiri s-au dovedit a fi importante şi urmau a fi publicate de către autorul săpăturii, după cum promisese iniţial conducătorul expediţiei P. Bârnea. Însă, la scurt timp, „şeful" a hotărât că ar fi bine Ion Eremia să publice[2] aceste materiale împreună cu Gheorghe Cebotarenco, care măcar nici nu era membru al colectivului de la Costeşti. Refuzul categoric al tânărului arheolog nu s-a lăsat mult timp fără consecinţe. Sub diferite pretexte Ion Eremia a fost transferat în luna august în expediţia condusă de Natalia Golţeva, care realiza săpături de salvare în localitatea Dănceni, unde va lucra până în luna octombrie. Ostracizarea de la Costeşti l-a îndemnat pe domnul Eremia să se gândească la căutarea altui loc de muncă. Fiind plecat pentru câteva zile de pe şantierul de la Dănceni, la Chişinău l-a întâlnit pe profesorul Ion Niculiţă, care, ascultând cu atenţie despre peripeţiile arheologului Ion Eremia la Academie, i-a propus să vină la Universitate, la Catedra de Istorie a RSSM (Eremia 2019, 37-38). Aceasta a însemnat sfârşitul carierei de arheolog şi începutul celei de istoric, care, după cum a arătat timpul, a fost şi este mult mai fructuoasă.

Însă, aceasta nu înseamnă că domnul Eremia s-a detaşat total de arheologie. Dacă nu practică acest domeniu la nivel ştiinţific, atunci la nivel spiritual – cu siguranţă. Drept exemplu pot servi participările, împreună cu noi, arheologii, la periegheze din regiunea Nistrului Mijlociu (foto 6), sau „vizitele îndelungate" pe şantierul arheologic de la Saharna.

Cu ocazia aniversării Vă urăm multă sănătate, succese remarcabile pe tărâm profesional şi să rămâneţi „arheolog", măcar în suflet.

---

[2] Materialele descoperite de Ion Eremia nici nu au fost incluse în raportul de săpătură a „Expediţiei arheologice medievale moldoveneşti / Молдавской средневековой археологической экспедиции" pentru anul 1979 (Абызова, Бырня 1980), iar despre soarta lor, la momentul de faţă, nu se mai cunoaşte nimic.

ANEXA 1

Situri arheologice descoperite de profesorul Ion Eremia în preajma satului Ciuciuleni, raionul Hânceşti (Harta 1).

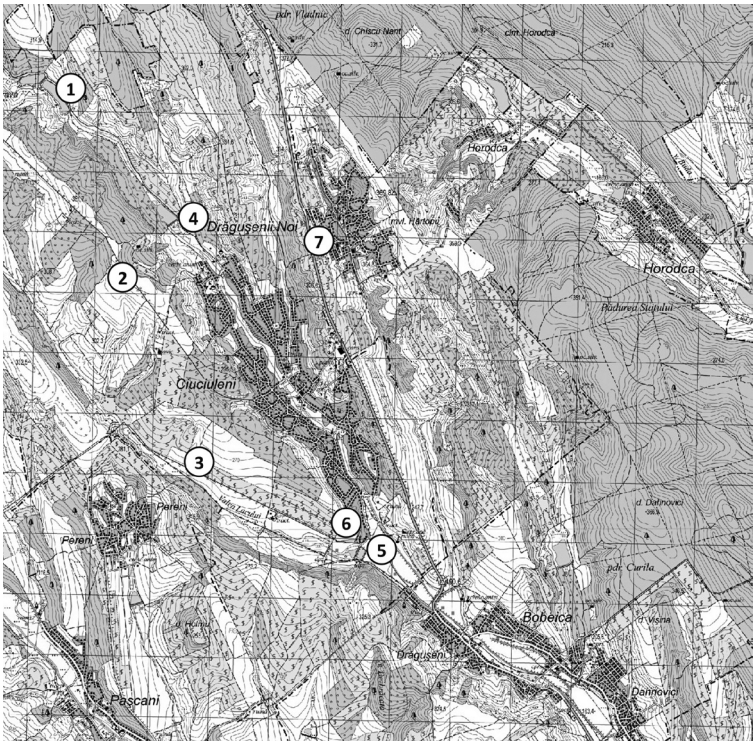

Harta 1. Situri arheologice din preajma satului Ciuciuleni:
1 – Ciuciuleni I; 2 – Ciuciuleni II; 3 – Ciuciuleni III; 4 – Ciuciuleni IV;
5 – Ciuciuleni V; 6 – Ciuciuleni VI; 7 – Drăguşenii Noi.

1. Ciuciuleni I. Situl se află la cca 4 km nord-vest de s. Ciuciuleni, pe malul stâng al râului Cogâlnic, în punctul numit de localnici „Tăbuceasca", de pe malul unui iaz cu acelaşi nume. Aşezarea are dimensiunile de cca 150×50-70 m şi este amplasată pe un promontoriu nu prea înalt. De la suprafaţa solului au fost recoltate fragmente de ceramică şi bucăţi de lut ars. Ceramica, conform morfologiei, arderii şi culorii a fost atribuită de către V. Marchevici fazei B a culturii Tripolie.

2. Ciuciuleni II. Situl se află la cca 1,5 km vest de la marginea de nord-vest a satului, pe un platou înalt, numit de localnici „Dealul Poienii". Aşezarea are dimensiunile de cca 200×50-70 m, fiind orientată cu latura lungă pe direcţia nord-sud. La suprafaţa solului au fost descoperite: o statuetă antropomorfă (fig. 1/2), o fusaiolă, (fig. 1/1), fragmente de ceramică getică, fragmente de amfore greceşti şi bucăţi de lut ars cu amprente de nuiele. Conform vestigiilor descoperite situl poate fi atribuit comunităţilor getice din sec. IV-III a. Chr.

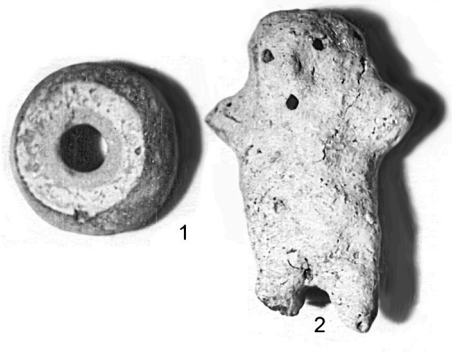

Fig. 1. Piese arheologice descoperite în aşezarea Ciuciuleni II:
1 – fusaiolă; 2 – statuetă antropomorfă.

3. Ciuciuleni III. Situl se află la cca 2 km sud-vest de centrul satului, în dreapta drumului de ţară ce leagă localităţile Ciuciuleni şi Pereni, în locul „Valea Lacului". La cca 100 m sud se află o fântână. Aşezarea are dimensiunile de cca 150×50 m, fiind orientată cu axa lungă nord-sud. De la suprafaţa solului au fost recoltate fragmente de la recipiente modelate cu mână, unele cu decor în relief (brâie, proeminenţe etc.). Astfel de vase, conform morfologiei, arderii, culorii şi ornamentului pot fi atribuite comunităţilor getice din sec. IV-III a. Chr.

4. Ciuciuleni IV. Situl se află la cca 100 m nord de la extremitatea nordică a satului, pe malul pârâului Costeasa, afluent de stânga al Cogâlnicului. Aşezarea se întinde de la nord la sud, de-a lungul malului stâng al pârâului, pe o distanţă de cca 800 m, având o lăţime de cca 80 m. La suprafaţa solului au fost descoperite numeroase fragmente de ceramică modelată cu mâna şi câteva fragmente de la recipiente lucrate la roata olarului. Ceramica modelată cu mâna este reprezentată de fragmente de străchini (fig. 2/1-3) şi oale, unele decorate cu brâie alveolate (fig. 2/4) sau proeminenţe-suporturi. Cea lucrată la roata olarului reprezintă fragmente de amfore greceşti. Conform materialului recuperat aşezarea poate fi atribuită comunităţilor getice din sec. IV-III a. Chr.

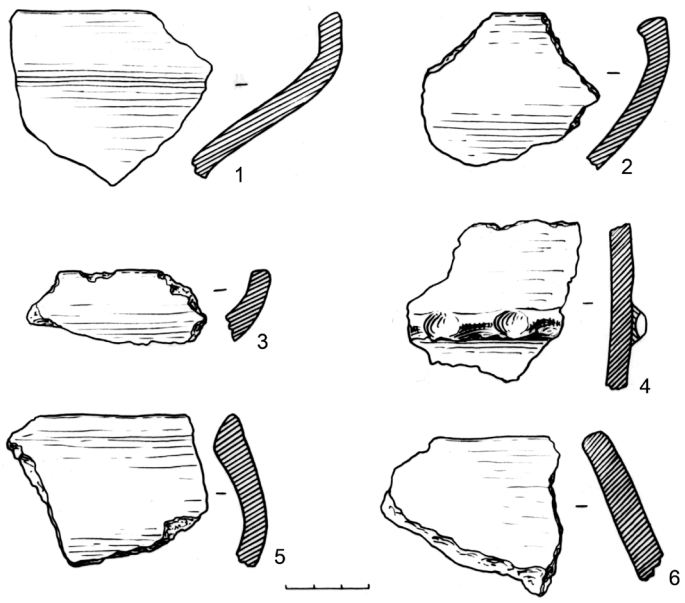

Fig. 2. Fragmente ceramice descoperite în aşezarea Ciuciuleni IV

5. Ciuciuleni V. Situl se află la cca 200 m sud de localitate, pe malul drept al râului Cogâlnic, în dreapta drumului de câmp care duce spre satul Drăguşeni. Aşezarea, cu dimensiunile 200×75 m, este amplasată pe un promontoriu nu prea mare, orientat nord-sud. La suprafaţa solului au fost descoperite: un toporaş din piatră de şist, un vârf din silex, fragmente de ceramică (cupe, vase-binoclu, chiupuri), bucăţi de lut ars şi fragmente de oase de animale. Conform inventarului descoperit aşezarea a fost atribuită perioadei tripoliene târzii.

6. Ciuciuleni VI. Situl se află la cca 250 m vest de la marginea de sud-vest a satului, pe un promontoriu, numit de localnici „Voloacă". Aşezarea, cu dimensiunile 200×50 m, este orientată cu latura lungă pe direcţia sud-est – nord-vest. La suprafaţa solului au fost descoperite fragmente de ceramică getică, fragmente de oase de animale şi bucăţi de lut ars, unele cu amprente de nuiele.

7. Drăguşenii Noi. Aşezarea se află la cca 700 m vest de centrul satului, în dreapta drumului Drăguşeni-Lozova. La suprafaţa solului au fost atestate bucăţi mari de lut ars cu urme de la nuiele şi pari, precum şi mai multe fragmente de ceramică getică din sec. IV-III a. Chr.

BIBLIOGRAFIE:

Eremia 2019: I. Eremia, Cine a fost şi este pentru mine profesorul Ion Niculiţă? In: (Eds. A. Zanoci, M. Băţ) Contribuţii la preistoria şi istoria antică a spaţiului carpato-danubiano-pontic. In honorem professoris Ion Niculiţă natalia sua octogesima celebrantis (Chişinău: Cartdidact 2019), 34-39.

Hîncu 2016: I. Hîncu, Scara vieţii (Chişinău: Cartdidact 2016).

Абызова, Бырня 1980: Е.Н. Абызова, П.П. Бырня, Отчет о полевых исследованиях Молдавской средневековой экспедиции в 1979 г. (Кишинёв 1980). inv. nr. 141.

Борзияк 1979: И.А. Борзияк, Отчет об исследовании трипольского поселения Яблона I в 1977-1978 гг. (Кишинёв 1979). Arhiva MNIM, inv. nr. 126.

Гросу, Постикэ 1978: В.И. Гросу, Г.И. Постикэ, Отчет об археологических раскопках на поселении Новые Каракушаны I в 1977 г. (Кишинёв 1978). Arhiva MNIM, inv. nr. 121.

PRIMA ATESTARE DOCUMENTARĂ A SATULUI CIUCIULENI

Dinu POŞTARENCU

The first documentary attestation of Ciuciuleni village

Summary

The article addresses the issue regarding the first documentary attestation of the Ciuciuleni village. In the historiography it is mentioned that Ciuciuleni is documented for the first time in an old document from 1430, named Voloca, but without any evidence. The place name Voloca is located differently: according to one determination, Voloca is a village on Târnuşa, an affluent of Cogâlnic, "today near Ciuciuleni", and according to another determination, the village of Voloca was "on Lăpuşna (probably near Cristeşti)".

Because only assumptions are made regarding the location of the village formerly called Voloca, we have established that Ciuciuleni village is documented for the first time in a letter issued on June 28, 1596.

Keywords: *Ciuciuleni, Voloca, Târnuşa, Cogâlnic, Lăpuşna, village, Bessarabia.*

Referitor la cea mai veche atestare documentară a Ciuciulenilor se menţionează pentru prima dată în „Dicţionarul statistic al Basarabiei", din care aflăm că acest sat aşezat în valea Cogâlnicului a fost întemeiat aproximativ în anul 1632 (Dicţionarul 1923, 292**)**. Pe când într-o ediţie enciclopedică este redată o datare mult mai veche cu privire la întemeierea satului Ciuciuleni, dar fără să fie arătat suportul istoric documentar: „Menţionat documentar în 1430" (Enciclopedia 1977, 365**)**. Această datare este trecută şi în îndreptarul bibliografic elaborat de Vladimir Nicu: „Atestat la 10 aprilie 1430, cu denumirea Voloaca" (Nicu 1991, 198).

Vladimir Nicu a indicat drept sursă documentară un suret de pe un ispisoc sârbesc, prin care voievodul Alexandru cel Bun îi întăreşte boierului Vlad Adiş un şir de proprietăţi funciare, inclusiv „pe Lăpuşna, Iurcenii, şi, la o Petră Cruce[1], şi Secărenii, şi Lepoveşna, şi fântâna Epurelui, tij pe Lăpuşna, şi, la fântâna lui Ilieş, pe Lăpuşna, pe din gios de Iurceni, şi unde a fost Hrăste giude, şi, pe din gios, unde a fost Stăilă giude, şi unde a fost Jula giude, şi împotriva …[2] peste deal dispre Voloca, la fântână, lângă lacul despre sat, pe deasupra Lăpuşnii, la fântâna lui Gherman" (Boga 1929a, 84; Boga 1929b, 5–6; Costăchescu 1931, 254; Documente 1954, 79; Documenta 1975, 145).

---

1 Probabil, „Crucea de Piatră" (conform versiunii alcătuitorilor volumului de documente).

2 Loc rupt.

Întrucât ispisocul nu este datat, Mihai Costăchescu a stabilit că el a fost întocmit în intervalul circa 1429–1432 aprilie 10. Iar alcătuitorii volumului de documente editat în 1975 l-au datat <1430–1431> aprilie 10, luând în consideraţie următorul detaliu: „Datat din perioada când în documentele emise de cancelaria lui Alexandru cel Bun sunt menţionaţi împreună cei trei fii ai domnului: 1430 după februarie 21 – 1431 decembrie".

Conform alcătuitorilor colecţiei de documente din 1975, la care am făcut trimitere mai sus, toponimul *Voloca* înscris în textul ispisocului (în varianta suretului, publicată de L.T. Boga, este notat Volosa) este un sat de pe Târnuşa, afluent al Cogâlnicului, „azi lângă Ciuciuleni" (Documenta 1975, 509). Iar Alexandru Gonţa este de părerea că satul Voloca s-a aflat „pe Lăpuşna (probabil, lângă Cristeşti)" (Gonţa 1990, 281).

Cu siguranţă, atât alcătuitorii colecţiei de documente din 1975, cât şi Alexandru Gonţa, stabilind cu aproximaţie punctul în care era situat satul Voloca, au ţinut seama de specificarea că proprietăţile funciare ale boierului Vlad Adiş se întindeau de-a lungul râului Lăpuşna şi cuprindeau satele Iurceni, Secăreni şi Lepoveşna. Despre acesta din urmă alcătuitorii colecţiei de documente din 1975 s-au întrebat dacă n-a fost aşezat lângă actualul sat Secăreni, în timp ce Alexandru Gonţa s-a întrebat dacă este vorba despre localitatea Lăpuşna, ceea ce, credem noi, e puţin probabil, deoarece satul Lăpuşna se află prea departe de Iurceni şi Secăreni. Iar în privinţa celorlalte toponime înşiruite în ispisoc indicele geografic al colecţiei de documente din 1975 oferă cititorului următoarele precizări: Crucea de Piatră – „azi între Iurceni şi Secăreni"; Fântâna Epurelui – „loc pe Lăpuşna, între Iurceni şi Secăreni"; Fântâna lui Ilieş – „loc pe Lăpuşna, mai jos de Iurceni"; Hrăste – „sat pe Lăpuşna (azi Cristeşti)"; Unde a fost Stăilă – „sat pe Lăpuşna (azi mai jos de Cristeşti); Jula – „sat pe Lăpuşna (azi mai jos de Cristeşti)"; Fântâna lui Gherman – „loc, lângă Voloca, lângă Ciuciuleni" (Documenta 1975, 451, 458, 461, 465, 467, 470, 472, 498).

După Alexandru Gonţa: Petra Cruce – „sat pe Lăpuşna (lângă Iurceni)"; Jula – „sat pe Lăpuşna (lângă Cristeşti)"; Fântâna lui Gherman – „sat pe Lăpuşna (probabil lângă Cristeşti)" (Gonţa 1990, 99, 141, 189). Aşa cum se poate remarca, pământul boierului Vlad Adiş din partea stângă a Lăpuşnei s-a aflat aproape de Ciuciulenii din zilele noastre, spre nord-vest, neexistând vreun indiciu că ar fi înglobat şi pământ din trupul de moşie Ciuciuleni şi Volosăni, pomenit la 1596.

Aşadar, sunt formulate două supoziţii privind localizarea satului Voloca, dificultatea constând în faptul că documentele medievale nu ne pun la dispoziţie şi alte repere geografice care ne-ar da posibilitatea să determinăm poziţia în spaţiu al acestui sat de cândva. Prin urmare, mărturiile existente nu ne demonstrează cu certitudine că fostul sat Voloca, atestat la 1430–1431, ar fi Ciuciulenii de astăzi.

Nu încape îndoială că Vladimir Nicu, extrăgând informaţia referitoare la localizarea satului Voloca, dedusă de către alcătuitorii colecţiei de documente din 1975, a trecut cu vederea cuvântul „lângă", care denotă o determinare aproximativă, şi a tras concluzia că, iniţial, Ciuciulenii s-a numit Voloca/Voloaca.

Din punctul de vedere al autoarei unei apreciabile monografii despre Ciuciuleni, Mariana Pagu, acest document „ar fi cel mai vechi act care aminteşte de o localitate din care, presupunem, populaţia s-ar fi strămutat şi ar fi format ulterior satul Ciuciuleni,

mai ales că, în sprijinul acestei afirmaţii, există încă o dovadă pe care o găsim într-un alt document în care se pomeneşte de *siliştea veche a Ciuciulenilor* din 9 iunie 1754" (Pagu 2013,15)[3]. Deci, precum vedem, Mariana Pagu se bazează doar pe presupunerea că anume locuitorii acelui sat Voloca de la 1430–1431 „s-ar fi strămutat şi ar fi format ulterior satul Ciuciuleni". Şi apoi, prin ce se poate demonstra că „siliştea veche a Ciuciulenilor" nu este altceva decât vatra fostului sat Voloca. Mai mult decât atât, însăşi Mariana Pagu susţine în continuare că actul nu conţine vreo explicaţie care ne-ar permite să localizăm „cu exactitate Voloaca în regiunea actuală a satului" Ciuciuleni (Pagu 2013,15), având în vedre perimetrul moşiei acestui sat. La drept vorbind, după cum ne-am convins prin cele enunţate mai sus, cercetătorii n-au putut identifica cu exactitate locul unde s-a aflat Voloca/Voloaca nu că în limitele teritoriului satului Ciuciuleni, dar, în genere, în zona satelor înscrise în ispisoc.

Totodată, se iscă întrebarea: când locuitorii au părăsit siliştea veche a Ciuciulenilor: până la emiterea ispisocului de cumpărătură din 28 iunie 1596, la care ne referim mai jos, sau după această dată? Adică de ce la 1754 se numea „siliştea veche a Ciuciulenilor", dar nu „siliştea Voloca/Voloaca/Voloseni" (toponim care era în uz şi la mijlocul secolului al XIX-lea (Записки[4] 1867, 111, 115, 118)?

În îndreptarul bibliografic al lui Vladimir Nicu, cu referire la satul Ciuciuleni, este indicată şi o sursă ce include un document din 6 septembrie 1587, în care se spune despre „un loc de pustie anume Sulenii, pe Voloaca, dinspre răsărit … Voloacăi, ce este la fântâna lui … dinspre Vorodişte" (Documente 1951, 366).

Însă, după cum constatăm, Voloaca din documentul respectiv este o apă curgătoare. Potrivit lui Alexandru Gonţa, Voloaca înregistrată în acest hrisov este un pârâu din zona satului Susleni, iar Vorodişte este „Horodişte, în Susleni, raionul Orhei" (Gonţa 1990, 281, 282).

Vladimir Nicu trimite cititorul şi la un document din 3 noiembrie 1634, prin care domnul Vasile Lupu i-a poruncit slugii sale Neculai Sechil să aleagă partea de ocină a lui Popoţea şi a rudelor sale din satele Bodeşti şi Ciuciuleni (Documenta 1974, 310)[5].

Indicele geografic al volumului din care am extras această informaţie conţine următoarea explicaţie relativă la toponimul *Ciuciuleni* consemnat în documentul citat mai sus: sat din ţinutul Neamţ; probabil lângă Bodeşti, contopit cu oraşul Buhuşi, judeţul Bacău (Documenta 1974, 372).

---

[3] O serie de documente reproduse în această lucrare (transliterate de Tudor Candu) sunt extrase din: Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 37, inventar (inv.) 2, dosar (d.) 227; ANRM, Fond (F.) 37, inventar (inv.) 2, dosar (d.) 595; F.260, inv. 1, d. 287.

[4] Această lucrare conţine o listă de proprietăţi funciare din judeţul Chişinău cu informaţii acumulate de către Comitetul de Statistică al Basarabiei până la data de 1 ianuarie 1865, în care este notat: moşia Voloseni, proprietate a răzeşilor pe care este aşezat satul Ciuciuleni, cu suprafaţa de 665 de desetine 1.345 stânjeni pătraţi; moşia răzeşească Ciuciuleni, nepopulată, cu suprafaţa de 491 de desetine 1.607 stânjeni pătraţi; moşia Răstieni şi a patra parte din Ciuciuleni, proprietate a răzeşilor, nepopulată, cu suprafaţa de 713 de desetine 166 stânjeni pătraţi; Răstieni, sat, proprietate a răzeşilor, cu suprafaţa de 1.614 de desetine 2.217 stânjeni pătraţi.

[5] În îndreptarul bibliografic al lui Vladimir Nicu este indicată greşit pagina la care e plasat acest document: 31.

Luând cunoştinţă de acest document şi de fixarea spaţială probabilă a toponimului *Ciuciuleni*, redată în indicele geografic, ne confruntăm cu o neclaritate ce se profilează în următorul context. La 15 iulie 1620, Gaşpar voievod i-a remis diacului Popuţa din Bârjoveni, ţinutul Neamţ, un hrisov prin care îi acorda puterea „să stăpânească dreapta sa ocină şi cumpărătură, pe care tatăl lui Popuţa o are de cumpărătură de la fratele lui, Stănilă, partea lui Dumitru comis, a fratelui lui, Gheorghe diac, din Ciuciuleni, din ţinutul Lăpuşna, şi de asemenea partea lor a cumpărat-o. Şi partea lui Mogâldea din Bodeşti a cumpărat-o. Şi de asemenea a treia parte din satul Bodeşti a cumpărat-o Popoţa din Bârjoveni" (Documente 1956, 487–488).

Alcătuitorii colecţiei de documente din care am preluat acest fragment au expus următorul rezumat cu privire la hrisovul oferit diacului Popuţa/Popoţa din Bârjoveni: „Gaşpar voievod întăreşte lui Popuţa diac părţi de moşie în satele Ciuciuleni, Bodeşti şi Bârjoveni" (Documente 1956, 487–488).

Toponimul *Ciuciuleni*, menţionat în documentul din care am reprodus fragmentul de mai sus, este lipsă în „Indicele numelor de locuri" întocmit de Alexandru I. Gonţa, pe când despre Bârjoveni şi Bodeşti este scris că se găseau în ţinutul Neamţ (Gonța 1990, 28,36).

Nedumerirea apare când citim în actul de danie din 1640, la care ne referim în continuare, că Varvara, fiica diacului Gheorghe, a cedat copiilor pârcălabului Cărăbăţ dreptul de posesiune asupra părţilor de moşie din Ciuciuleni şi Voloseni, pe care le avea de la tatăl ei, un unchi şi o mătuşă. Varvara a moştenit părţile tatălui şi ale unchiului după ce, cu 20 de ani înainte, le-a cumpărat diacul Popuţa/Popoţa din Bârjoveni?

Toponimul *Voloace* figurează într-un suret de pe un uric sârbesc al domnului Petru din 1545 (calificat drept document îndoielnic) privitor la hotarul mănăstirii Căpriana, din care citãm: „Şi purcede alături, spre hotarul Pituşcii, pâr la Voloace şi să suie drept pin Voloace, la dial […] şi să împreună cu hotarul Păuleştilor" (Documente 1953, 606). Deci, numele propriu *Voloace*, însemnat în acest document îndoielnic, este un toponim din preajma satelor Pituşca şi Păuleşti.

De fapt, în raza moşiei satului Ciuciuleni sunt prezente toponimele *Voloaca* şi *Voloşeni*, acestea fiind denumiri de dealuri (Dicţionarul 1923, 292). Totuşi existenţa acestor nume de locuri la Ciuciuleni nu reprezintă în deplină măsură un argument că toponimul *Voloca*, atestat în documentul din 1430, a persistat peste secole în aria acestui sat. Şi aceasta din considerentul că, bunăoară, toponimul *Voloaca*, fiind tot nume de dealuri, se întâlneşte şi în raza altor sate din zonă: Ciorăşti, Sadova, Selişte (Dicţionarul 1923, 262, 296, 298). Cu alte cuvinte, este un toponim răspândit.

Deşi pe de o parte, precum am semnalat mai sus, Mariana Pagu a punctat că „nu putem localiza cu exactitate Voloaca în regiunea actuală a satului", pe de altă parte afirmă că toponimul *Voloaca* s-a „conservat" până astăzi, „cel puţin 500 de ani de la atestarea documentară, aşa numindu-se un loc din partea de sud-vest a satului" (Pagu 2013,15). Pe temeiul acestei afirmaţii ar rezulta că Voloca/Voloaca/Voloseni s-a aflat pe un teren extravilan al Ciuciulenilor de azi, situat la sud-vest de vatra satului. Pentru a ne pronunţa în acest sens, vom cita, mai întâi, din unele documente medievale.

La 28 iunie 1596, domnul Ţării Moldovei, Ieremia Movilă, întăreşte vistiernicelului Ignat şi lui Procop „a şasă parti din satul Ciuciulenii şi Volosăni şi cu moară di apă”, pe care au cumpărat-o de la nepoţii şătrarului Danciu Loze (Documente 1937, 26).

După cum reiese din conţinutul hrisovului, Ciuciulenii şi Volosănii constituiau un singur trup de moşie, aspect reliefat şi de Aurel V. Sava, care a mai accentuat că acest trup de moşie se împărţea în şase bătrâni (Documente 1937, 79). Şi într-un raport din 5 ianuarie 1819, înaintat Serdăriei Orhei, se subliniază că, din vechime, moşia Ciuciuleni şi Volosăni a „umblat întru un hotar” (Pagu 2013,80).

Reproducând textul acestui ispisoc de cumpărătură, Mariana Pagu a constatat, pe bună dreptate, că acest act domnesc reprezintă primul document în care este atestat satul Ciuciuleni (Pagu 2013, 46).

La 18 mai 1640, Divanul Ţării Moldovei întăreşte copiilor pârcălabului Cărăbăţ, Darie şi Ghinia, actul de danie prin care Gavril şi soţia sa Varvara, fiica diacului Gheorghe „din Volosăni”, le-au transmis părţile de moşii „din sat Ciuciuleni şi di Volosăni”, anume două părţi din Ciuciuleni şi trei părţi din „Vuluceni“, plus la asta partea lor din Drăguşeni şi două vaduri de moară în Târnuşa/Tărnuşa. Varvara moştenise toată această avere de la tatăl ei, diacul Gheorghe, şi de la fratele şi sora acestuia, comisul Dumitru şi Anghelina (Documente 1937, 51). Tot în ziua de 18 mai 1640, domnul Vasile Lupu întăreşte lui Darie şi surorii sale Ghinia toate aceste părţi de ocină ce le-au fost dăruite (Documente 1937, 53).

Din mărturia hotarnică întocmită la 11 august 1657 de către inginerul hotarnic Vasile Scorici aflăm următoarele detalii. Fiind rânduit de către domn „să aleagă” părţile comisului Darie din moşia satului Ciuciuleni de cele ale altor răzeşi şi venind la faţa locului, el a aflat din actele ce i s-au prezentat că Darie a stăpânit două părţi din Ciuciuleni şi trei părţi din „Voloceni”. Apoi, învoindu-se cu răzeşii, aceştia i-au dat comisului Darie două părţi ale lor din Voloceni, iar comisul le-a dat în schimb două părţi ale sale din Ciuciuleni. În modul acesta, ei au căzut de acord ca Darie să posede tot terenul de sus, pe când răzeşii – tot pământul din partea de jos, căci „acele două sate” au avut un hotar comun, iar „vatra satului li este stâlpită din bătrâni în sat Ciuciuleni”. În urma acestei înţelegeri, vornicul Drăguş a trasat hotarul între Ciuciuleni şi Voloceni prin mijlocul acestor două moşii, în sus, până „în hotarul Perenilor”, dintr-o vale ce se cheamă „Tărnuşa” şi până într-o altă vale numită „Valea Părului” (Pagu 2013, 84).

Printr-un act din 11 august 1657, care s-a păstrat sub formă de regest (rezumat al unui document), comisul Darie s-a învoit „cu răzeşii din Ciuciuleni ca să poată şi ei aşeza în Volosăni, când se va face sat” (Documente 1937, 79). Concluzia ar fi că, în realitate, la mijlocul secolului al XVII-lea, pe întinderea Volosănilor nu era sat.

Referindu-se, în 1819, la acest act din 11 august 1657, membrii Comisiei de Hotărnicie din ţinutul Orhei i-au redat sensul astfel: comisul Darie s-a învoit cu răzeşii din moşia Ciuciuleni „că precum are el împărtăşire în săliştea Ciuciulenilor, aşa să aibă şi răzeşii de Ciuciuleni când va face el sat în Voloceni, fiindcă săliştea ace veche să află nelocuită şi satul Ciuciulenii ci este acum se găseşte făcut mai în urmă pi ţălină” (Pagu 2013,88), adică pe o bucată de pământ care nu a fost lucrat niciodată.

În asemenea caz, Mariana Pagu admite că „săliştea ace veche”, nelocuită, de pe moşia Voloceni ar fi locul unde s-a găsit fostul sat Voloca, existând similitudine între denumiri. În principiu, se poate admite o astfel de ipoteză, având în vedere determinarea alcătuitorilor colecţiei de documente din 1975 că Voloca, precum am arătat mai sus, ar fi fost un sat pe Târnuşa, însă nu avem dovezi în sprijinul acestei idei. Pe de altă parte, membrii comisiei respective au utilizat şi sintagma „săliştea Ciuciulenilor”, cuvântul „silişte” având şi semnificaţia de „loc necultivat; păşune”. De exemplu, la 15 iunie 1784, Lupu Hâncu, fiul biv vel căpitanului Miron Hâncu, i-a vândut vel vornicului Ilie Catargiu toată partea sa din moşia Pereni, „atât din câmp, cât şi din selişti” (Boga 1930a, 5).

La 5 martie 1660, domnitorul Ştefăniţă Lupu întăreşte cumpărăturile şi daniile biv vel vornicului Constantin, între care şi ceea ce avea să se aleagă „din moara din sus şi din loc”, pe care le-a cumpărat de la Sava, ginerele preotului Constantin din Ciuciuleni, proprietăţi deţinute anterior de Anghelina şi Mărica Boghioae (Documente 1937, 87). Însă în acest pasaj din ispisoc se spune doar că vânzătorul Sava era ginerele preotului Constantin din Ciuciuleni, fără să se precizeze din care trup de moşie făcea parte moara şi locul.

Într-un suret de pe un ispisoc sârbesc din 12 martie 1667, eliberat de cancelaria lui Iliaş Alexandru voievod, sunt enumerate o serie de proprietăţi funciare din ţinuturile Lăpuşna şi Orhei, pe care domnul le-a întărit biv vel spătarului Darie, printre acestea numărându-se şi părţile de ocină din Drăguşenii „pe Tărnuşe” şi „satul Volosănii pe Tărnuşe”, până „în obârşia Tărnuşii, cu mori”, care „este lui driaptă danii de la Vărvara Gavriloai, fata lui Gheorghi diac şi de la unchiul său Dumitru comis şi de la sorusa Anghelina” (Boga 1930b, 25).

Prin cartea domnească din 6 iulie 1719, Mihai Racoviţă a împuternicit stăpânirea lui Mihai Darie, fiul răposatului spătar Darie, şi a lui Antohie Mârzacu asupra părţilor lor din „sat” Voloceni, „până în valea Părului”. Peste scurtă vreme, în 1721, acelaşi domn Mihai Racoviţă îi porunceşte căpitanului Miron Hâncu să restabilească semnele de hotar ale moşiei lui Mârzacu, pe care acesta o avea „în seliştea Volocenilor”. Iar la 1 iunie 1724, Mihai Darie îi vinde lui Mârzacu partea sa de moşie din Voloceni, jumătate de „sat” (Pagu 2013, 82-83).

Conform partajului făcut la 20 iulie 1763 între copiii căpitanului Miron Hâncu, Mariei i-a revenit, pe lângă alte bunuri, şi jumătate de vad „di moară a Istrătoai în Ciuciuleni pe Cogâlnicu şi cu partea ci s-ar alege din câmpu, cum scrie zapisul, şi alt vad de moară a lui Mârzacu”, aflat tot în Ciuciuleni (Documente 1937, 206).

Într-o carte de judecată din 13 decembrie 1804, dată de Divanul Moldovei, se arată că moşia Voloseni, cu două vaduri de moară în Tărnuşa, se afla în partea „de sus” şi „rămân Ciuciulenii a răzeşilor”, partea de jos, aceste două părţi fiind despărţite prin piatra de hotar, numită *Stâlpul lui Drăguş vornicul*, care se „află în capul satului” ce se numeşte „acum” Ciuciuleni, lângă fântâna lui Ştefan Costru, câteva case ale satului Ciuciuleni fiind aşezate pe moşia Voloseni (Pagu 2013, 78).

Delimitând, în 1814, Volosenii şi Ciuciulenii, vornicul de poartă, Dumitru Jardan, a specificat că Volosenii, delniţa „din sus, dinspre Pereni”, aparţinea neamului răzeşesc al Grigorăşeştilor, iar Ciuciulenii, delniţa „din jos”, era stăpânită de neamul de răzeşi al Istrăteştilor (Pagu 2013, 80).

La 2 septembrie 1819, decurgând un litigiu între Grigorăşeşti şi Istrăteşti, răzeşii moşiei „Volosănii di pi Tărnuşa" au prezentat Comisiei de Hotărnicie din ţinutul Orhei actele pe care le posedau asupra acestei moşii (Pagu 2013, 82). Examinându-le, membrii acestei comisii au constatat că, odată cu trecerea anilor, moşiile Ciuciuleni şi Voloceni s-au unit, formând un singur trup de moşie, începând de la hotarul moşiei Conojeni (actualmente, Drăguşenii Noi[6], sat aşezat la nord-est de Ciuciuleni, însă în cazul acesta este vorba de Drăguşenii Vechi, situat la sud de Ciuciuleni) şi până la hotarul moşiei Pereni, partea de sus ale acestor două moşii unite, mărginită cu moşia Pereni, fiind Volocenii, iar partea de jos, până la moşia Conojeni, fiind Ciuciulenii (Pagu 2013, 88). Ei au dat şi o altă lămurire: „pe din sus", la vest, Volocenii se învecinează cu moşia Pereni, iar la răsărit, pe latura Tărnuşei, se află moşia Răstieni[7], care se întinde de-a lungul Tărnuşei până la hotarul moşiei Conojeni, acest râuleţ constituind „cel din vechime hotar" între Ciuciuleni şi Conojeni (Pagu 2013, 86) (adică, Drăguşenii Vechi).

Potrivit planului moşiilor Ciuciuleni şi Voloceni, elaborat în 1825, ambele moşii se găseau la vest de râul Cogâlnic şi formau două paralelograme, cu unghiuri ascuţite spre nord-est şi sud-vest. Această apă curgătoare servea drept hotar natural în partea de est, despărţindu-le de moşia Răstieni: de la gura Văii Hodora, aflată la nord, pe malul stâng al râului, până la moşia Drăguşeni, la sud. În partea de sud, de la Cogâlnic, o linie dreaptă ducea spre vest, pe marginea moşiei Drăguşeni, până la Valea Părului, iar de aici, prin Valea Părului, hotarul continua spre nord, pe lângă moşia Pereni, până la locul numit Teişor, unde cotea spre nord-est până la râul Cogâlnic, în dreptul Văii Hodora.

Ambele paralelograme erau divizate printr-o linie dreaptă comună, care pornea din zona Văii Părului spre nord-est şi ducea până la mijlocul întregului segment al râului Cogâlnic (dintre gura Văii Hodora şi moşia Drăguşeni). În punctul unde această linie mediană intersecta râul Cogâlnic, de-a lungul râului, era aşezat satul Ciuciuleni. Cea mai mare parte a satului era situată la sud de această linie, iar un număr redus de case – la nord. Ambele moşii sunt traversate de pârâul Voloceni, care îşi începe cursul de pe moşia Pereni, în apropiere de locul numit Teişor, şi curge în direcţia sud-est, vărsându-şi apele în Cogâlnic, puţin mai la nord de punctul unde Cogâlnicul îşi urmează calea pe moşia Drăguşeni (Pagu 2013, 93).

Consultând acest plan, observăm că pe el nu este indicat râul Târnuşa/Tărnuşa, în situaţia când în documentele medievale citate mai sus se precizează: vornicul Drăguş a trasat hotarul între Ciuciuleni şi Voloceni din valea „Tărnuşa" până în Valea Părului (mărturia hotarnică din 1657); „Volosănii pe Tărnuşe" (ispisocul din 12 martie 1667); moşia Voloseni, cu două vaduri de moară în Tărnuşa (cartea de judecată din 13 decembrie 1804); „Volosănii di pi Tărnuşa" (act din 1819); la răsărit, pe latura Tărnuşei,

---

[6] Într-un act de arhivă din 1 iulie 1838 este notat că satul Drăguşenii Noi se numeşte şi Conojeni (ANRM, F. 37, inv. 3, d. 564, f. 15).

[7] Într-un act de arhivă din 10 mai 1846 se menţionează că pe moşia Răstieni se află satul Malcea (ANRM, F. 37, inv. 3, d. 564, f. 94).

Volocenii se învecinează cu moşia Răstieni (act din 1819). Şi într-un uric emis la 15 august 1552 se menţionează despre vânzarea unei părţi din satul Conojeni, anume partea de jos, de „pe Târnuşa" (Documente 1937, 13).

De asemenea, în actul de danie al biv vel stolnicului Mihalcea Hâncu din 1677, prin care acesta a ctitorit mănăstirea Vlamnicul (Hâncu), este delimitat terenul pe care urma să fie zidită mănăstirea, inclusiv dinspre Micleuşeni, „până în obârşia Tărnuşei" (Boga 1930a, 1). Această denumire dispărută este înregistrată şi într-o lucrare cu date statistice din 1859, în care este consemnat că satul Ciuciuleni este aşezat „lângă pârâul Tărnuşa, în valea Cogâlnic", pe când satul Drăguşenii Vechi şi mănăstirea Hâncu sunt aşezate lângă râul Cogâlnic (Бессарабская 1861, 6). Concomitent, în unele documente din epocă figurează Ciuciulenii de pe Cogâlnic (documentul din 20 iulie 1763).

Dezlegând această enigmă, Mariana Pagu a dedus că Târnuşa/Tărnuşa este denumirea veche a râului Cogâlnic, pusă în circulaţie de locuitorii din zona Ciuciulenilor (Pagu 2013, 21). Pe cât se pare, deducţia este corectă.

Ne convingem în plus de aceasta citind hotărârea din 26 iunie 1826 a Biroului Regional de Hotărnicie al Basarabiei relativă la moşia Voloceni şi Ciuciuleni, în care este notat că hotarul moşiei respective trece alături cu Perenii, prin Valea Părului, în sus, „zarea dealului dinspre Voloceni, deasupra Teişorilor", iar de aici, „tot alături cu Perenii", peste Valea Voloceni până zarea dealului, prin pădure, „la vele asupra Tărnuşii, până în apa Cogâlnicului, unde dă gura Văii Hodorii în Tărnuşa" şi unde stă moşia Voloseni, „cu chiotoarea" dinspre Pereni. De aici, hotarul moşiei Voloceni şi Ciuciuleni, dinspre Răstieni (fără a trece peste „Valea Tărnuşa"), urmează pe „curgerea apei Cogâlnicului" până la marginea de jos a moşiei Ciuciuleni, iar de aici se întoarce spre vest şi, pe linie dreaptă, „alături cu Drăguşenii", până în Valea Părului (Pagu 2013, 91).

Încheind şirul de citări din documente, scoatem în evidenţă faptul că în sectorul de nord al teritoriului actual al Ciuciulenilor s-a aflat moşia Voloseni/Voloceni („partea de sus"), iar hotarul ce o despărţea de moşia Ciuciuleni se întindea de la apa Tărnuşei (de la râul Cogâlnic, conform planului din 1825) până la Valea Părului.

Ţinând cont de această constatare, apare întrebarea: totuşi, în care parte a Ciuciulenilor de azi s-ar fi aflat fosta aşezare Voloca, în cazul admiterii unei asemenea ipoteze? Pe de o parte, autoarea monografiei satului Ciuciuleni declară că „sălişte a ace veche" de pe moşia Voloceni/Voloseni ar fi locul satului medieval Voloca, iar pe de altă parte susţine că toponimul Voloca/Voloaca dăinuie, „aşa numindu-se un loc din partea de sud-vest a satului". Sau, după cum s-a mai exprimat autoarea, „toponimul Voloseni a rămas în uzul curent al sătenilor, deşi i-a fost schimbat locul" (Pagu 2013, 20). Prin urmare, se creează o confuzie, din moment ce moşia Voloceni era situată în „partea de sus".

În egală măsură putem presupune că Voloca s-ar fi putut găsi în limitele actuale ale satului Secăreni sau ale satului Pereni. Argumentăm.

Aşadar, prin actul de împărţire din 1763 a averii lui Miron Hâncu, fiului acestuia, Lupu Hâncu, i s-a atribuit un bătrân din satul Secăreni, cu vad de moară şi cu „sălişte a ace veche" (Documente 1937, 205). Deci putem crede că anume această silişte a fost locul satului Voloca, aflându-se în perimetrul proprietăţilor funciare de pe Lăpuşna ale boierului Vlad Adiş.

Din alt punct de vedere, de ce se admite localizarea aşezării Voloca tocmai lângă satul Ciuciuleni, în timp ce ea putea să se găsească pe moşia satului Pereni, situată între moşiile Secăreni şi Voloseni/Voloceni şi care la fel este atestată prin mărturie documentară din anii de domnie ai lui Alexandru cel Bun. Astfel, la 14 iunie 1521, domnitorul Ştefăniţă i-a întărit lui Bratu şi rudelor sale jumătate din satul Pereni de pe Lăpuşna, la Păr, partea dinspre răsărit, „din gios", cu moară pe Târnuşa, în urma împărţirii acestei moşii, având-o în stăpânire în virtutea uricului dat de Alexandru voievod moşului lor Petre. Cealaltă jumătate de moşie, „din sus", le-a revenit lui Zbiară şi surorilor acestuia (Documente 1953, 186).

În consecinţă, conchidem: chiar dacă localizăm Voloca lângă satul Ciuciuleni, această aşezare de cândva nu are nicio tangenţă cu Ciuciulenii şi aceasta din simplul motiv că acel sat numit Voloca a dispărut fără urmă. Doar toponimul, asemănător cu denumirea acelui sat de demult, dăinuie peste veacuri.

Din acest motiv menţinem constatarea Marianei Pagu că satul Ciuciuleni este atestat documentar pentru prima dată la 28 iunie 1596.

BIBLIOGRAFIE:

Boga 1929a: L.T. Boga, *Documente din secolul al XV-lea*, în „Arhivele Basarabiei", Chişinău, 1929, nr. 2, p. 84 (documentul IV);

Boga 1929b: L.T. Boga, *Documente basarabene* (Chişinău 1929), vol. IV.

Boga 1930a: L.T. Boga, *Documente basarabene. Mănăstirea Hâncu (1677–1812)*, (Chişinău 1930), vol. IX.

Boga 1930b: L.T. Boga, *Documente basarabene* (Chişinău 1930), vol. XI.

Бессарабская 1861: *Бессарабская область. Список населенных мест по сведениям 1859 года* (С.-Петербург 1861).

Costăchescu 1931: Costăchescu Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare* (Iaşi 1931), vol. I.

Dicţionarul 1923: *Dicţionarul statistic al Basarabiei* (Chişinău 1923).

Documenta 1974: *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova (Bucureşti 1974) vol. XXII.

Documenta 1975: *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova (Bucureşti 1975), vol. I.

Documente 1937: *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*. Publicate de Aurel V. Sava (Bucureşti 1937).

Documente 1951: *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, (Bucureşti 1951), vol. III.

Documente 1954: *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XIV, XV (Bucureşti 1954), vol. I.

Documente 1953: *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, (Bucureşti 1953), vol. I.

Documente 1956: *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVII, (Bucureşti 1956), vol. IV.

Enciclopedia 1977: *Enciclopedia sovietică moldovenească* (Chişinău 1977), vol. 7.

Gonţa 1990: Al.I. Gonţa, *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri* (Bucureşti 1990).

Nicu 1991: Vladimir Nicu, *Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi* (Chişinău, 1991), vol. I.

Pagu 2013: Mariana Pagu, *Ciuciuleni. O istorie a locului şi a oamenilor lui* (Chişinău, 2013).

Записки 1867: *Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета* (Кишинев 1867), vol. II.

PROFESORUL ION EREMIA – UN CERCETĂTOR CU INIMA CREȘTINĂ

Preot **Octavian MOȘIN**

„Omul este mare prin ceea ce lasă în urma sa, nu prin ceea ce face”.
Academician Leon Dănăilă

Am pornit de la aceste gânduri pentru că ne referim la omul ce lasă adevărate urme la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii de Stat din Moldova. Credem că astăzi profesorul Ion Eremia este creierul şi inima facultăţii, care petrece zi şi noapte în instituţie, încercând să le facă pe toate.

Profesorul Ion Eremia este omul plin de omenie, cu un suflet creştin. Ce ar însemna acest lucru? Este o fire ce se consacră din dragoste. Discută şi ajută pe fiecare student, îndrumă şi sprijină colegii de breaslă, este o fire modestă şi profundă. Felul de a fi este graţie unei educaţii în spiritul valorilor noastre creştin-ortodoxe. Este corect cu cei din jur, exigent, dar şi înţelegător. A trecut prin multe greutăţi ale vieţii, însă nu s-a lăsat de Dumnezeu, Care i-a fost mereu călăuza.

Până nu demult ştiam prea puţine despre preocupările ştiinţifice ale profesorului Ion Eremia. Însă am reuşit să-l cunosc ca om, ca personalitate complexă, cu trăiri aparte şi cu un set de valori creştine.

Am îndrăznit să aflu mai multe, cine i-a modelat şi înfrumuseţat sufletul... Sigur că aceasta i-a fost mama Anica. În urma unei convorbiri cu domnul profesor am aflat că vine din Ciuciuleni din zona Hânceşti, sat care are două biserici, iar în perioada sovietică doar una a activat. Astfel, casa părintească fiindu-i la câteva sute de metri de sfântul locaş, pe lângă care trecea o mulţime de lume şi nu doar din sat, ci şi din alte localităţi învecinate, a păşit şi el sigur pe drumul care ducea spre biserică.

Acolo a descoperit o altă dimensiune a vieţii, dobândind frica de Dumnezeu. Acolo a simţit râvna şi evlavia credincioşilor urmăriţi şi persecutaţi pentru credinţă, care nu puteau fi opriţi de către regimul ateu, căci erau mai puternici şi neînfricaţi. Nu se temeau decât de a greşi în faţa Celui de Sus. De atunci i-a fost imprimat în suflet versetul scripturistic: „*Ce-i foloseşte omului să câştige lumea întreagă, dacă-şi pierde sufletul?*” (Marcu 8, 36).

Probabil, de aici vine modestia şi jertfelnicia acestui om consacrat istoriei.

Cercetător pasionat şi dedicat profesiei, Ion Eremia a creat o operă remarcabilă, concretizată în numeroase studii şi articole publicate. În activitatea de cercetare a trecutului istoric şi-a concentrat preocupările şi studiul asupra istoriei medievale a românilor, problemei genezei statului Ţara Moldovei şi relaţiilor externe ale acestuia în epoca medievală şi începutul epocii moderne.

De asemenea, patru decenii i-a consacrat bogatei activităţi de cercetare, având o remarcabilă carieră didactică universitară, transmiţând, şi pe această cale, tinerelor

generaţii valorile pe care le-a slujit o viaţă întreagă cu multă competenţă şi devotament. Contribuţiile profesorului Ion Eremia sunt de o incontestabilă valoare ştiinţifică, dar şi de o evidentă capacitate de reverberaţie didactică şi educativă.

Fire dinamică şi întreprinzătoare, trăitor şi mărturisitor al credinţei ortodoxe, a iniţiat împreună cu câteva cadre didactice de la facultate un program de master pentru cei interesaţi de studiul religiilor şi, în special, a istoriei creştinismului. Astfel, de câţiva ani programul *Istoria şi Cultura Religiilor* se bucură de un interes aparte, iar domnul profesor vine cu cursuri atât de actuale şi interesante.

Din vasta cercetare istorică a domnului profesor, reţinem câteva teme majore faţă de care a manifestat un interes special, anume: scris, carte şi tipar în ţările române, iar aici a accentuat rolul major al Bisericii Ortodoxe. Apoi, fiind preocupat de politica externă a domnitorului Vasile Lupu, a adunat materiale interesante legate de politica religioasă a acestuia. Astfel, domnul profesor intenţionează să publice un studiu aparte la acest capitol.

Pasionat de Istoria medievală şi premodernă a României, este absorbit de cunoaşterea în profunzime a acestor vremuri, de esenţa înţelegerii evenimentelor şi apoi de predarea adevărurilor celor dornici de însuşire – generaţiilor tinere. Epoca medievală fiind una creştină, un segment important este dedicat explicării însemnătăţii Ortodoxiei în spaţiul românesc.

Aşadar, întreaga slujire jertfelnică pe care o înfăptuieşte distinsul profesor Ion Eremia în mod exemplar la catedră, încununată cu numeroase realizări cărturăreşti, dovedeşte întâi de toate statura unui spirit riguros din punctul de vedere al cercetării academice, luminos, iubitor de valori perene, generos şi recunoscător faţă de înaintaşi. El afirmă cu smerenie ceea ce spuneau cărturarii antici: „*istoria este învăţătoarea vieţii, dar, totodată, îmi exprim regretul că n-apucăm s-o însuşim în cel mai reuşit mod*" (Patrimoniu 2019, 170).

Este de admirat capacitatea sa de a prelungi cercetarea academică şi didactică în dinamica societăţii româneşti de tranziţie. Multiplele conferinţe, colocvii, simpozioane, traininguri, precum şi proiectele educaţionale pe termen lung cuprinse în strategiile de dezvoltare durabilă i-au cultivat profesorului Ion Eremia exerciţiul continuu de oferire şi primire intelectuală, profesională şi afectivă.

Profesorul Ion Eremia este unul dintre autorii, dar şi coordonatorul volumului jubiliar *Istoria Universităţii de Stat din Moldova* (Istoria 2016, 740). Prin munca depusă, colectivul de autori au descris cele şapte decenii de Alma Mater, izbânzile durabile pe care le-a repurtat prestigioasa instituţie, truda onestă, asiduă şi responsabilă a generaţiilor de profesori, personalităţi marcante, care au pregătit generaţii de specialişti excepţionali. Aceştia din urmă, la rândul lor, asigurând continuitatea şi evoluţia celei mai valoroase instituţii de învăţământ superior din ţară.

Merită, în aspect duhovnicesc, cunoscut şi segmentul educaţiei ateiste din această instituţie în perioada de restrişte, la care se referă profesorul într-un studiu aparte şi care concluzionează că: „*Ateismul ştiinţific predat la instituţiile de învăţământ superior din fosta RSSM, inclusiv la USM, nici pe departe nu prezenta o disciplină filosofică academică a istoriei religiei, prin esenţa sa, această disciplină fiind un instrument de*

propaganda antireligioasă a organelor de partid sovietice în vederea dezrădăcinării religiei din concepţia omului sovietic. Fără îndoială, studenţii manifestau interes faţă de o istorie academică a religiei, dar, în acelaşi timp, un dezinteres total faţă de propaganda militantă antireligioasă" (Eremia 2015, 292).

În ultimul deceniu, profesorul a venit cu importante studii creştine, pe care le-a publicat în volumele conferinţelor organizate de Universitatea de Stat din Moldova şi, în special, de Facultatea de Istorie şi Filosofie. Printre acestea se numără: „Profesorul Ioan Albineţ – promotor al românismului în Ţara Moldovei până la Unirea din anul 1859", în: Simpozionul ştiinţific internaţional: *Evenimente şi personalităţi marcante ale vieţii spirituale din spaţiul pruto-nistrean şi vecinătăţile lui din sec. XIX-XX* (Chişinău, 2017); „Educaţia ateistă la Universitatea de Stat din Moldova – o experienţă nereuşită a autorităţilor sovietice", în: *Educaţie şi viaţă spirituală în Basarabia. Tradiţii şi perspective:* conferinţa ştiinţifică cu participare internaţională (Chişinău, 2015); „Înaltul cler din Moldova în anii 1768–1791: între Rusia ortodoxă şi Imperiul Otoman islamic", în: *Biserica Ortodoxă din interfluviul pruto-nistrean, 1813–2013*: Simpozionul ştiinţific internaţional (Chişinău, 2013).

La acest popas aniversar, nu ne rămâne decât să-l felicităm pe domnul profesor Ion Eremia pentru bogata şi rodnica sa activitate de până acum şi ne rugăm lui Dumnezeu să-i dăruiască sănătate şi puteri reînnoite pentru continuarea proiectelor academice şi didactice, pe care le susţine până astăzi cu entuziasm şi pricepere.

BIBLIOGRAFIE:

Eremia 2015: Ion Eremia, Educaţia ateistă la Universitatea de Stat din Moldova – o experienţă nereuşită a autorităţilor sovietice. În: *Conferinţă ştiinţifică cu participare internaţională*, Chişinău, 1-3 octombrie 2015, Chişinău, 2015, p. 292.

Istoria 2016: Istoria Universităţii de Stat din Moldova : [70 ani] / Ion Eremia, Anatol Petrencu, Liliana Rotaru [et al.]; coord.: Ion Eremia, Chişinău, CEP USM, 2016.740 p.

Patrimoniu 2019: Patrimoniul educaţional universitar: dascăli şi discipoli, vol. 1 / resp. ed.: Rodica Ursu Naniu, Igor Şarov, Chişinău, Cartdidact, 2019, p. 170.

CIUCIULENI – SATUL CU DOUĂ BISERICI ORTODOXE

Alexandru CERGA
pr. **Mihail BULMAGA**

Ciuciuleni – the village with two orthodox churches

Summary

The history of the villages from the Romanian space is inseparable from the history of the churches from the rural areas, an institution that was for the Romanian peasants, especially those in Bessarabia, the fundamental support for their survival and the continuation of the Romanianism. The study addresses the history of the village Ciuciuleni in the current Hâncești district, from the perspective of the two Orthodox churches in this locality – the Church „Sf. Ierarh Nicolae" and the „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" Church. The first Orthodox place, documented for the first time in the second half of the eighteenth century, rebuilt several times over the centuries, proved by the beginning of the twentieth century for the many inhabitants of the village. Thus, in 1911, the second church was erected on the north side of the village with the dedication of Saint George the Great. The stages of construction, the parochial activity, data on the old Romanian books of worship in churches, as well as the succession of the priestly priests are addressed.

Keywords: *Ciuciuleni, church, parish, priests, religious books.*

Biserica „Sfântul Ierarh Nicolae"

Satul Ciuciuleni este așezat în valea Cogâlnicului, între localitățile Drăgușeni, Drăgușenii Noi, Secăreni și Pereni, la 27 km nord-vest de centrul raional Hâncești și 61 km vest de orașul Chișinău. Conform datelor ultimului recensământ are o populație de 4 368 locuitori. A fost atestat documentar la 10 aprilie 1429–1430 (Costăchescu 1931, 253).

În prezent, în satul Ciuciuleni există două biserici, ambele construite din piatră: biserica cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae", reconstruită în 1820 și refăcută în 1866, și biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe", zidită în anul 1911.

Prima biserică din Ciuciuleni, cu hramul „Sf. Nicolae", a fost atestată în anul 1786 și era făcută din lemn, „îndestulată cu icoane, veșminte și cărți" (Halippa 1907, 236). În 1820 locuitorii satului construiesc o altă biserică, din piatră, păstrând hramul celei vechi. Se spune că aceasta urma să fie biserica mănăstirii întemeiate aici în 1818 (Pagu 2013, 542). Despre această mănăstire nu se știe nimic, deoarece nu s-a găsit vreun document care ar confirma existența ei. În anul 1866 a fost refăcută de către parohienii răzeși în partea de sud a satului, căpătând formă de cruce[1]. Este compartimen-

[1] Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 208, inventar (inv.) 12, dosar (d.) 57, fila (f.) 41.

tată în pridvor, pronaos, naos și altar, iar clopotnița se află deasupra pronaosului. Biserica „Sfântului Nicolae” are un plan arhitectural cruciform, iar acoperișul – piramidal. Deasupra naosului se înalță o mică turlă decorativă, iar absidele laterale sunt poligonale. A fost reparată cu mijloacele parohienilor în anul 1886. Tot atunci a fost reînnoit iconostasul (Pagu 2013, 553). De asemenea, a fost reparată capital de mai multe ori, documentele de arhivă atestând dpar trei dintre aceste reparații: din anul 1900, 1924 și 1943[2].

La 10 noiembrie 1861, pe lângă această biserică din satul Ciuciuleni a fost deschisă școala parohială cu durata de studii de un an. Peste mai bine de zece ani, în anul 1873, la această școală învățau 90 de băieți și 27 de fete din sat (Кишинёвские 1908, 377).

În perioada interbelică biserica „Sfântul Nicolae” din Ciuciuleni dispunea de numeroase cărți vechi de slujbă religioasă în limba română, cum ar fi „Penticostarul”, tipărit la București în anul 1743; „Simion Arhiepiscopul Thesalonicului, Voroavă de întrebări și de răspunsuri întru Hristos”, tipărită la București în 1765; „Apostol” (București, 1784); „Chiriacodromion” (București, 1801); „Carte de rugăciuni...cu paraclis...” (Iași, 1809); „Liturghii” (Mănăstirea Neamț, 1860); „Ceaslov” (Mănăstirea Neamț, 1874) (Balaur 1934). În anul 1939 parohia Ciuciuleni a beneficiat de o subvenție din partea Rezidenției regale Ținutului Nistru în sumă de 10 000 de lei (Basarabia 1939, 2).

După reocuparea Basarabiei de către sovietici, biserica „Sfântul Nicolae” din Ciuciuleni a fost închisă în perioada anilor 1944–1946. Începând cu anul 1958, clădirea bisericii a fost utilizată de autoritățile locale în calitate de depozit pentru cerealele colhozului din sat. O parte din inventarul bisericesc a fost transferat la biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe”, rămasă să funcționeze, iar altă parte, a fost adăpostită la credincioșii din sat. Din păcate, au fost profanate mormintele ce se aflau în ograda bisericii, fiind călcate cu mașinile când încărcau sau descărcau grânele. În 1979 președintele sovietului sătesc de atunci, Ștefan V. Pojoga, propune ca biserica „Sfântul Nicolae” să fie restaurată și transformată în muzeu al satului, ceea ce însă nu s-a realizat. A fost redeschisă în anul 1994, după care a fost efectuată o reparație capitală. A contribuit întreg satul, dar și gospodăria agricolă ce activa pe atunci, condusă de Ion Tacu (Pagu 2013, 593).

Preoți

Într-un document de arhivă, ce datează cu 5 martie 1660 se pomenește de „popa **Constandin** din Ciuciuleni”. La data respectivă, Ștefan Vasile Voievod (Ștefăniță Lupu) întărește cumpărăturile și daniile lui Constandin biv vornic din satele Găleşti, Voinova, Tătărești, Tutoveni, Drăgușani, Inești, Holboca, și Ciuciuleni, Pagu 2013, 536).

---

[2] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 1640, f. 47.

În anul 1754 la biserica din Ciuciuleni oficia slujbe preotul pe nume **Vasile** (Pagu 2013, 536).

La recensământul populației Moldovei din anul 1774, în satul Șușulenii (Ciuciuleni), ținutul Orhei-Lăpușna (ocolul Cogâlnicului), a fost înregistrat „popa **Toma**" (Moldova 1975, 446). Îl găsim aici și în 1797, care mai avea și funcția de protopop (Pagu 2013, 594).

În niciun document clerical nu este menționat numele de familie, însă presupunem că era Vasiliu, după numele urmașilor săi.

1787–1844 – **Vasile Toma Vasiliu**, născut în anul 1768, fiu de protoiereu, fără studii seminariale, hirotonit preot pentru biserica din Ciuciuleni la 5 octombrie 1787 de PS Iacov, Episcop de Huși[3]. A fost pensionat la 20 decembrie 1844[4].

1797–1814 – preotul **Teodor**. A fost hirotonit preot pentru biserica din Ciuciuleni, ținutul Lăpușnei, la 5 iulie 1797, de către Episcopul Hușului, Gherasim (Arhivele 1934, 363). A decedat la 8 aprilie 1814[5].

1805–1831 – **Ioan Nicolae Pojoga**, născut în anul 1763, fiu de mirean, fără studii seminarilae, hirotonit preot pentru această parohie la 5 septembrie 1805, de PS Meletie, Episcop de Huși. În 1831 s-a călugărit la Mănăstirea Hâncu[6].

1807–1849 – **Ioan Andrei Pojoga**, născut în anul 1783, fiu de țăran, fără studii seminariale. A fost hirotonit preot pentru biserica din Ciuciuleni, de către PS Meletie, Episcop de Huși, în ziua de 6 mai 1807[7]. În 1849 a fost scos în afara statelor. A decedat pe 7 octombrie 1874[8].

1831–1846 – **Toma Vasile Vasiliu**, băștinaș, fiu de preot, născut în anul 1793, fără studii seminariale. La 14 martie 1814 a fost numit dascăl pentru această biserică. La 22 octombrie 1821 a fost hirotonit diacon, iar la 8 noiembrie 1831 – preot, pentru biserica din Ciuciuleni[9]. La 26 decembrie 1833 a fost numit în funcția de blagocin.

1846–1866; 1868–1893 – **Vasile Toma Vasiliu**, născut în anul 1813, băștinaș, fiu de preot, fără studii seminariale. Este al doilea preot din satul Ciuciuleni cu același nume, prenume și patronimic. Un alt Vasile Toma Vasiliu a slujit în perioada anilor 1787–1844. La 22 iulie 1833 a fost numit paraclisier la biserica „Sf. Nicolae" din Ciuciuleni. La 1 iunie 1845 a fost hirotonit diacon pentru biserica din satul Drăgușenii Noi, iar în ziua de 22 august 1846 – preot pentru biserica din Ciuciuleni. La 14 octombrie 1866 a fost transferat la biserica din satul Bălăurești, județul Chișinău, iar la 4 septembrie 1868 revine la Ciuciuleni (Pagu 2013, 551). A fost pensionat la 11/24 octombrie 1893 1893 (Кишинёвские 1893, 308).

---

3 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 3, f. 273.

4 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 9, f. 141.

5 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 528, f. 40.

6 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7201, f. 23.

7 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 13, f. 62.

8 ANRM, F. 208, inv. 1, d. 75, f. 8.

9 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 3, f. 273.

1849–1853; 1859–1879 – **Ananie Ioan Pojoga**, născut în anul 1819, fiu de preot, fără studii seminariale. La 1 iulie 1838 a fost numit dascăl la biserica din Ciuciuleni. La 10 martie 1847 a fost hirotonit diacon pentru biserica din satul Șișcani, județul Chișinău. A fost hirotonit preot de ÎPS Irinarh, Arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului, în ziua de 21 decembrie 1849[10]. La 26 noiembrie 1853 a fost transferat la biserica din satul Bărboieni, județul Chișinău, iar la 29 octombrie 1859 revine la fosta parohie[11]. A decedat în martie 1880 (Кишинёвские 1880, 316).

1858–1859 – **Elisei Feodor Pereteatkov**. S-a născut în anul 1805 în localitatea Lipețkoe, județul Tiraspol, de etnie ucraineană, fiu de preot, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1827) (Лотоцкий 1913, 3). La 8 ianuarie 1828 a fost hirotonit preot de către ÎPS Dimitrie, Arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului pentru biserica „Înălțarea Domnului" din localitatea Grigoriopol, județul Tiraspol. Până a ajunge la Ciuciuleni, mai slujise la: Catedrala „Sf. Nicolae" din Tiraspol (1832–1836); biserica „Nașterea Maicii Domnului" din Chișinău (1836); biserica „Sf. Ilie" din Chișinău (1836–1843); casa de rugăciuni din portul Sulina (1843–1851); biserica „Sf. Arh. Mihail și Gavriil" din târgul Hâncești (1851–1855). La 11 iunie 1855 a fost transferat la biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Căușenii Noi[12], iar la 11 august 1858 numit paroh al bisericii „Sf. Ierarh Nicolae" din Ciuciuleni, județul Chișinău. La 23 mai 1859 s-a transferat la biserica din satul Petricani, județul Chișinău[13].

1859–1879 – **Constantin Ghepețchi**. S-a născut în anul 1844 în familia dascălului Auxentie Ghepețchi din satul Vărăncău, județul Soroca, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1859) (Лотоцкий 1913, 32). Este ginerele fostului paroh, Vasile Toma Vasiliu (n. 1813). La 13 decembrie 1859 a fost hirotonit preot pentru biserica „Sf. Nicolae" din Ciuciuleni. La 8 decembrie 1873 conducerea Eparhiei îl numște paroh al acestei biserici. La 27 martie 1879 a fost transferat la biserica din satul Sipoteni, județul Chișinău, iar la 22 august 1880 – la cea din Drăgușenii Vechi, același județ[14].

1878–1902 – **Ilie Stadnițchi**, născut la 5 august 1835 în satul Balacheu (Delacău), județul Bender (Pagu 2013, 554), de etnie ucraineană, fiu de preot, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1859). Tatăl său, Timofei Stadnițchi, a fost preot la biserica din satul Vadul lui Vodă, județul Chișinău (Лотоцкий 1913, 33). La 12 decembrie 1859 a fost hirotonit preot de către ÎPS Antonie, Arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului, pentru biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel" din Vadul lui Vodă. La 19 ianuarie 1878 a fost transferat la biserica din Ciuciuleni, în funcție de preot secund, iar de la 1 ianuarie 1879 devine paroh al acestei biserici. La 23 iunie 1881 a fost numit în funcție de blagocin[15]. Se stinge din viață la 12 decembrie 1902.

---

10 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 25, f. 35.

11 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 33, f. 81.

12 ANRM, F. 208, inv. 10, d. 11 f. 28.

13 ANRM, F. 208, inv. 10, d. 11 f. 28.

14 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 85, f. 24.

15 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 85, f. 34.

1893–1909 – **Petru Mina Cernăuțanu**, fiu de preot, născut la 25 iunie 1870 în satul Mărcăuți, județul Hotin, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1891). După absolvire, a fost numit educator la Școala Spirituală din Chișinău, iar la 26 octombrie 1892 – învățător în clasele pregătitoare. La 14 noiembrie 1893 a fost desemnat în funcție de preot pentru biserica „Sf. Nicolae" din satul Ciuciuleni, județul Chișinău, iar în ziua de 18 aprilie 1894 hirotonit. La 31 august 1909 a fost transferat la biserica din satul Molovata, județul Orhei[16]. Din 1925 până în 1930 a fost paroh al celei de-a doua biserici din Ciuciuleni, „Sf. Gheorghe". La 15 septembrie 1930 s-a transferat la biserică I. Gh. Duca (azi Bușteni), județul Lăpușna[17].

1903–1918 – **Matei Oranschi**, născut în anul 1856, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1878). Este fiul profesorului acestui Seminar, Gheorghe Oranschi. Din același an, 1878, își continuă studiile la Universitatea din Novorosiisk (Rusia), însă, din motive de sănătate, abandonează în 1880. La 1 februarie 1881 a fost hirotonit preot pentru biserica din satul Bești, județul Bender. La 18 septembrie 1887 a fost transferat, la cererea sa, la biserica „Adormirea Maicii Domnului" din satul Copanca, județul Bender, iar la 10 martie 1903 – la biserica „Sf. Nicolae" din Ciuciuleni[18].

1909–1923 – **Luca Pântea**. S-a născut în anul 1854 în familia pălămarului Ioan Pântea din satul Gălășeni, județul Iași, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1879) (Лотоцкий 1913, 70). La 17 iunie 1875 a fost numit cântăreț la Catedrala „Sf. Nicolae" din Bălți. În același an, la 4 septembrie, trece în aceeași funcție la biserica din satul Cobani, județul Bălți. La 23 ianuarie 1883 a fost hirotonit preot pentru biserica „Sf. Arh. Mihail și Gavriil" din satul Branișteț, județul Bălți. La 24 aprilie 1902 a fost transferat la biserica „Nașterea Maicii Domnului" din satul Novoselița (Noua Suliță), județul Hotin, iar la 16 septembrie 1909 – la biserica „Sf. Nicolae" din Ciuciuleni[19]. A decedat la 29 martie 1923[20].

1923–1944 – **Vasile Florovici**. S-a născut la 7 martie 1883 în familia dascălului Teofan Florovici din satul Bădragii Vechi, județul Hotin. La 17 octombrie 1907 a fost hirotonit preot pentru biserica din satul Colencăuți, județul Hotin. În 1910 a fost transferat la parohia Vancicăuți, același județ, iar la 1 mai 1923 – la parohia „Sf. Nicolae", din Ciuciuleni[21].

După redeschidere, până în anul 1996, la ambele biserici din sat, slujește protoiereul **Ioan Pârău**, actualul paroh al bisericii „Sf. Gheorghe".

Din 1996 până în prezent, paroh al bisericii „Sf. Nicolae" este protoiereul **Oleg Pușcașu**.

---

16 ANRM, F. 208, inv. 15, d. 162, f. 147.

17 ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 205, f. 403.

18 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 216, f. 269.

19 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 192, f. 263.

20 ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 2903, f. 324.

21 ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 205, f. 631; d. 200, f. 256.

Biserica „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe”

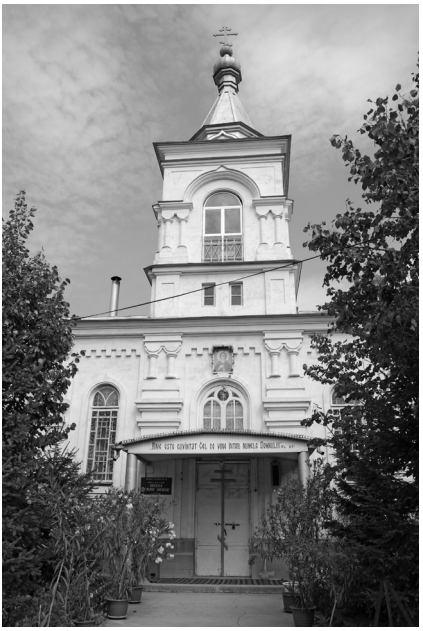

Biserica „Sf. Gheorghe” este cel de-al doilea lăcaș de cult, construit în localitatea Ciuciuleni, deoarece satul a devenit în timp o localitate mare, astfel că a apărut necesitatea construcției unei alte biserici, în partea de nord a satului. Inițiativa de a construi un nou lăcaș sfânt a aparţinut protoiereului Petru Cernăuţanu, care anterior slujise la biserica „Sf. Nicolae” și care a contribuit cu o sumă de 7 mii de lei (Pagu 2013, 558). La 21 aprilie 1911 direcția gubernială de construcții a administrației din ținutul Basarabia a aprobat proiectul bisericii „Sf. Gheorghe”. În același an, pe 11 septembrie, a fost sfințită piatra de temelie de către blagocinul Gheorghe Batițchi (Pagu 2013, 555). A fost înălțată prin sârguința enoriașilor ambelor parohii din comuna Ciuciuleni, la care s-a cheltuit suma de 60 000 de ruble rusești. A fost finisată în anul 1913[22].

În perioada interbelică biserica „Sf. Gheorghe” din Ciuciuleni dispunea de multe cărţi bisericeşti în limba română, printre cele mai vechi fiind: un „Anthologhion” tipărit la Iaşi în anul 1755; „Liturghier” (Iaşi, 1759); „Cazanii” (Râmnic, 1792); „Apostol” (Iaşi, 1835); „Ceaslov” (Mănăstirea Neamţ, 1858); „Evanghelie” (Râmnic, 1865) (Balaur 1934).

Este o biserică de mari dimensiuni, în formă de cruce, divizată în pridvor, pronaos, naos și altar. S-a construit din cotileții aduși de la cariera din satul Bujor. Proiectul acestui edificiu ete asemănător cu cel al bisericilor din satele Peresecina, raionul Orhei, Buțeni și Cărpineni, raionul Hâncești, Costuleni, raionul Ungheni. Deasupra pridvorului, lărgit puțin în părți, se află turla clopotniței. Este pătrată, cu acoperișul piramidal. Deasupra ușii de la intrare se află icoana hramului bisericii. Turla deasupra naosului este de dimensiuni

[22] ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 205, f. 623.

mari, în formă octogonală, cu câte o fereastră arcuită pe fiecare latură, acoperită cu o cupolă semisferică feliată. Altarul este dreptunghiular, iar în părţile laterale se află diaconiconul şi proscomidiarul. Exteriorul este bogat ornamentat cu diferite elemente decorative: panouri dreptunghiulare cu frize denticulate în partea superioară, pilaştri decorativi, brâie murale sub cornişă etc.

Deoarece nu a fost închisă în perioada ateistă, s-au păstrat multe icoane vechi şi obiecte de cult, inclusiv iconostasul instalat în anul 1914.

Preoţi

1918–1930 – **Matei Oranschi**, născut în anul 1856, absolvent al Seminarului Teologic din Chişinău (1878). Este fiul profesorului acestui Seminar, Gheorghe Oranschi. Din acelaşi an, 1878, îşi continuă studiile la Universitatea din Novorosiisk (Rusia), însă din motive de sănătate abandonează studiile în 1880. La 1 februarie 1881 a fost hirotonit preot pentru biserica din satul Beştemac, judeţul Bender. La 18 septembrie 1887 a fost transferat la biserica „Adormirea Maicii Domnului" din satul Copanca, judeţul Bender, iar la 10 martie 1903 – la biserica „Sf. Nicolae" din Ciuciuleni[23]. În 1918 trece la a doua biserică din sat „Sf. Gheorghe".

1925–1930 – **Petru Mina Cernăuţanu**, născut în ziua de 25 iunie 1870 în satul Mărcăuţi, judeţul Hotin, fiu de preot, absolvent al Seminarului Teologic din Chişinău (1891). La 14 noiembrie 1893 a fost desemnat în funcţie de preot pentru biserica „Sf. Nicolae" din satul Ciuciuleni, judeţul Chişinău, iar la 18 aprilie 1894 hirotonit. La 31 august 1909 a fost transferat la biserica din satul Molovata, judeţul Orhei[24]. Din 1925 până în 1930 a fost paroh al bisericii „Sf. Gheorghe" din Ciuciuleni. La 15 septembrie 1930 trece la biserică I. Gh. Duca (azi Buţeni), judeţul Lăpuşna[25].

---

23 ANRM, F. 208, inv. 12, d. 216, f. 269.

24 ANRM, F. 208, inv. 15, d. 162, f. 147.

25 ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 205, f. 403.

1930–1937 – **Constantin Huma**, născut la 7 iulie 1891, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău. La 1 noiembrie 1927 a fost numit preot la biserica „Sf. Nicolae" din satul Buțeni, județul Chișinău. În anii 1923–1927 slujește la parohia Buda, același județ. La biserica „Sf. Gheorghe" din Ciuciuleni va oficia slujbe începând cu 15 septembrie 1930. A decedat la 7 februarie 1937, fiind înmormântat în curtea bisericii[26].

1937–1944 – **Teodor Vasile Iazinschi**. S-a născut la 18 mai 1890 în satul Vădeni, județul Soroca. În 1914 a absolvit Seminarul Teologic din Chișinău. În iunie 1914 a fost numit în funcție de paroh la biserica din satul Șendreni, județul Hotin. La 1 mai 1920 a fost transferat la parohia Vorniceni, județul Lăpușna. La 1 iunie 1922 s-a transferat la parohia Stolniceni, jud. Lăpușna, iar la 1 aprilie 1937 – la biserica „Sf. Gheorghe" din Ciuciuleni, județul Lăpușna[27]. În 1940 s-a refugiat în România, iar peste un an revine la fosta parohie (Tașcă 2015, 415).

1942–1944 – **Ștefan Gheorghianov (Gherbănescu)**. S-a născut la 1 ianuarie 1908 în satul Drepcăuți, județul Soroca, licențiat în teologie. La biserica „Sf. Gheorghe" din Ciuciuleni vine pe 1 august 1942 de la parohia Păpăuți, județul Orhei[28].

1945–1946 – **Eudochim Alexei Terlețchi**, născut în anul 1900 în localitatea Vadul-Rașcov, absolvent al cursurilor de teologie de 4 ani, înregistrat pentru această parohie la 16 iulie 1945 (Candu 2013,14)[29]. Despre el se spune că era ostil regimului sovietic. „...pe vremea ocupației germane a raionului Kodâma din regiunea Odesa, era legat cu partizanii și coopera activ cu aceștia". În 1946 a fost transferat la biserica din satul Durlești, pe atunci, raionul Chișinău (Pagu 2013, 582).

1946–1970 – **Ioan Pavel Siminel**. Provine dintr-o familie de clerici, născut la 28 august 1907 în satul Ciuciuleni, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău (1928) și al Facultății de Teologie din Iași. În februarie 1929 a fost hirotonit preot pentru parohia Pojăreni, județul Lăpușna. La 1 iulie 1933 a fost transferat la parohia Drăgușenii Noi, același județ[30]. În 1944 s-a refugiat cu familia în România, de unde a fost repatriat cu forța în 1945. La 18 iulie 1945 a fost înregistrat la biserica din satul Durlești, raionul Chișinău, iar începând cu anul 1946 slujește la biserica „Sf. Gheorghe" din Ciuciuleni, timp de 24 de ani. Se stinge din viață în anul 1982 la vârsta de 75 ani (Pagu 2013, 603).

---

26 ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 253.

27 ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 205, f. 403; ANRM, F 1135, d. 200, f. 236.

28 ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 1640, f. 104.

29 ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 315, f. 28.

30 ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 200, f. 258;ANRM, F. 1135, d. 199, f. 571 v.

Din 1970, timp de 23 de ani, slujește preotul **Mina Berdian**, născut la 23 decembrie 1923. A decedat la 14 septembrie 1993, fiind înmormântat în curtea bisericii.

Din 1985, la solicitarea preotului-paroh Mina Berdian către Arhiepiscopul Chișinăului Ionatan, se dă al doilea preot – absolventul Seminarului Teologic din Leningrad, **Ioan Pârău**, născut la 7 februarie 1961, în satul vecin, Drăguşenii Noi (Pagu 2013, 592).

Până în 1996 a slujit la ambele biserici din sat. În prezent, mai îndeplinește și funcția de protopop al protopopiatului Hâncești.

BIBLIOGRAFIE:

Arhivele 1934: Constantin N. Tomescu, Diferite ştiri din Arhiva Consiliului Eparhial Chişinău. În: Arhivele Basarabiei, 1934, 4, 363.

Balaur 1934: Dimitrie I. Balaur, Biserici în Moldova de Răsărit. I. Cărţi Româneşti de slujbă bisericească care au trecut Prutul. Judeţul Lăpuşna (Bucureşti 1934).

Basarabia 1939: Basarabia, 1939, 119, 2.

Candu 2013: Teodor Candu, Octavian Moşin. Documente privitoare la istoria Bisericii din RSSM: registrul și listele clerului (1945–1955) (Chișinău 2013).

Costăchescu 1931: Mihai Costăchescu, Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare. Vol. I (Iaşi 1931).

Moldova 1975: Moldova în epoca feudalismului. Partea a II-a, vol. VII (Chișinău 1975).

Pagu 2013: Mariana Pagu. Ciuciuleni. O istorie a locului și a oamenilor lui (Chișinău 2013).

Taşcă 2015: Mihai Taşcă, Niess Wolfram. Dezmembrarea României. Anexarea de către URSS a Basarabiei, Nordului Bucovinei şi Ţinutului Herţa – 1940 (Chișinău 2015).

Кишинёвские 1880: Свединия о движении и переменах по служб в епархиальном управлении. În: Кишинёвские Епархиальные Ведомости, 1880, 14, 316.

Кишинёвские 1893: Распоряжения Епархиального Началства. În: Кишинёвские Епархиальные Ведомости, 1893, 21, 308.

Кишинёвские 1908: Список древнейших церквей Бессарабской губернии. În: Кишинёвские Епархиальные Ведомости, 1908, 10.

Лотоцкий 1913: П. А. Лотоцкий, Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишинёвской духовной семинарии за сто лет её существования (1813–1913) (Кишинёв 1913).

Иван Николаевич Халиппа, Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812–1813 гг. În: Труды Бессарабской губернской учёной архивной комиссии, III (Кишинев, 1907).

CONTRIBUȚII LA ISTORIA VECHE ȘI MEDIE

ȚARA MOLDOVEI ȘI UNITATEA ROMÂNILOR

Ioan-Aurel POP

Moldavia and the unity of the Romanians

Summary

The modern and unitary Romanian national state was formed between 1848 and 1918, from three major historical provinces called Wallachia, Moldavia and Transylvania, all with a majority Romanian ethnicity. The medieval unity of the Romanians, based on language, origin, faith, name, culture, common traditions, revealed the necessity of the emergence of the unitary state, a fact that has happened to almost all the European nations. Only one of the three big Romanian states – Moldavia, is still divided today, in the sense that half of it is an integral part of Romania, almost half is a distinct state, and other regions are part of Ukraine or have autonomous tendencies, due to the inheritance of the Soviet era. The article corrects certain clichés and inaccuracies in relation to the history of Moldavia and shows that this voivodeship (principality), often called "The Little Romanian Principality", "The Romanian Principality Near Russia" or even "The Romanian Principality of Moldavia", has been aware for a long time of her Romanianness, that the Moldovan intellectuals were the fiercest defenders of the ethnic name of Romanian for the whole homonymous people, that the spiritual elite of Moldova is the creator - to a large extent - of the modern Romanian culture and the promoter of the process of synchronizing the Romanian civilization with the Western model of life.

Keywords: *Moldavia, Wallachia, Transylvania, Bucovina, Bessarabia, the unity of the Romanians.*

De multe ori[1], în spațiul locuit compact de români, prejudecățile, clișeele și remarcile pripite țin loc de adevăr, iar adevărul – atât cât este acesta omenește posibil – este obturat, blamat, trunchiat sau ocolit cu bună știință. În acest moment al Centenarului Unirii de la 1918, se aud fel de fel de remarci în spațiul public, unele chiar despre țările Țării, despre provinciile istorice (cum li se mai spune), despre temeiurile noastre de a exista ca stat. Cele mai multe și mai aspre privesc Transilvania, dar nici Moldova nu este scutită. Ba, aș spune că cele legate de Moldova sunt mai adânci și mai dureroase, fiindcă – spre deosebire de Transilvania – Moldova este încă sfâșiată și, parțial, înstrăinată.

[1] Textul acesta este rezultatul adaptat al unei conferințe, ținute la Iași în 2018 și preluate apoi de diferite mijloace de difuzare în masă.

Nu demult, în contextul marii sărbători de la 24 ianuarie, am auzit formulări de genul „unirea Moldovei cu Țara Românească” sau, mai rău, „alipirea Moldovei la Țara Românească”. Este drept că Țara Românească de la sud de Carpați și-a asumat și prin nume misiunea de reconstituire a unității politice a poporului român, a poporului omonim și că am învățat cu toții de mici că „soarele, pentru toți românii, la București răsare”, dar formulările de mai sus sunt greșite. La 24 ianuarie 1859 nu s-a unit Moldova cu Țara Românească, ci s-au unit două țări românești împreună. Când s-au luat deciziile de la Iași și București, în ianuarie 1859, nici nu se știa unde avea să fie capitala. În al doilea rând, Moldova era o țară la fel de românească precum era și Valahia. La 1859, s-au unit Moldova și Țara Românească prin voința națiunii române și cu acordul parțial al unora dintre marile puteri. Evident, au fost și unii moldoveni și munteni temători, geloși sau chiar contrari unirii – cum se întâmplă în orice gest major omenesc – dar voința majorității era aceea de unitate.

Se mai aude câteodată și observația că Moldova este mai săracă, că a venit la „concertul” politic național cu multă sărăcie. Se poate ca ea să fi venit în statul nostru unitar cu o zestre materială mai mică decât alte provincii românești. Dar oare este asta de mirare? Dacă ne gândim la soarta acestei țări românești dinspre răsărit, mirarea se transformă în admirație. Să luăm în calcul numai cetele de barbari, venite toate dinspre imensele stepe și atrase de mirajul celor două Rome (Roma Eternă și Noua Romă): jaful lor atingea mai întâi, dintre toate Țările Românești, Moldova și iar retragerea lor, însoțită de robi, foame, foc și sânge, se făcea tot prin Moldova; cu alte cuvinte, Moldova era cea dintâi atacată și cea din urmă eliberată. Treaba aceasta s-a petrecut aproape constant, cu intensitate mai mare la început, din secolele al IV-lea – al V-lea până în pragul secolului al XVIII-lea, adică aproape un mileniu și jumătate. Ultima invazie tătară în Moldova a fost la 1717 (aceasta atingând și Maramureșul). Ar trebui să ne mirăm nu că Moldova este săracă, ci că au mai rămas în ea piatră peste piatră și om lângă om. Au venit apoi – după o scurtă și grea perioadă de adunare a pământurilor românești răsăritene, întreprinsă sub domnii cei vrednici, de la Bogdan I la Ștefan cel Mare – frângerile sau răpirile teritoriale dureroase și grave: mai întâi, „plămânii Moldovei”, adică cetățile Chilia și Cetatea Albă (1484), apoi Tighina (1538), Hotinul (1715), Bucovina (1775), Basarabia (1812) și altele. Rivalitatea ungaro-polono-otomană pentru stăpânirea și dominarea Moldovei a fost urmată de cea austriaco-rusească, mai tenace și mai primejdioasă. Seria de războaie austro-ruso-turce, derulate de dinainte de 1700 până după 1800, cu multe dintre lupte petrecute chiar între Carpați și Nistru, au secătuit țara noastră de la răsărit mai mult decât pe oricare dintre celelalte provincii. Jaful acesta nou, din Epoca Modernă, este jaful neamurilor civilizate, celălalt, mai vechi, era jaful „barbarilor”. Nu este de mirare că țăranul moldovean s-a învățat să producă doar strictul necesar, din moment ce tot surplusul îi era luat cu japca, prin pradă, de străini, iar ceea ce mai rămânea era pretins de boieri și de domnie (ca să meargă, în mare parte, tot la străini, sub forma tributului).

Se face uneori distincția nepotrivită și se promovează chiar opoziția dintre Bucovina și Moldova, cu remarca nefericită despre „civilizația superioară” din Bucovina: „Eu nu sunt moldovean, ci bucovinean!”. Mai întâi, trebuie spus că regiunea Bucovinei

a fost chiar vatra Moldovei, a fost inima de unde a pornit țara cea mare a Moldovei. În Bucovina se găsesc cele trei capitale vechi ale țării, adică Baia, Siret și Suceava, aici se află marile ctitorii și tot aici sunt gropnițele domnești cele de demult. Aici își doarme somnul de veci părintele Moldovei, domnul Ștefan cel Mare și Sfânt, care, așa viforos cum era, a deschis calea țării românești est-carpatice spre înveșnicire. În al doilea rând, distincția dintre Bucovina și restul Moldovei este de dată recentă (din secolul al XVIII-lea), anterior neexistând decât Țara de Sus și Țara de Jos. Diviziunea cea veche nu a fost pe meridian (pe linia nord-sud) – cum au încercat și au reușit rușii să facă de-a lungul Prutului –, ci pe paralelă (pe linia vest-est), după cum era structura Țărilor Românești tradiționale, aflate între munți și Nistru încă din primul mileniu al erei creștine. Prin urmare, bucovinenii nu sunt numai moldoveni, dar sunt chiar cei mai vechi și mai neaoși moldoveni, dacă ținem seama de formarea voievodatului Moldovei.

Nevoia de distincție a bucovinenilor vine din cel puțin două motive. Primul este sensul peiorativ pe care-l dau unii, ignoranți sau răuvoitori, numelui de moldovean, iar al doilea este legat de pătrunderea mai timpurie a Bucovinei sub influența civilizației occidentale, în urma anexării ei de către austrieci. E rău să te stăpânească străinii – cum zicea Eminescu –, dar nu este totuna să te stăpânească un imperiu înapoiat sau unul mai avansat. Când spun „înapoiat" și „avansat" mă gândesc la modelul civilizației de succes care domină (încă) azi în lume și care nu este cel răsăritean sau bizantin, axat pe lumea rurală, pe lentoare și fatalism, ci cel occidental, urban, concurențial-individualist, bazat pe competiție, pe capital, pe bănci, pe comerț. Bucovina, cu toată drama sfâșierii și deznaționalizării ei parțiale, a ajuns sub înrâurirea Occidentului, deși, la scara istoriei, este greu de spus dacă a fost un noroc sau nu. Oricum, pentru mine bucovinenii rămân neaoși și vrednici moldoveni.

Mai există însă în spațiul public și o distincție mult mai gravă, aceea dintre moldoveni și români, pe care mulți dintre noi, în țară, o luăm în derâdere sau o socotim minoră. Aceasta este însă sistematic cultivată de către unii străini, mai ales în Răsărit, dar și de către unii români din Republica Moldova, moștenitori ai educației (propagandei) sovietice sau cumpărați spre a o răspândi și susține. Românii din țară tratează superficial această deosebire inventată, pentru că orice om știe că toscanii sunt italieni, că saxonii sunt germani, că normanzii sunt francezi, că toate națiunile au ramuri locale și regionale etc. La fel, moldovenii, muntenii, oltenii, ardelenii, bănățenii sunt români și nu poate să existe nicio contradicție între unii și alții. Ca urmare, suntem și una și alta, nu doar una sau doar alta! Această dihotomie falsă dintre români și o ramură a românității este însă mai primejdioasă decât se poate crede, pentru că sapă încet și sigur la rădăcinile națiunii noastre. De când există pe scena internațională Republica Moldova, confuzia se răspândește cu repeziciune și în Occident, pentru că „statalitatea" creează identitate (mai ales acolo unde, precum în Franța, statul se confundă cu națiunea și naționalitatea sau etnia cu cetățenia). Din moment ce patria lui Eminescu este România („Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie,/ Țara mea de glorii, țara mea de dor?"), iar Eminescu este poet național și în Republica Moldova, cum să se poată vorbi de moldoveni ca popor deosebit de acela al românilor? Este lipsit de orice logică! Eminescu, moldovean, născut în nordul Moldovei, este român și *punctum*.

De exemplu, sunt invocați uneori, pentru justificarea moldovenismului și a diferențelor regionale dintre diferite „țări românești”, cronicarii Grigore Ureche și Miron Costin sau marele creator pre-iluminist Dimitrie Cantemir, primul român ales membru al unei prestigioase academii străine (cea din Berlin). Or, niciunul dintre aceștia nu a susținut că apartenența lor la regiunea (țara) Moldovei îi determină să nu fie români. Dimpotrivă, toți au arătat că, moldoveni fiind, erau români. Cu alte cuvinte, mesajul lor este următorul: toți cei „de neamul moldovenilor” sunt români, cam în genul în care saxonii sunt germani sau în care toscanii sunt italieni. Ba, unii au subliniat și mai apăsat: tocmai pentru că suntem moldoveni suntem români!

Iată ce spune Grigore Ureche: „Rumânii, câți să află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sântu cu moldovenii și toți de la Râm se trag”; el știa (pe la 1600) și că în Transilvania „mai multu-i țara lățită de români decâtu de unguri” (Ureche 1958, 131-132). Mult mai detaliat și mai documentat este Miron Costin: „Așa și pentru neamul acesta [al nostru], de care scriem, din țările acestea, numele său drept și mai vechi este *român*, adecă râmlean, de la Roma. Acest nume <vine> de la descălecatul lor de la Traian, și cât au trăit <românii>, până la pustiirea lor de pe aceste locuri <deschise> și cât au trăit în munți, în Maramureș și pe Olt, tot acest nume l-au ținut și îl țin până astăzi, și încă mai bine muntenii decât moldovenii, că ei și acum zic Țara Rumânească, ca și *românii* cei din Ardeal. Iar străinii și țările dimprejur le-au pus acest nume de *vlah*, de la *vloh*, cum s-a mai pomenit, <iar> aceste nume de *valeos*, *valascos*, *olah*, *voloșin* tot de străini sunt puse, de la Italia, căreia îi zic *Vloh*. Apoi, mai târziu, turcii, de la numele domnului care a închinat țara întâi la turci, ne zic *bogdani*[2], <iar> muntenilor *caravlah*, grecii ne zic *bogdanovlah*, muntenilor – *vlahos*. Iar acest nume, *moldovan*, este de la apa Moldovei, după al doilea descălecat al acestei țări, de la Dragoș vodă.[3] Și muntenilor, ori cei de pe munte – *munteni*, ori cei de pe Olt – *olteni*, că leșii[4] așa le zic *molteani*. Deși și prin istorii, și în graiul străinilor, și între ei înșiși, cu vremurile, cu veacurile, cu înnoirile, <românii> au și dobândesc și alte nume, doar acela care este numele vechi stă întemeiat și înrădăcinat, <adică> *rumân*, cum vedem. Că, măcar că ne chemăm acum moldoveni, dar nu întrebăm: „știi moldovenește?”, ci „știi rumânește?”, adică râmlenește; puțin nu este ca *știs romanițe*, pe limba latină. Stă, dar, numele cel vechi ca un temei neclătinat, deși adaugă ori vremile îndelungate, ori străinii adaugă și alte nume, însă cel ce-i rădăcină nu se mută. Și așa este și acestor țări, și țării noastre, Moldovei, și Țării Muntenești: numele cel drept din moși-strămoși este *român*, cum își cheamă și acum locuitorii din țările ungurești, și muntenii țara lor și cum scriu și

---

[2] Este vorba aici nu de numele domnului, ci al dinastiei (Bogdani sau Bogdănești) sub care, la un moment dat, țara a fost închinată turcilor.

[3] Primul descălecat era considerat cel al romanilor, conduși de împăratul Traian.

[4] Numele medieval în limba română al polonezilor. Aceștia din urmă le ziceau locuitorilor Moldovei „valahi”, iar celor din Țara Românească „multani” sau „moltani”, iar țării „Multana”, derivare probabilă de la „Muntenia” (fiindcă numele de „Valahia” sau „Țara Valahă” era deja dat de ei Moldovei). Este și acesta un semna al unității medievale a românilor, percepute ca atare de vecinii polonezi.

răspund cu graiul: Țara Rumânească" (Costin 1967, 156-157). Miron Costin a scris „De neamul moldovenilor" și nu „De neamul românilor", tocmai fiindcă voia să demonstreze că moldovenii sunt români.

Țara Românilor a fost pentru Dimitrie Cantemir una și nedespărțită, din vremuri imemoriale, după cum singur mărturisește în prima dintre cele trei „cărți" din Hronic (numite „Prolegomene"), „carte" în care prezintă o descriere istorico-geografică „a toată Țara Românească (care apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenească și Ardealul) din descălecatul ei de la Traian". Pentru Cantemir, Țările Românești se numesc „Daco-Romania", adică Romania născută pe teritoriul vechii Dacii, din coloniștii romani, chemați și români. Așadar, românii nu erau altceva pentru Cantemir decât romanii trăitori de circa 1600 de ani în noua Romanie, făurită pe teritoriul Daciei. „Dachiia au fost de la Traian împărat cu cetățeni și slujitori vechi romani descălecată și deciia precum aciiași romani să fie moșii, strămoșii românilor, cari și astăzi în părțile Dachii lăcuitori să află[5], adecă moldoveanii, munteanii, maramorășeanii, românii de peste Dunăre și cuțovlahii din Țara Grecească, căci toate acestea năroade dintr-aceiași romani ai lui Traian să fie, nu numai limba și graiul…" (Cantemir 1901, 153). „Aceștia dară mai sus pomeniți și în toată lumea cu nume nemuritor, vestiții romani … sunt moșii, strămoșii noștri, a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor, precum și numele cel de moșie ne arată (români chemându-ne și limba cea părintească (care din românească sau latinească este) nebiruit martor ni iaste" (Cantemir 1901, 25, 50-51, 86, 104, 109 etc.). Dimitrie Cantemir a scris „Descrierea Moldovei" și nu „Descrierea României" tocmai pentru că România nu exista atunci pe hartă, nu exista ca alcătuire politică oficială și recunoscută, dar întreaga sa pledoarie este în favoarea unității – chiar politice – primordiale a românilor, asimilați cu romanii.

Cu alte cuvinte, a-i lua pe cronicari și pe Cantemir drept martori ai separatismului și regionalismului nostru este un nonsens, este o lipsă de suficiente cunoștințe, o trunchiere intenționară a realității sau este rea voință. Autorii menționați înșiră denumirile regionale și provinciile istorice tocmai pentru a dovedi romanitatea și unitatea românilor. De asemenea, a-i invoca trunchiat pe unii autori moldoveni pentru susținerea „moldovenismului" este lipsit de sens și înseamnă și a scoate de la naftalină o parte din arsenalul stalinismului. Dar s-au mai văzut lucruri lipsite de logică ridicate la rang de realitate. Firește, datoria oricărui intelectual român este să spulbere confuzia și să evidențieze adevărul. Și mai acută în acest sens este datoria statului numit România, a țării-mamă, care pare adesea adormită, dar aceasta este o altă chestiune, care nu-și are locul aici. Din pricina despărțirii voite dintre moldoveni și români, unii, înverșunați, ne propun să uităm de vorba „moldoveni" și să folosim numai etnonimul consacrat de români. Nu cred că asta este soluția. „Moldovenii" și „Moldova" sunt mai mult decât două nume frumoase; ele sunt realități care exprimă esența calității noastre de români. Datoria noastră este, dimpotrivă, să le propagăm cu înțelepciune, astfel încât

[5] Între acești romani, este amintit unul faimos – este drept, exilat și nu colonizat – anume poetul Ovidiu, rămas până la moarte în aceste ținuturi de la Dunăre și de la Pontul Euxin. Până la urmă, el spune că a reușit cu greu să învețe limba getică, în care a scris și poeme, aplaudate de acei barbari.

străinii și detractorii să poată înțelege cât de români sunt moldovenii și cât de mult datorează moldovenilor națiunea noastră românească.

Mai spun unii că Moldova și moldovenii s-au mișcat greu în istorie, dovadă că până și descălecatul, adică întemeierea țării, s-a făcut din Ardeal, cumva din afară sau din străinătate. Mai întâi, trebuie precizat că descălecatul nu e totuna cu întemeierea țării. Întemeierea Moldovei s-a făcut – ca și fondarea Țării Românești – pe parcursul câtorva secole (secolele XI–XIV), prin reunirea tuturor Țărilor Românești de pe cuprinsul dintre Carpați, Nistru, Dunăre, Mare și Ceremuș. Descălecatul a fost doar un impuls politic (și nu demografic) venit dinspre vest și rezultat din presiunea regalității ungare asupra românilor din Maramureș. Această presiune grea a creat două tabere în rândul nobilimii (cnezimii) românești maramureșene: una colaboraționistă, în frunte cu nobilul Dragoș și alta revoltată, în frunte cu voievodul Bogdan. Dragoș a ajuns voievod abia în Moldova, cu învoirea regelui Ungariei, iar Bogdan a fost voievod în Maramureș, cu voia adunării cnezilor Țării Maramureșului și apoi în Moldova (Țara de Sus), cu învoirea boierilor Țării Moldovei și împotriva intereselor Ungariei. Acest impuls politic (Bogdan a venit cu 100-200 de familii de cnezi maramureșeni) nu a fost însă extern. Pe vremea comunismului stalinist, i s-a spus acad. David Prodan – când preda istoria medie a României la Cluj – că, susținând descălecatul, nu este marxist-leninist fiindcă privilegiază factorul extern în istorie. Pe vremea aceea, „determinant" trebuia să fie „factorul intern". David Prodan și-a înfruntat cenzorii, spunându-le că „factorul extern" era inexistent în acest caz, deoarece descălecatul s-a produs pe același fond de civilizație românească. Cu alte cuvinte, românii (maramureșeni) au trecut la alți români (moldoveni). Evident, consilierii sovietici din Universitate au înghițit în sec, dar au contracarat cu altă aberație: maramureșenii erau valahi, iar moldovenii erau volohi, adică două popoare înrudite, dar distincte.

În fine, ultima aberație pe care doresc s-o evidențiez aici — sărbătorirea dorită de unii factori politici în 2018, la răsărit de Prut, a lui Ștefan cel Mare, ca simbol al moldovenismului, menit să contracareze unitatea românească, sărbătorită în România, la Centenar. Nimic mai fals și mai neinspirat! Se vede că sunt slabi consilierii propagatorilor moldovenismului. Ștefan al III-lea cel Mare și-a numit țara sa, căreia noi îi zicem Moldova, „Țara Românească". În scrisoarea trimisă Senatului Veneției la 1477, marele domn se plânge că „cealaltă Valahie" (adică Muntenia) nu este statornică în alianța contra turcilor. Prin urmare, adevărata Valahie (=adevărata Țară Românească) și cea dintâi pentru domnul de la Suceava era Moldova. Dar Ștefan a fost un unificator al românilor *ante litteram*: a adus Țara Românească de la sudul munților sub ascultarea sa de mai multe ori (fie și cu sabia), a fost numit „conte" sau guvernator al Transilvaniei, a stăpânit aproape 100 de sate, târguri și cetăți în Transilvania, a creat episcopie (ajunsă apoi mitropolie) românească la câțiva kilometri de Cluj (la Feleacu), a pus stema Moldovei peste tot în Ardeal, de pe Târnave până în regiunea Dejului etc. Recent, un tânăr cercetător de la Cluj a descoperit în Arhivele de Stat din Milano un document tulburător, din 1489, prin care domnul Moldovei Ștefan cel Mare este numit „regele Daciei". De altminteri, Dacia figurează în mărturii venețiene pentru circa trei decenii, la finele secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea (sub

Ștefan și urmașii săi), ca principal aliat al Occidentului în cruciada antiotomană. Prin urmare, Ștefan cel Mare este *restitutor Daciae* cu un secol înainte de Mihai Viteazul și chiar de principii din familia Báthory, care visau formal această mărire. Ștefan cel Mare nu este un simbol al moldovenismului, ci al daco-românismului, așa cum s-a manifestat acesta în secolul al XIX-lea drept precursor al României unitare moderne. Ștefan cel Mare este cel mai important conducător politic și militar pe care l-au avut românii în Evul Mediu, un conducător de talie europeană.

*

Dar Moldova mai are o bogăție uitată de unii, spiritualitatea, cultura românească. Afirm asta bazându-mă pe cel puțin două argumente: primul este dat de personalitățile și operele de excepție ivite din spațiul moldovenesc, iar al doilea este dat de susținerea ideii de român și de România. Ideea de român a fost apărată în Moldova încă din Evul Mediu și a condus pas cu pas la formarea identității românești. În secolul al XIII-lea (1234), românii din sud-vestul viitoarei Moldove (din episcopatul numit impropriu „al cumanilor") refuzau slujba religioasă a catolicilor și se îndreptau, după tradiție, spre propriii episcopi de rit bizantin, rezistând și atrăgându-i și pe alții la modelul lor de viață spirituală. Ulterior, în secolul al XIV-lea (circa 1370–1380), românii din Moldova îi ajutau în rezistența lor pe românii din Transilvania și respingeau prozelitismul catolic, cerând, în locul preoților unguri, preoți vorbitori ai limbii române. În secolul al XV-lea (1477), în Moldova lui Ștefan cel Mare, ca și în Occident, se știa bine că existau două „Valahii", adică două Țări Românești, în care se vorbea aceeași limbă și se cultiva aceeași credință. În secolul al XVI-lea (1514; 1562), moldovenii se mândreau cu originea lor romană (comună cu a celorlalți români), iar oștenii erau încurajați la luptă de domnul țării prin invocarea acestei obârșii ilustre. În secolul al XVII-lea, marii cronicari moldoveni au scris, pentru prima oară în românește și pentru prima oară pe întreg spațiul românesc (înaintea transilvănenilor și muntenilor), că românii din Moldova, Transilvania și Țara Românească formează un singur popor, de origine romană, că vorbesc o limbă neolatină (înrudită cu italiana, spaniola și cu celelalte limbi romanice), că denumirile regionale de moldoveni, munteni, olteni, ardeleni etc. nu fac decât să întărească unitatea românească și numele general de români (rumâni), identic cu acela de vlahi (valahi, volohi, blaci etc.), dat de străini poporului nostru. La începutul secolului al XVIII-lea, principele savant Dimitrie Cantemir – primul cărturar român de valoare europeană și cu conștiință clară de român –, scriind în latină și alte limbi de circulație și cunoaștere internațională, a făcut cunoscută în mediile intelectuale ale lumii unitatea și romanitatea românilor, latinitatea limbii, specificul moldovenilor și al tuturor românilor. De la Cantemir pornește și Școala Ardeleană, ca și toată izbucnirea de afirmare culturală națională a românilor din secolul al XVIII-lea, prezentă în toate cele trei țări, de la Blaj la București și de Iași la Râmnic. Toți marii învățați moldoveni din secolul al XIX-lea au susținut unitatea românească, de la Kogălniceanu la Xenopol și Iorga.

Numai știind și pătrunzând toate acestea se poate înțelege creația lui Nicolae Iorga – calificat de unii drept „istoric naționalist", deși el a fost unul național și internațional în același timp –, mesajul său peste decenii și secole, intuițiile lui, verbul lui înaripat,

atunci când a scris inclusiv despre „neamul românesc din Basarabia”. Iorga, care știa aproape toate mărturiile de mai sus, a scris cele mai frumoase cuvinte care s-au văzut și auzit vreodată despre România și țările ei de demult: „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nicio deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dânșii, tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dânșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos, de *Țară Românească*”. Și adaugă, lămuritor: „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficește de români” (Iorga 1922, 9; Pop 2013, passim). Numai ignoranții sau/și răuvoitorii se pot mira de aceste afirmații. La fel scrisese pe la 1700 Dimitrie Cantemir, când vorbea despre „toată Țara Românească, care apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenească și Ardealul” sau, cu câteva decenii mai înainte, Miron Costin, convins că „numele [nostru] cel drept din moși-strămoși este *român*, cum își cheamă și acum locuitorii din țările ungurești, și muntenii țara lor și cum scriu și răspund cu graiul: *Țara Rumânească*”. Cu alte cuvinte, în scrisul istoric din Moldova, de la 1600 până la 1900, se înregistrează aceeași tradiție și aceeași direcție, a reflectării identității românești. Aici nu este vorba despre naționalism sau despre românism, ci despre realitate, iar această realitate vine de departe, tocmai de la 1200, când și Țara Moldovei era o țară de țări. Firește, vorbele lui Iorga pot suna, la prima vedere, metaforic, pot părea cu iz romantic stimulat de ideea națională, cum au și fost. Pot părea așa, fiindcă se află în ele, pe lângă o nețărmurită erudiție, multă simțire, multă osândă și durere, toată obida unui neam obligat să trăiască aproape un mileniu despărțit. Firește, criticii știu că Țara Românească și limba română nu au existat în realitatea palpabilă așa cum le prezintă Nicolae Iorga, și Dimitrie Cantemir, și Miron Costin, dar ei nu pot înțelege că ele au dăinuit în suflete și în inimi și că marii învățați moldoveni despre această dăinuire vorbesc.

După toate acestea, oare nu era în firea lucrurilor ca cea mai impresionantă doină („Balada”) românească s-o compună Ciprian Porumbescu, cea mai frumoasă poezie dedicată României s-o scrie Mihai Eminescu, cea mai emoționantă definiție a patriei române s-o dea Mihail Kogălniceanu, cea mai frumoasă odă închinată limbii noastre s-o alcătuiască Alexe Mateevici? Toți acești mari români au fost moldoveni! Ei ne-au fost cei mai buni dascăli din lume întru românism și românitate! Oare mai putem avea mirări, nelămuriri și îndoieli în această privință? Mai mult decât atât, cunoscute fiind aceste antecedente cu rădăcini la începuturile mileniului al doilea, adică acum aproape o mie de ani, nu era oare de așteptat ca cele mai înalte culmi ale culturii românești să fie atinse în Moldova? Cel mai mare poet român a fost și este Mihai Eminescu, cel mai mare povestitor este Ion Creangă, cel mai mare compozitor este George Enescu, cel mai mare istoric este Nicolae Iorga, cel mai mare autor de romane istorice este Mihail Sadoveanu, cel mai mare sonetist – Mihail Codreanu. Cea mai mare mișcare literară de modernizare a culturii românești și de sincronizare a sa cu spiritualitatea europeană s-a născut și s-a afirmat la Iași – este vorba de „Junimea” – și l-a avut în

frunte pe un fiu de transilvănean, Ioan Maiorescu. Acesta, stabilit la Craiova, și-a dat băiatul la școlile bune de la Brașov, apoi în Germania etc. Fiul acesta, întors în patrie, nu s-a dus nici la Sibiu, nici la Craiova, nici la Brașov și nici măcar la București, ci la Iași, acolo unde se edificase prima universitate modernă românească (1860) și unde se făurea, la cel mai înalt nivel, cultura modernă românească. Dacă programul de modernizare al societății românești l-au făcut pașoptiștii, programul de modernizare al culturii românești l-au făcut junimiștii, la Iași, și l-au făcut foarte bine.

De la moldoveni am învățat ce înseamnă sacrificiul pentru țară, de la ei știm de ce țara trebuie să fie mai presus de fire, știm de ce nu ne putem niciodată supăra pe țară, de ce țara trebuie să se cheme România și de ce poporul acesta – oricum s-ar numi – este și rămâne poporul român. Tot de la ei știm – de la Iorga și Eminescu, de la Miron Costin și Dimitrie Cantemir, de la Mihai Viteazul, întregitorul de la Iași, de la anonimii din 1374, protectorii limbii noastre la curia papală, de la țăranii-oșteni morți la Războieni și la Stănilești, de la boierii apărători ai Tighinei și Bugeacului, de la morții căzuți la Mărășești și de la plugarii și păstorii din toate timpurile – că unirea românilor este prea tânără, că ea are abia o sută de ani încheiați și că ne mai căznim s-o facem și acum. Astfel, pomeniții mari bărbați ai Moldovei ne transmit să judecăm drept și să nu ne pripim, să nu plecăm urechea la cârtitorii care îndeamnă la dezbinare. Ce sunt – exclamă ei, cu înțelepciune – o sută de ani de unitate (șchioapă și ea!) pe lângă un mileniu de singurătate sau de dezunire ori de unire prezentă numai în suflete? Ca să judecăm dacă unirea e bună sau rea, trebuie mai întâi s-o trăim măcar tot atât timp cât a durat dezbinarea. Acest mesaj despre țară, despre unitate și despre limbă ni l-au transmis învățații moldoveni. De aceea, se poate spune că ei au făcut, într-adevăr, cultura românească modernă și ei ne-au învățat ce este România și cum trebuie făurită ea; dar tot ei ne-au arătat, cu modestie, că mesajul lor este numai o descifrare, o decriptare a ceea ce făcuse veacuri la rând poporul român.

În acest fel, Dumnezeu a răzbunat Moldova cea obidită, cea săracă și asuprită, Moldova cea atacată și jefuită de tătari și de câți alții, Moldova frântă de dușmani, cu gropnițele domnești și cu vechile capitale furate de austrieci, Moldova cea cu Tighina și Căpriana, cu Hotinul și cu Marea cea Mare înstrăinate, Moldova ceea mereu micșorată, dar niciodată îngenuncheată. Este acea Moldovă în care până și baciul din Miorița se resemnase cu moartea. Dar este vorba numai despre o moarte simbolică, a trupului, fiindcă spiritul Moldovei rămâne mereu viu și puternic: sacrificiul Moldovei și al moldovenilor a născut România și pe români. Iar dacă cele mai frumoase, mai mari și mai impresionante valori culturale românești sunt făurite de moldoveni, atunci cu toții, români fiind, ar trebui să ne simțim și moldoveni. Cum să nu lăudăm Suceava și Orheiul, Academia Mihăileană, actul de la 5 ianuarie 1859 sau înființarea Universității la 1860, „Luceafărul" scris la 1883 sau „Rapsodia română" a lui Enescu sau „Limba noastră" a părintelui Mateevici? Cum să nu ne lăsăm „cuprinși de acel farmec sfânt" și să ne pătrundem de razele lunii „sara pe deal"?

Moldova este parte integrantă a edificiului național românesc, dar, mai presus de toate, este făuritoarea, păstrătoarea și întăritoarea culturii românești și a celui mai valoros tezaur al ei – limba noastră comună, limba română. Cel mai înalt imn închinat

limbii noastre s-a întruchipat prin creația lui Mihai Eminescu, moldoveanul, românul, universalul, acela care a ieșit din toate tiparele și ne-a împins pe toți în nemurire. Cei care citesc pentru prima oară „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie…", înțeleg ușor de ce Mihai Eminescu este mai întâi român – cel mai vrednic dintre români – și de ce abia apoi este moldovean și universal. După ce vom învăța temeinic, pas cu pas, ceea ce au făcut moldovenii pentru români și România, vom înțelege de ce trebuie să ne simțim cu toții, noi românii, moldoveni. Moldovenii ne-au dat cea mai profundă lecție de românism...

BIBLIOGRAFIE:

Cantemir 1901: Dimitrie Cantemir, Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor, (București, 1901).

Costin 1967: Miron Costin, Opere alese. Letopisețul Țării Moldovei, ediție de Liviu Onu, (București, 1967).

Iorga 1922: Nicolae Iorga, Români și Slavi, Români și Unguri, (București, 1922).

Pop 2013: Ioan Aurel Pop, Istoria și semnificația numelor român/vlah și România/Valahia, discurs de recepție la Academia Română, rostit la 29 mai 2013, cu răspunsul acad. Dan Berindei, (București, 2013).

Ureche 1958: Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei, ediția a II-a de P.P. Panaitescu, (București, 1958).

VIKINGII LA EST DE CARPAȚI ÎN SECOLELE IX-XI. CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE

Ion TENTIUC

„A furore Normanorum libera nos, o Domine” //
„De furia oamenilor nordului, păzește-ne pe noi, o Doamne ”
din textul *Predicii catedralei din Metz* de la 1 mai anul 888.
Strinnholm A. M., 1835 // Стриннгольм А.М., СПб., 1861, 83

Vikings to the est of the Carpathians in the 9th-11th centuries. Archaeological contribution

Summary

The systematic archeological researches in the last decades have brought to light several artifacts that witness the presence in the Carpathian-Dniester region, together with the Romanian local population, of alien groups that came here at the end of the first millennium and the beginning of the second millennium. It is the time when the northern Lower Danube regions become the arena of confluence and confrontation of two migratory waves – the eastern Turanic communities and the Vikings that periodically cross the territory, advancing from the Baltic to the Black Sea and Constantinople.

The vestiges attesting the presence of the Norsemen in the East Carpathian region are represented by fortified settlements, some of which are circular in plan (Alcedar, Echimăuți, Lucașeuca, Rudi, etc.), built ad fundamentis, by surface dwellings of the “long houses” type, by installations for the enrichment and reduction of iron ore, by workshops for the manufacture of tools and weapons of iron or horn, of silver ornaments; burial mounds with incineration (Alcedar, Cernăuca-Baba, Rudi, Șirăuții de Sus), burial grounds or isolated inhumation graves (Brăneşti, Revna-Horodişte, Ceponos, Giurgiulești, Molești, etc.), hoards of tools and weapons or silverware hoards; some categories of tools and weapons (axes, swords, lances, etc.) or ornaments (Gnezdovo type pendant, amber beads or blue glass beads), items of clothing and cult, discovered during excavations or by chance, which find analogies among the Scandinavian vestiges of the Viking period.

The analyzed period of time (the 9th-11th centuries) coincides with the period of maximum activity of the Scandinavians in northern, eastern and south-eastern Europe, with the second stage of the European politogenesis, with the completion of the formation of the Romanian people and the emergence of the first Romanian pre-state and state formations.

The disappearance of the fortified settlements on the Dniester and the retreat of a part of the Vikings to the north of Bucovina, to hilly and wooded areas of the central part of the Carpathian-Dniester region, where they were assimilated by the Romanian local population, was connected with the incursions of the Turanic nomads at the end of the 11th century or the beginning of the next century, when the fortified settlements on the Dniester and the Răut were destroyed by the Cumans.

Keywords: *Early Middle Ages, political realities, Romanians, Vikings, Turkians, social-economic relations.*

Generalităţi

Dezvoltarea comunităţilor româneşti din spaţiul carpato-nistrean de la sfârşitul mileniului I şi începutul mileniului al II-lea p. Chr. a avut loc în strânsă legătură cu procesele sociale, economice, politice şi culturale care se derulau la scară continentală. Secolele IX-X p. Chr. au fost definite de către cercetători drept cea de-a doua etapă a politogenezei europene (Горский 2014, 25-33). Este perioada când are loc finalizarea procesului de formare a poporului român, de afirmare a sa ca etnie bine individualizată, dar şi de apariţie a unor formaţiuni prestatale şi statale româneşti (Spinei 1997, 3-20).

Perioada de relativă stabilitate economică şi politică din secolele VIII-IX în spaţiul est-carpatic şi la nord de Dunărea de Jos a fost pusă în legătură cu mai mulţi factori conjugaţi. Unul dintre cei mai importanţi este încălzirea progresivă a vremii care s-a produs de la mijlocul secolului al VIII-lea până către secolul al XIII-lea. Fenomenul numit „micul optimum climatic medieval" a fost resimţit puternic pe plan european către anul 1000 şi s-a propagat, treptat, dinspre nord-vestul spre sud-estul continentului (Шевеленко 1992, 35; Макаров 2012, 451-454). Schimbările climatice au influenţat benefic dezvoltarea economiei europene, inclusiv a celei din spaţiul circumcarpatic. Are loc o creştere importantă a agriculturii şi a calităţii alimentaţiei dinamizând prin aceasta augmentarea demografică. Cererea de unelte de muncă necesare prelucrării pământului a făcut din metalurgia fierului unul din cele mai importante domenii ale economiei.

Cu toate acestea, instituirea aşa-numitei „*Pax hazarica*", când statul hazar la nordul Mării Caspice şi al Mării Negre a temperat pătrunderea spre vest a nomazilor, a facilitat reluarea comerţului pe drumul dinspre Scandinavia spre ţările Orientului şi spre Bizanţ, deschis la sfârşitul secolului al VIII-lea şi începutul secolului al IX-lea.

Dezvoltarea economică ascendentă a fortificat uniunile de obşti ale comunităţilor româneşti din spaţiul carpato-nistrean şi circumcarpatic. Pe de altă parte, apariţia pericolelor externe în secolul al IX-lea au accelerat procesul de constituire a formaţiunilor teritorial-politice, de nivel regional. Este perioada când sunt edificate aşezări cu puternice centuri fortificate cu şanţ, val de pământ şi palisadă din lemn. În regiunile de nord-est ale spaţiului carpato-nistrean, inclusiv în nordul Bucovinei, pentru secolele IX-XIII, au fost identificate peste 100 de aşezări întărite. În acest interval de timp creşte mult numărul de arme, se diversifică categoriile de armament şi echipament militar (Teodor 1980, 197-206; Spinei 1994, 73-75; Musteaţă 2005, 37-42; Postică 2007, 120-123; Tentiuc 2017, 188-192, 266-271).

Izvoarele scrise (bizantine, nordice, vechi ruseşti) confirmă existenţa la est de Carpaţi a unor structuri politice prestatale sau statale româneşti, numite „*Vlâchen lant*” („*ţara vlahilor*”) sau „*Болоховская земля*” („*ţara bolohovenilor*”). Deja la începutul secolului al XI-lea apar menţiuni privind implicarea cetelor înarmate ale românilor la acţiuni militare în/sau cu statele limitrofe (Spinei 1994, 49-50, 99-103; Postică 2007, 17-21).

Cercetările arheologice sistematice din ultimele decenii au scos la lumină mai multe artefacte care atestă prezenţa în spaţiul carpato-nistrean, alături de populaţia locală românească, a unor grupuri alogene pătrunse aici la sfârşitul mileniului I – începutul mileniului al II-lea. Este intervalul de timp când regiunile de la nordul Dunării de Jos devin arena de confluenţă şi de confruntare a două valuri migratoare – a comunităţilor nomazilor turanici care pătrund dinspre răsărit şi ale vikingilor care traverseavă periodic teritoriul, pătrunzând dinspre Marea Baltică spre Marea Neagră şi Constantinopol.

Despre prezenţa în regiune a turanicilor istoriografia românească a acumulat un număr important de studii. Pe de altă parte, problema pătrunderii, staţionării şi a raporturilor scandinavilor cu populaţia românească de la est de Carpaţi a rămas mult timp subsidiară vechilor clişee istoriografice obediente teoriei antinormandiste. În consecinţă, aceasta nu a depăşit etapa de acumulare a materialelor documentare, fiind reflectată doar episodic în lucrările cercetătorilor (Spinei 1973, 57-81, 259-282; Pintescu 2001, 257-272; Damian, Vasile 2011, 275-290; Dejan 2015, 197-217).

Analiza unor izvoare epigrafice şi narative nordice în care sunt menţionaţi vlahii, a permis cercetătorilor occidentali şi români să identifice regiunile în care vikingii au intrat în contact cu populaţia românească şi să cunoască denumirea scandinavă a „ţării vlahilor”. Cei mai mulţi specialişti i-au localizat pe *Blakumen*-ii (=vlahii) din inscripţia runică de pe piatra comemorativă de la Sjonhem, din insula Gotland, între Carpaţi şi Nistru (Spinei 1973, 61), iar „Ţara vlahilor” – „*Blökumannaland*” din izvoarele scandinave şi „*Vlâchen lant*” condusă de ducele Râmunc din sursele germane medievale, era localizată, cel mai probabil, la est de Carpaţii Orientali (Metzenhin 1941, 12-13).

Sursele arheologice documentează importante schimbări social-economice, politice şi culturale, care se produc în societatea românească medievală timpurie în secolele VIII-XI şi XI-XIII. Aceste procese erau în deplină congruenţă cu fenomenele similare care aveau loc în Europa Centrală şi de Răsărit, dar şi în mediul vest-european.

Începând din anii ’60 ai secolului XX, cercetătorii au atras atenţia asupra unor categorii de vestigii scoase la lumină în urma săpăturilor arheologice, care îşi găsesc analogii în lumea scandinavă (Lozovan 1963, 111-115; Lozovan 1967, 207-214; Barnea, Ştefănescu 1971, 230-232; Theodorescu 1974, 88-93).

Prezenţa materialelor arheologice de evidentă factură scandinavă descoperite în procesul investigaţiilor de teren, în cadrul unor depozite sau tezaure, dar şi izolat, au fost interpretate diferit de către cercetători. Cel mai frecvent acestea au fost puse în legătură cu luptele care s-au dat în regiune între triburile de migratori şi Imperiul Bizantin în secolul al IX-lea, inclusiv cu campaniile de jaf ale cnezilor kieveni în Balcani şi Bizanţ care s-au produs din secolele IX şi X.

Unii cercetători au admis posibilitatea ca artefactele de origine nordică identificate în teritoriul carpato-nistrean să fie puse și în legătură cu funcționarea drumurilor comerciale dinspre Scandinavia spre Balcani și Bizanț, pe vechiul traseu al Vistulei, care tranzita spațiul est-carpatic și circumcarpatic în secolele IX-XI (Damian, Vasile 2011, 275-290). Cercetătorul D. Gh. Teodor consideră că aceste căi comerciale erau exploarate în special de negustorii arabi, numind această cale drept *drumul arab* (Teodor 1985, 263-268).

Încercarea de a pune la îndoială faptul că scandinavii în drumul lor spre Constantinopol au tranzitat și regiunea carpato-nistreană, „*pe teritoriul Moldovei componenta scandinavă lipsește cu desăvârșire*" (Рябцева, Рабинович 2007, 225; Рабинович 2018, 474-475), nu are explicație. Autorii cred că în secolele IX și X regiunile de la est de Carpații Orientali ar fi fost controlate politic de către drujinele militare ale călăreților maghiari. Călăreții maghiari, în opinia lor, prin forța armelor, ar fi temporizat pentru o perioadă înglobarea spațiului carpato-nistrean în componența cnezatului kievean, eveniment care s-ar fi produs în a doua jumătate a secolului al X-lea. Această ipoteză nu are acoperire documentară și nu corespunde realităților din regiune (Spinei 1990, 103-148). Din punct de vedere politico-militar, teritoriul de la nordul Dunării de Jos a fost controlat de comunitățile călăreților pecenegi care, în anul 896, împreună cu bulgarii, le-au aplicat ungurilor din Atelkuza o înfrângere zdrobitoare, silindu-i să se retragă spre Pannonia. Totodată, nu exista nicio sursă documentară care ar atesta înglobarea spațiului est-carpatic în componența cnezatului kievean în secolul X sau mai târziu.

Antrenarea comunităților (românești și alogene) din spațiul carpato-nistrean la campanile de jaf ale cnezilor kieveni în Bizanț și Balcani era în spiritul democrației militare a timpului, și nu o mărturie a subordonării politice ale acestora cnezilor străini, cum este uneori interpretat fenomenul. Alți cercetători cred că războinicii vikingi erau atrași în special de regiunile cu bogate așezări urbane[1], evitând spațiul est-carpatic rămas eminamente unul rural și după cumpăna mileniilor (Pintescu 2001, 269-272).

În spațiul de la est de Carpați, dar în special în interfluviul Răut și Nistru, vestigiile care pot fi puse în legătură cu prezența temporară sau/și cu tranzitul vikingilor prin regiune, sunt reprezentate câteva categorii de artefacte. Acestea sunt: 1. așezările înzestrate cu puternice centuri fortificate cum ar fi cele de la Alcedar, Echimăuți, Inundeni, Lucașeuca, Rudi-Farfuria Turcească, Rudi-Roșcana, Tătărăuca Nouă-Germanarie, Țareuca etc.; 2. complexele de locuit și meșteșugărești din interiorul sau extramurosul cetăților, în special de așa-numitele „case lungi" și instalațiile pentru prelucrarea minereului de fier; 3. necropolele de incinerație realizate în tumuli, descoperite la Alcedar, Rudi, Cernăuca-Baba, Șirăuții de Sus-Ciubotarca, unele cimitire plane, cum ar fi cele de la Brănești, Revna I-Horodiște, Ceponos etc., ca și de unele morminte de inhumație descoperite izolat (de exemplu la Giurgiulești, Molești etc.); 4. depozitele de unelte și arme și tezaurele de argintărie; 5. unele categorii de unelte

[1] Scandinavii au fost fondatori de așezări urbane. Spațiul carpato-nistrean a fost pentru vikingi în primul rând unul de tranzit spre regiunile bogate ale Bizanțului și spre Constantinopol.

şi arme (topoare de luptă, spade şi buterole, vârfuri de lance şi de suliţă, pinteni etc.), obiecte de podoabă (pandantiv din argint aurit de tip ”Gnezdovo”, mărgele din chihlimbar sau din sticlă albastră), de port şi de cult, identificate în procesul săpăturilor arheologice care îşi găsesc analogii apropiate printre vestigiile scandinave din perioada vikingă.

Aşezările fortificate dintre Răut şi Nistru. În spaţiul est-carpatic au fost descoperite mai multe aşezări fortificate medievale timpurii. Majoritatea dintre ele sunt concentrate în nord-estul spaţiului carpato-nistrean, unde formează două grupuri compacte. Primul este situat în nordul Bucovinei, iar cel de-al doilea în interfluviul Răut şi Nistru. Din punctul de vedere al structurii planimetrice au fost evidenţiate: 1. aşezări fortificate de formă iregulată în plan, aşezate pe boturi înalte de deal (Teodor 1980, 197-206; Spinei 1994, 73-75; Postică 2007, 96-97, 120-123) şi 2. cetăţi circulare în plan, uneori tinzând spre oval, aşezate pe pantele line ale unor defilee dispuse perpendicular cursului Nistrului sau al Răutului (Musteaţă 2005, 37-42; Postică 2007, 228-229; Рабинович 2006, 181-197; Возный 2010, 41-51). O trăsătură caracteristică a structurilor fortificate cu şanţ, val de pământ şi palisadă din lemn, de plan circular, este faptul că sunt construite *ad fundamentis*. Aşezările fortificate circulare sunt concentrate, după cum am menţionat, în special între Răut şi Nistru[2] fiind cercetate şi în nordul Bucovinei.

Dimensiunile acestor aşezări întărite variază de la 36 x 38 m pentru cea mai mică, cercetată la Tătărăuca Nouă-Germanarie[3], până la 60 x 86 m sau 70 x 80 m cum sunt cele de la Echimăuţi şi, respectiv, de la Alcedar. Aceasta de la urmă este considerată cea mai mare şi mai importantă dintre toate siturile medievale investigate în regiune (Федоров 1961, 84).

Încadrarea cronologică a aşezărilor fortificate dintre Răut şi Nistru nu comportă mari dificultăţi. Majoritatea cercetătorilor le-au atribuit, cu mici nuanţări, secolelor IX-XI (Федоров 1960, 181-182; Федоров, Чеботаренко 1974, 75-98; Musteaţă 2005, 37-42), VIII-XI (Teodor 1980, 197-206; Тельнов 2003, 173-192), anilor 60 ai secolului al X-lea (Равдина 1988, 63-67), mijlocului secolului al IX-lea – mijlocului secolului al XIII-lea (Hâncu 1993; Postică 2007, 228-229; Рабинович 2006, 181-197).

De la descoperirea lor în anul 1946, aşezările fortificate de pe Nistru au acumulat o importantă bibliografie. Cu toate acestea, problema apartenenţei, cauzele apariţiei, particularităţile funcţionării şi a dispariţiei acestor sisteme de apărare a rămas o dispută ştiinţifică fără rezolvare mulţumitoare. Cercetătorii care au abordat problema complexelor fortificate din spaţiul est-carpatic le-au atribuit cel mai frecvent românilor sau slavilor, la fel ca şi româno-slavilor (Spinei 1994, 73-74). Aşa cum cronica rusă

---

[2] Ţinem să menţionăm că aşezări fortificate cu plan circular sunt cunoscute în spaţiul pruto-nistrean încă din perioada hallstattiană (Златковская, Полевой 1969, 35-53; Zanoci 2011, 117-152). Unele dintre acestea au fost utilizate, temporar, şi în perioada medievală timpurie. Credem, de asemenea, că nordicii au putut edifica sau utiliza, într-o primă fază, şi aşezări fortificate de formă iregulată, cum ar fi cele de la Baranga-Hudeşti, Dersca, Fundul Herţii, Calfa, Reciula etc.

[3] La Inundeni-Soroca a fost identificată o aşezare fortificată de formă circulară al cărui spaţiu interior cu puţin depăşeşte 25 metri în diametru (Власенко 2012, 23-24).

amintește între Nistru și Bug triburile ulicilor și ale tiverților, edificarea așezărilor fortificate de pe Nistru a fost pusă pe seama lor (Федоров 1952, 250-259), fiind atribuite de cele mai multe ori tiverților (Хынку 1972, 159-175; Spinei 1994, 74; Postică 2007, 228-229). În legătură cu aceasta s-a opinat că așezările întărite de formă iregulată în plan ar aparține ulicilor, iar cele circulare – tiverților (Рабинович 2005, 121). Ipotezele înaintate nu au întrunit adeziunea unanimă a cercetătorilor.

Din punctul de vedere al apartenenței etnice tiverții izvoarelor rusești au fost considerați români (Spinei 1994, 73-74; Postică 2007, 77) sau slavi (Федоров 1952, 250-259). S-a vorbit și despre caracterul mixt, român și slav, al tiverților (Hâncu 1990, p. 23-29), sugerat de apelativul *tolkoviny*, având sensul de „tălmaci", așa cum îi definește vechea cronică rusească (Spinei 1985, 58-59). Termenul a mai fost interpretat și ca „aliat" (Рыбаков 1950, 6-7; Федоров 1952, 253 și nota 2; Тельнов 2003, 254-257) sau „marinar" (Рабинович 2004), ceea ce nu a schimbat esența problemei.

Analizând chestiunea originii așezărilor fortificate de formă circulară de pe Nistru Gh. B. Fedorov a observat că asemenea structuri întărite erau caracteristice pentru regiunile din nordul Europei, inclusiv pentru spațiul dintre Vistula și Odra (Рошаль, Федоров 1973, 156). Poate întrevăzând în cultura materială a siturilor întărite dintre Răut și Nistru anumite elemente de origine nordică, Gh. B. Fedorov a efectuat cercetări arheologice lângă localitatea Tiversk, situată la nord de Sankt-Petersburg (Федоров 1972, 41-42), regiune unde s-ar fi retras sub presiunea nomazilor, cum credea autorul, o parte din comunitățile tiverților (Рошаль, Федоров 1973, 158-159)[4].

Dintre cauzele care au condus la edificarea în această perioadă a unor așezări fortificate la est de Carpați de rând cu amenințarea nomadă a mai fost menționată necesitatea protejării vechilor trasee comerciale din lungul Nistrului (și a Vistulei), care legau regiunile de la Marea Neagră de cele de la Marea Baltică (Тимощук 1975, 26; Тимощук 1982, 76-77).

Despre funcționalitatea așezărilor fortificate de pe Nistru s-a vorbit și prin prisma tendințelor de înjghebare a unor *nuclee preurbane* de la sfârșitul mileniului I datorate unor elemente alogene stabilite în arealurile periferice ale teritoriilor românești, iar vestigiile de proveniență străină descoperite în procesul investigațiilor ar atesta contactele comerciale intense ale acestora (Spinei 1993, 171).

G. B. Fedorov considera că așezările fortificate circulare dintre Răut și Nistru constituiau *citadele* ale unor orașe feudale incipiente care aveau funcția de centre militaro-administrative, meșteșugărești și comerciale (Федоров 1973, 50-52). Conform altei opinii, dimensiunile modeste ale așezărilor fortificate de formă circulară de pe Nistru ar demonstra că ele au fost utilizate doar în calitate de edificii de cult (Рабинович 2006, 181-197).

Analogii apropiate pentru structurile întărite dintre Răut și Nistru au fost găsite, cum s-a menționat, în nordul Bucovinei, la Ruhotin, Grozinți, Lomacinți, Lencăuți-

[4] Materialele arheologice descoperite în situl de la Tiversk nu au fost, se pare, suficient de elocvente pentru a face o legătură între cele două entități. Vezi analiza problemei privind datarea acestui sit la Кирпичников, Петренко 1974, 106-113.

Cernăuți, Neporotovo-Ščiovbd, Balamutovka-Taborišče etc. Mai multe așezări fortificate, identice cu cele dintre Răut și Nistru, și nordul Bucovinei, au fost descoperite în Danemarca, Suedia, Anglia, Germania, Olanda, dar și în Polonia și Mazovia (Cehia) (Раппопорт 1967, 19-20, 28-30, 45-51). Încercarea lui P.A. Rappoport de a găsi pentru așezările fortificate circulare de pe Nistru analogii în mediul slavilor de vest, nu au adus rezultate mulțumitoare (Раппопорт 1967, 199).

Problema originii și a funcționalității „caselor lungi". Dintre elementele de cultură materială identificate în siturile arheologice fortificate din această perioadă atrag atenția așa-numitele *„case lungi"*[5]. Cele mai multe construcții de acest fel au fost descoperite în nordul Bucovinei. Structuri medievale timpurii de tipul „caselor lungi" au fost cercetate și în interfluviul Răut-Nistru. G. B. Fedorov considera că locuințe de suprafață au existat în mai multe situri medievale timpurii de pe Nistru (la Alcedar, Echimăuți, Lucașeuca etc.), care au fost distruse de lucrările agricole din perioada modernă. Resturi de la acestea s-au păstrat în formă de lipitură de lut ars de la pereți cu amprente de pari și nuiele (Федоров 1964, 273; Федоров, 1966, 273-274).

Una din „casele lungi" a fost cercetată în partea centrală a așezării fortificate de la Echimăuți (Федоров 1953, 143). Edificiul avea lungimea de 30 m. Lățimea construcției varia între 2,0 și 4,5 m. S-a opinat că acest complex ar reprezenta un edificiu de cult păgân, în care membrii comunității se adunau pentru ritualuri sau pentru a lua masa împreună[6]. În unele locuințe de suprafață au fost descoperite vetre de foc, fapt ce l-a făcut pe G.B. Fedorov să considere că erau utilizate doar pe timp de vară[7] (Федоров 1961, 80; Idem, 1964, 81-83).

Alte câteva construcții de tipul „*caselor lungi*", similare edificiului de la Echimăuți, au fost descoperite în nordul Bucovinei la Bila, Carapciu, Dumbrava Roșie și Lomacinți - câte una, la Horodnița și Revna câte două, la Krutilov trei, iar la Dobrinăuți au fost identificate cinci edificii de suprafață (Тимощук 1973, 100-107; Тимощук 1990, 32-37, 112-116; Тимощук, Русанова, Михайлина 1981, 86). În total, în această regiune sunt cunoscute și parțial cercetate nu mai puțin de 16 „*case lungi*". Cele două edificii cercetate la Horodnița aveau lungimea de 40 și, respectiv 60 m. Alte trei case de suprafață, cercetate în situl de la Krutilov (situat pe un afluent de stânga al Nistrului), aveau lungimea de 20, 21 și, respectiv, 25 m și lățimea variind între 5,0 și 5,5 m (Тимощук 1990, 51-52).

---

[5] Unii cercetători au negat posibilitatrea existenței în această perioadă în spațiul pruto-nistrean a unor locuințe de suprafață, (Тельнов 2003, 191).

[6] În incinta așezării fortificate de la Alcedar au fost cercetate câteva locuințe de suprafață dispuse în lanț/șir, care în realitate reprezintă o „casă lungă" fragmentată grafic de cercetători (Федоров 1964, 81). În interiorul ei/acestora au fost descoperite vetre deschise de foc (Федоров 1961, 80). La fel, și „casă lungă" de la Echimăuți în unele reconstituiri grafice a fost reprodusă sub forma unui șir de locuințe mici, cu orientare/dispunere nefirească tradițiilor locale sau celor scandinave. La Hedebiu, spre exemplu, în locul „caselor lungi", către secolul al X-lea, încep să fie preferate locuințe mici, de formă rectangulară, cu laturile de 3-4 m (Симпсон 2005). Acestea însă niciodată nu formează șiruri care să imite o „casă lungă".

[7] Menționăm că la Alcedar au fost cercetate două fântâni de formă rectangulară în plan (formă tradițională nord-europeană), în una dintre care a fost cercetat un mecanism sofisticat de scoatere a apei (Федоров 1964, 83).

B. Timoşciuk a atribuit aceste edificii secolelor IX-X p. Chr. considerând că ar fi fost utilizate în calitate de locuinţe-contine. Conform lui, în „*casele lungi*” din interiorul sau din extramurosul aşezărilor fortificate de tipul citadelelor, se întrunea adunarea obştii. Aici se organizau mese rituale şi ceremonii legate de cultele păgâne. În „*casele lungi*” se păstrau rezervele alimentare ale întregii comunităţi, reprezentate de gropile menajere descoperite în interior (Тимощук 1990, 36, 112-116, рис. 13).

Este necesar să menţionăm că în spaţiul pruto-nistrean cele mai timpurii „case lungi” au fost descoperite în siturile culturii Sântana de Mureş-Cernjahov. Acestea au fost cercetate la Delacheu, Budeşti, Comrat, Ruseni, Sobari, Zăgăicani etc., având formă dreptunghiulară cu dimensiunile laturilor ce variau de la 12,0 x 8,0 la 18,0 x 8,0 m. Suprafaţa „caselor lungi” depăşea de multe ori 100-120 mp (Рикман 1962, 121-138; Рикман, 1975, 88-105).

Pentru aceste construcţii cercetătorul E.A. Рикман a găsit analogii în „*casele mari*” ale vechilor germani din nord-vestul Europei, din Silesia Inferioară, Schleswig-Holstein şi din Scandinavia, dar şi pe Vistula, pe stânga Bugului de Vest şi în Volynia (Рикман 1975, 104-105).

Instalaţiile pentru prelucrarea minereului de fier din secolele IX-XI descoperite între Răut şi Nistru. În spaţiul est-carpatic au fost descoperite importante mărturii care atestă practicarea metalurgiei fierului în perioada medievală timpurie (Рафалович 1972, 53-54; Хынку 1974, 133; Olteanu, Neagu, Seclăman 1981, 217-225; Telnov 1994, 31-40; Teodor 1996, 10-24; Teodor 2011; Postică 2007, 156-161). Dacă pentru secolele VI-VIII aceste mărturii sunt sporadice şi insuficient de convingătoare (Рафалович 1972, 176-179), în perioada secolelor VIII/IX-XI numărul construcţiilor legate de îmbogăţirea sau reducerea minereului de fier, dar şi al atelierelor meşteşugăreşti pentru prelucrarea metalelor, creşte neobişnuit de mult, depăşind cantitativ instalaţiile de acest fel din regiunile limitrofe (Postică 2007, 156-161).

Dintre instalaţiile legate de metalurgia fierului atribuite sfârşitului mileniului I – începutul mileniului al II-lea au fost evidenţiate platformele de piatră pentru curăţarea şi zdrobirea minereului; cuptoarele pentru îmbogăţit şi furnalele pentru reducerea minereul de fier; atelierele meşteşugăreşti specializate în confecţionarea uneltelor şi a armelor.

Concludentă în acest sens este descoperirea în siturile dintre Răut şi Nistru a unor cantităţi importante de minereu şi zgură de fier. Spre exemplu, în unele gropi investigate la Alcedar au fost scoase la iveală mai multe zeci şi chiar sute de kilograme de minereu, sute de kilograme zgură, lupe de fier şi zeci de duje ceramice pentru foale (Федоров 1961, 83; Федоров 1964, 83). În locuinţa-atelier nr. 3 de la Păhărniceni-Petruha au fost descoperite 30 de fragmente de duje de lut de la foale, peste 10 kg de minereu de fier şi şapte kg de zgură. În total, la Păhărniceni-Petruha au fost colectate peste 100 de duje de ceramică, dintre care unele erau întregi, 31 kg de minereu de fier şi 52 kg de zgură de fier (Хынку 1969, 42-43)[8]. La Brăneşti, pe valea Budei, au fost descoperite resturile distruse ale unui furnal/cuptor pentru reducerea minereului de

[8] La Hansca în groapa de acces al unui furnal pentru reducerea minereului au fost descoperite circa 100 kg de zgură de fier, iar în alt caz, peste 20 kg de minereu (Postică 2007, 156-160).

fier, bucăți mari de zgură și de fier topit, creuzete, dar și 475 de duje ceramice, întregi sau fragmentare (Федоров 1960, 206, табл. 70). Cercetătorul a găsit analogii pentru aceste complexe în siturile de pe Nistrul Mijlociu, dar și în Moravia și Polonia.

De rând cu cuptoarele pentru îmbogățit minereul[9], în siturile dintre Răut și Nistru au fost investigate mai multe *furnale pentru reducerea minereului de fier*. Au fost cercetate 69 de instalații de acest fel. Alte câteva zeci, din cauza precarității conservării sau a distrugerii lor intenționate în procesul tehnologic, nu au putut fi reconstituite arheologic. Construcții de acest fel au fost identificate în cadrul a 14 situri. Cartarea lor a demonstrat că majoritatea furnalelor pentru reducerea minereului de fier erau concentrate în interfluviul Răut și Nistru. Acestea au fost cercetate la Alcedar[10] și Trebujeni-Scos câte 17 furnale, la Rudi-Roșcana – cinci furnale, la Păhărniceni-Petruha – trei, Echimăuți, Orheiul Vechi, Lopatna și Tătărăuca-Nouă-Germanarie – câte două, iar la Brănești, Hlinjeni și Rudi-Farfuria Turcească câte unul. Numărul instalațiilor pentru îmbogățirea sau reducerea minereului de fier descoperite din afara regiunii cuprinse între Răut și Nistru este incomparabil mai mic, ele fiind identificate la Hansca – 13 furnale, (Хынку 1972, 160, 171; Хынку 1973, 177, 192-194; Хынку 1974, 184-185), la Calfa – două (Чеботаренко 1960, 5; Чеботаренко 1973, 78-80) și la Hlincea-Iași[11] – una (Petrescu-Dîmbovița 1955, 694).

Un important centru metalurgic a existat în situl de la Echimăuți. Aici au fost cercetate două cuptoare pentru îmbogățit minereul și două furnale pentru topit metalul și, respectiv, două ateliere specializate în prelucrarea fierului. Pe podeaua atelierului 1, situat la doar 10 m de furnalul pentru topit metal, au fost scoase la iveală mai mult de 200 de bucăți de zgură. În atelierul 2, de rând cu platforma din piatră utilizată pentru zdrobirea și alegerea minereului de fier, a fost găsită o piuă de granit utilizată în acest scop. În locuințele cercetate la Echimăuți, în cuptoarele pentru reducerea minereului de fier, dar și alături de acestea, au fost colectate mai mult de 500 de duje din lut, întregi sau fragmentare, de la foalele din piele utilizate în procesul prelucrării fierului. În cuprinsul așezării din extramurosul sitului fortificat de la Echimăuți cercetătorii au identificat mai multe resturi de furnale distruse care nu au putut fi documentate arheologic (Федоров 1966, 275-276).

Cel mai mare centru pentru prelucrarea fierului a fost investigat la Alcedar. Cercetările arheologice au demonstrat că la Alcedar, la fel ca și la Echimăuți, toate instalațiile pentru îmbogățirea sau pentru reducerea minereului de fier erau amplasate

---

[9] Cele mai multe cuptoare pentru îmbogățit minereul au fost descoperite și cercetate la Alcedar și Hansca cu 8 și, respectiv, 10 instalații; la Trebujeni-Scoc au fost găsite cinci; la Orheiul Vechi două, iar la Păhărniceni-Petruha și Rudi-Roșcana – câte una. Toate aceste complexe, fără excepție, se încadrează în intrevalul de timp cuprins în secolele IX-XI.

[10] Se cere de menționat că în situl de la Alcedar, de rând cu cele 17 cuptoare pentru reducerea minereului de fier identificate în stare de conservare satisfăcătoare, au mai fost descoperite altele câteva zeci de astfel de instalații. Acestea erau distruse în măsura încât nu a fost posibil documentarea lor arheologică (Федоров, Чеботаренко, 1974, 78-85; Postică 2007, 157 și nota 109).

[11] Descoperirea de la Hlincea-Iași este considerată una nesigură. Ea nu a fost inclusă în analizele cercetătorilor care au abordat subiectul dezvoltării meșteșugurilor medievale timpurii din spațiul carpato-nistrean.

în extramurosul ansamblului fortificat al așezării. Aici a fost descoperit un adevărat „*cartier al metalurgiștilor*" alcătuit din câteva zeci de cuptoare pentru reducerea minereului de fier, dintre care 17 erau păstrate în condiții satisfăcătoare. Câteva ateliere meșteșugărești pentru producerea uneltelor și a armelor din fier, pentru realizarea pieselor de giuvaiergerie din argint, prelucrarea osului, confecționarea ceramicii, a textilelor etc., au fost descoperite în incinta așezării fortificate. G. B. Fedorov sublinia că șapte locuințe de suprafață din numărul celor cercetate la Alcedar, au funcționat în calitate de ateliere meșteșugărești (Федоров, Чеботаренко, 1974, 84).

Analogii apropiate pentru instalațiile de îmbogățit și pentru reducerea minereului de fier au fost găsite în nordul Bucovinei. La Lencăuți-Cernăuți au fost cercetate patru furnale pentru reducerea minereului și 16 „*gropi de lut*". Ultimele serveau pentru îmbogățirea minereului de fier (Тимощук 1982, 127). Instalații de acest fel au fost descoperite și la Cernăuca (reg. Cernăuți), unde au fost scoase la lumină 19 cuptoare pentru îmbogățit minereul de fier (Тимощук, Русанова, Михайлина 1981, 80-93). În spațiul dintre Nistru și Bugul de Sud astfel de instalații au fost cercetate la Grigorovca (reg. Vinița), reprezentate de 30 de furnale și la Gaivoroni (o insulă de pe Bugul de Sud), cu 21 de cuptoare pentru redus minereul de fier și patru cuptoare pentru îmbogățit minereul (Седов 1982, 240).

Apariția în spațiul carpato-nistrean a complexelor legate de prelucrarea minereului și al fierului, datate în secolele IX-XI, este în legătură cu creșterea necesității în unelte de fier din această perioadă. Încălzirea progresivă a vremii pe continentul european începută în a doua jumătate a secolului al VIII-lea a influențat benefic dezvoltarea agriculturii. În toată Europa au fost consemnate intense procese de desțelenire și de defrișare a pădurilor (Spinei 1985,). Cererea de unelte de calitate s-a ciocnit de interdicția impusă de curtea de la Constantinopol pentru exportul de piese din fier, sau fier neprelucrat, către „barbari" (Corpus Iuris Civilis IV, 42, 1-1). Embargoul a condus la apariția fenomenului numit „*l'appele de l'aire*" sau „*chemarea golului*" (Brătianu 1988, I, 224, 242). Drept urmare, în spațiul de la est de Carpați, pătrund unelte și arme, dar și meșteșugari, din regiuni cu vechi tradiții în prelucrarea minereului și confecționarea inventarului din fier. Pentru Europa de Nord încă din perioada romană în această activitate se distingea spațiul scandinav, cu zone bogate în minereuri feruginoase (Voss 1971; Мельникова 2010, 43-57; Хейвуд 2019, 36). În secolele V-VII apar importante centre meșteșugărești la Eketorp, Ismantorp, Helgö, Dankirke, specializate în extragerea și prelucrarea fierului (Hagberg 1979). Uneltele și armele sau lingourile de fier erau exportate pe vechea rețea de drumuri comerciale din lungul Vistulei și al Nistrului spre Europa Centrală și de Sud-Est. Un număr important de piese au fost descoperite în cadrul unor depozite și tezaure.

Depozitele de unelte și arme și tezaurele de argintărie din secolele IX-XI. În spațiul de la est și sud de Carpați sunt cunoscute nu mai puțin de 10 *depozite cu unelte și arme* din fier (Curta 2011, 327-331; Tentiuc, Bubulici 2019, 259-283). Acestea au fost datate de către specialiști în intervalul de timp cuprins între secolele VIII-IX și IX-XI p. Chr. Ascunderea și nerecuperarea lor a fost pusă în legătură cu luptele dintre bizantini, bulgari și unguri din secolul al IX-lea sau cu pătrunderea nomazilor tura-

nici, pecenegi și cumani în secolul al X-lea și, respectiv, sfârșitul secolului al XI-lea – începutul celui următor.

S-a atras atenția că în regiunile de la est și sud de Carpați nu au fost atestate depozite de unelte și arme pentru epocile anterioare secolului al IX-lea, Teodor 2004, 405). Cele mai multe depozite de unelte și arme au fost atribuite secolelor VIII-IX sau IX-XI, așa cum sunt datate majoritatea depozitelor cunoscute în Europa Centrală și de Sud-Est (Curta 2011, 327-331).

Dintre vestigiile identificate în cadrul depozitelor[12], de rând cu uneltele agricole sau meșteșugărești, au fost descoperite topoare din fier, de luptă sau de muncă. Ele completează numărul de piese identificate în cadrul săpăturilor arheologice sistematice sau în descoperirile fortuite. Astfel, în spațiul pruto-nistrean au fost documentate nu mai puțin de 18 topoare aparținând secolelor IX-XI. Acestea sunt prevăzute cu „aripioare" laterale la gaura de înmănușare și au fost datate în secolele X-XI (Кирпичников 1966, 37, 64), X-XII (Spinei 1994, 130), VII-XI (Teodor 2003, 185-200) sau XI-XIII (Bilavschi 2016, 244), având evidente origini nord-europene (Paulsen 1956, 24-36).

Cele mai multe topoare de luptă au fost găsite la Alcedar, Echimăuți și Poiana, fiind scoase la iveală în procesul investigațiilor sistematice. Altele provin din depozitele de unelte și arme de la Sadova-Călărași și Orheiul Vechi, din descoperirile fortuite de la Orhei, Răzeni, Rediul de Sus etc. O trăsătură caracteristică pentru o parte din topoarele de acest fel este faptul că de rând cu „aripioarele" laterale care ranforsează gaura de fixare a cozii, piesele au partea superioară a muchiei frumos profilată. Acest tip de topor se subdivide în două variante: a. topoare cu corpul masiv și lama îngustă (Echimăuți și Sadova) și b. topoare cu corpul îngust și tăișul lat, simetric sau asimetric (Alcedar, Orhei). În spațiul est-carpatic analogii pentru primele găsim la Dulcești, Liteni, Pleșești și Prăjești, iar pentru celelalte la Fedești-Vaslui, Jariștea-Vrancea și Siliștea Nouă-Suceava (Tentiuc, Bubulici 2018, 259-283; Idem 2019, 34-35).

Ipoteza privind apartenența acestui tip de topoare vikingilor scandinavi pătrunși pe vechiul traseu al Vistulei și Nistrului este susținută de inventarul funerar descoperit în mormântul-cenotaf realizat în monoxilă din tumulul de la Krylos, de lângă Halici, pe Nistrul Superior. Aici au fost scoase la lumină topoare de luptă identice ca formă cu variantele menționate de noi pentru spațiul carpato-nistrean. Cele trei topoare de luptă de la Krylos au fost găsite împreună cu un scut circular din lemn placat cu foiță de aur, un vârf de lance, două vârfuri de săgeți, o săpăligă cu muchia profilată, dar și un cuțit de luptă de tipul *skramasax*, atribuite mijlocului secolului al X-lea (Tomenciuk 2006, 17-19, fig. 11 și 15).

Tot acestui interval de timp îi mai aparțin mai multe *tezaure monetare sau cu obiecte de podoabă*, alcătuite preponderent din articole de argint sau argint aurit. Acestea au fost descoperite la Alcedar, Cleja, Dolhești, Echimăuți, Făurești, Panciu, Pașcani, Răducăneni etc. (Spinei 1994, 124)[13], situri amplasate în lungul cursurilor

---

[12] În depozitul de la Voloave-Soroca (inedit), de rând cu nicovalele și ciocanele de diferite dimensiuni, cleștele de fierar, câteva dornuri, daltă și poansoane de giuvaiergerie, au mai fost găsite o matriță din fier pentru turnat lingouri și un cântar de tip balanță cu bara și cele două talgere realizate din bronz.

[13] Cercetătorii fac distincție între tezaurele descoperite în zona de stepă, care puteau proveni din stipendii acordate de bizantini nomazilor turanici, și cele din regiunile de silvostepă ale spațiului est-carpatic (Spinei 1982, 98).

Nistrului, Prutului și al Siretului. O parte din tezaure au fost atribuite mijlocului și celei de-a doua jumătăți a secolului al X-lea (Alcedar, Cleja, Echimăuți, Răducăneni), iar alta secolului al XI-lea (Dolhești, Făurești, Pașcani) (Vîlcu, Isvoranu 2015, 102-105; Boldureanu, Nicolae 2015, 113-119). Tezaurele fac parte dintr-un orizont mai larg de tezaurizare care conțin monede islamice[14] (Нунан 2004, 255-308; Леонтьев, Носов 2012, 385), lingouri, podoabe din argint, argint aurit sau aur, ponduri și cântare de tip balanță, scoase la lumină în diferite regiuni din Marea Britanie, Scandinavia, Țările Baltice, Polonia, Rusia și Ucraina (Корзухина 1954; Пушкина 2010, 147-153; Макаров, Гайдуков, Гомзин 2016, 48-74)[15] etc.

Pentru spațiul de la est de Carpați îngroparea tezaurelor a fost pusă în legătură cu anumite evenimente militaro-politice, cu pătrunderea în spațiul est-carpatic al ungurilor, pecenegilor sau cumanilor, a luptelor dintre ei sau a conflictelor acestora cu Imperiul Bizantin (Teodor 1985, 62, 65). Considerăm că piesele care alcătuiesc conținutul tezaurelor au ajuns în spațiul de la est de Carpați pe vechiul traseu al Vistulei, Nistrului, Prutului și Siretului și pot fi puse în legătură cu pătrunderea, tranzitul sau staționarea în regiune a unor grupuri de nordici antrenați în relații pe mai multe planuri cu Constantinopolul. Mărturie pentru aceasta sunt piesele de proveniență scandinavă descoperite în tezaurele de la Alcedar (pandantiv de tip Gnezdovo, lingou de argint, pond de fier placat cu foiță de cupru, mărgele din chihlimbar și mărgele din sticlă albastră, monede islamice din argint), Echimăuți (lingou de argint, pond, monede islamice), Răducăneni (lingouri de argint, monede islamice), Voloave (cântar de tip balanță, matriță de turnat lingouri) etc.[16], de rând cu cele bizantine și islamice/orientale.

În loc de concluzii. Intervalul de timp analizat coincide cu perioada de maximă activitate a scandinavilor în nordul, estul și sud-estul Europei din secolele IX-XI, cu cea de-a doua etapă a politogenezei europene (Горский 2014, 25-33), cu finalizarea procesului de formare a poporului român și apariția primelor formațiuni prestatale și statale românești de nivel regional, dar și cu schimbările importante care s-au produs în domeniul dezvoltării social-economice și politice în Europa Centrală, de Est și de Sud-Est, pe fundalul schimbărilor climatice și ale unor formidabile energii sociale care

---

[14] Conform calculelor cercetătorilor, doar în secolul al X-lea, în Europa de Nord și de Răsărit au fost importați dirhemi de argint cu greutatea totală de 375 de tone, sau în medie câte 3,75 tone anual (Нунан 2004, 255-308; Леонтьев, Носов 2012, 385).

[15] Unii cercetători încearcă să confere un caracter întâmplător și lipsă de legătură dintre fenomenul de tezaurizare și cel al ascunderii depozitelor de unelte și arme medievale timpurii în regiunile menționate (Urbańczuk 2009, 499-521).

[16] Spațiul avut la dispoziție nu ne permite să abordăm în aceste pagini și aspectele ce țin de ritul și ritualul funerar din necropolele tumulare cu incinerație (Alcedar, Cernăuca-Baba, Rudi, Șirăuții de Sus etc.) sau din necropolele și mormintele izolate de inhumație (Brănești, Giurgiulești, Molești etc.). Unele complexe funerare conțin evidente trăsături și elemente nordice, altele reflectă procesul de asimilare a enclavelor scandinave în mediul populației locale românești din partea centrală a regiunii carpato-nistrene. Pe de altă parte, unii lingviști, români și străini, au adus în discuție mai multe cuvinte din limba română, de evidentă proveniență scandinavă, printre care apar cele de „*viteaz*”, „*Baranga*”, „*Bărăngești*”, „*baragladina*” etc. (Stender-Petersen 1953, 42; Philippide 1916, 214-233; Lozovan 1963, 120-121; Blondal 1978, 191-192).

au cuprins întreg spațiul euroasiatic. Totodată, este intervalul de timp când aici au loc modificări importante în domeniul activităților de producere și al schimburilor comerciale, de accelerare a stratificării economice și sociale a obștilor sătești, de apariție a unor așezări întărite cu puternice valuri de pământ cu palisade și șanțuri de apărare, perioadă caracterizată și de creșterea demografică considerabilă pe plan european și euroasiatic.

Pornind de la aceste considerații, menționăm că anume pătrunderea și staționarea temporară în spațiul de la est de Carpați a unor grupuri de vikingi (Spinei 1973, I, 57-82 și II, 259-283; Damian, Vasile 2011, 275-290; Paraschiv-Talmațchi, Talmațchi 2013, 263-291; Dejan 2015, 195-218; Yotov 2018, 467-476)[17], care erau deopotrivă meșteșugari, negustori și oșteni (Якубовский 1926, 65)[18], a condus la apariția pe Nistru a unor așezări fortificate, de formă circulară, construite *ad fundamentis*, a dat un impuls deosebit dezvoltării metalurgiei fierului, iar prin aceasta și la evoluția ascendentă a agriculturii în regiune (Teodor 1996, 10-42; Idem 2011; Postică 2007, 156-158; Telnov 1994, 31-40).

Ultimele valuri migratoare au afectat diferit viața comunităților locale sedentare de la est de Carpații Orientali și nordul Dunării de Jos. În ultimii ani, tot mai mulți cercetători susțin ideea existenței unor raporturi predominant pașnice între populația locală sedentară și pecenegi (Spinei 1982, 122-128; Idem 2009, 349; Курта 2013, 211-212; Козлов 2015, 220). Drept argument pentru aceste afirmații este adus exemplul așezărilor din zona lacurilor dunărene, a siturilor din faza finală a culturii Dridu din spațiul carpato-nistrean, care își încetează existența nu mai devreme de mijlocul secolului al XI-lea (Teodor 1987, 140-167), dar și menționarea de către Jan Dlugosz, pentru anul 1070, a vikingilor/varegilor[19] (*Warahis* sau *Warais*), alături de ruteni și pecenegi ca aliați ai cneazului Viaceslav împotriva regelui Boleslav II (Spinei 1994, 103-104).

Nu aceleași au fost raporturile cumanilor părtunși în spațiul est-carpatic și în nordul Dunării de Jos la sfârșitul secolului al XI-lea cu romanicii localnici și cu enclavele

---

[17] În studiul privind informațiile despre vlahi în izvoarele medievale nordice Victor Spinei amintește despre o buterolă din bronz, caracteristică pentru varegi, aparținând secolelor XI-XII, descoperită în apropiere de Bârlad. Prezența vârfului de teacă este pusă de cercetător în legatură cu perioada când varegii, în dorința de a ajunge în Bizanț, au încercat să găsească și alte căi decât cea de pe Nipru, devenită periculoasă din cauza vecinătății nomazilor turanici (Spinei 1973, 227). În ultimii ani, la est de Carpați au fost descoperite și alte vestigii de origine vikingă printre care se evidențiază topoarele de luptă (Alcedar, Echimăuți, Orhei, Răzeni-Ialoveni etc.), spade (Pașcani-Iași), buterole (Bârlad și Echimăuți), toporașe miniaturale din bronz sau fier (Cărbuna-Ialoveni, Păhărniceni-Petruha-Orhei), pinteni, pandantiv din argint aurit cu ornament din benzi împletite în manieră tipică artei animaliere vikinge (Alcedar), mărgele din chihlimbar, dar și matriță de turnat lingouri, ponduri (Alcedar, Echimăuți), cântar de tip balanță (Voloave) etc., care confirmă ipoteza funcționării unor drumuri comerciale, dar și a unor popasuri și/sau tabere întărite, situate în lungul Nistrului, Prutului și al Siretului, utilizate de scandinavi, pentru a ajunge la Constantinopol.

[18] Ibn-Miskawayh menționa despre neamul rūs: „*Este în obiceiul lor să poarte tot felul de arme. Ei își agață pe sine cea mai mare parte a uneltelor meșteșugărești, alcătuite din topor, pilă și ciocan sau ceea ce seamănă cu ele*" (Якубовский 1926, 65).

[19] Se pare că vikingii au fost confundați, la transcrierea manuscrisului, dar și de unii cercetători, cu vlahii din Moldova.

vikingilor stabilite în așezările fortificate de pe Răut și Nistru. Ciocnirile acestora cu localnicii s-au soldat cu importante distrugeri și dispariția unui număr mare de situri din regiunea carpato-nistreană. Prin aceasta se explică faptul că la sfârșitul secolului al XI și începutul celui următor, scade foarte mult numărul așezărilor aparținând populației sedentare românești din partea centrală a spațiului carpato-nistrean, fenomen pus pe seama incursiunilor turanicilor.

Dispariția așezărilor fortificate de pe Nistru, iar odată cu acestea și retragerea unei părți a scandinavilor spre nordul Bucovinei, dar și spre zonele de deal și de codru din partea centrală a spațiului carpato-nistrean, pot fi puse în legătură cu incursiunile nomazilor turanici. Aceste atacuri s-au putut produce în câteva rânduri, printre care cel de la mijlocul secolului al X-lea este confirmat de ascunderea unor tezaure monetare sau mixte din această perioadă și mențiunile lui Constantin Porphirogenetul despre cetățile părăsite de pe Nistru. Este posibil ca la un moment dat în unele situri fortificate viața să fi fost reluată, pentru ca în ultimul sfert al secolului al XI-lea sau la începutul celui următor, așezările întărite de pe Nistru și Răut să dispară definitiv sub loviturile cumanilor (Diaconu 1978, 73-90; Spinei 1982, 130-135; Idem 1985, 71-93; Postică 2007, 92-94).

BIBLIOGRAFIE:

Barnea 1967: I. Barnea, Arme și piese de harnașament. Dinogetia, I (București 1967), 337-341.

Barnea, Ștefănescu 1971: I. Barnea, Șt. Ștefănescu, Din istoria Dobrogei. Vol. III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos (București 1971).

Bilavschi 2016: G. Bilavschi, Unelte agricole din Moldova medievală (Brăila 2016).

Boldureanu, Nicolae 2015: A. Boldureanu, E. Nicolae, Monedele islamice. Moneda din Republica Moldova, coord. A. Boldureanu, E. Nicolae (Chișinău 2015), 113-119.

Blöndal 1978: Sigfus Blöndal, The Varangians of Byzantium. An Aspect of Byzantine Military History. Cambridge University Press, 1978.

Braudel 1989: Fernand Braudel, Timpul lumii, vol. I-II (București 1989).

Brătianu 1988: Gh. I. Brătianu, Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană. vol. I-II. Trad. Michaela Spinei. Ed. îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei (București 1988).

Canache, Curta 1994: A. Canache, Fl. Curta, Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României. Musaios IV/I, 1994, 179-221.

Coman 1980: G. Coman, Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui (București 1980).

Comșa 1978: M. Comșa, Cultura materială veche românească (așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești) (București 1978).

Comșa, Constantinescu 1969: M. Comșa, Gh. Constantinescu, Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (jud. Vrancea). SCIV XX/2, 1969, 425-436.

Corbu 2006: E. Corbu, Sudul României în evul mediu timpuriu (secolele VIII-XI). Repere arheologice (Brăila 2006).

Corpus 1970: Corpus Iuris Civilis, Codicele lui Iustinian. Fontes Historiae Dacoromanae II (București 1970), 373-387.

Curta 2009: Fl. Curta, Iron and potlach: Early Medieval Hoards of Implements and Weapons in Eastern Europe. Fl.Curta, Text, Context, History, and Archaeology. Studies in Late Antiquity and the Middle Ages, ed. by V. Spinei (Bucureşti-Brăila 2009), 433-475.

Curta 2011: Fl. Curta, New Remarks on Early Medieval Hoards of Iron Implements and Weapons. Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldtstiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav, 5.-9.10.2009, Břeclav, Tschechische Republik. Edited by Jiří Macháček and Šimon Ungermann (Bonn 2011), 251-276.

Damian, Vasile 2011: O. Damian, M. Vasile, Varangians nearby the Danube delta. About an archaeological discovery in the Byzantine fortress at Nufăru, Tulcea county. SCIVA, tom. 62, 3-4, 2011, 275-290.

Dejan 2015: M. Dejan, Elemente răsăritene în ţinuturile extracarpatice (secolele VI-X) (Suceava 2015).

Diaconu 1978: P. Diaconu, Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles (Bucureşti 1978).

Diaconu, Vâlceanu 1972: P. Diaconu, D. Vâlceanu, Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină, vol. I (Bucureşti 1972).

Emandi 1981: I. E. Emandi, Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României în perioada secolelor IX-XVII. Studii şi comunicări de istorie a civilizaţiei populare din România. Vol. II (Sibiu 1981), 19-65.

Hagberg 1979: U. E. Hagberg, Eketorp. Fortification and Settlement on Oland (Sweden) (Stockholm 1979).

Haywood 2019: John Haywood, Northmen. The Viking Saga. 793-1241 AD. Перевод с английского Н. Мезина. 2-е издание, дополненное и исправленное (Москва 2019).

Hîncu 1990: I. Hîncu, Cine sunt strămoşii moldovenilor (Chişinău 1990).

Hîncu 1993: I. Gh. Hîncu, Cetăţi antice şi medievale timpurii din Republica Moldova (Chişinău 1993).

Henning 1987: J. Henning, Südosteuropa zwischen Antike und Mitelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausends u.Z. (Berlin 1987).

Humbert 2015: Benoit Humbert, La circulation des Scandinaves dans la Rus' aux IXe-XIe siècles, (Paris 2015).

Lombard 2014: Maurice Lombard, L'Islam dans sa première grandeur (VIIIe-XIe siècles) (Paris 2014).

Lozovanu 1963: E. Lozovanu, Viking set Valaques au Moyen Age. Revue internationale d'onomastique, 1963, 15/3, 111-115.

Lozovanu 1967: E. Lozovanu, Doina et saga. Parallèles épiques roumano-scandinaves. Revue romane, nr. 1, 1967, 207-214.

Lynn 1963: White Lynn, What accelerated technological Progress in the Western Middle Ages. In: Scientific Change: historical studies in the intellectual, social and technical conditions for scientific discovery and technical invention, from antiquity to the present : Symposium on the History of Science, University of Oxford, 9-15 July 1962, Ed. by A.C. Crombie, (London 1963).

Metzenthin 1941: E.M. Metzenthin, Die Lände rund Völkernamen im altischländischen Schrifttum (Bryn Mawr, Pennsylvania 1941).

Musteaţă 2005: S. Musteaţă, Populaţia spaţiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX, (Chişinău 2005).

Musteaţă 2007: S.Musteaţă, Răspândirea monedei islamice timpurii la nordul Dunării de Jos în secolele VIII-X. Monedă şi comerţ în sud-estul Europei, I (Sibiu 2007), 165-182.

Olteanu 1997: Șt. Olteanu, Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI). Structuri demo-economice și social-politice (București 1997).

Olteanu, Neagu, Secleman 1981: Șt. Olteanu, N. Neagu, D. Secleman, Tehnologia obținerii fierului din minereu și problema continuității istorice pe teritoriul României în mileniul I e.n. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, XXII/2, 1981, 217-225.

Paragină 2002: A. Paragină, Habitatul medieval la carbura exterioară a Carpaților în secolele X-XV (Brăila 2002).

Paraschiv-Talmațchi, Talmațchi 2013: C. Paraschiv-Talmațchi, G. Talmațchi, Comerțul la gurile Dunării în secolele IX-XII. Un stadiu al cercetărilor. Pontica XLVI (Constanța 2013), 263-291.

Paulsen 1956: P. Paulsen, Axt und Kreuz in Nord und Osteuropa (Bonn 1956).

Petrescu-Dîmbovița, Teodor 1987: M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh.Teodor, Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani) (Iași 1987).

Philippide 1916: Al. Philippide, Barangii în istoria românilor. Viața românească, 11/1, 1916, 214-239.

Pintescu 2001: Fl. Pintescu, Presences de l'element viking dans l'espace de la romanité orientale en contexte méditerranéen. Studia Antiqua et Archaeologica, VIII, 2001, 257-272.

Porfirogenetul 1971: Constantin Porfirogenetul, Carte de învățătură pentru fiul său Romanos, ed. N. Grecu (București 1971).

Postică 2007: Gh. Postică, Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII) (București 2007).

Ruttkay 1976: A. Ruttkay, Waffen und reiterausrustung des 9. bis zur ersten halfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). Slovenska archeologia XXIV/2, 1976, 245-395.

Spinei 1973: V. Spinei, Informații destre vlahi în izvoarele medievale nordice. SCIV, 24/1, 57-82; 24/2, 1973, 259-283.

Spinei 1974: V. Spinei, Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea. SCIVA, 25/3, 1974, 389-392.

Spinei 1980: V. Spinei, Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în secolele X-XIII. Hierasus I, 1980, 217-242.

Spinei 1982: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (București 1982).

Spinei 1985: V.Spinei, Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici (Iași 1985).

Spinei 1990: V. Spinei, Migrația ungurilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-X. ArhMold XIII, 1990, 103-148.

Spinei 1993: V. Spinei, Comerțul și genera orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV). Analele Brăilei, s.n., an 1, nr. 1 (Traila 1993), 171-234.

Spinei 1994: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chișinău 1994).

Spinei 1997: V. Spinei, Coordonate ale problemei formării poporului român. Destin românesc. Revistă de istorie și cultură, nr. 3, 1997, (Chișinău-București), 3-20.

Spinei 2009: V. Spinei, The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century (Leiden: Brill 2009).

Telnov 1994: N. Telnov, Complexe medievale timpurii de producere a fierului în interfluviul Prut-Nistru. Suceava. Anuarul Muzeului Județean 21, 1994, 31-40.

Tentiuc 2012: I. Tentiuc, Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistrean. Siturile de la Durlești și Molești (Chișinău 2012).

Tentiuc 2017: I. Tentiuc, Populația din Moldova Centrală în secolele X-XIII (Chișinău 2017).

Tentiuc 2018: I. Tentiuc, Aşezări fortificate, cete înarmate şi formaţiuni politice prestatale la românii de la est de Carpaţi în secolele IX-XIII. SCIVA 69, 2018, 1-4, 321.

Tentiuc, Bubulici, 2018: I. Tentiuc, V. Bubulici, Despre pătrunderea unor piese de origine varegă în spaţiul est-carpatic în perioada evului mediu timpuriu. Viaţa cotidiană în spaţiul est-european din cele mai vechi timpuri până în prezent: abordări interdisciplinare. Conferinţa ştiinţifică internaţională, Chişinău, 30 octombrie 2018, Programul şi rezumatele comunicărilor, (Chişinău 2018), 73.

Tentiuc, Bubulici, 2019: I. Tentiuc, V. Bubulici, Depozitul de unelte şi arme medievale timpurii descoperit la Sadova-Călăraşi, Republica Moldova. Acta Musei Tutovensis.Istorie veche şi arheologie, XV (Bârlad 2019), 259-283.

Tentiuc, Bubulici, 2019: I. Tentiuc, V. Bubulici, Topoare de luptă vikinge cu muchia profilată descoperite în spaţiul pruto-nistrean. Sesiunea ştiinţifică a Departamentului Istoria românilor, universală şi arheologie. Ediţia VI. Program, rezumatele comunicărilor (Chişinău 2019), 39-40.

Teodor 1978: D. Gh. Teodor, Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român (Iaşi 1978).

Teodor 1980: D. Gh. Teodor, Aşezările întărite din regiunile est-carpatice ale României în secolele VIII-XI. Hierasus 78-79 (Botoşani 1980), 197-206.

Teodor 1981: D. Gh. Teodor, Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e.n. (Iaşi1981).

Teodor 1985: D. Gh. Teodor, Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpaţi şi Orientul Arab în secolele IX-X e.n. Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" XXII/1 (Iaşi 1985), 263-268.

Teodor 1987: D. Gh. Teodor, Aşezarea feudală timpurie de la Epureni. Arheologia Moldovei XI, 1987, 141-168.

Teodor 1996: Teodor D. Gh., Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. H. (Iaşi 1996).

Teodor 2003: Teodor D. Gh., Topoare medievale timpurii în regiunile carpato-nistrene. Temeiuri ale civilizaţiei româneşti în context european. In memoriam Radu Popa (Cluj-Napoca 2003), 185-200.

Teodor 2004: Teodor D. Gh., Depozitul de unelte şi arme medievale timpurii de la Gârbovăţ (jud. Galaţi). Memoria Antiquitatis, XXIII, 2004, 395-406.

Teodor 2011: D. Gh.Teodor, Un centru meşteşugăresc din evul mediu timpuriu. Cercetările de la Lozna-Botoşani (Brăila 2011).

Teodor 2017: D. Gh. Teodor, Armament din secolele V-XI la est de Carpaţi. Acta Musei Tutovensis. Istorie veche şi arheologie XIII, 2017, 260-272.

Theodorescu 1974: R. Theodorescu, Bizanţ, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV) (Bucureşti 1974).

Urbańczuk 2009: P. Urbańczuk, The Polish discussion on medieval deposits of hacksilver. Historia archaeologica: Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag (Berlin-New York), 499-521.

Utterström 1955: Gustav Utterström, Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History. Scandinavian Economic History Reviev, III, 1, 1955.

Vîlcu, Isvoranu 2015: A. Vîlcu, Th. Isvoranu, Monedele bizantine. Moneda din Republica Moldova, coord. A. Boldureanu, E. Nicolae (Chişinău 2015), 102-105.

Voss 1971: O. Voss, Eisenproduktion und Versorgung mit Eisen in Skandinavien vor der Wikingerzeit (Stockholm 1971).

Yotov 2007: V. Yotov, The Vikings in the Balkans (Tenth to 11th Centuries). Strategic and tactical changes. New Archaeological data on Weaponry. Archaeologia Baltica 8, 2007, 321-327.

Yotov 2018: V. Yotov, Data about northmen's presence in the Lower Danube Area, in Studia romana et medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXX peragentis professoris emeriti Dan Gh. Teodor oblata (București-Brăila 2018), 467-476.

Zanoci 2011: A. Zanoci, Tipologia și evoluția construcțiilor defensive din spațiul est-carpatic în secolele XI/XI-III a. Chr. Tyragetia, s.n., vol. V [XX], nr. 1, 2011, 117-152.

Алешковский 1960: М. Х. Алешковский, Курганы русских дружинников XI-XII вв. Советская археология 1, 1960, 70-90.

Багрянородный 1991: Константин Багрянородный, Об управлении империей. Текст, перевод, комментарии, издание второе, исправленное. Под ред. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева (Москва: Наука 1991).

Болдуряну, Рябцева 2015: А. И. Болдуряну, С. С. Рябцева, Денежно-вещевые клады и отдельные находки монет в памятниках Карпато-Днестровского региона IX – начала XI вв. Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII-XI вв. II Международная нумизматическая конференция, Санкт-Петербург, Старая Ладога, 3-5 апреля 2015 года. Материалы докладов и сообщений (Санкт-Петербург 2015), 108-115.

Возный 2010: И. П. Возный, Классификация городищ X-XIV вв. в междуречье Верхнего Сирета и Среднего Днестра по топографии и планировке оборонительных сооружений. Stratum plus 6, 2010, 41-51.

Горский 2014: А. А. Горский, Возникновение Руси в контексте европейского политогенеза конца I тысячелетия н.э. В сб.: Русь в IX-XII веках. Общество, государство, культура (Москва-Вологда 2014), 25-33.

Дубов 1989: И. В. Дубов, Великий Волжский путь (Ленинград 1989).

Гумилев 1990: Л. Н. Гумилев, География этноса в исторический период (Ленинград 1990).

Златковская, Полевой 1969: Т. Д. Златковская, Л. Л. Полевой, Городища Прутско-Днестровского междуречья IV-III вв. до н.э. и вопросы политической истории гетов. В сб.: Древние фракийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969), 35-53.

Каждан 1958: А. П. Каждан, Василики как исторический источник. Византийский временник XIV, 1958, 56-66.

Кирпичников 1966: А. Н. Кирпичников, Древнерусское оружие. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени. IX-XIII вв. Свод археологических источников. Вып. Е1-36 (Москва 1966).

Кирпичников, Медведев 1985: А. Н. Кирпичников, А. Ф. Медведев, Вооружение. Древняя Русь. Город, замок, село. Археология СССР, (Москва 1985), 298-363.

Кирпичников, Петренко 1974: А. Н. Кирпичников, В. П. Петренко, Тиверский городок. К вопросу изучения древностей Русской Карелии. Краткие сообщения института археологии, вып. 139, 106-113.

Корзухина 1954: Г.Ф.Корзухина, Русские клады (Москва-Ленинград 1954).

Козлов 2015: В.И.Козлов, Население степного междуречья Дуная и Днестра конца VIII – начала XI веков н.э.: балкано-дунайская культура (Казань-Санкт-Петербрг-Кишинев 2015).

Курта 2013: Ф. Курта, Образ и археология печенегов. Stratum plus 5, 2013, 203-234.

Леонтьев, Носов 2012: А. Е. Леонтьев, Е. Н. Носов, Восточноевропейские пути сообщения и торговые связи в конце VIII-X в. В сб.: Русь в IX-X веках: археологическая панорама. Древности Севера (Москва 2012), 382-401.

Лесман 2014: Ю. М. Лесман, Скандинавский компонент древнерусской культуры. Stratum plus 5, 2014, 43-87.

Макаров 2012: Н. А. Макаров, Исторические свидетельства и археологические реалии: в поисках соответствий. В сб.: Русь в IX-X веках. Археологическая панорама (Москва-Вологда), 451-454.

Макаров, Гайдуков, Гомзин 2016: Н. А. Макаров, П. Г. Гайдуков, А. А. Гомзин, Серебро на поселениях: монеты и торговый инвентарь IX-X вв. в Суздальском ополье. Российская археология 4, 2016, 48-71.

Мельникова 2010: Е. А. Мельникова, Балтийская система коммуникаций в I тысячелетии н.э. Древнейшие государства Восточной Европы. 2009 год. Трансконтинентальные и локальные пути как социокультурный феномен. Отв. ред. Т. Н. Джаксон, (Москва 2010), 43-57.

Михайлов 2004: К. А. Михайлов, О формировании всаднической субкультуры в Древней Руси. Новгород и Новгородская земля. История и археология 8/94, (Новгород 2004), 93-103.

Недопако 2009: Д. П. Недопако, Залізні вироби з Рухотина. Археологія 4, 2009, 68-75.

Нунан 2004: Т. С. Нунан, Торговля Волжской Булгарии с саманидской Средней Азией в X в. Археология, история, этнография Восточной Европы. Сборник в честь И. В. Дубова (Санкт-Петербург 2004), 255-308.

Пашуто 1953: В. Т. Пашуто, Очерки по истории Галицко-Волынской Руси (Москва 1953).

Петрухин 2010: В. Я. Петрухин, Путь „из варяг в греки": летописная конструкция и транконтинентальные магистрали. Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2009 god., отв. ред., Т. Н. Джаксон (Москва 2010), 58-65.

Плетнева 1981: С. А. Плетнева, Салтово-маяцкая культура. Степи Евразии в эпоху средневековья, (Москва 1981), 62-75.

Плетнева 1986: С. А. Плетнева, Хазары (Москва 1986).

Пушкина 2010: Т. Пушкина, Клад „ювелира" периода викингов с территории Верхнего Поднепровья. Arheologija un etnografija, (Riga 2010), 147-153.

Пчелов 2010: Е. В. Пчелов, Путь „из варяг в греки" и принципы землеописания в начальной части „Повести временных лет". Древнейшие государства Восточной Европы. 2009 год. Трансконтинентальные и локальные пути как социокультурный феномен, отв. ред. Т. Н. Джаксон (Москва 2010), 66-77.

Рабинович 2006: Р. Рабинович, О происхождении и функциональном назначении средневековых круглых городищ в пруто-днестровском междуречье. Revista Arheologică s.n. II/1-2, 2006, 181-197.

Равдина 1988: Т. В. Равдина, О датировке городища Алчедар. В сб.: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья (Кишинев 1988), 54-71.

Раппопорт 1967: П. А. Раппопорт, Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. Материалы и исследования по археологии СССР, 140, (Ленинград 1967).

Рафалович 1972: И. А. Рафалович, Славяне VI-IX веков в Молдавии (Кишинев 1972).

Рикман 1962: Э. А. Рикман, К вопросу о „больших домах" на селищах черняховского типа. Советская археология, 3, 1962, 121-138.

Рикман 1975: Э. А. Рикман, Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н.э. (Москва 1975).

Рошаль, Федоров 1973: М. Г. Рошаль, Г. Б. Федоров, Жилые и производственные сооружения древнерусского населения Рудь. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1970–1971 (Кишинев 1973).

Рыбаков 1950: Б. А. Рыбаков, Уличи (историко-географические заметки). В сб.: Краткие сообщения о докладах и иследованиях института истории материальной культуры, вып. 35, 1950, 3-17.

Рябцева, Рабинович 2007: С. Рябцева, Р. Рабинович, К вопросу о роли венгерского фактора в Карпато-Днестровских землях в IX-X вв. Revista Arheologică s.n. III/1-2, 2007, 195-230.

Симпсон 2005: Жаклин Симпсон, Викинги. Быт, религия, культура (Москва 2005).

Тельнов 1988: Н. П. Тельнов, Исследование славянского селища Скок. Археологические исследования в Молдавии в 1983 г., (Кишинев 1988), 101-113.

Тельнов 2003: Н. П. Тельнов, Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв. Stratul plus 5, 2003, 142-263.

Тельнов, Рабинович 1990: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А., Результаты работ на поселении Скок. Археологические исследования в Молдавии в 1985 г, (Кишинев 1990), 194-212.

Томенчук 2006: Б.Томенчук, Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація (Івано-Франківськ 2006).

Тимощук 1973: Б. О. Тимощук, Ломачинское городище. Археологія, вип. 9, 1973, 100-107.

Тимощук 1975: Б. О. Тимощук, Слов'янські гради Північної Буковини (Ужгород 1975).

Тимощук 1978: Б. О. Тимощук, Твердиня на Пруті. З історії виникнення Чернівців, (Ужгород 1978).

Тимощук 1981: Б. А. Тимощук, Древнерусские города Северной Буковины. В сб.: Древнерусские города (Москва 1981), 116-136.

Тимощук 1982: Б. О. Тимощук, Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.) (Київ 1982).

Тимощук 1990: Б. А. Тимощук, Восточнославянская община VI-X вв. н.э. (Москва 1990).

Тимощук, Русанова, Михайлина 1981: Б. А. Тимощук, И. П. Русанова, Л.П. Михайлина, Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V-X вв. Советская Археология, №2, 1981, 80-93.

Федоров 1952: Г. Б. Федоров, Тиверцы (Из итогов работ славянско-днестровской экспедиции ИИМК АН СССР в 1950 г.). Вестник древней истории, 2, 1952, 250-259.

Федоров 1953: Г. Б. Федоров, Городище Екимауцы. Краткие сообщения института истории материальной культуры, вып. 50 (Москва-Ленинград 1953), 104-126.

Федоров 1954: Г. Б. Федоров, Итоги трехлетних работ в Молдавии в области славяно-русской археологии (памятники эпохи полей погребений в Молдавии). Краткие сообщения института истории материальной культуры, вып. 56 (Москва 1954), 8-23.

Федоров 1960: Г. Б. Федоров, Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 89 (Москва 1960).

Федоров 1961: Г. Б. Федоров, Население Юго-Запада СССР в I - начале II тысячелетия нашей эры. Советская этнография 5, 1961, 80-106.

Федоров 1964: Г. Б. Федоров, Работы Прутско-Днестровской экспедиции в 1960–1961 гг. КСИА, вып. 99 (Москва 1964), 77-88.

Федоров 1966: Г. Б. Федоров, Посад Екимауцкого поселения. Культура Древней Руси (Москва 1966), 272-277.

Федоров 1972: Г. Б. Федоров, Тиверск. В сб.: Археологические открытия в 1971 г. (Москва 1972), 41-42.

Федоров 1973: Г. Б. Федоров, Генезис и развитие феодализма у древнерусского населения Днестровско-Прутского междуречья в IX-XII вв. (по археологическим данным). В сб.: Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма (Кишинев 1973), 42-52.

Федоров, Чеботаренко 1974: Г. Б. Федоров, Г. Ф. Чеботаренко, Памятники древних славян (VI-XIII вв.). Археологическая карта Молдавской ССР. Вып. 6 (Кишинев 1974).

Хейвуд 2019: Джон Хейвуд, Люди Севера. История викингов. 793-1241 (Москва 2019).

Хынку 1969: И. Г. Хынку, Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах Молдавии (Кишинев 1969).

Хынку 1972: И. Г. Хынку, Археологические исследования на поселении Лимбарь-Кэпрэрия X-XIV вв. в 1968–1969. Археологические исследования в Молдавии в 1968–1969 гг. (Кишинев 1972) 159-183.

Хынку 1974: И. Г. Хынку, Раскопки на селище Ханска. Археологические исследования в Молдавии (1973 г.) (Кишинев 1974), 175-188.

Чеботаренко 1960: Г. Ф. Чеботаренко, Городище Калфа. Отчет по раскопкам 1959 года (Кишинев 1960). Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Nr. inv. 394.

Чеботаренко 1973: Г. Ф. Чеботаренко, Калфа – городище VIII-X вв. на Днестре (Кишинев 1973).

Шаров 1997: О. Шаров, Гибель Ерманариха: история и эпос. Stratum: структуры и катастрофы. Сборник символической индоевропейской истории (Санкт-Петербург 1997), 95-106.

Шевеленко 1992: А. Я. Шевеленко, Природные условия, этнодемографические процессы, развитие производительных сил. История Европы, том второй, Средневековая Европа, отв. ред. Е.В. Гутнова и З.В. Удальцова (Москва 1992), 34-62.

Якубовский 1926: Якубовский А. Ю., Ибн-Мискавейх о походе руссов в Бердаа в 943-944 гг. Византийский временник XXIV, 1926, 63-92.

STEMA ȚĂRII MOLDOVEI: CAP DE BOUR SAU CAP DE ZIMBRU?

Igor BERCU

Coat of Arms of Moldavia: aurochs head or wisent head?

Summary

The heraldic coat of arms of the Principality of Moldavia represents a plastic composition of the historical past. The central element of this heraldic ensemble is the head of an aurochs. The contradictory historiographical discussions regarding the taurine species from the coat of arms of the Principality of Moldavia have started since the end of the 19th century.

Research of the oldest sources of a fragmentary nature, monetary testimonies, manuscripts, chronicles, various documents attesting to the existence of such heraldic compositions proves that once the state independence of the Principality of Moldavia is obtained the head of an aurochs became the main element of the coat of arms. Throughout, the image of the taurine changes and depicts a transitional form, from an aurochs to a bull.

In the nineteenth century there were important changes in the representation of the heraldic image, the head of the aurochs being transformed into a bull head on the royal seals of the Principality of Moldavia.

Keywords: *aurochs, the field of a shield, historical sources, coin, seal, symbolism, coat of arms, bull, Principality of Moldavia.*

Stema de Stat reprezintă expresia simbolică a evoluției istorice a unei comunități umane într-o anumită perioadă de timp și spațiu. Expresia simbolică manifestă efortul făcut de om pentru a descifra trecutul ascuns în negura timpurilor. Prin urmare: „*Ordinea semiologică, prin apropierea semnificațiilor, trebuia exclusă atât pentru a da frâu liber unor interpretări subiective, cât și pentru a putea respecta multiplicitatea obiectivă a faptelor*” (Chevalier; Gheerbrant 1995, 19).

Cu referință la stema Țării Moldovei, cele mai vechi izvoare ce ne atestă existența unor asemenea compoziții heraldice sunt cele de natură sfragistică, mărturii de ordin monetar, manuscrise, cronici, diverse documente. Folosind aceste izvoare, putem urmări apariția și evoluția armeriilor Țării Moldovei, în speță a imaginii taurinei, mobila principală a Stemei de Stat.

Scopul, subiectului propus spre cercetare nu este întâmplător, deoarece încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, imaginea heraldică a taurinei inclusă în câmpul scutului, a constituit subiectul unei discuții în contradictoriu. Drept pistă pentru inițierea acestor discuții a servit lucrarea istoricului austriac Franz Ioseph Sulzer, care susținea că mobila principală inclusă în câmpul scutului sigilar al Țării Moldovei este un cap

de bou (Sulzer 1781, 669). Generalul P. V. Năsturel în cadrul cercetării efectuate combate afirmația făcută de Franz Ioseph Sulzer, susținând că în stema Țării Moldovei se află un cap de bour (Năsturel 1890, 35-37). Etnograful Romulus Vuia susține că legenda despre Dragoș vodă este o legendă heraldică și se pronunță în favoarea zimbrului (Vuia 1921-22, 303).

Zoologul Eugen Botezat, într-un studiu comparativ, a demonstrat, pe baza trăsăturilor anatomice proprii taurinelor din spațiul românesc, că în stema Țării Moldovei inițial a fost înfățișat un bour, și nu un zimbru (Botezat 1913-1914, 17-19). Conform opiniei lui Mihai Berza, în câmpul sigilar al stemei Țării Moldovei pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare este reprezentat capul de bour (Berza 1953, 85-88). La aceleași concluzii în urma cercetărilor efectuate au ajuns paleograful Damian Bogdan (Bogdan 1956, 263-264) și heraldistul Aurelian Sacerdoțeanu (Sacerdoțeanu 1968, 65-68).

O primă informație scrisă despre taurina ce se regăsește ca imagine într-un act de ordin sigilar datat cu 1387, o depistăm în cea mai veche cronică intitulată *Acesta este letopisețul, de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu Țara Moldovei* (Cronicile 1959, 14). Letopisețul se începe cu următoarele cuvinte: „*În anul 6967 (1359) a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, după un bour, la vânătoare și a domnit 2 ani*" (Cronicile 1959, 14) în țara la est de Carpați[1]. Prin urmare, această mențiune scrisă leagă simbolic spațiul descălecării Țării Moldovei cu bourul[2] și nici într-un caz cu o altă taurină care pe parcursul secolelor au populat spațiul românesc. În aceeași ordine de idei este necesar de accentuat că a constituit o emblemă teritorială capul de bour, a cărei origine și moment de apariție este dificil de a stabili. La rândul său, primii descălecători cunoscuți ai Țării Moldovei – Dragoș și descendenții săi, Sas și Balc – nu au purtat armeriile țării cu capul de bour (Gorovei 1972, 266). După cum afirmă medievistul român Ștefan S. Gorovei, voievodul Maramureșului Dragoș și fiul său Sas au folosit paralel stema cu bourul alăturat de cea proprie de familie. Afirmația sa bazându-se pe existența cunoscutei spade de la Muzeul Topkapu din Constantinopol, pe care o atribuie uneia dintre cele două personalități a primului descălecat a Țării Moldovei. Pe „*mărul*" sabiei se află două aplice cu însemne heraldice. Unul reprezintă o săgeată cu vârful în sus, așezate deasupra unei semiluni ale cărei coarne sunt surmontate de câte o steluță. În opinia lui Ștefan S. Gorovei, această reprezentare este stema neamului lui Dragoș vodă, cunoscută sub numele ei polonez *herbul Drag-Sas* (Gorovei 2012, 446). Celălalt nu este altceva decât capul de bour în cea mai arhaică versiune cunoscută (Gorovei 2012, 457, fig. 1-2/2-3).

Semnificația simbolistică a capului de bour, inclus în stema Țării Moldovei a constituit un subiect separat de investigații. Cercetătorul Ștefan S. Gorovei îi atribuie capului de bour sensuri mitico-rituale (cu rădăcini ce merg până în Preistorie), legându-l

---

[1] În varianta slavă a letopisețului, termenului *bour* îi corespunde termenul *myp* și nu *зубр*. Prin urmare, prima mențiune scrisă despre taurina ce se va regăsi ca imagine heraldică a Țării Moldovei pe izvoare sigilare și monetare va fi *capul de bour*.

[2] Cezar în memoriile sale susține: „*Ca mărime, sunt mai mici decât elefanții, ca înfățișare, culoare și conformație sunt ca taurii negri. Puterea lor este mare și mare le este și iuțeala, ei nu cruță nici oamenii, nici animalele odată ce i-au zărit. Sunt prinși cu trudă în gropi adânci, apoi omorâți. Tinerii barbari se călesc prin această vânătoare anevoioasă și se antrenează așa pentru război*".

Fig. 1

Fig. 2

de anumite practici a unui cult străvechi, ce s-a dezvoltat în aria Carpaților nordici care includea printre alte manifestări și un rit cinegetic terminat prin imolarea unui animal pe malurile uni râu (Gorovei 1972, 265). Această practică ar explica unele aspecte ale legendei despre primul descălecat al Țării Moldovei, consemnată în vechile letopisețe, precum și reprezentarea heraldică doar a capului de bour, și nu a taurinei întregi.

O abordare similară, cu referire la taurina urmărită de voievodul Maramureșului, o găsim în *Cronica moldo-rusă*: „*Și între ei era un bărbat înțelept și viteaz, anume Dragoș și a pornit cu drujina lui la vânătoare de fiare și au aflat supt munții înalți urma unui bour și au pornit pe urma bourului prin munți înalți și au trecut peste plaiurile înalte, adică munții și au ajuns pe urma bourului la locuri de șes frumoase și au prins din urmă călări pe bour la un râu, pe mal, sub o salcie și l-au omorât și s-au ospătat din vânatul lor*" (Cronicile 1959, 159-160).

Spre deosebire de letopiseț și *Cronica moldo-rusă*, *Cronica Anonimă a Moldovei* atestă o altă specie de taurină: *„Și era între ei un bărbat cuminte și viteaz cu numele Dragoș și s-au pornit o dată cu tovarășii săi la vânat de fiare sălbatice și au dat pe sub munții cei înalți de urma unui zimbru și s-au dus pe urma zimbrului peste munții cei înalți și au trecut munții și au ajuns tot pe urma zimbrului la niște șesoase și prea frumoase locuri și au ajuns pe zimbrul la țărmul unei ape, sub o răchită și l-au ucis și s-au ospătat din vânatul lor"* (Ardeleanu 1985, 3).

Letopisețul de la Bistrița, cu referire la taurina vânată stipulează următoarele: „*Venit-au Dragoș Voevod din Maramurăs din Țara ungurească la vânat după un zimbru și au domnit doi ani*" (Cronici 1895, 49). După cum rezultă din *Cronica Anonimă a Moldovei* și *Letopisețul de la Bistrița*, taurina devenită principalul simbol heraldic al stemei Țării Moldovei este zimbrul, și nu bourul.

Legenda despre întemeierea Țării Moldovei, pusă în circuit de către cronicarul Grigorie Ureche atestă: „ … *că umblându păstorii de la Ardeal, ce să chiamă Maramoros, în munți cu dobitoacile, au dat de o hiară ce să chiamă buor și după multă goană ce o au gonit-o prin munți cu dulăi, o au scos la șesul apei Moldovei. Acolea fiindu și hiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorénii, daca s-au discălicat sat. Și hierul țării sau pecetea cap de buor să însemnează. Și cățeaoa cu care au gonit fiara acéia au crăpat, pre carea o au chiemat-o Molda, iară apei de pre numele cățélii Moldii, i-au zis Molda, sau cumu-i zic unii, Moldova. Ajijdirea și țării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova*" (Ureche 1955, 60). Conform legendei, numele cățelei Molda a determinat: „ … *numele apei, al târgului și, în final, al țării întregi, nu imaginea ei va figura în stema târgului și cu atât mai puțin în aceea a statului. Ci imaginea puternicei și majestoasei fiare pe care a doborât-o iscusința vânătorului ajutat de devotamentul unui mic animal*" (Gorovei 2012, 444-445).

Prin urmare, sursele de ordin izvoristic, făcând referire la taurina răpusă pe malul unei ape la est de Carpați, de regulă, o identifică cu un bour. Legenda taurinei răpuse a servit drept unul din punctele de reper, pentru a explica conținutul unei steme. Legenda despre Dragoș este și o legendă heraldică. Asemenea legende erau proprii nu numai spațiului românesc, legenda despre Negru Vodă, dar și întreg spațiului Europei medievale. Practic, fiecare stemă sau blazon își avea legenda sa proprie.

În ceea ce privește bourul: „ … el a fost identificat arheozoologic la vest de Prut nu mai târziu de perioada secolelor XIV-XV, la Siret și Baia" (Bejenaru 2006, 55). Bourul a fost stăpânul teritoriilor din nordul Țării Moldovei. Și nu întâmplător legenda despre descălecatul lui Dragoș este legată de această zonă.

La începutul secolului al XIII-lea, într-un registru de judecăți de la Oradea este menționată instituția specifică a vânătorilor numiți *vinatores-bubalorum*, care erau recrutați din rândul paznicilor de cirezi de vite și bivoli din pustă (Ardeleanu 1985, 5). După cum remarcă cercetătorul Ion Nania: „*Bivolarii erau negreșit oameni voinici, deprinși cu înfrângerea bivolilor sălbatici și cu intemperiile, cunoșteau firea animalelor, locul de ședere și trecătorile … Regii Ungariei, care organizau cu regularitate, în fiecare toamnă vânători de bouri și zimbri în Transilvania, au recrutat vânători din rândul acestor păzitori de turme. Regele Andrei al II-lea (1205–1235) le dă acestor vânători anumite privilegii …*" (Nania 1977, 138). Instituția *vinatores-bubalorum* este anterioară regalității maghiare, iar regalitatea i-a folosit pe acești paznici și vânători de bivoli în scopurile sale, Probabil mulți dintre aceștia erau de origine română. Nu întâmplător legenda despre întemeierea Țării Moldovei ne comunică că cei care au urmărit taurina și descoperă un loc splendid pentru a se stabili aici cu traiul sunt români din Maramureș.

La rândul său cronicarul Miron Costin, inspirat de predecesorul său Grigorie Ureche face un transfer simbolic al taurinei dintr-o zonă în alta a spațiului românesc: „ *... știu însă că Sighetul, capitala Maramureșului, până azi are ca pecete capul de bour*" (Costin 1965, 227). Relatarea autorului ne duce la ideea unui transfer de simbol heraldic pe interiorul spațiului românesc, dar nu pătruns din afara acestui spațiu[3].

Eruditul domn al Țării Moldovei Dimitrie Cantemir, reflectând pe marginea compoziției stemei și trecutului țării, și-a materializat gândurile în următoarele versuri:

„*Herbul țării, vechii ș-au fost ales buar,*
Numele vestindu-și ca tunul prin nuăr.
Noii mai pre urmă, avîndu-1 moșie,
Tot acel vechiu nume mai vestindu-1 șie.
Într-această vreme cine-1 stăpîneşte
O, Dumnădzău svinte, tu îl ocrotește,
Că mîna ta svintă l-au încorunatu-1
Și brațul tău tare l-au întemeiatu-1." (Cantemir 1969, 5).

---

[3] Există opinii, conform cărora mobila principală din stema Țării Moldovei, capul de bour, a fost obținută printr-o concesiune din afara spațiului românesc. În acest sens, evocăm opinia istoricului și numismatului sucevean Rudolf Gassauer, care indică drept un moment posibil anul 1325, cu referire la lupta pentru marca Brandenburg, când unul dintre dinaștii *Moldovei dinainte de Moldova* ar fi putut primi, drept concesiune de arme, stema cu cap de bour din partea regelui polon Vladislav I Lokietek.

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Prin urmare, tradiția capului de bour, ca mobilă principală în stema Țării Moldovei persistă atât în scrierile cronicărești, cât și în cea a cărturarului umanist. Originea capului de bour de pe stema Țării Moldovei, domnul Dimitrie Cantemir o leagă de numele unei cetăți romane construită de împăratul Traian, cetate care ar fi existat, probabil, pe teritoriul țării, numită „*Caput Bovis*" (Cantemir 1973, 56). El menționează și existența unei monede romane descoperită în Țara Moldovei, monedă care avea pe ea un bour (Cantemir 1973, 56).

Primele reprezentări ale armeriilor Țării Moldovei au fost de ordin sigilar. Aceste vestigii datează din timpul domniei lui Petru I Mușat (1375–1391). Sigiliul lui Petru I, atârnat pe actul omagial din 1387 către regele Poloniei Vladislav al II-lea Jagiello, este unul dintre primele acte de cancelarie emise de către un domnitor al Țării Moldovei, păstrate până în prezent. Pe pergamentul respectiv păstrându-se și pecetea lui Petru I, atârnată de un „*șnur de in (?)*", pecete care constituie amprenta matricei sigiliului domnului Țării Moldovei (Bița 1997, 189). Sigiliul este „*de mărime mijlocie*" (diametrul = 3,2) (Bița 1997, 198, fig. 3/4,19), legenda fiind redactată în latină. Este singurul sigiliu vechi domnesc moldovenesc în această limbă, celelalte fiind în slavonă. Amprenta sigilară conservă următoarea imagine: „*Capul de bour într-un scut triunghiular înconjurat de două cercuri de perle, între care se află inscripția..., capul de bour, cu vârfurile coamelor răsfrânte în afară... având roza în dextra și luna crai-nou în senestra, iar între coarnele bovideului, stema, probabil în cinci colțuri*" (Bița 1997, 189).

O altă sursă ce a conservat armeriile Țării Moldovei din perioada lui Petru I sunt vestigiile de ordin monetar. Pe groșii emiși de acest domnitor cu ocazia baterii primelor monede al acestui voievodat după 1377, capul de bour cu coarnele mici, în formă de liră recurbate în afară, posedând între ele o stea cu cinci colțuri răsturnată. În cantonul inferior senestru o rozetă (simbolizând soarele) flanchează botul animalului heraldic, iar în cantonul inferior dextru este plasată o lună crai-nou (Bița 1997, 192, fig. 4/2,7). Spre deosebire de amprentele sigilare în care capul de bour apare inclus într-un scut, emisiunile monetare înfățișează capul aceluiași animal heraldic liber în câmpul monetar.

Primul izvor sigilar intern care permite să cercetăm evoluția în timp a stemei Țării Moldovei validează uricul prin care, la 20 martie 1392, Roman I: „… *voievod stăpânitor al Țării Moldovei din munte până la mare*" prin care domnul împreună

cu fii săi, Alexandru și Bogdan, dăruiesc lui Ivănuș viteazul: „… *pentru credincioasă slujbă*” (România 1992, 52-53) trei sate pe Siret. Pecetea respectivă, precum și cea de pe actul omagial către regele Poloniei din 5 ianuarie 1393, ne înfățișează un ansamblu încadrat într-un chenar cu șase lobi, un scut triunghiular cu laturile inferioare curbate, în care este plasat capul de bour cu stea în șase colțuri și cu coarnele având aceeași poziție ca în reprezentările monetare datând din domnia predecesorului său, Petru I (Bița 1997, 198, fig. 5/4,21).

Fig. 6

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400–1432), stema Țării Moldovei este parțial modificată în aspectul animalului heraldic înfățișat atât pe sigilii, cât și pe emisiuni monetare. Începând cu anul 1409, atât sigiliile, cât și monedele vor înregistra schimbări în înfățișarea lor. Sigiliile vor: „… *prezenta un cap de bour cu urechi mari și cu coarnele masive curbate înăuntru, între care e plasată o stea cu cinci colțuri (nu cu șase ca până acum), botul bourului fiind flancat la dextra de o roză, nu globulară, ci cu petalele bine conturate, iar la senestra de același gen de semilună conturată*” (Cernovodeanu 1977, 84; 257, fig. 6/XXV,2). Modificările de aspect, aduse capului de bour după 1409, vor fi proprii și pentru emisiunile monetare.

Fig. 7

Fig. 8

Imaginea capului de bour pe sigiliile domnești ale urmașilor domnului Alexandru cel Bun, cu formatul coarnelor masive și curbat în interior, având stea cu cinci colțuri plasată între ele, cu urechile mari și cu elemente heraldice anexate pe flancuri, roza la dextra și o lună conturată la senestra, va persista neschimbat în acest mod de reprezentări de-a lungul domniilor tuturor domnilor Țării Moldovei atât în secolul al XV-lea – printre care remarcăm sigiliul lui Ștefan cel Mare din anul 1459 (Cernovodeanu 1977, 257; fig. 7/XXV,3) –, cât și în secolul următor. Printre acestea se poate menționa impresia sigilară din cancelaria lui Despot Vodă din 1563 (Cernovodeanu 1977, 257; fig. 8/XXV,4), care menține insistent aspectul devenit tradițional al capului de bour.

Spre deosebire de impresiile sigilare, emisiunile monetare de la Ștefan cel Mare și până la Ștefăniță Vodă (1517–1527) înfățișează o formă de tranziție, bour cu zimbru, cu coarnele mult încovoiate unul spre celălalt și de lungime aproximativ egală cu lungimea capului (Cernovodeanu 1977, 281; fig. 9/XXXVII,2).

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

În secolul al XIX-lea se produc schimbări importante în aspectul taurinei heraldice a Țării Moldovei imprimate și pe sigilii. Către finele domniei lui Mihai Sturza (1834–1849), dar și în domnia lui Alexandru Ghica (1849–1853), în armeriile de stat ale țării Moldovei încep să apară, inițial în chip sporadic, apoi din ce în ce mai frecvent, în locul capului de bour capul de zimbru (Cernovodeanu 1977, 273; fig. 10/XXXIII,4). Imaginea capului de zimbri se va perpetua în sigiliile de stat și în timpul căimăcămiei lui Nicolae Vogoride (1857–1858) (Cernovodeanu 1977, 273; fig. 11/XXXII,6).

Stema de stat a Țării Moldovei cu capul de bour, care pe parcurs a cunoscut o schimbare semnificativă a imaginii taurinei transformându-se în cap de zimbru de pe sigiliile domnești sau al înaltelor autorități ale țării, își va găsi expresia la locul de onoare, la dextra, în mai multe însemne heraldice dintre anii 1859 și 1866 ale armeriilor Principatelor Unite. Capul de zimbru apărând însă în proporție de aproximativ 80 % din reprezentările armoriale ale noului stat românesc unificat (Cernovodeanu 1977, 87).

Stema cu capul de bour ca arme de stat n-a figurat numai pe sigilii sau pe vechile emisiuni monetare ale Țării Moldovei, ci și pe diferite monumente epigrafice în grafică laică sau religioasă. Dacă în sigiliile domnești, pe lângă imaginea capului de bour, ca element heraldic central al stemei țării, pe parcurs pătrunde și imaginea capului de zimbru, atunci în unele surse epigrafice incizat un cap de bivol. Pisania din 1660 a mănăstirii Golia din Iași (Cernovodeanu 1977, 259; fig. 12/XXVI,6) conține o reprezentare alcătuită dintr-un cartuș ce conține un cap nu de bour, ci de bivol, având un belciug trecut prin nări.

Prin urmare, pe parcursul celor cinci secole, imaginea taurinei în stema Țării Moldovei a cunoscut o evoluție constantă, iar în anumite momente capul de bour este înlocuit cu cel de zimbru sau bivol. Capul de bour devine mobilă principală în stema Țării Moldovei o dată cu obținerea independenței statale. Cea mai veche cronică intitulată *Acesta este letopisețul, de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu Țara Moldovei* vine în sprijinul acestei afirmații. În timpul domniei lui

Ștefan cel Mare și până la Ștefăniță Vodă emisiunile monetare înfățișează o formă de tranziție, bour cu zimbru. Imaginea taurinei, în diverse surse ce conțin ansambluri de ordin heraldic în secolele care au urmat, se modifică, capul de zimbru l-a înlocuit pe cel de bour. Dar această schimbare nu a fost una majoră, ci una de moment.

O explicație în acest sens, pare a fi faptul că stema de stat putea fi legată de fluctuația faunei și că variațiile taurinelor în stema Țării Moldovei a fost condiționată de dispariția bourului[4] și de supraviețuirea zimbrului. Informațiile contradictorii din cronicile vremii privind specia taurinei, de asemenea, puteau influența așa-numiții *rois d'arme*[5] în procesul întocmirii stemei Țării Moldovei.

BIBLIOGRAFIE:

Ardeleanu 1985: Mihai Ardeleanu, Enigma capului de bour. În: Almanah estival. Luceafărul. 1985, 1-32.

Bejenaru 2006: L. Bejenaru, Arheozoologia Moldovei Medievale (Iași 2006).

Berza 1953: M. Berza, Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare. Studii și materiale de istorie medie, vol. II, nr. 1-2, 1953, 69-88.

Bița 1997: T. Bița, Când a devenit capul de bour stema Moldovei?. Arheologia Moldovei. XX, 1997, 187-202.

Bogdan 1956: D. P. Bogdan, O străveche matrice de pecete românească. Studii și materiale de istorie medie. vol. I, 1956, 245-266.

Botezat 1913–1914: E. Botezat, Bourul sau Zimbrul. Analele Academiei Române. Memoriile secției științifice. tom. XXXVI, 1913-1914, 1-23.

Cantemir 1973: D. Cantemir, Descrierea Moldovei. Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu. (București 1973).

Cantemir 1969: D. Cantemir, Divanul. Ediție critică îngrijită și studiul introductiv de Virgil Cândea. (București 1969).

Cernovodeanu 1977: D. Cernovodeanu, Știința și arta heraldică în România. (București 1977).

Chevalier; Gheerbrant 1995: J. Chevalier; A. Gheerbrant, Dicționar de Simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere. Vol. 1. A-D. (București 1995).

Costin 1965: M. Costin, Opere. I. Ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu. (București 1965).

Cronici 1895: Cronici inedite atingătoare de istoria românilor, adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni de Ioan Bogdan. (București 1895).

Cronicile 1959: Cronicile slavo-romîne din sec XV-XVI publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu. (București 1995).

Gorovei 2012: Ș. S. Gorovei, Animalele Țării Moldovei. Variațiuni istorice. Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri. Volum îngrijit de Maria Magdalena Szekely, 2012, 441-458.

Gorovei 1972: Ș. S. Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie* et de ses princes régnants (XIVe-XVIe siècles). Recueil du 11e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, 1972, 263-270.

---

[4] Conform istoricului și publicistului Adalbert Szalai, bourii în Țara Moldovei dispar în jurul anului 1460. Istoricul Alexandru Filipașcu susține că ultimul exemplar de zimbru a fost vânat la Leșu în munții Bârgăului a Carpaților Maramureșului și Bucovinei.

[5] *Rois d'arme* = regi ai armelor.

Gorovei 2012: Ş. S. Gorovei, Lumea animală în heraldica teritorială a Moldovei medievale. Reflecţii neconvenţionale. Volum îngrijit de Maria Magdalena Szekely, 2012, 495-506.

Nania 1977: I. Nania, Istoria vînătorii în România (Bucureşti 1977).

Năsturel 1890: P. V. Năsturel, Stema României (Bucureşti 1890).

România 1992: România. Istoria în documente. Album. Întocmit de Ioana Burlacu, Maria Dogaru, Silvia Popovici, Ioan Opriş, Maria Soveja. (Bucureşti 1992).

Sacerdoţeanu 1968: A. Sacerdoţianu, Sigiliul domnesc şi stema ţării. Conceptul de unitate pe care îl reflecta şi rolul avut în formarea ideii de unire. Revista Arhivelor. XI, nr. 2, 1968, 11-68.

Sluzer 1781: F. I. Sluzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens. Im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen, vol. III, (Viena 1781).

Ureche 1958: Gr. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu. (Bucureşti 1955).

Vuia 1921–1922: R. Vuia, Legenda lui Dragoş. În: Anuarul Institutului de Istorie Naţională. I, 1921-1922, 300-309.

NOI REFLEXE MINIATURISTICE ÎN PICTURA MURALĂ DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ. CAZUL BISERICII SF. NICOLAE DIN RĂDĂUȚI

Emil DRAGNEV

Des nouveaux reflexes de la miniature dans la peinture murale de la Moldavie médiévale. Le cas de l'église St. Nicolas de Rădăuți

Résumé

La miniature de la livre manuscrite a eu une influence importante sur la peinture murale de la Moldavie pendent les derniers décennie du XVe – premier tiers du XVIe siècles. Cet impact premièrement établie par C. Costea dans les peintures de l'église St. George du monastère Voroneț, et de l'église St. Nicolas de Bălinești (La genealogie du Christ) sujet que nous avons développé aussi dans le cas de peintures de l'intrados des arche oblique de la tour de la nef de Voroneț, et puis de nouveaux approfondie par C. Costea pour le système d'élévations de la voûte de Voroneț, ainsi que les cas des églises d'Arbore et de Dobrovăț. Pour tous les cas, ,,responsable'' de cet impact a été déclaré le Thetraévangile bulgare (1356) du tzar Jean Alexandre (Londres, British Museum, Ad. 39657), dont il existe une inscription qui atteste sa présence en Moldavie (appartenue à Alexandre, fils d'Etienne le Grand). Les travaux de restauration récente à l'église St. Nicolas de Rădăuți (autrefois cathédrale épiscopale et nécropole princière) ont permis de compléter ce dossier par quelques exemples signifiants. Sur l'un des voûtes latérale et sur les tympans circonscrites par ces voûtes, on rencontre le sujets suivent, provenant de la même rédaction des miniatures de la groupe des manuscrits qui descend au Thetraévangile byzantine de XIe siècle – Parisinus Graecus 74, dont fait partie le manuscrit bulgare mentionné: Le discutions de Jésus avec la samaritaine, Jésus dans la maison du Zachée et L'Histoire de Lot. Il faut remarques aussi la présence dans les trois voûtes des fenêtres sur le parois du sud, de trois représentations christique: Emanuel, Pantocrateur et Ancien-de-jours, en correspondance avec la décoration iconographique des frontispices des manuscrits mentionnés. La structure tripartite de la scène Jésus dans la maison du Zachée de Rădăuți et plus proche de la rédaction du manuscrit Paris Gr. 74 et le manuscrit moldave d'Elizavetgrad avec ses répliques aussi moldave (Sucevița 24 et Varsovie, Bibliothèque Nationale, Akc. 10779). En tenant compte de la même observation faite par C. Costea sur la scène de La Noce dans la Cane de Galilée de lu Voroneț, on a déjà plus de raisons de supposer la présence en Moldavie, au moins des derniers décennie du XVe siècle, au cote du Thetraévangile bulgare, du prototype byzantin du manuscrit d'Elizavetgrad.

Keywords: *medieval mural painting, illuminated manuscript, New Testament iconography, Moldavian medieval art.*

Asupra reflexelor pe care le-a produs miniatura cărții manuscris asupra picturii murale din Moldova secolelor XV-XVI a atras atenția pentru prima dată Constanța Costea, care stabilește relația între frescele de la Voroneț (pe timpanul nord-estic de la baza turlei fiind reprezentată o genealogie a lui Iisus Hristos) și Bălinești (de asemenea tema genealogiei lui Hristos, reprezentată de această dată pe intradosul arcului triumfal, într-o formulă mai desfășurată decât precedenta) și miniaturile manuscriselor grupului *Parisinus Graecus 74* (Costea 1992, 283). Am dezvoltat acest subiect atribuind picturile arcelor piezișe ce susțin turla naosului bisericii Sf. Gheorghe de la mănăstirea Voroneț aceleiași surse. Vom reaminti conținutul iconografic al acestor picturi pentru aderența lor directă la tema actualei cercetări.

Pe intradosul arcului nord-estic este reprezentat Avraam între Isaac și Iacov, pe cel sud-estic apare Iisus Emanuel între Sf. Ioan Botezătorul și un profet (Isaia?), Iisus Pantocratorul între Zaharia și un înger sunt zugrăviți pe intradosul arcului sud-vestic, iar pe cel nord-vestic este zugrăvit Cel-vechi-de-zile între Iisus Pantocratorul și Iisus Emanuel. Am insistat că deși reprezentările lui Hristos în tipurile iconografice menționate, la care s-ar adăuga și altele (Mandylion, Keramion), apar în zona sistemului de boltire din secolele XI-XII, modul de dispoziție, personajele însoțitoare și legătura cu reprezentările evangheliștilor mici indubitabil stabilesc legătura cu sursa livrească și anume, modul de prezentare iconografică a frontispiciilor de la începutul fiecărei evanghelii din grupul de manuscrise amintit (Dragnev 2004, 175-177).

Mai târziu, Contanța Costea a mai revenit asupra acestei probleme, când în urma lucrărilor de restaurare au devenit vizibile toate picturile sistemului de boltire (inclusiv inscripțiile ce le însoțeau). Astfel, pe patru axe descendente, ce cuprind intradosurile arcelor piezișe, timpanele pe care primele le configurează și pandantivii mari se desfășoară subiectele în cea mai mare parte inspirate din miniaturile respective.

Pe axul ce descinde prin punctul nord-estic avem reprezentate sub intradosul cu imaginile lui Avraam între Isaac și Iacov genealogia lui Hristos în două secvențe în timpan și *Întoarcerea din Egipt* pe pandantiv. Cel ce traversează punctul sud-estic, sub intradosul cu imaginile lui Iisus Emanuel între Sf. Ioan Botezătorul și Isaia (?), conține scenele *Ioan predică și botează iudeii* și *Botezul Domnului în Iordan* în timpan și *Ioan în temniță* și *Iisus predică poporului „Pocăiţi-vă şi credeţi în Evanghelie”* (Mc.1.14-15). Axul ce trece prin punctul sud-vestic, sub intradosul cu reprezentarea lui Iisus Pantocratorul între Zaharia și un înger, are în timpan scenele *Bunăvestirii* și *Nașterii Domnului*, iar în timpan – *Nașterea lui Ioan Botezătorul*. În sfârșit, axul ce descinde prin punctul nord-vestic, sub reprezentările lui Iisus Pantocratorul, Celui-vechi-de-zile și Iisus Emanuel, sunt dispuse scenele: *Ioan Botezătorul mărturisind despre Iisus* și *Iisus predică despre Har şi Adevăr* în timpan și *Aflarea lui Ioan Botezătorul în pustiu de către Iisus* (In.1.29). Imaginile evangheliștilor din pandantivii mari, deși sunt ușor dezaxate în raport cu imaginile prezentate, fiind plasate pe direcția punctelor cardinale, de asemenea intră în corespondență cu aceste expuneri pe verticală (Costea 2008a, 31-33).

Prin inspirația menționată din miniaturile codicelor grupului *Parisinus Graecus 74*, picturile din sistemul de boltire al naosului bisericii Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneț sunt unice în pictura murală moldovenească, dar se pare și în cea de tradiție

bizantină-ortodoxă în general. Dacă ținem cont de faptul că, din perspectiva programelor iconografice, naosul este cel mai „conservativ" spațiu al bisericii, amprenta livrească menționată devine și mai semnificativă. Aici însă nu este cazul să punem în discuție posibilele lecturi ale acestui program și eventualele cauze de modificare atât de importantă a dispoziției picturilor din zona sistemului de boltire. Acest lucru trebuie cercetat în complex cu întregul program iconografic al naosului, care mai conține și alte particularități interesante, dar pentru moment, asta nu constituie obiectul nostru de studiu în prezentul demers.

„Responsabilitatea" pentru transferul de imagini din domeniul cărții manuscris spre pictura murală din Moldova a fost acordată Tetraevanghelului bulgar al țarului Ioan Alxandru (Londra, British Museum, Ad. 39657, cota anterioară – Curzon 153). Ținând cont de faptul că în urma transferului din cartea manuscris pe incinta bisericii trăsăturile stilistice ale imaginilor din original inevitabil erau modificate, iar formulele iconografice în diversele manuscrise ale grupului, dacă nu identice, sunt totuși foarte apropiate, singurul motiv pentru identificarea sursei a fost cel cronologico-istoric: manuscrisul a fost realizat la o dată anterioară picturilor murale menționate, iar o inscripție marginală de pe același manuscris atestă că el a fost răscumpărat din zălog de Alexandru voievod, fiul lui Ștefan voievod, care a fost identificat cu Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. Deci prezența sa în Moldova, până la o vreme necunoscută când a fost donat la Sf. Munte, este indubitabilă.

Manuscrisul de la Elizavetgrad și replicile sale moldovenești (Sucevița 24 și Biblioteca Națională din Varșovia, Akc. 10779, cota veche – Liov, ms. slav. 193/IV), precum și manuscrisul Sucevița 23, executat pentru domnul muntean Alexandru al II-lea Mircea, au fost excluse de pe lista posibilităților din cauza provenienței lor tardive (a doua jumătate a secolului al XVI-lea – primele decenii ale secolului al XVII-lea). Singurul manuscris, care conform datei execuției (1356) și a consemnării faptului prezenței sale în Moldova, s-a potrivit pentru a servi sursă de inspirație pentru zugravii de la Voroneț și Bălinești, a fost cel bulgar - British Museum, Ad. 39657.

Lucrările de restaurare de la biserica Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul de la Arbore au scos la iveală o nouă versiune, mai elaborată a *Genealogiei lui Hristos*, inspirată din aceeași sursă livrească (Popa 2016, 68).

Amprenta miniaturilor manuscriselor aceluiași grup, a fost detectată și în cazul picturilor murale de la Dobrovăț (1529), sursa, din motivele enunțate mai sus, din nou presupusă a fi Tetraevanghelul bulgar al țarului Ioan Alexandru. De data aceasta scenele aflate în corespondență cu redacția iconografică a manuscriselor sunt plasate în pronaos. Aici, C. Costea evidențiază în cadrul ciclului celor 11 *Evanghelii ale Utreniilor Duminicelor (ale Învierii)*, câteva scene apropiate redacției manuscriselor grupului menționat (în special la eothina 1: *Misiunea apostolilor*, a 3-a: unite scenele *Iisus se arată Mariei Magdalena* și *Înălțarea Domnului* ș. a.).

În același timp, în ciclul Penticostarului (ilustrarea Duminecilor dintre Paști și următoarea după Rusalii – Duminica Tuturor Sfinților), au fost evidențiate ilustrațiile la *Duminica slăbânogului*, *Miercurea înjumătățirii praznicului, Vindecarea Orbului din naștere* (duminica a 6-a), precum și alte teme (*Săturarea celor 4000 cu șapte pâini, Predica lui Iisus în vremea sărbătorii corturilor, Vindecarea celor zece leproși, Vindecarea*

orbilor și șchiopilor, Chemarea apostolilor, Vindecarea leprosului și Chemarea lui Matei de la Vamă), ca provenind din aceeași redacție a manuscriselor. (Costea 1991, p. 16-20)

Restaurările recente de la biserica Sf. Nicolae din Rădăuți vin să completeze acest dosar, dar și să suplimenteze cu argumente în plus unele opinii enunțate de ceva timp ca ipoteze. Această biserică, până la transferul din 1781 a catedrei episcopale la Cernăuți, a fost o biserică catedrală a episcopiei Rădăuți, cu o importanță sporită de rolul său de necropolă voievodală, unde au fost înhumați domnii Țării Moldovei până la Alexandru cel Bun.

Edificată pe la sfârșitul domniei lui Petru al Mușatei (1376–1391) pe locul unei ctirorii mai vechi, din lemn, aparținând întemeietorului statului moldovenesc Bogdan I, nu se știe exact din ce vreme devenită biserică episcopală (sau poate chiar de la început gândită astfel), primul titular fiind consemnat la 1472 (episcopul Ioanichie), biserica Sf. Nicolae prezintă din punct de vedere arhitectural, o construcție de tip bazilical, realizată în spirit gotic, care se manifestă, în special, prin cei 14 contraforți dispuși perimetral, forma planimetrică bazilicală cu decroș pronunțat al absidei altarului și secțiunea bolților interioare cu un profil ce sugerează arcul frânt (Moisescu 2001, 152). Nava centrală este boltită în leagăn, segmentul din naos fiind consolidat de două arce dublouri. Cele laterale, înguste și joase în sectoarele acoperite de arcele ce unesc stâlpii de zidurile laterale, au deschideri mai mari în zonele între stâlpi, acoperite cu bolți mai înalte, ușor frânte, câte trei de fiecare parte (Ionescu 1963, 120-122).

Înainte de restaurare, destul de puțin ce se putea desluși din pictura originală. După eventualele lucrări de repictare a vechii zugrăveli pe timpul lui Iacov Putneanu (stareț între 1745–1750, apoi mitropolit între 1750–1760 și retras la Putna până în 1778), între 1880–1882, cunoscutul pictor bucovinean Epaminonda Bucevschi (1843–1891), în urma faptului că după mutarea catedrei la Cernăuți biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, devenită biserică parohială, a rămas pentru mai mult timp neacoperită, ce a adus la grave deteriorări ale picturilor, a repictat cu culori de ulei într-o manieră academică picturile din registrele inferioare, cele mediane și stâlpii au fost acoperite cu varii motive decorative (geometrice, florale, crucigere etc.), iar bolțile acoperite cu un albastru-închis cu stele aurii. Pe alocuri, repictările au fost șterse, fapt ce a dus nu numai la dezvăluirea unor fragmente de pictură originală, dar le-a provocat și pierderi, inclusiv a inscripțiilor însoțitoare (Bătrîna A., Bătrâna L. 2012, 314). În urma acestor multiple mutilări, picturile de la Rădăuți au fost considerate în întregime falsificate, și deci evacuate din analiza picturii din vremea lui Ștefan cel Mare de către Sorin Ulea, care de altfel, le consideră anterioare celor de la Pătrăuți, Milișăuți, Sf. Ilie de lângă Suceava și Voroneț (Ulea 1964, 426, nota 1).

Fragmentele de picturi vechi, care apăreau pe alocuri de sub repictări, au fost în cele mai dese cazuri datate cu vremea lui Ștefan cel Mare[1]. În funcție de estimarea

[1] A se vedea o bibliografie completă la capitolul datării picturilor murale vechi de la biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, unde cu excepția lui N. Grigoraș, care considera posibil ca picturile să fi fost realizate chiar pe vremea presupusului pe atunci ctitor – Bogdan I, o bună parte din cercetători au atribuit pictura veche vremii lui Alexandru cel Bun, dar până la 20 martie 1420, anul morții Anastasiei, fiicei lui Lațco voievod, portretul funerar al căreia se află în pronaos, majoritatea cercetătorilor au înclinat spre epoca lui Ștefan cel Mare (exceptând datările laxe ce mai cuprindeau și perioada până la domnia lui Alexandru Lăpușneanu, pe vremea căruia a fost adăugat pridvorul): Bătrîna A., Bătrâna L. 2012, 309-311.

calităților stilistice și a particularităților iconografice ale acestor fragmente și a datelor oferite de tabloul votiv, repictat și el, precum și a datelor despre intervențiile lui Ștefan cel Mare la această biserică, cercetătorii au ales pentru datare diverse segmente temporale din vremea ilustrului voievod: 1479-1482, 1487-1488 și 1497-1998 (Bătrîna A., Bătrâna L. 2012, 311). În monumentala monografie a bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți, autorii au pledat pentru ultimul segment temporal, inclusiv pentru presupusa apropiere de picturile de la Voroneț, considerate a data după 1496, în conformitate cu concluziile Mariei-Ana Musicescu (Bătrîna A., Bătrâna L. 2012, 321-322; Musicescu 1964, 368-370). Într-un studiu consacrat picturilor de la Pătrăuți, pentru a așeza aceste picturi în contextul epocii am întreprins și o analiză a tablourilor votive din epoca ștefaniană, ajungând la concluzia că picturle de la biserica Sf. Nicolae din Rădăuți ar data mai curând ante 1489, cel mai probabil în 1488 (Dragnev 2016, 506).

Arhitectura bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți prezintă un unicat în peisajul fundațiilor ecleziastice pictate din Țara Moldovei. Doar pornind de la această constatare era de așteptat ca restaurările să scoată la iveală un program iconografic specific în raport cu cel din majoritatea bisericilor din vremea lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș, edificate în stil moldovenesc. Realitatea a fost peste așteptări, programul iconografic de aici dovedindu-se a fi cu totul excepțional, lucru cauzat nu doar de specificul arhitectonic, dar, într-o măsură mai mare, funcționalității acestei biserici în calitate de catedrală episcopală. Însă la subiectul analizei acestui specific ne propunem să revenim cu altă ocazie (la moment această analiză fiind și prematură până la finisarea lucrărilor de restaurare), aici atenția noastră fiind îndreptată spre reflecția miniaturistică în scenele picturilor murale. În această optică, se evidențiază în primul rând trei scene: *Convorbirea lui Iisus cu femeia samariteană*, *Iisus și Zaheu* și *Pieirea Sodomei și salvarea lui Lot cu fiicele sale.*

Pentru prima scenă, plasată pe versantul vestic al bolții estice de pe zidul sudic apropierea de redacția miniaturilor manuscriselor grupului *Paris. Gr. 74* nu este atât de evidentă ca în cazurile următoare. Ea învecinează cu scena de pe versantul estic, care se aseamănă cu versiunea rusească din secolul al XVI-lea de ilustrare a Psalmului 148: *Lăudați pe Domnul din ceruri, lăudați-L pe El întru cele înalte* și cu cea din timpanul configurat de boltă, care-i reprezintă pe cei 7 mucenici macabei cu maica lor Solomoni și dascălul lor Eleazar. O contextualitate care pentru moment nu ne sugerează nimic.

În partea centrală a scenei este reprezentat Iisus Hristos șezând pe o piatră, la spatele său – apostolii, iar în față samarineanca scoțând apa din fântână cu ulciorul, având capul acoperit cu un văl mare legat în nod în creștetul capului, la spatele căreia se vede orașul Sihar, în porțile deschise ale sale fiind vizibilă mulțimea orășenilor. Scena ilustrează un episod prezent doar în Evanghelia după Ioan (In. 4.6-28). Miniaturile manuscriselor grupului *Parisinus Gr. 74* tratează practic univoc această scenă. Spre diferență de fresca de la Rădăuți, aici, în spatele lui Hristos, apar doar doi apostoli, samarineanca are capul dezvelit, iar orașul – porțile zăvorâte. Este adevărat că scena este repetată ceva mai departe, la spatele samarinencei apărând deja orășenii, iar apoi, într-o secvență următoare, Hristos fiind reprezentat în fața lor. În primul caz, miniatura

este plasată în Tetraevanghelul de la Elizavetgrad urmând cuvintele versetului In.4.7 „... să scoată apă", iar în cel bulgar, la sfârșitul acestui verset.

Este interesant că detaliul urciorului atârnat de o funie în mâna samaritencii apare doar în redacția Tetraevanghelului de la Elizavetgrad, urmată și în replicile sale moldovenești (Dragnev 2004, 147, Pl. 57.353; Tetraevanghelul ilustrat 2016, 265), fiind absentă în cele ale manuscrisului bulgar (Живкова 1980, Tab. XLIX.221, il. 293) și a codicelui *Parisinus Gr. 74* (Omont 1908, Pl. 150.2), dar reluat în fresca de la Rădăuți. Cu toate diferențele menționate, inevitabile în urma transferului imaginii din manuscris pe incintă, topica compoziției indică cu destulă siguranță sursa care de această dată, prin detaliul menționat, se apropie de redacția codicelui de la Elizavetgrad.

Următoarea scenă, *Iisus și Zaheu*, plasată în timpanul configurat de bolta centrală de pe zidul sudic, ilustrează din nou un episod ce este relatat doar într-o singură evanghelie, de data aceasta versetele Luca 19.1-10. Acțiunea se desfășoară de la dreapta spre stânga. În extremitatea dreaptă, este reprezentat Iisus, însoțit de ucenici, ce se îndreaptă spre copacul în care a urcat Zaheu (centrul compoziției), gestul mâinii drepte a Mântuitorului însemnând adresarea sa către mai marele vameșilor: „astăzi în casa ta trebuie să rămân" (Luc.19.5). Ultima secvență a compoziției este cea din casa lui Zaheu, care apare pe fundal. Gazda este reprezentată în partea stângă, Iisus în cea opusă, iar frontal – trei ucenici ai lui Hristos.

Confruntată cu miniaturile codicelor grupului *Parisinus Gr. 74*, asemănarea este și mai izbitoare decât în cazul precedent. De asemenea și în acest caz fresca de la Rădăuți este mai aproape de redacția codicelui de la Elizavetgrad și Sucevița 24, dar și a manuscrisului *Parisinus Gr. 74* (Dragnev 2004, 134-135; Tetraevanghelul ilustrat 2016, 229; Omont 2008, Pl. 129.1), repetând întocmai topica compoziției celei din urmă, în timp ce în redacția codicelui bulgar secvențele Iisus cu ucenicii și Zaheu în copac sunt inversate (Живкова 1980, il. 193.249, Pl. XXXVII). În același timp, faptul că locuința lui Zaheu este mai sumar reprezentată în frescă, în raport cu desfășurarea sa amplă în miniaturi, este explicabilă de limita spațiului disponibil.

Ultima din scenele menționate, *Pieirea Sodomei și salvarea lui Lot cu fiicele sale*, plasată în timpanul configurat de bolta centrală de pe zidul nordic, ca și cea precedentă, prezintă de fapt o suită de secvențe. Deși în manuscrise apare la sfârșitul versetului Luca 17.32, ea nu este o ilustrație a versetelor Luc. 28-29 și 32 în care mai curând se face o aluzie la istoria lui Lot decât o expunere a sa, dar de fapt a textului veterotestamentar (Facere 19.1-30). De altfel, această istorie este menționată doar în evanghelia după Luca, ca și în cazurile precedente, la Rădăuți fiind selectat un episod ce apare doar într-o singură evanghelie. Principalele episoade din istoria lor ilustrate deopotrivă în miniaturi și în frescă sunt următoarele: îngerii în casa lui Lot, disputa lui Lot cu locuitorii Sodomei, pieirea Sodomei în ploaia de foc și pucioasă, soția lui Lot prefăcută în stâlp de sare și evadarea lui Lot cu fiicele sale în munți. Comparația dintre versiunea miniaturistică și cea muralistă evidențiază o singură diferență mai semnificativă: în primul caz, pe banchetă în casă este așezat un singur înger, iar în cel din pictura murală – doi. Un detaliu mai minor, constă în faptul că îngerul pornit să-l atragă pe Lot în casă pentru a-l salva de furia orășenilor, în versiunea miniaturistică

întinde o singură mână, iar în cea de frescă – ambele. Următoarele secvențe sunt tratate aproape identic. Este semnificativă prezența în fresca de la Rădăuți a unui detaliu remarcat în mod special de Suzy Dufrenne pentru cazul *Parisinus Gr. 74* (prezent și în celelalte manuscrise ale grupului): alături de Lot în fața orășenilor, mai apare un personaj feminin, probabil una dintre fiicele sale. S. Dufrenne vede în acest detaliu un impact al textului neotestamentar (Dufrenne 1986, 210-211). De remarcat încă un detaliu, care accentuează odată în plus o tendință ce a început să se profileze de la prima scenă analizată. Turnul, pe fundalul căruia este reprezentat îngerul în casa lui Lot, este prezent în miniaturile manuscriselor *Parisinus Gr. 74*, *Elizavetgrad* și a replicilor sale (Omont 1908, Pl. 127.2; Dragnev 2004, 131-134, Tetraevanghelul ilustrat 2016, 225), dar lipsește în manuscrisul țarului Ioan Alexandru (Живкова 1980, il. 190.246).

La exemplele menționate ar mai fi de adăugat prezența celor trei izvoade iconografice de reprezentare a lui Hristos (Emanuel, Pantocratorul, Cel-vechi-de-zile), plasate în bolțile glafurilor celor trei ferestre de pe zidul sudic al naosului. Ținând cont de amprentele enumerate ale miniaturilor manuscriselor grupului *Parisinus Gr. 74*, am putea întrevedea și aici o urmare a decorației frontispiciilor evangheliilor manuscriselor din același grup, câte o reprezentare la evangheliile sinoptice și toate trei la un loc la evanghelia după Ioan.

Observațiile relatate, amplifică fenomenul amprentei miniaturii cărții manuscris asupra picturilor murale din Moldova medievală, adăugând cazul Rădăuților la cele cunoscute anterior. Prin aceasta se poate urmări o apropiere, în special cazul Voronețului, unde pentru epoca lui Ștefan cel Mare, apelul la miniaturile manuscriselor grupului menționat sunt de asemenea abundente. O observație făcută de C. Costea în cazul scenei *Nunții din Cana Galileii* de pa arcul vestic al naosului de la Voroneț (Costea 2008b, 128), apropiind-o de redacția manuscrisului de la *Elizavetgrad*, la care se adaugă cele trei cazuri de la Rădăuți, devine mai articulată în sensul supoziției prezenței în Moldova ultimilor decenii ale secolului al XV-lea, alături de manuscrisul țarului Ioan Alexandru și a prototipului bizantin al manuscrisului de la Elizavetgrad.

BIBLIOGRAFIE:

Bătrîna A., Bătrâna L. 2012: L. Bătrîna, A. Bătrîna, Biserica „Sfântul Nicolae" din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei (Piatra Neamț: Ed. Constantin Matasă, 2012).

Costea 1991: C. Costea, Nartexul Dobrovățului. „Dosar Arheologic". Revista Muzeelor Istorice, 60, 1991, nr. 1.

Costea 1992: C. Costea, Referințe livreşti în pictura murală moldovenească de la sfârşitul secolului XV. Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol, XXIX, Iași, 1992.

Costea 2008a: C. Costea, John, the Persians's Emperor. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-Arts, XLV, 2008.

Costea 2008b: C. Costea, Comments on continuity in medieval painting. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-Arts, XLV, 2008.

Dragnev 2004: E. Dragnev, O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Parisinus Graecus 74 (Chișinău: Civitas, 2004).

Dragnev 2016: E. Dragnev, Câteva observații asupra registrului Pătimirilor și a Învierii din naosul bisericii din Pătrăuți. În: (Eds. S. Bacalov, I. V. Xenofontov), Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. Economie, societate, cultură, istoria științei. În onoarea profesorului Demir Dragnev (Chișinău: Biblioteca Științifică „A. Lupan", Secția editorial-poligrafică, Chișinău, 2016).

Dufrenne 1986: S. Dufrenne, Un cycle de Lot dans l'Evangile de *Paris. Gr. 74.* În: Symboliae historiae artium (Warszawa, 1986).

Ionescu 1963: Gh. Ionescu, Istoria arhitecturii în România, Vol. I (București: Ed. Academiei R. P. Române, 1963).

Moisescu 2001: C. Moisescu, Arhitectura românească veche, Vol. I (București, 2001).

Musicescu 1964: M.-A. Musicescu, Considerații asupra picturilor din altarul și naosul Voronețului. În: (Ed. M. Berza) Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare (București: Ed. Academiei R.P. Române, 1964).

Omont 1908: H. Omont, Evangile avec peintures byzantine du XIe siècle. Reproduction de 361 miniatures du manuscrit Grec.74 de la Bibliothèque Nationale, 2 vol. (Paris, 1908).

Popa 2016: C. Popa, O. Boldura, M.-M. Drobotă, A. Dină, Arbore. Istorie, artă, restaurare (București: Ed. ACS, 2016).

Tetraevanghelul ilustrat 2016: Tetraevanghelul ilustrat cu 246 de miniaturi. Versiunea adaptată cu textul Evangheliilor din ediția Sd. Sinod al Bibliei: București, 1914 (Mănăstirea Sucevița, 2016).

Tetraevanghelul Sucevița 24 2018: Tetraevanghelul Sucevița 24. Versiunea faximilată, (Mănăstirea Sucevița, 2018).

Ulea 1964: S. Ulea, Gavriil Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești. Introducere la studiul picturii moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare. În: (Ed. M. Berza) Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare (București: Ed. Academiei R.P. Române, 1964).

Живкова 1980: Л. Живкова, Четвероевангелие царя Ивана Александра (София: Изд. Наука и изкуство, 1980).

PLANȘA I

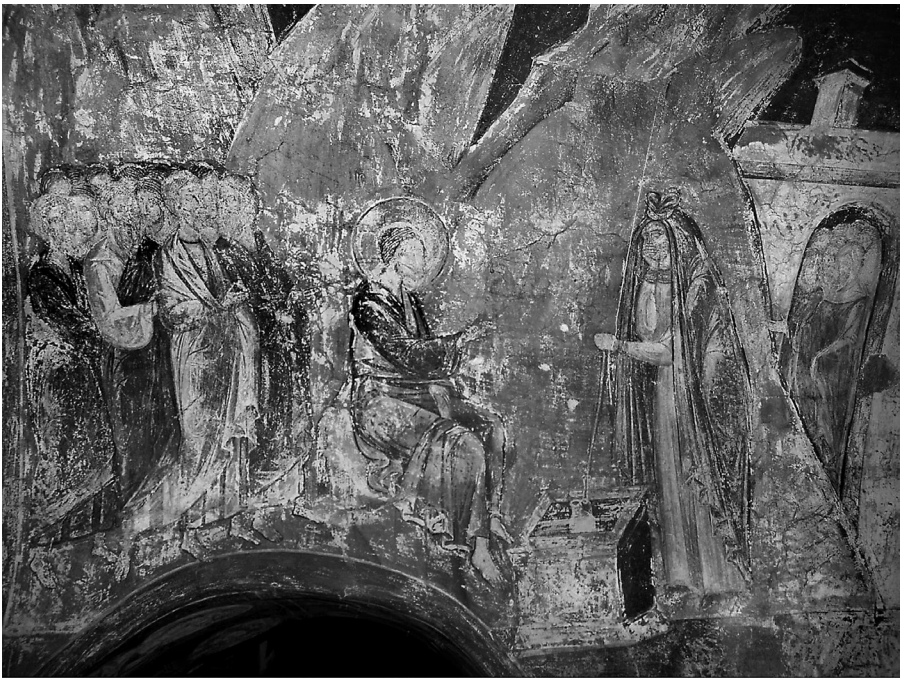

Fig. 1. *Convorbirea lui Iisus cu femeia samariteană*, versantul vestic al bolții estice de pe zidul sudic al naosului, biserica Sf. Nicolae din Rădăuți (ante 1489)

Fig. 2. *Convorbirea lui Iisus cu femeia samariteană*, miniatura din Tetraevanghelul Sucevița 24 (cca 1605), fol. 238^{v} (foto după: Tetraevanghelul Sucevița 24 2018)

PLANȘA II

Fig. 3. *Iisus și Zaheu*, timpanul configurat de bolta centrală de pe zidul sudic al naosului, biserica Sf. Nicolae din Rădăuți (ante 1489)

Fig. 4. *Iisus și Zaheu*, miniatura din Tetraevanghelul Sucevița 24 (cca 1605), fol. 206^{r} (foto după: Tetraevanghelul Sucevița 24 2018)

PLANȘA III

Fig. 5. *Pieirea Sodomei și salvarea lui Lot cu fiicele sale*, timpanul configurat de bolta centrală de pe zidul nordic al naosului, biserica Sf. Nicolae din Rădăuți (ante 1489)

Fig. 6. *Pieirea Sodomei și salvarea lui Lot cu fiicele sale Pieirea Sodomei și salvarea lui Lot cu fiicele sale*, miniatura din Tetraevanghelul Sucevița 24 (cca 1605), fol. 202^{r} (foto după: Tetraevanghelul Sucevița 24 2018)

PLANȘA IV

Fig. 7. *Iisus Emanuel*, glaful ferestrei estice de pe zidul sudic al naosului bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți (ante 1489).

Fig. 8. *Iisus Pantocratorul*, glaful ferestrei centrale de pe zidul sudic al naosului bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți (ante 1489).

Fig. 9. *Cel-vechi-de-zile,* glaful ferestrei vestice de pe zidul sudic al naosului bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți (ante 1489).

КИЕВСКИЙ «ФЕОФАНОВ КРЕСТ» И СУЧАВСКИЙ МИТРОПОЛИТ ФЕОФАН II

Б. А. БЕРЕЗЕНКО, В. Г. ЧЕНЦОВА

Kyivan "Theophanes' cross" and Metropolitan Theophanes II of Suceava

Summary

The blessing cross of patriarch Theophanes of Jerusalem is one of the most hallowed relics of the Holy Theophany Monastery in Kyiv, also known as Bratsky, or Brotherhood Monastery. The Slavonic inscription engraved on the gilded sheathing of this carved wooden cross reveals that it was decorated in 1599–1600 by a "tsarine Nega" to be identified with the former princess of Wallachia Neaga, wife of Mihnea II Turcitul, in memory of a defunct metropolitan Theophanes. A new reading of the inscription allows to challenge the current identification of this individual with the future patriarch of Jerusalem in favor of Theophanes II, metropolitan of Suceava, buried in Docheiariou monastery on Mount Athos.

Keywords: *patriarch Theophanes of Jerusalem, metropolitan Theophanes II of Suceava, blessing cross, Orthodox church, Kyiv, Moldavia, Walachia, the Theophany (Bratsky) monastery*

Хранящийся в фондах Национального Киево-Печерского историко-культурного заповедника деревянный резной кипарисовый напрестольный крест происходит из ризницы киевского Братского монастыря, снесенного в 1935 г.[1] Традиция стойко связывала «Феофанов крест» со знаменательным событием в истории Киевской митрополии – посещением в 1620–1621 г. Киева иерусалимским патриархом Феофаном III (1608–1644) и возобновлением им православной церковной иерархии, состоявшимся после заключения киевским духовенством в 1596 г. Брестской унии с Римом. Своей грамотой от 26 мая 1620 г. иерусалимский предстоятель подтвердил ставропигиальные права Киевского православного братства, находившегося в непосредственном подчинении константинопольского патриарха, а не местного архиерея (Памятники 1897, 397-399)[2].

---

[1] Крест был передан в музей в 1927 г., видимо, тогда же, когда церковные ценности конфисковывались и передавались в Музейный городок, созданный в Киево-Печерской лавре (Бартош 2012, 324). См. об организации Музейного городка (Нестуля 1995, 34-54, 85-88, 106-150; Полюшко 2001, 7-35).

[2] Феофан Иерусалимский, собиравшийся в «Московию», в апреле 1618 г. получил от константинопольского патриарха Тимофея разрешение на архиерейское служение в его епархии («...καὶ πάντα τὰ ἀρχιερατικὰ ἐκτελέσαι... κανονικόν τε καὶ δίκαιον ἱερουργεῖν καὶ πάντα τὰ ἀρχιερατικὰ ἐκτελεῖν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἡμῶν» - АрхЮЗР 1/7, 1887, 297-298. Это, а также присутствие в свите Феофана экзарха константинопольского патриарха, великого архимандрита Великой церкви Арсения, позволило осуществить восстановление православной церковной иерархии в епархии.

Рис. 1: «Феофанов крест». Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник. КПЛ-м-10077/1.

Тогда же, по преданию, Феофан Иерусалимский благословил братство своим крестом или даже, как считалось, утвердил его в церкви в качестве символа ставропигии (Фундуклей 1847, 431; Захарченко 1888, 247; Петров 1906, 121; Петров 1911, 90-92; Шероцкий 1917, 142; Церковні старожитності 1999, 31-32, кат. 19; Бартош 2012, 322-324; Пуцко 2015, 304; Явлення 2018, 67-71). Как сказано в данной патриархом братству грамоте: «На знак бытности нашей в месте Киеве, на грунте братском, при церкви святых Богоявлений и Благовещения крест водружаем и ставропигион патриаршеское достойно быти судивши благословляем, которое жадной духовной митрополичей, архиепископской, епископской, а ни жадной иной в духовном исправлении зъверхности, судови и благословенству николы подлегати не мает и не будет повинно вечными часы, окром самой патриаршеской константинопольской вселенской столицы» (Памятники 1897, 399). Впрочем, реальное использование «Феофанова креста» для водружения «ставропигиона» кажется весьма сомнительным, поскольку напрестольные кресты не предназначались для воздвижения как «ставропигийные», а являлись алтарной принадлежностью и использовались для благословения верующих, освящения воды и выноса при встрече архиерея[3].

Крест, известный как «Феофанов», хранился в Богоявленской церкви Братского монастыря до революции 1917 г. и последовавших за ней конфискаций церковных ценностей (Захарченко 1888, 247; Бартош 2012, 322). Знаменитый киевский губернатор и историк И. И. Фундуклей в своем описании Киева указал, что «крест, которым патриарх Феофан в 1620-м году благословил Богоявленское братство и утвердил в нем ставропигию... хранится ныне над царскими вратами в золотом сиянии» в храме Богоявленского монастыря (Фундуклей 1847, 74). Под «золотым сиянием» этот зачинатель исследований киевских древностей подразумевал изготовленный, как считается, во второй половине XVIII в. (до 1786 г.) серебряный позолоченный ковчег или киот, укрепленный на алтарной преграде над царскими вратами храма, куда был помещен крест (Явлення 2018, 71). Другой известный киевский дореволюционный историк, Н. Ф. Мухин, подроб-

[3] В XVII столетии представления о «ставропигиальном» кресте также предполагали иную форму воздвизального семираменного креста (подобного находящемуся в центре абсиды Успенской церкви во Львове), (Пелех 2011, 41-48). «Феофанов крест», таким образом, вряд ли мог быть таким символическим «ставропигиальным», что отмечали еще дореволюционные ученые (Петров 1911, 92.).

но описал расположение «Феофанова креста» в алтарной преграде храма: «Царские врата помещаются между двумя громадных размеров колоннами... коринфского ордена. Сверху этих колонн спускается расходящаяся на обе стороны деревянная золоченая занавесь, заканчивающаяся по обеим сторонам изящно завязанными узлами, снабженными на концах кистями. В том месте над царскими вратами, где занавесь расходится на обе стороны, помещается в сиянии Феофанов крест» (Мухин 1893, 276, илл. между с. 290-291). Крест хорошо виден на сохранившихся фото иконостаса Богоявленского собора Братского монастыря, сделанных в 1935 г. и опубликованных С. Олияниной и Н. Свитличной (Оляніна, Світлична 2013, 18-20).

Рис. 2. Крест из ризницы монастыря Драгомирна. Опубл.: Gorovei Ș. S. Le monastère de Dragomirna. Les souvenirs d'un lieu de mémoire. Putna, 2017. P. 48.

Некогда столь почитаемая реликвия уже давно привлекала внимание искусствоведов изысканностью работы резчика по дереву, которым были выполнены 32 небольших изображения на библейские темы[4]. Подобные изделия были широко распространены на христианском Востоке, а на стилистически близкие киевскому кресту памятники указывал В. Г. Пуцко: сходным с «Феофановым крестом» является шестиконечный же крест из бывшего собрания украинского историка С. А. Таранушенко, а также крест из Хиландарского монастыря, датируемые XVI в. (Пуцко 2015, 302-303, 307, илл. 1-2) Близок по стилю и крест XVI в. из Эрмитажа (впрочем, простой, четырехконечный) (Залесская

[4] На лицевой стороне изображены: Вход Господень в Иерусалим, Сошествие св. Духа, Распятие с предстоящими, Сошествие во ад, Снятие с креста, Христос и самарянка, Положение честного Пояса Пресвятой Богородицы (Покров), Омовение ног, Воскрешение Лазаря, Успение Богоматери, на ветвях: Видение преподобного Иоанна Лествичника, Огненное восхождение Ильи Пророка. На оборотной стороне: Введение во храм, Благовещение, Рождество, Крещение, Сретение, Исцеление слепого, Тайная вечеря, Поцелуй Иуды, Уверение Фомы, Воздвижение креста, на ветвях по обе стороны: изображение Богоматери «Древо Иессеево» (Похвала Богоматери). На торцах, с левой стороны: Три отрока в пещи огненной, Пророк Моисей на горе Синай, два Евангелиста, Троица Ветхозаветная; с правой стороны: Жертвоприношение Авраама, Сон Иакова, два Евангелиста, Пророк Даниил во рву львином (Мухин 1893, 290-291; Петров 1911, 91; Явлення. С. 69-70). В каталоге «Явлення» (с. 70) сцена «Уверения Фомы» неверно названа «Исцелением кровоточивой», а двойное изображение «Пророк Моисей перед Неопалимой Купиной – Пророк Моисей, получающий Скрижали Завета» – «Видением пророка Иезекииля». Уточнение определения изображений и прочтение обозначающих их греческих надписей будет возможно лишь после снятия с креста киота.

1979, 141, илл. 1). По мнению исследователей, подобные резные, украшенные драгоценными оправами кресты изготавливали не только греческие, но и южнославянские мастера (Пуцко 2015, 304). На самом деле под «южнославянскими» (а точнее, восточноевропейскими) мастерами в данном случае следует понимать в первую очередь румынских резчиков и ювелиров, сочетавших в своих изделиях надписи на греческом и славянском языках (Моршакова 2004, 223). Именно таким является и «Феофанов крест», на котором изображения подписаны по-гречески, а надпись на оправе сделана по-славянски. Исследовавшие деревянные резные кресты специалисты отмечали, что разграничить произведения, изготовленные на Афоне или мастерами-греками, и изделия сербских, болгарских и румынских мастеров, работавших по греческим образцам, оказывается весьма сложно (Моршакова 2004, 223)[5]. Считается, однако, что «Феофанов крест» был изготовлен на Афоне, а в румынских землях лишь окован драгоценной оправой, на которой была выгравирована вкладная славянская надпись.

Не удивительно, что чрезвычайно близким к «Феофанову кресту» по форме и по стилю как самих изображений, так и исполнения ювелирной оправы оказался крест сучавского митрополита Анастасия Кримки (1608–1617; 1619–1629) из музея-ризницы монастыря Драгомирна. Оба памятника имеют форму процветшего креста, на обоих видно сходное расположение греческих подписей над изображенными сценами, стилистически довольно близкими, хотя и имеющих разные иконографические образцы. На ручках обоих крестов расположены вкладные славянские надписи. В надписи на кресте из Драгомирны говорится об его изготовлении «смиренным киром Анастасием Кримковичем», митрополитом Сучавским, и вкладе в храм Сошествия Святого Духа монастыря Драгомирны 8 июля 1624 г. (Popescu-Vîlcea 2014, 369-371, 384, ill. 11; Gorovei 2017, 48)[6]. Видимо, и «Феофанов крест», и крест Анастасия Кримки изготавливали мастера одной школы.

Публикации текста славянской надписи на пятигранной ручке «Феофанова креста» до сих пор делались с таким количеством ошибочных чтений, что они не позволяли верно понять даже общий смысл текста, и считалось, будто крест был подарен митрополиту Феофану, будущему патриарху, от «волошской царицы Неги» в 1600 (Фундуклей 1847, 106; Захарченко 1888, 247; Бартош 2012, 323; Явленя 2018, 67, 69). К сожалению, из-за того, что в настоящее время крест помещен в более поздний киот, полностью уточнить чтение надписи так и не удалось. Однако несмотря на это, части текста, которые скрыты под более поздней серебряной рамой, оказалось возможным частично прочитать по сделанной еще в XIX столетии И. И. Фундуклеем прориси (Фундуклей 1847, 74, илл. 2 после

---

5 Об анализе стиля мастеров разных школ (Залесская 1979, 140-144).

6 См. также более отдаленную параллель процветшего резного креста (Моршакова 2004, 227, илл. 3).

с. 75). В дальнейшем, если появится возможность при участии реставраторов и хранителей музея снять с креста барочный киот, это чтение следует поправить, а также уточнить разбивку текста на строки[7]. При транскрипции текста использовались следующие условные обозначения: в квадратных скобках переданы нужные по смыслу буквы, которые оказались не видны без снятия киота и отсутствуют в прориси И. И. Фундуклея, в круглых – раскрытие сокращений, косыми чертами («слэш») отмечены надписные буквы, буквой «У» передана лигатура «оу»:

† Съ[и] кр(ъс)тъ дрѣвесно[и] сътвори Бого/м(ъ)/ въж[д]||
елѣно/му/ кӱрУ Ѳеѡфан У[8] мит||
рополитУ покоиннаго въ С(вѧ)таа гора † и оукраси е(го) съ злато/м/ б(о)горач||
ителнаа ц(а)р(и)ца Вла/ш/кои земли г(оспо)ж/д/а Нѣ||
га въ памѧ/т(ь)/ себѣ и родителе/и/ еѧ лѣ/т/а #ЗРИ.

Перевод: *Этот деревянный крест сделала Богом возжеланному господину Феофану, митрополиту, упокоившемуся на Святой горе, и украсила его золотом богорачительная царица Валашской земли госпожа Нега в память о себе и своих родителях в год 7108 (1599–1600 г).*

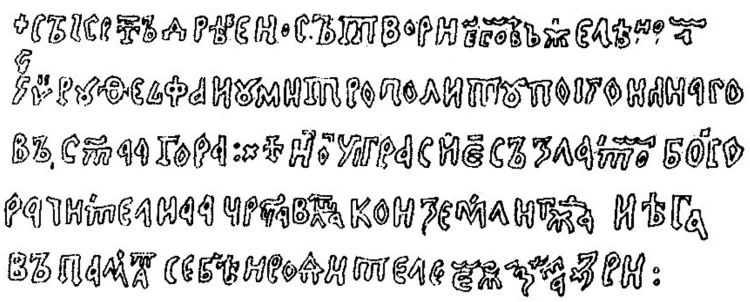

Рис. 3: Фундуклей И. И. Обозрение Киева в отношении к древностям. Киев, 1847. Илл. после с. 75.

Речь в надписи, таким образом, идет не о даре митрополиту Феофану от некоей «царицы Неги», а о предполагавшемся памятном вкладе в связи со смертью скончавшегося на Афоне иерарха. Этим Феофаном, разумеется, не мог быть Феофан Иерусалимский, причем не только потому, что речь идет об уже покойном

[7] В прориси И. И. Фундуклея строки не соответствуют реальному расположению текста. Новое исследование «Феофанова креста» осуществляется Г. А. Беликовой в связи с подготовкой каталога памятников, происходящих из Братского монастыря: Явленя 2019. В печати.

[8] Не очень хорошо просматривающаяся третья буква имени Феофана – видимо, «омега», написанная несколько иначе, чем буква «он». Не исключено, что через «омегу» написано и слово «Богомъ».

владыке. Будущий иерусалимский патриарх в 1603 г. побывал в Москве, посланный своим дядей, иерусалимским патриархом Софронием IV (1579–1608), будучи отнюдь не архиереем, а только великим архимандритом Иерусалимского престола (Каптерев 2008, 13-19; Παπαδόπουλος 1910, 485-487). О сомнительности легенды, приписывающей крест будущему иерусалимскому патриарху Феофану писал и Н. И. Петров (Петров 1911, 92). По его мнению, это было невозможно, поскольку Феофан был не митрополитом, а «епископом Вифлеемским», что, впрочем, является ошибкой, ведь Вифлеемская кафедра на самом деле была митрополией. Зато ученый попытался отождествить упомянутого в надписи Феофана с «молдовлахийским митрополитом Феофаном, в 1570 годы бежавшим от угроз молдавского господаря Иоанна Армянина». Речь здесь идет об Иоане Водэ Лютом, прозванном «Арманул»-«Армянин», который правил в Молдавии в 1572–1674 г. Как предполагал Н. И. Петров, Феофан остался жить на Святой горе «на покое», поскольку в славянской надписи он читал «покоилного» / «покоилному».

Митрополит Феофан и в самом деле легко отождествляется с сучавским (молдовлахийским) митрополитом Феофаном II (Iorga 2012, vol. 1, 187, 217-218). Этот владыка занимал свой престол несколько раз. Первый раз он находился на кафедре с 25 сентября 1564 г. по февраль 1572 г., когда действительно был вынужден уехать в Трансильванию (Năsturel 1986, 211). Другой период пребывания Феофана на кафедре, с 1577 до 22 февраля 1578 г., закончился его отъездом в Речь Посполитую. Вернувшись в Молдавию в 1582 г., Феофан в 1587 г. вновь покинул свою епархию, отправившись в Валахию, а затем – на Афон (Iorga 2012, vol. II, 340; Năsturel 1986, 212-213)[9]. На Святой горе владыка жил в монастыре Дохиар и там же был похоронен (Năsturel 1986, 214; Marinescu, Mertzimekis 2006, 190, ill. 3-7; Nastase 2014, 365-367, 376). Из сохранившейся в монастыре надгробной надписи известно, что он скончался в 7106 г., т. е. между 1 сентября 1597 г. и 31 августа 1598 г. (Năsturel 1986, 212). В той же надписи указано, что Феофан был родственником супруги молдавского господаря Иеремии Могилы Елизаветы Чомортань Лозинской, которая достойно украсила его могилу (Hurmuzaki 1915, 107, N CXCVIII; Năsturel 1986, 214; Marinescu, Mertzimekis 2006, 190, ill. 3-7; Székely 2006, 520-523). Примечательно, что и оправа на крест была изготовлена валашской «царицей Негой» почти сразу после кончины митрополита Феофана – в 1599–1600 г. (7108 г.). Видимо, он также предназначался в качестве благочестивого вклада то ли в Дохиар, то ли в какой-то из валашских или молдавских храмов в связи с кончиной почитаемого в румынских землях иерарха.

Эту упомянутую в надписи «царицу», предположительно, следует отождествить с Нягой, супругой валашского господаря Михни II Таркитула, занимавшего престол в 1577–1583 и 1585–1591 годы. Михня был прозван «Турком», так как был «потурченым», перешедшим в ислам. Ставшая его супругой в 1582 г.

---

[9] П. Ш. Нэстурел указывает на имеющиеся в монастыре документы 1592 г., связанные с бытовыми подробностями присутствия Феофана в Дохиаре (обеспечение водой его кельи).

Няга являлась дочерью Влайку (Vlaicu), жупана Числау (Cislău близ Бозеу), и его супруги Анны (Анки) (Stoicescu 1971, 104). Сестрой Влайку была Рада, вышедшая замуж за валашского господаря Влада VIII Винтилэ (1532–1535), так что Няга еще и племянница супруги щедрого ктитора афонских монастырей, господаря Влада VIII (Lupu 2007, 81, N XVIII). Впрочем, и Михня II, несмотря на вероотступничество, в годы своего правления покровительствовал православному духовенству. Не случайно и сучавский митрополит Феофан переехал в Валахию как раз в то время, когда там правил Михня. Это обстоятельство объясняет, почему его супруга, домна Няга, уже после смещения Михни с престола решила почтить память Феофана Сучавского и одновременно – своих родителей Влайку и Анки.

Следует также отметить, что оба сучавских митрополита, с именами которых связаны стилистически схожие кресты, Феофан II и Анастасий Кримка, ставший одним из преемников Феофана спустя несколько лет после его кончины на Афоне, пользовались большим авторитетом у современников (Năsturel 1986, 132, 213-214)[10]. Д. Настасе особо отметил, что владыка Анастасий Кримка обычно изображался в митре, которая тогда, как правило, была атрибутом патриархов (причем не всех), а не митрополитов. В митре же в монастыре Дохиар изображен на надгробном портрете (подвергшемся, впрочем, существенному поновлению) и митрополит Феофан. С точки зрения исследователя, подобные изображения могут свидетельствовать о вынашивавшихся этими предстоятелями молдавской церкви амбициозными планами повышения статуса своей кафедры (Nastase 2014, 360-369). Это позволяет объяснить и стремление «цариц» как Молдавии, так и Валахии позаботиться об увековечении памяти покойного митрополита Феофана устройством ли его могилы или же ценным вкладом.

О том, как «Феофанов крест», который должен был стать вкладом от Няги в какую-то церковь Валахии, Молдавии или Афона, попал в Киев, в Братский монастырь, никаких достоверных сведений, по-видимому, не существует. Каких-либо ранних, относящихся к XVII в., известий, подтверждающих, что именно этот крест был дарован иерусалимским патриархом монашеской общине и членам братства – не сохранилось. Сам монастырь на протяжении XVII столетия несколько раз пережил разорения и пожары, что могло бы, скорее, быть аргументом в пользу более позднего появления в его ризнице «Феофанова креста». Однако не только «Феофанов крест», но и другие драгоценные реликвии-кресты – крест, вложенный гетманом Петром Сагайдачным, крест Петра Могилы (впрочем, оба – металлические, а не деревянные) – не были утрачены и уцелели даже в советское время (Явлення 2018, 72-73). Таким образом, крест «царицы Неги» или «Феофанов» также мог сохраниться в монастырской церкви с начала XVII в., но ничто не позволяет объяснить, каким образом он оказался в руках патриарха Феофана Иерусалимского, и о его судьбе можно строить самые разные гипотезы.

---

[10] Любопытно, что исследователь отметил также сообщение ему неким монахом, будто Феофан почитается подобно святому (так же, как и ктитор Дохиара, молдавский господарь Александр Лэпушняну, при котором Феофан стал митрополитом).

Разумеется, реликвия Братского монастыря могла быть в самом деле привезена Феофаном Иерусалимским, попав к нему по пути в Москву или даже еще раньше, во время его предыдущей поездки к царскому двору в 1603 г. Тогда будущий преемник пославшего его иерусалимского патриарха Софрония, иерусалимский архимандрит, проезжал через румынские земли и, возможно, получил там крест, предназначавшийся для увековечивания памяти другого Феофана – сучавского митрополита. Возвращаясь из своего уже следующего путешествия, ставший к тому времени патриархом Феофан мог благословить этим крестом православных братчиков и их новооснованный монастырь[11]. Это предположение подтверждает и сохранившееся предание.

Еще одной из возможных, хотя и вполне умозрительных реконструкций событий могла быть и следующая. В соответствии с указанной в надписи датой, крест был украшен Нягой в 1599–1600 г. В мае 1600 г. (т. е. в конце указанного в надписи на кресте 7108 г.) Михай Храбрый (1593–1601), ставший к тому времени правителем двух румынских княжеств, Валахии и Трансильвании, выступил против молдавского господаря Иеремии Могилы, на короткое время присоединив к своей державе и Молдавию. Однако уже осенью он потерпел поражение от польско-литовских войск гетмана Яна Замойского. В октябре 1600 г. престол Валахии занял Симион Могила (1600–1602), которого, впрочем, в течение даже этого короткого срока ненадолго сменял сын Михни, Раду IX Михня[12]. Эти бурные политические коллизии позволяют вновь вспомнить о пиетете в отношении митрополита Феофана в семье Могил: ведь именно домна Елизавета, супруга брата Симиона, Иеремии Могилы, правившего в Молдавии в 1595–1606 г., занималась увековечиванием памяти сучавского владыки, своего родственника, в Дохиаре. Во время военных конфликтов, происшедших сразу после окончания работы ювелиров над «Феофановым крестом», как в Валахии, так и в Молдавии господарям, их окружению, а также представителям местной аристократической элиты явно было не до церковных вкладов. Позже крест в связи с тем, что власть в обоих княжествах оказалась в руках господарей из рода Могил, мог попасть к членам этой семьи в качестве «наследства» от прежних правителей, от «царицы Неги».

Елизавета Могила и другие члены семьи оказывали покровительство не только молдавским или афонским монастырям, но и православным обителям Речи Посполитой (в том числе поддерживая братское движение), а дочь Елизаветы, княгиня Раина Могилянка-Вишневецкая, стала ктитором православных монастырей днепровского Левобережья (Левицкий 1887, 3; Кривошей 1999, 60-73; Шиян 2013, 85-90). Не исключено, таким образом, что крест Феофана попал в Киев либо в качестве вклада от кого-то из семьи Могил почти сразу после его изготовления, или чуть позже, во времена киевского митрополита Петра Могилы (1633–

---

[11] О полемике относительно даты основания Братского монастыря в Киеве (Бурега, Пидгайко 2013, 690-691).

[12] Господарь Валахии в 1601–1602, 1611, 1611–1616, 1620–1623 г., Молдавии в 1616–1619, 1623–1626 г.

1647), молдавского «воеводича», который мог получить крест благодаря своим родственным связям как «выморочное имущество» Няги. Не был ли он, в таком случае, парой к хранившемуся в том же Братском монастыре «Кресту Петра Могилы», полученному по завещанию киевского владыки после его кончины?[13]

Крест мог бы стать парой и к вложенному в Братский монастырь в 1622 г. кресту гетмана Войска Запорожского Петра Сагайдачного (Явленя 2018, 72). Гетман, который вместе со всем войском вступил в братство, был ктитором Братского монастыря и стал строителем его первого Богоявленского храма. В молодые годы он участвовал в Молдавском походе 1600 г., а во время пребывания Феофана Иерусалимского в Речи Посполитой занимался его охраной. Именно благодаря настойчивости Сагайдачного патриархом Феофаном была восстановлена и православная киевская иерархия. Не мог ли крест попасть каким-то образом к Сагайдачному (во время пребывания в Молдавии?), который и оставил его вместе с другим крестом Братской обители, где сам был впоследствии похоронен? Возможно и появление креста в Киеве в качестве подарка, привезенного из румынских государств (например, сучавским митрополитом Досифеем в 1684 г. во время его пребывания в Киеве: Исторические связи 1970, 352-353).

Разумеется, крест мог оказаться в монастыре и позже, уже в XVIII в. Обращает на себя внимание отсутствие каких-либо упоминаний о «Феофановом кресте» в описании путешествия антиохийского патриарха Макария, сделанного архидиаконом Павлом Алеппским (Павел Алеппский 2005, 177-178). А ведь архидиакон Павел мог бы упомянуть о присутствии в «монастыре Сагайдачного», как он называет Братский монастырь, столь ценной реликвии, с которой связывался его ставропигиальный статус.

Не исключено, таким образом, что предание о вкладе «Феофанова креста» в монастырь именно патриархом Феофаном Иерусалимским происходит лишь из-за упоминания в надписи на нем сучавского митрополита Феофана и известия грамоты 1620 г. о состоявшемся «водружении» патриархом Феофаном креста в знак благословения им «ставропигиона» (Памятники 1897, 399). Это и стало основой формирования легенды о «Феофановом кресте», которым патриарх благословил братчиков. Зарождение и распространение этого предания, возможно, следует относить ко времени изготовления для креста барочного киота. Историю создания этого киота, оказавшегося на почетном месте в иконостасе, возведенном в Богоявленской церкви в начале XIX в. (Оляніна, Світлична 2013, 15-16), еще предстоит исследовать[14]. Возможно, как раз она и позволит высказать более обоснованные предположения о том, каким образом в Братском монастыре появился «Феофанов крест», чем сделанные здесь предварительные замечания.

---

[13] О «Кресте Петра Могилы» (Явленя 2018, 73).

[14] Обнаружив в описи 1763 г. «крестъ ручній, деревяній, въ злото оправній подъ смалецъ, съ перламы и рубѣнчикамы; вѣсу въ немъ сѣмъ лотовъ и два золотника» Н. И. Петров отождествил его с «крестом, которым, якобы, иерусалимский патриарх Феофан благословил в 1620 году Братский монастырь и училище при нем». Таким образом, к 60-м годам XVIII в. крест уже определенно находился в монастырской ризнице (Петров 1906, 121).

БИБЛИОГРАФИЯ:

Gorovei 2017: Şt. S. Gorovei, Le monastère de Dragomirna. Les souvenirs d'un lieu de mémoire (Putna, 2017).

Hurmuzaki 1915: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor. Vol. 14. Documente Greceşti privitoare la Istoria Românilor. P. 1 (1320-1716), publ. N. Iorga (Bucureşti, 1915).

Iorga 2012: N. Iorga, Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a Românilor, vol. I-II. (Bucureşti, 2012).

Lupu 2007: E. Lupu, Critorii dispărute la curbura Carpaţilor în secolele XV-XVI (2). Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice. XVIII, 2007, 75-112.

Marinescu, Mertzimekis 2006: Fl. Marinescu, N. Mertzimekis, Ieremia Movilă şi ajutorul acordat unor mănăstiri de la Muntele Athos. In: Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească, vol. 1 (Suceava, 2006), 187-192, ill. 1-7.

Nastase 2014: D. Nastase, Anastasie Crimca «Patriarch» (şi alţi «Patriarhi» Moldoveni). In: Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20-23 iulie 2009 (Dragomirna, 2014), 355-376.

Năsturel 1986: P. Ş. Năsturel, Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654 (Orientalia Christiana Analecta, vol. 227) (Rome, 1986).

Popescu-Vîlcea 2014: G. Popescu-Vîlcea, Din odoarele de artă de la Dragomirna. In: Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori (Dragomirna, 2014), 367-387.

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregători în Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII (Bucureşti, 1971).

Székely 2006: M. M. Székely, Înrudirile doamnei Elisabeta Movilă. In: De potestate. Semne şi expresii ale puterii în evul mediu românesc (Iaşi, 2006), 519-524.

Παπαδόπουλος 1910: ἀρχιμ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων (Ἐν Ἱεροσολύμοις 1910).

АрхЮЗР: Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Т. 7: Памятники литературной полемики православных южно-руссцев с латино-униатами (Киев, 1887).

Бартош 2012: А. Е. Бартош, Козацькі реліквії першої чверті XVII ст. з фондів Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. В сб.: Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Зб. наук. ст. 21/2. (Київ, 2012), 321-328.

Бурега, Пидгайко 2013: В. В. Бурега, В. Г. Пидгайко, Киево-Братский в честь Богоявления мужской монастырь. В сб.: Православная энциклопедия 32 (Москва, 2013), 690-697.

Залесская 1979: В. Н. Залесская, Афонские резные кресты и образки (по материалам собрания Эрмитажа). В сб.: Византийский временник 54 (79) (Москва, 1979), 140-144, илл. 1-5.

Захарченко 1888: М. М. Захарченко, Киев теперь и прежде (Киев, 1888).

Исторические связи 1970: Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., Документы и материалы в трех томах / Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII-lea. Documente şi materiale în trei volume). Т. 3: 1673-1711 (Москва, 1970).

Каптерев 2008: Н. Ф. Каптерев, Сношения иерусалимских патриархов с русским правительством с половины XVI до конца XVII столетия. В сб.: Н. Ф. Каптерев, Собрание сочинений 2 (Москва, 2008), 3-511 (=Православный Палестинский сборник XV/1, 1895).

Кривоший 1999: О. П. Кривоший, Роль жінок у суспільному житті України за козацької доби. В сб.: Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні (Одеса, 1999), 60-73.

Левицкий 1887: О. Левицкий, Раина Могилянка, княгиня Вишневецкая (Київ, 1887).

Моршакова 2004: Е. А. Моршакова, Коллекция произведений афонской резьбы по дереву в Московском Кремле. В сб.: Россия и Христианский Восток II-III (Москва, 2004), 222-233, илл. 1-4.

Мухин 1893: Н. Ф. Мухин, Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк (Киев, 1893).

Нестуля 1995: О. О. Нестуля, Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. 2 (Київ, 1995).

Оляніна, Світлична 2013: С. Оляніна, Н. Світлична, Іконостас Богоявленського собору. Пам'ятки України 1, 2013, 14-21.

Павел Алеппский 2005: Павел Алеппский. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским, перевод Г. Муркоса (Москва, 2005).

Памятники 1897: Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов. 2-е изд. Т. 2 (Киев, 1897).

Пелех 2011: М. Пелех, Етапи формування усвідомлення образу ставропігійського хреста в українському мистецтві у XVII ст. В сб.: Апологет. Матеріали III міжнародної наукової конференції, м. Львів, 26 травня 2011 р. (Львів, 2011), 41-48.

Петров 1906: Н. И. Петров, Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отделение II (1721–1795 гг.), т. III: Царствование Екатерины II (1762–1796 гг.). Киевский митрополит Арсений Могилянский (до 1770 г.). Со введением и примечаниями Н. И. Петрова. (Киев, 1906).

Петров 1911: Н. И. Петров, Румынские художественные памятники в России и возможность влияния их на русское искусство. В сб.: Труды XIV археологического съезда в Чернигове, т. 2 (Киев, 1911).

Полюшко 2001: Г. В. Полюшко, Втрачені скарби Лаврського музею: Пошуки і знахідки (Київ, 2001).

Пуцко 2015: В. Г. Пуцко, Об одной группе деревянных резных афонских крестов XVI-XVII вв. В сб.: Россия и Христианский Восток IV-V (Москва, 2015), 301-315.

Фундуклей 1847: И. И. Фундуклей, Обозрение Киева в отношении к древностям (Киев, 1847).

Церковні старожитності 1999: Церковні старожитності XVI-XVII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог виставки (Київ, 1999).

Шероцкий 1917: К. В. Шероцкий, Киев. Путеводитель (Киев, 1917).

Шиян 2013: Л. М. Шиян, Раїна Могилянка княгиня Вишневецька та її фундації задніпровським монастирям. Ніжинська старовина 16, 2013, 85-90.

Явлення 2018: Явлення. Пам'ятки Братського монастиря. [Авторы-составители Г. О. Бєлікова и др.] (Київ, 2018).

Явлення 2019: Явлення. Пам'ятки Братського монастиря. Каталог виставки. [Авторы-составители Г. О. Бєлікова и др.] (Київ, 2019. В печати).

RELAȚIILE ȚĂRII MOLDOVEI CU PATRIARHIA ECUMENICĂ (SFÂRȘITUL SEC. XIV – MIJLOCUL SEC. XVII)

Viorel BOLDUMA

The relations of Moldavia with the Ecumenical Patriarchate (end of the 14th century – the middle of the 17th century)

Summary

This article analyzes Moldova's relations with the Ecumenical Patriarchate (end of the 14th century – the middle of the 17th century). After recognition of the Moldovan Metropolitan establishment, by the Patriarchate of Constantinople (July 26, 1401), the Moldovan Orthodox Church has enjoyed a certain independence from it. The Patriarchs were interested in maintaining some Orthodox masters at the throne of Moldova, which would support patriarchal material. As for the connection of faith, it was formal.

Following the fall of Byzantium, the rulers of Wallachia and the Land of Moldavia assumed the protection of Orthodoxy. They became really swear protectors Orthodox Church, like the Byzantine emperors once through their anointing accomplished by the Patriarchs of Constantinople.

These connections have been maintained for centuries by various actions of gentlemen, who came with rich taxes, including money.

Keywords: *Ecumenical Patriarchate, Moldavia, Moldovan Metropolitan Alexander the Good, Stephen the Great, Vasile Lupu, the Byzantine Empire, Constantinople, Ottoman Empire, the Orthodox church.*

În anul 1359, conform tradiției istoriografice, pe harta politică a Europei, la răsărit de Carpați, apare o nouă formațiune politică – Țara Moldovei. Unii istorici consideră că înainte de întemeierea Moldovei ca stat, în spațiul est-carpatic a existat nu numai o ierarhie bisericească, dar chiar poate o eparhie sau mitropolie al cărei sediu se afla la Rădăuți. Biserica Sfântul Nicolae din Rădăuți, cu mormintele celor dintâi voievozi ai Moldovei, precum și amintirea în ,,Pomelnicul de la Rădăuți" a ierarhilor Nicolae și Ștefan, anteriori lui Iosif și Meletie, primii ierarhi moldoveni atestați documentar, sunt argumente concludente în această privință. Or, întemeierea statului medieval independent Moldova necesita o reorganizare a vieții bisericești și religioase în funcție de realitățile politice și spirituale din noua stare de lucruri. Crearea unei noi mitropolii și numirea în scaunul mitropolitan erau o prerogativă asumată de Patriarhia Ecumenică. Încă din 1355, în hotărârea unui sinod constantinopolitan se prevedea că ,,în viitor patriarhia va socoti un lucru necuviincios și chiar primejdios ca să numească în vrednicia de mitropolit candidați din locurile (unde să păstorească poporul), rezervând această cinste exclusiv pentru clerul ridicat și binecu-

vântat de Dumnezeu din slăvita cetate a Constantinopolului". Prin urmare, în fruntea unei mitropolii nu se admitea numirea unui ierarh din țară. Acesta urma să fie doar din „slăvita cetate a Constantinopolului", de obicei, grec de origine. Aceste prevederi, după părerea istoricului Ion Negrei, erau dictate de tendința Patriarhiei Ecumenice de a-și consolida pozițiile în fața concurenței puternice pe care o avea vechea patriarhie în persoana Patriarhiei Sârbe din Peć și a Patriarhiei Bulgare din Târnovo. Așadar, puterea politică din Moldova nu era în drept să instituie o nouă provincie ecleziastică. Numirea pe un scaun mitropolitan era privelegiul exclusiv al împăratului bizantin sau al patriarhului și sinodului său. Informații documentare despre încercările domnilor anteriori lui Petru I al Mușatei (1375–1391) de a înființa o ierarhie religioasă independentă nu avem. Probabil, Petru, ctitor de vocație în mai toate domeniile vieții de stat, a înaintat Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol o cerere de înființare a unei mitropolii în Moldova.

Pare-se că reorganizarea vieții bisericești din Moldova nu a prezentat mari probleme, deoarece prima atestare documentară a mitropoliei, cu statut canonic, recunoscut de patriarhia din Constantinopol, o găsim într-un „Manual de cancelarie" bizantin din septembrie 1386. În acest manual, în care sunt înșirate scaunele patriarhale, mitropolitane, arhiepiscopale și episccopale înființate la 1 septembrie 1386, există o mențiune despre faptul că „s-a făcut mitropolie" și în „Mavrovlahia". Fără îndoială, înființarea mitropoliei n-a fost o inițiativă patriarhală. Ea s-a făcut la inițiativa autorităților laice și bisericești din Moldova. Deci, Moldova se număra printre provinciile ecleziastice bizantine. Se poate afirma cu certitudine că actul întemeierii mitropoliei Moldovei s-a produs prin 1381–1386, în timpul domniei lui Petri I Mușat (1375–1391), când scaunul patriarhal de la Constantinopol era ocupat de patriarhul Nil (1379–1388). Decizia Patriarhiei Ecumenice despre întemeierea ca atare a Mitropoliei Moldovei nu s-a păstrat. În documentele posterioare anului 1386, Patriarhia de la Constantinopol vorbește despre Mitropolia Moldovei ca despre un lucru deja existent. Mult mai complicată și anevoioasă s-a dovedit a fi problema numirii personale în scaunul mitropoliei din Moldova (Negrei 1995, 39).

Probabil, Petru I, susținut de clasa conducătoare, concomitent cu cererea de creare a mitropoliei, a insistat pe lângă Patriarhie ca în funcția de mitropolit să fie ridicat și numit un ierarh din partea locului. E limpede că inițiativa domnului moldovean nu putea găsi nicio susținere din partea autorităților bisericești de la Constantinopol. Însăși Patriarhia Ecumenică intenționa să numească în scaunul mitropolitan un mitropolit grec, cum stabilise anterior și cum făcuse deja în alte țări ortodoxe (de exemplu, Rusia Kieveană, Țara Românească etc.). La rândul lor, domnul și clasa politică din Moldova nu acceptă ideea numirii unui ierarh străin. Astfel, domnul Petru I cere, iar mitropolitul Haliciului hirotonește pe Iosif și pe Meletie episcopi ai Moldovlahiei. Observăm că ambii sunt hirotoniți drept episcopi, rang în care putea hirotoni o mitropolie. Totodată, atragem atenția asupra semnificației politice a gestului de mare diplomație al lui Petru I. Haliciul era mitropolie ortodoxă de pe teritoriul Poloniei, reînființată de Patriarhul Filotei la 1371, la presiunea regelui Cazimir, și canonicește era subordonată Patriarhiei Ecumenice. Aceasta însemna, după părerea lui Ion Negrei,

că hirotonindu-şi episcopii la Halici, domnul Moldovei confirma ataşamentul său politic faţă de Polonia, prietenia faţă de rege şi, totodată, în plan spiritual-bisericesc, se menţine în limitele strictei canonicităţi faţă de Patriarhia Ecumenică, de care depindea Mitropolia Haliciului (Negrei 1995, 40).

Prin urmare, datorită refuzului acesteia de a recunoaşte cele două hirotonii săvârşite la Halici, a mitropolitului Iosif şi a lui Meletie, urmat de refuzul moldovenilor de a primi pe vlădicii greci Teodosie şi Ieremia, relaţiile Moldovei cu Patriarhia Ecumenică au fost la început foarte încordate. Conflictul s-a rezolvat abia la 26 iulie 1401, când a fost adoptată decizia Sfântului Sinod pe marginea demersului lui Alexandru cel Bun şi când episcopului Iosif i s-au recunoscut atribuţiile de mitropolit legitim şi, respectiv, înfiinţarea Mitropoliei Moldovei (Parasca, 2002, 3-104; Negrei 1995, 39-43; Eremia 2010, 102-103). În acest act, precum şi în autointitularea lui Alexandru cel Bun ca „mare voievod al Moldovlahiei", conform opiniei lui P. Parasca, „şi-a găsit aprecierea individualitatea perfectă a ţării, ca dioceză inconfundabilă cu alte eparhii de acelaşi rang, care corespundea pe deplin individualităţii Ţării Moldovei ca stat: identitatea bisericească era adusă în concordanţă cu cea politică" (Parasca 2002, 73).

Semnarea actului unirii de la Florenţa (1439) a condus la slăbirea treptată a legăturilor Ţărilor Române cu Patriarhia Ecumenică. Aceste legături, în opinia istoricului Gheorghe Gonța, s-au întrerupt aproape cu totul după căderea Constantinopolului (29 mai 1453). Căderea Constantinopolului (cea de a două Romă), după opinia aceluiaşi istoric, a însemnat şi prăbuşirea oficială a vechiului echilibru european statornicit de Conciliul de la Florența. După 1453, Bizanțul, fără împărat şi patriarh, nu mai prezenta nimic, conchide istoricul citat (Gonța 2010, 6).

După transformarea Bisericii Ortodoxe din Constantinopol, Sfânta Sofia, în moschee (1453), de către sultanul Mahomed al II-lea, sediul Patriarhiei Ecumenice a devenit pentru o scurtă perioadă biserica Sfinții Apostoli, iar din 1455 mănăstirea de călugărițe „Pammakaristos" a „Preafericitei Fecioare", unde a rămas Patriarhia Ecumenică până în 1587. Din acest an, reşedința Patriarhiei Ecumenice a fost timp de zece ani la *Vlah Serai,* palatul domnilor Ţării Româneşti sau al reprezentanţilor lor pe lângă Înalta Poartă. După 1597, Patriarhia Ecumenică găsi adăpost pentru trei ani în biserica Sfântul Dumitru Xiloportas (Istoria 1993, 131, 134), de unde, în timpul patriarhului Matei al II-lea (1598–1602), Patriarhia din Constantinopol îşi instalează sediul în biserica Sfântul Gheorghe, în cartierul Fanar, unde a rămas până azi (Dură 1982, 732). Dar căderea Constantinopolului nu a însemnat sfârşitul Bizanțului, deoarece acesta a continuat încă să supraveţuiască, în formă creştină imperială, timp de aproape patru secole. Bizanțul a supravieţuit aproape patru secole, în două dintre cele trei ţări române, Valahia şi Ţara Moldovei, care au devenit, începând cu anul 1453, „Bizanţ după Bizanţ", conform inspiraţiei formulate de Nicolae Iorga (Iorga 1972). Transplantarea „Bizanţ după Bizanţ" s-a datorat, între altele, şi faptului că grecii şi patriarhii lor ortodocşi (ai Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei, Ierusalimului), precum şi celelalte popoare ortodoxe din Balcani (sârbii şi bulgarii) făceau parte integrantă din Imperiul Otoman (Dură 1982, 730).

În opinia istoricului Liviu Pilat, căderea Constantinopolului a însemnat pentru Moldova renunțarea la Unirea de la Florența, dar și debutul pretențiilor otomane venite pe filiera subordonării ecleziastice. Plecarea lui Ioachim, ultimul mitropolit grec, a marcat nu o poziție față de problema unirii religioase, ci ruperea legăturilor cu Patriarhia de Constantinopol, reorganizată de către antiunionistul Ghenadie Scholarios. În lipsa unor elemente care măcar să sugereze existența unor asemenea legături, trebuie să acceptăm că, după 1453, Biserica Moldovei și-a dobândit, în mod fortuit, autocefalia. În acest fel, plata tributului către turci însemna doar răscumpărarea păcii, în vreme ce subordonarea față de Patriarhia Ecumenică ar fi adus integrarea *de jure* în noul sistem politic otoman, conchide L. Pilat (Pilat 2005, 133–150). Prin urmare, conform acestei opinii, păstrarea legăturilor cu Patriarhia Ecumenică, după 1453, ar fi condus la integrarea autonomă a Moldovei la *millet-i Rum*, format de Mehmed al II-lea. Orice extindere a puterii patriarhului devenea, implicit, o extindere a autorității sultanului (Istoria 1993, 132-139). A accepta jurisdicția patriarhului din Constantinopol însemna, în aceste condiții, intrarea în *millet*-ul grec, ortodox, al Imperiului Otoman. Este fără îndoială principala cauză pentru care, după 1453, Moldova nu a mai avut relații cu Patriarhia de Constantinopol vreme de aproape un secol, consideră Liviu Pilat (Pilat 2005, 133-150).

Prin aceasta unii istorici explică faptul că Teoctist merge la Peć (Serbia), unde este sfințit în 1453 ca mitropolit al Moldovei de patriarhul de Peć. După Teoctist (1478), mitropolitul Gheorghe I este hirotonit de mitropolitul de la Belgrad și Kiev (Gonța 2010, 6).

Cu referire la această problemă în istoriografie, istoricul Dan Mureșan consideră că relațiile cu Patriarhia Ecumenică nu au fost întrerupte, aducând în acest sens un șir de dovezi corespunzătoare (Mureșan 2008a, 285-324; Mureșan 2008b, 87-187). În legătură cu aceasta, concretizează că Arhiepiscopia de Peć revenise sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice odată cu „unirea din 1375, aşa cum fusese între 1219 şi 1345, păstrând de atunci doar în mod oficios titulatura de patriarhie. Acest statut era o realitate chiar şi în zorii epocii captivităţii Patriarhiei Ecumenice, precum arată corespondenţa dintre despotul Gheorghe Branković şi patriarhul Ghenadie Scholarios, purtată cândva între 1454 şi 1456. Despotul a solicitat atunci acordul patriarhului ecumenic pentru transferul scaunului arhiepiscopal de la Peć, căzut în 1454 sub dominaţie otomană. Patriarhul accepta legitimitatea transferului, fondându-se pe precedentele istorice ale transferului Patriarhiei Ecumenice la Niceea sau a Mitropoliei de Kiev la Moscova din cauza dominaţiei latine. Dacă acordul Patriarhiei era solicitat pentru un act de administraţie internă al Bisericii sârbeşti, trebuie acceptat în consecinţă că un gest administrativ implicând interferenţa arhiepiscopului de Peć în zona de jurisdicţie direct a Patriarhiei Ecumenice, prin consacrarea cândva în aceeaşi perioadă a mitropolitului Teoctist I pentru Moldova, nu se putea face decât tot cu acordul patriarhului Ghenadie II (Mureșan 2008b, 100-101; Mureșan 2008a, 290).

Cele două mitropolii românești au avut, de-a lungul secolelor XV și XVI, doar câte două episcopii sufragane: Râmnic și Buzău, pe de o parte, Roman și Rădăuți, pe de alta. Din acest motiv, în toată această perioadă, cele două mitropolii s-au găsit în

imposibilitate tehnică de a deveni autocefale. Aceasta a fost raţiunea canonică fundamentală pentru care, de-a lungul acestei perioade, bisericile din cele două principate au trebuit să facă mereu apel la Patriarhia Ecumenică sau, un scurt *intermezzo* între ca. 1533–1544, la Arhiepiscopia Ohridei, în scopul de a beneficia de acolo de ierarhul/ii consacrator/i suplimentări care lipsea/u în ţară pentru ordonarea canonică a unui episcop.

Dreptul canonic insistă asupra necesităţii prezenţei la sfinţirea unui episcop a cel puţin alţi trei ierarhi. Este vorba de canonul al 4-lea al Sinodului de la Niceea I (325), reluat şi reîntărit de către canonul al 3-lea al Sinodului de la Niceea II (787) tocmai pentru a risipi orice îndoială în această privinţă. Aceeaşi regulă este afirmată cu multă fermitate în canoanele 13, 49, 50 ale Sinodului de la Cartagina, toate acestea fiind reluate în sinteza canonică asupra acestui subiect din capitolul *Chi*, (Despre hirotonie) din *Sintagma* lui Matei Vlastaris, care – comandată fiind de Ştefan cel Mare şi de mitropolitul Teoctist – se bucura de autoritate absolută şi în Moldova. Trei nu este, evident, o cifră arbitrară: pentru Simeon al Tesalonicului (†1429) – autorul celui mai complet tratat despre consacrare în Biserica bizantină – prezenţa a cel puţin trei episcopi la alegerea şi consacrarea unui episcop este chiar simbolul acţiunii sinergice a persoanelor Sfintei Treimi sau al preeminenţei celor trei apostoli: Petru, Ioan şi Iacov, esenţa autocefaliei fiind dreptul de a-şi putea alege şi episcopi sufragani (Mureşan 2008a, 293). De fapt, această condiţie este încă şi mai strictă decât se credea, deoarece – aşa cum observă atât Matei Vlastaris, cât şi Simeon al Tesalonicului – mitropolitul, care selectează ca episcop pe unul dintre cei trei candidaţi propuşi de episcopii săi, nu poate să ia parte el însuşi la alegerea acestor candidaţi, act la care este doar reprezentat formal de hartofilaxul (dregător) său, fără însă a beneficia de dreptul de vot. Pentru alegerea unui episcop, trebuie deci să se întrunească cel puţin trei alţi episcopi, şi aceasta fără participarea mitropolitului locului. Rezultă pe cale de consecinţă că numărul minim de episcopi sufragani pe care trebuie să îl aibă o biserică autocefală este în realitate de 4 (patru). Aşadar, nici măcar după 1598 Biserica Moldovei, în ciuda largii sale autonomii, nu poate fi considerată ca fiind autocefală. Chiar cu cele trei episcopii sufragane ale sale, Mitropolia Sucevei şi a toată Moldova apare totuşi pe lista mitropoliilor sufragane ale Patriarhiei Ecumenice, iar deţinătorul scaunului ei poartă chiar titlul onorific de *exarh*, acordat, cum se ştie, numai de patriarh. Începând cu păstorirea lui Teoctist I, statutul Mitropoliei Moldovei a fost în permanenţă unul de biserică locală prevăzută cu autonomie, rămânând mereu în câmpul de jurisdicţie al patriarhiei Ecumenice, care consacra în mod canonic capul bisericesc sau episcopii săi. La o primă analiză reiese că o biserică autocefală trebuie să aibă cel puţin trei episcopi sufragani (Mureşan 2008a, 294).

Dan Mureşan subliniază faptul absolut esenţial al prezenţei Ţării Moldovei, precum şi a Ţării Româneşti pe listele mitropoliilor aflate sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol, regăsite în cele mai vechi *berate* patriarhale descoperite până în prezent, cel acordat de către Bayazid al II-lea Symeon Ier (9–18 aprilie 1483) şi cel acordat de către Soliman Legislatorul lui Ieremia I (17 octombrie 1525). Aceste surse nu mai sufereau interpretări, arătând în mod indiscutabil că, cel mai târziu după pacea

cu Imperiul Otoman din 1480, Biserica Moldovei revenea sub autoritatea Patriarhiei Ecumenice. Mitropoliile românești nu apar însă în *berat*-ul din 1525 pe o simplă listă, ci într-un paragraf de sine stătător, de o excepțională consistență, descriind procedura prin care mitropoliții situați în afara frontierelor imperiului își obțineau binecuvântarea din partea patriarhului ecumenic: „Dacă exista necesitatea desemnării mitropoliților sau episcopilor din Țările Chiosului, Cretei, Rodosului, Valahiei (*Eflak*), Moldovei (*Karabogdan*) sau Rusiei, aceștia erau desemnați de către tronul nostru împărătesc: după ce vărsau darurile lor către Tezaur, administrația dădea urmare afacerii lor și, în sfârșit, patriarhul care rezidă în Istanbul le acorda permisiunea sa de a-și exercita funcțiile lor". Iată și discursul ținut în septembrie 1544 de patriarhul Ieremia în apărarea drepturilor sale:

„Mi-am luat angajamentul să dau în fiecare an Tezaurului împărătesc, cu titlul de *mukataa*, suma de 4000 de galbeni, cu condiția de a fi patriarh (*patrik*) al cetății Istanbul cea bine-păzită și al locurilor și regiunilor care îi sunt supuse [i.e. în Imperiul Otoman propriu-zis – n.n.] precum și al Țărilor Moldovei și al Țării Românești. Astfel mi s-a acordat *berat*-ul împărătesc (*berat-i humayun*)". Și apărarea lui Ieremia continuă astfel:

„Faptul că s-a procedat în mod contrar *berat*-ului pe care îl am în mană în această privință și potrivnic vechiului obicei este pentru mine o nedreptate". Or, adăugând la această sumă 100 de galbeni mai mult, Prohor reușise să obțină ruperea jurisdicției de tip patriarhal exercitată asupra Țărilor Române de la Constantinopol și transferul ei la Ohrida. Devenea luminos că Ieremia I nu perpetrase în 1544, un abuz de aceeași natură cu acela al lui Prohor al Ohridei, doar în sens contrar. Dimpotrivă, el reintra în posesia unui drept pe care îl deținea cel puțin din 1525. Odată acest lucru stabilit, reieșea mai pregnant importanța insistenței din 1544 asupra vechiului obicei (Mureșan 2008b, 103).

De asemenea, istoricul consideră că aceste raporturi nu puteau fi întrerupte nici în perioada domniei lui Ștefan cel Mare. Se cunoaște că Ștefan cel Mare a susținut mănăstirile athonite. Muntele Athos se afla încă din 1312, printr-un hrisov acordat de împăratul Andronic II Paleolog patriarhului Nifon I, sub jurisdicţia directă a Patriarhiei ecumenice, care de atunci hirotoniseşte pe protosul „republicii" monastice. Era astfel imposibil ca vreo instituţie să aibă de atunci încolo legături oficiale cu Sfântul Munte fără acordul Patriarhiei. Patronajul domnesc al lui Ştefan cel Mare asupra mănăstirii Zografu, extins, treptat, asupra întregii peninsule monastice, nu putea să fiinţeze în regim de ilegalitate vreme de o jumătate de veac, ci numai cu acordul şi cu consfinţirea Patriarhiei de la Constantinopol. Aceasta cu atât mai mult cu cât actul din 1312 a fost reînnoit în mod solemn de patriarhul Ioachim I în anul 1498. Dată fiind legătura ierarhică indisolubilă dintre cele două instituţii, orice urmă directă a relaţiilor cu Muntele Athos devine o urmă indirectă, un barometru al relaţiilor cu Patriarhia Ecumenică. Inserarea numelui lui Ştefan cel Mare în pomelnicul protatului de la Athos – adică exact al acelei instituţii care se afla continuu în legătură cu Patriarhia (protosul fiind ales anual de toţi egumenii mănăstirilor athonite şi fi învestit ulterior de către patriarh) – înseamnă în mod luminos că domnul Moldovei nu s-a aflat niciodată în schismă cu

Patriarhia Ecumenică. Este esențial de observat că, dacă trecerea mănăstirii Zografu sub patronaj moldovenesc nu se explică decât prin înrudirea mitropolitului Damian al Moldovei cu cel din urmă patron legitim al acesteia, patriarhul Iosif II, fiul ultimului țar de la Târnovo, lărgirea aceluiași patronaj la dimensiunile întregii republici athonite nu s-a putut face decât grație acordului patriarhului Ioachim I (Mureșan 2008a, 296). Tradiţia istorică moldovenească a înregistrat urmele relaţiilor dintre Patriarhia Ecumenică şi Ştefan cel Mare. Astfel, la Roman era conservat cu sfinţenie un felon polistavrion dăruit, se spune, de patriarhul din Constantinopol lui Ştefan cel Mare. De asemenea, la Putna se păstrează până astăzi relicva capului „Sfântului Ghenadie, patriarh Ţarigradului", care a fost împodobit în 1488 de Ştefan cu o coroană de argint aurit, şi dăruit pe urmă ctitoriei sale. Este vorba de ierarhul făcător de minuni, arhiepiscop de Constantinopol între 458-471, care era în sec. XV singurul sfânt cu acest nume (Mureșan 2008b, 142-143; Mureșan 2008a, 297).

Istoria patriarhală, ajunsă la noi prin copia lui Manuel Malaxos, narează episodul din 1505 al alungării din Moldova a patriarhului Ioachim I de către Bogdan III. Aceeaşi sursă mai face precizările esenţiale. În primul rând, că Ioachim dorea să efectueze atunci o nouă călătorie în Moldova („Trecând puţină vreme, a vrut a doua oară să meargă la Bogdan"), ceea ce însemna că patriarhul vizitase anterior ţara, lucru ce nu se putea întâmpla decât în primul său patriarhat (1498–1502). Dan Mureșan a pus în legătură această vizită a lui Ioachim I, plasată după reconfirmarea în 1498 a statutului Muntelui Athos, cu recunoaşterea patronajului moldovenesc asupra întregii peninsule monastice, atestată de o sursă veneţiană la 1502. Această conexiune ar data prima vizită în jurul anului 1501. În al doilea rând, sursa precizează că, respingându-l pe Ioachim, Bogdan III îl sprijinea în schimb pe tronul Patriarhiei Ecumenice pe rivalul acestuia, patriarhul Pahomie I. Prin urmare, alungarea din 1505 nu viza instituţia patriarhală ca atare, ci numai şi numai persoana lui Ioachim, câtă vreme domnul ţării sprijinea pe un alt patriarh (Mureșan 2008a, 288). Pentru a înțelege mai bine acest moment, e cazul să amintim aici şi faptul că, la succesiunea lui Ştefan, Ioachim l-a susţinut pe Alexandru „de la Istanbul" împotriva lui Bogdan (1504). Bogdan a învins. Ioachim a încercat o înțelegere, dar Bogdan l-a alungat de la hotarul Moldovei, în care înaltul ierarh încerca să intre. Acesta a murit „de inimă rea", la scurt timp după aceasta, în Ţara Românească. Suceava şi Biserica Ecumenică s-au reconciliat de voie - de nevoie (din punctul de vedere al lui Bogdan) în 1513 (Pop 2018, 179; Pilat 2009, 75-80), când patriarhul Pahomie I a vizitat Țările Române, fiind întâmpinat cu onoruri de domnii, boierii şi poporul atât din Ţara Românească, cât şi din Moldova (Mureșan 2008a, 288-289). Astfel, Dan Mureșan consideră că statutul Mitropoliei Moldovei a fost în permanenţă, începând cu păstorirea lui Teoctist I, unul de Biserică locală prevăzută cu autonomie, rămânând însă mereu în sânul jurisdicţiei Patriarhiei Ecumenice. Doar aşa se poate explica de ce mitropolitul Varlaam al Moldovei (1632–1653) a putut candida în 1639 la însuşi scaunul Patriarhiei Ecumenice. Rezultă cu precizie matematică faptul că Biserica Moldovei nu ar fi putut să rupă după 1453 legăturile cu Patriarhia de la Constantinopol decât cu preţul ieşirii complete din cadrele canonice ale Ortodoxiei (Mureșan 2008a, 293-294).

Prin urmare, putem susține că relațiile cu Patriarhia Ecumenică nu au fost întrerupte, Biserica Ortodoxă din Moldova s-a bucurat de o anumită independenţă faţă de Patriarhia Ecumenică. Patriarhia, după 1453, n-a putut impune doar ierarhi de neam grec în scaunul mitropolitan de la Suceava (Păcurariu 1992, 430).

Ca o dovadă că Patriarhia de la Constantinopol și-a păstrat dreptul canonic asupra Bisericii din principate sunt și mărturiiile călătorilor străini.

Astfel, Baltazar Hacquet, referindu-se la starea pe care a văzut-o în Moldova către sfârșitul secolului al XVIII-lea, menționa: <…> capul întregului cler al acestei țări este Patriarhul de Constantinopol <…> (CSȚR, X (2), 2001, 843). Federic Wilhelm von Bauer, notă în privința mitropolitului Țării Românești: „acest prelat este sufragant al scaunului din Constantinopol, care este ultima instanță în treburile duhovnicești. Numirea în această demnitate o face domnul, care urmează totuși sfaturile episcopilor și ale boierilor celor mai de seamă. Se aduce apoi numirea la cunoștința patriarhului, care o încuviințează întotdeauna și poruncește să fie sfințit. Odată numirea făcută, prelatul trimite câteva mici daruri patriarhului, în semn de supunere și îndată îi este trimisă bula (CSȚR, X, P. I, 2000, 158). Hugas Ingigian oferă o informație similară: „Beiul alegea pe mitropolit, sfătuindu-se cu episcopii și cu boierii mai de seama. După ce alegerea se aducea la cunoștință Patriarhiei de Constantinopol, actul alegerii, spre întărire. Această alegere nu putea fi respinsă de patriarh. Noul ales trimitea daruri patriarhului ca semn de supunere, iar patriarhul, la rândul său, trimitea mitropolitului actul de numire. Afară de aceasta, patriarhul nu avea nicio autoritate asupra mitropolitului (Iorga 1928–1929, 255-316). Potrivit tradiției, mitropoliții Țărilor Române erau numiți de domn la propunerea episcopilor și boierilor țării. Ulterior erau confirmați de patriarhul de Constantinopol printr-o scrisoare de confirmare, cunoscută sub denumirea de *ekodosis*. O implicare directă a Patriarhiei în alegerea și numirea mitropolitului nu se sesizează. Atribuțiile patriarhului ecumenic, deși acesta din punct de vedere canonic reprezenta instanța supremă a treburilor ecleziastice, se limitau doar la scrisoarea de confirmare a mitropolitului pus în fruntea bisericii de domn, în urma consultărilor cu ierarhii și boierii de seamă (Iorga 1972, 167). Dimitrie Cantemir (1673–1723), de asemenea, subliniază că „Mitropolitul Moldovei are în Biserica Răsăritului un anumit rang, pe care alții nu-l au. Într-adevăr, cu toate că primește binecuvântarea de la patriarhul Constantinopolului, totuși nici nu este obligat, ca toți ceilalți mitropoliți, să aștepte ceea ce se numește *psifos (*trad. din greacă – *de dat*), adică aprobarea Patriarhiei constantinopolitane (Cantemir 1997, 218; Candu 2009, 93-94, 97-98).

Amintim că, odinioară, la Bizanț, împărații erau unși de către patriarhii capitalei imperiului. Odată ce Imperiul Bizantin a căzut, patriarhii Constantinopolului au aplicat vechiul ceremonial voievozilor Valahiei și Moldovei, care erau unși, de mâna lor, ca succeseori legitimi ai bazileilor" (Dură 1982, 732). Un contemporan al vremii respective, Dimitrie Cantemir consemnă cu exactitate această realitate în lucrarea sa, „Descrierea Moldovei". Mărturiile lui Dimitrie Cantemir sunt cu atât mai prețioase și autentice, cu cât se știe că acesta a fost ostatic la Constantinopol între noiembrie 1688 și noiembrie 1710. După mărturia lui Dimitrie Cantemir, voievodul era primit

în fața porții curții bisericii patriarhale din Fanar de către „preoții bisericii patriarhale, mitropoliții, episcopii și alți clerici prezenți. Apoi, când el se apropia de ușile bisericii, patriarhul îi întâmpină și binecuvântă cu semnul crucii. În timp ce patriarhul înaintează și psalții cântă…, voievodul intră în biserică, face semnul crucii în mijlocul bisericii în fața altarului, și după ce se prostenează în fața sfintelor icoane, se îndreaptă spre tronul rezervat voievodului Moldovei. În timp ce el urcă la tron, protodiaconul zice ecteniile, în care pomenește pe noul voievod… După ectenii, patriarhul îmbrăcat în odăjdii, intră în altar însoțit de cel puțin patru mitropoliți; acolo, în altar, îi urmează voievodul, îngenunchind și aplecându-și capul pe marginea altarului; patriarhul îi acoperă (capul) cu paliumul și după ce a rostit rugăciunile care se rosteau odinioară la încoronarea împăraților, el îl unge pe voievod cu Sfântul Mir. Apoi voievodul se ridică și se îndreaptă din nou către tron, în timp ce psalții cântă urări de viață lungă (pentru voievod)…

După terminarea serviciului religios, voievodul și patriarhul se îndreaptă spre mijlocul bisericii, unde patriarhul îl învestește pe voievod, dându-i binecuvântarea prin semnul crucii, iar voievodul, la rândul său, îi sărută mâna dreaptă patriarhului. Acesta îl însoțește până la ieșirea din biserică pe voievod (în curte)… și își dau sărutul păcii… apoi voievodul intră în palatul său (adică în reședința reprezentanților diplomatici (capuchehaia), ai Valahiei și Moldovei la Constantinopol, unde voievozii locuiau în timpul ședерii lor. (Palatul rezidențial al domnilor Moldovei se numea Bogdan-Serai - n. a). A doua zi, patriarhul însoțit de mitropoliți vine să îl salute pe voievod în palatul său și apoi întreagă aristocrație greacă prezentă la Constantinopol îl vizitează pentru a-l felicita" (Cantemir 1997, 161-163). Ungerea voievozilor avea loc fie ca urmare a desemnării lor, fie după confirmarea lor de către Poartă. În ceea ce privește Poarta Otomană, ea ignora adevărata semnificație a celebrării ungerii voievozilor de către patriarhii Constantinopolului, considerând-o un simplu rit al credinței creștine ortodoxe. De altfel, pentru Poartă, patriarhul Constantinopolului era considerat „șeful tuturor creștinilor ortodocși" supuși dominației sale, având deplina autoritate în materie de credință asupra acestora (Dură 1982, 733).

La rândul său, Dimitrie Cantemir ținea să precizeze că „chiar dacă (voievodul) era înlăturat de la tron, atunci când este prezent la serviciul divin în biserica patriarhală el șade totuși în strana principală (a bisericii), unde nimeni altul nu are dreptul de a se așeza, în afara cazului în care unul dintre patriarhi (ortodocși ai Răsăritului) se găsește prezent la Constantinopol. Acest privelegiu este acordat și soției sale, care posedă strana în biserică, în pronaos, strană, ceva mai înaltă decât celelalte" (Cantemir 1997,193).

Nevoia de a primi binecuvântarea Patriarhiei pentru alegerea noului mitropolit se datora faptului că, în realitate, Bisericii Moldovei îi mai lipsea un alt aspect esențial al autocefaliei: privilegiul de a sfinți Sfântul și Marele Mir. După cum se știe, deși în Biserica latină orice episcop poate confecționa mirul, în Biserica Răsăriteană, începând din secolul al IX-lea, acesta este exclusiv privilegiul celor patru patriarhi, care-l trimit, după sfințirea lui în urma unei lungi proceduri liturgice încheiată în Joia Mare, în întreaga lor zonă de jurisdicție. Trimiterea de la centru și acceptarea de către

o biserică locală a Marelui Mir simbolizează legătura de jurisdicție între aceasta și Patriarhia respectivă (Mureşan 2008b, 126).

Relațiile cu Patriarhia Ecumenică, stabilite anterior, au început să crească în intensitate începând cu anii ’60 ai secolului XVI. Începând cu perioada respectivă, se accentuează presiunile financiare excesive din partea Porţii Otomane. Poarta nu mai face cuceriri semnificative, fapt ce a generat o breşă în vistieria statului otoman. Drept sursă pentru completarea acestui gol a servit extorcarea de bani a centrelor ortodoxe din Imperiul Otoman, în special a Patriarhiei Ecumenice, care, la rândul său, se adresau Țărilor Române după ajutor.

Astfel, în urma căderii Bizanțului, voievozii Valahiei și Moldovei și-au asumat protejarea Ortodoxiei. Ei au devenit într-adevăr de jure protectorii Bisericii Ortrodoxe, precum odinioară împărații Bizanțului, prin ungerea lor săvârșită de către patriarhii Constantinopolului (Dură 1982, 734). În ceea ce privește Rusia ortodoxă a epocii, ea nu a cunoscut țari greci și atât alianțe dinastice, cât și numărul de greci rezidenți a scăzut și nu a avut nicio greutate politică. În timp ce domnii din cele două Țări Românești, fie ei autohtoni, fie greci, aspirau întotdeauna la restaurarea Impreriului Bizantin cu capitala la Constantinopol, țarii, începând cu Ivan al III-lea (1462–1505), inspirați de ideea unei a Treia Rome, au vrut să învingă Imperiul Otoman și să fondeze un nou Bizanț. Ideea mesianică a Rusiei și a misiunii sale în lumea ortodoxă – misiune de care țarii de atunci erau convinși – punea piedici ideii de restaurare a Imperiului Bizantin cu împărați greci. Mai mult, patriarhii Constantinopolului nu-i puteau accepta pe țari ca pe propriii lor împărați din moment ce aceștia domneau deja peste un imperiu, având propriul lor patriarh (cel al Moscovei) din 1589. În viziunea lor despre universalismul imperial, patriarhii Constantinopolului nu puteau admite, referitor la acești eventuali candidați la succesiunea împăraților bizantini, alți patriarhi decât pe ei înșiși; ei nu-și puteau deci imagina existența lor fără aceea a unui împărat bizantin, care în ochii lor, ca de altfel ai tuturor grecilor, trebuia să fie restabilit mai devreme sau mai târziu. Era deci normal, ca grecii, împreună cu patriarhul lor de Constantinopol, să-și îndrepte speranțele către cele două țări românești, dând acestora garanția de a fi continuatori ai împăraților bizantini de odinioară. Și aceasta deoarece voievozii munteni și moldoveni doreau tocmai restaurarea Imperiului Bizantin, nu pentru ei înșiși, ci pentru națiunea lor, precum țarii, ci dimpotrivă, pentru greci (Dură 1982, 731).

Adeseori ierarhii sunt aleşi sau numiţi prin simonie sau din interese politice. În această situaţie grea, patriarhii erau schimbaţi des, îndeosebi în secolul XVII, astfel că într-un singur an păstoreau câte trei titulari, fiecare doar câteva luni. Numai între anii 1620 şi 1700, s-au schimbat de peste 40-50 de ori. Iar tragicul a constat în faptul că mulţi din aceşti ierarhi n-au murit de moarte naturală (Istoria 1993, 280).

Evidențiem în această perioadă vizita patriarhului Iosaf al II-lea în Moldova. La sfârșitul așa-numitului Letopiseț Putna I există o însemnare în limba slavonă: „Această scriere a scris-o Isaia de la Slatina, iar puțin mai jos – „În anul acesta a venit patriarhul de la Țarigrad, chir Ioasaf în Țara Moldovei, în zilele lui Alexandru Voievod și în vremea mitropolitului Grigore și în vremea episcopului Anastasie și Eftimie de Rădăuți, în anul 7069 (1561), curgător, luna ianuarie, crugul soarelui 12, al lunii 19,

indicționul 3, epacta 1, numărul de aur 3" (Bogdan 1891, 11). Această însemnare are o semnificație aparte pentru istoria noastră: este vorba de o apropiere a Bisericii Moldovenești de Patriarhia Ecumenică, după mai bine de un veac de la căderea Constantinopolului. După părerea istoricului Gheorghe Pungă, cauza trebuie căutată în renașterea isihasmului bizantin, la mijlocul veacului al XVI-lea (Pungă 1994, 187).

Cele numeroase vizite sunt efectuate însă de patriarhul Ieremia II (1572–1579; 1587–1595), ce se bucura de protecţia domnilor Moldovei, îndeosebi din partea lui Petru Șchiopu (1574–1577; 1578–1579; 1582–1591), de la care a primit în dar casele sale din Constantinopol. Astfel, patriarhul Ecumenic s-a aflat în Moldova în anii 1588, 1589, 1591 (CSȚR, 1972, 600).

Totuși, mai mult din lipsa de bani decât din simţ de mândrie, precum şi formarea unui front comun în lupta împotriva prozelitismului catolic şi protestant, care se accentuase în această perioadă, au venit patriarhii ecumenici în Țările Române. E cazul să subliniem că în urma Uniei de la Brest (1596) o parte din ortodocşi din Rzeczpospolita au fost impuși să o accepte, şi ca urmare a fost creată Biserica Greco-Catolică (Гудзяк 2000, 590). Luând în consideraţie faptul că Moldova ortodoxă era vecină cu Regatul Polon catolic, ne dăm bine seama de acest pericol pentru Moldova, în special, şi pentru întreaga lume ortodoxă, în general.

De altfel, amintim că, la 15 octombrie 1594, nunţiul Malaspina din Varşovia menţionează: „dacă Domnul va câştiga inima acestui popor din Rzeczpospolita se va putea câştiga un milion de suflete, şi pe exemplul lor vor urma Ţara Moldovei şi Muntenia" (Плохий 1989, 25). Tot în această perioadă se vehicula ideea de a trece scaunul patriarhal de la Constantinopol în Rzeczpospolita, la Vilno, Lvov sau Kiev, considerând că astfel va fi mai uşor de a realiza Unia, dar această cale a suferit eşec (Славяне 1991, 83).

Dintre patriarhii ecumenici care au întreţinut legături intense cu Moldova îl menţionăm şi pe Miletie Pigas, care a întreţinut legături cu Ţara Moldovei, atât în calitate de patriarh al Alexandriei (1590–1601), cât şi în calitate de patriarh ecumenic (martie 1597 – martie 1598).

Astfel, Miletie Pigas, ca locţiitor de patriarh al Constantinopolului, nu a fost în Moldova, dar a întreţinut legături cu Ieremia Movilă, materializate prin corespondenţă. Domnul Moldovei i-a trimis patriarhului ajutoare la Constantinopol şi l-a invitat de mai multe ori să vină în Moldova. Chiar i se făgăduieşte că Moldova se va face ctitoră la Patriarhia de Constantinopol. La rândul său, patriarhul a promis să ridice Mitropolia din Suceava la treapta de patriarhie. Un prim pas tăcit în aceasta direcţie a fost înfiinţarea Episcopiei de Huşi în anul 1598 (Pilat 2012, 262-283).

S-a susţinut că, la câţiva ani după înfiinţarea Patriarhiei de la Moscova (26 ianuarie 1589), Biserica Moldovei să fie ridicată la o treaptă mai înaltă de organizare ecleziastică – arhiepiscopie sau patriarhie – fapt ce implicit i-ar fi adus şi deplina neatârnare (Iorga 1995, 239). Deşi vremurile acelea erau deosebit de grele, totuşi vestitul prelat Alexandrian a apreciat cum se cuvine lupta pe care, în acel timp, chiar domnul Ieremia Movilă o duce pentru apărarea Ortodoxiei, ei considerând că este firesc ca „denumirea politică" a acestuia „să fie însoţită şi de mărirea bisericească" în dubla

calitate pe care o avea atunci, şi personal a constituit ca scaunul mitropolitului Moldovei să fie ridicat la rangul de arhiepiscopie. După aceasta, ca şi în alte cazuri, de altfel, urma ca un sobor al patriarhilor ortodocşi să recunoască şi el această nouă situaţie intervenită în viaţa Bisericii Moldovei. Dar şi fără această din urmă formă, la 3 noiembrie 1598, patriarhul Miletie Pigas, întors acum în Egipt, vestind un asemenea fapt mitropolitului Gheorghe Movilă (1595–1600), care deja printr-un hrisov din 3 martie 1597 era intitulat „Chir Gheorghe Moghilă arhimitropolit de Suceava" (DIR A, 1982, 157-158; Şerbănescu 1987, 63), printre altele, îi arată că „scaunul" lui „fiind ridicat acum la rang de arhiepiscopie", el, mitropolitul, pentru „cinstea" ce din acel moment i se cuvenea, ca o consecinţă a înălţării în treaptă a eparhiei sale, „are" „din partea lui, a patriarhului, dreptul să poarte pentru această înaltă demnitate" mantia patriarhală împodobită cu patru râuri (cruci) (numită Palistravion), prescrisă în lumea răsăriteană numai pentru patriarhii scaunelor apostolice şi cârja patriarhală. Săvârşită numai în acest fel, ridicarea în treaptă a Biserici din Moldova, după moda grecească, la rangul de „arhiepiscopie" trebuia să fie ratificat, însă el de unul singur, fără acordul celorlalte scaune patriarhale ortodoxe, nu putea, cum dorise Miletie Pigas (Şerbănescu 1987, 64). Cunoscuta precipitare a evenimentelor din Ţările Române din zilele de glorie ale lui Mihai Viteazul şi plecarea din Constantinopol a prelatului Alexandrian au împiedicat ţinerea sinodului şi, odată cu aceasta, reluarea în discuţie a problemei în cauză (Şerbănescu 1987, 65). Cu toate acestea, izul de largă independenţă a Bisericii Moldovei crescu mult prin actul bisericesc înfăptuiţi de Miletie Pigas şi prestigiul acestuia în lumea creştină a rămas. O mărturie a vremii informează, de pildă, că „mitropolitul Gheorghe Movilă, deşi este moldovean şi de rit ortodox, nu recunoaşte ca superior pe patriarhul de Constantinopol şi nici pe alt patriarh din răsărit" (Şerbănescu 1987, 64).

Totodată, au existat cazuri când Patriarhia Ecumenică s-a amestecat în treburile interne ale Bisericii Ortodoxe din Moldova (Şerbănescu 1987, 66-67). Astfel, în anul 1612 s-a iscat o dispută pentru ocuparea scaunului de patriarh ecumenic devenit vacant în toamna acestui an. Competitorii erau patriarhul Chiril Lucaris al Alexandriei (1638), care 1-a şi condus un foarte scurt timp (octombrie-noiembrie 1612) şi Timotei, mitropolit de Patras. A reuşit acesta din urmă, păstrându-1 apoi până la 30 septembrie 1620, dar în continuare duşmănia dintre ei a rămas. Cum, pe de-o parte, Lucaris avea strânse legături cu Biserica din Ţările Române pe care le vizitase de mai multe ori, şi, pe de altă parte, datorită înălţimii situaţiei pe care acesta pe atunci o avea în lumea creştină, nu se putea lovi direct în el decât cu foarte mare greutate. De bună seamă, noul ecumenic s-a hotărât să pornească lupta împotriva lui, izbind în interesele Bisericii Române. Acesta, desigur, a făcut ca patriarhul ecumenic Timotei (1612–1620) să înceapă să ridice pretenţii de supremaţie canonică asupra acestora, ştirbindu-le astfel din larga autonomie de care se bucurau atunci. Mai mult, amestecul său în treburile interne ale celor două biserici româneşti, a mers şi mai departe – în anii 1615 şi 1617 a scos din scaune pe întâistătorii acestora (prin intermediul patriarhului Ierusalimului Iosaf, care se aflau în Ţara Românească), mitropoliţii Luca de la Târgovişte şi Anastasie Crimca de la Suceava (1621), ceea ce reprezenta un amestec grav în afacerile lor interne şi o încălcare de tradiţiile lor autocefalice (Şerbănescu 1987, 68).

Motivul scoaterii din scaun a lui Anastasie Crimca nu este bine cunoscut. Unii văd la Teofan o încercare de grecizare a Bisericii din Moldova, la care sa-r fi opus Anastasie Crimca, alţii consideră că Anastasie ar fi manifestat „oarecare moliciune" în legătura lui cu catolicii. (Noi credem că motivul a fost împotrivirea creşterii elementului grecesc în Moldova) (Şerbănescu 1987, 69). Ţara Moldovei, prin „vlădica şi mitropolitul şi ceilalţi clerici" au ajuns cu arzmahzar-ul, adică plângerea lor până la înalta Poartă, la sultanul Ahmed I (1603–1617). Prin aceasta arătau că „din vremuri" ei sânt aceia care, potrivit pravilelor fără noimă – se scrie în firman – rezolvă chestiunile privind Bisericile în raialele acelor părţi, tot ei având în stăpânire şi mănăstirile (din ţară), nimeni altcineva (nu poate) avea vreo pretenţie şi amestec în conducerea şi administrarea tuturor acestora. În continuare, desigur referindu-se la cele săvârşite de patriarhul Timotei II, aici amintite, ei arătau că „acum au loc ingerinţe din afară în problemele lor bisericeşti", care, până la acea vreme, „conform datinilor lor, erau rezolvate între ei moldovenii" (Ivan 1975, 677).

Moldovenii s-au adresat de cel puţin două ori patriarhului. Prima dată, credem, la scurtă vreme după înscăunarea patriarhului ecumenic Timotei II, în toamna anului 1612, când acesta, precum s-a semnalat, spre a lovi în Chiril Lucaris, rivalul său, a început să omită pretenţii de supremaţie canonică asupra Bisericii Moldoveneşti. Răspunzându-le, sultanul Ahmed I le arată că în calitatea lui de împărat nu îngăduie nimănui să încalce „acele obiceiuri" ale Bisericilor (a moldovenilor) privitoare la larga autonomie internă a acestuia. Cum însă patriarhul ecumenic Timotei II şi-a continuat acţiunea de amestec în acţiunea Bisericii din Moldova, care de astă dată a culminat, precum s-a arătat, cu scoaterea din scaun, în 1617, a mitropolitului Anastasie Crimca – ceea ce repetau, era o flagrantă ştirbire a independenţei acesteia – moldovenii au cerut sultanului să reînnoiască porunca pe care, în problema de faţă, o dăduse la prima lor plângere. Acesta le-a împlinit voia şi, chiar în anul 1617, a îndreptat un alt firman, către voievodul Radu Mihnea al Moldovei (1616–1619), prin care-i poruncea ca şi „de acum înainte problemele Bisericii Moldovei" care, potrivit datinilor lor, fără teamă cad în seama vlădicăi şi a mitropolitului şi a celorlalţi preoţi din bisericile aflate în pomenita ţară (Moldova), să fie rezolvate de aceştia (de moldoveni). Pe temeiul acestor hotărâri, stăruitor i se cerea lui Radu V. Mihnea ca „de acum înainte, să nu îngăduie cuiva din afară, împotriva obiceiului, să se amestece în problemele dintre ei (moldoveni)". În continuare şi mai apăsat şi mai precis i se poruncea: „şi chiar dacă supărările sunt produse de amestecul Patriarhiei Greceşti – (Patriarhia Ecumenică din Constantinopol) – să nu îngăduie nimănui ca, de acum înainte, să facă ceva contrar tradiţiei, căci nici aceştia – (oamenii patriarhului ecumenic) – nu se mai amestecă din vremuri vechi (în treburile bisericii dn Moldova)" (Şerbănescu, 1987, 70).

Aşadar, şi prin prezenta întărire împărătească a marelui padişah Ahmed I se recunoştea valabilitatea vechilor pravile ale Bisericii Moldoveneşti cu privire la larga ei autonomie internă şi, totodată, se oprea încălcarea acestora de către Patriarhia Ecumenică şi de către organele acesteia. Şi de acum înainte de bună seamă că şi pe temeiul firmanului de faţă, pe întregul ei teritoriu, Biserica Moldovei, în raport cu Patriarhia Ecumenică, avea să activeze, cu totul independent, cu problemele sale de organizare şi funcţionare (Ivan 1975, 678).

În legături strânse cu Ţările Moldovei s-a aflat şi Chiril Lucaris. Crescut în şcoala apusului la Padova şi Veneţia, Chiril Lucaris a fost trimis de către patriarhul Meletie Pigas în Polonia (1584–1600) spre a sprijini Biserica Ortodoxă atât de greu încercată de silniciile iezuite (Istoria 1993, 307).

Domnia lui Chiril Lucaris a coincis cu războiul religios de 30 ani (1618–1648) dintre catolici şi protestanţi, mai precis, dintre iezuiţi şi calvinişti, care şi-au transportat acţiunile din Apus în Răsărit pe teritoriul patriarhiilor ortodoxe. Dacă harta Europei Centrale este însângerată de o conflagraţie europeană — un război de durată, a cărui cauzalitate are şi o colaratură confesională – în estul continentului, înfruntarea dintre prozelitismul reformat şi cel catolic, lipsită de aspecte militare, se desfăşoară pe două fronturi: în Polonia şi la Constantinopol. În faţa activităţii prozelitismului occidental, reacţia instinctivă a Bisericii Ortodoxe a luat inevitabil forma unei utilizări de argumente protestante împotriva catolicilor şi de argumente catolice contra protestanţilor. Lumea greacă este divizată în două tabere şi ceea ce pare a fi doar o controversă teologică, este de fapt o acerbă dispută politică. Prima tabără, cea a „progresiştilor", avându-i ca exponenţi pe Chiril Lucaris şi pe Teofil Korydaleo, influenţaţi de spiritul Reformei şi de curentul filosofic denumit „neoaristotelieni", beneficia de sprijinul ţărilor protestante, prin intermediul diplomaţilor acreditaţi la Poartă, în vreme ce cea de a doua tabără, cea a „tradiţionaliştilor", avându-l în frunte pe Meletie Sirigos, beneficia de sprijinul diplomaţilor catolici. Această dispută din interiorul Marii Biserici a avut ecouri în întreaga lume ortodoxă şi în afara ei, lăsând impresia unei profunde crize a întregii Ortodoxii. Alternanţa celor două partide la cârma Patriarhiei Ecumenice va determina o emigraţie către spaţiul românesc a membrilor marcanţi ai partidei aflate în opoziţie (Pilat 2007, 145).

Chiril Lucaris a urmat lui Meletie Pigas în scaunul patriarhal al Alexandriei în anul 1601. Ca exarh al patriarhului Meletie, în 1589, mergând în Polonia, a poposit şi în Iaşi. În 1589, la Iaşi a predicat la 1 martie (Duminica Ortodoxiei), 15 martie (Duminica Sfintei Cruci), 18 aprilie (Duminica Tomii). În urma unor intrigi, pe când era locţiitor al scaunului ecumenic, a fost nevoit să se retragă în Ţările Române. Astfel, în noiembrie 1613 se afla la Iaşi, unde a rămas până la 1 ianuarie 1614, când se afla la Bucureşti. În 1620, Chiril Lucaris a trecut de la scaunul Alexandriei ca titular al Constantinopolului. În momentul acelei transferări Chiril Lucaris se găsea din nou în Moldova. Astfel, în perioada respectivă a cunoscut curtea lui Ieremia Movilă, Ştefan Tomşa, Gaspar Graţiani, Alexandru Iliaş (Ivan 1975, 679).

Relaţii deosebit de importante cu Patriarhia din Constantinopol în această perioadă a întreţinut domnul Moldovei Vasile Lupu (1634–1653).

Pe lângă disputele de ordin politico-confesional, Patriarhia Constantinopolului trecea printr-o perioadă de criză, iar situaţia patriarhilor, şederea lor în scaunul patriarhal era dependentă şi de voinţa sultanilor, care cereau dări. De altfel, perioada 1633–1654 a fost o perioadă de instabilitate, pe scaunul ecumenic şezând pe rând nouă patriarhi. Dintre aceştia, în perioada menţionată, şapte au fost nevoiţi să plece din scaun sau să revină (Istoria 1993, 593).

În 1640 datoriile Patriarhiei din Constantinopol faţă de Poartă ajunsese a fi atât de mari, încât apăruse primejdia ca sultanul să desfiinţeze această înaltă instituţie a

Bisericii Ortodoxe. Drept urmare, patriarhul Partenie (1639–1644) a cerut lui Vasile Lupu banii necesari pentru a achita această datorie. Domnul Moldovei a acceptat să plătească marile sume de bani, înaintând însă un şir de condiţii – pe viitor activitatea administrativă şi economică a Patriarhiei să fie reglementată prin intermediul unei comisii alcătuită din 3-4 mitropoliţi epitropi aleşi de sinod, Patriarhia trebuia lăsată, timp de şase luni, în seama lui Vasile Lupu; pentru el şi neamurile sale Vasile Lupu cerând doar pomenirea la slujbele religioase (Istoria Românilor 2003, 137-141). Trebuind să dea deplină ascultare hotărârilor sale chiar şi în privinţa alegerii pe viitor a patriarhului însuşi – toate acestea au fost stabilite într-o scrisoare, adresată arhiereilor şi clericilor din Constantinopol, prin care constată că cel care-1 precedase pe Partenie I tulburase Biserica întru totul, „a nimicit-o, cufundând-o îndoit şi întreit în marea prăpastie a datoriei", şi că, „tirania şi neomenia, socotinţa ce a arătat către dumneavoastră, continuă domnul, n-am vrut să o sufăr şi m-am învoit la căderea lui şi n-o tăgăduiesc, astfel, a fost răsturnat ...şi izgonit din scaun şi scăpat de tiranie". Negocierile care au durat câteva luni şi s-au încheiat favorabil pentru redresarea afacerilor financiare ale Patriarhiei, deoarece domnul Moldovei a plătit de la vistierie peste 2 000 000 aspri vechea datorie a Patriarhiei, plus alţii 48 000 de aspri din datoria cea nouă, la care se mai adaugă alţi 468 000 de aspri (Iorga 1913, 118-119; Iorga 1972, 377). Drept răsplată pentru cele dăruite din belşug, scria N. Iorga, se hotărăşte de Marele Sinod a se da Moldovei rămăşiţele Sfintei Paraschiva (mai 1641) (Paul de Alep 2014, 189). La 1653 Paul de Alep consemnase însă următoarele despre acest eveniment: „... Am înjenunchiat şi ne-am închinat la moaştele Sfântei Parascheva bulgăroaica, cea Nouă, pe care [domnul] trimisese de le adusese de la Constantinopol, din biserica Patriarhiei (Sfântul Gheorghe - *n.a.*), căci erau păstrate în tainiţa în care se aflau moaştele sfinţilor... S-au plătit la Patriarhie mai mult de două sute, poate chiar trei sute de mii [piaştri], pentru a îmbunătăţi starea în care se aflau, dar nu a fost cu putinţă..." (CSŢR, V, 1973, 49).

Când prelații i-au adus trupul, domnul a desemnat pe capugii săi pentru a-i face mai multă cinste și pentru a-i spori, prin acesta, faimă. Informația lui Paul de Alep că domnul a mai plătit o sumă mare pentru ca moaștele să fie predate în bună stare, este importantă. Ea confirmă știrea din alte izvoare că Vasile Lupu a achitat, pentru răscumpărarea de la turci a Sfintei, patru poveri și 68 000 de aspri (Iorga 1972, 13). Acesta înseamnă că aducerea în Moldova a sacrelor relicve nu a fost un simplu cadou al Patriarhiei, așa cum s-a lăsat să se înțeleagă, darul l-a constituit doar încuviințarea de a se aduce moaștele de la Constantinopol la Iași. Valoarea lor și cheltuielile de transport au fost plătite de Vasile Lupu peste suma de bani dată Patriarhiei, la cererea acesteia (Szekely 1994, 74).

În veacul XVII, Moldova adăpostea, pe lângă relicve mărunte, și moaștele Sfântului Ioan cel Nou, aduse în vremea lui Alexandru cel Bun. Ele erau depuse în biserica Sfântul Gheorghe din Suceava – sediul Mitropoliei Moldovei. După opinia Mariei Magdalena Szekely, aducerea în Iași, la mănăstirea Trei Ierarhi, a moaștelor Sfintei Paraschiva a fost un act prin care Vasile Lupu a dorit să asigure ctitoriei sale un ascendent față de biserica mitropolitană din Suceava. După părerea acesteia, mănăstirea

Trei Ierarhi urma să devină sediul noii Mitropolii a Moldovei (Szekely 1994, 74-75). Dezvoltând această direcție, Dumitru Nastase ajunge la concluzia că biserica Trei Ierarhilor urma să devină catedrală patriarhală, aici urmând să rezideze un patriarh a cărui jurisdicție s-ar fi întins asupra tuturor Țărilor Române (Nastase, 1994. 43-49;Pilat, 2006, 147; Eremia 2013, 519-554).

Cum era şi firesc, condiţiile puse de Vasile Lupu Patriarhiei din Constantinopol au fost acceptate. Doi ani mai târziu, primul bilanţ al noii administraţii, controlate de domnul Moldovei, prin capuchehaia sa din capitala Imperiului Otoman, s-a dovedit totuşi necorespunzătoare, acest fapt a dus la înlăturarea din funcţie a patriarhului şi alegerea altuia, a lui Partenie al II-lea, la sugestia domnului Moldovei. Într-o scrisoare din 10 decembrie 1644, primită de Vasile Lupu din partea sinodului Patriarhiei, se arată că datoria acestei instituţii se ridicase atunci la peste 25 000 ruble (Dobjanschi, V. Simeon, 1979, 15). Dar nici noul patriarh ales nu s-a putut confrunta cu dispoziţiile date de domnul Moldovei cu privire la administrarea chibzuită a veniturilor Patriarhiei şi el făcuse noi datorii, achitate din nou de Vasile Lupu, fapt pentru care şi el a fost înlocuit la numai doi ani de păstorie. În anul 1645, Vasile Lupu a corespondat şi cu ţarul Rusiei, Mihail Fedorovici, căruia i-a cerut cu smerenie ajutor pentru Patriarhia Ecumenică, înfăţişând situaţia dramatică a Bisericii constantinopolitane, aflată sub stăpânirea nemiloasă a turcilor (Iorga 1913, 118; Şerban, 1991, 190). Prin ridicarea Patriarhiei de Constantinopol, Vasile Lupu a urmărit să restabilească întreaga lume ortodoxă bazată pe demnitate, dar a fost înşelat în această privinţă de patriarhul Partenie. Pentru pedepsirea înaltului cleric care s-a dovedit a fi nevrednic, Vasile Lupu a plătit o sumă de 15 000 de taleri, iar vinovatul a fost spânzurat în Constantinopol în anul 1645, în faţa bisericii Sfânta Sofia (Pippidi, 1983, 203). În realitate, timp de patru ani, până la destituirea lui Partenie, datorată aceluiaşi Vasile, care a vrut, de fapt, ca patriarh pe mitropolitul său, moldoveanul Varlaam, autoritatea supremului ierarh al Bisericii Ortodoxe va fi necontenit îngrădită de comisia de control pe care fusese nevoit să o admită (Istoria Românilor 2003, 145). Patronajul său asupra Patriarhiei Ecumenice odată statornicit a fost recunoscut şi în anii următori (1643, 1646), ajungând la aspecte majore, precum îndepartarea din funcţie a patriarhilor Partenie I şi Partenie al II-lea, este numirea lui Ioanachie al II-lea, Atanasie al III Patelaros, care a stat un timp în Moldova, şi Paisie I. Începând cu anul 1651, influenţa domnului în oraşul sfânt Constantinopol, oraşul care valora singur cât un imperiu, a scăzut, crescând în schimb influenţa Angliei, care diplomatic i-a sprijinit pe Chiril al III-lea şi pe Paisie I, fost mitropolit de Larisa, să ocupe scaunul Patriarhiei Constantinopolitane (Pippidi 1983, 203).

Din cele expuse putem concluziona că, din momentul constituirii Ţării Moldovei, domnii au stabilit diverse legături cu Patriarhiile Apostolice (Constantinopol, Ierusalim, Alexandria, Antiohia).

Legăturile Bisericii Moldoveneşti cu Patriarhia din Constantinopol purtau mai mult un caracter politic. Patriarhii erau interesați în menținerea unor domni ortodocşi la tronul Moldovei, care ar susține material Patriarhia. În relațiile cu Patriarhia Ecumenică, Biserica Ortodoxă din Moldova s-a bucurat de o anumită independenţă faţă

de aceasta. În ceea ce privește legătura de credință, ea era formală. Același caracter aceste raporturi au purtat și în secolul al XVII-lea.

Astfel, în urma căderii Bizanțului, voievozii Valahiei și Moldovei și-au asumat protejarea Ortodoxiei. Ei au devenit într-adevăr de jure protectorii Bisericii Ortodoxe, precum odinioară împărații Bizanțului, prin ungerea lor săvârșită de către patriarhii Constantinopolului.

Aceste legături au fost întreținute pe parcursul a câtorva secole prin diverse acțiuni ale domnilor, care veneau cu bogate danii, inclusiv sume de bani.

Analizând scopul vizitelor patriarhilor, se estimează că ele erau destinate pentru stabilirea unor contacte diplomatice, obținerea de venituri destinate centrelor ortodoxe răsăritene, pentru înființarea unor centre de cultură teologică, școli și tipografii, cu caractere arabe și grecești, cu care să se poată întreține Ortodoxia în locurile principale ale Orientului Ortodox de sub stăpânirea otomană.

Totuși, mai mult din lipsa de bani decât din simț de mândrie, precum și formarea unui front comun în lupta împotriva prozelitismului catolic și protestant, care se accentuase în această perioadă, au venit patriarhii ecumenici în Țările Române.

ABREVIERI

AARMSI = Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
AAR = Analele Academiei Române
AIIX = Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași
AP = Analele Putnei
CSȚR = Călători străini privind Țările Române
DIR = Documente privind istoria României
MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei
SMIM = Studii și Materiale de Istorie Medie

BIBLIOGRAFIE:

Bogdan 1891: I. Bogdan, Vechile cronici moldovenești până la Urechia (București, 1891).

Cantemir 1997: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chișinău, 1997).

Candu 2009: T. Candu, Biserica din Țara Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Teză de doctorat sub formă de manuscris (Chișinău, 2009).

CSȚR 2001: CSȚR, Vol. X (2) (București, 2001).

CSȚR 2000: CSȚR, Vol. X, P. I (București, 2000).

CSȚR 1972: CSȚR, Vol. IV (București, 1972).

Dobjanschi, Simion 1979: A. Dobjanschi, V. Simeon, Arta în epoca lui Vasile Lupu (București, 1979).

DIR, A. 1982: DIR, A. Moldova. Veacul XVI, Vol. IV (1591–1600) (București, 1982).

Dură 1982: I. Dură, Voievozii Valahiei și Moldovei și patriarhii ortodocși ai răsăritului în a doua jumătate a secolului al XVII: În: GB, Nr. 9-10, (București, 1982), 729-754.

Eremia 2010: I. Eremia, Statutul juridic internațional al Țării Moldovei (de la origini până la începutul secolului al XVI-lea) (Chișinău, 2010).

Eremia 2013: I. Eremia, Diplomație și religie în Europa de Est la mijlocul secolului XVII. Reflecții pe marginea unei cărți apărute la Moscova. În: Arhiva Modaviae, vol. V (Iași, 2013), 519-554.

Gonța 2010: Gh. Gonța, Prăbușirea echilibrului european la mijlocul secolului al XV-lea și începutul confruntărilor Țării Moldovei cu Imperiul Otoman. În: History and Politics. Revistă de Istorie și Politică. Anul V, Nr. 2 (10) (Chișinău, 2010), 5-14.

Iorga 1972: N. Iorga, Bizanţ după Bizanţ (Bucureşti, 1972).

Iorga 1995: N. Iorga, Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor, Vol. I, ed. II (Bucureşti, 1995).

Iorga 1913: Iorga N., Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutela Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe. În: AAR, Tom XXXVI (Bucureşti, 1913).

Iorga 1928–1929: Mărturii armenești despre români din Valahia și Moldova, veiletele guvernate de principi creștini de Părintele Hugas Ingigian (1758–1843), comunicat de H. Dj. Sirouni, prezentat de N. Iorga la ședința de la 16 noiembrie 1928. În: AR MSL, S. III, Tomul IX, Cultura Națională (București, 1928–1929), 255-316.

Istoria 1993: Istoria Bisericească Universală, vol. II (Bucureşti, 1993).

Istoria Românilor 2003*:* Istoria Românilor, vol.V (Bucureşti, 2003).

Ivan 1975: I. Ivan, Patriarhi ortodocşi în Moldova. În: MMS, Nr. 9-10 (Iași, 1975), 668-698.

Mureșan 2008a: D. Mureșan, Bizanț fără Bizanț? Un bilanț. În: SMIM, vol. XXVI (Brăila, 2008), 285-324.

Mureșan 2008b: D. Mureșan, Patriarhia ecumenică și Ștefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare. În: In memoriam Alexandru Elian (Timișoara, 2008), 87-187.

Nastase 1994: D. Nastase, Coroana lui Vasile Lupu. În: AIIX, Vol. XXXI (Iaşi, 1994), 43-49.

Negrei 1995: I. Negrei, Înființarea Mitropoliei Moldovei. Iosif – primul mitropolit al Moldovei. În: Cugetul, Nr. 1-2 (Chișinău, 1995), 39-43.

Parasca 2002: P. Parasca, La obârșia Mitropoliei Țării Moldovei (Chișinău, 2002).

Paul de Alep 2014: Paul de Alep, Jurnal de călătorie în Moldova si Valahia. Studiu introductiv de Ioana Feodorov (București/Brăila, 2014).

Păcurariu 1992: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, V–II (Bucureşti, 1992).

Pippidi 1983: A. Pippidi, Tradiţia politică bizantină în Ţările Române în secolele XVI–XVIII (Bucureşti, 1983).

Pop 2018: Ioan-Aurel Pop, A. Simion, Re de Dacia. Un proiect de la sfârșitul Evului Mediu (Cluj-Napoca, 2018).

Pilat 2005: L. Pilat, Biserică si putere în Moldova în a doua jumătate a secolului XV. În: AP, I (Putna, 2005), 133-150.

Pilat 2009: L.Pilat, Vizita Patriarhului de Constantinopol Ioachim I în Moldova. În: Contribuţii privitoare la relaţiilor dintre Ţările Române şi Bisericile Răsăritene în secolele XIV–XIX. Editate de Petronel Zahariuc (Iaşi, 2009), 75-80.

Pilat 2012: L. Pilat, Între Roma și Constantinopol. Biserica și puterea în vremea lui Ieremia Movilă. În: L. Pilat, Studii privind relațiile Moldovei cu Sfântul Scaun și Patriarhia Ecumenică (secolele XIV–XVI) (Iași, 2012), 262-283.

Pilat 2007: L. Pilat, Ortodoxie, catolicism şi Contrareformă în Moldova la mijlocul secolului XVII. În: Etnie şi confesiune în Moldova medievală (coord. I. Toderaşcu) (Iaşi, 2007), 145-147.

Pungă 1994: Gh. Pungă, Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu (Iaşi, 1994).

Szekely 1994: M. Szekely, Un proiect nerealizat: Mitropolia de la Trei Ierarhi. În: AIIX, vol. XXXI (Iaşi, 1994), 73-76.

Şerban 1991: C. Şerban, Vasile Lupu Domn al Moldovei (1634–1653) (Bucureşti, 1991).

Şerbănescu 1987: N. Şerbănescu Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului (1885–1985). În: Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române (1885–1985) (Bucureşti, 1987).

Гудзяк 2000: Б. Гудзяк, Криза і Реформа. Кииівська Митрополия, Царгородский Патріархат і генеза Берестейськой уніі (Львів, 2000).

Плохий 1989: С. Плохий, Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в 16-17 в. (Киев, 1989).

Славяне 1991: Славяне и их соседи. Выпуск 3 (Москва, 1991).

RELAȚII ISTORICE ÎNTRE ROMÂNIA ȘI ELVEȚIA: CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND CREȘTINISMUL ÎN CELE DOUĂ ȚĂRI[1]

Lilian CIACHIR

Relations historiques entre la Suisse et la Roumanie: quelques exemples concernant le christianisme dans les deux pays

Résumé

La Roumanie et la Suisse sont très différentes à bien des points de vue, mais elles ont également beaucoup en commun. Dans cet article nous avons l'intention de souligner certains traits communs qui unissent ces deux pays en mettant en évidence les éléments chrétiens communs, le christianisme étant l'un des éléments constitutifs de l'identité de l'Europe. Dans la première partie, nous ferons référence aux débuts du christianisme sur les territoires des deux pays, de sorte que nous évoquerons plus tard certains éléments de similitude entre les deux pays. Ainsi, nous présenterons les figures lumineuses de saint Daniel l'Hésychaste en comparaison avec celles de Nicolas de Flue - représentants sacrés du christianisme des deux pays qui ont influencé les puissances séculières de leur époque. Ensuite, nous poursuivrons avec les exemples de Johannes Honterus, de la Confession de foi suisse (Confessio helvetica postérieur), de Henri Bullinger et de Ioan Iacob Heraclid et, enfin, avec les Romanches pour montrer les liens et les similitudes entre le christianisme suisse et le christianisme roumain.

Mots-clés: *Christianisme, Suisse, Roumanie, Johanes Honterus, Confessio helvetica postérieur, Romanche, Daniel l'Hésychaste, Nicolas de Flue.*

Prin acest articol ne propunem să scoatem în evidență câteva dintre relațiile istorice România–Elveția la nivelul creștinismului. Motivul pentru care am ales această temă îl constituie preocupările mele în ceea ce privește studiul comparat al creștinismului din secolul al XVI-lea.

Vom începe prin a spune câteva cuvinte despre ce este creștinismul în general și despre începuturile sale în ambele țări.

---

[1] Articol publicat într-o primă variantă în limba franceză cu titlul „Relations historiques entre la Suisse et la Roumanie au niveau du christianisme – quelques exemples" în Actes du symposium international le livre. La Roumanie. L'Europe, 4ème édition, tome III, Troisième section – Latinité orientale, 20 – 23 Septembre 2011, Editura Biblioteca Bucureştilor, București, 2012, p. 45-57. Textul de față reprezintă o variantă îmbunătățită și adăugită.

Creștinismul este religia care își are originile în persoana, învățătura și activitatea lui Iisus Hristos. Creștinismul a apărut în momentul venirii lui Iisus Hristos pe lume „*la plinirea vremii*”[2], cum spune apostolul Pavel în Epistola sa către Galateni. După cum clarifică Evanghelia după Luca[3], Iisus Hristos s-a născut în timpul domniei lui Irod, regele provinciei romane Iudeea, și al procurorului roman Quirinus, guvernatorul Siriei.

În ceea ce privește anul exact al nașterii Sale, există dispute între istorici, dar marea majoritate este de acord că Iisus s-a născut cu 4 sau 5 ani înainte de 753 Ab urbe condita, și nu în 753 Ab urbe condita așa cum spune Dionisie Exiguul.

Tradiția creștină fixează data nașterii lui Hristos pe 25 decembrie.

1. Începutul creștinismului în Elveția și România

În ceea ce privește începutul creștinismului în cele două țări despre care vorbim, sursele ne spun următoarele:

1.1. Creștinarea în Elveția

După cum spune Anne Bielman în articolul său publicat în „Dictionnaire historique de la Suisse”: „*Prin structurile Imperiului Roman s-a răspândit creștinismul pe teritoriul Elveției actuale. În secolul al IV-lea, o reformă administrativă a creat patru prefecturi împărțite în dieceze, ele însele subdivizate în provincii. Teritoriul Elveției depindea de șase provincii. Localități antice precum Geneva, Sion, Chur sau Basel au devenit civitate (orașe) autonome, ceea ce a avut repercusiuni pentru crearea de biserici și scaune episcopale (Eparhii) în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. Acest teritoriu fiind mai romanizat și mai urbanizat în partea sa de vest și de sud (Platou, Lacul Geneva, Ticino) decât în partea sa de est, răspândirea creștinismului nu s-a petrecut în mod liniar și a durat câteva secole. Nu avem mărturie directă despre prezența creștinilor în Elveția până în 313, când împăratul Constantin a declarat creștinismul religie oficială. Cu toate acestea, tradiția legendară menționează o dezvoltare timpurie a creștinismului în Elveția. Astfel, potrivit unei legende care datează probabil din secolul al VIII-lea, regele englez Lucius i-ar fi convertit pe păgânii de pe teritoriul Elveției în vremea Apostolului Pavel. Legenda Sfântului Beat, prezentat ca primul apostol al lui Hristos din regiunea Thun, s-a născut în secolul al XIII-lea și a fost scrisă în secolul al XVI-lea. Relatarea masacrului Legiunii Theban din Agaune (Saint-Maurice), în timpul marii persecuții din 303-305, a fost scrisă în secolul al V-lea de Eucher, episcop de Lyon. Din secolele al IX-lea și al XIII-lea, la acest ciclu legendar s-au alăturat alți martiri: Ursul și Victor de Solothurn, Felix și Regula din Zurich, Verena din Zurzach și, în final, Exupérance din Zurich. Aceste texte pot fi legate de descoperirea mormintelor romane, dar nu constituie dovezi istorice fiabile referitoare la începuturile creștinismului în Elveția. Pe de altă parte, mărturisesc despre voința de a întemeia,*

---

2 Galateni 4:4.

3 Luca 2.

încă din secolul al IV-lea, o identitate creştină având istoria şi locurile sale de cult."[4]

Ceea ce se reține din această expunere este faptul că creştinismul din Elveția datează, cel puțin în conformitate cu legenda Sfântului Beat, din vremea apostolilor. Originar din Marea Britanie, Sfântul Beat a fost botezat de Sfântul Petru, la Roma.

1.2. Creştinarea în România

Creştinarea românilor corespunde perioadei de formare a poporului român şi este un subiect destul de controversat. În continuare vom prezenta câteva poziții cu care suntem de acord.

Creştinismul pe teritoriul României actuale (fosta provincie Scythia Minor) a apărut încă din primul secol al erei creştine. Există mai multe surse care susțin acest fapt[5], dar cea mai importantă este cea a istoricului ecleziastic Eusebiu din Cezareea (n. 265 – d. 339) care spune în „Istoria ecleziastică" următoarele: „*Sfinții Apostoli ai Mântuitorului, precum şi ucenicii lor, s-au împrăştiat în toată lumea locuită pe atunci. După tradiție, lui Toma i-au căzut sorții să meargă în Partia, lui Andrei în Sciția, lui Ioan în Asia*" (Eusèbe 1905).[6]

---

[4] „C'est à travers les structures de l'Empire romain que le christianisme s'est propagé dans le territoire de la Suisse actuelle. Au IVe s., une réforme administrative créa quatre préfectures divisées en diocèses, eux-mêmes subdivisés en provinces. Le territoire de la Suisse dépendait de six provinces. Des localités anciennes comme Genève, Sion, Coire ou Bâle devinrent des civitates (cités) autonomes, ce qui eut des répercussions pour la création d'églises et de sièges épiscopaux (Diocèses) dans la seconde moitié du IVe s. Ce territoire étant davantage romanisé et urbanisé dans sa partie occidentale et méridionale (Plateau, arc lémanique, Tessin) que dans sa partie orientale, la diffusion du christianisme ne s'y fit pas de façon linéaire et prit plusieurs siècles.Nous ne possédons aucun témoignage direct de la présence de chrétiens en Suisse avant 313, lorsque l'empereur Constantin déclara le christianisme religion officielle. Toutefois, la tradition légendaire fait état d'un essor précoce du christianisme en Suisse. Ainsi, selon une légende datant probablement du VIIIe s., le roi anglais Lucius aurait converti des païens sur le territoire suisse au temps de l'apôtre Paul. La légende de saint Béat, présenté comme le premier apôtre du Christ dans la région de Thoune, est née au XIIIe s. et fut rédigée au XVIe s. Le récit relatif au massacre de la Légion thébaine, à Agaune (Saint-Maurice), au cours de la grande persécution de 303-305, fut rédigé au Ve s. par Eucher, évêque de Lyon. Du IXe au XIIIe s., d'autres martyrs furent rattachés à ce cycle légendaire: Ours et Victor de Soleure, Félix et Regula de Zurich, Vérène de Zurzach, enfin Exupérance de Zurich. Ces textes peuvent être liés à la découverte de tombes romaines, mais ils ne constituent pas des témoignages historiques fiables sur les débuts du christianisme en Suisse. En revanche, ils attestent de la volonté de fonder, dès le IVe s., une identité chrétienne possédant son histoire et ses lieux de culte". Disponibil: http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F11507.php (Accesat: 15.06.2019) (Bielman 2005).

[5] Prof. Emilian Popescu a dedicat multe din studiile sale acestui subiect, din care amintim „Izvoarele Apostolice ale creştinismului românesc: Sfântul Apostol Andrei şi Tomisul" (Popescu 1994, 80-88).

[6] „Les affaires des Juifs en étaient là ; les saints apôtres et disciples de notre Sauveur se trouvaient alors dispersés par toute la terre. Thomas selon la tradition reçut en partage le pays des Parthes, André eut la Scythie, Jean, l'Asie où il vécut; sa mort eut lieu à Ephèse. Pierre paraît avoir prêché dans le Pont, en Galatie, en Bithynie, en Cappadoce et en Asie aux juifs de la dispersion. Venu lui aussi à Rome en dernier lieu, il y fut crucifié la tête en bas, ayant demandé de souffrir ainsi", Hist. Eccl. III, i, 1-3. Disponibil: http://remacle.org/bloodwolf/historiens/eusebe/histoire3.htm#I (Accesat : 14.06.2019) (*Eusèbe 1905*).

O altă sursă importantă, foarte interesantă și pentru tema noastră generală, care evidențiază prezența timpurie a creștinismului pe teritoriul României actuale, este cea a lui Raymund Netzhammer (n. 1862 la Erzingen / Baden – d. 1945 în Elveția) (Netzhammer 1906)[7].

Așa cum am mai spus, formarea poporului român (unirea dacilor și a romanilor în secolele II-VI) coincide cu apariția creștinismului pe acest teritoriu. Această coincidență rezultă din faptul că poporul român este singurul popor născut „creștin".

Dovezile arheologice care confirmă existența creștinismului pe acest teritoriu datează din secolul al III-lea. „*Prima menţiune scrisă despre creştini în Dobrogea se referă la doi martiri orientali, Epitect şi Astion, morţi în Halmyris pe la anul 290, deci în timpul domniei lui Diocleţian*" (Popescu 1992, 85-99).

În ceea ce privește faptele istorice și situația confesională de pe teritoriul României, voi cita aici Asociația Mondială a Bisericilor AIDRom (București): „*… o episcopie catolică a fost ridicată la Alba Iulia (Transilvania) în secolul al XI-lea; în 1359 a fost fondată o mitropolie ortodoxă în Argeș, în regiunea Țării Românești. Biserica Ortodoxă Română a devenit independentă în 1885, iar în 1925 a fost ridicată la rangul de patriarhat. În Transilvania, unde sunt stabilite multe biserici, a fost aplicată o legislație tolerantă și exemplară la o vârstă remarcabil de fragedă (1568). Au fost recunoscute diverse denumiri și au primit același statut, astfel încât protestanții austrieci, de exemplu, au putut găsi refugiu acolo. Marea diversitate care caracterizează bisericile din România și mai ales din Transilvania provine parțial de la originea etnică a locuitorilor. În general, românii aparțin Bisericii Ortodoxe și Bisericii Catolice de ambele rituri; Reformații, unitarienii, majoritatea catolicilor și unii luterani sunt de origine maghiară și trăiesc în cea mai mare parte în Transilvania.*

---

[7] „Mit Ovid sind wir bereits in die christliche Zeitrechnung hereingekommen und stehen nicht mehr sehr ferne von jenen Jahren, in welchen die Apostel auseinandergingen, um die Heilslehre Jesu Christi in aller Welt zu verkünden. Schon öfters ist behauptet worden, dass die Dobrogea auch die Ehre und das Glück gehabt hatte, einen dieser heiligen Apostel, den hl. Andreas, auf ihrem Boden zu sehen. Wenn sich indes auch die Möglichkeit, ja sogar die Wahrscheinlichkeit der Predigt des hl. Andreas in den griechischen Kolonien der heutigen Dobrogea nicht wegleugnen lässt, so muss anderseits doch gesagt werden, dass keine zwingenden und über jeden Einwand erhabenen Beweise für eine solche Behauptung vorliegen. Auch für den Fall, dass kein Apostel in der Dobrogea sollte gepredigt haben, sind wir dennoch zur Annahme berechtigt, dass dort der Same des Christentums frühe ausgestreut wurde, denn bei dem regen Handelsverkehr der kleinasiatischen und makedonischen Seestädte, in welchen der heilige Paulus seine Aufsehen erregenden Predigten gehalten hatte, mit den griechischen Kolonien am Pontus Euxinus, ist eine Verpflanzung und rasche Verbreitung der christlichen Lehre in diesen Hafenplätzea ganz selbstverständlich. Wie wir aber für diese Art der Einführung des Christentums im alten Tomi und seiner Umgebung keine direkten Zeugnisse ausweisen können, ebensowenig kann man mit aller Sicherheit dartun, dass mit den römischen Truppen Christen ins Land gekommen seien, obgleich hiefür viele Wahrscheinlichkeitsgrade sprechen, da gerade in dem kaiserlichen Heere Trajans gegen die Dakier erwiesenermassen viele Soldaten dienten, welche aus Kleinasien, Italien, Dalmatien und Spanien stammten, wo das Christentum sehr frühe und sehr stark verbreitet war." „Die christlichen Altertilmer der Dobrudscha", Bukarest, 1906, p. 6-7. Disponibil : http://archive.org/stream/diechristlichen00netzgoog#page/n4/mode/2up (Accesat : 14.06.2019) (Netzhammer 1906).

Credincioșii Bisericii Evanghelice a Mărturisirii din Augsburg sunt cei mai mulți membri ai minorității germane din Transilvania" (AIDRom 2001)[8].

Iată o scurtă schiță despre ce se înțelege prin creștinism în general și despre începuturile sale în ambele țări.

Îndrăznim să afirmăm aici că, presupunând că Elveția a fost creștinată de Sfântul Beat și România de Sfântul Andrei, s-a stabilit astfel o legătură spirituală între cele două țări încă de la începuturile creștinismului. În plus, faptul că Sfântul Beat a fost botezat de Sfântul Petru, fratele Sfântului Andrei, întărește și mai mult relația dintre cele două țări, fapt ce va fi reliefat și în exemplul lui Nicolas de Flue și al lui Daniil Sihastrul.

2. Exemple de relații creștine istorice între România și Elveția

În cele urmează vom da câteva exemple de relații creștine istorice între România și Elveția.

Voi începe această parte a prezentării mele spunând că relațiile dintre creștinii din ambele țări au existat mult mai de timpuriu decât ceea ce se știe până acum și că acest subiect reprezintă o nișă de cercetare în domeniul istoriei creștinismului universal.

Un exemplu în acest sens, care de altfel îmi este foarte drag, referitor la doi pustnici – un elvețian și un român – vine în susținerea afirmației mele anterioare. Este vorba despre Nicolas de Flue, născut la Flüeli în 1417 și decedat în 1487, elvețian din cantonul Obwald și patron al Elveției, și despre Daniil Sihastrul, român din Rădăuți, născut la începutul secolului al XV-lea și decedat în 1496. Ambii au trăit aproximativ în aceeași perioadă – secolul al XV-lea.

Ambii au fost pustnici: Nicolas de Flue s-a retras la un schit în 1467 la vârsta de 50 de ani; Daniil Sihastrul a intrat în mănăstire la 10 ani, iar în 1450 a părăsit mănăstirea pentru a se retrage într-un schit din nordul țării, în apropierea Mănăstirii Putna. Și, nu în ultimul rând, ambii au avut o influență majoră asupra puterii politice a vremurilor lor.

În cartea sa "Nicolas de Flue. Un silence qui fonde la Suisse", Phillipe Baud spune: „*Tată de familie respectat și activ în viața politică a cantonului său, Nicolas de Flue s-a retras într-o zi, cu acordul soției sale, într-un schit din care nu a mai ieșit. Din adâncurile tăcerii și a rugăciunilor sale a devenit un sfătuitor ascultat, nu numai în chestiuni spirituale, ci și în domeniul politic. Un mesaj din partea lui, al cărui conținut nu a fost niciodată dezvăluit, a permis tinerei Confederații Elveține să nu se afunde în războiul civil și să pună bazele organizării sale*" (Baud 1993, copertă verso)[9].

În România, Daniil Sihastrul se prezintă ca duhovnic al voievodului Ștefan cel Mare sau Ștefan al III-lea cel Mare. Pentru a contura mai bine această calitate a lui

---

[8] AIDRom 2001 : AIDRom, La Roumanie : un pays chrétien – descrierea situației ecumenice în România prezentată de asociația Ecumenică a Bisericilor din România AIDRom (București) publicată la 1.01.2001 pe site-ul Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Documentul este disponibil online la următoarea adresă: https://www.oikoumene.org/fr/resources/documents/commissions/faith-and-order/xi-week-of-prayer-for-christian-unity/2001/ecumenical-situation-in-romania (accesat: 14.06.2012) (AIDRom 2001).

[9] „Père de famille respecté et actif dans la vie politique de son canton, Nicolas de Flue s'est un jour retiré, avec l'accord de sa femme, dans un ermitage dont il n'est plus ressorti. C'est du fond de son silence et de sa prière qu'il est devenu un conseiller écouté, non seulement en matière spirituelle, mais aussi dans le domaine politique. Un message de lui, dont on n'a jamais divulgue le contenu, a permis a la jeune Confédération helvétique de ne pas sombrer dans la guerre civile et de mettre en place les bases de son organisatio".

Daniil Sihastrul, voi cita un scurt text al lui Ovidiu Cristea: *„Numărul destul de important de legende relative la Domnia lui Ştefan cel Mare (mai mult de un sfert din întregul corpus) arată că figura domnului era încă prezentă în mentalul colectiv trei veacuri după moartea sa. Printre aceste 12 povestiri privind „vârsta de aur" a Moldovei, un loc aparte îl ocupă cele referitoare la situaţia domnului după înfrângerea pe care sultanul Mehmed II i-a provocat-o la Războieni (26 iulie 1476), moment critic al războiului Moldovei contra Imperiului Otoman (1473–1486). În aceste împrejurări dramatice, domnul învins întâlneşte, după una din istorioarele povestite de Ion Neculce, un om sfânt : pustnicul Daniil sau Danil Sihastrul (adică, isihastul). Legenda povesteşte că, după victoria turcilor, Ştefan cel Mare, părăsit de toţi oamenii săi, s-a îndepărtat spre Voroneţ, unde trăia un sihastru numit Daniil. Domnul a bătut la uşa pustnicului, dar acesta a refuzat să-l primească. I-a cerut lui Ştefan să aştepte ca să-şi termine rugăciunea. După ce şi-a terminat rugăciunea, pustnicul l-a poftit pe domn în chilia sa şi i-a primit spovedania. Apoi Ştefan i-a cerut lui Daniil o soluţie în legătură cu războiul împotriva necredincioşilor. Trebuia să se supună sultanului sau nu ? Pustnicul i-a dat un răspuns negativ şi l-a îndemnat pe domn să continue războiul căci, în cele din urmă, îi va fi dată de Dumnezeu. Daniil a adăugat că, după încheierea războiului, domnul va trebui să zidească o mănăstire închinată Sfântului Gheorghe. A doua parte a povestirii arată că Ştefan a urmat sfaturile lui Daniil, a adunat o oaste nouă şi a început urmărirea turcilor. Aceştia au fost siliţi să părăsească asediul cetăţii Neamţului şi au fugit spre Dunăre. În cele din urmă, turcii au fost azvârliţi dincolo de fluviu şi, după biruinţă, Ştefan a zidit mănăstirea Voroneţ, închinată Sfântului Gheorghe*" (Cristea 2004, 288).

Ceea ce observăm din aceste două exemple este faptul că în ambele țări, printr-o fericită coincidență, există o legătură strânsă între puterea spirituală și puterea seculară. Ne permitem, poate, să forțăm nota spunând că o relație spirituală a existat încă de la creștinarea acestor două popoare, relație care continuă să existe până astăzi.

Voi continua acum cu exemplul lui Johannes Honterus (n. 1498 – d. 1549), reformatorul Brașovului, care este important pentru tema noastră din două puncte de vedere: activitatea ecleziastică și cea tipografică.

Activitatea sa ecleziastică vizează implementarea Reformei la Brașov, reformă care pare a fi de origine elvețiană. În acest sens, Edit Szegedi, pe baza operei lui Oskar Netoliczka „Die Basler Beziehungen Johannes Honterus" spune: *„Johannes Honterus a studiat la Viena şi Cracovia şi a trăit un timp la Basel. Această şedere la Basel precum şi corespondenţa cu Heinrich Bullinger, continuatorul lui Zwingli la Zürich, au fost privite de literatura de specialitate drept dovada pentru sorgintea eleveţiană a Reformei"* (Szegedi 2009, 119). Continuând în aceeași direcție, academicianul Răzvan Theodorescu spune: *„Bineştiuta activitate a lui Johannes Honterus la Braşov, unde în 1548 era imprimată opera lui Luther «Der kleine Katechismus», apoi introducerea oficială, în 1550, a luteranismului de către «Universitatea săsească», într-o variantă mai apropiată, spiritual, de Melanchton — şi în exact acelaşi timp în care Ungaria era cîştigată pentru calvinismul care atrăsese şi pe maghiarii din Ardeal — sînt etape cunoscute ce au dus la triumful confesiunilor reformate în voievodatul, mai apoi în principatul Transilvaniei. I-a corespuns, acestui triumf, şi un capitol de istorie a umanismului local de coloratură protestantă, continuînd, nemijlocit, pe acela catolic al epocii precedente; un umanism dominat, la nivel aulic, de interesul pentru*

istorie şi pentru «antichităţi» — aidoma celui ce dominase curtea episcopală de la Alba Iulia în atmosfera italienizantă a sfîrşitului de secol XV şi a începutului de secol XVI, prelungit în mediul italofil al curţii princiare albense în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea — şi pe care, la nivel orăşenesc, îl vom regăsi mai cu seamă în efervescenţa culturală deosebită din oraşele săseşti ale Transilvaniei de sud în prima jumătate a secolului al XVI-lea, unde şi cînd modelul confesional era mai apropiat de curentele protestante moderate ale patriciatului orăşenesc, de sacramentarianismul lui Zwingli şi de calvinismul lui Bullinger, iar modelul educaţional era oferit de şcolile protestante ale Germaniei, cunoscutele „Constitutiones Scholae Coronensis» honteriene (1543) adoptînd norme şcolare de la Nurnberg" (Theodorescu 1987, 48-49).

În analiza cărții „Veturia Jugăreanu – Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke" Anne Basanoff spune: *„Prima tiparniță din Transilvania de astăzi și cea mai veche din România a fost fondată în 1533 de umanistul din Brașov, Johannes Honterus (1498–1549), care în timpul studiilor sale la Cracovia și Wittenberg a devenit adept al lui Luther și un susținător al Reformei; a plecat la Basel în 1532 pentru a studia arta tipăririi cu J. Froben și Henri Petri, iar la Basel a tipărit prima hartă din regiunea așa-numită „saxonă" a Transilvaniei, ceea ce i-a adus lauda entuziastă a contemporanilor săi. Conform cronicii lui André Oltard (secolul al XVII-lea), Honterus a adus „la 13 iulie 1533 ucenici și echipamente de tipărire în Transilvania și a instalat o tipografie pe cheltuiala sa". Lucrările care au ieșit de sub tiparniță ne copleșesc cu marea lor varietate de caractere, bogate în ligaturi și similare cu cele folosite de Froben în Basel; operele grecești sunt compuse cu caracterele tipografului Oporin din Basel. La moartea lui Honterus, scriitorul Valentin Wagner i-a continuat activitatea și a publicat în principal autori clasici, până în 1557. După el, tipografia a funcționat până la sfârșitul secolului al XVI-lea schimbând proprietarii de mai multe ori"* (Basanoff 1959, 173-174)[10].

În aceeaşi linie reformată se află şi următorul exemplu pe care îl voi da, cel al Confessio Helvetica posterior sau al celei de-a doua Confesiuni Helvetice.

Această mărturisire de credință, scrisă de Heinrich Bullinger (n. 1504 – d. 1575) în 1566, a fost cea mai răspândită a Bisericilor reformate din lume. Motivul pentru care menționez acest lucru este acela că scrierea, Confessio helvetica posterior, a fost acceptată încă de la apariția ei de Biserica Reformată din Transilvania ca mărturisire proprie de credință. Această Biserică, ai cărei credincioși sunt în mare parte de etnie maghiară, păstrează și astăzi acest text ca propria mărturisire de credință fundamentală și reprezintă unul dintre singurele exemple din lume în acest sens.

Un alt exemplu al relațiilor dintre România şi Elveția, legat și de persoana lui Bullinger, îl reprezintă corespondența din perioada 1561–1563 cu Ioan Iacob Heraclid, Despot Vodă sau Ioan al II-lea (n. 1511 – d. 1563), Voievod al Moldovei. Scopul acestei corespondențe a fost încercarea de a crea o legătură cu Biserica Ortodoxă, rămasă în cele din urmă fără succes (cf. Bryner 1991–1992, 63-69).

Și, în încheiere, aș dori să menționez încă un exemplu care evidențiază puntea culturală, lingvistică și religioasă dintre Elveția și România. Este vorba despre

---

[10] "JUGAREANU (Veturia) – Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke. Unter Mitarbeit von Elisabeth Soltész-Juhász." [Préf. de Julius Bielz.] – BadenBaden, Hermannstädter Brukenthalmuseum, 1959. – 24 cm, 88 p., fig. (Bibliotheca bibliographica Aureliana).

romanşi, al patrulea grup cultural din Elveţia. Romanşii vorbesc o limbă foarte apropiată de română şi de corsicană şi aveau o credinţă în Sfânta Treime, foarte apropiată de cea a românilor ortodocşi.

3. În loc de încheiere

Acestea sunt doar câteva exemple de relaţii istorice la nivel de creştinism între Elveţia şi România. Desigur, este doar debutul unei cercetări care merită să fie făcută pentru a evidenţia relaţiile istorice româno-elveţiene la nivelul creştinismului. Închei spunând că religia creştină în sine reprezintă o punte între Elveţia şi România şi poate servi mai mult ca bază pentru intensificarea relaţiilor dintre cele două ţări. Apelând la originile creştine comune, reprezentanţii ambelor ţări vor putea să îmbine pragmatismul elveţian cu spiritul creator românesc şi, astfel, să consolideze puntea dintre cele două ţări.

BIBLIOGRAFIE:

AIDRom 2001: AIDRom, La Roumanie : un pays chrétien - descrierea situaţiei ecumenice în România prezentată de asociaţia Ecumenică a Bisericilor din România AIDRom (Bucureşti) – http://www.oikoumene.org. (accesat la 12.06.2018)

Alexandrescu 2007: C.-G. Alexandrescu, Arhiepiscopul Raymund Netzhammer şi problemele antichităţilor dobrogene. În: Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, 2007, 58/3-4.

Basanoff 1959: A. Basanoff, JUGAREANU (Veturia) - Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke. Unter Mitarbeit von Elisabeth Soltész-Juhász, BadenBaden, Hermannstädter Brukenthalmuseum, 1959. - 24 cm, 88 p., fig. (Bibliotheca bibliographica Aureliana. I.), pp. 173-174, in: „Bulletin de documentation bibliographique", 2e partie, Analyses d'ouvrages et d'articles français et étrangers, préparées par la Direction des Bibliothèques de France, disponible en ligne à l'adresse suivante: http://bbf.enssib.fr/consulter/bbf-1961-04-0173-001.pdf. (accesat la 12.06.2018)

Baud 1993: Ph. Baud, Nicolas de Flue. Un silence qui fonde la Suisse, (Paris, 1993).

Bielman 2005: A. Bielman, Christianisation. În: Dictionnaire historique de la Suisse, http://www.hls-dhs-dss.ch. (accesat la 12.06.2018)

Bryner 1991-1992: E. Bryner, Ein Brief Heinrich Bullingers an den Fürsten der Moldau aus dem Jahre 1563. În Zwingliana, 1991-1992, XIX/1.

Courvoisier 1994: J. Courvoisier, La confession helvétique postérieure : texte français de 1566, Neuchâtel, Éditions Delachaux & Niestlé, 1944.

Cristea 2004: O. Cristea, Ştefan cel Mare şi Daniil Sihastrul. Notă asupra relaţiei dintre prinţ şi omul sfânt în Ţările Române. În: Sorin Dumitrescu (edit.), Altfel despre Ştefan cel Mare, (Bucureşti, 2004).

Eusèbe 1905*: Eusèbe,* Histoire Ecclésiastique, Livres I-IV, texte grec et traduction française par Emile Grapin, Alphonse Picard et fils, Editeurs (Paris, 1905).

Netoliczka 1930: O. Netoliczka, Die Basler Beziehungen des Johannes Honterus in: Beiträge zur Geschichte des Johannes Honterus und seiner Schriftenn (Kronstadt, 1930).

Netzhammer 1906: R. Netzhammer, Die christlichen Altertilmer der Dobrudscha (Bukarest, 1906).

Popescu 1992: E. Popescu, Creştinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea, în lumina noilor cercetări. În: Ortodoxia Românească, (Bucureşti, 1992), 85-99.

Popescu 1994: E. Popescu, Izvoarele Apostolice ale creştinismului românesc: Sfântul Apostol Andrei şi Tomisul. În: Revista Studii Teologice, 1994, 1-3, 80-88.

Szegedi 2009: E. Szegedi, Naşterea şi formarea identităţii confesionale luterane în Transilvania: între exigenţe teologice şi constrângeri politice, în: Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica, 2009, 6.

Theodorescu 1987: R. Theodorescu, Civilizaţia românilor între Medieval şi Modern, vol. I, Editura MERIDIANE (Bucureşti, 1987).

МИССИЯ ГЕОРГИЯ КАСТРИОТА В МОСКВУ В 1697 ГОДУ В СВЕТЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ КОНСТАНТИНА БРЫНКОВЯНУ

Александр ПОНОМАРЁВ

Misiunea lui Gerge Kastrioti la Moscova în anul 1697 și politica externă a lui Constantin Brâncoveanu

Rezumat

Articolul abordează problema relațiilor româno-ruse în perioada 1696–1697, perioadă în care aceste relații se caracterizează prin încercările statului moscovit de a-l determina pe domnitorul muntean Constantin Brâncoveanu să se angajeze în lupta antiotomană. Autorul indică asupra încercărilor domnului Țării Românești de a obține protectoratul statului rus în scopul stabilirii unui echilibru politic între Uniunea statală polono-lituaniană, Austria și Imperiul Otoman. De asemenea, este reflectat rolul de mediator al hatmanului ucrainean Ivan Mazepa în relațiile româno-ruse.

Cuvinte-cheie: *politica externă, Valahia, statul moscovit, Brâncoveanu, Petru I, Mazepa, Gheorghe Castriotul.*

Валашский господарь Константин Брынковяну (1654–1714†), который правил княжеством с октября 1688 г. до своего 60-летнего юбилея в августе 1714 г., когда его вместе с сыновьями казнили в Стамбуле (Cantemir 1996, 92-100)[1], принадлежал к одним из осторожных политиков своего времени. Дипломатические действия господаря, направленные на сохранение прав перед Портой и недопущение расширения влияния со стороны Австрии были отмечены взвешенностью. Активизация внешнеполитической деяльности Брынковяну начинается с 1690-х гг., когда господарь, пребывая в поиске надёжных покровителей во время австрийско-, польско- и российско-турецких противостояний отправлял многочисленные миссии в европейские столицы.

В частности в Россию и Гетманщину были посланы следующие чауши:[2] Панайот Раду (1689 г.) (Bezviconi 1962, 116)[3], Георгий Кастриот (1697–1698,

---

[1] Порта инкриминировала Брынковяну владение имениями в Трансильвании, наличием у него золотых запасов, которые хранились в банках Венеции, а также он подозревался в связях с московским царём и австрийским императором.

[2] Чауш (тур., рум.) – в данном значении: посол, посланнник (Ангели 2010, 134).

[3] Румынский исследователь Г. Безвикони небезосновательно считал Панайота Раду первым постоянным представителем Цара Ромыняскэ в Москве, но ошибочно относил время его пребывания в России к марту 1700 г.

1711 гг.), Петру Дамиан (1701 г.), Давид Корбя (1702–1705, 1707 гг.) и Фёдор Корбя (1707–1711 гг.) (Istoria 2003: 258-259).

Время, когда правил Брынковяну, было отмечено соперничеством между Империей Габсбургов, Высокой Портой и Речью Посполитой, каждая из которых стремилась укрепить своё влияние на Цара Ромыняскэ. Московская держава, отделённая от этого дунайского княжества Гетманщиной, территорией Войска Запорожского, землями, которые входили в состав или в сферу влияния Османской империи, Крымского ханства, а также землями – исторически и этнически близкого – Молдавского княжества. Это обстоятельство осложняло для российских правителей процесс установления контактов с Валахией. Внешняя политика соседей Дунайских княжеств – Австрии и Польши – несла перманентную угрозу относительной независимости этих государственных образований, которые, пребывая под общей юрисдикцией Османской империи, имели статус неинкорпорованной территории.

С самого начала восхождения на валашский престол Брынковяну занял выжидательную позицию, отдавая преимущество лавированию, а не открытому выступлению против Порты. Так, осенью 1688 г. в письме к правителю соседней Молдовы К. Кантемиру[4] новым господарем было с пафосом объявлено, что он „при самом уже вступлении [на господарский престол] сохранил от окончательного поражения валахов. Поскольку, если князь Шербан [Кантакузино] ещё хотя бы три месяца прожил, учинил бы измену [султану], и себе без всякой выгоды и всей Валахии на общую беду" (Байер 1783, 177). Было понятно, что в начале своего правления Брынковяну, как и значительная часть окружения предыдущего господаря Ш. Кантакузино, не желал открытого выступления против Порты.

Первые более-менее реальные попытки, предпринятые Брынковяну привлечь к военно-политическому сотрудничеству Московскую державу, которые имели целью укрепление позиций Валахии, относятся к 1692 г., что было связано с существованием в Европе антиосманской оппозиции под названием „Священная лига", с одной стороны, а с другой – определённым давлением на господаря, предпринимаемым австрийским императором Леопольдом I. В отличие от предыдущих обращений к московским правителям Шербана Кантакузино письма Константина Брынковяну в 1692 г. и далее отличались наличием чёткого плана и конкретных предложений. Брынковяну, не имея возможности отправить посольство к царю, передавал свои послания через представителей иерусалимского патриарха Досифея. Так, в октябре 1692 г. в Москву прибыл посланник Досифея, архимандрит Хрисанф. От имени Досифея он передал российскому царю просьбу Брынковяну захватить днепровские местечки „дабы и Белгородскую орду разорить; тогда те два государства (Молдова и Валахия – *А.П.*) поддадутся царскому величеству без всякого замедления" (Каптерев 1891, 244).

Для осуществления этого плана Брынковяну предложил послать отряд казаков в 60 тыс. сабель. После завоевания турецких крепостей на Днепре и разорения ногайцев господарь обещал немедленно присоединиться, передав царю в

[4] К. Кантемир (тут и далее) – Константин Кантемир, господарь Молдовы в 1685–1693 гг.

подтверждение этих намерений карты и планы Белгородской (Буджацкой) орды (Каптерев 1891, 244). Отметим, что аналогично мыслил и гетман Иван Мазепа, который в феврале 1693 г. вместо возведения Каменного Затона предлагал сосредоточить усилия на взятии днепровских местечек-крепостей, которые были очагом нестабильности в регионе и оплотом турецких войск (Станіславський 2004, 167).

В то же время Мазепа по заданию царя в 1691–1692 гг. при помощи своих резидентов проводил разведывательную работу в Яссах и Львове „для проведывания тамошнего поведения", о чём он получал письма „от некоторых желательных особ", которые потом пересылались в Москву (Військові 2009, 147). Изучив ситуацию в Буджаке, ещё со времён посольства Фёдора Шакловитого (1688 г.), Мазепа постоянно следил за тамошними ордами, наличие которых в регионе препятствовало свободному развитию Гетманщины.

Одновременно, учитывая тот факт, что прямые призывы к борьбе с кочевниками Буджака не могли быть реализованы в тот момент, валашский господарь для укрепления своих позиций решил использовать слабость политической ситуации в Молдове, направив свои действия на присоединение соседнего княжества. Для этого Брынковяну предложил Мазепе захватить молдавского господаря К. Кантемира, очевидно для заточения в тюрьму или для расправы.

Агент гетмана Мазепы канцелярист Самойло Пулверинский, вернувшись из Валахии, в конце апреля 1693 г. пересказывал через Марка Константинова, что „владетель мунтянский (валашский – *А.П.*), великую имеет неприязнь, и явную... вражду от владетеля волоского (молдавского – *А.П.*), который против всего христианства будучи неприятелем, великое туркам объявляет желательство, и его мунтянского владетеля многократно туркам обносит и в беду приводит", а поэтому Брынковяну просил гетмана поймать молдавского господаря (Листи 2010, 377). Перед этим в марте 1692 г. царь писал Мазепе, что С. Пулверинский должен разведать состояние дел в Порте, информацию о чём ожидали в Москве (Військові 2009, 146).

Для этого Мазепа просил Л. Нарышкина хлопотать относительно выдачи царского указа, как „поступить против прошения того владетеля мунтянского, о чем в моем листу к великим государем писанном, не докладываю. Рассуждая, что на Москве всякие обретаютца... и волоские суть люди, и чтоб из приказа такая тайна не вышла, и не дошла в волоскую землю, и тем бы мутьянскому владетелю крайняя нанесена была беда" (Листи 2010, 383).

Аналогичные шаги предпринимал и сам молдавский господарь К. Кантемир, который в январе 1693 г. жаловался великому визирю на Брынковяну, что будто бы последний ведёт секретные переговоры с австрийским генералом Д. Хейслером. На это визирь мудро ответил, что и сам Кантемир заслуживает не меньшего наказания чем Брынковяну (Власова 1980, 121). Хотя перед этим Кантемир, выступив посередником в организации сепаратных переговоров между Стамбулом и Москвою, получил освобождение от уплаты податей на несколько лет. Заслуги господаря, направленные на выведение россиян из войны, были

так высоко оценены Портой, что ему был обещан валашский престол в случае доказательства вины Брынковяну (Власова 1980, 83). Но смерть К. Кантемира в марте 1693 г. сделала „де факто" просьбу правителя Валахии недействительной. Обвинение того или иного молдавского господаря в двойной игре были предлогом для подобных обращений Брынковяну, тогда как причина состояла в его желании быть во главе обоих румынских княжеств.

Мазепа, будучи опытным политиком, не хотел вмешиваться в валашско-молдавские споры. Но несмотря на усилия гетмана стоять в стороне от конфликта, по всему было видно, что он больше был на стороне Брынковяну, который был в то время ценной фигурой во внешнеполитических проектах Росии. Учитывая это, украинский гетман даёт совет царскому сановнику, что „в моем малом рассуждении видется дело пристойное, дабы Семену Палею тот промысел по желанию владетеля мунтянского был позволен и вручен, если он… сам на то дело позволится" (Листи 2010, 383). Для этого Мазепа мог вести переговоры с Палиём, отношения с которым окончательно испортятся лишь в 1694 г. Но очевидно царь разрешения на такое вмешательство в молдавские дела не дал, поскольку походов с Молдову в эти годы не совершалось.

В 1693 г. получила новое развитие антиосманская борьба, во время которой австрийцы захватили часть сербских земель, подойдя вплотную к сербскому Белграду. Это заставило турок на некоторое время рассмотреть мирные предложения представителей „Священной лиги". Они были детально изложены в письме иерусалимского патриарха Досифея, присланного в Москву в августе 1693 г., из которого выплывало, что Габсбурги стремились овладеть всеми сербскими и частично румынскими землями. Для этого Дунай должен был стать границей между Портой и Австрией, а Трансильвания, также по требованиям австрийцев, оставалась бы под властью Вены. Также предлагалось для укрепления австро-османских рубежей возвести города и крепости по обе стороны Дуная (Туманский 1788, 101).

Речь Посполитая выдвинула перед Портой следующие условия:

1. Вернуть полякам Каменец (Historia 2002, 203)[5].
2. Чтобы от Подолья или от Украины турки ничего в дальнейшем не просили.
3. Земли Белгородской орды отдать полякам, выселив оттуда ногайцев.
4. Чтобы полякам были отданы Валахия и Молдова.
5. Не держать татарские отряды ни в Польше, ни в вассальных государствах (Туманский 1788, 102).

Досифей предупреждал, что если австрийцы примут Дунай в качестве границы и захватят сербские, венгерские земли и Трансильванию, а поляки возьмут Украину, Подолье, Молдову, Валахию и Белгородскую орду, то „тогда они

---

[5] Позже, в 1699 г. из всех требований польской стороне удалось удовлетворить только это. На Карловицком мирном конгрессе польский представитель познанский воевода Ст. Малаховский решительно высказался против применения принципа "владейте тем, что завоевали", заявив что Речь Посполитая готова продолжать войну дальше. Но намерения поляков особенно касательно владения молдавскими землями не были поддержаны австрийцами.

будут первые и крайние неприятели Москве и всегда война будет с ними; а когда болгары, сербы, волохи, мунтяне и седмиградчане будут под ними, тогда станут всех принуждать во унию"(Туманский 1788, 103-104). Далее патриарх сообщал об осаде австрийцами Белграда, выражая беспокойство, что их экспансия может распространиться и на Валахию. А если поляки захватят Молдову, а Австрия вместе с Венецианской республикой – греческие земли, то православные подвергнутся новым преследованиям. Поэтому Досифей снова призвал Петра I к борьбе с турками, размышляя, что если царские войска разорят татар, „тогда волохи и мунтяне, не имея страху от татар (Військові 2009, док. № 36, 201)[6], легко бы противилися немцам (австрийцам – *А.П.*); так же сербы и болгары все б были заодно с мунтянами, а казакам как была бы воля легко б поляков выучили и не токмо отомстили им..." (Туманский 1788, 105). Это письмо было доставлено в Москву в октябре, тогда когда (20 октября 1693 г.) Мазепа сообщал царю, что чауш из Ясс устно пересказав о том, что молдавский[7] и валашский господари прикладывают все усилия, чтобы сделать турецкую сторону лояльной по отношению к Петру I. Далее Мазепа отмечал, что приложит все усилия, чтобы „отправить вскорости специального человека к мунтянскому владетелю, поскольку надеялся, что тот знает обо всех событиях и намерениях [Порты]" (Крупницький 2003, 213).

Эти устные сообщения, как и письма, были источником важной информации о борьбе с османской экспансией в Европе. В вышеуказанном эпистолярии Мазепа говорил об удачной осаде Белграда австрийцами, вследствие которой турецко-татарское войско приложило значительные усилия, чтобы её снять. Своевременные сообщения о походах турок до Юго-Восточной Европы давали воможность Петру I и Мазепе прогнозировать дальнейшие действия России относительно Порты. Длительные осады балканских крепостей, предпринимаемые австрийцами, отвлекали внимание турок от Северного Причерноморья и Нижнего Днепра, что давало россиянам возможность без спешки готовить свои войска для вступления в поход.

Через три года (26 ноября 1696 г.), прибывший к Мазепе бывший наместник молдавского господаря Г. Дуки[8] в Немирове – И. Драгинич сообщал, что летом султан был под Белградом, но не устояв, оставил обоз и дезертировал. Драгинич

---

[6] Это выражение было далеко не фигуральным. Ещё в декабре 1688 г. анонимный источник из Львова сообщал австрийскому императору, что новый господарь Брынковяну заплатил крымскому хану 10 тыс. талеров, но тот всё равно имеет намерения вторгнуться в Валахию (Schwarcz 2004, dok. № 63, 166). А во время обращения патриарха Досифея в феврале того ж 1693 г. валашский господарь отправил крымскому хану 5 тыс. левков.

[7] Константин Дука – зять К. Брынковяну, дважды занимал господарский престол Молдовы (апрель 1693–декабрь 1695, сентябрь 1700 – июль 1703 гг.) при помощи тестя. Пытался проводить политику, согласованную с Бухарестом, в 1695 г. был вынужден уступить трон А. Кантемиру, в 1703 г. был лишён власти по настоянию самого К. Брынковяну.

[8] Георгий Дука – господарь Молдовы (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683 гг.), Валахии (1674–1678 гг.), гетман Ханской Украины (1680 г.). Отец К. Дуки.

также детально описал бой австрийского генерала Ветерани с турецкими войсками под Тимишоарой (сентябрь 1696 г.), последствия которого вынудили султана отойти не ожидая окончательного поражения. Ветерани, увидев превосходство австрийского оружия, решил продолжить наступление. Для этого австрийцы, разделив на две части двенадцатитисячное войско, одной из них „на табор ночным времянем ударили, в котором такое замешание и междуусобие учинили, что и до самого намету (шатра – *А.П.*) салтанского и бунчюков ево пришли", тогда когда другие 6 тыс. австрийцев „хотя вслед к табору турецкому пришла однако за возами таборскими и иною препоною к ночи на помочь своим в табор турской" помочь не смогла[9]. Резидент молдавского господаря, который был в это время с поручением у султана, „твердил о таком салтанском бегстве ис поля военного силного побеге самовидцом был, о том же и почтари волоские из войска турского… словом в слово сказивали"[10]. Австрийские войска, несмотря на победу в ночном бою, понесли утраты численностью около пяти тыс. воинов, потеряв и одного генерала.

А главное, – как писал гетман со слов И. Драгинича, – что Порта вместе с татарско-ногайским войском готовит поход „нинешней зимой в Вашу, царского величества, богохранимую державу Малую Россию"[11] (Листи 2010, 486; Величко 1991, 542; Крупницький 2003, 214). Кроме того, султан планировал собрать войско до 40 тыс. янычар[12]. Эту информацию Мазепа срочно передал в Москву через батуринского сотника Дмитрия Нестеренко.

Однако в следующем 1697 г. поход османских войск не состоялся из-за янычарских бунтов в стране и нехватки финансов. В апреле 1697 г. сообщалось, что „салтан турской к Азову и в Ачаков и Крым нинешнего лета сам не пойдет и везиря не пошлет, а пошлет дервиш-пашу с ыными многими пашами водяным путем…, а войск с ними будут анатолские, а сколко числом о том не ведомо". Но не только в конце марта, но и на конец апреля к этому походу вряд ли всё будет готово, – говорилось в донесении, – поскольку „суды не готовы, да и войску дать… денег нет"[13].

Относительно намерений Брынковяну, весной того же 1697 г. мазепинский агент Згура Стилев сообщал гетману, что валашские войска смогут выступить совместно только при условии ликвидации для них ногайской угрозы, которую являл собой Буджак. Так „мултяня с войски московскими соединятся тогда, когда будет Белгородчина (Буджакская орда – *А.П.*) вся разорена, а хотя-де войска московские не разоряя Белгородчины придут и на Дунай, тогда им с ними соединятись невозможно, потому что они живут между бусурманы и иными неприятели, и, не видя совершенно их бусурман в Белгородчине искоренения,

---

9 ЦГИАК Украины, ф. КМФ-15, оп.1, д. 1459.

10 ЦГИАК Украины, ф. КМФ-15, оп.1, д. 1459.

11 ЦГИАК України, ф. КМФ-15, оп.1, д. 1459.

12 ЦГИАК Украины, ф. КМФ-15, оп.1, д. 1459.

13 ЦГИАК Украины, ф. КМФ-15, оп.1, д. 1470.

отнюдь невозможно им с теми войски московскими соединитися и войны на них [бусурман на]чат”[14].

В 1697–1699 гг. Брынковяну отправил несколько миссий в европейские страны, с целью поддержать усилия Цара Ромыняскэ в противостоянии с Портой. Это было связано прежде всего с оживлением антиосманской борьбы в Европе и успехами австрийской армии во главе с Евгением Савойским, который в августе 1697 г. наголову разбил турецкое войско под Зентой. Учитывая такой поворот событий, весной 1697 г. Брынковяну отправляет в Москву с особенной миссией Георгия Кастриота, который в сентябре того же года прибыл в „малороссийские города” – Киев или Батурин (Исторические 1970, док. № 34, 114-118)[15]. Посланники господарей Дунайских княжеств, а также иерархи Восточной церкви, делали остановку в Гетманщине, ожидая пока в это время гетьман Мазепа сообщал царю или царским сановникам о том или ином посланнике. Если личность не вызывала подозрений, гетман разрешал ехать дальше, а уже в Москве в Посольском приказе записывали „расспросные речи”. Запись важных устных сообщений делали и в Батурине, где посланник мог на словах пересказать то, что небезопасно было излагать в письменном виде. Потом всю информацию посылали в Малороссийский приказ. Гетман информировал царя отдельно относительно полученных данных, акцентируя внимание на более важных аспектах.

Румынский исследователь Г. Безвикони, отмечал, что миссия Кастриота состоялась именно тогда, когда Московская держава ещё не имела своего постоянного дипломатического представителя в Османской империи (Bezviconi 1962, 116). А это означало наличие довольно надёжной связи с П. Возницыным и Е. Украинцевым, которые в 1699–1700 гг. пребывали в Константинополе с целью подготовки и проведения переговоров с турецкой стороной, но не имели возможности передавать свои письма в Москву, кроме как через людей Брынковяну или патриарха Досифея.

Между тем, Брынковяну, который отправил в конце марта 1697 г. к Петру I чауша Кастриота, за восемь месяцев получил от своего посланника только одно письмо, что вызвало обеспокоенность правителя княжества. Господарь в письме

---

[14] ЦГИАК Украины, ф. КМФ-15, оп.1, д. 1470.

[15] Кастриот прибыл в Киев или Батурин не позднее 16 сентября 1697 г., что вытекает из даты перевода его докладной записки. Отсутствие помет сотрудников Посольского приказа даёт основнаия утверждать, что перевод делался в Гетманщине. Если допустить то, что перевод всё таки делался в Москве, тогда письмо Мазепы к Петру I не имеет отношения к мисии Кастриота, а значит имелся в виду другой господарский чауш, нежели Кастриот, что по нашему мнению маловероятно. Всё же мы склонны считать, что письмо гетмана к царю от 3 октября 1697 г., которое прилагается в конце статьи, хронологически и причинно-следственно связано с докладной запиской Кастриота, перевод которой датирован 16 сентября 1697 г. О переводе этой записки на украинских землях свидетельствует и пересказ гетманом царского указа, в котором говорилось, что „посланника от владѣтєля мултянского к вамъ вєликому г[о]с[у]д[а]рю посланного тутъ роспросить, чтоб он мнѣ гєтману сказалъ словєсно, о каких дѣлех к вамъ вєликому г[о]с[у]д[а]рю єсть посланъ, и что он мнѣ обявитъ, дабы то записав”, а самого посланника задержать до дальнейшего царского указа (ЦГИАК Украины, ф. 1407, оп.1, д. 85, л. 1-4).

к гетману писал, что „между тем по всему свету носятся слухи о пресветлом монархе Петре, от добрых добрые, от злых злые”(Доба, 663), деликатно высказывая сомнение по поводу того, жив ли его чауш.

Очевидно, в своём письме Кастриот сообщал Брынковяну об отъезде Петра I, который действительно с марта 1697 г. до августа 1698 г. возглавлял „великое посольство” в европейские страны, почему валашский господарь и просил сообщить ему о „перегринации” царя. Отъезд миссии Кастриота из Валахии совпал с отправлением Петра I в Европу, почему чауш господаря Брынковяну и был „обречён” долго сидеть, сначала в Гетманщине, а потом в Москве в ожидании ответа на привезённые письма.

В тоже время на юге Украины, в мае-октябре 1697 г. казацко-московское войско осуществило второй Днепровский поход, цель которого была защитить Кызыкермен и Тавань, а также осуществить разведку относительно будущего штурма Очакова (Заруба 2003)[16]. Однако поражение во время обороны Исламкермена и оставление крепости Шингирей помешала Якову Долгорукому и Мазепе продолжить поход в направлении Очакова. Эта неудача дает все основания утверждать, что Московское государство было еще не готовым к более масштабным действиям против Порты. Не были готовы и запорожцы, которые не видели для себя достойной роли в этих походах. Поэтому призывы балканских правителей в это время и не получали надежной поддержки.

В конце декабря 1697 г. Кастриот был уже в Москве, где в Посольском приказе состоялась беседа относительно цели его миссии. Само письмо попало к царю, по одной версии, в июне 1698 г.[17] или не позднее апреля того же года. Так, биограф царя Н. Устрялов отмечает, что уже 6 января 1698 г. Мазепа через канцеляриста Василия Чуйкевича передал Льву Нарышкину копии тайных писем для Петра I (Устрялов 1858, 477-478). Среди них очевидно было и письмо Брынковяну, поскольку царю, который тогда возглавлял великое посольство в Европу пересылалась вся важная корреспонденция такого рода. На этом важно эпистолярии стоит остановиться поподробнее. Письмо состояло из 10 статей, где были изложены все просьбы Брынковяну. В частности господарь предлагал монарху прислать свое войско для покорения Буджака, а перед тем прислать две тыс. пешего и одну тыс. конного войска вместе со ставленником Петра I для захвата Молдовы, чтобы молдавские бояре, которые осели в Валахии под покровительством Брынковяну, смогли присоединиться к царскому представителю (Исторические 1970, 116).

При этом Брынковяну избегал гарантий относительно определённой численности войска, которое будет прислано им в Молдову, сообщая, что войска „сколько Бог даст приготовит”. Также осторожный Брынковяну отмечал, что для

---

[16] Поход планировалось завершить под стенами Очакова, который должный были блокировать с моря и лимана, для чего зиму-весну 1697 г. московско-казацкое войско провело в подготовке, а Мазепа на собственные средства построил 50 суден.

[17] Эта дата не подтверждается, поскольку в апреле 1698 г. Кастриот получил ответ о позитивной реакции царя на письмо, которое условно датируется мартом 1697 г.

избежания дальнейших проблем с османским сувереном, он хотел иметь мнимый указ Петра I, который бы предлагал ему добровольно перейти в российское подданство, а иначе, якобы, княжеству не избежать завоевания Московской державой.

В то же время Брынковяну осознавал, что царь может не согласиться возложить на себя тяготы ответственности за дальнейшую судьбу княжества, намного более отдалённого от России нежели Речь Посполитая или Молдова, поскольку охрана новых подданных от турок потребовала бы значительных затрат. Поэтому Брынковяну проявлял всё искусство, чтобы царь воспринял его проект как необходимый и довольно реальный, отмечая, что княжество будет форпостом России на Дунае. Господарь причислил к способам агитации и возможность захвата Константинополя, что в то время очерчивалось как одна из доктрин внешней политики российского самодержавия. Брынковяну красноречиво говорил, что „только ныне просим однажды нас избавити, а потом мы... будем сохраняти не токмо дунайские береги, но будем ступати и наперед, потому что имеем способников болгаров и сербян и македонян… и буде Бог благословит и наставит самодержавного вашего величества итить и до Царяграда… и Богом свидетельствуемся, что мы будем итить пред войск ваших и не яко люди, но яко львы имеем братися о отчизне своей и роде, а наипаче о матери нашей восточней… церкви" (Исторические 1970, 117).

Подобные заявления господаря должны были бы, по его мнению, позитивно повлиять на сознание 24-летнего царя. Однако российско-турецкая война 1686–1700 гг. на тот момент была в замороженном состоянии и разжигать её с новой силой у Петра I не было особых оснований. Миссия П. Возницина и Е. Украинцева в Константинополь для подписания предстоящего мира с Портой затягивалась. На юге Украины источником нестабильности были днепровские городки и Очаков, а также постоянно присутствовал фактор ногайско-крымско-татарской угрозы. К тому же царь постоянно учитывал на претензии со стороны шведской короны. Поэтому эти обстоятиельства и возможно другие, неизвестные нам, сохранили царя от втягивания Московской державы, а также Гетманщины в военную авантюру.

Тем временем на Брынковяну продолжали оказывать давление австрийские правящие круги, с которыми у господаря не складывались длятельное время нормальные отношения (Schwarcz 2004, dok. № 77, 193-194; dok. № 79, 197)[18]. После смерти Шербана Кантакузино, Вена стала одним из центров валашской оппозиции где находились недовольные представители рода Кантакузино, которые предъявляли претензии на престол и постоянно подстрекали Габсбургов к свержению Брынковяну. В Брашове (Трансильвания) также осело немало

[18] Брынковяну вынужден был постоянно оправдываться перед Леопольдом I касательно своей лояльности по отношению к Габсбургам. Ещё летом 1689 г. Брынковяну опреовергал слухи, которые распространял представитель оппозиции – боярин и бывший великий ага К. Бэлэчану, обвиняя Брынковяну в связях с Портой. Об этом, а также о несправедливом отношении к вдове и сыну покойного Ш. Кантакузино отмечал в письме к Брынковяну и сам Леопольд I.

валашских бояр, которые ожидали возведения на господарский престол малолетнего Георгия – сына предыдущего правителя Ш. Кантакузино.

Так, в девятом пункте вывшеупомянутого письма валашский господарь упоминает, что ему и всему роду Кантакузино австрийский император Леопольд I прислал грамоты об удостаивании их титулом князя Священной Римской империи, но они отказались поскольку ожидают освобождения со стороны православного монарха, „дабы, не бежа от змия агарянского, паки упадем на аспиду папистов, имянуемых езувитов" (Исторические 1970, 117). Такие заявления можно было бы расценивать как неуклонное следование православной традиции, а с другой стороны как определённый шантаж, поскольку этот титул был скорее почётным званием, нежели подтверждением австрийской властью определённых прав для носителя этого титула.

Однако, Брынковяну, который был последовательным сторонником теории поливассалитета, действительно принял этот титул ещё 30 января 1695 г. (Семёнова 2006, 257), поэтому этот пассаж в письме к царю был простой спекуляцией, а настоящей причиной такого шага было нежелание господаря портить отношения с Габсбургами. Напомним, что обещание Брынковяну перейти под протекторат австрийского императора было дано ещё в 1689 г.

После победных сражений австрийцев над турками (Саланкамен – 1691 г., Зента – 1697 г.) для Валахии угроза поглощения Австрией становилась всё более очевидной. Это и было причиной активизации деятельности Брынковяну в направлении Москвской державы, для того, чтобы использовать её как рычаг против Вены. В господарской канцелярии при переписке с Петром I активно разрабатывалась тема католической угрозы православному миру, что становилось для Цара Ромыняскэ особенно актуальным, после того как Трансильвания была вынуждена пойти на заключение религиозной унии с Веной[19].

Так, в апреле 1697 г. родной дядя Брынковяну – Константин Кантакузино, сообщал Згуру Стилеву об очередных попытках австрийского императора подчинить Валахию, связав её какой-либо формой зависимости. Это заставляло Брынковяну при сотрудничестве с Веной сообщать о намерениях Порты очень осторожно, чтобы не дать оснований для втягивания в орбиту австрийских интересов. Политика Брынковяну относительно Австрии состояла в то время в том, что „мультянской владетель, живучи на порубежье Седмиградской земли в ведомости и осторожности, чинит цесарю о намерении и поведении бусурманском для впред будуще от него цесаря опасности и цесарь, видя таковое ево к себе доброжелательство… обещал ему и ближним ево людем за то принцыпство или княжество и они-де того не приняли отговариваясь тем, что им того нового принцыпства на природное древняе свое принцыпство переменит… нельзя"[20].

---

[19] На протяжении 1697 г. в Трансильвании шла активная агитация за греко-католическую унию, которая была провозглашена в Алба-Юлии в октябре 1698 г. В 1701 г. Леопольд I обещал, что униаты будут уравнены в правах с другими слоями княжества католического вероисповедания, но обещание осталось только на бумаге.

[20] ЦГИАК Украины, ф. КМФ-15, оп.1, д. 1470.

Такие попытки австрийцев установить контроль над Валахией толкали под крыло Москвы как валашских, так и молдавских господарей. В ноябре 1690 г., когда внешнеполитическая обстановка вокруг княжества становилась всё более напряжённой, господарь К. Кантемир отправил к царю своего чауша И. Белевича, а в апреле 1698 г. следующий господарь А. Кантемир также отправил посольство в Москву (Bezviconi 1962, 122). Но, очевидно, для царя эти обращения не были сигналом к действию, потому что, как отмечал Г. Безвикони, из-за наличия турецких пашалыков Молдова не стала для Москвы центром сообщений с Балкан (Bezviconi 1962, 116). Более того, турецкие крепости с их гарнизонами в целом становились значительным препятствием для вовлечения княжества в антиосманскую борьбу.

Тем временем, приблизительно в январе 1698 г., Кастриот, получив письмо от братьев Кантакузино, сообщает гетману Мазепе (скорее всего из-за отсутствия царя в Москве), что Валашское княжество находится на краю гибели, что турки, с одной стороны, угрожают отдать княжество татарам на разорение, а с другой, австрийцы принуждают отдаться под протекцию цесаря, ссылаясь на то, что „сила турецкая сокрушилась от оружия их" (Доба 2007, 664). Уже позже, 22 апреля 1698 г. Кастриоту было сообщено, что письмо господаря Брынковяну (Само письмо см.: Исторические 1970, dok. № 34, 116-117) принято царём благосклонно, „а чтоб в том его предложении (перейти в московское подданство – *А.П.*) отказать, и того отнюдь не будет. Да не токмо отказать, но и здравия своего он, великий государь, жалеть имяни ради Божия и единые веры христианские не хощет, в чем надобно несумненную имети надежду, что избавит их Господь от насилия агарянского"(Исторические 1970, 135). Это письмо Кастриот поручил доставить к Брынковяну в Тырговиште члену его миссии логофету Фёдору Корбя, который позже также будет возглавлять посольства в Москву. Корбя осенью того же года привёз ответ от господаря Брынковяну, который являл собой более подробный план касательно планируемых совместных действий.

10 сентября 1698 г. Кастриот передал московскому правительству письмо от Брынковяну, который не без подсказки со стороны Мазепы,[21] акцентировал внимание царя на стратегическом значении Очакова (Устрялов 1858, 339)[22], называя его ключём от Чёрного моря, а значит более необходимым для Петра I нежели Азов[23]. Предложение Брынковяну относительно важности Очакова сводились к следующим положениям:

---

[21] Не будем забывать, что именно Мазепа во время своей первой встречи с царём в 1686 г. привлёк внимание молодого правителя тем, что настаивал на необходимости завоевать Северное Причерноморье, включив его в состав Московского государства.

[22] В 1706 г. посол в Константинополе П.Толстой в „Списке с описания Черного моря..." составленного по заданию царя, отмечал, что „Очаков крепкий город с большим и безопасным портом, где становится мночисленный флот".

[23] В сентябре 1698 г. Петр I, возвратившись из „великого посольства", уже был ознакомлен с письмом Брынковяну, но его внимание привлёк не Очаков, а Таганрог, приказ о постройке которого царь отдал в том же месяце. Азов, который стоял на устье Старого Дона имел глубину до 5-8 футов, что тормозило спуск построенных суден, вследствие чего корабли достраивались в открытом море. Для входа или постройки линейных кораблей с осадкой 9,5-14 футов таганрожский залив также был мелким, поскольку его средняя глубина составляла только 14-16 футов, а необходимые глубины были только в 30 верстах от гавани. В то время фарватер к очаковскому порту имел глубину от 22 до 60 футов!

- близкое расположение Днепра, по которому можно транспортировать оружие;
- наличие пристаней;
- близость острова Березань, который закрывает вход в Днепр;
- владение Очаковым, что в случае дальнейших военных действий не позволит ногайцам объединить усилия;
- наличие удобной „розы ветров" (Исторические 1970, 123-124).

Постоянно акцентировал на стратегическом значении Очакова партнер Брынковяну в деле противостояния турецкой агрессии иерусалимский патриарх Досифей, который неоднократно указывал на необходимость захвата этой цитадели и порта. Взятие Очакова, а затем и Крыма, по мнению Досифея, открывало для Московской державы путь на Балканы (Богословский 1948, 264)[24].

О значении Крыма, а особенно Керчи также отмечал в вышеупомянутом письме и Брынковяну (Исторические 1970, 124), но его главные усилия большей частью всё же были направлены на то, чтобы привлечь внимание царя к Очакову.

Весной и летом 1698 г. на Белград должно было выступить 60-тысячное войско во главе с ханом Белгородской орды Гаджи-Гиреем и крымским ханом Кази-Гиреем вместе с калга-султаном. Для обороны Очакова оставался анатолийский паша Мисир Ококглу с 40-тысячной армией, на помощь которой в конце марта 1698 г. должны были выйти два галеона, семь каторг и значительное количество малых суден (Эварницкий 1903, 791). Момент между выступлением ногайско-татарского войска на Белград и прибытием турок в Очаков был удобным для московско-казацкого войска, чтобы совершить поход.

Также, Брынковяну, ссылаясь на своё прошлогоднее письмо, повторяет просьбу об отправке в Молдову пятитысячного отряда. Этот регимент с момента его прибытия в Яссы должен был находиться на содержании валашского господаря. В который раз господарем были предложены меры для нейтрализации ногайских татар. В связи с чем Брынковяну планировал оставить часть калмыцких воинов между Перекопом и Днепром, а другая должна была идти вместе с казаками на Буджак, что давало бы возможность более эффективно разбить ногайцев (Исторические 1970, 125). Кроме добычи полученной в Буджаке, поход московско-казацких войск на ногайцев должен был лишить турок „помочи татарской, сиречь и от крымской и буджацкой" (Исторические 1970, 126). Завоевание княжеств Петром I лишило бы султана возможности призвать 20-титысячное войско из Молдовы и Валахии, – говорилось в письме. Кроме того, по мнению Брынковяну, политическое значение Московского царства возростёт благодаря установлению контроля над Дунаем, „которая река наипаче всех всякие нужды исполнит и запасами Царьград довольствует... и Черного моря плавание безо всякой шкоды восприимешь, и на европские страны и на азиатицкие места" (Исторические 1970, 126).

---

[24] „А если когда царское величество изволит воевать с ним (турецким султаном – *А.П.*) войну, и тогда надобно прежде взять Очаков, понеже у неприятеля Очаков левой рог, а правой рог был Таган Рог. А взяв Очаков, то надобно Крым взять, а взявши Крым то будет дорога на Черное море свободная. И тогда пристанут сербы, и волохи, и мультяны, и болгары".

После получения письма от Брынковяну, Петр I решил провести рекогносцировку местности на случай ведения боевых действий в Нижнем Подунавье и Северном Причерноморье и приказал Мазепе заняться этим вопросом. Гетман в ответ писал 23 сентября 1698 г. из Батурина, что отправил разведчика в Княжества с целью осмотра черноморского побережья, который „положение краев тамошних досмотревшихся, возвратился назад и оповедал мне, где суть от гирла Дунайского до устья реки Днестра, от того устья до реки Бугу и до самого Днепрового лиману, также и земным путям чрез весь Буджак к Волошской и Мунтянской землям, где обретаются выгодные станы и ночлеги" (Устрялов 1858, 478). Однако гетман своего человека к царю не отправил, попросив Брынковяну послать к Петру I более информированного разведчика. В связи с вышеуказанным можно допустить, что царя действительно интересовала возможность разворачивания военных действий против турок с последующим вторжением в Дунайские княжества, поскольку уже в апреле 1697 г. Мазепа имел новые данные относительно Причерноморья, в частности черетежи очаковской крепости (Станіславський 2006, 490), без покорения которого продвигаться вглубь Буджака и далее за дельту Дуная было бы небезопасно.

Современный российский исследователь В. Артамонов связывает разведывательные действия Петра I с опасностью воплощения планов польского короля Августа II, который рассматривал возможность если не захвата Дунайских княжеств, то во всяком случае включения их в сферу своего влияния с целью контроля торговли в Дунайско-Черноморском регионе (Артамонов 2001, 317-318). Не последнюю роль играла возможность завоевать Буджак, что давало бы Москве право свободного прохода в Молдову и Валахию, поскольку без умиротворения ногайских племён внешняя торговля по суше между Россией и Балканами была возможной лишь только через Польшу.

Порта тоже владела информацией относительно планов Петра I, поскольку 15 февраля 1698 г. в Адрианополе состоялось заседание дивана, на котором султан и великий визирь в присутствии крымского хана обсуждали вопрос о сдерживании натиска со строны России. Для этого было решено отправить к Петру I посольство во главе с константинопольским патриархом Дионисием с подарками, среди которых якобы должна была быть корона византийского императора Константина и ключи от Иерусалима (Эварницкий 1903, 790). Такие подарки косвенно свидетельствуют о наличии планов у Петра I создать „Ориентальное цесарство". В том же 1698 г. российский представитель в Константинополе П. Возницын, находясь на Карловицком мирном конгрессе, советовал царю направить войско в Нижнее Подунавье, где „не токмо тысячи, тьмы нашего народу, нашего языка, нашей веры и все миру (с Портой – *А.П.*) не желают" (ПБПВ 1887, 746). А уже позже, весной 1711 г. фельдмаршал Б. Шереметьев приказывал: „иметь вожей, которые бы знали путь за Днепр до Дуная и далее" (Артамонов 1990, 82).

Выводы: Внешняя политика валашского (румынского) господаря Константина Брынковяну в начале своего правления носила выжидательный характер. В 1692 г. и позже господарь стал посылать мисии в Московскую державу с целью получить защиту со стороны российского царя от многочисленных ногайских орд, обитавших в Северном Причерноморье. Успехи австрийцев (которые не переставали оказывать на Валахию военно-политическое давление) в борьбе с Османской Портой также вызывали беспокойство у правителя Цара Ромыняскэ, подталкивая его к поиску тесного союза с Петром I. В этом случае Брынковяну умело использовал конфессиональный аргумент, указывая на православные корни румын и славянского населения Московской державы, а с другой стороны противопоставляя православную религию католицизму австрийцев.

Брынковяну показал себя опытным и умелым политиком, делая все возможное, чтобы в 1692–1697 гг. внести коррективы в планы Москвы по завоеванию Азова и направить московско-украинское войско на завоевание Очакова и Буджака, которые были очагом нестабильности в регионе. Но дальше декларативных намерений господарь не шёл, ожидая, что заверений в военно-политической поддержке, которая будет оказана Валахией ожидаемому войску Петра I, будет достаточно. По мере окончания военных действий и приближения Карловицкого мирного конгресса позиция Брынковяну становилась все более нерешительной и двойственной. С одной стороны, он продолжал заверять царя в поддержке, а с другой – все меньше предоставлял ценной разведывательной информации, которая была необходима Петру I. Важным посредником в проведении внешнеполитичекого курса Брынковяну был иерусалимский патриарх Досифей Нотара, а со стороны российского царя негласно ответственным за балканскую политику был гетман Иван Мазепа, который имел разветвлённую разведывательную сеть.

* * *

Слова под титлами раскрыты и подаются в квадратных скобках, пропущенный либо сокращенный текст также даны в квадратных скобках. Окказионализмы или описки акцентированы восклицательным знаком в квадратных скобках [!], выносные литеры выделены курсивом. Числа, обозначенные буквами, передаются арабскими цифрами.

1697 г., октября 3. Гадяч. – Письмо украинского гетмана Ивана Мазепы к русскому царю Петру I о посланнике валашского господаря Константина Брынковяну, отправленного к царю с устным сообщением

Во в[торо]*и* к вєликому г[о]*с*[у]д[а]рю по имянованїи и титлѣ написанѡ.

Іванъ Мазѣпа, гєтма*н* с Войскомъ в[а]шєго ц[а]рского прєсвѣтлого вєличєства Запоро*жски*и, падъ до лица зємнаго пр*ед* прєсвѣтлы*и* в[а]шєго ц[а]рского вєличєства прєстоломъ, у стопы ногъ монаршєски*х* смиренно чєломъ бью.

Пісано[25] ко мнѣ в прєпочте*нно*и монаршєской в[а]шєго ц[а]рского вєличєства грамотє, указали вы, вєликій г[о]*с*[у]д[а]рь в[а]шє ц[а]рскоє прєсвѣтлоє вєличєство, мнѣ, по*д*данному, посланника о*т* владѣтєля мултянского к вамъ, вєликому г[о]*с*[у]д[а]рю, посланного тутъ роспросить [!], что*б* о*н* мнѣ, гє*т*ману, сказалъ словєсно, о каки*х* дѣле*х* к вамъ, вєлико*му* г[о]*с*[у]д[а]рю, єсть посланъ, и что о*н* мнѣ о*б*явитъ, дабы то записа*в* и листы владѣтєлскіи к вамъ, вєликому г[о]*с*[у]д[а]рю, належащіи из рукъ єво приня*в*, прислалъ к вамъ, вєликому г[о]*с*[у]д[а]рю, в ц[а]рствующій градъ Москву, а єво самого уде*р*жалъ в малоросїйски*х* го[ро]дѣхъ до в[а]шєго ц[а]рского прєсвѣтлого вєличєства прємощного указу.

І какъ та в[а]ша, // вєликого г[о]*с*[у]д[а]ря, монаршєская грамота, вышепомянуты*и* указъ в сєбѣ имѣющая, о*т*дана мнѣ єсть в обозѣ в воєнномъ походє, гдѣ нѣлзє [!] мнѣ было вышєписанного посланнїка[26], в города*х* будучєго, ро*с*прашивать, и того для писалъ я к вамъ, вєликому г[о]*с*[у]д[а]рю, в[а]шє*му* ц[а]рско*му* прєсвѣтло*му* вєличєству, чиня ізвѣстно, что то дѣло о*т*ложилъ до повороту моєго ис того воєнного походу. И н[ы]нѣ, по то*м* моємъ ис того воєнного[27] походу[28] воз*в*ращени*и*[29], то*го* посланника во всє*м* роспрашивалъ и о*н* в сєго дѣла, єму вручєнного, о чємъ єсть посла*н*, учини*л* запї*с*ку своєю рукою грѣческимъ языкомъ, которую записку, также и листы владѣтелскіє[30] я о*т* нєго принявъ, посылаю к вамъ, вєлико*му* г[о]*с*[у]д[а]рю, к в[а]шє*му* ц[а]рско*му* прєсвѣтло*му* вєличєству чрє*з* нарочно*го* моєго посланного Тихона А*н*дрѣєва, концеляриста [!] войскового, чрєзъ которого прошу поко*р*ствєнно милостиво-го монаршєского в[а]шєго ц[а]рского прєсвѣтлого вєличєства указу, какъ мнѣ // оного посланника при сєбѣ в малоросїйскихъ городѣхъ держати, и єстьли вы, вєликїй г[о]*с*[у]д[а]рь, милостиво поволитє мнѣ єго о*т*пустити, то какой єму учинити о*т*пускъ.

При сємъ о*т*даюся прєїнапокорственно прєм[и]л[о]*с*[ε]рдной в[а]шєго ц[а]рского прєсвѣтлого вєличєства бл[а]гостынѣ.

В[а]шєго ц[а]рского прєсвѣтлого вєличєства вѣрный по*д*даныи і на*и*нижайшїй слуга Іванъ Мазѣпа, гєтманъ Во*и*ска в[а]шє*го* ц[а]рского прєсвѣтлого вєличєства Запоро*ж*ского.

Пісанъ в Гадячє, октя*б*ря въ 3 *д*. 1697-*го* году

Пометка на левом поле л. 2: С воисковы*м* канцєляри*с*томъ с Тихано*м* Андрѣєвы*м* октя*б*ря въ 16 *д*.

Центральный государственный архив Украины, Ф. 1407, Оп. 1, Д. 85, Л. 1-4. Делопроизводственная копия конца XVII ст. Столбец.

---

25 *Слово правлено.*

26 *Слово правлено.*

27 *Слово правлено.*

28 *Написано над строкой.*

29 *Слово правлено.*

30 *Помета на левом поле* листов владѣтєлскихъ к вєликому г[о]с[у]д[а]рю пїсанныхъ нє прїслано.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Артамонов 1990: В.А. Артамонов, Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709–1714) (Москва, 1990).

Артамонов 2001: В.А. Артамонов, Страны Восточной Европы в войне с Османской империей (1683–1699 гг.) В: Отношения стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы с Османской империей (80-90-е гг. 17 в.). Ч. 2. (Москва, 2001).

Байер 1783: Г.-З. Байер, История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира (Москва, 1783).

Богословский 1948: М.М. Богословский, Петр I. Материалы для биографии. Т. 5. (Москва, 1948).

Військові 2009: Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах (упоряд. С.О. Павленко). (Київ, 2009).

Власова 1980: Л.В. Власова, Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII-начала XVIII в. (Кишинев, 1980).

Доба 2007: Доба гетьмана Івана Мазепи в документах (упоряд. С.О. Павленко) (Київ, 2007).

Заруба 2003: В. Заруба, Українське козацьке військо в боротьбі з турецько-татарською агресією останньої чверті XVII ст. (Днепропетровск, 2003).

Исторические 1970: Исторические связи народов СССР и Румынии. Т. 3. (Москва, 1970).

Каптерев 1891: Н. Каптерев, Сношения иерусалимского патриарха Досифея с русским правительством (1669–1707 г.) (Москва, 1891).

Крупницький 2003: Б. Крупницький, Гетьман Мазепа та його доба (Київ, 2003).

Листи 2010: Листи Івана Мазепи. 1687–1691. (упоряд. В. Станіславський). Т. 2 (Київ, 2010).

ПБПВ 1887: Письма и бумаги Петра Великого. Т. 1 (Санкт-Петербург, 1887).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской империи с 1647 г. Собр. 1-е. Т. III. (Санкт-Петербург, 1830).

Семёнова 2006: Л.Е. Семёнова, Молдавия и Валахия в контексте международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе во второй половине XVII в. В: Л.Е. Семёнова, Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV-начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории) (Москва, 2006).

Станіславський 2004: В.В. Станіславський, Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699 (Київ, 2004).

Станіславський 2006: В.В. Станіславський, Дніпровські походи 1697–1698 років в недрукованих листах Івана Мазепи до Петра І. Україна в Центрально-Східній Європі 6, 2006, 489-508.

Туманский 1788: Ф. Туманский, Собрание разных записок и сочинений, служащих к доставлению полнаго сведения о жизни и деяниях Государя императора Петра Великаго. Ч. 10 (Санкт-Петербург, 1788).

Устрялов 1858: Н. Устрялов, История царствования Петра Великого. Т. 3 (Санкт-Петербург, 1858).

Эварницкий 1903: Д. Эварницкий, Источники для истории запорожских казаков. Т. 1 (Владимир, 1903).

Bezviconi 1962: Gh. Bezviconi, Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse (Bucureşti, 1962).

Istoria 2003: Istoria României. Vol. V (Bucureşti, 2003).

Schwarcz 2004: I. Schwarcz , S. Spevak, E. Večeva, Hoffnung auf Befreiung: Dokumente aus Österreichischen archiven zur geschishte Bulgariens (1687–1690). (Wien, 2004).

Historia 2002: Historia dyplomacji polskiej X-XX w. / pod red. G. Labudy, W. Mihowicza (Warsawa, 2002).

PATRIMONIUL MĂNĂSTIRII GALATA: DE LA FONDARE PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Dr., conf. univ. **Igor SAVA**

The heritage of Galata monastery: from its foundation until the middle of the XVIIth century

Summary

The Monastery of Galata from Iași is one of the most important Moldovan economic, cultural and ideological monastic, founded at the end of the 16th century. Due to the generosity of its founder, Petru Șchiopul, the monastery has been building an impressed field in two decades, an exceptional fact in an era of political and economic crisis determined by the regime of Ottoman suzerainty established in the Romanian Countries. Despite a period of crisis (1618), in the first half of the seventeenth century the Galata monastery succeeded, thanks to the privileged legal regime it benefited, the policy of efficient management of the patrimony, as well as the activity of the clergy in the given community, impose among the ecclesiastical structures with tradition (Bistrița, Neamț, Probota, Putna, Râșca) economically and in the spiritual life of the Principality of Moldova. The analysis concerning the context of the appearance of the Galata monastery, the ways of developing its heritage, as well as the implications of the monastery in the economic activities are the topics of this study.

Keywords: *Galata, monastery, heritage, Petru Şchiopul, Ţara Moldovei, metoc.*

Fondarea

Mănăstirea Galata din Iași, cu hramul „Înălțarea Domnului", este situată în partea de sud-vest a orașului Iași, pe dealul cu același nume, aproape de valea râului Bahlui. Potrivit surselor, marele ctitor al lăcașului de cult este domnul Țării Moldovei Petru Șchiopul (1574–1577, 1578–1579, 1583–1591). Cercetările realizate la subiect au stabilit că în perioada cuprinsă între vara anului 1577 și 22 februarie 1578 au decurs lucrările de zidire a bisericii mănăstirii „*Galata din Vale*", numită în perioadă și „Galata de Jos". S-au luat în calcul faptele determinante cum ar fi scrisoarea lui Petru Șchiopul voievod adresată conducerii orașului Bistrița, în vara anului 1577, prin care solicita să i se trimită specialiști în domeniul construcțiilor, gestul fiind motivat de nemulţumirea domnului privind calificarea meșterilor moldoveni (Cihodaru, Platon, 323), şi sfinţirea bisericii, care ar fi avut loc înainte de 22 februarie 1578, când ctitorul oferă mănăstirii primele donaţii funciare (DIR, XVI/3, 91).

Această mănăstire a fost construită pe un teren nepotrivit, astfel că zidurile bisericii s-au surpat la scurtă vreme, fapt ce l-a determinat pe Petru Șchiopul să ridice o nouă biserică, începând cu 1583, numită „Galata din Deal" (Grigoraș 1943, 220).

Ieremia II, patriarh de Constantinopol, care călătorește în 1588 în Moldova, îl menționează pe Petru Șchiopul ctitor al Galatei vechi, mănăstire care s-a demolat pentru că „meșterii erau nestatornici și au pus temelia ei într-un loc rău", dar voievodul „nu s-a lăsat, ci a făcut altă mănăstire, în loc tare" (Călători 1972, vol. IV, 590). Tradiţia cronicărească susţine că „Galata din Vale" a fost ridicată prin anul 1578, în timpul campaniei lui Alexandru Grecul în Moldova, iar „Galata din Deal", după revenirea la domnie a lui Petru Șchiopul (Ureche 1990, 113; Costin 1990, 294). De la vechea biserică s-a păstrat un clopot, care a fost dăruit mănăstirii de ctitor pe 15 martie 1579 (Monumente 1974, 233).

În perioada edificării mănăstirii „Galata din Deal", cu sprijinul material al lui Petru Șchiopul au fost construite clădirile cu destinație monahală, precum corpul de chilii pentru adăpostirea călugărilor, stăreția, trapeza și arhondaricul pentru cazarea oaspeților (Bădărău, Caproșu 2017, 130). În pofida asistenţei solide acordate principalei sale ctitorii, Petru Șchiopul nu a reușit în domniile sale finalizarea construcției întregului complex al mănăstirii, rămânând neterminată pictura bisericii și construcția zidului înconjurător (Grigoraş 1971, 353-354).

Cert este faptul că bazele patrimoniului monahal al Galatei au fost puse prin actul de donație domnească din 22 februarie 1578. Prima domnie a lui Petru Șchiopul (1574–1579) constituie cea mai importantă etapă în dezvoltarea domeniului acestei mănăstiri. Acum cancelaria domnească emite 8 acte de proprietate care are ca beneficiară Galata. Bunurile donate lăcaşului cuprindeau 9 sate: Vlăceşti cu mori pe Siret (ţ. Suceava); Voroveşti, cu vii; Mihăileşti, cu moară în Bahlui; Plopi, cu iaz; Crişteşti şi Belceşti, ambele cu mori în Bahlui; Sagna, cu moară şi loc de moară în Siret; Tămăşani, cu moară în Iuţca; locul din jurul mănăstirii şi satul Mânjeşti, în ţinutul Cârligătura. Alături de acestea, mănăstirea mai stăpânea 10 sălaşe de ţigani şi heleşteul lui Mihai din hotarul Iaşului (DIR, XVI/3, 91, 92, 102, 104, 106-107, 123-124, 232)[1].

Alte danii funciare şi întăriri pentru anumite bunuri ale Galatei sunt atestate după octombrie 1582, când Petru Șchiopul revenea în scaunul Țării Moldovei. Potrivit informaţiilor oferite de cele 7 acte de cancelarie, ctitorul îi dădea urice pentru satele Mânzeşti (Mânzăteşti) şi Fălfăieşti, pe Jijia, şi Petreşti, la Cârligătura, sate ieşite din domeniul domnesc. Alături de acestea figurează două sălaşe ţigani, satul Teişoara din ocolul Botoşanilor, dăruit de soţia sa Maria, un loc de prisacă la Bohotin, satul Drăgăneşti, în Thigheci, şi o parte din iezerul Cahul (DIR, XVI/3, 232, 263, 295, 375, 397).

Bunurile au fost donate Galatei de Petru Șchiopul şi familia sa, dar există şi unele averi, cum ar fi satul Malitinţi, în ţinutul Hotin, cu iaz şi cu moară şi 4 sălaşe de ţigani, care au fost dăruite mănăstirii de Ionaşco Vartic (DIR, XVI/3, 231).

Catastiful averii mănăstirii Galata din 25 noiembrie 1588

Catastiful averii comunităţii monahale de la Galata reprezintă unul dintre puţinele acte de acest gen păstrate în perioadă. Sub aspect al organizării, al structurii economico-sociale, al bunurilor concentrate domeniul Galatei îngloba: biserica, curţile și ane-

[1] Satele şi celelalte bunuri ce formau patrimoniul monahal la acel moment sunt prezentate în ordinea cronologică a donării şi întăririi lor mănăstirii Galata.

xele mănăstirii; 15 sate întregi şi ocini în satul Hrişcani; 4 heleşteie; cca 21 de mori, 6 pive şi 2 vâltori; 16,5 fălci de vie; animale şi stupi; produse alimentare şi stoguri de fân; unelte şi inventar casnic de sortiment larg; obiecte de argint, aur şi bani; icoane, obiecte de cult, cărţi şi veşminte bisericeşti. Mănăstirea mai stăpânea şi 19 sălaşe de robi ţigani folosiţi, de regulă în epocă, în calitate de forţă de muncă la munci casnice (Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, 47-54).

Analiza catastifului averii Galatei reflectă un patrimoniu complex şi solid al unei mănăstiri fondate cu un deceniu în urmă[2]. Majoritatea bunurilor sunt donate de marele ctitor. Averile mănăstirii sunt concentrate, în special, în satele Vlâiceşti, Teişoara, Sadna şi Mihăileşti, fapt ce poate fi înţeles că în aceste localităţi erau prezenţi dregătorii locali ai mănăstirii, care în numele egumenului gestionau bunurile Galatei.

La sfârşitul secolului al XVI-lea, mănăstirea Galata îşi păstrează, graţie unei gestionări eficiente a bunurilor, patrimoniul intact, fapt confirmat de hrisovul de întărire pentru averea sa, emis la 6 mai 1598 de cancelaria lui Ieremia Movilă (DIR, XVI/4, 223-224). Cunoaştem că majoritatea bunurilor au fost dăruite mănăstirii de ctitorii anteriori, iar din rândul acestora doar satul Şiviţa, cu vad de moară pe Prut (ţ. Covurlui), a fost cumpărat de călugări de la domnie cu 6 000 de aspri, în 1588 (DIR, XVI/3, 382-383). Totodată, potrivit unui hrisov emis la 26 martie 1622, de cancelaria lui Ştefan Tomşa, Galata stăpânea şi satul Călugăreni, cu mori şi iazuri pe Bahlui, care figurează ca danie a lui Petru Şchiopul de după 1588 (DIR, XVII/5, 244-245).

Cât priveşte situaţia altor bunuri, constatăm o evoluţie dinamică a intrării sau ieşirii unor sate din patrimoniul Galatei, de regulă în urma tranzacţiilor care vizau schimburi de averi realizate de călugări din motive economice de cele mai multe ori. Menţionăm cazul satelor Mihăileşti, pe Bahlui, şi Petreşti, pe Topoliţa, care au devenite obiecte ale tranzacţiei dintre călugării de la Humor şi cei de la Galata. Deşi domnia aprobă în 1583 propunerea călugărilor de la Humor de a schimba Mihăileşti cu Petreşti (DIR, XVI/3, 203-204, 207-208), însă în catastiful averii Galatei din 1588 ambele sate figurează deja ca bunuri ce-i aparţin. Probabil că au existat mai multe încercări ale călugărilor de la Humor de a-şi revendica satul, pentru că problema este rezolvată în favoarea acestora în 1598, când judecata lui Ieremia Movilă a decis ca satul Mihăileşti să revină mănăstirii, instanţa stabilind că era ocina lor dreaptă din dania lui Daniil, hatman şi pârcălab de Suceava (DIR, XVI/4, 187-188; DIR, XVI/2, 98).

Dinamica dezvoltării patrimoniului Galatei în prima jumătate a secolului al XVII-lea

S-au păstrat numeroase documentele emise în perioadă de către cancelaria domnească în beneficul comunităţii monahale de la Galata. Conţinutul actelor referitoare la patrimoniul mănăstirii este variat, de la întări şi danii de sate, până la privilegii imunitare şi decizii ale instanţelor judecătoreşti referitoare la anumite litigii unde mănăstirea este implicată. Faptele demonstrează că Galata a administrat eficient, cu anumite

[2] Concluzia este formulată în raport cu patrimoniile vechilor ctitorii domneşti, precum Bistriţa, Voroneţ, Moldoviţa, Probota, Neamţ, Putna, care în perioadă stăpâneau zeci de sate şi bunuri conexe variate. (Sava 2012, 114-137, tab. 5).

excepţii, şi a utilizat modalităţi de dezvoltare a patrimoniului monahal. Relevant este litigiul în jurul satului Petreşti, care revine în patrimoniul Galatei şi va fi păstrat până în anul 1604, când a fost realizat un nou schimb. Câteva urice domneşti emise de cancelaria lui Ieremia Movilă, în 1604, aprobă schimbul de sate dintre Nestor Ureche, vornic în Ţara de Jos, şi mănăstire. Iniţiativa lui Chervasie egumenul şi a soborului de la Galata a fost, probabil, o tranzacţie profitabilă economic, deoarece mănăstirea a primit printru Petreşti satul Scociuhani, care deţinea curţi şi mori pe râul Bârlad (DIR, XVII/1, 170, 226).

Sursele nu oferă detalii despre contextul reintrării în domeniul Galatei a satului Petreşti, care la acel moment a fost revendicat şi de către călugării de la Humor. Potrivit uricului de întărire a lui Constantin Movilă, emis 27 iulie 1609, cunoaştem că litigiul a fost soluţionat în beneficiul comunităţii monahale de la Galata, care obţinea dreptul de a-şi apăra hotarele satelor Petreşti şi Mânzeşti, şi poiana Vlamnicul pe Stavnic (DIR, XVII/2, 232).

„Închinarea" mănăstirii Galata

Un eveniment cu impact decisiv pentru dezvoltarea aşezământului monahal de la Galata s-a produs în anul 1618. Sursele perioadei menţionează despre decizia lui Radu Mihnea voievod, din 26 martie 1618, de a închina mănăstirea Galata cu toate averile sale Bisericii „Înălţarea Domnului" de la Sfântul Mormânt din Ierusalim (DIR, XVII/4, 250-252). Gestul domnului cumva era legitimat de situaţia grea sub aspect economic prin care trecea comunitatea monahală de aici. Potrivit documentului mănăstirea „a căzut în mare slăbiciune şi sărăcie", „trapezăria şi chiliile şi alte îngrădiri s-au stricat", iar „odăjdiile şi argintăria bisericească", date de ctitor, „toate au pierit". Totodată, trebuie de precizat că actul în sine nu constituie o uzurpare a dreptului de ctitorie, pentru că, potrivit reglementărilor în domeniu, decizia domnească a fost luată în urma consultării cu „Sfatul" şi ierarhii ţării şi la iniţiativa Mariei, fiica lui Petru Şchiopul, cea care avea atribuţii de protector al fundaţiei religioase în calitatea ei de moştenitoare a statutului de ctitor principal. Dacă ţinem cont şi de raporturile de rudenie, Radu Mihnea fiind vărul primar al Mariei, înţelegem raţiunea ultimei de a plasa principala ctitorie a tatălui ei cu statut de metoc sub auspiciile Patriarhiei Ierusalimului, instituţie care putea garanta indivizibilitatea patrimoniului mănăstirii Galata, la acel moment puţin afectat. În acelaşi sens poate fi înţeleasă şi o altă decizie a Mariei, anume cea de a închina mănăstirea Hlincea, cu satul de acolo şi o vie la Urşulea, mănăstirii Galata. Ultimul fapt care constituie şi el un caz de epidosis, cumva deviat de la practica ortodoxă a ctitoriei, este autorizat de cancelaria lui Radu Mihnea la 14 iulie 1624 (DRH, vol. 18, 289).

Fenomenul închinării de lăcaşuri de cult româneşti centrelor ortodoxe din Răsărit – Patriarhiile de Ierusalim, Constantinopol, Antiohia, Muntele Athos, Muntele Sinai – apare mai întâi în Ţara Românească, în secolul al XV-lea, ca spre finele veacului al XVI-lea să se manifeste şi în Moldova. Asupra procesului care a marcat viaţa spirituală a românilor la finele Evului Mediu au acţionat mai mulţi factori (Zubco 2001, 159-167). În primul rând, închinarea este o expresie a practicii ctitoriei cu motivaţii etico-religioase puternice. În aspiraţia spre mântuire şi fiind marcaţi de sentimentul

puternic al păcatului, ctitorii doreau ca prin donarea de bunuri lăcaşurilor de cult, din ţară şi străinătate, să obţină graţia divină.

În al doilea rând, fenomenul este legat nu numai de neliniştea credincioşilor în legătură cu mântuirea, ci şi de instabilitatea sub aspect economic şi social-politic care caracterizează societatea românească în secolul al XVI-lea. Regimul de suzeranitate otomană a accentuat şi mai mult luptele dintre dinastiile şi facţiunile boiereşti româneşti, fapt care i-a determinat pe mulţi dintre domni şi boieri să caute protectori ai ctitoriilor lor în afara ţării. În condiţiile deselor schimbări de domnii, urmate, de regulă, de exilul în străinătate al fostului conducător al ţării împreună cu curtea sa, de multe ori se operau confiscări de averi. Acest fapt de natură ideologică explică grija ctitorilor de a-şi închina fundaţiile instituţiilor religioase din Răsărit, care puteau să le apere bunurile agonisite.

Nu în ultimul rând, existau situaţii când unii ctitori erau nemulţumiţi de administrarea patrimoniul anumitor mănăstiri de către călugării locali, erau constatate cazuri de sustragere a bunurilor sau de încălcare a canoanelor. În asemenea situaţii erau cedate conducerea mănăstirilor româneşti unor centre ecleziastice din Răsărit, considerate în epocă modele de guvernare şi de viaţă monahală (Zubco 2001, 160).

În ceea ce priveşte dezvoltarea domeniului Galatei după închinarea ei la Ierusalim, sursele perioadei fac referinţă la aspectul că mănăstirea nu numai că a reuşit să-şi conserveze patrimoniului, ci şi să-l dezvolte prin diferite metode. În raport cu secolul al XVI-lea, când Galata are ca principal protector familia domnească, acum printre ctitori se numără şi reprezentanţi ai familiilor boiereşti. Este cazul satului Buiucani, cu loc de moară pe Bîc, care a fost donat mănăstirii de Marica, jupâneasa lui Chiriţa postelnic, în domnia lui Gaspar Grazianni, deci prin 1619–1620 (DIR, XVII/5, 40). Satul Buiucani rămâne în componenţa domeniului Galatei până în 1658, când este schimbat cu părţi de ocină din seliştea Măleşti, pe Prut, şi 100 de stupi, tranzacţia făcându-se cu Ramandi fost vistiernic (Caproşu, Zahariuc, 1999, vol. I, 497).

Regimul juridic mănăstiresc. Privilegii și imunități

În domniile din primele trei decenii ale secolului al XVII-lea au fost emise cele mai multe acte de proprietate către mănăstirea Galata, peste 55 hrisoave. Ele reprezintă urice de întărirea domnească a satelor mănăstireşti, hotărâri judecătoreşti cu privire la litigiile în care este implicată Galata, în special împresurări de hotare, dar cea mai mare parte a lor, cca 30, o formează privilegiile imunitare cu conţinut variat. Acestea conţin, de regulă, imunități judecătoreşti și scutiri fiscale aplicate satelor mănăstireşti cu intensiune şi extensiune variabilă, drepturi de a întemeia sate de colonizare (DIR, XVII/4, 227) etc., al cărei beneficiari sunt, în cea mai mare parte, călugării de la Galata. În raport cu perioada precedentă, în deceniile ’4-’6 ale secolului al XVII-lea au fost emise de cancelaria domnească doar 11 privilegii către mănăstirea Galata[3].

[3] Numărul actelor, precum şi conţinutul lor, cu referinţă la Galata este prea mare pentru a fi citate în text, ceea ce ne obligă să menţionăm doar colecţiile de documente (DIR, XVII/1-5; DRH, vol. 18-28; Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, passim).

Scutirile fiscale vizau populația din satele mănăstirești care era eliberată de dări şi munci ordinare către stat, unde volumul prestaţiilor vizează scutiri totale sau parţiale de dări şi slujbe. Intensitatea scutirilor fiscale viza dările tradiționale încasate în perioadă (dabilă, iliș, gorștina de oi și porci, deseatina pe stupi, 50 aspri, 2 zloți – n.n.) şi muncile în folosul domniei la care era supusă populaţia rurală (angherii, corvoadă, podvoade – n.n.). Sursele arată că sunt rare cazurile când statul acorda unor sate ale Galatei scutiri totale, în afară de bir, fiind înregistrate doar zece cazuri de acest tip de imunități. Cele mai favorizate în acest sens au fost satele Belcesti, Plopi şi Călugăreni. Scutirea populației unei localități de „darea cea mare împărătească" constituia un fapt excepțional în condițiile regimului de suzeranitate otomană în țările române şi a rivalității Porții cu Rzeczpospolita pentru dominația spațiului carpato-danubian.

Privilegiile imunitare emise în beneficiul Galatei, mai multe de 7, indică faptul că egumenii mănăstirii au deținut în perioadă, cu anumite excepții, drepturi de judecată asupra țăranilor din satele aservite şi de încasare a amenzilor pentru delicte (gloabe, deşugubine, ferîie – n.n.). Totodată, potrivit formulelor uzuale imunitatea conținea şi interdicția pentru judecătorii domnești de a-şi exercita atribuțiile în satele vizate (DIR, XVII/1-5; DRH, vol. 18-28; Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, passim)[4].

Statutul de metoc al Galatei la Biserica „Înălțarea Domnului" din Ierusalim nu a defavorizat, în general, economia mănăstirească, din contra, a avut impact benefic în dezvoltarea patrimoniului. Sunt înregistrate doar patru cazuri când taxele şi produsele colectate din câteva sate mănăstireşti aveau destinaţia către instituţia ecleziastică din Ierusalim (DIR, XVII/5, 123; DRH, vol. 19, 38; vol. 21, 441; vol. 22, 211), în rest volumul global al veniturilor este în beneficiul comunităţii monahale de la Galata. Privilegiile imunitare de care a beneficiat, buna administrare a averii, dar şi participarea activă a Galatei sunt factori care au stimulat dezvoltarea economiei mănăstireşti.

În domnia lui Vasile Lupu (1634–1653) au fost emise multe acte de proprietate a cărei beneficiari sunt instituţiile ecleziastice, însuşi voievodul remarcându-se ca mare ctitor, dar puţine dintre acestea, doar 11, vizează mănăstirea Galata. Vom menţiona câteva cazuri care au relevanţă la subiect. Pe 5 martie 1635, domnia întărea Galatei hotarul ei, îi oferea deseatina de vin din viile aflate în acest hotar şi heleşteul lui Mihail din ţarina târgului Iaşi (Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, 360). Un an mai târziu, cancelaria autoriza dreptul mănăstirii asupra a două părţi din satul Fântâna (ţ. Tecuci) cu vii, bunurile figurând aici ca danie a lui Enache postelnicul (DRH, vol. 23, 447). Pe 8 august 1634, Vasile Lupu poruncea slugilor domneşti din ţinutul Suceava să lase în pace satul Vlăicesti al mănăstirii, întrucât era scutit de dări (DRH, vol. 22, 254).

Constatarea faptului că intensiunea şi extensiunea imunității judecătorești raportate la structurile ecleziastice a variat de la domnie la domnie trebuie explicată prin interacţiunea factorilor de ordin economic, politic şi ideologic. Stabilitatea internă, de regulă, favorizau raporturile de "simfonie" dintre stat şi biserică, şi invers, instabilitatea şi desele schimbări de domnie creau impedimente în natura acestor raporturi.

Nu în ultimul rând, un alt aspect al regimului privilegiat de care a dispus fundaţia, de care nu beneficiau în perioadă toate mănăstirile moldoveneşti, consta în drepturi de exploatare a braniştii domneşti. Potrivit hrisovului emis la 5 martie 1635, Galata păstra în continuare braniştea mănăstirească, danie de la marele ei ctitor (DRH, vol. 23, 49-50).

Cumpărări şi vânzări de bunuri

Patrimoniul solid şi regimul juridic privilegiat de care a dispus, cu anumite excepţii, i-au oferit Galatei capacitatea de a participa la tranzacţiile economice de pe piaţa Moldovei. Mănăstirea achiziţionează şi vinde bunuri unor laici şi clerici, deţine ateliere şi prăvălii, unde produce şi îşi vinde propriile produse meşteşugăreşti şi agrare. Un caz de implicare a mănăstirii în cumpărări de bunuri este menţionată documentar la 22 august 1652, când egumenul Chesarie vindea lui Pătraşco rotarul un loc de hrană la poalele Codrului, pe Vaslueţ (ţ. Vaslui), pentru nişte cocii (caleaşcă – n.n.), 20 de stupi de albine şi alte obiecte trebuincioase mănăstirii (Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, 401). În august 1657, Galata cumpăra de la Arhimandritul Theona o dugheană în Iaşi, cu 500 de lei (Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, 493). Un an mai târziu, mănăstirea adăuga la averea sa două vii în valea Cozmoaiei, cumpărate de la Maria soţia lui Statie blănar, cu 150 de lei (Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, 497).

O afacere profitabilă pentru călugării de la Galata o constituie cea încheiată cu Dumitraşco Veisa uricar şi soţia sa Maria, pe 1 martie 1658. Ultimii vindeau mănăstirii patru dugheni cu pivniţe în Târgul lui Barnovschi, la Cizmărie, pentru suma de 300 de lei, dintre care 150 erau lăsaţi călugărilor pentru a-i pomeni la slujbele anuale (Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, 499). În aceeaşi categorie intră şi tranzacţia imobiliară autorizată de domnie la 17 aprilie 1658. Mănăstirea Galata cumpăra de la Dumitraşco, fiul lui Dumitru Sîrbul din Iaşi, un loc de casă şi de dugheni cu două pivniţe de piatră în Iaşi, pe Uliţa Tărbujenească, cu 650 de lei (Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, 503).

Nu ştim cu certitudine dacă în patrimoniul Galatei se aflau şi bunurile mănăstirii Hlincea, devenită metoc în 1626, pentru că doar în actul de închinare se stipula că veniturile trebuiau să revină lăcaşului din Iaşi. Sursele menţionează câteva cazuri de danii şi de implicare a mănăstirii Hlincea în cumpărări de bunuri, ceea ce poate fi înţeles că aşezământul dispunea de capacitate juridică proprie şi prin aceasta putea participa la încheierea de tranzacţii. Este vorba de un loc domnesc din hotarul târgului Iaşi, danie de la Miron Barnovschi din 1626 (DRH, vol. 19, 14), şi o casă în Iaşi, cumpărată de călugări cu 30 de galbeni de la Mălanca şi Măriia bărbieriţa, în 1646 (DRH, vol. 28, 426). În 1651, egumenul şi călugării de la Hlincea vând mănăstirii Aron Vodă un loc de casă de pe Uliţa Nouă, cu 150 de lei (Caproşu, Zahariuc 1999, vol. I, 368).

Litigii şi revendicări ale averii mănăstirii

Litigiile în care a fost implicată în perioadă mănăstirea Galata reflectă un alt aspect al drepturilor de stăpânire al ei asupra bunurilor şi obligaţiilor cu valoare economică care formau patrimoniul monahal. Dezvoltarea instituţiei ecleziastice a fost legată de anumiți factori, iar situațiile de criză economică sau administrare defectuoasă au favorizat presiuni asupra hotarelor ei din partea boierilor, în special, sau a altor mănăstiri. Revendicarea unor bunuri materiale ale patrimoniului mănăstiresc de către terţe părţi reprezintă cazuri clare de uzurpare a dreptului ctitoricesc, fapt ce determina implicarea domniei, în virtutea principiului dreptului suprem asupra pământului „dominium eminens", în soluţionarea litigiilor prin împărţirea dreptăţii. Uzurparea intervenea, de regulă, în situaţii de stingere a familiilor domneşti sau boiereşti care au ridicat un anumit lăcaş, de declin economic al ctitorilor sau al scăderii prestigiului

social al boierilor ca rezultat al "hicleniei" (Puşcaşu 2001, 159). Sursele perioadei menţionează peste 16 cazuri de conflicte privind împresurările de hotar ale mănăstirii. Dintre acestea, 9 reprezintă decizii ale judecăţii domneşti privind câştigul de cauză pentru bunurile integrate domeniului Galatei, 4 sunt hotărniciri ale teritoriului din jurul mănăstirii, iar 3 vizează litigiile în care mănăstirea nu poate demonstra drepturile de stăpânire asupra satelor revendicate. Sugestiv este cazul de judecată domnească din 22 august 1638, când, în urma analizei probelor, Vasile Lupu întăreşte lui Vasile Vartic, care a avut pâră cu călugării de la Galata, satul Maletinți din ţinutul Cernăuți (DRH, vol. 24, 446).

Galata – monument cultural de sinteză

Galata reprezintă pentru perioada de sfârşit de Ev Mediu românesc un monument de arhitectură ecleziastică de sinteză, care îmbină armonios tradiţiile „stilului moldovenesc" cu elemente muntene, ale goticului transilvănean şi ale Renaşterii. Aşezământul reprezintă primul monument de arhitectură bisericească din Moldova construit pe o înălţime dominantă. Mănăstirea Galata, în calitate de ctitorie principală a lui Petru Șchiopul, reflectă voinţa de reprezentare a personalităţii domnului, de a-i ilustra preocupările spirituale şi culturale (David, 1984). Edificiul mănăstirii se va extinde treptat, căpătând aspectul unei fortăreţe, fapt dictat de raţiuni de siguranţă în condiţiile când curtea domnească din Iaşi nu era întărită. Prima casă domnească de aici a fost construită prin 1591 (Cârciuleanu 1991, 21; Grigoraş 1971, 354). Vasile Lupu îşi va stabili tabăra la Galata cu ocazia vizitei, din mai 1653, a ginerelui său Timuş Hmelniţki. Gheorghe Ghica şi Constantin Şerban Basarab şi-au stabilit temporar reşedinţa domnească la Galata, în 1658 şi 1659 (Costin, cap. 18 şi 21).

Mănăstirea Galata este descrisă de mai mulţi călători străini, care sunt impresionaţi de frumuseţea lăcaşului, de poziţia sa strategică, de calitatea slujbelor religioase ş.a. Călugărul rus Vasile Gagara menţiona despre Galata, prin 1637, că este mănăstirea care aparţine patriarhului Theofan de Ierusalim (1608–1644), un lăcaş cu „o clădire prea frumoasă şi o biserică clădită minunat" (Călători 1973, vol. V, 148). Una dintre cele mai detaliate descrieri ale mănăstirii şi bisericii Galata din secolul al XVII-lea o regăsim la arhidiaconul Paul de Alep, care l-a însoţit pe patriarhul Antiohiei Macarie al III-lea (1648–1672) în misiunea sa din Moldova, din dramaticul an 1653. Secretarul patriarhal a asistat la liturghia din biserica mănăstirii în calitate de oaspete al lui Vasile Lupu, fiind impresionat de poziţia strategică a mănăstirii, de arhitectura şi interiorul bogat ornamentat al bisericii (Călători 1976, vol. VI, 51-52).

Concluzii

Petru Șchiopul a susţinut ortodoxia din raţiuni politice şi ideologice, acţiune explicabilă în contextul raporturilor cu Poarta Otomană şi a ofensivei catolice şi reformate. Politica sa ecleziastică cumulează, totodată, dorinţa de a-şi legitima şi consolida domnia, şi de a continua tradiţiile ctitoriceşti ale predecesorilor. Galata, principala sa ctitorie, a beneficiat de cea mai largă susţinere materială şi morală cu impact pozitiv în constituirea unui patrimoniu solid. La sfârşitul secolului al XVI-lea, domeniul mănăstirii îngloba circa 19 sate cu mori, vii, robi, inventar de cult, podoabe din aur şi argint etc., marea majoritate a bunurilor fiind danii ale marelui ctitor.

În pofida crizei politice din Moldova apărută după înlăturarea lui Mihai Viteazul, mănăstirea Galata își păstrează și dezvoltă patrimoniul grație mai multor binefăcători și a unor circumstanțe favorabile. În pofida unei perioade de criză și a statutului ei de metoc la Biserica „Înălțarea Domnului" de la Sfântul Mormânt de la Ierusalim (1618), Galata a avut capacitatea de a păstra nu numai bunurile dobândite de la ctitori, ci și de a dezvolta averea mănăstirii pe diferite căi. Regimul juridic privilegiat de care a beneficiat, în general, mănăstirea favorizează gestiunea eficientă a patrimoniului şi obţinerea unei poziţii însemnate în raporturile economice de piaţă. Toate acestea au contribuit la transformarea în decurs de câteva decenii a aşezământului monahal de la Galata într-un centru spiritual şi cultural important al Moldovei, alături de vechile ctitorii domneşti precum Bistriţa, Neamţ, Probota, Putna, Râşca. Statutul de reşedinţă domnească pe care îl obţine la mijlocul secolului al XVII-lea, completează poziţia de rang înalt al mănăstirii Galata.

BIBLIOGRAFIE:

Bădărău, Caproşu 2017: D. Bădărău, I. Caproşu, Iaşii vechilor zidiri (Iaşi 2007).

Caproşu, Zahariuc 1999: I. Caproşu, P. Zahariuc, Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol. I (Iaşi 1999).

Călători 1972: Călători străini despre Ţările Române, ediţie îngrijită de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, vol. I (Bucureşti 1972).

Călători 1973: Călători străini despre Ţările Române, ediţie îngrijită de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, vol. V (Bucureşti 1973).

Călători 1976: Călători străini despre Ţările Române, ediţie îngrijită de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, vol. VI (Bucureşti 1973).

Cârciuleanu 1991: Pr. I. Cârciuleanu, Mănăstirea Galata – Iaşi (Iaşi 1991).

Costin 1990: M. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron-Vodă încoace. In: (Ed. T. Celac) Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).

Cihodaru, Platon 1980: C. Cihodaru, Gh. Platon (ed.), Istoria oraşului Iaşi, vol. I (Iaşi 1980)

Grigoraş 1943: N. Grigoraş, Mănăstirea Galata. Studii şi Cercetări Istoriece, vol. XVIII, 1943, 213-245.

Grigoraş 1971: N. Grigoraş, Un important monument de artă al Iaşului – Galata. Cercetări Istorice SN, vol. II, 1971, 351-362.

David 1984: Gh. David, Petru Șchiopul (Bucureşti 1984).

DIR XVI/2: Documente privind istoria României, veac. XVI, vol. 2 (Bucureşti 1951).

DIR XVI/3: Documente privind istoria României, veac. XVI, vol. 3 (Bucureşti 1951).

DIR XVI/4: Documente privind istoria României, veac. XVI, vol. 4 (Bucureşti 1952).

DIR XVII/1: Documente privind istoria României, veac. XVII, vol. 1 (Bucureşti 1952).

DIR XVII/2: Documente privind istoria României, veac. XVII, vol. 2 (Bucureşti 1952).

DIR XVII/3: Documente privind istoria României, veac. XVII, vol. 3 (Bucureşti 1952).

DIR XVII/4: Documente privind istoria României, veac. XVII, vol. 4 (Bucureşti 1956).

DIR XVII/5: Documente privind istoria României, veac. XVII, vol. 5 (Bucureşti 1956).

DRH vol. 18: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 18 (Bucureşti 1971).

DRH vol. 19: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 19 (Bucureşti 1971).

DRH vol. 20: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 20 (Bucureşti 2012).

DRH vol. 21: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 21 (Bucureşti 1971).

DRH vol. 22: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 22 (Bucureşti 1974).

DRH vol. 23: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 23 (Bucureşti 1996).
DRH vol. 24: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 24 (Bucureşti 1998).
DRH vol. 25: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 24 (Bucureşti 2003).
DRH vol. 26: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 26 (Bucureşti 2003).
DRH vol. 27: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 27 (Bucureşti 2005).
DRH vol. 28: Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. 28 (Bucureşti 2006).
Monumente 1974: Monumente istorice bisericeşti din Mitropolia Moldovei şi Sucevei (Iaşi 1974).
Puşcaşu 2001: V. Puşcaşu, Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Bucureşti 2001).
Sava 2012: I. Sava, Domeniul mănăstiresc în Ţara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea (Chişinău, 2012).
Ureche 1990: Gr. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron-Vodă încoace. In: (Ed. T. Celac) Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).
Zubco 2001: A. Zubco, Biserica în Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV–XVII. Relaţiile cu Muntele Athos (Chişinău, 2001).

PEȚITUL ȘI LOGODNA ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SEC. AL XVII-LEA – ÎNC. SEC. AL XIX-LEA

Alina FELEA

The wooing and engagement in Moldova in the XVIIth century – beggining of the XIXth century

Summary

The study refers to the customs of the match-making and engagement in Moldova in the XVIIth century – beggining of the XIXth century and is based on both the original and the published sources. The article presents the institution of the matchmaker and its role in the life of the community. Here are analyzed the provisions regarding the conclusion and dissolution of engagement and certain stages of engagement (signing of the dowry paper, handing over the engagement ring, gift exchange, feast etc.).

Keywords: *Moldova, family, engagement, engagement ring, fiance, the XVIIth century – beggining of the XIXth century, dowry, matchmaker, feast.*

Tematicile istoriei familiei, a căsătoriei și divorțului din Țara Moldovei sunt abordate tot mai des în cercetările istorice. În această categorie de tematici se includ și cele cu referire la obiceiurile prenupțiale, care reflectă alegerea partenerilor maritali.

În studiul de față ne vom referi la obiceiurile pețitului și logodnei din Țara Moldovei în sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea. Sursele documentare care au stat la baza prezentei cercetări sunt atât cele inedite, culese din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, cât și cele publicate, selectate din valoroasele colecţii de documente alcătuite de reputabili istorici Nicolae Iorga, Gheorghe Ghibănescu, Teodor Balan, Aurel Sava, Ioan Caproșu, însumând *Studii și documente cu privire la istoria românilor, Surete și izvoade (documente slavo-române), Documente bucovinene, Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei, Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi.* Un rol important în reflectarea tematicii le au Cronicile și Letopisețele (Cronica 1965; Popescu 1961etc.), precum și operele lui Dimitrie Cantemir (Cantemir 1960; Cantemir 2007).

Etapele de trecere de la statutul de persoană necăsătorită la cea de căsătorită, în opinia cercetătorilor, erau reflectate prin: starostie (pețitul), logodnă și răspuns. Pețitul și logodna se încadrau în obiceiurile din categoria celor prenupțiale și precedau cununia (Cojocaru 1998).

Principala funcție a pețitului era cererea fetei în căsătorie, fiind considerat drept manifestare a unei atitudini respectuoase a viitorului mire și a părinților săi față de viitoarea mireasă și părinții ei (Marian 1890, 87). În tradiția populară pentru pețit erau stabilite anumite zile, care erau considerate a fi favorabile, joi și sâmbătă, și zile în care pețitul era interzis, luni și marți (Marian 1890, 87).

După cum fixează sursele, peţitul se desfăşura în casa părinţilor miresei. Dimitrie Cantermir menţionează că cererea în căsătorie se realiza cu ajutorul *peţitorilor*: „Prin urmare, dacă vreunui tânăr i-a plăcut o fată, el trimite la părinţii iubitei sale soli, pe care ei îi numesc, cu o rostire latinească stricată, peţitori. „Peţitorii", cu un cuvânt stâlcit din latinescul „Petitoreś" (Cantemir 2007, 309), care din cele relatate de cărturar sunt câţiva la număr în frunte cu un staroste.

Scopul peţitorilor era de a afla situaţia curentă a fetei care este peţită, planurile părinţilor referitor la căsnicia fetei şi, în cazul când aceasta este liberă de alt angajament, să fie logodită cu tânărul care i-a angajat, părinţii fetei având dreptul de acceptare sau respingere a acestora: „Peţitorii iscodesc, mai întâi, pe ascuns, gândurile părinţilor, ca unei respingeri de faţă cu lumea să nu-i urmeze o ocară faţă de lume, dar dacă bagă de seamă că ei nu-i iau în nume de rău starea, strângând toate rudele de sânge ale mirelui, câte le va fi avut, se duc la casa fetei" (Cantemir 2007, 309). Astfel, la peţitul fetei erau implicaţi mai mulţi membri ai unei comunităţi: tânărul şi părinţii lui, tânăra şi părinţii ei, uneori rudele şi peţitorii.

În documentele din Ţara Moldovei din sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea persoanele care mijloceau încheierea logodnei, de obicei bărbaţi, sunt întâlnite sub numele *peţitori, mijlocitor* şi *staroste*. Într-o lucrare publicată la mijl. sec. al XIX-lea, făcând referire la spaţiul dintre Prut şi Nistru, Boleslav Hâjdău subliniază că peţitorii se mai numeau *lehău* (Хиждеу 1845), deoarece trebuiau să fie vorbăreţi.

La 8 noiembrie 1747, un necunoscut scria că „a luat" pe Casandra, fiica lui Constantin Lambrino, fost mare spătar, peţitor fiind Patriarhul Antiohie, „care face logodna" (Studii 1913).

Mijlocitor la logodna lui Arghire Cuza cu Ilinca, fiica vornicului Lupul Costachi, în 1780, a fost arhimandritul Ursachi, care la 5 octombrie 1800 declara în faţa mitropolitului Iacov Stamati cele cunoscute de el privitor la zestrea promisă „la aşezarea logodnei" (Surete 1912, CCX).

La 20 iulie 1763 se pomeneşte logodna Nastasiei, fiica lui Miron Hâncu, cu căpitanul Neculai Iaconi, menţionându-se că i s-a dat „înaintea *starostilor* (sublinierea noastră – A.F.) a treia parte din tot satul Săcăreni şi cu vad de moară, şi cu livezi" (Documente 1937a, 207). În acest document este subliniat faptul că toţi peţitorii se încadrau în noţiunea *staroste* şi nu se referea doar la căpetenia de grup.

După cum reiese din documente, peţitorii erau aleşi în dependenţă de categoria socială a familiilor tinerilor. Astfel, în calitate de peţitori în familiile de boieri apar marii boieri, domnii ţării şi reprezentanţii clerului de diferit rang (de la partiarh, la arhimandrit şi mitropolit).

La încheierea logodnei între familiile domnitoare ale statelor vecine, fie că e vorba de Ţara Moldovei şi Rzeczpospolita, fie că de Ţara Moldovei şi Valahia, de obicei, în calitate de peţitori se alegeau reprezentanţi ai nobilimii (dintre marii boieri pe care se puteau bizui domnii Ţărilor Române, pe nobili devotaţi în Polonia). Eberhard Werner Happel, în relatarea cu referire la logodna şi căsătoria principelui Radziwiłł cu domniţa Maria, fiica lui Vasile Lupu, arată că peţitorii polonezi erau din *familii nobile*: „Principe Janusz Radziwiłł […] după ce a căpătat învoirea mamei sale […] şi

a regelui Poloniei Vladislav […] a trimis pe doi dintre nobilii cei mai de încredere de la curte, cu numele de Sienicky şi Ottenhausen […] spre Moldova să înceapă peţirea" (Happel 1973, 643).

Uneori, în calitate de peţitori apar *domnii ţării*. Astfel, Grigore Ghica îi găsise lui Constantin Mavrocordat logodnică pe Ecaterina, fiica lui Constantin Ruset, vornicul (Studii 1903, 593), nunta cărora a avut loc la 12 noiembrie 1732 (Studii 1903, 593).

În calitate de peţitori în familiile marilor boieri apar şi *reprezentanţii clerului*. La logodna Casandrei, fiica lui Constantin Lambrino, fost mare spătar, peţitor a fost Patriarhul Antiohie, „care face logodna" (Studii 1913, 89), iar la logodna lui Arghire Cuza cu Ilinca, fiica vornicului Lupul Costachi, în 1780, peţitor a fost Arhimandritul Ursachi.

În familiile oamenilor de rând peţitorii erau aleşi fie din mediul lor, fie persoane cu autoritate din comunitatea respectivă. Constanţa Ghiţulescu susţine că drept peţitori puteau fi şi rudele, prietenii, vecinii celor două familii care urmau să se înrudească (Ghiţulescu 2011, 185).

La peţirea fetei se utiliza o anumită cuvântare rostită de peţitori, în frunte cu un staroste, devenită se pare clasică pentru orice categorie socială: „Înaintaşii, bunii şi străbunii noştri, când umblau după vânat prin păduri, au ajuns şi în ţara pe care o locuim astăzi, şi tot în ea trăim şi acum, şi ne hrănim şi ne desfătăm cu laptele şi cu mierea ei. Luându-le pilda, prealesul Domn N.N. pe când umbla după vânat prin câmpii, prin păduri şi prin munţi, a dat peste o căprioară, ori ciută, care, fiind ea sfioasă şi ţinând la cinstea sa, nu i-a îngăduit nici s-o privească, ci a prins să fugă şi s-a pitit în ascunzişul său. Noi însă ne-am ţinut pe urmele ei, şi purtaţi de ele, am ajuns la casa aceasta: aşa că-i nevoie ca vânatul pe care, cu truda şi sudoarea noastră, l-am aflat prin locuri pustii, fie să ni-l daţi pe mână, fie să ne arătaţi încotro a apucat" (Cantemir 2007, 309). Deci, în acest sens, utilizarea alegoriei vânător-căprioară se încadrează pe deplin în tradiţia nupţială a majorităţii popoarelor europene, care îl identifică pe mire drept vânător, iar pe mireasă drept pradă, căprioara fiind simbol al purităţii feminine (Evseev 1993, 207; Cojocaru 1998, 40).

Pe lângă aceste vorbe, peţitorii îşi susţineau cuvântarea şi prin alte argumente şi cuvinte la propria alegere. În aceeaşi formulă alegorică părinţii fetei dădeau un răspuns, menţionând că „acest vânat" n-a venit în casa lor şi că poate peţitorii i-au pierdut urma şi că e posibil ca fiara să fie ascunsă la vreun megieş. De obicei, peţitorii insistau să fie arătată fata, iar părinţii aduceau în faţa lor o slujnică bătrână urâtă, îmbrăcată zdrenţuros, urmând să-i întrebe pe peţitori dacă aceasta este căprioara pe care o caută. Peţitorii insistau: „…vânatul lor a fost cu părul de aur, cu ochii ca ai şoimilor, cu dinţii rânduiţi ca perlele, cu buzele mai presus decât roşul cireşilor, cu mijloc de leoaică, pieptul de gâscă, gâtul de lebădă, degetele mai curate ca ceara, iar faţa mai strălucitoare ca soarele şi luna" (Cantemir 2007, 309). În cazul când părinţii fetei îl acceptau pe viitorul ginere, fata era prezentată. Un mare rol în înţelegerea privind căsătoria tinerilor îl aveau peţitorii, care aduceau argumente în favoarea mirelui, deşi considerăm că de ambele părţi ale tinerilor prevala un sentiment, un interes economic-financiar sau altceva. Răspunsurile alegorice ale părinţilor şi ezitarea de a arăta fata

fac parte din mentalitatea tradițională, ce sunt inspirate de normele morale impuse în societate (Cojocaru 1998, 41). Răspunsul dat peţitorilor constituia etapa finală a peţitului, fie printr-un accord, fie prin refuzul din partea familiei fetei. În cazurile când peţitorii primeau un răspuns negativ, în comunitate se utilizau expesiile „peţitorii au lins macahonul" şi „starostele a luat tabac" (Зеленчук 1977)

În cazul când răspunsul era pozitiv, se trecea la următoarea etapă – logodna. Despre acest moment Dimitrie Cantemir spunea: „Peţitorii, văzând-o (pe mireasă – n.n.), chemau preotul. Dacă acesta nu este disponibil, sunt chemaţi cei mai bătrâni dintre megieşi" (Cantemir 2007). Deci se implicau şi mai mulţi membri ai comunităţii, demonstrându-se că logodna era un act public. Logodna putea fi încheiată în zilele de joi sau duminică, care erau considerate de tradiţia populară favorabile, iar zilele de marţi, miercuri şi vineri erau nefavorabile (Cojocaru 1998, 45).

Instituţia logodnei din Ţara Moldovei avea la baza sa prevederile dreptului canonic răsăritean, care o definea drept „arătare şi făgăduiala unei căsătorii viitoare", cu precizarea că se poate face „fie printr-un înscris, fie fără înscris şi se face printr-o simplă învoială chiar între absenţi".

Conform *Codului Calimah*, logodnă era etapa ce preceda căsătoria, fiind „făgăduinţa pentru următoarea însoţire" şi care putea să dureze cel mult doi ani (Codul 1958, 93). Andrei Şaguna califică logodna drept un act, prin care „persoanele căsătorinde se declară înaintea preotului miresei, a părinţilor sau a tutorilor şi a rudeniilor lor pentru a se lua în căsătorie" (Şaguna 1913, 55).

În sinteza *Istoria dreptului românesc* se precizează: „Căsătoria era precedată de logodnă, considerată ca *o promisiune*, însă producând efecte juridice atât în ce priveşte situaţia tinerilor, cât şi bunurile avansate cu această ocazie. În sistemul popular, logodna avea loc de obicei cu ocazia peţitului, când se cădea de acord asupra viitoarei căsătorii şi se schimbau daruri între tineri şi părinţii lor, de obicei făcându-se şi un ospăţ" (Istoria 1980, 505). Valerian Şeşan este de aceeaşi părere, constatând: este „promisiunea reciprocă dată şi primită de două persoane de sex diferit de a încheia împreună în viitor o căsătorie" (Şeşan 1942). Dumitru Stăniloae spune că logodna este „făgăduinţa ce şi-o dau viitorii soţi de a se uni în căsătorie, făgăduinţă binecuvântată şi ea de preot" (Stăniloae). Cercetătoarea Lilia Zabolotnaia aderă la această opinie şi susţine că logodna este „o promisiune oficială cu efecte juridice atât în ce priveşte situaţia tinerilor, cât şi cea a bunurilor avansate cu această ocazie. Prin logodnă, doi tineri (sau candidaţi la căsătorie – n.a.) îşi promiteau solemn că se vor căsători. Scopul logodnei era exclusiv căsătoria, de aceea logodna era considerată arvuna căsătoriei" (Zabolotnaia 2011, 116).

Mariana Ciocoiu o considera o etapă de trecere la căsătorie: „reprezentând o etapă de tranziţie de la starea de celibat la căsătorie, logodna constituie promisiunea reciprocă de căsătorie, un legământ cu valoare morală a două persoane de sex diferit de a se căsători, aceasta realizându-se într-un cadru festiv" (Ciocoiu 2016, 36-42).

Alţi cercetători susţin că logodna era *un contract* care prevedea încheierea căsătoriei în viitor (Бардах 1987, 131). Vasile Pocitan menţionează că logodna este „primul act prin care se arată în public dorinţa internă a două persoane de a se uni prin căsătorie" (Pocitan 1898).

Prevederi privind logodna, din punct de vedere canonic, se conțin în Sfânta Scriptură, Canonul 98 al Sinodului Ecumenic V-VI Trulan (691-692), scrierile Sfinților Părinți, Canoanele 22 și 69 ale Sfântului Vasile cel Mare, Canoanele 22 și 25 ale Sfantului Ioan Postitorul. În creștinism, logodna în calitate de procedură obligatorie stabilită de Biserică, este menționată nu mai târziu de sec. al IV-lea. Cea mai veche afirmație scrisă despre noul ritual al Bisericii este din sec. al VIII-lea. Sinodul de la Constantinopol din 1066–1067 a echivalat logodna bisericească cu căsătoria civilă. Astfel, în urma hotărârilor acestui Sinod, dacă unul dintre cei logodiți se căsătoreau de facto prima oară, dar nu cu persoana cu care se logodise, ci cu alta, această căsnicie era considerată ca fiind a doua.

În timpul împăratului Alexie I Comnen, la încheierea unei uniuni maritale legale era obligatorie nu doar cununia, dar și logodna bisericească, de rând și concomitent cu încheierea contractului civil. În Novela 24 (anul 1084) este menționat faptul dat: se făceau două binecuvântări – una la logodnă (μνηστεία) și alta la nuntă (γάμος) (Pruteanu 2014, 7). Până în sec. al XII-lea logodna bisericească era adesea realizată cu mult înainte de nuntă, uneori la vârsta de șapte ani. P. Pruteanu face o sinteză a rânduielii din sec. VIII-XII: „Logodna 1) [*probabil*: O binecuvântare și o Ectenie]; 2) 2 rugăciuni: una principală și a doua de plecare a capetelor (folosite și astăzi); 3) punerea inelelor – generalizată mai târziu" (Pruteanu 2014, 7).

În Țara Moldovei, cerințele de fond pentru a fi încheiată o logodnă erau, de principiu, aceleași ca pentru încheierea căsătoriei, respectiv condiţiile de fond pentru încheierea logodnei se prezintă sub două forme: 1. Condiţii pozitive – cerinţe de fond care trebuie să existe pentru a se putea încheia logodna; 2. Condiţii negative – impedimente („impedimente la logodnă"), stări de fapt sau de drept, care nu trebuie să existe pentru a se putea încheia logodna.

Condițiile erau: consimțământul liber și personal al logodnicilor; o anumită vârsta prevăzută de legislație; consimțământul părinților; sănătatea fizică și mentală a logodnicilor; lipsa unui alt angajament de logodnă al persoanei; lipsa legăturilor de rudenie între cei ce urmează a se logodi. Astfel, conform *Syntagmei lui Matei Vlastares*, logodnicii trebuiau: „Cei ce-şi dau încuviinţarea la căsătorie, trebuie să şi-o dea şi la logodnă, căci trebuie să consimtă înşişi cei ce încheie <logodna>" (*Алфавитная*). Cu referire la acest fapt în *Îndreptarea Legii* se spunea: „§4. Epitropul fără voe feti nevărsnice nu face logodnă, nici dezleagă logodnă ace, ce s-au făcut" (Îndreptarea 1962, 176).

Hexabiblul lui Armenopol, cu referire la liberatea alegerii, menționa: „...cine are dreptul să-şi dea învoiala sa la încheierea căsătoriei, are acelaşi drept şi la logodnă [...]. Ca şi la căsătorie, tot aşa şi la logodnă, persoanele ce se unesc trebuie să se învoiască la aceasta. Prin urmare, şi fiica de sub putere trebuie să-şi dea învoirea sa; dar când ea nu se împotriveşte, trebuie să se presupună că ea se învoieşte cu vrerea tatălui ei; iar să se împotrivească fiica de sub putere poate numai atunci când tatăl voieşte s-o logodească cu un om nevrednic şi nepotrivit" (Manualul 1921, 307). Deci, pentru încheierea logodnei era necesar consimțământul celor în cauză – ca și la căsătorie –, iar în caz de neînțelegere între părinți triumfa părerea tatălui.

Totodată *Syntagma* sublinia: „Nebunia împiedică <încheierea> logodnei, dar dacă s-a ivit după încheierea ei nu o desface” (*Алфавитная*). Lipsa deplinelor facultăţi mintale constituia un impediment la încheierea logodnei, dar nu şi o clauză pentru desfacerea ei ulterioară.

În Ţara Moldovei, în perioada sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea, *vârsta celor logodiţi* era stabilită de legislaţia timpului, reglementările corespunzătoare fiind prevăzute în codurile care circulau şi de care se ghidau autorităţile în reglementarea relaţiilor de familie: *Syntagma lui Matei Vlastares, Îndreptarea Legii, Hexabiblul lui Armenopol*. Astfel, Matei Vlastares în *Syntagma* sublinia: „Codul de legi al lui Alexie Comnen, publicat în anul 6592, spune: logodne adevărate sunt cele care se fac cu o binecuvântare dumnezeiască şi la timpul stabilit de noi; iar vârsta decentă pentru logodnă este: pentru soţie 12 ani şi pentru soţ 14 ani ... Şi întrucât, după obiceiul legal vechi, când o tânără a împlinit vârsta de şapte ani, logodna era încheiată incorect (pentru că oricine intră liber la o logodnică, printr-o privire ... şi prin libertatea de comportament aprindea flacăra iubirii), stabilim că înţelegerile, care sunt făcute sub forma logodnei la persoanele care sunt de acord cu logodnă în vârstă de la şapte ani până la vârsta de 14 ani sau 12 ani, să nu fie considerate drept de logodnă legală şi fermă, dar să fie considerate şi să aibă efectele unei simple înţelegeri, cum ar fi celelalte înţelegeri (contracte –A. F.)” (*Алфавитная*).

Codul de legi *Îndreptarea Legii*, cu referire la vârsta necesară logodnei, repeta în mare parte cele prevăzute de *Syntagma*, dar clar stabilea că orice logodnă încheiată de o fată sau un băiat mai mici de 11 ani erau ilegitime. Astfel, pravila stipula în glava 173: „*Pentru logodne: că se cade să fie bărbatul de 14 ani şi fămeaia de 12. Glava 173*. Blagoslovita iaste vremea logodnei şi a nuntei, când iaste bărbatul de 14 ani şi muiarea de 12. Iar mai nainte de 14 ani ai bărbatului şi de 12 ani ai muierii, dă se vor face logodnele şi legăturile cruciş şi sărutările, aceastea logodne nice sunt, nice să cheamă adeverite. Iar logodnele carele să fac în vremea carea am zis mai sus, acelea nu se strică deacă se fac cu socotinţă, nice la tocmirea zeastrelor se mai scrie socotinţă de-acia înainte... Că cum să despart nuntele pentru vinele lor, aşa şi logodnele. Iar câte logodne se fac de în 11 ani şi mai jos, acelea tocmeală de tot a logodnei pre leage n-au, ce să face aceasta ca să aibă nădeajde într-aceaia carii fac logodna aceia, adică tocmele nuntei” (Îndreptarea 1962). În altă glavă, în acelaşi cod de legi se menţiona: „§7. De au şi au adus cineva la casă lui, fată la vârstă de 12 ani nu iaste cununie, iar dacă s-au facut mai înainte logodnă să ţie macăr de s-au şi adus la casă lui. Iar dacă nu s-au fost făcut logodna, nici din început n-au avut acest scop pentru însuşi această nu să socoteşte că s-au făcut logodnă” (Îndreptarea 1962). În acest compartiment codul menţionează clar necesitatea încheierii unei logodne pentru a legitima o viitoare căsătorie.

În *Hexabiblul* său Constantin Harmenopolos la fel se referă la vârsta necesară pentru încheierea unei logodne: „acela poate să se logodească, care e în stare să priceapă ce face, adică cel ce are nu mai puţin de 7 ani de la naştere” (Manualul 1921, 306-307).

Ceva mai târziu, în 1817, *Codul Calimah* a repetat prevederile pravilelor mai vechi şi stipula că cei logodiţi trebuiau să aibă băieţii – cel puţin 14 ani, iar fetele – 12 ani (Codul 1958, 93).

În sursele perioadei cercetate există puține mărturii asupra faptului câți ani aveau cei logodiți, aceste date referindu-se în special la familiile marilor boieri sau la familiile domnitoate. În unele dintre aceste cazuri, despre care s-a mai polemizat în istoriografie, se vede că din anumite interese, se încălcau prevederile legislatve, iar cei logodiți aveau mult mai puțin decât vârsta prevăzută de 12 ani pentru fete. De exemplu, Grigore Ghica menționează faptul că a strâns legăturile cu Iordache Cantacuzino prin logodna copiilor – fiul său, Scarlat, şi fiica lui Iordache, Safta, în vârstă de numai 9 ani (Moașa 1996–1997, 74). Iar din descrierea lăsată de Dimitrie Cantemir în *Viața lui Constantin Cantemir* reiese că domnul Țării Moldovei Constantin Cantemir, înainte de a-şi lua domnia, s-a angajat să logodească pe fiul său Dimitrie, care la momentul începutului domniei tatălui avea 14 ani (Cantemir 1960, 135). În aceeași lucrare Dimitrie Cantemir relatează despre logodna Ruxandei Cantemir cu Lupul, feciorul lui Bogdan, care fusese întemnițat în urma învinuirilor de trădare a domnului de către tatăl său, menționându-se că avea 17 ani (Cantemir 1960, 25-27).

Legislația timpului stabilea când o logodnă este legitimă. Astfel, *Îndreptarea Legii* menționează: „Logodna şi arvuna, povestesc tocmitorii de leage, adică ceia ce au făcut pravilele, că şi arvunele sunt aseamene nuntelor ce vor să fie, şi să cheamă acea logodnă şi acea făgăduială ca o nuntă deplină. Iar unde nu se-au dat nice logodnă, nice *legătură cruciş*, nice *arvune*, nice au *fost sărutare*, ce numai legături carele să cheamă tocmire dă nemica, adică legături cu scrisori, atunce de va lua altul pre acea fămeae, nu se cheamă preacurvariu, nice să pedepseaşte ca cei preacurvari" (Indreptarea 1962). Deci, o logodnă legitimă urma să fie întărită de arvună, legături cruciș și de sărutarea tinerilor.

Logodnele, iar mai apoi și căsătoriile, se încheiau din anumite interese. Aceste lucruri se practicau atât în familii domneşti şi boiereşti, cât şi în familii ţărăneşti. În unele cazuri, înţelegerea dintre părinţi era rezultatul intereselor politice, în altele vizau obiective de mai mică anvergură, cum ar fi de a-şi uni pământurile sau chiar de a le lucra împreună. Fiecare situaţie constituia un caz aparte, astfel că timpul între logodnă şi nuntă se stabilea diferit, modificându-se în funcţie de conjunctură şi circumstanţe.

În familiile elitelor, pe primul plan apar interesele politice, coroborate uneori și cu cele economico-financiare. În acest context, sunt deosebit de prețioase relatările contemporanilor epocii. Pe primul plan apar logodnele încheiate între reprezentanții familiilor domnitoare din Țara Moldovei cu cele din Țara Românească. Astfel, Radu Popescu, relatând despre logodna fiicei lui Gheorghe Duca şi fiul lui Radu Leon, remarca: „Întru aceste vremi, Radul-vodă, având un cocon anume Ştefan, şi Duca-vodă den Moldova având o cocoană anume Catrina, s-au ajuns în cuvinte şi au logodit pe coconi" (Popescu 1961, 526). Din interese politice fusese încheiată și logodna între Dimitrie Cantemir și Casandra Cantacuzino. Însă după moartea domnului Țării Românești Șerban Cantacuzino, tatăl Casandrei, se pare că domnul Țării Moldovei Constantin Cantemir și-a schimbat planurile. Astfel că încearcă să se eschiveze, invocând motivul lipsei lui Dimitrie, precum și vârsta: „După ce scapă în Ardeal, Maria, soţia lui Şerban, trimite un om sigur la Cantemir-vodă, ca să-i întărească logodna

fiică-săi Casandra cu Dimitrie, feciorul lui mai mic. La lucrul acesta Cantemir nu spune nu, dar pune înainte neputinţa de a se împlini făgăduiala, ea trăind, adică, sub ocrotirea împăratului, iar el avându-şi feciorul gata de trimis la Ţarigrad. De altfel, fiindcă vârsta amândurora mai cerea încă timp pe deasupra, Dumnezeu va îngriji să se afle şi chipul de a o face cu putinţă" (Cantemir 1960, 135). Fiica „lui Mihai-vodă[1], a doua, era logodită cu Scarlat beizadea, fiul mării-sale[2]" (Popescu 1961, 526). Deşi acest proiect politic n-a reuşit, cei doi domnitori au continuat prin logodna fiicei lui Mihai Racoviță cu Constantin Mavrocordat, despre care cronicarul spune: „să se înrudească între neamul lor [...] şi au făcut măria-sa domnul logodnă fiului mării-sale Constantin beizadea cu fiica lui Mihai-vodă Racoviţă, domnul Moldovei, la care logodnă multe veselii s-au făcut" (Popescu 1961, 526). Această logodnă este foarte stranie din punct de vedere canonic, mai ales pentru faptul că la ea au participat şi fețe bisericești. În urma încheierii unei logodne se formează relația de rudenie numită „cuscrie închipuită" sau „cvasiafinitate". Inițial, acest tip de relație de rudenie constituia un impediment la căsătorie până în gradul II, ținându-se cont de practica dreptului roman, care „interzicea căsătoria dintre fiu şi logodnica tatălui şi invers, căsătoria dintre logodnica fiului cu tatăl şi apoi căsătoria cu logodnica fratelui, căsătoria dintre logodnic şi mama logodnicei" (Albu 1975). În urma hotărârilor Sinodului VI Ecumenic, impedimentul la căsătorie ce reiese din logodna bisericească a fost extins până la gradul VI de rudenie, ca şi la cuscria de felul I. Deci o astfel de logodnă era interzisă.

În septembrie 1808 a fost adoptată *Circulara Sinodului patriarhal din Constantinopol*, conform căreia era interzisă căsătoria dintre logodnic şi mama văduvă a logodnicei decedate (relație de rudenie de gradul I), între logodnică şi fiul logodnicului ei mort (relație de rudenie de gradul I) şi între logodnică şi fratele logodnicului ei decedat (relație de rudenie de gradul II), astfel că în relația de rudenie „cuscria închipuită" au fost permise căsătoriile în gradul al III-lea de rudenie (Albu 1975).

Astfel se întâmplă la 1729 în prima domnie a lui Grigore II Ghica, când domnul face logodna fiului său mai mare Scarlat cu Safta, fiica lui Iordache Cantacuzino, vel spătar, nepot de frate al lui Ilie Cantacuzino (Studii 1904, 432-433), Iordache fiind cumnatul fostului domn Mihai Racoviţă (Moașa 1996–1997, 74). Despre acest fapt în cronicile timpului se spune că domnul împreună cu „o samă de boieri" şi „cu toată curtea sa" a mers la Deleni, moşia lui Iordache Cantacuzino, mare spătar, „de care călătorie nime nu au ştiut de ce şi pentru ce au mărs domnul acolo" (Cronica 1965, 146). Deşi la început, după cum remarcă cercetătoarea Ruxanda Moașa, călătoria părea să fie fără vreun scop vizibil, motivul a fost scos la iveală după cinci zile, când Grigore Ghica menționează că a strâns legăturile cu Iordache Cantacuzino prin logodna copiilor (Moașa 1996–1997, 74). Logodna a fost binecuvântată de mitropolitul de Sida, Nichifor, aflat la Deleni.

---

1 Mihai Racoviţă, domn al Moldovei (1715–1726).

2 Nicolae Mavrocordat.

La logodnă se stabilea zestrea și se iscălea izvodul de zestre[3]. Într-un document din 23 aprilie 1715, fiica lui Lupașcu (Luca) Murguleț, rotmistru în armata mareșalului Lubomirski, s-a logodit în Polonia cu Mihail Ganul, fiul lui Vasile Mârzăscul din ținutul Orhei, căruia i se promit 2000 zloți „fără drept la moșie", pe care îi va primi după ce „vor ieși la pământul nostru" (Documente 1937, 88).

Sandul Costrăș, fiul Aniței, care a fost fiica lui Ioniță Lența, dă surorii sale Ruxanda, logodită cu Andrei Pădure, câteva părți mici în Boianciuc și Ciucur Mic, la 13 ianuarie 1794 (Documente 1938, 250).

La 12 ianuarie 1797, Sofronia Gheorghianca, văduva lui Gheorghe Gheorghian, dă fiicei sale Catrina, logodită cu Teodor Aronovici din Volceneș, 1/3 parte din 1/10 parte Mușănet, haine, lucruri și acareturi (Documente 1938, 229).

Ileana vorniceasa, văduva lui Toader Cantacuzino spătar, fost mare vornic, menționează că la logodna fiicei sale Maria cu Constantin Canano i s-au promis 12 sălașe de țigani, nunta fiind serbată în 1785 (Studii 1911, 180).

La 27 octombrie 1811, Ioan Canano, căminar, remarca în scrisoarea către socrul său Vasile Holban: „la logodna și cununia me cu fiica dumitale și soția me Marghioara amu priimitu prinu bună învoire să iau zăstre douăzeci și cinci mii lei și a patra parte dinu moșie Molnița de la ţânutul Herții, cu acareturile ce sântu pe dânsa și alte lucruri, după cuprindere izvodului de zăstre" (Studii 1913, 318).

Uneori se înzestrau și feciorii. Despre acest fapt relatează Sava în diata sa, redactată la 26 august 1756, în care spune că la căsătorie a primit de la mama sa rămasă văduvă o brăţară de aur, două inele de aur şi două pogoane de vii (Documente 2004, 46).

Inelele de logodnă. Din obiceiul logodnei face parte și schimbul de inele, tradiție venită prin filieră bizantină. Inelul de logodnă este un inel dat în timpul peţitului/logodnei și pe care îl poartă persoana care este logodită și urmează să se căsătorească. Inelul a devenit centrul simbolic al ritului de logodnă.

În ceea ce privește metalul din care erau confecționate inelele, în Euchologii[4] sunt remarcate două variante de bază: aur și fier sau aur și argint, ultima variantă devenind treptat cea mai utilizată în rândul elitelor. Desigur că aceste variante în Ţara Moldovei erau valabile doar pentru reprezentanții categoriilor sociale înalte, pentru ceilalți – din metale mai simple.

Două inele de aceeași formă ar trebui să sublinieze unitatea soților în căsătorie, iar materialele din care erau confecționate au exprimat rolurile diferite ale soțului și soției în familie, iar purtarea inelului pe tot parcursul vieții simboliza o garanție a fidelității și a iubirii. Despre obiceiul schimbului de inele se relatează în *Coislin 213 (1027)*: „Și după rostirea „Amin" (episcopul) îi dă soțului un inel de aur, iar soției lui un inel de fier și ei le schimbă. După aceea, episcopul unește mâinile lor și, ținându-se astfel, ies (din biserică)" (Хулап). Drept urmare a schimbului de inele mirele rămâne cu inelul de fier (sau argint) al miresei, iar mireasa cu cel de aur al mirelui. Potrivit

---

[3] Problematica acordării zestrei va constitui subiectul unui alt studiu.

[4] Euchologie – carte liturgică din Bizanț, care include ritualurile sacramentelor și ritualurile religioase, un analog al Slujebnicului și Trebnicului.

Trebnicului, mirele îi oferă miresei un inel de aur – ca semn că ea îi dă dreptul să gestioneze proprietatea, iar mireasa îi dă mirelui un inel de argint, ca semn al purității sale (Энциклопедический 1897, 578-591). Este important de menționat că inițial principalii actori ai schimbului de inele au fost tinerii, și nu preoții, doar o tradiție ulterioară remarcă un preot implicat în acest sens (Хулап).

În majoritatea *Euchologiilor* nu se menționează cuvintele pe care preotul le spunea la obiceiul de schimb al inelelor, cercetătorii considerând că aceste acțiuni erau inițial nonverbale. Unele coduri ofereau doar câteva versete din Sfânta Scriptură, pronunțate de trei ori în timpul schimbului de inele: „Doamne, întru puterea Ta se va veseli împăratul" (Psalmul 20, 2), „Dreapta Domnului m-a înălțat, dreapta Domnului a făcut putere!" (Psalmul 117, 15), deoarece inelul se îmbrăca pe mâna dreaptă. „Hristos ... să binecuvânteze și să sfințească viața voastră mereu acum și în vecii vecilor". După aceea, el dă inelele tinerilor, pronunțând cuvintele din parabola fiului risipitor: „Puneți-i un inel în deget" (Luca 15,22). „Primește această garanție a fidelității și păstrează-l nevătămat în adevăr și neprihănire", iar uneori s-a spus doar „În numele Tatălui, al Fiului și al Duhului Sfânt". Cuvintele pronunțate curent sunt întâlnite în sec. al XV-lea: „Se logodește robul lui Dumnezeu (numele) în numele Tatălui, al Fiului și al Duhului Sfânt". 149 (> secolul XV), iar formula în care sunt prezente numele miresei și mirelui se întâlnește din sec. al XVI-lea (Хулап).

Înmânarea inelelor de logodnă însemna confirmarea logodnei și era ultima etapă în ceremonia de logodnă: „După înmânarea inelului de logodnă și a multor alte rarități scumpe și daruri s-a încheiat logodna în numele miresei domnești. După ce s-au săvârșit acestea, s-a asigurat principele (că se va face) nunta" (Zabolotnaia 2011).

Inelul de logodnă oferit în momentul „pecetluirii logodnei" îl are cu sine și logofătul Radu Cantacuzino, trimis de Constantin Brâncoveanu s-o pețească pe fiica stolnicului Balș pentru fiul Constantin; același pețitor primește și la o a „doua logodnă", „după obiceiu, mărhramă și inel" (Greceanu 1984, 248; Ghițulescu 2002, 94).

Inelul de logodnă este amintit și la logodna lui Constantin, fiul domnului Țării Românești Nicolae Mavrocordat, cu fiica lui Mihai-vodă Racoviță, domnul Moldovei, la care logodnă au fost chemați „mitropolitul cu alți arhierei […] și au dat *inelul de schimb* și alte daruri și toți boierii cei mari și al doilea și i-au rugat bine și coconului și tatălui măriei-sale, ca să-l învrednicească Dumnezeu să sărute cununiile […]. După aceea, solul fiind cinstit și ospătat și dăruit, precum s-au căzut, s-au dus la domnu-său cu bucurie" (Popescu 1961, 531).

În Țara Moldovei, inelele de logodnă erau binecuvântate de un preot. Astfel, aflat la Deleni, Mitropolitul de Sida, Nichifor, poate singura față bisericească, a binecuvântat schimbul inelelor de logodnă a copiilor lui Grigore Ghica și Iordache Cantacuzino (Moașa 1996–1997, 74).

După cum menționează Constanța Ghițulescu, pe lângă valoarea simbolică – cea de confirmare a unui acord, inelul avea o deosebită valoare economică, prețul acestuia echivalând cu costul unor averi (Ghițulescu 2011). Astfel, inelul ce s-a dat la logodna fiicei lui Todiraș Iordache, vel vistier, cu Vasilache, fiul lui Gavriliță Hatmanul în 1678, era cu diamant și costa 150 lei (Studii 1904a, 200). Inelul de logodnă cu

diamante este pomenit şi de Constantin Cantacuzino paharnicul la 3 august 1765 în contextul elaborării unui izvod de moşii şi lucruri (Studii 1906, 61).

Ruperea logodnei în sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea nu era supusă niciunei formalităţi şi putea fi dovedită cu orice mijloc de probă. În *Syntagma lui Matei Vlastares* sunt enumerate toate cauzele în care o logodnă poate fi desfăcută: „a) dacă logodna este nulă şi ilegală, din cauza vârstei mici a copiilor; b) dacă se constată că soţia este însărcinată de seminţele altcuiva; v) este desfăcută (logodna) pentru o pricină necunoscută mai înainte, dar ulterior aflată – apartenenţa (unuia dintre cei logodiţi) la altă religie şi conform diferenţelor de dogme; g) din cauza desfrânării morale; d) datorită schimbării statutului; e) din cauza întârzierii căsătoriei mai mult de patru ani, care a fost admisă pentru un motiv insuficient; excepţii fiind durata îndelungată a unei boli sau moartea părinţilor sau din cauza unor infracţiuni, sau absenţe pe termen lung care au apărut din necesitate; j) logodna poate fi desfăcută în cazul în care fata este logodită prin impunere din partea şefului regiunii şi când părinţii ei nu sunt de acord; z) dacă alege viaţa monahală; i) dacă logodnicul este un răufăcător; k) dacă proprietatea logodnicului trebuie să fie luată de vistierie; sau dacă el datorează un alt serviciu. Deci, până când oricare dintre circumstanţele enumerate nu au desfăcut logodna, până atunci oricine ar lua pe logodnica altuia, în timpul vieţii logodnicului, comite adulter” (Алфавитная).

Legislaţia timpului la fel prevedea anumite cazuri când logodna putea fi ruptă. Astfel, *Îndreptarea Legii* practic repeta prevederile *Syntagmei*, stipulând în „glava 178. Pentru de câte vini dăspart pre cei ce să logodesc se prevedea următoarele: „1. De-i va fi fost logodna carea nu e pre tocmeală şi cum nu se-au căzut, adică să fie fost copii mici. 2. De se va afla îngrelată de bărbatul strein. 3. De se va afla că iaste de altă credinţă, sau păgîn, sau eretic, ori bărbatul, ori muiarea. 4. Mai marele locului, adică domnul sau alt dregătoriu, de va sili pre părinţii bărbatului sau ai fămeii şi-i va necăji, iar ei nu vor vrea şi vor face logodna dă silă, aceia, cînd vor afla vreame, să se dezlege. 5. De se va face călugăr unul dintr-amândoi. 6. Dăzleagă-se logodna şi cînd se va tîmpla neştine de să va birui de dracul şi se va îndrăci bărbatul sau muierea. Ce însă de să va tîmpla aceasta mai înainte de logodna sau şi într-acea zi, să se despartă, iar de să va face după aceia, atunce să aştepte bărbatul ani 3, iar muierea pre bărbat ani 5. De-acia deaca vor trece 3ani ai bărbatului sau 5 ani ai muierii, atunce se va însura carele va fi sănătos, sau bărbatul, sau muierea” (Îndreptarea 1962).

Logodnicul care rupea logodna nu putea fi constrâns să încheie căsătoria. În cazul ruperii logodnei, se restituiau darurile pe care logodnicii le-au primit în considerarea logodnei sau, pe durata acesteia, în vederea căsătoriei, cu excepţia darurilor obişnuite. Darurile nu se restituiau dacă logodna a încetat prin moartea unuia dintre logodnici; partea care rupea logodna în mod abuziv sau care în mod intenţionat l-a determinat pe celălalt să rupă logodna putea fi obligată la despăgubiri pentru cheltuielile făcute sau contractate în vederea căsătoriei, în măsura în care au fost potrivite cu împrejurările, precum şi pentru orice alte prejudicii cauzate: „(Armenopul) Logodna aceasta tocmeală are: doi oameni să tocmesc să se însoare şi dau arvună; iar carele din într-amândoi se va lepăda, adică-i va părea rău, acela să dea îndoită arvuna ce au luat;

(Leu şi Constantin împăraţi) De să va fi logodit cineva şi va muri unul de întramândoi, sau bărbatul sau muiarea, atunce numai ce să întoarce arvuna la partea carea e vie, iar nu îndoită. Iar de să va face călugăr vreunul de dânşii, atunce-şi ia cineşi arvuna carea au dat, iar îndoită arvuna nu se întoarce, pentru că au mers întru mai bună cale.

(Armenopul) De va fi sărutat bărbatul pre logodita lui în vremea logodnei, deacia se-au tâmplat de au murit unul de dânşii, atunce jumătate de dar să întoarce înapoi la partea celui viu. Iar de nu se va fi făcut sărutare şi de va muri bărbatul sau muiarea, atunce să întoarce darul celuia ce trăieşte.

Iară de va fi dat muiarea bărbatului celui ce iaste ei logodit vreun lucru ceva şi se-au tâmplat de au murit sau el sau ea, atunce darul acela să se întoarcă înapoi, al cui iaste, ori dă se va fi făcut sărutare, ori dă nu să va fi fost făcut" (Îndreptarea 1962).

Punctul 5 prevedea situația când unul dintre logodnici se călugărea. Astfel se întâmplă în 1795, la 5 noiembrie, când Casandra, fiica lui Dedul Codrean serdar, menționează că refuză la logodna aranjată de maică-sa și frați *fără voia ei*, deoarece ea a hotărât să se călugărească. Casandra își argumentează alegerea în felul următor. „…socotind dar mai vârtos după ce am mersu la Neamțu și la Varaticu" (Documente 2007). În acest caz vom remarca că familia fetei nu urma să întoarcă și arvuna dată: „Iar de să va face călugăr vreunul de dânşii, atunce-şi ia cineşi arvuna carea au dat, iar îndoită arvuna nu se întoarce, pentru că au mers întru mai bună cale" (Documente 2007).

Tentative de anulare a logodnei din varia motive au încercat să facă persoane din diferite categorii sociale. În acest sens este cunoscut cazul lui Gheorghe Duca, domn al Moldovei, care după ce a decedat Radu Leon, domnul Țării Româneşti, cu care urma să se încuscrească, a încercat să anuleze logodna fiicei, sub pretext că Ștefan are un aspect nu prea atrăgător: „numai mâhnire avea pentru fie-sa Catrina, care fusese mai înainte logodită după Ştefan, (feciorul) Radului-vodă Leon, că, trecând vremea multă, logodiţi, şi murind Radul-vodă, auzii Duca-vodă că Ştefan-vodă, logodnicul fetei, are proastă politie, ci vrea să strice logodnă, şi să dea pe fie-sa altuia". În realitate însă își dorea realizarea ambițiilor sale politice prin intermediul fie a unui mariaj dinastic, fie printr-un mariaj politic, cuscrii fiind în stare să-i ofere sprijinul necesar: „şi încă adusese pe un Iordache Muselim, grec de la Ţarigrad, ca să o dea după acela, fiind bogat, şi să facă nunta". Însă aceste planuri au fost zădărnicite, căci tânărul logodnic a luat măsurile necesare pentru prevenirea faptului: „Ci, aceasta înţelegând Ştefan beizadea, că va să i să mărită logodnica, au dat jalbă la împăratul, şi au făcut firman la Duca-vodă, să-i dea pe fie-sa lui, daca s-au logodit, şi să o ducă la Ţarigrad; şi când au merso Duca- vodă la Ţarigrad, i-au căutat să ducă şi pe fie-sa, cu moaşă-sa, Dabijoaie. Şi au nevoit Duca-vodă în tot chipul să o mântuiască de Ştefan beizadea, dar n-au putut, ci, la întoarcere, când au venit la Moldova, l-au luat şi pe dânsul. Deci, mergând în ţară, au făcut nuntă după cum s-au căzut, cu toată ţara, fiind soli de la leaşi, de la unguri, de la munteni, şi i-au împreunat după lege, după cum era logodiţi".

Un alt caz de punere la încercare a logodnei prin posibila rupere a acesteia este remarcată în cazul Ruxandei Cantemir logodită cu Lupu Bogdan, feciorul lui Bogdan jitnicer, în cazul când tatăl tânărului, fiind sub acuzație de trădare, a pus în pericol nu

doar familia sa, dar şi familia noilor rude, pentru că, după spusele lui Dimitrie Cantemir: „Lupul, feciorul lui Bogdan, era logodit cu fiica lui Cantemir, Ruxanda, şi era cât pe ce să facă nuntă, când se descoperi hăinia şi uneltirea lui Bogdan. Câţiva neprieteni ai lui Cantemir, socotind că li s-a ivit minunat prilej, îi spun domnitorului că Bogdan îşi logodise fiul cu fiica lui Cantemir şi că fiind ei şi vecini de moşie, şi legaţi prin încuscrire, este cu neputinţă să nu-i fi împărtăşit şi lui Cantemir gândurile sale" (Cantemir 1960, 25-26). În acest fragment este clar stipulat că prin logodnă familiile se înnemureau, fiind legaţi prin încuscrire, deci se stabilea o rudenie fictivă, care în cazul căsătoriei devenea una prin alianţă. După ce tânărul Lupu fusese întemniţat, chinuit şi impus să dea bani, „se roagă băiatul de toţi boierii înrudiţi cu el şi de alţii", dar nimeni nu-l ajută (Cantemir 1960, 27), acest rol asumându-şi-l noua rudă fictivă.

Un alt caz de rupere a logodnei a fost cel realizat de domnul Moldovei Grigore Ghica, caz care n-avea la bază o motivaţie canonică. Grigore Ghica a rupt logodna fiului său cu fiica lui Iordache Cantacuzino, care a fost implicat într-o acţiune antidomnească, şi-a mărturisit vina, dar a pierdut favoarea domnului şi rangul, planul înrudirii năruindu-se (Cronica 1965, 339).

Un document complex care arată nu doar obiceiul logodnei, dar şi înţelegerile acesteia şi etapele următoare până la nuntă, este cel din 1769, ce redă o Logodnă de mazil în contextul unei judecăţi a unui mazil Gheorghe Goian cu Parascheva Gălculiasă de la Hrişcani. Gheorghe Goian relatează că, „având Parascheva o fată mare, una născută a ei, *au făcut tocmală şi au logodit* (sublinierea noastră – A.F), ca să o ia lui-şi muiare, şi, după aşăzare, au rănduit şi zi insămnată, când să să facă nunta". Deci, la logodnă s-a făcut înţelegerea, stabilindu-se şi ziua nunţii. Problema apare chiar în ziua nunţii: „ Şi, după voroava şi aşezare lor, apropiindu-să ziua însămnată, au avut Gheorghie Goian toată gătire, şi s-au adunat nuntaşii. Şi, începănd nunta, după obiceiu, s-au gătit şi au purces să meargă la Hrişcani, la Parascheva, ca să ia mireasa. Si, mergănd el la drum, i-au întâlnit un mazil anume Ionită Bantăş, si au spus că în zadar să ostineşti, că pe logodnica lui au luat-o Ursachi Soroceanul. Si el, auzind aceasta, pe toţi nuntasii, căt era, i-au lăsat să-s întoarcă înapoi la casa lui, şi el singur s-au dus ca să vază de iaste adevărul după cum au auzit. Şi, mergănd, au aflat adevărul: cum că Ursachi Soroceanul i-au luat logodnica. Şi nuntaşii întorcăndu-să la casa lui Gheorghie Goian, au aşteptat pănă au luat răspunsu de la Gheorghie Goian cum că adevărul iaste ceea ce au auzit, şi aşa s-au împrăştiat şi nuntaşii; iară cele gaitite toate s-au trecut cu chemaţii aceia" (Studii 1904, 134-135). La cercetare s-au interogat cei implicaţi şi ei au arătat: „Şi am întrebat pe Gheorghie Goian: i-au dat Parascheva în stire cum ea ia vra să-şi da fata după altul? Şi Goian zice că nu l-au înştiinţat. Şi, întrebănd noi pe Parascheva, ce are să răspundă la jaloba lui Goian, şi ea au zis că n-are a răspunde nemică, că toate câte jăluiaşte Gheorghie Goian sânt adevărate, şi nice înştiinţare nu i-aü făcut, şi mărturiseşti că, fiind îndemnată de unii mazili, greşală au facut la aceasta" (Studii 1904, 134-135). Reieşind din prevederile legale şi aplicând *Hexabiblul lui Armenopolos* s-a hotărât: „După toate aceste, au arătat Gheorghie Goian izvod de cheltuiala ce-au facut cu nuntaşii. La care luănd noi samă şi socotind toate cu amăruntul, ce-am găsit cu cale si cu dreptate, s'au făcut toată cheltuiala şasezeci si şapte lei, o sută sasă

bani, afară de unsprăzece lei ce-au dat la schimburile logodnii. Și la toată cheltuiala ce-au făcut Gheorghie Goian, s-au dat platnică Parascheva Gălculiasă, sg. Filătească după cum arată mai sus, iar acei unsprezece lei ce au dat Goian la schimburi, am rănduit să-i da îndoit, adecă doaozăci doi lei, după cum scrie Armenopul, în sfănta pravilă, cap 187, de zice: doi oamenii s-au logodit dând arvună, iară care dintramăndoi îi va păre rău și să va lepăda, acela să dea îndoit arvona ce au luat». Deci şi noi, urmând la aceasta, așa am rănduit" (Studii 1904, 134-135). Acțiunile lui Ursachi Sorocianul în acest caz erau considerate drept adulter în conformitate cu Canonul 11 Ancira (Răpirea logodnicei), prin care s-a hotărât ca fetele care s-au logodit şi după aceea au fost răpite de alţii să se dea înapoi celor ce mai întâi s-au logodit cu ele, chiar de ar fi suferit şi silă de la aceia; Canonul 98 al Sinodului Ecumenic V-VI Trulan (691-692), conform căruia se opreşte căsătoria cu logodnica altuia, iar „cel ce ia spre însoţire de căsătorie pe femeia logodită cu altul, trăind încă logodnicul, să fie pus sub învinuire de adulter"; Canoanele 22 şi 25 ale Sfantului Ioan Postitorul – Căsătoria cu logodnica altuia este adulter: „Canonul al 98-lea al sinodului al şaselea osândeşte ca pe adulter pe cel ce ia în căsătorie pe cea logodită legal cu altul".

Un caz interesant de anulare a logodnei este prezentat în jaloba din 5 mai 1813 a lui Feodor Ivanovici pe Vitan, cu care s-a înţeles să-i ia fiica de soţie, dar care într-un sfârşit au rupt logodna. Jăluitorul remarca: „… având acest numit Vitan o copilă di măritat am mers cu doi, trii oamini împreună şi am făcut cerire ca să me deie mii să-m(i) fie soţu, dupre cum învaţă Sfănta Scriptură, şi mi s-a dat după cerire me şi am logodit, după obicei, şi am făcut şi cuvănt pentru aşezare nunţii ca când să fie, şi au pus vade că după Paşti să fie nunta. Și eu îndată am prins a intra în cheltuială ca unu ci arăt cu grija şi am cheltuit mulţime de bani care să va arăta şi izvodul, că fiind copila golă i-am făcut un binişăl şi o rochie, şi o pereche paftale, şi un brău şi toate cele trebuincioasi miresăi şi miresa di pi loc au şi început a le purta ca un lucru al ei". Consemnăm că este subliniat obiceiul peţitului cu câteva pesoane și se subliniază că s-au înţeles cu privire la data nunții, precum și cheltuielile făcute. La un moment jeluitorul află că logodnica nu este de acord: „Dar şi eu umblănd printre oa(me)ni începe a-m(i) spune unul şi altul că fata nu vroești să me(a)rgă dupe mine, iar eu îndată m-am sculat şi am mers la părintele fetii şi am prins a-i zice cele auzite din lume, iar părintele fetii a început a încărma vorba şi a să toarce din cuvănt făcăndu-mă şi rudenie şi ni să cade să-mi deie mie pre fată, iar eu auzind aceste întreptări de cuvinte din gura numitului de sus întăi am prins a intra în cercetare împreună şi cu sfinţiia sa părintele Stăvărache şi cercetănd, din neam în neam şi din spiţă în spiţă, nici de cum rudenie cu numitul acesta nu m-am găsit, la care cuvănt poate să veste(a)scă preosfinţii voastre săngur sfinţiia sa părintele Stăvărache cele auzite mincinoase viclenii, iar el văzind că nici cu aceasta nu poati să-m(i) strice mie nimic, au pus bina că vroește fata, eu în vreme logodnii, când eram să facim logodna, eu am zis logodnicii mele, părinţilor ei sănt priimit cu plăcere şi cu ce am avere, iar ei au răspuns înainte soborului că sănt priimit, cu cele ci le am şi copilii foarte plăcut, şi încă şi al doile am mai întrebat pre părintele copilii ca să-i zică întrebăndua-o săntu-i plăcut or nu, iar numitul acesta au răspuns împreună şi maica copilii înainte soborului au răspuns că unde va vroi părinţii

fetii acolo vor da[a]o pre copilă şi s-au încheiet cuvântul aice". Deşi părinţii fetei promisese că va fi nunta: „Şi trecând vreme la mijloc o săptămână de zile, numai ci văd că me (a)duc straile ci le-(a)m făcut miresăi înapoi, zicând că nu-i trebuesc, iar eu văcind că-i să rămăiu păgubaş de cheltuială", şi cere „cătă cheltuială oiu fi făcut să me plăte(a)scă toată, încă şi o mie di lei rămăşag au pus la mijloc, înainte a cinci negustori, iată acum s-au întămplat di s-au mutat din viiaţă numitul acest cu copila şi au rămas maica copilii şi cu copila dinpreună, şi eu am mers şi am zis că so se căte(a)scă di nuntă, dupe cuvântul ce am avut întăi co vreme au venit, iar muma fetii au început a-mi spune alte cuvinte, care nu sint nici de o tre(a)bă, zicând iar că nu-mi dă fata, cu cine am făcut cuvânt mai înainte este mort, dute şi te într(a)bă cu dănsul, iar eu fată nu-ţi dau, învăţând şi pre fată că n-a merge după mine"[5]. Fata şi mama fetei expun versiunea lor, prezentând şi cheltuielile, inclusiv pe alimente, făcute la o logodnă: „au vinit o babă, rudenii ficiorului cu cuvântu ca si ni logodim, la cari părinţii m-au întrbat, eu am zis că din cuvântu părinţi(lor) n-o(i) eşi şi la logodna întăi au adus o jumătate de ocă rachiu, dar alte cheltuele nu s-au făcut şi au rămas logodna aşa. Pi urmă cunoscându părinţii, că nu voescu, au vrut să întoarcă tocmala, la cari am arătat la cinstita Dicasterie şi au rănduit Dicasterii ca să me(a)rgă preuţii si întrebi pi copilă di merge sau ba. Şi au arătat şi către vurnicu că nu voeşti, dar ficioru auzindu că nu voescu au tras pi părinţi ca si-i înto(a)rcă cheltuiala logodnii, la cari au cerutu 100 lei, părinţii di fricu au făcutu şi logodna al doilea şi au adus tot la casa no(a)stră bucate un purcel şi un curcanu cu orezu şi 15 ocă vin. El atuncia me-au trimes nişte strai făcuti di cu vară înainte logodnii no(a)stri şi eu le-(a)m aruncat di do(ă) ori afară, iar baba cari au adus straili în casa noastră şi eu le-(a)m trimăs în doao rănduri straele la baba cari le-(a)u adus, numai m-au făcut o fimei a lor di le-am îmbrăcatu la Iordan şi acu să află straele la babă". Fata ăşi mai argumentează refuzul prin frica de violenţă fizică: „Dar ficior(ul) Feodor rău s-au întărit şi s-au lăudat pi la toţi o(a)menii că dacă ma lua ma schingiui cu bătăi, şi eu auzindu şi rămăindu săracă di părinte nu voescu di spaima bătăii ca si mergu"[6].

Acest document este interesant şi prin faptul că se prezintă *ospăţul de la peţit şi ospăţul de răspuns la logodnă*: la peţit s-a adus o jumătate de ocă de rachiu, iar la răspuns un purcel, un curcan cu orez şi 15 ocă vin. Date referitoare la un ospăţ de logodnă domnească sunt întâlnite la descrierea logodnei lui Ştefan, fiul lui Radu Leon, domn al Ţării Româneşti, cu Catrina, fiica lui Duca, domnul Ţării Moldovei: „La care logodnă, au fost aicea în ţară cu mare veselie, au făcut multe ospeţe şi jocuri; care să potrivii cu o nuntă domnească, iar nu logodnă. Strâns-au toată boierimea ţării cu toate jupânesele şi au întins corturile în deal despre Mihai-vodă, în drumul Cotrocenilor: acolo făceau ospeţe în toate zilele. Adus-au pehlivani de cei ce joacă pe funii, şi de alte lucruri; adusese şi un pehlivan hindiu harap, carele făcea jocuri minunate şi nevăzute pe locurile noastre. Iute om era şi vârtos. Lângă altele, dă nu le putem lungi, făcea acestea mai ciudat: punea de rând 8 bivoli, şi să da în văzduh peste cap,

---

5 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 322, f.1-1v, 4.

6 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 322, f. 2.

şi cădea în picioare dă ceia parte; alta: un cal domnesc, gras, mare îşi lega chica dă coadă-i, şi-l bătea comişelul cât putea, şi nu putea să-l mişcă de loc; alta, un copaci mare din pădure adusese, neted, şi, înfipt, s-au suit pe dânsul ca o maimuţă; deci, după multe jocuri, ce-au făcut sus în vârf, s-au slobozit de acolo cu capul în jos, şi au dat în picioare; alta: un tulpan lung de mulţi coţi, îl ţinea oameni în mâini, cât era, şi să repezit iute, şi mergea călcând pe tulpan, şi nu să afunda; alta: să prindea mulţi oameni câte doi în mâini, şi făcea chip ca de o bute cu mâinile, şi mai lung, şi să repezit iute, şi întra cu capul pin gaura aceia, şi nu-l simţea oamenii, şi de ceia parte cădea în picioare. Ca acestea multe făcea, care nu le ţinem minte. În scurt, mare veselie s-au făcut la această logodnă a coconului Radului-vodă aicea la noi; în Moldova nu ştim ce va fi făcut Duca-vodă" (Popescu 1961, 400). Aşadar, ospățul care finaliza logodna și care confirma încheierea unei relații de rudenie fictivă, era organizat în dependență de starea financiară a părinților celor ce se logodeau.

În concluzie, peţitul și logodna, obiceiuri tradiționale românești, care fac parte din cele prenupțiale, erau etape importante în alegerea viitorilor parteneri de familie. Instituția stărostiei demonstrează faptul participării active a familiei, dar și a comunității, în aceste etape. Logodna era restricționată de anumite prevederi, care erau obligatorii. În cadrul obiceiului logodnei, la fel pot fi evidențiate anumite etape, precum semnarea izvodului de zestre, înmânarea inelului de logodnă, schimbul de daruri, ospățul etc. Condițiile în care o logodnă putea fi ruptă erau strict prevăzute de lege, iar ruperea nelegitimă a logodnei era pedepsită conform legislației, dar și condamnată de comunitate.

BIBLIOGRAFIE:

Albu 1975: Ioan Albu, Dreptul familiei (Bucureşti, 1975).

Cantemir 1960: Dimitrie Cantemir, Viaţa lui Constantin Cantemir zis cel Bătrân, domnul Moldovei (Bucureşti, 1960).

Cantemir 2007: Dimitrie Cantemir, Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei. St.intr., notă asupra ediției și note Valentina și Andrei Eşanu (Bucureşti, 2007).

Ciocoiu 2016: Mariana Ciocoiu, Reglementarea logodnei în dreptul roman. Revista Universul Juridic, 12, 2016, 36-42.

Codul 1958: Codul Calimah. Ed. critică de A. Rădulescu (Bucureşti 1958).

Cojocaru 1998: L. Cojocaru, Structura nunții tradiționale din Basarabia (finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea). (Chișinău, 1998).

Cronica 1965: Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1794. Text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indice. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran (Bucureşti, 1965).

Documente 1937: Documente bucovinene publicate de Teodor Balan. Vol. 3 (1573–1720) (Cernăuți, 1937).

Documente 1937a: Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpuşnei, publ. de Aurel V. Sava, (Bucureşti, 1937).

Documente 1938: Documente bucovinene publicate de Teodor Balan. Vol. 4 (1720–1745) (Cernăuți, 1938).

Documente 2004: Documente privitoare la istoria orașului Iași. Vol. VI. Acte interne (1756–1770). Editate de Ioan Caproșu (Iași, 2004).

Documente 2007: Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Vol. IX. Acte interne (1791–1795). Editate de Ioan Caproşu (Iaşi, 2007).

Evseev 1993: I. Evseev, Simbolica nunții românești (București, 1993).

Ghițulescu 2011: C. Ghițulescu, În șalvarişi cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorţ în Ţara Românească în secolul al XVIII-lea. Ed. a -a (București, 2011)

Ghițulescu 2002: C. Ghițulescu, Familie şi societate în Ţara Românească (secolul al XVII-lea). Studii şi Materiale de Istorie Medie, 2002, 89-114.

Greceanu 1984: Radu Greceanu, Istoria domniei lui Costantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688–1714), ed. Mihail Gregorian (Bucuresti, 1984).

Happel: Eberhard Werner Happel, *Căsătoria principelui Radziwiłł cu o domniţă din Moldova*. In: Călători străini despre Ţările Române, vol. V. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Bucuresti, 1973).

Îndreptarea 1962: Îndreptarea Legii (1652). Ediție întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc condus de Andrei Rădulescu (București, 1962).

Istoria 1980: Istoria dreptului românesc. Vol. I, resp. de volum prof. univ. dr. docent Vl. Hanga (Bucureşti, 1980).

Manualul 1921: Manualul legilor sau aşa-numite CELE ŞASE CĂRŢI ale lui Constantin Harmenopolos. Traducere de Ioan Peretz (Bucuresti, 1921).

Marian 1890: S. Fl. Marian, Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparative (București, 1890).

Moașa 1996–1997: Ruxanda Moașa, Un mitropolit grec al Moldovei în veacul XVIII: Nechifor al Sidei. Buletinul „IOAN NECULCE" (Serie nouă), II-III, 1996–1997, 71-80.

Pocitan 1898: Vasile Pocitan, Compendiu de Drept Bisericesc (București, 1898).

Popescu 1961: Radu Popescu, Istoriile domnilor Țării Rumânești. In: Cronicari munteni, vol.1, ed. îngrijită de Mihail Gregorian (București, 1961).

Pruteanu 2014: P. Pruteanu, Studiu istorico-liturgic asupra Slujbei Cununiei, pe www.teologie.net

Șaguna 1913: Andrei Șaguna, Compendiu de dreptul canonic al unei Sântei Sobornicești și Apostolicești Biserici. Ediținea a III. (Sibiu, 1913).

Șesan 1942: Valerian Șesan, Curs de Drept bisericesc universal, ediţia a IV-a (Cernăuţi, 1942).

Stăniloae: Dumitru Stăniloae, Teologia dogmatică ortodoxă, pe https://www.scribd.com/.../Teologia-Dogmatica-Ortodoxa-v.1.

Studii 1903: Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. 5. Cărți domnești, zapise și răvașe. Partea I. Tipărite în întregime sau ca regeste și întovărășite cu note explicative de N. Iorga (București, 1903).

Studii 1904: Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol.6. Partea a II-a. Cărți domnești, zapise și răvașe. Tipărite în întregime sau ca regeste și întovărășite cu note explicative de N. Iorga, (București, 1904).

Studii 1904a: Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. 7. Cărți domnești, zapise și răvașe. Partea III. Tipărite în întregime sau ca regeste și întovărășite cu note explicative de N. Iorga (București, 1904)

Studii 1906: Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. 11. Cercetări și regestre documentare de N. Iorga (București, 1906).

Studii 1911: Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. 21. Documente interne publicate de N. Iorga (București, 1911).

Studii 1913: Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. 22. Documente interne publicate de N. Iorga (București, 1913).

Surete 1912: Surete şi izvoade (documente slavo-române), publicate de Gh. Ghibănescu, vol.VII (1488–1814) (Iaşi, 1912).

Zabolotnaia: L. Zabolotnaia, Femeia în relațiile de familie din Țara Moldovei în contextul european până la începutul sec. al XVIII-lea (Căsătorie, logodnă, divorţ) (Chişinău, 2011).

Алфавитная Алфавитная синтагма А. Властыря. Собрание по алфавитному порядку всех предметов, содержащихся в священных и божественных канонах. Ре https://lib.pravmir.ru.

Бардах 1987: Ю. Бардах, Б. Леснодарский, М. Пиетрчак, История государства и права (Москва, 1987).

Зеленчук 1977: В. Зеленчук, Семейная обрядность. Молдаване. (Кишинев, 1977).

Хиждеу 1845: Б. Хиждеу, Свадьба у бессарабских крестьян. Одесский вестник, 51-52, 1845.

Хулап: Владимир Хулап, Краткая история чинопоследования обручения и венчания, ре https://azbyka.ru/kratkaya-istoriya-chinoposledovaniya-obrucheniya-i-venchaniya#17

Энциклопедический 1897: Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XXIa (Москва, 1897).

UN DOSAR CU OPISELE COLECȚIEI DE ACTE MEDIEVALE MOLDOVENEȘTI PREDATE COMISIUNII ALIATE CONFORM CONVENȚIEI DE ARMISTIȚIU (1944)

Elena FRUMOSU (DARII)

A file with the old documents of the collection of Moldovan medieval acts handed over to the Allied Commission according to the Armistice Convention (1944)

Summary

The study of personal collections and archives, as well as of archival records, reveals crucial moments in the history of archival institutions and funds in the Republic of Moldova. In this case, a valuable document of obvious archival is kept in a collection of personal documents: THE FOLDER with the copies of the documents and the inventory on boxes to be handed over to the ALLY COMMITTEE, according to art. 12 of the Armistice Convention. This document has become a very basic historical source for deepening the studies on the body of Moldovan documents included in the fund "Collection of Moldavian Medieval Documents" from National Archive of the Republic of Moldova.

Keywords: *Archival folder, manuscript, papers, records, classification, descriptions, personal collection, Ally Committee.*

În procesul de cercetare a problemelor referitoare la structura socială a populației Basarabiei sub stăpânirea Imperiului Rus un deosebit interes prezintă colecțiile și arhivele personale de documente medievale din Țara Moldovei. Sursele care stau la baza acestei activități prezintă o paletă variată de documente de valoare deosebită (Recomandări metodologice 1992, 2) prin care pot fi aprofundate studiile în domeniul nominalizat (ANR 2001, 7). În cele ce urmează atragem atenția asupra importanţei unui document de evidență arhivistică, păstrat într-o colecție personală. De la început apreciem valoarea acestuia și posibilitatea de a scoate la lumină date importante din istoria Fondului 220 „Colecția de acte medievale moldovenești" a Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

În scopul aprofundării cercetărilor documentelor moldovenești în baza cărora categoriile privilegiate din Basarabia au fost încadrate în sistemul social și administrativ al Rusiei țariste, istoricul Demir Dragnev ne-a oferit, din colecția personală „Dosarul cu opisele documentelor și inventarul pe lăzi ce se predau COMISIUNII ALIATE, conform art. 12 din Convenţia de Armistiţiu". Conform relatărilor domniei sale, în anul 1960 istoricul Gheorghe Bezviconi i-a transmis la București dosarul pe care, la rândul său, l-a primit de la Leon Boga, care, în calitatea sa de ex-director al Arhivelor Statului din Chișinău, dispunea de un exemplar personal (din cele șase) autentificat prin

ștampilă și semnătură. Constatăm că la moment Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM) nu dispune de documentul original sau de copiile acestuia și nici de alte acte de primire-predare ale documentelor menționate în opisele respective. Cu regret, nu este unicul caz când lipsesc actele de evidenţă de o importanţă crucială pentru studierea istoriei arhivelor și a unor fonduri valoroase (Roman 2000-2001, 140). Grație exemplarului păstrat, astăzi este posibilă analiza corpusurilor de materiale documentare care se păstrau în Arhivele Statului din Chișinău, completarea Notei biografice a Fondului 220 „Colecția de acte medievale moldovenești" a ANRM, precum și studierea principiilor și metodelor de evidență, clasificarea și organizarea materialului documentar în arhivele din Chișinău în perioada interbelică. Acest dosar reprezintă o pagină puțin studiată din istoria constituirii instituțiilor arhivistice din Republica Moldova, a corpusurilor de documente medievale emise în Țara Moldovei și în Basarabia după 1812 ce cuprind perioada 1479–1861. Din punct de vedere arhivistic, documentul ne prezintă clasificarea pe tipuri și genuri de acte medievale moldovenești și basarabene din fondurile Arhivelor Statului din Chișinău în perioada interbelică, documente în baza cărora, după 1946, s-au format mai multe fonduri și colecții existente până în prezent în ANRM. Dosarul completează informaţia din Nota biografică a fondului cu date noi, veridice despre conţinutul și componenţa documentelor, precum și despre documentele altor fonduri.

Acest dosar conține 21 opise ale actelor sistematizate în mape (Dosar, 1-92). În continuare vom reda actele incluse în mape după gen/denumire, date extreme și numărul actelor din „opisul" respectiv, precum urmează (Dosar, 1-92): 1) Hrisoave pe pergament; 20 acte; 11.08.1479-01.01.1710. 2) Documente false; 19 acte; 25.09.1468-06.06.1605 (două acte sunt deteriorate). 3) Surete; 77 acte; 17.03.1528- 15.03.1694. 4) Documente originale; 15 acte (două pe pergament); 11.07.1603-15.09.1814. 5) Surete; 56 acte; 1545-1665. 6) Documente originale („Tabloul de oameni streini așezați în ținuturi"); 33 acte; 25.10.1776-15.06.1806. 7-10) Surete și documente originale; 942 acte din care 168 – Cărți domnești de ruptași, 267 – Cărți domnești de mazili; 25.04.1420-1805. 11) Documente originale (cărți domnești, scrisori); 159 documente; 30.03.1800-30.04.1820. 12) Documente originale (Cărți domnești de mazili); 104 acte; 21.04.1765-24.12.1812. 13) Documente originale (Zapise de vânzare, foi de zestre, testamente); 180 acte; 09.09.1700-30.08.1785. 14) Spițe de neam și spițe de moșie; 92 acte; Nu sunt datate. 15) Documente originale (Certificate); 41 acte; 18.05.1771-02.-3.1816. 16) Documente originale (Cărți domnești pentru bir, petiții, pașapoarte, zapise de vânzare, hotărnicii, scrisori, mărturii); 342 acte; octombrie 1773-11.09.1837. 17) Documente originale (Cărți domnești de fixare a birului, mărturie de transportul mărfurilor peste Nistru); 291 acte; 22.11.1780 -03.03.1813. 18) Documente originale (acte emise de domnitor); 114 acte; 31.01.1696-13.04.1820. 19) Documente originale (Cărți de mazili, testamente, Manifestul lui Alexandru al II-lea); 87 acte; 16.04.1790-05.02.1861. 20) Documente originale (Diplome de recunoaștere a calității de nobil, de absolvire a instituțiilor superioare de învățământ, de avansare); 55 acte;1803 -09.09.1904. 21) Inventar al condicelor și dosarelor ce cuprind documente în copie, traduceri rusești și originale, fotografii; 23 condice și dosare, 16 fotografii; surete din sec. XV-lea – 1835.

Prin urmare, *Dosarul cu opise...* este un inventar arhivistic care prezintă componența și conținutul dosarelor din opis, consolidând sistematizarea lor în interiorul fondului, precum și evidența dosarelor care au fost întocmite în Arhivele Statului din Chișinău în procesul de lucru cu materialul documentar neinventariat sau cu opise mai vechi. Conform relatărilor lui Demir Dragnev, au fost întocmite șase exemplare de acest fel, trei dintre care trebuiau să fie păstrate în Arhiva Centrală a RSSM: un exemplar în departamentul care se ocupă de evidență, iar alte două exemplare, de lucru, nemijlocit în depozit. Faptul că nici un exemplar n-a fost găsit (credem că nici n-a fost căutat (n.a.)) a generat un șir de alte dificultăți în procesul descrierii și traducerii fiecărui manuscris din grafia slavo-română, în limba rusă, începând cu a. 1947 (Manea 2000–2001, 155). Mari dificultăți au fost întâmpinate la elaborarea denumirilor dosarelor, indexarea lor, stabilirea datelor extreme. Conform instrucțiunilor din perioada sovietică, limba în care era descris documentul a fost cea a republicii în arhiva căreia se păstra sau în limba rusă (Основные правила 1984, 30). Iar pentru formularea denumirii dosarului era obligatorie următoarea prevedere: „факты и события, отражённые в документах, раскрываются с марксистско-ленинских позиций, **не допускается перенесение из текста документах в заголовок дела классово чуждых формулировок, понятий, терминов”** („Faptele și evenimentele se reflectă în documente de pe pozițiile marxist-leniniste, nu se admite trecerea din textul documentului în denumirea dosarului formulări, noțiuni, termeni de clasă străini”) (Основные правила 1984, 30). Menționăm că întârzierile în prelucrarea arhivistică și în valorificarea actelor medievale moldovenești se explică și prin această atitudine negativă din perioada sovietică față de cercetările genealogice, ori genealogia era tratată ca știința păturilor sociale privilegiate, dușmanii de clasă ai puterii sovietice (Кобрин 1984, 66). Termenul „opis” este caracteristic mai ales pentru Moldova și denumește inventarul actelor cuprinse într-o unitate arhivistică predată odată cu acestea (Gal 1993, 124).

Istoria fondului „Colecția de acte medievale moldovenești” conține informații foarte scunde referitoare la această perioadă, și anume că în 1939 în Arhivele Statului din Chișinău erau înregistrate 560 acte vechi[1]. Se menționează că în timpul celui de al Doilea Război Mondial, când linia frontului se apropia de Chișinău fondurile Arhivelor Statului din Chișinău au fost evacuate în scopul salvării de distrugere, iar în 1946 au fost restituite. Despre faptul transmiterii *Comisiunii Aliate* și restituirii, conform art. 12 din Convenția de Armistiție, în Arhiva Centrală de Stat a RSSM nu sunt mențiuni. Prin art. 12 al Convenției de Armistiție, semnată la 12 septembrie 1944, Guvernul Român se obliga: „ca în termenele indicate de către Înaltul Comandament Aliat să restituie Uniunii Sovietice, în bună stare, toate valorile și materialele luate de pe teritoriul ei în timpul războiului, aparținând statului, organizațiilor politice și cooperative, întreprinderilor, instituțiilor sau cetățenilor particulari și anume: utilajul fabricilor și uzinelor, locomotive, vagoane de căi ferate, tractoare, autovehicule, monumente istorice, valori de muzeu și orice alte bunuri” (Buzatu 2011, 136).

[1] ANRM. Dosarul Fondului 220, fila 4.

La 24 octombrie 1944 a fost creată Comisia Română pentru Aplicarea Armistiţiului prin Legea nr. 527, ca un organ special menit să faciliteze rezolvarea rapidă, după o concepţie unitară, a problemelor decurgând din Convenţia de Armistiţiu şi să asigure conlucrarea cu Comisia Aliată de Control şi Înaltul Comandament Aliat.

Urmare a analizei documentului, constatăm că în 1946 au fost predate Arhivei Centrale a RSSM peste 2 650 acte din perioada medievală și modernă, inclusiv mapa cu acte false (Dosar, 3-4). Separat au mai fost predate 23 dosare cu 851 file total incluse, 16 fotografii ale condicilor contractelor mănăstireşti, conform unui inventar inclus într-un alt dosar (Dosar, 91-v), despre care nu s-a păstrat nici o informație.

Dosarul, de dimensiunea A 4, e legat și conține 91 file. Coperta reprezintă formatul tipărit al dosarelor de arhivă din perioada respectivă. În colțul din dreapta de sus este menționat numărul dosarului: „No 37". În partea de sus, pe mijloc, este inscripția în semicerc: „ROMÂNIA", mai jos – stema țării sub care urmează specificarea: „Direcțiunea regională a Arhivelor Statului Chișinău." Pe mijloc, cu majuscule (mărimea 72) este tipărit cuvântul „DOSAR". Cu un interval mai jos urmează inscripția cu majuscule, executată la mașina de dactilografiat: „CU OPISELE ȘI INVENTARUL PE LĂZI CE SE PREDAU COMISIUNII ALIATE, CONFORM ART. 12 DIN CONVENȚIA DE ARMISTIȚIU". Ca filă de certificare servește coperta din spate, unde este inscripția de mâină, cu cerneală neagră (abia vizibilă): „Prezentul dosar ...șnuruit și parafat de noi conține 96/nouăzeci și șase/ file – DIRECTOR". Urmează semnătura directorului arhivei, Leon Boga, inscripția aplicată cu ștampilă dreptunghiulară cu tuș roșu: „Arhivele Statului Chișinău", apoi ștampila mică (cu tuș roșu) rotundă cu stema României și aceeași inscripție pe circumferință. Pe mijloc s-au păstrat urmele unei hârtii descleiate de formă triunghiulară, care avea pe fiecare dintre cele trei unghiuri aplicată ștampila mică cu tuș roșu. Pe verso copertei din spate este certificarea în limba rusă: „Справка. Листы 93-96 (Инвентарь дел)… в отдельном деле" (Dosar, 93-96)[2]. Urmează semnătura și data: 13.11.45. În procesul de predare-primire toate documentele medievale au fost grupate în lăzi, iar în lăzi pe mape (pachete). Inventarul, precum am menționat mai sus, s-a păstrat în alt dosar, despre care, cu regret, nu cunoaștem detalii. În total s-au predat, conform opiselor, 21 mape cu 2650 dosare.

În vastul sector al activității arhivistice un rol important revine aparatului informativ și principiilor de sistematizare a corpusurilor de documente. În această ordine de idei, lipsa documentelor de evidență, transmise odată cu actele medievale moldovenești și basarabene Arhivei Centrale de Stat a RSSM, semnalează un precedent inadmisibil din punct de vedere arhivistic (Berciu-Drăghicescu 2002). În situația în care actele de primire-predare a documentelor până în prezent n-au fost identificate, timp de zeci de ani s-a vehiculat informaţia eronată precum că documentele respective n-au fost prelucrate arhivistic, ci au fost aduse fără o sistematizare elementară. În condițiile menționate, aparatul informativ al manuscriselor în grafia slavo-română a fost întocmit după 1947 în limba rusă conform cerințelor relatate mai sus (Frumosu 2018, 75-84). Documentul este dovada că situația a fost alta, iar opisele întocmite în limba română demonstrează că fondul a fost prelucrat arhivistic în perioada interbelică.

[2] (Certificat, Filele 93-96 (Inventarul dosarelor)... în dosar separat).

Instrumentele arhivistice prin care se realizează orice clasificare, de regulă, sunt cataloagele care prezintă procedee eficiente de regăsire a informaţiei conform solicitărilor specifice. Ca unitate de clasificare, evidenţă şi păstrare a documentelor unui fond este *dosarul*, care poate reprezenta un document separat sau o sumă de documente copertate (Rudelison 1973, 67). În cazul nostru avem o clasificare în interiorul fondului ce presupune gruparea şi amplasarea dosarelor în fond. Clasificarea în interiorul fondului se realizează în practică prin sistematizarea materialului atât în cancelariile instituţiilor unde au fost create dosarele, cât şi în arhivele de stat în procesul întocmirii inventarelor. Întrucât materialul documentar din *Dosarul cu opise*… este sistematizat, presupunem că a existat şi o Schemă de sistematizare a fondului şi repartizarea dosarelor în conformitate cu ea. Schema reprezintă o bază pentru organizarea internă a fondului şi se consolidează prin inventarele dosarelor acestui fond. Elaborarea schemei este posibilă ca rezultat al unui studiu despre creatorul fondului şi întocmirii unei note biografice cu specificarea structurii, competenţelor, funcţiilor creatorului şi componenţa fondului (tipurile şi genurile documentelor), problemele cuprinse în documentele dosarelor. Există mai mulţi indici de sistematizare a dosarelor: structural, cronologic, funcţional, nominal (conform genului, tipului, felului), geografic, tematic, de autor etc. (Rudelison 1973, 33). Actele cuprinse în *Dosarul cu opise*… au fost sistematizate după mai mulţi indici, ceea ce este o procedură frecvent folosită în sistematizarea dosarelor în interiorul fondului. Aici dosarele au fost sistematizate conform caracteristicilor tematice şi cronologice (Rudelison 1973, 34). Într-adevăr, documentele la care facem referinţă reprezintă o colecţie, iar sistematizarea a fost efectuată după principiul cronologic, reieşind din valoarea tematică şi componenţa documentelor. În limitele colecţiei, dosarele au fost grupate pe mape, în funcţie de genul sau tipul documentelor. Spre exemplu, *spiţele* sunt grupate în Mapa nr. 14, cu inventar intern (opis) în limba română, în care sunt specificate, separat, *spiţele de neam* de *spiţele de moşie* (Dosar, 63-65). Iniţial sunt grupate mapele cu dosarele care sunt datate complet: data, luna, anul, apoi urmează cele care au doar luna sau anul. Prin urmare, conchidem că documentele predate n-au fost în stare risipită, ci au avut un aparat informativ întocmit conform cerinţelor arhivistice.

Opisele se referă la actele unui singur fond. Clasificarea pe fonduri serveşte pentru realizarea a două obiective: ca mijloc de organizare a documentelor şi ca mijloc de regăsire arhivistică. Avantajul prim al clasificării pe fonduri este simplitatea relativă şi accesibilitatea. Sarcinile de regăsire sunt: depistarea deplină a documentelor la tema solicitată, cercetată şi depistarea informaţiei suplimentare despre autor, scopul şi circumstanţele creării documentului solicitat, datele care au determinat crearea documentului etc. Regăsirea arhivistică presupune şi aprecierea mediului în care au fost formate documentele, şi ulterior a avut loc selecţionarea lor. În această ordine de idei, clasificarea pe care o prezintă acest document oferă informaţii despre instituţia creatoare a documentului propriuzis (Arhivele Statului din Chişinău), tipul documentului, autorul, caracteristica acestuia.

Denumirile actelor cuprinse în opise sunt în limba română şi reflectă conţinutul lor. Astfel cercetătorul poate primi cheia spre înţelegerea premiselor apariţiei informaţiei respective, consolidată în fondul documentar, modulele de căutare ale cărora

sunt menţionate în formă generalizată în denumire. Totodată, denumirea documentelor reflectă faptele şi evenimentele din conţinut.

În concluzie accentuăm, repetat, importanţa valorificării colecţiilor şi arhivelor personale în vederea sporirii patrimoniului naţional documentar şi rolul documentelor de evidenţă arhivistică în studierea momentelor cruciale din istoria instituţiilor şi fondurilor arhivistice. În cazul dat, *DOSARUL cu opisele documentelor şi inventarul pe lăzi ce se predau COMISIUNII ALIATE, conform art. 12 din Convenţia de Armistiţiu* a devenit el însuşi izvor istoric de bază pentru aprofundarea studiilor referitoare la fondul „Colecţia de acte medievale moldoveneşti" din ANRM.

BIBLIOGRAFIE:

ANR 2001: Arhivele Naţionale ale României. Arhivele personale şi familiale, vol. I. Repertoriu arhivistic, Bucureşti, 2001, 193.

Berciu-Drăghicescu 2002: Adina Berciu-Drăghicescu. *Arhivistică şi documentaristică*. Partea I. Ştiinţe auxiliare ale istoriei, (Bucureşti, 2002). Disponibil pe internet: http://ebooks.unibuc.ro/istorie/arhivistica/index.htm (accesat la 11.02.2018).

Buzatu 2011: Gheorghe Buzatu, Dina Beldiman. 23 august 1939–1944. România şi proba bumerangului, (Bucureşti, 2011).

Kobrin 1984: В.Б. Кобрин, Г.А. Леонтьева, П.А. Шорин. *Вспомогательные исторические дисциплины*, (Москва, 1984).

DOSAR: Dosar cu opisele documentelor şi inventarul pe lăzi ce se predau COMISIUNII ALIATE, conform art. 12 din Convenţia de Armistişiu. Direcţiunea Regională a Ahivelor Statului Chişinău, 13.11.1945, 92 p. (Din colecţia personală a istoricului Demir Dragnev).

Frumosu 2018: Elena Frumosu. Arbori genealogici, spiţe de neam şi de moşie (sf. sec. al XVIII-lea – mijlocul sec. al XIX-lea): o categorie de documente nevalorificate din „colecţia de acte medievale moldoveneşti" a ANRM (Studiu arhivistic) În: Studia Universitatis Moldaviae, 2018, 4 (144), 71-84.

Gal 1993. Ionel Gal. Dicţionar al ştiinţelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie, (Cimişlia, 1993).

Manea 2000-2001: Mihai Manea. Caracteristica fondului nr. 2 „Cancelaria guvernatorului Basarabiei". În: Pergamentul. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, 2000–2001, III-IV, 154-160.

Основные правила 1992: Основные правила работы государственных архивов СССР. (Москва, 1984).

Recomandări metodice 1992: Recomandări metodice de lucru cu documentele fondurilor personale ale ANRM, SSA, (Chişinău, 1992).

Roman 2000-2001: Alexandru Roman. Patrimoniul arhivistic al RASSM în perioada interbelică.În: Pergamentul. Anuarul arhivelor Republicii Moldova, 2000–2001, III-IV, 136-141.

Rudelison 1973: К.И. Рудельсон. Современные документные класификации, (Москва 1973).

CĂLĂTORI STRĂINI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ȘI SIMBOLISTICA FRONTIERELOR (1710–1810)

Sorin ȘIPOȘ

Foreign Travelers in the Romanian Lands and the Symbolism of the Borders (1710–1810)

Summary

In the present study, we are generally looking at the way in which the realities of the Romanian space were captured through travel reports drawn up by foreigners who crossed the Romanian Countries. That is why we are interested in identifying the voyagers' mood since the first contacts with the realities of the country they entered. We want, at a first level of research, to identify, define and comment on those things remarked by the foreign travelers, things that can become landmarks, indicators and witnesses defining the frontier. In the second level of the investigation, we seek to identify the things that tell the traveler that he or she is approaching the border between states or departing from the border, depending on the route they follow. In the third level of the investigation, we note the impact on travelers crossing from one country to another, for example from Transylvania to Wallachia, Moldavia to Transylvania, Ottoman Empire to the Romanian Lands, etc.

Foreign travelers crossing the Romanian Principalities come mostly from Western and Northern Europe. Also, their presence in Romanian space is due to the political, military and economic duties received from the states that sent them. When approaching the Romanian Countries, the voyagers note a few things, namely: the militarized border, the customs, the quarantine and the army, the customs officials and the passport. A border with so many elements of identification does not exist between the Romanian Countries and the Ottoman Empire. From this perspective, the Romanian Lands appeared to the vast majority of foreigners as part of the Ottoman Empire. Also, travelers are optimistic about the transition to Transylvania and with suspicion and mistrust of the crossing to Moldavia and Wallachia.

Keywords: *the foreign travelers, Wallachia, Moldavia, Transylvania, 1710–1810, roads, customs, quarantine, East, West.*

1. Introducere

Încă de la finalul secolului al XVII-lea, tot mai numeroase persoane au devenit interesate să cunoască spaţiile aflate la periferia lumii civilizate, acolo unde se produceau transferuri economice, culturale şi umane. Sensibilizarea anumitor cercuri occidentale cu privire la spaţiul din partea răsăriteană a continentului se produsese deja, iar interesul a sporit progresiv, odată cu trecerea timpului. „Acum" – scria Paul Hazard – „italienilor li s-a redeschis gustul pentru călătorii; iar france-

zii erau neastâmpăraţi ca argintul viu" (Hazard 1973, 5). „Neamţul la care ne referim", completa Paul Hazard, „nu-şi pregeta osteneala: urca munţii până pe creste; urma cursurile râurilor de la izvor până la vărsare [...] vizita, luând notiţe, bisericile, mănăstirile, abaţiile, pieţele publice, primăriile, apeductele, fortăreţele, arsenalele. [...] Pentru englezi, călătoria era o completare a educaţiei; tineri nobili proaspăt ieşiţi de la Oxford şi de la Cambridge, doldora de guinee şi însoţiţi de un înţelept preceptor, treceau strâmtoarea şi începeau marele turneu" (Hazard 1973, 6). Istoricii, istoricii artei şi specialiştii în literatura anglo-saxonă au asociat perioada dintre 1680–1780 cu anii de aur ai marelui tur (Bertrand 2010, 243; Verdon 2007). Un mare număr de scrieri sau de obiecte conservate pledează în favoarea importanţei pe care o are acest ritual prin care tinerii bărbaţi din marile familii pleacă pentru trei ani pe marile drumuri ale Europei, în compania unui perceptor sau alături de alte persoane aflate în serviciul lor (Bertrand 2010, 243; Verdon 2007). În acelaşi interval de timp, Țările Române, precum şi statele din vecinătatea lor, au reintrat în atenția marilor puteri europene, pe măsură ce teritoriile ocupate de turci au fost eliberate de armatele Imperiului Habsburgic sau au încercat să iasă de sub dominația Porții (Felezeu 1996, 107-119; Prodan 1984, 134; Bernath 1994, 87).

În studiul de față urmărim să surprindem maniera în care realitățile din spațiul românesc erau reflectate prin intermediul relatărilor de călătorie redactate de străinii care au traversat Țările Române (Mitu 2013, 93-98). De aceea, în cercetarea noastră trebuie să identificăm și să analizam consemnările care au legătură directă cu frontiera definită ca spațiu care delimitează statele (Brie 2014; Categorie 2014, 202-216; Constantinescu 2008; Muchembled 2001, 1-8). Este foarte important de precizat că, în general, prima impresie despre țara în care intră călătorul este decisivă în conturarea imaginii călătorului despre locurile și oamenii pe care îi întâlnește. De aceea, ne interesează ca în studiul nostru să identificăm starea de spirit a voiajorilor, încă de la primele contacte cu realitățile din țara în care intrau. Dorim, într-un prim nivel al cercetării, urmând sugestiile metodologice ale lui Michael Metzeltin (Metzeltin 2008, 23-39), să identificăm, să definim și să comentăm acele lucruri surprinse de călătorii străini care se pot constitui în repere, în indicatori și martori care definesc frontiera. În al doilea nivel al investigației, urmărim să analizăm acele elemente care îl anunță pe călător că se apropie de frontiera dintre state sau că se îndepărtează de frontieră, în funcție de ruta pe care o urmează. În al treilea nivel al analizei, surprindem impactul exercitat asupra călătorilor de traversarea dintr-o țară în alta, bunăoară din Transilvania în Țara Românească, din Moldova în Transilvania, din Imperiul Otoman în Țările Române etc. Este un aspect foarte important în relatările celor care au străbătut spațiul românesc, fiindcă descrierile sunt mai mult decât niște simple observații, ele ne vorbesc despre sentimentele și impresiile călătorilor în funcție de țara pe care o părăsesc și de țara în care intră. Ceea ce vede și trăiește voiajorul atunci când traversează frontiera îi va influența opinia despre țara în care tocmai a intrat.

2. Originea și profesiunea călătorilor

Din perioada de timp analizată, s-au identificat relatări de la 146 de călători care au străbătut spaţiul românesc. Dacă luăm ca element de comparaţie criteriul naţional, rezultă următoarea situaţie: 26 dintre călători sunt francezi, 17 englezi, 15 austrieci, 16 germani, 9 ruşi, 11 polonezi, 12 italieni, 4 unguri, 2 spanioli, 2 armeni, 7 greci, 2 saşi din Transilvania, 1 evreu, 1 croat, 1 elveţian, 2 suedezi, 1 gruzin, 1 olandez, 2 scoţieni, 1 danez, 1 irlandez, 1 ucrainean, 1 lituanian, 1 ceh, 2 belgieni, iar la doi originea este nesigură: grec sau levantin, ungur sau austriac. Deşi nu este întotdeauna relevantă originea celor care au traversat spaţiul românesc, remarcăm prezenţa în fruntea listei a călătorilor de origine franceză. Franţa reprezenta încă principala putere a Europei la cumpăna dintre secolele XVIII şi XIX. Francezii sunt urmaţi de englezi, austrieci şi germani, puteri importante şi cu interese majore în Orient. Sunt şi nouă călători ruşi, dar numărul acestora nu este foarte relevant, deoarece Rusia avea şi alte direcţii prin care reprezentanţii ei puteau să ajungă la Istanbul.

În privinţa profesiunilor rezultă următoarea ordine: 44 sunt funcţionari superiori în Ministerul Afacerilor Externe: consuli, comisari cu afaceri comerciale, diplomaţi, 41 dintre aceştia sunt ofiţeri sau au legătură cu armata, 23 fețe bisericești, 28 au profesiuni liberale (6 medici, 3 arheologi, 1 explorator, 1 geolog, 1 profesor, 1 statistician, 1 director de teatru, 1 orientalist, 1 muzeograf, 1 pictor, 1 academician) și 1 arhiduce, iar la 10 nu le cunoaștem profesiunea. Așa cum se poate constata, marea majoritate a călătorilor au pregătire superioară. Structura profesiunilor călătorilor ne duce spre aserțiunea că prezenţa în spaţiul românesc sau doar traversarea acestuia era realizată de reprezentanţi civili şi militari ai marilor puteri, respectiv 72 călători. Doar 20 dintre călători au profesiuni liberale şi sunt animaţi doar de curiozităţi ştiinţifice şi profesionale. Acest lucru ne arată că raţiunile călătoriilor erau legate de statele care îi trimiteau şi de interesele acestora. În consecinţă, primează interesele politico-economice în detrimentul celor ştiinţifice şi de cunoaştere personală. Marile rute de formare profesională erau încă în interiorul părţii de vest a Europei (Bertrand 2010, 247). În schimb, interesele politice sunt în legătură cu Turcia şi Rusia, aflate pe frontiera răsăriteană a Europei, între Occident şi Orient.

În privinţa locului de unde şi-au început călătoria, a direcţiei pe unde au pătruns în Ţările Române, 76 de călători au intrat în Ţările Române venind dinspre Europa Centrală şi din Europa Nordică, 56 dinspre Imperiul Otoman şi dinspre Imperiul Ţarist. Rezultatul reflectă raportul de forţe şi interesul pentru spaţiul românesc în secolul al XVIII-lea. Deşi avem de-a face cu un raport egal al călătorilor veniţi dinspre Vest cu cei care sosesc din Est şi Sud, totuşi majoritari sunt cei care vin dinspre Europa Occidentală. Raportul poate să constituie şi o marcă a interesului statelor din Europa Occidentală și din Europa Centrală pentru spaţiul românesc (Oțetea 1980, 69-176; Georgescu 1970; Eliade 2000, 176-198; Nouzille 1999,3-36). Dar pentru noi este relevantă şi direcţia dinspre care se intră în Ţările Române. Relatările călătorilor şi starea lor de spirit la traversarea frontierei vor fi influenţate şi de acest mic amănunt.

Trebuie precizat că din cei 146 călători, despre care avem informaţii până în momentul de față, 76 au tranzitat spaţiul românesc, iar 70 au avut ca destinaţie Ţările Române. Este important de făcut precizarea, fiindcă relatările celor care doar au

tranzitat lumea noastră sunt, cel puțin teoretic, subiective și superficiale. Iar consemnările reprezentanților marilor puteri, care au rezidat în Țările Române o perioadă mai îndelungată de timp, ar trebui să aibă mai multă substanță și să fie obiective în raport cu primele note de călătorie. Este adevărat că analiza tuturor acestor surse documentare ne-a demonstrat că teza de mai sus nu s-a verificat în toate cazurile.

Călătorii, în drumul lor către destinație, traversează frontierele dintre state mai mici ca însemnătate și imperii aflate în stadii diferite de dezvoltare, cu frontiere și sisteme politice diverse. După cum s-a văzut, în intervalul de timp analizat, direcţia majoritară de pătrundere a călătorilor a fost dinspre vestul Europei. Reprezentanții marilor puteri care veneau din vest străbăteau Austria, Ungaria și, mai departe, urmau fie rutele prin Transilvania, fie cele prin Banat, spre Țara Românească. O intrare, bunăoară din Imperiul Otoman în Țara Românească, nu produce călătorilor modificări importante în percepţia lor. Diferențele dintre sudul și nordul Dunării nu sunt majore. Ele există, dar nu de fiecare dată călătorii le și percep. În schimb, după ce au traversat Muntenia, voiajorii se bucură când se apropie de frontiera cu Banatul, Transilvania și Bucovina. Frontiera este un spaţiu care desparte ţări, iar traversarea ei le produce peregrinilor stări diverse în funcţie de locul pe care îl părăsesc şi de ţara în care intră. Drumurile spre și prin Țările Române îl obligă pe călător să aleagă direcţia de mers, să traverseze frontierele dintre state, cursurile de ape, lanţurile muntoase sau întinderile nesfârşite de câmpie. În consecinţă, itinerariile constituie pentru autori prilejul a numeroase comentarii şi consideraţii.

Reprezentanții statelor care își aștern în jurnal consemnările ce descriu experienţele trăite în spaţiul românesc conțin și informații despre traversarea frontierelor dintre state. Simpla traversare a unei țări nu îți poate oferi informații complete și veridice asupra ei. Iar majoritatea călătorilor fie tranzitează Principatele, fie rămân puțin aici și nu au timp suficient să se informeze corect de organizarea țării. De aceea, este bine să luam cu prudență informațiile furnizate de călători, să le supunem unei analize critice și să încercăm să le comparăm și cu alte tipuri de surse. Unele informații și întâmplări din jurnalele sau din rapoartele de călătorie descriu trăirile și stările de spirit ale voiajorilor în momente deosebite, cum ar fi trecerea frontierei dintr-o țară în alta. Dar să vedem, înainte de-a discuta despre simbolistica frontierei politice și despre starea de spirit a peregrinilor, care sunt principalele drumuri care traversează Țările Române și care sunt locurile de intrare și de ieșire către Europa și Orient.

3. Intrarea în Principate

Ruta de călătorie cea mai obișnuită, care străbătea Transilvania și Țara Românească, în drum spre Istanbul, trecea prin orașele Cluj - Alba Iulia - Sibiu, de unde se diviza în două artere spre București. Una traversa Carpații prin trecătoarea Turnu Roșu, coborând spre capitală prin Râmnicu Vâlcea și Pitești, iar cealaltă prin Brașov - trecătoarea Rucăr - Câineni - Câmpulung - Târgoviște, sau pe Valea Prahovei prin Ploiești, ambele trasee trecând prin București (Călători 2004, 16). Dacă călătorii veneau dinspre Banat, atunci urmau itinerariul Timișoara - Lugoj - Hunedoara - Alba Iulia - Sibiu și de acolo drumul obișnuit spre capitala Țării Românești, sau coborau

de la Timişoara spre Cerneţi la Dunăre, iar apoi prin Craiova - Slatina - Piteşti spre Bucureşti. Peregrinii care străbăteau Moldova coborând spre Marea Neagră utilizau axul Cernăuţi - Siret - Suceava (prin Bucovina ocupată de austrieci) - Iaşi - Fălciu - Galaţi, urmând apoi calea Dunării până la vărsare; când călătoreau spre Ţara Românească, ei foloseau ruta Iaşi - Roman - Bacău - Adjud - Focşani, iar spre Transilvania treceau Carpaţii prin pasurile Oituz şi Bârgău, respectiv spre Târgu Secuiesc, Braşov sau Bistriţa; către Rusia foloseau calea Iaşi - Ungheni - Chişinău.

Călătorii care utilizau calea Dunării, îmbarcându-se pe vasele cu aburi fie la Viena, fie la Pesta, făceau o transbordare la Porţile de Fier, apoi la Cerneţi - Calafat - Corabia, unde urmau cursul fluviului până la Giurgiu (de aici spre Bucureşti) ori îşi continuau drumul până la Galaţi (pentru Moldova) sau treceau prin Deltă (prin braţul Sulina) către Odesa sau Istanbul. Aceleaşi rute erau valabile şi pentru drumeţii ce se întorceau din Turcia şi luau calea Europei Centrale spre Viena ori se îndreptau către Rusia (Călători 2004, 16-17).

Ofiţerul Friederich Schwanz Springfels descrie modalitatea în care s-a lărgit şi modernizat calea de acces din Transilvania spre Oltenia, de la Turnu Roşu spre Perşani, precum şi lucrările hidrotehnice realizate de-a lungul Oltului, pentru a putea să fie folosit pentru transportul oamenilor şi a mărfurilor în anul 1717 sub conducerea generalului Stainville. A rezultat aşa numitul drum Via Carolina, care le-a permis călătorilor să poată să traverseze cu căruţele de pe o parte a Carpaţilor în cealaltă parte.

În raport cu direcţia de intrare în Ţările Române şi cu posibilităţile financiare, călătorii străini îşi alegeau mijloacele de transport în care traversau spaţiul românesc. Dacă intrarea în Principate se făcea prin traversarea Dunării sau a unui alt curs de apă aflat pe frontieră, voiajorii utilizau barca, luntrea sau bacul. Dacă, dimpotrivă, intrarea în ţară se făcea pe uscat, atunci, evident, acest lucru se făcea într-o diligenţă, căruţă, călare sau pe jos, în zonele montane, datorită precarităţii căilor de comunicaţii din zonele înalte. Pe Dunăre a intrat în Banat şi Francesco Griselini, care s-a născut la 12 august 1717, la Veneţia, din părinţi fără dare de mână. Deşi înzestrat cu aptitudini excepţionale şi vădind o aplecare firească pentru ştiinţele naturale, a trebuit, din lipsa de mijloace, să renunţe la cercetările ce-l interesau, pentru a studia teologia şi acele discipline care se cereau unui slujitor al Bisericii. L-a însoţit pe baronul Josef von Brigidio, când acesta a fost numit preşedintele administraţiei Banatului: „Plecând din oraşul sârbesc Semlin (Zemun)", scria Francesco Griselini, „m-am îmbarcat pe un vas de pe Dunăre şi, după o călătorie de o zi şi jumătate, am sosit la Moldova. Oraşul este situat pe malul fluviului, în faţa unei insule cu acelaşi nume, în dosul căreia, ceva mai departe, este situată localitatea Golumbacul Nou, care aparţine Serbiei. Moldova însăşi este înconjurată de Clisura care aparţine districtului militar Uypalanka" (Călători 2000, 441-442). Pe Dunăre s-a deplasat şi Johann Friedel, soldat în armata austriacă, care a călătorit din Timişoara, prin Banat, la Sibiu, pentru a-şi prelua postul de stegar, în 1759. A călătorit pe Dunăre, între Uypalanka şi Ogemelin, într-o luntre care îi avea ca vâslaşi pe doi români şi pe un al treilea drept cârmaci (Călători 2000, 31-32). Până la Uypalanka şi de la Ogemelin până la Mehadia, Johann Friedel a călătorit pe caii rechiziţionaţi de la locuitorii din zonă, în mare parte români. În acest caz, avem o

alternare între mijlocele de transport în funcție de zona traversată de călător. Dunărea a reprezentat frontiera naturală dintre Țara Românească și Imperiul Otoman în tot Evul Mediu, chiar dacă, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, turcii au reușit să-și impună dominația asupra fortificațiilor de la nord de Dunăre, iar, mai apoi, să-și organizeze raiale în jurul principalelor fortificații. Aflat într-o misiune importantă, Abdülkerim pașa, trimisul extraordinar al sultanului Abdul Hamid I la Moscova, pentru schimbul instrumentelor de ratificare ale tratatelor de pace de la Kuciuk Kainargi, a urmat împreună cu alaiul său traseul prin Țările Române. În 30 martie 1775, a traversat cu suita sa Dunărea în două ambarcațiuni numite șăici, pe la Călărași (Călători 2000, 189). La rândul său, Nicolae Vasilievici Repnin, ambasadorul extraordinar al Ecaterinei a II-a la Poartă, aflat în drum spre Istanbul, a traversat Dunărea pe la Giurgiu în 1775. La trecerea sa prin fața cetății Giurgiu „s-au tras 70 de lovituri de tun din fortăreață și din vasele ancorate în partea opusă, pentru a marca trecerea acestui cortegiu important. Dis-de-dimineață a trecut și restul convoiului, și la ora 11, ambasadorul cu familia sa, însoțit de toată suita, au ajuns pe malul Dunării și îndată au fost trecute dincolo trăsurile și caii de călărie. El și cu o parte din suita sa s-au îmbarcat pe niște vase pregătite anume pentru el. Ambasadoarea și prințesele s-au îmbarcat pe altul și încă două s-au mai umplut cu cei doi mihmandari turci și suitele lor și trei dregători trimiși de la Giurgiu ca să-l însoțească pe ambasador" (Călători 2000, 206). Personaje de rang înalt care călătoreau prin Țările Române erau mai puține, dacă facem o comparație cu voiajele despre care ni s-au păstrat însemnări. Traversarea țării, la modul general, și a frontierei, în mod special, se transformau în adevărate scenarii de forță, care aveau menirea de a arăta forța statului din care provenea călătorul. De asemenea, puterea politică a statului pe care îl traversa ambasadorul Rusiei țariste dorea să lase impresia unei organizări desăvârșite a voiajului. Așa se explică focul de artilerie tras din cetatea Giurgiu, prin care se marca sosirea în Imperiul Otoman a reprezentantului Rusiei. Traversarea Dunării în acest caz s-a făcut cu ajutorul numeroaselor vase puse la dispoziție de turci pentru numeroasa suită a ambasadorului, pentru trecerea trăsurilor, a cailor și a bagajelor.

La plecarea din Constantinopol, același Nicolae Vasilievici Repnin, după ce și-a încheiat misiunea, a urmat un traseu diferit, prin Țările Române. A traversat Dunărea între Brăila și Galați, fiind însoțit de un numeros alai, la care s-au adăugat funcționarii otomani și cei din Țările Române, trimiși să-i salute și să-l ajute. „După ce au fost trecute ultimele căruțe, ambasadorul a plecat el însuși la prânz, fără zăbavă, pe două luntri acoperite, însoțit de un pașă, în bubuitul tunurilor și în sunetul muzicilor turcești și rusești. Când ambasadorul a ajuns în fața Brăilei, a fost salutat de câteva lovituri de tun din cetate și de la tunurile de sub cetate și de la vasele plutind pe Dunăre. Când a debarcat la 2 verste de Galați, ambasadorul a fost întâmpinat de un ispravnic superior turcesc și de trei boieri trimeși de la Iași ca să-i iasă înainte. Cu toții, precedați de 100 de moldoveni din trupele călare, cu steaguri, au călărit înaintea lui până în tabăra așezată chiar la marginea orașului, unde a sosit ambasadorul la 5 după prânz" (Călători 2000, 207-208).

Traversarea frontierei din Țara Românească spre Transilvania se realiza în cu totul alte condiții și cu mult mai mare dificultate. Aceasta datorită faptului că între Țara Românească și Moldova, pe de o parte, și Transilvania, pe de alta, există un lanț muntos foarte

greu de străbătut. Și totuși, călătorii, neavând o altă opțiune, sunt obligați să utilizeze unul dintre numeroasele pasuri de trecere prin munte în Transilvania. Unul dintre numeroșii călători, anume florentinul Domenico Sestini, în drumul său de întoarcere la Viena a descris trecerea din Țara Românească în Transilvania în următorii termeni: „5 iunie 1779. Ieri ne-am luat măsurile în vederea plecării, căci tainul domnului înceta; adică domnul avusese amabilitatea de a dispune să fim însoțiți până la graniță fără vreo cheltuială a noastră în privința hranei și a găzduirii și a cailor și, prin urmare, trebuia aici să ne îngrijim de alte care și de tot ceea ce ne era de trebuință; dar ca să ne facem rost de acestea am fost ajutați de comandantul de la Turnu Roșu și deci fiind totul gata, pe la orele 8 de dimineață am pornit la drum spre Sibiu, trecând Lotrișoara, urmându-ne drumul pe via Carolina, calea obișnuită care continua pe la poalele munților și de-a lungul râului Olt [...]. După un ceas și jumătate de mers am ajuns la Turnu Roșu" (Călători 2000, 354). Domenico Sestini s-a dovedit a fi norocos, deoarece în călătoria prin Țara Românească s-a bucurat de sprijinul domniei. În consecință, i-au fost asigurate transportul, cazarea și i-a fost garantată siguranța, lucruri foarte importante într-o țară aflată la periferia lumii civilizate. Nici măcar ajutorul oferit de domnul Țării Românești și grijile legate de programarea voiajului prin Transilvania nu l-au convins pe Domenico Sestini să-și întrerupă consemnările privind traversarea frontierei în Transilvania. Călătorul florentin remarcă dificultatea căilor de comunicație dintre Țara Românească și Transilvania, datorită reliefului și a dezinteresului domnitorului Alexandru Ipsilanti de maniera următoare: „În momentul de față, când o parte din această șosea se afla în stăpânirea Țării Românești din 1739, domnii nu se gândesc să-l repare, ceea ce îl va face mai primejdios și poate // chiar impracticabil. După ce am trecut repede de vechiul hotar, am ajuns la cel nou, stabilit prin pacea din anul 1739 și unde un râu mic, numit Râul Vadului (Rivaduli), desparte Principatul Transilvaniei de Țara Românească" (Călători 2000, 354).

În schimb, Constantino-Gugliemo Ludolf, fiul cel mare al ministrului Regatului celor două Sicilii la Poartă, în drumul său spre Viena, care ajunge la București și de aici trece Carpații spre Sibiu, scria, în vara lui 1779, următoarele despre traversarea dintre cele două provincii românești: „Înainte de-a sosi la lazaretul de la Turnu Roșu, am trecut munții care despart Țara Românească de Transilvania. Am pătimit într-adevăr foarte mult și drumurile erau de o sută de ori mai rele decât cele din Munții Balcani, căci erau atât de prost îngrijite și atât de stricate de ape, cu urcușuri și coborâșuri atât de repezi și prăpăstii atât de îngrozitoare, încât faptul că am ieșit teferi se datorește celui mai mare noroc din lume" (Călători 2000, 347). Pentru foarte mulți călători, traversarea frontierei dintre Principatele Române extracarpatice și Transilvania reprezenta o mare provocare, deoarece trebuiau să traverseze Carpații. De aici și nemulțumirea și mirarea lui Constantino-Gugliemo Ludolf în legătură cu calitatea drumului de la Câineni la Turnu Roșu și cu dificultățile pe care le-a ridicat traversarea acestui segment de drum. Sigur, comparația nu este tocmai potrivită, Munții Balcani fiind mult mai reduși, ca altitudine; în plus, Carpații reprezentau frontiera dintre două state aflate deseori în conflict, iar, din acest motiv, căile de acces erau adesea distruse sau neîntreținute. Se remarcă, în altă ordine de idei, din descrierea lui Constantino-Gugliemo Ludolf, peisajul de-a dreptul spectaculos pe care l-a traversat călătorul.

Stephan Ignaz Raicevich descrie și el trecerea frontierei dinspre Transilvania spre Țara Românească, în noua sa poziție de agent consular al Austriei în Țara Românească, în cuvinte asemănătoare. „Sâmbătă dimineața, la 20 iulie (1782), am plecat din Sibiu și am ajuns la prânz la Turnu Roșu, iar de acolo m-am dus la lazaret (carantină), unde l-am găsit pe vătaf sau comandantul de la granița Țării Românești, cu un număr de oameni călare și pedeștri, precum și cai și căruțe pentru nevoile mele; de acolo, în puțină vreme la hotar, pe care îl formează un mic râu, numit Râul Vadului, și cu mare băgare de seamă am început să păşim pe Via Carolina care e atât de stricată, încât fără ajutorul populației sau cel puțin ar fi foarte periculoasă trecerea unui car, drumul fiind tăiat în stânca care domină Oltul și în multe locuri aflându-se înălțat deasupra apei, înfățișează sub ea o prăpastie neplăcută" (Călători 2000, 508-509). Raicevich urmează traseul pe la Turnu Roșu, unde la frontieră îl aștepta reprezentantul domnului Țării Românești cu misiunea de-a ajuta în călătoria sa spre București. Așa cum se poate vedea, fără să beneficieze de acest ajutor, drumul pe Valea Oltului ar fi fost dificil de urmat datorită îngustimii și a lipsei de întreținere.

Josef Mikoscka, trimis ca agent de regele Poloniei Stanislav al II-lea August, la Constantinopol, în 1782, la trecerea dinspre Cameniţa spre Hotin, raia turcească la momentul respectiv și, apoi, în Moldova, scrie următoarele: „La amiază, am părăsit Hotinul, m-am îndreptat spre Prut și am sosit în satul Mămăliga. Prutul era foarte umflat de ploile care căzuseră mai înainte și nu era decât o singură luntre pe el; am fost deci silit să trimit după o a doua luntre în satul vecin mai sus de acesta" [....]. „Nu m-am putut minuna îndeajuns de îndemânarea vâslașilor, care ne-au trecut peste râu, care mai era încă și atunci umflat și repede. Ei nu au legat sau prins împreună cele două luntri, ci au așezat îndată trăsura între ele și au făcut așa toată treaba cu două vâsle. Nu aș fi crezut pe români în stare de o asemenea ispravă". Așa cum se poate lesne observa, traversarea frontierei reprezentată de râul Prut s-a făcut cu o luntre, pe care au așezat și trăsura lui Josef Mikoscka. În cealaltă parte a țării, Elisabeth Craven, una din fiicele contelui de Berkley, care venea dinspre Constantinopol în 13 iulie 1786, are de înfruntat dificultățile legate de traversarea munților Carpați pentru a intra în Transilvania. „Câteva ore mai târziu eram la vama cu țara împăratului, adică pe frontieră, tot pe malul râului, pe care îl urmasem și la poalele acestor munți încântători, meniți altor scopuri decât adăpostirii unor asupriți ori a unor ucigași fugari" (Călători 2000, 726).

Dar poate cea mai plastică descriere privind traversarea frontierei dintre Țara Românească și Transilvania este cea realizată de Jenne-Lebprecht, fiul unui negustor din Frankfurt, în unul din jurnalele sale de călătorie prin Țările Române în 1786: „Odată ce ai ajuns în munți, caii trebuie să o apuce de multe ori pe poteci de unde, uitându-te în jos, vezi pe de o parte cea mai adâncă prăpastie de-ți vine amețeală. Între munții cei mai prăpăstioși este așezat Turnu Roșu. A trebuit să stau acolo în localul de carantină sau casa de dezinfectare, zece zile, cu toate că nici în Moldova și nici în Țara Românească nu se știa despre niscaiva boli sau despre ciumă, în timp ce în Transilvania, în satul Râșnov, muriseră tocmai 57 de oameni în câteva zile" (Călători 2000, 744). Jenne-Lebprecht remarcă dificultatea extremă a traseului prin munți, riscurile pe care le presupunea călătoria, dar și descrierea elementelor sau a locurilor din apropierea frontierei, anume vama de la Turnu Roșu și localul carantinei.

La fel Daniel Clarke, cunoscut călător, colecționar de antichități și mineralog, aflat pe drumul de întoarcere de la Constantinopol, percepe trecerea din Imperiul Otoman spre Țara Românească, în 1802, provincie aflată sub dominația Porții, în relație cu un anumit tip de confort pe care ți-l oferă călătoria într-o trăsură și, evident, cu un anumit tip de mentalitate.

„*În ziua de 16 aprilie*", - consemnează Daniel Clarke - „*am trecut Dunărea. Pe malul celălalt trăsurile domnului Țării Românești [...]. Unii dintre turci nu șezuseră niciodată până atunci în vreun vehicul cu roate și când s-au pus în mișcare trăsurile și-au scos capetele bărboase pe ferestre, aruncând privirile cele mai jalnice ce se pot închipui [...]. Și pentru noi, schimbarea nu era mai puțin memorabilă, căci trecuse un an și jumătate de când părăsisem Rusia și tot acest timp îl petrecusem călătorind fără a fi avut o singură dată la dispoziția noastră o trăsură cu roate*" (Călători 2004, 56).

Călătorul englez, aflat în drum spre Anglia, traversând Dunărea, intra în Țara Românească. Dar majoritatea călătorilor nu simțeau acest lucru deoarece nu exista o frontieră militarizată cu Imperiul Otoman. Țara Românească se găsea de câteva secole sub dominația Porții Otomane, iar în secolul al XVIII-lea Imperiul Otoman și-a sporit prezența în spațiul românesc. Turcii, în decursul timpului, au reușit să ocupe cetățile țării aflate pe Dunăre, iar teritoriile din jurul fortificațiilor le-au controlat direct prin organizarea raialelor și a pașalâcurilor (Istoria 2001, 572-575). Domnul era numit direct de sultan, iar instituțiile țării erau sub controlul efectiv al Porții (Boicu 2001, 38; Popescu 2005, 27-92). Chiar dacă țara și-a păstrat o anumită autonomie, erau puține aspecte care îl informau pe călător că Dunărea era frontiera dintre două state și că traversând-o se intra într-o altă țară. Chiar prezența trăsurilor trimise de domn pentru delegația care venea de la Istanbul putea să reprezinte un indiciu al raporturilor dintre sultan și domnul țării.

Totuși, pentru călătorul începutului de secol XIX, trăsura este sinonimă cu civilizația și cu un anumit mod de viață. Ea te poate proteja față de intemperiile vremii, îți oferă un confort pentru călătoriile lungi și obositoare. Turcilor, care-și însoțeau ambasadorul la Viena, trăsura le produce nesiguranță, chiar spaimă. Eduard Daniel Clarke, aflat de mulți ani în Rusia și în Turcia, unde nu mai folosise trăsura, este încercat de aceleași sentimente. Consemnarea călătorului englez le sugera cititorilor, oarecum indirect, faptul că la nordul Dunării te aflai mai aproape de normalitatea specifică lumii europene, spre deosebire de ținuturile aflate la sudul Dunării.

O situație asemănătoare o trăiește și Louis Emmanuel d'Antraigues, ofițer, dar mai apoi emigrând și slujind tabăra regaliștilor, ajunge și la Poartă, unde îl însoțește pe ambasadorul Suediei, aflat pe drumul spre casă. Traversând Dobrogea și intrând în Moldova, d'Antraigues descrie într-o manieră comică traversarea Dunării de către delegația suedeză și primirea de către oficialitățile Țării Moldovei.

„Am plecat de la Măcin ieri, la 6 dimineața, 3 iunie 1779, pentru a ne duce la malul Dunării. Cu o zi înainte venise mihmandarul (boier care se ocupa de călătoria domnului) domnului Moldovei ca să ne ureze bun sosit și apoi plecase iar să pregătească primirea. Când am ajuns la malul Dunării, am văzut de cealaltă parte corturi, o mulțime de cai și steaguri, dar toate acestea cam șterse din pricina depărtării și a ceții.

Am fost nevoiți să ne îmbrăcăm afară. Domnița a rămas cu blana pe ea, dar eu, care venisem călare, a trebuit să mă dezbrac și să mă pudrez. Cred că în viața mea n-am râs atâta ca atunci când l-am văzut pe ministrul suedez dus în brațe de servitorul său până la trăsură, căci se îmbrăcase pe câmp și dacă s-ar fi dus pe jos s-ar fi murdărit până la genunchi. Când am fost cu toții gata, am trecut cu bacul pe cealalată parte și cum am sosit la mal am vrut să coborâm pe uscat. Dar nu ni s-a dat voie. Doi oameni îmbrăcați ca niște ceauși, vătaf sau căpetenie de surugii, ținând în mână câte un baston de argint cu o bardă în capăt, ne-au împins înapoi în bac. A trebuit să așteptăm pe ispravnicul Galaților, reprezentant al domnului care conducea un ținut sau un județ, care a sosit mai în urmă călare dintr-unul din corturile sale pentru a ne întâmpina" (Călători 2000, 291).

Traversarea frontierei presupunea uneori și situații aproape comice atunci când nu existau locuri special amenajate care să le permită călătorilor, ca în cazul de față, să se poată îmbraca în ținută solemnă, pentru întâlnirea cu reprezentantul domnului. Lipsa de organizare, dar și necunoașterea limbii, îi face pe funcționarii inferiori să se comporte cel puțin nediplomatic cu ambasadorul Suediei la Poartă, căruia i s-a interzis să coboare din barcă, până la sosirea ispravnicului de Galați.

4. Martorii frontierei. Locuri, imagini, stări de spirit

Pentru Eduard Daniel Clarke, adevărata frontieră a Imperiului Otoman este mai la nord, pe Carpați. Călătorul, în drumul spre patrie, străbate Ţara Românească și intră în Marele Principat al Transilvaniei. Apropierea de Ardeal îi produce călătorului englez stări de spirit, emoții pe care le va consemna în însemnările sale de călătorie. Apropierea frontierei este marcată de câteva elemente, pe care le-am denumit martorii frontierei și pe care îi găsim consemnați și la alți autori. Astfel, posturile de pază, unde erau santinele de o parte și alta a frontierei, tabla cu stema imperială și carantina erau doar câteva din elementele care marcau frontiera. Alături de aceste elemente putem să identificăm și altele care pot fi integrate în categoria elementelor care marchează simbolic trecerea dintr-o lume în alta.

„*Am trecut peste o apă foarte năvalnică spre Câineni*" - „*scria autorul englez*" - „*ultima posesiune a domnului Ţării Româneşti. Curând după ieşirea din Câieni, <prezenţa> unui ţăran, postat ca santinelă în dreptul unei bărăci pe marginea drumului, indică hotarul Principatului; un mic torent curgând printr-o adâncitură între munţi şi, vărsându-se în Olt, formează hotarul între această porţiune a Ţării Româneşti şi Transilvania. Vederea stemei imperiale, pictată pe o tăbliţă, aşezată pe latura unui munte, dominând acest torent, ne dădea vestea bună că, după ce vom fi trecut pe un pod mic, ce ni se înfăţişa înaintea noastră, vom fi părăsit Imperiul Otoman. De partea transilvăneană a aceluiaşi torent un alt ţăran, stând în faţa unei alte bărăci, era şi el postat acolo, tot ca santinelă*" (Călători 2004, 67)

În consemnarea oficialului englez apar primele semne că te apropiai de frontieră, lucru anunțat de un curs de apă curgând foarte năvalnic, precum și de o localitate, Câineni, care este ultima stăpânire a domnului Ţării Româneşti. Pe măsură ce se apropia de frontieră, în fața călătorului apar și alte elemente, anume: santinela, în acest caz

este un țăran, precum și baraca, aflată pe marginea drumului, toate indicând apropierea de hotarul Principatului. Oficialul englez nu-și ascunde bucuria că părăsește Țara Românească și pătrunde în Imperiul Habsburgic. Vederea stemei imperiale îl face să se simtă în siguranță, să privească cu optimism călătoria, evident, în opoziție cu experiențele îndurate în Țara Românească.

Josef Mikoscka, în 1782, venind dinspre Polonia la trecerea dinspre Camenița spre Hotin și apoi mai departe spre Moldova, remarcă următoarele lucruri privind frontiera:

„Am socotit că ar fi nevoie pentru a călători în siguranță prin împărăția turcească, să-mi fac rost de un pașaport de la pașa de Hotin. Domnul Giuliani, tălmaciul polon de la hotar, a călătorit cu mine de la Camenița până aici ca să-mi fie de ajutor la dobândirea pașaportului. Ne-am dus amândoi la castel. La poartă ne-am așteptat ca straja să ne supună la cercetarea obișnuită și potrivit datoriei sale, să nu ne lase să intrăm până ce nu vom fi răspuns la toate întrebările, dar văd că aici în țară, în timp de pace, prevederea nu este deloc la modă și străinul nu este deloc întrebat: De unde? De ce seamă? Încotro? În ce scop? [...]. Ne-am îndreptat către chehaia (capuchehaia domnului Moldovei pe lângă pașă); eu credeam că va trebui să scriem o cerere pentru a dobândi pașaportul, dar aici se procedează altfel. Astfel că am observat că aici mai degrabă îți face treaba îndată, decât să scrie. Domnul Giuliani a raportat că eu eram polon, că mergem la Constantinopol și că cerem un pașaport. Nici nu au întrebat la ce? Sau pentru ce? Secretarul a căpătat îndată porunca de a-mi scrie unul. Nu a trecut nici un sfert de ceas și l-am și primit. În acest timp am servit tutun și cafea" (Călători 2000, 625).

Chiar dacă intrarea în Moldova se face dinspre nord și aici, ca și pe toată frontiera estică a țării, turcii au ocupat toate cetățile și au organizat raiale. În consecință, Josef Mikoscka, ca să intre în Moldova, trebuie să traverseze cetatea Hotinului, raia turcească, de unde, cu ajutorul tălmaciului, face demersuri pentru a-și obține pașaportul de călătorie. Cu alte cuvinte, principala poartă de intrare dinspre nord în Moldova era ocupată de turci. Călătorul remarcă un alt tip de atitudine față de străini, mult mai relaxat în comparație cu alte state ale vremii, întrebări mai puține adresate călătorului, fapt care arată și un anumit dezinteres specific unui stat cu un aparat de funcționari indolenți și corupți. Pașaportul solicitat reprezentantului domnului Moldovei pe lângă pașă este eliberat foarte rapid, fără birocrație și fără să fie consemnate în scris datele călătorului. Nu în ultimul rând, călătorul remarcă tratamentul cu produse orientale/turcești care îi este oferit cât a așteptat pentru eliberarea pașaportului.

Josef Mikoscka, după ce traversează frontiera, se confruntă cu o situație inedită, pe care simte nevoia să o descrie în jurnalul său de călătorie. „Într-un ceas eram pe malul celălalt, iar seara, la vama românească, la o depărtare de un sfert de oră. Deoarece aici nu se vede nici o clădire, a trebuit să petrecem noaptea sub cerul liber, întocmai ca și vameșul român. El a controlat mărfurile călăuzei mele, a pecetluit pachetele pe care le avea în trăsură și s-a mulțumit cu un taler și o taxă de vamă. Dar este cu adevărat straniu că Moldova și Țara Românească, care alcătuiesc o parte din imperiul turcesc, încasează pentru ele o vamă deosebită. La Hotin a trebuit ca fiecare negustor

să plătească vama turcească. Cum se face, așadar, că trei mile după graniță, cămara moldovenească cere din nou ceva pentru domnul ei? Eu nu am nimic împotriva vămii de la Hotin, căci ea ia vama de la hotar, dar aici este altceva" (Călători 2000, 626). Cu alte cuvinte, situația specială a Țărilor Române în raport cu Poarta se reflectă și în organizarea sistemului vamal. Călătorul este obligat să plătească vama la Hotin, raia turcească, și o alta la intrarea în Moldova. Cel mai adesea, călătorii, datorită influenței pe care sultanul o exercita în Principate, nu înțelegeau că acestea nu erau provincii turcești și că și-au păstrat o autonomie în raport cu Imperiul Otoman, autonomie care se observă și în încasarea de taxe vamale pe teritoriul țării. Această situație confuză îi face pe unii călători, asemenea lui Elisabeth Craven, să aibă sentimente de bucurie când părăsesc Țara Românească și intră într-o provincie aflată sub autoritatea Curții Vieneze. „Nu pot spune cât m-a bucurat să văd pe un stâlp pajura imperială și să mă simt sub ocrotirea imperială, deși nu am călătorit niciodată așa de bine escortată și de măgulitor tratată ca în Țara Românească" (Călători 2000, 726). În ambele relatări se face referire la o anumită simbolistică care marchează frontiera, în primul caz frontiera militarizată, vămile, e adevărat că cea din Moldova neamenajată, anumite forme de ospitalitate specifice lumii otomane, delăsarea, indolența, ordinele verbale, dar și tutunul și cafeaua pe post de ospitalitate, iar în al doilea caz pajura imperială care îl anunță pe călător că a intrat în Transilvania și că aici se afla în siguranță.

În schimb, Domenico Sestini are o cu totul altă experiență când intră în contact cu birocrația austriacă la sosirea în Transilvania, spre deosebire de Josef Mikoscka, la intrarea în Moldova. „Când am sosit la lazaret se înnoptase și ploua și nimeni nu apărea pentru a ne arăta locul purgatoriului nostru... etc. În sfârșit, a sosit un gardian ca să ne deschidă și a început să îndruge latinește, ne-a fixat o cazarmă pentru găzduire, către capitala Transilvaniei. […] După prânz, am fost fumigați cu totul și peste tot cu esențe mai puternice și banii noștri au fost trecuți prin oțet și, după această operație, am fost admiși la formalitățile obișnuite. În acest stop a venit directorul cu un protocol mare în mână și ne-a obligat pe toți să facem o spovedanie generală, care nu se mai sfârșea, căci fiecare din noi trebuia să piardă cel puțin o jumătate de ceas până ce (directorul) îi punea toate întrebările, primea toate răspunsurile și le scria în catastiful lui cel mare; într-adevăr, după această formalitate mi s-a părut că îndurasem o altă carantină dintre cele mai lungi, adică una de 40 de zile. În sfârșit, după ce m-a întrebat numele și prenumele, patria, starea, anii, zilele și orele și după ce mi-a cercetat statura, ochii, sprâncenele, pleoapele, pielea si părul, ca și culoarea lor, pe lângă fața și înfățișarea mea, am fost întrebat pentru ce călătoresc!" (Călători 2000, 354).

Profesorul Robert Stockdale, împreună cu alți doi profesori englezi, au făcut o călătorie de studiu în Imperiul Otoman în 1794. Ajuns la Sibiu, află că până la Constantinopol mai trebuie să facă încă câteva săptămâni. Alături de această constatare, el mai remarcă și faptul că Sibiul „este ultima localitate de sub stăpânirea împăratului. De mâine intrăm în teritoriul dominat de Turcia" (Călători 2001, 1243). Același profesor, într-un post-scriptum adresat tatălui său, face următoarea remarcă: „Azi dimineață am băut o ceașcă de ceai englezesc, dar din păcate a fost ultima. Mă tem că nu vom avea de acum înainte și, până la această călătorie, nu mi-am dat seama

de valoarea ceaiului" (Călători 2001, 1243). Călătorul Robert Stockdale traversează frontiere geografice şi politice la care se adaugă şi frontiere mentale. Raporturile dintre el şi ceilalţi sunt analizate şi în funcţie de gusturile, de tabieturile şi obiceiurile culinare.

Christine Reinhard este şi ea marcată de traversarea frontierei, vederea stemei imperiale îi produce o altă stare. Aceasta deoarece călătoria ei, spre deosebire de cea a lui Eduard Daniel Clarke, este în sens invers. Ea vine din Hamburg, unde soţul ei Charles Reinhard fusese acreditat pe lângă oraşele hanseatice şi Saxonia Inferioară, şi îl însoţeşte în noua sa misiune, aceea de rezident şi comisar general pentru relaţiile comerciale în Principatele Române (Călători 2004, 239). Deşi dificil, traseul din Transilvania a făcut-o să îndure cu stoicism toate greutăţile întâmpinate. Marea necunoscută se dovedeşte a fi trecerea spre Ţara Românească. „Plecarea de la Sibiu" - consemna Christine Reinhard - „se face dis-de-dimineaţă pe o vreme minunată şi ajungem repede la Turnu Roşu, unde reprezentantul principelui Ipsilanti şi o parte din escorta de onoare au venit în întâmpinarea noastră. Mă uitam la turn şi la defileul care-l domină în timp ce emisarii munteni transmiteau soţului meu salutările prinţului. Această clădire păstrată şi vopsită în roşu, scria călătoarea, nu oferă nimic interesant, totuşi pentru mine avea o însemnătate deosebită şi reprezenta bariera care mă despărţea de tot ce-mi era drag" (Călători 2004, 283). Christine Reinhard simte că într-o zi frumoasă din vara anului 1806 se îndreaptă spre o altă lume, clădirea de la Turnu Roşu separând, simbolic, o lume pe care o cunoştea, de o alta, necunoscută, şi care i se părea a fi departe de aşteptările sale. Clădirea nu are nimic spectaculos, dar pentru călătoarea noastră are o mare importanţă, este borna care marca cunoscutul de necunoscut, siguranţa de nesiguranţă. Şi Vince Batthyány, nobil maghiar, consilier aulic, are parte de asemenea experienţe. Cele două călătorii ale acestuia, din 1801 şi 1805, sunt dinspre Imperiul Habsburgic în Ţara Românească şi în Moldova. Pe drumul de întoarcere din a doua sa călătorie, Vince Batthyány notează câteva impresii privind frontiera dintre Moldova şi Imperiul Habsburgic.

„Se însera când am trecut Prutul" - scria consulul aulic - „care în partea aceasta formează graniţa noastră, şi până aici, s-a înnoptat. Cu toate acestea, dregătorii de la graniţă au terminat repede şi politicos cu noi. Am fost nevoiţi să petrecem noaptea în birtul cel rău, căci oaspeţi nepoftiţi au ocupat camera pe care inspectorul de la carantină o ţinuse pregătită pentru noi" (Călători 2004, 107-108). Călătorul aduce în discuţie, pe lângă conceptul de graniţă, marcată în acest caz de Prut, şi pe funcţionarii de la graniţă, şi locul de cazare pentru călătorii pe care noaptea îi surprinde în apropierea frontierei. Autorul constată pe propria-i piele diferenţa care există între cazarea în camera de la carantină şi cea din birtul din apropierea frontierei.

William Wittman, medic militar, care în drumul dinspre Constantinopol spre Anglia străbate Ţara Românească, Moldova, Bucovina, Galiţia şi Silezia, ajungând într-o primă etapă a călătoriei la Viena (Călători 2004, 129), remarcă următoarele elemente, atunci când trece din Moldova în Bucovina: „De la Dorohoi am plecat, după un scurt popas, către Herţa, şi apoi la staţia de poştă de lângă Cernăuţi, unde locuieşte directorul carantinei. Aici se află carantina, unde sunt inspectate paşapoartele şi bagajele

înainte de intrarea străinilor în <Imperiul German>" (Călători 2004, 136). De astă dată, pe lângă elementele care marchează frontiera, deja cunoscute, anume carantina şi staţia de poştă din apropierea Cernăuţilor, apar două lucruri noi, anume: paşaportul şi controlul bagajelor.

La rândul său, Adam Neale, medic militar de origine scoțiană, aflat în trecere prin Moldova în anul 1805 (Călători 2004, 172), face următoarea consemnare: „Teritoriul Moldovei începe la Ţureni, un cătun de câteva case, în care sunt amândouă staţiile de poştă, atât cea austriacă, precum şi cea moldovenească, şi nişte comisari greci şi austrieci pentru controlarea şi vizarea paşaportelor" (Călători 2004, 173). În această relatare, delimitarea frontierei dintre Austria şi Moldova este de-a lungul unei localităţi – Ţureni, aici funcţionând ambele staţii de poştă, austriacă şi moldovenească, și unde sunt prezenți și funcţionarii greci şi austrieci care verifică şi vizează paşapoartele. Noutatea în acest caz este dată de delimitarea hotarului dintre două state printr-o localitate şi informaţia dată de autor că paşapoartele sunt vizate, ştampilate, ca dovadă că s-a traversat frontiera. Paşaportul, semnătura şi ştampila din paşaport constituiau elemente de identificare în noua țară, în interiorul frontierei. Trecerea dintr-o țară în alta lăsa urme, semne, anume ştampila şi semnătura aplicate în paşaport.

La rândul său, Joseph Rohrer, de formaţie statistician, care a vizitat Bucovina şi Moldova în 1802, într-un periplu mai întins ce cuprindea și Galiția, Silezia și Moravia, pe drumul de întoarcere din Moldova în Bucovina (Călători 2004, 152), consemnează următoarele: „Ultima noapte am dormit pe divanul unui boier moldovean, care a avut amabilitatea să pună arnăutul său, un bărbat înarmat cu pistoale şi cu iatagan turcesc, de o înfăţişare înfiorătoare, dar, după cum pare, cu o inimă bună, să-mi pregătească pernele și să-mi aducă o pătură. Cât de ciudat mi se va părea astăzi să găsesc în hanul unde poposisem, pentru prima oară un pat obişnuit de lemn pe care era întins un sac de paie" (Călători 2004, 153).

În acest caz, deşi nu se vorbeşte în mod explicit despre frontieră, apar o serie de elemente pe care le-am include în cel de-al doilea grup de indicatori, care definesc şi marchează frontiera. Relatarea călătorului austriac ar intra în cea de-a doua categorie a elementelor care marchează frontiera Moldovei, casa boierească, divanul, arnăutul, iataganul turcesc, iar de cealaltă parte a frontierei, în imperiu, hanul, patul de lemn, sacul de paie.

Lordul englez William Cavendish Bentinck, plecat la 25 noiembrie 1801 din Istanbul spre Londra, traversează și Dobrogea, Țara Românească, Transilvania și Banatul (Călători 2004, 199). Consemnarea trecerii frontierei din Țara Românească spre Transilvania este făcută doar într-o frază: „Sâmbătă, 5 decembrie. La ora 12 am ajuns la Curtea de Argeş. Cele patru staţii de poştă dintre Curtea de Argeş şi Turnu Roşu sunt cele mai primejdioase pe unde am călătorit în întreaga mea viaţă – prima şi ultima fiind mai puţin rele. Dar am trecut fără vreun accident" (Călători 2004, 125; Bucur 2008, 47-56). Pentru călător frontiera este marcată de cele patru staţii de poştă, dintre localitățile Curtea de Argeş şi Turnu Roşu. Traversarea frontierei se face sub imperiul dificultății traversării munţilor Carpaţi, iar cele două staţii de poştă aflate de o parte și de cealaltă a Carpaților sunt considerate a fi cele mai dificile locuri prin care a trecut.

Diferenţele dintre Transilvania şi Ţara Românească sunt evidente pentru francezul Louis Allier de Hauteroche, tipograf şi, mai apoi, viceconsul, şi un pasionat numismat. În drumul său de întoarcere din Constantinopol spre ţara natală, în 1806, traversează Ţara Românească şi Transilvania (Călători 2004, 190). Urmează, asemenea majorităţii călătorilor, drumul către Ţara Românească şi Transilvania. A lăsat următoarele impresii la traversarea Dunării, fluviu care delimita Imperiul Otoman de Ţara Românească: „Plecat din Varna spre Rusciuk, traversând toată Bulgaria, la 3 octombrie, la 10 dimineaţa, pe o vreme păcătoasă, rece şi închisă, la 9 octombrie după masă ajuns la schela Giurgiu, după ce am mers de-a lungul oraşului şi am traversat Dunărea pe un vas cu pânze şi cu vâsle". [...] „Se debarcă la un sat mare numit Giurgiu şi te afli pe pământurile hospodarului Ţării Româneşti. Am fost primiţi de un ofiţer al principelui, care ne-a oferit masă şi găzduire, ceea ce am acceptat; apoi, la ora 8 seara, eu am plecat la Bucureşti [...]" (Călători 2004, 193). Călătorul francez traversează două frontiere, prima, delimita Imperiul Otoman de Ţara Românească şi este una fluvială, pe cursul Dunării, pe care Louis Allier de Hauteroche o traversează pe un vas cu pânze şi cu vâsle. În acest caz, frontiera era delimitată de apă, iar traversarea ei se realiza cu barca. În schimb, la traversarea frontierei dintre Muntenia şi Transilvania, cea de-a doua frontieră, călătorul relatează următoarele: „Trecerea spre Transilvania este mult mai spectaculoasă: De la Pripoare la Titeşti, am făcut drumul călare, şi de la Titeşti la Câineni la fel. Acolo am luat masa [...]. Plecat din nou călare, ca şi d-nul Parandier, căruia nu-i păsa să traverseze în trăsură locurile cele mai primejdioase din munţii Carpaţi [...]. Ajunşi în carantină, am aşteptat mai mult de o oră sosirea trăsurilor şi a bagajelor [...]. După o oră am ajuns la Turnu Roşu. Aici e primul post militar nemţesc. Dl. Matouche, vameşul, ne-a primit în chipul cel mai amabil. Masă uşoară, înfăţişare plăcută a gazdei şi paturi mulţumitoare" (Călători 2004, 196). Şi în acest caz apar aceiaşi indicatori, martori ai frontierei. Carantina, vama, vameşul, posturile militare nemţeşti. Câineni de o parte a frontierei, iar, în Transilvania, Turnu Roşu sunt alte locuri care marchează frontiera. Autorul mai introduce un element în delimitarea frontierei dintre cele două state, anume un anumit confort şi o mai mare siguranţă pe care o conferă o masă uşoară, înfăţişarea plăcută a gazdei şi paturile mulţumitoare.

Sentimentul că se traversează o frontieră politică este mult mai pregnant la trecerea din Ţara Românească şi Moldova în Imperiul Habsburgic, decât din Imperiul Otoman, în cele două ţări. Prezenţa soldaţilor, a grănicerilor şi a vameşilor, carantina organizată, verificarea paşapoartelor şi a mărfurilor sporesc acest sentiment de trecere dintr-o ţară în alta, dintr-o civilizaţie occidentală într-una orientală. Existenţa între Imperiul Habsburgic şi Ţările Române a frontierei militarizate, a punctelor de trecere, a carantinei accentuează sentimentul unei separaţii, a unei frontiere între Imperiu şi Ţările Române. Or, acest lucru nu există când se trece Dunărea, fapt care-i face pe călători să considere că intrând în Ţările Române ei pătrund în Imperiul Otoman. Carantina are şi rolul de a oferi protecţie ţării de eventualele molime care veneau din Imperiul Otoman. La fel, de-a lungul frontierei dintre Moldova şi Rusia, Poarta Otomană avea un brâu de fortificaţii descrise de ofiţerul francez Joseph Félix Lazowski: „Nu voi părăsi Nistrul – consemna Lazowski – fără a aminti guvernului că Hotin, Bender

şi Akkerman sunt singurele care apără malurile acestuia, la o mare distanţă între ele" (Horga 2006, 6-7). Observatorul francez consemna şi faptul că respectivele fortificaţii aveau puţine şanse să oprească o invazie rusească[1]. Mai degrabă, ele dădeau senzaţia că frontiera dintre Imperiul Otoman şi Imperiul Ţarist era pe Nistru.

La rândul său, Ignacio Maria del Corral y Aguirre, numit ministru plenipotenţiar al Spaniei la Istanbul şi aflat pe drum ca să-şi ocupe funcţia (Călători 2004, 82), consemnează următoarele: „Sosind la hotarele Turciei, am întâlnit pe mihmandarul pe care, din ordinul Sublimei Porţi, mi-l trimisese domnul Ţării Româneşti, pentru a mă însoţi. Mi-a pregătit îndată caii, trăsurile, escorta şi locuinţa gratuită. Toată lumea din această ţară s-a întrecut în îndatoriri şi atenţii. Am răspuns cu acele formule de politeţe care sunt atât de necesare în toate ţările şi de neînlocuit în cele orientale, urmărind mereu să împac sobrietatea cu fastul" (Călători 2004, 84). Pe măsură ce ambasadorul spaniol se apropie de Ţara Românească, acesta intră în contact cu lumea orientală, reprezentată de funcţionari, de state şi de spaţii culturale.

5. Frontiere interioare. Frontierele după „frontiere"

După traversarea frontierelor politice, călătorul pătrunde în interiorul ţării şi, de regulă, urmând drumul spre capitale: Bucureşti, Iaşi, Sibiu, intră în contact cu o serie de elemente care definesc ţara respectivă. Cu alte cuvinte, prima impresie pe care şi-a făcut-o călătorul la frontieră poate să rămână sau să se modifice după ce a pătruns în interiorul ţării. Aici voiajorul remarcă o serie de lucruri pe care le-am denumit martorii „*frontierelor de după frontieră*". În acest segment intră acele aspecte care definesc ţara şi oamenii din punct de vedere politico-geografic, socio-cultural şi de civilizaţie.

Alexandre d'Hauterive, în 1785 aflat în călătorie de la Constantinopol în suita noului domn al Moldovei Alexandru Mavrocordat Firias, constata, la puţină vreme după ce a traversat Dunărea pe la Silistra în Ţara Românească, următoarele aspecte care surprind diferenţele dintre Balcani şi nordul Dunării, anume: „Regăsim pădurile, pietrele, podurile, munţii şi pâinea. De la trecerea Dunării, am regăsit clădiri cu podele, acoperişuri şi ferestre, încât am reînceput să mă regăsesc acasă" (Călători 2004, 686). După traversarea frontierei cu Poarta, Alexandre d'Hauterive remarcă o serie de aspecte de ordin geografic, economic, arhitectural şi gastronomic care îl fac să remarce existenţa unor diferenţe faţă de ceea ce a găsit la sudul Dunării şi care îl fac să-şi amintească de locurile natale. Cu alte cuvinte, pădurile, podurile, munţii, pâinea, clădirile cu podele, acoperişuri şi ferestre sunt elemente de civilizaţie care apropie Ţara Românească de locurile natale.

Johann Lehmann (Christopher Seipp), director de teatru, care a traversat de numeroase ori Transilvania, ne-a lăsat următoarea descriere la traversarea în Transilvania: „De la Coşeviţa o luăm la deal. Sus se află o cruce, care arată graniţa cu

---

[1] „Acest mic număr de fortăreţe ce apără frontiera extremă a Imperiului Otoman, pe o întindere de mai bine de 100 de leghe de-a lungul Nistrului, a putut părea suficient Sublimei Porţi atâta vreme cât, despărţită de inamicul său printr-o putere aproape întotdeauna aliată (Polonia) şi prin pustietăţile Tătariei, ea putea, prin diverse combinaţii politice şi diversiuni avantajoase, să încetinească înaintarea armatelor ruseşti, câştigând astfel timpul necesar pentru a aduna de la distanţă acele numeroase armate cărora le-a încredinţat mereu apărarea provinciilor sale" (Horga 2006, 6-7).

Transilvania [venind din Banat – n.n.]. Ți se încălzește inima chiar în toiul iernii, când privești ținutul din jurul acestei cruci. Am fost în Tirol și în Harz și în Elveția, am avut întotdeauna ochii trezi și inima deschisă. N-am simțit niciodată ceea ce am simțit lângă această cruce. Natura este aici măreață, minunată, puternică, variată, de o frumusețe încântătoare; acolo o vedeam de o frumusețe înspăimântătoare. Acolo ochii mei priveau la cruce, rătăceau înlăcrimați de jur împrejur. Nu mă încred în sentimentele mele, de la primul cuvânt. De câte ori am făcut drumul, am stat în același loc și, de fiecare dată, m-am simțit nespus de bine [...]. La Dobra este poștă, vamă, trecătoare. Dobra este un oraș grăniceresc ardelean. Este locuit de români, are 230 de case, între care unele sunt foarte nostime (Călători 2004, 571-572). Pentru unii, trecerea frontierei are un impact psihologic major. În cazul de față, Johann Lehmann (Christopher Seipp) este pătruns de un puternic sentiment religios față de măreția și frumusețea naturii care este admirată de lângă o cruce ce domină zona de frontieră. Toate celelalte lucruri se subsumează intenselor stări de spirit pe care le are călătorul nostru.

După traversarea frontierei, călătorul ia contact și cu alte lucruri care marchează, în mod evident, faptul că a trecut într-o altă țară. Le-am defini ca fiind elementele aflate în imediata apropiere a frontierei; acestea sunt foarte sugestive în privința marcării frontierei, a diferențelor care există între țara pe care o părăsește și țara în care intră. În această categorie intră populația din imediata apropiere a frontierei, locurile de cazare, căile de comunicație, pământul etc. Este tot ceea ce intră în raza vizuală imediată a călătorului după traversarea frontierei. Ele sunt cele care îi produc călătorului diverse stări de spirit, unele începute încă înainte de-a traversa frontiera, așa cum am văzut, iar altele noi, necunoscute, până atunci.

„*Deoarece bagajele noastre*" - nota Daniel Clarke - „*trebuiau cercetate la lazaret, la două ore de Câineni, am poposit acolo noaptea şi am dormit în casa directorului. Gazda noastră şi familia sa erau germani şi am fost impresionaţi de aerul general de curăţenie nu numai în această casă, ci peste tot de-a lungul drumului unde sunt locuitori germani*" (Călători 2004, 68).

Trecerea dintr-o provincie în alta, dintr-o țară în altă țară îl obligă pe călător la schimbări mentale, de peisaj, dar îl și obligă să respecte legislația foarte riguroasă din Imperiul Habsburgic. Daniel Clarke, după ce traversează zona înaltă, de munte, dintre Țara Românească și Transilvania, trecere care îi produce emoții, dar și încântare, este obligat să se supună unor controale amănunțite. În primul rând, era lazaretul, locul de carantină, unde erau verificate persoanele și bagajele. Explicația lui Daniel Clarke este următoarea: „Deoarece bagajele noastre trebuiau cercetate la lazaret, la două ore de Câineni, am poposit acolo noaptea și am dormit în casa directorului" (Călători 2004, 68). Familia directorului de lazaret era germană, dar aspectul foarte important și sugestiv era că în casă era curat, de altfel, ca în întreaga lume germană din părțile sudice ale Transilvaniei. Majoritatea călătorilor străini care treceau în Transilvania erau influențați de structura etnică și confesională a Principatului. Primul contact al călătorilor francezi, germani, austrieci, spanioli era cu regiunile locuite de sașii originari din Occident. După experiența din Imperiul Otoman, din Orient, aceștia regăseau aici cel puțin o mică părticică fie din țările lor de baștină, fie, la modul general, din

Occident. În consecință, uneori entuziasmul din scrierile lor la traversarea în Transilvania era ușor accentuat și de acești factori. În ziua următoare, călătorul ajunge la Turnul Roşu, unde bagajele au fost din nou verificate, de astă dată de către vameş (Călători 2004, 69).

Același sentiment de bucurie îl regăsim și în consemnările făcute de Lady Elisabeth Craven aflată într-o călătorie în 1786 din Constantinopol prin Bulgaria, Țara Românească și Transilvania. Aceasta descrie în următoarele cuvinte starea pe care a trăit-o când s-a apropiat de Transilvania: „Câteva ore mai târziu eram la vama cu țara împăratului, adică la frontieră, tot pe malul râului, pe care îl urmasem la poalele acestor munți încântători, meniți desigur altor scopuri decât adăpostirea unor asupriți ori a unor ucigași fugari. Nu pot spune cât m-am bucurat să văd pe un stâlp pajura imperială și să mă simt sub ocrotirea imperială, deși nu am călătorit niciodată așa de bine escortată și de măgulitor tratată ca în Țara Românească" (Călători 2000, 726). Dificultățile drumului o fac pe Lady Elisabeth Craven să se bucure de apropierea frontierei cu Transilvania, anunțată de stema imperială care îi produce un sentiment de siguranță.

Pentru lordul William Cavendish Bentinck, la „Hotarul Transilvaniei pământul apare, în general, cultivat" (Călători 2004, 125). Diferența dintre Transilvania şi Țara Românească este dată de ordine, de lucratul pământului, spre deosebire de țara de curând părăsită. Daniel Clarke remarcă, la rândul său, același lucru: „După ce am părăsit Băița, am dat din nou de locuri deschise şi am coborât din munți în ținuturile mănoase ale Transilvaniei. Aici totul avea un aspect nou: holde imense de grâu ondulându-se, țărani veseli şi zâmbitori, vite zdravene, sate numeroase, nimic să semene cu țara pe care o părăsisem" (Călători 2004, 69). În noua țară, găseşte liniște, prosperitate, sate numeroase, oameni mulțumiți, cu alte cuvinte, lucruri care îl apropie de normalitatea lumii civilizate, aflată în opoziție cu realitățile din Țara Românească, de curând părăsită.

La rândul său, John Sibthorp, profesor universitar, care îl însoțea pe ambasadorul Marii Britanii la Poartă, Sir Robert Liston, face următoarea remarcă în privința traversării frontierei dintre Transilvania și Țara Românească: „Trecând de lazaret, am pătruns în domeniile turcești și am înnoptat într-un mic sat, Câineni, alcătuit din câteva cocioabe mizerabile." (Călători 2001, 1206). În general, călătorii care părăseau Transilvania și intrau în Moldova sau Țara Românească erau nemulțumiți de ceea ce întâlneau dincolo de frontieră. Pentru John Sibthorp, Țara Românească făcea parte din domeniile turcești, iar satul de lângă frontieră Câineni, unde a fost obligat să înnopteze, era alcătuit din câteva cocioabe mizerabile. Jenne-Lebprecht, negustor de origine germană, care venea din Țara Românească, consemna următoarele: „Îndată ce te apropii de Transilvania se observă foarte mult înrâurirea pe care o are asupra poporului o guvernare blândă și înțeleaptă. Ogoare lucrate mai bine, chipuri mai mulțumite și neistovite de foame, în sate ordine mai mare. Case mai bine zidite și oameni neasupriți și neînjosiți de stăpânirea unui despotism nedrept". Dacă John Sibthorp era nemulțumit de ceea ce găsea în Țara Românească, Jenne-Lebprecht observă că există o diferență majoră între guvernările din cele două țari care se reflectă și în felul în care arată Transilvania, de la locuitorii ei, la casele trainice și bine organizate și pământuri bine lucrate.

Diferenţele dintre Transilvania şi Ţara Românească sunt evidente şi pentru Louis Allier de Hauteroche: „Văzut la câmp lucrări de cultura pământului, pluguri, muncitori, brazde şi mulţi ţărani venind şi plecând. Contrastul cu ţara pe care o parcursesem mi-a dovedit din plin că nu mai eram în Turcia" (Călători 2001, 69). Şi în acest caz, mulţimea locuitorilor, cultura pământului, instrumentele de lucru sunt semne că a intrat într-o altă lume. El traversează o frontieră politică, dar, în acelaşi timp, şi una de civilizaţie. Munca câmpului, mulţimea locuitorilor presupune ordine, stabilitate, prosperitate. Şi Vince Batthyány face următoarea constatare: „Numaidecât afară de Suceava este staţiunea de poştă moldovenească, Burdujeni. Grajduri de pământ şi paie, colibe mizerabile şi câţiva vlăjgani pe jumătate goi, care zăceau lungiţi pe pământ, este tot ce am găsit. Ei au sărit numaidecât sus ca să aducă, după cum spuneau ei, caii. Dar s-au întins iarăşi la pământ şi am fost nevoiţi să facem gălăgie şi să amenințăm pentru a putea să ne urnim din loc" (Călători 2001, 100).

Sentimentul că se traversează o frontieră politică este mult mai pregnant la trecerea din Ţara Românească şi Moldova în Imperiul Habsburgic, decât din Imperiul Otoman, în cele două ţări. Prezenţa soldaţilor, a grănicerilor, a vameşilor, carantina organizată, verificarea paşapoartelor şi a mărfurilor sporesc acest sentiment de trecere dintr-o ţară în alta, dintr-o civilizaţie occidentală, într-una orientală. Existenţa între Imperiul Habsburgic şi Ţările Române a frontierei militarizate, a punctelor de trecere, a carantinei accentuează sentimentul existenţei unei separaţii, a unei frontiere între Imperiu şi Ţările Române. Or, acest lucru nu există când se trece Dunărea, fapt care-i face pe călători să considere că, intrând în Ţările Române, ei pătrund în Imperiul Otoman. Fără îndoială, diferențele culturale, religioase și mentale dintre Europa și Orient au un anumit rol în accentuarea diferențelor remarcate de călătorii străini dintre cele două spații (Horga 2006, 32; Delumeau 1998, Borromeo 2008). Dar o parte a călătorilor sesizează un aspect foarte interesant, așa cum face și Alexandre d'Hauterive, secretar de dom, ajuns ambasador al republicii în Statele Unite, remarca în timpul călătoriei sale dinspre Constantinopol spre Țara Românească și Moldova în 1785 următoarele: „Pe măsură ce ne îndepărtăm de pământurile turceşti, Țara Românească se înfrumusețează și se populează" (Călători 2000, 684).

Daniel Clarke sesizează un aspect foarte important pentru conturarea unei imagini corecte asupra unui spaţiu. Depinde foarte mult la ce sistem de referinţă te raportezi! „*Un englez mutat deodată din ţara sa cu deprinderi de curăţenie în interiorul Germaniei, se va plânge de manierele grosolane şi de murdăria locuitorilor, dar după ce a călătorit multă vreme în Turcia, contrastul ce i se oferă la intrarea în Transilvania produce o impresie cu totul alta asupra minţii sale şi aceiaşi oameni ce păreau murdari când erau comparaţi cu englezii, sunt curaţi, dacă îi compari cu turcii*" (Călători 2004, 69). Lumea otomană devine etalonul, reperul mizeriei, al sărăciei, în timp ce Anglia este la polul opus. Între cele două extreme, autorul integrează lumea germană din Transilvania, net superioară Turciei, dar inferioară realităţilor din Anglia. În general, pentru majoritatea călătorilor ordinea, disciplina, prosperitatea, curăţenia, manierele şi confortul sunt apanajul societăţii civilizate. Iar dezordinea, mizeria, sărăcia sunt asociate de călătorii noştri regimurilor tiranice, despotice care-şi exploatează supuşii.

Călătorii străini ce traversează Țările Române fac, de asemenea, consemnări despre locuitori, satele și orașele, tradițiile lumii rurale, precum și asupra sistemului politic din Principatele Române.

6. Concluzii

Călătorii străini ce străbat Principatele Române vin, în marea lor majoritate, din Europa Centrală și de Nord. De asemenea, prezența lor în spațiul românesc se datorează însărcinărilor politice, militare și economice primite din partea statelor care i-au trimis. La apropierea de Țările Române, voiajorii remarcă câteva lucruri, și anume: frontiera militarizată, vama, carantina și armata, funcționarii de la vamă și pașaportul. O graniță cu atâtea elemente de identificare nu exista între Țările Române și Imperiul Otoman. Din această perspectivă, Țările Române le apăreau la marea majoritate a străinilor ca făcând parte din Imperiul Otoman. De asemenea, călătorii privesc cu optimism trecerea în Transilvania și cu suspiciune și neîncredere traversarea Moldovei și a Țării Românești. Dincolo de existența unor cauze reale, trebuie să remarcăm un anumit subiectivism la reprezentanții străini, bucuroși că ajung, spre exemplu, în Transilvania, provincie mai aproape de realitățile locurilor de baștină, precum și o anumită dorință de-a exagera realitățile existente la sud și la est de Carpați, spațiu perceput ca făcând parte din Imperiul Otoman. Remarcăm și existența unor frontiere mentale la peregrinii străinii, care se originează în realitățile și sedimentele istorice acumulate de secole, peste care se suprapun experiențele personale. După traversarea frontierelor politice, reprezentanții marilor puteri pătrund în interiorul țării și, de regulă, urmează drumul spre capitalele Principatelor Române: București, Iași, Sibiu, și intră în contact cu alte realități ce definesc provinciile.

BIBLIOGRAFIE:

Bernath 1994: Mathias Bernath, Habsburgii și începuturile formării națiunii române (Cluj-Napoca, 1994).

Bertrand 2010: Gilles Bertrand, Voyager dans l'Europe des années 1680–1780. În Les circulations internationales en Europe, années 1680-années 1780 (Rennes, 2010).

Borromeo 2008: Elisabetta Borromeo, „Le «Turc» à l'âge moderne: itinéraire d'une image (du XVIe jusqu'au début du XVIIIe siècle): quelques réflexions". În: Images des peuples et historie des relations internationale du XVIe siècle à nos jours. Sous la direction de Maria Matilde Benzoni, Robert Frank, Silvia Maria Pizzetti, Milano (Paris, 2008).

Boicu 2001: Leonid Boicu, Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792–1821) (Iași, 2001).

Brie 2014: Mircea Brie, Ioan Horga, Le frontiere europee – espresisioni dell'identità, În: Transylvanian Review, 2014, XXIII, 1.

Bucur 2008: Bogdan Bucur, Devălmășia valahă (1716–1828). O istorie anarhică a spațiului românesc (București, 2008).

Categorie 2014: Categorie europee. Rappresentazioni Storiche e Letterarie del ´Politico´. Edited by Sorin Șipoș, Federico Donatiello, Dan Octavian Cepraga, Aurel Chiriac (Cluj, 2014) p. 202-216.

Călători 2000: Călători străini despre Țările Române, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Editura Academiei Române (București, 2000).

Călători 2001: Călători străini despre Țările Române, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române (Bucureşti, 2001).

Călători 2004: Călători străini despre Țările Române. Serie nouă, vol. I (1801–1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Şerban Rădulescu-Zoner, Maria Stroia (secretar de volum). Redactor responsabil Paul Cernovodeanu (Bucureşti, 2004).

Constantinescu 2008: Romanița Constantinescu, Identitate de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate (Iași, 2008).

Delumeau 1998: Jean Delumeau, Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată, vol. II (București, 1998).

Eliade 2000: Pompiliu Eliade, Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote. Traducere din franceză de Aurelia Dumitrașcu. Ediția a II-a integrală și revizuită (București, 2000).

Felezeu 1996: Călin Felezeu, Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541–1688) (Cluj-Napoca, 1996).

Georgescu 1970: Vlad Georgescu, Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines, 1769–1830 (Bucureşti, 1970).

Hazard 1973: Paul Hazard, Criza conştiinţei europene 1680–1715 (Bucureşti, 1973).

Horga 2006: Ioan Horga, Sorin Șipoș, De la „Mica la Marea Europă" Mărturii franceze de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii şi documente. De la „Petite" à la „Grande Europe" Témoignages français de la fin du XVIIIe et du début du XIXe siècle sur la frontière orientale de l'Europe. Études et documents (Oradea, 2006).

Istoria 2001: Istoria românilor, vol. IV. De la universalitatea creştină către Europa „patriilor" (Bucureşti, 2001).

Mitu 2013: Sorin Mitu, Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități (Iași, 2013).

Muchembled 2001: Robert Muchembled, Introduction: Frontières vives: la naissance du Sujet en Europe (XVe - XVIIe) siècle, În: Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750. Edited by Eszer Andor and István György Tóth (Budapest, 2001).

Metzeltin 2008: Michael Metzeltin, Geneza frontierelor în Europa și valoarea lor emoțională. În: Identitate de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate, coord. Romanița Constantinescu (Iași, 2008).

Nouzille 1999: Jean Nouzille, La diplomatie française et les Principautés au début du XIXe siècle. În: Revue Roumaine d'Histoire, 1999, XXXVIII, 1-4, 3-36.

Oţetea 1980: Andrei Oţetea, Scrieri istorice alese, prefaţă de acad. David Prodan, ediţie şi studiu introductiv de Florin Constantiniu și Şerban Papacostea (Cluj-Napoca, 1980).

Popescu 2005: Liviu Popescu, Imaginea regimului politic în principate. De la fanarioți la mișcarea lui Tudor Vladimirescu. În: Ileana Căzan, Irina Gavrilă (coordonatori), Societatea românească între modern şi exotic, văzută de călătorii străini (1800–1847) (București, 2005).

Prodan 1984: David Prodan, Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române (Bucureşti, 1984).

DESCOPERIRILE DE „COMORI" DIN MOLDOVA (PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA). SURSE ARHIVISTICE ȘI PERSPECTIVE DE CERCETARE

Silviu VĂCARU
Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI
Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU

Finding "Treasures" in Moldavia (First Half of the 19th Century). Archival Sources and Research Perspectives

Summary

The aim of the present paper is to present briefly the first results of a broader analysis of the phenomenon of finding "treasures" in Moldavia, in the first half of the 19th century. To be more precise, we intend to draft an inventory of and transcribe the information provided by the files compiled in the 1830s and 1840s by the local authorities of three districts (Bacău, Fălciu, Roman). These files allow us to circumscribe three main categories: a) "treasures" found by chance, when the authorities take action in accordance with the extant modern civil law codes, when one tries to sell the coins, or as the result of a denouncement; b) unauthorized excavations made by unknown persons, brought before the authorities by the land owners; c) cases when Treasury's consent is required for excavating places suspected of harbouring a treasure, based on extremely diverse motivations. Two case studies, one from 1834, the second from 1844, are suggestive: on the one hand, they offer consistent data on the belief that treasures do exist, and well as on the role played by the main actors; on the other hand, as a wax mold of one of the coins that were found is kept in the official records, we can identify the item as being one of the Dutch lion thalers in circulation in 17th century Moldavia. Identifying and studying files such as the ones under scrutiny here is, undoubtedly, a long-term project. Yet it has clear epistemological benefits and opens up multiple research perspectives.

Keywords: *treasures trove, archival sources, archeology, numismatics, social history, history of mentalities, Moldavia, 19th century.*

I. Întorcându-se spre casă dintr-o călătorie misionară în Orient, doi pastori scoţieni treceau prin Ţările Române în toamna anului 1839, remarcând printre altele: „E lucru obişnuit aici să se găsească comori pe câmpuri, ascunse în pământ, din vremuri de invazie"[1] (Bonar, McCheyne 1844, 387; *Călători străini* 2006, 787). Nu ştim care

[1] „It is common to find treasures of money in the fields, which have been hid under-ground in times of invasion".

au fost circumstanţele în care cei doi călători au aflat şi notat asemenea informaţii[2], dar încredinţarea că pământul Principatelor ascunde tezaure fabuloase, îngropate în vremuri de demult, era veche[3]. Temeiurile unor asemenea convingeri îşi aveau rădăcinile atât în bogata mitologie populară privitoare la comori, cât şi în faptul real al descoperirilor de acest tip, unele documentate de izvoarele istorice.

Despre fostul schit Agaton (jud. Buzău) tradiţia spunea că ar fi adăpostit, la un moment dat, o comoară. La uşa de la intrare se mai vedeau spre sfârşitul veacului al XIX-lea resturi dintr-o inscripţie, despre care se povestea că dacă ar fi fost citită de la dreapta spre stânga ar fi indicat locul unei mari comori, ce ar fi fost chiar găsită, în 1865, de nişte „călători austro-ungari, într-o grotă, ce era săpată sub biserică şi a cărei gură era astupată cu o mare piatră", ba chiar se mai păstra lada în care fusese păstrată comoara cu pricina (*MDGR* 1898, 26). Tot în perimetrul tradiţiei stă credinţa că Stâncile Doamnei din masivul Rarău şi-ar fi luat numele de la o fostă doamnă a ţării care s-ar fi ascuns aici de frica turcilor cu „mulţi bani şi scule bogate. Nici doamna, nici comorile ei nu se ştie ce s-au făcut; se crede însă că averile stau tot ascunse, dar că cine ar cuteza să le ridice, dispare în prăpastie şi nu se mai întoarce" (*MDGR* 1901, 708).

Altminteri, comori ascunse în timpuri de demult erau scoase din când în când la lumină, alimentând dorinţa contemporanilor de a găsi şi altele. La 22 iunie 1575, principele ardelean Ştefan Báthory roagă pe Antal (Anton) Mészáros din Sibiu să-i aducă pentru a le vedea cele cinci monede de aur de la Lysimach (*numismata antiqua, seu monetas Lysimachy aureas*) pe care le-a cumpărat de la Valentin Varga, ţăran din Orăştie (Hurmuzaki II/5, 748, nr. CCCCVII), parte a comorii fabuloase găsite în albia Streiului (descoperitorii acesteia fugiseră apoi în Moldova) (*Călători străini* 1970, 443, nota 223). „Vestea acestei colosale descoperiri se răspândise în tot Orientul şi, combinată cu legendele despre alte comori din ţările române, făcuse pe călugării greci să creadă că nu e, în Muntenia ori în Moldova, mănăstire, şi nu e biserică, care să nu aibă comoară ascunsă" (Ionnescu-Gion 1899, 260).

Nu putem să trecem mai departe fără a aminti de episodul insolit petrecut prin vara anului 1600, când episcopul Bernardino Quirini, pe baza unor informaţii pe care le avea de la Roma, cu mijloace puse la dispoziţie de Mihai Viteazul (trăsură, cai şi slujitori), a plecat spre cetatea de scaun a Moldovei: „dezbrăcând haina episcopală, ca

---

[2] Într-o notă de subsol a relatării lor de călătorie, cei doi pastori fac trimitere în context la o parabolă biblică despre împărăţia cerurilor (Matei 13:44): „Asemănatu-s-a împărăţia cerurilor cu o comoară ascunsă în ţarină, pe care a găsit-o un om şi a tăinuit-o; şi de bucuria ei se duce şi vinde tot ce are şi cumpără ţarina aceea" (*Biblia* 2001, 1702).

[3] „E o curioasă credinţă pe care toţi aceşti stâlpi ai Bisericei Răsăritului au avut-o încă din secolul XVI că, adică, pământul ţărilor române, pe lângă bogăţiile lui naturale de pe suprasol, are în subsol, nu mine de aur, argint, fier şi cărbuni, ci comori îngropate pretutindeni, comori mari, nesfârşite, de monede de aur, de bani de argint, de străchini şi ulcele de pietre preţioase. [...] Dintr-această credinţă ştiţi ce a resultat? Întocmai ceia ce resultă azi la Monte-Carlo, când s-apucă unii să ghicească, prin calculul unor şubrede şi înşelătoare probabilităţi, numerele cari vor ieşi la rolină. La noi, călugării greci de pre la mănăstiri făceau, după probabilităţile legendelor şi cunoscinţelor lor proprie, liste complete de mănăstirile cari au visterii sau comori îngropate în pământ pe lângă ele, sau în temeliele lor, sau pe la moşiele ce aveau" (Ionnescu-Gion 1899, 260).

să nu fie recunoscut de suceveni, a venit la Suceava în haine de mirean şi nu s-a ruşinat să sape o comoară în cetatea Sucevei, comoară despre care auzise de la o fiică a unui domn al Moldovei pe când se afla el la Roma, – iar alţii după el săpând mai adânc temeliile turnului au năruit turnul cetăţii". Cercetările nu au avut însă rezultatul dorit, astfel încât prelatul s-a întors la Alba Iulia, întâmplarea producând cel puţin mirare în mediile catolice ardelene. Revenit la Suceava, la curtea lui Ieremia vodă Movilă, Quirini a fost ironizat de marele logofăt Luca Stroici: „Eu nu ştiam că episcopii catolici umblau ca să sape pentru a căuta comori" (*Călători străini* 1972, 187, 191-192).

Cronicarul sas Georg Kraus povesteşte, la rândul său, despre călugărul trimis de Matei Basarab în Ardeal pentru a fi numit „vlădică", care avea asupra sa „scrieri vechi, scrise în limbile română şi greacă, [...] privitoare la nişte comori mari şi vechi care s-ar găsi atât în cuprinsul Transilvaniei, cât şi în Ţara Românească" (Sălăgean 2018, 148-149).

Pentru a controla această sursă de venit pentru trezorerii, autorităţile statelor au intervenit dintotdeauna cu reglementări legislative şi alte măsuri speciale. La 31 mai 1742, un staroste polonez de margine trimite domnului de la Iaşi o scrisoare cu o listă de cereri, printre care „să roagă pentru 4 oameni ai dumisale ce au fugit din satul dumisale, de la Ciordoviţa, în Moldova, la satul Diriceanca, care oameni găsând bani în pământ, pe moşia dumisale, să fie poronca măriii sale să-i dei înapoi" (Condica Mavrocordat 2008, 182, nr. 562). La sud de Milcov, pe la începutul ultimului pătrar al veacului al XVIII-lea, Alexandru vodă Ipsilanti „au fost dat voe lăcuitorilor ţării ca oricine ar şti că sânt undeva bani îngropaţi în pământ, să sape şi, găsind cevaş, să arate la domnie şi să i să dea şi aceluia parte, din care voe s-au pornit lumea de ş(i)-au rupt oasele răsturnând pământul şi ziduri vechi; spunea unii că s-au şi găsit bani pe alocuri" (Dionisie Eclesiarhul 1987, 38). Din câte se pare, hotărârea principelui muntean a avut consecinţe neaşteptate, contribuind la intensificarea căutărilor de comori[4].

Legislaţia medievală şi codurile civile moderne au acordat atenţie fenomenului în discuţie, prin codificări succesive. De inspiraţie bizantină, Pravila lui Vasile Lupu avea un capitol special (glava / „capitolul" 6) intitulat: *Pravile împărăteşti pentru ceia ce găsesc vreo comoară pre locul şi pre hotarul său, sau pre hotarul besearicii, sau pre loc domnesc, cui să va cădea*, ale cărui dispoziţii stabileau modul în care comorile[5] descoperite intenţionat[6] sau întâmplător, pe locul său sau în alte locuri, urmau a intra, parţial sau în întregime, în posesia celui care făcea descoperirea, cele

---

[4] „Astfel s-au distrus o mulţime de cruci istorice şi de case vechi boieresci pe la ţară, tot crezându-se că la temelii sunt îngropate oale, sau, cel puţin, ulcele cu galbeni" (Ionnescu-Gion 1899, 261, n. 2). Prezenţa unor ruine este un motiv în sine ce îndeamnă la căutarea comorilor, până târziu spre sfârşitul secolului al XIX-lea, precum se vede la Bârla, comună din Teleorman: „În această comună se găsesc ruine vechi, ceea ce face pe locuitori să crează că ar fi ascunse într-însele comori şi îi îndeamnă să facă mai în toţi anii săpături" (MDGR 1898, 448).

[5] „Comoară să cheamă aur, argint, bani cei vechi de demult. Stăpânul a cui au fost, să nu să cunoască cine-au fost; iară de nu vor fi lucrure vechi şi stăpânul acelor lucruri să va cunoaşte şi să va şti cine-au fost, atunce, cine va găsi acealea lucruri, nu să va chema c-au găsit comoară".

[6] „Cela ce va găsi comoară cu vrăji şi cu draci, nemică să nu i să dea, ce să ia tot domniia".

18 zacoane („articole”) acoperind cele mai multe din posibilele împrejurări ale speţei. În ultimul articol, se preciza că toate aceste reglementări erau menite să pună capăt abuzurilor domnilor din ultima vreme: „Aceastea toate, ce scrie mai de sus, au fost în dzilele ceale vechi; iară acum s-au părăsit acealea obiceae, iară comoarăle, câte să găsesc, toate le iau domnii şi numai ce dau câtu să îndură, oarece puţin lucru celuia ce găseaşte, iară stăpânului, celuia cu locul, nu i să nemică” (Carte românească 1961, 86-88). Având aceeaşi sursă în dreptul bizantin (Ţabrea 1939, 162), pravila similară a Ţării Româneşti cuprindea aceleaşi prevederi (Îndreptarea legii 1962, 123-124).

În Ţările Române a fost aplicat şi *Manualul de legi* (*Hexabiblos*) al lui Constantin Armenopol, redactat în veacul al XIV-lea, cu o „prodigioasă carieră” începând din secolul al XVIII-lea până spre anul 1840 (Georgescu 1980, 114-115), trei dintre articolele sale făcând referire la tezaure. Dintre acestea, ultimul (articolul 837) prevedea: „Când într-un loc public, al visteriei sau alt asemenea, care este îngrădit pentru cimitir sau pentru un monument, se găseşte o comoară, jumătatea ei este a visteriei. De altminteri nimeni nu este ţinut să arate comoara descoperită de el, afară numai dacă parte din ea se cuvine visteriei” (Ţabrea 1939, 164).

Codul civil al Moldovei (*Codul Callimachi*), intrat în vigoare în anul 1817[7], în capitolul *Dobândirea proprietăţii prin ocupaţie* (articolele 527-534: *Comoară; găsire, înştiinţări; împărţire; tăinuire; amăgiri*), reglementează chestiunea în speţă, respectiv modul în care autorităţile statului erau chemate să gestioneze împărţirea unei „comori” (înţeleasă ca „bani sau alte lucruri de mult preţ, ascunse de atâta vreme încât să nu fie prin putinţă a se afla cel de mai înainte proprietar”[8]). În principiu, comoara se împărţea în trei părţi, care reveneau statului, proprietarului locului şi celui care o descoperea, dacă acesta din urmă înştiinţa, cu bună credinţă, despre descoperirea ce o făcuse sau nu întrebuinţase „necuviincioase fapte” în scopul aflării şi dezgropării comorii[9] (Codul Callimachi 1958, 243).

Regulamentul Organic nu cuprindea nicio dispoziţie privitoare la comori, astfel încât reglementările în materie ale *Codului Callimachi* au rămas în vigoare, în aceeaşi formă, şi în codul civil din 1833 (în fapt, traducerea în limba română a codului din 1817), *Codică ţivilă seau politicească a Prinţipatului Moldavii*, până la codul civil promulgat la 4 decembrie 1864 (aplicat de la 1 decembrie 1865), care prevedea prin

---

[7] *Codicele civil al Principatului Moldovei*, sau *Codul Callimachi*, aşa cum a fost cunoscut în epocă, a apărut la Iaşi, în 1816–1817, în patru volume în limba greacă, la tipografia mănăstirii Trei Ierarhi (Bianu, Hodoş 1912, 164-176).

[8] În codul civil al Ţării Româneşti, intrat în vigoare în anul 1818, comoara avea o definiţie mult mai simplă (Partea a doua: *Pentru lucruri*, capitolul 1: *Pentru stăpânirea lucrurilor*): „Câte pietre scumpe, sau altele, găsim prin locuri slobode, să fac lucruri ale noastre, bez comorile céle îngropate, care sânt domneşti” (Legiuirea lui Caragea 1818, 6). Această dispoziţie legală a rămas în vigoare până la adoptarea *Codului criminal* din 1852, care prevedea că „Vor fi apăraţi de orice pedeapsă aflătorii de comoară care tăinuiesc către stăpânii locului asemenea descoperiri şi vor fi supuşi numai la despăgubiri civile către dânşii” (Ţabrea 1939, 164-165).

[9] Firește, în cazuri excepționale, autoritățile puteau interveni cu reglementări speciale: la 1 martie 1820, Mihail Grigore Suțul întărește anaforaua marilor boieri în privința pedepselor ce se vor da acelora ce dezgroapă lucruri și bani ascunși, pricinuind întinderea ciumei (*Creşterea colecţiunilor* 1911, 285).

articolul 649, alineatul II, că: „Tezaurul este orice lucru ascuns sau îngropat pe care nimeni nu poate justifica că este proprietar şi care este descoperit printr-un pur efect al azardului”. Descoperitorul devenea proprietar al tezaurului, dacă era descoperit pe locul său, în caz contrar îl împărţea cu proprietarul de drept al locului (Ţabrea 1939, 166).

II. În contextul ocupaţiei ruseşti din anii 1828–1834, un mare număr de „specialişti” ruşi (ofiţeri, clerici, ingineri, medici, naturalişti, istorici) sunt prezenţi la nordul Dunării, dovedind „un interes al Rusiei pentru Principate, care trebuie încadrat în procesul de «descoperire» de către Rusia a Europei de Sud-Est şi a Balcanilor” (Mârza 2005, 84) ce urmărea, pe lângă interesele politice ale imperiului răsăritean, şi acţiuni cu scop ştiinţific[10]. Generalul-maior Mircovici a purtat o corespondenţă cu Divanul împlinitor al Moldovei pentru redactarea unor „povăţuiri pentru arhiologhiceştile lucruri în amândou prinţăpaturile”, în urma unei note a lui Cernâşev, generalul aghiotant al ţarului, prin care se transmitea dorinţa împăratului „ca cu aflare oştilor noastri pisti graniţă să să folosască pământul după diosăbită socotinţă spre a să găsî lucruri din vechi nedescoperiti în părţăle ci noi stăpânim”. Expresie a acestui interes, în anul 1830, Academia Imperială de Ştiinţe a Rusiei l-a trimis în Principate pe Iuri Venelin[11], într-o călătorie de studii pentru „descoperiri istorico-filologhiceşti”[12] (Ţările Române reprezentau o primă etapă din misiunea sa documentară, care mai viza Bulgaria, Rumelia, Macedonia şi Muntele Athos), iniţiativă care se înscria în efortul Rusiei de a oferi „o alternativă rusă la «oferta educaţională» occidentală sau în spirit occidental, care avea mare succes în Principate” (Mârza 2007, 156, 158). În primăvara aceluiaşi an 1830, Mircovici solicita Divanului detalii despre prevederile legale în vigoare referitoare la modul în care se împărţea o „comoară” între „aflătoriu” şi „hazna” (vistierie), răspunsul făcând trimitere la articolele „condicii politiceşti” (*Codul Callimachi*).

Pe baza unor instrucţiuni speciale (o primă încercare de regulament pentru cercetări arheologice sistematice în vederea descoperirii şi conservării unor „lucruri vechi, nedescoperite”), descoperirea şi cercetarea antichităţilor din provinciile ocupate urma

---

[10] La iniţiativa lui P. Kiseleff, la 13 iulie 1832, podpolcovnicul Fanton de Verraion trimite o serie de adrese Mitropoliei din Bucureşti prin care se cere „a se aduna cele mai vechi pisanii câte se pot găsi pe la mănăstiri, biserici, bisericuţe, paraclise şi schituri şi pe la alte locuri, adică trapezării, cişmele, clopotniţe, asemenea şi de odoarele ce au dat fieşcare domn şi alţii la mănăstiri şi la celelalte locuri şi de clopotele ce vor fi dăruite şi de cine anume şi de vechimea lor [...]. Pe lângă aceasta să se însemneze şi mănăstirile, bisericile şi celelalte de ce domni sunt făcute şi de sunt ceva domni sau oameni însemnaţi îngropaţi la acele mănăstiri şi la ce leat [...]” (Musicescu, Nastase 1956, 130-131).

[11] Iuri (Gheorghe/George) Ivanovici Venelin (Guţu/Guţă/Huţul/Huţă) s-a născut la 22 aprilie 1802 în satul Velika Tibava din Ucraina Subcarpatică într-o familie ucraineană (huţulă, după cele mai recente opinii) sau română, de confesiune greco-catolică. A studiat la Ujgorod, apoi la universitatea din Lvov (1821), la academia din Szeged şi universitatea din Moscova, unde a ajuns după ce a petrecut doi ani la Chişinău (1823-1825), ca meditator şi pedagog la seminarul teologic. „Venelin” este un pseudonim luat la Lvov în 1822 (Vinţeler 1985, 280-283; Mârza 2007, 155).

[12] De remarcat că în Basarabia, încă mai devreme, în anul 1828, Academia rusă trimisese pentru cercetări „arheografice” o comisie condusă de Pavel Stroev, cu misiunea de a achiziţiona manuscrise, carte rară, documente de la persoane private (Ploşniţă 1998, 23).

să se facă de către trei comisii, câte una pentru Moldova, Muntenia şi Oltenia, în cea moldovenească fiind numiţi locotenentul rus Singurov din Corpul inginerilor de comunicaţii şi spătarul Dimitrie Carp (înlocuit spre toamnă cu căminarul Costache Negruţi, care, din câte se pare, nu a mai plecat la cercetările din teren). Cu ajutorul autorităţilor locale, misiunea comisiilor era cea de a identifica „locurile cunoscute prin vechimea lor", a face cercetări şi săpături, a clasifica rezultatele; cât despre „medalii, monede şi alte antichităţi aflătoare în posesiunea persoanelor particulare, comisiunea va căuta să le achiziţioneze prin cumpărare, adunând şi informaţii precise asupra locurilor unde ele au fost găsite". Comisia desemnată pentru Moldova trebuia să-şi îndrepte atenţia mai ales asupra târgului Galaţi şi ţinuturile Neamţ şi Roman. Rezultatele acestor investigaţii nu sunt cunoscute, toate dosarele din cancelaria lui Pavel Kiseleff fiind depuse la Consulatul general din Bucureşti, unde au format o arhivă specială, care în vremea Primului Război Mondial a fost evacuată în Rusia (Galan 1933, 129-132; Văcaru 2012, 55-56).

Pe plan intern, primele iniţiative sistematice de a culege informaţii cu caracter istoric le datorăm lui Gheorghe Asachi, un admirator al împărăţiei răsăritene: în jurnalul călătoriei sale în Rusia din 1830, cărturarul moldovean schiţa „imaginea unei Rusii moderne, progresiste, o Rusie care poate reprezenta un model şi o sursă de inspiraţie pentru Moldova" (Mârza 2010, 73). Astfel, Asachi trimitea, în 1836, o notă isprăvniciilor ţinutale prin care le solicita să răspundă dacă pe teritoriul ţinuturilor se află antichităţi[13].

Acesta este, în linii mari, contextul istoric în care autorităţile locale (ispravnicii şi subalternii lor) încep a întocmi „dosare" şi rapoarte către vistierie privitoare la descoperirile întâmplătoare de „comori" (monede şi podoabe din metale preţioase), tăinuite de descoperitori şi despre care se află din momentul în care aceştia încearcă să le valorifice prin intermediul negustorilor şi zarafilor (Văcaru 2012, 57). Până în prezent, având alături indispensabilul instrument de lucru întocmit de Gh. Balica cu câteva decenii în urmă (Balica 1963; Balica 1965), am reuşit sistematizarea surselor de arhivă pentru ţinuturile Fălciu, Bacău şi Roman (Văcaru 2012; Văcaru 2015).

O primă tipologie a cazurilor, aşa cum le descriu dosarele cercetate, priveşte „comorile" descoperite întâmplător, autorităţile intervenind din momentul în care apare delaţiunea unuia dintre suspecţi sau dintre martori, ori atunci când se încearcă valorificarea monedelor prin vânzare. Cercetarea declanşată de autoritatea locală (ispravnic, sameş) presupune întotdeauna interogarea celor implicaţi direct şi a martorilor, adesea fiind întrebuinţate cele mai dure metode, arestarea suspecţilor, recuperarea monedelor şi trimiterea lor la vistierie, continuarea supravegheată a săpăturilor în locurile descoperirilor iniţiale.

În vara anului 1832, vistieria dojenea pe ispravnicul de Bacău, care nu se îngrijise să trimită „pe om şi cu comoara aice la is(prăvnicie), înştiinţând şi pe ce moşie au găsit". Era vorba despre un anume Ioan Tănase din satul Răcăuţi, care găsise, pe când

[13] Semnalând exponatele moldoveneşti din muzeul Ermitaj, Asachi se întreba: „Oare puţine asemenea lucruri zac ascunse în măruntaiele Moldovei? De dorit este că acii ci le au sau le-ar afla de acum să le păstreze ca nişte odoară nepreţuite clironomite sau să le hărăzească academiei din Ieşi spre a fi depuse în muzeul naţional" (Mârza 2010, 75).

ara, o comoară de 300 de „gologani vechi", bani de aramă. „Şi fiindcă arătata comoară, pe temeiul § 529 din Condica Politicească, ari a să da în trei părţi, adecă o parte găsitoriului comorii, o parte propretariului moşiei şi o parte haznalii", se solicita ca partea cuvenită statului să fie trimisă de urgenţă, lucru care s-a şi întâmplat, fără însă să se ştie „ci monetă esti"[14] (Balica 1965, 257, nr. 21).

În ţinutul vecin al Fălciului, anul 1834 a adus locuitorilor din satul Epureni întâmplări ieşite din comun legate de tăinuirea unei comori. Depoziţiile celor implicaţi direct şi ale martorilor povesteau despre o ţigancă vrăjitoare, un foc văzut de unul dintre participanţii la săparea comorii, sau un sac mare de lână albă în care au fost puşi banii, atât de greu încât a fost nevoie de două persoane pentru a fi ridicat. Ancheta a fost extrem de dură: suspecţii au fost puşi în „butuci" şi în „fiere", bătuţi şi schingiuiţi patru luni de zile, unii împricinaţi au fugit din sat. În final, nu s-a putut stabili dacă a existat cu adevărat comoara sau a fost doar o acuzaţie nefondată (Văcaru 2012, 60).

Flăcări arzând a văzut şi jitarul Gheorghe Gherghel din satul Crăieşti, după cum aflăm din consemnările „doprosului" (interogatoriu). Pe la Sfântul Ilie, jitarul a văzut în ţarină o flacără „arzând pară din pământ, şi pân-ci m-am apropiet s-au rădicat de trei ori în sus şi pi urmă s-au potolit". Bănuia a fi o comoară acolo („Iar banii s-ar fi îngropat de nişte sârbi cari o şăzut acolo în vreme turcilor"), presupunere care s-a dovedit a avea oarece temei, căci împreună cu un alt văcar a săpat şi a descoperit „un ban de cii turceşti", pe care l-a valorificat la un iarmaroc, schimbându-l pentru suma de patru lei (Văcaru 2015, 134-135).

Pe moşia mănăstirii Bogdana (ţinutul Bacău) este descoperit întâmplător, în 1836, un mare tezaur monetar. Dascălul Anton, săpând după piatră pentru nevoile mănăstirii, descoperă nişte bani de argint într-un ulcior. După cercetări ulterioare, la care participă şi egumenul lăcaşului de cult, numărul monedelor strânse ajunge la 152 de bucăţi. Se iscă un mic litigiu cu isprăvnicia, prelatul invocând faptul că datoria sa este de a trimite banii mitropoliei, proprietara moşiei. Finalul întâmplării nu ne este cunoscut, dar putem bănui că banii au fost împărţiţi în trei, conform prevederilor legale ale vremii (Văcaru 2015, 125-126, 131-132).

Se poate remarca faptul că autorităţile interveneau cu promptitudine în asemenea cazuri, chiar dacă informaţiile despre descoperirea şi tăinuirea unei comori erau vagi şi neverificate în prealabil: o simplă „presupunere de a găsi o comoară putea duce către temniţă, dar mai ales către violenţe din partea slujitorilor statului". În anul 1838, sub coordonarea vistieriei, isprăvniciile ţinuturilor Bacău şi Tutova cooperează în cercetarea „asupra voroavel(o)r scoasă de cătră unile feţă dintre lăcuitori pentru un beciu cu bani de care ele ar fi auzit că ar fi". Pentru deplină lămurire, se cere să fie adus un anume Ioniţă Pahonce din satul băcăuan Râpile, care furnizează o listă a celor care ar şti ceva despre beciul cu bani: 10 persoane din diverse sate, printre care şi un preot Ioan[15].

În anii următori, se ivesc noi cazuri cercetate de către autorităţi. În satul Odobeşti (ţinutul Bacău), un cioban ar fi găsit o „comoară". După o ceartă între acesta şi alţi doi ciobani, urmează un denunţ şi intervenţia autorităţilor locale, care au ţinut pe

[14] Arhivele Naţionale Iaşi, Isprăvnicia ţinutului Bacău, Tr. 162, op. 280, nr. 204, f. 1 r.-3 r., 9 r.

[15] Arhivele Naţionale Iaşi, Isprăvnicia ţinutului Bacău, Tr. 938, op. 1080, nr. 90, f. 18 r.-20 v.

împricinaţi trei zile „la butuc”, dar interogatoriile au scos la lumină faptul că nu exista nicio comoară, doar o vorbă scornită de nişte copii („ca să poată amăgi pe un băiet a lui Mihalachi Hârţăscul să-i deie rachiu”) care a circulat apoi din om în om, cu denaturarea progresivă a realităţii (Văcaru 2015, 126-127, 132-133).

În schimb, în anul 1837, un copil chiar găsea un ban de argint turcesc „pe lângă o pornitură de mal” din satul Năneşti (ţinutul Bacău). Mai apoi, tatăl său a mai găsit în acel loc alte 21 de monede, pe care le-a valorificat parţial, prin vânzare în ţinutul vecin, Roman, unui monah, „nacealnic de schit”, duhovnicului acestuia şi unei crâşmăriţe. Alertată, vistieria a întreprins grabnice cercetări, la faţa locului mai găsindu-se o monedă (Văcaru 2015, 127-128).

Un tezaur monetar important a fost descoperit în 1838 de „doi tineri păstori” care păşteau oile în satul Muşata (ţinutul Fălciu). Tatăl lor a încercat să schimbe trei dintre monedele găsite la un negustor din Huşi, declanşând intervenţia autorităţilor. La faţa locului, ispravnicul a găsit oala de lut în care fuseseră ascunse monedele, alte exemplare fiind trimise sămeşiei. Din Iaşi, vistieria trimitea poruncă de împărţire a comorii între descoperitori, proprietarul locului şi stat, iar Departamentul Treburilor Dinlăuntru dispunea ca părinţii copiilor să fie eliberaţi din arest, unde ajunseseră bănuiţi fiind că mai păstrau monede nedeclarate. Inventarul întocmit cu acest prilej a totalizat un număr de 872 de monede, de şase tipuri, cu o sumară descriere („871 bucăţi monedă de argint şi una de aur, cele mai multe foarte masive (groase) din epoha lui Sighismund, Cazimir, Ioan şi a politiei anzeate Danţig”), o parte fiind îndreptată spre colecţiile numismatice atunci în formare: „Prin această aflare, muzeul (cabinetul) naţional va înavuţi a sa culegere numizmatică (de monede)” („Albina românească” 1838, 189; Balica 1963, 151, nr. 54; Văcaru 2012, 57-58).

Într-un alt caz, Ioniţă, pietrar din Bârlad, reclama isprăvniciei că are motive întemeiate să considere că a fost înşelat de câteva persoane, cu care avusese discuţii despre cum ar putea „găsi o iarbă numită a fiarelor, spre a descuie o lacată de la un beciu pe care l-ar fi ştiind un dascalu Costachi State din sat Micleşti, ţinutul Fălciului, care acel beciu ar fi plin cu balerci de bani”. Rămas fără veşti de la tovarăşii săi, pietrarul bârlădean bănuia că aceştia au pus mâna pe comoară şi solicita autorităţilor „împărtăşire din banii de la dânşii, din acii din beci”. Cercetarea nu a reuşit să dovedească spusele reclamantului, dar după un an de zile, în aprilie 1838, pârâţii încă mai erau chemaţi pentru a da declaraţii (Văcaru 2012, 59-60).

Uneori, bănuiţii că ar fi descoperit o comoară erau supravegheaţi o bună bucată de timp după terminarea cercetării propriu-zise sau după eliberarea lor din arest. Este cazul mai multor persoane acuzate că ar fi găsit, lângă un pârâu din satul Podoleni (ţinutul Fălciu), „o balercuţă ca de opt ocă cu bani de argint, legată cu cercuri de fier şi cătrănuită”, pe care ar fi îngropat-o apoi într-o vie din Huşi, „la o hrubă în cramă”. Suspecţii au fost eliberaţi din arest după două luni, nefiind probe, dar isprăvniciei i se punea în vedere din capitală să fie atentă cu cei eliberaţi, „priveghind cu stăruinţă urmările lor spre a să pute desluşi adivărul ci ar fi acum tăgăduit” (Văcaru 2012, 60).

O a doua categorie de cazuri documentate de sursele arhivistice cercetate se referă la săpăturile neautorizate pe care proprietarii de moşii le reclamă autorităţilor.

În 1837, arendaşul moşiei Orăşa din ţinutul Bacău raporta isprăvniciei că şase oameni fuseseră găsiţi săpând în codru „cu chip că ar fi bani la acel loc". Cercetările efectuate nu duc la niciun rezultat material, dar interogatoriile reconstituie chipul în care un boiernaş, Mirce, s-ar fi interesat de un loc în care tatăl lui, în „vremea nemţilor, unit fiind cu nişte husari nemţeşti, ar fi prădat o hazna nemţască şi ar fi îngropat-o acolo" (Văcaru 2015, 129-130).

Un an mai târziu, căminarul Spiridon Pandeli, proprietarul moşiei Comăneşti, reclama faptul că în noaptea de miercuri spre joi (9 spre 10 ale lunii martie) „de cătră cine nu să ştie s-au săpat într-o moviliţe" din marginea satului Lunca de Jos „şi ar fi aflat comoară de bani sau alte lucruri şi au râdicat şi tot ce ar fi fost în ea". Mergând el însuşi la locul cu pricina, căminarul a văzut o groapă pardosită cu lespezi mari de piatră de jur împrejur, alături fiind o lespede mare care fusese găsită răsturnată şi „nişte hârburi de lut stricati". Înştiinţată, vistieria a poruncit isprăvniciei să se facă cercetări de îndată „spre a să afla numaidecât pe acei ci ar fi săpat la cel loc şi ar fi găsit vreo comoară sau alte lucruri", cei prinşi să fie cercetaţi, iar lucrurile să fie luate la isprăvnicie sub „pecete". Făptaşii nu au fost identificaţi, dar la începutul lunii aprilie, privighetorul ocolului Bistriţei de Sus raporta ispravnicului de Bacău că stăpânul moşiei Viforeni a dat de ştire că „să afla nişte săpături de mai înnainte" pe proprietatea sa şi că doi slujitori ai săi, trecând pe la un loc alături cu moşia Câmpenilor, au văzut cinci oameni săpând, care au fugit apoi în pădure, bănuindu-se că s-ar fi căutat o comoară. Se solicita vistieriei să trimită pe revizorul său ca împreună cu ispravnicul să meargă la faţa locului şi să pună oameni la săpat în locul numit Poiana Mărului. Spre sfârşitul lunii, ispravnicul (certat de vistierie că nu a mers în persoană la săpătură, delegând pe sameş) raporta la Iaşi că „am săpat împregiurul acelui măr undi să prepune că arde comoară până s-au scos mărul şi nu s-au găsât nimică"[16].

În sfârşit, o a treia mare categorie priveşte cazurile în care se solicită aprobarea autorităţilor (vistierie) pentru efectuarea de săpături în locuri în care se bănuieşte existenţa unei comori, pe baza unor temeiuri diverse: focuri care au fost văzute noaptea arzând deasupra pământului, poveşti despre beciuri vechi în care erau ascunse comori, relatări despre persoane care au fost surprinse săpând noaptea după comori etc.

Aşa a procedat vătaful de pe moşia Sălceni (ţinutul Fălciu), a spătarului Iordachi Iamandi, care văzuse o flacără arzând deasupra pământului, dar bănuita comoară nu va fi găsită niciodată (Văcaru 2012, 60).

În vara anului 1835, Şerban Boteanu, stăpânul moşiei Poiana lui Iuraşcu (ţinutul Roman), solicita vistieriei aprobare pentru săpături în vederea găsirii unei comori presupuse a fi fost îngropată cândva pe proprietatea sa („încă din multă vremi urmeazi prepus că în codru, lângă un pod, ar fi îngropată de mulţi ani în pământ o comoară de bani sau altă avere"). Nu ştim cum aflase Boteanu de presupusa comoară, cert este că săpăturile efectuate, supravegheate de ispravnic şi un revizor, nu au avut niciun rezultat concret (Văcaru 2015, 125).

---

[16] Arhivele Naţionale Iaşi, Isprăvnicia ţinutului Bacău, Tr. 938, op. 1080, nr. 90, f. 1 r.-2 r., 5 r.-v., 7 r., 9 r., 13 r.

În 1839, spătarul Grigori Razu, stăpânul moşiei Cordăreni (ţinutul Fălciu), a cerut permisiune pentru a săpa într-un loc de pe proprietatea sa, a primit încuviinţare („iar di va fi niscavai monedă vechi, numărându-si şi făcându-si şi listă lămuritoari de soiul lor să să raportuiască visterii"), dar după încercările făcute în trei puncte nu a găsit nimic (Văcaru 2012, 60-61).

În vara aceluiaşi an, vechilul moşiei Faraoani (ţinutul Bacău), bazându-se pe spusele locuitorilor din sat că la locul numit Slatina de pe moşie ar fi o comoară, cere isprăvniciei să delege pe cineva pentru a fi de faţă la „săpatul comorii". Autorităţile răspund vechilului să nu întreprindă nimic până nu se va primi „dezlegare" de la Departamentul Pricinilor Dinlăuntru. Vistieria a poruncit apoi isprăvniciei să trimită „pe cini să va socoti să margă la locul cu prepus de comoară şi în fiinţa a vechilului pomenitii moşâi să să facă cercare cuvenită", iar ce se va găsi să se „pecetluiască" cu peceţile isprăvniciei şi a vechilului şi să se păstreze la administraţia ţinutală[17].

Tentaţia găsirii unei comori era mare, astfel încât proprietarul moşiei Solonţ (ţinutul Bacău) s-a grăbit să ceară permisiunea de săpătură, în urma descoperirii unei găuri în pământ de către oamenii care arau ogorul („au văzut supt o brazdă că să deschide o bortă în care au dat un bou cu piciorul şi prepuind că poate să fie lucrări omeneşti din vechime şi să fie ceva îngropat acolo") (Văcaru 2015, 128).

Din perspectiva cercetării de faţă, se cuvine a preciza faptul că în foarte puţine cazuri autorităţile reuşeau să identifice monedele descoperite şi să noteze aceste informaţii în rapoartele întocmite. O excepţie o reprezintă tezaurul găsit pe teritoriul satului Giurgioana (ţinutul Bacău), în anul 1837: într-un vas stricat se aflau 80 de monede de argint, din care 29 de „izuluci" [yüzlük – monedă turcească (Butnariu 2017, 77)], 20 de „ichilici" [ikilik – monedă turcească (Butnariu 2017, 77)], 22 de ruble şi 9 bucăţi „a papei de la Râm" (Văcaru 2015, 128).

III. Pentru completarea informaţiei din dosarele rezumate mai sus, prezentăm în această secţiune alte două cazuri de căutare şi descoperire de comori din ţinutul Bacău, pe care le considerăm „exemplare", din motive diferite: primul, pentru bogăţia informaţiei despre credinţa în existenţa comorilor, precum şi despre implicarea protagoniştilor în găsirea acestora; al doilea, datorită unui element al cercetării efectuate de autorităţi, mai exact prevederii funcţionarului isprăvniciei de a imprima în ceară o monedă din cele găsite întâmplător.

În luna mai a anului 1834, în Bacău erau reţinuţi preotul Gheorghe din satul ardelean Poiana Sărată, ungurul Pavel Orban „iberlaitel" (slujbaş din vama Oituzului), tot din Transilvania, amândoi cu acte în regulă, precum şi alţi locuitori din satele Hârja şi Porceşti (ţinutul Neamţ), care umblau „călări şi cu căruţi cu cai şi cercetându-s(e) de îmbletile lor prin ţară au arătat că au fost după comori să caut(e), înfăţoşând spre dovadă un zapis a unui preot Gheorghi din sat(ul) Dumbrăveni, ţin(u)t(ul) Sucevii". Fiind bănuiţi şi de alte lucruri necurate, li s-au luat „actele", ardelenii au fost predaţi starostelui de sudiţi, iar ceilalţi arestaţi la isprăvnicie. Înştiinţat, Departamentul Pricinilor Dinlăuntru porunceşte isprăvniciei ca cei prinşi să fie aduşi la judecătorie

[17] Arhivele Naţionale Iaşi, Isprăvnicia ţinutului Bacău, Tr. 938, op. 1080, nr. 90, f. 23 r., 27 r., 29 r.

„spre a urma asupra lor o mai strânsă cercetare, nu cumva s-ar dovedi adivăratul scopos ci-i făce a să purta atâta vremi prin prinţipat fără vreun temeiu”. Interogatoriul „încrucişat” luat împricinaţilor în 28-29 mai conturează o poveste uimitoare despre căutătorii de comori din acea vreme.

Preotul Gheorghe din satul transilvănean Poiana Sărată, de lângă graniţă, începe prin a povesti cum că în luna ianuarie a acelui an a venit la el un anume Dumitru Panciu din Hârja pentru a-i relata că tot vine la el un om din Moldova, Gheorghe Botezatu din Porceşti, „şi îi spune că el ar şti o comoară la un loc” (pe care „ar fi văzut-o cu ochi(i) lui”) şi „dum(nealu)i nu poate umbla la dânsa”, invitându-i pe cei doi să participe la obţinerea şi împărţirea acesteia, dar atenţionând că „nu esti curată de nu pot umbla” ei. Panciu îl ia pe preot la casa lui, unde era şi Gheorghe Botezatu („vestitor de comoară”). Preotul se declară neîncrezător, dar „acel om” zice că-i dă şi în scris despre existenţa comorii, şi „au scris şi zapisul atunce şi l-au dat în mâna preotului” despre care le-a spus Gheorghe Botezatu.

Iar povestea lui Botezatu începea cam cu şase ani în urmă (aşadar, prin 1828), când la Ţuţcani (ţinutul Neamţ), unde el era baci la o stână, ar fi venit un preot, Gheorghe Şelariu din Dumbrăveni (ţinutul Suceava), cu căruţa cu doi cai, la casa unui diacon Mihai, spunând că are nevoie să tocmească o slugă să-l ducă „în gios la vali”. Fiind „vreme de răscoala stânii”, iar el rămânând „slobod” (ca baci), popa l-a luat pe Botezatu de slugă. Au mers împreună la Dealul Nou, la un preot Petre, unde s-au luat de vorbă cu acesta că popa Şelariu „ştie o comoară într-un beci încuiet şi nu poate să-l deschiză fără iarba herăl(o)r”, şi nu ştie pe nimeni cu aşa ceva. Pe drum, Botezatu îl iscodeşte pe preot, care răspunde că într-adevăr aşa este, ştie „un beci cu bani”, iar Botezatu spune, cu referire la iarba fiarelor, „că în Ardeal s-ar găsî”. Preotul ştiutor de comori ascunse în beciuri misterioase a mers în „gios”, la Focşani şi Odobeşti, după iarba fiarelor, „dar vin n-au cumpărat”. Întorcându-se amândoi la Ţuţcani, preotul a plecat apoi „în sus”, iar Botezatu a rămas cioban la Enacachi Milu. Cu gândul rămas la comoară, a vorbit cu un anume Gheorghe Mocanul, „iar acela ar fi zâs că ari om care să găsască iarba herăl(o)r” şi l-a luat cu el la un frate din Hârja „cu nişte cergi la drâstă”. Aici s-au întâlnit cu Dumitru Panciu şi un frate al acestuia. Vorbind de „această pricină”, Panciu „ar fi zâs că cu bun(ă) sam(ă)” iarba „să găsăşti înnuntru la domni”, iar Botezatu s-a dus cu grabă la Dumbrăveni şi i-a spus preotului Şelariu cum se găseşte iarba aceea, „numai cer(e) să li să dei amanet”. Preotul i-a spus să făgăduiască oricât lui Panciu şi i-a dat şi o „carte” către acesta, întâmplările din urmă petrecându-se prin 1831. În toamna anului 1833, pe la Sf. Nicolae, Panciu a venit la Gheorghe Botezatu, întrebându-l dacă mai este beciul cu bani.

Revenind la întâlnirea căutătorilor de comori din ianuarie, povestea continuă cu înştiinţarea despre toate acestea, printr-o scrisoare, a lui Pavel Orban, care se declară interesat să participe la aventură, „că măcar şi dracul să fie la ace comoară, el nu să temi”, asigurându-şi tovarăşii că are şi iarba fiarelor atât de căutată. Preotul, Panciu, Orban şi un Ion Neniu (tocmit slugă de Orban) trec la 16 februarie pe la vama Oituzului, preotul în baza unui „ghenăral paşuş” (paşaport) ca să „umble prin Moldova şi Valahia să strângă milostenii, având a faci o bisărică”, iar Orban cu pretextul că vine

cu treburi la isprăvnicia Bacăului. Grupul se mişcă între Bacău, casa lui Gheorghe Botezatu şi Dumbrăveni, la preotul Gheorghe Şelariu, care le-a spus să se odihnească (era duminică), „iar spre luni să s(e) apuci să care cu caru averea", după care a trimis la Botoşani după un anume Grigore Boeţiu şi un altul, şi apoi au făcut zapisul de înţelegere între ei (sub cuvânt că cine nu se va ţine de învoială să plătească). Orban arată în acel moment „înnaint(ea) tuturora că ar ave ace iarbă şi ar fi şi descuiet o lăcată, încredinţându-i". Popa Şelariu le spune apoi că la Botoşani este comoara („unde mergând n-au găsit nimică"), apoi „i-ar fi purtat din sat în sat" până la Fâstâci, la un preot Pangrati. De aici se pornesc toţi spre Vaslui („şi acolo le-au făcut Orban prubă de au discuiat o lăcată"), de unde preoţii „s-au răzleţit", după care se reîntâlnesc cu toţii şi se „sfădesc". Se duc apoi la Dumeşti (ţinutul Vaslui), „şi acolo stând, s-au răfuit": popa Gheorghe din Poiana Sărată, Pavel Orban, Dumitru Panciu şi Neniu au luat de la popa Pangrati şi de la popa Şelariu din Dumbrăveni, precum şi de la „cel din Botoşani", o căruţă cu nişte cai şi iepe, ca preţ al înşelăciunii, căci altceva nu fusese, după cum singuri o spun: „şi văzând că sânt minciuni şi nu găsăsc nimică au venit iarăşi la Bacău că să s(e) ducă acasă"[18].

Un alt dosar se remarcă prin faptul că oferă informaţii nu doar despre circumstanţele, prezentate în detaliu, ale descoperirii unui tezaur monetar, dar şi prin faptul că oferă posibilitatea identificării cu mare probabilitate a trei dintre monedele mari de argint găsite în vara anului 1844 (împreună cu alte 19 mai mici, „în mărime ca puişorul, mai mici puţin"), pe teritoriul satului Schitul Frumoasa (ţinutul Bacău), de către Ştefan Gângă (Văcaru 2015, 127, 133-134; Bacumenco-Pîrnău 2017, 25-26).

Prins de poliţia târgului Bacău în vreme ce încerca să valorifice una dintre monedele mari la evreul Moise Manaşcu, Gângă (zis şi Pâslă, fiul lui Pâsluţă, de 40 de ani şi „lege pravoslavnică") este arestat şi interogat, mărturisind că dezgropase monedele în două rânduri. Mai întâi, căutându-şi oile („tunzindu nişti oi la târla me ci esti aproapi di sat şi ducându-să ele după păşune pintr-un huţeg ci este în margine satului, m-am dus a să li strângu la odai"), a descoperit, într-o râpă de la confluenţa a două pâraie, monedele mari, apoi, reîntorcându-se cu o sapă, „în ziua di Lăsatul Săcului a postului Sânchetriului, iarăş(i) la acela loc, undi scurmând ca di o palmă în adâncu am mai găsât alt feliu di bănuţi mici, în soiul firfiricilor, poate şi puţin mai mici, iar di acei mari n-am mai găsât nici unul şi nici di acei mici n-am găsât mai mulţi dicât vro 13 sau 14, pi cari ducându-i acasă nu am arătat nimănui şi nici am spus altora dicât numai fimei mele, şi aice în târg, undi am vrut a-l schimba". Consătenii lui Gângă se pun chezaşi pentru eliberarea acestuia, întrucât treburile câmpului nu pot fi făcute de nevasta rămasă acasă, şi oricum toată lumea ştie că banii găsiţi „nu să politicesc a umbla", dar autorităţile insistă pentru continuarea anchetei întrucât „obiectul acesta să atingi di intiresul haznelii", chiar dacă „aşa precum nu-i pot slujî de nici un folos, fiind precât din velet să vedi o monedă vechi a căriia curs esti necunoscută". De aceea, privighetorul de ocol primeşte poruncă „să stăruieşti prin lăcuitorii sat(ului) Schitul(u)i Frumoasa unde să pri(su)puni a fi comoară şi să-l îngrădeşte acel munte şi să pui pază

[18] Arhivele Naţionale Iaşi, Isprăvnicia ţinutului Bacău, Tr. 345, op. 370, nr. 235, f. 1-4, 6 r., 7 r.

di a pururе" până la noi ordine. Ispravnicul de ţinut merge la locul descoperirii. Acolo, „în priivire şi a prisfinţitului episcop al Romanului, ci si întâmplasi la acel schit, s-au săpat acolo u(n)di mai înainte au găsit Gângă arătata monedă şi prin ţărână s-au mai găsit 5 bucăţi în mărime acel(o)r 14, din cari unul ari diosăbire la monetă. Fiindcă dum(nealui) cinovnicul s-au ferit di a intra în mai multă lucrare, înpiedecându-să că întru aceasta n-are poroncă nacialtsfii sali, nu mai puţin şi iscălitul, că n-au priimit dizlegare vistierii. Odată cu aceasta, prin priv(eghetorul) di ocol cu di faţi şi iscălitul i celilante persoani, s-au îngrădit înprejur cu spini locul di propus puindu-să şi pazi i sigură privigheri"[19]. În final, Gângă este eliberat, iar monedele ajung la vistierie, împreună cu raportul întocmit de isprăvnicia ţinutului Bacău, care conţine, pe una din filele sale, impresiunile în ceară ale monedei mari („scoţându-să pe ceară tari mărcile di pi amândoî părţile") (**Fig. 1)**, după care, în ciuda deteriorării, se poate identifica ca un exemplar dintr-o emisiune monetară de argint de valoare mare, un taler-leu, în circulaţie în Moldova veacului al XVII-lea[20].

Fig. 1. a, b – Impresiune în ceară a uneia dintre monedele „mari" (taler-leu, emisiune 1616) descoperită la Schitul Frumoasa (Bacău) în anul 1844; c, d – imagini avers şi revers ale unui taler-leu, emisiune 1623.

[19] Arhivele Naţionale Iaşi, Isprăvnicia ţinutului Bacău, tr. 1318, op. XII-1491, nr. 50, f. 1 r.-v., 8-9, 13 r.-v., 15 r.-v., 17 r.-18 v., 22 r., 24 r., 30-31 r., 35 r.

[20] Mulţumim colegului dr. Lucian Munteanu, cercetător la Institutul de Arheologie din Iaşi, pentru ajutorul acordat în identificarea monedei, pe baza impresiunilor în ceară din dosar.

IV. Identificarea şi cercetarea sistematică a dosarelor de tipul celor rezumate în cuprinsul acestei lucrări poate constitui o întreprindere pe termen lung, dar cu certe beneficii epistemologice pentru multiple direcţii de cercetare.

„Comoara", cuvânt cu sensuri multiple în vechime[21], „utilizat de români într-un mod atât de original, se află în directă legătură cu sistemul de credinţe al acestora"[22]. Îngropate[23] în locuri şi cu prilejuri diferite (rămase de pe urma hoţilor / haiducilor, sau de la miticii uriaşi / jidovi), comorile erau bune sau rele (legate, blestemate, vrăjite) (Pamfile 1916, 5-6, 8-10), iar o comoară „legată" nu poate fi obţinută decât cu „iarba fiarelor / iarba tâlharilor", adusă uneori în potirul de la biserică, care descuie lacăte şi deschide uşile tainiţelor (Pamfile 1916, 14-15, 58-62). Îngropate sau încuiate în tainiţe, comorile „îşi arată locul" la anumite zile (mai ales primăvara şi toamna, în preajma marilor sărbători): cele îngropate ard sau „joacă", cele încuiate îşi deschid porţile; cele curate ard după miezul nopţii şi ziua până la prânz, cele necurate de la amiază până la miezul nopţii (Pamfile 1916, 26-27).

Informaţia cuprinsă în dosarele cercetate (şi, cu siguranţă, din cele ce urmează a fi investigate) poate fi, aşadar, analizată ca fenomen etnografic şi de antropologie culturală, de istorie a mentalităţilor şi istorie socială, începând cu „analiza semnificaţiilor mito-simbolice" (Sălăgean 2018, 137). Am văzut că nu lipseşte implicarea sacerdotului[24], precum preoţii din Poiana Sărată şi Dumbrăveni, alte locuri comune ale căutării de comori („activitate cu elemente ale sacrului, în tot spaţiul european"), precum invocarea protectorilor comorilor ascunse: demoni, focuri la miezul nopţii etc., „specialistul" în descoperirea comorilor – *táltos*-ul maghiar, pentru a pomeni un spaţiu cultural vecin –, care are capacitatea de a se folosi de mijloace „oculte" pentru a „vedea" comorile îngropate, fiind şi un „organizator" al căutărilor de comori, iarba fiarelor (Sălăgean 2018, 150-154) putând fi lesne „detectate" în povestirile cercetării noastre.

Cartografierea tuturor locurilor / punctelor pentru care dosarele descoperirilor de comori furnizează informaţie certă poate fi comparată, într-o primă instanţă, cu aşezarea pe hartă a elementelor de toponimie derivate din termenul „comoară". Pentru Moldova dintre Carpaţi şi Prut, pot fi astfel identificate foste aşezări rurale:

---

[21] **Comoară: 1.** (Învechit) Vizuină, bârlog, ascunzătoare; 2. Grămadă de bani sau de obiecte de preţ îngropată în pământ sau ascunsă; 3. Tezaur; 4. Mină, sursă, izvor; 5. Steaua Polux; provine din slavul *komora* (care a dat în limbile slave moderne cuvinte cu sensul de „cămară", „magazie", „trezorerie", „fisc"), care e un împrumut din latinescul *camera* (sau din greaca medie: *kamára*) (Ciorănescu 2002, 231, *sub voce*).

[22] „În mitologia românească, comoara este, la origine, nu doar o acumulare de obiecte valoroase, ci un spaţiu subteran distinct, construit de oameni sau reprezentând o parte a Celuilalt Tărâm. Acest termen ne dezvăluie importanţa specială a existenţei unui spaţiu subteran definibil al comorii, aflat în legătură cu Tărâmul Celălalt" (Sălăgean 2018, 137-138).

[23] „Pentru trecut, fireşte, împrejurările erau numeroase; pe atunci, banul avea atâta vreme preţ cât era în mâna omului, sub ochii lui sau în locul ştiut de dânsul. Deci se putea păstra foarte bine în pământ, cum a făcut şi stăpânul talantului din Evanghelie" (Pamfile 1916, 1).

[24] „Călugării şi preoţii par să se fi aflat mereu în prima linie a acestui tip de căutări, apelând la obiecte magice sau la intermediari magici, fiind adeseori creditaţi cu deţinerea unor secrete străvechi" (Sălăgean 2018, 149).

„Comorile", fost sat, lângă satul Schitul Hadâmbului, jud. Iaşi (*Tezaurul toponimic* 1991, 269); oronime („Comoara", „La Comori", „Comorile", „Dealul Comorii / Comorilor", „Chişcul Comorilor"); nume de păduri („Comorile"); nume de poieni („La Comori"); hidronime (pârâul Comorii / Comorilor); toponime minore: „Comoara lui Bucur" (*MDGR* 1899, 390, 495, 582-583; *MDGR* 1900, 80, 85, 610), „Comoara lui Urlat" (*DRH* 1980, 200, nr. 100), „Comoara" (*CDM* 1968, 248, nr. 1118-1119), „hotarul ce se cheamă dinspre Comoară" (*CDM* 1970, 259, nr. 1149); căi de acces („Drumul Comorii") (*DIR* 1952, 177, nr. 252; 183, nr. 260; 234, nr. 319). În unele din aceste locuri s-au efectuat săpături arheologice contemporane (Zaharia, Petrescu-Dâmboviţa, Zaharia 1970, 306, 351).

„Comoara" a reprezentat o problemă juridică „semnificativă" în toate sistemele juridice europene, de la dreptul roman până la cele moderne[25], astfel încât nu ar fi lipsită de interes completarea cercetării cu un studiu comparativ asupra acestui aspect, în ţările ariei de civilizaţie din care face parte şi spaţiul românesc, dar şi în Europa de Vest[26], precum şi asupra apariţiei unui interes ştiinţific pentru vestigiile trecutului, instituţionalizat prin armonizarea acestuia cu legislaţia privind comorile[27].

Dosarele perioadei acoperite de cercetarea de faţă (1832–1844) surprind aspecte dintre cele mai variate, precum cele de ordin instituţional (structurile administraţiei abilitate să se ocupe de asemenea cazuistică, metodele folosite în anchetarea pe teren etc.). Nu toate ştirile se referă la „comori" (termen utilizat în epocă pentru tezaurele monetare), ci şi la diverse obiecte de interes arheologic (obiecte din fier, ceramică, ruine de ziduri, vetre de foc etc.)[28], informaţii care pot fi folosite de specialişti pentru viitoare investigaţii specifice (Văcaru 2012, 54).

---

[25] „Taking into consideration the numerous relevant sources in Roman law and in medieval legal history, treasure trove could be considered as a significant legal problem and, in addition, it bears great importance in modern legal systems as well"), codificările din sistemul justinian fiind preluate în reglementările moderne din spaţiul european, cel austriac fiind doar un exemplu: „The Austrian *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* of 1811 maintained a solution till 1846, according to which one third of the treasure belonged to the treasury. The Austrian system of treasure trove is now based to a considerable extent on the treasure trove system of Justinian's rules" (Siklósi 2015, 97-102).

[26] Ar fi de urmărit similitudinile şi diferenţele legislaţiei Ţărilor Române cu prevederile sistemelor legale apusene. Spre exemplu, definiţia „comorii" în sistemul legal britanic, în primele decenii ale veacului al XIX-lea, nu diferă prea mult („**Treasure-trove** [...]. Money or coin, gold, silver, plate, or bullion, found hidden in the earth or other private place, the owner thereof being unknown). În schimb, în cazul descoperirilor cu stăpân necunoscut, întreaga „comoară" revine Coroanei („In such case, the Treasure belongs to the King, and is part of his ordinary revenue") (Tomlins 1820, sub voce).

[27] Astfel de preocupări apăreau, spre exemplu, în Scoţia: „[...] the time seems not inappropriate to revive the examination and discussion of the existing operation of the law as it affects the discovery of native relics, and so bears upon the important question of the growth of a national collection"), punându-se în discuţie prevederea legală prin care descoperitorii unei comori erau obligaţi să o cedeze Coroanei, indiferent de natura acestei „comori", sugerându-se un regim special pentru obiectele de interes istoric („ancient relics"), care ar trebui să intre în totalitate în proprietatea celor care le găsesc („I have, therefore, proposed that every one who sets about an excavation systematically – of which, compliance with the necessary condition of making previous intimation of intention would be suificient evidence – shall have full right of property in all relics he may disclose") (Rhind 1858, 5-9, 26-27).

[28] „Din păcate, realitatea acelei perioade rămâne neschimbată de cele mai multe ori până astăzi; cei care găseau întâmplător sau căutau «comorile» erau interesaţi de valoarea intrinsecă a conţinutului, distrugând pentru totdeauna contextul descoperirii şi posibilitatea completării datelor în vederea unor reconstituiri istorice veritabile privind viaţa economică şi unele aspecte politico-militare de-a lungul secolelor în acest spaţiu" (Bacumenco-Pîrnău 2017, 29).

În ceea ce priveşte informaţia concretă despre monedele descoperite, aceasta este cu totul lacunară, cu excepţiile menţionate mai sus. Nu ştim întotdeauna din ce metal erau bătute, nici perioada emiterii, nici măcar câte din cele ajunse la vistierie s-au păstrat. „Noi considerăm că toate monedele din metale preţioase au fost topite[29], pierzându-se astfel importante informaţii istorice" (Văcaru 2015, 125).

Nu ştim şi probabil nu vom şti niciodată cu deplină siguranţă cine şi când a îngropat, spre exemplu, monedele de argint descoperite de Ştefan Gângă în 1844. Dar se pot construi ipoteze de lucru, bazate pe context şi verosimilitate istorică.

Talerul-leu[30] (*Leeuwendaalder* olandez de uniune / *leeuwendaler* / *löwenthaler*) (Butnariu 1994, 68) a fost bătut în Ţările de Jos (Stările Comitatului Holland) încă din 1575, pe baza scuzelor, pentru a fi pus în circulaţie ca o manifestare în plan numismatic a protestului contra regimului spaniol (Zane 1930, 148). În Moldova veacului al XVI-lea, Vasile Lupu „a transmis urmaşilor o economie monetară bine organizată şi durabilă", bazată şi pe „instrumentarea talerului-leu în raporturile cu puterea suzerană", aceasta fiind o „măsură prin care «prinţul argintului» a vizat protejarea pieţei locale de politica financiară otomană", având în vedere că talerul-leu olandez era slab cotat la Constantinopol (Butnariu 2009, 409). Pe baza dezvoltării economice imprimate întregii zone de circulaţia mărfurilor, putem presupune că circulaţia monetară a fost una solidă, iar moneda nu a lipsit, epoca lui Vasile Lupu fiind favorabilă acumulărilor monetare.

Satul Schitul Frumoasei era situat foarte aproape de unul dintre marile drumuri comerciale ale ţării („drumul muntenesc"), care, prin dreapta Siretului, a contribuit esenţial la „înflorirea vieţii comerciale a oraşelor Moldovei şi în întreţinerea relaţiilor economice cu Polonia, Transilvania şi Ţara Românească". Coborând de la Liov prin Halici şi Colomeea, negustorii ajungeau la Cernăuţi, apoi la Suceava, Paşcani, de unde coborau pe dreapta Siretului spre Roman şi Bacău, apoi Faraoani, Răcăciuni, spre Adjud şi Putna. Din acest drum se desprindeau ramuri către Ardeal, precum cea care mergea de la Suceava spre Braşov, prin Piatra Neamţ, Roznov, Tazlău, Teţcani, de unde se desfăcea în alte două variante: una prin Moineşti şi Comăneşti spre trecătoarea Ghimeş, alta prin Oneşti şi Târgu Trotuş spre pasul Oituz. În sfârşit, o a treia cale folosită de lioveni spre oraşele Ardealului cobora din Suceava la Roman, apoi, prin Bacău – Oneşti – Târgu Trotuş, prin pasurile Ghimeş şi Oituz, ajungea la Braşov şi mai departe (Gonţa 1989, 33, 36-39). În satele situate pe aceste drumuri au mai fost documentate astfel de depozite monetare, un exemplu fiind cel de la Drăguşeni (Butnariu 2009, 410).

---

[29] Un dosar cu totul particular, după ştiinţa noastră, din 1832 („Moneda vechi di aramă în Basarabiia"), conţine informaţii interesante despre traducerea unui ordin al guvernatorului Basarabiei privitor la vânzarea de către autorităţi a monedelor vechi de aramă păstrate la ţinuturi (30 de ruble pudul de monedă, sau 32 de ruble pudul de aramă topită din aceste monede), cumpărătorii obligându-se „să râdice însuşi arama din acele locuri unde ea să află" (Arhivele Naţionale Iaşi, Isprăvnicia ţinutului Bacău, Tr. 162, op. 180, nr. 322, f. 2 r.-v.). Nu cunoaştem ca în Principate să se fi luat o măsură asemănătoare.

[30] Ediţia din 1616 are legenda pe avers, în jurul bustului unui cavaler: MO. ARG. PRO. CONFOE BELG TRAN. (*Moneta argentea provinciarum confoederatum Belgicarum Transisulania* = Monedă de argint a provinciei confederaţiei Belgia–Transisulania); pe revers, un leu rampant, cu legenda: CONFIDENS. DNO. NON MOVETUR (*Confidens Domino non movetur* = Credinţa în Domnul nu s-a schimbat); diametru: 41,8 mm; grosime: 2,3 mm; greutate: 26,8-27,68 gr.

Deşi situat spre munte, într-o zonă oarecum mai ferită de necontenitele invazii cunoscute de Moldova evului de mijloc, satul lui Ştefan Gângă a cunoscut, fără îndoială, momente de asemenea cumpănă. În toamna anului 1636, spre exemplu, în vremea conflictului cu Matei Basarab, „Moldova n-a avut altă pagubă decât prada din calea acestor pedepsitori, dar mai ales aceea a ungurilor lui Rákóczy, care, evitând Breţcul, unde poruncea boierul Şoldan, o luară pe valea Trotuşului, făcându-şi râs de tot ce găseau în cale" (Iorga 2000, 55). Ca să nu mai pomenim de înfricoşatul an 1650, când nu doar Moldova dintre Siret şi Prut a avut de suferit, „ba chiar unele bande răzleţe pătrunseră şi până la munte" (Iorga 2000, 139). În acei ani tulburi, Gheorghe Ştefan „de la Răcăciuni s-au mutat la Bacău, adăogându-i den dzi în dzi oameni de Ţară de Sus toată şi den gioseni mulţi. Şi acolea i-au venit şi agiutoriul şi de la Racoţii cneadzul Ardealului [...]" (Costin 1958, 156).

Ultimele decenii ale veacului au cunoscut, la rândul lor, perioade de mare tulburare: „Anul 1685 se isprăvi pentru moldoveni cu o ţară fundamental prădată. «Podghiazurile» o străbăteau întreagă, mai ales în partea dintre Siret şi munte" (Iorga 2000). Nici anul 1691 nu poate fi trecut cu vederea, întrucât acum Sobieski ocupă Moldova până la Neamţ (Iorga 2000, 326).

Iar veacul al XVIII-lea n-a dus lipsă de războaie şi jafuri, precum anul 1717 („Eşit-au atuncea cătane şi în Moldova, pre supt munte, la Caşin şi la cetate la Neamţu, şi cuprinsese ţara pân-în Siretiu" „şi să făcusă nişte tâlhărit mult peste samă" – Neculce 1982, 658), sau 1739 (când trupe ruseşti „au ieşit pe Oituz în Moldova, au luat în sus pre supt munte unii pe Tazlău, alţii pe Trotuş şi au ieşit pe Bistriţă" – Neculce 1982, 837).

După cum am încercat să argumentăm în ultima parte a cercetării de faţă, aceasta poate fi un bun punct de plecare pentru închegarea unui proiect mai amplu care îşi propune, într-o primă etapă, să inventarieze descoperirile „arheologice" înregistrate în fondurile arhivistice ale Moldovei primei jumătăţi de veac XIX (fondurile isprăvniciilor, fondul Vistieria Moldovei, fondul Secretariatul de Stat al Moldovei). „Aşezarea" pe hartă a acestora completează, fără îndoială, baza de date a specialiştilor, întregind informaţia sistematizată până astăzi[31]. Un proiect, aşadar, din care spaţiul dintre Prut şi Nistru nu trebuie să lipsească[32].

---

[31] Aceeaşi cale poate fi urmată pentru Ţara Românească: „În epoca Regulamentului organic, când cercetările pentru găsirea comorilor aveau un caracter legal, în aceleaşi părţi au săpat (în prezenţa câte unui slujbaş al vorniciei) şi căutătorii de comori. Harta ce am întocmit pentru cele peste şase sute de puncte cercetate în Ţara Românească între 1834 şi 1860 arată că marea majoritate a şantierelor arheologice de azi se găsesc în localităţi unde atunci s-au căutat comori. Dosarele anuale, păstrate la Arhivele Statului Bucureşti, vornicia din năuntru, cuprind unele indicaţii ce ar trebui valorificate, aşa cum s-a făcut recent pentru Moldova" (Donat 1967, 1156, nota 31). Referinţa se face, probabil, la lucrarea în două părţi a lui Gh. Balica (Balica 1963; Balica 1965).

[32] Credem că o cercetare extinsă despre această cazuistică în spaţiul dintre Prut şi Nistru din prima jumătate a secolului al XIX-lea poate fi întreprinsă cu bune rezultate. Există informaţii nu doar despre măsurile similare luate de autorităţile ruse după 1812 pentru „efectuarea săpăturilor arheologice în gubernia Basarabiei şi inventarierea siturilor istorice şi a bunurilor culturale", dar şi despre „săpături" neautorizate în scopul găsirii de „comori" sau despre descoperiri monetare întâmplătoare de tezaure (Bacumenco-Pîrnău 2019, 415-419).

BIBLIOGRAFIE:

„Albina românească" 1838: „Albina românească". Gazetă politică şi literară, Iaşi, 44/1838, 5 iunie.

Bacumenco-Pîrnău 2017: L. Bacumenco-Pîrnău, Despre comori şi căutătorii de comori pe teritoriul Moldovei medievale şi premoderne. Reglementări în vechea legislaţie a ţării. Conspecte numismatice, VII, 2017, 23-29.

Bacumenco-Pîrnău 2019: L. Bacumenco-Pîrnău, Cercetarea arheologică a aşezărilor rurale medievale din răsăritul Moldovei: descoperiri şi interpretări. În: V. Diaconu, L. Pîrnău (ed.), Un secol de arheologie în spaţiul est-carpatic: concepte, metode, tendinţe (Brăila – Piatra-Neamţ, 2019), 413-456.

Balica 1963: Gh. Balica, Informaţii arheologice în materiale documentare din Arhivele Statului de la Iaşi (I). Revista Arhivelor, VI/2, 1963, 133-156.

Balica 1965: Gh. Balica, Informaţii arheologice în materiale documentare din Arhivele Statului de la Iaşi (II). Revista Arhivelor, VIII/1, 1965, 254-261.

Bianu, Hodoş 1912: I. Bianu, N. Hodoş, Bibliografia românească veche, 1508–1830, III/1-2 (Bucureşti, 1912).

***Biblia* 2001:** Biblia sau Sfânta Scriptură, Versiune diortosită după Septuaginta, redactată şi adnotată de B. V. Anania, arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneli (Bucureşti, 2001).

Bonar, McCheyne 1844: A. A. Bonar, R. M. McCheyne, Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839, Third Edition (Edinburgh 1844).

Butnariu 1994: V. M. Butnariu, Introducerea talerului-leu în Moldova lui Vasile Lupu. Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi, XXXI, 1994, 59-71.

Butnariu 2009: V. M. Butnariu, Tezaurul de la Ungureni. Prolegomene la circulaţia şilingului în Moldova. Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi, XLVI, 2009, 401-438.

Butnariu 2017: V. M. Butnariu, Bibliografie numismatică (Iaşi, 2017).

***Carte românească* 1961:** Carte românească de învăţătură, ediţie critică coordonată de A. Rădulescu (Bucureşti, 1961).

***Călători străini* 1970:** Călători străini despre ţările române, II, Vol. îngrijit de: M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti, 1970).

***Călători străini* 1972:** Călători străini despre ţările române, IV, Vol. îngrijit de: M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti, 1972).

***Călători străini* 2006:** Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea, S.N. III, îngrijit de P. Cernovodeanu, D. Buşă, C. Feneşan, G. Filitti, A. Gheorghe, A.-S. Ionescu, M. Stroia, L. Taftă, R. Tomi, Ş. Rădulescu-Zoner (Bucureşti, 2006).

***CDM* 1968:** Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului, III (1653–1675), întocmit de: M. Regleanu, D. Duca, C. Negulescu, V. Vasilescu, C. Crivăţ (Bucureşti, 1968).

***CDM* 1970:** Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale, IV (1676–1700), întocmit de: M. Regleanu, D. Duca Tinculescu, V. Vasilescu, C. Negulescu (Bucureşti, 1970).

Ciorănescu 2002: A. Ciorănescu, Dicţionarul etimologic al limbii române, ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de T. Şandru Mehedinţi şi M. Popescu Marin (Bucureşti, 2002).

***Codul Calimach* 1958:** Codul Calimach, ediţie critică coordonată de A. Rădulescu, (Bucureşti, 1958).

***Condica Mavrocordat* 2008:** Condica lui Constantin Mavrocordat, II, ediţie cu introducere, note, indici şi glosar alcătuită de C. Istrati (Iaşi, 2008).

Costin 1958: M. Costin, Opere, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu (Bucureşti, 1958).

***Creşterea colecţiunilor* 1911:** Biblioteca Academiei Române, Creşterea colecţiunilor, XIX (Bucureşti, 1911).

Dionisie Eclesiarhul 1987: Dionisie Eclesiarhul, Hronograf (1764–1815), transcriere după original, indice şi glosar de D. Bălaşa, studiu introductiv de D. Bălaşa şi N. Stoicescu, note şi comentarii de N. Stoicescu (Bucureşti, 1987).

***DIR* 1952:** Documente privind istoria României, A. Moldova, veacul XVII, vol. I (1601–1605) (Bucureşti, 1952).

Donat 1967: I. Donat, Geografia ca mijloc de cunoaştere în istorie. Studii. Revistă de istorie, 20/6, 1967, 1145-1161.

***DRH* 1980:** Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, III (1487–1504), Vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan (Bucureşti, 1980).

Galan 1933: M. Galan, Cercetări arheologice în Ţările Române din anul 1830. Arhiva. Revistă de istorie, filologie şi cultură românească din Iaşi, 40/3-4, 1933, 127-132.

Georgescu 1980: Val. Al. Georgescu, Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bucureşti, 1980).

Gonţa 1989: Alex. I. Gonţa, Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII, ediţie, prefaţă, bibliografie şi indice de I. Caproşu (Bucureşti, 1989).

Hurmuzaki 1897: Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, II/5 (1552–1575, Culese, adnotate şi publicate de Nic. Densuşianu (Bucureşti, 1897).

Ionnescu-Gion 1899: G. I. Ionnescu-Gion, Istoria Bucurescilor (Bucureşti, 1899).

Iorga 2000: N. Iorga, Istoria românilor, VI, volum îngrijit de Şt. Andreescu (Bucureşti, 2000).

***Îndreptarea legii* 1962:** Îndreptarea legii, 1652, ediţie critică coordonată de A. Rădulescu (Bucureşti, 1962).

***Legiuirea lui Caragea* 1818:** Legiuire a preaînălţatului şi preapravoslavnicului domn şi oblăduitoriu a toată Ungrovlahia Io Ioan Gheorghie Caragea voievod (Bucureşti, 1818).

Mârza 2005: R. Mârza, Rusia şi Principatele Române în epoca regulamentară. O perspectivă culturală. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 9/I, 2005, 83-91.

Mârza 2007: R. Mârza, Iuri Venelin şi preocupările sale pentru vechea literatură slavo-română, între ştiinţă şi politică. În: V. Ciubotă, T. Nicoară, M. Vegheş (coord.), Relaţii româno-ucrainene. Istorie şi contemporaneitate / Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність (Cluj-Napoca – Satu Mare, 2007), 154-165.

Mârza 2010: R. Mârza, Gheorghe Asachi şi călătoria sa în Rusia (1830). Romanoslavica, XLVI/3, 2010, 71-79.

***MDGR* 1898:** Marele dicţionar geografic al României, I, alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe de G. I. Lahovari, gen. C. I. Brătianu şi Gr. G. Tocilescu (Bucureşti, 1898).

***MDGR* 1899:** Marele dicţionar geografic al României, II, alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe de G. I. Lahovari, gen. C. I. Brătianu şi Gr. G. Tocilescu (Bucureşti, 1899).

***MDGR* 1900:** Marele dicţionar geografic al României, III, alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe de G. I. Lahovari, gen. C. I. Brătianu şi Gr. G. Tocilescu (Bucureşti, 1900).

***MDGR* 1901:** Marele dicţionar geografic al României, IV, alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe de G. I. Lahovari, gen. C. I. Brătianu şi Gr. G. Tocilescu (Bucureşti, 1901).

Musicescu, Nastase 1956: M. A. Musicescu, D. Gh. Nastase, Cercetări de artă veche românească în secolul al XIX-lea. Introducere la studiul istoriografiei artei medievale româneşti. Studii şi cercetări de istoria artei, III/1-2, 1956, 129-146.

Neculce 1982: I. Neculce, Opere, ediţie critică şi studiu introductiv de G. Ştrempel (Bucureşti, 1982).

Pamfile 1916: T. Pamfile, Mitologie românească, II. Comorile (Bucureşti, 1916).

Ploşniţă 1998: E. Ploşniţă, Muzeul basarabean în fluxul istoriei (Chişinău, 1998).

Rhind 1858: A. H. Rhind, The Law of Treasure-Trove: how can it be best adapted to accomplish useful results? (Edinburgh, 1858).

Sălăgean 2018: T. Sălăgean, Comorile îngropate şi căutătorii lor: istorii, practici magice şi mituri. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, 7/2018, 136-164.

Siklósi 2015: I. Siklósi, Treasure trove in Roman law, in legal history, and in modern legal systems. A brief summary. Journal of European History of Law, 6/2, 2015, 97-102.

***Tezaurul toponimic* 1991:** Tezaurul toponimic al României. Moldova, I, Repertoriul istoric al unităţilor administrativ teritoriale, 1772–1988, Partea 1, A. Unităţi simple (Localităţi şi moşii), A-O (Bucureşti, 1991).

Tomlins 1820: T. E. Tomlins, The Law-dictionary: Explaining the Rise, Progress, and Present State of the British Law, The Third Edition, II (London, 1820).

Ţabrea 1939: I. Ţabrea, Descoperirea şi păstrarea tezaurelor arheologice în România. Cronica numismatică şi arheologică, XIV/115-116, 1939, 161-192.

Văcaru 2012: S. Văcaru, Informaţii referitoare la „comori" din ţinutul Fălciu (prima umătate a secolului al XIX-lea). Prutul. Revistă de cultură, S.N. II/2, 2012, 53-62.

Văcaru 2015: S. Văcaru, Noi informaţii referitoare la „comori" din ţinuturile Bacău şi Roman (prima jumătate a secolului al XIX-lea). Acta Bacoviensia, X, 2015, 123-138.

Vinţeler 1985: O. Vinţeler, Iuri Ivanovici Venelin şi România. Romanoslavica, XXIII, 1985, 279-293.

Zaharia, Petrescu-Dîmboviţa, Zaharia 1970: N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, Aşezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea (Bucureşti, 1970).

Zane 1930: G. Zane, Economia de schimb în Principatele Române (Bucureşti, 1930).

DESPRE ACELAȘI IEROMONAH ANDRONIC DE LA MĂNĂSTIRILE NEAMȚ ȘI SECU, ÎNSĂ DESPRE O ALTĂ CĂLĂTORIE: LA IERUSALIM (1859)

Petronel ZAHARIUC

Sur le même hiéromoine Andronic des monastères de Neamț et de Secu, mais sur un autre voyage: à Jérusalem (1859)

Résumé

Cet article, qui je dédie à l'un des plus importants historiens de la Moldavie de la rive gauche du Prut, voire au professeur Ion Eremia, souhaite présenter le début du voyage pour éditer un nouveau manuscrit : Călătoria la Dătătoriul de Viiață Mormânt al Domnului Dumnezeu și Mântuitoriului nostru Iisus Hristos și la celelalte Sfinte Locuri și Istorie pentru Sfânta Cetate Ierusalim, rédigé par le travailleur chroniqueur et copiste des monastères de Neamț et de Secu, l'hiéromoine Andronic. Le manuscrit, gardé chez les Archives Nationales de Chișinău, fait partie de la Collection de documents, manuscrits et livres rares du monastère de Noul Neamț (Chițcani) de la Bessarabie. Le manuscrit est inédit ; il a été juste présenté dans l'excellent Catalog al Colecției Bibliotecii Noul Neamț (sec. XIV-XIX), rédigé par Valentina Ovcinicova-Pelin, en 1989 (Ovcinicova-Pelin 1989, 287, nº 108 <43>).

Mots-clés: *l'hiéromoine Andronic, la Moldavie, Jérusalem, pèlerinage, le Mont Athos.*

Acest articol, pe care îl închin unuia dintre cei mai însemnați istorici din Moldova din stânga Prutului, profesorului Ion Eremia, se dorește a fi începutul călătoriei[1] către editarea unui nou manuscris: *Călătoria la Dătătoriul de Viiață Mormânt al Domnului Dumnezeu și Mântuitoriului nostru Iisus Hristos și la celelalte Sfinte Locuri* și *Istorie pentru Sfânta Cetate Ierusalim*, care îl are drept autor pe harnicul cronicar și copist din mănăstirile Neamț și Secu, ieromonahul Andronic. Manuscrisul, păstrat la Arhivele Naționale din Chișinău, face parte din Colecția de documente, manuscrise și carte rară a mănăstirii Noul Neamț (Chițcani) din Basarabia[2]. Manuscrisul este inedit, bucurându-se doar de o prezentare în excelentul *Catalog al Colecției Bibliotecii Noul Neamț (sec. XIV-XIX)*, alcătuit de Valentina Ovcinicova-Pelin, în 1989 (Ovcinicova-Pelin 1989, 287, nr. 108 <43>). Acest statut al manuscrisului, însă și a altora din acest

[1] O primă formă a acestui articol a fost comunicarea prezentată la Zilele Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Sesiunea de comunicări a cadrelor didactice și cercetătorilor, Facultatea de Istorie, 27-28 octombrie 2017, realizată în cadrul proiectului de cercetare UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0557.

[2] Arhiva Națională a Republicii Moldova, (ANRM), Fond (F.) 2119, inventar (inv.) 3, d. 43.

fond, are mai multe cauze, mai mult sau mai puțin binecuvântate. O cauză este aceea că manuscrisul a fost considerat o copie a unui alt manuscris, tot al unei călătorii la Sfântul Mormânt, păstrat în aceeași colecție și datorat unui alt însemnat cărturar din obștea mănăstirilor Neamț și Secu, ieromonahul Chiriac (Dobrovici)[3], copiat chiar de ieromonahul Andronic (Popovici), care a fost publicat parțial în 1936 de George Giuglea (Giuglea 1936, 14-32). Altă cauză este începutul încâlcit și istoria zbuciumată a acestei Colecții, dar și a mănăstirii care a creat-o (Poștarencu 1994, 4-11; Negrei, Danilov 2013, 469-505), ceea ce a făcut ca, tocmai în miezul redeșteptării naționale din Basarabia, în 1989, neprețuitele piese ale Colecției să fie aduse la cunoștința celor interesați în catalogul amintit mai sus. Și o ultimă cauză, pe care o amintesc aici, este viața, și viața de după moarte, a autorului acestui manuscris, ieromonahul și arhimandritul Andronic, unul dintre ctitorii așezământului ecleziastic de pe malul Nistrului, mănăstirea Noul Neamț, prin ruperea, nu tocmai lină, de mănăstirile Neamț și Secu, și autorul unei opere manuscrise impresionante, care a fost cernută și valorificată în foarte mică măsură până astăzi: primul volumaș, care îi poartă numele, deși nu el este autorul lui, a apărut în România chiar în anul morții sale, 1893 (Badenschi 1893, 3-6), iar următorul volum, în limba română, îngrijit de episcopul Dorimedont Cecan, a ieșit de sub tipar după o sută zece ani, în 2007, cuprinzând interesantele sale memorii („*Aduceri aminte <1820-1892>*"; Schiarhimandritul Andronic, 2007, 1-171). După 2007, an de răscurce în cunoașterea biografiei și a operei ieromonahului Andronic, dintre manuscrisele sale s-au mai publicat sub nume relativ diferite: Istoria icoanei făcătoare de minuni a Maicii Domnului de la mănăstirea Neamț (Diaconu 2010, 251-276)), Călătoria la Sfântul Munte Athos (Ieromonahul Andronic 2015), primul volum din Istoria Sfintelor mănăstiri Neamț și Secu (Andronic Popovici 2016), precum și catagrafia odoarelor „bisericii mari și a celorlalte biserici din Sfânta mănăstire Neamțul și a eclesiarhiei", după o copie din 1857 a duhovnicului Andronic (Zahariuc 2017 <1>, 335-369).

Nu voi relua aici datele biografice și bibliografice adunate în prefața manuscrisului pe care l-am publicat în 2015 (Zahariuc 2015, 7-44) și în articolul din „Analele" Facultății de Istorie din Iași (Zahariuc 2016, 151-197) despre *Călătoria și istoriia pentru Sfântul Munte Athos*, ci îmi voi îndrepta privirea, fie și pentru o „repede ochire" asupra acestui nou, dar vechi, manuscris despre *Călătoria la Sfântul Mormânt* și despre *Istoria Ierusalimului*. Din capul locului trebuie să spun că între cele două manuscrise este o continuare firească și o asemănare destul de mare: continuare firească, pentru că drumul, călătoria și pelerinajul au ca punct de plecare și de întoarcere Muntele Athos (ieromonahul Andronic a plecat din Sfântul Munte la 13 ianuarie 1859, întorcându-se aici la 6 mai 1859), și o asemănare foarte mare, deoarece la scrierea *Călătoriei la Sfântul Mormânt* autorul s-a folosit de istorii mai vechi rusești, printre care s-a aflat și cea a ieromonahului Ierotei (Ieromonahul Ierothei 1863), iar la redactarea *Istoria Sfintei Cetăți a Ierusalimului* a folosit o traducere mai veche, tot după o carte

[3] Pentru viața și activitatea ieromonahului Chiriac Dobrovici, (Melchisedec 1884, 63; Zahariuc, 2015 (1), 249-251).

mai veche rusească, așa cum *Istoria Sfântului Munte Athos* este o traducere, preluare și prelucrare a cărții lui Serafim Sviatogoreț (Vesnin), *Călăuza* (ghidul, proschinitarul) *Sfântului Munte Athos*, publicat la Sankt Petersburg în 1854 (Sviatogoreț 1854)[4]. Mai mult, asemănarea decurge și din faptul că ambele istorii, și a Muntelui Athos și a Ierusalimului, au fost traduse de ieromonahul Chiriac, iar traducerile au fost luate în Basarabia de ieromonahul Andronic, care le-a preluat în lucrările sale. Și Chiriac le-a folosit în cele două texte ale sale, despre Muntele Athos și despre Ierusalim, însă mult prescurtate. De la acesta din urmă a rămas și o copie sau o traducere de sine stătătoare din Iosephus Flavius, *Istoria risipirii Ierusalimului*, păstrată într-un manuscris în colecția mănăstirii Noul Neamț și într-un miscelaneu („Rozisc", alcătuit de Sfântul Dimitrie al Rostovului) din biblioteca mănăstirii Neamț (Zahariuc 2015 <2>, 14-21). Ieromonahul Andronic a copiat această *Istorie* în manuscrisul pe care îl prezint acum.

Partea originală, în fiecare dintre cele două lucrări ale lui Andronic, atât în cea privitoare la Muntele Athos, cât și în cea privitoare la Ierusalim, constă în descrierea pe care cronicarul o face călătoriei sale și pe care pelerinul o face trăirilor sale, precum și în completările aduse textelor istorice traduse, prin folosirea și a altor cărți și prin inserarea, pe ici, pe colo, a propriilor impresii generate de vederea unui oraș, a unui monument etc. sau de slăvirea unui Sfânt sau a unor Sfinte Moaște. Din acest punct de vedere, călătoria la Ierusalim este mult mai vie decât călătoria la Muntele Athos, cuprinzând o mulțime de observații personale, de fapte și de întâmplări. Din cele 118 pagini ale manuscrisului, aproape jumătate cuprind observații directe ale autorului.

Această lucrare a ieromonahului Andronic a rezultat în urma unei călătorii, a unui pelerinaj și a unei dorințe, parțial realizată, de a fi istoric al Bisericii, atât al mănăstirilor unde s-a călugărit și unde și-a dus viața, mănăstirile Neamț, Secu și Noul Neamț, cât și al Bisericii Ortodoxe în general (Pelin 2014, 209-211). Autorul și-a numit lucrarea „călătorie", nu atât pentru a consuna cu spiritul veacului al XIX-lea (Faifer 1993, Anghelescu 2015), în care călătoria și vilegiatura intră în cotidian pentru cei bogați și nu numai, ci mai mult în urma traducerii cuvântului rusesc *putevoditel*, care s-ar putea traduce și prin *călăuză* sau *ghid* către și la Locurile Sfinte, apropiindu-se de înțelesul cuvântului grecesc *proschinitar*. În Moldova și în Țara Românească au circulat în secolele XVIII-XIX o serie întreagă de proschinitare ale multora dintre Locurile Sfinte, fie în originalul grecesc sau rusesc, fie în traducere românească. Cel mai vechi și mai important este *Proschinitarul* Muntelui Athos, care îl are drept autor pe Ioan Comnen, fiind tipărit la București, în 1701, de ieromonahul Antim Ivireanul (Dură 2002, 37-70). Pentru Ierusalim au circulat mai multe *Proschinitare*, traduse în secolul al XVIII-lea sau la începutul secolului al XIX-lea și răspândite, astăzi, prin diferite biblioteci, mănăstirești sau publice, din România sau din Basarabia, însă nici unul nu seamănă cu izvodirea ieromonahului Andronic. Și în biblioteca mănăstirii

[4] Ambele cărți se află în biblioteca mănăstirii Noul Neamț, (Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău, Fond 2119, op. 6., nr. 285 <cartea ieromonahului Ieorhei>, nr. 269 <cartea lui Serafim Sviatogoreț>. Pentru biblioteca veche a mănăstirii Noul Neamț (Danilov 2014, 173-182; Cereteu 2014, 33-55).

Noul Neamț se află un *Proschinitar* al Ierusalimului, care provine de la mănăstirea Hâncu, trecut însă pe la Muntele Athos și pe la mănăstirea Dobruşa (Ovcinicova-Pelin 1989, 247-248, nr. 70 (47))[5]. Acest din urmă proschinitar este o traducere după cel mai important dintre proschinitarele Ierusalimului care au circulat în Țările Române, cel alcătuit de Hrisant din Brusa, care a și fost tipărit în 1852 de Anton Pann (Proschinitar 1852).

Înțelegând astfel titlul întocmirii lui Andronic, se poate lesne observa că el nu a întreprins o călătorie, în sensul acelora făcute de Dimitrie Bolintineanu (Bolintineanu 1863) sau Teodor T. Burada (Burada 1884), ci un pelerinaj sau un hagialâc, în urma căruia s-a ales și cu titlul de hagiu și chiar cu faima de hagiu vrednic, potrivit poveștilor din mănăstirea Neamț consemnate de arhiereul Narcis Crețulescu[6]. Dat fiind faptul că Andronic era monah, pentru el pelerinajul la Locurile Sfinte, mai ales la Sfântul Mormânt și la Locurile Sfinte din preajma Ierusalimului, însemna o „intensificare a rugăciunii și a vieții spirituale în general" (Patriarhul Daniel 2008, 4). Apoi, chiar dacă era monah, suferințele trupești nu-l puteau ocoli, de aceea pelerinajul lui a îmbrăcat și o altă latură, aceea a „dorinței de a primi ajutorul lui Dumnezeu spre a primi vindecare de o boală trupească" (Patriarhul Daniel 2008, 5). Dar să-i ascultăm explicația din prefața *Călătoriei la Ierusalim*: „Orișicine călătorește prin asemenea primejduincioasă căi către aceste locuri nu călătorește pentru altă pricină, ci sau pentru ca să-și înplinească niște făgăduinți date înaintea lui Dumnezeu în vremea de nenorociri și de boale, sau pentru ca să mulțemească lui Dumnezeu la acéle locuri pentru oareșicare faceri de bine ce va fi dobândit, sau pentru dragostea cea către Sfinții carii au proslăvit în vremea pământeștii lor vieți pre aceste locuri cu sfințeniia vieții și cu minunile ce au făcut sau pentru ca să facă o istorisire despre aceste locuri mai lămurită, care lucru iarăși nu este prihănit, numai dacă călătoriul scriitoriu își are în mintea sa cum că numai pentru înseși slava lui Dumnezeu dorește a face aceasta și nu pentru ca să-și tragă asupra sa slava de la oameni, din care osteneală apoi nu este nici un folos"[7].

În prologul și în epilogul Călătoriei la Muntele Athos, precum și în *Aducerile sale aminte*, ieromonahul Andronic a fost mult mai concret, dezvăluind suferința care îl muncea de ani de zile, pentru care spițerul neamț din Târgul Neamțului i-a prescris odihnă și „bulion <adică zeamă> de găină neagră", însă el, pentru că nu „gusta carne", s-a împotrivit (Schiarhimandritul Andronic 2007, 136-138), așa că a luat drumul Constantinopolului, în vara anului 1853, pentru a se ruga și a bea agheasmă tămăduitoare de la vestitutul Izvor al Maicii Domnului din mănăstirea „Balukli" (sau Izvorul Tămăduirii; Schiarhimandritul Andronic 2007, 65-66), loc de pelerinaj căutat și de

---

5 ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 47

6 Biblioteca Academiei Române, București, mss. rom., nr. 5695 (Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Mănăstiri Neamțu de la 1800 – încoace până la 1900* (pe copertă „până la 1890"), t. VI, *Portretul lui Dionisie*, p. 433-434 (vezi și Zahariuc 2015 <2>, 40-41).

7 ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 43, f. 2. *Călătoria la Dătătoriul de Viiață Mormânt al Domnului Dumnezeu și Mântuitoriului nostru Iisus Hristos și la celelalate Sfinte Locuri.*

alți mulți români în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru o vreme se pare că pelerinajul i-a priit, însă în vara anului 1858 boala a revenit, așa că monahul suferind a luat iar calea Țarigradului. De această dată, ieromonahul nu s-a „tămăduit de durerile ce pătimea înlăuntrul său" și, „nevoind a se mai întoarce acasă la monastire bolnav, am pus hotărâre să mă duc în Sfântul Munte Athon că doară acolo a-și dobândi tămăduire". Aici, după câteva luni, „cunoscând cum că nu bine m-am însănătoșit despre durerile ce pătimeam", a pornit către Sfântul Mormânt, pentru a se ruga și a găsi sfârșitul bun al durerilor sale (Ieromonahul Andronic 2015, 49-59).

Tradiția pelerinajului sau hagialâcului la Ierusalim și la alte vechi Locuri Sfinte de la sud de Dunăre, precum și la Locuri Sfinte mai noi, Lavra Pecerska din Kiev și mai departe spre nord, era veche în mănăstirile Neamț și Secu, dar căpătase mare amploare după venirea în Moldova a Cuviosului Paisie Velicicovschi. Mai mult, unii monahi, cum a fost cazul lui Chiriac (Dobrovici), amintit mai sus, și-au purtat desaga și prin Polonia și prin Imperiul Habsburgic, pentru a-și potoli curiozitatea lor sau a altora. Nu numai călugării cutreierau lumea de la Viena la Alexandria și de la Ierusalim la Sankt Petersburg, ci și călugărițele de la Văratic și Agapia au dobândit către mijlocul secolului al XIX-lea tragere de inimă către hagialâc, cum a fost cazul monahiei Epraxia Vârnav, sora marelui vornic Iorgu Vârnav-Liteanu, care după ce a fost prin anii '50 la Kiev, în primăvara și vara anului 1860 a fost la Ierusalim și la Constantinopol (Zahariuc 2017 <2>, 191-193). Niciunul nu pleca fără binecuvântarea starețului sau a stareței și a mitropolitului și fără pașaport, eliberat de autoritățile statului după ce acestea s-au introdus, și toți au beneficiat de sprijinul consulatelor și agențiilor consulare rusești de pe cuprinsul Imperiului Otoman, nefiind împiedicați nici de funcționarii turci, dornici să culeagă tot felul de taxe de la pelerini. În acest context, este locul să amintesc și despre latura politică și culturală a pelerinajelor din această vreme și nu numai, pentru că pelerinii/hagii, monahi sau mireni, adunau, prelucrau și colportau știri și povesteau și scriau despre oameni și locuri, treburi care în contextul disputei dintre marile puteri europene pentru controlul Locurilor Sfinte și pentru descoperirea antichităților clasice și creștine (era să scriu a revistei „Clasica et Christiana", coordonată de colegul meu, profesorul Nelu Zugravu!) erau mai mult decât folositoare. De altminteri, oricine citește sau răsfoiește vreun *proschinitar* poate lesne observa valoarea multiplă a acestora, chiar și în cazul în care miezul lor original nu este atât de tare.

Și înainte de dezvoltările și prefacerile aduse în Moldova și în Țara Românească de obștile călugărești create de Cuviosul Paisie Velicicovschi, pelerinajul românesc la Ierusalim are o istorie, din păcate însă primul hagialâc, care se poate documenta, este acela al Elinei Cantacuzino, soția răposatului postelnic Constantin Cantacuzino, din 1682, care a fost însoțită de fiica sa, Stanca, soția răposatului postelnic Papa Brâncoveanu și mama viitorului domn, Constantin Brâncoveanu, și de fiul său, spătarul Mihai Cantacuzino, cel care, în amintirea acestui episod, a ctitorit mănăstirea Sinaia, din județul Prahova (Iorga 1934, 4)[8]. Probabil că pelerinajele mai vechi decât acesta, câte or fi fost, au fost oricum puține, pentru că pericolul deplasării către centrul Lumii

[8] Pentru pelerinajele românești în Țara Sfântă, (Botez 1971, 276-281).

din mijlocul Imperiului Otoman era dintre cele mai mari. Chiar Elina, copiii săi și suita lor s-au deplasat în mijlocul unui grup de 50 de ostași, dintre care zece seimeni comandați de Iancu bulucbașa, asta fără a-i mai socoti pe turcii plătiți să le asigure protecția. Pentru a ocoli piedicile puse de Imperiul Otoman și pericolele drumului până la Ierusalim, românii au urmat o altă cale spre a-și arăta devoțiunea față de Sfântul Mormânt, și anume închinându-i un șir lung de mănăstiri din Moldova și din Țara Românească, adăugând, cu prisos, și închinări destule către mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe Muntele Sinai și către mănăstirea Sfântul Sava cel Sfințit de lângă Ierusalim. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, pelerinajul orthodox a mai avut o piedică, apărută din pricina controlului apusean asupra Locurilor Sfinte din Palestina, însă intrarea puternică în joc a Rusiei va deschide din nou calea credincioșilor ortodocși (Boicu 1986).

Întorcându-mă, acum, la manuscrisul ieromonahului Andronic, îl voi descrie și voi spicui câte ceva din cuprinsul lui. Manuscrisul este redactat, așa cum era de așteptat, în grafie chirilică, cu un scris destul de citeț și ordonat, cu un duct foarte apăsat și energic, care arată ceva din personalitatea autorului, și are 118 pagini, cu aproximativ 42 de rânduri pe fiecare pagină. Primele 30 de pagini conțin descrierea călătoriei de la Muntele Athos la Ierusalim, formalitățile înregistrării ca pelerin în Cetatea Sfântă și o descriere a principalelor sale biserici, în special a Bisericii Sfântului Mormânt, iar pentru partea de la pagina 30 până la sfârșit, autorul a pus titlul: *Însemnare pentru începerea ierarhiei creștinești în Sfânta Cetate Ierusalim și pentru toți Prea Fericiții Patriarhi ai aceștiiași Cetăți, cu ceva istorisiri folositoare*, care cuprinde și *Istoria risipirii Ierusalimului*, amintită mai sus. Însă, după pagina 82, ieromonahul Andronic a povestit despre orașele și cetățile din preajma Ierusalimului prin care s-a preumblat, încheindu-și istoria cu întoarcerea la Muntele Athos, apoi cu plecarea Salonic, la Constantinopol și la Galați și ajungerea, la 30 iulie 1859, în chilia sa, de pe malul pârâului Maghernița, din mănăstirea Neamț[9]. Stilul scriiturii este clar și destul de vioi, însă ieromonahul Andronic nu a avut un talent literar prea pronunțat, astfel că atunci când a dorit să emoționeze cititorul s-a refugiat într-un noian de hagiografii și de minuni, și nu a avut nici o deschidere culturală foarte largă, pentru că s-a călugărit în pragul adolescenței în mănăstirea Neamț, unde a îndeplinit o sumedenie de ascultări, de la păzitul vacilor și al găinilor la legător de cărți, reușind, totuși, treptat, prin lecturi și prin legătura duhovnicească strânsă cu ieromonahul Chiriac, să-și adune temeinice cunoștințe, care i-au permis să ajungă „ultimul cronicar" al Moldovei (Mihail 1986, 40). Manuscrisul nu are nicăieri pomenit anul în care a fost scris, însă

[9] Pentru chilia sa din mănăstirea Neamț și pentru o scurtă biografie a ieromonahului Andronic, vezi „Istorie pentru semnele a tot hotarului împrejurul sfintelor monastiri Neamțul și Secul și câtă podoabă și zéstre bisericească avea și cât număr de viețuitori să află în ele în anul 1859, adunată și alcătuită întru acest chip de ieroshimonahul Andronic, cartea a opta, la Istoria Sfintelor Monastiri Neamțul și Secul, dată la lumină în folosul Sfintei Nooaăi Monastiri Neamțului, a Sfintei Înălțări Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, întemeiată în guberniia Besarabiia", f. 89 v.-90 v. (Arhivele Naționale Chișinău, Fond 2119, op. 3, nr. 74). O variantă foarte scurtă a acestei biografii se găsește într-un manuscris din 1855, păstrat în arhiva mănăstirii Neamț (Bălan 2001, 461).

bănuiesc că Andronic l-a scris după ce a plecat în Basarabia, eveniment petrecut în toamna anului 1861.

Călătoria spre Ierusalim a început în noaptea de 13 ianuarie, când ieromonahul Andronic a urcat pe o goeletă, în golful din fața mănăstirii Rusicon (Sfântul Pantelimon, Muntele Athos), plătind „trei garboave" (ruble), ca să-l ducă la Izmir. Vasul a trecut prin fața insulei Lemnos, prilej pentru călător de a face următoarea însemnare: „Am trecut pe lângă ostrovul Limnu, carele este mare, cu mulțime de sate pre dânsul, și orașul cel mare, de căpetenie carele îl are să numește tot Limnu, și are și liman bun, întru acest târg să află de toate céle de nevoe mai eftine decât pre la alte ostroave; are și cetate ostrovul acesta, afară din târg, pre un deal, și foarte cu mare luare aminte să păzéște de către turci lăcuitorii acelui târg, pentru creștinii cei ce petrec acolo, căci sînt mai mulți la număr decât turcii". Lăsând la o parte generalitățile cuprinse în această însemnare, totuși, coroborată cu altele puse în pagină de alți călători, ea putea folosi și altora, pelerini sau nu. Călătoria spre Izmir nu a fost lipsită de neplăceri, pentru că românilor, așa cum am putut observa și în cazul altor pelerini spre Locurile Sfinte, nu le plăcea să meargă pe apă. Acesta a fost și cazul lui Andronic, care a suferit cumplit din cauza unei năprasnice furtuni, fiind ajutat de doi monahi, Sofronie și Andrei, ruși din Herson, scăpând de necaz numai după ce vasul s-a adăpostit în golful orașului Mitilene din insula Lesbos. De aici, pelerinii au plecat mai departe, pentru a ajunge la 16 ianuarie în orașul Izmir (Smirna). Aici, călătorul a descris biserica Mitropoliei și slujbele la care a participat, fiind foarte atent cu redarea caracteristicilor arhitectonice ale clopotniței, care avea „patru clopote, dar nu tocma mari", și era „destul de înaltă, având trei despărțituri până sus, și la fieștecare despărțitură câte un cerdac la tuspatru ferestrele și cubea" <boltă>. Și orașul este înfățișat, mai mult din cele auzite, scriind că „vara, tare mare greutate pătimesc lăcuitorii cetății aceștiia pentru țânțari și pentru căldura cea peste măsură", precum și că Herodot s-ar fi născut aici, în vreme ce el s-a născut mai la vale, la Halicarnas (azi, Bodrum).

La Izmir, ieromonahul Andronic a fost întâmpinat de „doi tineri patrioți ai noștri din Moldova, din orașul Bârlad, familia Cuza, drept moldoveni, anume Gheorghie și Dimitrie, frați după trup", care „foarte cu patrioticească dragoste s-au arătat către mine și m-au preumblat prin tot orașul", arătându-i drumul de fier, „vaporul ce merge pe uscat", „papură de cea din care fac zaharăul" și o „librărie foarte bogată în cărți". Frații Gheorghe și Dumitru Cuza fuseseră trimiși de tatăl lor Ioan Gheorghe Cuza, un bun cunoscător al Turciei și al limbii turcești, văr al lui Alexandru Ioan Cuza, să învețe la Izmir carte grecească (Ghibănescu 1912, 147-150). Întâlnirea dintre cei doi frați și ieromonahul nemțean are ironia ei, de vreme ce în aceste zile, din ianuarie 1859, la Iași și București era ales domn ruda celor dintâi, care va deveni unul dintre dușmanii celui din urmă. La 20 ianuarie, Andronic s-a îmbarcat pe un vas rusesc cu destinația Jaffa (Haifa), trecând pe lângă mai multe insule grecești: Chios, Samos, Ikaria, Rodos, Cipru, și acostând la Alexandreta (Iskenderum). Aici, corabia a stat câteva ceasuri și a pornit la drum, însă a fost oprită de o furtună mare, pe care Andronic a descries-o destul de plastic: în vreme ce „vitejii căpitani și marinarii se zbăteau să îmblânzească sălbăticiunea mării, iară noi cu toții ne tânguiam, și alții săvârșeam sfințirea apei, alții ceteam acatiste și paraclise și alții alte rugăciuni, cine cum îl ajungea mintea". Astfel, pelerinii au reușit să pornească din golful Alexandretei abia în

26 ianuarie, și, trecând prin fața Beirutului și a Tirului, au ajuns la Jaffa la 28 ianuarie, unde au tras la metocul Patriarhiei Ierusalimului, aflat lângă malul mării. Metocul era mare, însă condițiile oferite închinătorilor eau jalnice: „casele sînt de piaatră și foarte negrijite și pre jos pardosite cu piatră, și la unele se află câte o rogojină plină de păduchi bătrâni, iară la altele nici așa, dar de pat nici să pomenește prin părțile acelea, și alt ajutoriu nu li să mai dă, fără numai dacă îl au în pungă". Hagii erau lăsați să meargă mai departe în grupuri de până la 80 de suflete, nu înainte de a da egumenului metocului câte 30 de lei, în afară de ruși, care dădeau cât voiau. Andronic îi sfătuiește pe viitorii pelerini să nu ia cu ei decât cel mult „o pereche de desagi", pentru că altfel vor trebui să-și trimită calabalâcul la Ierusalim cu cămila, care costa mult mai mult.

La 31 ianuarie, numerosul grup de hagii a pornit spre Ierusalim, prilejuindu-i lui Andronic să povestească cele văzute, dar și cele „nevăzute", pentru că scrie: „istorisind eu, călătoria mea pre la Sfintele Locuri, pre lângă cele mie întâmplate pe drum este de cuviință a însemna și ceva istorisitoriu pentru locurile cele mai însemnate din vechime", astfel că a istorisit despre multe locuri importante din geografia biblică. La 1 februarie, pelerinii au intrat în Ierusalim și au mers direct la Patriarhie, fiind întâmpinați, la arhondaric, cu „câte un păhar de rachiu, și puține stafide și câte o cafea", după care „s-au scuturat de colb", s-au spălat și s-au dus la biserica patriarhală, cu hramul Sfinților Împărați Constantin și Elena, după care a urmat masa și o lungă ceremonie a spălării picioarelor. Andronic a vizitat complexul patriarhal, nescăpându-i „bogata bibliotecă a Sfântului Mormânt", însă a descris-o la modul general, fără a enumera titluri sau autori, așa cum a făcut în cazul bibliotecilor de la mănăstirile athonite. Nu voi continua să povestesc pelerinajul propriu-zis pe la bisericile și la alte Locurile Sfinte din Ierusalim, mai cu seamă la Biserica Sfântului Mormânt, remarc doar că Andronic a reușit să înjghebe o narațiune coerentă, în care a îmbinat trăirile sale de pelerin, cu informații culese de la fața locului și din diferite cărți, pe care le-a găsit în biblioteca mănăstirii Neamț și în Basarabia.

În partea privitoare la istoria cetății creștine și a patriarhilor de Ierusalim sunt informații în general cunoscute. Aici, Andronic, rezumând istoria Patriarhiei de Ierusalim a patriarhului Dosithei[10], fie direct, așa cum spune, fie prin intermediar, dă importanța pe care o merită închinărilor de mănăstiri din Moldova către Sfântul Mormânt, începând cu mănăstirea Galata și continuând cu mănăstirile Cașin și Cetățuia. După ce dă câteva informații și despre patriarhii care i-au urmat lui Dosithei până la mijlocul secolului al XIX-lea, amintind și care dintre ei au fost în Țările Române, Andronic revine la depănarea amintirilor sale, care cuprindeau un număr mare de biserici, răspândite pe ulițele din jurul Patriarhiei, dând pentru fiecare biserică câteva detalii, și arătând condițiile grele de cazare în casele din Ierusalim și prețurile mari cerute hagiilor. Ajungând la biserica Sfântului Ioan Botezătorul, ieromonahul moldovean amintește că o parte din capul Sfântului a fost luată de patriarhul Dosithei de la mănăstirea Căluiu din Țara Românească, acolo unde o văzuse Paul de Alep, și dusă, „pentru mai multă siguranță", la Ierusalim. Apoi, pe mai bine de 30 de pagini, Andronic rezumă istoria căderii Ierusalimului și a cetății Masada sub stăpânire romană, după traducerea făcută de ieromonahul Chiriac a unui consistent fragment

[10] Pentru informațiile privitoare la români cuprinse în această istorie, (Dură 1976, 120-129).

din Josephus Flavius, continuând cu o mulțime de știri despre mănăstirile din jurul Ierusalimului, și mai ales despre mănăstirea Sfântul Sava.

La 19 martie, pelerinul nostru și grupul său au ieșit din Ierusalim pentru a se închina la Locurile Sfinte din jur, fiind însoțiți de două sute de soldați turci, care le fuseseră dați spre pază de către pașă, în urma faptului că plătiseră patriarhului o taxă de 22 de lei. Grupul a umblat prin multe Locuri, iar Andronic a însemnat multe lucruri interesante despre cele văzute și trăite: s-a scăldat în Iordan, pe care îl compară cu Prutul, ca mărime și limpezime, și în Marea Moartă, a ajuns la mănăstirea ridicată pe Muntele Tabor de fostul lui frate de mănăstire și ctitor la Horaița, Irinarh Rosetti[11], a făcut o mică slujbă pe același munte, împreună cu alți doi pelerini din Țara Românească, duhovnicul Chiril de la mănăstirea Căldărușani și preotul Gheorghe din Ploești, etc. Și această parte din urmă a călătoriei, inclusiv drumul spre casă, cuprinde informații interesante, însă nu mai insist asupra lor, și asta nu pentru că mai am de gând să mai fac un articol cu acest subiect, ci pentru că, dacă voi găsi răgazul, voi edita și această lucrare a ieromonahului Andronic, vrednic hagiu din mănăstirile Neamț și Secu.

BIBLIOGRAFIE:

Anghelescu 2015: M. Anghelescu, Lâna de aur. Călătorii și călătoriile în literatura română (București, 2015).

Andronic Popovici 2016: Andronic Popovici, Istoria Sfintelor Mănăstiri Neamț și Secu, I, editor Ion Gumenâi, studiu introductiv de pr. Dormidont Bădărău (Chișinău, 2016).

Badenschi 1893: A. Badenschi, Despre Eteria sau Zavera de la 1821 (extrase dintr-un manuscris al său autograf), ediție de Constantin Erbiceanu (București, 1893).

Bălan 2001: Ahimandrit Ioanichie Bălan, Patericul românesc, ce cuprinde Viața și Cuvintele unor Sfinți și Cuvioși Părinți ce s-au nevoit în mănăstirile românești <secolele III-XX>, tipărit cu binecuvântarea Prea Sfințitului Eftimie Episcopul Romanului, ediția a IV-a, (Roman, 2001).

Boicu 1986: L. Boicu, Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea) (Iași, 1986).

Bolintineanu 1863: D. Bolintineanu, Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora (București, 1863).

Botez 1971: Al. A. Botez, Pelerini români ortodocși la Locurile Sfinte. Mitropolia Moldovei și Sucevei, 47/3-4, 1971, 276-281.

Burada 1884: T. T. Burada, O călătorie la Muntele Athos (Iași, 1884).

Danilov 2014: M. Danilov, Repere în istoriografia bibliotecii mănăstirii Noul Neamț. Probleme și interpretări. Tyrageția S.N., istorie-muzeologie, 8 (23)/2, 2014, 173-182.

Cereteu 2014: I. Cereteu, Contribuții la istoria bibliotecii mănăstirii Noul Neamț. Revista de Istorie a Moldovei 99/3, 2014, 33-55.

Diaconu 2010: L. Diaconu, Icoana bizantină a Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamț. Considerații istorice, artistice și teologice (Iași, 2010).

Dură 1976: Știri despre Țările Române în „Istoria Patriarhilor Ierusalimului" a patriarhului Dositei al Ierusalimului. Studii Teologice, S. II, 28/1-2, 1976, 121-129.

Dură 2002: I. Dură, Proschinitarul lui Ioan Comnen (1701) și știrile cuprinse în acesta despre ajutoarele românești date Sfântului Munte Athos. În (I. Dură) Românii și Athosul.

[11] Legătura ctitorului mănăstirii Schimbării la Față de pe Muntele Tabor cu familia Rosetti este greu sau imposibil de aflat (Rosetti 1940, 119).

Pagini inedite din istoria legăturilor românilor şi Bisericii acestora cu Sfântul Munte Athos (Bârda, 2002), 37-70.

Faifer 1993, Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real şi imaginar (Bucureşti, 1993).

Ghibănescu 1912: G. Ghibănescu, Cuzeştii (monografie istorică) (Bucureşti, 1912).

Giuglea 1936: Călătoriile călugărului Chiriac de la Mănăstirea Secul, publicate cu introducere şi adnotări de G. Giuglea (Bucureşti, 1936).

Ieromonahul Andronic 2015: Ieromonahul Andronic, Călătoria la Muntele Athos (1858–1859), editor Petronel Zahariuc (Iaşi, 2015).

Ieromonahul Ierothei 1863: Ieromonahul Ierothei de la Lavra Pecerska, Дневныя замѣтки во время путешествія по Свтымъ Мѣстамъ Востока (Kiev, 1863).

Iorga 1934: N. Iorga, Testamentele domniţei Elina Cantacuzino (Bucureşti, 1934).

Melchisedec 1884: Melchisedec, Mitropolitul Grigorie Ţamblac. Viaţa şi operele sale (Bucureşti, 1884).

Mihail 1986: P. Mihail, Un manuscris inedit al Vieţii lui Grigorie Ţamblac. Manuscriptum, 17/4/, 1986, 39-49.

Negrei, Danilov 2013: I. Negrei, M. Danilov, Mănăstirea Noul Neamţ. În: Mănăstiri şi schituri din Republica Moldova (Chişinău, 2013), 469-505.

Ovcinicova-Pelin 1989: Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS. Colecţia Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamţ (sec. XIV-XIX), alcătuitor V. Ovcinicova-Pelin (Chişinău, 1989).

Patriarhul Daniel 2008: Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Călătorind cu Dumnezeu. Înţelesul şi folosul pelerinajului (Bucureşti, 2008).

Pelin 2014: Paisianismul în contextual cultural şi spiritual sud-est şi est european (sec. XVIII-XIX). Ediţie îngrijită de Andrei Eşanu şi Valentina Eşanu (Chişinău, 2014).

Poştarencu 1994: D. Poştarencu, Mănăstirea Noul Neamţ (Chişinău, 1994).

Proschinitar 1852: Proschinitar sau Închinător. Adică descrierea Cetăţii Ierusalim şi a toată Palestina (Bucureşti, 1852).

Rosetti 1940: R. Rosetti, Ramilia Rosetti II. Celelalte ramuri (Bucureşti, 1940).

Schiarhimandritul Andronic 2007: Schiarhimandritul Andronic (Popovici), duhovnicul şi stareţul Mănăstirii Noul Neamţ, Aduceri aminte (1820–1892), apare cu binecuvântarea Prea Sfinţitului Dorimedont (Mănăstirea Noul Neamţ, 2007).

Sviatogoreţ 1854: Serafim Sviatogoreţ (Vesnin), Путеводитель по Св. Горя Атонской и указатель ея святынь и прочихъ достопамятностей (Sankt Petersburg, 1854).

Zahariuc 2015 (1): P. Zahariuc, Călătoria ieromonahului Chiriac din Mănăstirea Secu la Muntele Athos (1840–1841). Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", S. N., istorie, LXI, 2015, 249-264.

Zahariuc 2015 (2): P. Zahariuc, Introducere, la Ieromonahul Andronic, Călătoria la Muntele Athos (1858–1859), editor Petronel Zahariuc (Iaşi, 2015).

Zahariuc 2016: P. Zahariuc, Sur le hiéromoine Andronic des monastères de Neamţ et de Secu et sur son voyage au Mont Athos (1858–1859). Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", S. N, istorie, LXII, 2016, 151-197.

Zahariuc 2017 (1): O contribuţie la istoria mănăstirii Neamţ. Două izvoade cu odoarele ei (1800 şi 1856). Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", 54, 2017, 335-369.

Zahariuc 2017 (2): P. Zahariuc, Din corespondenţa unui călugăr român la Muntele Athos în secolul al XIX-lea: Maxim hagiul. În (Ed. P. Zahariuc) Relaţiile românilor cu Muntele Athos şi cu alte Locuri Sfinte (sec. XIV-XX). In honorem Florin Marinescu (Iaşi, 2017), 183-256.

REGELE SFÂNT AL FRANŢEI: LUDOVIC AL IX-LEA (1226–1270)

Pavel COCÂRLĂ

Saint King of France: Louis IX (1226–1270)

Summary

In the article is analyzed briefly the life and the activity of the French King Louis the 9th, whose reign had important consequences for the further history of France. Especially due to the continuation of the unification of the country, and improvement of the legislative and administrative systems, and foundation of the Parliament. In the article is emphasized the fact that he was a true christian, this is why he organised and got involved in two crusades. The goals of these crusades was to release the Holy Sepulchre and to spread Christianity in the muslim world. Purposes which were proven to be impossible to achieve.

Keywords: *truce, campaign, chapel, knight, canonization, ceremony, christian, crusade, muslim, nobility, reforms, revolts, adviser, vassal.*

Începând cu formarea Regatului Francilor (sec. VI) şi până la Revoluţia Franceză din 1789, în istoria acestei ţări s-au perindat un şir de regi, a căror domnie a lăsat o anumită amprentă asupra istoriei regatului. Dintre monarhii care s-au perindat la cârma Franţei în Evul Mediu, un loc aparte îi aparţine lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1270) (supranumit aşa pentru că era un apărător activ al Bisericii, un creştin evlavios până în măduva oaselor), cunoscut publicului de cititori în special pentru organizarea şi participarea la Cruciada a VII-a (1248–1250/1254) şi Cruciada a VIII-a (1270).

În Evul Mediu se considera că regele îl reprezintă pe Dumnezeu şi că el conducea ţara în numele lui Hristos. *Christus rex* era un *rex gloriae*, a cărui împărăţie nu se găseşte în această lume (Dicţionar 2002, 644). Creştinii credeau că după miruire regele devenea sfânt şi că doar după aceea el beneficia din plin de prestigiul său religios. Tot din aceste considerente imaginea tradiţională de vindecător a lui Hristos a susţinut credinţa într-un rege taumaturg (Dicţionar 2002, 645). Consideraţi taumaturgi, regii Franţei şi ai Angliei vindecau bolnavii de adenită tuberculoasă (scrofule)[1] numai prin simpla atingere cu degetele.

Regii Franţei au exercitat „din mila lui Dumnezeu" această putere, până la domnia lui Ludovic al XVI-lea (1774–1792). Mii de bolnavi din cele mai îndepărtate colţuri ale regatului se îmbulzeau pentru a fi atinşi şi vindecaţi de regele Franţei

[1] Scrofule – formă particulară a tuberculozei caracterizată prin alterarea pielii şi a mucoasei, prin umflături ganglionare supurând.

(Mousnier 2000, 67). Analizând natura sacră şi puterea taumaturgică a regilor din secolul al XII-lea, clericul englez de origine franceză – Pierre de Blois, trăgea următoarea concluzie: „Regele este sfânt; el este Hristosul Domnului, nu degeaba a primit taina ungerii…" (Mousnier 2000, 67).

Monarhii epocii medievale îşi asumau uneori numele regilor Vechiului Testament. Cel mai des utilizat nume era cel al lui David. Astfel, Carol cel Mare (768–814), mai era numit un nou David, iar Ludovic al IX-lea cel Sfânt – un nou Iosua (Dicţionar 2002, 645). Se considera că regele medieval moşteneşte o dublă imagine: acea de rege şi acea de mare preot.

Însă în scara ierarhică a societăţii medievale regele se afla pe o treaptă inferioară împăratului şi papei de la Roma: un rege nu putea deveni împărat dacă nu era încoronat de papa. El putea deveni conductor al regatului doar după ritualul ungerii şi al încoronării.

În viziunea lui Jacques Le Goff, regele Evului Mediu poate fi analizat în ceea ce priveşte religia sub diferite aspecte. Cunoscutul istoric francez scria că „Trebuie să se facă distincţia între regele *sacru,* ale cărui persoană şi funcţie sunt de natură supranaturală, regele – *preot* sau *regele cleric,* care ar ocupa, evident, un loc de frunte în ierarhia bisericească, regele *taumaturg,* înfăptuind miracole fără a fi realmente un sfânt, şi în sfârşit, regele *sfânt,* fie că e vorba de un rege proclamat astfel de *vox populi* şi recunoscut ca atare de Biserică, fie că e vorba despre un rege canonizat în mod oficial de aceasta din urmă" (Dicţionar 2002, 649).

Regii din Evul Mediu erau consideraţi capii ierarhiei feudale. Regele nu putea fi vasalul nimănui. Calitatea lor de suzerani supremi le dădea numeroase mijloace pentru a-şi întări puterea şi de a o putea transmite prin ereditate. Din aceste considerent, în Franţa moştenirea tronului s-a făcut doar pe linie masculină, ceea ce a evitat trecerea regatului sub o domine străină în cazul în care fiica moştenitoare s-ar fi căsătorit cu un principe străin. Tronul regal era transmis fiului mai mare, iar principii şi principesele de sânge au trebuit să se mulţumească, încă din secolul al XII-lea, cu apanaje[2].

La creşterea influenţei regelui în Franţa (sec. XII–XIII) a contribuit şi renaşterea dreptului roman, care atribuia regilor toate puterile împăraţilor romani. Astfel, juristul francez Philippe de Beaumanoir (mort la 7 ianuarie 1296) scria între anii 1280 şi 1283 următoarele: „Regele este suveran asupra tuturor seniorilor"; „numai el poate să emită ordonanţe"; „Justiţia laică îi aparţine în întregime"; „el poate opri un război privat", „are în grijă bisericile"; „asentimentul său este necesar pentru a transforma un oraş într-o comună" (Mousnier 2000, 68).

Ludovic al IX-lea era comunicabil, de statură înaltă, simpatic, vesel şi ascuţit la minte. El era un om simplu şi nu iubea eticheta oficială de la curte; el cheltuia sume mari de bani pentru procurarea cailor şi câinilor.

Acest rege al Franţei a fost un creştin adevărat. Credinţa lui Ludovic al IX-lea se manifesta, în primul rând, în iubirea lui Dumnezeu şi a lui Iisus Hristos, iar baza ei o constituia credinţa şi învăţătura Bisericii. De altfel, în Evul Mediu majoritatea absolută

---

[2] Apanaj (fr. apanage, din latina târzie *appano* – a asigura / a aproviziona cu pâine). Apanajul era o parte din moştenire acordată de regele Franţei unuia dintre fiii săi mai mici. Apanajul era un ansamblu de fiefuri, de domenii şi de drepturi care puteau să cuprindă un principat omogen.

a populaţiei era creştină: dacă un locuitor al satului sau al oraşului nu frecventa sistematic biserica, sau dacă hulea religia creştină, el era considerat eretic, dat pe mâna inchiziţiei şi ars pe rug. După cum sublinia Jacques Le Goff, „În această societate dominată, pătrunsă de religie până în cele mai intime ţesuturi, evident că modelul era definit prin religie şi, înainte de toate, prin cea mai înaltă expresie a ştiinţei religioase, teologia" (Le Goff 1999, 7). „Cel puţin – scria acelaşi autor – până în secolul al XIII-lea şi chiar până la sfârşitul perioadei pe care o avem în vedere (până în sec. XV, *n.n.*), nu întâlnim în texte decât un număr infim de negatori ai existenţei lui Dumnezeu" (Le Goff 1999, 7).

Că Ludovic al IX-lea era un om deosebit de religios aflăm din opera amplă a cronicarului de la curtea regală – Jean de Joinville, care era în acelaşi timp şi unul dintre cei mai buni prieteni ai regelui. Iată ce a scris acest cronicar despre împărţirea justiţiei de către Ludovic cel Sfânt:

„Acest bărbat sfânt îl iubea pe Dumnezeu din toată inima şi îl urma în toate treburile sale şi aceasta s-a manifestat prin faptul că, aşa cum Dumnezeu a murit din dragoste pentru poporul său, aşa şi el şi-a pus de câteva ori viaţa în pericol din dragoste pentru poporul său…"

Deseori vara, după liturghie, mergea în pădurea de la Vincennes, se aşeza la rădăcina unui stejar şi ne punea să ne aşezăm în jurul lui. Toţi cei care aveau vreo pricină veneau la el să-i vorbească, fără să fie împiedicaţi de vreun străjer sau de altcineva. Şi el îi întreba: „Este oare aici vrăjmaşul acestui om?". Vrăjmaşii se ridicau. „Tăceţi, – spunea regele, – vom rezolva pricinile voastre rând pe rând".

„L-am văzut de multe ori vara ducându-se la audienţă în grădina din Paris. Era îmbrăcat în rochie de camelotă, deasupra purta un pieptar de lână şi umărare din mătase neagră; pe cap nu avea scufie.

Părul-i era bine pieptănat şi acoperit cu o pălărie din puf de lebădă. El poruncea să se aştearnă covoare pe pământ pentru ca noi să ne putem aşeza în jurul lui: tot poporul care avea nevoie de rege stătea de jur-împrejur. Şi el rezolva pricinile în acelaşi fel, întocmai ca în pădurea de la Vincennes despre care am mai spus" (Cocârlă 2003, 284-285).

Ludovic al IX-lea se manifestă ca un om credincios şi în textul intitulat „Învăţătura regelui către fiu", care conţine recomandări alcătuite de rege pentru prinţul moştenitor ca testament de stat. Iată câteva puncte din acest text:

1. Dragul meu fiu, primul lucru pe care te învăţ: să se umple inima ta de dragoste pentru Dumnezeu; fără aceasta nimeni nu te poate mântui.

[…]

9. Supraveghează, ca în jurul tău toţi să fie oameni buni, clerici sau mireni, şi intră în vorbă mai des cu ei, evită societatea celor răi.

10. Ascultă cu plăcere predica pentru popor şi pentru sine şi fii sârguincios la rugăciune şi iertare.

[…]

12. Să nu îndrăznească nimeni în prezenţa ta să pronunţe cuvinte de ispită şi păcat, dar şi singur nu bârfi în spatele altuia în dauna lui.

13. Nu suferi ca în prezenţa ta să se spună vorbe necuviincioase despre Dumnezeu sau sfinţi şi să rămână fără răsplata imediată.

[…]

18. Depune toată stăruinţa ca sub conducerea ta să trăiască în pace şi adevăr oamenii tăi şi supuşii tăi, în aceeaşi măsură călugării şi toţi oamenii Bisericii.

[…]

23. Războaiele şi neînţelegerile, atât ale tale, cât şi ale supuşilor tăi, potoleşte-le cât mai repede…".

24. Străduite-te să dispui de prevot[3] şi baili[4] buni şi interesează-te mai des despre ei şi despre cei din palatul tău, cum se poartă ei" (Cocârlă 2003, 285-286).

Unele informaţii suplimentare despre Ludovic IX aflăm din cronica lui Salimbene – călugăr italian din ordinul franciscanilor.

„Acest rege, – a scris Salimbene, – era subţirel şi zvelt, uscăţiv şi înalt, avea faţa de înger şi milostiv la înfăţişare. El mergea spre biserică nu în haina regală somptuoasă, ci în haină de pelerin cu traista şi toiagul la gât, care se înălţa frumos pe umerii regelui. În timpul procesiunii regele nu era pe cal: el mergea pe jos. Pe rege îl însoţeau fraţii săi drepţi – trei comiţi, dintre care primul se numea Robert, iar ultimul era Carol. Ei mergeau smeriţi după el" (Грацианский 1938, 26).

În 1248 Ludovic al IX-lea a venit în oraşul Sens, unde în iunie a aceluiaşi an a avut loc adunarea capitulului[5] ordinului franciscanilor, la care regele Franţei a făcut un apel la cruciadă. Persoanele care îl cunoşteau mai îndeaproape pe Ludovic al IX-lea ştiau că regelui îi place să mănânce ştiucă. Unul dintre călugări a decis să-i facă o surpriză regelui. După cum scrie Salimbene, „la ieşirea lui Ludovic IX din biserică paracliserul bisericii i-a oferit regelui în dar o ştiucă mare în apă dintr-o covată de molid, în care se spală şi se scaldă copiii când sunt încă în leagăn. Atât de scumpă şi preţioasă este ştiuca în Franţa!". Din cronica lui Salimbene mai aflăm că în aceeaşi zi regele a stat la masă împreună cu fraţii săi (Грацианский 1938, 27).

Ludovic cel Sfânt era fiul regelui Ludovic al VIII-lea (1223–1226) şi al Blancăi de Castilia. El s-a născut la 25 aprilie 1214 în localitatea Poissy, la 30 kilometri de Paris. Viitorul rege prefera să fie numit Ludovic de Poissy. După moartea lui Ludovic al VIII-lea (8 noiembrie 1226), având doar vârsta de 12 ani, acest copil a fost sacrat rege (29 noiembrie 1226), adică la douăzeci şi una de zile după moartea tatălui său, cu numele de Ludovic al IX-lea.

Această ceremonie deosebit de importantă în viaţa unui rege din Evul Mediu a avut loc cu unele deosebiri comparativ cu încoronarea predecesorilor săi. Una dintre deosebiri a fost încoronarea rapidă cauzată de teama ca nu cumva în regat să apară

---

[3] Prevot (din fr. *prévot*, din lat. *prepositus* – supraveghetor. Agent, slujbaş regal care exercita puterea administrativ-judiciară în distrctele Franţei medievale.

[4] Baile (din lat. bajulus – mesager). Persoană care mai întâi era un mesager, apoi administrator (înzestrat cu funcţii judecătoreşti) al unui district de pe domeniul regal sau seniorial în regiunile de nord ale Franţei (sec. XII-XIII).

[5] Organ al conducerii colegiale în mănăstirile şi ordinele călugăreşti în Biserica Catolică.

un vacuum politic, ceea ce putea genera un haos, o reluare a luptei pentru putere între baronii regatului.

O altă deosebire constă în aceea că la vârsta de 12 ani Ludovic n-a fost ridicat oficial la rangul de cavaler, deşi, conform tradiţiei, monarhul regatului francez trebuia să fie în primul rând un rege-cavaler.

Ultima deosebire substanţială a încoronării lui Ludovic al IX-lea a fost lipsa la această ceremonie a elitei nobiliare atât a celei bisericeşti, cât şi a celei laice. De altfel, arhiepiscopii şi reprezentanţii marii nobilimi au fost invitaţi de către Blanca de Castilia să participe la încoronarea care, conform tradiţiei, avea loc la Reims, deoarece prezenţa lor ar fi dat ceremoniei un aspect mai fastuos. Cronicarii englezi au afirmat că o bună parte dintre seniorii invitaţi la ceremonie i-au cerut Blancăi de Castilia să elibereze deţinuţii din cetatea Luvr-ului (printre care comitele de Flandra şi comitele Gotfrid de Bouillon, deţinuţi în cetate după bătălia de la Bouviné (1214). Se consideră că refuzul Blancăi de Castilia de a le satisface cerinţele seniorilor ar fi fost una dintre cauzele lipsei unei părţi a baronilor la această ceremonie (Лe Гоффф 2001, 78-79).

Tentativele antiregale. Folosindu-se de faptul că regele era minor, împotriva lui s-au ridicat marii feudali din Bretagne, Flandra şi Champagne, sperând să-şi restabilească poziţiile lor de odinioară în regat. Dar speranţele lor au fost spulberate de mama regentă – Blanca de Castilia (o femeie îndrăzneaţă), care îndată după moartea soţului a luat cârmuirea regatului în mâinile ei, fiind ajutată de cardinalul Roman de Saint Ageliu şi de trei episcopi. Blanca de Castilia avea dreptul să cârmuiască în numele tânărului rege, deoarece ea a fost desemnată ca regentă de muribundul Ludovic al VIII-lea (Favier 2000, 165).

Tendinţa consolidării poziţiei regelui nu era pe placul marii nobilimi, care a început o campanie de defăimare a lui Ludovic al IX-lea. Reprezentanţii marii nobilimi afirmau că regele e un adolescent, iar mama lui este o străină, care nu are în Franţa nici rude, nici prieteni. În 1227, adunaţi la Corbeil, aceştia au hotărât să-l prindă pe rege doar pentru a-l despărţi de mamă-sa şi de sfetnicii ei, să-l transforme pe rege în ostaticul lor şi să conducă ţara în numele lui. În acest timp regele se întorcea cu mamă-sa din oraşul Vendôme spre Paris prin Orléans. Dar lângă localitatea Montlhéry calea spre Paris a lui Ludovic al IX-lea a fost blocată de către nobili. Dar tânărul rege, care avea doar 13 ani, nu s-a pierdut cu firea. După cum scrie Jean de Joinville, aflându-se la Montlhéry, regele i-ar fi spus prietenului său că „nici el şi nici mama sa nu vor reveni la Paris până când parizienii nu vor trimite după ei oameni înarmaţi". După aceasta, dacă e să credem lui Jean de Joinville[6] (Лe Гоффф 2001, 364-366), drumul de la Montlhéry până la Paris era împânzit de oameni înarmaţi şi neînarmaţi care i-au asigurat regelui revenirea la Paris (Лe Гоффф 2001, 82-84).

În 1228, în al doilea an al domniei lui Ludovic al IX-lea, nobilii s-au răsculat din nou împotriva regelui. Dar susţinut de vasalii săi, regele a întreprins în 1230 două campanii împotriva nobililor din vestul Franţei şi una în partea de est a regatului. Acestea au fost primele campanii militare conduse de tânărul rege (Лe Гоффф 2001, 84).

---

[6] Cercetătorii care au analizat detaliat Cronica lui Jean de Joinville *Histoire de Saint Louis* au ajuns la concluzia că critica acestuia este cea mai aproape de adevăr.

Mai târziu, în 1241, Hugues de Lusignan a antrenat într-o nouă revoltă antiregală baronii din regiunile din sudul şi vestul Franţei. Însă în anul următor (1242) Ludovic al IX-lea a pus capăt rapid acestei revolte.

Ludovic al IX-lea a primit o educaţie aleasă[7] (Лe Гоффф 2001, 392), ceea ce se datorează în primul rând mamei sale, deoarece, după tradiţiile medievale, mama îşi educa copilul până la vârsta adolescenţei, iar apoi băiatul însuşea arta militară. Conform tradiţiei, începând cu perioada Carolingiană (sec. VIII), viitorul rege trebuia să fie un om cărturar şi bine educat din punct de vedere moral şi religios, gata să apere Biserica şi să se conducă de sfaturile ei. În opera „Policraticus" (1159), englezul Ioann de Salisbury scria că „Regele necărturar e ca şi un măgar încoronat" (Лe Гоффф 200, 30).

Blanca de Castilia a avut grijă ca fiul ei să fie în primul rând un om religios. Ea îi amintea frecvent fiului să nu separe slujirea către Dumnezeu de cârmuirea regatului. Blanca de Castilia considera că supunerea şi ascultarea faţă de Dumnezeu şi interesul faţă de regat e una şi aceeaşi datorie (Лe Гоффф 200, 537). De aceea nu-i întâmplător faptul că, în timpul domniei lui Ludovic al IX-lea, papa Grigore al IX-lea (1227–1241) a instituit în 1233 inchiziţia, iar Ludovic al IX-lea a fost primul rege al Franţei care a căznit ereticii condamnaţi de această instituţie (Лe Гоффф 200, 49). De altfel, deşi Ludovic al IX-lea purta titlul de rege, atât până la majorat, cât şi după, Regatul Franţei a fost condus, de fapt, de Blanca de Castilia până la moartea ei (1252).

Pe parcursul vieţii sale, Ludovic al IX-lea a rămas un creştin devotat cu trup şi suflet Bisericii. El participa zilnic la slujbele din biserică şi manifesta un interes sporit pentru ceremoniile religioase. Afară de aceasta, Ludovic al IX-lea prefera să cumpere diferite obiecte legate direct sau indirect de viaţa lui Iisus Hristos. În 1238 Ludovic al IX-lea a cumpărat o coroană de spini despre care se credea că „…fusese purtată de Iisus pe cruce" şi care fusese furată din Constantinopolul bizantin de către oştenii care au participat la cruciada a patra (1202–1204, cruciadă finalizată cu jefuirea capitalei Imperiului Bizantin) şi vândută mai apoi de conducătorul sărăcit ai Imperiului Latin Romania (Asbridge 2011, 404). Folosindu-se de faptul că împăraţii de la Constantinopol aveau nevoie de bani, Ludovic al IX-lea a continuat să cumpere de la aceştia obiectele considerate sfinte şi legate de chinurile lui Hristos. În 1241 Ludovic al IX-lea a cumpărat o bucată mare de lemn considerată că era din Crucea Adevărată, Sfântul – burete – de mare (pe care se spune cum că călăii îi aduceau lui Hristos răstignit pe cruce oţet în loc de apă) şi vârful suliţei cu care (conform tradiţiei), Longhin, i-a străpuns lui Hristos coastele.

Deoarece capela Sfântului Nicolai de lângă palatul regal era prea modestă pentru comorile procurate de rege, din iniţiativa lui Ludovic al IX-lea, în 1242 a început construcţia unei noi capele magnifice în centrul Parisului, care urma să adăpostească relicvele Patimilor lui Hristos. Astfel, a luat naştere Capela Sfântă – o capodoperă impunătoare a stilului gotic[8]. Sfinţirea festivă a acestei construcţii a avut loc la

---

[7] Cronicarul Guillaume de Saint-Pathus scria că regele era obişnuit să se adreseze cu toţi la *Dumneavoastră*, chiar şi cu slugile sale.

[8] Numele arhitectului principal şi al ajutorilor lui nu se cunoaşte.

26 aprilie 1248, cu două luni înainte de plecarea lui Ludovic al IX-lea în cruciada a VII-a (1248–1250/ 1254).

Fraţii şi sora lui Ludovic al IX-lea. La începutul domniei, Ludovic al IX-lea avea trei fraţi: primul – *Robert*, născut în 1216, care a fost omorât în Egipt în timpul luptei pentru Mansurah (1250); al doilea – *Alphons*, născut în 1220, mort în Italia în timp ce se întorcea din Cruciada din Tunis (1271), şi fratele al treilea – *Carol*, născut în 1226 / 1227, care a devenit în 1265 rege al Neapolitaniei şi Siciliei. El a murit în 1285, după ce în 1282 a pierdut Sicilia în urma răscoalei antifranceze cunoscută în istorie sub denumirea de „Vecerniile siciliene" (История 1970, 192-1930).

Ludovic al IX-lea a avut o singură soră – Isabella, născută în 1223. Conform tradiţiei, la căsătorie, fetele regelui primeau nu pământ, ci o anumită sumă de bani (apanaj). Deşi Isabella a fost cerută în căsătorie de unii fii de monarhi, ea nu dorea să se căsătorească, iar Ludovic al IX-lea n-o silea să facă acest pas important în viaţa ei.

Ca şi Ludovic al IX-lea, Isabella a primit o educaţie religioasă aleasă. La rugămintea ei, Ludovic al IX-lea a construit în localitatea Lonchone o mănăstire pentru femei, finisată în 1259. În 1263 Isabella a plecat la această mănăstire în care a şi murit (1269) înainte de cea de a doua cruciadă organizată de fratele ei (Ле Гофф 2001, 550).

Ludovic al IX-lea considera că, în calitate de uns al lui Dumnezeu, el trebuie să fie în primul rând un luptător pentru adevăr şi pacificator. El credea că regele are câteva funcţii de bază, şi anume:

Prima funcţie a regelui trebuia să fie, în viziunea lui, cea de arbitru principal în instanţa judecătorească. De altfel, papa de la Roma Bonifaciu al VIII-lea (1294–1303) îl aprecia pe regele Franţei ca pe un bun judecător, ca pe un rege care îi asculta pe oamenii simpli şi, în primul rând, pe cei săraci şi pe orfani. Regele Franţei dădea indicaţii instanţelor judiciare ca acestea să le facă dreptate celor implicaţi într-un proces. Imitând pe Dumnezeu, Ludovic al IX-lea manifesta uneori milostivire faţă de unii acuzaţi. Se spune că regele Franţei era, în general, un judecător corect, care aplica pedepsele după merite.

În acelaşi timp, Ludovic al IX-lea era foarte sever cu blasfematorii, mai ales cu cei care îl huleau pe Dumnezeu. Se spune că, aflându-se în Cezareea, Ludovic al IX-lea a poruncit să fie legat de stâlpul infamiei un blasfemator aurar (Ле Гофф 2001, 485-487).

A doua funcţie importantă a regelui era, în viziunea lui Ludovic al IX-lea, de a menţine pacea în ţară. El era împotriva războaielor, pentru că acestea erau, în viziunea lui, o sursă de neadevăr şi de păcate. De aceea Ludovic al IX-lea se străduia să nu admită izbucnirea războiului în regatul său. El îi sfătuia pe fiii săi să nu poarte războaie nici cu o ţară a creştinilor, iar dacă se vor isca conflicte cu cineva, să caute mijloace paşnice de rezolvare a acestora. În acelaşi timp, regele Franţei considera că a purta război cu „necredincioşii" nu-i păcat. De aceea Ludovic al IX-lea era de părere că reluarea şi continuarea cruciadelor nu poate fi condamnată (Ле Гофф 2001, 488-491).

A treia funcţie (care nu este conturată clar de către cronicarii vremii) era, după părerea lui Ludovic al IX-lea, ca regele să aibă grijă de producerea bunurilor materiale în regatul său. Se spune că, în timpul încoronării, Ludovic al IX-lea îl ruga pe Dumnezeu să-i dea regatului Franţei abundenţă, înflorire şi progres în ţară.

Sub aspect politic, domnia lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt este apreciată în linii majore în istoriografia franceză ca o perioadă a decăderii influenţei principilor teritoriali şi a intensificării procesului de lichidare a fărâmiţării feudale, început încă în primele decenii ale sec. al XIII-lea (Favier 2000, 165-173).

Una dintre cele mai complicate probleme politice care trebuia rezolvată de către Ludovic al IX-lea era restabilirea relaţiilor de bună vecinătate cu regele Angliei Henric al III-lea (1216–1272). Deoarece Henric al III-lea a fost lipsit de Filip al II-lea August (1180–1223), bunelul lui Ludovic al VIII-lea, de o bună parte a posesiunilor funciare în partea de sud-vest a Franţei, regele Angliei tindea să recapete măcar o parte a acestor posesiuni.

Reprezentantul lui Henric al III-lea pe continent era fratele lui, Richard de Cornwall. În aprilie 1227, între Henric al III-lea şi Ludovic al IX-lea a fost încheiat primul armistiţiu, iar mai apoi, Henric al III-lea a cerut ca între cele două părţi să fie încheiat al doilea armistiţiu oficial, ceea ce s-a şi făcut în luna mai a aceluiaşi an. Aceasta a fost una dintre primele victorii ale lui Ludovic al IX-lea în tendinţa de a menţine posesiunile regale ale Franţei. Definitiv însă acest subiect al relaţiilor anglo-franceze a fost rezolvat prin tratatul de la Paris semnat la 28 mai 1258, tratat care punea capăt unui secol de conflicte: Henric al III-lea renunţa definitiv la partea cea mai importantă a moştenirii plantagenete, păstra Guyenne, o parte din Quercy, Périgord, Limouzin şi Saintonge şi depunea, pentru toate aceste regiuni, omagiul lui Ludovic al IX-lea (Favier 2000, 168).

Sub aspect economic, secolul al XIII-lea se caracterizează în istoria Franţei prin formarea şi dezvoltarea intensă a oraşelor (care susţineau forţele cointeresate în centralizarea puterii de stat), a agriculturii şi a comerţului. Încă la sfârşitul secolului al XII-lea, drumurile, pieţele şi trecătorile erau apărate de regi, duci, comiţi etc. Toate acestea au condus la schimbarea situaţiei economice şi politice din ţară. Analizând evoluţia economică a regatului francez în timpul domniei lui Ludovic cel Sfânt, cunoscutul istoric francez Jean Favier apreciază perioada domniei lui Ludovic al IX-lea ca „vârstă de aur" a economiei medievale a regatului (Favier 2000, 202-206).

Tot în timpul domniei lui Ludovic al IX-lea apar universităţile, se răspândeşte limba latină (limba de comunicare internaţională în Evul Mediu), are loc formarea limbii naţionale. Reprezentanţii administraţiei regale au început a scrie în limba franceză, iar Ludovic al IX-lea a fost primul rege al Franţei care vorbea în limba poporului (Larousse 2006, 306-310).

Pe lângă laudele aduse lui Ludovic al IX-lea pentru prosperarea Franţei, Jean de Joinville, care l-a cunoscut mult timp îndeaproape pe rege, a descris în opera sa şi unele neajunsuri ale monarhului.

Unul dintre acestea era, în opinia lui Jean de Joinville, faptul că regele nu cunoştea în detalii manierele de comportare a unui monarh şi că din această cauză uneori nu respecta comportamentul de care trebuia să se conducă un monarh, un om cu o purtare ireproşabilă.

În rândul al doilea, Jean de Joinville considera că în timpul campaniei militare un rege trebuie să fie mai cumpătat, mai reţinut, să nu ia decizii pripite. Cronicarul a dezaprobat riscul manifestat de rege atunci când cruciaţii au ajuns în Egipt: în timpul

debarcării Ludovic al IX-lea s-a aruncat dintr-o dată în apă (fără să fie apărat de cineva) şi cum numai a văzut sarazinii (arabii) a pornit în grabă spre ei în apa care-i ajungea până la piept.

În rândul al treilea, Jean de Joinville a dezaprobat manifestarea peste măsură a suferinţei şi tristeţii lui Ludovic al IX-lea când acesta a aflat că i-a decedat mama. Jean de Joinville sublinia că în toate lucrurile trebuie să fie o măsură pe care s-o respecte şi regele.

Al patrulea neajuns al regelui era, în viziunea cronicarului, comportamentul uneori peste măsură de aspru cu cei pe care trebuia să-i pedepsească. În acelaşi timp, Jean de Joinville nu uită să menţioneze că cruzimea regelui se manifesta mai ales faţă de cei care îl huleau pe Dumnezeu (Лe Гоффф 2001, 374-376).

Ludovic al IX-lea şi muzica. Nu se cunoaşte cu certitudine dacă Ludovic al IX-lea a iubit muzica. Se ştie însă că în fiecare zi regele le cerea capelanilor şi clericilor să-i cânte messa. Capela regală, pe care Ludovic al IX-lea a transformat-o în instituţie, îl înconjura cu cântece bisericeşti chiar şi în timpul călătoriilor. Pe de altă parte, regele era indiferent faţă de cântecele laice şi nu iubea să le asculte atunci când acestea erau cântate în prezenţa lui (Лe Гоффф 2001, 433).

Ludovic al IX-lea şi cartea. Se cunoaşte că Ludovic al IX-lea iubea în special cărţile religioase. Sub impresia bibliotecii din lumea musulmană, el a fondat, după cruciada a VII-a, o bibliotecă a cărţilor religioase, în special – a Părinţilor Bisericii. După ce citea o carte, el o dădea s-o citească apropiaţilor săi de la curte, considerând că aceştia au nevoie de o educaţie creştină serioasă.

Ludovic al IX-lea şi vânătoarea. În mod tradiţional, începând cu Clovis (465/466–511) şi terminând cu domnia lui Ludovic al XVI-lea (1774–1792), regii Franţei se ocupau cu vânătoarea. Unul dintre regii activi în acest sens a fost Filip al II-lea August (1180–1223), care dorea să transforme pădurea de la Vincennes într-un teren prielnic pentru vânat. Spre deosebire de alţi monarhi, Ludovic al IX-lea nu prefera să se ocupe cu vânătoarea.

Conflictul cu episcopul din oraşul Boves. Una dintre problemele apărute la începutul domniei lui Ludovic al IX-lea a fost conflictul cu episcopii din regat în problema jurisdicţiei, problemă în care Ludovic al IX-lea s-a manifestat ca stăpân al regatului Franţei. De rând cu puterea bisericească şi duhovnicească, pe care episcopii deseori o împărţeau cu regele, ei mai dispuneau şi de putere laică şi judecătorească, – putere pe care ei şi-o închipuiau ca o continuare a funcţiei episcopale.

În anul 1230, între Ludovic al IX-lea şi arhiepiscopii de Rouen şi Reims existau divergenţe referitor la problema jurisdicţiei, dar cel mai răsunător a fost conflictul regelui cu episcopul de Boves, Milon de Nanteile, ales în această funcţie în 1217. În timpul unei întâlniri a reginei – mame şi Ludovic al IX-lea cu Milon de Nanteile, episcopul i-a cerut regelui să nu se mai ocupe cu lucrul care, în viziunea lui, nu se referea la jurisdicţia regală, ci la jurisdicţia episcopală. Regele i-a răspuns episcopului că se va ocupa personal de acest lucru în oraşul Boves, şi a mai adăugat: „O să vedeţi, ce o să fac eu". După ce a pronunţat aceste cuvinte, Ludovic al IX-lea a întreprins următoarele măsuri: a arestat o parte a locuitorilor pe care la început i-a închis în pieţele

cu acoperiş, pe care le-a transformat în închisori, dispunând mai apoi să fie construite închisori noi. Apoi 15 case care aparţineau locuitorilor ce s-au făcut de ruşine au fost demolate în mod festiv. În plus, regele ar fi dispus ca 1500 de locuitori ai oraşului să fie mutaţi cu traiul la Paris.

Regele s-a aflat în acest oraş timp de 4 zile. Conform unui acord încheiat anterior între regele Filip al II-lea August (1180–1223) şi episcopul de Boves, ultimul îi plătea regelui 100 de livre pariziene. Sub pretext că această vizită era extraordinară, Ludovic al IX-lea a cerut de la episcop 800 de livre, dar acesta l-a rugat pe rege să amâne termenul de plată. Drept răspuns, Ludovic al IX-lea l-a lipsit îndată pe episcop de putere laică, adică de sursele de venituri. Apelul după ajutor al episcopului de Boves către alţi episcopi şi către papa de la Roma n-a dat niciun rezultat. După acest conflict, judecata regală a devenit treptat superioară judecăţii episcopale. În anii ’40 ai secolului al XIII-lea, prioritatea judecăţii regale asupra judecăţii episcopale nici nu se mai punea în discuţie (Лe Гофф 2001, 95-97).

Căsătoria lui ludovic al IX-lea. Conform tradiţiei, regii din Franţa se căsătoreau când erau consideraţi maturi. Anul în care Ludovic al IX-lea a fost recunoscut matur nu se cunoaşte cu exactitate: unii cercetători sunt de părere că regele s-a căsătorit în anul 1234, când a împlinit 20 de ani; alţii – că regele Franţei s-a căsătorit în anul 1235, când Ludovic al IX-lea a împlinit 21 de ani[9]. În 1233 Ludovic avea deja 19 ani, dar nu era nici cel puţin logodit. Printre persoanele din anturajul regelui au început să apară bârfeli. Se admite că Blanca de Castilia cârmuia cu iscusinţă regatul şi că ea ar fi hotărât să prelungească perioada tutelei asupra fiului. Ea se străduia să amâne încheierea unei căsătorii a fiului, temându-se ca acest eveniment să nu slăbească influenţa ei asupra regelui şi să limiteze participarea ei la conducerea regatului.

Pe de altă parte, atât regina-mamă, cât şi sfetnicii de la curtea regală, trebuiau să ţină cont de faptul că căsătoria unui rege era un lucru foarte serios. Regelui trebuia să i se aleagă o soţie care ar fi provenit din rândurile marii nobilimi (ceea ce ar fi adus un beneficiu politic regalităţii) şi, ceea ce era deosebit de important, ca viitoarea regină să nască copii, mai ales băieţi.

Se spune că căsătoria lui Ludovic al IX-lea a fost încheiată la dorinţa acestuia. În calitatea de soţie a regelui fost aleasă Margareta de Provence – fiica lui Raimund Berengarie al V-lea, comite de Provence. Margareta avea 13/14 ani (Лe Гофф 2001, 104). Căsătoria a avut loc la 27 mai 1234. A doua zi după nuntă, la 28 mai 1234, tânăra soţie a fost încoronată. Ea i-a adus coroanei franceze pământurile din valea Rhonei (Mathieu-Rosay 1987, 135). Soţia lui Ludovic al IX-lea era o femeie credincioasă şi bine educată.

Primul copil Margareta l-a născut în 1240. În perioada de la 1240 până la 1260, regina a născut 11 copii de ambele sexe, raportul dintre genuri fiind aproximativ egal: 6 băieţi şi 5 fete (Лe Гофф 2001, 555-556). Trei copii ai lui Ludovic al IX-lea şi ai Margaretei au fost născuţi între anii 1250 şi 1253 pe pământul sfânt, când Margareta l-a însoţit pe Ludovic al IX-lea în cruciada a şaptea (Favier 2000, 175). Ea a decedat în 1295.

---

[9] Vârsta maturităţii regilor din Franţa a fost stabilită în 1375 de către regele Carol al V-lea (1364–1380).

Ludovic al IX-lea şi mongolii. În secolul al XIII-lea, hanii Hoardei de Aur au întreprins campanii de jaf în Rusia (pe care au impus-o la tribut), au invadat Ungaria şi partea de sud a Poloniei, iar în 1241 au ajuns la Cracovia şi în suburbiile Vienei. În urma acestor invazii, lumea creştină, inclusiv Franţa (unde mongolii erau numiţi *tartari*), a fost cuprinsă de groază. Se spune că într-o discuţie cu mamă-sa în 1241, Ludovic al IX-lea i-ar fi spus Blancăi de Castilia (cu referinţă la invaziile *tătarilor* asupra lumii creştine) că „…ori noi respingem năvala lor, ori de se va întâmpla să fim învinşi, vom trece la Dumnezeu ca nişte creştini adevăraţi sau martiri" (Ле Гофф 2001, 663).

Dorind să stabilească legături cu Marele Han, în 1245 papa Inocenţiu al IV-lea (1243–1254), iar apoi în 1249 şi în 1252 Ludovic al IX-lea, au trimis soli cu misiuni apostolice şi militare. Marele Han era rugat să cunoască mai bine credinţa creştină, pentru ca mai apoi să se convertească. Papa şi Ludovic al IX-lea sperau să încheie cu Marele Han o alianţa, ale cărei forţe militare urmau să atace pe două fronturi islamul şi Orientul Mijlociu (Larousse 2006, 311).

Dar demersurile întreprinse de Inocenţiu al IV-lea şi regele Franţei nu au dat niciun rezultat (Заборов 1980, 284). Hanul mongolilor nu numai cu nu avea de gând să se creştineze; el a cerut chiar ca Ludovic al IX-lea să i se supună. Ulterior, în timpul aflării în Orient, Ludovic al IX-lea a abandonat iluzia posibilităţii convertirii musulmanilor la creştinism.

Pregătirea Cruciadei a VII-a (1248–1250/1254). La 23 august 1244[10], sultanul Egiptului Al-Salih Eyyb Nadjim ad Din a recucerit Ierusalimul (Căzan 1990, 120). Oraşul a fost devastat în întregime, iar cei care n-au reuşit să se refugieze au fost în mare parte masacraţi. La propunerea lui Inocenţiu al IV-lea, în iunie–iulie 1245, la Lyon a fost convocat un conciliu la care s-a hotărât să fie pregătită o nouă cruciadă în Orient.

Ludovic al IX-lea concepea cruciada ca un act politic necesar pentru a încheia construcţia monarhică a Franţei. Afară de aceasta, începând cu regele Ludovic al VII-lea (1137–1180), toţi Capeţienii luptaseră în cruciadele împotriva sarazinilor sau albigenzilor (erezie din sudul Franţei în sec. XII-XIII, *n.n*.). Ludovic al IX-lea nu putea să facă excepţie: fiind o fire deosebit de evlavioasă, regele Franţei nu avea niciun motiv să nu participe la cruciadă. Documentele vremii arată foarte clar că regele Franţei s-a implicat energic în pregătirea pentru cruciada ulterioară (Asbridge 2011, 405).

Blanca de Castilia n-a susţinut intenţia fiului de a participa la cruciadă, deoarece în decembrie 1244 Ludovic al IX-lea s-a îmbolnăvit grav de febră şi a căzut la pat. Situaţia regelui s-a agravat atât de mult, încât apropiaţii lui aveau frică ca regele să nu moară. Jean de Joinville scrie în opera sa următoarele: „Într-o zi, situaţia regelui s-a agravat într-atât, încât una dintre femeile care îngrijeau de el era gata să-i întindă pe faţă o prostire, spunând că regele e mort. O altă femeie, care stătea pe de altă parte a patului, o contrazicea, spunând că sufletul încă n-a zburat din corpul regelui. Cum numai a auzit de cearta acestor femei, Domnul nostru a săvârşit asupra lui o minune

[10] Data cuceririi nu se cunoaşte cu exactitate.

şi i-a restituit în grabă sănătatea, doar înainte de aceasta el a pierdut darul vorbirii. Cum numai a început să vorbească, regele a cerut să i se dea crucea" (Лe Гофф 2001, 124). Acelaşi cronicar a scris că „Cum numai regina-mamă a auzit că regele a vorbit, s-a bucurat foarte mult, dar când a aflat că Ludovic a devenit cruciat (fapt despre care i-a spus el singur), regina-mamă s-a întristat atât de mult, de parcă l-ar fi văzut mort" (Лe Гофф 2001, 127).

De altfel, ideea organizării unei noi cruciade în Orient n-a fost primită cu entuziasm în Occident. Ţărănimea abandonase demult mişcarea cruciată; chiar o bună parte dintre cavaleri au încetat de a mai participa în campaniile istovitoare în Orient. Unii cavaleri refuzau să participe la cruciada propusă de papă la conciliul de la Lyon, deoarece considerau că nu se procedează corect atunci când sunt omorâţi cei de o altă credinţă numai din cauza că sunt păgâni (Заборов 1980, 280). Baronii englezi, care au asistat la conciliul de la Lyon, au refuzat să participe în cruciadă sub pretext că curia papală primeşte anual din Anglia 60 000 de mărci (Заборов 1980, 277). Cruciada la care dorea să participe Ludovic al IX-lea n-a fost susţinută nici de regele englez Henric al III-lea (1216–1272). Ceilalţi regi ai Europei nu numai că nu l-au susţinut pe Ludovic al IX-lea, ci dimpotrivă: împăratul Imperiului Romano-German, Frederic al II-lea Hohenstaufen (rege al Siciliei (1198–1250) şi împărat al Imperiului Romano-German (1220–1250), care cunoştea intenţiile lui Ludovic al IX-lea, l-a înştiinţat pe sultanul Egiptului Al-Salih Eyyb Nadjim ad Din despre pregătirea unei cruciade de către Ludovic al IX-lea spre Egipt (Заборов 1980, 282). Fiind un adversar al papei, Frederic al II-lea a fost susţinut de partida antipapală foarte numeroasă, mai ales în Italia. Sub influenţa acesteia, orăşenii din localitatea Ratisbona au mers până acolo, încât au declarat un lucru nemaiîntâlnit până atunci: că va fi pedepsit cu moartea oricine se va face cruciat (Căzan 1990, 121).

La conciliul de la Lyon, Inocenţiu al IV-lea se plângea de lipsa de unitate dintre autoritatea laică şi cea ecleziastică şi se întreba neputincios: „Cum ar putea ea fi înlăturată când cele două jumătăţi ale lui Dumnezeu – «Papalitatea şi Imperiul» – se aflau într-o opoziţie permanentă" (Căzan 1990, 123).

Nici trubadurii nu mai susţineau ideea cruciadelor. Ura acestora era îndreptată tot mai des asupra papei de la Roma, din vina căruia, considerau ei, cruciaţii ba se luptau cu creştinii pravoslavnici, ba îşi ridicau spada împotriva compatrioţilor, având în vedere lupta cu „ereticii" albigenzi din sudul Franţei.

Într-o atare situaţie, papei îi venea greu să organizeze cruciada. La chemarea lui Inocenţiu al IV-lea de participare la „Războiul Sfânt" au răspuns puţini seniori cu vasalii lor. În general, aceştia erau din Franţa şi parţial din Anglia. O parte a francezilor a participat la cruciada a VII-a sub presiunea lui Ludovic al IX-lea, conducătorul cruciadei. Pentru Ludovic al IX-lea, cruciada împotriva „necredincioşilor" era mai presus decât orice, întrucât ea încununa acţiunile unui rege creştin. El considera că moartea în lupta cu „necredincioşii" este o formă de moarte a martirului.

CRUCIADA a VII-a

Prima cruciada condusă de Ludovic al IX-lea a fost relativ mai bine organizată comparativ cu alte cruciade medievale spre Orient. Regele a închiriat 60 de corăbii din Genova şi 20 din Marsilia. În plus, regele Franţei a reuşit să adune o sumă impunătoare de bani: chiar şi autorii musulmani care au scris despre cruciada a VII-a au fost miraţi de cantitatea monedelor de aur de care dispunea Ludovic al IX-lea.

Armata cruciaţilor s-a adunat în vara lui 1248. Ea număra aproape 25 000 de oameni, dintre care 2 500 erau cavaleri, şi 7 sau 8 mii de cai (Favier 2000, 175). Navele disponibile s-au adunat la Aigues-Mortes – noul port al domeniului regal. Însoţit de soţia sa Margareta de Provence, pe 25 august 1248 Ludovic al IX-lea a părăsit Aigues-Mortes (Favier 2000, 175).

Ludovic al IX-lea a navigat la bordul unui vas mare regal numit „Monjoie" sau „Dealul bucuriei" (Asbridge 2011, 407) – numele dat locului de unde pelerinii care se îndreptau spre Ierusalim vedeau pentru prima oară „Oraşul Sfânt". În noaptea de 17 spre 18 septembrie 1248, cruciaţii au ajuns în portul Limasol de pe insula Cipru, unde au fost nevoiţi să se reţină până la 30 mai 1249 (Заборов 1980, 282).

Cruciada a VII-a a repetat direcţia cruciadei a cincea (1217–1221). Scopul nemijlocit al cruciaţilor era cucerirea Egiptului, deoarece încă în timpul cruciadei a treia (1189–1192) cruciaţii au înţeles că cheia necesară pentru eliberarea Ierusalimului se află în Egipt.

La începutul lunii iunie 1249, flota cruciaţilor a ajuns în Egipt. La 5 iunie 1249, în ajunul debarcării pe litoral, cruciaţii au rostit rugăciuni. Tuturor li se ceruse să se spovedească pe parcursul nopţii. Ludovic al IX-lea a luat parte la slujba religioasă, cum obişnuia în fiecare dimineaţă. În timpul debarcării în delta Nilului, Ludovic al IX-lea privea entuziasmat debarcarea, care se desfăşura cu pierderi mici pentru cruciaţi. În ciuda împotrivirii legatului papal, Ludovic al IX-lea a sărit peste bord în apa care-i ajungea până la piept şi a înaintat către ţărm cu scutul atârnat de gât, cu coiful pe cap şi cu lancea în mână, alăturându-se cruciaţilor săi de pe ţărm. Dar regele a fost împiedicat să se arunce în luptă (Asbridge 2011, 409).

Folosindu-se de panica populaţiei, la 6 iunie 1249 cruciaţii au pus stăpânire pe oraşul Damietta, care a fost jefuit. Dar în iulie în armata lui Ludovic al IX-lea a început să se răspândească o epidemie. Regele s-a îmbolnăvit de scorbut şi de o formă gravă a dizenteriei, aşa încât, din cauza bolii, îşi pierdea seara deseori cunoştinţa.

Mai târziu, ajutaţi de un trădător, la 9 februarie 1250, cruciaţii au pus stăpânire pe cetatea Mansurah – unica victorie a lui Ludovic al IX-lea în calitate de rege-cavaler.

Peste câtva timp după ce cruciaţii cucerise cetatea, egiptenii au scufundat flota cruciaţilor care se afla lângă cetate, separând astfel cavalerii de Damietta, care era baza asigurării cu alimente. Pentru a nu muri de foame, cruciaţii au început să părăsească pe apă şi pe uscat Mansurah. La 6 aprilie 1250 armata cruciaţilor, care se retrăgea din cetate, a fost înfrântă în bătălia de la Fraiscure. Mii de cavaleri şi scutieri cruciaţi au nimerit în prizonierat. Aceeaşi soartă a avut-o şi Ludovic al IX-lea şi cei doi fraţi ai săi. La puţin timp după aceasta, cruciaţii prizonieri s-au îmbolnăvit de malarie, dizenterie şi scorbut. Jean de Joinville scrie că boala l-a afectat grav şi pe rege:

lui au început să-i cadă dinţii. El era atât de slab încât pentru a-şi satisface necesităţile vitale era dus pe targă (Заборов 1980, 286).

În aceste condiţii regina Margareta, care conducea cu cruciaţii rămaşi pe corabie, a adunat 200 000 de livre – o sumă impunătoare pentru acel timp, şi la 6 mai 1250 l-a eliberat pe rege din prizonierat. Pentru a elibera o parte dintre prizonieri, Ludovic al IX-lea a plătit o sumă mare de bani şi a retrocedat Damietta (6 mai 1250). Cu acest eveniment încercarea lui Ludovic al IX-lea de a cuceri Egiptul a luat sfârşit.

Regele Franţei a rămas timp de 4 ani în Palestina, cerând ajutor din Occident. Dar aşteptările lui Ludovic al IX-lea au fost zadarnice. În aprilie 1254 regele Franţei a părăsit Acra şi a revenit în ţară. El a luat această hotărâre în primăvara anului 1253, când a aflat despre moartea mamei sale (27 noiembrie 1252)[11].

În lunile în care Ludovic al IX-lea a fost prizonier al musulmanilor în Egipt, lângă el se afla doar un singur creştin – bucătarul lui. Deşi era bolnav, Ludovic al IX-lea repeta rugăciunile creştine, urmărea slujba religioasă culcat în pat şi participa la ea în măsura posibilităţilor. Cucernicia regelui francez i-a mirat atât de mult pe străjerii care îl păzeau, încât i-au restituit breviarul[12] găsit pe câmpul de luptă (Ле Гофф 2001, 426).

Ludovic al IX-lea considera că cruciaţii care au căzut în bătălia cu sarazinii au fost primiţi de către Dumnezeu în rai. În timpul aflării pe „Pământul sfânt" din Orient în anii 1250 şi 1254, regele Franţei a mers să adune cadavrele creştinilor căzuţi în lupta cu musulmanii lângă localitatea Sidon ca să-i înmormânteze, spunându-le creştinilor că ei sunt de acum în rai (Ле Гофф 2001, 663).

Întorcându-se în ţară, Ludovic al IX-lea a îmbrăcat haine de doliu, fiind cuprins de o tristeţe adâncă în legătură cu moartea fratelui mai mic Robert I D'Artois (mort la 9 februarie 1250 în timpul bătăliei de la Mansurah) şi a mamei – Blancăi de Castilia.

După ce a revenit în Franţa, Ludovic al IX-lea a fost preocupat de continuarea procesului de unificare a ţării. În 1258, prin tratatul de la Corbeil, regele Aragonului a renunţat la pretenţiile sale asupra regiunilor Provence şi Laguiedoc, iar Ludovic al IX-lea a renunţat asupra acaparării regiunilor Roussillon şi Barcelona (Mathieu-Rosay 1987, 136). În anul următor (1259), ducele Acvitaniei a renunţat la pretenţiile sale asupra pământurilor franceze, cu excepţia câtorva fiefuri, tot atât de importante ca şi cele din centrul ţării (Mathieu-Rosay 1987, 136).

REFORMELE LUI LUDOVIC al IX-lea

Scopurile reformelor. Atât regele Filip al II-lea August (1180–1233), cât şi Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1270) au urmărit în politica internă câteva scopuri de bază printre care: unificarea sistemului monetar şi a celui de administrare a domeniului, organizarea cârmuirii centrale în corespundere cu lărgirea teritoriilor regatului, lichidarea anarhiei feudale, slăbirea influenţei marilor baroni din regat şi, pe cât putea

---

[11] Ziua morţii Blancăi de Castilia nu se cunoaşte cu certitudine. În monografia consacrată lui Ludovic al IX-lea, Jac Le Goff scrie (în una şi aceeaşi monografie, la pagina 163) că ea a decedat la 27 noiembrie 1252, iar la pagina 208 – că ea a decedat în decembrie 1252.

[12] Breviar – carte care cuprinde slujbele şi rugăciunile pe care preoţii şi călugării catolici treguie să le facă sau să le rostească la anumite ore din zi.

fi posibil, preîntâmpinarea cauzelor anarhiei. Aceste scopuri au fost în mare măsură realizate graţie reformelor întreprinse de Ludovic al IX-lea Sfântul în anii ’60 ai secolului al XIII-lea.

Consolidarea puterii regale. La creşterea influenţei puterii regale în Franţa a contribuit în mare măsură aplicarea insistentă a principiilor romane ale dreptului public: în baza acestor legi regele Franţei a devenit un monarh – suzeran. În scopul restabilirii ordinii publice, Ludovic al IX-lea a emis ordonanţe care se refereau la problemele de moralitate şi etică, împotriva prostituţiei, blasfemiei, intenţiei rele, crimei, nelegiuirii, abuzului de putere al agenţilor regali etc.

Pentru consolidarea puterii regale, Ludovic al IX-lea a hotărât să folosească şi potenţialul economic al oraşelor. Începând cu anul 1260, comunelor din Franţa de Nord (iar din 1262 – şi celor din regiunea Ile-de-France) li s-a cerut ca în fiecare an să-şi aleagă conciliile municipale şi să prezinte regelui spre verificare modul de gestionare a banilor oraşelor secţiei financiare a Curţii din Paris. În aşa mod, Ludovic al IX-lea şi-a asigurat un control parţial asupra finanţelor oraşelor, care au fost nevoite să dea spre sfârşitul domniei lui Ludovic al IX-lea contribuţii băneşti.

Reforma monetară. În scopul dezvoltării comerţului, Ludovic al IX-lea a realizat reforma monetară. În anii 1262 şi 1265, Ludovic al IX-lea a emis monede regale cu o cantitate sporită de aur – (écu, écus), impunând circulaţia acestora în regat. Marii seniori, care aveau dreptul de a bate monede, şi-au păstrat în continuare această prerogativă, iar cei care nu se bucurau de acest drept, puteau pune în circulaţie doar monedele regale. Deoarece acestea erau net superioare celor senioriale, monedele regale au devenit unice în întreaga ţară.

Edictul împotriva duelurilor. În 1258 Ludovic al IX-lea a emis o ordonanţă prin care în regat se interziceau duelurile şi războaiele private. Ordonanţa stabilea aşa-zisele „40 de zile ale regelui”, în decursul cărora persoanele angajate într-un duel erau obligate să se adreseze în judecata regală. Astfel, judecata regală devenea instituţia juridică supremă în stat. În plus, ordonanţa sporea şi veniturile vistieriei regale deoarece cei ce se adresau urmau să plătească o anumită taxă.

Perfecţionarea sistemului administrativ. În timpul domniei lui Ludovic al IX-lea a avut loc perfecţionarea de mai departe a organelor administrative centrale şi de la periferii. Întreg aparatul de stat îşi avea reşedinţa în palatul Cetăţii de la Paris, ceea ce sporea ponderea Parisului ca centru politic al regatului. Mai apoi din cadrul Curţii regale s-au desprins succesiv trei subdiviziuni administrative: Consiliul Regal; Parlamentul şi Camera de Conturi. Parlamentul din Paris, care a devenit judecătoria supremă a ţării, a păstrat în acelaşi timp un şir de funcţii administrative. În Consiliul Regal un rol deosebit de important au început să-l joace consilierii fără provenienţă aristocratică – legiştii, care cunoşteau dreptul roman. Aceste transformări au consolidat substanţial puterea regală şi au slăbit puterea principilor (Favier 2000, 181-187; История 1970a, 98-100).

În general, domnia lui Ludovic al IX-lea a marcat apogeul constituirii monarhiei feudale – formă de guvernământ care presupune folosirea tuturor avantajelor legăturilor de vasalitate şi a resurselor financiare de care dispune regele pentru a le impune

voinţa sa tuturor nobililor din regat, transformarea monarhiei în instituţie superioară cu prerogative nelimitate. Instalată chiar în palatul regal, curtea regală era în acelaşi timp instituţia care decidea asupra hotărârilor judecătoriilor senioriale, cărora li se lăsau cazurile de furt, răniri, omucidere etc.

CRUCIADA a VIII-a

La mijlocul anilor ’60 ai secolului al XIII-lea, sultan al Egiptului a devenit Beibars (1260–1277) – un conducător talentat, care a unit Egiptul şi Siria. El a restabilit fortificaţiile ruinate, a umplut depozitele cu armament şi a creat o flotă puternică în Orient. În a doua jumătate a anilor ’60, Beibars a cucerit Cezareea, Iaffa, Antiohia, Tripoli şi Acra. După aceste cuceriri, cruciaţilor le-a rămas doar insula Cipru, cucerită de turcii otomani în 1571.

Slăbirea substanţială a influenţei creştinilor în Orient l-a determinat pe papa Clement al V-lea (1265–1268) să lanseze în 1267 către monarhii Europei apelul de a organiza şi a porni o nouă cruciadă în Orient. Însă la acest apel a răspuns doar Ludovic al IX-lea cel Sfânt, care a devenit conducătorul ei. În acelaşi an (1267) Ludovic al IX-lea a formulat un proiect al viitoarei cruciade, care n-a suscitat niciun entuziasm în lumea creştină (История 1970a, 98-100).

Convins că va reuşi să restabilească influenţa Bisericii Creştine în Orient şi fiind un om evlavios înconjurat de consilierii dominicani, la 25 martie 1267 Ludovic al IX-lea i-a informat pe baronii regatului în biserica Saint-Chapelle despre intenţia sa de a pleca în cruciadă.

Jean de Joinville, care a trecut cu regele prin toate peripeţiile din cruciada a VII-a, povesteşte că vestea aceasta a fost foarte neaşteptată şi neplăcută atât pentru baroni, cât şi pentru persoanele din anturajul regelui, care ştiau că Ludovic al IX-lea, care avea 53 de ani, mai suferea încă de bolile căpătate în cruciada a VII-a.

La consiliul convocat de Ludovic al IX-lea în zilele de 12-13 iulie 1270 s-a hotărât că cruciaţii vor pleca mai întâi în Tunis. Legatul papei a acceptat această hotărâre, declarând că celor care vor pleca „împotriva regelui Tunisului” li se vor ierta toate păcatele ca şi celor care ar pluti spre „Pământul Sfânt”. În una din cronicile vremii, alegerea acestei direcţii este explicată prin faptul că „regele” Tunisului Ali-Mostansir dorea, chipurile, să se convertească la creştinism (Заборов 1980, 291-292).

Însă doritori de a pleca în cruciadă erau puţini. Din această cauză Ludovic al IX-lea s-a văzut nevoit să remunereze participanţii la cruciadă în bani.

Împreună cu Ludovic al IX-lea jurământul de participare în cruciadă l-au dat trei feciori ai regelui, ginerele Thibaut de Navarra, comitele Thibaut de Champagne, Comitele de Flandra şi alţi câţiva nobili[13]. O bună parte a baronilor au refuzat să meargă în cruciadă. Sub pretextul că posesiunile sale au suferit mult în timpul cruciadei a VII-a, chiar şi prietenul regelui – Jean de Joinville a refuzat să meargă la lupta cu musulmanii din Africa.

---

[13] În monografia lui M. A. Zaborov, la pagina 289 este scris că la cruciadă a participat fratele regelui Robert d’Artois, ceea ce este o greşeală, iar la pagina 286 e scris corect că el a murit în bătălia de la Mansurah.

La începutul cruciadei, Ludovic al IX-lea conta mult pe ajutorul fratelui mezin Charles de Anjou deoarece în 1265 papa Clement al IV-lea (1265–1268) sancţionase trecerea regatului neapolitan şi a Provencei sub stăpânirea comitelui de Anjou. În schimb, Charles de Anjou a făgăduit că va deveni vasalul papei de la Roma. După ce şi-a mărit substanţial posesiunile, Charles de Anjou spera să formeze un stat monarhic care ar fi inclus toate ţările din bazinul Mării Mediterane, dar, după cum au demonstrat evenimentele ulterioare, acestea erau doar nişte iluzii.

După ce s-a convins că nu avea ajutor din partea fratelui, în februarie 1268 Ludovic al IX-lea a decis să înceapă cruciada în mai 1270. Înainte de pornire în noua cruciadă, regele Franţei a dus tratative cu conducătorii Veneţiei, Marsiliei şi Genovei în vederea transportării cruciaţilor spre Tunis.

La 14 martie 1270, Ludovic a primit la Paris de la legatul papei toiagul şi crucea, ceea ce însemna că papa binecuvântează cruciadă. La 2 iulie 1270 flota cruciaţilor (în număr de 10 mii) a părăsit portul francez Aigues-Mortes. Mai apoi, flota a făcut escală la Cagliari, în Sardinia. Ajuns acolo, Ludovic al IX-lea i-a anunţat pe cruciaţi că vor merge mai întâi în Tunis, iar apoi în Orient. Pentru a potoli nemulţumirea cruciaţilor, acestora li s-a explicat cum că direcţia spre Tunis era nu altceva decât doar o cale de ocolire în drumul spre Cairo şi Ierusalim.

La 15 iulie 1270 corăbiile cruciaţilor în frunte cu regele s-au îndreptat spre Tunis, unde au ajuns la 18 iulie 1270. După ce au debarcat pe litoral fără a întâmpina rezistenţă, la 24 iulie cruciaţii au cucerit Cartagina. În aceeaşi zi Charles de Anjou, care prefera să menţină relaţii de bună vecinătate cu ţările din Africa de Nord, a ajuns în Tunis cu un detaşament de oşteni cu arbalete.

După cum era de aşteptat, tratativele cu Ali-Mostansir au intrat în impas. Emirul nu avea de gând să se convertească la creştinism. În plus, după cucerirea Cartagenei relaţiile dintre cruciaţi şi musulmani s-au agravat. La scurt timp au început ciocniri violente între oştirile cruciaţilor şi cele ale lui Ali-Mostansir ajutate de sultanul Egiptului Beibars. Situaţia cruciaţilor se agrava: musulmanii hărţuiau tabăra creştină, iar căldura africană devenea insuportabilă pentru cruciaţi. Deoarece apa din fântâni era infectată, în rândurile cruciaţilor a început o dizenterie. Apoi, la sfârşitul lunii iulie, printre cruciaţi s-a răspândit o epidemie (de ciumă sau de holeră – nu se cunoaşte), care la 3 august l-a afectat şi pe rege. Aproape în acelaşi timp, s-au îmbolnăvit 2 feciori ai lui: primul – Filip (unicul fiu care a supravieţuit şi care a devenit urmaşul lui la tron, supranumit cel Îndrăzneţ, rege în anii 1270–1285), şi al doilea – Jean de Nevers, care a decedat. Dintre rudele apropiate s-au mai îmbolnăvit şi au decedat fiica Isabella şi soţul ei regele de Navarra; Alphons de Poitiers şi soţia lui Janna, şi alte rude ale lui.

Sfârşitul vieţii lui Ludovic al IX-lea. Decesele rudelor şi apropiaţilor săi din cauza epidemiei care bântuia în Tunis l-au întristat foarte mult pe Ludovic al IX-lea. În ultimele patru zile ale vieţii sale regele n-a putut vorbi. Simţind că îl părăsesc puterile, Ludovic al IX-lea s-a împărtăşit. Când apropiaţii săi săvârşeau ritualul Sfântului Maslu acompaniat de cântarea a 7 psalmi, Ludovic al IX-lea se străduia să cânte împreună cu ei. Se admite că odată cu manifestarea clară a semnelor de moarte, regele se gândea doar la proslăvirea credinţei creştine şi la viitorul ei. Înainte de deces Ludovic al IX-lea a recomandat insistent ambasadorilor greci să accepte unirea cu Biserica Romei.

Cu o zi înainte de moarte Ludovic al IX-lea ar fi spus: „Din dragoste pentru Dumnezeu o să ne străduim să propovăduim şi să sădim credinţa catolică în Tunis…" (Лe Гоффф 2001, 231). Apoi Ludovic al IX-lea s-a străduit din ultimele puteri să cheme sfinţii pe care îi admira şi, în special, pe Sfântul Dionisie, tutorele regatului său. Conform unei tradiţii, în noaptea din ajunul morţii, el a şoptit: „Noi vom intra în Ierusalim" (Лe Гоффф 2001, 231). Ludovic al IX-lea a decedat la 25 august 1270 (Лe Гоффф 2001, 230).

Regele e adus în ţară. Deoarece Ludovic al IX-lea murise în ţara „necredincioşilor", corpul neînsufleţit al regelui trebuia păstrat şi transportat în Franţa. Întrucât tehnica îmbălsămării nu era cunoscută, corpul regelui urma să fie fiert într-un vas cu vin diluat cu apă până când carnea se va desprinde de oase, care urmau să fie păstrate ca cea mai preţioasă parte a corpului.

Între timp, Carol de Anjou a încercat să-i răpească tânărului nepot funcţia de comandant. Dar tânărul rege (Filip al III-lea, 1270–1285) a ţinut cont de poveţele sfetnicilor tatălui şi a luat puterea în mâinile sale (Лe Гоффф 2001, 232). Deoarece transportarea trupului în Franţa era o problemă grea, Carol de Anjou şi nepotul său au ajuns la un compromis: ei au decis ca măruntaiele şi carnea să fie date regelui sicilian – Carol de Anjou (care dorea să le înmormânteze în Sicilia), iar oasele (care puteau deveni relicve) – lui Filip al III-lea. Ele urmau să fie duse în necropola regală de la Saint-Denis. În ceea ce priveşte inima lui Ludovic al IX-lea, nu se cunoaşte cu certitudine cui a revenit. Conform inscripţiei din secolul al XVII-lea de pe sicriul de la Saint-Denis, inima regelui se află acolo (Лe Гоффф 2001, 233).

Înmormântarea lui Ludovic al IX-lea a avut loc la 22 mai 1271 la Saint-Denis, aproape după nouă luni de la moartea regelui. În anul 1272 papa Grigore al X-lea (1271–1276) a început a aduna informaţiile despre Ludovic al IX-lea, pe care-l aprecia drept „cel mai autentic model de suveran pentru toţi monarhii creştini" pentru a-l canoniza. După ce au fost adunate multiple mărturii despre „minunile" săvârşite în timpul vieţii de Ludovic al IX-lea, acesta a fost canonizat la 25 august 1297 de către papa de la Roma Bonifaciu al VIII-lea (1294–1303), care peste câţiva ani a devenit cel mai mare duşman al regelui francez Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314) – nepotul lui Ludovic al IX-lea (Cocârlă 2007, 38-49). După sacrare, lui Ludovic al IX-lea i s-a adăugat epitetul de Sfânt.

În Franţa, Sfântul Ludovic este conceput ca sfânt – ocrotitor şi model al monarhiei. El este onorat ca un rege care a continuat tradiţiile autentice ale cruciadelor în forma lor iniţială.

În 1970, la Paris şi la Roma a fost sărbătorită aniversarea de 700 de ani de la moartea lui Ludovic al IX-lea: au fost organizate conferinţe ştiinţifice şi concerte de comemorare, precum şi expoziţii ale relicvelor istorice. Ministerul Culturii din Franţa a declarat anul 1970 „Anul lui Ludovic cel Sfânt". Astfel, s-a făcut tot posibilul pentru a renaşte în memoria generaţiei de azi a francezilor chipul lui Ludovic al IX-lea, unul dintre marii regi ai Franţei medievale.

BIBLIOGRAFIE:

Asbridge 2011: Thomas Asbridge. Cruciadele (Iaşi, 2011).

Căzan 1990: Florentina Căzan. Cruciadele (Bucureşti, 1990).

Cocârlă 2003: Pavel Cocârlă, Istoria medievală unversală, vol. I. (Chişinău, 2003).

Cocârlă 2007: Pavel Cocârlă. De la Colvis ls Richelieu. Istoria Franţei din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XVII-lea, vol. 2 (Chişinău, 2007).

Dicţionar 2002: Dicţionar tematic al Evului Mediu Occidental (Iaşi, 2002).

Favier 2000: Jean Favier, Istoria Franţei, vol. 2. Timpul principatelor (Bucureşti, 2000).

Le Goff 1999: Jacques Le Goff, Omul medieval (Iaşi, 1999).

Larousse 2006: Larousse. Istoria universală, vol. II. De la Evul Mediu la Secolul Luminilor (Bucureşti, 2006).

Mathieu-Rosay 1987: Jean Mathieu-Rosay. Ils ont gouverne La France (Marabout, 1987).

Mousnier 2000: Roland Mousnier, Monarhia absolută în Europa din secolul al V-lea până în zilele noastre (Bucureşti, 2000).

Грацианский 1938: Н.П. Грацианский, С.Д. Сказкин. Хрестоматия по истории средних веков, том II, ч. I. (Москва, 1938).

История 1970: История Италии, том 1. (Москва, 1970).

История 1970a: История Франции, том 1. (Москва, 1970).

Ле Гофф 2001: Жак Ле Гофф. Людовик Святой (Москва, 2001).

Заборов 1980: М.А. Заборов. Крестоносцы на Востоке (Москва, 1980).

EVOLUȚIA SISTEMULUI FISCAL ÎN ORAȘELE DIN BASARABIA (1812–1871)

Andrei EMILCIUC

Evolution of the fiscal system in the cities of Bessarabia (1812–1871)

Summary

In the present study, we analyze the evolution of the fiscal system in the cities of Bessarabia, from the annexation of the province to the Russian Empire in 1812, and until the city reform was expanded here in 1871. Based on the examination of documentary sources, we can ascertain that in this regard we can distinguish two major stages. Until 1836, in the cities of the province were kept old Moldavian taxes, but gradually were introduced new taxes, in order to support the increase of the revenues, which was necessary to support the functioning of the city administrations, police and other state institutions. On 25 May 1836 old Moldavian taxes were annulled, and a series of new taxes were introduced in the following years. Unfortunately, the increase in city revenues did not bring them great benefits, because only a tenth of them was intended for development.

Keywords*: Bessarabia, cities, taxes, revenues, concession, arrears.*

La începutul secolului al XIX-lea, în orașele şi târgurile din cuprinsul Principatului Moldovei existau o serie de taxe locale, care constituiau o sursă de completare a veniturilor proprietarilor acestora şi ale administraţiilor orăşeneşti. Una dintre acestea era *magalitul*, o taxă încasată pentru dreptul de a transporta la piaţă băuturi spirtoase (vin, rachiu şi bere), pentru încărcarea şi descărcarea cu lucrătorii pieţei, care dispuneau de toate instrumentele necesare, butoaie şi poloboace şi pentru transportarea lor în beciuri. În Chişinău, de la fiecare poloboc cu o capacitate de până la 70 de vedre se încasa o taxă de 60 de parale, iar mai sus de 70 de vedre – câte 3 lei. Pentru mutarea în beciuri a butoaielor şi poloboacelor cu vin se încasa o taxă de 5 lei. Pentru descărcatul sau încărcatul butoaielor şi poloboacelor cu rachiu şi spirt în căruţă se încasa o taxă de 60 de parale, iar pentru mutarea în beciuri a butoaielor şi poloboacelor se încasa o taxă de 1 leu. O altă taxă de acest gen era *mortasipia*, care era încasată pentru vânzarea vitelor cornute şi cailor în piaţa orăşenească. La începutul sec. al XIX-lea, spre exemplu, pentru vânzarea la piaţa din Chişinău a unui bou sau a unei vaci (indiferent de vârstă) se încasau 8 parale, pentru un cal – 40 de bani. Pe lângă acestea, existau şi alte taxe, precum *runştucul*, care era încasat pentru măsurarea diferitor băuturi spirtoase, *lemnăria* – care era încasată de la vânzarea lemnului de construcţie, *sardaricul* – care

era încasat de la fiecare car cu mărfuri intrat sau ieşit din oraş (Tomuleţ 2014, 88, 548, 616), dar şi alte taxe.

În perioada războiului ruso-turc din 1806–1812, în Principatele Române s-a înregistrat o situaţie dificilă în plan fiscal, deoarece autorităţile ruse au pus povara cheltuielilor necesare pentru finanţarea campaniilor militare pe seama locuitorilor teritoriilor aflate sub ocupaţia armatelor sale. Ca urmare, autorităţile ţariste au fost nevoite să ofere, în cuprinsul teritoriului dintre Prut şi Nistru, anexat la Imperiul Rus conform Tratatului de Pace de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, o scurtă perioadă de amnistie fiscală. Aceasta era absolut necesară pentru ca populaţia autohtonă să-şi revină, după ce a fost sărăcită în perioada războiului ruso-turc din 1806–1812, fiind supusă unor prestaţii extraordinare în folosul armatei ruse (Agachi 2008), dar şi în vederea efectuării unui recensământ fiscal cu scopul elaborării listei contribuabililor din provincie. Doar începând cu anul 1817, populaţia din Basarabia a fost supusă din nou prestaţiilor fiscale în folosul statului. Chiar dacă până la lichidarea autonomiei, în 1828, impozitele şi taxele, în marea lor majoritate, au fost păstrate după tradiţia ţării, principiul după care doar a zecea parte a acumulărilor locale era acordată pentru necesităţile Basarabiei, iar restul erau înstrăinate, ajungând în vistieria imperială, a avut o implementare imediată. Această a zecea parte din venituri este denumită în surse drept capitalul de 10% al provinciei. În realitate, acest capital mergea în mare parte pe finanţarea organelor administraţiei regionale şi a celor judeţene, nicidecum pentru susţinerea dezvoltării Basarabiei.

La momentul anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, în provincie oficial figurau ca oraşe Ismail, Akkerman, Hotin, Bender, Reni şi Chilia. Pe parcursul perioadei de referinţă, numărul oraşelor şi a târgurilor a crescut, multe dintre acestea, fiind răscumpărate de la proprietarii privaţi de către statul rus, au devenit o sursă de venit importantă pentru haznaua imperială. În 1818 a fost legiferat statutul de oraş pentru târgurile Bălţi şi Chişinău, iar în 1835 – Soroca, Cahul şi Orhei, numărul oraşelor ajungând la 11 (Жуков 1964, 44). Conform legislaţiei ruse, ridicarea unei localităţi la statut de oraş avea o menire strict administrativă, fie de centru gubernial, fie judeţean, oraşe fără statut de centru administrativ fiind puţine, în special din rândul celor care anterior au deţinut un astfel de statut, dar l-au pierdut în urma reformelor teritorial-administrative. Celelalte localităţi de tip urban, ai căror locuitori beneficiau de aceleaşi drepturi şi privilegii precum oraşele, erau târgurile. Însă în acestea organizarea colectării veniturilor şi a cheltuielilor nu era reglementată de stat, iar fiecare proprietar hotăra singur în privinţa taxelor impuse locuitorilor.

În privinţa sistemului de taxe locale în oraşe, discuţiile au început în toamna anului 1816, după ce s-a făcut publică decizia cu privire la începerea impunerii fiscale a populaţiei provinciei de la 1 ianuarie 1817. Administraţiile orăşeneşti au fost obligate a căuta sursele ce urmau a completa veniturile orăşeneşti. Ca urmare, acestea au pus problema restabilirii vechilor taxe şi instituirii unor taxe noi, în baza legislaţiei ruse. Majoritatea acestora au fost acceptate, dar unele au generat anumite discuţii, precum cea ce viza taxarea negustorilor fără reşedinţă. Astfel, analizând propunerile în cauză, la 4 noiembrie 1816, rezidentul imperial în Basarabia A.N. Bahmetev a înaintat o

adresă Comitetului provizoriu al Basarabiei, subliniind că în Chişinău şi alte oraşe ale Basarabiei activează mulţi negustori străini, care însă nu achită taxe în folosul oraşelor, acestea rămânând obligatorii doar pentru negustorii cu reşedinţă. Luând în considerare faptul că, potrivit legislaţiei ruse, negustorii care activau în alte oraşe decât cele în care erau înscrişi erau obligaţi să îndeplinească prestaţiile în folosul oraşelor în egală măsură cu negustorii cu reşedinţă, iar, pe de altă parte, faptul că aceştia din urmă aveau de păgubit de pe seama comerţului realizat de negustorii fără reşedinţă şi solicitau întemeiat micşorarea taxelor la care erau supuşi, A.N. Bahmetev a solicitat Comitetului provizoriu să analizeze posibilitatea supunerii negustorilor fără reşedinţă prestaţiilor în baza obiceiurilor şi privilegiilor locale, iar propunerile elaborate urmau a-i fi înaintate spre aprobare[1]. Comitetul provizoriu a analizat în aceeaşi zi propunerile lui A.N. Bahmetev, hotărând a examina în profunzime situaţia în cauză[2].

La 21 septembrie 1817, acelaşi A.N. Bahmetev scria repetat Comitetului provizoriu din Basarabia, menţionând că a primit un raport de la şeful poliţiei din Chişinău, locotenent-colonelul Tumanov, prin care era informat că Duma din Chişinău, analizând posibilităţile completării veniturilor orăşeneşti, intenţiona să restabilească supunerea negustorilor din alte oraşe ce activau în Chişinău vechii taxe *sardaric*, în valoare de 20 de bani de la fiecare car cu mărfuri intrat sau ieşit din oraş. Tumanov insista însă ca dările de pe negustorii fără reşedinţă să alcătuiască doar 2 copeici de pe rublă[3]. A.N. Bahmetev, la rândul său, a solicitat comitetului să verifice dacă aceste iniţiative corespund folosului public şi dacă prin asemenea acţiuni se respectă drepturile şi obiceiurile pământului[4]. În şedinţa din 24 septembrie 1817, comitetul a examinat chestiunea[5] şi ca urmare a solicitat, la rândul său, de la şeful poliţiei oraşului Chişinău informaţii despre:

1) acordarea unor privilegii negustorilor locali la momentul anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus;

2) existenţa unor privilegii în perioada de până la anexare;

3) modalitatea de calculare a taxei propuse de 2 copeici de pe rublă, de pe capitalul declarat al negustorului, sau de pe suma încasată în urma comercializării mărfurilor importate în oraş, iar în acest context, ce fel de certificate urma să prezinte negustorul pentru a putea fi supus corect taxei;

4) cine intra în categoria negustorilor din alte oraşe: doar acei din provincie şi guberniile interne ruse, sau şi negustorii supuşi străini;

5) cine urma să fie învestit cu funcţia de percepere a taxei şi de pe ce fel de mărfuri urma a fi percepută taxa[6].

---

1 ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 1.

2 ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 2.

3 ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 3-3 verso.

4 ANRM, F. 17, inv. 1, d. 65, f. 169 verso – 170 verso.

5 ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 5.

6 ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 11-12.

Şeful poliţiei oraşului Chişinău a elaborat, drept răspuns, un raport, pe care l-a expediat la 19 octombrie 1817 comitetului provizoriu. În raport, în formă liberă, locotenent-colonelul Tumanov explica că, în oraşul Chişinău, pentru negustori nu au existat privilegii nici până, nici după anexare. De aceea, instituirea taxei propuse de Dumă şeful poliţiei o califica justă, având acoperire juridică, deoarece era în concordanţă cu prevederile articolului 10 al Regulamentului privind prestaţiile orăşeneşti din Imperiul Rus, dar mai ales în condiţiile existenţei în Chişinău anterior, din vechi timpuri, a taxei *sardaric*. Oportunitatea introducerii taxei era dictată de necesităţile completării surselor veniturilor orăşeneşti, necesare pentru construirea cazărmilor, întreţinerea spitalelor, a staţiilor de pompieri etc. Doar că colonelul insista ca taxa să alcătuiască 2 copeici şi să fie calculată de poliţie după costul mărfii, în baza prezentării facturii sau conform listei de preţuri din oraş, în baza documentelor vamale, sau, în caz de imposibilitate, de pe suma de capital declarată de negustor[7].

Comitetul provizoriu însă nu s-a arătat mulţumit de acest raport în formă liberă şi a solicitat, la 23 octombrie 1817, un raport strict după punctele evidenţiate în solicitarea expediată de către instituţie[8]. Ca urmare, la 26 octombrie 1817, locotenent-colonelul Tumanov mai elaborează un raport, răspunzând, de această dată, pe puncte, conform întrebărilor formulate de comitet:

1) că nu au existat privilegii acordate negustorilor după anexare;

2) ba mai mult, negustorii itineranţi erau obligaţi să achite taxa *sardaric*;

3) taxa să fie percepută de pe fiecare rublă de capital în cazul negustorilor de ghildă, adică cei din guberniile interne ruse, iar în cazul celor din provincie, unde sistemul de ghildă nu era extins şi negustorii nu erau obligaţi să-şi declare capitalurile, taxa să fie calculată din costul mărfurilor aduse pentru comercializare la Chişinău. Perceperea taxei să se facă prin intermediul poliţiei locale, în timp ce Duma urma să examineze mărfurile, să obţină de la proprietar informaţii despre cantitatea şi preţul acestora, precum şi să calculeze taxa fie în baza facturii prezentate de negustor, fie conform listei de preţuri din oraş, fie prin intermediul evaluatorilor juraţi;

4) negustorii din alte oraşe (*иногородние*) se consideră acei care sunt stabiliţi în alte oraşe ale provinciei sau în guberniile interne ruse, iar cei care erau stabiliţi în statele vecine, chiar dacă sunt supuşi ruşi, sunt consideraţi negustori străini (sic!). Această ultimă precizare este oarecum confuză şi dă câmp de interpretări;

5) perceperea taxei urma să se realizeze prin intermediul poliţiei şi Dumei orăşeneşti[9].

Ca urmare a raportului în cauză, Comitetul provizoriu a elaborat la 16 noiembrie 1817 un şir de propuneri pe numele rezidentului imperial A.N. Bahmetev. Se sublinia că taxa propusă este conformă obiceiurilor pământului şi se insista asupra excluderii făinii, sării şi a altor produse alimentare, precum şi a tutunului, din prevederile acestei taxe, în privinţa primelor pentru a nu provoca majorarea preţului acestora, iar în cazul

---

7 ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 13-13 verso.

8 ANRM, F. 4, inv. 2, d.22, f. 15.

9 ANRM, F. 4, inv. 2, d.22, f. 17-17 verso.

tutunului, pentru a nu-i provoca concesionarului pagube, prin impozitare dublă[10]. În răspunsul său din 19 noiembrie 1817, A.N. Bahmetev scria ca negustorii din alte oraşe să fie supuşi doar taxelor existente în Imperiul Rus, iar celelalte pretenţii ale Dumei oraşului Chişinău să nu fie luate în considerare[11]. În aceeaşi zi, rezidentul imperial în Basarabia a înaintat Departamentului I al guvernului regional propunerile Comitetului provizoriu al Basarabiei în privinţa perceperii în folosul oraşului Chişinău a unei taxe de pe mărfurile comercializate în raza oraşului de către negustorii şi industriaşii fără reşedinţă. A.N. Bahmetev se arăta de acord cu propunerea Comitetului provizoriu ca negustorii fără reşedinţă să achite în folosul oraşului Chişinău doar o taxă de 2% *ad valorem* de pe mărfurile comercializate, după cum se percepea şi în alte oraşe ale Imperiului Rus, iar supunerea mărfurilor şi produselor vechii taxe *sardaric* o considera inoportună, deoarece putea stânjeni micii târgoveţi[12]. Ca urmare, A.N. Bahmetev a solicitat Departamentului I al guvernului regional să informeze Duma orăşenească din Chişinău că urmează să se conducă în acest plan strict de legiuirile ruse existente în guberniile interne, iar orice decizie în acest sens urma a fi comunicată Departamentului I în vederea obţinerii permisiunii, fără de care Duma nu avea niciun drept de a introduce taxe. La 7 decembrie 1817, Departamentul I al guvernului regional al Basarabiei a emis o dispoziţie adresată Dumei oraşului Chişinău, conform cu dispoziţia rezidentului imperial[13].

În raportul din 22 decembrie 1817 al Dumei oraşului Chişinău, elaborat drept răspuns la dispoziţia Departamentului I a guvernului regional, se menţiona că taxele restabilite şi instituite la propunerea sa au fost date în concesiune pentru anul 1818, după cum urmează: 1) *magalitul* – evreilor I. Mordcovici şi M. Haimovici, pentru o sumă de 200 de taleri olandezi; 2) *mortasipia* şi *lemnăria* au fost date în concesiune locuitorilor din Chişinău Hadji Ion Harabadji şi Dimitrie Cantarji, pentru suma de 275 de taleri olandezi; 3) *cotul* (локоть) – mărime pentru măsurarea vaselor cu băuturi tari — a fost dată în concesiune locuitorului oraşului Chişinău, Iankel Bolşol, contra 16,65 lei; 4) *cantarul* – la vânzarea oricărui produs la piaţă – locuitorilor oraşului Chişinău Kalust Bogdasarov, I. Diordiev şi Dm. Cantarji contra 4000 de taleri olandezi; 6) *vecselăria* – sau schimbul banilor în orice monedă – lui Kalust Bogdasarov contra 120 de taleri olandezi. Taxa pentru vânzarea lemnului a fost fixată la 10 copeici de pe fiecare car încărcat cu lemn de construcţie. Tot la 10 copeici a fost fixată taxa pentru vânzarea trăsurilor şi carelor noi, iar vânzarea roţilor noi pentru acestea – la 5 copeici. Celelalte taxe, în baza deciziei rezidentului imperial în Basarabia, au fost lichidate definitiv[14]. Ţinem să precizăm că Regulamentul privind administrarea Basarabiei din

---

[10] ANRM, F. 4, inv. 2, d.22, f. 18.

[11] ANRM, F. 4, inv. 2, d.22, f. 22.

[12] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 5.

[13] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 6. Problema adoptării taxei de 2% ad valorem pentru mărfurile comercializate în Chişinău de negustorii nerezidenţi a fost analizată desfăşurat de către autor într-un articol anterior (Emilciuc 2009).

[14] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 23, f. 209-211.

28 aprilie 1818 a prevăzut egalarea oraşelor din Basarabia în drepturi cu cele din Imperiul Rus. Veniturile acestora urmau a fi completate din sumele rezultate din impozitul funciar şi din alte dări, iar în caz de insuficienţă statul se angaja să aloce o parte din venitul încasat din concesiunea vânzării băuturilor spirtoase (ПСЗРИ 1818, №27357, 229). În această ordine de idei, necesită a menţiona faptul că veniturile oraşelor portuare din Rusia se completau, conform legii din 22 septembrie 1782, cu 2% din taxele vamale încasate de pe mărfurile importate şi 1% de pe cele exportate (РЗ 1987, 123).

Chiar dacă taxa introdusă pentru negustorii fără reşedinţă era una minimă, ea a generat un val de nemulţumiri, însoţite de refuzul categoric de achitare a acesteia, atât din partea supuşilor străini, cât şi celor ruşi, care îşi pasau reciproc obligativitatea achitării ei, tratând neunivoc prevederile dispoziţiei Departamentului I al Guvernului Regional din 7 decembrie 1817. La 30 martie 1819, rezidentul imperial în Basarabia a solicitat şefului Poliţiei oraşului Chişinău să întreprindă toate măsurile necesare în vederea perceperii taxelor speciale impuse negustorilor fără reşedinţă, supuşi ruşi sau străini, pentru dreptul de a practica activităţi comerciale în raza oraşului Chişinău, pe care aceştia refuzau să le achite, iar în caz contrar — de a le interzice pe viitor de a se încadra în comerţul din oraşul Chişinău[15].

Ca rezultat, un grup de negustori greci din Chişinău, supuşi otomani, a adresat Consiliului Suprem al Basarabiei o plângere împotriva taxelor şi dărilor exagerate la care îi supunea Duma oraşului Chişinău. La 9 mai 1819, Consiliul a solicitat poliţiei oraşului Chişinău un raport în această privinţă, care, la rândul său, a cerut dumei explicaţiile sale împotriva acuzaţiilor care i se aduceau. Duma a elaborat la 16 mai 1819 un amplu raport în care a demonstrat în baza legiuirilor ruseşti temeiul taxei impuse negustorilor străini. Raportul dumei, împreună cu alte două anexe, a fost expediat Consiliului la 5 iunie 1819 de către poliţia oraşului Chişinău[16]. Raportul preciza că negustorii străini refuzau achitarea taxei, motivând că este ilegală, şi ameninţau că vor apela la autoritatea administraţiei imperiale pentru anularea ei. În acest context, duma i-a adresat şefului poliţiei orăşeneşti, locotenent-colonelului Tumanov, rugămintea de a întreprinde măsurile necesare în vederea determinării negustorilor şi industriaşilor străini să achite taxa, iar în caz de refuz, să le interzică practicarea comerţului în raza oraşului Chişinău pentru o perioadă de timp. În pofida acestor măsuri, doar foarte puţini negustori au acceptat să achite taxa, de aceea membrul dumei Hagi Petcu, împuternicit cu evidenţa şi colectarea taxei în cauză, a elaborat o listă a restanţierilor, cărora urma să li se înmâneze dispoziţia de plată, semnată de organele regionale. În pofida acestor acţiuni, nimeni dintre negustori nu a binevoit să achite taxa, beneficiind în schimb de toată libertatea la realizarea comerţului exterior şi interior. Duma considera că negustorii străini nu au fost în niciun fel strâmtoraţi, deoarece taxa era conformă legii din 1 ianuarie 1807, Aşezământului orăşenesc şi altor prevederi ale legislaţiei ruse[17]. În aceste condiţii, la începutul anului 1820, Biroul executiv de pe

---

15 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 4-4 verso.

16 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 3.

17 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 15 – 18 verso.

lângă guvernul regional a emis o dispoziţie care prevedea: 1) ca de la supuşii străini să fie percepute aceleaşi taxe şi impozite precum de la localnici; 2) anul fiscal de început să fie considerat 1817, atunci când populaţia locală a fost supusă taxelor şi impozitelor; 3) toţi supuşii străini să fie aduşi în supuşenie rusă, fie veşnică, fie temporară, iar acei care refuzau urmau timp de trei luni să-şi vândă averile imobiliare din provincie, să-şi achite toate datoriile fiscale acumulate începând cu mijlocul anului 1817 şi birul pe trei ani înainte, iar după aceasta să nu fie admişi să locuiască, să practice comerţul, să cumpere tarabe, locuinţe şi proprietăţi funciare pe teritoriul Basarabiei[18].

În anul 1819, *runştucul* sau *cotul*, arşinul, *mortasipia* şi *magalitul* au fost date în Chişinău în concesiune negustorului din Odesa Vasile Ciaplâghin, iar în 1820 – negustorului Gadji Ivan Gavrilovici, contra unei sume de 6 500 ruble[19]. Pe lângă acestea, guvernul regional a acceptat drept sursă de venituri şi taxa pentru dreptul de comercializare a lumânărilor în oraşul Chişinău. Această taxă a fost la fel dată în concesiune pentru o perioadă de un an, între 25 septembrie 1819 şi 25 septembrie 1820, negustorului Constantin Mihailov, contra sumei de 3 000 de lei[20]. În alte oraşe, veniturilor locale erau completate şi din alte surse. Spre exemplu, în oraşul Bender, o sursă a veniturile orăşeneşti era concesionarea vadului de la Parcani[21]. O astfel de sursă de venit exista şi la Akkerman[22]. Dar, cum administraţiile orăşeneşti aveau în grijă în special obţinerea unei sume cât mai mari în cadrul licitaţiilor de dare în concesiune, nu întotdeauna contractanţii erau persoane oneste, iar în acest caz intervenea administraţia regională, care anula concesiunea. Spre exemplu, în anul 1818, velcăpitanul Hr. Ciogla, care deţinea în concesiune vadul de la Bender (Parcani), a fost învinuit de faptul că la 20 august 1818 a lăsat bacul fără atenţie şi, fiind pus oficial sub acuzare, Consiliul Suprem al Basarabiei i-a reziliat la 19 ianuarie 1819 contractul de concesiune[23].

La 22 ianuarie 1824 s-a dispus ca 10% din sumele încasate din vânzarea vinului în cuprinsul Chişinăului să revină oraşului (ЭСГПЕР 1863, 104). Pe parcursul perioadei ce a urmat, veniturile Chişinăului s-au completat şi cu alte surse, care, alături de sumele rezultate din concesiunea lor, sunt sistematizate în tabelul 1. Din datele acestui tabel rezultă că o importanţă majoră pentru veniturile Chişinăului o constituia concesionarea desetinei pentru cultivarea pământului în oraş şi suburbia Buiucani şi a *cântarului*, care aduceau 55% din veniturile oraşului din concesiunea încasării diferitor taxe.

---

18 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 759, vol. III, f. 347-347 verso.

19 ANRM, F. 75, inv. 1, d. 55, f. 7. ANRM, F. 75, inv. 1, d. 91, f. 6-13 verso.

20 ANRM, F. 75, inv. 1, d. 53, f. 7, 22.

21 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 326, f. 1-2 verso

22 ANRM, F. 3., inv. 1, d. 965, f. 1-2; ANRM, F3., inv. 1, d. 961, f. 10-13.

23 ANRM, F. 3, inv. 4, d. 66 (1818), f. 6-10.

Tabelul 1. Concesionarea veniturilor din Chişinău în anii 1828–1829*

Denumirea veniturilor date în concesiune	Concesionarul	Anii		În total	Raportul, în %
		1828	1829		
Cântarul orăşenesc	Z.Averbuh	3450	4005	7455	24,9
Vânzarea lemnului (lemnăria) şi a trăsurilor	G.Lazarevici	801	700	1501	5,0
Păşunatul vitelor pe pământurile oraşului	Ş.Durleşteanu	555	253	808	2,7
Tăiatul vitelor în abatoarele oraşului	Z.Tanliev	401	355	756	2,5
Morile din oraş	Z.Tanliev	30	20	50	0,2
Arşinul	Ia.Danmaiski	100	160	260	0,9
Mortasipia	G.Lazarevici	1225	1260	2485	8,3
Runştucul	C.Dimitriu	1401	2500	3901	13,0
Desetina pentru cultivarea pământului	Ş.Durleşteanu	1870	3000	4870	16,3
Magalitul	C.Dimitriu	1425	2300	3725	12,4
Desetina pentru cultivarea pământului sub. Buiucani	E.Kuznețov	1300	2825	4125	13,8
În total		12558	17378	29936	100,0

*ANRM, F. 75, inv. 1, d. 422, f. 1 verso-2 verso.

Pe lângă sumele rezultate din aceste concesiuni, veniturile orăşeneşti se completau cu taxa impusă negustorilor fără reşedinţă, dintre care mulţi erau supuşi străini. Dar aceasta era şi o problemă permanentă, care apărea din nou în perioadele de raportare, din cauza restanţelor care se acumulau la plata ei, nu doar la Chişinău, ci şi în celelalte oraşe. Astfel, în raportul poliţiei orăşeneşti din Akkerman de la 9 februarie 1828, elaborat la solicitarea cârmuirii regionale, se menţiona faptul că la capitolul restanţe fiscale în raza oraşului s-a reuşit lichidarea acestora pentru locuitorii cu reşedinţă ai oraşului, însă au rămas să figureze după cei străini la plata birului şi dăjdiei: pentru anul 1825 – 518 ruble 20 copeici, pentru 1826 – 453 ruble 86 copeici, la plata taxelor locale – pentru 1825 – 110 ruble 89 copeici, 1826 – 150 ruble 76 copeici, iar la plata tuturor acestora pentru anul 1827 – 470 ruble 25 copeici. Perceperea sumelor în cauză nu era posibilă din motiv că contribuabilii fie că se aflau peste hotare în locaţii necunoscute, fie pretindeau a fi refugiaţi din timpul evenimentelor din 1821, care, potrivit instrucţiunilor primite de la administraţia financiară a provinciei, urmau a fi scutiţi de plata *dăjdiei*. Fiind susţinută de cârmuirea regională, propunerea a fost înaintată la 24 mai 1828 spre aprobare Consiliului Regional al Basarabiei, în vederea radierii datoriei acumulate, dar instituţia a ezitat a o pune pe ordinea zilei, deoarece nu avea astfel de competenţe. Menţionăm faptul că radierea datorilor irecuperabile era prerogativa exclusivă a împăratului, iar senatul guvernant, chiar dacă a primit la 30 octombrie 1823 dreptul să adopte decizii în acest sens pentru sume ce nu depăşeau 10 000 de ruble, oricum era obligat în prealabil să se consulte cu împăratul (ПСЗРИ 1823, № 29640,

1251–1252). Astfel, doar ca urmare a emiterii unui rescript imperial permisiv în acest sens, Consiliul Suprem al Basarabiei a purces, la 4 iulie 1828, la examinarea chestiunii în cauză, dispunând ca aceste datorii să fie excluse din registrele fiscale[24].

Regulamentului privind administrarea Basarabiei, din 29 februarie 1828, a prevăzut ca doar 10% din veniturile orăşeneşti să fie utilizate de către consiliul regional pentru îmbunătăţirea activităţii anumitor ramuri: dezvoltarea industriei şi agriculturii, construcţia drumurilor noi şi repararea celor vechi, construcţia clădirilor în oraşe, asigurarea bunăstării poporului şi supravegherea băilor publice etc., restul cheltuielilor urmând a acoperi funcţionarea organelor administraţiei orăşeneşti, a poliţiei şi a altor instituţii, dacă acest lucru era prevăzut de legislaţia rusă. Prin rescriptul din 11 martie 1828, ce reglementa distribuirea funcţiilor între cârmuirea regională şi administraţia financiară a Basarabiei, Departamentul III din cadrul cârmuirii regionale a fost învestit a se preocupa de veniturile orăşeneşti şi distribuirea anuală a cheltuielilor (ПСЗРИ 1828, №1864, 237).

Odată cu lichidarea autonomiei limitate şi provizorii a provinciei, oraşele din Basarabia au primit, probabil drept recompensă, surse suplimentare de venituri. La 23 aprilie 1829 a fost aprobată de împăratul rus hotărârea Comitetului de Miniştri prin care oraşele judeţene din Basarabia au primit dreptul la 1% din acumulările statului rezultate din venitul de pe vânzarea băuturilor tari (ПСЗРИ 1829, №2837, 270). În general, veniturile orăşeneşti vor fi protejate de autorităţile ţariste, chiar şi în situaţii în care se mergea la scutiri de taxe şi impozite în favoarea statului. Astfel, rescriptele din 6 decembrie 1829 şi 27 octombrie 1830, cu privire la acordarea unor scutiri locuitorilor Novorosiei şi ai teritoriilor adiacente, care au fost supuse diferitor prestaţii extraordinare în timpul războiului ruso-turc din 1828–1829, nu au vizat taxele locale în folosul oraşelor. Aceste rescripte stipulau expres că pentru întreaga perioadă, cât rămâneau restante, taxele locale urmau a fi percepute în modul stabilit de lege, cu calcularea amenzilor şi penalităţilor de întârziere (ПСЗРИ 1830, №4035, 212). Nici introducerea sistemului de ghildă în Basarabia, care a fost realizat prin rescriptul din 26 septembrie 1830 şi a prevăzut o serie de privilegii la plata taxelor de stat, nu prevedea scutiri la taxele şi impozitele locale (ПСЗРИ 1830, №3952, 72-73). Situaţia avea o explicaţie simplă: statul rus nu aloca resurse financiare pentru necesităţile oraşelor, decât în cazuri excepţionale, în formă de credit. Astfel, aceste venituri erau imperativ necesare pentru cheltuielile instituţiilor şi personalului administraţiilor orăşeneşti, care erau fixate prin lege, de la nivel central (ПСЗРИ 1836-I, №9339, 759; ПСЗРИ 1838, №11034, 162).

Taxele în folosul oraşelor, după implementarea sistemului de ghildă în Basarabia de la 1 ianuarie 1831, au fost completate cu o taxă unică de 10% de pe certificatul comercial. De la fiecare negustor de ghilda întâi oraşul obţinea anual din această taxă 220 de ruble asignate, de la cel de ghilda a doua – 88 de ruble asignate, iar de la cel de ghilda a treia 10-22 de ruble asignate[25]. Implementarea sistemului de ghildă a

---

[24] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 29, f. 1-2.

[25] În oraşul Chişinău, în porturile Ismail, Reni, Akkerman, în orăşelul de frontieră Leova, taxa pentru certificatele comerciale eliberate negustorilor de ghilda a treia era de 220 rub.; în oraşele judeţene Bender, Bălţi, Hotin şi în orăşelul Chilia – 100 rub. (Tomuleţ 2015, 254).

provocat însă discuţii aprinse în rândul organelor locale şi regionale în privinţa impozitelor la care urmau să fie impuşi negustorii fără reşedinţă. Cârmuirea regională din Basarabia a iniţiat o corespondenţă cu organele orăşeneşti în privinţa mărimii taxei în folosul oraşului la care trebuiau supuşi negustorii din alte oraşe. Duma orăşenească din Akkerman a decis cu această ocazie să solicite Dumei orăşeneşti din Odesa informaţii despre perceperea unei astfel de taxe în Odesa, cadrul legal şi mărimea acesteia. În răspuns se menţiona că în Odesa nu se percep taxe de la negustorii din alte oraşe pentru comerţul temporar. Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, analizând situaţia, a propus la 15 mai 1831 consiliului regional din Basarabia ca negustorii din alte oraşe ce practicau temporar comerţul în Akkerman, după exemplul Odesei, să nu fie supuşi în folosul oraşului taxei de 10% din costul certificatului de ghildă[26].

Duma şi magistratul oraşului Chişinău a trimis, la sfârşitul lunii mai, un raport în care şi-au exprimat poziţia faţă de perceperea taxelor pe dreptul realizării comerţului de către negustorii din alte oraşe. Astfel, raportul preciza că, odată cu introducerea sistemului de ghildă, nu se impuneau schimbări în ceea ce priveşte perceperea unor taxe în folosul oraşului, negustorii din alte oraşe sau străini fiind scutiţi de taxe doar dacă intenţionau să-şi comercializeze mărfurile la iarmaroc[27]. Excepţie se făcea doar în privinţa vinului importat de peste Prut de negustorii străini, care era supus în Chişinău unei taxe, în folosul veniturilor orăşeneşti, în mărime de 5 cop. de pe fiecare vadră moldovenească (faţă de 3 cop. până la 1831). Acei care comercializau acest vin, achitând taxele respective în favoarea oraşului, erau scutiţi în schimb de taxa pentru comerţul cu ridicata[28]. Rapoarte similare au fost elaborate şi expediate cârmuirii regionale şi de dumele şi magistratele din alte oraşe ale Basarabiei, din care aflăm că în acestea se aflau mulţi negustori din alte oraşe, dintre care mulţi nici nu erau înscrişi în ghildele negustoreşti[29]. Consiliul regional din Basarabia a constatat, de asemenea, că în oraşele Bălţi, Făleşti, Sculeni, Raşcov şi Soroca negustorilor din alte oraşe, indiferent dacă erau înscrişi în ghildele negustoreşti sau nu, au fost supuşi să achite în folosul oraşului câte 10% din costul certificatului comercial pe care-l solicitau, în conformitate cu prevederile rescriptului imperial dat senatului la 21 decembrie 1827[30]. În baza acestor informaţii, Consiliul Regional al Basarabiei, adresându-se la 27 iulie 1831 administraţiei oraşului Bălţi, a dispus ca negustorilor din alte oraşe, care nu dispuneau în provincie de bunuri imobiliare şi de certificate comerciale ce le-ar acor-

---

26 ANRM, F.3, inv.2, d.114, f.1, 13.

27 ANRM, F. 3, inv. 2, d.118, f. 23–23 verso. Prin rescriptul din 5 martie 1829, în Chişinău a fost instituit iarmarocul Sf. Dumitru, care se organiza anual între 26 octombrie – 26 noiembrie. Folosindu-se de faptul că în conformitate cu legislaţia rusă comerţul în cadrul iarmaroacelor era liber şi nu se taxa, mulţi negustori îşi planificau călătoriile de afaceri anume în dependenţă de perioada de organizare a iarmaroacelor. Astfel, în anul 1831 la iarmarocul Sf. Dumitru au venit 58 de negustori din străinătate şi din guberniile interne ruse, care au adus pentru comercializare mărfuri în valoare totală de 203 706 ruble asignate (Жуков 1964, 182).

28 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 118, f. 23–23 verso.

29 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 118, f. 25.

30 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 118, f. 27.

da dreptul la comerţ, să li se interzică în general să se ocupe cu comerţul până când nu se vor înscrie în rândurile negustorilor de ghildă. În urma măsurilor întreprinse de guvernul regional, negustorii ruşi care practicau comerţul în oraşele Basarabiei fără a avea reşedinţă în ele au fost obligaţi, alături de negustorii locali, să achite în vistieria oraşului taxa de 10% din valoarea certificatului pe care-l solicitau (Tomuleţ 2006, 205).

La 26 aprilie 1832, din cauza că niciun negustor din Chişinău cu reşedinţa în alte oraşe nu a obţinut certificat comercial în baza căruia să practice comerţul în anul 1832, Administraţia Financiară din Basarabia s-a adresat Dumei orăşeneşti din Chişinău cu solicitarea de a nu le permite practicarea comerţului fără certificate şi de a-i prezenta listele negustorilor fără reşedinţă din Chişinău[31]. În baza acestor liste, aflăm că în Chişinău se aflau 139 de negustori străini, care deţineau 152 de instituţii comerciale şi dispuneau de mărfuri în valoare totală de 700 800 ruble asignate, achitând în haznaua oraşului taxe în valoare totală de 2 088 ruble asignate (0,3%). Pe de altă parte, 38 de negustorii din guberniile ruse deţineau în Chişinău 41 instituţii comerciale, dispuneau de mărfuri în valoare de 430 900 ruble asignate şi au achitat taxe în valoare totală de 832 ruble asignate (0,2%). În Chişinău mai activau şi 12 negustori din alte oraşe ale Basarabiei, care deţineau 12 instituţii comerciale, dispunând de mărfuri în valoare de 93 000 ruble asignate, şi au achitat taxe în folosul oraşului în valoare de 250 ruble asignate (0,3%)[32]. Se observă foarte uşor cât de infime erau prestaţiile fiscale ale acestora în folosul oraşului în care activau faţă de valoarea tranzacţiilor pe care le realizau.

Un caz elocvent în acest sens este cel al negustorului de ghilda I din Odesa, Dm. Paleolog. Nemulţumit pentru faptul că Duma din Akkerman a pretins prin intermediul poliţiei oraşului Odesa perceperea de la el a unei datorii la plata taxei pentru dreptul de comerţ în acest oraş, negustorul a adresat guvernatorului general interim al Novorosiei şi Basarabiei, contele F.P. Palen, o plângere în care a susţinut că taxa i-a fost stabilită ilegal, deoarece el nu a practicat comerţul permanent în oraşul Akkerman, ci doar a vândut într-acolo lemn adus din Odesa. Ca urmare a dispoziţiei lui F.P. Palen din 31 mai 1832, ce prevedea sistarea procedurii de percepere forţată prin intermediul poliţiei oraşului Odesa a datoriei, până la clarificarea temeiului legal, Duma oraşului Akkerman a elaborat la 14 iunie 1832 un raport pe chestiunea în cauză. În acesta se preciza că negustorul, prin intermediul agentului său, a realizat în Akkerman afaceri comerciale cu lemn pe parcursul anilor 1828, 1829 şi 1830. Alături de alţi negustori cu reşedinţă şi fără reşedinţă, acesta a depus jurământul, fiindu-i stabilită drept taxă pentru anul 1828 – 75 ruble, pentru 1829 – 125 de ruble şi suplimentar pentru un beci de vin deţinut în oraş – 10 ruble, iar pentru anul 1830 – 125 ruble, în total – 335 ruble. Aceste taxe erau în folosul oraşului şi erau prevăzute până la implementarea sistemului de ghildă în Basarabia. Suma în cauză, rămasă neachitată, a fost inclusă în veniturile oraşului, aprobate pentru anul 1828 prin decretul din 13 iunie 1829 a guvernatorului civil în exerciţiu al Basarabiei, Klimşa, iar pentru anul 1830 – de către consiliul regional. În privinţa anului 1829, ca urmare a dispoziţiei cârmuirii regionale

[31] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 36.

[32] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 22–38.

din 11 martie 1832, duma încă aştepta o aprobare, din care motiv solicita supunerea lui Paleolog la plata taxelor aferente anilor 1828 şi 1830, în sumă de 200 de ruble şi nicidecum a prestaţiei de ghildă, după cum afirma în plângerea sa negustorul din Odesa[33].

Nemulţumit fiind de raport, contele F.P. Palen a solicitat, la 14 iulie 1832, guvernatorului civil interim al Basarabiei, Klimşa, clarificarea temeiului supunerii negustorului odesit la plata acestor prestaţii în folosul oraşului Akkerman şi sistarea perceperii ei până la clarificarea situaţiei[34]. În situaţia creată, Duma oraşului Akkerman a solicitat administraţiei fiscale luarea unei decizii în acest sens. La 12 august 1832, administraţia financiară a Basarabiei expedia Consiliului Regional al Basarabiei o adresă în privinţa datoriilor ce figurau după negustorul de ghilda I din Odesa, Dm. Paleolog, în oraşul Akkerman. Administraţia fiscală, luând în considerare faptul că sistemul de ghildă a fost introdus în Basarabia de la 1 ianuarie 1831, iar taxa solicitată nu reprezenta prestaţia de ghildă, ci taxă în folosul oraşului, instituită în conformitate cu Regulamentul din 29 februarie 1828, care acorda Consiliului Regional autoritatea de a stabili sursele de completare a veniturilor orăşeneşti, a pasat instituţiei în cauză responsabilitatea de a lua o decizie în acest sens. Contele F.P. Palen a fost informat despre evoluţia situaţiei pe marginea subiectului dat de către viceguvernatorul Klimşa[35].

La 6 septembrie 1832, guvernatorul general interim al Novorosiei şi Basarabiei a solicitat Consiliului Regional al Basarabiei să-i expedieze verdictul pe această problemă[36]. La 19 septembrie 1832, consiliul a expediat guvernatorului hotărârea sa pe marginea acestui subiect, care stipula că taxa era conformă cu decizia Cârmuirii Regionale, care la rândul ei a fost adoptată în temeiul articolelor 10 şi 12 ale Statutului oraşelor, al rescriptelor din 23 decembrie 1783, 1 ianuarie 1807 şi 4 ianuarie 1817, al Regulamentului din 14 noiembrie 1824 despre organizarea ghildelor şi comerţului altor categorii sociale, şi al Dispoziţiei din 22 martie 1830, adică era în corespundere deplină cu legile în vigoare. Mai mult, instituirea taxei a fost înaintată la 26 martie 1830 spre aprobare chiar contelui F.P. Palen, iar avizul acestuia a fost primit la 5 octombrie 1831. Ca urmare Consiliul a aprobat decizia cârmuirii regionale privind perceperea taxei şi a propus la 9 noiembrie 1831 să se purceadă la executarea acesteia. Instituţia se arăta informată în privinţa faptului că, în conformitate cu prevederile hotărârii senatului din 21 decembrie 1827, dumele orăşeneşti erau obligate să elaboreze regulamente privitoare la taxele la care urmau să fie supuşi negustorii fără reşedinţă şi cei străini pentru dreptul comerţului temporar, până la elaborarea şi aprobarea cărora de către senat, aceste categorii de negustori urmau să nu fie supuse taxelor în folosul oraşelor (ПСЗРИ 1827, №1631, 1089). Dar, întrucât negustorul a solicitat dreptul comerţului permanent cu lemn în Akkerman pe parcursul anilor 1828–1830 şi deţinea un beci de vin în oraş, consiliul a decis că negustorul nu avea temei de a se eschiva

---

33 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 3-4 verso.

34 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 1.

35 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 1 verso - 2 verso.

36 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 5 -55 verso.

de la plata taxei stabilite de Duma oraşului Akkerman. În plus, acceptarea demersului negustorului odesit putea servi drept motiv pentru alţi negustori să conteste taxele la care au fost supuşi[37].

Sunt elocvente în acest sens şi alte două cazuri. Primul este cel al datoriei acumulate la concesiunea *runştucului* şi *lemnăriei* în cuprinsul oraşului Chişinău de către supusul grec Constantin Dumitriu, şi anume: pentru perioada de la 1 iulie 1830 – 1421 ruble 66 copeici, şi de la 1 noiembrie 1832 – 1 327,60 ruble, în total 2 819,26 ruble asignate (805,50 ruble argint). Conform deciziei Consiliului Regional, recuperarea datoriei a fost pusă pe contul foştilor membri ai dumei orăşeneşti, care au aprobat concesiunea. Aceştia, din propriul buzunar, achitau rate anuale în contul sumei restante[38]. Cel de al doilea caz este cel al datoriei care s-a acumulat pentru acordarea dreptului de comerţ în oraşul Hotin negustorilor fără reşedinţă pentru mai mulţi ani, inclusiv pentru anul 1830 – 3,84 ruble argint. Duma orăşenească va solicita ulterior anularea datoriei din motiv că recuperarea ei este imposibilă. Însă Consiliul Regional a constatat că supunerea negustorilor fără reşedinţă unei taxe în folosul oraşului se efectua fără o reglementare şi procedură clară: ca urmare a decis ca perceperea datoriei să fie pusă pe seama membrilor dumei, care au votat aplicarea ei[39].

La 22 decembrie 1832, administraţiile orăşeneşti din Imperiul Rus au primit dreptul de a arenda pământurile din cuprinsul oraşului negustorilor, târgoveţilor, nobililor, funcţionarilor şi altor categorii sociale înscrise în oraşul respectiv, pentru a fi plantate cu vii şi pomi fructiferi, contra unei plăţi anuale, care va fi fixată în 1836 la 2,5 ruble asignate pentru fiecare desetină (ПСЗРИ 1832, №5842, 915), iar ulterior, la 19 noiembrie 1840, în Basarabia va fi redusă pentru 10 ani la 0,3 ruble argint, echivalentul a 1,05 ruble asignate, din cauza îngheţurilor din anii 1838-1839, care au afectat grav viile şi pomii fructiferi (ПСЗРИ 1840, №13962, 728-729).

Odată cu ridicarea târgurilor Orhei, Soroca şi Cahul la rangul de oraşe prin rescriptul din 18 decembrie 1835 (ПСЗРИ 1835, №8683, 1187-1189), a fost prevăzută instituirea în acestea a ratuşelor, funcţionarea căror instituţii urma să fie finanţată din veniturile orăşeneşti. Însă, în martie 1836, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, contele M.S. Voronţov, îi comunica ministrului de interne că, în virtutea faptului că erau în proprietate privată, oraşele în cauză nu aveau iniţial îndestule venituri pentru a susţine financiar activitatea ratuşelor. Ca urmare, Comitetul de Miniştri a propus a amâna instituirea ratuşelor în aceste oraşe, iar colectarea veniturilor orăşeneşti a fost pusă pe seama organelor de poliţie. Această propunere a fost aprobată de împărat la 22 septembrie 1836 (ПСЗРИ 1836-II, №9539, 35-36).

În această ordine de idei, oficialii Ministerului de Interne au analizat sursele de venituri ale oraşelor din Basarabia şi au venit cu o serie de observaţii, solicitând guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, contele M.S. Voronţov, să prezinte un raport detaliat în privinţa articolelor de venit existente şi opinia sa personală în

---

37 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 6-9 verso.

38 ANRM, F. 3, inv.1, d. 323, f. 27 verso.

39 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 327, f. 1-3.

privinţa fiecăruia dintre acestea. Ca urmare, la 25 mai 1836, împăratul a aprobat propunerile cu privire la lichidarea taxelor *runştuc*, *martosapia*, de pe vânzarea lemnului şi a trăsurilor, taxei „de pe arşini”[40], deoarece nu corespundeau cu normele generale ruse. Dumele orăşeneşti din Basarabia au fost împuternicite să caute noi surse pentru completarea veniturilor orăşeneşti (ПСЗРИ 1836-I, №9216, 599-600). Consiliul Regional din Basarabia a iniţiat o nouă corespondenţă cu administraţiile orăşeneşti în privinţa stabilirii taxelor în folosul oraşului de pe negustorii din alte oraşe şi străini. În consecinţă, duma şi magistratul din Chişinău au elaborat o serie de propuneri, şi anume:

1) De la toţi negustorii din alte oraşe şi străini care nu dispuneau de proprietăţi imobiliare în Chişinău şi practicau comerţul angro să se perceapă taxe în folosul oraşului egale cu cele plătite de negustorii cu reşedinţă;

2) Acei negustori din alte oraşe şi străini care aveau proprietăţi imobiliare în Chişinău sau erau stabiliţi cu traiul permanent, în caz că se înscriau în rândul oaspeţilor, urmau să îndeplinească toate prestaţiile şi să achite toate taxele orăşeneşti ca şi negustorii cu reşedinţă;

3) Acei negustori străini sau din alte oraşe care doreau să practice comerţul în Chişinău doar temporar, de la 1 la 15 zile, dar nu mai mult de 20 de zile, să fie supuşi unei taxe moderate în folosul oraşului de 0,5 % din capitalul declarat, cu eliberarea unui certificat de către dumă în care să fie stipulat termenul exact de şedere;

4) Industriaşii şi târgoveţii din alte oraşe care practicau comerţul în Chişinău să fie supuşi unei taxe de 20 ruble în folosul oraşului şi încă 20 ruble ca taxe comunale[41].

Consiliul regional din Basarabia a acceptat aceste propuneri, mărind taxele în folosul oraşului de la negustorii din alte oraşe şi străini ce practicau comerţul temporar, de până la 20 de zile, la 1,5% de pe fiecare rublă din capitalul comercial. Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, contele M.S. Voronţov, l-a informat pe ministrul afacerilor interne, care la rândul său a discutat propunerile formulate de duma din Chişinău cu ministrul de finanţe şi le-a înaintat Consiliului de Stat pentru aprobare. La 22 iunie 1837 Consiliul de Stat a aprobat raportul ministrului de interne, acceptând ca anume taxele propuse de duma din Chişinău să fie percepute de la negustorii fără reşedinţă în toate oraşele din Basarabia (ПСЗРИ 1837, №10366, 573). Cu alte cuvinte, propunerea Consiliului Regional din Basarabia privind ridicarea taxei pentru comerţul temporar de la 0,5% la 1,5% din valoarea capitalului nu a fost acceptată. Un simplu calcul arată că un negustor de ghilda întâi urma să achite în vistieria orăşenească pentru a putea activa până la 20 de zile 250 ruble asignate, cei de ghilda a doua – 100, iar cei de ghilda a treia – 40 ruble asignate. Iar de la 1 ianuarie 1840, odată cu aplicarea reformei monetare, respectiv 75, 30 şi 12 ruble argint[42]. Hotărârea

---

[40] Taxă încasată în Basarabia pentru măsurarea în prăvălii a unui arşin de ţesături.

[41] AISR, F. 1281, inv. 2, d. 55, a.1837, f. 2 – verso.

[42] Capitalul minim necesar pentru înscrierea în ghilda întâi era de 50 ruble asignate (15 mii ruble argint după 1 ianuarie 1840), în ghilda a doua – 20 mii ruble bancnote (6 mii ruble argint), iar în ghilda a treia – 8 mii ruble bancnote (2,4 mii ruble argint) (ANRM, F. 1219, inv. 1, d. 1, f. 84).

respectivă a fost aprobată de împărat la 24 iunie 1837 şi prevedea în plus ca şi ţăranii care doreau să practice comerţul în oraşul Chişinău să obţină un certificat comercial, cu perceperea unei taxe moderate. Industriaşii care practicau comerţul cu amănuntul urmau să fie supuşi aceloraşi impozite precum târgoveţii (ЖМТ 1837, 27-28).

Analizând prestaţiile locale ale negustorilor în oraşele Basarabiei în anii 1832–1833 şi 1838–1839, prezentate în tabelul 2, constatăm că deciziile cu privire la stabilirea unei taxe de 0,5% din capital pentru activitatea negustorilor fără reşedinţă în oraşele din Basarabia nu şi-au avut efectul scontat.

Tabelul 2. Prestaţiile locale ale negustorilor în oraşele Basarabiei în anii 1832–1833 şi 1838–1839 (în ruble asignate)*

Oraşul			Chişinău	Bender	Akkerman	Hotin	Bălţi	În total
1832	În total		10005	1526,13	2690	1215	1040	16476,13
	Inclusiv de la negustorii	Cu reşedinţă	7505	1300	2690	1055	1040	13590
		%	75,0	85,2	100,0	86,8	100,0	82,5
		Din alte oraşe	2500	226,13	0	160	0	2886,13
		%	25,0	14,8	0,0	13,2	0,0	17,5
1833	În total		10287,5	1526,12	1700	1135	2410,5	17059,12
	Inclusiv de la negustorii	Cu reşedinţă	8725	1300	1700	1055	2110	14890
		%	84,8	85,2	100,0	93,0	87,5	87,3
		Din alte oraşe	1562,5	226,12	0	80	300,5	2169,12
		%	15,2	14,8	0,0	7,0	12,5	12,7
1838	În total		6400	1380	1250	1110	2250	12390
	Inclusiv de la negustorii	Cu reşedinţă	6000	1340	1200	1070	1650	11260
		%	93,8	97,1	96,0	96,4	73,3	90,9
		Din alte oraşe	400	40	50	40	600	1130
		%	6,25	2,9	4	3,6	26,67	9,12
1839	În total		6390	1380	1250	1040	1300	11360
	Inclusiv de la negustorii	Cu reşedinţă	6290	1340	1200	1000	1200	11030
		%	98,44	97,1	96	96,15	92,31	97,1
		Din alte oraşe	100	40	50	40	100	330
		%	1,56	2,9	4	3,85	7,69	2,9

*ANRM. F. 6, inv. 2, d. 1190, f. 201 verso-202; d. 1185, f. 137 verso; AISR, F. 1287, inv. 5, d. 980, f. 5 verso-9 verso, 32 verso – 39 verso.

Astfel, datele tabelului 2 arată că în anii 1832–1833 ponderea taxelor încasate în folosul oraşelor de la negustorii fără reşedinţă a constituit 15% din totalul celor achitate de negustori, iar în anii 1838–1839 aceasta a alcătuit doar puţin peste 6%.

Dintr-o scrisoare a negustorului M.L. Raşkovski, adresată din partea societăţii evreieşti din Leova, guvernatorul civil al Basarabiei, aflăm că negustorii din oraş se ruinau din cauza epidemiilor de ciumă şi holeră, a diferitor prestaţii la care erau

impuşi, precum şi a concurenţei negustorilor fără reşedinţă, care nu achitau niciun fel de taxe în vistieria orăşenească, fiindcă activau ca negustori din alte oraşe[43]. Probabil, tocmai de aceea negustorii din Leova în contractul din 30 noiembrie 1837, semnat cu proprietarul oraşului, Alexandru Ghica, au inclus clauza ca negustorilor fără reşedinţă li se interzicea de a intra în oraş în zilele de piaţă, ei putând să practice comerţul doar în zilele de iarmaroc. Istoricul M.P. Muntean a presupus că şi în alte oraşe aflate în proprietate privată negustorii locali îşi negociau de la stăpân drepturi de monopol în practicarea comerţului, menţionând că în Basarabia, în afară de Chişinău (din 1818), Hotin, Akkerman, Chilia, Ismail, precum şi nou-instituitele Noua Suliţă, Edineţ şi Bairamci, oraşele şi târgurile se aflau în proprietate privată (Мунтян 1971, 278).

Pe de altă parte, anularea vechilor taxe a afectat grav veniturile oraşelor din Basarabia. Autorităţile ţariste au fost nevoite să ia o serie de decizii care reflectă pe deplin această situaţie. Astfel, la 9 septembrie 1837, a fost lichidat Magistratul din oraşul Bălţi. Propunerea a venit de la guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, care sublinia faptul că din cauza micşorării veniturilor orăşeneşti această instituţie nu mai putea funcţiona. Ca urmare, atribuţiile ei au fost transmise Magistratului oraşului Chişinău (ПСЗРИ 1837, №10540, 742-743). De asemenea, la 4 aprilie 1839 a fost aprobată de împărat hotărârea Comitetului de Miniştri cu privirea la asigurarea pazei cazărmilor din Akkerman din capitalul de 10% al provinciei, până la sporirea suficientă a veniturilor orăşeneşti (ПСЗРИ 1839, №12205, 348).

Pentru remedierea situaţiei veniturilor orăşeneşti, prin hotărârea Senatului Guvernant din 2 februarie 1838 (ПСЗРИ 1838, №10942, 70-71) s-a stabilit ca, în toate oraşele din imperiu, de pe autentificarea şi protestul notarial al vecselelor, să fie încasată taxa în folosul oraşului în valoare de 0,5% din suma prevăzută în act, iar de pe sineturi şi alte scrisori de creditare – câte 0,25% din suma prevăzută în act[44]. La 30 martie 1838, Cârmuirea Provincială a dispus informarea tuturor notarilor din provincie şi a organelor administraţiilor locale care îndeplineau funcţii notariale cu privire la hotărârea Senatului Guvernant din 2 februarie 1838 despre introducerea taxelor în folosul oraşelor de pe autentificarea şi protestul vecselelor, precum şi de pe autentificarea şi prezentarea sineturilor[45].

Implementarea acestei decizii a provocat însă anumite confuzii în rândul magistratelor orăşeneşti. La 9 septembrie, notarul din Bender Abram Goldenştein prezenta magistratului orăşenesc un raport prin care se specifica că în registrul vecselelor pentru luna august 1843 au fost înscrise 30 de acte, dintre care pe 5 au fost percepute taxe în sumă de 2,66 ruble, în cea a contractelor – 12 acte în sumă de 6 926 ruble argint, însă taxa percepută de la fiecare act lipsea, precum lipsea aceasta şi în primul registru, de pe acte, în sumă de 2 337,07 ruble. Magistratul a decis că acesta nu a îndeplinit prevederile legale, care i-au fost evidenţiate anterior. Instituţia a dispus poliţiei orăşeneşti să încaseze de la acesta suma de 23,15 ruble, rezultată din taxa în folosul oraşului de

---

43 ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 186–187.

44 ANRM, F. 54, inv. 1, d. 9, f. 116.

45 ANRM, F. 54, inv. 1, d. 9, f. 89.

pe actele înscrise în registre în sumă de 9 262 ruble, dar şi a-i aplica o amendă în sumă de 15 ruble argint, pentru nerespectarea legislaţiei cu privire la perfectarea actelor de evidenţă[46]. La 29 octombrie 1843, Cârmuirea Provincială se adresa magistratului, ca urmare a plângerii notarului, cu o solicitare de a justifica sumele solicitate de la acesta şi de a întrerupe încasarea acestora. Magistratul explica prin răspunsul din 2 noiembrie 1843 că, chiar dacă legea stipula că taxa în folosul oraşului se percepea doar de la protestul vecselelor şi autentificarea obligaţiunilor debitoare, instituţia a considerat că contractele, înţelegerile şi condiţiile sunt de asemenea acte debitoare, ca urmare de asemenea trebuia a fi încasată taxa de 0,25% din suma acestora în folosul oraşului. Magistratul a decis a solicita cârmuirii să confirme prin dispoziţie particulară acest lucru, îndemnând-o să solicite poliţiei întreruperea încasării sumelor pretinse de la Goldenştein[47]. Cârmuirea provincială ea însăşi solicitase anterior magistratelor orăşeneşti din provincie ca notarii şi misiţii să perceapă taxele în favoarea oraşelor în care activau, în conformitate cu hotărârea Senatului Guvernant din 2 februarie 1838, de pe toate actele pe care le autentifica. Însă Duma din Ismail a atacat această decizie la Tribunalul Comercial din Ismail, care a stabilit că legea în cauză se referă doar la obligaţiuni debitoare, nu şi alte contracte şi înţelegeri care ţin de plata în avans pentru anumite servicii sau bunuri. Despre decizia în cauză cârmuirea a informat la 20 martie 1843 Magistratul oraşului Chişinău[48], dar se pare că nu şi cel de la Bender. Ulterior, prin hotărârea Senatului din 21 ianuarie 1848, 25% din veniturile încasate de oraşe din această sursă vor fi cedate notarilor (ПСЗРИ 1848, №21950, 85).

Numeroase dificultăţi şi neclarităţi întâmpinau administraţiile orăşeneşti din Basarabia şi în privinţa supunerii negustorilor fără reşedinţă taxelor în folosul oraşelor în care activau. Dumele orăşeneşti din Basarabia raportau ani la rând sume care urmau să completeze veniturile orăşeneşti datorate de negustorii ce au activat temporar în oraşele din regiune, dar până la urmă s-au eschivat de la plata taxelor. Astfel, spre exemplu, duma orăşenească din Hotin a solicitat în martie 1843 Cârmuirii Regionale a Basarabiei să fie anulate arieratele negustorilor fără reşedinţă: pentru anul 1830 – 3,82 ruble, pentru anul 1841 – 8 ruble, iar pentru anul 1842 – 7,15 ruble argint[49]. Ca urmare a verificărilor ce s-au efectuat, s-a constatat că duma nu a dus o evidenţă clară şi corectă a sumelor încasate, iar taxa percepută nu era fixată, fiind colectată la socoteala negustorilor în dumă sau chiar în pieţele subordonate dumei. Astfel, procurorul judeţului Hotin a constat că nu avea posibilitatea să se documenteze clar despre veniturile reale rezultate din taxele la care au fost supuşi negustorii ce au activat temporar în Hotin. Consiliul Regional al Basarabiei a decis să se facă o mustrare aspră dumei pentru neregulile admise în această chestiune[50]. În aceste condiţii, apare ca pe deplin

---

46 ANRM, F. 55, inv. 1, d. 29, f. 20-20 verso. Se făcea referinţă la *СЗРИ 1839*, §727, 125.

47 ANRM, F. 55, inv. 1, d. 30, f. 42 verso - 43 verso.

48 ANRM, F. 54, inv. 1, d. 9, f. 171-172.

49 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 327, f. 1.

50 ANRM, F. 3, inv. 2, d. 327, f. 5.

justificat rescriptul din 4 iunie 1846, prin care negustorii din oraşele ruse ce au realizat tranzacţii comerciale în Basarabia până la 1842 cu încălcarea legii ghildelor au fost eliberaţi alături de negustorii locali de amenzile care le-au fost prescrise (ПСЗРИ 1846-I, №20092, 585–586).

Totuşi, în această privinţă au fost făcuţi paşi şi în favoarea oraşelor. La 13 august 1846, ca urmare a demersului autorităţilor regionale, s-a dispus a se institui în oraşele Akkerman, Hotin şi Ismail o amendă pentru nedeclararea la poliţie a persoanelor care soseau sau părăseau oraşul, iar sumele rezultate urmau să completeze veniturile orăşeneşti (ПСЗРИ 1846-II, №20310, 182). La Chişinău, problema în cauză a fost pusă un an mai târziu. Astfel, la 24 aprilie 1847, starostele orăşenesc din Chişinău a prezentat dumei un raport în care relaţia despre tertipurile pe care le foloseau negustorii itineranţi. Potrivit acestuia, mulţi negustorii nu respectau prevederile legislaţiei ruse potrivit căreia străinii sosiţi într-un oraş pentru practicarea comerţului erau obligaţi în aceeaşi zi sau cel mult a doua zi să se prezinte în duma orăşenească pentru a obţine dreptul comercializării mărfurilor aduse. Ajunşi în Chişinău, aceştia arendau case şi prăvălii şi timp de câteva zile vindeau nestingherit, iar apoi se prezentau în duma orăşenească pentru a obţine certificatul comercial necesar. Persoane delegate de dumă evaluau costul mărfurilor, calculându-i suma prestaţiilor, după achitarea căreia negustorul îşi putea comercializa deja legal mărfurile rămase. Astfel, vistieria orăşenească era păgubită de sume importante. De aceea starostele cerea dumei să contracareze abuzurile negustorilor străini. Duma a analizat această cerere şi a constat însă că negustorii care se aflau pentru o perioadă de până la 20 de zile în Chişinău, erau supuşi plăţii în folosul oraşului a câte 0,5% din capitalul comercial. Adică, problema nu era în valoarea mărfurilor, ci în perioada de activitate pe care negustorii din alte oraşe şi cei străini şi-o prelungeau peste perioada prescrisă de lege, fără a plăti o taxă mai mare. De aceea, la 3 iunie 1847, duma din Chişinău a solicitat poliţiei orăşeneşti să-i determine pe toţi proprietarii de case şi prăvălii din oraş ca să nu permită negustorilor din alte oraşe şi celor străini să-şi comercializeze mărfurile până la obţinerea certificatului comercial în care să fie clar prescrisă perioada de activitate în oraş. În plus, aceştia au fost obligaţi să informeze duma şi poliţia despre arendarea de către negustorii fără reşedinţă a spaţiilor lor locative şi comerciale. Pentru a nu intra în cârdăşie cu negustorii fără reşedinţă, proprietarii de case şi prăvălii urmau să semneze un angajament prin care se obligau ca în caz că nu respectau aceste norme să achite o amendă în vistieria orăşenească[51]. Ca urmare depistăm la 28 iunie 1848 un angajament a mai multor proprietari de case din cartierul al patrulea din Chişinău prin care aceştia confirmau că au luat cunoştinţă cu noile reguli de arendare şi că erau de acord să achite amenzile prescrise în caz că le încălcau[52].

La 21 noiembrie 1844, împăratul Nicolae I a aprobat Regulamentul cu privire la relaţiile dintre proprietarii oraşelor şi târgurilor din Basarabia cu locuitorii acestora. Tuturor proprietarilor în cauză, care nu încheiau până la 24 ianuarie 1846 contracte

---

[51] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1392, f. 52–52 verso, 54.

[52] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1392, f. 53.

benevole ce ar fi reglementat relaţiile cu locuitorii, urmau să le revină doar următoarele surse de venit: 1) de la vânzarea în vrac a băuturilor spirtoase cu amănuntul; 2) de pe casele cu prăvălii; 3) de pe vânzarea vitelor; 4) de pe trecerile de pe râuri şi 5) de pe cântare şi măsuri (ПСЗРИ 1844, №18453, 780-781).

În anul 1848, veniturile oraşelor din Basarabia, inclusiv din Administraţia Specială a oraşului Ismail, au constituit 48 753 ruble argint, ce plasa provincia pe locul 37 în rândul celor 49 gubernii ale Imperiului Rus. Situaţia veniturilor respective era cu mult mai sumbră dacă le raportăm la cei 143 259 locuitori, înregistraţi în oraşele Basarabiei, veniturile alcătuind o medie de 0,34 ruble argint pe cap de locuitor, ocupând penultimul loc în această ierarhie, înainte doar de gubernia Volînia (Tęgoborski 1855, 109-110). La capitol venituri, provincia depăşea gubernii precum Estlanda – cu 42% (48 864 ruble argint), Grodno – cu 35% (51 520 ruble argint), sau Podolia – cu peste 7% (64 907 ruble), dar în schimb era depăşită de peste 17 ori de gubernia Herson, din cadrul căreia făcea parte şi oraşul-port Odesa, veniturile oraşelor căreia au alcătuit 1 233 636 ruble (Tęgoborski 1855, 120-121). Este necesar, totuşi, a menţiona faptul că oraşul-port Odesa beneficia, prin rescriptul împăratului Alexandru I din 24 ianuarie 1802, de privilegiul de completare a veniturilor orăşeneşti cu $^{1}/_{10}$ din veniturile vamale locale (ПСЗРИ 1802-1803, №20121, 25-27), iar prin rescriptul din 26 iunie 1803, deja cu $^{1}/_{5}$ din acumulările vamale locale (ПСЗРИ 1802–1803, № 20819, 707), adică 20%.

Cea mai bună situaţie în privinţa veniturilor oraşelor din Basarabia îi revenea oraşului Chişinău. Veniturile acestuia au alcătuit 22 887 ruble argint în 1848, echivalentul a 80 104 ruble asignate. Faţă de cele 48 508 ruble asignate obţinute în anul 1834 (Наккo 1879, 149 verso)[53], constatăm o creştere de peste 65%. Totuşi, dacă luăm în calcul veniturile oraşului pe cap de locuitor, care alcătuiau în 1834 – 1,95 ruble asignate la fiecare din cei 24 803 locuitori, iar în 1848 – 0,52 ruble argint, sau 1,82 ruble asignate la fiecare din cei circa 44 000 de locuitori, se observă o scădere de peste 6,6%. Astfel, dacă la capitolul veniturilor acumulate oraşul ocupa locul 29, atunci la capitolul veniturilor pe cap de locuitor abia locul 65 din cele 69 de centre guberniale şi cele mai mari oraşe din cuprinsul imperiului (Tęgoborski 1855, 112).

La 5 ianuarie 1848 s-a dispus a se introduce în Soroca şi satul Zastânca concesiunea de stat a băuturilor spirtoase, astfel încât întreaga sumă rezultată timp de 10 ani să completeze veniturile oraşului Soroca, iar ulterior – în proporţie de 10% (ЭСГПЕР 1863, 129). Ca urmare, veniturile oraşului Soroca au cunoscut o creşte substanţială, de peste 20 de ori, ajungând în provincie la acest capitol pe locul trei după Chişinău şi Ismail, după cum se poate observa din datele tabelului 3.

[53] Cifra totală a locuitorilor este indicată a fi 114 647.

Tabelul 3. Veniturile oraşelor din Basarabia în ruble argint în anii 1843–1862*

Oraşul	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1849	1850	1852	1853	1855	1857	1860	1862
Chişinău	20156	21659	15687	20760	21230	21601	22012	25338	27137	25815	32788	79153	30117	77097
Orhei	438	591	714	866	1150	850	1149	1293	2657	2267	1335	1558	2152	2087
Bălţi	916	1507	400	1286	2056	2912	5073	2704	4079	3895	2024	3465	5471	4283
Soroca	647	129	114	214	183	377	8796	8652	8177	6042	8123	10092	4279	6404
Hotin	2126	2482	1816	2155	2920	3948	5178	4572	4071	3698	3696	5334	3948	5355
Bender	1842	3224	2284	2585	2922	3505	2852	1551	2439	2003	2159	4451	9571	4735
Akkerman	4808	4187	4388	4409	3576	4600	3804	6549	6458	5420	10464	6871	8835	14303
Cahul	30	42	208	196	141	184	192	486	318	288	390	462	-	-
Ismail	-	-	21673	19221	10959	16656	14176	16338	20606	24178	13708	-	-	-
Reni	-	-	1832	1622	3212	3813	5260	6436	34435	3014	2526	-	-	-
Chilia	-	-	966	1169	963	1052	867	803	1616	1454	1479	-	-	-
Vilcov	-	-	316	737	291	375	406	442	456	503	536	-	-	-
În total	30963	33821	50398	55220	49603	59873	69765	75164	112449	78577	79228	111386	64373	114264

*AISR, F. 1263, inv. 822, d. 1784, f. 1342; inv. 606, d. 1638, f. 342; AISR, F. 1281, inv. 4, d. 65, f. 81; d. 56, f. 75; d. 60, f. 77; d. 68, f. 89; d. 71, f. 108; AISR, F. 1281, inv. 5, d. 86, f.71; d. 91, f.76; d. 58, f. 76, d. 54, f. 80; d. 78, f. 70; ANRM, F. 3, inv. 2, d. 753, f. 57 verso – 58; *ЭСГПЕР 1863,* 114, 119, 121, 125, 127, 130, 133; *ЗБОСК 1864,* 68.

Şi pe parcursul anilor 1850 insuficienţa acumulărilor a determinat continuarea căutărilor unor noi surse de venituri orăşeneşti. Potrivit dispoziţiei Consiliului de Stat din 10 aprilie 1850, *runştucul* este reintrodus în toate oraşele din Basarabia ca unitate de măsură pentru măsurarea vinului şi altor băuturi spirtoase. S-a prevăzut că în favoarea veniturilor orăşeneşti să fie percepută o taxă de pe volumul fiecărui butoi, conform art. 50 al Regulamentului cu privire la îmbunătăţirea cadrului administrativ în localităţile urbane şi rurale, aprobat de Ministerul Afacerilor de Interne (ПСЗРИ 1850, №24065, 372). Vom menţiona, de asemenea, că în urma efectuării în 1850 a unui nou recensământ fiscal, numărul de contribuabili în provincie a crescut brusc cu peste 20%. Ca urmare, veniturile cumulate ale oraşelor din Basarabia vor reuşi să depăşească suma de 100 000 de ruble argint.

Războiul Crimeii va determina o nouă scădere a veniturilor oraşelor din Basarabia. În virtutea acestui fapt, au apărut noi propuneri de completare a veniturilor orăşeneşti, ce au vizat taxarea activităţii târgoveţilor în alte oraşe decât acelea în care erau înscrişi. La 9 iunie 1855, ratuşa oraşului Chilia a expediat Guvernului Regional din Basarabia o copie a raportului din 13 aprilie 1853 pe numele guvernatorului Basarabiei, în care solicita supunerea târgoveţilor din alte oraşe ce activau în Chilia unor taxe în folosul oraşului. În acesta se preciza că deşi *Regulamentul comercial* interzicea târgoveţilor să activeze în alte oraşe decât acela în care sunt înscrişi, în Chilia foarte multe persoane practicau comerţul neavând reşedinţă în oraş, fără certificate comerciale, fără permisiunea ratuşei şi fără a achita taxe în folosul oraşului. De aceea ratuşa oraşului Chilia a solicitat ca aceştia să fie impuşi să obţină certificate comerciale similar ţăranilor, cu plata în folosul oraşului a 10% din costul acestora, adică câte 1,80 ruble argint pe an. La 8 august 1855, guvernul regional a solicitat dumelor, ratuşelor şi poliţiilor orăşeneşti din Basarabia date despre perceperea taxelor în folosul oraşului de la târgoveţii care practicau comerţul în jurisdicţia lor fără a avea reşedinţă. La 17 august 1855,

duma din Chişinău a pregătit un raport în această privinţă, în care preciza că târgoveţii erau supuşi în folosul oraşului unei taxe de 10% din preţul certificatului comercial. Totuşi, problema determinării târgoveţilor din alte oraşe de a obţine certificate comerciale pentru a putea practica comerţul în Chişinău a fost clasificată ca irezolvabilă, iar în şedinţa dumei din 23 iulie 1858 din această cauză a fost închisă şi dată în arhivă[54].

Pentru a diminua din consecinţele nefaste provocate de război, noul împărat rus, Alexandru II, a dispus prin manifestul din 26 august 1856 acordarea unor facilităţi populaţiei, inclusiv anularea datoriilor la plata taxelor pentru deţinerea prăvăliilor (ПСЗРИ 1856, №30877, 790). Însă retrocedarea unei părţi din sudul provinciei Principatului Moldova şi pierderea oraşelor Ismail, Reni, Chilia şi Cahul au diminuat din nou veniturile oraşelor din Basarabia. Totuşi, mulţi dintre negustorii din oraşele în cauză au decis a rămâne supuşi ruşi, mutându-se în alte oraşe din provincie, precum Akkerman şi Chişinău, reluându-şi afacerile. Astfel, spre exemplu, pe parcursul anului 1858 în cele 7 oraşe rămase ale Basarabiei au fost ridicate 4 prăvălii de piatră şi 167 de lemn[55].

Epoca marilor reforme din Imperiul Rus debutează cu adoptarea unei serii de acte legislative cu largi valenţe modernizatoare. Mai întâi are loc scoaterea interdicţiilor la practicarea de către supuşii străini a comerţului interior şi exterior şi egalarea acestora în drepturi cu negustorii supuşi ruşi, prin rescriptul împăratului Alexandru II din 7 iunie 1860 (ПСЗРИ 1860, №35880, 706-707). Această schimbare va fi urmată de adoptarea la 4 iulie 1861 în Imperiul Rus a unui nou regulament privitor la instituţiile staţionare de consumaţie, precum hotelurile, hanurile, restaurantele, cafenelele, birturile etc. (ПСЗРИ 1861, №37198, 70). Tot atunci este adoptată decizia de lichidare a sistemului de concesiune a vânzării băuturilor spirtoase începând cu 1 ianuarie 1863, în conformitate cu regulamentul privitor la instituirea uni acciz unic de stat la producerea băuturilor spirtoase (ПСЗРИ 1861, №37197, 39). Tot din 1 ianuarie 1863 este introdus în Imperiul Rus un nou regulament privind sistemul de accize pe comerţ, prin care este lichidată ghilda a treia de negustori şi tagma ţăranilor comercianţi (ПСЗРИ 1863, №39118, 3, 9). Aceste schimbări au pus începutul modernizării în sfera veniturilor şi cheltuielilor oraşelor din Basarabia, care vor culmina cu extinderea în provincie a reformei orăşeneşti, prin rescriptul împăratului Alexandru II din 16/28 iunie 1870.

În baza examinării surselor documentare, putem afirma că în privinţa evoluţiei sistemului fiscal în oraşele din Basarabia, în perioada de referinţă, putem distinge două etape majore. Până în 1836, în oraşele din provincie au fost menţinute vechile taxe moldoveneşti, dar treptat au fost introduse taxe noi pentru a susţine creşterea veniturilor necesare pentru a finanţa funcţionarea administraţiilor orăşeneşti, a poliţiei şi a altor instituţii de stat. La 25 mai 1836, vechile taxe moldoveneşti care completau veniturile oraşelor din Basarabia au fost anulate. A urmat o perioadă dificilă pentru acestea, iar autorităţile ţariste au fost nevoite să transfere o parte însemnată din cheltuielile oraşelor pe seama provinciei, treptat introducând o serie de taxe noi. Din păcate, sporirea veniturilor orăşeneşti nu le aducea mari beneficii, deoarece doar a zecea parte din acestea era prevăzută pentru dezvoltare.

---

[54] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1811, f. 1, 8.

[55] AISR, F. 1281, inv. 6, d. 78, f. 163.

BIBLIOGRAFIE:

Agachi 2008: Agachi Alexei, *Ţara Moldovei şi Ţara Românească sub ocupaţia militară rusă (1806–1812)* (Chişinău, 2008).

Emilciuc 2009: A. Emilciuc, *Statutul negustorilor fără reşedinţă în oraşele Basarabiei şi Odesa (1812–1861)*. În: Tyragetia: Revista Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Seria nouă. Vol. III (XVIII), nr. 2: Istorie şi Muzeologie (Chişinău, 2009), 39-60.

Tęgoborski 1855: M.L. Tęgoborski, *Commentaries on the productive forces of Russia*, Vol. I (London, 1855).

Tomuleţ 2014: V. Tomuleţ, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918): (Inst., regulamente, termeni)*, ed. a 2-a (Chişinău, 2014).

Tomuleţ 2015: V. Tomuleţ, *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812–1868),* ediţia a II-a (Chişinău, 2015).

Tomuleţ 2006: V. Tomuleţ, *Sursele venitului şi nivelul de avere ale burgheziei comerciale din Basarabia (anii 1831–1868),* Tyragetia, anuar XV (Chişinău, 2006).

Жуков 1964: В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812–1861 годов. Очерки социально-экономического развития* (Кишинев, 1964).

ЖМТ 1837: *Журнал Мануфактур и Торговли*. Часть третья. №№ VII и VIII, отделение 1 (Санкт-Петербург, 1837).

ЗБОСК 1864: *Записки Бессарабского областного статистического комитета* (под. ред. А. Егунова), том первый (Кишинев, 1864).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии,* Ученые записки Кишиневского университета, т.117 (ист.) (Кишинев, 1971).

Накко 1879: А. Накко, *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношениях*, (Кишинев, 1879). Manuscris din Biblioteca Universităţii Naţionale din Odesa.

ПСЗРИ 1802: Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ), собрание (собр.) 1, том (т.) XXVII, 1802–1803 (СПб. 1830).

ПСЗРИ 1818: ПСЗРИ, собр. I, т. XXXV, 1818 (СПб. 1830).

ПСЗРИ 1823: ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXVIII, 1822–1823 (СПб. 1830).

ПСЗРИ 1827: ПСЗРИ, собр. 2, т. II, 1827, (СПб. 1830).

ПСЗРИ 1828: ПСЗРИ, собр. 2, т. III, 1828, (СПб. 1830).

ПСЗРИ 1829: ПСЗРИ, собр. 2, т. IV, 1829 (СПб. 1830).

ПСЗРИ 1830: ПСЗРИ, собр. 2, т. V, 1830, отд. 2 (СПб. 1831).

ПСЗРИ 1832: ПСЗРИ, собр. 2, т. VII, 1832, (СПб. 1833).

ПСЗРИ 1835: ПСЗРИ, собр. 2, т. X, 1835, отд. 2 (СПб. 1836)

ПСЗРИ 1836-I: ПСЗРИ, собр. 2, т. XI, 1836, отд. 1 (СПб. 1837).

ПСЗРИ 1836-II: ПСЗРИ, собр. 2, т. XI, 1836, отд. 2 (СПб. 1837).

ПСЗРИ 1837: ПСЗРИ, собр. 2, т. XII, 1837, отд. 1 (СПб. 1838).

ПСЗРИ 1838: ПСЗРИ, собр. 2, т. XIII, 1838, отд. 1 (СПб. 1839).

ПСЗРИ 1839: ПСЗРИ, собр. 2, т. XIV, 1839, отд. 1 (СПб. 1840).

ПСЗРИ 1840: ПСЗРИ, собр. 2, т. XV, 1840, отд. 1 (СПб., 1841).

ПСЗРИ 1844: ПСЗРИ, собр. 2, т. XIX, 1844, отд. 1 (СПб. 1845)

ПСЗРИ 1846-I: ПСЗРИ, собр. 2, т. XXI, 1846, отд.1 (СПб. 1847).

ПСЗРИ 1846-II: ПСЗРИ, собр. 2, т. XXI, 1846, отд. 2 (СПб. 1847).

ПСЗРИ 1848: ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIII, 1848, отд. 1 (СПб. 1849)
ПСЗРИ 1850: ПСЗРИ, собр. 2, т. XXV, 1850, отд. 1 (СПб. 1851)
ПСЗРИ 1856: ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXI, 1856, отд. 1 (СПб. 1858).
ПСЗРИ 1860: ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXV, 1860, отд. 1 (СПб. 1862).
ПСЗРИ 1861: ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXVI, 1861, отд. 2 (СПб. 1863).
ПСЗРИ 1863: ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXVIII, 1863, отд. 1 (СПб. 1865).
РЗ 1987: *Российское законодательство X-XX вв.*: в 9-ти томах. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. Отв. ред. Е.И. Индова (Москва, 1987).
СЗРИ 1839: *Свод законов Российской империи*, т. X, Законы гражданские (СПб.1842).
ЭСГПЕР 1863: *Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–1862 гг.*, ч. I (СПб. 1863).

DEFICIENȚELE SISTEMULUI JUDECĂTORESC DIN BASARABIA ÎN PERIOADA ANILOR 1812–1840

Artur LEȘCU

The deficiencies of the judicial system in Bessarabia in the period of the years 1812–1840

Summary

The central place within the system of law instituted by the Russian imperial occupation authorities in Bessarabia came to the courts. After the annexation of Bessarabia to the Russian Empire, the imperial court system was implemented here. The courts have been set up at all administrative levels, from the regional to the local, closely related to the activity of the police. The annexation of Bessarabia led to a massive increase in the crime rate. A major shortcoming of the Bessarabian judiciary was the incompetence of employees and officials, for the most part brought from all corners of the Empire. The ignorance of the civil servants was supplemented by the abuses and violations of the legislation in force by the employees of the judicial system, especially the acts of corruption. It is also characteristic that none of these Bessarabian employees, who committed criminal acts, he was not exiled to Siberia, a measure frequently used by simple people in Bessarabia.

Keywords: *Court, tribunale, county, Bessarabia, official, delinquencies, ruble, leu, investigation, administration.*

Ocupația rusească din 1812 a generat o creștere bruscă și neașteptată a ratei criminalității în Basarabia. În pofida caracterului blând și tolerant al moldovenilor, fapt recunoscut de majoritatea călătorilor străini, începutul secolului al XIX-lea în Basarabia este marcat prin agravarea situației criminogene. Dezordinea totală care domnea în administrația regională instaurată de guvernul rus a determinat autoritățile imperiale ruse ca, odată cu reorganizarea administrației Basarabiei, începând cu anul 1816, să fie instituite și noi organe judecătorești, reprezentate de Tribunalele regionale Penal și Civil, în anul 1828 – judecătoria de moravuri, iar mai târziu – Tribunalul Comercial și tribunalele ținutale. O problemă majoră care afecta activitatea judecătoriilor din Basarabia era incompetența și aroganța angajaților și a funcționarilor ruși aduși din toate colțurile Imperiului. Pentru a clarifica situația creată în sistemul judiciar din Basarabia în anul 1830 a fost efectuat de către guvernatorul Basarabiei un control inopinat la Tribunalul ținutal Akkerman. Revizia registrelor din acest tribunal din perioada anilor 1824, 1825, 1826 a demonstrat o incompetență criminală a angajaților acestei instituții de stat. Astfel, membrilor comisiei nu le-a fost prezentat registrul încasărilor și remitențelor pentru salariul angajaților judecătoriei și al cheltuielilor pentru birotică pe anul 1824, deoarece registratorul colegial Pitiort, responsabil de registru, nu îl completa la timp. Din cele 5 990 ruble și 78 copeici transferate pentru salarizare, în registru au fost înscrise doar 2 552 ruble și 9 copeici, dintre care

doar 1 979 ruble și 50 copeici au fost repartizate conform destinației. La întrebarea unde e restul sumei de 4 011 ruble și 25 copeici nimeni nu a putut formula un răspuns clar și explicit[1]. S-a constatat că salariul neînregistrat în sumă de 1 627 ruble l-a însușit respectivul angajat, fapt pentru care a și fost concediat din serviciu și a cărei avere personală a fost vândută în scopul restituirii salariilor[2]. Registrul similar pentru anul 1825, de a cărui completare era responsabil secretarul judecătoriei Gvozdi, era completat doar parțial, pentru lunile ianuarie și mai. Din cele 4 919 ruble și 35 copeici alocate în acel an pentru salarii, în registrul respectiv au fost înscrise 2 333 ruble și 93 copeici, nefiind elucidată chestiunea cu privire la 2 585 ruble și 42 copeici. Din cele 6 registre pentru anul 1826 a fost prezentat numai unul[3]. Toate registrele prezentate nu erau înregistrate și luate la evidență sub semnătură, din care cauză au și fost considerate nevalabile[4].

În același context este relevant dosarul penal intentat împotriva funcționarului Tribunalului ținutului Ismail, secretarului gubernial Tutovan, învinuit de săvârșirea mai multor crime și abateri de serviciu. Sosind la 22 septembrie 1829 în satul Larga, ținutul Ismail, pentru a comunica rudelor decedatului maior Patarachi testamentul celui decedat, aflându-se în casa răposatului, Tutovan s-a înfuriat pe servitoarea casei Anastasia Lașcenvova, care l-a rugat să părăsească încăperea, ca să nu-i încurce să mătură casa. Simțindu-se ofensat, funcționarul a trântit-o de podea și i-a aplicat câteva lovituri cu piciorul. După ce femeia a fost smulsă de oamenii casei din mâinile dezechilibratului funcționar, Tutovan s-a năpustit asupra copiilor răposatului maior, care au scăpat prin fugă de furia dezlănțuită a omului legii[5].

Simțindu-se atotputernic, Tutovan, care era căsătorit, a sedus-o prin promisiuni false de căsătorie pe fiica locuitorului acestui sat – Iordache Dima – Ștefania, îndemnând-o să fugă cu el de la părinți[6]. Spre deosebire de Don Juan, care deposeda pe frumoasele sale victime numai de onoare, Casanova Basarabean a impus-o pe biata fată să sustragă din casa părintească 3 rochii, 2 cațaveici, 3 basmale, 2 șervete și 2 cămeși. Prinzând la curaj, Tutovan l-a pălmuit până la sânge și pe registratorul gubernial Botezatu, pe care oamenii terorizați l-au chemat în sat pentru a restabili ordinea[7]. Pentru toate faptele săvârșite, lui Tutovan i-a fost intentat un dosar penal.

Pentru a se documenta cu referire la starea de fapt, care s-a instalat în sistemul judecătoresc după remanierile efectuate, guvernatorul civil a Basarabiei, Averin, a efectuat în vara anului 1834–1835 o inspecție a tuturor tribunalelor. La 2 iulie 1835, inspectând tribunalul din Leova guvernatorul civil a depistat acolo 763 dosare

---

1 Arhiva Națională a Republicii Moldova ANRM, Fond (F.) 5, dosar (d.) 108, file (f.) 560.

2 ANRM, F. 5, d. 108, f. 556 verso.

3 ANRM, F. 5, d. 108, f. 559-559 verso.

4 ANRM, F. 5, d. 108, f. 560.

5 ANRM, F. 2, d. 1355, f. 34.

6 ANRM, F. 2, d. 1355, f. 33.

7 ANRM, F. 2, d. 1355, f. 33 verso.

nesoluționate, dintre care 556 erau legate de relațiile economice cu statul, 26 – de procedură penală, 55 – criminale, 21 – legate de datorii, 19 – de litigiu și 86 – de ordin general. În baza acestor dosare au fost trase la răspundere administrativă și penală 158 de persoane, dintre care 44 erau reținute sub formă de arest[8]. Guvernatorul a constatat eficiența redusă a muncii, care se manifesta prin faptul că la sus-numitul tribunal erau examinate și finalizate doar câte 100 de dosare pe an, în timp ce la cel din Bender – 180, din Akkerman – 147, din Hotin – 156, din Iași – 247[9]. Pentru a nu compromite sistemul judecătoresc, a fost găsit și responsabilul de neajunsurile depistate, care s-a dovedit a fi judecătorul Lozinschi – palavragiu notoriu, vorbele căruia îi distrăgeau de la lucru pe ceilalți judecători și conțopiști[10]. Nu cu mult mai bine stăteau lucrurile și în magistratura din Bălți. Inspectând activitatea instituțiilor judiciare din acest oraș, guvernatorul Basarabiei, Averin, a depistat în activitatea magistraților un șir lung de neajunsuri, cum ar fi: tărăgănarea rezolvării dosarelor administrative, executive și criminale; întârzieri nejustificare la examinarea plângerilor petiționarilor; hotărâri arbitrare și ignorarea principiului colegialității în soluționarea cazurilor; lipsa frecventă de la serviciu a secretarului magistraturii Ermilkin, fapt ce periclita de o manieră substanțială activitatea instituției judecătorești. Constatând neajunsurile depistate, guvernatorul, în corespundere cu atribuțiile sale funcționale, i-a aplicat secretarului magistraturii din Bălți o „mustrare", arestul disciplinar, fiind eliberat din funcție potrivit limitei de vârstă[11]. Sancțiunile primite nu au avut niciun efect asupra acestui funcționar, care își continua activitatea în stil caracteristic lui. Locuind în apartamentul de serviciu situat chiar în clădirea magistraturii, el l-a luat la gazdă pe un mic funcționar, un oarecare Badel, care, fiind frecvent beat, prin scandalurile și zarva provocată împiedica activitatea normală a magistraturii, discreditând-o[12]. Ultima picătură care a umplut paharul răbdării autorităților judiciare din Bălți a fost faptul că Ermilkin a falsificat semnătura și înscrierea în registrul de conturi a sumelor veniturilor parvenite în bugetul orășenesc, fapt cercetat de către procuratura locală, în cazul dat fiind intentat dosar penal[13]. O situație similară fusese identificată și la Chișinău, unde, numai în anul 1838, consilierul colegial pentru misiuni speciale al Guvernatorului general a Novorosiei și Basarabiei, consilierul Traițcovschi, a depistat lipsuri în păstrarea unor sume însemnate de bani și lipsa evidenței animalelor furate, abandonate sau care aparțineau inculpaților. Așadar, au fost arătate ca fiind date spre îngrijire, dar practic însușite, 73 de cai și 48 capete de vite mari cornute.

Considerându-se atotputernici, unii funcționari ruși adeseori își băteau joc de unii reprezentanți ai populației locale, considerându-i un fel de „barbari", care nu înțelegeau altă metodă de convingere decât bătaia. Unul dintre cei mai răutăcioși

---

8 ANRM, F. 1, d. 216, f. 98.

9 ANRM, F. 1, d. 216, f. 99.

10 ANRM, F. 1, d. 216, f. 99 verso.

11 ANRM, F. 5, d. 386, f. 656.

12 ANRM, F. 5, d. 386, f. 565.

13 ANRM, F. 5, d. 386, f. 566 verso.

funcționari era judecătorul Tribunalului ținutal din Cahul, Korotkevici, care, la începutul lunii septembrie 1840, în timpul deplasării sale de serviciu în satul Sărata Galbenă, nu a găsit alte metode pentru conversații cu sătenii decât aplicarea forței fizice, snopindu-i în bătăi pe locuitorii satului Ion Vlasov, Vasile Grinciuc, Grigoraș Eșanu, Andrei Brânzari, Ion Tanasevici, Grigore Brânzari, Tudor Tacasiu și alții[14], fapt pentru care a fost doar suspendat din funcție. Un alt viciu destul de răspândit printre funcționari era beția. Cazul judecătorului Tribunalului ținutal din Hotin, registratorul colegial Șahnovschi, suspendat în iarna anului 1831 de la exercitarea funcției pentru întrebuințarea în timpul serviciului a băuturilor spirtoase, reprezintă numai vârful a icebergului, deoarece, în cele mai dese cazuri, acest gen de comportament era mușamalizat și tăinuit de ochii șefilor[15].

O altă problemă majoră o constituiau abuzurile și încălcările legislației de către angajații instituțiilor judecătorești, dar mai ales mita. Funcționarea acestui sistem bine gândit și pus la punct a fost descoperită ocazional în urma unui denunț înaintat în martie 1826 guvernatorului civil de către fostul conțopist (scrib) al Tribunalului ținutal din Orhei, registratorul colegial Velinov, în care îl acuza, pe judecătorul Ivan Partițchi de diverse fărădelegi. Velinov, supărat pe judecător pentru că nu i-a plătit integral banii cuveniți pentru serviciile sale, în sumă de 87 lei, i-a dat în vileag toate afacerile[16]. Cercetarea desfășurată pe urmele denunțului a demonstrat că judecătorul Tribunalului ținutal Orhei, secretarul colegial Ivan Partițchi, a organizat un mecanism bine chibzuit de estorcare a banilor de la cetățeni prin intermediul scribilor săi, inclusiv al lui Velinov. Planul său de acțiune a fost testat cu succes în perioada depunerii jurământului de credință noului împărat Nicolai I, în decembrie 1825. Asistând la depunerea jurământului în satul Sireți, sub acest pretext conțopiștii Velinov și Donos au organizat stoarcerea de bani de la săteni, fapt de care era la curent și I. Partițchi. În casa lui Manolache Postică, unde au poposit oficialii, pe masa din odaie a fost pusă o farfurie, în care fiecare țăran depunea banii în sumă de 2 parele, fapt confirmat de către Ion Anghel, Manolache Postică și Ion Manolache. De menționat că judecătorul nu asista personal la această procedură, lipsind din încăpere, toată afacerea fiind instrumentată de conțopiști[17]. Mult mai nerușinat s-au comportat scribii în satul Roșcana, unde Velinov l-a bătut pe conțopistul din sat din cauza că a refuzat să admită plata banilor din partea localității.

După testarea cu succes, mecanismul a continuat să fie utilizat și în Orhei. Nicolae Durduli a declarat că i-a înmânat lui Velinov 50 de lei, iar lui I. Partițchi 50 de ducați olandezi pentru a urgenta desfășurarea cercetării unui dosar legat de furtul unor obiecte personale[18]. Prin mită a încercat să-și rezolve problemele personale și Bălașa, reținută pentru concubinaj ilegal cu Costea Kole. În cadrul interogatoriului aceasta i-a dat lui I. Partițchi 3 lei pentru a fi eliberată, pe care ultimul, mimând indignarea, i-a aruncat,

---

14 ANRM, F. 5, d. 343, f. 369.

15 ANRM, F. 5, d. 387, f. 274.

16 ANRM, F. 5, d. 111, f. 340.

17 ANRM, F. 5, d. 111, f. 341 verso.

18 ANRM, F. 5, d. 111, f. 342.

însă banii au fost ridicați de către Velinov, urmând în scurt timp și eliberarea Bălașei. În același mod au fost estorcați 50 de lei de la Costea Kole, care, neștiind despre eliberarea Bălașei, i-a dat aceeași sumă lui Velinov, care acționa în numele lui I. Partițchi[19]. Tot contra unei sume de bani, I. Partițchi îi elibera de la pedepse pe cârciumarii din localitate, în a căror activitate erau depistate mai multe nereguli. Astfel, după ce a fost bătut de către I. Partițchi, cârciumarul Ian Popovici i-a dat o rublă, banii transmiși de către judecător călărașilor pentru votcă. Același Costea Kole i-a transmis prin intermediul unui cazac lui I. Partițchi un curcan, iar conțopistului Velinov i-a mai dat 2 lei. Cârciumarul Leiba Varșavschi a declarat că și el i-a dat lui Velinov o rublă de argint, însă nu era sigur că acești bani au ajuns la I. Partițchi. La rândul său, postelnicelul Gheorghe Ioachim a declarat că i-a dat o sumă de bani lui Grudin, conțopistul lui I. Partițchi, pentru a fi confirmat în funcție de ocolaș[20]. Pentru aceste și alte fărădelegi, judecătorul I. Partițchi a fost destituit din post[21].

Cu estorcarea mitei se ocupau și grefierul șef al Tribunalului ținutal Leova, Fiodor Cerneavschi și subalternul său, Grigore Copacean. Abuzurile acestora au fost remarcate în plângerea adresată Parchetului din Leova de către Ecaterina Semionov, din satul Enichioi. Soțul Ecaterinei Semionov, învinuit de jefuirea locuitorului orașului Chișinău, Wolf Iosifovici, fusese arestat și întemnițat în închisoarea din Ismail. Sosind în Ismail pentru a se întâlni cu soțul, dânsa s-a adresat lui Grigore Copacean solicitând obținerea permisiunii unei întrevederi cu soțul. Angajatul judecătoriei, în loc să-și onoreze atribuțiile sale de serviciu și să organizeze în mod legal întâlnirea, s-a comportat brutal cu petiționara, declarând că nu are de gând să organizeze, gratis, o astfel de întâlnire. Numai după ce femeia i-a dat 4 ruble funcționarul a căzut de acord să aranjeze întâlnirea cu soțul, spunându-i că dacă dorește ca soțul ei să fie eliberat definitiv, urmează să vândă tot ce are pe lângă casă și cu banii acumulați să vină la Fiodor Cerneavschi, care va hotărî pozitiv întrebarea[22]. Procedând după cum i s-a spus, Ecaterina Semionov a adunat 400 de lei, pe care i-a dat grefierului șef, însă acesta a mai cerut suplimentar 200 de lei, cu condiția ca despre afacere să nu știe nimeni. Fiodor Cerneavschii a primit 600 de lei, dar fără ca soțul ei să fie eliberat. În urma anchetării desfășurate de către procurorul ținutal, Fiodor Cerneavschi a fost eliberat din funcție, ca persoană care a dezonorat funcționarii statului[23].

Nu mai puțin avari după bani erau și oficialii din structurile judecătorești centrale. Astfel, consilierul Tribunalului regional Civil din Chișinău Ivan Jdanov, i-a cerut, în octombrie 1831, porucicului Manikovski, aflat în litigiu patrimonial cu Suruceanu, coproprietarul moșiei Bostancea, 2 000 de ruble[24] pentru soluționarea cazului dat în

---

[19] ANRM, F. 5, d. 111, f. 342 verso.

[20] ANRM, F. 5, d. 111, f. 343 verso.

[21] ANRM, F. 5, d. 111, f. 344.

[22] ANRM, F. 5, d. 111, f. 550.

[23] ANRM, F. 5, d. 111, f. 553 verso.

[24] După anexarea Basarabiei o perioadă considerabilă de timp în regiune circulau în paralel două sisteme bănești – leul moldovenesc și rubla rusească.

favoarea acestuia[25], iar avocatul Tribunalului Penal din Basarabia, Gladkii – 5 000 de ruble de la Malinski, fostul ispravnic al ținutului Iași[26].

Indiscutabil, unul dintre cele mai răsunătoare cazuri de acest gen a fost acela comis de către secretarul Tribunalului ținutal Orhei Perekrestov. Din anul 1831 acest personaj exercita funcția de comisar de poliție criminală și urmărire penală în cadrul poliției orășenești Chișinău, remarcându-se, în scurt timp, prin comiterea mai multor abuzuri și fărădelegi, scutindu-i de urmărire penală pe unii hoți. Afară de aceasta, era suspectat întemeiat de faptul că a impus-o, prin promisiuni și amenințări, pe tânăra țigancă Feodosia să întrețină cu el raporturi sexuale[27]. În plus, era învinuit și de către Moșco Positeneț și Mordco Davidovici, care au comis un furt din magazinul lui Gerșko Vaisberg și față de care Perekrestov utiliza metode de urmărire ilicite[28]. Între timp, a mai fost demascat de însușirea banilor de la registratorul colegial Svistunov pentru presupusa sa înaintare în grad, precum și de alte fărădelegi[29]. Despre aceste fapte a aflat contele Palen, guvernator general interimar al Novorosiei și Basarabiei, care, la 1 februarie 1832, a ordonat eliberarea acestuia din funcția ocupată[30]. În pofida multiplelor învinuiri, la 10 august 1834 Perekrestov este reangajat în serviciul statului, numai că, de aceasta dată, la Parchetul regional al Basarabiei, iar la 2 iunie 1835 – transferat la Judecătoria ținutală Orhei[31]. Numai după ce în afacerea dubioasă a consilierului titular Perekrestov, în care erau implicate și autoritățile regionale, a intervenit guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, acest funcționar a fost eliberat din funcție[32].

O cunoștință mai veche a guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei era și asesorul Tribunalului ținutal Iași Kazanjiev, fost funcționar din cadrul guvernământului general. Interpelarea guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei din 22 ianuarie 1832 cu referire la comportamentul acestui funcționar a fost examinată de către guvernatorul civil al Basarabiei, care, imediat, a ordonat consilierului titular Grabovschi inițierea unei anchete interne pe cazul dat[33]. În urma anchetei au fost scoase la iveală și constatate un șir întreg de fărădelegi pe care acest funcționar le-a săvârșit, profitând de funcția ocupată. Astfel, Kazanjiev a fost trimis în localitatea Stepanceni pentru a ancheta cazul răsunător de omor al vătavului din sat, Ioan Filip, de către posesorul acestei localități, Gheorghe Carastati. Mărturiile depuse de către locuitorii din respectiva localitate Gavriil Șapteboi, Tudor Burlac, Ion Zaporojan, Gheorghe Zabranca, Ștefan Caratidulea, Ion Bostan și Procopie Toma conturează chipul vătavului, ca o persoană onestă, respectată de săteni, fapt pentru care a și fost ales de mai multe ori în calitate de vătav. Primind, la 1 august 1829, din partea ocolașului din Șoltoaia, Bețivu, ordinul de a

---

25 ANRM, F. 5, d. 111, f. 339.

26 ANRM, F. 5, d. 111, f. 606.

27 ANRM, F. 5, d. 216, f. 571 verso.

28 ANRM, F. 5, d. 216, f. 574 verso.

29 ANRM, F. 5, d. 216, f. 575.

30 ANRM, F. 5, d. 216, f. 571.

31 ANRM, F. 5, d. 216, f. 574.

32 ANRM, F. 5, d. 216, f. 577.

33 ANRM, F. 5, d. 117, f. 453.

trimite la Bumbăta un număr de lucrători din sat cu căruțe pentru tăierea și transportarea lemnului din pădure la Sculeni, a îndeplinit întocmai însărcinarea primită, fapt pentru care a provocat nemulțumirea posesorului localității Gheorghe Carastati[34], care l-a certat pentru că a îndeplinit ordinul autorităților, neglijând lucrările pe moșia sa. A doua oară Ioan Filip a intrat în dizgrația posesorului atunci când, iarăși la ordinul autorităților, a repartizat localnicilor sarcina de a pregăti pesmeți pentru armată din făina statului, la aceasta muncă fiind impuși și 25 de scutelnici ai moșierului Gheorghe Carastati. Înfuriat, l-a chemat la dânsul pe I. Filip și, într-o formă brutală, i-a interzis să mai folosească scutelnicii săi la munci obștești, însă nu s-a limitat doar la o admonestare verbală, ci l-a bătut pe vătav, apoi l-a închis pentru 24 ore în veceu. Peste o săptămână, Ioan Filip a fost din nou chemat la moșier și pentru refuzul său de a trimite oameni într-un număr mai mare de normele stabilite la tăierea stufului în favoarea moșierului, a fost din nou bătut, iar mai apoi tras de păr și trântit la pământ, dup ce moșierul a ordonat servitorilor săi, Ion Vatavu și Demian Rotaru, să-l bată cu bețe, din care cauză acesta peste puțin timp a și decedat[35]. În pofida probelor concludente, asesorul Judecătoriei ținutale Iași Kazanjiev a constatat că în cazul dat nu exista un corp delict și a clasat ancheta.

Un alt caz s-a produs în luna mai 1831, când în satul Strâmba s-a iscat o ceartă între Constantin Ceban și frații Arhip și Gheorghe Ursu, care a evoluat în bătaie, în care Constantin Ceban a fost grav schilodit. În urma plângerii adresate Judecătoriei ținutale de către păgubaș, frații Ursu au fost reținuți și împotriva lor a fost inițiată o anchetă formală pe care urma s-o înfăptuiască asesorul Kazanjiev, fiind ajutat de către secretarul Boncevschi și funcționarul Cernousenco. Sosind la fața locului, funcționarii i-au explicat lui Tudor Ursu, tata bătăușilor, toate consecințele posibile de pe urma unui eventual proces penal, intentat împotriva fiilor săi și, în schimbul clasării dosarului, au cerut un ducat olandez și 4 ruble de argint. Banii au fost aduși, însă reprezentanții justiției au comis o greșeală, deoarece au luat banii în prezența vătavului satului, Simion Bălan și a sătenilor Nichifor Cozma și Ion Ursu. Drept urmare, dosarul a fost clasat, iar frații agresori, eliberați de sub arest[36]. La fel au procedat cei trei funcționari și în satul Pânzareni, unde, la cererea unui oarecare Kopilovici, i-au eliberat de sub arest pe Dimitrie Calina și pe fostul vătav din Drochia, numele căruia nu a fost menționat în documentele de anchetă. Dimitrie Calina fuseseră reținut pentru furt săvârșit în orașul Bălți și, mai târziu, în Fălești, unde a prădat magazinul cu mărfuri al lui Iacob Bercovici, omorându-l pe cârciumarul din Drochia[37]. Tot ei i-au eliberat de sub arest, contra unei sume de 75 ruble de argint, pe hoții Zeno Leibovici, Meier Moșcovici, Ioșca Iankelovici, Șiș Șigomovici și Avraam Gherșcovici – toți din Telenești[38].

Anchetatorul Grabovschi a mai descoperit că Kazanjiev falsifica datele privind animalele pierdute, o parte din ele nefiind înscrise în registre. S-a constatat că nu au fost înregistrate 4 vite mari cornute și 2 cai rătăciți, iar banii pentru comercializarea lor așa și nu au ajuns în vistieria statului. A fost falsificat și registrul privind

---

34 ANRM, F. 5, d. 117, f. 462.

35 ANRM, F. 5, d. 117, f. 463 verso.

36 ANRM, F. 5, d. 117, f. 458.

37 ANRM, F. 5, d. 117, f. 459.

38 ANRM, F. 5, d. 117, f. 459 verso.

distribuirea salariilor angajaților judecătoriei pentru toamna anului 1831, în sumă de 386 ruble 3 copeici[39]. Aflat în deplasări de serviciu prin diferite localități ale ținutului, cheltuieli de transport ale lui Kazanjiev erau recompensate de către stat, el utiliza gratuit și unitățile de transport ale localnicilor[40]. În afară de aceasta, nici documentația de serviciu nu era întocmită în mod corespunzător, aflându-se într-un hal greu de descris. Un dosar penal instrumentat de către Kazanjiev privind înecul vătavului Ștefan Popa a fost descoperit într-o grămadă de gunoi de lângă casa funcționarului judecătoriei Croitor, registrele erau completate neglijent, iar dosarele deschise stăteau neexaminate ani de zile[41].

De menționat totuși că nu toți funcționarii din sistemul administrativ erau hoți și corupți. Printre aceștia erau și oameni onești și cinstiți. Pentru a-i evidenția din rândul celorlalți funcționari, multe persoane din cadrul sistemului penitenciar, judecătoresc și de drept din Basarabia au fost apreciați, conform decretului Senatului la 26 ianuarie 1835. Pentru sârguință demonstrată la îndeplinirea obligațiunilor funcționale, unii funcționari au fost avansați în rang, după cum urmează:

Consilier de curte (funcția de locotenent-colonel) – judecătorul Tribunalului regional din Basarabia Eremia Ianov, șeful poliției din Akkerman Anton Belikovici;

Consilier titular (funcția de ștab-căpitan) – funcționari ai Tribunalului ținutal Orhei Piotr Mihailov, Kiril Nazarenco, Iacov Rudișevschi; funcționarul Tribunalului din Chișinău Ivan Popov;

Secretar gubernial (funcția de locotenent) – funcționarii Tribunalului ținutal Akkerman Tudor Cezar, Ivan Agapov, Efrem Prokofiev; funcționarii Tribunalului ținutal Iași Ion Brașevan, Grigore Crăciunescu, Anton Xiontkevici, Nicolai Celimarco; funcționarii poliției din Chișinău Karl Miller, Nicolai Belețchi; funcționarul poliției din Bender Stanislav Sașcenschi; funcționarii Tribunalului Penal din Basarabia Ivan Stroținschi, Vasile Coval, Petru Chesarie; funcționarul Tribunalului ținutal Leova Nicolai Gavrilenco[42];

Avansarea într-o funcție superioară de conțopist – funcționarii Tribunalului ținutal Orhei Popov, Ștefan Mândru, Ion Codreanu, Vasile Stamati, Tudor Tanasachi[43].

În concluzie putem menționa că numărul destul de mare de dosare nesoluționate a alarmat autoritățile locale, care, efectuând analiza situației create, au constatat că atare situație fusese provocată de doi factori principali. În primul rând, era vorba despre deficitul acut de cadre profesioniste, deoarece specialiștii din domeniul respectiv nu doreau să se transfere în Basarabia din alte regiuni ale Imperiului din cauza climei nefavorabile pentru ruși și a scumpetei vieții cotidiene. Al doilea factor, îl constituia caracterul multietnic, multiconfesional și multicultural al regiunii, locuitorii căreia erau predispuși spre certuri și conflicte. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, au fost învinuiți de corupție și fărădelegi în mod oficial 11 funcționari. Caracteristic este și faptul că niciunul din acești „angajați ai Femidei" basarabene, care au săvârșit fapte infracționale, nu a fost exilat în Siberia, măsură frecvent utilizată față de oameni simpli din Basarabia.

---

39 ANRM, F. 5, d. 117, f. 461.

40 ANRM, F. 5, d. 117, f. 461 verso.

41 ANRM, F. 5, d. 117, f. 470 verso.

42 ANRM, F. 5, d. 200, f. 321.

43 ANRM, F. 5, d. 200, f. 216 verso.

LOCUITORII BUCOVINEI ȘI BASARABIEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA

Constantin UNGUREANU

The inhabitants of Bukovina and Bessarabia in the first half of the 19th century

Summary

During the modern era, Bukovina and Bessarabia were under foreign rule, and the inhabitants of these provinces were divided by their compatriots from the rest of Moldova. Until the 1930s, both in Bukovina and in Bessarabia, there were important immigration and colonization of the population, which significantly changed the ethnic structure of the population. Subsequently, in both provinces the extent of these migration processes decreased, and the population number increased especially in the natural way. The colonizations with allogeneic population were much more significant in Bessarabia, especially in Bugeac, compared to Bucovina. In the south of Bessarabia, large areas were compactly colonized with Bulgarians, Gagauzians, Germans, Russians and Ukrainians, which contributed to the rapid decrease of the share of the Romanian population. In Bukovina, fewer colonies were established with Germans, Hungarians, Lipovans or Slovaks, especially in the central and southern part of the province. Due to the lack of large open lands, most of the settlements in Bukovina were established dispersed or even within villages already inhabited by Romanians. In the northern part of Bukovina, as in the north of the Hotin county, due to the massive immigration of the Ruthenians from Galicia and Podolia, there was a gradual Ukrainianization of these territories and the ethnic and linguistic assimilation of the Romanian minority.

Keywords: *Habsburg Empire, Bukovina, Russian Empire, Bessarabia, Bugeac, colonies, Germans, Hungarians, Slovaks, Lipovans, Transdunian immigrants, Bulgarians, Gagauzians, Russians, Ukrainians.*

Dezmembrarea Ţării Moldovei

Fiind situată la hotarul a trei imperii, Principatul Moldova a fost ameninţat, pe parcursul secolelor, cu dezmembrarea teritorială sau pierderea suveranităţii statale. În secolul al XVIII-lea au avut loc mai multe războaie ruso-turce, iar imperiile vecine (Monarhia Habsburgică și Rusia ţaristă) au ocupat și anexat teritorii importante din Ţăra Moldovei.

La 7 mai 1775 a fost semnată la Istanbul o convenţie austro-turcă, prin care Imperiul Otoman ceda Bucovina Austriei. Conform convenţiei de la Balamutca, din 2 iulie 1776, Imperiul Habsburgic a ocupat oraşele Cernăuţi, Siret şi Suceava, împreună cu 226 de sate şi 52 de cătune din nord-vestul Moldovei (Iacobescu 1993, 81).

Noua provincie austriacă a fost botezată „Bucovina”, de la pădurile de fag din zonă. În teritoriul ocupat de austrieci se aflau renumitele mănăstiri Putna, Sucevița, Moldovița, Dragomirna, Voroneț, Humor, Horecea, vechea episcopie de la Rădăuți, fostele capitale ale Moldovei, Siret și Suceava.

În toamna anului 1806 a izbucnit un nou război ruso-turc, care s-a prelungit până în 1812. În timpul războiului, Rusia țaristă a intenționat să anexeze Principatele Române. Însă, fiind amenințată de invazia Franței, Rusia și-a moderat pretențiile teritoriale, renunțând mai întâi la Muntenia, apoi și la Moldova dintre Prut și Carpați. La 16/28 mai 1812 a fost semnat Tratatul de Pace de la București, potrivit căruia, teritoriul dintre Prut și Nistru era anexat de Imperiul Rus. Teritoriul ocupat avea suprafața de 45 630 km^2. În teritoriul ocupat de Rusia, care a obținut denumirea de Basarabia, existau 5 cetăți, 17 orașe și 685 de sate (Purici 2011, 16).

Astfel, de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și până la încheierea Primului Război Mondial, teritoriul istoric al Țării Moldovei s-a aflat în componența a trei țări. Nord-vestul Moldovei (Bucovina) a fost ocupat de către Imperiul Habsburgic, teritoriul dintre Prut și Nistru (Basarabia) a fost anexat de Rusia țaristă, iar Moldova dintre Carpați și Prut și-a menținut statutul de suzeranitate în cadrul Imperiului Otoman până în 1859, când s-a unit cu Țara Românească și s-a constituit Regatul România.

Populația din Bucovina și Basarabia la începutul stăpânirilor străine

La momentul anexării, nivelul de dezvoltare social-economică a Bucovinei era asemănător cu alte ținuturi ale Moldovei. Numărul exact al populației Bucovinei la momentul anexării nu este cunoscut, izvoarele istorice oferind diferite date statistice. În general, către anii 1774–1775, populația Bucovinei număra între 67 000 și 73 000 de persoane. Și mai dificil este de determinat structura etnică a Bucovinei. Spațiul respectiv a fost populat de români din cele mai vechi timpuri. Fiind însă la o margine de țară, nordul Moldovei a fost puternic influențat de mișcările de populație, în special din spațiul slav. Confruntările militare din Polonia au provocat un exod masiv al galițienilor în Moldova, refugiații stabilindu-se mai ales în satele de la hotar. Concomitent, mulți români din zona respectivă au părăsit casele și s-au refugiat în interiorul Moldovei, mai puțin amenințat de operațiunile militare din timpul războiului.

Potrivit rezultatelor cercetărilor din ultimul timp, la momentul anexării, în Bucovina locuiau cca 68 mii de locuitori, dintre care cca 59% români (moldoveni), cca 33% ucraineni (ruteni și huțuli) și cca 8% reprezentanți ai altor etnii, în principal evrei, țigani și armeni (Ungureanu, Pantea, 2018, 14-15). Românii constituiau majoritatea absolută a populației și erau răspândiți pe suprafața întregii Bucovine. În zona dintre Prut și Nistru și în satele de pe valea Ceremușului, românii reprezentau circa o treime, iar ucrainenii două treimi din populație. Huțulii locuiau în zona muntoasă a Câmpulungului Rusesc. Evreii formau trei comunități importante la Cernăuți, Suceava și Vijnița, dar locuiau dispersat și în multe sate. Majoritatea țiganilor locuiau în sudul Bucovinei, pe lângă mănăstiri. La Suceava, de mai multe secole, exista o puternică și influentă comunitate armeană.

La începutul secolului al XIX-lea, situația din Basarabia nu se deosebea radical față de restul Moldovei, dar populația suferise foarte mult din cauza războiului și a ocupației militare ruse. Până la anexare, teritoriul dintre Prut și Nistru se împărțea sub

aspect administrativ, în trei părţi: teritoriul aflat efectiv sub autoritatea domnitorului Moldovei; raialele turceşti Hotin, Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Chilia şi Ismail, cu cetăţile omonime şi localităţile din jur; regiunea Bugeacului, locuită de tătarii nogai. Deja în timpul războaielor anterioare, o parte din tătari au plecat din sudul Basarabiei, iar în anii 1806–1812, toţi tătarii şi turcii au părăsit teritoriul respectiv, astfel că Bugeacul a fost practic depopulat.

În partea de nord şi centrală a Basarabiei, cele mai multe terenuri aparţineau diferitor familii boiereşti moldoveneşti. Suprafaţa moşiilor ecleziastice era mai mică comparativ cu Bucovina. La momentul anexării, în Basarabia existau 775 de biserici parohiale (734 din lemn, 40 de piatră, una din cărămidă), precum şi cca 40 de mănăstiri şi schituri (Purici 2006, 49). Satele răzeşeşti erau situate mai ales în partea de nord şi centrală a Basarabiei. Către anul 1817, în acest teritoriu existau 148 de sate răzeşeşti, locuite de cca 10.000 de familii, care aveau în posesie cca 152 mii desetine de pământ (Purici 2006, 25).

Ca şi în cazul Bucovinei, informaţiile despre populaţia Basarabiei la momentul anexării sunt foarte contradictorii. Din cauza războiului, multe familii de moldoveni s-au refugiat în partea dreaptă a Prutului. Concomitent, în teritoriul dintre Prut şi Nistru a crescut numărul imigranţilor ruteni, iar în partea de sud a ţinutului au început să se stabilească cu traiul colonişti de la sud de Dunăre. Se estimează că, în 1812, în teritoriul dintre Prut şi Nistru locuiau cca 255 mii – 300 mii de locuitori. Ţinuturile din nordul şi centrul Basarabiei erau locuite aproape exclusiv de români. Doar în partea de nord a ţinutului Hotin existau un şir de sate, locuite în majoritate de ruteni (ucraineni), situaţia etno-demografică din acest teritoriu fiind asemănătoare cu partea de nord a Bucovinei. O situaţie diferită se consemna în partea de sud a Basarabiei. După evacuarea tătarilor şi turcilor, Bugeacul era în mare parte depopulat, iar sate moldoveneşti existau mai ales în apropierea râurilor Prut şi Nistru. Depopularea acestui teritoriu a creat premise favorabile pentru colonizarea sudului Basarabiei cu populaţie alogenă. Deja în timpul războiului, în Bugeac s-au stabilit cu traiul câteva mii de familii de la sud de Dunăre, în mare majoritate bulgari şi găgăuzi, dar şi multe familii de români.

Procese migraţioniste în Bucovina (1774–1850)

Autorităţile habsburgice, respectiv ţariste, au stimulat stabilirea unui număr mare de imigranţi şi colonişti în Bucovina şi Basarabia, pentru a mări numărul populaţiei impozitabile, dar şi pentru a diminua ponderea populaţiei româneşti din aceste provincii. Modificarea radicală a structurii etnice şi înstrăinarea populaţiei din aceste vechi ţinuturi româneşti a fost consecinţa cea mai gravă a 144 de ani de stăpânire habsburgică în Bucovina, respectiv a 106 ani de stăpânire ţaristă în Basarabia.

Încă în primii ani de administraţie militară, în Bucovina s-au stabilit un număr mare de imigranţi din provinciile vecine (Galiţia, Transilvania, Maramureş, dar şi Moldova). Deja în anul 1779, potrivit unei catagrafii, în Bucovina locuiau 23.385 de familii sau cca 116 925 de persoane (Werenka 1895, 173-177), faţă de 67-73 mii de persoane, în anii 1774–1775.

Până în anul 1779, cele mai însemnate imigrări s-au produs din Galiţia. Ţăranii ruteni (ucraineni) se stabileau în Bucovina, deoarece aici se prestau mult mai puţine zile de boieresc pe an; bucovinenii au fost scutiţi de serviciul militar până în anul 1830; populaţia era aici mult mai rară şi existau mai multe pământuri nevalorificate. Administraţia militară era cointeresată nemijlocit în popularea Bucovinei pentru a obţine mai mult profit, dar această creştere numerică a populaţiei nu trebuia să se producă în detrimentul altei provincii austriece, adică pe seama Galiţiei. Din aceste considerente au fost emise mai multe proclamaţii împărăteşti, prin care se încerca stoparea emigrării masive a ţăranilor galiţieni în Bucovina.

În consecinţă, după anul 1779 cei mai mulţi imgranţi au sosit din Moldova. Doar în decurs de 4 ani (1778–1782), populaţia Bucovinei sporise cu cel puţin 6 000 de familii venite din Principatul Moldovei (Nistor 1915, 100). Aceste imigrări erau înlesnite de mai mulţi factori: unitatea etnică, lingvistică, culturală şi religioasă; revenirea refugiaţilor bucovineni după încheierea războiului; existenţa unei frontiere deschise, nedelimitată de obstacole naturale; majoritatea moldovenilor erau înstăriţi şi puteau plăti impozite.

Dar în Bucovina avea loc în acest timp şi un proces invers, de părăsire a ţinutului de către o parte din populaţie. Numărul emigranţilor a crescut brusc în anii 1785–1786. Doar în intervalul noiembrie 1785 – aprilie 1786, în Moldova au emigrat 6 937 persoane, în timp ce din Moldova în Bucovina au sosit doar 111 persoane (Kaindl 1902, 105). Din cauza acestor emigrări, în multe sate, erau consemnate un număr mare de case părăsite.

În urma proceselor migraţioniste din provinciile vecine, s-a mărit semnificativ numărul populaţiei Bucovinei. În 1786, Bucovina era locuită de 29 102 familii sau de 135 494 de persoane (Nistor 1915, 94). Astfel, în perioada administraţiei militare s-a produs o creştere însemnată a numărului populaţiei Bucovinei (de la cca 67 000 – 73 000 persoane în 1774 la cca 135 000 persoane în 1786). În decurs de doar 12 ani, numărul locuitorilor din această provincie s-a dublat. Sporul de populaţie a fost mult mai semnificativ în fostul ocol Berhomet (cca 177,5%) şi în zona dintre Prut şi Nistru (131,8%) şi mai puţin însemnat în ţinuturile Câmpulung-Moldovenesc (cca 32,6%) şi Câmpulung-Rusesc (cca 56%) (Ungureanu 2003, 62). Procesele migraţioniste aveau loc de la sine, având motive economice şi sociale.

Imediat după anularea autonomiei Bucovinei, un număr mare de bucovineni au emigrat în Moldova. Aceste procese au continuat mai ales în primele trei decenii de administraţie galiţiană. Până către anul 1814, populaţia Bucovinei a crescut atât pe cale naturală, cât şi datorită numărului mare de imigranţi din Galiţia sau colonişti din diferite provincii habsburgice. Potrivit statisticilor oficiale, în 1789, în Bucovina locuiau 146 542 locuitori, iar în 1803 – 201 830 persoane. În această perioadă, sporul real al populaţiei a fost de 55 288 persoane, iar sporul natural a constituit cca 51 500 persoane (Ungureanu 2003, 83).

Exodul populaţiei din Bucovina a atins punctul culminant în anii 1814–1816, când numărul populaţiei s-a redus de la 229 195 persoane, în 1814, la 200 742, în 1816[1]. Aceste emigrări au afectat cel mai puternic satele cu populaţie mixtă din nordul

[1] Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (Arh. SRC), Fond (F.) 1, inventar (inv.) 1, dosar (d.) 656.

şi centrul Bucovinei, precum şi satele româneşti din sud-estul provinciei (Ungureanu 2003, 85-89). Dacă în sudul Bucovinei, casele pustii erau ocupate de alţi migranţi din Moldova, atunci în nordul şi centrul provinciei majoritatea caselor părăsite de români erau populate de rutenii din Galiţia sau din satele vecine. În acelaşi timp, satele cu populaţie majoritar ucraineană din nordul Bucovinei practic nu au fost afectate de emigrări, iar populaţia satelor de huţuli chiar s-a mărit.

Treptat, imigraţia şi emigraţia au influenţat mai puţin asupra creşterii populaţiei, care deja depindea mai mult de sporul natural. În 1831 şi 1848 mortalitatea a fost mai mare decât natalitatea din cauza epidemiilor de holeră, şi aceasta s-a reflectat asupra numărului de locuitori. În perioada administraţiei galiţiene, numărul populaţiei totale a Bucovinei s-a mărit de la circa 135 000 locuitori în 1786, la circa 380 000 persoane în 1850, adică în timp de 64 de ani populaţia a crescut cu circa 245 000 de persoane sau cu 181,5% (Ungureanu 2003, 91).

Procese migraţioniste în Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea

În primele decenii de stăpânire ţaristă a crescut foarte rapid şi populaţia Basarabiei, datorată numărului mare de imigranţi din diferite gubernii ale Rusiei, dar şi a colonizării intensive mai ales a părţii de sud a Basarabiei. Potrivit unor statistici oficiale, numărul populaţiei Basarabiei a crescut de la numai 255 605 persoane, în 1812, la 337 392 (în 1816), 491 685 (în 1818), 583 868 (în 1827), 759 902 (în 1842) şi 955 626 de persoane (în 1854). Astfel, doar în decurs de 4 decenii, numărul populaţiei Basarabiei a crescut de 3,7 ori. Creşterea a fost şi mai spectaculoasă în ţinuturile Bender, Akkerman şi Ismail din sudul Basarabiei, unde numărul populaţiei a crescut de la numai 39 465 de persoane, în 1812, la 336 762, în 1854, adică de cca 8,5 ori. În aceeaşi perioadă, în 5 ţinuturi din nordul şi centrul Basarabiei (Hotin, Soroca, Iaşi, Orhei şi Chişinău), numărul locuitorilor a crescut de 2,9 ori (de la 216 060 în 1812, la 618 864 în 1854) (Кабузан 1974, 37). Numărul locuitorilor a crescut cel mai lent în judeţul Hotin (de 1,9 ori), urmat de Soroca (2,7 ori), Iaşi (3,4 ori) şi Orhei / Chişinău (de 3,8 ori). În nordul Basarabiei, cei mai mulţi imigranţi erau ucraineni, sosiţi mai ales din gubernia Podolia sau din Galiţia, care au fondat un şir de sate noi.

Cea mai rapidă creştere a populaţiei Basarabiei s-a produs în primele două decenii de stăpânire ţaristă, când mărirea numărului de locuitori s-a datorat mai ales imigranţilor şi coloniştilor, sosiţi în acest teritoriu, şi mai puţin sporului natural. Până către anul 1824, imigrarea ţăranilor ruşi şi ucraineni în Basarabia s-a produs spontan şi mai puţin organizat, iar aceştia se stabileau cu precădere în sudul Basarabiei, unde existau terenuri mari nepopulate, precum şi în ţinutul Hotin, unde deja exista o importantă minoritate ucraineană.

În perioada 1812–1824, numărul populaţiei Basarabiei a crescut cu 327 377 de persoane (de la 255 605, în 1812, la 582 982, în 1824), dar creşterea naturală a fost de numai 76 713 persoane, iar diferenţa de 250 664 o constituiau imigranţii şi coloniştii, sosiţi în această perioadă în Basarabia. După câţiva ani de diminuare a proceselor migraţioniste (1825–1827), au urmat anii 1828–1832, care au coincis şi cu un nou război

ruso-turc, când mai ales în sudul Basarabiei au venit un număr mare de imigranţi bulgari şi găgăuzi de la sud de Dunăre, precum şi mulţi ţărani ruşi şi ucraineni din diferite gubernii ţariste. Ulterior, amploarea proceselor migraţioniste s-a diminuat, iar populaţia a continuat să crească mai ales datorită sporului natural. Conform calculelor, în perioada 1812–1858, populaţia Basarabiei a crescut cu 763 170 de persoane, inclusiv cu cca 444 mii datorită sporului natural şi cu cca 319 mii în urma colonizărilor oficiale şi imigrărilor spontane. Până în 1825 a predominat creşterea mecanică (77 mii în urma creşterii naturale şi 251 mii pe seama coloniştilor şi imigranţilor). În perioada 1825–1858, deja a predominat creşterea naturală (cca 367 mii) faţă de numai 69 mii de imigranţi şi colonişti, stabiliţi în Basarabia (Кабузан 1974, 51-52).

Aşadar, până în anii ’30 ai sec. al XIX-lea, atât în Bucovina, cât şi în Basarabia s-au produs imigrări şi colonizări importante de populaţie, care au modificat semnificativ structura etnică a populaţiei. Ulterior, în ambele provincii s-a diminuat amploarea acestor procese migraţioniste, iar numărul populaţiei a crescut mai ales datorită sporului natural. În partea de nord a Bucovinei, ca şi în nordul ţinutului Hotin, din cauza imigrării masive a rutenilor din Galiţia şi Podolia, s-a produs ucrainizarea treptată a acestor teritorii şi asimilarea etnică şi lingvistică a minorităţii româneşti.

Colonizarea Bucovinei în perioada administraţiei militare (1774–1786)

În perioada administraţiei militare, în partea de sud a Bucovinei au fost înfiinţate 5 colonii maghiare, 3 cu lipoveni şi o colonie germană. Primii nemţi au început să sosească în Bucovina odată cu instalarea stăpânirii austriece. Spre sfârşitul administraţiei militare a fost înfiinţată prima colonie cu mineri germani din sud-vestul Bucovinei. Colonia Iacobeni s-a constituit în anii 1784–1786, dar a fost completată cu colonişti până către finele sec. al XVIII-lea.

Chiar de la ocuparea Bucovinei se propunea întemeierea unor colonii cu ţărani germani. Însă, din cauza numărului mare de imigranți din Galiția și Moldova, o colonizare organizată a germanilor nu a fost posibilă în primii ani de stăpânire austriacă. În perioada iunie – octombrie 1782, din Banat au sosit 22 de familii de ţărani germani, care au fost aşezaţi în satele Molodia (13 familii), Mitocul-Dragomirnei (3 familii), la Cernăuţi, Roşa şi Jucica (câte două familii) (Kaindl 1902, 398). Toţi aceşti germani erau romano-catolici.

La începutul anului 1786 erau înregistrate în Bucovina 1 039 familii sau 3 609 locuitori de religie romano-catolică. Dintre aceştia 2 136 erau maghiari, deci mai rămâneau încă 1 473 de persoane, care în mare majoritate erau germani. În 1786, în Bucovina erau și 228 persoane de confesiune protestantă, dintre care 121 maghiari, restul germani, dispersați în diferite localități[2]. Aşadar, în 1786 se aflau în Bucovina cca 1 473 germani romano-catolici şi 107 germani evanghelici, în total 1 580 de personae (Ungureanu 1996, 215).

Primii colonişti maghiari (cca 100 familii) au sosit în anul 1777 din Moldova şi au întemeiat coloniile Iacobeşti (Fogodisten) şi Ţibeni (Istensegits). În 1779, la Ţibeni locuiau 61 de familii şi la Iacobeşti – 63 de familii (Werenka 1895, 173-177).

---

[2] Arh. SRC, F. 1, inv. 4, d. 19, f. 16.

În aceste două sate printre maghiari se aflau şi familii româneşti. În 1785 românii din Ţibeni şi-au vândut casele şi au plecat în alte sate, iar în locul lor, în aprilie-mai 1786, s-au stabilit alţi imigranţi maghiari.

În septembrie 1784 a fost trimis în Moldova misionarul Martonfy, care trebuia să-i convingă pe fugarii maghiari să vină în Bucovina. Primii „dezertori" au sosit la Suceava în toamna anului 1784. Strămutarea maghiarilor a continuat în anul 1785 şi prima jumătate a anului 1786. În total, de la 24 noiembrie 1783 până la 14 mai 1786, au sosit 830 dezertori maghiari ardeleni cu 474 femei şi 983 de copii, adică 2 287 persoane (Kaindl 1902, 257-258).

A treia colonie maghiară din Bucovina a fost întemeiată pe teritoriul moşiilor Dorneşti şi Pleşniţa, obţinând denumirea de Hadikfalva. În această colonie s-au aşezat cca 140 de familii. În 1785, colonia Joseffalva a fost fondată de dezertori ardeleni maghiari şi români. În urma unui schimb, coloniei Joseffalva a fost cedată şi moşia vecină Tolova, care a fost împărţită între colonişti la 19 aprilie 1789. În februarie 1786, 50 de familii de imigranţi au fondat colonia Andreasfalva, care era situată în apropierea satelor Hadikfalva şi Istensegits.

Toţi maghiarii, care sosiseră până atunci în Bucovina, erau de confesiune romano-catolică. Însă în mai 1786 au sosit la Suceava 40 de familii maghiare de confesiune reformată. Aceşti colonişti maghiari au locuit temporar în satul Rarancea, la nord de Cernăuţi. Însă, din cauza izbucnirii războiului ruso-turc (1787–1791), maghiarii reformaţi au părăsit localitatea şi s-au aşezat la Hadikfalva, Istensegits şi Andreasfalva.

Cu aceasta s-a încheiat stabilirea maghiarilor în Bucovina. Conform unei conscripţii de la începutul anului 1786, în Bucovina erau 702 familii cu 2 136 maghiari catolici, care locuiau în coloniile Istensegits (817 persoane), Hadikfalva (685), Fogodisten (499) şi Joseffalva (135 persoane) (Polek 1908, 33-34). La acest număr se mai adaugă 27 de familii, care au sosit la 12 ianuarie 1786 şi 40 familii reformate, care au locuit temporar la Rarancea. Astfel, către mijlocul anului 1786, în Bucovina se aflau cca 775 de familii sau 2 350 maghiari, dintre care 121 persoane erau protestante. Însă, unii maghiari au emigrat, astfel că în vara anului 1787 existau 7 case pustii la Andreasfalva, 28 la Hadikfalva şi 16 la Joseffalva (Kaindl 1902, 271).

Lipoveni au locuit în spaţiul Bucovinei (în satele Stupca şi Lipoveni sau Socalinci) şi înainte de anul 1768, dar în timpul războiului s-au refugiat în alte ţinuturi din Moldova. La începutul administraţiei austriece (în anul 1777) o parte din lipoveni s-au întors la Mitocul Dragomirnei. Colonia Climăuţi s-a format în anul 1780, de asemenea pe teritoriul unei moşii mănăstireşti (Putna). Ambele colonii lipovene s-au format fără concursul administraţiei militare, iar coloniştii din aceste sate erau imigranţi din Moldova.

După vizita împăratului Joseph al II-a în Bucovina (1783) a demarat colonizarea organizată a lipovenilor, însă aceasta s-a referit la imigranţii din sudul Basarabiei. În toamna anului 1783, doi reprezentanţi ai lipovenilor s-au întâlnit la Cernăuţi cu generalul Enzenberg apoi au plecat la Viena. Împăratul a emis un ordin prin care se promitea lipovenilor libertatea religiei, scutirea de serviciul militar şi, pe un termen de 20 de ani, de impozite. Acest ordin a fost întărit prin patenta imperială din 10 octombrie 1783 (Kaindl 1902, 206).

Până la 22 martie 1784, în Bucovina au sosit doar 10 familii lipovene, care au fost adăpostite temporar la Suceava. Aceştia au acceptat să se stabilească la Varniţa, dar au cerut lărgirea teritoriului. La sfârşitul lunii mai, o parte din lipoveni s-au mutat temporar la Hliboca, dar în iarna anului 1785–1786 s-au întors la Fântâna Albă (Varniţa), unde s-au stabilit definitiv, 22 de familii lipovene, un egumen, 7 călugări şi 8 necăsătoriţi (Polek 1896, 14, 18). La sfârşitul administraţiei militare, în Bucovina erau 3 colonii lipovene: Mitocul Dragomirnei şi Climăuţi, întemeiate pe moşii mănăstireşti fără concursul administraţiei şi locuite de imigranţi din Moldova, şi Fântâna Albă – întemeiată în 1785–1786 de către lipoveni din zona Mării Negre. În 1786, la Mitocul Dragomirnei locuiau 27 de familii, la Climăuţi – 26 de familii, iar la Fântâna Albă 30 de familii, în total 83 de familii sau cca 400 de locuitori.

În urma colonizării şi imigrării în Bucovina, la sfârşitul anului 1786 numărul total al maghiarilor era de 2 350 persoane, al germanilor de cca 1 580, al lipovenilor de cca 400 persoane. Totodată, administraţia generalului Enzenberg a luat măsuri dure faţă de evrei, mulţi fiind obligaţi să părăsească Bucovina. În consecinţă, numărul evreilor din Bucovina s-a redus de la 1 069 de familii, în 1780, la 308 familii, în 1786 (Ungureanu 2003, 81).

Coloniile cu germani şi slovaci din Bucovina, fondate în perioada 1786–1850

În perioada administraţiei galiţiene a continuat procesul de colonizare a Bucovinei. În acest interval, colonii separate au fost înfiinţate doar de către imigranţii germani şi slovaci. Reprezentanţii celorlalte etnii fie se stabileau cu traiul în coloniile deja existente (maghiarii, lipovenii), fie se aşezau în localităţile mai importante, fără a forma colonii distincte (evreii, polonezii, armenii). În acest timp se evidenţiază două perioade cronologice distincte, când au fost întemeiate colonii cu ţărani germani. Imediat după trecerea Bucovinei sub administraţia Galiţiei au fost întemeiate coloniile de la Frătăuţi, Satul Mare, Milişeuţi, Sf. Onufrie, Iţcani, Arbore, Ilişeşti şi Tereblecea. Apoi, abia peste jumătate de secol, în anii ’30 ai sec. al XIX-lea, au fost întemeiate coloniile Bori, Lichtenberg, Schwarzthal, Poiana Micului, Clit.

Spre sfârşitul administraţiei militare, un număr mare de locuitori români au emigrat în Moldova, iar în sudul Bucovinei existau multe case nepopulate. În decursul anilor 1787-1789, în mai multe sate din apropierea oraşelor Rădăuţi şi Suceava au fost colonizaţi ţărani germani. În total, în Bucovina s-au stabilit atunci 74 de familii germane (16 la Frătăuţi, 12 la Ilişeşti, la Satul Mare, Milişeuţi-Badeuţi, Sf. Onufrie şi Iţcani – câte 8 familii, la Arbore şi Tereblecea – câte 7 familii) (Ungureanu 2003, 97). Majoritatea coloniştilor germani erau şvabi de religie protestantă, originari din Hessen, Pfalz, Baden şi Württemberg. Aceşti ţărani nu au format colonii aparte, ci s-au aşezat în satele deja locuite de români. În deceniile următoare, numărul lor s-a mărit repede şi treptat mai multe colonii s-au constituit ca aşezări de sine stătătoare.

În anii ’30 ai sec. al XIX-lea, ţărani germani s-au aşezat în sud-vestul Bucovinei, în special de-a lungul drumului militar, care traversa ţinutul dinspre Transilvania spre Galiţia, pentru a întări siguranţa drumului. În anii 1835–1836, 54 familii (252 persoane) din Boemia au fondat coloniile Bori (lângă Gura Humorului) şi Lichtenberg,

între satele Clit şi Marginea. Coloniştii au fost scutiţi pe 6 ani de impozite. În 1857 numărul locuitorilor din Lichtenberg era de 330, iar la Bori de 227 persoane[3], aceştia fiind germani romano-catolici.

În anul 1842, 28 de familii de germani din Boemia s-au stabilit în valea râului Negrileasa şi au fondat colonia Schwarzthal. În acelaşi timp a fost întemeiată colonia Poiana Micului, care mai era numită Buchenhain. Concomitent cu 40 familii germane, în toamna anului 1841 la Poiana Micului s-au stabilit şi 40 de familii slovace de la Crasna (Kaindl 1902, 474). În 1843, lângă Lichtenberg s-au stabilit cu traiul 16 familii germane, originare din Boemia şi au întemeiat colonia Clit. În satul Clit mai locuiau ruteni şi români.

La sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, în munţii din sud-vestul Bucovinei s-au constituit coloniile cu mineri germani de la Cârlibaba, Louisenthal (între satele Pojorâta şi Fundul Moldovei), Eisenau (în valea râului Moldova, lângă Vama) şi Freudenthal (pe valea râului Moldovița, mai la nord de Vama), Colonişti germani s-au aşezat şi în sate vecine, locuite de români. Majoritatea acestor colonişti erau protestanţi, originari din comitatul Zips şi din Transilvania. În anul 1842, germanii (catolici şi luterani) constituiau 70,5% în Iacobeni, cca 50% în Cârlibaba şi peste 25% - în comunele Fundul Moldovei (28,2%), Vama (26%) şi Pojorâta (25,4%). Germanii din ultimele trei sate erau concentraţi în coloniile Eisenau, Louisenthal şi Freudenthal (Ungureanu 2017, 62)[4]. După 1848 mineritul din munţii Bucovinei a decăzut şi nu mai aducea profit. De aceea, coloniştii germani au fost nevoiţi să practice alte ocupaţii. În sud-vestul Bucovinei nu au mai fost întemeiate alte colonii germane, iar numărul populației germane a crescut predominant pe cale naturală.

La începutul sec. al XIX-lea, în partea centrală a Bucovinei, în zona păduroasă de lângă Munţii Carpaţi, au fost înfiinţate colonii cu sticlari germani la Huta Veche (în comuna Crasna), Huta Nouă (în comuna Ciudei), Karlsberg (lângă Putna) şi Fürstenthal (lângă Marginea). Lucrătorii sticlari din aceste 4 colonii erau germani catolci, originari din Boemia. La Huta Veche, în 1839 locuiau 33 familii germane, iar în 1845 – 36 familii. La Huta Nouă, în 1835 locuiau 20 de familii germane şi tot atâtea au fost înregistrate în 1850 (Kaindl 1902, 353). Coloniile Karlsberg şi Fürstenthal au fost populate aproape exclusiv de germani-catolici. În 1842 la Karlsberg au fost înregistraţi 613 catolici şi numai 3 ortodocşi, iar la Fürstenthal locuiau atunci 586 romano-catolici şi doi greco-catolici[5].

În afară de coloniştii germani agricultori, minerii şi sticlari, mulţi funcţionari, negustori, meşteşugari, militari germani se stabileau cu traiul în oraşe, târguri şi în satele mai importante din Bucovina, ceea ce a contribuit la creşterea ponderii nemţilor în provincie. În 1846 populaţia Bucovinei era de 371 131 locuitori, dintre care 25 000 nemţi (Hain 1852, 240), iar în 1850, din totalul de 380 826 de persoane, 25 592 erau germani (Czoernig 1857, 74-80), adică ei constituiau cca 6,7% din populaţie.

---

3 Arh. SRC, F. 3, inv. 1, d. 1475.

4 Arh. SRC, F. 1, inv. 1, d. 8025.

5 Arh. SRC, F. 1, inv. 1, d. 8025.

Pe parcursul administraţiei galiţiene, numărul germanilor s-a mărit de cca 16 ori, iar populaţia totală a Bucovinei – doar cu cca 181,5%.

La începutul sec. al XIX-lea s-au stabilit în Bucovina şi un număr mare de imigranţi din nordul Slovaciei, dintr-o zonă muntoasă, situată la hotar cu Galiţia. În primele decenii ale sec. al XIX-lea, imigranţii slovaci au trăit dispersat, împreună cu români, în satele Crasna, Ciudei, Tereblecea, Tărăşeni, Hliboca, în suburbiile Clocucica şi Caliceanca. În anii ’30 ai sec. al XIX-lea, după mai multe solicitări, o parte din slovaci au reuşit să întemeieze colonii proprii la Soloneţul Nou (în 1834), Pleş (1835) şi Poiana Micului (în 1842, împreună cu germani).

Slovacii erau lucrători la saline, tăietori de lemne, meşteri sticlari, crescători de vite şi agricultori. Preoţii şi învăţătorii lor chiar de la început erau de etnie poloneză. Deoarece vorbeau un dialect al limbii polone, deja în a doua jumătate a sec. al XIX-lea slovacii au devenit vorbitori de limbă polonă. În 1846, din 371 131 de locuitori ai Bucovinei, 4 000 (1,1%) erau polonezi şi 1 837 (0,5%) slovaci (Hain 1852, 240). În 1850, din totalul de 380 826 locuitori, 4 008 (1,1%) erau polonezi şi 1 844 (0,5%) slovaci (Czoernig 1857, 74-80).

În perioada administraţiei galiţiene, numărul maghiarilor din Bucovina s-a mărit doar pe cale naturală. În 1791, toate cele 5 colonii maghiare erau populate de 1 950 persoane. Satele maghiare, îndeosebi Joseffalva şi Fogodisten, au fost puternic afectate de emigraţia masivă a populaţiei din anii 1815–1816. În decurs de un deceniu, numărul locuitorilor din 5 sate cu populaţie maghiară s-a micşorat de la 2 988 (în 1810) la 2 441 (în 1816), apoi a crescut la 3 044 de persoane (în 1820)[6]. Propunerea locotenentului maghiar Kiss din anul 1824 de repatriere a coloniştilor maghiari din Bucovina în Ungaria, nu a avut niciun rezultat.

În anii ’30 ai sec. al XIX-lea, o colonie nouă cu maghiari s-a fondat la Tomnatic, lângă Straja. Însă, această colonie nu a cunoscut o dezvoltare deosebită, iar în 1866, din cauza foametei, maghiarii au părăsit localitatea şi s-au întors la Andreasfalva şi Hadikfalva. În 1842, satele maghiare din Bucovina erau populate de 5 968 de persoane, inclusiv 4 618 romano-catolici şi 384 calvini de etnie maghiari[7]. În 1846, în Bucovina locuiau 5 446 maghiari (Hain 1852, 240), numărul cărora s-a mărit până în 1850 la 5 586 persoane (Czoernig 1857, 74-80). Maghiarii locuiau aproape exclusiv în coloniile de origine şi doar puţini s-au stabilit în alte sate sau în oraşe. Principala ocupaţie a lor era agricultura şi creşterea vitelor.

Lipovenii de asemenea trăiau în coloniile fondate în perioada administraţiei militare. În noaptea de 17 spre 18 aprilie 1787, toţi lipovenii de la Mitocul Dragomirnei au emigrat în Moldova, dar în curând, o parte s-au reîntors şi au întemeiat, lângă Mitocul Dragomirnei, satul Lipoveni. În 1791, în 3 sate din Bucovina locuiau doar 374 de lipoveni[8]. Până în 1823, numărul lor s-a mărit la 710 persoane[9].

---

6 1810 – Arh. SRC, F. 1, inv. 1, d. 2336; 1816 - Arh.SRC, F. 1, inv. 4, d. 656; 1820 - Arh.SRC, F. 1, inv. 4, d. 720.

7 Arh. de SRC, F.1, inv.1, d. 8025, file 2-3, 5, 9.

8 Arh. SRC, F. 1, inv.1, d. 3582.

9 Arhivele Naţionale Bucureşti, Colecţia microfilme. Austria. Rola 67, cadru 757.

În anul 1837, lipovenii au reuşit să formeze o colonie pe teritoriul unei moşii boiereşti în satul Mihodra. În 1842, în 4 sate trăiau 1 614 lipoveni (685 în Climăuți, 548 în Fântâna Albă, 245 în Lipoveni și 136 în Mihodra)[10]. Către mijlocul sec. al XIX-lea s-a fondat încă o colonie la Cosovanca, în apropiere de Mihodra. Treptat, lipovenii din Mihodra s-au mutat la Cosovanca. În 1846, în Bucovina locuiau 2 016, iar în 1850 – 2 110 lipoveni. În 1857 au fost înregistrați deja 2 939 lipoveni, dar ulterior s-a consemnat o creștere mai lentă și chiar o stagnare a numărului de lipoveni. Ei locuiau aproape exclusiv în coloniile de origine și s-au remarcat ca buni agricultori, mai ales în legumicultură şi pomicultură.

Coloniile cu imigranți transdunăreni din sudul Basarabiei

Depopularea Bugeacului în ajunul ocupării Basarabiei a creat premise favorabile pentru colonizarea acestui spaţiu cu locuitori de diferite naţionalităţi. În sudul Basarabiei s-a produs colonizarea organizată a bulgarilor şi găgăuzilor de la sud de Dunăre, a germanilor mai ales din Ducatul Varşoviei, precum şi a ţăranilor ruşi şi ucraineni din diferite gubernii ruseşti.

Imigranți transdanubieni au sosit în sudul Basarabiei încă la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Către anul 1806, în spațiul dintre Prut și Nistru locuiau deja cca. 1 741 de familii (cca 8 500 persoane), strămutate de la sud de Dunăre (Кабузан 1974, 87-90). În timpul războiului ruso-turc din anii 1806–1812, un nou val de imigranți ortodocși din sudul Dunării au sosit în spațiul dintre Prut și Nistru. Potrivit diferitor estimări, în 1812, numărul de familii ale imigranților transdunăreni din sudul Basarabiei era de la 2 624 până la peste 3 000 de familii (Poștarencu 2015, 68). Către anii 1811–1812, numărul imigranților transdunăreni din Basarabia se ridica la cca 15 mii de persoane, dintre care cca 4 mii (26-27% din total) erau de origine română.

Până în anul 1819, imigranții transdunăreni au locuit dispersat în orașele Ismail, Chilia, Akkerman și Reni, într-un șir de sate de lângă râurile Prut și Dunăre, cei mai mulți însă erau concentrați în diferite sate din stepa Bugeacului, unde anterior au locuit tătarii. Deja în 1816, în toată Basarabia existau 6 609 familii cu 30 995 de persoane, sosite de la sud de Dunăre. După structura etnică, 78,2% din coloniștii transdunăreni erau bulgari și găgăuzi, 13,5% de origine română, restul de 7,3% fiind greci, ucraineni, albanezi (Кабузан 1974, 32).

Inițial, mulți imigranți de la sud de Dunăre au locuit în diferite sate din ținuturile Codru, Greceni sau Hotărniceni, adică la nord de Valul lui Traian de Jos, între râurile Prut și Ialpug. Mai târziu, mulți imigranți s-au mutat la răsărit de Ialpug, iar în spațiul dintre Prut și Ialpug s-a modificat structura etnică a populației. Astfel, în 1818, în spațiul la vest de râul Ialpug au fost înregistrați 3 213 locuitori, inclusiv 2 007 (62,4%) bulgari şi găgăuzi, 1 102 (34,3%) români, 34 (1,1%) ucraineni şi 70 (2,2%) persoane de alte etnii. În 1827, în aceleași sate trăiau doar 2 669 de locuitori, dintre care 1 522 (57%) români, 551 (20,6%) bulgari cu găgăuzi, 289 (10,8%) ucraineni şi 307 (11,5%) persoane de alte etnii (Ungureanu 2014, 74-75).

---

[10] Arh. SRC, F. 1, inv.1, d. 8025.

Generalul Ivan Inzov, numit în funcția de tutore al coloniilor din regiunea Novorosia, a elaborat un raport complex despre imigranții din Basarabia, pe care la transmis la 19 martie 1819 țarului. Potrivit acestui raport, în Basarabia existau atunci 2 294 de familii vechi și 4 238 de familii noi, în total 6 532 de familii cu imigranți sosiți de la sud de Dunăre. Cele mai multe familii (4 512) locuiau pe pământurile statului din stepa Bugeacului, alte 1 230 de familii locuiau în 6 orașe (Клаус 1869, 314). La 29 decembrie 1819 a fost emis un decret care reglementa statutul coloniștilor bulgari din Basarabia. Imigranții vechi, veniți până la războiul din 1806–1812, urmau să obțină privilegii fiscale pentru 3 ani. Imigranții noi, sosiți în timpul acestui război și după, obțineau privilegii pentru 7 ani. Coloniștii erau scutiți de serviciul militar, li se asigura libertatea religioasă, iar o familie urma să primească câte 60 desetine de pământ (Duminica 2011, 102). În sudul Basarabiei au fost create circumscripțiile Prut (14 sate), Cahul (10 sate), Ismail (14 sate) și Bugeac (19 sate). În 57 de colonii din aceste 4 circumscripții, în 1819 existau 4 512 familii ale imigranților de la sud de Dunăre (1 196 vechi și 3 316 noi), precum și 605 familii cu locuitori autohtoni (Скалъковский 1848, 24-28).

Marea majoritate a coloniștilor erau bulgari și găgăuzi, dar erau și multe sate populate de români și un număr mic de alte etnii. În 1818, în 57 de sate care urmau să devină colonii, trăiau 22 664 de persoane, dintre care 15 270 (67,4%) de bulgari (inclusiv găgăuzi), 6 624 (29,2%) români, 392 ucraineni, 126 ruși și 252 de alte etnii (Ungureanu 2016, 180). Această statistică conținea și unele inexactități, iar găgăuzii erau incluși la bulgari.

În anii următori s-au constituit câteva colonii noi, iar altele au fost comasate, o parte din imigranții transdunăreni s-au transferat în coloniile bulgare. În 1821, imigranți transdunăreni de pe unele moșii boierești s-au transferat în Bugeac și au format colonia Dmitrieva, un grup de coloniști din Tatar-Copceac au întemeiat colonia Satalâc-Hagi, bulgarii din orașul Ismail s-au mutat la est de Bolgrad și au creat colonia Banova. În 1822, bulgari din orașul Chișinău s-au transferat în Bugeac și au format colonia Zadunaiskaia, iar mai mulți imigranți din diferite cătune din ținutul Akkerman au întemeiat colonia Ivanova (Скалъковский 1848, 72-76).

Pentru anul 1826 se estima că, 60 de colonii transdunărene din sudul Basarabiei erau populate de 6 048 de familii (29 953 de persoane), dintre care 22 875 (76,4%) erau bulgari (inclusiv găgăuzi), 5 974 (19,9%) moldoveni, 590 (2%) arnăuți sau albanezi, 179 zaporojeni, 108 ruși, 98 necrasoveni, 88 greci, 24 țigani, 11 sârbi, câte 3 turci și evrei (Клаус 1869, 320).

În 1827, după descrierea statistică a Bugeacului, în 57 de colonii și 4 sate ale coloniștilor transdunăreni trăiau 29 926 de imigranți de la sud de Dunăre și 6 479 persoane, care nu erau considerați coloniști, în total 36 405 persoane (64,6% bulgari și găgăuzi, 23,1% români, 7,9% ucraineni, 1,8% greci, 1,7% albanezi, 0,4% ruși), precum și 629 persoane din clerul ortodox, de diferite etnii. În 15 colonii din circumscripția Bugeacul de Sus (sate găgăuze din actuala Unitate Administrativă Găgăuzia), au fost înregistrați 8 639 de persoane, dintre care 7 415 coloniști (7 272 bulgari și găgăuzi și numai 118 români) și 1 012 locuitori mai vechi, inclusiv 743 (73,4%) români și numai 217 (21,4%) bulgari sau găgăuzi (Ungureanu 2016, 184-185).

Războiul ruso-turc din 1828–1829 a provocat un nou exod al locuitorilor de la sud de Dunăre în Basarabia. Această strămutare a luat amploare în primăvara şi vara anului 1830. Doar în decurs de 4 luni (aprilie – iulie 1830), în Basarabia au sosit 4 418 familii cu 24 523 de persoane de la sud de Dunăre (Мещерюк 1965, 93, 95). Către mijlocul anului 1831, în sudul Basarabiei sosise deja 7 592 de familii de imigranţi sau 38 846 de persoane. În anul 1827, în Bugeac locuiau 38 028 de imigranţi transdunăreni, astfel că, în 1831 numărul acestora a ajuns la 77 de mii. La începutul anului 1832, în 82 de colonii din Bugeac se stabilise 36 529 de imigranţi noi (24 763 s-au aşezat în 60 de colonii deja existente, iar 11 766 au înfiinţat 22 de colonii noi) (Chirtoagă I. 1999, 182). Noii imigranţi au primit cca 190 mii desetine de pământ liber al coloniilor transdunărene, coloniştii mai vechi au cedat 50 mii de desetine şi, în iunie 1831, în administraţia coloniilor au fost transmise 12 parcele de pământ ale statului din ţinutul Akkerman. Ca rezultat, suprafaţa pământului ocupată de coloniştii transdunăreni s-a mărit de la 557 608 desetine la 585 156 desetine (Мещерюк 1965, 132-135).

Datorită numărului mare de imigranți, Basarabia ajunsese să aibă cele mai multe colonii din sudul Rusiei. În anul 1831, în Novorosia şi Basarabia existau în total 224 de colonii, cu o populație de 171 641 de persoane. Tot atunci, în Bugeac erau 105 colonii, populate de 96 720 imigranți transdunăreni sau germani (Мещерюк 1965, 136). Autorităţile ţariste, însă, nu au reuşit să asigure un număr atât de mare de imigranţi de la sud de Dunăre cu loc de trai şi terenuri agricole suficiente. Anii 1832–1834 au fost nefavorabili pentru agricultură, iar mulți imigranți veniți din diferite orașe, în Basarabia au fost nevoiți să se stabilească în colonii rurale şi să se ocupe cu agricultura. Din această cauză, în anii 1832–1834 un număr mare de imigranţi s-au întors înapoi peste Dunăre. În 1835, în Bugeac erau 6 820 de familii (39 025 persoane) de imigranţi vechi şi 3 225 de familii noi (18 007 persoane), în total 10 045 familii sau 57 032 persoane, sosite de la sud de Dunăre. Aceste statistici ne demonstrează că, în anii 1831–1834 s-au întors la sud de Dunăre peste 20 mii de imigranţi, adică mai mult de jumătate din cei care în 1830–1831 veniseră în sudul Basarabiei (Ungureanu 2006, 21).

După anii 1830–1831, în Basarabia nu au mai venit grupuri mari de imigranți de la sud de Dunăre, iar numărul populației din coloniile bulgare și găgăuze a crescut mai mult pe cale naturală. În anul 1844, coloniile transdunărene din sudul Basarabiei erau populate de 70 467 persoane, inclusiv 57 720 (81,9%) bulgari cu găgăuzi, 10 478 (14,9%) români, 1 083 (1,5%) ucraineni, 154 greci, 56 țigani și 976 de alte etnii, în principal albanezi (Poștarencu 2009, 130-132). În 1846, din 77 189 de coloniști transdanubieni, 63 305 (82%) erau bulgari cu găgăuzi, 11 257 (14,6%) români, 1 254 (1,6%) ucraineni, 214 greci, 67 țigani, 1 092 de alte etnii (Ungureanu 2016, 192). Românii populau 12 colonii din circumscripția Cahul-Prut, în două din Ismail (Babele și Erdec-Burno) și în localitatea Eschipolos. Colonii populate de bulgari și români erau Başcalia, Valea Perjei şi Doluchioi, parțial români mai locuiau în Bolgrad, Vulcănești și alte câteva colonii. Ucrainenii locuiau exclusiv în Ferapontevca, împreună cu bulgari în Fântâna Zânelor, parțial în Dermendere și răzleț, în alte sate. Colonia Caracurt era populată aproape exclusiv de arnăuți sau albanezi. Restul coloniilor erau populate în mare majoritate de bulgari și găgăuzi.

O statistică pentru anul 1850 oferă pentru prima dată informații separate despre bulgarii și găgăuzii din Basarabia. Potrivit sursei date, în coloniile bulgare din sudul Basarabiei locuiau 85 461 de locuitori, dintre care 69 525 erau coloniști bulgari (69% etnici bulgari și 31% găgăuzi). Bulgarii erau originari din Macedonia și Rumelia. Macedonienii foloseau scrisul slav, cei din Rumelia – scrisul grecesc, găgăuzii scriau cu litere valahe. Astfel, coloniile bulgare din sudul Basarabiei erau populate în 1850 de 85 461 de persoane, dintre care 47 972 (56,1%) bulgari, 21 553 (25,2%) găgăuzi, 12 805 (15%) valahi sau moldoveni, 1 440 (1,7%) ucraineni, 1 328 (1,6%) arnăuți sau albanezi, 307 greci și 56 țigani (Кеппен 1861, 62-63).

Colonizarea germanilor în Bugeac

După ocuparea Basarabiei de către Imperiul Rus, a demarat procesul de colonizare a Bugeacului cu germani din Ducatul Varșoviei. Țarul Alexandru I a emis la 29 noiembrie 1813 un manifest, în care au fost expuse drepturile și obligațiile coloniștilor: de la ei se cerea să se ocupe de pomicultură, viticultură, cultivarea cerealelor; ei erau scutiți de impozite și prestații timp de 10 ani; fiecare familie săracă urma să primească un credit rambursabil în 10 ani de 270 de ruble; pentru fiecare familie se acorda câte 60 desetine (cca 66 hectare) de pământ în proprietate cu drept de moștenire; imigranții erau scutiți de serviciul militar; coloniștilor se asigura libertatea religioasă și dreptul de a construi biserici (Kern 1964, 10-11).

Germanii varșovieni au acceptat colonizarea în Bugeac, fiindcă mulți au locuit doar câțiva ani în spațul polonez, iar după cedarea teritoriului de către Prusia, autoritățile și nobilimea poloneză nu mai erau cointeresate de îngrijirea și întărirea noilor colonii germane. Situația economică a coloniștilor era foarte grea, iar clerul polonez avea o atitudine de multe ori ostilă față de coloniștii protestanți și aspira la catolicizarea lor. În perioada 1807–1814, în Ducatul Varșoviei a dominat instabilitatea politică, iar teritoriul respectiv a suferit din cauza războiului lui Napoleon împotriva Rusiei. Promisiunile generoase și tentante ale țarului rus de asemenea au influențat asupra deciziei coloniștilor de emigrare în Basarabia.

Pentru colonizarea germanilor au fost repartizate 18 terenuri de diferite mărimi în partea centrală a câmpiei Bugeacului, de-a lungul râurilor Cogâlnic, Ceaga, Cilighider și Sărata. Coloniștii varșovieni au obținut 15 terenuri, iar 3 au fost puse la dispoziție preotului Lindl. Suprafața totală a terenurilor, atribuită coloniștilor germani era de 131 479 desetine și 1 343 stânjeni (143 641,4 hectare) (Häfner 1983, 39-40). Până la sfârșitul anului 1814, în Basarabia au sosit 1 568 de familii ale germanilor din Ducatul Varșoviei, iar în prima jumătate a anului 1815 au venit încă 200 de familii. Pentru stabilirea acestor coloniști în Basarabia, statul rus a cheltuit 700 mii de ruble, iar sub formă de asignații s-au mai acordat 600 mii de ruble (Анцупов 1978, 33). După alte estimări, în anul 1814, cel puțin 1 442 familii de germani au plecat din Ducatul Varșoviei, pentru a fi colonizați în sudul Basarabiei (Häfner 1983, 46).

Coloniștii germanii au fost găzduiți temporar în diferite orașe și sate din partea centrală și de sud a Basarabiei. În 1814 au fost înființate coloniile Tarutino și Borodino. În vara anului 1815, în aceste două colonii erau ridicate 200 de case. Tot atunci

mai erau formate încă 6 colonii, dar care nu dispuneau de case finisate (Дружинина 1970, 134). În primăvara anului 1816, în 8 colonii locuiau 1 033 familii de coloniști, iar alte 737 familii încă stăteau în gazdă în diferite localități. Majoritatea coloniștilor erau țărani, din totalul de 7 599 persoane, doar 189 erau meseriași. Până în octombrie 1816, toți germanii varșovieni au fost repartizați în 12 colonii. În 1817, coloniile au obținut denumirile de Arzis, Beresina, Borodino, Brienne, Fere-Champenoise, Kulm, Leipzig, Klöstitz, Krasna, Malojaroslawetz, Paris și Tarutino. Costurile pentru așezarea germanilor în Basarabia au fost foarte mari. Până în anul 1817, pentru aranjarea unei familii de imigranți s-a cheltuit în medie peste 900 ruble, costurile totale ridicându-se la 1 819 000 de ruble. Pentru comparație, pentru aranjarea unei familii în gubernia Herson statul acorda un ajutor de 300 ruble, iar persoanele strămutate din guberniile interne ale țării primeau o asignație de doar 23 ruble și 50 copeici (Анцупов 1978, 32, 34-35).

În 1818, în 13 colonii locuiau 8 284 de germani, la o localitate revenind în medie cca 637 de persoane. Din totalul coloniștilor, 2 797 (33,8%) erau din Polonia, 2 623 (31,7%) din Württemberg, 2 409 (29,1%) din Prusia, restul erau originari din Franța, Boemia, Ungaria, Bavaria sau Austria[11]. Colonia Krasna era locuită de germani catolici, restul coloniilor fiind populate de credincioși protestanți. Într-o colonie se stabileau cu traiul atâtea familii pentru câte ajungeau 60 desetine. În 12 colonii ale germanilor varșovieni s-au așezat definitiv 1 464 de familii. Terenurile unor colonii erau întinse, din care cauză, în 1823, coloniile Malojaroslawetz și Fere-Champenoise au divizat în jumătate pământul și numărul de familii, iar Arzis s-a împărțit, în anul 1825, în trei părți, 2/3 rămânând la Arzisul Vechi, iar 1/3 revenind la Arzisul Nou (Häfner 1983, 47-48).

Imigranți germani au sosit în Basarabia și direct din sudul Germaniei. La începutul sec. al XIX-lea, șvabii din sudul Germaniei s-au confruntat cu mai mulți ani neroditori și chiar foamete în 1802, 1809–1810 și în intervalul 1812–1817. Din această cauză, un număr mare de familii au decis să emigreze în Rusia, plecând cu ambarcațiuni pe Dunăre. Însă, din cauza diferitor boli, a epidemilor și lipsei de hrană, mulți emigranți au decedat. Se estimează că din 5 508 persoane, care au plecat din Ulm, în Rusia au ajuns doar 2 629 persoane (Kotzian 2005, 219). După altă sursă, un număr de 2 629 de persoane au pornit în marș pentru a se stabili cu traiul în Caucaz. O parte din acești germani (213 familii, constituite din 907 persoane) au acceptat să se stabilească cu traiul în Basarabia sau în gubernia Herson (Brandes 1993, 103). Un număr de 98 familii din acești imigranți au rămas în Basarabia și au fondat colonia Teplitz. În 1821, 28 de familii din teritoriul polonez au întemeiat colonia Katzbach. În total, în această colonie s-au așezat 65 de familii, inclusiv 20 originare din Würtemberg, câte 14 din Prusia și Polonia (Stumpp 1978, 85-86).

Constituirea coloniei Sarata se datorează pastorului Ignaz Lindl. Acesta a fost mai întâi preot catolic, dar ulterior s-a apropiat de credința evanghelică, devenind un adept al sectei confesionale a hiliaștilor. În 1819, parohul Lindl s-a transferat cu

[11] http://ro.wikipedia.org/wiki/Fișier:Colonistii_varsovieni_1818.PNG

traiul în Rusia și a fost primit în audiență de țarul Alexandru I. După o scurtă ședere în Petersburg, apoi în Odesa, Lindl a obținut acordul de a forma o colonie în Basarabia. În martie 1822, un grup de imigranți, format din 63 de familii și 9 persoane necăsătorite, au întemeiat colonia Sarata. Pastorul Lindl a obținut în Basarabia un teritoriu cu o suprafață de cca 18 mii hectare (17 404 hectare după altă sursă), divizat în trei parcele. În colonia Sarata s-au constituit 101 gospodării, restul terenului fiind prevăzut pentru alte două colonii. Deși fiecare familie a obținut câte 60 desetine, pământul nu a fost împărțit, ci era lucrat în comun, iar recolta era repartizată, după necesități, membrilor comunității. Deja în toamna anului 1822 au fost finisate 66 de case ale coloniștilor, iar în 1823 a fost plantată viță-de-vie (Fiess 1982, 20-22). Însă, în decembrie 1823, Ignaz Lindl a fost expulzat din Basarabia. În același an a decedat Christian Friedrich Werner, care a contribuit la prosperarea comunității, iar banii săi au fost utilizați mai târziu la construcția Școlii Normale din Sarata, cunoscută și ca Școala-Werner. După plecarea lui Lindl, deja în anul 1824, terenurile coloniei au fost repartizate pe familii, iar comunitatea treptat s-a integrat cu celelate colonii protestante germane din Basarabia.

În 1827, în 18 colonii germane din ținutul Akkerman trăiau 9 304 persoane, dintre care 3 198 (34,4%) erau din teritoriul Poloniei, 3 143 (33,8%) din Württemberg, 2 186 (23,5%) din Prusia, 378 (4,1%) din Bavaria, 224 din Brandenburg, 68 din Saxonia, 52 din Franța etc. (Ungureanu 2017, 74).

După anul 1827 au mai fost înființate 6 colonii primare germane în sudul Basarabiei. Pe terenurile destinate imigranților din sudul Germaniei s-au constituit coloniile Gnadental și Lichtental, ambele cu câte 80 de familii, originare din Württemberg. Colonia Gnadental s-a completat în decursul anilor 1830–1833, iar Lichtental – în 1834–1847. Răscoala din 1831 din Ducatul Varșoviei a provocat noi emigrări ale germanilor. Grupuri de imigranți au constituit coloniile Friedenstal (1833) și Plotzk (1839). În 1834, 15 familii din câteva colonii germane din Bugeac au fondat colonia Dennewitz. În anii următori, în această colonie s-au stabilit atât imigranți din Germania, cât și locuitori din alte colonii din Basarabia. Colonia Hoffnungstal a fost fondată în anul 1842 de 25 familii, originare din Württemberg, dar urmașe ale imigranților care au sosit în Rusia în decursul anilor 1804–1819 și până în 1841 au locuit în colonia Karlstal, lângă Odesa. În anii 1843–1847, în această colonie au mai sosit 57 de familii din sate din gubernia Herson, inclusiv din Glückstal, Bergdorf, Neudorf (Stumpp 1978, 86).

În perioada 1814–1842 au fost fondate 24 de colonii primare, inclusiv 21 pe terenurile coloniștilor varșovieni. Coloniile germane se mărgineau în vest şi sud – cu cele bulgare şi găgăuze, în est – cu sate ucrainene, în nord – cu sate moldoveneşti şi mixte din ţinutul Bender. Coloniile au beneficiat de o largă autonomie locală, fiind divizate în districte (*okrug*). În 1817, coloniile germane au fost organizate în două districte, cu reședința în Malojaroslawetz și Klöstitz. În 1836 s-a constituit al treilea district, cu sediul în Sarata (Chirtoagă V. 2010, 39).

În primăvara anului 1823, imigranți elvețieni de origine franceză au fondat, lângă orașul Akkerman, colonia Șaba. Autoritățile ruse au repartizat pentru coloniștii elvețieni un teren cu o suprafață de 9 728 desetine (cca 10 628,7 hectare), unde să

fie așezate 120 familii de coloniști elvețieni (Häfner 1983, 52-53). Însă, până în anul 1846, în colonia Șaba s-au așezat doar 39 familii de elvețieni. În afară de livada de 700 desetine, pe care coloniștii doreau să o prelucreze în comun, fiecare familie a primit câte 60 de desetine (Дружинина 1970, 148). Elvețienii sosiți în Basarabia erau protestanți reformați, vorbitori de franceză. În Șaba au locuit și coloniști germani. În 1844, colonia Șaba avea 160 locuitori, inclusiv 135 elvețieni de origine franceză și 25 germani (Poștarencu 2009, 105). Către anul 1850, în Basarabia erau 250 de francezi, majoritatea concentrați în colonia Șaba (Кеппен 1852, 34).

Până la mijlocul sec. al XIX-lea, germani au locuit și în două sate din nordul Basarabiei. În 1817, familii germane s-au stabilit în satele Naslavcea (ținutul Soroca) și Sărata (ținutul Iași). În anul 1844, satul Naslavcea avea 996 de locuitori, dintre care 58 germani, iar în Sărata, din 639 locuitori, 76 erau germani (Poștarencu 2009, 108, 113). În anul 1846, 10 familii germane locuiau în Sarata Veche și 17 familii – în Naslavcea. Peste alți 13 ani, în 1859, în Naslavcea trăiau 120, iar în Sarata Veche – 72 de germani (Häfner 1983, 61-62).

După constituirea celor 25 de colonii primare, numărul germanilor din Basarabia a crescut pe cale naturală. În 1834, în Basarabia locuiau 10 038 germani. Până în 1850, numărul germanilor din Basarabia a atins cifra de 19 139 persoane, timp de 14 ani consemnându-se o creștere cu 90,7% (Кеппен 1852, 19). În 1844, 23 de colonii din sudul Basarabiei erau populate de 15 294 persoane. În districtul Klöstitz (9 colonii) erau 6 729 locuitori, în districtul Malojaroslawetz (11 colonii) – 7 094 persoane, iar în 3 colonii din zona Sarata trăiau 1 471 persoane (Ungureanu 2017, 79). Numărul germanilor din Basarabia în 1844 era de 15 525 persoane, dintre care 15 294 (98,5% din total) în 23 de colonii, restul trăiau în orașul Chișinău (43), în colonia elvețiană Șaba (25), în satele Naslavcea (58) și Sărata (76) (Poștarencu 2009, 34, 105, 108, 113). Deja în anii'50 ai sec. al XIX-lea, doar în 24 de colonii germane din sudul Basarabiei au fost înregistrați 24 049 de persoane (Кабузан 1974, 147-148), cu 8 755 persoane mai multe decât în 1844.

Stabilirea țăranilor ruși și ucraineni în sudul Basarabiei

La momentul ocupării Basarabiei de către Rusia, în partea de sud a acestui teritoriu nu existau localităţi importante cu populaţie rusă sau ucraineană. Situaţia s-a schimbat radical în primele decenii de stăpânire rusească. În acest spaţiu s-au refugiau ţărani ruşi şi ucraineni, rascolnici şi lipoveni, cazaci zaporojeni şi dunăreni. În primii ani de stăpânire rusească, aşezarea ţăranilor ruşi şi ucraineni în Basarabia s-a produs fără o contribuţie sau organizare din partea statului. Către mijlocul anilor 20 ai sec. al XIX-lea, în Bugeac au fost fondate cca 20 de sate noi. În 11 sate s-au aşezat preponderent ţărani fugari din alte gubernii. În unele sate s-au format comunităţi mixte moldo-ucrainene, ori s-au stabilit doar ucraineni (Анцупов 1966, 25-26). În 1818, în toate localităţile din Bugeac au fost înregistraţi 90 061 de locuitori, inclusiv 16 144 (17,9%) ucraineni şi 8 049 (8,9%) ruşi. Marea majoritate a acestora locuiau în 5 oraşe (8 950 ucraineni şi 6 713 ruşi), pe când în sate trăiau doar 7 194 ucraineni şi 1 336 ruşi (Кабузан 1974, 103).

După anul 1823, din guberniile interioare ale Rusiei au venit în sudul Basarabiei, în mod mai organizat, țărani de pe domeniile statului și militari trecuți în rezervă. Țăranii de stat și odnodvorțî (*однодворцы*) au primit câte 30 desetine de familie, erau scutiți pe 3 ani de plata impozitelor și eliberați de serviciul militar, erau asigurați gratis cu lemn pentru construcția caselor. Pe parcursul anilor 1827–1830, cei mai mulți țărani au sosit din guberniile Kursk, Orlov, Poltava și Cernigov. Acești imigranți au fondat 18 sate noi în ținutul Akkerman, dar s-au stabilit și în sate deja existente. În 1830, strămutarea țăranilor din guberniile ruse a fost sistată temporar și reluată în anii 1832–1834. În mai 1835 s-a luat decizia de sistare a strămutării organizate a țăranilor din guberniile ruse (Анцупов 1966, 29-30).

După altă sursă se estimează că în anul 1828, în sudul Basarabiei au sosit 1 306 familii (6 507 persoane) de țărani ruşi şi ucraineni din mai multe gubernii ruseşti. Aceştia au înfiinţat 18 sate noi în Bugeac, inclusiv două în ţinutul Bender (Mihailovka şi Troiţkoe) şi 16 în ţinutul Akkerman. În noile sate s-au aşezat de la 40-50 până la peste 100 de familii. Pe parcursul anului 1830 au mai sosit 955 de țărani din gubernia Kursk (Кабузан 1974, 41-42). Către anul 1837 au fost strămutați organizat în sudul Basarabiei 4 406 țărani de gen bărbătesc sau cca 9 000 persoane de ambele sexe. Până la mijlocul sec. al XIX-lea, numărul total al țăranilor de stat, transferați organizat în Bugeac, s-a ridicat la cca 10 mii de persoane (Анцупов 1966, 30). În Basarabia au continuat să vină clandestin țărani din guberniile ruse, dar amploarea acestor procese nu a fost atât de mare ca în primele două decenii ale sec. al XIX-lea.

La începutul sec. al XIX-lea, în sudul Basarabiei s-au stabilit lipoveni și necrasovieni (din grupul căzăcimii ruseşti din zona Donului). Pe malul stâng al Dunării, cele mai cunoscute comunități cu lipoveni erau la Vilcov, Jebrieni, în număr mai mic trăiau în Chisliţa, Podcovca, Galileşti. Orașul Ismail a devenit centrul principal al necrasovienilor și lipovenilor din Bugeac. În 1812, în cetatea Ismail locuiau 315 necrasovieni, iar către anul 1817, din 299 persoane de necrasovieni, 190 trăiau în satul Necrasovca. În zona orașului Ismail mai locuiau 465 piliponi și 413 alți lipoveni de „rasă velicorusă" (Пригарин 2012, 11-12). Așezându-se în sudul Basarabiei, necrasovienii treptat s-au integrat cu credincioșii lipoveni, fiind din secta celor cu preoți, doar o mică parte fiind incluși în formațiunile militare ale cazacilor dunăreni.

În anul 1827, în Bugeac au fost atestați 2 265 de lipoveni (868 în ținutul Ismail, 758 – în Akkerman, 639 – în ținutul Bender). Lipovenii locuiau în număr mare în orașele Bender (633) și Ismail (590), exclusiv în satele Muravlevca (234) și Jebrieni (158), în mare majoritate în satele Coreacica – 117 (97,5%) și Vilcov – 355 (77,2%), în minoritate în satul Cișmea (154 – 31,4%) (Статистическое 1899, 128-129, 138, 154, 292, 375, 392).

În sudul Basarabiei, cea mai importantă localitate cu lipoveni era Vilcov, situat în apropiere de revărsarea Dunării în Marea Neagră. Numărul lipovenilor din acest sat a crescut rapid la mijlocul sec. al XIX-lea, de la 635 (în 1835), la 1 157 (în 1855). O numeroasă comunitate de lipoveni exista în orașul Bender și satele apropiate. La începutul anilor 60 ai sec. al XIX-lea, în orașul Bender trăiau 1 060 lipoveni, iar în suburbiile orașului (Borisovca, Lipcani, Protegailovca și Gâsca), din numărul total de 2 420 de locuitori, mai mult de jumătate erau lipoveni (Анцупов 1996, 33). În nordul și centrul Basarabiei, comunitățile cele mai importante de lipoveni se aflau în satele Cunicea, Hrubna, Belousovca, Sârcova.

Autoritățile ruse au susținut și colonizarea militară în sudul Basarabiei. În decursul anilor 20-30 ai sec. al XIX-lea, în Bugeac s-au așezat cazaci dunăreni și zaporojeni, voluntari care au luptat de partea armatei ruse, militari trecuți în rezervă. Toți acești imigranți erau asigurați cu câte 30 desetine de familie, se bucurau de anumite privilegii și scutiri de impozite. În perioada 1822–1827, cazaci zaporojeni au fondat satele Pocrovca Nouă, Akmangit și Starokazacie, iar familii de voluntari de diferite etnii au înființat satul Volontirovca. Până în 1827 s-au fondat și 4 sate (Troițkaia, Mihailovka, Nikolaevka și Konstantinovka) cu militari trecuți în rezervă. În anul 1827, în Bugeac au fost înregistrate 220 familii de militari în rezervă cu un număr de 704 persoane, toți locuind în cele 4 sate menționate (Статистическое 1899, 62-63). După datele publicate de Kabuzan, în Konstantinovka erau 94 ruși, în Nikolaevka – 85 ruși și 63 ucraineni, în Troițkaia – 59 ruși și 33 ucraineni, în Mihailovka - 180 moldoveni și 190 ruși (Кабузан 1974, 93-94). În 1828, în sudul Basarabiei s-a constituit Armata Căzăcească de la Dunăre, care treptat a cuprins satele de cazaci și de militari în rezervă. Inițial această unitate de cazaci cuprindea 3 sate, din 1835 – 8, iar din 1840 – 10 stanițe și sate. În 1856, în această formațiune militară erau incluși 2 860 de cazaci, 2 811 fiind militari activi (Анцупов 1996, 65).

Imigrările clandestine și strămutarea organizată a țăranilor ruși și ucraineni a contribuit la creșterea numerică rapidă a acestora în sudul Basarabiei. În anul 1827, din totalul locuitorilor din Bugeac (112 722 persoane), 21 295 (18,9%) erau maloruși, 8 029 (7,1%) velicoruși, 2 265 (2%) lipoveni, 299 necrasovieni, 42 subotnici (o sectă a liovenilor). De diferite etnii erau cazacii dunăreni (474 persoane) și zaporojeni (184) (Статистическое 1899, 25-26). După altă statistică din anul 1827, în localitățile din Bugeac locuiau 112 620 de persoane, inclusiv 10 629 de ruși (8 416 în 5 orașe și numai 2 213 în sate) și 21 787 de ucraineni (9 800 în localitățile urbane și 11 987 la sate). La mijlocul sec. al XIX-lea, în localitățile din Bugeac trăiau 288 007 persoane, inclusiv 52 112 (18,1%) ucraineni și 31 162 (10,8%) ruși. Peste jumătate din ucraineni (29 284 sau 56,2% din total) locuiau în sate, restul în 5 orașe. În același timp, cca 2/3 din totalul rușilor (20 831 de persoane) trăiau în localități urbane, iar 1/3 (10 331 de persoane) – în sate (Ungureanu 2006, 23). Însă statistica de la mijlocul sec. al XIX-lea pentru județele din sudul Basarabiei este incompletă și conține mai multe date controversate. Bunăoară, în această sursă lipsesc date pentru un șir de sate din județul Bender, inclusiv 4 din teritoriul Bugeacului, nu sunt informații pentru satele din județul Cahul, deși se dă lista cu aceste sate (Кабузан 1974, 152-155).

Evoluții etno-demografice în Bucovina și Basarabia

Estimările privind structura etnică a populației Bucovinei la momentul anexării sunt foarte contradictorii și chiar diametral opuse. După calculele noastre, întocmite în temeiul analizei antroponimice a recensământului rusesc din 1774, în teritoriul viitoarei Bucovine locuiau 67 914 persoane, dintre care 39 814 (58,6%) români, 21 575 (31,8%) ruteni și huțuli, 2 365 (3,5%) evrei, 2 115 (3,1%) țigani, 1 425 (2,1%) ruși, 400 armeni și 220 de alte etnii (Ungureanu, Pantea, 2018, 14-15).

Procesele migraționiste și colonizările din perioada administrației militare și galițiene (1775–1849) au contribuit la modificarea esențială a structurii etnice a Bucovinei, în detrimentul populației românești autohtone, reducându-se și ponderea locuitorilor de confesiune ortodoxă. Potrivit informațiilor statistice, în 1850, în Bucovina

locuiau 380 826 persoane, inclusiv 184 718 (48,5%) români, 142 682 (37,5%) ruteni şi huţuli, 25 592 (6,7%) germani, 11 856 (3,1%) evrei, 5 586 maghiari, 4 008 polonezi, 2 300 lipoveni, 2 240 armeni şi 1 844 de slovaci (Czoernig 1857, 74-80). După structura confesională a populaţiei, în Bucovina erau 307 450 (81,1%) ortodocşi (inclusiv cca 1 300 de armeni ortodocşi), 32 673 (8,6%) romano-catolici, 13 453 (3,5%) greco-catolici, 14 618 (3,8%) mozaici, 7 246 protestanţi (6 672 luternai şi 574 calvini), 2 110 lipoveni şi 1 629 armeni catolici[12].

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, ponderea populaţiei româneşti a continuat să scadă. Doar în decurs de două decenii, procentul locuitorilor de naţionalitate română s-a diminuat de la 48,5% în 1850, la 40,8% în 1869. În acelaş timp, ponderea populaţiei ucrainene s-a menţinut aproximativ la acelaşi nivel de cca 37,3-37,5%, dar a crescut mai rapid numărul locuitorilor de alte etnii, în special al evreilor şi germanilor. În 1869 locuiau în Bucovina 511 964 de persoane, din care 209 116 (40,8%) români, 191 195 (37,3%) ucraineni, 47 754 (9,5%) evrei, 41 065 (8%) germani, 8 586 (1,7%) maghiari, 6 719 (1,3%) polonezi, 3 043 lipoveni, 2 650 cehi şi slovaci, 1 710 armeni (Hauptbericht 1872, 65-67).

Procese similare s-au produs şi în Basarabia în timpul ocupaţiei ţariste. Până la ocuparea acestui teritoriu de către Rusia ţaristă, moldovenii constituiau marea majoritate a populaţiei. Însă, chiar în primii ani de stăpânire ţaristă, s-a diminuat semnificativ ponderea populaţiei româneşti. Colonizările cu populaţie alogenă au fost mult mai semnificative în Basarabia, mai ales în Bugeac, faţă de Bucovina. În sudul Basarabiei, zone întinse au fost colonizate compact cu bulgari, găgăuzi, germani, ruşi şi ucraineni, ceea ce a contribuit la modificarea radicală a structurii etnice a populaţiei şi la diminuarea rapidă a ponderii populaţiei româneşti.

Structura etnică a Basarabiei s-a modificat cel mai semnificativ până la mijlocul sec. al XIX-lea, când s-au produs imigrări masive de populaţie şi au fost înfiinţate cele mai multe colonii. Modificarea etno-demografică cea mai spectaculoasă s-a produs în Bugeac. În 1818, în localităţile din Bugeac trăiau 113 835 de persoane, dintre care 33 307 (37%) români, oficial înregistraţi moldoveni, 19 373 (21,5%) bulgari şi găgăuzi, 17 810 (17,9%) ucraineni, 8 049 (8,9%) ruşi şi 13 232 (14,7%) de alte naţionalităţi, în principal germani. La mijlocul anilor ’50 ai sec. al XIX-lea, Bugeacul deja era populat de 288 007 persoane, inclusiv 82 295 (28,6%) bulgari şi găgăuzi, 76 192 (26,5%) moldoveni, 52 112 (18,1%) ucraineni, 31 162 (10,8%) ruşi şi 46 246 (16,1%) de alte etnii, în majoritate germani (Кабузан 1974, 103, 155). În decurs de patru decenii, în partea de sud a Basarabiei cel mai mult s-a diminuat ponderea populaţiei româneşti, iar cel mai mult a crescut numărul coloniştilor bulgari şi găgăuzi.

O diminuare importantă a proporţiei populaţiei româneşti a avut loc şi în ţinutul Hotin din nordul Basarabiei. La momentul anexării, aici se consemna cea mai densă populaţie, iar multe sate din nordul ţinutului erau locuite în majoritate de ucraineni. Totuşi, după cum afirmă chiar unii istorici sovietici, iniţial în acest ţinut predominau moldovenii. Astfel, Kabuzan constata că, în 1818, ţinutul Hotin era locuit de 47,5% moldoveni şi 42,6% ucraineni, dar în aceste calcule erau incluse şi un şir de sate din partea de sud a acestui ţinut, locuite în mare majoritate de români, care ulterior au fost

[12] Arh. SRC, fond 3, inv. 1, dosar 68.

incluse la ţinuturile vecine Soroca şi Iaşi. La mijlocul anilor ’50 ai sec. al XIX-lea, potrivit aceleiaşi surse, în ţinutul Hotin locuiau 136 247 de persoane, inclusiv 83 892 (61,6%) ucraineni, numai 37 453 (27,5%) moldoveni, 12 139 (8,9%) evrei, 691 ruşi şi 2 072 de alte naţionalităţi (Кабузан 1974, 28, 104-112).

Ca şi în cazul Bucovinei, statisticile privind structura etnică a Basarabiei în sec. al XIX-lea sunt foarte contradictorii. După statisticile bisericeşti, în anii ’50 ai sec. al XIX-lea, populaţia Basarabiei era de 841 523 de locuitori, dintre care numai 432 579 (51,4%) români, 179 335 (21,3%) ucraineni, 84 207 (10%) bulgari şi găgăuzi, 61 045 (7,2%) evrei, 36 049 (4,3%) ruşi, 24 049 (2,9%) germani şi 24 259 persoane de alte etnii (Кабузан 1974, 55). După altă sursă, în 1856 trăiau în Basarabia 991,9 mii de persoane, inclusiv 676,1 mii (68,2%) români, 126 mii (12,7%) ucraineni, 78,8 mii (7,9%) evrei, numai 48,2 mii (4,9%) bulgari şi găgăuzi, 24,2 mii (2,4%) germani, 20 mii (2%) ruşi, restul de alte etnii (Purici 2006, 19-20). În Basarabia, reprezentanţii principalelor naţionalităţi (românii, ucrainenii, ruşii, bulgarii, găgăuzii) erau de religie ortodoxă. Principalele comunităţi de alte confesiuni erau evreii, germanii (marea majoritate erau protestanţi, doar un număr mic fiind catolici) şi polonezii.

BIBLIOGRAFIE:

Brandes 1993: D. Brandes, Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurußland und Bessarabien 1751–1914, (München, 1993).

Chirtoagă I. 1999: I Chirtoagă, Din istoria Moldovei de sud-est (până în anii ’30 ai secolului al XIX-lea), (Chişinău, 1999).

Chirtoagă V. 2010: V Chirtoagă, Consideraţii privind evoluţia socială în coloniile germane din sudul Basarabiei în perioada 1814–1871, Revista de Etnologie şi Culturologie, VII, 2010, 38-41.

Czoernig 1857: K. Czoernig, Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie, (Wien, 1857).

Duminica 2011: I. Duminica, Privilegiile acordate bulgarilor din Basarabia şi Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Revista de Etnologie şi Culturologie, IX-X. 2011, 101-107.

Fiess 1982: C. Fiess, Sarata – 160 Jahre. 1822–1982, Heimatkalender der Bessarabiendeutschen, 1982, 17-28.

Häfner 1983: H. Häfner, Lebensraum Bessarabien. Ein Beitrag zur Siedlungsgeschichte der Deutschen daselbst, Heimatkalender der Bessarabiendeutschen, 34/ 1983, 30-72.

Hain 1852: J. Hain, Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, (Wien, 1852).

Hauptbericht 1872: Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode 1862–1871, (Lemberg, 1872).

Iacobescu 1993: M. Iacobescu, Din istoria Bucovinei. Vol. I (1774–1862). De la administraţia militară la autonomia provincială, (Bucureşti, 1993).

Kaindl 1902: R. Kaindl, Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Oesterreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen, (Innsbruck, 1902).

Kern 1964: A. Kern, Heimatbuch der Bessarabiendeutschen, (Hannover, 1964).

Kotzian 2005: O. Kotzian, Die Umsiedler. Die Deutschen aus West-Wolhynien, Galizien, der Bukowina, Bessarabien, der Dobrudscha und in der Karpatenukraine, (München, 2005).

Nistor 1915: I. Nistor, Românii şi rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic, (Bucureşti, 1915).

Polek 1896: J. Polek, Die Lippowaner in der Bukowina, vol. I, (Czernowitz, 1896).

Polek 1908, J. Polek, Zur Frage der Errichtung eines röm-kath. Bistums in der Bukowina, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 16 / 1908, 26-51.

Poştarencu 2009: D. Poştarencu, Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei, (Chişinău, 2009).

Poştarencu 2015: D. Poştarencu, Coloniştii transdanubieni din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Revista de Etnologie şi Culturologie, XVII, 2015, 65-71.

Purici 2006: Ş. Purici, Introducere în istoria Basarabiei, (Suceava, 2006).

Purici 2011: Ş. Purici, Istoria Basarabiei – Note de curs, (Bucureşti, 2011).

Stumpp 1978: K. Stumpp, Die Auswanderung aus Deutschland nach Rußland in den Jahren 1763 bis 1862, (Stuttgart, 1978).

Ungureanu 1996: C. Ungureanu, Colonizarea populaţiei germane în Bucovina, Codrul Cosminului, 2 1996, 211-230.

Ungureanu 2003: C. Ungureanu, Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774–1918, (Chişinău, 2003).

Ungureanu 2006: C. Ungureanu, Populaţia din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Caiete de Istorie, 3 (15), 2006, 16-23.

Ungureanu 2014: C. Ungureanu, Populația din sudul Basarabiei în sec. XIX, Destin Românesc, 3-4 / 2013, 73-96.

Ungureanu 2016: C. Ungureanu, Coloniile imigranților transdunăreni din sudul Basarabiei (până la mijlocul secolului al XIX-lea), Anuarul Institutului de Istorie, 2016, 169-194.

Ungureanu 2017: C. Ungureanu, Coloniile germane din Bucovina și Basarabia (până la mijlocul secolului al XIX-lea), Revista de Istorie a Moldovei, 2/2017, 54-81.

Ungureanu, Pantea 2018: C. Ungureanu, C. Pantea, Atlasul etno-lingvistic și confesional al Bucovinei 1774–2002, (Suceava, 2018).

Werenka 1895: D. Werenka, Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785), (Czernowitz, 1895).

Анцупов 1966: И.А. Анцупов, Государственная деревня Бессарабии в XIX веке (1812–1870 гг.), (Кишинёв, 1966).

Анцупов 1978: И.А. Анцупов, Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812–1870 гг.), (Кишинёв, 1978).

Анцупов 1996: И.А. Анцупов, *Русское население Бессарабии и левобережного Поднестровъя в конце XVIII – XIX вв.*, (Кишинёв, 1996).

Дружинина 1970: Е.И. Дружинина, Южная Украина 1800–1825 гг., (Москва, 1970).

Кабузан 1974: В. Кабузан, Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья, (Кишинев, 1974).

Кеппен 1852: П. Кеппен, Об этнографической карты Европейской России, (Санкт Петербург, 1852).

Кеппен 1861: П. Кеппен, Хронологический указателъ материалов для истории иностранцев Европейской России, (Санкт Петербург, 1861).

Клаус 1869: А. Клаус, Наши колонии, (Санкт Петербург, 1869).

Мещерюк 1965: И. Мещерюк, Переселение болгар в южную Бессарабию 1828–1834 гг., Кишинёв 1965.

Пригарин 2012: А. Пригарин, Русско-турецкая война 1806–1812 гг. и судъбы некрасовцев, Русин, 2 (28), 2012, 5-16.

Скалъковский 1848: А.А. Скалъковский, *Болгарскія колоніи в Бессарабіи и Новороссійскомъ-Краъ*, (Санкт Петерсбург, 1848).

Статистическое 1899: Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, (Аккерман, 1899).

DIPLOMAȚIE ȘI PLANURI GEOPOLITICE ÎN TIMPUL FINALIZĂRII PĂCII DE LA BUCUREȘTI: MISIUNEA AMIRALULUI CICEAGOV (1812)

Vlad MISCHEVCA

Diplomacy and geopolitical plans during the completion of the peace in Bucharest: the mission of Admiral Chichagov (Tschitschagoff), 1812

Summary

The problem and destiny of the two Romanian Principalities during the Russian-Turkish War of 1806–1812 was permanently one of the important factors of the international relations regarding the political and military alliances of Russia, Austria, France and other involved states. An important episode of war was the post-war phase: after the 16th (28th) May 1812 – until the final withdrawal of the Russian troops from the Romanian Principalities – at the beginning of October 1812, when the admiral P.V. Chichagov (the Commander-in-Chief of the Moldavian Army, the General-Governor of Moldavia and Walachia and the Commander-in-Chief of the Black Sea Navy), who, in trying to obtain the Sublime Porte "alliance", planned new military and diplomatic actions against Napoleonic France ("Project of the Adriatic expedition of the admiral P.V. Chichagov in 1812").

The Russian – Turkish treaty signed at Bucharest, de facto, marks a concession (in an extremely tight international context) on the account of Moldova, when in situation of crisis, provoked by the Eastern Question, the genesis of a new problem, "Bessarabian Issue" occurs. An original document, found in the Moscow State Library (RGB), is attached - Instruction of Alexander I to Admiral P. V. Ciceagov – 9/21 April 1812.

Keywords: *Peace of Bucharest, Russian-Turkish War 1806–1812, Eastern Question, Bessarabian Issue, Alexander I, Napoleon, Kutuzov, P.V. Chichagov, Moldavia and Walachia.*

Războaiele Rusiei cu Poarta Otomană, încheiate cu numeroase tratate de pace, desemnau, de fapt, o continuă expansiune, deoarece fiecare nou război era o continuare a celor anterioare. O sumară evaluare a Războiului ruso-turc din 1806–1812 ne arată că, în general, etapa finală a negocierilor ruso-otomane se caracterizează printr-o agravare a raporturilor politice internaţionale, ce pot fi calificate drept veritabile dueluri diplomatice la scară europeană. Fapt ce şi-a lăsat implicit amprenta şi asupra disputelor diplomatice de la Bucureşti din primăvara şi vara anului 1812.

Dar, de rând cu factorii de ordin geopolitic, ce au marcat negocierile ruso-otomane, au existat şi anumite condiţii interne ce au influenţat, fie că în mod direct, fie indirect, semnarea păcii. În contextul dat e necesar de menţionat un factor ce a

influenţat, după cum susţin unii istorici, în modul cel mai direct asupra negocierilor şi încheierii Păcii de la Bucureşti. Vorba e despre ceea ce au observat martorii oculari ai acelor evenimente – Al. Langeron şi P.V. Ciceagov, în special în timpul convorbirilor bilaterale de la Slobozia, Giurgiu, Iaşi, apoi Bucureşti. Concluziile pe care cei doi ofiţeri ruşi le trag cu referire la încercările de soluţionare a conflictului dat oglindesc atmosfera de intrigă, indecizie şi trădare care le-a patronat (Penelea 1988, 679). Nu vom aborda această temă, despre care am mai scris şi încă rămân în continuare destule aspecte insuficient cercetate (Μαρινεσκου 2011; Mischevca 2016).

Concluziile care au rezultat în urma cercetărilor noastre sunt completate de către istoricul Armand Goşu, care, de asemenea, a cercetat în mod independent tematica respectivă (Goşu 1998, 362-387). Autorul, un bun cunoscător al documentelor de arhivă ruseşti, consideră că, „Da, Dimitrie Moruzi a trădat Poarta al cărei mare dragoman era" – deoarece, oferind ruşilor informaţii, el şi-a urmărit „cu sânge rece propriul interes" (Goşu 2008, 249). „Dar nu Moruzeştii au fost piedica principală în calea aderării Turciei la alianţa antirusească din 1812..., cauzele acestea fiind mult mai profunde, nici pentru anexarea Basarabiei de către Rusia nu se poate afirma că Moruzeştii ar fi vinovaţi" (Goşu 2008, 250).

La întrebarea „erau Moruzeștii trădători?" – N. Iorga răspunde, că nu vedea „în ce chip, pe ce bază de situație sau de merite ar fi putut ei înrâuri hotărârea plenipotențiarilor, care era, încă din noiembrie /1811 – *n.n.*/ și a Porții. Ciceagov însuși spune ca „plenipotențiarii turci erau mult mai bine luminați asupra adevăratelor interese turcești de cum se crede obișnuit". (Iorga 1911, 173). N. Iorga concluzionase că: „Fanarioții în special erau pentru cedarea Basarabiei ca să-și păstreze locurile de domni în Principate, de altfel, riscau să fie și ele pierdute". Această explicație exclude însă și ea cumpărarea lui Moruzi, care-l „conducea" pe Galib, ca „organ al Fanarului" interesat, și deci face imposibila și trădarea lui (Iorga 1911, 184).

După cum scria Langeron: „plenipotențiarii turci se arătau în politică mai tari decât ai noștri: Galib Efendi și prințul Moruzi /Dimitrie – *n.n.*/ erau capete diplomatice mai pricepute decât ale lui Italinski și Sabaneev." (Hurmuzaki 1889, 386).

Dimitrie Moruzi nu a servit Rusiei deschis şi cu atâta tărie, precum o făcuse domnul fanariot Constantin Ypsilanti (rudă cu Moruzeştii), preferând să rămână, în primul rând, devotat intereselor propriei sale familii (iar pentru realizarea acestora se impunea o conlucrare secretă până în ultima clipă cu Petersburgul).

În scopul determinării esenţei rolului diplomatic al Moruzeştilor în contextul *problemei basarabene,* care, subliniem, rezultă (ca dintr-o „matreoşkă") din *cea orientală*, şi al evidenţierii contribuţiei factorului *fanariot* în activitatea politico-militară europeană, în ansamblu, şi în diplomaţia balcanică de la începutul secolului al XIX-lea, în special, consemnăm că subiectul nu poate fi totalmente epuizat. Totuşi, graţie noilor valoroase materiale documentare evocate în publicaţiile din ultimii 20 de ani am reconfirmat că supoziţiile enunţate anterior (Mischevca 2012, 53-66; Mischevca 1999, 98-99; Mischevca 2002, 37-41), rămânând plauzibile şi argumentate (Mischevca 2008, 555-591), pot şi trebuie să fie aprofundate şi completate.

Astfel, fără a tăgădui influenţa fanarioţilor din familia Moruzi sau a armeanului Manuc Mirzoianț (alias Manuc Bey) asupra procesului negocierilor ruso-turce, bunele oficii ale cărora ruşii erau gata să le primească încă la începutul anului 1811, în

schimbul posturilor înalte, decoraţiilor şi moşiilor (ВПР-6 1962, 61), totuşi factorii decisivi ce au determinat semnarea Tratatului de pace de la Bucureşti au fost cei de natură geopolitică.

După semnarea preliminariilor în luna mai a anului 1812, adică în faza decisivă a negocierilor, e necesar de a reliefa încă un factor important în mersul tratativelor – *influenţa externă* (îndeosebi cea a Marii Britanii). Factorul preponderent în interesul manifestat de englezi în primele decenii ale secolului al XIX-lea pentru acest colţ al Europei, după cum sublinia P. Cernovodeanu, a fost cel *politic* – evoluţia problemei orientale în contextul rivalităţii acerbe ruso-turce şi a începutului mişcării de eliberare a populaţiilor balcanice de sub dominaţia Porţii, dând naştere la numeroase complicaţii de ordin diplomatic în care au fost amestecate toate marile puteri continentale (Cernovodeanu 1975, 1707). Reamintim că la 24 decembrie 1808 (5 ianuarie 1809) fusese semnat un tratat între Anglia şi Imperiul Otoman – *Pacea de la Dardanele*, care a constituit o primă breşă în *blocada continentală.* Poarta acceptase atunci semnarea lui, deoarece Marea Britanie se pronunţa împotriva dezmembrării Imperiului Otoman, atât în favoarea Rusiei, cât şi în cea a Franţei. Fidelă principiilor de menţinere a integrităţii teritoriale a Imperiului Otoman – în virtutea faimoasei devize: „*balance of powers*" (echilibrului de forţe) – Marea Britanie a căutat, totodată, să lărgească piaţa de desfacere şi de a prospecta materiile prime din bazinul pontic, Principatele corespunzând, în linii generale, acestor deziderate. În perioada anilor 1803–1815 Marea Britanie a oscilat permanent între Turcia şi Rusia, pendulând alternativ între alianţă şi stare de beligeranţă cu aceste două imperii în funcţie de interesele sale primordiale – înfrângerea Franţei napoleoniene (Cernovodeanu 1975, 1707).

Astfel, în ajunul inevitabilului conflict franco-rus Marea Britanie era cointeresată în eliberarea forţelor militare ale Rusiei imobilizate pe linia Dunării, în dezlegarea mâinilor libere ţarismului pentru ca trupele ruse să poată fi îndreptate spre Niemen, însă nu cu preţul unor mari cuceriri (mai ales în Caucaz). La 1812 ruşii şi-au evacuat trupele din Anapa, Poti şi Ahalkalaki (care vor fi obţinute de ruşi ulterior, conform Păcii de la Adrianopol, în 1829), dar au rămas în Suhumi şi Redut-kale, controlând de fapt întreg litoralul Abhaziei, Megreliei şi Guriei (cca 200 km din litoralul oriental al Mării Negre) (Фадеев 1952, 84).

Constatăm astfel că în istoriografie predomină opinia că diplomaţiei engleze i-a revenit un rol important şi, în fond, pozitiv în soluţionarea conflictului ruso-turc, contribuind la semnarea Păcii de la Bucureşti (Гулиа 1978, 84-86; Гуткина 1943, 48-66; Manole 2012, 20-30; Manole 2014, 197-199). Realismul a prevalat, însă nicidecum în detrimentul pragmatismului britanic.

Diplomația europeană acreditată la Constantinopol şi la St. Petersburg - în special englezul Stratford Canning şi contele Constantino Ludolf (reprezentant al Regatului Celor Două Sicilii la Poartă), precum şi omologul acestuia, Antonio Maresca Donnorso, duce de Sierra Capriola (reprezentantul Neapolelui la Curtea rusă) (Pezzi 2002, 113) - au colaborat activ cu împuterniciţii ruso-otomani trimişi la Bucureşti pentru a elabora un text acceptabil pentru ambele părţi (Manole 2014, 199). În această sinergie anglo-burbonă s-a evedenţiat, pe lângă tânărul diplomat britanic Canning (1786–1890),

şi rolul lui Ludolf, care a sperat ca o „pace fără alianţă", singura posibilă, să permită ţarului să-şi îndrepte forţele armate de la Dunăre spre graniţele de vest ale Rusiei pentru a face faţă iminentei invazii napoleoniene asupra Imperiului (Pezzi 2016, 35-54).

Prin urmare, Alexandru I a putut să contracareze atacul francez pe teritoriul Rusiei, în timp ce sultanul a început să cunoască un inamic invizibil: *ciuma*. Primele simptome ale epidemiei au apărut în primăvara lui 1812, dar nimeni nu a putut prezice că această molimă se va răspândi în întreg Imperiul şi că va decima populaţia Constantinopolului până la sfârşitul anului (Pezzi 2016, 79-177; Grigoruţă 2017, 52-53; Alexandrescu-Dersca, 1964, 355-365).

Diplomaţia ţaristă în timpul negocierilor ruso-otomane din anul 1812 a continuat să considere că „pretenţiile Rusiei nu sunt în afara bunăvoinţei, deoarece dacă la început s-a cerut hotarul la Dunăre, ulterior s-a renunţat şi s-a acceptat hotarul la Siret" (Documente turceşti 1986, 333), neîncetând să insiste la masa tratativelor de la Bucureşti (ianuarie-mai 1812 ca „râul Siret să fie fixat hotar între cele două împărăţii aşa cum s-a stabilit la Giurgiu" (Documente turceşti 1986, 335).

Pe de altă parte, încă în timpul discuţiilor controversate la conferinţele de pace de la Giurgiu marele vizir Ahmed-Paşa declarase trimişilor lui Kutuzov, sosiţi în tabăra sa de la Rusciuk: „Eu vă dau Prutul şi nimic mai mult! Prutul sau războiul! Sacrificiile noastre sunt deja enorme. Singur Ismailul vă plăteşte războiul, iar voi aveţi alte patru cetăţi şi o provincie superbă" (Hurmuzaki 1889, 368).

Diplomaţia otomană, ţinând foarte bine minte planurile de partaj a posesiunilor Imperiului Otoman, ursite de către Franţa şi Rusia la Tilsit (1807) şi Erfurt (1808), nu excludea nici la 1811–1812 pericolul pe care îl prezenta Bonaparte nu doar pentru Imperiul ţarist, dar şi pentru Poarta Otomană. Iată de ce marele vizir era de părerea că „*Salvându-vă pe voi, ne salvăm pe noi înşine*" (Hurmuzaki 1889, 368).

Împăratul rus, la rândul său, dorind să-şi asigure flancul de sud al imperiului, spera să-i aibă pe otomani în calitate de aliaţi în ajunul iminentului conflict european împotriva Franţei napoleoniene. Fapt ce a determinat moderarea pretenţiilor sale iniţiale.

Duelul diplomatic ce s-a desfăşurat în această perioadă la conferinţele de pace de la Giurgiu şi Bucureşti confirmă odată în plus teza, expusă în istoriografie (Дулина 1980, 4), că guvernul otoman (Poarta) către începutul secolului al XIX-lea continua să-şi promoveze cursul său independent al politicii externe. Imperiul Otoman, în pofida slăbiciunii şi înapoierii sale, a multiplelor probleme interne, continua să rămână un participant de sine stătător al raporturilor internaţionale, profitând uneori destul de bine de contradicţiile Marilor puteri europene.

Astfel, în ajunul semnării Păcii de la Bucureşti, Sublima Poartă se afla sub o presiune multilaterală, atât din partea duşmanului său – Rusia, cât şi din partea aliaţilor – Franţa, Marea Britanie şi chiar din partea ţărilor neutre, cum ar fi Suedia, deoarece Marile puteri ale Europei încercau să atragă Imperiul Otoman de partea lor în ajunul războiului franco-rus (iunie 1812), conflict ce urma să hotărască soarta întregului vechi continent.

În timpul acestui îndelungat război ruso-turc în cercurile politice otomane era susţinută ideea, ce a fost expusă, în fond, de către marele vizir încă în august 1807, cum că „*caracterele noastre* (ale turcilor – *n.n.*) *sunt asemănătoare cu cele ale ruşilor*",

iar francezii îşi menţin doar propriile interese, dar nicidecum pe cele ale otomanilor, afirmând totodată că Poarta şi Curtea de la Petersburg întotdeauna s-au împăcat fără mediatori, rămânând ambele satisfăcute (ВПР-4 1965, 33)[1]. Iată de ce putem concluziona că au existat o multitudine de factori care au condiţionat semnarea, la 5 (17) mai 1812 la Bucureşti, a *clauzelor preliminare* ale Tratatului de pace ruso-turc (Кутузов 1952, 897).

Pentru a grăbi negocierile tergiversate de la Bucureşti Alexandru I a apelat la serviciile unei persoane în care avea încredere – amiralul P.V. Ciceagov[2].

Instrucţiunea lui Alexandru I către amiralul P. V. Ciceagov, din 9 (21) aprilie 1812, elaborată la Petersburg, prevedea un şir de acţiuni concrete de ordin diplomatic şi militar în vederea încheierii războiului cu otomanii, în contextul unei eventuale declanşări a unui nou conflict cu Franţa napoleoniană.

Amiralul prelua, conform rescriptului imperial, „conducerea principală a Principatelor Moldovei şi Valahiei, precum şi comandamentul suprem asupra Armatei de la Dunăre şi al Flotei Mării Negre". Prima dintre aceste sarcini ale noului comandant suprem reieşea din circumstanţele politice create care acordau o importanţă deosebită titlului atribuit lui P.V. Ciceagov de către Alexandru I. Dintre acestea, „negocierile de pace cu turcii trebuiau să ocupe un loc semnificativ". Al doilea subiect se referea la „înarmarea popoarelor de acolo, care ne pot întări astfel operaţiunile militare".

Împăratul rus confirma că: „În primul dintre aceste subiecte, considerăm că este util să vă aducem la cunoştinţă că comportamentul insidios al Austriei, care s-a unit cu Franţa, obligă Rusia să folosească toate mijloacele din mâinile sale pentru a respinge intenţiile periculoase ale acestor două puteri.

Cea mai importantă dintre aceste metode este să atragem de partea noastră spiritul combativ al popoarelor slave, pe - sârbii, bosniacii, dalmaţienii, muntenegrenii, bochesienii, croaţii, ilirii, care, fiind înarmaţi şi organizaţi militar, ne pot ajuta foarte mult.

Ungurii, indignaţi de acţiunile actualei lor guvernări, ne oferă un mod la fel de eficient de a îngrijora Austria, de a-i distrage atenţia şi de a o face, astfel, mai slabă.

Toate aceste popoare, împreună cu trupele noastre regulate, vor forma o miliţie uriaşă, nu doar împotriva opunerii planurilor Austriei, dar şi pentru a produce o diversiune puternică pe aripa dreaptă a posesiunilor franceze şi să ne servească drept un mijloc nemijlocit de a provoca atacuri din direcţia Niş şi Sofia".

---

[1] „*... наши нравы с русскими сходны..., а вилеватый француз... наблюдает свой интерес, а не наш*".

[2] **Pavel Vasilievici Ciceagov** (П.В. Чичагов, 1767–1849) şi-a început cariera de ofiţer în escadra tatălui său (V.Y. Ciceagov, 1726–1809, din 1782 era amiral), a ocupat postul de ministru Maritim al Imperiului Rus (1802–1811) şi din 1807 este amiral al flotei. Soarta lui P.V. Ciceagov nu a fost uşoară. Un om care a făcut mult pentru flota rusă, în 1812 a fost declarat principalul vinovat pentru eşecul trupelor ruse de la Berezina, când armata franceză şi împăratul Napoleon au reuşit să evite încercuirea şi să se retragă din Rusia. Amiralul a fost ridiculizat chiar de fabulistul Ivan Krîlov în fabula „Ştiuca şi Motanul". Pavel Ciceagov, care considera acuzaţiile nedrepte, a părăsit Rusia şi a trăit în exil până la moartea sa. În 1834 proprietăţile sale din Rusia au fost sechestrate. A primit cetăţenie engleză şi în acelaşi an a orbit (Скрицкий 2012, 559; Макарова 2005; Юлин).

Scopul acestei diversiuni împotriva Franței trebuia să obțină „cucerirea Bosniei, Dalmației și Croației și direcționarea acestei miliții (*trupelor nou formate*) către cele mai importante puncte situate pe Marea Adriatică, de preferință către Trieste, Fiume, Bocca di Cataro[3] și așa mai departe, pentru a stabili din cele mai comode puncte contactul cu flota Angliei, canalizând eforturile noastre de a atinge Tirolul și Elveția, acționând în comun cu aceste curajoase popoare nemulțumite de actuala conducere".

Amiralul Ciceagov urma să se ghideze de instrucțiunile primite: „Tot ceea ce poate ridica spiritul popoarelor slave pentru a-i îndrepta spre țelul nostru, ar trebui să fie folosit de Dvs., cum ar fi: promisiunea independenței lor, instituirea unui Regat slav, recompensarea acelor oameni care au o influență între ei – cu bani, decorații, menționare decentă pentru comandanți și trupe, și alte stimulente similare, corespunzătoare cu moravurile acestor popoare și circumstanțele create. Organizarea structurii civile a tuturor acestor popoare este încredințată discreției și considerației Voastre.

Dacă, înainte de sosirea la destinație, pacea cu Poarta va fi deja semnată, atunci urmează să se încheie și un Acord de alianță și de apărare din cauza relațiilor survenite dintre noi și Curtea austriacă; este probabil ca și condițiile păcii să necesite unele anulări. Va fi necesar să solicităm turcilor nu doar să nu obstrucționeze în mod direct ajutorul pe care îl putem obține de la sârbi și de la alte popoare creștine de sub stăpânirea lor, dar și să exprime o dispoziție sinceră și benevolă de a ne ajuta cu toate mijloacele pe care le au în mâinile lor împotriva dușmanilor comuni. Pentru mai multă asigurare, îi puteți lăsa să creadă că, odată cu înfrângerea dușmanilor noștri comuni, posesiunile lor anterioare ale Republicilor Ragusa și Insulelor Ionice le vor fi returnate. În acest caz, pentru rezolvarea cea mai rapidă și mai convenabilă a articolelor suplimentare la Tratatul de alianță, puteți folosi, dacă îi considerați utili, pe domnii Italinski și Barozzi, trimițându-i la Constantinopol pentru a înclina Poarta cu privire la propunerile făcute în acest sens și a o convinge că odată cu intrarea sa în alianță cu Rusia, Franța, tocmai din aceste motive, devine inamicul său cel mai periculos și, prin urmare, este la fel de necesar ca și pentru noi, să aspire la succesul operațiunilor militare împotriva lui Napoleon. Cu toate acestea, soluțiile pe care le oferim pot avea acel beneficiu pentru ea, că va scăpa prin aceasta de o implicare nemijlocită și pierderea trupelor sale musulmane.

---

[3] Conform Tratatului de la Campo-Formio din 1797, *Bocca di Cataro* (în ital.: *Bocche di Cattaro*; în croată: *Boka Kotorska*; sârbă: *Бока Которска*) a revenit Habsburgilor, iar în 1805, conform Tratatului de la Pressburg, a fost repartizată Regatului Italiei, dependent de Franța napoleoniană, în ciuda ocupării efective a armatei ruse în cadrul a celei de a doua Expediție în Arhipelag a lui Dmitri Seniavin. Bokenienii au jurat credință împăratului Alexandru I. În 1810, după ce s-au retras rușii, Bocca di Cataro a fost anexată provinciilor iliriene ale Franței. În 1815, conform actului final al Congresului de la Viena, regiunea a fost atribuită Imperiului Austriac (din 1867 – Austria-Ungaria), făcând parte din regatul Dalmației. Din 1918, regiunea a devenit parte a Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor (din 1929 – regatul Iugoslaviei), fiind până în 1922 un district independent. În 1922, *Boka Kotorska* a devenit parte din regiunea Zeta, iar în 1929 – din provincia *Zetska banovina*, unde a rămas până în 1941 – momentul prăbușirii primei Iugoslavii. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, regiunea a fost ocupată de Italia, iar la sfârșitul războiului, ca parte a Muntenegrului, a devenit parte a celei de-a doua Iugoslavii. În prezent, *Boka Kotorska* face parte din Muntenegru.

Dacă totuși pacea cu turcii nu s-a semnat, atunci ar trebui ca efortul și efectul sugestiilor Dvs. să se extindă asupra tuturor părților Imperiului Otoman: grecii ar trebui să fie încurajați să scuture nesuferitul jug mahomedan; de negociat cu Ali-Paşa, oferindu-i speranță de independență și recunoașterea sa ca rege al Epirului; de la albanezi să se încerce prin îndemnuri și mai ales cu ajutorul unei remunerări suficiente de a organiza o armată aparte; dacă Ali-Paşa va fi totuși imposibil de atras de partea noastră, atunci de folosit forța și toate mijloacele pentru a-i răsturna puterea și stabilirea unei alte guvernări, mai favorabile nouă...

Muniţiile militare, cum ar fi puștile, sacii de campanie, cartușele și așa mai departe [vor fi] solicitate din Anglia și livrate, probabil prin flota sa, situată în Marea Adriatică, la fel precum și o sumă de bani pentru costurile necesare.

Pentru a consolida această miliție (oaste – *n.n.*) slavă, trebuie să le repartizați la discreția Dvs. un număr suficient de infanterie cu o unitate decentă de cavalerie și artilerie, fără a pierde din vedere că în cazul continuării războiului cu Poarta să putem rămâne în siguranță într-o poziție defensivă împotriva ei.

Vom încerca, de asemenea, să solicităm asistență maritimă de la britanici pentru atacarea acelor locuri spre care va fi îndreptat atacul nostru, cum ar fi: Bocca di Cataro, Trieste, Fium, Ragusa și altele, urmând ca blocarea insulei Corfu să fie consolidată, pentru a întrerupe orice comunicare cu coasta turcească. Se poate spera că și în Sicilia trupele staționate vor acționa în aceeași direcție. În consecință, la prima oportunitate, veți fi obligați să interacționați prin negocieri cu comandanții maritimi și terești englezi și să încercați să stabiliți cu ei cele mai convenabile moduri de comunicări posibile”[4].

Amiralul a părăsit Petersburgul pe 2/14 mai și a ajuns la Iași pe data de 11/23 mai 1812. Dar între timp, Kutuzov, văzând că onoarea semnării păcii putea fi luată de la el, a reînnoit negocierile și s-a grăbit să încheie un tratat care „nu a răspuns noilor intenții ale împăratului rus” (Mémoires 1862, 65). Amiralul Ciceagov în calitate de nou comandant suprem al trupelor ruse de la Dunăre a sosit la București a doua zi după semnarea preliminariilor de pace, la 6 (18) mai 1812.

De observat că, clauzele preliminariilor semnate n-au satisfăcut Cabinetul de la Petersburg, provocând o nemulțumire evidentă. Ministrul de externe al Rusiei N.P. Rumeanţev, în scrisoarea *secretă* de la 13 (25) mai 1812, i-a adus la cunoștință lui P.V. Ciceagov (care a intrat deja în funcția de *Comandant suprem* în locul lui M.I. Kutuzov), precum că Alexandru I considera că clauzele date (îndeosebi, articolul vizând teritoriile din Asia): „n-au satisfăcut pe deplin așteptările”. În caz dacă împuterniciții otomani, scria Rumeanţev, nu vor accepta hotarul în Caucaz, după cum se cerea de către monarhul rus (adică posedarea tuturor teritoriilor ocupate la acel moment de trupele ruse), atunci urma să se stabilească în partea europeană granița conform condițiilor precedente, adică pe râul Siret (ВПР-6 1962, 403).

Recomandându-i, totodată, lui Ciceagov ca să-i convingă pe diplomații otomani că în chestiunea păcii ruso-turce Rusia deloc nu este presată de agravarea raporturilor sale cu Franța, deoarece în momentul de față însuși Napoleon ar „cere reînnoirea

---

[4] Рукописный отдел Российской государственной библиотеки (РГБ), Фонд «Чичаговы, В.Я., П.В. и др», Ф. 333-16, лл. 7-12 об.

tratatelor, ce confirmă alipirea la Rusia a tuturor dobândirilor pe contul Imperiului Otoman". Concomitent, Rumeanţev destăinuise că însuşi împăratul Alexandru I „nu se bizuie defel" pe promisiunile amintite (ВПР-6 1962, 403-404). Păstrându-şi încă speranţa de a-i înclina pe turci să semneze separat un *articol secret* al acordului prealabil privind un *Tratat de alianţă defensivă-ofensivă* între Rusia, Poarta Otomană şi Suedia (în faţa pericolului iminent al unui război general), Curtea de la Petersburg considera, în final, că cel mai important rămâne a fi totuşi încheierea unei „*păci fără amânare cu Poarta*" (ВПР-6 1962, 404).

Reieşind din această sarcină majoră, P.V. Ciceagov primise din partea ministrului rus de externe împuternicirile plenipotenţiare ca, neadmiţând suspendarea negocierilor (evitându-se „*iritarea împuterniciţilor turci*"), în cazul imposibilităţii de „*a dobândi avantaje noi*", de a accepta drept bază „*punctele preliminare*" pentru ca să fie semnat şi tratatul de pace propriu-zis (ВПР-6 1962, 404).

Deşi către începutul lunii mai 1812 clauzele principale erau aprobate şi semnate, procesul de redactare a textului tratatului a provocat discuţii controversate, ambele părţi insistând perseverent să se introducă în text formulări în propriul avantaj. Redactarea definitivă a fost terminată la cea de a 17-a şi a 18-a şedinţe oficiale, convocate respectiv la 8 şi 9 (20 şi 21) mai 1812[5]. „*Tehnologia*" redactării consta în confruntarea textului scris de către delegaţia otomană în limba turcă cu cel al delegaţiei ruse, prezentat în limba franceză.

Peste o săptămână, la 16/28 mai 1812, în incinta *Hanului lui Manuc* a avut loc procedura oficială a semnării Tratatului de pace ruso-turc de către împuterniciţii celor două imperii. El includea 16 articole de bază şi separat încă două articole secrete, dintre care art. 4 şi 5 al tratatului propriu-zis vizau, în modul cel mai direct, destinul Principatului Moldovei.

Guvernul ţarist, fiind presat de pericolul unui război cu Franţa, de opunerea Marilor puteri occidentale realizării planurilor sale expansioniste în sud-estul Europei şi de rezistenţa diplomaţiei otomane şi-a redus esenţial pretenţiile teritoriale – de la ambele Principate la Moldova, apoi doar la Moldova de până la Siret, iar în final – la Moldova dintre Nistru şi Prut.

Starea de spirit a ruşilor, ce caracterizează atitudinea faţă de rezultatele obţinute în urma Păcii de la Bucureşti, a fost redată de generalul Al. Langeron, care scria: „Niciodată un război n-a fost mai prost condus şi, totuşi, nu s-a încheiat într-un chip mai fericit şi mai neaşteptat" (Hurmuzaki 1889, 108; Penelea 1988, 680). Totodată, semnarea Tratatului de pace de la Bucureşti s-a dovedit a fi o „surpriză neaşteptată" şi extrem de neplăcută pentru diplomaţia franceză, fapt ce l-a făcut pe Napoleon să-i reproşeze ministrului său de externe, Hugues Bernard Maret, care trebuia să-i asigure *alianţa suedezilor şi turcilor*, dar „nimeni acum nu mai poate face politică..." (Коленкур 1943, 121-122; Казаков 1967, 127-128).

---

[5] Conform datării din izvoarele ruseşti (Уляницкий, 1901, 56-57). Însă, conform datării proceselor-verbale scrise de partea otomană – şedinţele respective (a 17-a şi a 18-a) au avut loc în zilele de miercuri – 9 (21) mai şi joi – 10 (22) mai 1812. (Documente turceşti 1986, 346, 352).

De menţionat că totuşi aprecierile superlative la adresa activităţii diplomatice a lui M.I. Kutuzov, caracteristice istoriografiei sovietice şi celei ruseşti (Гендель 1954, 105; Казаков 1962, 30; Кутузов 2011, 295), nu se confirmă cu propria-i părere a bătrânului diplomat şi comandant de oşti ruse vizavi de semnarea *Păcii de la Bucureşti.* Să nu uităm că „lui Kutuzov îi plăcea să folosească totdeauna mijloace mărunte, intriga uşoară etc." (Călători 2004, 351; Cornea 2013, 269-286). Nereuşind a semna un *tratat de alianţă* cu Poarta Otomană şi a extinde până la Dunăre sau Siret hotarele Imperiului Rus, Kutuzov, în scrisoarea sa de la 4/16 mai 1812 către Alexandru I, relatase: „... că eu nimic mai bun n-am reuşit să fac se explică prin situaţia treburilor din Europa, dar faptul că n-am scăpat stăruinţă şi diferite metode, Dumnezeu îmi este martor..." (Бантыш-Каменский 1990, 59). „Conjunctura... n-a permis să insistăm asupra semnării unui tratat de alianţă" – recunoştea acest abil diplomat, chiar după semnarea preliminariilor păcii, în scrisoarea de la 7 mai către ţar[6].

Ciceagov considera că sultanul Mahmud nu a rămas mulţumit de cerinţele rușilor şi, găsindu-le umilitoare pentru Imperiul său, jignit şi de refuzul de a returna trupele de prizonieri luaţi la Slobozia, era gata să adere de partea taberei ostile rușilor. Cu această ocazie el scrie ţarului: Otomanii „spun că am luat mai mult de 200 de tunuri de la ei, deşi sunt doar aproximativ 50, dintre care majoritatea sunt în stare proastă. De ce avem nevoie de un număr atât de mare de prizonieri a căror întreţinere este foarte scumpă? Sultanul îşi doreşte întoarcerea lor iar o astfel de concesiune i-ar atrage simpatia poporului său, ar produce un efect favorabil şi pentru noi. Mi se pare că în prezent nu avem nevoie nici de o alianţă, fie una ofensivă sau defensivă. Ar fi suficient dacă ei nu ne-ar încurca nouă; solicităm doar consimţământul lor pentru a ne continua şederea în statul lor pentru a proteja cauza comună: dar dacă se refuză cu încăpăţânare să ne accepte propunerea, atunci va trebui să ne bazăm pe propriile noastre forţe – Tormasov[7] este capabil să se opună austriecilor, iar eu am suficiente forţe pentru a-i menţine pe turci şi a realiza o diversiune" (Чичагов 1870, 1540).

Totodată, rușii au alocat 125 000 de ruble pentru hrana prizonierilor militari turci[8]. Iar între 28 iunie şi 23 iulie au fost alocate încă 15 000 de ruble pentru întreţinerea acestor prizonieri[9].

În scrisoarea sa din 7/19, iunie 1812 suveranul rus l-a anunţat că a „primit ambele rapoarte, din 17 şi 27 mai; Vă răspund la ele. Sper că, după ce aţi primit ratificarea de la vizir, aţi alungat orice gând de cedări din achiziţiile pe care tratatul ni le stipulează: ar fi complet intempestiv şi chiar, după părerea mea, nu ne va aduce niciun beneficiu,

---

[6] Архив внешней политики Российской Империи (*АВПРИ*. Москва): Фонд (Ф.) 133 („Канцелярия министра иностранных дел России. 1797–1836"), год 1812, опись (оп.) 468, дело (д.) 1982, лист (л.) 22.

[7] Alexandr Petrovici Tormasov (1752–1819) – Conte (din 1816), general de cavalerie (1801). În 1811 a devenit membru al Consiliului de Stat şi i s-a încredinţat comanda Armatei a 3-a de Observaţie (de Rezervă), care în *Războiul din 1812* a activat pe flancul de sud.

[8] *РГИА. Дело об отпуске суммы в 125 тысяч рублей на продовольствие военно-пленных турок. Н. 9/V; К. 13/V. 1812 г.* Ф. 1152, оп. 1, *1812 г. Соед. д-ты 3 и ГЭ*, д. 28.

[9] *РГИА. Дело о принятии на счет казны суммы в 15 тысяч рублей, отпущенной на содержание пленных турок. Н. 28/VI; К.23/VII. 1812 г.* Ф. 1152, оп. 1, *1812 г. Соед. д-ты 3 и ГЭ*, д. 59.

întrucât turcii consideră întotdeauna îngăduința ca un semn al slăbiciunii și fricii. Vă permit să le retrocedați armele și steagurile lor, dar numai atunci când alianța ofensivă și defensivă va fi semnată și ratificată. Este necesar să aveți totul la dispoziție, pentru ca la prima mea comandă să puteți începe să acționați din partea Bosniei. În ceea ce privește Austria, trebuie să acționați cu prudență. /*Austria afirmă că doar*/ datorită situației sale interne a fost forțată să semneze cu Napoleon un tratat de alianță; dar că va acționa împotriva noastră doar cu cei 30 000 de oameni, conform angajamentului asumat, iar dacă nu o vom ataca din alte părți, atunci războiul va fi doar pe un singur punct; ea ne promite liniștea de-a lungul graniței noastre, angajându-se să nu miște mase mari de forțe" (Чичагов 1870, 1539-1541).

În iunie 1812, Alexandru I consideră că pentru Ciceagov ar fi mai bine doar să sprijine armata lui Tormasov[10] din Bucovina și să facă „o diversiune prin Bosnia și Dalmația Franceză. Această parte, conform informațiilor menționate anterior, este considerată de austrieci ca fiind foarte slabă și cu mijloace de protecție reduse. Drept dovadă de acest lucru, ei spun chiar că Pașa din Bosnia, un aderent al francezilor, a făcut mai multe mișcări cu trupele sale, iar la Viena a avut loc o alarmă teribilă. Dacă diversiunea noastră în aceste țări are succes, putem spera în mod pozitiv să slăbim acțiunile Cabinetului de la Viena, precum și răul pe care ni l-ar putea face" (Чичагов 1870, 1542).

Pe data de 13/25 iunie 1812, Ciceagov a primit de la suveranul său vestea izbucnirii războiului cu Napoleon. Alexandru I i-a scris: „Mă grăbesc să vă anunț că au început ostilitățile; am fost atacați în Kovno; acum mâinile voastre sunt dezlegate pentru diversiune, dacă numai ați putea aranja-o cu Poarta. Întârzierea rapoartelor Voastre și ratificarea sultanului mă îngrijorează oarecum. Pentru tot ceea ce v-am observat, trebuie să fiți atenți cu Austria, pentru a nu o face un inamic mai periculos decât acum, când a decis să acționați doar cu un corp auxiliar de 30 000 de oameni. Mi se pare că, în acest caz, puteți fi liniștiți din partea Ungariei și Transilvaniei; ideea este să luați în considerare dacă în momentul în care voi înșivă veți face o diversiune în direcția Dalmației, nu ar fi mai bine ca trupele amplasate împotriva Bucovinei de trimis la Movilău (pe Nistru) pentru a sprijini flancul stâng al generalului Tormasov sau către Hotin și Kameneț-Podolsk, în același scop, pentru ca generalul să-și poată menține poziția mai aproape de granițele noastre. Las acest lucru la discreția Dvs.; dar de la început trebuie să fiți mai încrezători decât mine în decizia finală a turcilor. Mă tem că sosirea lui Andreossi[11] să nu împiedice eforturile noastre de a stabili /*ratifica* – n.n./ pacea..." (Чичагов 1870, 1543).

Tratatul de pace ruso-turc (inclusiv articolele secrete, semnate din partea Rusiei de către: *A. d'Italinsky, Jean de Sabaneeff, Joseph de Fonton*) a fost ratificat de către Alexandru I la 11/23 iunie 1812 în orașul Vilno, doar cu o singură zi înaintea forțării

---

[10] Tormasov A.P. comanda cu Armată a 3-a (54 de batalioane, 76 de escadroane, 9 regimente de cazaci, în total 43 de mii de oameni), pregătită pentru a riposta Austriei.

[11] Antoine François, conte d'Andréossy, (1761–1828) – general francez, hidrograf și diplomat al Revoluției și al Imperiului.

râului Niemen de către „*Grande Armée*” a lui Napoleon Bonaparte (ПСЗ-32 1830, 316-322). Poarta Otomană a refuzat să ratifice *partea secretă* a tratatului şi, ca urmare, articolele date n-au obţinut putere juridică[12]. Schimbul actelor de ratificare s-a produs la Bucureşti, la 2 (14) iulie 1812[13].

La puţin timp după ratificarea Tratatului de pace de la Bucureşti amiralul P.V. Ciceagov semnează, la 23 iulie 1812, un document privind guvernarea noului teritoriu acaparat, intitulat „*Obrazovanie vremennogo pravlenija v Bessarabii*”[14].

După încheierea păcii cronicarul Zilot Românul vine cu următoarea constatare: „Aşadar, fără zăbavă, fu silit să încheie pacea, cu darea Basarabiei şi a părţii Moldovei până la apa Prutului să şi iscălire tractaturile (…) rămânând Ţara Valahiei şi Moldovei până în Prut tot cum au fost mai înainte, adică cu *pravilile* şi *priveleghiurile* lor şi cu domni orânduiţi de la Poartă” (Zilot 1996, 308). Anexarea teritoriului Moldovei trans-Prutene, adică de la est de Prut, nu înseamnă însă că ar fi existat o Ţară a Moldovei „de Est”. Teritoriul moldovenesc cuprins între râurile Prut şi Nistru nu a alcătuit până la 1812 o entitate teritorial-administrativă aparte sau separată a Principatului.

Pe 13 august, o parte din trupele lui Tormasov (aproximativ 18 mii de oameni) s-au confruntat cu forţele superioare ale corpului lui J. Rainier şi K. Schwarzenberg la Gorodecino. Unităţile ruse s-au retras spre Luţk pentru a se uni cu Armata de la Dunăre. În septembrie, armatele au reuşit joncţiunea şi l-au forţat pe Schwarzenberg să se retragă în grabă la Brest. Amiralul P.V. Ciceagov a fost numit comandant al forţelor unite ale celor două armate, iar A.P. Tormasov a fost rechemat în Cartierul principal, la dispoziţia lui M.I. Kutuzov.

Constatăm că propunerile rușilor nu puteau să-i mai determine pe otomani să se ralieze fie taberei antifranceze, fie celei antiruse. Planurile cu privire la o posibilă retrocedare a *Basarabiei,* sau cele ce vizau o *mare diversiune* a Armatei Dunărene (cu concursul slavilor de sud răsculaţi) (Белов 2012, 7-26; Крылова 2015, 186-191) în direcţia hotarelor austriece şi a „provinciilor Ilirice”, s-au dovedit himerice în faţa noului război franco-rus, care a periclitat întregul sistem politic al Europei[15].

Astfel, în cadrul acestui război ruso-turc şi mai ales în ajunul şi după semnarea Tratatului de pace de la Bucureşti, Sublima Poartă se afla sub o presiune multilaterală atât din partea *duşmanului* său – Rusia, cât şi din partea *aliaţilor* – Franţa, Marea Britanie – şi chiar din partea ţărilor *neutre*, cum ar fi Suedia. Iar Rusia, pentru a obţine alianţa râvnită a Porţii Otomane „a încredinţat această misiune diplomaţiei suedeze” (Ciobanu 2010, 110).

---

12 Cele două articole secrete anexate la tratatul de pace ruso-turc confirmate de comandantul-şef contele *Koutousoff*) prevedeau dărâmarea de către Rusia a cetăţilor Ismail şi Chilia (art. I) şi delimitau noul hotar în Caucaz (art. II) (ВПР-6 1962, 416-417; Кутузов 1952, 913-914).

13 P.V. Ciceagov a asistat personal la schimbul actelor de ratificare (cu excepţia articolelor secrete), scriindu-i din Bucureşti marelui vizir Ahmed Paşa că îl felicită cu încheierea acestei „afaceri salvatoare” (ВПР-6 1962, 468).

14 Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 1, inventar (inv.) 1, dosar (d.) 3995, f. 11-14.

15 P.V. Ciceagov „Era sincer şi dezinteresat [...] Capul lui era un vulcan ce producea în fiece minut un nou proiect [...], îl putem compara în acest sens cu împăratul Pavel I [...] Dar, nu putea fi un proiect mai absurd şi mai dezastruos decât acesta”, relata Al. Langeron (Hurmuzaki, 1889, 387-388).

Era evident că Marile puteri ale Europei încercau să atragă Imperiul Otoman de partea lor în ajunul Războiului franco-rus (iunie 1812), conflict ce urma să hotărască soarta întregului continent european (Понасенков 2018, 221-310). Şi era explicabil de ce la Istanbul, capitala Imperiului Otoman, se intersectau toate interesele puterilor europene care aveau de realizat anumite obiective în Problema Orientală (Ciobanu 2010, 109).

Or, şi după semnarea Tratatului de pace diplomaţia rusă primise din trezoreria statului sume considerabile de bani (24 300 de ruble aur) pentru „întreţinerea" delegaţilor otomani la Bucureşti[16]. În luna iunie, amiralul Ciceagov a primit 45 665 ruble pentru repararea cetăţii Hotinului, care era cea mai apropiată de teatrul de război ruso-francez[17]. Iar în lunile iunie-iulie, Ciceagov era încă gata „să treacă Dunărea şi în mai puţin de opt zile să vină în faţa Balcanilor" şi chiar să ajungă la porţile Constantinopolului (Чичагов 1870, 1546), dar Alexandru I, după lungi chibzuieli, hotărâse ca Armata sa de la Dunăre să se abţină de la orice diversiune împotriva otomanilor. În scrisoarea din 18 (30) iulie către amiralul Ciceagov, Alexandru I ordonase ca: „...făcând schimbul actelor de ratificare, să ne mulţumim temporar cu această pace şi să nu insistăm asupra unei alianţe, ci să mişcăm toate oştirile sub comanda Dumneavoastră spre Hotin şi Kameneţ-Podolsk [...] direct spre Varşovia [...]. Afacerea cu Constantinopolul poate fi făcută mai târziu; dacă afacerile noastre împotriva lui Napoleon vor lua o întorsătură bună, atunci vom putea pune în acţiune şi planul nostru contra turcilor" (Чичагов 1870, 1546).

Putem conchide că diplomaţia otomană a prevăzut o asemenea perspectivă nefavorabilă. În decembrie 1812, ambasadorul britanic, Sir Robert Liston, concluzionase, în urma unor discuţii cu un însemnat dregător otoman, că: „pacea, care a luat de la Turcia o porţiune atât de mare de teritoriu şi a lipsit-o de controlul asupra navigaţiei pe Dunăre, nu putea fi niciodată o pace prietenească şi, prin urmare, o pace durabilă" (Cernovodeanu 1993, 47).

Scopul Rusiei de a ocupa şi menţine Principatele Române sub oblăduirea sa s-au realizat doar parţial, iar antrenarea otomanilor de partea ruşilor în Războiul ruso-francez din iunie 1812 (Понасенков 2018) a suferit eşec. Spoliatorul Tratat de pace de la Bucureşti, marchează *de facto* o concesie (într-o conjunctură internaţională extrem de frământată) pe contul Moldovei, când, în contextul crizei Problemei Orientale, are loc *geneza* unei noi probleme – a celei *Basarabene* (Mischevca 2016).

În acest articol am făcut o încercare de a prezenta unele aspecte importante ale diplomaţiei ţariste din anii primului Război ruso-turc ai secolului XIX, a celui din 1806–1812 (în mod special din etapa lui finală, a anului 1812). Abordând din interior, adică din punctul de vedere al obiectivelor politicii externe şi scopurilor politice ale

---

[16] *Российский государственный исторический архив (РГИА, Санкт-Петербург), Дело об отпуске 24 300 червонных на содержание в Бухаресте уполномоченных от Оттоманской Порты. Н. 31/V; .К. 5/VI. 1812 г. шифр.* Ф. 1152, оп. 1, раздел описи: *1812 г. Соединенные департаменты Законов и государственной экономии (З и ГЭ)*, д. 40.

[17] *РГИА. Дело об отпуске 45665 рублей адмиралу Чичагову на исправление Хотинской крепости. Н. 31/V; .К. 5/VI. 1812 г.* Ф. 1152, оп. 1, *1812 г. Соед. д-ты З и ГЭ*, д. 41.

guvernului rus și a metodelor utilizate de diplomația țaristă pentru atingerea acestor obiective. Istoria chestiunii Orientale face obiectul unei literaturi vaste în limbi europene și a mai multor limbi orientale, încă din secolele XIX și XX. Un număr mare de surse au fost publicate. Totuși, din mai multe motive, în istoriografie rolul Imperiului Otoman în conflictele internaționale din secolul al XIX-lea este extrem de insuficient acoperit, deoarece de obicei în această perioadă a fost considerat doar un *obiect pasiv* al aspirațiilor politice ale Puterilor europene. Istoria diplomației otomane este, de asemenea, puțin studiată. În asemenea situație, când istoricii de la Chișinău nu au acces direct la sursele otomane (inclusiv din cauza cunoașterii insuficiente a limbilor orientale și a paleografiei turco-osmane) – sporește importanța izvoarelor din arhivele Rusiei, explorate cu mult mai bine. Astfel, considerăm utilă ilustrarea demersului nostru cu *Anexa* unui document în limba rusă (cu traducerile publicate deja în limbile franceză și română), din 9 /21 aprilie 1812, păstrat în *Secția de manuscrise* a Bibliotecii Ruse de Stat din Moscova (depistat în 2010: *Румянцевский зал,* Ф. 333-16, лл. 7-12 об. «Инструкция Главнокомандующему Дунайскою Армиею и Черноморским Флотом, адмиралу Чичагову». С подписью-автографом Александра I.). Acest document, publicat integral pentru prima dată în spațiul românesc în forma sa originală (cu semnătura autografă a împăratului Rusiei), reprezintă *Instrucțiunea lui Alexandru I către amiralul P. V. Ciceagov*, căruia i s-a încredințat misiunea de a pleca în Principatele Române pentru a prelua conducerea Armatei de la Dunăre și a încheia Războiul ruso-turc, și, totodată a administra noile achiziții teritoriale[18].

Instrucțiunea a fost publicată în versiunea franceză în: *Les mémoires inédits de l'amiral Tchitchagoff, Campagnes de la Russie en 1812. Contre la Turquie, l'Autriche et la France*, / Ch. de Bouzet, În: *Revue contemporaine*, (3 Année), T. XVIII, Paris, 15 Mars1855, p. 324-328; *Mémoires de l'amiral Tchitchagoff (1767–1849). Avec une notice biographique. D'après des documents authentiques*. Leipzig, 1862, p. 57: 66; *Acte si documente relative la istoria renascerei României*, / Publicate de Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, Vol. I (1391–1841). București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1900, p. 1014-1017; Boris Mouravieff, *L'aliance russo-turque au milieu des guerres napoléoniennes*, à la Baconnière, Colecția „évolution du monde et des idées", Neuchâtel, 1954 (Diplôme des Hautes Études Internationales), p. 352-355;

Publicată în limba rusă: *Из Записок адмирала Чичагова. Дела Турции в 1812 году* (перевод с фр. принадлежит Василию Васильевичу Ильину) // *Русский архив*, Год восьмой. № 9, 1870, столбцы 1526-1530; Горяинов С.М., *1812: документы Государственного и С.-Петербургского Главного архивов.* СПб.: Издание Министерства иностранных дел, 1912, с. 31-32; *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского Министерства иностранных дел.* Серия первая (1801–1815). М.: Госполитиздат, 1962. Т. VI (1811–1812), с. 363-365.

---

[18] În arhivele Academiei Ruse de Științe în fondul istoricului V.I. Semevski se păstrează „Primele gânduri pentru instrucțiuni către noul comandant-șef al armatei de la Dunăre". Documentul a fost scris cu mâna sa de către Alexandru I în creion și include principalele dispoziții care au fost elaborate în instrucțiunile împăratului către P.V. Ciceagov din 9 (21) aprilie 1812 [Архив Российской академии наук. Ф. 489 (Семевский В.И.), оп. 1, д. 33, л.13-14 *«Первые мысли для инструкции новому главнокомандующему Дунайской армией»*.] (Крылова 2015, 188).

BIBLIOGRAFIE:

Acte 1900: Acte şi documente relative la istoria renascerei României / Publicate de Dimitrie A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, Vol. I (1391–1841), (Bucureşti, 1900).

Alexandrescu-Dersca 1964: M. M. Alexandrescu-Dersca, Contribuţii privind „ciuma lui Caragea" în Bucureşti (1813–1814), În: Muzeul de Istorie a oraşului Bucureşti. Materiale de Istorie şi Muzeografie, 1964, I, 355-365.

Călători 2004: Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea. Serie nouă. Vol. I (1801–1821), (Bucureşti, 2004).

Cernovodeanu 1975: P. Cernovodeanu, Interese economice engleze la Dunărea de Jos şi Marea Neagră între 1803-1829, În: Revista de Istorie, 1975, 28/11, 1695-1709.

Cernovodeanu 1993: P. Cernovodeanu, Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în context politic internaţional (1806–1920), (Bucureşti, 1993).

Ciobanu 2010: Ven. Ciobanu, Tratative suedeze de a determina modificarea raportului de forţe în Europa Orientală, în defavoarea Franţei (1811–1812), În: Destin Românesc (serie nouă). Revistă de istorie şi cultură, 2010, V (XVI), 2 (66), 109-125.

Cornea 2013: S. Cornea, Consequences of activity of the Supreme Commander of 'Moldavian Army', M. I. Kutuzov, for Romanian Principalities, În: Codrul Cosminului, 2013, XIX/ 2, 269-286.

Documente turceşti 1986: Documente turceşti privind istoria României. (1791–1812), III întocmit de M.A. Mehmet, (Bucureşti, 1986).

Documente 2012: Documentele anexării Basarabiei. Corespondenţa diplomatică Paris – Sankt Petersburg, 1807–1812 / Trad. din franceză de George Damian, Ion Gaidău şi Elena Tacu. (Bucureşti, 2012).

Grigoruţă 2017: S. Grigoruţă, Boli, epidemii şi asistenţă medicală în Moldova (1700–1831), (Iaşi, 2017).

Goşu 1998: A. Goşu, Pacea de la Bucureşti şi Moruzeştii, În: Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani (Bucureşti, 1998).

Goşu 2008: A. Goşu, Între Napoleon şi Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea. (Bucureşti, 2008).

Hurmuzaki 1889: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor / culese de A. I. Odobescu. (1709–1812), III, Supl. I, (Bucureşti, 1889).

Iorga 1911: N. Iorga, Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei şi Moruzeştii, În: Analele Academiei Române. Tom. XXXIII. Seria II. Memoriile Secţ. Istorice. (Bucureşti, 1911), 147-185.

Manole 2012: A. L. Manole, Towards the Russo-Ottoman Peace (1810–1812): A difficult beginning of diplomatic career for the British Ambassador Stratford Canning, În: Research and science today. Revistă ştiinţifică studenţească. 2012, 3, 20-30.

Manole 2014: A. L. Manole, Stratford Canning and the Romanian Principalities, În: Managementul Intercultural, 2014, XVI/ 2 (31), 197-199.

Μαρινεσκου 2011: Μαρινεσκου Φλοριν, Η Τραπεζουντιακή οικογένεια Μουρούζη. Γενεαλογική μελέτη. (Θεσσαλονικη, 2011).

Mémoires 1855: Les mémoires inédits de l'amiral Tchitchagoff, Campagnes de la Russie en 1812. Contre la Turquie, l'Autriche et la France, / Ch. de Bouzet, În: Revue contemporaine, (3e Année), T. XVIII, Paris, 15 Mars1855, 321-345, 500-537.

Mémoires 1862: Mémoires de l'amiral Tchitchagoff (1767–1849). Avec une notice biographique. D'après des documents authentiques. (Leipzig, 1862).

Mischevca 1999: Vl. Mischevca, Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea. (Chişinău, 1999).

Mischevca 2001: Vl. Mischevca, Problema basarabeană – 190 de ani, În: Materialele Dezbaterilor Naţionale. Republica Moldova şi România – un deceniu de relaţii complexe. – (Chişinău, 2002).

Mischevca 2008: Vl. Mischevca, I. Mischevca, Rolul diplomatic al familiei Moruzi în problema basarabeană, În: Ţara Moldovei în contextul civilizaţiei europene. Materialele simpozionului internaţional. (In honorem dr.hab., prof. univ. Gheorghe Gonţa). (Chişinău, 2008).

Mischevca 2012: Vl. Mischevca, Fl. Marinescu, Anul 1812 sub impactul factorului fanariot: marele dragoman Dimitrie Morizi, În: Tratatul de Pace de la Bucureşti din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. Materialele conferinţei internaţionale (Chişinău, 2012).

Mischevca 2016: Vl. Mischevca, Geneza problemei basarabene – 1812, / Prefaţă de Demir Dragnev, (Bucureşti, 2016).

Mouravieff 1954: B. Mouravieff, L'Alliance russo-turque au milieu des guerres napoléoniennes, Collection «L'évolution du monde et des idées» (Neuchâtel, 1954).

Penelea 1988: G. Penelea, Ţările Române în timpul războiului din 1806–1812 văzute de ofiţerii superiori ruşi A. de Langeron şi P.V. Ciceagov, În: Revista de Istorie, 1988, 41/7, 673-681.

Pezzi 2002: M. Pezzi, Aspettando la pace – L'Impero ottomano nei documenti diplomatici napoletani, (Cosenza, 2002).

Pezzi 2016: M. Pezzi, 1812. L'anno fatale nell'Impero Ottomano (guerra, pace e peste). (Ttricase, 2016).

Zilot 1996: Zilot Românul (Ştefan Fănuţă), Opere complete, / Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii şi indici de Marcel-Dumitru Ciucă, (Bucureşti, 1996).

Бантыш-Каменский 1990: D. Бантыш-Каменский, Биографии русских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов, части 3-4 / Репринтное воспр. изд. 1840 г., (Москва, 1990).

Белов 2012: М.В. Белов, Проект «адриатической экспедиции» 1812 г. в контексте «наполеоновских войн», În: Русский сборник: исследования по истории России, (Москва, 2012).

ВПР-6 1962: Внешняя политика России XIX и начала XX века /ВПР/. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801–1815 гг., Т. VI (1811–1812), (Москва, 1962).

ВПР-4 1965: Внешняя политика России XIX и начала XX века /ВПР/. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801–1815 гг., Т IV (Июль 1807 – март 1809), (Москва, 1965).

Гендель 1954: Г. М. Гендель, М. И. Кутузов и Бухарестский мир. (К вопросу о заключении М. И. Кутузовым Бухарестского мира), În: Ученые записки Горьковского государственного университета. Серия историко-филологическая, 1954, XXVI, 93-105.

Горяинов 1912: С.М. Горяинов, 1812: Документы Государственного и С.- Петербургского Главного архивов, (СПб., 1912).

Гулиа 1978: Д. Г. Гулиа, К истории восточного вопроса. Русско-турецкая война. 1806–1812 гг. и Англия. (Сухуми, 1978).

Гуткина 1943: И. Г. Гуткина, Дипломатические отношения между Англией и Россией в 1810-1812 гг., În: Ученые записки Ленинградского университета. Серия гуманитарных наук. 1943, 87, 48-66.

Дулина 1980: Н. А. Дулина, Османская империя в международных отношениях (30-40 гг. XIX в.), (Москва, 1980).

Казаков 1962: Н. И. Казаков, Внешняя политика России перед войной 1812 года, În: 1812 год. К 150-летию Отечественной войны. Сборник статей. (Москва, 1962). 9-30.

Казаков 1967: Н. И. Казаков, Из истории Бухарестского мирного договора 1812 года, În: История СССР, 3, (Москва, 1967). 125-128.

Коленкур 1943: А. Коленкур, Мемуары. (Москва, 1943).

Крылова 2015: Н.Б. Крылова, Проект адриатической экспедиции адмирала П.В. Чичагова в 1812 г. În: Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Исторические науки. 2015, 2 (97), 186-191.

Кутузов 1952: М. И. Кутузов. Сборник документов. Т. III (1808–1812) / Ред. Л.Г. Бескровный. (Москва, 1952).

Кутузов 2011: М. И. Кутузов, Тактика победы, (Москва, 2011).

Макарова 2005: Г. В. Макарова, Адмирал П. В. Чичагов и его отношение к «польскому вопросу», In: Славянский альманах, 2005, https://cyberleninka.ru/article/n/admiral-p-v-chichagov-i-ego-otnoshenie-k-polskomu-voprosu-1 (accesat la 22.09.2019).

Понасенков 2018: Е. Н. Понасенков, Первая научная история войны 1812 года, 2-изд., испр. и доп., (Москва, 2018).

ПСЗ-32 1830: Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗ). Собрание первое: С 1649 по 12 декабря 1825 года. T.XXXII, nr. 25110 (Договор от 16 мая 1812 г.), (СПб., 1830) 316-322.

Скрицкий 2012: Н. В. Скрицкий, Два адмирала Чичагова. (Москва, 2012).

Уляницкий 1901: В.А. Уляницкий, Материалы к истории восточного вопроса в 1811-1813 гг. (Москва, 1901).

Фадеев 1952: А.В. Фадеев, Бухарестский мир 1812 года и вопрос о кавказских границах, În: Ученые записки историко-филологического ф-та Ростовского государственного университета им. В.М. Молотова. Серия История СССР, 1952, XXI/3, 79-86.

Чичагов 1870: Из записок адмирала Чичагова. Дела Турции в 1812 году, În: Русский архив, 1870, VIII/9, 1526-1546.

Юлин: Вл. Юлин, Адмирал П.В. Чичагов – Истинный патриот Отечества. Новое в трактовке его роли в истории России. http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Chichagov/chichagov.txt (accesat la 22.09.2019).

ANEXE

Anexa 1

Instrucțiunea lui Alexandru I către amiralul P. V. Ciceagov (9/21 aprilie 1812)
Инструкция Александра I адмиралу П. В. Чичагову

9/21 апреля 1812 г.

По прибытию Вашем к месту назначения и по вступлении в главное управление Княжествами Молдавским и Валлахским, так же и в Главное начальство над армиею Дунайскою и Черноморским флотом предлежать Вам будет первою обязанностию войти в рассмотрение существующего ныне в сих княжествах управления, сделать по благоразумию Вашему те распоряжения, кои к облегчению жителей и возбуждению в них духа приверженности к нашей империи

послужить могут, и стараться обратить все находящиеся там способы в пользу предполагаемых нами действий.

Для управления гражданскими делами предоставляется Вам назначать, определять и переменять чиновников по усмотрению Вашему. Избирать их можете по сей части Вы как из россиян, так и из тамошних жителей; о важнейших же по части переменах доносить нам.

Если бы Вам представилась надобность требовать каких-либо пособий из прилежащих к тамошним местам губерний наших, то об удовлетворении требований Ваших начальникам тех губерний предписание дано.

Между тем, как Вы заниматься будете приведением в лучшее положение гражданских дел, не должны потерпеть ни малейшего промедления и два другие предмета, главнейше заботе Вашей предлежащие.

Первый из сих заключает в себе настоящие политические обстоятельства, придающие особенную важность званию, на Вас возлагаемому. Между оными мирные наши с турками переговоры занимают значущее место.

Второй предмет относится к вооружению тамошних народов, могущих тем усилить военные действия наши.

По первому из сих предметов почитаем мы полезным привести Вам на вид, что коварное поведение Австрии, соединившейся с Франциею, заставляет Россию употребить все способы, в руках ее находящиеся, для опровержения вредных замыслов сих двух держав.

Главнейшие из сих способов состоят в обращение к нашей стороне воинского духа славянских народов, как-то: сербов, босняков, далматов, черногорцев, бокесцов, кроатов, иллирийцев, кои, будучи вооружены и приведены по военной части в устройство, сильно содействовать нам могут.

Венгерцы, негодующие на поступки нынешнего их правительства, представляют нам столь же сильное средство озаботить Австрию, развлечь ее внимание и тем ее обессилеть.

Все сие народы в соединении с нашими регулярными войсками составят ополчение довольно огромное, чтобы не только против противустать замыслам Австрии, но и произвесть сильную диверсию на правом крыле французских владений и служить нам сугубым средством к нанесению ударов со стороны Ниссы[19] и Софии.

Целию сей диверсии противу Франции быть должно завоевание Боснии, Далмации и Кроации и направление ополчения сего на важнейшие пункты, лежащие на берегу Адриатического моря, предпочтительно же на Триест, Фиум, Бокка ди Катаро и проч[ие], дабы, учредив по удобности из которого-либо пункта сношение с аглинским флотом, устремить старания наши к достижению Тироля и Швейцарии, для действования в соединение с сими храбрыми и нынешним правлением недовольными народами.

---

[19] **Niš** (sârb. *Huu*, derivat din numele latin *Naissos*) este un oraș cu cetate în partea de sud a Serbiei, traversat de râul Nišava. Orașul este unul dintre cele mai vechi din Balcani și se află la intersecția arterelor principale de circulație dintre Europa Centrală, Turcia și Grecia, fiind considerat o poartă între Orient și Occident (se află la cca 250 km sud-est de Belgrad și la cca. 244 kilometri de Craiova).

Все, что может возвысить дух славянских народов для направления оного к нашей цели, должно быть Вами употребляемо, как-то: обещание им независимости, установление славянского царства, награждение людей, имеющих между ними влияние, деньгами, знаками отличия, приличным проименованием начальников и войск прочие подобные сим побудительные средства, со нравами сих народов и обстоятельствами сообразные.

Гражданское устройство всех сих народов поручается усмотрению и соображению Вашему.

Если до прибытия Вашего к месту назначения мир уже с Портой будет подписан, то с оным должен быть заключён и союзный оборонительный договор по причине переменившихся отношений наших с двором австрийским; вероятно что и мирные условия потребует некоторых отмен. Должно будет требовать, чтобы турки не токмо не прекословили вспоможениям, каковые мы от сербов и прочих христианского исповедания народов, под державою их живущих, получить можем, но изъявили бы истинное и охотное расположение содействовать всеми находящимися в руках их средствами против общих врагов. Для большего уверения можно дать им почувствовать, что с побеждением общих неприятелей наших возвращены им будут прежние их владения республик Рагузской и Ионической. В сем случае для скорейшего и удобнейшего постановления дополнительных к союзному договору статей можете употребить, буде признаете полезным, г-на Италинского[20] и Бароцция,[21] отправив их для сего в Царьград, дабы склонить Порту на делаемые ей предложения и убедить ее, что со вступлением в союз с Россиею Франция становится по сим самым причинам опаснейшим для нее врагом и что, таким образом, она находится столько же в необходимости, как и мы, пещись о успехах воинских действий против Наполеона. Впрочем предлагаемые нами средства могут иметь для нее ту выгоду, что она избавиться через сие употребления и потери мусульманского ее войска.

Если бы за всем сим мир с турками не состоялся, тогда стараться должно распространить действие внушений Ваших и на все части Оттоманской империи: греков возбуждать к сложению тягостного для них магометанского ига; с Али-пашою войти в переговоры, подавая ему обнадеживания на независимость и на признание его королем епирским; из албанцев стараться чрез приглашение и особливо посредством достаточный платы составить особое войско;

---

[20] **Italinski Andrei Iakovlevici** (1743–1827), diplomat rus, doctor în medicină. Secretar (1781) al ambasadei ruse, ambasador (1795) la Neapole, Constantinopol (1802–1806 şi 1812–1816) şi Roma (din 1817), participă la negocierile de pace de la Giurgiu şi Bucureşti (1811–1812), membru de onoare al Academiei de Arte din Petersburg (1822).

[21] **Barozzi Ivan Franțevici**, Бароцци Иван Францевич (Степанович) (1760–1822) diplomat rus, consilier de stat. A participat la negocierea Păcii de la Iași (1791). În 1800 – consul general la Ragusa, în 1801–1805 – la Veneția. În perioada 1811–1812 era încadrat în activitatea diplomatică a Cancelariei Armatei ruse de la Dunăre. Titular al ordinelor Sf. Ana de gradul II, Sf. Vladimir de gradul III, unul dintre fondatorii lojei masonice „Ovidiu" din Basarabia. Către sfârşitul vieții a locuit în Akkerman, unde a fost șeful postului de carantină din port. A fost căsătorit cu Evdokia Ivanovna Pușcina (Barozzi) (1806–1860), care era cu 46 de ani mai tânără decât el.

буди же Али-пашу сим образом склонить на свою сторону было бы неможно, то тогда употребить силу и все способы для испровержения его власти и постановления иной, более нам благоприятствующей.

Разные другие средства, могущие споспешествовать главной цели, предлежать и открывать Вам будут по вступлении Вашем в управление. Вы, конечно, не оставите ими воспользоваться.

Что касается до военного устройства, то как в армии, так и во флоте нашем предоставляем Вам сделать все те отмены, кои по обстоятельствам, по местным способам и по усмотрению Вашему признаны будут полезными и к истинному делу более способствовать могущими. В рассуждении же военного устройства тамошних народов следует, кажется, сообразоваться с ныне у них существующим. Если, однако же, правила военной дисциплины хотя отчасти введены быть могут между сими народами, то должно сим воспользоваться и не выпускать из виду сей истины, что порядок и устройство везде полезны, особливо же для успеха военных действий. Военные снаряды, как-то: ружья, сумы, патроны и проч[ее] будут испрошены от Англии и доставятся, вероятно, посредством их флота, на Адриатическом море находящегося, равномерно, как и денежная сумма для необходимых издержек.

Для подкрепления всего славянского ополчения нужно отделить по усмотрению Вашему достаточное число пехоты с пристойною частию кавалерии и артиллерии, не теряя из виду, чтобы мы в случае продолжения войны с Портою могли оставаться безопасно в оборонительном положении против неё.

От агличан мы также стараться будем испросить пособия с морской стороны для нападения на те места, к которым атака наша направлена будет, как-то: к Бока ди Катаро, Триесту, Фиуму, Рагузе и проч[ее], и чтобы блокирование Корфу было усилено, для прервания всякого сообщения с турецким берегом. Надеяться можно, что и в Сицилии находящиеся войска также будут действовать в той же стороне. По сему Вам предлежать будет войти при первом возможном случае в переговоры с аглинскими морскими и сухопутными начальниками и стараться об учреждении с ними удобнейших по возможности сообщений.

Хотя мы и полагаем, судя по отправленным и находящимся теперь в распоряжении главнокомандующего суммам, что на первый случай Вы недостатку в оных иметь не будете, однако ж на чрезвычайные расходы повелели мы выдать вам три тысячи голландских червонцев.

Дав Вам краткое сие наставление, заключающее в себе главные черты предлежащих Вам действий, мы надеемся, что обозрение сего на месте подаст Вам новые мысли обратить могущие быть в руках наших средства к противоборствию врагам, на нас ополчающимся.

Данное нами Ваше к нам усердие служит нам залогом, что Вы оправдываете избрание Вас к сему важному служению и сопряженную вместе с тем нашу к Вам доверенность.

апреля ”9” дня 1812 года

Александр

С. Петербург

Печатается по подлиннику: Первоначальный набросок инструкции главнокомандующему Дунайской армией П.В. Чичагову опубликован без даты в книги С. Горяинова «1812 год. Документы Государственного и С.-Петербургского главного архивов», СПб., 1912, страницы 31-32. В книге Б. Муравьева (*L'Alliance russo-turque au milieu des guerres napoléoniennes),* вышедшей в Париже в 1954 году, опубликован как подлинник окончательный вариант на французском языке, датированный 19 апреля. Предлагаемая читателю **«Инструкция Главнокомандующему Дунайскою Армиею и Черноморским Флотом, адмиралу Чичагову»** хранится в Рукописном отделе Российской государственной библиотеки (в 1992 году Государственная библиотека СССР имени В. И. Ленина преобразована в Российскую государственную библиотеку - *РГБ*) в фонде «Чичаговы, В.Я., П.В. и др» (Ф. 333-16, лл. 7-12 об.), составлена на русском языке, датировано не 19, а 9 (21) апреля и подписана Александром I. Этот экземпляр из фондов Российской государственной библиотеки, несомненно, являющийся подлинным (по содержанию идентичен варианту на французском языке), был нами копирован в 2010 году в Читальном зале Отдела рукописей (*Румянцевский зал*) (Опубл.: Mémoires 1855, 324-328; Mémoires 1862, 57-65; Acte 1900, 1014-1017; Mouravieff 1954, 352-355; Горяинов 1912, 31-32; ВПР-6 1962, 363-365).

Anexa 2
Varianta în limba franceză

Instrucțiunile date de Împăratul Alexandru I Amiralului Ciceagov, trimis Comisar rus în Principate, în 9/21 aprilie 1812. Petersburg
(Acte 1900, 1014-1017; Mémoires 1855, 324-328; Mémoires 1862, 57-65).

Lorsque vous serez arrivé au lieu de votre destination, que vous aurez pris le gouvernement des principautés de Moldavie et de Valachie et le commandement en chef de l'armée du Danube et de la flotte de la mer Noire, votre première obligation sera de bien examiner le mode d'administration actuellement existant dans ces principautés et de faire toutes les dispositions que, dans votre sagesse, vous jugerez propres à alléger la situation des habitants et à leur inspirer de l'attachement à notre sceptre. Vous ferez servir à l'avantage de nos intentions toutes les ressources que vous y trouverez.

Pour l'administration des affaires civiles, vous aurez à nommer et à révoquer les employés comme vous le jugerez à propos. Votre choix pourra se déterminer pour les Russes comme pour les indigènes, et vous nous ferez le rapport des changements les plus marquants que vous aurez faits dans cette partie. En cas que la nécessite vous obligeât à avoir recours à quelqu'un dv nos gouvernements limitrophes de ces contrées, les ordres sont déjà donnés pour que l'on ait â satisfaire à toutes vos demandes.

Tandis que vous voua occuperez à établir un meilleur ordre dans les allaires civiles, il y a deux articles soumis à toute votre sollicitude et qui ne soutirent aucun délai.

Le premier - consiste dans les circonstances politiques actuelles, lesquelles ajoutent une importance majeure aux fonctions dont vous êtes chargé. Les pourparlers relatifs à la paix avec les Turcs devront particulièrement captiver votre attention.

Le second article a rapport à l'armement des peuples de ces contrées, qui pourront ainsi appuyer nos opérations militaires.

En conséquence du premier article, nous croyons utile de vous faire observer que la conduite astucieuse de l'Autriche, qui vient de s'unir avec la France, oblige la Russie d'employer tous les moyens qui sont en son pouvoir pour déjouer les intentions hostiles de ces deux puissances. Le plus important est d'utiliser en noire faveur le génie militaire des peuples d'origine slave, tels que ceux de la Servie, de la Bosnie, de la Dalmatie, de Monténégro, de la Croatie, de l'Illyrie, lesquels, une fois armés et organisés militairement, pourront coopérer puissamment à nos opérations.

Les Hongrois, mécontents des procédés de leur gouvernement actuel, nous ofirent aussi un excellent moyen d'inquiéter l'Autriche, de faire diversion â ses idées hostiles et, par conséquent, d'affaiblir ses ressources.

Tous ces peuples, réunis à nos troupes régulières, formeront une milice assez imposante, non seulement pour prévenir les intentions hostiles de l'Autriche, mais encore pour opérer une diversion marquante sur l'aile droite des possessions françaises et nous donner un moyen assuré de porter nos coups du côté de Nissa et de Sophia. Le but de cette diversion contre la France doit être d'occuper la Bosnie, la Dalmatie et la Croatie el de diriger leurs milices sur les points les plus importants des bords de la mer Adriatique, et plus particulièrement sur Trieste, Fiume, Bocca di Cattaro, etc., afin d'y établir, selon l'opportunité, des relations avec la flotte anglaise et de faire tous nos efforts pour attiser les mécontentements la du Tyrol et de la Suisse et agir en commun avec ces courageuses populations mécontentes de leur gouvernement actuel.

Vous devez employer tous les moyens possibles d'exalter les populations slaves, pour les amener â notre but ; par exemple, vous leur promettrez l'indépendance, l'érection d'un royaume slave, des récompenses pécuniaires pour les hommes les plus influents parmi eux, des décorations et des titres convenables pour les chefs et pour les troupes. Enfin, vous ajouterez à tous ces moyens ceux que vous jugerez les plus propres à les gagner, les plus conformes aux mœurs des peuples et aux circonstances présentes. L'ordre à établir dans l'administration civile de ces contrées est remis à votre pénétration et à votre sagesse.

Si, avant votre arrivée au lieu de votre destination, la paix avec les Turcs se trouve déjà signée, voua y ferez ajouter un traité d'alliance offensive et défensive. Comme nos relations avec la cour d'Autriche sont changées, il est probable que les conditions de paix devront être aussi modifiées. H faudra exiger que les Turcs, non-seulement ne mettent aucune opposition aux secours que nous pourrons recevoir des Serviens et des autres peuples chrétiens soumis à leur empire, mais encore qu'ils témoignent une disposition franche et volontaire à faire usage de tous les moyens qui sont en leur pouvoir, pour agir aussi contre nos ennemis communs. Pour les persuader plus sûrement, on peut leur insinuer qu'on leur rendra, après la soumission des ennemis, les républiques de Raguse et des iles Ioniennes, qu'ils possédaient autrefois.

Les choses étant ainsi, vous pourrez, pour compléter au plus tôt et plus aisément les articles additionnels du traité de paix, vous pourrez, dis-je, employer, si vous le jugez utile, MM. Italinski et Barozzi. A cet effet, vous les expédierez à Constantinople, afin de travailler à faire consentir la Porte aux propositions qui lui seront faites et à lui persuader que, son alliance avec la Russie lui faisant de la France le plus dangereux ennemi, il ne lui était pas moins indispensable qu'à nous de prendre intérêt aux succès de nos armes contre Napoléon.

Au reste, les moyens que nous proposons auront pour elle l'avantage qu'elle n'aura pas à faire usage de ses troupes, et par conséquent à essuyer des pertes, i; Si, après tout cela, la paix avec les Turcs n'avait pas lieu, il faudrait chercher à répandre l'influence de toutes vos suggestions dans toutes les parties de l'empire ottoman. Il faudrait exciter les Grecs à secouer le joug des Turcs, qui leur est insupportable. Il faudrait entrer en pourparlers avec Ali-pacha, lui faire espérer son indépendance et le titre reconnu de roi d'Epire. Il faudrait jeter des proclamations aux Albanais et, à la faveur surtout d'une paye suffisante, en former une milice particulière. Si l'on ne pouvait gagner ainsi Ali-Pacha, il faudrait alors employer tous les moyens de le renverser et d'établir un pouvoir qui nous serait plus favorable.

Les autres moyens propres à répondre à notre but s'offriront d'eux-mêmes à votre pénétration, lorsque vous serez entré en fonctions, et je ne doute pas que vous n'en tiriez parti.

Quant aux dispositions militaires, soit dans l'armée, soit dans la flotte, nous vous autorisons à l'aire toutes les modifications que les circonstances, les ressources locales et votre jugement vous feront paraître utiles et propres à seconder les intérêts du service.

Quant à l'organisation militaire do ces peuples, il faudra, ce me semble, se conformer à celle de leur pays. Cependant, si les principes de la discipline militaire peuvent être introduits, ne fut-ce que partiellement, chez ces peuples, on devra en profiter et ne pas perdre de vue cette vérité c'est que l'ordre et la régularité sont utiles partout, et particulièrement au succès des opérations militaires. Les munitions de guerre, comme fusils, gibernes, cartouches, etc., seront demandées à l'Angleterre et fournies probablement par la voie de leur flotte qui se trouve sur la mer Adriatique; il en sera de même de la somme d'argent qu'exigeront les besoins indispensables.

Pour appuyer cette milice slave, il sera nécessaire de lui donner le nombre d'infanterie que vous croirez suffisant, avec une cavalerie et une artillerie convenable. Vous ne perdrez pas de vue que nous devons rester en toute sûreté sur la défensive contre la Porte, dans le cas où la guerre n'aurait pas cessé. Nous tâcherons aussi d'obtenir des Anglais des secours maritimes pour faire une invasion dans les endroits où sera dirigée notre attaque, par exemple aux Bouches du Cattaro, à Trieste, à Fiume, à Raguse, etc. et, de plus, on demandera que l'on presse le blocus de Corfou, pour rompre toute communication avec la Turquie.

On peut espérer que les troupes qui se trouvent en Sicile y agiront aussi. A cet effet, vous aurez à vous mettre en rapport, à la première occasion possible, avec les chefs des forces de terre et de mer, il tâcher d'établir avec eux des relations, autant qu'il sera possible.

En vous donnant ces courtes instructions, qui contiennent les traits principaux des opérations qui vous concernent, nous espérons que l'inspection des localités vous donnera de nouvelles idées pour la recherche des moyens propres à repousser les ennemis qui se sont armés contre nous.

Le zèle, que nous vous reconnaissons pour notre personne, nous est un gage que vous justifierez le choix, que nous avons fait de vous pour le poste important que nous vous confions, et vous est une garantie de la confiance que nous avons en vous.

„Le 19 avril 1812, Saint-Pétersbourg"

Anexa 3
Traducerea în română din franceză

Instrucțiunile date de Împăratul Alexandru I amiralului Ciceagov, trimis rus în Principate, căruia i se poruncește să folosească Valahia și Moldova drept bază de operațiuni pentru organizarea unei revolte balcanice (Documente 2012, 141-143: Acte 1900, 1014-1017[22]) 19 (corect: 9/21) aprilie 1812, Petersburg

Atunci când veți fi ajuns la destinație, când veți fi luat *guvernarea* Principatelor Moldovei şi al Valahiei şi *comandamentul suprem al armatei de* /– n.n./ pe Dunăre şi a flotei Mării Negre, prima Voastră obligație va fi să examinați modul de administrare existent în prezent în aceste principate şi să dați toate dispozițiile care, în înțelepciunea voastră le credeți potrivite pentru a uşura situația locuitorilor şi pentru a le inspira atașament față de scopul nostru. Vă veți servi în avantajul nostru de toate resursele găsite.

Pentru administrarea afacerilor civile va trebui să numiți şi să revocați slujbaşi precum veți considera potrivit. Alegerea Dumneavoastră va fi aplicată atât pentru ruşi, cât şi pentru indigeni, şi ne veți face un raport cu schimbările cele mai marcante pe care le veți face în această parte.

În cazul în care necesitatea Vă va obliga să recurgeți la /o oarecare asistență – n.n./ la cineva din guberniile vecine ale acestor ținuturi, ordinele au fost deja date pentru a vă îndeplini toate cererile. Pe când Vă veți ocupa de stabilirea celei mai bune ordini în afacerile civile, există două chestiuni supuse grijii dumneavoastră şi care nu vor suferi nicio amânare.

Prima constă în circumstanțele politice actuale, care adaugă o importanță majoră funcțiilor pe care le-ați primit. Tratativele privind pacea cu turcii ar trebui să capteze atenția Dumneavoastră în mod special.

A doua chestiune se referă la înarmarea populației din aceste ținuturi, care vor putea astfel să sprijine operațiunile noastre militare. În consecința primei chestiuni, considerăm util să remarcăm comportamentul subtil al Austriei, care tocmai s-a alăturat Franței, obligată de Rusia să angajeze toate mijloacele care sunt în puterea sa

[22] Traducerea documentului din această ediție (București, 2012) suferă de carențe şi nu este completă.

pentru a contracara intenţiile ostile ale celor două puteri. Cel mai important este să utilizaţi în favoarea noastră geniul militar al popoarelor de origine slavă cum sunt cele ale Serbiei, Bosniei, Dalmaţiei, Muntenegrului, Croaţiei şi Iliriei, care, odată înarmate şi organizate militar, vor putea coopera *efectiv* /– n.n./ la operaţiunile noastre.

Ungurii, nemulţumiţi de procedeele guvernului lor actual, ne oferă de asemenea un mod de a îngrijora Austria, de a face diversiune şi, prin urmare, să le putem slăbi resursele.

Toate aceste popoare alăturate trupelor noastre *regulate* /– n.n./, vor forma o miliţie destul de impozantă, nu doar pentru a preveni intenţiile ostile ale Austriei, dar şi pentru a opera o diversiune marcantă pe aripa dreaptă a teritoriilor franceze şi să ne ofere un mod sigur de a ne porni atacurile pe partea Nisei şi a Sofiei.

Scopul acestei diversiuni contra Franţei trebuie să fie ocuparea Bosniei, a Dalmaţiei şi a Croaţiei şi să dirijăm miliţiile lor în punctele cele mai importante de pe malurile Mării Adriatice, şi în special, la Trieste, Fiume, Bocca di Cattaro, etc., ca să stabilim, în funcţie de ocazie, legătura cu flota engleză şi să facem eforturi pentru a aprinde nemulţumirile Tirolului şi a *Elveţiei* /– n.n./ şi să acţionăm împreună cu curajoasa populaţie nemulţumită de guvernarea actuală.

Trebuie să folosiţi toate căile posibile de a exalta populaţia slavă, pentru a-i aduce la ţelul nostru; de exemplu, promiteţi-le independenţa, construirea unui regat slav, recompense băneşti pentru oamenii cei mai influenţi dintre ei, decoraţii şi titluri convenabile şefilor şi trupelor. În sfârşit, adăugaţi, tuturor acestor modalităţi şi ceea ce consideraţi potrivit pentru a-i câştiga, cu propunerile cele mai consecvente moralei popoarelor şi circumstanţelor prezente.

Modul de stabilire a ordinii în administraţia civilă a ţinuturilor este lăsat la latitudinea Dumneavoastră.

Dacă, odată ajuns la locul destinaţiei pacea cu turcii va fi deja semnată, va trebui să adăugaţi un tratat de alianţă ofensivă şi defensivă /*reieşind din considerentele că* – n.n./ relaţiile noastre cu *austriecii* /– n.n./ s-au schimbat; /*iar turcii*/ nu doar nu vor arăta nicio opoziţie faţă de ajutorul pe care am putea să-l primim de la sârbi şi alte popoare creştine supuse imperiului lor, dar şi ei *vor manifesta* /– n.n./ o dispoziţie sinceră şi voluntară a utilizării tuturor mijloacelor pe care le au, pentru a acţiona împotriva inamicului comun. Pentru a-i convinge mai bine, am putea insinua că le vom reda după supunerea inamicului republicile Ragusei şi Insulelor Ionice, pe care le-au deţinut cândva. În această situaţie, veţi putea, pentru a completa cât mai curând şi cu uşurinţă articolele adiţionale ale Tratatului de pace, veţi putea, cred eu, să-i angajaţi, dacă veţi considera util, pe domnii Italinski şi Barozzi. În acest sens, îi veţi expedia la Constantinopol, pentru a face Poarta să consimtă la propunerile care îi vor fi făcute şi să-i convingeţi că alianţa sa cu Rusia face din Franţa cel mai periculos inamic, şi că nu-i va fi mai puţin indispensabil decât nouă să se intereseze de succesele armatelor noastre împotriva lui Napoleon. În rest, mijloacele pe care le propunem vor avea pentru ei avantajul că nu vor trebui să-şi folosească trupele, prin consecinţă, nici să suporte pierderi.

Dacă chiar după toate acestea, pacea cu turcii nu va fi încheiată, va trebui să căutam să răspândim influenţa tuturor sugestiilor Voastre în toate părţile Imperiului

Otoman. Va trebui să-i incităm pe greci să zdruncine jugul turcesc, care le este insuportabil. Va trebui să intrăm în tratative cu Ali-Paşa, să-l facem să spere la independenţa lui şi la titlul recunoscut de rege al Epirului. Va trebui să transmitem proclamaţii albanezilor şi, cu o plată suficientă, să formăm o miliţie. Dacă nu-l vom putea avea pe Ali-Paşa, va trebuie să angajăm toate modurile de a-l răsturna şi de a stabili o putere care să ne fie mai favorabilă.

Celelalte mijloace necesare pentru a ne atinge scopul nostru vor apărea pe măsură ce veţi acţiona, după ce vă veţi instala în funcţie.

Cât despre dispoziţiile militare, fie în armată, fie în flotă, Vă autorizăm să faceţi toate modificările pe care circumstanţele, resursele locale şi judecata Dumneavoastră le va considera utile şi potrivite să sprijine interesele noastre. Cât despre organizarea militară a acestor popoare, va trebui, se pare, să ne conformăm obiceiurilor din aceste ţări. Totuşi, dacă principiile şi disciplina militară pot fi introduse, chiar şi parţial, la aceste popoare, va trebui să profităm şi să nu pierdem din vedere acest adevăr: ordinea şi disciplina sunt utile oriunde, în special la succesul operaţiunilor militare. Materialele de război, precum puşti, cartuşiere, cartuşe etc., vor fi cerute Angliei şi furnizate probabil pe cale maritimă prin flota sa care se află în Marea Adriatică; vor fi plătite cu suma de bani pe care o vor cere nevoile.

Pentru a sprijini această miliţie slavă, va fi nevoie să-i dăm numărul de infanterie pe care îl veţi considera suficient, cu o cavalerie şi o artilerie convenabilă. Nu veţi pierde din vedere că trebuie să ne păstrăm toată siguranţa defensivă împotriva Porţii, în cazul în care războiul nu va fi terminat.

Vom încerca de asemenea să obţinem de la englezi ajutor maritim pentru realizarea unei invazii în locurile unde va fi *îndreptat* /– n.n./ atacul nostru, de exemplu Bocca de Cattaro, Trieste, Fiume, Ragusa, etc., şi, mai mult, vom cere să /*întărim blocarea insulei* – n.n./ Corfu, pentru a rupe orice comunicare cu Turcia. Putem spera că trupele care se vor afla în Sicilia vor acţiona şi ele. În acest sens, va trebui să stabiliţi relaţii atât cât este posibil, la prima ocazie, cu şeful forţelor terestre şi maritime. /.../

Dându-vă aceste scurte instrucţiuni, care conţin tratarea principală a operaţiunilor care vă privesc, sperăm că inspecţia *la faţa locului* /– n.n./ vă va da o nouă idee pentru căutarea mijloacelor proprii prin care să respingem inamicii care s-au înarmat împotriva noastră.

Zelul Dumneavoastră cunoscut faţă de persoana noastră ne stă drept garanţie că Dumneavoastră veţi justifica alegerea pe care am făcut-o că V-am numit în acest post important.

/*Alexandru*/

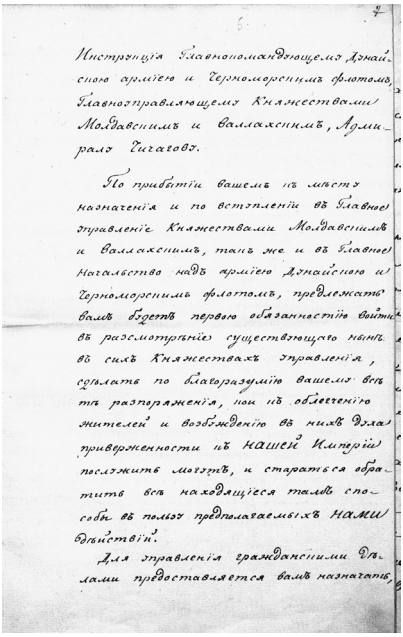

Инструкція Главнокомандующему Дунайскою арміею и Черноморскимъ флотомъ, Главноуправляющему Княжествами Молдавскимъ и Валлахскимъ, Адмиралу Чичагову.

По прибытіи вашемъ къ мѣсту назначенія и по вступленіи въ Главное управленіе Княжествами Молдавскимъ и Валлахскимъ, такъ же и въ Главное Начальство надъ арміею Дунайскою и Черноморскимъ флотомъ, предлежать вамъ будетъ первою обязанностію войти въ разсмотрѣніе существующаго нынѣ въ сихъ Княжествахъ управленія, сдѣлать по благоразумію вашему всѣ тѣ распоряженія, кои къ облегченію жителей и возбужденію въ нихъ духа приверженности къ нашей Имперіи послужить могутъ, и стараться обратить всѣ находящіеся тамъ способы въ пользу предполагаемыхъ нами дѣйствій.

Для управленія гражданскими дѣлами предоставляется вамъ назначать,

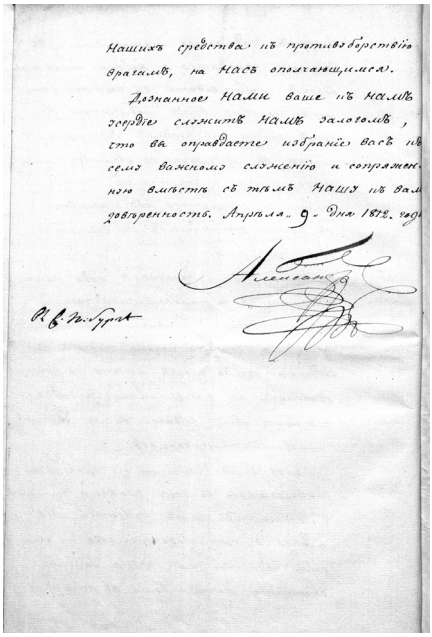

Нашихъ средства къ противуборствію врагамъ, на насъ ополчающимся.

Дознанное нами ваше къ намъ усердіе служитъ намъ залогомъ, что вы оправдаете избраніе васъ къ сему важному служенію и сопряженную вмѣстѣ съ тѣмъ нашу къ вам довѣренность. Апрѣля 9 дня 1812 год

Александръ

Р. С. Петербургъ

РГБ Фонд Чичаговы
Ф. 333-16, лл. 7-

РГБ Фонд Чичаговы,
Ф. 333-16, лл.-12

Secția de manuscrise (sala Rumeanțev). Casa lui Paşkov din Moscova (2010)

LITIGIILE FUNCIARE ÎNTRE MĂNĂSTIRILE ÎNCHINATE DIN MOLDOVA ŞI MOŞIERII DIN BASARABIA ÎN PRIMELE DECENII DUPĂ ANEXARE

(Cazul tranzacţiei încheiate de moşierii Leon şi Tomuleţ cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi)

Valentin TOMULEŢ

The land litigations between worshiped monasteries from Moldova and landowners from Bessarabia in the first decades after annexation (The case of the transaction concluded by the landowners Leon and Tomuleţ with the monastery St. Ioan Zlatoust from Iasi)

Summary

In the present study, on the basis of a rich archive material, the author analyzes the land disputes between Moldavian monasteries and Bessarabian landowners in the first decades after annexation, based on an example of the transaction concluded by the landowners Leon and Tomuleţ with the monastery of St. Ioan Zlatoust from Iasi. The author ascertains that the transaction has in fact led to a long dispute between the parties who have concluded the exchange, which lasted until the end of the 1820s, with adverse effects both for the St. Ioan Zlatoust monastery in Iasi and Tomuleţ and Leon landowners, as well as for the inhabitants of Lăpuşna, especially for those who lived in the hearth of the former fair, which at the beginning of the 19th century fell to a state of a village, as well as for some people who risked, due to the dispute between the two parties, to lease the estate's income, etc.

The changes occurred in regard to the owners of the Lapusna estate practically did not solve the dispute with the inhabitants, but even aggravated it, advancing from disputes in the courts of law, to direct confrontation, which led some scholars to believe that these events preceded with a decade the similar processes that carried out in Moldova in 1831.

Keywords: *worshiped monastery, monastic property, litigation, noble families, Bessarabia, the Principality of Moldova, the Russian Empire.*

Anexarea, prin Tratatul de pace de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, a teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, a cauzat prejudicii serioase Principatelor Române, generând şi probleme proprietarilor funciari care, având proprietăţi funciare în partea dreaptă a Prutului, intenţionau să treacă cu traiul în noul imperiu, precum şi celor care deţineau proprietăţi funciare în partea stângă a Prutului, dar care vroiau să rămână în Basarabia sau să treacă în Principatul Moldova. Potrivit prevederilor articolului VII al Tratatului de pace de la Bucureşti, locuitorii de pe ambele maluri ale

Prutului urmau să decidă până la expirarea termenului de 18 luni, în supuşenia cărui imperiu vor să rămână (Договоры 1969, 52-53; Relaţiile 2014, 737). Cu apropierea termenului stipulat în Tratat – 2 ianuarie 1814, se observă o creştere a agitaţiei în rândurile proprietarilor funciari (atât laici, cât şi ecleziastici), îngrijoraţi de soarta proprietăţilor lor funciare situate pe malul stâng al Prutului, sau în partea dreaptă, condiţionată de decizia pe care urmau să o ia. Chiar de la început se cere să menţionăm că atât unii, cât şi alţii urmăreau un anumit interes – de a-şi rezolva problema legată de proprietăţile funciare şi a deveni cât mai rapid proprietari ai acestor moşii.

Ca rezultat, pe parcursul acestei perioade de timp a început un proces complex şi de durată de schimburi de moşii, care, în condiţiile termenului stabilit de tratat de 18 luni de la ratificare, i-a impus pe unii proprietari să renunţe la proprietăţile funciare în schimbul unor sume modice sau chiar să facă schimb cu moşii cu o valoare sub cea reală sau în detrimentul unor prevederi regulamentare (în special în cazul persoanelor ecleziastice)[1]. Unele familii boiereşti au rămas în Principatul Moldovei, lăsând în teritoriul anexat reprezentanţi pentru a administra aceste proprietăţi funciare (Moruzi 1905, 59). Schimbul de moşii a fost cauzat, probabil, cum constată pe bună dreptate ilustrul istoric A.D. Xenopol, şi de faptul că „se răspândise vestea între boierii acei ce trecuse pe timpul Ruşilor în partea lor, că i-ar aştepta soarta Moruzeştilor, şi că domnul Calimah aducea cu el firmanul pentru a lor descăpăţinare. Cei mai mulţi se desţărară, parte din ei prefăcându-se a călători prin Europa apuseană, parte căutând pe faţă o scăpare în Rusia" (Xenopol 1930, 16). A.D. Xenopol scrie în această privinţă că acei boieri care nu puteau să-şi înstrăineze în pagubă moşiile preferă „să se despartă fiii de părinţi, fraţii şi alte rudenii, trecând unii la acele de peste Prut, iar alţii rămânând dincoace" (Xenopol 1930, 16).

Cercetătorul Teodor Candu, care a studiat această problemă, constată, pe bună dreptate, că asemenea agitaţie „[…] s-a produs spre sfârşitul anului 1813 şi-n mintea unor stăpâni de moşii, cum ar fi aşezămintele monastice, care sub impactul stării de spirit care domina în societate, în lipsa unor alternative optime pentru mănăstiri, au acceptat tranzacţii care pe departe nu erau în beneficiul lor, în graba mare fiind impuşi să încheie schimburi cu moşii sub valoarea celor pe care le deţineau. Lucru accentuat şi de decizia Mitropoliei Moldovei de a înstrăina averile sale din stânga Prutului, deşi prevederile articolului VII din Tratat nu făceau nicio referire la averile Bisericii Ortodoxe" (Candu 2015, 147).

---

[1] Trebuie să constatăm că agitaţia care a cauzat proprietarilor funciari mari cheltuieli, eforturi şi nervi, a fost zădarnică. După expirarea termenului de 18 luni, aceste prevederi ale Tratatului n-au fot respectate. Ulterior, cetăţenii străini care aveau reşedinţa în Principatul Moldovei, deţineau legal aceste moşii în Basarabia. Prin dispoziţia imperială din 20 iulie 1848 „cetăţenii străini care posedă, […] pământ şi case în guberniile Novorosiei şi regiunea Basarabia, cumpărate de ei până acum, să fie lăsaţi şi pe viitor să deţină fără restricţii aceste bunuri, cu drept deplin de proprietate, dar cu condiţia ca ei să achite impozitul funciar, fixat, în genere, pentru pământurile moşiereşti de aici sau care va fi stabilit ulterior şi să execute toate prestaţiile judeţene şi orăşeneşti, potrivit genului de proprietate" *(ПСЗРИ. Собр. II, т. XXIII, 1848, отд. первое, № 22456, СПб, 1849, с. 484-485)*. Legea acorda acest drept doar persoanelor care deţineau aceste bunuri la momentul emiterii legii. În caz de vânzare sau transmitere prin moştenire a acestor bunuri, noii proprietari urmau să se conformeze legilor în vigoare existente în Imperiul Rus.

Printre aceste instituţii monastice din Moldova se numără şi mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur (Zlatoust) din Iaşi, supusă mănăstirii Driano din Grecia care, la sfârşitul anului 1813, face un schimb de moşii cu fraţii Leon şi Tomuleţ.

După efectuarea tranzacţiei de schimb de la începutul lunii decembrie a anului 1813, fraţii Tomuleţ şi verii lor Leon, în condiţii destul de grabnice, părăsesc Moldova, trecând în stânga Prutului[2]. Teodor Candu consideră că schimbul de moşii între neamurile Tomuleţ şi Leon şi mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi a fost unul fraudulos şi constată că în „conformitate cu normele de drept ce dominau în acea vreme[3], moşiile mănăstireşti puteau deveni obiectul unor tranzacţii de vânzare-cumpărare sau schimb doar în condiţiile în care asemenea acţiuni aduceau lăcaşurilor un venit sau beneficiu evident. De asemenea, deşi egumenii aveau deplina putere în ceea ce priveşte administrarea moşiilor din punct de vedere gospodăresc, ei nu aveau libertatea de a dispune înstrăinarea acestora fără un acord prealabil ce ar trebui să-l primească din partea organelor puterii ecleziastice şi de stat, de la ctitorii şi epitropii lăcaşului" (Candu 2015, 152).

Astfel, autorul constată că „schimbul făcut cu moşiile mănăstirii Sfântului Ioan Zlatoust cu sus-amintiţii boieri la scurt timp după încheierea lui a fost contestat, atât de epitropul mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur, Andrei Pavli, cât şi de egumenul Ioanichie, care s-au adresat domnului Scarlat Grigorie Callimachi cu rugămintea să declare nulitatea tranzacţiei şi să solicite Consulatului general rus de la Iaşi să nu permită fraţilor Tomuleţ şi Leon trecerea Prutului, care, de fapt, erau beneficiarii acestuia" (Candu 2015, 152). În plus, constată autorul, tranzacţia venea în contradicţie şi cu legislaţia imperială rusă impusă în perioada ocupaţiei militare (1806–1812) a ţărilor române, prin Decretul imperial pentru averile mănăstirilor din 17 ianuarie 1810 (Candu 2015, 151).

Tranzacţia încheiată de fraţii Tomuleţ şi Leon cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi cu privire la schimbul de moşii ar fi venit, într-adevăr, în contradicţie cu legislaţia moldovenească şi cu cea rusă. Însă, la acel moment, când moşierii şi mănăstirile urmau să se decidă în care parte a Moldovei vor să rămână şi să-şi rezolve destul de rapid problemele legate de proprietăţile funciare, aceasta puţin conta. Ar fi existat şi un anumit interes urmărit de fraţii Tomuleţ şi Leon în schimbul de moşii cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi, interes urmărit, de fapt, şi de alţi moşieri care s-au pomenit în aceeaşi situaţie ca ei – de a deveni cât mai rapid proprietari ai acestor moşii. Să nu negăm şi faptul că un anumit interes urmăreau şi egumenii mănăstirilor, odată ce au

---

[2] Despre acţiunile întreprinse de către epitropul şi egumenul mănăstirii Ioan Zlatoust de recuperare a moşiilor pierdute în urma schimbului din 1-3 decembrie 1813 *a se vedea* mai detaliat: Candu 2015, 153-154.

[3] Tranzacţia venea în contradicţie cu hrisovul domnesc din 24 martie 1777, emis de domnul Grigorie Ghica voievod, cu hrisovul [sobornicesc] din 12 aprilie 1781 emis de domnul Costandin Dimitrie Moruzi voievod, cu hrisovul sobornicesc din 28 decembrie 1785 emis de domnul Alexandru Ioan Mavrocordat voievod şi cu hrisovul din 19 aprilie 1795 emis de domnul Mihail Constantin Suţul voievod. Tranzacţia nu era acceptată nici de legislaţia civilă aplicată în noua provincie anexată de Rusia la 1812, care trebuia să se conducă de dreptul pământului şi de legislaţia moldovenească (Candu 2015, 150).

încheiat mai multe tranzacţii de acest fel. În plus, prevederile Tratatului de pace de la Bucureşti puteau fi interpretate greşit sau înţelese eronat de către moşieri şi feţele bisericeşti, odată ce despre domeniile mănăstireşti nu se pomenea nimic (nu se pomenea nimic, însemnă că se putea), iar în alte cazuri, să recunoaştem, nu toţi egumenii şi moşierii cunoşteau prevederile legislaţiei moldoveneşti sau ruseşti ori cele ale Tratatului de la Bucureşti. În plus, şi interesul statului rus faţă de pământurile mănăstireşti era altul după finalizarea, între 1763 şi 1764, de către Ecaterina cea Mare a îndelungatului proces de privare a bisericii de enormele sale domenii prin secularizarea acestora (Riasanovsky 2001, 272-273)[4].

Ştim însă cu certitudine, în baza cererii depuse de locuitorii satului Lăpuşna, că la 30 martie 1817 Iordache Tomuleţ era deja proprietarul moşiei, vizitase locuitorii satului şi le-a declarat că „[…] el este într-adevăr proprietarul acestei moşii”[5], iar la 6 noiembrie 1817 moşierii Sandulache şi Iordache Tomuleţ se adresează Consiliului Suprem al Basarabiei[6] cu o cerere în care solicită să fie confirmaţi în drept deplin ca unici proprietari ai moşiilor schimbate cu mănăstirea Driano[7].

Protoiereul Constantin Popandopulo considera că rezolvarea litigiului în favoarea fraţilor Tomuleţ a fost nelegitimă din considerentul că cei trei membri ai Departamentului I al Guvernului Regional (al patrulea membru, protoiereul Petru Kuniţki a avut o opinie separată[8]) prezenţi la şedinţa generală a celor două Departamente l-au atras de partea lor pe căminarul Pruncul, care era văr cu Leoneştii şi pe funcţionarul de clasa a IX-a Alexandru Feodosiu, care era prieten cu căminarul Pruncul[9]. La 2 decembrie 1817, protoiereul Petru Kuniţki prezintă în Consiliul Suprem al Basarabiei un protest, iar la 4 decembrie 1817, o altă opinie separată semnată de protoiereul Constantin Popandopulo privind rezolvarea litigiului în favoarea fraţilor Tomuleţ şi Leon, cerând anularea deciziei, dar fără rezultat[10].

---

4 Decretul imperial cu referire la averile mănăstireşti din 17 ianuarie 1810, stipula că: „întâmplându-se vreo hotărâre de giudecată spre a să înstrăina vreo parte de moşiia mănăstirească, la mână parteculiarnică, să nu să pue în lucrare fără a să arăta ocârmuitoriului Sinat, […] după acea rânduială, care este hotărâtă pentru pricinile de pământurile lăcuitorilor împărăteşti şi de obştie pentru averile haznelii” *(ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, f. 4)*.

5 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1, f. 39-39 verso.

6 ***Consiliul Suprem al Basarabiei*** – organ suprem legislativ, administrativ şi judecătoresc instituit în Basarabia la 28 august 1816 din membrii celor două departamente ale Guvernului Regional, reorganizat (*în izvor* – instituit) la 29 aprilie 1818 şi abilitat să exercite funcţii organizatorice, administrative, economice şi judecătoreşti (Mihail, 1993, 29; *Устав* 1818, 2).

7 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, f. 45.

8 Protoiereul Petru Kuniţki scria, în februarie 1817, că în conformitate cu legislaţia Moldovei, care era aplicată în Basarabia în primele decenii după anexare, „[…] schimburi, pentru moşiile mănăstireşti să îngăduiesc după pravilile pământului Moldaviei, cercetându-să mai înainte de iaste acest schimb pentru folosul mănăstirii şi apoi iscălindu-să după cercetare di către domnul şi mitropolitul ţării, şi epitropii mănăstirii, cum şi de către veliţii boieri” (Candu 2015, 150).

9 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, f. 56.

10 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, ff. 59-64, 65-67 verso.

Din cele expuse constatăm că deşi legislaţia Moldovei, civilă şi canonică, interzicea categoric înstrăinarea proprietăţilor funciare mănăstireşti şi bisericeşti, donate la timpul lor de diferite persoane, în scopul pomenirii binevoitorilor, dar şi susţinerii materiale a bisericii, protestele protoiereilor Petru Kuniţki şi Constantin Popandopulo nu s-au soldat cu succes, deşi decizia Consiliului Suprem contravenea normelor juridice aplicate pentru Moldova. Trebuie să constatăm că tranzacţia contravenea şi legislaţiei civile aplicate în Basarabia, care după 1812 trebuia să se conducă, cel puţin până la 1828, de dreptul pământului şi de legislaţia moldovenească. Cele relatate ne permit să afirmăm că şi administraţia regională din Basarabia era interesată de păstrarea fondului funciar prin transferarea lui din proprietatea mănăstirilor închinate în mâinile moşierilor locali.

La 17 septembrie 1818, la şedinţa Consiliului Suprem al Basarabiei sunt examinate cererile protoiereilor Petru Kuniţki şi Constantin Popandopulo şi ale moşierilor Sandulache şi Iordache Tomuleţ, privind soluţionarea litigiului, în care era stipulat destul de explicit că în baza *Regulamentului privind constituirea administraţiei provizorii în Basarabia* din 23 iulie 1812 (în izvor 1813) emis de amiralul P.V. Ciceagov, precum şi a *Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia* din 29 aprilie 1818, care era deja în vigoare, s-a decis, cu majoritatea de voturi, fără drept de apel, soluţionarea litigiului în favoarea moşierilor Tomuleţ şi decizia intră în vigoare la data emiterii. Persoanele nemulţumite de decizia adoptată puteau apela doar în Consiliul de Stat al Rusiei, prin intermediul ministrului justiţiei sau al procurorului general[11].

Însă, litigiul dintre fraţii Tomuleţ şi mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur (Zlatoust) din Iaşi nu a fost soluţionat timp îndelungat. La 26 iunie 1820, la cererea egumenului mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur din Iaşi Chiril, care a prezentat dovezi suplimentare în favoarea mănăstirii, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev cere Consiliului Suprem al Basarabiei să examineze din nou cazul moşiilor Lăpuşna, Scripţeni (Scripţăni), Boghiceni şi altele, trecute în proprietatea fraţilor Tomuleţ şi Leon[12]. Pe parcurs, au urmat şi alte plângeri din partea egumenului mănăstirii, în care acesta informa că moşierii Tomuleţ şi Leon „[…] au început să comercializeze tot ce era semănat pe această moşie, cum ar fi: grâu, porumb şi alte cereale, că aceştia, taie pădurea aflată pe teritoriul moşiei, vând lemnul şi îşi însuşesc venitul”[13].

La rândul lor, moşierii Tomuleţ, într-o adresă datată cu 2 octombrie 1820, prezentată Consiliului Suprem al Basarabiei, aduceau argumente convingătoare privind dreptul lor legitim asupra moşiilor Lăpuşna, Scripţeni şi Boghiceni.

Dreptul lor asupra acestor moşii se bazează pe schimbul făcut cu egumenul mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur din Iaşi Ioanichie, înregistrat pe două blanchete ale mănăstirii Driano, prezentate Consiliului Suprem al Basarabiei, în original, în limba

---

11 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, ff. 98-99 verso.

12 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, ff. 108. Cererea egumenului mănăstirii Ioan Gură de Aur din Iaşi Chiril din 22 iunie 1820, *a se vedea:* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, f. 109-109 verso.

13 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, ff. 168-168 verso.

moldovenească şi în traducere, în limba rusă. Dosarul privind schimbul de moşii cu mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur din Iaşi a fost examinat, în baza dispoziţiei rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei din 1816 (cu nr. 1508), la început în Comitetul Regional Provizoriu[14], decizia fiind prezentată rezidentului în acelaşi an (cu nr. 194), din care se poate constata că schimbul a fost efectuat în baza legilor şi obiceiurilor moldoveneşti.

Rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, convingându-se de justeţea deciziei Comitetului Regional Provizoriu în dispoziţia din 1816 (cu nr. 2951), cere Tribunalului Civil ca acesta să adopte decizia finală cu privire la aceste moşii în favoarea moşierilor Tomuleţ, fără drept de apel, în Adunarea generală a celor două Departamente ale Guvernului Regional.

La rândul său, Tribunalul Civil, bazându-se pe decizia Comitetului Regional Provizoriu, a decis să confirme dreptul deplin al moşierilor Tomuleţ asupra moşiilor Lăpuşna, Scripţeni şi Boghiceni.

Împuternicitul mănăstirii, nefiind de acord cu decizia Tribunalului Civil, a înaintat un protest în Consiliul Suprem al Basarabiei, care, prin decizia sa din 9 decembrie 1817, a cerut Tribunalului Civil să reexamineze cauza.

Potrivit instrucţiunii rezidentului plenipotenţiar adresate Consiliului Suprem al Basarabiei, în cazul în care una din părţi nu va fi de acord cu decizia Consiliului, soluţionarea litigiului urma să fie discutată în prezenţa rezidentului plenipotenţiar. Respectiv, împuternicitul mănăstirii solicita în cererea sa ca litigiul să fie examinat în baza acestei instrucţiuni. Însă, rezidentul plenipotenţiar nu a satisfăcut demersul împuternicitului mănăstirii, invocând argumente neconvingătoare.

Drept rezultat, împuternicitul mănăstirii a înaintat o nouă plângere Consiliului Suprem al Basarabiei, cerând din nou examinarea litigiului. Consiliul, bazându-se pe

---

[14] **Comitetul Regional Provizoriu al Basarabiei** (1816–1818) – comitet instituit la 4 iulie 1816, în care au intrat: din rândul boierilor moldoveni – general-maiorul Ilie Catargi, funcţionarii de clasa a V-a Alexandru Ghica şi Iordache Millo, spătarul Iancu Sturdza, spătarul Iordache Bucşănescu, spătarul Panait Cazimir, banul Teodor Başotă, căminarul Ioan Pruncul, stolnicul Matei Râşcanu şi din partea Coroanei – funcţionarul de clasa a VI-a Matei Crupenschi şi funcţionarul de clasa a VII-a Aleksei Iuşnevski. În funcţia de preşedinte al Comitetului a fost desemnat guvernatorul civil al guberniei Ekaterinoslav Ivan Hristofor Kalagheorghe, iar mai târziu Nedoba (1817–1818), care se supuneau nemijlocit rezidentului plenipotenţiar A.N. Bahmetev. Comitetul era ierarhic superior Guvernului Regional. Şef al cancelariei Comitetului a fost numit A.P. Iuşnevski. Alături de problemele majore legate de modernizarea formelor administraţiei de stat, Comitetul urma să contribuie la elaborarea proiectului Regulamentului de administrare a Basarabiei, să opereze anumite modificări în statele de funcţie din cadrul instituţiilor regionale şi ţinutale, să stabilească apartenenţa locuitorilor la categoriile sociale privilegiate, să organizeze studierea bogăţiilor naturale, să mărească veniturile de stat făcând ordine în sistemul fiscal, să determine volumul comerţului interior şi exterior pornind de la principiile comerţului liber, determinând necesităţile şi câştigul pe care îl poate avea statul, să alcătuiască regulamentul privind stabilirea în regiune a coloniştilor, să verifice corespunderea datelor statistice alcătuite de Guvernul Regional privitor la diverse întrebări cu situaţia reală din regiune, să asigure ordinea publică şi paza de frontieră etc. După aplicarea în Basarabia a *Regulamentului din 29 aprilie 1818*, Comitetul Provizoriu şi-a încheiat activitatea, din care motiv la 1 iulie 1818 a fost desfiinţat, împuternicirile lui fiind preluate de Consiliul Suprem al Basarabiei (Tomuleţ 2014, 221-222).

cele 3 decizii adoptate anterior, a decis că litigiul nu mai poate fi examinat în instanţele regionale[15].

În plus, moşierii Tomuleţ scriau că împuternicitul mănăstirii a avut posibilitatea ca în timp de 4 ani (1813–1817) să prezinte argumente suplimentare care ar fi demonstrat că schimbul de moşii a fost unul nelegitim.

Reieşind din cele expuse supra, moşierii Tomuleţ prezintă Consiliului Suprem al Basarabiei următoarele circumstanţe atenuante:

1. Tranzacţia de schimb cu egumenul mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur (Zlatoust) din Iaşi Ioanichie a fost prezentată Consiliului Suprem al Basarabiei în original pe blancheta mănăstirii Driano, care confirma, de fapt, dreptul egumenului de a încheia anume asemenea tranzacţii. Respectiv, moşierii Tomuleţ n-au putut intui că după atâţia ani respectiva blanchetă le va crea numeroase probleme.

2. Negustorul Andrei Pavli din Iaşi, care era tutorele mănăstirii şi care ştia că tranzacţia a fost scrisă pe blancheta mănăstirii Driano, dar care n-a semnat înţelegerea şi n-a amintit în 1814 guvernului moldovenesc că blancheta era datată cu anul 1802, demonstrează că pentru împuternicitul mănăstirii blancheta era doar un pretext de a anula tranzacţia.

3. Cneazul Callimachi, conformându-se Tratatului de pace de la Bucureşti, încheiat între Imperiul Rus şi Poarta Otomană, a instituit în oraşul Iaşi un Comitet special, în funcţiile căruia era examinarea vânzărilor şi a schimbului de moşii între cele două imperii. În cazul în care tranzacţiile de schimb erau încheiate în baza obiceiului moldovenesc, Comitetul urma să confirme aceste tranzacţii. Respectiv, schimbul de moşii făcut de fraţii Leon şi Tomuleţ şi mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi, a fost confirmat de Comitetul pentru desfacerea moşiilor, care nu a depistat nereguli în acest sens.

4. În plus, este cunoscut faptul că domnii Moldovei erau ctitori şi tutori ai mănăstirilor, după cum se poate observa din nota cneazului Callimachi către consulul rus din Iaşi din 19 decembrie 1813. Respectiv, în cazul în care tutorele mănăstirilor, cneazul Callimachi, a confirmat tranzacţia de schimb a moşiilor cu mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur (Zlatoust) din Iaşi, nu mai putea să apară unele suspiciuni în veridicitatea schimbului.

5. În tranzacţia de schimb încheiată între cele două părţi era stipulat destul de clar că atât mănăstirea, cât şi moşierii, nu poartă răspundere pentru pierderile ce pot surveni în cadrul schimbului de moşii. Din acest considerent, în 1817, când moşierii Iordache şi Sandulache Tomuleţ au intrat în posesia moşiilor din Basarabia, ei au fost nevoiţi să prezinte Tribunalului Civil un angajament în scris că nu vor avea pretenţii faţă de schimbul efectuat[16].

Nu vom pune în discuţie evoluţia litigiului între moşierii Iordache şi Sandulache Tomuleţ şi mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi în anii 1820–1821. În fond, au fost repetate cam aceleaşi argumente examinate supra[17].

În schimb, dosarul cu documentele referitoare la cazul dat conţine extrasul din litigiul examinat în Consiliul Suprem al Basarabiei între moşierii Iordache şi Sandulache

---

15 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, f. 172-176 verso.

16 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, ff. 176 verso-180 verso.

17 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. I, ff. 190-259 verso; p. II, ff. 260-281 verso.

Tomuleţ şi mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur (Zlatoust) din Iaşi în aceşti ani, pe marginea moşiilor Lăpuşna, Boghiceni şi Scripiceni şi altele din Basarabia, în baza căruia s-a făcut o generalizare a unor asemenea cazuri şi care de fapt descria istoria litigiului.

Conform dosarului, în luna decembrie 1813 fostul egumen al mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur din Iaşi Ioanichie a efectuat schimbul de moşii cu păhărniceasa Theodosia Leon şi cu fiii ei Grigorii şi Dumitru, primind în schimbul moşiilor mănăstireşti din Basarabia moşii din Moldova din dreapta Prutului. Însă ulterior, Ioanichie, prin intermediul egumenului Chiril, a încercat să rezilieze schimbul.

Cercetările efectuate în Consiliul Suprem al Basarabiei au demonstrat că la 12 august 1802 episcopul mănăstirii Driano din Grecia Gavriil şi egumenul Meftodii, împreună cu întregul sobor de preoţi, îl numesc pe Ioanichie egumen al mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur din Iaşi, mănăstire închinată[18] mănăstirii Driano din Grecia.

---

[18] **Mănăstire închinată** – mănăstirile din Principatele Române şi Basarabia, care aparţineau locurilor sfinte din Orient. Istoria mănăstirilor închinate din ţările române este destul de veche. Încă din cele mai vechi timpuri, domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, boierii, precum şi patrioţii moldoveni ridicau mănăstiri şi le înzestrau cu moşii din cele mai bune. Din secolul al XV-lea a intrat în obişnuinţă de a încredinţa supravegherea unor din aceste mănăstiri obştilor monahale greceşti din Răsărit. Aceste mănăstiri se numeau mănăstiri închinate. Închinarea mănăstirilor locurilor sfinte din Ierusalim şi Grecia a fost chemată de încrederea mult mai mare pe care o aveau fondatorii mănăstirilor şi proprietarii de moşii faţă de clerul grecesc decât de cel local, care nu totdeauna îndeplinea voinţa lor şi care ceda cu mult după nivelul de instruire faţă de cel grecesc. Închinând mănăstiri, aceştia credeau că voinţa lor va fi îndeplinită întocmai. De regulă, pentru ca obştile monahale greceşti, cărora erau închinate mănăstirile, să fie mai cointeresate, donatorii le acordau dreptul de a se folosi de soldul venitului de pe moşiile testamentare, pentru acoperirea cheltuielilor legate de necesităţile mănăstirilor închinate locale şi a cheltuielilor pentru întreţinerea şcolilor, spitalelor, orfelinatelor de pe lângă mănăstiri, acordarea indemnizaţiilor săracilor şi pentru alte măsuri de binefacere din acele localităţi unde se aflau mănăstirile.

După anexarea în 1812 a teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, autorităţile imperiale au pus în discuţie problema mănăstirilor închinate din Basarabia. Pe teritoriul nou-anexat doar mănăstirea Căpriana era închinată mănăstirii Zograf de pe Sfântul Munte Athos, în schimb erau destul de multe moşii care aparţineau mănăstirilor răsăritene. În secolul al XIX-lea mănăstirilor greceşti le aparţineau în Basarabia 138 moşii, cu o suprafaţă de 229202,89 desetine de pământ, iar mănăstirilor din Moldova – 35 moşii, cu o suprafaţă de 56089,76 desetine de pământ. În total, mănăstirilor de peste hotare le aparţineau în Basarabia 173 moşii, cu o suprafaţă de 285287,65 desetine de pământ.

Tratatul de pace de la Bucureşti din 16(28) mai 1812 nu făcea referinţă la pământurile închinate şi la dreptul mănăstirilor de peste hotare asupra acestor moşii. Ca rezultat, în baza articolului 7 al Tratatului de la Bucureşti, care dădea dreptul turcilor şi cetăţenilor altor state, ce vor manifesta dorinţa de a trece din Basarabia în posesiunile otomane, de a vinde averea şi pământul, unii egumeni au început să vândă şi să schimbe aceste moşii. Împotriva acestor măsuri s-a pronunţat mitropolitul Eparhiei de Chişinău Gavriil Bănulescu-Bodoni, care dovedea că ei nu au dreptul să vândă proprietăţile mănăstireşti şi propunea să fie stabilit un control riguros în ce priveşte administrarea acestor proprietăţi din partea puterii eparhiale locale, iar o parte din venituri să fie alocate pentru necesităţi de binefacere şi culturale.

Dar, propunerile mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni nu au fot sprijinite de Administraţia imperială. În reglementarea diferitor probleme în Basarabia, Curtea de la Sankt Petersburg se conducea de prevederile Tratatului de la Bucureşti. Ca rezultat, în martie 1817 a urmat o dispoziţie imperială care acorda drept juridic mănăstirilor de peste hotare asupra proprietăţilor mănăstireşti din Basarabia: dreptul de a schimba averea imobiliară a mănăstirilor închinate în baza articolului 7 al Tratatului de la Bucureşti; schimbul de proprietăţi se efectua cu acordul şi confirmarea administraţiei eparhiale din Basarabia, în a cărei subordine se aflau aceste mănăstiri. Acest drept a fost confirmat în decembrie 1846, printr-o nouă dispoziţie imperială (Tomuleţ 2014, 392-394).

El a fost numit în locul egumenului Hristofor, acordându-i-se toate documentele însoţitoare referitoare la deţinerea dreptului de egumen, întărite prin pecetea şi semnătura mănăstirii Driano. Acest document atestă că „[…] Ioanichie este numit în calitate de împuternicit tutore, egumen şi stăpân deplin al mănăstirii Zlatoust, iar Hristofor a fost obligat să-i prezinte noului egumen un raport detaliat referitor la activitatea mănăstirii pe întreaga perioadă de activitate a sa în calitate de egumen, cu acceptul tutorilor Andrei Pavli, Anastasii şi Constantin Marganit”[19].

Concomitent, episcopul şi egumenul mănăstirii Driano i-au scris lui Andrei Pavli, tutorele mănăstirii, informându-l despre numirea lui Ioanichie în postul de egumen al mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi în locul lui Hristofor, rugându-l să-l familiarizeze pe acesta cu tradiţiile şi legile existente în Moldova, astfel încât să poată administra eficient mănăstirea. În plus, în acelaşi an (1802) egumenul mănăstirii Driano împreună cu întregul sobor de preoţi se adresează către domnul şi mitropolitul Moldovei cu rugămintea ca Ioanichie să fie confirmat în calitate de egumen al mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi. Respectiv, la 19 ianuarie 1803 domnul Moldovei Alexandru Constantin Moruzi îl confirmă printr-un act domnesc (gramotă) pe ieromonahul Ioanichie în noua funcţie, în care se menţionează că lui îi sunt acordate „[…] toate drepturile de a administra mănăstirea şi că deţine dreptul de tutelă deplină cu care este împuternicit un egumen în mănăstirea sa, atât în ceea ce priveşte moşiile mănăstirii, cât şi alte proprietăţi mobile şi imobile din interiorul şi exteriorul mănăstirii. Inclusiv i se acordă dreptul de a încasa toate veniturile mănăstirii, prezentând tutorelui mănăstirii informaţii depline şi corecte despre venituri şi cheltuieli”[20]. Prin urmare, din această scrisoare de acreditare acordată de domnul Moldovei constatăm că egumenul mănăstirii Ioanichie era împuternicit cu drepturi destul de largi în administrarea mănăstirii.

După încheierea Tratatului de pace de la Bucureşti, în 1813 egumenul Ioanichie încheie o înţelegere cu păhărniceasa Theodosia Leon, prin care i-a cedat acesteia moşiile din Basarabia Lăpuşna, Scripiceni (Scripţăni), cu o parte alăturată din Rezeni şi cu părţi din Mărgineni şi Oaia, ţinutul Orhei. În schimb, a primit moşiile Iacobenii, Beliţănii (Belicenii), jumătate de moşie Ciuvlicii cu o parte alăturată de Şoldana din ţinutul Hârlău, pe care le stăpânea păhărniceasa Theodosia Leon. La 1 decembrie 1813, egumenul Ioanichie i-a înmânat păhărnicesei Theodosia Leon actul de schimb semnat de el cu ştampila mănăstirii Driano, din care se poate constata că el a semnat actul de schimb „[…] în baza dreptului acordat, pe blancheta cu semnătura egumenului Meftodii şi cu ştampila mănăstirii Driano” şi că el **„[…] *a întreprins toate mijloacele de a face acest schimb cu beneficii pentru mănăstire*** (sublinierea noastră), schimbând moşiile mănăstirii cu moşii similare din partea dreaptă a Prutului. Astfel, găsind moşiile sus-enumerate ale moşieresei Leon, a efectuat respectivul schimb, primind de la ea, în plus, şi o plantaţie de viţă-de-vie, în

[19] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 284.
[20] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 284, 285.

Socola”[21]. Prin urmare, din cele relatate supra constatăm că exista şi un interes vădit al mănăstirii, care, probabil, vroia să-şi concentreze proprietăţile funciare în partea dreaptă a Prutului, în Principatul Moldova, rămas sub suzeranitatea Porţii Otomane, egumenul Ioanichie fiind iniţiatorul schimbului de moşii.

La 5 decembrie 1813, contractul de schimb între mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi şi păhărniceasa Leon este confirmat de Comitetul instituit special, la Iaşi, pentru desfacerea schimbului de moşii. În confirmare se indica că „[…] schimbul s-a petrecut cu bunăvoinţa ambelor părţi, fiind semnat de membrii Comitetului, de fiii păhărnicesei Leon – al treilea postelnic Dumitrache şi Grigore Leon – şi de sora lor Zamfira, în acelaşi an şi în aceeaşi lună, Ioanichie cedându-le moşia mănăstirii Boghiceni din ţinutul Orhei, în schimbul căreia a primit o casă cu lot de pământ în oraşul Iaşi şi 15000 de lei”[22], înmânându-li-se în aceeaşi zi actul de schimb.

Un asemenea act de schimb a fost înmânat, la 1 decembrie 1813, de păhărniceasa Theodosia Leon egumenului Ioanichie pentru moşiile Lăpuşna, Scripiceni şi altele semnat de ea, de al treilea postelnic Dumitrache şi Grigore Leon, Toma, Sandul şi Iordache Tomuleţ, neindicându-se în actul de schimb cauza semnării actului de aceste ultime persoane. Al doilea act de schimb datează cu 3 decembrie 1813, semnat de Dumitrache şi Grigore Leon şi de sora lor Zamfira ca proprietari ai moşiilor cedate în schimbul moşiei Boghiceni, în care au mai semnat Toma, Sandul şi Iordache Tomuleţ, neindicându-se şi de această dată cauza semnării actului de către neamul Tomuleţ, înţelegerea nefiind confirmată de vreo instituţie judiciară[23].

Însă, imediat după semnarea înţelegerii, în aceeaşi lună, decembrie 1813, egumenul Ioanichie se adresează cu o cerere domnului Moldovei solicitându-i să-l ajute să anuleze tranzacţia de schimb al moşiilor mănăstireşti cu cele ale neamului Leon şi Tomuleţ. Ca pretext a servit faptul că unele mănăstiri din Moldova au început să ducă tratative cu unii proprietari funciari cu privire la schimbul de moşii din partea dreaptă

---

[21] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 285, 286. Varianta rusă (tradusă) a actului de schimb între egumenul Ioanichie şi păhărniceasa Theodosia Leon, din 1 decembrie 1813, cu referire la moşiile „[…] Lăpuşna cu un număr suficient de locuitori, Scripiceni, cu o parte alăturată din Rezeni şi cu părţi din Mârzeşti şi Oaia, toate în ţinutul Orhei”, semnat de egumenul Ioanichie, cu pecetea pusă de ieromonahul Mefodii, egumenul mănăstirii Driano, confirmat la 5 decembrie 1813, la Iaşi, prin semnăturile vornicilor Nicolae Stratulat, Nicolae Hrisoverghi şi Andronachi Donici, aga, *a se vedea:* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 349-350 verso. Actul de schimb pentru moşia Boghiceni din ţinutul Orhei, în schimbul unei case cu lot de pământ, în vecinătatea mănăstirii, avut de fraţii Leon ca moştenire de la paharnicul Grigore Leon şi 15 mii de lei, semnat de egumenul Ioanichie, din 3 decembrie 1813 (în izvor greşit – 1823), confirmat la 5 decembrie 1813, la Iaşi, de aceleaşi persoane, *a se vedea:* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 352-353 verso. Aceeaşi variantă a actului de schimb pentru moşia Boghiceni, semnat la 3 decembrie 1813, de al treilea postelnic Dumitru, Grigore şi Zamfira Leon, Toma, Sandu-lachi şi Iordache Tomuleţ, confirmat de diaconul Dumitrache Velişco, *a se vedea:* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 355-356. Actul de schimb între egumenul Ioanichie şi păhărniceasa Theodosia Leon, din 1 decembrie 1813, pentru moşiile Lăpuşna, Scripiceni, cu o parte alăturată din Rezeni şi cu părţi din Mârzeşti şi Oaia, din ţinutul Orhei”, semnat de păhărniceasa Theodosia Leon, Toma Tomuleţ, Dumitrache Leon, al treilea vistier, Grigore Leon, Sandulache şi Iordache Tomuleţ, confirmat de acelaşi Dumitrache Velişco, *a se vedea:* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 358-359.

[22] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 286.

[23] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 286, 287.

a Prutului cu cele din partea stângă. Ioanichie s-a grăbit şi deja semnase actele de schimb, înainte ca instituţiile ecleziastice şi cele civile ruse să fi adoptat unele decizii referitor la această problemă, scriind (de fapt, inducând în eroare membrii Consiliului Suprem al Basarabiei) că „[…] moşierii Tomuleţ şi Leon, recurgând la şiretlicuri, au obţinut fraudulos tranzacţia de schimb (меновая сделка), intenţionând ca în caz dacă tutorele mănăstirii Andrei Pavli va refuza să confirme şi să semneze tranzacţia de schimb, aceasta să rămână în mâinile lor”[24].

Egumenul Ioanichie cere şi moşierilor Tomuleţ şi Leon să anuleze tranzacţia de schimb a moşiilor, dar la 4 ianuarie 1814, după două zile de la expirarea termenului de 18 luni pentru efectuarea tranzacţiilor, primeşte refuz. La 17 februarie 1814, tutorele mănăstirii Andrei Pavli în adresa pe numele domnului Moldovei scria că n-a semnat tranzacţia de schimb a moşiilor mănăstireşti cu fraţii Leon şi Tomuleţ, considerând-o ilegală şi cerea anularea ei. La rândul său, domnul Moldovei dispune ca Departamentul de Externe să ceară de la consulul rus din Iaşi ca acesta să înapoieze mănăstirii documentele semnate cu păhărniceasa Leon. Ca rezultat, la 20 februarie 1814 Departamentul de Externe face un demers consulului rus din Iaşi, prin care solicită ca acesta să ia de la fraţii Leon şi Tomuleţ „[…] documentele mănăstireşti obţinute de la egumenul Ioanichie prin înşelăciune”[25].

Cele relatate supra ne permit să conchidem că egumenul Ioanichie avea un interes vădit faţă de încheierea tranzacţiei de schimb cu păhărniceasa Leon (în afara moşiilor schimbate, egumenul a mai primit o casă cu lot de pământ în Iaşi şi 15 000 de lei). Însă, necunoscând legislaţia, ci doar auzind că este interzis schimbul moşiilor mănăstireşti (fapt ce nu era stipulat în prevederile Tratatului de la Bucureşti), s-a grăbit să anuleze tranzacţia de schimb, dând vina pe fraţii Leon şi Tomuleţ, implicând în acest litigiu pe domnul Moldovei şi pe consulul rus din Iaşi.

După sosirea în Basarabia, fraţii Leon şi Tomuleţ se adresează, la 7 aprilie 1814, rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei I.M. Hartingh cu cererea de a fi puşi în stăpânirea moşiilor schimbate cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi. Însă cererea lor n-a fost satisfăcută. În răspunsul din 8 aprilie 1814 I.M. Hartingh scria că deoarece tranzacţia de schimb a moşierilor Leon şi Tomuleţ cu ale mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi n-a fost confirmată de consulul rus din Iaşi, iar actele de proprietate au fost întoarse deţinătorilor, problema legată de proprietăţile funciare mănăstireşti din Basarabia urmează a fi rezolvată la nivel imperial[26].

Izvorul nu conţine informaţii despre modul în care a derulat litigiul între fraţii Leon şi Tomuleţ şi mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi, până în vara anului 1816. Ştim cu certitudine că în urma cererii fraţilor Leon şi Tomuleţ, adresate rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev, de a li se da în proprietate moşiile ce le aparţin – Lăpuşna, Scripiceni şi altele, la 22 august 1816 cererea dată este prezentată spre examinare Comitetului Provizoriu al Basarabiei. La 16 septembrie 1816, Comi-

---

24 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 287, 288.

25 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 289.

26 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 289, 290.

tetul Provizoriu în adresa prezentată lui A.N. Bahmetev menţionează: „[…] în baza tranzacţiilor de schimb din 1 şi 3 decembrie 1813 prezentate de păhărniceasa Leon şi fiii ei Dumitru şi Grigore, scrise pe blanchetele mănăstirii şi confirmate de Comitetul pentru desfacerea moşiilor din Iaşi privind soluţionarea litigiilor de proprietate, precum şi în baza certificatului consulului rus din Iaşi se constată că tranzacţia de schimb n-a fost confirmată de consulatul rus până la 14 decembrie 1813, din cauza numeroaselor cereri de schimb şi vânzare care s-au adunat până la acel moment şi care n-au putut fi examinate până la data respectivă de consulatul rus. După această dată cererile n-au putut fi examinate din cauza că s-a interzis schimbul şi vânzarea moşiilor mănăstireşti din Basarabia, interdicţie parvenită de la I.M. Hartingh”[27]. În plus, mănăstirile din Moldova nu aveau dreptul de a face un asemenea schimb de proprietăţi imobiliare cu persoane particulare. Mai exista şi problema că fraţii Leon şi Tomuleţ nu doar urmau să fie confirmaţi în dreptul de proprietari ai acestor moşii, dar puteau cere de la mănăstire compensaţii pentru pierderile suportate în anii când n-au putut beneficia de moşiile schimbate.

La 15 noiembrie 1816, A.N. Bahmetev dă dispoziţie Departamentului I al Guvernului Regional (care ulterior devine Tribunalul Civil al Basarabiei) să examineze cazul şi dacă „[…] se va demonstra că moşierii Tomuleţ şi Leon au obţinut moşiile mănăstireşti prin schimb de proprietăţi şi cu respectarea legilor specifice obiceiului pământului, să dea dispoziţiile de rigoare pentru a confirma dreptul lor de proprietate asupra acestor moşii, cu condiţia că dacă Majestatea sa Împăratul va hotărî că proprietăţile mănăstireşti de peste hotare aflate în Basarabia urmează să fie declarate proprietăţi ale statului, ei nu vor avea pretenţii asupra moşiilor obţinute în urma schimbului cu mănăstirea din Iaşi”[28].

La 25 ianuarie 1817, Departamentului I al Guvernului Regional examinează cazul moşierilor Tomuleţ şi Leon şi fiind de acord cu decizia Comitetului Provizoriu al Basarabiei a decis că „[…] deoarece egumenul Ioanichie a încercat, excluziv în baza viziunilor sale subiective, să anuleze tranzacţia de schimb confirmată pe blanchete legitime şi puterea prevederilor termenului stabilit de Tratat (de la Bucureşti – V.T.), i se refuză reclamantului Ioanichie satisfacerea demersului”[29]. Reclamanţilor Tomuleţ şi Leon li s-a acordat dreptul de proprietate în Basarabia, în baza schimbului de moşii făcut cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi. Decizia în cauză a fost semnată de trei membri ai Comitetului Provizoriu, iar al patrulea membru, funcţionarul de clasa a VII-a Millo, nefiind de acord cu această decizie, şi-a expus o opinie proprie, fără a se indica în ea anul şi data[30].

La 26 ianuarie 1817, Departamentul I al Guvernului Regional a cerut de la moşierii Leon şi Tomuleţ ca aceştia să confirme că în cazul în care Majestatea sa Împăratul va hotărî ca proprietăţile mănăstireşti de peste hotare aflate în Basarabia să fie declarate

---

27 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 290, 291.

28 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 291, 292.

29 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 292.

30 Părerea personală a funcţionarului Millo, *a se vedea:* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 292, 293, 294.

proprietăţi ale statului, ei nu vor avea pretenţii asupra moşiilor obţinute în urma schimbului cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi. La 29 ianuarie, moşierii Leon şi Tomuleţ au refuzat să prezinte confirmarea cerută, menţionând că în urma numeroaselor cercetări pe marginea dosarului s-a demonstrat că moşiile lor au fost obţinute în proprietatea lor veşnică în urma unui schimb legitim, confirmat de instanţele judiciare şi de rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei. La 30 ianuarie 1817, despre decizia moşierilor Leon şi Tomuleţ a fost înştiinţat rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei[31]. Departamentul I al Guvernului Regional întreba rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei cum urmează de procedat în acest caz. Fără a aştepta părerea rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei, la 13 februarie 1817[32], prin dispoziţia 347 Isprăvnicia Orhei a fost împuternicită să confirme dreptul de proprietate al moşierilor Leon şi Tomuleţ moşiile schimbate cu mănăstirea Zlatoust din Iaşi. La 14 februarie 1817 a urmat dispoziţia rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei, prin care se confirma că angajamentul în scris cerut de la ei nu poate fi considerat ca document ce ar putea prejudicia dreptul lor asupra proprietăţilor funciare deţinute şi doar în cazul în care Majestatea sa Împăratul va hotărî ca proprietăţile mănăstireşti de peste hotare aflate în Basarabia să fie declarate proprietăţi ale statului, angajamentul dat va putea servi ca argument că moşiile date au trecut în mâini particulare. La 16 februarie 1817, Tribunalul civil îi informează pe fraţii Leon şi Tomuleţ că aceştia deţin drepturi depline de proprietate asupra moşiilor schimbate cu mănăstirea Zlatoust din Iaşi[33].

Împotriva deciziei adoptate de Isprăvnicia Orhei s-a pronunţat egumenul Ioanichie, care la 15 februarie 1817 îi scrie general-locotenentului A.N. Bahmetev, rugându-l să transmită dosarul spre examinare în şedinţa comună a celor două Departamente ale Guvernului Regional. La 9 decembrie 1817, adunarea generală a celor două Departamente ale Guvernului Regional examinează cererea depusă de egumenul Ioanichie. Unicul argument în favoarea soluţionării cazului era faptul că „[…] egumenul Ioanichie n-a avut, cică, dreptul şi permisiunea de a schimba moşiile mănăstireşti fără consimţământul tutorelui Andrei Pavli şi fără permisiunea egumenului mănăstirii Driano. Iar acesta din urmă nu avea nici el dreptul de a face schimb de moşii fără permisiunea mitropolitului din Ianina şi a patriarhului de la Constantinopol, fiindcă mănăstirea Driano era subordonată acestor locuri sfinte”[34]. Examinându-se cazul s-a constatat că în baza documentului din 1802, când mănăstirea Driano l-a numit în funcţie de egumen pe Ioanichie, Andrei Pavli n-a fost împuternicit de a fi tutore şi şef asupra lui Ioanichie, fapt confirmat de blancheta înmânată lui Ioanichie, nu însă lui

---

31 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 294, 295.

32 Copia decretului din 13 februarie 1817, emis de Departamentul II al Guvernului Regional, prin care moşierilor Tomuleţ şi Leon li se acorda în proprietate moşiile Lăpuşna, Boghiceni şi părţi din alte moşii din ţinutul Orhei, a fost prezentată de Maria Tomuleţ, văduva nobilului Iordache Tomuleţ, la 5 decembrie 1846, în cancelaria mareşalului nobilimii regionale din Basarabia, pentru confirmarea nobleţei copiilor săi *(ANRM, F. 88, inv. 2, d. 315, f. 70 verso)*.

33 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f, f. 295, 296.

34 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 297.

Andrei Pavli. În plus, dacă mănăstirea Driano s-ar fi îndoit de competenţele şi împuternicirile egumenului Ioanichie cu privire la moşiile mănăstireşti, aceasta urma să-l înlocuiască cu altul, iar dacă mănăstirea n-a făcut acest lucru, înseamnă că era încrezută şi susţinea deciziile lui Ioanichie. Constatare ce poate fi confirmată şi de faptul că numai egumenul mănăstirii Driano Meftodii şi înaltul cler al mănăstirii erau stăpâni cu drepturi depline pe mănăstiri, aceste instituţii constituind organul spiritual suprem al mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust cu moşiile sale, cum rezultă şi din actul domnesc emis de domul Moldovei Callimachi din 1763, în baza căruia mănăstirea deţinea independent în proprietate moşiile[35]. În plus, şi consulul rus din Iaşi, la cererea Guvernului Regional al Basarabiei din 20 noiembrie 1817, scria că Comitetul din Iaşi împuternicit pentru desfacerea moşiilor a confirmat tranzacţia de schimb între mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust şi fraţii Leon şi Tomuleţ. Ca rezultat, cererea egumenului Ioanichie n-a fost satisfăcută, iar respectiva tranzacţie de schimb a fost recunoscută ca valabilă. Cu atât mai mult că această decizie corespundea cu dispoziţia din 21 aprilie 1817 a secretarului de stat Ioan Capo d'Istria, care recunoştea şi admitea asemenea tranzacţii între mănăstiri şi persoane fizice[36]. Ca rezultat, la 9 decembrie 1817, adunarea generală a celor două Departamente ale Guvernului Regional emite o dispoziţie Isprăvniciei de Orhei, obligând-o să îndeplinească această decizie, semnată de 10 membri, contra a 3 membri care s-au abţinut: guvernatorul civil al Basarabiei, funcţionarul de clasa a IV-a Catacazi, care a prezidat şedinţa, viceguvernatorul Basarabiei Crupenschi şi preşedintele Tribunalului Civil Nedoba, care şi-au expus un punct de vedre separat, iar spătarul Cazimir şi căminarul Pruncul s-au retras de la discuţia acestei întrebări, ultimul din cauza relaţiilor de rudenie cu fraţii Leon[37].

Litigiul a continuat şi ulterior, în timpul schimbului de moşii între fraţii Leon şi Tomuleţ. Spre exemplu, la 10 mai 1818 protoiereul Popandopulo prezintă un demers Consiliului Suprem al Basarabiei cerându-i să interzică vânzarea de către fraţii Leon a moşiei Scripţeni fraţilor Tomuleţ, până la soluţionarea litigiului între protoiereu şi fraţii Leon şi Tomuleţ. La 17 iulie 1818, Consiliul Suprem examinează cererea protoiereului Popandopulo, fără a-i da câştig de cauză, din considerentul că litigiul cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi a fost soluţionat deja pozitiv în favoarea fraţilor Leon şi Tomuleţ la şedinţa ambelor Departamente ale Guvernului Regional din 9 decembrie 1817. La 20 august 1818, protoiereul Popandopulo şi ieromonahul Hariton prezintă un alt demers Consiliului Suprem al Basarabiei prin care îşi manifestau nemulţumirea faţă de decizia adunării comune a celor două Departamente ale Guvernului Regional din 9 decembrie 1817, prezentând documente suplimentare pe marginea cazului, care n-au fost prezentate anterior în cadrul examinării cazului în Tribunalul Civil: ***1.*** Raportul Divanului Moldovei din 10 februarie 1818, prin care domnul anulează tranzacţia de schimb făcută de egumenul Ioanichie şi fraţii Leon şi Tomuleţ;

---

35 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 298.

36 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 299, 300, 301.

37 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 302.

2. Două cereri datate cu 25 septembrie 1817, prezentate de egumenul mănăstirii Driano Meftodii, adresate domnului şi mitropolitului Moldovei, prin care protestează împotriva deciziilor egumenului Ioanichie cu referinţă la schimbul de moşii cu fraţii Leon şi Tomuleţ, schimb fraudulos făcut fără ştirea mănăstirii Driano; ***3.*** O copie, însoţită de un document emis de Patriarhie, din 7 iunie 1759, din care se constată că mănăstirea Driano nu avea niciun drept de a efectua sau a permite schimbul de moşii, cerând anularea tranzacţiei de schimb[38].

La 28 august 1818 a urmat decizia Consiliului Suprem al Basarabiei, prin care protoiereul Popandopulo şi ieromonahul Hariton erau înştiinţaţi de decizia negativă pe marginea cazului solicitat, argumentând că problema dată a fost discutată anterior în instanţele judiciare din Basarabia şi fraţii Leon şi Tomuleţ au obţinut câştig de cauză şi au intrat deja în posesia deplină şi definitivă a moşiilor schimbate cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi. Peste puţin timp, la 10 septembrie 1818, protoiereul Constantin şi ieromonahul Hariton au înaintat Consiliului Suprem al Basarabiei o nouă cerere, prin care informau că fraţii Tomuleţ vor să vândă la licitaţie moşia Scripiceni şi cereau să li se interzică vânzarea până la soluţionarea cazului în instanţele de apel imperiale. La 11 septembrie a urmat decizia Consiliului Suprem al Basarabiei adresată Tribunalului Civil, prin care era interzisă vânzarea sau schimbul moşiilor primite de fraţii Leon şi Tomuleţ de la mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi[39]. Aceştia, la rândul lor, prezintă la 15 septembrie o plângere pe numele Consiliului Suprem al Basarabiei, în care scriau despre posibilele prejudicii pe care le putea cauza această interdicţie, prezentând un şir de argumente în favoarea dreptului de schimb, inclusiv: prevederile Regulamentului privind constituirea administraţiei provizorii în Basarabia din 2 august 1812 emis de amiralul P.V. Ciceagov (în izvor, 1813 – V.T.), deciziile ambelor Departamente ale Guvernului Regional şi ale Consiliului Suprem al Basarabiei, care s-au pronunţat definitiv în favoarea deţinerii în proprietate a moşiilor schimbate cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi. Ca rezultat, Consiliul Suprem al Basarabiei adoptă o rezoluţie pozitivă în favoarea dreptului de vânzare a moşiei Scripţeni, înmânând protoiereului Constantin şi ieromonahului Hariton un extras din decizia adoptată şi explicând că decizia luată nu-i lipseşte de dreptul de a se adresa în instanţele supreme imperiale[40].

La 17 iunie 1820, egumenul mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi Chiril, nefiind de acord cu decizia luată, se adresează rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei, prezentând noi argumente în favoarea mănăstirii, care până atunci n-au fost prezentate instituţiilor judiciare şi cere reexaminarea cazului, în baza instrucţiunii din 14 iulie 1816, care stipula că în cazul în care una din părţi nu este mulţumită de decizia luată, poate cere reexaminarea cazului în Consiliul Suprem al Basarabiei[41].

La 5 octombrie 1820, Consiliul Suprem reexaminează cazul în baza celor 18 probe noi prezentate de egumenul Chiril, inclusiv:

---

38 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 303.

39 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 304.

40 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 305, 306, 307, 308, 309, 310.

41 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 310, 311.

1. Cererea, din 25 septembrie 1817, adresată domnului Moldovei Scarlat Alexandru, de egumenul Mefodii şi clerul mănăstirii Driano, în care se menţionează că deşi au trecut trei ani, de când au informat despre schimbul de moşii efectuat de egumenul mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi cu fraţii Leon şi Tomuleţ şi despre măsurile întreprinse de tutorele Andrei Pavli, în acest răstimp nu s-a rezolvat nimic, iar fraţii Leon şi Tomuleţ nu vor să întoarcă documentele şi moşiile mănăstireşti. Demonstrând incorectitudinea tranzacţiei de schimb, egumenul Mefodii roagă ca guvernul din partea stângă a Prutului să-l ajute să recupereze moşiile pierdute;

2. Cererea, din 25 septembrie 1817, adresată de aceleaşi persoane – egumenul Mefodii şi clerul mănăstirii Driano, mitropolitului Moldovei Veniamin, cu acelaşi conţinut;

3. Scrisoarea egumenului Mefodii şi a clerului mănăstirii Driano adresată tutorelui mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi Andrei Pavli, în care aceştia îşi manifestau nemulţumirea şi nedumerirea de înstrăinarea averii mănăstireşti, de gestul nedemn al fraţilor Leon şi Tomuleţ, exprimându-şi dorinţa de a întoarce moşiile mănăstirii Ioan Zlatoust din Iaşi;

4. Scrisoarea, din 25 septembrie 1817, adresată de către egumenul Mefodii şi de înaltul cler al mănăstirii Driano egumenului mănăstirii Ioan Zlatoust Ioanichie, în care acesta era învinuit de prejudiciul adus mănăstirii şi înaltului cler în urma înţelegerii cu fraţii Leon şi Tomuleţ de a efectua schimbul de moşii, la care el, în calitate de egumen al mănăstirii, nu a avut drept;

5. Scrisoarea episcopului mănăstirii Driano Gavriil din 13 septembrie 1817 adresată mitropolitului Moldovei Veniamin, în care acesta atenţionează Mitropolia asupra înţelegerii ilegale comise de egumenul Ioanichie cu fraţii Leon şi Tomuleţ şi roagă să-l susţină în soluţionarea litigiului;

6. Scrisoarea, din 25 septembrie 1817, a mitropolitului de Ianina adresată mitropolitului Moldovei Veniamin, în care acesta cere susţinerea Mitropoliei cu privire la fapta comisă de egumenul mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi Ioanichie, care nu a avut dreptul de a efectua schimbul şi „[…] de a înstrăina moşiile mănăstireşti fără consimţământul sau permisiunea scrisă a egumenului şi a înaltului cler al mănăstirii Driano”[42];

7. Raportul Divanului Moldovei din 10 februarie 1818, semnat de mitropolitul Veniamin, cei doi episcopi – de Roman, Gherasim şi de Huşi, Melinite şi 16 boieri, adresat domnului Moldovei, în care se menţiona că mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi, mănăstire închinată mănăstirii Driano din Grecia, având în partea stângă a Prutului moşiile Lăpuşna, Scripiţeni şi părţi din Merţineşti, Rădeni şi Boghiceni, având moşii şi în partea dreaptă a Prutului, în cursul termenului stipulat de Tratatul de la Bucureşti, s-a gândit, ca şi ceilalţi locuitori, în care parte a Prutului să-şi păstreze moşiile. La iniţiativa Teodosiei Leon şi a fiilor ei Dumitru şi Grigore, a fratelui Toma şi a fiilor lui (Iordache şi Sandulache) (din actul de schimb se poate observa că această iniţiativă i-a aparţinut egumenului Ioanichie şi nu păhărnicesei), egumenul Ioanichie

---

42 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 315.

face schimbul de moşii din partea stângă a Prutului cu cele din partea dreaptă. Însă, tranzacţia de schimb nu este semnată de tutorele mănăstirii Andrei Pavli, care insistă ca documentele să fie distruse. Nefiind de acord cu decizia lui Andrei Pavli, fraţii Leon şi Tomuleţ au plecat cu documentele de schimb ale moşiilor în Basarabia. Andrei Pavli face un recurs către Guvernul Moldovenesc, cerând reîntoarcerea documentelor. Guvernul împuterniceşte, la 17 februarie 1814, Departamentul de Externe să se adreseze consulului rus din Iaşi cerându-i să ajute mănăstirii să-şi întoarcă documentele. Între timp, fraţii Leon şi Tomuleţ au reuşit să înregistreze documentele în fostul Departament (izvorul nu indică care) – Comitetul Provizoriu. Consulatul rus a declarat că mănăstirilor din Moldova le este interzis să vândă sau să schimbe moşiile mănăstireşti din parte stângă a Prutului, acestea fiind recunoscute ca proprietate a acestor mănăstiri. Nefiind în stare să rezolve problema în Moldova, la 6 aprilie 1814 egumenul Ioanichie se adresează general-maiorului I.M. Hartingh cu rugămintea să-l ajute să întoarcă documentele semnate cu fraţii Leon şi Tomuleţ. În rezoluţia lui I.M. Hartingh se menţionează că „până nu va primi indicaţii de la instanţele superioare cu privire la moşiile mănăstireşti din regiunea Basarabia, nu consideră necesar de a întoarce aceste documente, iar în cazul în care decizia respectivă va fi adoptată, egumenul va fi înştiinţat”[43]. Erau aduse şi alte argumente, fixate în cărţile vechi şi în acte domneşti, cu referire la schimbul de moşii mănăstireşti: hrisoavele şi cărţile domneşti ale cneazului Grigore Ghica din 24 martie 1777, ale domnului Constantin Dumitru Moruzi din 12 aprilie 1781, ale lui Alexandru Ioan Mavrocordat din 28 decembrie 1785 şi ale lui Mihail Constantin Suţu din 19 aprilie 1795, în care era stipulat clar că niciun egumen nu are dreptul de a vinde sau a schimba moşiile mănăstireşti. La 28 august 1818, examinând raportul, domnul Moldovei Scarlat Alexandru Callimachi dă dispoziţie Departamentului de Externe să se adreseze consulului rus din Iaşi, prezentându-i o copie a raportului şi rugându-l să-i înlăture pe moşierii Leon şi Tomuleţ de la pretenţiile lor asupra moşiilor mănăstireşti din Basarabia;

8. Copia documentului din 7 iunie 1759, emis de patriarhul de Constantinopol Serafim, confirmată de mitropolitul şi episcopii Moldovei, prin care mănăstirii Driano din Grecia i se stabilea statutul şi privilegiile în Moldova;

9. Scrisoarea egumenului Mefodii şi a înaltului cler al mănăstirii Driano, din 12 august 1802, adresată domnului Moldovei, în care acesta era înştiinţat că egumenul Hristofor a fost înlăturat de la administrarea mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi şi înlocuit cu Ioanichie, „[…] împuternicit cu dreptul de a administra moşiile, prăvăliile şi toată averea mobilă şi imobilă a mănăstirii şi de a fi responsabil de toate veniturile şi cheltuielile mănăstirii şi ruga ca cu această putere Ioanichie să fie învestit la postul de egumen şi de domnul Moldovei”[44];

10. Scrisoarea egumenului Mefodii, din 12 august 1802, adresată mitropolitului din Moldova Ioacov, în care acesta era înştiinţat că egumenul Hristofor a fost înlăturat de la administrarea mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi şi în locul lui a fost numit

---

43 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 321.

44 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 328.

Ioanichie, care a fost împuternicit „[…] cu toate dreptule admise de postul de egumen” şi ruga ca acesta să fie luat sub tutela puterii arhiereului cu care a fost investit şi a celei domneşti;

11. Scrisoarea egumenului Mefodii şi a întregului sobor de preoţi, din 12 august 1802, adresată fostului egumen al mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi, în care acesta era înştiinţat că în postul de egumen al mănăstirii a fost numit Ioanichie şi era rugat să înmâneze lui Ioanichie toate documentele şi bunurile mănăstirii;

12. Scrisoarea egumenului Mefodii, din 12 august 1802, adresată tutorelui mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi Andrei Pavli, în care acesta era înştiinţat că de 4 ani nu mai are informaţii despre situaţia din mănăstire, că Hristofor, pentru încălcările comise, a fost înlăturat din postul de egumen al mănăstiri şi în locul lui a fost numit Ioanichie, căruia i-au fost înmânate scrisorile de acreditare şi dreptul de a administra mănăstirea;

13. Scrisoarea egumenului Mefodii, din 28 august 1802, adresată tutorelui mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi Andrei Pavli, pe care îl înştiinţează de numirea lui Ioanichie în calitate de egumen al mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi, cu documentele însoţitoare (4 blanchete) – una adresată Domnului Moldovei, a doua – mitropolitului, a treia – personal egumenului Ioanichie şi a patra – pe numele lui Andrei Pavli, care era împuternicit în continuare tutore al mănăstirii;

14. Scrisoarea de acreditare (gramotă) a cneazului Alexandru Constantin Moruzi voievod, din 19 ianuarie 1803, prin care ieromonahul Ioanichie este acreditat în calitate de episcop al mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi;

15. Copia, din 15 decembrie 1813, confirmată de Dumitrache Leon şi Iordache Tomuleţ cu privire la suma de 15000 de lei dată de egumenul mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi Ioanichie, ce urma să se afle la ei (cu procente) până la 23 aprilie 1814 şi mai târziu, pentru care au pus ca gaj lui Ioanichie documentele pentru două moşii ce le aparţineau în ţinutul Hotin – Alibereşti şi Nehoreşti (Nehorenii sau i se mai zice Mihorenii);

16. Dispoziţia domnului Moldovei Scarlat Alexandru Callimachi, din 6 februarie 1818, adresată egumenului Ioanichie, prin care se certifică că în baza adresei tutorelui mănăstirii Andrei Pavli schimbul de moşii făcut cu fraţii Leon şi Tomuleţ este considerat nelegitim, nu poate fi confirmat nici de mănăstirea Driano, nici de tutorele Andrei Pavli şi nici de guvernul moldovenesc, din care considerent cambia în valoare de 15000 de lei împreună cu gajul primit de la Leoneşti să fie întoarse imediat;

17. Certificatul, din 22 februarie 1818, emis de Departamentul de Externe al Moldovei (nr. 109), prin care, în baza dispoziţiei domnului Moldovei Scarlat Callimachi, se confirma cambia în valoare de 15000 de lei, dată episcopului Ioanichie în calitate de gaj de fraţii Leon şi Tomuleţ, pentru plata diferenţei în baza înţelegerii, sub pretextul garanţiei schimbului între ei şi egumenul Ioanichie, bani ce au fost întorşi fraţilor Leon şi Tomuleţ în timpul şederii lor în Moldova, în prezenţa dragomanului din partea consulului rus[45];

18. Copia extrasului Divanului Moldovei din 18 iunie 1819, ce atestă certificatul Departamentului de Externe din 13 iulie 1820 (nr. 1587) şi al consulului rus Pizani (nr. 149), din care se constată că moşia Biliceni, cu partea limitrofă din Şoldanu sau

---

45 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 311, 312,

Topala din ţinutul Hârlău, ce aparţineau Anei Carp, soţia căminarului Dumitru Florea, Ruxandei Stănescu, soţia maiorului Vichentie Maluşvschi, au fost vândute la licitaţie, în decurs de 40 de zile, Mariei, soţia lui Dumitru Plajpe, la un preţ de 50500 de lei, ea fiind confirmată în calitate de proprietară pe veci a acestor moşii[46].

Faptul că litigiul n-a fost soluţionat în favoarea mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi îl demonstrează mai multe plângeri adresate repetat de episcopul Chiril Consiliului Suprem al Basarabiei. Spre exemplu, în plângerea din 3 februarie1822, adresată Consiliului Suprem al Basarabiei, Chiril scria că în urma vizitei sale în Basarabia în anul 1820 a prezentat un demers pe numele lui A.N. Bahmetev, în care a fost expusă detaliat problema, cerând de a fi examinată la şedinţa Consiliului. A.N. Bahmetev a înaintat cererea lui Chiril pentru a fi examinată în Consiliul Suprem al Basarabiei. În urma deciziei Consiliului Suprem al Basarabiei din 13 iulie 1822, Chiril prezintă pe numele Consiliului noi argumente suplimentare, formulate în 12 puncte, care au fost examinate în două şedinţe. În baza deciziei din 17 septembrie 1822, şi fraţii Tomuleţ şi Leon au prezentat documentele referitoare la tranzacţia de schimb (меновые сделки) al moşiilor mănăstireşti. Ulterior, la 5 octombrie 1822, Chiril prezintă Consiliului Suprem al Basarabiei două acte noi: un document emis de patriarhie numit Sigilion[47] şi un hrisov sinodal ce servea ca regulament bisericesc local. Tot atunci, Consiliul Suprem al Basarabiei a emis o rezoluţie semnată de 11 membri ai Consiliului[48].

Însă, examinarea cazului în Consiliul Suprem al Basarabiei n-a fost în favoarea episcopului Chiril şi a mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi. Chiril scria cu această ocazie: „[…] nemaiavând deja răbdare, după aflarea mea timp de 19 luni în Basarabia, unde nu doar că nu am putut apăra interesele mănăstireşti, dar şi ruinându-mă complet, rog susţinerea şi apărarea Consiliului Suprem şi a Milostivului Monarh să soluţioneze definitiv cazul”[49].

Adevărul că Consiliul Suprem al Basarabiei a rămas indiferent la cererile prezentate de episcopul Chiril îl demonstrează şi faptul că la adresa lui Chiril din 20 octombrie 1822 Consiliul n-a dat răspuns, considerând problema soluţionată[50].

La 5 iunie 1829, Sandulache Tomuleţ prezintă Cârmuirii Regionale a Basarabiei o recipisă, prin care confirma că a primit de la instituţia dată două tranzacţii autentice prezentate de egumenul mănăstirii Ioan Zlatoust Leon, cu referire la moşiile Lăpuşna, Boghiceni şi altele, semnate la 1 şi 3 decembrie 1813, fapt ce confirma finalizarea litigiului[51].

---

46 Reexaminarea cazului în Consiliul Suprem al Basarabiei, la 5 octombrie 1820, în baza celor 19 probe noi prezentate de egumenul mănăstirii Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi Chiril, *a se vedea*: ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 312-333 (dosarul indică paginile celor 19 probe în descreştere).

47 ***Sigilion*** – act prevăzut cu sigiliu (*Dicţionarul 1996, 985*). ***Singhilie*** – dispoziţie bisericească exprimată printr-ui act public (prevăzut cu sigiliu) (*Noul dicţionar 2007, 1334*).

48 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 338-339.

49 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 340-341.

50 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 345.

51 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 357.

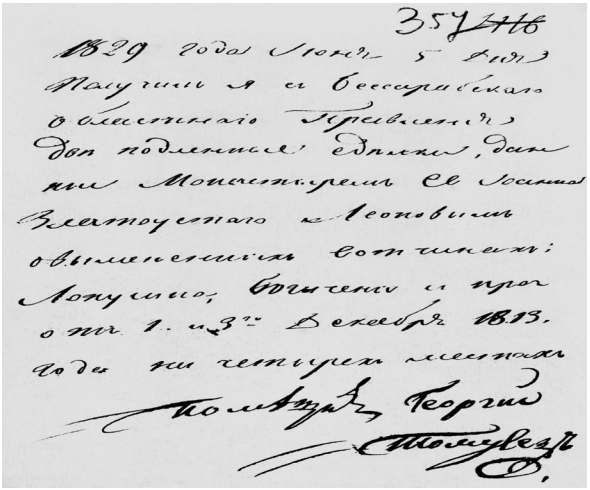

Recipisa, din 5 iunie 1829, semnată de Iordache Tomuleţ, prezentată Cârmuirii Regionale a Basarabiei prin care se confirma că a primit cele două certificate autentice de la egumenul mănăstirii Ioan Zlatoust Leon, cu referire la moşiile Lăpuşna, Boghiceni şi altele, semnate l şi 3 decembrie 1813
(ANRM, F. 3, inv. 1, d. 15, p. II, f. 357)

Cele relatate supra ne permit să conchidem că tranzacţia a generat, de fapt, într-un litigiu îndelungat între părţile care au încheiat schimbul, care s-a întins până la sfârşitul anilor ’20 ai secolului al XIX-lea, cu efecte nefaste atât pentru mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi şi fraţii Tomuleţ şi Leon, cât şi pentru locuitorii de pe moşia Lăpuşna, în special pentru cei ce locuiau în vatra fostului târg, care la începutul secolului al XIX-lea decăzuse la rang de sat, precum şi pentru unele persoane care au riscat, în virtutea disputei dintre cele două părţi pentru stăpânire, să arendeze veniturile moşiei etc.

Prezenţa litigiului a demonstrat intenţiile vădite a ambelor părţi de a intra în posesia proprietăţilor funciare, în care scop au fost aduse diverse argumente şi prezentate numeroase acte de la diferite instituţii atât civile, cât şi ecleziastice. Dacă, moşierii Tomuleţ (care au intrat în posesia proprietăţilor abia în 1817) insistau la proprietăţile obţinute în urma schimbului, efectuat în urma înţelegerii amicale cu mănăstirea Sf. Ioan Zlatoust din Iaşi, egumenii mănăstirii folosind la maximum, în perioada iniţială a litigiului (mai mult de 3 ani), veniturile obţinute din proprietăţile funciare şi banii oferiţi de moşiereasa Teodosia Leon, insistau şi la fostele sale proprietăţi din Basarabia, ce deja nu le mai aparţineau, dar la care nutreau de a le avea în posesie.

Însă, schimbările produse în privinţa celor care stăpâneau moşia Lăpuşna, practic nu au soluţionat litigiul cu locuitorii, ba chiar l-au acutizat, avansând de la dispute în instanţele judiciare ţinutale şi regionale, la confruntare directă, ceea ce a determinat unii cercetători să considere că aceste evenimente au precedat cu un deceniu procesele similare ce au derulat în Moldova în anul 1831[52].

[52] Despre conflictul dinte locuitorii satului Lăpuşna şi fraţii Iordache şi Sandulache Tomuleţ, (Tomuleţ 2007, 145-178).

BIBLIOGRAFIE:

Candu 2015: Teodor Candu, *Schimbul de moşii dintre mănăstirea Ioan Gură de Aur din Iaşi cu neamurile Tomuleţ şi Leon*. În: Lăpuşna. Studii de istorie şi arheologie / asoc. Obştească „pRO-Historica; coord. şt.: Gheorghe Postică (Chişinău 2015), 147-154.

Dicţionarul 1996: *Dicţionarul explicativ al limbii române*. Ediţia a II-a (Bucureşti 1996).

Mihail, Mihail 1993: Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812–1830*, Bucureşti, 1993.

Moruzi 1905: D.C. Moruzi, *Basarabia şi viitorul ei. 1812–1905* (Bucureşti 1905).

Noul dicţionar 2007: *Noul dicţionar universal al limbii române.* Ediţia a II-a (Bucureşti-Chişinău 2007).

Relaţiile 2014: *Relaţiile externe ale Ţării Moldovei în documente şi materiale (1360–1598)*. Ediţia a II-a. Editor: Ion Eremia (Chişinău 2014).

Riasanovsky 2001: N.Riasanovsky, *O istorie a Rusiei* (Iaşi 2001).

Tomuleţ 2007: Valentin Tomuleţ, *Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812–1828) (În baza documentelor depozitate în Fondul 2 „Cancelaria guvernatorului Basarabiei”)*, vol. I (Chişinău 2007).

Tomuleţ 2014: Valentin Tomuleţ*, Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituţii, regulamente, termeni). Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită* (Iaşi 2014).

Xenopol 1926: A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană. Ediţia a III-a. (de I.Vlădescu) Vol. X: Istoria Ţărilor Române de la Pacea de la Bucureşti până la răsturnarea fanarioţilor (1812–1821)* (Bucureşti 1930).

Договоры 1869: *Договоры России с Востоком. Политические и торговые.* Собрал и издал Т. Юзефовичь (СПб. 1869).

Устав 1818: *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, Кишинев, 1818.

LISTA ABREVIERILOR

În limba română:

ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
d.	dosar
f.	filă (de dosar)
F.	fond (de documente)
inv.	inventar (de arhivă)
P.	parte (a cărţii)
p.	pagină
vol.	volum

În limba rusă:

ПСЗРИ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (СПб)

POLITICI IMPERIALE PROMOVATE ÎN SCOPUL DISCIPLINĂRII ŞI UNIFORMIZĂRII SOCIETĂŢII NOBILIARE BASARABENE

Cristina GHERASIM

Des politiques impériales promovées dans le but de la disciplinarité et l'uniformisation de la société nobilière de la Bessarabie

Résumé

La disciplinerité represente le phénomène qui aimpliqué la mise en place d'un dispositif complexe de réorganisations, de la discipline et de l'éducation des émotions, de la morale, de valeurs et des comportements despersonnes et il a eu un rôle important dans le développement de la civilisation européen. Cela represente généralement une série d'activité successive des rois, de l'état et d'autres tribunaux tels que l'église et l'école pour contrôler,discipliner et éduquer former soialement les populations du ontinent européen. Il convient de mentionner que le processus de discipline de la société noble s'est également déroulé et dans la Russie tsariste, en particulier à partir des rigueurs encore imposées du temps du tsar Pierre I-er, complétées par d'autres lois faisant référence aux modèles mondains et quotidiens de dvorenim. Après l'annexion de la Bessarabie à l'empire russe, l'administration tsariste, en train de créer une base sociale fidèle en la personne du boyarisme indigène, a promu diverses politiques visant à uniformiser et discipliner l'élite locale. Ces politiques ont été mises en œuvre grâce à un système élaboré par des réglementations ciblant à la fois le statut socio-politique et économique, ainsi que la formation, les promotions (décorations, récompenses, diplômes et grades), les médias et les actions publiques.

Mots-clés: *la noblesse, la disciplinarité, la politique tsariste, l'uniformisation, la russification.*

Aspecte generale: În istoriografia contemporană, definirea modernității se realizează într-o strânsă relație cu procesul de disciplinare socială, care înseamnă punerea în operă a unui dispozitiv complex de reorganizare, disciplinare şi educare a emoţiilor, moravurilor, valorilor şi comportamentelor oamenilor trăitori în secolele considerate moderne, şi care a avut un rol esenţial în dezvoltarea civilizaţiei moderne europene (Nicoară 2010, 7). Unul din fondatorii teorii despre disciplinarea societății este considerat Norbert Elias, care publică în anul 1939 lucrarea *Civilizaţia moravurilor* şi analizează cu mare fineţe procesul civilizator, care s-a impus în cazul societăţii franceze între sfârşitul Evului Mediu şi revoluţie (Nicoară 2010, 7). La fel, Norbert Elias promovează teoria *societății de curte*, care secretă şi organizează la rândul ei, un nou tip de relații

între oameni și instituții, o formă care generează și multiplică «stilul» de viață al unei întregi societăți (Nicoară 2014, 5). Așadar, societatea de curte, susținea Norbert Elias, reprezintă o mare formațiune prenațională, care s-a evidențiat în societatea europeană. Ea a creat modele de coexistență pașnică, pe care transformarea societăților europene le-a impus odată cu sfârșitul Evului Mediu, pentru toate clasele, atenuând, șlefuind, civilizând sau domesticind obiceiurile aspre, violente și barbare ale vechii aristocrații medievale, luptătoare, războinice. Presiunea vieții de curte, rivalitatea cu privire la favorurile prințului sau ale celor mari (sultanul, împăratul rus sau austriac), necesitatea de a se deosebi de ceilalți și a lupta cu mijloace pașnice, prin intrigă și diplomație, pentru propria condiție, a determinat o reținere a reacțiilor emoționale, o autodisciplinare, o raționalitate curtenească particulară (citat după: Nicoară 2014, 7).

Asupra fenomenului de disciplinare se oprește și filosoful Michel Foucault, care consideră că acesta este un ansamblu de proceduri pentru a cadrila, controla, măsura, dresa indivizii, de a-i face docili şi utili. Supraveghere, exerciţii, manevre, notări, examinări, ranguri şi ierarhii, clasamente, examene, înregistrări, o întreagă manieră de a subjuga corpurile, de a stăpâni multiplicarea – înmulţirea – oamenilor şi de a le manipula şi folosi forţa (fizică), s-a dezvoltat în cursul secolelor clasice, în spitale, în armată, în şcoli, colegii sau ateliere şi manufacturi cu un singur scop: pentru a disciplina, pentru a impune disciplina" (Nicoară 2010, 7).

Astfel, procesul de modernizare s-a desfășurat concomitent cu cel de disciplinare socială, care reprezintă acel șir succesiv de încercări – ale prinţilor, ale statului, devenit între timp modern, dar şi ale altor instanţe precum biserica şi şcoala de a controla, disciplina şi educa, de a dresa social populaţiile continentului european. Acest proces a fost specific atât pentru Țările Române, cât și pentru Imperiul Rus, sisteme care după 1812, odată cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru, s-au intercalat în noua regiune rusească formată. Procesul de disciplinare a elitei ruse și formarea societății de curte considerăm că începe odată cu sistemul de reforme realizate de Petru I. Trebuie să constatăm că *dvorenimea* rusă era categoria socială privilegiată a societăţii ruse şi se caracteriza printr-o dependenţă completă faţă de putere, pentru că elementul definitoriu al nobleţei era nu proprietatea, ci serviciul, toţi cei ce „serveau" fiind socotiţi a o poseda (Tomuleț 2014, 428-429). La baza evoluţiei dvorenimii drept categorie socială în Imperiul Rus a stat adoptarea a două documente de bază care reglementau drepturile, privilegiile şi obligaţiunile acestei stări sociale. În primul rând, este *Tabelul rangurilor* adoptat de ţarul Petru I în 1722 (ПСЗРИ 1830 a, 486-493), care plasa fiecare persoană în cele 14 ranguri militare, civile, sau de la Curte. Conform acestuia, în determinarea poziţiei unei persoane în instituţiile statutului o importanţă majoră avea serviciul care îndeplinea faţă de Putere, şi nu originea sau vechimea, nobleţea familiei. De fapt, Tabelul rangurilor, instituit de Petru I, a avut rolul de a înlocui statutul familial cu meritul apreciat prin educaţie, realizări şi experienţă, ca principal criteriu al promovării. Iar scopul ţarului nu a fost de a submina elita existentă, ci de a o revitaliza prin pregătire, exemplu străin şi experienţă în muncă (Hosking 2001, 117-118). Al doilea document care reglementează statutul dvorenimii ruse este Hrisovul despre drepturile, libertăţile şi privilegiile dvorenimii (ПСЗРИ 1830 b, 344-358), acordat acestei stări sociale la 21 aprilie 1785 de

împărăteasa Ecaterina a II-a. Prin acest document nobleţea devine o distincţie ereditară rezultată din calităţile şi virtuţile unor oameni remarcabili din trecut (Olteanu 2011, 63), iar nobilimea rusă[1] a obţinut un şir de privilegii: drepturi personale (apărarea integrităţii corporale, dreptul la deţinerea blazoanelor proprii etc.); drepturi la proprietate (dreptul la deţinerea proprietăţi funciare şi a ţăranilor şerbi, scutirea de toate taxele şi impozitele, dreptul de a se ocupa cu activitatea industrială şi comercială, dreptul la crearea unui organ al nobilimii – Adunarea Nobilimii) (ПСЗРИ 1829 b, 344-358) etc.

Aceste documente reflectă dependenţa dvorenimii de putere, de împărat, criteriul principal al nobleţei în Imperiul Rus fiind serviciul exercitat cu credinţă faţă de administraţia ţaristă. După cum afirma nobilul basarabean D.C. Moruzi, „...baza aristocraţiei, pătura conducătoare a popoarelor, nu era, ca în alte ţări, naşterea, ci serviciile aduse Imperiului. Orice treaptă socială putea ajunge la nobleţe, servind pe Ţar; iar nobilul, oricât de veche i-ar fi fost originea, de nu intra personal în serviciul Statului, pierdea titlurile şi privilegiile sale (Moruzi 1905, 4).

Aspecte specifice: Astfel, pornind de la constatările realizate *supra,* urmează să analizăm procesul de încadrare a boierilor din spațiul dintre Nistru și Prut în cadrul nobilimii ruse și, respectiv, disciplinare acestei categorii sociale.

După anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, acordarea unui „statut" privilegiat boierimii a fost o componentă a politicii administraţiei ţariste. Politica ţarismului faţă de periferiile naţionale urmărea nu atât scopul de asimilare imediată a popoarelor alogene încorporate, cât aculturaţia, înainte de toate, a elitelor lor social-economice, politice şi intelctuale, prin însuşirea limbii ruse. „Cunoaşterea acestei limbi, după cum constată I. Jarcuţki, devenise o condiţie indispensabilă a integrării elitelor periferice alogene în cadrul elitelor imperiale (Jarcuţki 2012, 22-23)". Scopul acestei politici era de a-şi crea o pârghie fermă în această regiune, devenind un exemplu pentru alte state din Balcani, mai bine zis – pentru alte elite balcanice, înlesnind astfel viitoarele cuceriri ale Imperiului Rus. De fapt, după 1812 asistăm la un proces dublu. Pe de o parte, administraţia ţaristă a atras o atenţie deosebită nobilimii, acordându-i drepturi şi privilegii, încadrând-o în sistemul administrativ, economic al imperiului. Pe de altă parte, tendinţa de a-şi păstra statutul a apropiat boierimea din Basarabia de administraţia imperială rusă[2]; fiind loială politicii ţariste, aceasta s-a încadrat activ în sistemul administrativ şi militar rus.

---

[1] Nobilimea de neam era alcătuită din şase categorii de bază, iar fiecărei categorii îi corespundea o parte specială din Cartea genealogică gubernială. Titlul de nobil personal nu putea fi transmis prin ereditate, nu dădea dreptul de a moşteni moşiile părinţilor împreună cu ţăranii aflaţi pe aceste pământuri, de a se înscrie în societăţi nobiliare şi de a participa la adunările nobiliare. Începând cu 1832, copiii de nobili personali au primit drepturi onorabile cetăţeneşti de moştenire. *A se vedea detaliat*: (Tomuleț 2012, 428-429).

[2] Dimitrie Cantemir vine în Rusia cu sute de boieri și vechi răzeși români, cunoscuți din vremuirle vechi: Bantâș, Banar, Rugină, Abaza, Gafencu, Hâncu, Nacu, Nour, Merescul, Dicescul, Racoviță, Sturdza, Codreanu și alții. Sub domnia Ecaterinei II, emigrările românești continuă. În această epoca identificăm nobilii români: Ciocan, Varzaru, Galagan, Ciorbă, Vornicov, Abaza și alții. După pacea de la Iași, la 1792, urmează cea mai mare emigrare din acea perioadă. Familiile Cantacuzino, Sturdza, Catargi, Ghica, Bal, Rosetti, Gaois, Remare, Hârjeu, Măcărescu și altele părăsesc țara și se așază dincolo de Prut. Despre trecerea familiilor nobiliare din Țările Române în serviciul Rusiei (Cazacu 1993, 211-226); (Bezviconi 1947, 15).

În primii ani după anexare, statutul politic al nobilimii basarabene oficial nu a fost ştirbit, pentru că reprezentanții acesteia au avut posibilitatea de a ocupa diferite funcţii administrative, în realitate însă, activitatea ei era controlată de reprezentanții administraţiei ruse. Primul document oficial care se referă la statutul politic, social-economic al nobililor basarabeni, specificând drepturile şi privilegiile acestora, a fost Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia, adoptat la 29 aprilie 1818. Acesta confirma păstrarea în provincia nou-anexată a structurii sociale existentă în Principatul Moldova şi urma să asigure un mod deosebit de administrare a provinciei (Устав 1818, 2). Noul Regulament recunoştea existenţa în Basarabia a următoarelor categorii sociale: clerul, nobilimea (dvorenimea), boiernaşii, mazilii, ruptaşii, negustorii şi mica burghezie, ţăranii sau coloniştii agricoli, ţiganii (care aparţineau statului şi moşierilor) şi evreii (Устав 1818, 2). Conform acestui Regulament, categoria socială privilegiată a boierilor din Basarabia a fost egalată în drepturi cu dvorenimea din guberniile interne ruse şi integrată în ea. Nobililor din Basarabia li s-au acordat aceleaşi drepturi şi privilegii de care se bucura nobilimea rusă, cu păstrarea concomitent a rangurilor şi a statutului deţinut până la anexare, confirmate prin diferite hrisoave emise de domnii Moldovei, prin hotărârile luate de Divan sau de instanţa de judecată. În Regulament se specifica că, în conformitate cu Hrisovul Domnului Constantin Mavrocordat din 1734, sunt recunoscuţi nobili toţi cei care au primit titlul/cinul moldovenesc de la vel logofăt la al treilea logofăt (ПСЗРИ 1818, XXXV, 229)[3]. La fel, bunurile mobiliare şi imobiliare, precum şi ţiganii sunt daţi pentru totdeauna în proprietatea acestora. Un alt privilegiu obţinut de nobilime prin adoptarea acestui document a fost dreptul de a-şi crea un organ propriu de conducere – Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia (Устав 1818, 24-25; Tomuleț 2014, 66-74). Potrivit Regulamentului, prin intermediul respectivei adunări, nobilimea din Basarabia avea dreptul de a alege şi a destitui din funcţii funcţionarii instituţiilor regionale şi de a numi tutorele proprietăţilor funciare moşiereşti (Устав 1818, 24-25; Tomuleț 2014, 66-74).

Privilegiile acordate nobilimii din Basarabia s-au regăsit, deşi într-un volum mai restrâns, şi în Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828. Conform Regulamentului, tuturor categoriilor sociale care locuiesc în regiune li se păstrează toate drepturile pe care le deţineau la moment. În Regulament este specificat că şi nobilii din Basarabia beneficiază în guberniile ruse de toate drepturile acordate nobilimii ruse de împărăteasa Ecaterina a II-a la 21 aprilie 1785. În acelaşi timp, şi nobilimea rusă, care urma sau deja era stabilită cu traiul în Basarabia, beneficiază de aceleaşi drepturi ca şi nobilimea din regiune.

Astfel, pentru a putea beneficia şi menține statutul social privilegiat, nobilimea din Basarabia s-a încadrat activ în noile rigori impuse de administrația țaristă, inclusiv o serie de acțiuni care prevedeau disciplinizarea şi uniformizarea societății.

Una din direcțiile care avea ca scop disciplinarea societății nobiliare a fost prin intermediul sistemului de învățământ. La momentul anexării Basarabiei, potrivit unui autor anonim, „boierii avuţi îşi duc copiii peste hotare pentru a-i instrui, iar cei mai puţin înstăriţi angajează învăţători privaţi dintre greci, nemţi şi alţi străini, care predau copiilor

[3] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 271, f. 12.

acestora diferite limbi şi unele obiecte, în măsura în care le cunosc" (Poştarencu 2012, 169). Însă, acest sistem de învăţământ, în Basarabia, după 1812, a fost treptat marginalizat şi substituit cu cel rusesc. Administraţia rusească avea nevoie de funcţionari, clerici cunoscători de limbă rusă, devotaţi puterii ţariste (Moraru 1995, 31), iar boierii doreau ca copiii lor să ocupe funcţii civile sau militare în noua regiune. Ca rezultat, în 1816 la Chişinău a fost deschis Pensionul nobilimii, având scopul de a pregăti „pentru regiune oameni capabili şi folositori, funcţionari cunoscători ai limbilor rusească şi românească". Fiind prima şcoală laică sub regimul rusesc, Pensionul nobilimii pregătea cadre să servească cu credinţă administraţia rusă. Se admiteau de fapt numai odraslele nobilimii ruse sau ale nobilimii băştinaşe care acceptase sistemul colonial rus (Moraru 1995, 32). În lipsa instituţiilor de învăţământ locale, o parte din nobilimea basarabeană continua să-şi instruiască copiii la domiciliu sau la pensioanele particulare care funcţionau în Basarabia, spaţii necontrolate de administraţia ţaristă. Situaţia respectivă a fost cercetată de către Direcţia şcolilor din Basarabia, care a emis la 16 octombrie 1828, un raport care confirma ilegalitatea învăţământului realizat în pensioanele particulare a şi celui casnic. Drept motiv se invoca funcţionarea acestora fără acordul autorităţilor administrative răspunzătoare de procesul de învăţământ din Basarabia, iar tinerii nu erau formaţi, în conformitate cu programele stabilite de Statutul de funcţionare a instituţiilor de învăţământ din Imperiul Rus[4]. Pentru a hotărî problema, familiile nobiliare unde activa un dascăl fără autorizaţie eliberată de autorităţile ţariste trebuiau să obţină urgent un astfel de document pentru a putea profesa în continuare[5]. Deşi învăţământul casnic a fost interzis, administraţia ţaristă a identificat alte mijloace de educare a nobililor, în Basarabia fiind deschise mai multe licee şi gimnazii unde copiii nobililor puteau să-şi realizeze studiile.

Analiza documentelor de arhivă ne permite să constatăm că o parte din copiii nobililor s-au încadrat activ la studii atât în instituţiile de învăţământ de pe teritoriul Basarabiei, cât şi din alte oraşe ale Imperiului Rus. Acest fapt poate fi confirmat prin multitudinea de programe şi propuneri de la diferite instituţii superioare din Odesa, Sankt Petersburg etc., care erau trimise la Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru a fi promovate în rândul nobilimii basarabene. La fel, acest fapt reiese din cererile depuse de nobili, prin care cer eliberarea certificatelor de confirmare a nobleţei, necesare la înmatriculare la studii[6], din certificatele care dovedesc că au absolvit cursurile la instituţii de învăţământ din Basarabia sau din Odesa, Kiev, Sankt Petersburg[7] etc., precum şi formularele de serviciu în care sunt indicate studiile deţinute de nobili[8].

---

4 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 352, f. 2.

5 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 352, f. 2 verso, 3.

6 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 513, d. 661 etc.

7 Astfel de cerficate eliberate, de exemplu, familiei Leonard a se vedea: ANRM, F. 88, inv. 2, d. 323, f. 105, 105 verso, 106, 106 verso.

8 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1907, f. 3-7, f. 17-24, f. 26-31, 32-33; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1910, f. 14-19, f. 21-29, f. 104-113; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1902, f. 46-54, f. 75-79, f. 148-149; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1978, f. 76; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1967, f. 98-100, f. 126-127, f. 148-151; ANRM, F. 88, inv. 2, d. 375, f. 2, 10 verso, 11; ANRM, inv. 2, d. 512, f. 103 verso-105.

Din cele relatate supra putem constată că, până la anexare, pe teritoriul viitoarei gubernii modelul educaţiei specific pentru boieri era învăţământul particular şi casnic, precum şi studiile peste hotarele ţării, în special în statele din Occident. Drept argument ne poate servi şi opinia viceguvernatorului Wighel, care în memoriile sale menţionează că aproape toţi boierii din Basarabia vorbeau franţuzeşte, iar unii nemţeşte, dar nimeni din ei nu ştiau şi nici nu doreau să înveţe ruseşte; în plus, n-au avut nicio dorinţă să vadă Petersburgul sau Moscova. Dânşii nu-şi ascundeau părerea că nordul Rusiei este o ţară sălbatică, de aceea mulţi din ei plecau la Viena (Boldur 1992, 452). Iar Nadejdin reproşează boierilor români din Basarabia slăbiciunea lor către educaţia vieneză şi nu către cea rusească (Boldur 1992, 452). Boierii moldoveni din Basarabia îşi trimiteau copiii la studii la Viena şi nu la Odesa, Moscova sau Petersburg. D.C. Moruzi susţine prin intermediul personajelor sale că nobilii din Basarabia refuzau să-şi dea copiii la studii în sistemul de învăţământ rusesc: „Nu va încredinţa educaţia singurului ei copil şcolilor ruseşti, atât de primitive, predând într-o limbă sălbatică şi inferioară cu mult limbii poloneze, care cel puţin are o literatură veche” (Moruzi 1912, 92). Ulterior, situaţia s-a schimbat, căci unul dintre mijloacele de rusificare utilizate în Basarabia de administraţia ţaristă a fost instruirea populaţiei în conformitate cu legislaţia educativă imperială, adică crearea unei noi concepţii despre cum trebuie să-şi realizeze studiile. În această politică un rol deosebit a fost acordat nobilimii, pentru că asta, în scopul de a-şi păstra privilegiile şi proprietăţile, accepta mai uşor politica ţaristă. În plus, după 1812 se observă şi tendinţa nobililor de a-şi încadra copiii la studii, concomitent cu tendinţa ţarismului de a educa astfel tinerii nobili basarabeni, încât acestia să devină funcţionari fideli şi promotori ai politicii imperiale. Ca urmare, ambele au dus la promovarea învăţământului superior în rândul acestora. Aceasta s-a manifestat atât prin deschiderea diferitor tipuri de şcoli în Basarabia, cât şi prin impunerea Adunării Deputaţilor Nobilimii de a acorda burse copiilor de nobili pentru a-şi face studiile în instituţiile superioare[9].

Astfel, studierea în instituţiile de învăţământ ţariste şi, respectiv, deţinerea funcţiilor în administraţia imperială au dus la schimbarea comportamentului, moravurilor, ideilor etc. ale nobilimii din Basarabia. Acest fapt a fost posibil pentru că atât în instituţiile de învăţământ din Basarabia, cât şi în cele imperiale în care îşi făceau studiile copiii nobililor se desfăşura un proces de rusificare. Administraţia ţaristă tindea să educe viitorii funcţionari civili şi militari credincioşi statutului rus. Tinerii nobili, studiind până la 5 ani în astfel de instituţii de învăţământ, se întorceau în Basarabia cu noi viziuni, idei şi percepţii faţă de evenimentele politice şi social-economice care se desfăşurau în ţară şi peste hotare. Totodată, aceştia veneau şi cu nou stil vestimentar, comportament, cu noi obiceiuri şi preferinţe.

Acelaşi proces de disciplinare s-a desfăşurat şi prin intermediul presei. La momentul anexării, boierii citeau gazete, franţuzeşti sau nemţeşti, aduse cu mare cheltuială de la Viena, prin mijlocirea Consulatului Austriei, care beneficia în acest scop

[9] Despre acordarea burselor din partea Adunării Deputaților Nobilimii pentru copiii de nobili (ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, 137; Gherasim 2015, 123-132).

de curieri speciali, plătiţi de cârmuirea din Moldova. Iar când Austria, în 1812, îl urmează pe Napoleon în campania din Rusia, boierii noştri nu vor avea gazete timp de câteva luni (Djuvara 1995, 120). Interesul pentru presă după anexare este confirmat de datele de arhivă. Practic, în fiecare an pe numele mareşalului regional al nobilimii veneau diferite avize despre ziare şi reviste din imperiu, la care putea să se aboneze nobilimea locală. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în rândurile nobilimii din Basarabia, au fost răspândite avize despre abonarea la ziarele Русский Инвалид/ Russkij Invalid, Военные Ведомости/Voennye Vedomosti[10], Художественная газета/Hudojestvennaja gazeta (1841)[11], Одесские Ведомости/Odesskie vedomosti, revista Маяк/Majak, Journal d'Odessa/Jurnal de Odesa, Записки Императорского общества сельскаго хозяйства южной России/Zapiski Imperatorscogo obşestva seliscogo hoziajstva iujnoi Rossij[12], Журнал Министерства Государственных имуществ/Jurnal Ministerstva Gosudarstvennyh Imuşestv etc.[13]. La fel, într-o adresare mareşalului regional al nobilimii din Basarabia, Guvernatorul General al Basarabiei anunţă că nobilimea din regiune se poate abona la ziarul Одесский Вестник/ Odesskij Vestnik, care se editează în limbile rusă şi franceză. Nobilii sunt înştiinţaţi că ziarul conţine diferite informaţii utile, recomandări de la comercianţi, industriaşi şi agricultori, precum şi toate ordinele emise de administraţia locală a Novorosiei, noutăţi din viaţa politică, anunţuri ale instituţiilor administraţiei ţariste şi ale persoanelor fizice etc.[14]. Dacă pentru aceste reviste nu avem date care să ne informeze cine se abonau la ele, atunci revistele publicate de administraţia imperială (de exemplu, Санктпетербургские Сенатские Ведомости/ Sanktpeterburgskie Senatskie Vedomosti) erau obligatorii pentru toate organele administraţiei şi pentru toţi funcţionarii, deoarece o mare parte din nobili deţineau funcţii în administraţie, respectiv erau abonaţi la aceste reviste[15].

Deşi exista o multitudine de reviste, sursele de cercetare, în majoritate, mărturisesc fără echivoc că atât funcţionarii imperiali (de origine velicorusă), cât şi cei localnici erau aproape indiferenţi faţă de tot ce se petrecea în viaţa social-culturală a Sankt Petersburgului, a Moscovei. Sintagma „niciun doritor nu s-a aflat" este frecvent fixată în documentele cercetate. Aceste mărturii exprimă întocmai acea stare de fapt a unei părţi a societăţii basarabene, invadată de funcţionari imperiali de tot soiul, care lâncezeau într-un mediu provincial de la frontieră fără a fi interesanţi de viaţa mondenă a centrului imperial. Există însă, cealaltă parte a societăţii, acea masă majoritară a românilor basarabeni, necunoscători ai limbii ruse, care refuzau categoric să se „lumineze" din lectura presei imperiale (Danilov 2012, 63).

---

10 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 255, f. 1, 3-3 verso.

11 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1046, f. 1, 1 verso.

12 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1046, f. 185 verso 186.

13 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1046, f. 189, 189 verso.

14 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 405, f. 1-3.

15 În Basarabia organele de administrare, precum și alți funcționari erau abonați la *Сенатские ведомости.* (F. 88, inv. 1, d. 1046, f. 3, 4, 6. etc.; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1997, f. 5).

Totodată, publicaţiile româneşti sunt prezente, cu toată cenzura existentă din partea administraţiei ţariste, la nobilimea basarabeană. Astfel, „Curierul românesc” al lui M. Eliade şi „Albina Românească” a lui Gh. Asachi erau răspândite în Basarabia, unde interesul pentru manifestaţiunile literare româneşti era destul de mare” (Nistor 1991, 259). Aceeaşi menţiune o întâlnim şi la călătorul străin I.G. Kohl, care a realizat în 1838 o cercetare a ţinuturilor Rusiei de Sud. Acesta susţine: „Boierii moldoveni sau „greco-franco-moldoveni”, după limbile în care vorbesc: un Balş, cel mai bogat proprietar basarabean, un Sturdza, o Cantică Ghica – primesc gazete din Iaşi, pe care le cetesc slobod, ca unele ce n-aveau nicio nuanţă de politică în ele şi despreţuiesc Chişinăul pentru Iaşul Strămoşilor şi pentru noua minune modernă a Odesei” (Iorga 1929, 177-178). Maria Danilov prezintă în detaliu problemele întâlnite la pătrunderea presei „străine”/ româneşti în Basarabia, care era interzisă în baza Statutului de cenzură. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, răspândirea în rândurile nobilimii basarabene a presei de peste Prut se accentuează sub influenţa unirii Ţării Româneşti şi a Moldovei şi a mişcării naţionale din întreg spaţiul românesc. Tot în această perioadă, guvernatorul civil Fanton de Verrayon a obţinut – prin decret imperial – „privilegiul” de a recepţiona publicaţiile româneşti la Chişinău, având ca argument că locuitorii din Basarabia sunt „ ...de aceeaşi limbă, obiceiuri şi moravuri cu cei din Principatele Dunărene” (Danilov 2012, 74).

Totodată, în Basarabia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu participarea nobilimii, sunt editate şi răspândite reviste şi ziare care erau specifice acestui teritoriu[16]. Nobilimea a susţinut editarea ziarelor de circulaţie zonală. De exemplu, în cazul editării ziarului Бессарабские Региональные/Губернские Ведомости, mareşalul regional al nobilimii Balş a prezentat administraţiei ţariste următoarele argumente: în toate guberniile se editează un asemenea ziar; prin ziar locuitorilor li s-ar transmite informaţiile oficiale ale administraţiei imperiale, mai ales că Basarabia se află la intersecţia căilor comerciale; lipsa acestuia creează incomodităţi, iar în cazul în care urmează să aibă loc licitaţii – chiar şi pierderi materiale[17]. În aceste ziare atât nobilimea îşi demonstra supuşenia faţă de administraţia ţaristă, de exemplu, odată cu promulgarea Manifestului din 18 februarie 1855 (care se referă la decesul lui Nicolae I şi venirea la domnie a lui Alexandru al II-lea), nobilimea basarabeană îşi demonstrează credinţa. Balş, mareşalul regional al nobilimii menţiona că nobilimea din Basarabia, care a trecut în supunerea lui Alexandru I, este formată acum practic din acele neamuri care pe timpul lui Petru I, la venirea armatelor ruse în Moldova, primele au trecut sub stindardul/drapelul Rusiei; aceştia sunt Ciolacu, Andrieş, Dicescu, Leonard şi alţii. Mareşalul nobilimii basarabene este acum urmaşul unui neam vestit moldovenesc Balş, care permanent stătea în fruntea poporului, când acesta jura credinţă lui Petru, Anei şi Ecaterinei (БОВ 1855, № 16, 40-41). La fel şi administraţia ţarista publica diverse ordine, manifeste prin care mulţumea nobilii basarabeni pentru acţiunile întreprinse de aceştia întru susţinerea Ţarului şi a poporului rus.

---

[16] Despre istoria apariţiei, editarea şi răspândirea ziarelor şi revistelor în Basarabia, atât în limba română, cât şi în limba rusă, *a se vedea detaliat*: (Danilov 2012, 74).

[17] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1142, f. 153.

Astfel, prin intermediul presei administrația țaristă a tins să promoveze și să impună anumite modele prin care să „disciplineze" societatea nobiliară din Basarabia.

Acțiunile de binefacere susținute de administrația țaristă întru binele poporului și Imperiului rus reprezintă o metodă prin care nobilimea basarabeană își manifesta credința și supușenia față de Țar. În anii 1853–1856, în timpul Războiului Crimeii, nobilimea din Basarabia a făcut numeroase donaţii. Declarându-şi dorinţă de a pune la dispoziţia împăratului „nu doar propria viaţa, dar şi a fiilor lor şi toată proprietatea de care dispun" (Krupenschi 1912, 7), s-a implicat în diverse acţiuni de binefacere. În anul 1855, nobilii din Basarabia au donat 1800 de ruble pentru ajutorarea răniţilor din Războiul Crimeii (nobilul Balş a donat 50 ruble, Ştefan Russo – 100 ruble, Manuc Bei – 50 de ruble, Crupenschi – 25 de ruble, I. Botezatul – 20 de ruble, Egor Leonard – 10 ruble, E. Catargi – 10 ruble, I. Ralli – 15 ruble etc.) (БОВ 1855, № 5, 1-2). În acelaşi scop, elevele de la Pensionul privat pentru fete al domnişoarei Rizo au organizat un concert de binefacere. Biletele, care au costat până la 50 de ruble şi mai mult, s-au vândut foarte repede (БОВ 1855, № 19, 25-26). O altă modalitate de caritate a fost renunţarea nobililor la vizitele şi banchetele organizate cu ocazia sărbătorilor de iarnă (Naşterea Domnului şi Anul Nou), banii fiind donaţi în folosul sălaşului. Printre aceşti nobili îi putem numi pe Egor Balş, Andrei Donici, Ilie Ziloti, Ion Cristi, Carl Cotruţă, Mihail Ralli, Egor Râşcan, Dimitrie Russo, I. Sârbu, C. Stamati, N. Ciorescu etc., în total fiind adunate 188 de ruble 15 kop. (БОВ 1855, № 52, 230-231).

Aceeaşi situaţie o identificăm şi în cazul războiului ruso-româno-turc din 1877–1878. În anul 1877, nobilii din Basarabia, la cererea Societăţii de îngrijire a răniţilor şi bolnavilor, au trebuit să asigure, sub formă de donaţie, transportarea răniţilor în război prin regiune[18]. La 17 octombrie acelaşi an, reprezentanţii Societăţii intervin din nou cu rugămintea către nobilimea basarabeană şi Zemstvă să asigure cu haine groase, încălţăminte, plăpumi etc. bolnavii şi răniţii în procesul de transportare de la gara feroviară la spital[19]. Conform datelor de arhivă, nobilimea şi instituţia zemstvelor din Basarabia au donat pentru achiziţionarea celor necesare la transportarea răniţilor şi bolnavilor de la gara feroviară la spital 1000 de ruble[20]. Iar în anul 1878, pentru îndeplinirea circularei administraţiei ţariste, urmau să fie donaţi bani pentru procurarea corăbiilor în scopul completării flotei ruse. Printre nobilii care au donat bani pentru construcţia flotei ruse, conform datelor de arhivă, îi putem numi pe: Lev Iacovschi, care a donat 25 de ruble[21], Nicolae Buznea – 51 de ruble[22], Ion Bogdan – 34 de ruble 50 kop.[23], Petru Brăescu – 43 de ruble 25 kop., Vasile Iamandi – 10 ruble[24], Constantin

---

18 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1978, f. 1, 1 verso.

19 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1978, f. 12, 12 verso, 13.

20 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1978, f. 19, 19 verso.

21 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 15.

22 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 37.

23 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 39.

24 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 44.

Ruso – 11 ruble[25], iar mareşalul judeţean al nobilimii din Soroca-Iaşi a reuşit să colecteze din donaţii suma de 108 ruble[26] etc. La sfârşitul războiului, nobilii basarabeni, printr-o scrisoare oficială adresată Împăratului, aduc sincere felicitări Maiestăţii Sale pentru eliberarea popoarelor creştine din Balcani de jugul turcesc, prin aceasta confirmându-şi încă o dată credinţa şi supunerea faţă de administraţia rusă[27].

Situaţie caracteristică şi pe timpul Primului Război Mondial, pentru că concomitent cu ordinele emise de administraţia ţaristă pentru mobilizarea parţială şi totală, înregistrăm multiple circulare şi anunţuri pentru poporul rus din partea administraţiei ţariste şi a reprezentanţilor familiei Romanov, prin care acesta este rugat să se implice activ în acţiunile de binefacere. Analiza acestor „adresări către popor", prezente în fiecare ziar şi revistă din epocă, ne permite să constatăm existenţa elementelor comune. În primul rând, Maiestatea Sa cerea acumularea banilor pentru asigurarea soldaţilor, răniţilor şi bolnavilor cu hrană, vestimentaţie, medicamente, precum şi sprijinirea, ajutorarea familiilor militarilor, pentru a exclude grija acestora pentru cei aflaţi acasă. Iar al doilea element comun prezent în orice anunţ, un fel de laitmotiv, este accentuarea ideilor patriotice şi afective. Spre exemplu, Comitetul aflat sub egida reprezentantei familiei imperiale Tatiana Nicolaeva intervine cu rugămintea de a fi efectuate activităţi de binefacere pentru cei care au suferit în urma războiului, cu un îndemn destul de patetic: „Răspunde, milostivă Rusie, gemetelor fiilor tăi, şterge lacrimile lor" (БОВ 1915, № 57, 4).

Deja la 25 iulie 1914 nobilimea din Basarabia a răspuns „îndemnurilor" şi a trimis la Petersburg o telegramă pentru Maiestatea Sa, semnată în numele tuturor de către mareşalul regional al nobilimii Roman Dolivo-Dobrovolschi. În această telegramă, nobilimea basarabeană apreciază acţiunile Ţarului îndreptate spre menţinerea păcii între popoare şi întărirea scumpei lor Rusii. Însă mobilizarea începută este obligatorie, pentru că duşmanul crud şi iubitor de sânge, uitând lecţiile istoriei, a declarat război Rusiei... De această luptă depinde Demnitatea, Onoarea şi Măreţia Rusiei. Prin respectiva telegramă nobilimea basarabeană îşi exprima credinţa faţă de statul rus, menţionând că „nu există jertfă şi efort, pe care ei nu îl vor face pentru Ţar şi Imperiu" (БОВ 1914, № 83, 1). Peste două zile, la 27 iulie, nobilimea din Basarabia a avut onoarea să primească telegrama de la Maiestatea Sa Împăratul, în care acesta le mulţumeşte pentru rugăciunile lor, credinţă şi disponibilitatea de a se aduce jertfă întru binele Patriei.

În scopul motivării nobililor şi nu doar, în ziarele regionale se publica lunar lista celor care au realizat donaţii pentru necesităţile războiului, fiind un exemplu pentru alţii. În acest sens, mareşalul regional al nobilimii Roman Dolivo-Dobrovolschi a solicitat ziarelor „Viaţa Basarabiei" şi „Glasul Bucovinei" publicarea raportului despre donaţiile pentru nevoile răniţilor în război[28].

---

25 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 47.

26 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 41.

27 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1981, f. 2, 2 verso.

28 ANRM, F. 88, inv. 2, d. 276, f. 31.

Având acelaşi scop, la doar jumătate de an de activitate, Comisia Generală a Nobilimii pentru acordarea ajutorului bolnavilor şi răniţilor în război a publicat o broşură în care erau prezentate informaţii despre suma donată de nobilimea din fiecare gubernie în scopul acordării ajutorului militarilor participanţi la război, precum şi bolnavilor şi răniţilor pentru perioada 15 octombrie 1914 – 1 martie 1915. Conform informaţiei prezentate, de la Adunarea Nobilimii din Basarabia au fost primite 40 000 de ruble. Trebuie să constatăm că, în comparaţie cu alte gubernii ale Imperiului Rus, care aveau o suprafaţă mult mai mare şi erau populate de reprezentanţi ai slavilor, suma donată de nobilimea basarabeană este destul de impunătoare. Spre exemplu, gubernia Astrahan a donat 4872 de ruble 87 kop., gubernia Vladimir – 20 000, gubernia Kazan – 30 000, gubernia Kiev – 10 000, gubernia Moghiliov – 15 000, gubernia Novgorod – 23 274 de ruble 64 kop. Desigur, vom identifica aici şi guberniile care au donat mai mult, cum ar fi: Moscova – 229 000 de ruble, Tambov – 100 000, Voronej – 55 000, Petrograd – 59 508 ruble[29].

Analiza celor menționate ne permite să constatăm că prin aceste acțiuni de binefacere, administrația țaristă obținea, din partea nobilimii, atât susținere financiară, cât și demonstrarea devotamentului față de Țar și Statul Rus.

În aceeași ordine de idei, modelele cotidiene promovate în rândul nobilimii basarabene reprezintă căi de disciplinizare şi uniformizare a acesteia. De fapt, organizarea balurilor era susţinută şi de administraţia ţaristă, mai ales că acestea erau văzute ca acţiune de caritate sau ca activităţi unde nobilii puteau să-şi dovedească credinţa şi devotamentul faţă de Împărat. Conform circularelor emise de ministrul afacerilor interne din 17 şi 27 decembrie 1814, în toate regiunile/guberniile din Imperiul Rus urmează să se organizeze concerte şi baluri mascate la care să se adune bani pentru donaţii/ajutorul invalizilor; la acestea sunt invitaţi de a participa nobilii şi reprezentanţii negustorilor bogaţi[30]. Informaţiile respective au fost aduse la cunoştinţă mareşalului regional al nobilimii din Basarabia, Dimitriu, în 1837. Acesta, la rândul său, informează toţi mareşalii judeţeni ai nobilimii (din Hotin, Iaşi, Bender, Akkerman, Leova[31]). Ca rezultat mareşalul judeţean al Hotinului informează la 27 februarie 1837 mareşalul regional al nobilimii Dimitriu că la Hotin spectacole, baluri mascate şi alte distracţii practic n-au fost organizate, cu excepţia a 2-3 întâlniri de importanţă minoră în clubul din Hotin şi a unui concert mic cu participarea muzicanţilor din Elveţia[32]. În baza acestor informaţii putem constata că centrul distracţiilor era totuşi capitala regiunii.

De menţionat că în procesul analizei modelelor cotidiene şi mondene ale nobilimii din Basarabia o importanţa deosebită a avut-o administraţia ţaristă, mai corect – rigorile impuse şi controlul strict din partea acesteia. Astfel, încă pe timpul ţarului Petru I au fost stabilite restricţii şi impozite pentru purtarea bărbii, portul în locuri publice fiind prescris conform modelelor ungare, saxone sau franceze (Bîrlădeanu 2014, 57).

---

29 ANRM, F. 88, inv. 2, d. 276, f. 67 verso – 68 verso.

30 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 915, f. 1-2 verso.

31 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 915, f. 5-5 verso.

32 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 915, f. 6.

Ulterior se revine la problema privind purtarea bărbilor de către reprezentaţii nobilimii din Imperiul Rus, acestea au fost interzise prin legea din 15 aprilie 1849. Din conţinutul acestei legi constatăm că, în ultimul timp, foarte mulţi nobili, în special cei tineri, şi-au lăsat barbă. La început Împăratul nu atrăgea atenţie la acest fapt, dar acest nou obicei s-a răspândit foarte repede; în plus, Maiestatea Sa a aflat că acest obicei are la bază tendinţa de a imita Occidentul. Atunci Împăratul a dat ordin să fie anunţaţi toţi mareşalii nobilimii, că nu este demn/vrednic pentru un nobil rus să se fascineze de „aşa-numita modă din Occident" şi că purtarea bărbii este necuviincioasă, de aceea toţi nobilii care au dreptul de a purta uniformă/mundir, nu mai au acum dreptul să poarte barbă[33]. Totodată, administraţia ţaristă a adoptat pe parcursul secolelor XVIII–XIX mai multe legi care reglementează felul de îmbrăcăminte atât pentru funcţionari militari, cât şi pentru cei civili (ПСЗРИ 1836a, 168-181). Excepţie nu se făcea nici pentru portul femeilor de provenienţă nobilă, căci legislaţia ţaristă prevedea cum trebuiau acestea să se îmbrace, în funcţie de rangul nobiliar pe care-l deţineau la festivităţile organizate de Curtea Imperială (ПСЗРИ 1836a, 181-182).

Astfel, pentru nobilimea din Basarabia „sub ruşi" este caracteristic „un anumit nivel de comunicare, în sensul de prietenii intelectuale, de întruniri de suflet la conacele boiereşti de altădată" (Danilov 2013, 101), sau de avântare în baluri şi distracţii, care sunt la fel nişte modele ale cotidianului, specifice pentru această categorie socială conform regulilor şi normelor nescrise. Vizitele, balurile, distracţiile rămân a fi în continuare un fel de a petrece timpul specific pentru nobilimea basarabeană.

Primul bal care-l întâlnim în surse este cel organizat în cinstea vizitei împăratului Alexandru I, în 1818, la Chişinău. Forfotă mare s-a pornit în Chişinău, iar responsabilitatea organizării acestei întâlniri şi-a asumat-o rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei general-locotenentul Alexandru Nicolai Bahmetev şi soţia acestuia Victoria Stanislav, precum şi o parte a nobilimii din Basarabia. Pentru întâlnirea cu Alexandru I, Victoria Bahmetev a pregătit boierii[34] din Chişinău: a familiarizat femeile nobile cu moda occidentală a ceremoniilor (acestea au fost informate despre faptul ce reprezintă un bal la care participă Înaltul Monarh, ce prezintă moda franceză, cum se dansează mazurka şi cadrilul) (Крупенский 1912, 24). Conform informaţiei oferite de A. Mihailovski-Danilevski, soţii Bahmetev au invitat din Viena un profesor de dans, care timp de două luni a învăţat nobilimea din Basarabia să danseze dansurile specifice acestei categorii sociale, pregătind-o pentru balul care avea să se dea în cinstea împăratului Alexandru I (Михайловски-Данилевский 1892, 362). Tot soţii Bahmetev, ca buni gospodari, au fost cei care au avut grijă de angajarea bucătarului şi întocmirea meniului pentru sărbătoarea organizată în cinstea lui Alexandru I. Conform recipisei depistate în dosarul de arhivă, responsabil de pregătirea cinei în seara balului a fost numit bucătarul-şef al familiei Bahmetev francezul Antoine Tardif[35]. Meniul pentru

---

33 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1285, f. 2.

34 Numărul boierilor care locuia la acel moment, în Chişinău, era foarte mic, deoarece majoritatea se aflau pe moşiile lor din diferite ţinuturi ale Basarabiei.

35 ANRM, F. 88, inv.1, d. 39, f. 26, 28 verso.

bal a fost întocmit conform cerinţelor timpului şi importanţei festivităţii. Deoarece la bal urmă să participe însuşi împăratul Imperiului Rus, bucatele erau alese din cele mai delicioase[36]. Deşi, după cum am menţionat, Victoria Stanislav Bahmetev a pregătit societatea din Chişinău pentru întâlnirea cu împăratul, aceasta nu a avut rezultatul scontat, deoarece la bal au sosit boieri din toată Basarabia, care nu erau cunoscuţi cu noua „modă" promovată de soţia guvernatorului Bahmetev şi nu au frecventat lecţiile profesorului de dans din Viena. Astfel, A.Veltman relatează că „cucoanele sosite s-au îmbrăcat în tot luxul Orientului şi al Europei, şi dacă soţia viceregelui, ca o bună gospodină, n-ar fi observat la timp îmbrăcămintea oaspeţilor, Împăratul ar fi găsit toate cucoanele învelite în şaluri turceşti scumpe, iar boierii în căciuli şi papuci pe deasupra meşilor galbeni şi roşii" (Ciobanu 1996, 24-25). În ultima clipă toate aceste veşminte orientale au fost aruncate după colonadă, şi o linişte totală s-a lăsat în momentul când în sală şi-a făcut apariţia Alexandru I, care rapid a fost înconjurat de oaspeţii prezenţi la bal, în primul rând fiind femeile, al doilea rând formându-l boierii de rang înalt, după care urmau boierii din categoriile a doua şi a treia (Крупенский 1912, 24).

De fapt, analizând modelele cotidiene existente în mediul boierimii din Basarabia la 1818 prin prisma relatărilor funcţionarilor ruşi, constatăm că aceştia erau reprezentaţi ca o categorie de oameni înapoiaţi, „poznaţi", care nu prea avea idee de „bal", „mazurka" şi „modă europeană". În viziunea noastră, în situaţia dată se manifestă vădit coraportul Centru – periferie, altfel spus Noi faţă de Ceilalţi, funcţionarii ruşi considerându-se cu mult mai superiori faţă de cei din regiunea nou-anexată la Imperiul Rus. Afirmaţiile acestora devin discutabile în urma analizei mărturiilor altor călători străini care au vizitat Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Şi aceştia sunt încărcaţi de o anumită mentalitate şi tind s-o găsească în anumite lucruri, acţiuni, în spaţiile pe care le vizitează; totuşi, ei prezintă o altă imagine a *loisir*-ului boierimii moldoveneşti. De exemplu, Friedrich Schmidt, în 1804, descriind distracţiile specifice boierimii, susţine că acestea constau: „... în cea mai mare parte, în călărie; în *jeu de javelor*, urmărindu-se, în cel mai rapid galop, să se dea o lovitură; şi în vânătoare de urşi. Din când în când se dau baluri... în afară de aceasta, se ţine mult la mâncare şi băutură. O masă cu 40 până la 60 de feluri de mâncare şi 20 feluri de desert (astfel se mănâncă de obicei la curte)... (Călători străini 2004, 171). Iar medicul sas din Sibiu, WoAndreas Wolf, descriind boierimea din Moldova la 1805, susţine că: „ ...sunt într-adevăr oameni bogaţi..., îşi pierd vremea primind în „casă musafiri", în salon, jucând, pe lângă vechile jocuri: *mariage, panţarola*, cu „cărţi nemţeşti", cele noi, cu „cărţi franţuzeşti": *ombre, quadrille, pichet, pharo*, cum şi turcescul *ghiordum*; pierd şi până la 4000 de galbeni pe seară" (Iorga 1929, 115-116). „Marele salt" se face, în ambele Principate, în timpul ocupaţiei ruseşti din 1806–1812. Generalul Langeron susţine în jurnalul său că „…după un an (1806–1807), toate femeile din Moldova şi din Ţara Românească au luat portul european. De pretutindeni au sosit, în cele două capitale, negustori de mode, croitorese, croitori, iar prăvăliile de la Viena şi de la Paris au scăpat de toate vechiturile care, la Iaşi, au părut nou-nouţe şi au fost

[36] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 39, f. 28-28 verso.

plătite foarte scump… Nici Petru I n-a schimbat înfăţişarea imperiului său mai iute decât a schimbat-o pe cea a Moldovei sosirea noastră acolo (referindu-se la armatele ruse). Dansul a trecut şi el printr-o revoluţie (Djuvara 1995, 102). Un alt exemplu este prezentat, la 1820, de englezul Rober Kor Porter, care scrie despre boierimea de la Iaşi: „Boierimea e elegantă şi ei trăiesc într-un lux şi cu o splendoare care abia pot fi întrecute în vreo capitală din Europa". Pentru a-şi argumenta afirmaţia, englezul prezintă petrecerea dată de logofătul Constatin Balş „...unul dintre cei mai în vază boieri ai ţării" (reprezentanţi ai familiei Balş sunt cei mai bogaţi şi în Basarabia după anexare). Rober Kor Porter menţionează că „femeile-l încântă, ... îmbrăcămintea lor e tot după moda pariziană" (Iorga 1929, 93).

Astfel, constatăm că, până la 1812, şi pentru spaţiul românesc sunt specifice balurile şi moda europeană, iar după anexare boierii care au rămas în teritoriul dintre Prut şi Nistru nu aveau decât să continue distracţiile lor, respectând noile reguli specifice pentru societatea rusă (Bîrlădeanu 2014, 53-69). Cum ar fi, obligatoriu la întâlnirile între nobili, la care participau şi funcţionari ruşi, se interpreta cântecul „Боже, Царя храни", iar din toastele ridicate primul era pentru Împărat, al doilea pentru familia împărătească şi al treia pentru Imperiu.

După 1818 nobilii au continuat să organizeze baluri, sărbători şi plimbări. Tânărul F.N. Lughinin, care în iunie 1822 vine la Chişinău, menţionează că îl întâlneşte pe A.S. Puşkin la seratele dansate la Ralli, la poetul Stamati şi pe terenul de scrimă. Seara, îl găsea pe Puşkin şi pe Catargi în grădină... În preajma sosirii refugiaţilor eterişti, balurile lui Varfolomeu şi farmecul fiicei sale, Pulcheriţa, se aflau în centrul preocupării poetului. Alte fiice ale nobililor, care atrăgeau atenţia la baluri, erau fiica lui Ralli, Marghioliţa, căsătorită nefericit cu Metlercampf, Sofica Sandulache (Feodosiev), Victoria Vacar (născută Keşco), Ecaterina Stamo (născută Ralli) (Moruzi 1912, 39). Despre aceasta menţionează şi D.C. Moruzi: „aceleaşi cuconiţe moldovence gătite ca de la Paris şi vorbind limba ţiganilor de pe malurile Senei" (Moruzi 1912, 39). Şi Olga Nakko, făcând referinţă la primele decenii ale secolului al XIX-lea, relatează că „câteodată lui Tardeli îi venea să se veselească, mai ales după o afacere bună sau după întoarcerea din Viena; atunci îşi chema vecinii şi organiza o sărbătoare/bal, care dura o săptămână întreagă şi mai mult. Familia, desigur, nu participa la aceste sărbători; ea trebuia să aibă grijă de gospodărie, să adoarmă sub muzica care se auzea şi râsul oaspeţilor, care foarte des începeau a dansa de se zguduia întreaga casă (Накко 2012, 38). Faptul că sărbătorile date de nobili erau la ordinea de zi îl susţine şi Pavel Kruşevan, care relatează despre bucătarul excepţional, din ţiganii şerbi, care-l avea bunelul său. Acesta menţionează că fără moşu Niţu „niciun bal, nicio nuntă cât de cât importantă nu se desfăşura" (Крушеван 2012, 118). Moşu Niţu era renumit prin clătitele sale, deosebitele clătite ruseşti, care atunci ieşeau în modă în Basarabia, pe care bucătarul nu doar că foarte repede s-a învăţat să le pregătească, dar a inventat un oarecare secret, datorită căruia clătitele lui le întreceau cu mult pe ale celor mai buni bucătari ruşi din acea epocă. Pavel Kruşevan relatează şi despre vizita buneilor săi la Chişinău şi succesul lui moş Niţu, care cu această ocazie „ ...a pregătit renumitele sale clătite, că chiar Puşkin le-a dedicat cu această ocazie poezie, după care a fost invitat

la însuşi Inzov (I.N. Inzov a deţinut funcţia de rezident plenipotenţiar al Basarabiei în perioada 1820–1823 – n.n.), şi acela pentru aceste clătite a dorit să-l numească căpitan de ţinut, dar moş Niţu a refuzat. Şi cum n-ar fi fost, dar la masleniţa, datorită renumitelor clătite ale lui moşu Niţu, la noi se adunau oaspeţi din tot judeţul" (Крушеван 2012, 118). Amintirile lui Pavel Kruşevan prezintă un argument că deja în anii '20 ai secolului al XIX-lea la nobilimea basarabeană „îşi fac loc" mâncărurile specifice ruşilor – „clătitele" şi sărbătorile ruseşti – Masleniţa.

Astfel, balurile, seratele au devenit pe parcursul secolului al XIX-lea un model cotidian obligatoriu pentru nobilimea basarabeană, care deşi erau specifice şi până la anexare, includ caracteristici ale societăţii de curte ţariste. Mai ales că nobilimea invita oaspeţi atât pentru a afla ştirile de ultima oră, a se dezvolta intelectual, dar mai mult pentru distracţii şi dorinţa de a se impune în societate, în mediul funcţionarilor ruşi. De fapt, petrecerea timpului fără rost este un element specific pentru mentalitatea nobililor, lor fiindu-le mai aproape problemele societăţii engleze şi franceze, vechi de 40 de ani, decât problemele actuale ale satelor lor, ale societăţii în care trăiesc (Чахор 2013, 170). Totodată, pentru mulţi nobili „salonul" era o posibilitate de a se prezenta pe sine, de a-şi exprima părerea şi a atrage asupra lor atenţia, de a se mândri că cunosc numele unor filosofi sau scriitori străini sau că ai citit un articol în vreo gazetă franceză (Чахор 2013, 169). Prezenţa modei pariziene la Chişinău este confirmată de prezenţa unor doamne din Paris care se ocupă cu promovarea modei. Astfel, Hector de Bearn, militar şi diplomat francez, însoţindu-l pe unchiul său, ducele Cazimir de Mortemart, în misiunea pe lângă persoana Ţarului, în timpul războiului ruso-turc din 1828–1829, vizitând Chişinăul, se minunează de firma unei modiste franceze, venită în 1814 după un ofiţer rus, care făcuse campania în Franţa pentru a-l goni pe Napoleon I (Oprescu 1926, 19).

Aceste modalităţi de a petrece timpul liber sunt specifice şi societăţii nobiliare din Chişinău de după 1860. Boierii, venind de la moşie, se opreau în casele verilor şi cumetrilor şi în aceeaşi zi începeau vizitele. Li se ofereau „dulceţi cu apă", iar pentru a doua zi erau invitaţi „la plăcintă" sau uneori „la colţunaşi", adică la un ospăţ „modest", la care participau uneori chiar 20-30 de persoane. Vara a apărut un nou obicei: între orele 17.00 şi 19.00 toţi veneau cu trăsura la „Bulevardul Soborului" şi se plimbau pe aleea alăturată de strada principală – în faţa Mitropoliei (Moruzi 1912, 44). În acelaşi timp, ofiţerii călăreau în mijlocul străzii, ca şi tineretul nobilimii. Astfel ziua ajungea spre sfârşit şi fiecare se grăbea într-un salon, unde, în dansuri şi la masa de cărţi, petrecea noaptea (Bezviconi 1996, 63). Plimbările erau caracteristice şi boierilor din Iaşi. Englezul Wilkinson menţionează că distracţia principală erau „... primblarea în caleştile fabricate în ţară, ca şi în cele aduse din Viena, aurite, dar rău întreţinute cu cai proşti şi vizitii ţigani" (Iorga 1929, 105).

Despre petrecerea timpului liber după anii '50–'70 ai secolului al XIX-lea relatează D.C. Moruzi, care susţine că „familii băştinaşe de boieri se adunau serile să facă scamă şi bandaje pentru răniţi". Deoarece Imperiul Rus era implicat în războaiele ruso-turce (1853–1856, 1877–1878), această schimbare în modul de a petrece timpul liber, în viziunea noastră, este doar în aparenţă, iaraşi pentru a-şi demonstra credinţa

faţă de administraţia imperială. Încât, susţine D.C. Moruzi: „Domniţa Ruxandra se ducea mai mult la Catargiu, la mătuşă-sa bătrână Krupenski, ori la Dumitrache Rusu. Mai primea şi acasă, unde se făcea ceva muzică. Iorgu Balş îi poftea uneori la masă în frumosul său palat, prefăcut astăzi într-o instituţie de binefacere pentru fete sărace" (Moruzi 1912, 42).

Timpul liber petrecut în societate, în grupul de prieteni, este fructificat la maximum, modalităţile de relaxare fiind foarte variate. Un exemplu în acest sens sunt cluburile publice, fiind organizate după modelul celor vieneze (Horn 2007, 135).

Astfel de cluburi treptat îşi fac apariţia şi pe teritoriul dintre Prut şi Nistru. În anii '30–'50 ai secolului al XIX-lea în Basarabia au fost deschise mai multe cluburi de seară orăşeneşti, în care se întruneau pentru distracţii moşierii din Basarabia. La Chişinău primele cluburi au fost deschise în 1835, după care a urmat deschiderea acestora şi în alte oraşe, la început în Hotin – în 1843, iar mai târziu şi în Sculeni – în 1846. Clubul din Sculeni întrunea o adunare destul de numeroasă, la care veneau nu doar moşierii locali, dar şi oaspeţi din statul vecin Moldova (Tomuleț 2014, 65-66). Din 1838, la Chişinău a început să existe un „club englezesc". Conform Statutului de funcţionare, acest club a fost creat cu scopul de a servi drept locaţie unde să ai posibilitatea de a petrece plăcut timpul, de a discuta, a citi ziare sau a juca (Частина 2015, 94). Apartenenţa la club era selectivă. Membrii lui erau mari demnitari, nobili cu reputaţie şi în niciun caz nu erau admise persoanele cu reputaţie îndoielnică. Ca să fii înscris în acest club, trebuia să prezinţi o recomandare a unui membru deja cunoscut societăţii respective. Decizia finală de a fi acceptat sau respins un nou membru era luată de întreaga comunitate prin vot ; trebuiau să fie acumulate 2/3 din voturi (Частина 2015, 95). Pentru a-şi asigura lectura, administraţia clubului se abona la diverse reviste şi ziare din Rusia şi străinătate. În cazul în care cineva propunea un nou titlu de ziar sau revistă, acesta trebuia să prezinte o cerere semnată de 20 de membri şi atunci administraţia clubului era obligată să accepte această revistă sau ziar. Dar niciun membru nu avea dreptul să ia acasă vreo revistă sau ziar până nu treceau două săptămâni din ziua în care a fost primit respectivul număr (Частина 2015, 96). În club exista biliard, bani pentru a cărui întreţinere se luau de la partidele jucate. Unui membru i se permitea să joace numai trei partide, iar lista doritorilor se întocmea din timp. Erau strict interzise jocurile de noroc (în bani), în cărţi, însă erau permise cele fără patimă, precum în dame, şah, loto şi altele. La club se organizau baluri mascate şi dansuri (Частина 2015, 96). În club se permitea să fumezi luleaua, să bei ceai, cafea, ciocolată, grog (băutură preparată din rom, coniac sau rachiu amestecat cu apă fierbinte îndulcită şi cu lămâie), în căni şi cu porţia, limonadă, îngheţată, lichior, diferite tipuri de vin la pahar şi în sticle (Частина 2015, 94). În 1870 printre membrii clubului englezesc îi putem identifica pe: prinţul Mihail Cantacuzino – mareşalul nobilimi, şi Nicolae Krupenski – fostul mareşal al nobilimii, care erau membri oficiali; urmaţi de directorii Pavel Leonard şi Teodor Krupenski. Cadrul se completează cu boierii onorabili: Aristide Sinescu, Ioan Ziloti, Gavriil Katakazi, N.A. Donici, C.P. Gulac-Artâmovski, A.M. Ralli, Scarlat şi Alexandru Cotruţă, verii Leonard, I.G. Teodosiu, Pavel Dicescu, A.D. Inglezi, I.A. Ohanov, apoi Mihail Hasnaş, I.I. Botezatu, cinci

reprezentanţi ai familiei Donici, fraţii Cristi, C.P. şi P.C. Kazimir, fraţii Pisarjevski, Russo, Semigradov, Ralli, Suruceanu, Şt. Glavce, N.N. Gafencu, dintre funcţionarii şi militarii înrudiţi cu Basarabia – A. Arşenevski, A.N. Egunov, M.C. Zozulin, R. Kohmanski, apoi Râşcanu-Derojinski, A.C. Katakazi. D.T. Krupenski, prinţul Alexe Serg. Kudaşev, V. Lascari, C.D. Leondari, A.C. Razu, Vl. Faesy, I.P. Sinadino, M. Stamo, G. Tomuleţ, I.I. Tanski şi alţii. Faptul că membrii acestui club englezesc erau aproape în exclusivitate vechi boieri care îşi aveau originea în Moldova şi urmaşii acestora demonstrează că respectiva categorie din interiorul nobilimii a căutat să se conserveze, ţinând la distanţă pe reprezentaţii altor medii, care apăruseră şi se înmulţiseră în mare măsură pe parcursul administraţiei ruseşti (Văcăraş 2000, 5).

Despre faptul că astfel de cluburi ale nobilimii existau şi în alte oraşe ale Basarabiei aflăm din relatările unui călător anonim. Astfel, autorul susţine că la 1865 locuitorii Hotinului, copiind modelele din oraşele mari ale Imperiului Rus, au creat un club în care numărul femeilor a crescut de la patru la douăzeci... (Румуния 1868, 13).

Toate activităţile în clubul englezesc erau însoţite de muzică şi dans. Desigur, muzica şi dansul vor servi drept unul dintre elementele de bază care ne va permite să constatăm evoluţia mentalităţii nobilimii basarabene. Acestea erau cântece şi dansuri care erau aproape de sufletul nobilului. Erau acele piese care trebuiau ascultate, cântate, pentru că aşa cereau rigorile statutului de nobil, cerinţele impuse, direct sau indirect, de administraţia imperială, care pas să fi fost o lege nescrisă, „o cutumă", reclamată de „moda timpului". Trecerea de la dansurile specifice spaţiului românesc la cele occidentale se începuse odată cu intrarea ruşilor în Ţările Române, în timpul războiului din 1769–1774. Aceştia au adus modele şi obiceiuri noi, iar horele şi brâurile uriaşe, conduse de câte un vornic sau postelnic, în care boierii şi jupânesele se prindeau în dans afară, în ograda curţii domneşti, se făcea mai mult spre a mulţumi curiozitatea ofiţerilor ruşi, care, la rândul lor, învăţau pe români poloneze, cadriluri şi alte dansuri europene (Xenopol s.a, 159). Fapt confirmat de generalul Langeron în jurnalul său din 1806: „Dansurile naţionale au fost interzise. Lumea a învăţat dansurile poloneze, englezeşti, valsurile, dansurile franţuzeşti…" (Djuvara 1995, 102).

Alături de dans era muzica, pentru că standardele culturale ale aristocraţiei cereau şi formarea unei culturi muzicale. O parte din această cultură (de exemplu, abilităţile de a cânta în cor sau la un instrument) era dobândită de tinerii aristocraţi de obicei în instituţiile de învăţământ sau în mod particular. Pe lângă muzica produsă de aristocraţi, la curţile acestora existau întotdeauna orchestre, trâmbiţaşi, lăutari, harpişti, care să asigure fondul muzical la mese, cu ocazia vizitelor şi la serile dansate (Horn 2007, 48).

La balul organizat în cinstea lui Alexandru I, conform devizului de cheltuieli prezentat de nobilime, au fost aduşi aproximativ 20 de muzicanţi din oraşul Tulcin (Ucraina)[37]. Pe lângă aceştia, suveranul a mai ascultat pe vestiţii lăutari moldoveni, Barbu Lăutaru şi Năstase din Botoşani, aduşi, de dincolo de Prut, de postelnicul Mavrocordat şi de boierii Plaghino şi Pantazoglu, veniţi să-l salute pe monarh din partea

[37] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 39, f. 10-10 verso.

domnului Moldovei (Bezviconi 1947 b, 69-70). Dansul l-a deschis într-un mod strălucit generalul Miloradovici. Împăratul a apărut, într-o poloneză, cu soţia guvernatorului plenipotenţiar, Victoria-Octavia Stanislav Bahmetev, datorită căreia serbarea a avut o înfăţişare europeană. Privind dansul local – „mititica", suveranul a întrebat întru câtva mirat: „*Est-il possible que ce „mititiki" puisse amuser ces dames et ces messieurs*?". Apoi el a invitat-o la dans pe frumoasa Pulheriţa Varfolomeu. Naiva fată a serdarului n-a putut, desigur, să producă o impresie vie asupra lui Alexandru; întrebată, dacă frecventează balurile (era primul ei bal), Pulheriţa a răspuns: „*Non, sire, parce que ma tante Elise ne se porte pas bien"*. Era tot ce-au înregistrat contemporanii. Dar pentru „perla cuconiţelor", şi mai cu seamă pentru orgoliosul ei părinte – Iordache Varfolomeu (Bezviconi 1947 b, 69-70), „dansul imperial" a însemnat mult, îndreptăţind atribuirea poeziei lui Puşkin *Fecioara Pulheriţei* (Bezviconi 1947 b, 69-70).

Prin anii '20 ai secolului al XIX-lea, la Chişinău era renumită orchestra ţigănească a boierului Iordache Varfolomeu, care executa cu foc cântecele moldoveneşti: *Arde-mă, frige-mă* şi *Te iubesc peste măsură*. Melodiile sălbatice impresionau mult pe vizitatorii străini (Bezviconi 1947 a, 144). Ulterior, pianul a înlocuit, în saloanele boiereşti, pe scripcarii ţigani. Încă din primele decade ale secolului al XIX-lea găsim pe boieri dansând în sunetele muzicii pianului, în casele lui Krupenski, Mavrogheni, Stamati, Millo, Ralli şi alţii (Bezviconi 1947 a, 145). Faptul că pianul se răspândeşte în Basarabia este atestat şi în ziarele de ciculaţie zonală a anunţurilor despre vânzarea pianelor (БОВ 1855, № 1, 2).

Astfel, pe parcursul secolului al XIX-lea, boierii Catargi, Ziloti, Cantacuzino, Keşco, Moruzi, Krupenski, Donici, Cristi, Surucean, Russo, Kişinski, Katakazi şi alţii ţineau casele lor deschise larg pentru distracţii. Polonezul, valsul, polca, mazurca, cadrilul, lancierul devin dansuri preferate ale basarabenilor. Chişinăul dansa, în special iarna, în preajma Postului Mare (Bezviconi 1996, 64).

Preferinţele nobilimii din Basarabia în domeniul muzicii şi dansului se fac vădite şi din programul concertului de caritate în folosul soldaţilor răniţi în războiului din Crimeea, organizat, în anul 1855, de elevele de la Pensionul privat pentru fete al domînşoarei Rizo. Astfel, în programul concertului a fost inclus: Marşul (muzica regimentului din Poltava), cântecul la pian *Variations brillantes sur Beatrice*, interpretat de fetele Carastati şi Russo; piesa *Symphonie heroique de Beethoven*, *arrange par Hoffman*, interpretată de fiica lui Ossovschi, piesele *Rozellena* şi *Lista* interpretate de fiicele lui Ossovschi, Andrieş, Artânov şi Cazimir. În timpul concertului au fost jucate şi câteva scene teatralizate, unde s-a impus fetiţa de zece ani a nobilului Russo. Concertul s-a încheiat cu cântecul imn popular „Боже, Царя храни"/„Doamne, păzeşte Împăratul" (БОВ 1855, № 19, 25-26). Faptul că această ultimă piesă este într-adevăr un atribut obligatoriu al activităţilor organizate de nobilime îşi găseşte dovadă şi în cazul vizitei la Chişinău a detaşamentului Smolensk. Pe lângă faptul că înalţii oaspeţi au fost întâlniţi conform tradiţiei ruse cu pâine şi sare, corul militar a interpretat imnul „Боже, Царя храни" (БОВ 1855, № 40, 89-91).

Totuşi, nu trebuie să negăm şi faptul că nobilii basarabeni n-au uitat de muzica românească. A. Storojenko, care la 1829 scrie despre Chişinău, menţionează că în

casele boiereşti, ca şi în ale ţăranilor, se păstrează obiceiurile vechi moldoveneşti, dintre care călătorului rus i-a plăcut o petrecere cu lăutarii: „Vinul moldovenesc curgea în paharele pline, care cu sârguinţă se deşertau. Melodiile sălbatice şi triste ale ţiganilor, care cântau din gură şi din viori şi cobze, m-au cufundat într-o melancolie plăcută" (Ciobanu 1996, 29-30). Nicio petrecere, nicio nuntă în Basarabia nu se făcea fără lăutarii tradiţionali, care erau singura distracţie a vechii boierimi moldoveneşti din Basarabia. Tradiţia ne-a păstrat numele vestitului lăutar Lemiş de la Bălţi, care era purtat de la un capăt al Basarabiei la altul pe la nunţile şi petrecerile boiereşti. Vioara şi vocea lui fermeca lumea, o făcea să plângă şi să râdă. Lăutarul Lemiş dădea o interpretare a cântecelor şi doinele româneşti, stârnind admiraţia tuturor şi trezind în sufletul românilor basarabeni doruri nu tocmai plăcute guvernului rus. Se ştie că pe la 1870 guvernul rus s-a hotărât să ia măsuri împotriva acestui lăutar „periculos" şi l-a expluzat din Basarabia (Ciobanu 1992, 1145-1146).

Astfel, în Basarabia secolului al XIX-lea se produc o serie de metamorfoze la nivelul sensibilităţilor, moravurilor şi modelelor cotidiene şi mondene existente în mediul nobilimii basarabene. Cauzele acestor schimbări au fost multiple. În primul rând, felul de a fi al acestei categorii sociale, împrumutând de la alte comunităţi obiceiuri, tradiţii etc. pe care le infiltrează în modelele sale, ceea ce rezultă cu o sinteză, un melanj a mai multor modele ce aparţin diferitor comunităţi. Prin politica promovată în regiune administraţia ţaristă a tins să modifice modelele existente, să le uniformizeze şi disciplineze, pentru a le distanţa/detaşa de ideile naţionale, de împrumuturile orientale, care erau răspândite în mediul boierimii române. Totodată, nu trebuie să negăm şi spiritul general al secolului al XIX-lea, atunci când se afirmă pe deplin modernizarea şi laicizarea societăţilor, iar odată cu aceasta are loc schimbarea priorităţilor spirituale şi culturale, se dă libertate moravurilor, fără a fi privilegiată o anumită morală, ideologie, politică, religie, cultură etc.

BIBLIOGRAFIE:

Bezviconi 1947 a: Gh. Bezviconi, Profiluri de ieri şi de azi. Articole (Bucureşti, 1947).

Bezviconi 1947 b: Gh. Bezviconi, Calimachi S. Puşkin în exil (Bucureşti, 1947).

Bezviconi 1996: Gh. Bezviconi, Semimilileniul Chişinăului (Chişinău,1996).

Bîrlădeanu 2014: V/Bîrlădeanu, Societatea de curte rusă: de la Petru I la Ecaterina II. În: Caiete de Antropologie Istorică, Anul XII, nr. 1-2 (24-25) (Cluj-Napoca, 2014), 53-67.

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti, 1992).

Cazacu 1993: M. Cazacu, Familles de la noblesse roumaine au sevice de la Russie XVe – XIXe siecles. În: Cahiers du monde russe et sovietique, vol. 34, nr. 1-2, (Paris, 1993), 211-226.

Călători 2004: Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea. Seria nouă. Vol. I (1801–1821) (București, 2004).

Ciobanu 1992: Șt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chișinău, 1992).

Ciobanu 1996: Șt. Ciobanu, Chișinăul (Chișinău, 1996).

Danilov 2012: M. Danilov, Presă și cenzură în Basarabia. Docuemntar secolul al XIX-lea – începutul secolului XX (Din dosarele secrete ale arhivelor guberniale din Chișinău) (Chișinău, 2012).

Danilov 2013: M. Danilov, O istorie a Basarabiei de Ange Bally. Inventarierea surselor (Primele trei decenii ale sec. XIX). În: Studii de arhondologie şi genealogie, vol. I, (Chişinău, 2013), 99-108.

Djuvara 1995: N. Djuvara, Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne. (Bucureşti, 1995).

Gherasim 2015: C. Gherasim, Aspecte privind încadrarea copiilor de nobili din Basarabia în sistemul de învăţământ din Imperiul Rus. În: Tyragetia. Istorie, Muzeologie, vol. IX (XXIV), nr. 2, (Chişinău, 2015), 123-132.

Horn 2007: I.Horn, Forme de distracţie ale aristocraţiei maghiare în epoca modernă timpurie. În: Caiete de Antropologie Istorică, anul VI, nr. 1-2 (10-11), (Cluj-Napoca, 2007), 45-56.

Hosking 2001: G. Hosking, Rusia – popor şi imperiu. 1552–1917. (Iaşi, 2001).

Iorga 1929: N.Iorga, Istoria Românilor prin călători, ediţia II-a. Vol. III. (Bucureşti 1929).

Jarcuţki 2012: I. Jarcuţki, Comisia gubernială ştiinţifică a arhivelor din Basarabia (sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea) (Chişinău, 2012).

Moraru 1995: A. Moraru, Istoria Românilor. Basarabia şi Transnistria. 1812–1993, (Chişinău, 1995).

Moruzi 1905: D.C. Moruzi, Basarabia şi viitorul ei. 1812–1905, (Bucureşti, 1905).

Moruzi 1912: D.C. Moruzi, Pribegi în ţară răpită, (Iaşi, 1912).

Nicoară 2010: T.Nicoară, Disciplinarea socială şi modernitatea – lecturi posibile. În Caiete de Antropologie Istorică, anul IX, nr. 1 (16), ianuarie-iunie (Cluj-Napoca, 2010), 7-17.

Nicoară 2014: T. Nicoară, Norbert Elias şi teoria „societăţii de curte" ca geneză a modernităţii. Pertinenţa unei teorii, în Caiete de Antropologie Istorică, anul XIII, nr. 1-2 (24-25), ianuarie-decembrie (Cluj-Napoca, 2014), 5-15.

Nicoară S. 2011: S. Nicoară, Despre civilizarea moravurilor. În: Caiete de Antropologie Istorică, Anul X, nr. 2 (19), (Cluj-Napoca, 2011), 5-11.

Nistor 1991: I. Nistor, Istoria Basarabiei (Chişinău, 1991).

Olteanu 2011: A. Olteanu, Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea (Bucureşti, 2011).

Oprescu 1926: G. Oprescu, Ţările Române văzute de artişti francezi (sec. XVIII–XIX), (Bucureşti, 1926).

Poştarencu 2012: D. Poştarencu, Destinul românilor basarabeni sub dominaţie ţaristă (Chişinău, 2012).

Tomuleţ 2014: V.Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituţii, termeni, regulamente (Chişinău, 2014).

Văcăraş 2000: V. Văcăraş, Nobilimea Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În: Destin românesc. Revista de istorie şi cultură. An VII, nr. 4, (Chişinău/Bucureşti, 2000), p. 3-46.

Xenopol s.a: A.D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană. Ediţia a III-a. Vol. X: Istoria Ţărilor Române de la Pacea de la Bucureşti până la răsturnarea fanarioţilor (1812–1821) (Bucureşti, s.a).

БОВ 1855, № 1: Бессарабские Областные Ведомости, отдел II, № 1, часть неофицальная, 1 января 1855.

БОВ 1855, № 3: Объявления. В: Бессарабские Областные Ведомости, отдел II, № 3, 15 января 1855.

БОВ 1855, № 5: Высочайшая благодарность, în „Бессарабские Областные Ведомости", № 5, Кишинев, 29 января 1855.

БОВ 1855, № 16: О впечатлении произведенном Манифестом 18 февраля 1855 года в Бессарабии, în „Бессарабские Областные Ведомости", отдел II, № 16, 23 апрель 1855.

БОВ 1855, № 19: Концерт, данный воспитанницами Кишиневского Образовано Пансиона девиц Ризо, в пользу Раненых войною в Крыму, în „Бессарабские Областные Ведомости", № 19, Кишинев, 14 майя 1855.

БОВ 1855, № 40: Кишинев. В: Бессарабские Областные Ведомости, отдел II, № 40, 8 октября 1855.

БОВ 1855, № 52: Список лиц замениших визиты в Праздники Рождество Христова и Нового Года пожертвованием в пользу бедных, în „Бессарабские Областные Ведомости", № 52, Кишинев, 31 декабря 1855.

БОВ 1914, № 83: Бессарабские губернские Ведомости", № 83, Кишинев, 27 июля / 9 августа 1914 г.

БОВ 1915, № 57: Бессарабские губернские Ведомости", № 57, Кишинев, 27 мая / 9 июня 1915 г.

Крупенский 1912: Ал. Крупенский, Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии (СПб, 1912).

Крушеван 2012: П Крушеван, Блины мошу Ницы. În: Ирина Ижболдина, «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв. (Кишинев, 2012).

Михайловски-Данилевский 1892: А.И. Михайловски-Данилевский, Записки А.И. Михайловскаго-Данилевскаго 1818 года. În: Исторический вестник, 1892, т. 48, № 5, с. 362.

Накко 2012: О. Накко, Фрикошены. În: И. Ижболдина, «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв (Кишинев, 2012).

ПСЗРИ 1830 a: ПСЗРИ, собр. I, т. VI, 1720-1722, № 3890, Санкт-Петербург, 1830.

ПСЗРИ 1830 b: ПСЗРИ, собр. I, т. XXII, 1785, № 16187, Санкт-Петербург, 1830.

ПСЗРИ 1829: ПСЗРИ, собр. II, т. III, 1828, № 1834, Санкт-Петербург, 1829.

ПСЗРИ 1835 a: ПСЗРИ, собр. II, т. IX, 1834, часть I, № 6860, Санкт-Петербург, 1835.

ПСЗРИ 1835 b: ПСЗРИ, собр. II, т. IX, 1834, часть II, № 7520, Санкт-Петербург, 1835.

Румуния 1868: Румуния. Рассказы о Бессарабии, Буковины, Молдавии и Валахии (с историческим очерком) (Одесса,1868).

Устав 1818: Устав образования Бессарабской области 1818 г. (Кишинев, 1818).

Частина 2015: Частина А. Из истории английского клуба в Кишиневе. În: Studii de arhondologie şi genealogie. Vol. III (Chişinău, 2015), 94-98.

Чахор 2013: Чахор Р. Менталитет провинциального дворянства в период общественно-политических изменений второй половины XIX века (на примере литературных произведений) (Вроцлав, 2013).

MĂRTURII CU PRIVIRE LA TOPONIMIA SPAȚIULUI PRUTO-NISTREAN LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA. VALEA SĂRATEI DIN ȚINUTUL LĂPUȘNA

Teodor CANDU

Testimonies regarding the toponymy of the proto-dniester area at the beginning of the 19th century. The valley of Sărata in Lăpușna county

Summary

The present study proposes on the basis of civil judicial documents from the beginning of the 19th century to recover those data and perceptions that the society of the time had, especially the simple inhabitants of the villages regarding the geography of the micro-areas where they lived. Based on a testimony given by the inhabitants of Hânceşti village, the knowledge that they had regarding the region in the basin of the Sărata river on the left of the Prut, as well as on the evolution of the habitat after the withdrawal of the Tatars from the two-hour range can be noticed.

Keywords: *Moldavia, Sărata valley, two-hour band, Lăpuşna land, Răureşti estate, proto-dniester region, habitat, former Tatar settlements.*

Cunoștințele noastre cu privire la geografia spațiului pruto-nistrean la ziua de astăzi sunt destul de complexe, societatea contemporană dispune de descrieiri și studii ample ale unor regiuni și microzone din perspectivă geografică, topografică, hidrografică etc. Cu toate acestea, un aspect important, în opinia noastră, legat de evoluția cunoștințelor cu privire la microzone și toponimie sunt slab cunoscute și investigate de către mediul științific și de cel de promovare a cunoașterii[1]. De aceea orice informație care ar completa acest vid este benifică pentru știința istorică contemporană, care, pe lângă studierea trecutului, mai are și datoria să aducă în spațiul public cât mai multe date referitoare la trecut. În contextul intervenției noastre ne propunem să punem la dispoziția cercetătorilor un șir de date, care ne par curioase prin conținutul lor, despre modul cum percepeau înaintașii noștri la începuturile epocii moderne spațiul unde locuiau.

În urma cercetărilor de arhivă am reușit să depistăm un dosar judiciar de tip patrimonial, în cadrul căruia se puneau în discuție pretențiile unui reprezentant al neamului Ciornei, față de casa domnului Alexandru Moruzi, pentru moșia

[1] Un loc meritoroiu în această privință îl ocupă lucrările semnate de toponimistul Anatol Eremia (Eremia 1970; Eremia 1986; Eremia 1990; Eremia 2008).

Răureşti din Valea Săratei[2], care ar fi intrat, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, cu numele de Furceni, Sărăteni, Bălăşăni şi Cremineni în stăpânirea familiei domnului Alexandru Constantin Mavrocordat (Delibey), iar în primele decenii ale secolului al XIX-lea a trecut la casa domnitoare a Moruzeştilor[3]. Deşi acest litigiu funciar este destul de curios, complexitatea şi evoluţia soluţionării sale merită un studiu aparte, care nu reprezintă obiectul subiectului ce dorim să-l punem în discuţie aici.

Referitor la acest subiect ne vom rezuma să menţionăm că Consiliul Suprem al regiunii Basarabia la 20 august 1818 examina pricina moşiei Răureşti de pe Sărata, în cadrul căreia, după ce au fost trecute în revistă pretenţiile şi probele invocate de reclamantul Constantin Ciornei, precum şi ale reprezentantului pârâţilor, pe motiv că probele erau în cea mai mare parte în favoarea reclamantului, vechilul (plenipotentul) din partea casei domneşti a Moruzeştilor, logofătul Dimitrie Sturza, a pus la dubiu veridicitatea unor probe colectate la faţa locului[4], pe motiv că au fost ridicate în lipsa unui reprezentant al comitenţilor săi, sau din partea lui Vasile Iamandi, care, în 1813, procurase moşiile Moruzeştilor. Suplimentar la cele amintite, Dimitrie Sturza mai invoca că în ţinutul Lăpuşna mai erau încă trei pâraie cu nume de Sărtata şi că nu se cunoştea pe care din cele trei s-ar fi aflat moşia Răureşti. Din aceste motive solicita să fie efectuată o nouă cercetare la faţa locului, alegându-l din partea comitenţilor săi pe pitarul Casian Suruceanu, iar Constantin Ciornei pe registratorul colegial Enache Timul. Drept urmare, Consiliul Suprem decidea ca cei doi să fie rânduiţi prin ordin să efectueze o cercetare la faţa locului, cu carte de blestem, fiind însoţiţi şi de vechili din partea părţilor împricinate, pentru a afla câte pâraie cu numele de Sărata au fost şi sunt în ţinutul Lăpuşna, şi pe care din aceste pâraie se vor dovedi semnele cuprinse în documentele lui Ciornei pentru Răureşti.

---

[2] Sărata (Valea Săratei) – reprezintă o microzonă constituită în bazinul pârâului Sărata, afluent al râului Prut, situat în stânga râului Prut, mărginită la nord-vest de Valea Lăpuşnei şi la est de bazinul râurilor Cogâlnic, Ialpug, la sud-est de cel al Tigheciului. Din punct de vedere administrativ, actualmente este cuprinsă în limitele raioanelor Hânceşti şi Leova. Începându-şi cursul din zona satelor Mereşeni şi Sărata Mereşeni, trece spre sud şi sud-vest.
Toponimistul Anatol Eremia, referindu-se la <pâ>râul Sărata, nota: Râu în partea sud-vestică a republicii, pe teritoriul raioanelor Hânceşti şi Leova. Izvorăşte la nord de satele Mereşeni şi Sărata-Mereşeni (r-nul Hânceşti), de pe două ramificaţii ale văii râului, şi curge spre sud şi sud-vest până la vărsarea sa în Prut, la s. Vâlcele (r-nul Cantemir). Lungimea – 60 km (conform altor surse – 59 km), suprafaţa bazinului – 760 km^2. Afluenţi şi ramificaţii ale văii râului: Valea Poştei, Valea Ceadârului, Saca, Adânca, Duhanul, Valea Mălaiului (în dreapta), Băbăneasa, Valea Morii, Valea Caracuiului, Sărăţica, Valea Cazangicului (în stânga). Pe valea râului sunt situate localităţile: Mereşeni, Sărata-Mereşeni, Sărata Galbenă, Cneazevca, Sărăteni, Vozneseni, Troiţa, Troian, Selişte, Sărata Nouă, Romanovca. Numele râului este foarte vechi, prima atestare documentară datând din anul 1406. Urmează menţiunile din 1411, 1452, 1503, 1523 etc. <...> Adjectivul *sărat*, devenit nume topic prin substantivizare, redă o particularitate a solului, şi nu a apei – „teren bogat în săruri minerale solubile", „teren sărături". În locurile sărături, solul, din cauza sărurilor minerale abundente, capătă culoarea albă, asemănătoare cu sarea obişnuită. De aici, prin comparaţie vizuală, locurile respective au fost denumite *Sărata*, (Eremia 2014).

[3] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1259.

[4] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 124.

Valea Sărata şi cele învecinate, după Harta Ţării Moldovei a lui Bawer 1775

În cadrul investigării pricinii, dregătorii însărcinaţi cu cercetarea şi adunarea de probe în favoarea unei părţi sau a celeilate, au apelat pe larg la colectarea de date de diferite tipuri, inclusiv de la un şir de martori, care, de regulă, erau selectaţi din rândul oamenilor buni şi bătrâni de pe loc sau din împrejurimi, care aveau anumite cunoştinţe despre obiectul litigiului, contextul în care s-a iscat, dar şi alte detalii care ar putea să ajute la identificarea unor soluţii pentru clarificarea în fond a acestuia.

La 30 august 1818. Enache Timul şi Casian Suruceanu raportau despre cercetarea făcută la faţa locului pe marginea pricinii moşiei Răureşti de pe Sărata[5]. Într-o primă fază ei au purces la identificarea martorilor ce ar putea furniza informaţii despre cele cerute prin încheierea Consiliului Suprem, cei doi dregători constatau: „Ni-am încredinţat că mai statornicit sat împregiur nu esti altul decât satul Hânceştii, lăcuit cu nestrămutare, căci celelante de pinpregiur să lăcuesc acum din nou, aşă dar din satul Hânceştii am adus şasă gospodari anum Vasăle Taşcă, Todiraş Cociul, Procopii Panfile, Pavăl Chiriac, Gheorghie Vicol şi Lupul Panfilie, oameni cinstiţi în purtări şi neprihăniţi, cărora cetindu-le toată cuprindire ucazului acelui sfat şi ducându-i în bisărica din satul Sarata, unde de către preutul acelui sat, făcându-li-să dohovnicească sfătuire, li s-au cetit carte de blăstăm”.[6]

Astfel, pentru a clarifica chestiunea disputată, adică la locul de amplasare a moşiei Răureşti din fostul ţinut Lăpuşna, a fost nevoie de a identifica un şir de persoane care să aibă cunoştinţe despre spaţiul în care se pretindea că a fost situată amintita moşie. Prin urmare, în calitate de martori au fost invitaţi locuitorii satului Hânceşti: Lupu şi Pricope Panhil (Pamfil), Gheorghe Vicol, Vasile Taşcă şi Pavel Chiriac au depus mărturii.

La 26 august 1818, în prezenţa lui Casian Suruceanu şi a lui Enache Timul, locuitorii amintiţi din satul Hânceşti dădeau o mărturie destul de interesantă cu privire la Valea Săratei din ţinutul Orhei (fostul ţinut Lăpuşna). Motivul care i-a făcut pe cei

5 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 137.

6 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 137-137v.

doi dregători să invite locuitori din această localitate era faptul că satul Hânceşti a fost populat fără întrerupere, spre deosebire de alte aşezări din regiune, care au fost părăsite de către locuitori, pe motiv că tătarii şi-au întins stăpânirea peste limitele hotarului lui Halil Paşa.

În conformitate cu primul punct la care dau răspuns, cei şase martori se referă la faptul că în ţinutul Lăpuşna era doar un singur pârău cu nume de Sărata, nu trei cum se declara, care-şi avea începuturile „...din lacul din fundul Văii Sărata din codru, din zarea dialului dispre Lăpuşna, şi mergi tot pi matca văii pân pisti Troian şi în gios pân dă în Prut ...".

În cel de-al doilea punct al mărturiei lor se refereau la Valea Mereşeuca, pe care se află actualul sat Sărata Mereşeni, astfel aceştia mărturiseau că: „Tot di la dial, ci esti fund(ul) părăului Sărata, pisti alt dial, ci-i despărţitori prin mijlocu, să mai începi o vale, ci s(e) numeşti Valea Morii (iar acum îi zicu unii Mereşăuca, undi să află odaia dum(i)s(al)i Dimitrii Alcazi), cari vale mergi pe după dial dispărţitori şi cade în părăul Sărata, tocmai acolo undi acum esti satul ci să numeşti Sărata...". Referindu-se la microzona Mereşăucăi, locuitorii din Hânceşti declarau că: „... mai sînt câtiva văişoare mici cu pârăuţă săci şi mici, însă acelia să numesc Cot lui Curim, şi alti numi tătărăşti, dar toati acele ne fiind văi şi părăe cu numiri însămnati, ci mici foarti, şi nibăgati di samă, pricum am arătat, cad în părăul Mereşencii".

În cel de-al treilea punct relatau despre Valea Orac sau Cărpineanca, pe care o perioadă de timp a fost situat satul Cărpineni, până la strămutarea sa pe moşia Scorţăşti, de pe Valea Lăpuşnei. Această vale se întindea până mai jos de Câzlar şi dă în Sărata. Această vale se situează în partea dreaptă a bazinului râului Sărata, avându-şi obârşia la nord-vest, iar cursul de devărsare era îndreptat spre sud, mărginindu-se la vest cu promontoriul ce desparte Valea Lăpuşnii. În conformitate cu harta din 1775 a lui Bawer, pe această vale era amplasat şi satul tătăresc Orac-Mursa, de la care îşi trage denumirea această vale.

O altă vale inclusă în mărturia locuitorilor din satul Hânceşti era amplasată pe malul stâng al râului Sărata, numită de tătari Tiuindel, iar de către moldoveni Valea lui Orman Bet. Pe această vale, conform hărţii aceluiaşi Bawer, erau amplasate cel puţin trei aşezări tătăreşti la obârşia văii: localitatea nominalizată Ormanbet-Mursa, în aval Estak Derwish, iar la gura de scurgere în Valea Săratei aşezarea Ismail Mursa. Pe această vale după ridicarea tătarilor, cel mai probabil se face referire la evenimentele produse după 1774, aici a fost fondat satul moldovenesc Sărăţica, de la care actualmente provine denumirea acestei văi. Curios este şi faptul că, în legătură cu această vale, martorii din Hânceşti arată că „...mergi gios ca doaî ceasuri şi cade în părăul Sărata din gios de Hotărniceni pisti Troian".[7]

În punctul al cincilea al mărturiei se arată că Valea Caracui, pe care era situat satul omonim, conform aceleiaşi declaraţii, respectiva aşezare era cuprinsă în limitele ţinutului Hotărniceni.

Încheind relatarea cu privire la Valea Sărata cu următoarele: „... iar mai mult di cât un pârău adevărat Sărata, adică acel ci îl pominim mai sus prin pont întâi, nu ştim, nici esti".

---

[7] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 148v, 149.

În punctele șase și șapte ale mărturiei celor șase locuitori din Hânceşti, aceştia relatau despre cunoştinţele lor în legătură cu moşiile împricinate. Nici pentru denumirea, nici pentru locul de amplasare a moşiilor vizate martorii nu au putut să dea informaţii sigure, motivând această stare de lucruri pe faptul că „...locurile acestia au fost di multă vreme călcate şi stăpăniti de tătari şi această pricină ni esti îndestul ştiută noaî, şi părinţilor <noştri>, şi tuturora că au împiedicat cu tot(u)l stăpânire pă adevăratile numiri a moşiilor celor ci au avut documenturi de moşiile din ţin(u)t(ul) Lăpuşnii, mai vârtos în parte aceasta, căci silniciile tătarălor şi a turucilor, iarăşi sînt ştiuti...”

Iar în privinţa moşiilor ce ar fi fost tranzacţionate domniei, adică Băloşeni, Crimeneni, Furceni şi Sărăteni, cei şase locuitori din Hânceşti, arată că înaintea „celorlalţi moscali”, adică fac referire la războiul ruso-austro-turc din 1787–1791 „... după ce un Mârza şi Basocu cu alţii ai lor au început a vinde părţi din moşii vor(ni)c(u)lui Ilie Catargiu, cu numi di Sărăteni şi Mereşeni, după cari au vândut iarăşi Sărăteni, Crimineci, Furceni şi Băloşeni domnii, ne spunia părinţii noştri că acei rezeşi sînt nişti tălhari di moşii şi vând moşiile altora.” O situaţie similară apare şi în jurul moşiilor de pe Valea Calmaţuiului.

Din raportul din 30 august 1818, după ce informează cum locuitorii din Hânceşti au depus mărturia, Casian Suruceanu şi Enache Timul au mers personal la faţa locului pentru a se convinge că cele declarate sunt adevărate, notau: „Am mers la obârşie părăului Sarata, unde luând sama şi de unde întorcându-ne în gios în cuprindire ţăn(u) t(ului) Lăpuşna, am aflat că mărturie acestor martori pentru părău Sarata esti întocmai şi fără nici o greşală, şi că numai un sângur pârău Sărata este în tot ţân(u)t(ul) Lăpuşnii, iar nu şi altul cu acestu nume, mai sînt şi alti părăi, însă cu osăbite numiri, adecă tot cum prin aceiaşi mărturie să arată”.[8]

Convingându-se de veridicitatea acestor date, cei doi boieri purced la cercetarea pentru identificarea locului probabil pe care ar fi fost aşezată seliştea veche a satului Răureşti.

Astfel, cei doi remarcau că: „... şi după câtă cu amăruntul şi adâncă cercetare cu luare aminte s-au urmat, de noi pi cei adivărată matcă a pârăului Sărata, am aflat un loc de iaz în cuprinsul hotarului moşiilor, ci să stăpânescu de dum(nea)lui Dimitrie Alcazi, cu nume de Sărăteni i Mereşăni, însă l-am cunoscut a nu fi vechiu. Iar mai la vale puţin şi mai în gios din locul acestui iaz, ce am zis, că nu l-am cunoscut a fi vechi di de amândoaî părţile părăului Sarata, am mai găsit o sălişte din care giumătati este cuprinsă în stăpânire Sărătenilor i Mereşăni, şi giumătate pe locul ci să stăpâneşti acum de dum(nea)lui Iamandi, cu nume de Băloşăni, Crimineni, Furceni şi Sărăteni, cărie sălişti, luându-i sama bine şi cercetându-o, am cunoscut-o că nu poate fi mai vechi decât ca de 40 sau 50 de ani, căci locul esti moale, unde să află şi burueni de aceli ci să fac în locuri de sălişte, pără ce nu cu trecire vremii, învechindu-să să ţălenesc. De acolo mergând tot în gios pe părăul Sarata, în cuprinsul locului ci să stăpâneşti acum de dum(nea)lui Iamandi, am aflat doaî heleştei, unul mai în sus, şi

[8] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 138.

altul mai în gios, dintre care cel din sus esti săc, iar cel din gios să află cu apă, (i)ezit de dum(nea)lui Iamandi, cărora heleştei luându-le sama bine, fiind împreună şi alţi oamini, şi socotindu-le cari dintre amândoaî poate să fie mai vechi, din însuşi mărturisăre fiinţii locului, şi din iezăturile ce până acum sînt nistersă şi nemistuite, am socotit că heleşteul cel mai din gios esti mai vechi. Apoi, cercetând şi sălişti: „pe acest părău Sarata, n-am aflat, nici n-am putut dovidi acum vreo altă sălişte vechi, decât după pătrunzătoare cercetare şi cercare, tocmai în locul ce să stăpâneşte cu nume de Crimineni, Furceni, Băloşăni şi Sărăteni, pe lângă casa boiriască a dum(i)s(ale) Iamandi, şi mai pe din sus de la dial di heleşteul vechi, ce acum esti cu apă, am aflat şi am găsit o sălişti foarti vechi şi ţălenită, în cât deodată numai din răpăgiune scursurii apelor de ploi cătră heleşteu la vale s-au lumenat, unde, apoi, iarăşi cercând acolo, am găsit mai cu dinadinsul zgură i hărburi cu adâncime ca doaî palme. Aşijdire şi gropi i locuri de casă, care abia să cunosc. În sfârşit dovezile unii legiuite sălişti vechi, li-am dovedit fără nici o îndoială, şi încredinţăm că aceasta esti cu adivărat sălişte vechi”.[9]

Din această relatare observăm că cei doi dregători aveau o experienţă enormă la cercetări de acest gen. Abilităţile practice pe care le acumulaseră de-a lungul anilor le-au permis să constate că dintre aşezările existente şi cunoscute ar fi fost la începutul secolului al XIX-lea în Valea Săratei, doar una dintre ele avea toate indiciile că ar fi fost o aşezare umană mai veche, celelate fie au fost întemeiate, fie au fost părăsite de scurt timp.

Referindu-se la acest aspect, cei doi notau: „În cuprinsul părăului Sarata în ţin(u) t(ul) Lăpuşnii mai sint locuri de iazuri şi heleştei, dar nu vechi, ci făcute noaî şi nu de mult, aşijdire şi sălişti să mai găsăsc, însă lăcuite păr nu demultă vremi de tătari, cu căşlile lor”.[10]

Luând în calcul probele prezentate de Constantin Ciornei ca fiind temeinice, spre deosebire de actele prezentate de reprezentantul casei Moruzeştilor, Casian Surucianul şi Enache Timul, concluzionau că:

„După împregiurările mai sus cuprinsă, putem zice că moşiia Răureştii esti la locul acela, unde am dovidit sălişte ace vechi şi heleşteul acel vechi. Şi mai ales acei şasă oameni marturi din satul Hânceştii, prin mărturie alăturată la pontul al 7-le, într-un cuvânt după carte de blăstăm mărturisăsc, că în vremi când s-au vândut aceli patru nume de moşii le spune părinţii lor că acei răzăşi sînt nişte răpitori de moşiii, şi vinde moşiile altora, din care lămurit să înţălege că aciia au vândut pământ strein.”[11]

Examinând datele surselor amintite, constatăm că locuitorii spaţiului vizat aveau cunoştinţe largi despre regiunea unde vieţuiau. Acestea au fost acumulate datorită experienţei de viaţă. Datele ce ni le oferă în mare parte sunt confirmate şi de izvoarele cartografice din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea. Dar, totodată, permit a vedea că, odată cu retragerea tătarilor din zona celor două ceasuri, teritoriul vizat începe să fie repopulat de către românii din proximitate.

---

9 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 139-139v.

10 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 139v-140.

11 ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 140v.

Identificând și repertoriind astfel de izvoare, vom putea reconstitui nu numai percepția pe care o aveau înaintașii noștri cu referire la zona amintită, dar ne va da posibilitatea să recuperăm acele aspecte uitate, fie trecute cu vederea cu privire la evoluția habitatului din sudul interfluviului pruto-nistrean.

ANEXĂ

1818 august 26. Sărata. – *Un grup de locuitori din satul Hânceşti, ţinutul Orhei, dau mărturie lui Casian Suruceanu, pitar, şi Enache Timul, registrator colegial, în urma audierii cărţii de blestem, cu privire la câte pâraie cu nume de Sărata sunt în cuprinsul ţinutului Lăpuşna ş.a.*

Noi, care mai gios ne vom pune numile și degitile prin acesta încredințăm că dumilor pit(a)r Căsăian Suruceanu și colejschi registrator Enachi Timul, fiind rânduiți cu poronca înaltii ocârmuiri, ca să facă cercetari prin carte de blăstăm pentru moșiia Răureștii a dum(i)s(al)i Costachi Ciornei di pi părăul Sărata cu heleșteu în Sărata la ținu)t(ul) Lăpușnii, și așijdire după arătările dum(i)s(ale) log(o)f(ă)t Dimitrie Sturza, vechil casăi d(omnului) Moruzi, să mai cercitezi câti pârie cu numi de Sarata sînt în ținu)t(ul) Lăpușnii, cetindu-s(e) noaî în bisărică de cătră preut carti di blăstăm cu cugetu curat în frica lui Dumnezeu, arătăm:

1-iu. Fiind noi trăitori în satul Hânceștii undi și părinții noștri s-au săvărșit, știm că în ținu)t(ul) Lăpușnii nu sînt trii părae Sarata, ci numai un părău adevărat Sărata, carile să începi din lacul din fundul Văii Sărata din codru, din zarea dialului dispre Lăpușna, și mergi tot pi matca văii pân pisti Troian și în gios pân dă în Prut, așa știm și am apucat.

2-le. Tot di la dial ci esti fund(ul) părăului Sărata, pisti alt dial, ci-i despărțitori prin mijlocu să mai începi o vale, ci s(e) numești Valea Morii, (iar acum îi zicu unii Mereșăuca, undi să află odaia dum(i)s(al)i Dimitrii Alcazi), cari vale mergi pe după dial dispărțitori și cade în părăul Sărata, tocmai acolo undi acum esti satul ci să numești Sărata, mai sînt câtiva văișoare mici cu părăuță săci și mici, însă, acelia să numesc Cot lui Curim, și alti numi tătărăști, dar toati acele ne fiind văi și părăe cu numiri însămnati, ci mici foarti și nibăgati di samă, pricum am arătat, cad în părăul Mereșencii.

3-le. De la izvoarile din cel ce-au fost satul Cărpinenii, să mai începi o vale cu părău, ci-i zicu Oracu, iar acum Cărpineanca, cu dipărtari di obârșiia părului Sărata și mergi Cărpinianca di la locul însămnatu părău din jos de Câzlar, unde îi cuprins(ul) moșiilor Hotărnicenii, dă în părăul Sărata.

4-le. Mai esti o vale cu părăul, ci să începi din gios de satul Caracuiul, și în vreme tătarăl(o)r o numia tătarăii Tiuindel, iar moldovenii îi zica Valia lui Orman Bet, iar după rădicarea tătarăl(o)r, făcându-s(e) sat di creștini, au pus numile satului Sărățica (pentru că dă părăul în Sărata) acea vale nu es(te) din părăul Sărata, ci după <ce> să începi di la locul arătatu mergi gios ca //f.149// doaî ceasuri și cade în părăul Sărata din gios de Hotărniceni pisti Troian.

5-le. Pe Valea Caracuiul esti satul Caracuiul în locul cuprins di Hotărniceni, această vale să începi puțin di la dial de satu, și cadi în părăul Sărata, acesti, dar, pârăi și văi știm în ținu)t(ul) Lăpușnii, cu numirea arătată, cu începire și sfârșire însămnate,

iar mai mult di cât un pârău adevărat Sărata, adică acel ci îl pominim mai sus prin pont întâi, nu ştim, nici esti.

6-le. Di numile moşii Răureştii n-am auzit noi unde este, căci locurile acestia au fost di multă vreme călcate şi stăpăniti de tătari, şi această pricină ni esti îndestul ştiută noaî şi părinţilor <noştri>, şi tuturora că au împiedicat cu tot(u)l stăpânire pă adevăratile numiri a moşiilor celor ci au avut documenturi de moşiile din ţin(u)t(ul) Lăpuşnii, mai vârtos în parte aceasta, căci silniciile tătarălor şi a turucilor iarăşi sînt ştiuti, iar pentru heleşteu vechi şi sălişte vechi, ci să găsăşti acum, acestia cu adivăratu videm că să potrivesc după fiinţa locului cu cerire dum(i)s(ale) Costachi Ciornei.

7-le. Nici părinţii noştri nu ni-au spus, nici noi am auzitu ca pe aici să fie sau că sînt niscaiva moşii cu numi di Băloşeni, i Crimineci, i Furceni în ţin(u)t(ul) Lăpuşnii, ori pe Sarata sau a(lă)tori, di cât după ce un Mârza şi Basocu cu alţii ai lor au început a vinde părţi din moşii (vor(ni)c(u)lui Ilie Catargiu încă înainte celorlalţi moscali) cu numi di Sărăteni şi Mereşeni, după cari au vândut, iarăşi Sărăteni, Crimineci, Furceni şi Băloşeni domnii, ne spunia părinţii noştri că acei rezeşi sînt nişti tălhari di moşii şi vând moşiile altora.

Aceasta este ştiinţa noastă, aceasta ştim şi aceasta mărturisim.

1818 av(gu)st 26 zile. În sat Sărata.

(a.d.) Eu, Lupu Panhile, om de 65 ani, am pus degitu.

(a.d.) Eu, Gheorghi Vicol, om ca di 65 ani, am pus degitul.

(a.d.) Vasili Taşcă, om ca di 60 ani, am pus degitul.

(a.d.) Pricope Panhile, om ca di 45 ani, am pus degitul.

(a.d.) Pavel Chiriiac, om ca di 45 ani, am pus degitul.

Citindu-s(e) de cătră mine carte di blăstăm în bisărică arătaţil(o)r mai sus şi făcându-li-să dohovnicească sfătурie, au mărturisit celi mai sus arătati.

I(e)rii Samson <m.p.>

Mărturii ce-au dat numiţii mai sus după carti de blăstăm s-au încredinţat şi de noi.

Căsăian Surucianul pit(ar) <m.p.>

Colejschii registrator Enachi Timul <m.p.>

ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1257, f. 148-149v. Original. *Ibidem*, f. 150-151v. Traducere rusă de cancelarie. Traducător A. Chisiani(?).

BIBLIOGRAFIE:

Eremia 1970: А. Еремия, Нуме де локалитэць. Студиу де топонимие молдовеняскэ, (Кишинэу, 1970).

Eremia 1986: А. Еремия, Тайнеле нумелор жеогрфиче: Де че? Де унде? Де кынд?, (Кишинэу, 1986).

Eremia 1990: А. Еремия, Географические называния рассказывают, второе издание переработанное и дополненное, (Кишинев, 1990).

Eremia 2008: Anatol Eremia, Viorica Răileanu? Localităţile Republicii Moldova: Ghid informative documentar? (Chişinău, 2008).

Eremia 2014: Anatol Eremia, Hidronimia Basarabiei. Originea şi semnificaţia numelor de râuri, În: Limba Română, 2014, 1/ XXIV. http://limbaromana.md/index.php?go=articole&printversion=1&n=2370 (accesată la 07.03.2019).

BIBLIOTECILE MĂNĂSTIREȘTI DIN BASARABIA – CENTRE DE TEZAURIZARE A PATRIMONIULUI DE CARTE VECHE

Igor CERETEU

Monastic libraries of Bessarabia – Treasure centers of ancient books heritage

Summary

The research of the monastic libraries contributes to a great extent to the identification of lesser known information about the bibliophile or secular church values and to the capitalization of novel manuscripts inscriptions, written by the owners or readers. According to the latest estimates in Bessarabia there are 27 monasteries and old hermitages, 37 missing and 38 monastic settlements are established in the last decades. The oldest of these (Capriana, Varzaresti, Hancu, Curchi) served as centers for spreading the written culture in eastern Moldavia through the copyist monks, living in these monastic settlements. During the Soviet era, only Japca was functioning, and our recent investigations have shown that most of the books in the library have burned after repeated fires during the second half of the 20th century. The library of the New Neamt Monastery was preserved in the funds of the National Archives of the Republic of Moldova, which require a multidimensional research. During its existence, however, several manuscripts and printed books have been alienated, some of which are currently in public libraries funds, private libraries, museums, churches and monasteries. Recent researches have convinced us that some monasteries have partially reconstituted their libraries and completed them with ancient Romanian and foreign books that they present themselves as true bibliophilic heritage research centers. We have also succeeded in specifying within the boundaries of the information in the notes or on the basis of the archive data the moment of founding the monastic libraries and watching the phenomenon of the circulation of the books, the branches and the itineraries on which these have moved in time and space.

Keywords: *library, monastery, old book, patrimony, Bessarabia, Căpriana, Vărzărești, Hâncu, Curchi, Răciula, Noul Neamț.*

Introducere. Cercetarea bibliotecilor mănăstirești contribuie în mare măsură la identificarea unor informații mai puțin cunoscute despre valorile bibliofile bisericești sau laice și deopotrivă la valorificarea însemnărilor manuscrise inedite, scrise de proprietari sau de cititori. Potrivit ultimelor estimări, în spațiul pruto-nistrean există 27 de mănăstiri și schituri vechi, 37 dispărute și 38 de așezăminte monahale sunt înființate în ultimele decenii (Eșanu, coord. 2013). În perioada sovietică a funcționat doar cea de la Japca, iar investigațiile noastre din ultimul timp au demonstrat că majoritatea cărților din bibliotecă au ars în urma unor incendii repetate pe parcursul celei de-a

doua jumătăți a secolului al XX-lea. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț a fost conservată în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, care necesită o cercetare multidimensională. Pe parcursul existenței sale însă, mai multe cărți manuscrise și tipărite au fost înstrăinate, încât unele se află în prezent în fonduri de biblioteci publice, particulare, în muzee, în biserici și mănăstiri. Cercetările din ultima perioadă ne-au convins că unele mănăstiri și-au reconstituit bibliotecile şi le-au completat cu vechi cărți românești și străine, încât acestea se prezintă ca adevărate centre de tezaurizare și cercetare a patrimoniului bibliofil. Am reușit, de asemenea, să precizăm, în limitele informațiilor din însemnări sau în baza datelor de arhivă, momentul constituirii bibliotecilor mănăstirești şi de a urmări fenomenul circulației cărților, a filierelor și a itinerariilor pe care s-au deplasat în timp și spațiu. În această comunicare vom reflecta contribuția celor mai reprezentative instituții monahale din Basarabia în salvarea și conservarea valorilor bibliofile românești și străine, supuse unui proces de distrugere în perioada sovietică și reactivate în anii ’90 ai secolului trecut.

Mănăstirea Vărzăreşti este prima instituție monahală atestată documentar în spațiul dintre Prut şi Nistru. Printr-un hrisov din 25 aprilie 1420, voievodul Alexandru cel Bun dăruia vornicului Oană un şir de sate din estul Moldovei, iar „mănăstirea lui Vărzar” este menționată în calitate de hotar (DRH.A.Moldova 1975, 61; Венелин 1840, 61). Din momentul atestării documentare și până la 1770 nu există dovezi documentare sau de altă natură despre mănăstirea Vărzăreşti. Pe parcursul cercetării cărţilor din bibliotecă nu am întâlnit însemnări vechi despre această mănăstire. Nu există, din păcate, nici informaţii despre manuscrisele şi cărţile vechi din biblioteca ei până în perioada interbelică. P. Constantinescu-Iaşi menţionează o *Evanghelie* (Bucureşti, 1742) din biblioteca mănăstirii Vărzăreşti (Constantinescu-Iași 1929, 26). În urma recentelor investigații am stabilit că în mănăstire există cărți bisericești românești și străine, salvate de monahii în perioada sovietică. Câteva exemplare provin de la mănăstirea Noul Neamț, ceea ce constituie dovada legăturilor spirituale și culturale dintre așezămintele monahale în perioada de guvernare țaristă în Basarabia.

Din totalul de 93 de cărţi (75 de titluri) tipărite în limba română, dintre care 25 exemplare (23 de titluri) au fost tipărite până la 1830, adică în perioada cărții românești vechi. Cele mai vechi provin din tipografiile de la București, Râmnic şi Iași. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, în biblioteca mănăstirii apar cărți tipărite la mănăstirea Neamț, Chișinău şi Sankt Petersburg. *Evanghelia* (Bucureşti, 1742) veche din altar a fost înlocuită în perioada interbelică cu alta tipărită la Râmnic în anul 1784, îmbrăcată în argint, care în prezent se află pe masa altarului din biserica cu hramul Sfântul Dumitru. Evident, primele cărți au fost în variantă manuscrisă, despre care izvoarele istorice nu oferă informaţii. Cele mai vechi cărţi tipărite din această bibliotecă provin din tipografia de la București, urmate în ordine cronologică de cele de la Râmnic şi Iaşi. În primele decenii ale secolului al XIX-lea îşi încep activitatea tipografiile de la mănăstirea Neamț (1807) şi cea de la Chişinău (1814). O prezenţă mai numeroasă a cărţii tipărită la mănăstirea Neamț poate fi explicată prin legăturile culturale și spirituale ale acestui important centru monahal cu mănăstirile şi schiturile din estul Moldovei.

Mănăstirea Căpriana este unul dintre principalele centre religioase din spațiul de la est de Prut, atestat documentar încă din prima jumătate a secolului al XV-lea. Prima mențiune a amplasamentului actualei mănăstiri se află într-un hrisov din timpul lui Alexandru cel Bun, la 25 aprilie 1420, prin care domnul Moldovei dăruiește și întărește vornicului Oană un întins domeniu, iar în calitate de hotar este amintită și „poiana lui Chiprian" (DRH. A.Moldova 1975, 47, 67-69). Într-un alt hrisov, datat în 10 februarie 1429, Alexandru cel Bun întărește mănăstirea Vâșnevăț, unde este egumen Chiprian, soției sale Marena (DRH. A.Moldova 1975, 84, 124-127).

Până la 1541, istoria mănăstirii Căpriana nu este cunoscută din cauza lipsei informației scrise. Cronicarul Grigore Ureche scria că Petru Rareș și la Căpriana a lucrat (Ureche 1955, 155), adică a construit biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului în 1545, păstrată până în prezent (Защук 1862; Berechet 1928, 3; Negrei 1990, 132-144). În anul 1541, acesta dăruiește mănăstirii Căpriana o *Evanghelie* scrisă pe pergament, legată cu scoarțe de lemn îmbrăcate în argint aurit (Мурзакевич 1884, 288-292; Ганицкий 1880, 24, 1120; Eșanu et al., 384). Este prima mențiune scrisă despre existența unei cărți în biblioteca mănăstirii Căpriana. Evident, fiind o ctitorie domnească, ea a fost asigurată de ctitori și cu alte manuscrise, iar mai târziu cu tipărituri.

Timp de secole, în mănăstirea Căpriana a existat o puternică tradiție de copiere a manuscriselor, răspândite și în alte mănăstiri din Basarabia. Primul manuscris atestat a fost copiat la Căpriana de monahul Evloghie în 1552. Datele documentare însă nu prezintă informații despre colecția de manuscrise din biblioteca acestui așezământ monahal. Este cunoscut însă că scrierea sau copierea manuscriselor s-a perpetuat la mănăstirea Căpriana până în secolul al XX-lea, când fețele bisericești utilizau pe deplin cartea tipărită.

Se cunoaşte că cea mai veche carte tipărită din biblioteca ei este o *Evanghelie* slavonească, tipărită la Kiev în 1636, care în 1680 a fost dată la Lipovăț, jud. Vaslui (Eșanu 2013, 77). Cea mai veche carte românească despre care se cunoaşte că a aparţinut mănăstirii Căpriana este o altă *Evanghelie*, tipărită la Snagov în 1697 (Cereteu 2011, 49), răscumpărată de la tătarii din Căușeni și dăruită bisericii din Micăuți de preotul Stratul. Din informațiile cunoscute constatăm prezența în biblioteca mănăstirii Căpriana a cărților tipărite în Moldova, urmate de cele din Țara Românească şi Transilvania.

Mănăstirea Hâncu cu hramul Sfânta Parascheva este considerată una dintre cele mai vechi instituţii monahale din Moldova pruto-nistreană. A fost ctitorită în anul 1677 de boierul Mihalcea Hâncu şi s-a numit la început schitul Vlamnic. Ctitorul a asigurat instituţia monahală cu pământuri (Boga 1930, 92-93) şi nu poate fi exclus să fi contribuit la înzestrarea ei cu odoarele necesare slujbei bisericeşti, între care manuscrise şi cărţi vechi tipărite, cu atât mai mult că în biblioteca mănăstirii au fost semnalate manuscrise vechi şi tipărituri din secolul al XVII-lea.

În biblioteca mănăstirii Hâncu existau în anul 1817 şapte titluri de cărţi tipărite la Buzău, trei la Bucureşti, cinci la Iaşi, patru la Râmnic, la mănăstirea Neamţ – 16 titluri şi la Chişinău – 3 titluri. Din secolul al XVII-lea este semnalat un titlu, din secolul al

XVIII-lea – 11 şi din secolul al XIX-lea (până la 1817) – 22 de titluri de carte. Pentru secolul al XIX-lea (până la 1817) se observă o creşetere a numărului cărţilor, datorită prezenţei tipăriturilor de la mănăstirea Neamţ şi Chişinău, ale căror tipografii şi-au început activitatea în această perioadă.

Mănăstirea Hâncu a fost închisă în anul 1950, iar averea risipită. Cărţile din bibliotecă au dispărut şi doar câteva sunt recuperate. Un număr mic de cărţi au fost atestate în bibliotecile altor mănăstiri basarabene. Din sursele istorice am identificat 118 cărţi (109 titluri), proprietate a mănăstirii Hâncu până la lichidarea ei, dintre care 75 exemplare (71 de titluri) au fost tipărite până la 1830. Din secolul al XVII-lea sunt atestate cinci cărți, din secolul al XVIII-lea – 14 titluri, din secolul al XIX-lea (până la 1830) – 49 titluri. Din datele statistice pe care le-am prezentat reiese că mai numeroase sunt cărţile tipărite la Neamţ, datorită importanţei pe care a avut-o pentru românitatea estică şi desigur datorită legăturilor culturale dintre comunitățile monahale de pe ambele maluri ale Prutului. Desigur că un rol important în acest context trebuie acordat centrului tipografic al Chişinăului.

Mănăstirea Hâncu a fost reactivată începând cu anul 1990, când a demarat reconstrucţia întregii instituţii monahale. După redeschidere a fost populată cu monahii. Aici s-au stabilit, probabil, unele vieţuitoare de la alte mănăstiri, care au vieţuit la Tabăra, Japca şi Cuşelăuca, deoarece printre cărţile din actuala bibliotecă sunt unele, cu însemnări marginale, în care se aminteşte de aceste trei centre monahale din Basarabia. Sunt atestate, de asemenea, cărţi cu însemnări, altădată proprietate a mănăstirilor Hârbovăţ, Curchi, Frumoasa şi din localităţile Buşăuca, Zăgăicani, Peciştea, Străşeni, Cuizăuca, Cioc-Maidan.

În biblioteca mănăstirii am identificat 75 de cărţi tipărite (64 de titluri) şi aparţin ca loc de tipărire următoarelor centre: Iaşi (11 exemplare / 11 titluri), Râmnic (4 exemplare / 4 titluri), Braşov (1 exemplar / 1 titlu), Buda (3 exemplare / 3 titluri), Sibiu (1 exemplar / 1 titlu), mănăstirea Neamţ (16 exemplare / 13 titluri), Chişinău (29 exemplare / 22 de titluri), Sankt Petersburg (2 exemplare / 1 titlu), Bucureşti (6 exemplare / 6 titluri), Buzău (2 exemplare / 2 titluri). Dintre acestea doar 24 de titluri (26 ex.) sunt cărți tipărite până la 1830. Din aceste date statistice rezultă că în biblioteca mănăstirii Hâncu cele mai numeroase sunt cărțile tipărite la mănăstirea Neamț, Iași, Chișinău, după care urmează cele de la Buda, Râmnic, București, Brașov, Sibiu, Sankt Petersburg.

Mănăstirea Condrița este atestată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, însă, potrivit unor ipoteze mai noi, convingător argumentate, schitul ar putea fi înființat în secolul al XVI-lea, iar statutul de mânăstire l-a obținut abia în anul 1918 (Eșanu 2013, 97-113; Eșanu coord. 2013, 227-230). Constituirea unei biblioteci în schitul Condrița nu este surprinsă documentar, însă există însemnări pe cărțile vechi, care atestă în secolul al XVIII-lea două cărți vechi bisericești. Prima descriere a cărților din biblioteca schitului Condrița aparține lui Mihail Ganițchi, care în 1874 a cercetat 14 cărți manuscrise și tipărite. În mănăstire existau și multe cărți românești, deoarece, din expunerea lui Mihail Ganițchi, rezultă că viețuitorii mănăstirii erau vorbitori de limba română, iar slujbele religioase erau oficiate doar în românește. În schitul

Condrița existau și cărți rusești, aflate într-o ladă în corul bisericii, pe care Mihail Ganițchi le-a cercetat și descris (М.Г. 1874, 8440-8551; 1875, 823-830). Faptul că acestea nu se aflau la îndemâna duhovnicului sau monahilor schitului ne determină să credem că ele nu erau utilizate, din cauza că nu cunoșteau limba slavonă și oficiau serviciile divine în limba română.

În biblioteca mănăstirii au existat, în diferite perioade, nu mai puțin de 13 manuscrise și 61 de cărți tipărite, dintre care 32 de cărți au fost tipărite până în 1830, iar 29 în perioada modernă a cărții românești (1831–1918). Din cele 32 de cărți vechi, 24 sunt în limba română, iar 8 în limba slavonă. Din numărul cărților românești, două au fost tipărite în secolul al XVII-lea, șapte în secolul al XVIII-lea și 15 în secolul al XIX-lea (până la 1830). Cele mai multe cărți din biblioteca mănăstirii Condrița au fost tipărite la Chișinău, unde, începând cu 1815, s-au tipărit cărți religioase și laice, care au fost răspândite în întreaga eparhie.

Mănăstirea Hârbovăț, un vechi leagăn al spiritualității creștine din Basarabia, este amplasată în valea pârâului Ichel și a fost fondată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, iar după unele tradiții mai vechi, chiar la mijlocul secolului al XVII-lea. Primele mărturii despre existența unor cărți în schitul Hârbovăț datează cu anul 1813, când ieromonahul Teofil își căuta cele patru cărți cu viețile sfinților. În 1815 biblioteca schitului este completată cu o *Liturghie* în limba slavonă (Tomescu 1934, 232; 1937, 24). Date valoroase despre biblioteca mănăstirii au fost publicate în 1874 de un autor necunoscut (Описание 1874, 520-535), din care reiese că în anul 1874 în bibliotecă existau 5 manuscrise și 415 cărți tipărite, dintre care bisericești slavone și rusești – 327, românești – 60 și grecești – 28. Din totalul de 415 cărți, doar 120 erau religioase (Описание 1874, 529). Potrivit acestor date, în anul 1874 în mănăstire existau 10 evanghelii, dintre care una grecească, două românești și șapte slavone. Cea mai veche dintre acestea este o evanghelie slavonească și datează din anul 1746, urmată de altele slavone și ruse tipărite în 1775, 1805, 1851, 1854, 1859, 1861. *Evanghelia* grecească datează din 1811, iar cele românești – din anii 1812 și 1857, ultima dăruită de monahii din mănăstire (Описание 1874, 520-522).

Cărțile din mănăstirea Hârbovăț au fost investigate în anul 1929 de P. Constantinescu-Iași, care aprecia biblioteca ca fiind modestă în literatură românească (Constantinescu-Iași 1929, 18-19) și semnalează doar 30 de cărți, dintre care cinci erau tipărite înainte de 1812, 20 după această dată, cinci la Chișinău, iar restul nu au putut fi identificate din cauza lipsei foilor de titlu. Din aceste date rezultă că după 1874 a fost cumpărată sau primită în dar o altă *Evanghelie*, tipărită la București în anul 1682. Paul Mihail a identificat în biblioteca mănăstirii un număr mai mare de cărți (Mihail 1993, 182, 185-191, 198), dintre care: 39 de titluri de carte românească veche (46 de exemplare) și 26 de titluri de carte românească modernă (47 de exemplare). Din numărul total de titluri de cărți vechi românești, 12 au fost tipărite în secolul al XVIII-lea, iar 27 în secolul al XIX-lea. Până la deschiderea tipografiilor de la mănăstirea Neamț (1807) și Chișinău (1814) călugării de la Hârbovăț utilizau, în special, cărțile tipărite la București, Râmnic, Buda și Iași, urmate de cele de la Blaj și Brașov.

În secolul al XX-lea, autoritățile sovietice au închis mănăstirea. Averea a fost confiscată, însă unele cărți și o parte din inventarul bisericesc au fost salvate, iar cercetătorii le-au identificat în colecții particulare sau în unele centre din Ucraina și Rusia (Bogaci 1984, 2-11).

Biblioteca mănăstirii Hârbovăț, după 1992, a fost reconstituită din cărțile rămase după închiderea ei și din unele cărți din bibliotecile altor mănăstiri închise de autoritățile sovietice. Am cercetat 88 de titluri de carte românească (112 cărți), dintre care 39 de titluri de carte românească veche în 48 de exemplare. Din însemnările de pe cărțile cercetate în biblioteca mănăstirii Hârbovăț sesizăm o intensă circulație a valorilor bibliofile în mediul monastic. Unele tipărituri din bibliotecă s-au aflat la Noul Neamț, Țigănești, Hâncu, Curchi, Tabăra, Căpriana, Vărzărești.

Mănăstirea Curchi a fost ctitorită în 1773 de mazilul Iordache Curchi din satul Morozeni, când a ridicat pe moșia lui, împreună cu fratele său, preotul Manasie, o biserică de lemn cu hramul Sfântul Mare Mucenic Dumitru. Iordache Curchi a fost călugărit cu numele Ioan, probabil, de mitropolitul Moldovei Gavriil (1760–1786) și a devenit primul ei stareț (Negrei 2013, 257-281; Ганицкий 1883, 543-544; Михалевич 1896, 7, 217-226; 8, 246-249; 9, 278-290; 10, 311-318; Tomescu 1929, 98-113; Arbore 2001, 82-83; Arbore 1904, 291-292; Clit 2018, 98-129). La 20 octombrie 1775, egumenul Ioan a decedat și conducerea a fost preluată de fratele său, Manasie (1775–1793), fost preot, care s-a aflat în fruntea comunității monahale de la Curchi aproape două decenii (Tomescu 1929, 100). Manasie a adunat mai multe cărți, pe care le-a luat la mănăstire. În 1793, după moartea lui, au rămas moștenire schitului o mică bibliotecă (Tomescu 1929, 100). Teodor Sabău, călugărit cu numele Filaret, a construit, în primul deceniu al secolului al XIX-lea, o biserică de piatră cu hramul Nașterea Maicii Domnului și a lăsat prin testament, în anul 1814, o bibliotecă cu un număr mai mare de cărți (Tomescu 1929, 111-113).

În perioada interbelică au fost întreprinse cercetări în domeniul istoriei Basarabiei în general și cel al valorilor bibliofile în particular. În biblioteca mănăstirii am identificat o teză de licență (în manuscris) a studentului Alexie Mârza de la Universitatea Mihăileană din Iași, Facultatea de Teologie, cu sediul la Chișinău, cu titlul *Monografia Mănăstirii Curchi* și susținută public în anul 1937. Autorul tezei a consacrat un capitol valorilor bibliofile din biblioteca mănăstirii și astfel, datorită acestei lucrări, în prezent putem reconstitui parțial lista cărților manuscrise și tipărite existente la mănăstirea Curchi în această perioadă. Potrivit datelor din lucrare, în anul 1937 în biblioteca mănăstirii existau nu mai puțin de 78 de titluri de carte românească veche, din care 41 de titluri se aflau în biserici, iar 37 în muzeu. Cea mai numeroasă este cartea de la mănăstirea Neamț cu 25 titluri, urmată de cea de la București cu 15 titluri, de la Iași – 15 titluri, de la Chișinău – 11 titluri, de la Râmnic – 7 titluri, de la Viena, Sankt Petersburg și Brașov – câte 3 titluri și de la Buzău, Sibiu și Blaj – câte 2 titluri.

Ca și alte instituții monahale din Basarabia, mănăstirea Curchi a fost lichidattă în perioada sovietică și s-a redeschis în toamna anului 1994, când au fost începute lucrările de refacere a bisericilor și a altor construcții din incintă, s-au pus bazele reconstituirii bibliotecii. La redeschiderea mănăstirii, în bibliotecă nu exista nici o carte.

În anul 2000 în biserica de vară cu hramul Naşterea Maicii Domnului de la Curchi existau doar trei cărţi bisericeşti (Golub 2000, 41-42). În prezent mănăstirea deţine un număr mic de cărţi vechi, tipărite în limba română.

Mănăstirea Răciula este situată în zona Codrilor Orheiului, în apropierea altor trei aşezăminte monahale cu vechi tradiţii creştine: Frumoasa, Hârbovăţ şi Hârjauca. A fost edificată la sfârşitul secolului al XVIII-lea pe moşia răzeşilor din satul Nişcani. În anul 1822, când a fost construită şi sfinţită biserica de lemn în schitul Răciula, într-un izvod de lucrurile bisericii de iarnă, întocmit la 27 septembrie 1822, se precizează că în biserica nouă de lemn a fost adusă o evanghelie din cele trei existente în mănăstire. La sfinţirea lăcaşului, la 8 octombrie 1822, egumenul Venedict a dăruit mănăstirii două cărţi[1]. Inventarierea cărţilor mănăstirii Răciula a fost făcută în perioada interbelică de P.Constantinescu-Iaşi. Potrivit acestor date, în anul 1929 existau cel putin 53 de tipărituri româneşti, dintre care 13 cărţi româneşti vechi (Constantinescu-Iaşi 1929, 42). Dintre cărţile tipărite până la 1830, cele mai numeroase sunt tipăriturile de la mănăstirea Neamţ, urmate de cărţile tipărite la Chişinău, Bucureşti, Râmnic, Iaşi, Braşov, Buda. După anul 1830 situaţia numerică a cărţilor din biblioteca mănăstirii Răciula se modifică substanţial. Din numărul total de 53 cărţi atestate în această perioadă, mai numeroase sunt tipăriturile de la mănăstirea Neamţ – 17 exemplare, de la Sibiu – 16 tipărituri, Chişinău – 11 cărţi, Iaşi, Bucureşti şi Râmnic cu câte 2 exemplare şi Buzău, Buda şi Braşov – câte un exemplar.

În prezent în mănăstire există 78 cărţi tipărite în limba română, dintre care doar 23 exemplare (17 titluri) sunt cărţi româneşti vechi. Din numărul total de 23 de exemplare de cărţi româneşti vechi, cele mai numeroase au fost tipărite la Chişinău – 8 exemplare, urmate de cele de la mănăstirea Neamţ – 7 exemplare, Iaşi – 5 exemplare, Bucureşti – 2 exemplare, Blaj – 1 exemplar.

Mănăstirea Noul Neamţ (Chiţcani) a fost edificată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi devine în deceniile următoare şi până la închiderea ei de autorităţile sovietice, în anul 1962, un focar veritabil de răspândire a culturii şi spiritualităţii creştine, atât în Basarabia, cât şi peste Nistru. Pentru prima dată a abordat problema valorilor cărturăreşti din biblioteca ei Mihail Ganiţchi, care a elaborat şi publicat o listă (se pare incompletă) a cărţilor tipărite şi manuscrise identificate. Autorul include în circuitul ştiinţific 30 de manuscrise şi cărţi tipărite în limba română, 8 tipărituri şi 24 manuscrise slavoneşti. Informaţia prezentată de M. Ganiţchi a fost publicată în anul 1880 în trei reviste *Кишиневскіе Епархиальные Ведомости* (№ 20-22). În № 20 autorul a inclus 30 de manuscrise, dintre care primele 19 sunt fie scrieri, fie traduceri ale lui Andronic şi doar una dintre ele, *Scurtă istorie a mănăstirilor Neamţ şi Secu,* a fost tipărită la mănăstirea Neamţ în anul 1857 (BRM 1986, 40604, 245-246). În numărul următor sunt incluse opt tipărituri, cu precizarea că sunt cărţi slavoneşti, însă primele trei (un *Molitvenic* şi două *Liturghiere*) au fost tipărite în Moldova şi Ţara Românească. În ultima parte (№ 21 parţial şi № 22 în întregime) sunt scrise titlurile a 24 de manuscrise slavoneşti. A. Stadniţchi a confirmat existenţa în anul

[1] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2992, f. 35-35v.

1887 a manuscriselor vechi, din secolul al XIV-lea, copiate în slavonă și greacă, provenite de la mănăstirea Neamț (Стадницкій 1887, 414-430). Sunt merituoase în acest context contribuțiile lui A. Iațimirschi, care a cercetat temeinic și a descris fondul de manuscrise slavone din biblioteca de la Noul Neamț (Яцимирский 1898, 81-105; Яцимирский 1905, 952-953; Яцимирский 1906, 113).

În perioada interbelică au vizitat mănăstirea Noul Neamț mai mulți înaintași ai culturii românești din Basarabia, care și-au lăsat fie unele amintiri despre vizitele întreprinse, fie cercetări temeinice referitoare la istoria mănăstirii sau la biblioteca ei. În *Istoricul Sfintei Monastiri Nou-Neamț* ieromonahul I. Ieronim reflectă destul de puțin viața spirituală, referindu-se, în special, la viața economică și la personalitățile care au înființat ori s-au aflat în fruntea instituției monahale. Acesta descrie activitatea starețului Andronic Popovici și amintește doar despre faptul că a scris peste 50 de tomuri (Ieronim 1926, 27).

S-a aplecat asupra colecției de valori bibliofile de la Noul Neamț P. Constantinescu-Iași, care precizează că în anul 1933 existau în biblioteca ei vreo 25-30 de manuscise, însă a descris doar câteva dintre acestea. Autorul precizează că valorile bibliofile de la Noul Neamț au fost transportate de la vechea lavră a Neamțului de Theofan și Andronic. De asemenea, admite că multe cărți au dispărut, deoarece au fost înstrăinate de A. Iațimirschi. În aceeași perioadă au fost întreprinse încercări de a transporta cele mai vechi manuscrise din bibliotecă la Academia Română din București, însă, datorită poziției ferme a starețului și călugărilor, cărțile au rămas în mănăstire (Constantinescu-Iași 1933, 43-47).

Contribuții merituoase la valorificarea patrimoniului bibliofil din biblioteca mănăstirii Noul Neamț aparțin lui Paul Mihail, care s-a referit detaliat la cărțile manuscrise și tipărite și completarea bibliotecii acestui așezământ monahal. Autorul publică din corespondența părintelui Andronic cu frații din lavra Neamțului, după stabilirea acestuia pe moșia Chițcani, de asemenea se referă la legăturile cărturărești dintre ierarhii Mitropoliei Moldovei cu mănăstirea Noul Neamț din Basarabia în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea (Mihail 1935, 53-60; Mihail 1939, 1-14; Mihail 1993, p. 23-37: 233-236).

Cartea veche manuscrisă de la Noul Neamț a fost cercetată în profunzime de V. Ovcinicova-Pelin, care a elaborat pentru prima dată un catalog al manuscriselor românești păstrate în diferite centre din fosta URSS. Autoarea include în circuitul științific 143 de manuscrise vechi de expresie slavă și românească din secolele XIV-XIX, identifică șase manuscrise care se află în prezent în diferite instituții din Federația Rusă și nominalizează alte 16 manuscrise vechi din aceeași perioadă, ale căror loc de depozitare nu este cunoscut până în prezent. Catalogul cuprinde un studiu privind istoria constituirii bibliotecii Noului Neamț (Ovcinicova-Pelin 1989, 438 p.).

După închiderea mănăstirii Noul Neamț în anul 1962, biblioteca a fost depozitată în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, unde se păstrează până în prezent, iar cartea tipărită în opt limbi este în număr de peste 1500 de exemplare. Cercetările din ultimii ani ne-au permis formularea unor concluzii despre fondarea bibliotecii și contribuția duhovnicului Andronic Popovici, egumenului Theofan

Cristea la fondarea și completarea bibliotecii acestei mănăstiri cu valoroase tipărituri provenite din diferite centre tipografice din spațiul românesc, mediul est-slav, Europa de Apus și din Orient. Manuscrisele din biblioteca acestei mănăstiri sunt încadrate cronologic între secolele XIV-XIX, iar cartea-tipărită între secolele XVII-XX. Din însemnările manuscrise de pe cărți rezultă că biblioteca a fost completată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de personalități marcante din spațiul românesc, ca: Conon Arămescu-Donici, care devine mai târziu mitropolit al Țării Românești, mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu, Constantin Botezatu și ginerele său Gavriil Catacazi, Mihail Kogălniceanu, epsicopul Melchisedec Ștefănescu, monahi, preoți și unele personalități religioase din spațiul est-slav.

Biblioteca actuală din incinta mănăstirii Noul Neamț a fost renovată și, prin eforturi susținute, ierodiaconul Alexie, bibliotecarul mănăstirii a adunat un număr mare de cărți, între care un loc distinct îl ocupă tipăriturile vechi românești.

Din totalul de 59 de titluri (72 de cărți) cercetate din biblioteca actuală a mănăstirii Noul Neamț și unele atestate în alte biblioteci mănăstirești din Basarabia, 26 titluri (30 exemplare) au fost tipărite în perioada veche. Din secolul al XVII-lea este semnalată o carte, din secolul al XVIII-lea – 6 tipărituri, din secolul al XIX-lea (până la 1830) – 19 titluri. Au fost identificate cărți tipărite la mănăstirea Govora, București, Viena, Iași, Chișinău, Sankt Petersburg și Neamț (Cereteu 2014, 33-54).

Concluzii. Mănăstirile constituie adevărate centre de cultură și spiritualitate creștină. Deși, în mare parte, așezămintele religioase din Basarabia au fost lichidate în perioada sovietică și renăscute în ultimul deceniu al secolului al XX-lea, în bibliotecile unora se mai regăsesc adevărate comori bibliofile de patrimoniu, copiate sau tipărite în secolele trecute. Dacă în bisericile de mir se întâlnesc de obicei cărți de slujire bisericească, în bibliotecile mănăstirești tematica lor se diversifică și pot fi identificate pe lângă tipăriturile necesare slujirii duhovnicești și literatură patristică, juridică, didactică etc. Însemnările manuscrise redau de multe ori informații de caracter inedit din istoria românilor sau din cea universală și pot fi considerate surse istorice veritabile, în baza cărora se pot confirma și completa anumite evenimente sau fenomene istorice. Potrivit datelor statisticie, elaborate de noi în urma cercetărilor în mănăstiri, stabilim că cele mai numeroase titluri și exemplare sunt de la mănăstirea Neamț, urmate de tipăriturile de la București, Iași, Buda, Râmnic, Chișinău, Blaj. Precizările care se impun aici sunt cele despre numărul relativ mare al tipăriturilor de la Buda și numărul mare de exemplare de carte tipărită la Chișinău. În mănăstirile din Basarabia au fost semnalate mineiele de la Buda pe 12 luni, acesta fiind motivul pentru care numărul titlurilor și exemplarelor este mai ridicat decât al celor de la Râmnic, care a tipărit cărți în tiraje mari pentru ortodocșii din întregul spațiu românesc. Decalajul numeric între titlurile și exemplarele tipărite la Chișinău, atestate în mănăstirile din Basarabia, se explică prin faptul că această tipografie a fost înființată abia în 1814, iar cărțile tipărite erau difuzate centralizat în fiecare parohie, iar în alte cazuri fiecărui preot.

În partea de est a românității au circulat cărți din diferite centre tipografice românești și străine. Deși acest teritoriu a fost înstrăinat după 1812, cărțile au circulat, de multe ori clandestin, fiind interzise de autorități din anumite motive de ordin

politic sau dogmatic. Cartea, prin conținutul ei religios sau profan, deschidea anumite viziuni asupra trecutului și prezentului societății românești de la est de râul Prut. O contribuție semnificativă în completarea bibliotecilor mănăstirești au avut-o monahii, negustorii de cărți, ierarhii Bisericii românești etc.

Mănăstirile și schiturile din Basarabia constituie centre de tezaurizare a valorilor bibliofile românești și străine. În decurs de secole monahii și monahiile au adunat mii de cărți manuscrise și tipărite, multe dintre care au fost înstrăinate sau distruse în perioada sovietică. O parte dintre aceste valori au fost depozitate în instituțiile de profil, iar altele se mai păstrează în așezămintele monahale redeschise în ultimul deceniu al secolului al XX-lea. Mănăstirile Vărzărești, Căpriana, Hâncu, Curchi, Răciula, Hârbovăț, Noul Neamț și altele pot fi considerate adevărate centre de cultură creștină în perioadele de ocupație străină. A fost conservată biblioteca mănăstirii Noul Neamț, depozitată în Arhiva Națională a Republicii Moldova.

BIBLIOGRAFIE:

Arbore 1904: Arbore Zamfir, Dicționarul geografic al Basarabiei (București, 1904).

Arbore 2001: Zamfir C. Arbore, Basarabia în secolul XIX (Chișinău, 2001).

Berechet 1928: Șt.Gr. Berechet, Mănăstirea Căpriana (Chișinău, 1928).

Boga 1930: L. T. Boga, Documente. Acte privitoare la Mănăstirea Hâncu. Arhivele Basarabiei, 1, 1930, 92-110.

Bogaci 1984: Gheorghe Bogaci, Alte pagini de istoriografie literară (Chișinău, 1984) 3-11.

BRM 1986: Bibliografia Românească Modernă. Vol. I [A-C] (București, 1986), nr. 40604, p. 245-246.

Cereteu 2011: Igor Cereteu, Cartea românească veche şi modernă în fonduri din Chişinău. Catalog, (Iaşi, 2011).

Cereteu 2014: Igor Cereteu, Contribuții la istoria bibliotecii mănăstirii Noul Neamț. Revista de Istorie a Moldovei 3, 2014, 33-54.

Clit 2018: Costin Clit, Documente privitoare la istoria mănăstirii Curchi. Zorile. Revistă literar-științifică a Colegiului National „Cuza Vodă" din Huși 1/53, Anul XXVIII, 2018, 98-129.

Constantinescu-Iași 1929: P. Constantinescu-Iaşi, Circulaţia vechilor cărţi bisericeşti româneşti în Basarabia sub ruşi. Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău, vol. XIX, (Chişinău, 1929).

Constantinescu-Iași 1933: P. Constantinescu-Iași, Manuscrisele de la M-rea Noul Neamț. Viața Basarabiei 2, 1933, 43-47.

DRH. A.Moldova 1975: Documenta Romaniae Historica. A.Moldova. vol. I (București, 1975).

Eșanu 2013: Andrei Eșanu, Biblioteca mănăstirii Căpriana. În: Idem, Cultural universe in Moldavia (XV-XIX) / Univers cultural în Moldova (sec. XV-XIX) (Chișinău, 2013).

Eșanu et al. 2003: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte material, coord. A. Eșanu (Chișinău, 2003).

Eșanu, coord. 2013: Mănăstiri şi schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice / colectiv de aut., coord. Andrei Eșanu (Chișinău, 2013).

Golub 2000: V. Golub, Mănăstirea Curchi (Orhei, 2000).

Ieronim 1926: I. Ieronim, Istoricul Sfintei Monăstiri Noul-Neamț (Chișinău, 1926).

Mihail 1935: Paul Mihail, Înfățișări de viață culturală românească la mănăstirea Noul Neamț din Basarabia. Viața Basarabiei IV/11-12, 1935, 53-60.

Mihail 1939: Paul Mihail, Legături cărturăreşti dintre Mitropolia Moldovei şi mănăstirea Noul-Neamţ. Luminătorul, № 5-6, 1939.

Mihail 1993: Paul Mihail, Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia. Aşezăminte. Scrieri. Personalităţi (Chişinău, 1993).

Negrei 1990: Ion Negrei, Mănăstirea Căpriana. Patrimoniu 1, 1990, 132-144.

Negrei 2013: Ion Negrei, Mănăstirea Curchi. În: *Mănăstiri şi schituri din Republica Moldova*. (Chişinău, 2013), 257-281.

Ovcinicova-Pelin 1989: *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS. Colecţia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ (sec. XIV-XIX)*. Alcătuitor V. Ovcinicova-Pelin (Chişinău, 1989).

Tomescu 1929: Constantin N. Tomescu, Acte de la mănăstirea Curchi (jud. Orhei). Arhivele Basarabiei, 3, 1929, 98-113.

Tomescu 1934, 1937: Const. Tomescu, Diferite ştiri din arhiva consiliului eparhial Chişinău. Arhivele Basarabiei, 3, 1934, 224-245; 9/ 1-4, 1937, 8-54.

Ureche 1955: Grigore Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei, ed. îngrijită de P.P. Panaitescu (Bucureşti, 1955).

Венелин 1840: Ю. И. Венелин, Влахо-Болгарские или дакославянские грамоты (Санкт- Петербург, 1840).

Ганицкий 1880: М. Ганицкий, Древнее славянское Евангелие в Киприановском монастыре. Кишиневские Епархиальные Ведомости 24, 1880, 24, с. 1120.

Ганицкий 1883: М. Ганицкий, Монастыри в Бессарабии. Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1883, № 16, 543-544.

Защук 1862: А. Защук, Бессарабские монастыри и скиты. În: Материалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами Генеральнаго штаба. Бессарабская область. Часть вторая (Санкт-Петербургъ, 1862), 197-237.

М.Г. 1874, 1875: Рукописи и страпечатные книги въ Кондрицкомъ ските. Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1874, № 22, 840-851; 1875, № 22, 823-830.

Михалевичь 1896: Е. Михалевичь, Курковскшй монастырь въ Бессарабіи. Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1896, №. 7, 217-226; № 8, 246-249; № 9, 278-290; № 10, 311-318.

Мурзакевич 1884: Н. Мурзакевич, Надпись на окладе Евангелия в Монастыре Киприана, в Записки Одесскаго Общества Истории и Древностей, том I (Одесса, 1884), 288-292.

Описание 1874: Описание Гербовецкого Свято-Успенскаго монастыря, состоящего въ кишиневской епархии. Кишиневские Епархиальные Ведомости, № 14, 1874, 520-535.

Стадницкій 1887: Авксентій Стадницкій, Поездка въ Ново-Нямецкій монастырь. Кишиневскіе Епархиальныя Ведомости, № 11, 1887, 414-430.

Яцимирский 1898: А. Яцимирский, Рукописи хранящихся въ Ново-Нямецком монастыре в Бессарабии. Славянские рукописи Нямецкаго монастыря в Румынии. Отд. Оттиск из Древности Славянской Коммисии Московского Археологическаго Общества (Москва, 1898).

Яцимирский 1905: А. Яцимирский, Славянские и русские рукописи румынских библиотек, (Санкт-Петербург, 1905).

Яцимирский 1906: А. Яцимирский, Из истории славянской проповеди в Молдавии ([s.l.], 1906).

CONTRIBUŢII LA CERCETAREA ISTORIEI BIBLIOTECII MITROPOLITULUI GAVRIIL-BĂNULESCU BODONI

Dr. **Nicolae FUŞTEI**

Contributions to the research of the history of the library of Metropolitan Gavriil-Banulescu Bodoni

Summary

Metropolitan Gavriil is the descendant of the Banulescu-Bodoni family, from Câmpulung Moldovenesc, who later settled in Transylvania, Great hierarch of the Orthodox Church at the end of the 18th and 19th centuries.

His ability to the work, the competence of Metropolitan Gavriil in so many areas of activity, awakens admiration. Everything he has initiated and realized presents us to our hierarch as a true encyclopaedist. Indeed, he was a person initiated in various fields of science, including the real ones. He also had special instruments for scientific investigations. As we can see from the "Inventory of the objects left after the Metropolitan's Death", he had a telescope, a microscope, a thermometer and a barometer.

Metropolitan Gavriil was also a book lover. This is what the rich personal library has to say about it.

We must admit that the library of this great scholar at the intersection of the two centuries tumultuous in the history of the Romanian nation – the 18th and the 19th century – we still do not have a pertinent research.

In the present article we try to decipher a part of the books in the register of goods left after the death of the Metropolitan, found in the funds of the National Archives of the Republic of Moldova.

Keywords: *Bănulescu-Bodoni, the library of the Metropolitan, books, register, manuscript, list of books.*

Mitropolitul Gavriil este descendentul neamului Bănulescu-Bodoni, originar din Câmpulung Moldovenesc, care mai apoi s-a stabilit cu traiul în Transilvania. S-a născut în anul 1746 în familia lui Grigorie şi a Anastasiei Bănulescu-Bodoni în oraşul Bistriţa din Transilvania, care pe atunci se afla în componenţa Imperiului Habsburgic[1].

La botez, viitorului mitropolit i s-a dat numele tatălui său Grigore.

Studiile începătoare viitorul cărturar le-a făcut sub supravegherea unchiului din partea mamei, care activa ca preot într-un sătuc situat nu departe de oraşul Bistriţa.

[1] Există şi ipoteza că Bănulescu-Bodoni ar fi de origine bulgară (Филипенцо 2009, 4). Cercetătoarea Chiaburu Elena vine cu ipoteza despre originea rusă a Mitropolitului Gavriil (Chiaburu 2013, 35).

apoi studiază la şcoala din localitatea Năsăud (Fuştei 1996, 6), după care merge la Budapesta pentru a face carte. Între anii 1771–1773 îşi continuă studiile la Academia Teologică din Kiev. Dorinţa de cunoaştere îl aduce pe viitorul ierarh în Grecia, unde, pe parcursul a trei ani (1773–1776), îşi perfecţionează cunoştinţele în diferite şcoli din insulele Chios, Patmos, la Smirna şi de pe Sfântul Munte Athos, adevărate centre de promovare a culturii şi limbii elene.

În 1776 se întoarce în patrie şi este numit ca învăţător în clasele primare la Năsăud. În 1778, viitorul ierarh este numit ca profesor de limba latină în şcoala din localitate. În 1779, cu ajutorul lui Gavriil Calimachi, pleacă în insula Patmos pentru a-şi continua studiile. Dar până a ajunge la şcoala din Patmos, el se îndreaptă spre Constantinopol cu o scrisoare de recomandare către patriarhul ecumenic de atunci Sofronie II (1774–1780). În capitala Imperiului Otoman, la vârsta de 33 de ani, depune voturile monahale şi este călugărit de către Înaltpreasfinţitul (ÎPS) Parthenie Cernik, cu numele de Gavriil, în mănăstirea „Adormirii Maicii Domnului", probabil în cinstea protectorului său Gavriil Calimachi.

Pe parcursul a trei ani, călugărul Gavriil Bănulescu-Bodoni îşi perfecţionează studiile în domeniul teologiei şi al limbii greceşti, cunoaşterea căreia era obligatorie pentru toţi candidaţii la posturile de ierarhi din ţările române.

Întors acasă la Iaşi, în anul 1781, este numit ca profesor de limba greacă la şcoala din Iaşi, totodată exercitând şi funcţia de predicator la mitropolie. La 31 august, al aceluiaşi an, mitropolitul Moldovei Gavriil Calimachi săvârşeşte hirotonia întru ierodiacon a monahului Gavriil Bănulescu, iar la 1 septembrie 1781 acesta este hirotonit ca ieromonah (Гавриил 2019).

În 1782 merge la Poltava, la vechiul său prieten, arhiepiscopul Nichifor Theotokis, unde este numit ca profesor de filosofie şi de limba greacă la Seminarul Teologic din această localitate, iar peste un an obţine postul de prefect la această instituţie de învăţământ.

În 1784, ieromonahul Gavriil este chemat la Iaşi de către mitropolitul Gavriil Calimachi, care îl ridică la rangul de arhimandrit, cu gândul că în curând îl va numi ca episcop la Roman (Чеховский 1904, 366).

În 1787 începe un nou război ruso-turc. Odată cu declanşarea ostilităţilor militare, împreună cu un grup de boieri, Gavriil îl însoţeşte pe domnul Alexandru Mavrocordat II în călătoria sa în Rusia (Baconschi 1921, 32).

În anul 1788 se stinge din viaţă mitropolitul Moldovei Leon Gheucă, iar în următorul an, 1789, armata rusă ocupă Moldova (Buzilă 1996, 20). În acelaşi an, prin ucazul împărătesei Ecaterina, se preconiza alegerea unui nou mitropolit la Iaşi. Prin hotărârea Sfântului Sinod, instaurarea noului mitropolit al Moldovei urma să fie înfăptuită de către arhiepiscopul Ambrosie de Ecaterinoslav.

Însă, în loc să se iniţieze alegerea noului mitropolit, prin ucazul împărătesei Ecaterina din 22 decembrie 1789, Ambrosie de Ecaterinoslav este numit ca locotenent al Mitropoliei Moldovei (Păcurariu 1992, 449). Prin acelaşi ucaz din 22 decembrie 1789, arhimandritul Gavriil Bănulescu-Bodoni, la recomandarea lui Potemkin, este hirotonit ca episcop al Belgradului (Cetatea Albă. Hirotonirea lui

Gavriil Bănulescu-Bodoni a avut loc la 26 decembrie 1791 în capitala Moldovei, oraşul Iaşi.

Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a menţinut în acest post cam o jumătate de lună, până la 11 februarie 1792 (Puiu 1920, 10).

Peste trei zile de la hirotonia lui G. Bănulescu-Bodoni ca episcop de Akkerman, la 29 decembrie 1791, la Iaşi, este semnată pacea între Rusia şi Poarta Otomană. După plecarea lui Ambrosie în Rusia, catedra Moldovei rămâne şi fără locotenent. La 11 februarie 1792, prin ucazul Ecaterinei, împărăteasa Rusiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni este numit ca mitropolit al Moldovei (Puiu 1920, 10).

După ce trupele ruse au trecut Nistrul, situaţia mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni devine foarte şubredă.

Pe data de 29 iunie 1792, Mitropolitul Gavriil a fost trimis sub pază la Constantinopol, unde urma să se afle sub supravegherea patriarhului (Buzilă 1996, 2).

Când ambasadorul rus de la Constantinopol, contele Kociubei, a aflat despre arestarea lui G. Bănulescu-Bodoni, a cerut eliberarea imediată a acestuia pe motivul că este cetăţean rus. Turcii au fost nevoiţi să-l elibereze pe mitropolitul Gavriil. După patru luni de detenţie, acesta este găzduit în curtea Ambasadei Ruse (Чеховский 1904, 373).

La 13 octombrie 1792, trecuse în lumea celor drepţi arhiepiscopul Ambrosie al Ecaterinoslavului. De aceea, la 10 mai 1793, prin ucaz împărătesc, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni este numit la catedra Ecaterinoslavului cu reşedinţa în or. Poltava.

Timp de şase ani (1793–1799) a deţinut postul de episcop de Ecaterinoslav, Herson şi Taurida (Знаменский 1881, 61), din 1797 şi de Novocerkassk[2].

La 2 septembrie 1799, catedra Kievului şi Haliciului rămâne vacantă, în urma decesului mitropolitului Ierotei (Чеховский 1904, 363).

La 3 octombrie este emis Ucazul Sfântului Sinod prin care Gavriil Bănulescu-Bodoni este numit mitropolit al Kievului şi Haliciului (Чеховский 1904, 379).

Peste puţin timp, Bănulescu-Bodoni devine membru al Sfântului Sinod.

Doar 4 ani s-a aflat mitropolitul Gavriil la cârma catedrei Kievului şi Haliciului. În septembrie 1803, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a demisionat şi a părăsit Kievul. Nu era un bătrân (57 de ani) şi era iubit la Kiev. Condiţiile demiterii lui până în prezent rămân neelucidate. Se pare că în sferele înalte considerau că nu e bine ca la catedra Kievului să se afle un străin (originar din Transilvania), chiar dacă avea merite.

În 1808, ruşii înfiinţează exarhatul Moldovei, Valahiei şi Basarabiei, numindu-l pe Gavriil Bănulescu-Bodoni în fruntea acestuia. Până în 1812, ÎPS Gavriil a condus efectiv şi Mitropolia Moldovei.

La 16 mai 1812 a fost semnat Tratatul de pace de la Bucureşti. Ruşii sunt nevoiţi să se retragă din Principate, dar anexează o jumătate din Moldova, teritoriul dintre Prut şi Nistru, numit ulterior Basarabia. În teritoriul ocupat dintre Prut şi Nistru este instituită

---

[2] Numele şi hotarele eparhiei au suferit multiple schimbări. Din 1775 – de Slaveansk şi Herson, din 1786 – Ekaterinoslav şi Herson, în perioada 1797–1803 – Novorossiisk şi Dneprovsk, în perioada 1803 – 1925 – Ekaterinoslav şi Taganrog, iar din 1925 – Dnepropetrovsk.

o nouă organizare bisericească. Eparhia Chişinăului urma sa cuprindă nu numai teritoriul dintre Prut şi Nistru, ci si cele dintre Nistru şi Bug, cu oraşele Tiraspol, Dubăsari, Ovidiopol şi Odesa, precum şi oraşele Herson, Oceakov, Olviopol din gubernia Herson.

Aflându-se în fruntea eparhiei Chişinăului, mitropolitul Gavriil a făcut lucruri bune pentru românii din Basarabia şi Transnistria. S-a îngrijit de construcţia edificiilor de cult. În timpul păstoriei sale în Basarabia, au fost construite 200 de biserici, astfel încât numărul bisericilor spre sfârşitul păstoriei sale era mai mare de 900.

Pentru formarea viitorilor preoţi, mitropolitul Gavriil încă în 1812 hotărăşte să deschidă la Chişinău un seminar teologic. Pe lângă pregătirea viitorilor preoţi, o preocupare a ÎPS Gavriil a fost şi cea de a înzestra bisericile cu cărţile necesare. În acest scop, el se adresează, la 25 septembrie 1813, către Sfântul Sinod, solicitând aprobarea înfiinţării unei tipografii eparhiale la Chişinău. Cu binecuvântarea ÎPS Gavriil, la tipografia din Chişinău au văzut lumina tiparului o serie de cărţi liturgice, didactice şi religioase în limba română: *Bucoavnă* (1814), *Liturghierul* (1815), *Bucoavnă* (1815), *Molebnic* (1815), *Catehizis* (1816), *Molebnic* (1816), *Tedeum de ziua Crăciunului* (1816), *Ceaslovul* (1817), *Rânduiala panihidei* (1817), *Psaltirea* (1818), *Scopul societăţii biblice* (1818), *Noul Testament* (1819), *Mineul de obşte* (1819), *Molitvelnicul* (1820), *Rânduiala sfinţirii bisericii* (1820), *Apostolul* (1820), *Evanghelia* (1820), *Tipicul bisericesc* (1821) s.a. Toate aceste cărţi au fost traduse din slavonă de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Astfel, în „Rânduiala panihidei" (1817), în titlu el specifică: „s-au tălmăcit pe limba românească din cea slovenească şi s-au tipărit... pentru trebuinţa şi înţelesul slujitorilor bisericeşti moldoveni din eparhia Chişinăului".

Sub îngrijirea mitropolitului Gavriil s-a tipărit la Petersburg, în româneşte, şi *Biblia* (1819). Aceasta este a treia ediţie a Sfintei Scripturi în limba română (prima apare la Bucureşti în 1688, a doua la Blaj, în 1795). *Biblia* lui Bănulescu-Bodoni reia textul ediţiei de la Blaj din 1795, publicat de către Samuil Micu.

Tipăriturile lui Gavriil Bănulescu-Bodoni au avut o circulaţie largă, fiind răspândite nu numai în Basarabia, ci în toate pământurile româneşti. Dacă ţinem seama că mitropolitul Gavriil traducea, compara textele, că el făcea chiar corectura cărţilor româneşti tipărite în tipografia eparhială din Chişinău, rămânem uimiţi de capacitatea de muncă a acestui om, care a ştiut să facă atât de multe lucruri frumoase.

Dar greutăţile au zdruncinat sănătatea acestui harnic lucrător al lui Dumnezeu încât la 30 martie (stil vechi) 1821, cu doar zece zile înainte de sărbătoarea Paştilor, la vârsta de 75 de ani, Î.P.S. Gavriil Bănulescu-Bodoni a trecut în eternitate.

Trezeşte admiraţie capacitatea de muncă, competenţa mitropolitului Gavriil în atâtea domenii ce ţin de diverse sfere de activitate. Toate câte le-a iniţiat şi realizat ni-l prezintă pe ierarhul nostru ca pe un veritabil enciclopedist. Într-adevăr era o persoană iniţiată în diferite domenii ale ştiinţelor, inclusiv ale celor reale. Avea şi instrumente speciale pentru investigaţii ştiinţifice. După cum aflăm din „Inventarul bunurilor rămase după răposatul Mitropolit", acesta avea un telescop (Телескоп в медной оправе), un microscop, un termometru şi un barometru.[3] Mitropolitul Gavriil mai era şi un iubitor de carte. Despre aceasta ne mărturiseşte bogata bibliotecă personală pe care o avea.

[3] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.). 205, inventar (inv.) 1, dosar (d.). 3342, ff. 88.

Trebuie să recunoaştem că despre biblioteca acestui mare cărturar de la intersecţia celor două secole zbuciumate în istoria neamului românesc – secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea – încă nu avem o cercetare pertinentă.

Existenţa bibliotecii este confirmată de însemnarea făcută pe 29 aprilie 1821 în jurnalul Dicasteriei din Chişinău, în care se stipulează că toate obiectele din argint, rămase de la Mitropolitul Gavriil, să fie depuse în camera bibliotecii răposatului („в комнату занимаемой библиотекой покойного")[4].

Documentele de arhivă nu doar confirmă existenţa bibliotecii personale a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, ci ne oferă şi o listă sumară a cărţilor care se păstrau în această bibliotecă la data de 20 aprilie 1821[5].

La Arhiva Naţională a Moldovei se păstrează „Inventarul bunurilor rămase după răposatul Mitropolit Gavriil", alcătuit de către funcţionarii Dicasteriei din Chişinău: arhimandritul Sinesie, prtoiereul stavrofor Constantin, protoiereul Petru Lancicovshi, egumenul Ioanichie şi secretarul Ivan Monastîrschi; la poziţiile 230-627 găsim un compartiment special intitulat „Cărţile" [Книги]. La sfârşitul compartimentului, între poziţiile 607-627, sunt date denumirea sumară a unor documente care au aparţinut mitropolitului Gavriil, printre care sunt menţionate şi 2 documente care atestă originea nobiliară a mitropolitului (Документы о происхождении Его Высокопреосвященства Митрополита Гавриила из дворян)[6].

Cărţile propriu-zise care au aparţinut mitropolitului Gavriil le găsim la poziţiile 230-606[7].

În conformitate cu acest „Inventar", biblioteca mitropolitului Gavriil la momentul alcătuirii acestuia avea 368 de titluri de carte, care în sumă dau 685 de exemplare. Majoritatea cărţilor sunt într-un singur exemplar, deşi unele aveau mai multe exemplare, spre exemplu broşura „О обществе польских христиан" era prezentă în 26 de exemplare[8].

După tematică cărţile din biblioteca mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni reprezintă o varietate impresionantă, făcând parte din diferite domenii ale cunoaşterii umane:

Sfânta Scriptură (textul): Biblia; Noul Testament; Faptele Apostolilor ş.a., în total 20 de titluri;

Exegeza biblică[9]: Sf. Ioan Gură de Aur „Omilii la Facere", Tălmăcirea celor patru Evanghelii de către arhiepiscopul Teofilact al Bulgariei; Note cu privire la Cartea Genezei; Explicarea Apocalipsei ş.a., în total 14 titluri;

Teologie sistematică[10]: Dogmatica Sf. Ioan Damaschin; Catehizisul pe scurt; Despre dogmele credinţei; Despre învierea morţilor; Apologie; Abecedarul teologiei;

---

4 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 44.

5 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 92-100.

6 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 100.

7 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 92-99.

8 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 96r.

9 Interpretarea (filologică, gramaticală, istorică etc.) a unui text, referindu-se în special la comentarea textelor biblice.

10 Parte a Teologiei care cuprinde: Apologetica, Dogmatica şi Morala.

Îndrumare pentru discuţiile cu schismaticii; Mărturisirea de credinţă a Bisericii Armene; Teologia lui Pricopovici; Despre credincioşi ş.a., în total 31 de titluri;

Patrologie[11]: Scara lui Ioan Scărarul; Locuri alese din opera Sf. Macarie; Omilii de Sf. Vasile cel Mare; Povăţuiri de Sf. Ioan Damaschin; Din scrierile Sfinţilor Părinţi ş.a., în total 18 titluri;

Liturgică[12]: Liturghier; Ermologhion; Molebnic; Psaltire; Minei, Mineiul de Obște; Penticostar; Triod; Chiriacodromion ş.a., în total 49 de titluri;

Dreptul bisericesc[13]: Canoanele sobornicești, Despre datoriile creştinului şi cetăţeanului; Despre dregătoriile bisericeşti ş.a., în total 7 titluri;

Omiletică[14]: Predicile lui Petru Hrisolog; Predici ale ieromonahului Crijanici; Predici ale Sf. Dumitru; Cuvinte de învăţătură ale Mitropolitului Amvrosire; Cuvinte de învăţătută ale Preasfinţitului Metodie de Tveri; Legile oratoriei; Pedici la Duminicile din cursul anului ş.a., în total 31 de titluri;

Filologie: Сокращение Славянской этимологии; Грамматика; Российская грамматика Ломоносова ş.a., în total 11 titluri;

Geografie: Geografie generală, Călătoria lui Kruzenştern, Descrierea popoarelor, Dicţionar geografic; Călătoria căpitanului Kukk ş.a. în total 18 titluri;

Hărţi: Harta generală a Rusiei; Harta Moldovei; Harta mărilor ş.a., în total 9 hărţi;

Filosofie: Din filosofia chineză; Filosofia lui Leibniţ, Plutarh_Filosofia numerelor; Filosofia dogmelor; Opere metafizice ş.a. în total – 14 titluri;

Medicină: Practica medicinală; Metode de vindecare a bolilor, Metoda cea mai convenabilă de tratament; Discuţii despre ştiinţa medicinei ş.a., în total 9 titluri;

Chimie: Chimia generală medicală; Dicţionar de chimie;

Matematică: Ştiinţa algebrei; Algebra lui Govdel; Algebra şi cronologia preotului Kozma;

Botanica: Botanica lui Andrei Matfeoli;

Agronomie: Experienţe pentru semănatul cerealelor; Experienţă pentru economia păinii în Rusia; Beneficiile ghindelor de stejar; Carte de buzunar a gospodăriilor rurale;

Istorie: Panteonul Împăraţilor Rusiei; Istoria Rusiei de G. Karamzin; Istoria bisericească a Mitropolitului Platon; Istoria diferitor popoare slave; Istoria armenulor; Nucleul istoriei Rusiei; Istoria Ierarhiei ruse; Letopiseţul Novgorodului; Cercetări istorice despre cnezatul Timutarakan; Istoria Greciei pe scurt; Istoria Serbiei pe scurt; Descrierea Lavrei Pecerska din Kiev; Descrierea mănăstirilor ce se află în Rusia; Istoria mitropolitului Atenei Meletie; Istoria Valahiei ş.a., în total 49 titluri;

---

[11] Ştiinţa care studiază scrierile şi doctrinele Părinţilor Bisericii.

[12] Liturgica este disciplină teologiei, care se ocupă cu studiul metodic şi sistematic al cultului divin public al Bisericii creştine ortodoxe.

[13] Dreptul bisericesc este disciplina teologică care se ocupă de normele necesare desfăşurării vieţii bisericeşti.

[14] Disciplină teologică care cuprinde studiul compoziţiei şi rostirii unei predici sau a unui alt gen de discurs religios.

Ştiinţe enciclopedice: Lexiconul lui Langher; Dicţionar comercial; Dicţionarul naturalistului magnific; Statistica Imperiului Rus; Cartea nouă a boiangiului; Dicţionar amănunţit al amatorului de gospodărie sătească; Noua descriere pe scurt a tuturor ştiinţelor; Noul grădinar rus; Enciclopedie ş.a., în total 12 titluri;

Alte ştiinţe: Metode de testare a apelor minerale; Fragmente din operele Annei Turcianinova; Despre datoriile de a preîntâmpina îngroparea oamenilor vii; Carte despre Societăţile Biblice ş.a., în total 40 de titluri.

Cele mai multe cărţi sunt din domeniul istoriei şi liturgicii (câte 49 de titluri de carte), urmate de omiletică (31 titluri), Sfânta Scriptură (20 de titluri), geografie (18 titluri), filosofie (14 titluri), ştiinţe enciclopedice (12 titluri), filologie (11 titluri) şi celelalte ştiinţe până la botanică cu un singur titlu de carte.

Lista cărţilor din Biblioteca mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, făcută la 20 aprilie (stil vechi) 1821[15], este destul de sumară, denumirea cărţilor este dată fragmentar, nu este indicat titlul complet al cărţii, lipsesc informaţiile despre locul şi anul ediţiei; din aceste motive este cu anevoie de identificat cu certitudine cărţile care au făcut parte din biblioteca mitropolitului Gavriil. Cu toate acestea, am putea încerca să identificăm unele dintre cărţile care au aparţinut mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Anume cu aceasta ne vom ocupa în continuare.

Luând în consideraţie spaţiul restrâns al articolului, vom încerca să identificăm doar ediţiile Sfintei Scripturi, care au făcut parte din biblioteca cărturarului nostru.

1. Prima carte menţionată în „Inventar" este ***Евангелие*** в лист, Киевской печати в досках – 1 [экз.].[16]

Graţie faptului că alcătuitorii „Inventarului" au indicat locul apariţiei cărţii – Kiev, ne facilitează identificarea acestei cărţi. În epocă sunt cunoscute două ediţii ale Evangheliei de la Kiev, ediţia din 1733 şi cea din 1815. Presupunem că mitropolitul Gavriil deţinea un exemplar al **Evangheliei** tipărite în tipografia Lavrei Pecerska din Kiev în anul 1815, pentru că cea din 1733 devenise deja o raritate.

2. Urmează: ***Библия*** в лист, томов – 2 [экз.].[17]

Luând în consideraţie că la acel moment încă nu exista o traducere a Bibliei în limba rusă, presupunem că este vorba de o ediţie slavonă. Cea mai completă ediţie a Bibliei editate în Rusia era aşa-numita „Елизаветинская Библия", tipărită la 18 decembrie 1751, a doua ediţie a cărei a văzut lumina tiparului în 1756 cu corectările efectuate de ieromonahul Ghedeon (Slonimski). Biserica Ortodoxă Rusă a folosit ulterior această ediţie, introducând mici modificări neesenţiale (Смолич 1997, 6-7). Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni deţinea, probabil, un exemplar din ediţia a 8-a a Bibliei, din 1784: „Библия, сиречь книги Священнаго Писания Ветхаго и Новаго завета".

3. În colecţia bibliotecii mitropolitului se păstra şi un exemplar al **Bibliei de la Petrsburg (1819):** „***Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi şi a ceii noao, cu cheltuiala Rosieneștii Soțietăți a Bisericii, în Sankt Petersburg, în***

---

15 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, ff. 92-100.

16 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 92. poziţia 238.

17 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 92. poziţia 243.

Tipografia lui Nic[olai] Grecia. În anul 1819 avgust 15 zile". Este vorba de ediţia care a văzut lumina tiparului sub îngrijirea mitropolitului Gavriil. Aceasta este a treia ediţie a Sfintei Scripturi în limba română (prima apare la Bucureşti în 1688, a doua la Blaj, în 1795). *Biblia* lui Bănulescu-Bodoni reia textul ediţiei de la Blaj din 1795, publicat de către Samuil Micu.

4. ***Новый Завет*** в четверь листа в футляре, частей – 2 [экз.][18].

Poate fi ***Noul Testament al Domnului nostru Iisus Hristos. Tipărit cu cheltuiala Rosieneştii Însoţiri a Bibliei. În Sankt Petersburg în Tipografia Sfântului Sinod, 1817 leť*.** Două exemplare a acestei ediţii se păstrau în biblioteca mitropolitului Gavriil.

5. ***Псалтырь*** на четверь листа – 1 [экз.][19].

În cazul de faţă se are în vedere ediţia de la Moscova a cărţii „***Псалтырь с восследованием***", care a văzut lumina tiparului în 1793. Mitropolitul Gavriil deţinea un exemplar al aceste cărţi liturgice.

6. ***Евангелие*** в осьмуху стериотипной печати – 1 [экз.][20].

Pentru a identifica la care carte fac referinţă alcătuitorii registrului averilor rămase de la Gavriil Bănulescu-Bodoni, este necesar să ne amintim că arta stereotipică (стереотипное искусство) apare în Rusia odată cu înfiinţarea Societăţii Biblice. Prima carte care urma să fie editată de către această Societate prin această metodă era Noul Testament. Pentru testarea noii metode a fost tipărită Evanghelia de la Matei, prima carte din Noul Testament. Cartea era tipărită pe mătase albă în loc de hârtie, în limba slavonă (Родоссский 1880, 181). Mitropolitul Gavriil probabil că deţinea un exemplar al acestei ediţii.

7. ***Псалтырь*** Нямецкой печати – 1 [экз.][21].

Probabil că se are în vederea *Psaltirea Prorocului şi Împăratului David, acum întru acest chip tipărită în zilele Prealuminatului Domnului nostru Scarlat Alexandru Calimah Voievod, cu blagoslovenia Preosfinţitului Mitropolit al Moldovei Kiriu Kir Veniami, prin osârdia Cuviosului Arhimandrit şi Stareţ al sfintei mănăstiri Neamţ şi Secului Kir Silvestru, în sfânta monastire Nemţul. La anul de la H[risto]s 1817*, un exemplar al căreia îl deţinea mitropolitul Gavriil.

8. ***Евангелие*** на греческом и молдавском языках – 1 [экз.][22].

O minunată *Evanghelie greco-română*, tipărită de mitropolitul Antim Ivireanul (Bucureşti, 1693), în care sunt date, faţă-n faţă, pe două coloane, textul grecesc şi cel românesc al pericopelor evanghelice. Cartea a fost tipărită „cu a lui Constantin Brâncoveanu „poruncă şi cheltuială", care a hotărât să „se dea la pravoslavnici în dar", ca să se îndeletnicească în casele lor cu citirea acestei sfintei cărţi. Traducerea e făcută de „întru tot cel mai mic şi plecat Şerban 2 Logofăt", iar tipărirea cărţii de către „pre micul în eromonahi, Antim de la Iviria" (Bianu 1903, 328).

---

18 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 92. poziţia 255.

19 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 92r. poziţia 270.

20 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 92r. poziţia 272.

21 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 93. poziţia 315.

22 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 93. poziţia 316.

9. ***Псалтырь*** здешней печати в чвертку – 1 [экз.][23].

Menţiunea „здешней печати" ne permite să presupunem că se are în vedere ***Psaltirea*** tipărită de mitropolitul Gavriil la Chişinău în 1818 „*Întru Slava Sfintei cei de o fiinţă, de viaţă făcătoarei, şi nedespărţitei Treime, a Tatălui şi a Fiului, şi a Sfântului Duh. Cu porunca Stăpânitorului Marelui Domnului Nostru Împăratului Alexandru Pavlovici a toată Rossia în fiinţa Soţiei Sale Elisavetei Alexeievnei şi a Maicii .... Iar cu Blagoslovenia Presfântului Îndreptătoriului Sinod, şi a Preosfinţitului Gavriil Exarh Mitropolit Chişinăului şi Hotinului, s-au tipărit Carte aceasta ce se numeşte PSALTIRE, în exarhiceasca tipografie a Bassarabiei ce să află în Sfânta Mitropolie a Chişinăului şi Hotinului în Chişinău. În anul de la facerea lumii 6326, iar de la Naşterea ce după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1818. Indictionul 5, în luna lui mai*, un exemplar al căreia se afla în biblioteca mitropolitului.

10. ***Деяния святых Апостол*** – 1 [экз.][24].

Probabil că este vorba despre un exemplar al ediţiei „Деяний Святых Апостолов: на славянском и русском наречии./ Иждивением Российского Библейского общества", tipărit la Sankt Petersburg în 1820.

11. ***Новый Завет Греческий*** – 1 [экз.][25].

Luând în consideraţie că la depozitul Filialei din Chişinău a Societăţii Biblice Ruse în 1817 se păstrau 100 de exemplare ale Noului Testament în limba greacă (Балцатеску 1872, 351), putem presupune că unul din aceste exemplare să fi ajuns în biblioteca mitropolitului Gavriil. Este mai puţin probabil să fie vorba de ediţia „Новый Завет на греческом языке с подстрочным переводом на русский язык", tipăruit de Societatrea Biblică Rusă în 1821.

Este interesant să menţionăm că în biblioteca mitropolitului Gavriil se păstrau şi cărţile considerate sfinte ale altor religii, în primul rând ale mahomedanilor. Astfel, la poziţiile 357 şi 516 ale „Inventarului bunurilor rămase după răposatul Mitropolit" este indicat Koranul.

12. ***Алкоран Магомедов***, томов – 2 [экз.].[26]

„Ал-Коран Магомедов, переведенный с арабского на английский с приобщением к каждой главе на все темные места изъяснительных исторических примечаний, выбранных из самых достовернейших историков и арабских толкователей Ал-Корана Георгием Сейлем и с присовокуплением обстоятельного и подробного описания жизни лжепророка Магомета, сочиненного славным доктором Придо. С английского на российский перевел Алексей Колмаков, Ч. 1-2 [Санкт-Петербург, 1792] иждивением Василия Соликова при Императорской Академии наук. Suplimentul are titlu propriu cu menţiunea: „На российский язык перевел [Петр] А[ндреев]"."

---

23 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 93r. poziţia 319.

24 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 98r. poziţia 580.

25 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 98r. poziţia 587.

26 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 94. poziţia 357.

Trei exemplare ale acestei ediţii se păstrau la Mitropolitul Gavriil[27].

După cum vedem, din cele 20 de ediţii ale Cărţilor Sfinte, am reuşit să identificăm 12.

Despre soarta cărţilor din biblioteca mitropolitului Gavriil, după trecerea acestuia în veşnicie, nu se ştie aproape nimic.

Se presupune că arhimandritul Sinesie şi-a însuşit o parte din cărţile ce-au aparţinut exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni (Danilov 2018, 103).

În prezent avem informaţii doar despre câteva cărţi care ar fi aparţinut mitropolitului Gavriil. Este vorba despre două exemplare de carte cu autografele mitropolitului Gavriil.

Primul exemplar este un MOLEBNIC, tipărit la Chişinău în Tipografia Exarhicească, în anul 1815, care în prezent face parte din Colecţia Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova, nr. inv. 431364.

Pe F. 2 (din predoslovie) se găseşte o însemnare: „+ Gavriil Mitropolit Exarh" (Cereteu 2011, 171).

Alt exemplar de carte care aparţinuse mitropolitului Gavriil este CĂRTICICĂ PENTRU DATORIA BLAGOCINILOR, tipărită la Iaşi în anul 1808. În prezent se păstrează în Colecţia de carte românească veche a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, cota CRV XIX 35 II.

Pe coperta 2 interior se află inscripţia făcută cu creionul: „Gavriil Bănulescu-Bodoni, 1813" (Manea 2012, 260).

Cartea este o achiziţie de anticariat la Bucureşti, 1977.

Un exemplar al *Liturghierului* editat de Antim Ivireanul, care aparţinuse mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, se păstrează în Biblioteca Sf. Sinod (Bucureşti), provine din biblioteca Facultăţii de Teologie din Chişinău (1926–1940) şi are însemnări din Basarabia (Danilov 2018, 104).

Despre soarta celorlalte 682 de cărţi nu ştim nimic. Din câte reiese din documentele de arhivă, rudele moştenitoare ale bunurilor rămase de la răposatul mitropolit erau interesate mai mult de mijloacele băneşti rămase. Acelaşi Levinţă, soţul nepoatei de la soră a mitropolitului Gavriil, în scrisorile adresate episcopului Dimitrie Sulima şi la Dicasterie, se referă doar la banii care au rămas de la mitropolitul Gavriil, iar despre cărţi nici nu aminteşte.[28]

De la mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni (1813–1821) a rămas şi un manuscris al predicilor lui Antim Ivireanul adus din Ţările Române. Acest manuscris este cunoscut în prezent ca una din cele mai preţioase copii ale *Predicilor* lui Antim Ivireanul (Mihail 1993, 253).

Se presupune că prototipul manuscrisului basarabean a fost adus de la Bucureşti în Moldova, la Iaşi, de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Apoi, odată cu numirea acestuia la cârma noii eparhii – cea a Chişinăului şi Hotinului, manuscrisul antimian a fost adus de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni în Basarabia (Danilov 2018, 104).

În urma decesului mitropolitului Gavriil (30 martie 1821), bogata sa bibliotecă – manuscrise şi cărţi – a fost dispersată. Manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul ar fi fost dus la Dobruşa de către arhimandritul Sinesie, egumen al mănăstirii (1822–1834)

---

27 ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3342, f. 94. poziţia 357; f. 97r poziţia 516.

28 Scrisoarea din 9 mai 1821, ANRM, F. 51, inv. 1, d. 3342, f. 52-53.

(Antim 2017, 22-23), care l-a dăruit monahului scrib de la mănăstirea Dobruşa (numele acestuia încă n-a fost identificat), tocmai pentru că Sinesie nu cunoştea limba română. Zamfira Mihail susţine că: „El (Sinesie – N.F.) este cel care a iniţiat, probabil, transcrierea predicilor de pe prototipul mitropolitului, cu scopul de a avea o culegere de texte omiletice de citit la strană […] ca să existe o *Carte de învăţătură* pentru citire cu voce tare la liturghiile împărăteşti şi ale celor mari ale anului bisericesc" (Antim 2017, 23).

Cât despre copia realizată la mănăstirea Dobruşa în 1824, în posesia cărei a intrat pr. Paul Mihail, în 1933, vom observa că a fost dăruită, ulterior, Bibliotecii Sf. Sinod, de unde a revenit la mănăstirea Tuturor Sfinţilor din inima Bucureştilor, cunoscuta ctitorie a Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul.

Probabil că multe din cărţile care au făcut parte din biblioteca mitropolitului Gavriil se mai păstrează până în prezent prin colecţii particulare.

BIBLIOGRAFIE:

Antim 2017: *Antim Ivireanul. Predici. Un manuscris din Basarabia* (*1824*). Ed. critică, studiu introductiv, note, facsimil de Z. Mihail şi P. Mihail. Documenta Basarabiae, coord. V. Spinei, I. Cândea, Z. Mihail (Bucureşti-Brăila, 2017).

Baconschi 1921: A. Baconschi *Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Schiţă istorică*. În: *Luminătorul*, nr. 03, 1921, p. 30-38.

Buzilă 1996: B. Buzilă. *Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia* (Chişinău–Bucureşti, 1996).

Cereteu 2011: I. Cereteu. *Cartea românească veche şi modernă în fonduri din Chişinău* (Iaşi, 2011).

Danilov 2018: M. Danilov. *Manuscrisul basarabean al predicilor antimiene* (*1824*) În: Tyragetia, s.n., vol. XII[XXVII], nr. 2, 2018, p. 101-109.

Fuştei 1996: N. Fuştei. *175 de ani de la trecerea în eternitate a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni.* În: *Curierul Ortodox,* nr. 4, 1996, p. 6.

Bianu 1903: I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografie românească veche,* vol. I (1508–1716) (Bucureşti, 1903).

Manea 2012: L. Manea. *Colecţia de carte românească veche a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea. Catalog (II).* În: PEUCE, S.N. X, 2012, p. 235-308.

Mihail 1993: P. Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia* (Chişinău, 1993).

Păcurariu 1994: M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, Bucureşti, 1994, 680 p.

Puiu 1920: Puiu V, arhimandrit. Vicarii eparhiali din Basarabia. În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău, volumul XII (Chişinău, 1920), p. 10-11.

Балцатеску 1872: А. Балцатеску, **Бессарабское Отделение Российского Библейского Общества.** În: Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1872, пг. 11, pp. 339- 354.

Знаменский 1880: И. Знаменский, *Положение духовенства в царствование Екатерины II и Павла I* (Москва, 1880).

Родоссский 1880: А. Родоссский, *Стереотипные издания Священных книг Ветхого и Нового Завета.* În: *Христианское Чтение*, январь-февраль, 1880 г. pp.180-185.

Смолич 1997: И. К. Смолич, *История русской церкви (1700–1917). История русской церкви* Кн. 8 (юбилейное издание). Москва, 1997.

Чеховский 1904: В. Чеховский *Киевский митрополит Гавриил Банулеску-Бодони* (*1799–1803 гг*). În: *Труды Киевской Духовной Академии,* июль, 1904 г.

Гавриил 2019: *Гавриил, митрополит Кишиневский и Хотинский (Банулеско-Бодони Григорий Григорьевич)* – http://www.pravoslavie.ru/ archiv/archiereology.htm (accesat pe 23.05.2019).

Chiaburu 2013: Elena Chiaburu, Originea şi numele Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în Biserica Ortodoxă din interfluviul pruto-nistrean (1813-2013). Simpozion ştiinţific internaţional 14-15 octombrie 2013 (Chişinău 2013).

Филипенцо 2009: Филипенцо Артем, Первый Архипастырь, (Одесса 2009).

REGIMENTUL 2 MOLDOVENESC DE INFANTERIE ŞI EVENIMENTELE DIN BASARABIA ÎN ANII 1917–1918

Anatolie LEŞCU

Moldovian 2 regiment of infantry and events in Bassarabia in the years 1917–1918

Summary

The article is dedicated to the establishment in Orhei of the 2nd Moldovian infantry regiment, which played an important role in the formation of the regular army of the Moldovian Democratic Republic. Is presented the process of the appearance of this regiment, the situation regarding the battle preparation process, for the conclusion, the disciplinary problems, as well as the lists of the corps of officers who were part of this regular unit. The biographical sketches of some officers of this regiment are shown, fact, which covers, to some extent, the gap existing in knowing the people of this period in the history of Bessarabia.

Keywords: *Bessarabia, military, regiment, Orhei, infantry, armament, disposition, guard service, march, effectiv, troop, officer.*

Este bine cunoscut faptul că anume militarii moldoveni, ofiţeri şi soldaţi, erau promotorii mişcării revoluţionare şi renaşterii naţionale din Basarabia. Marele război, la care ei au participat în cel mai activ mod, pe lângă eroismul şi curajul înnăscut de care au dat dovadă pe câmpurile de luptă, au demonstrat lumii întregi şi maturitatea lor politică, care a schimbat destinul acestei ţări. În perioada Primului Război Mondial din Basarabia în armată rusă au fost mobilizaţi în jur de 300 mii de oameni care, în cel mai activ mod au participat în mişcarea de emancipare naţională şi făurirea României Mari. La şedinţa Primului Congres militar, moldovenilor din întreaga Rusie din 25 octombrie 1917 s-a luat hotărârea privind naţionalizarea armatei şi convocarea Sfatului Ţării. La 7 decembrie a fost creat Directoratul General – primul guvern naţional al Republicii Democratice Moldoveneşti. Preşedintele Consiliului General al Directorilor (prim-ministru) a fost ales P. Erhan. La funcţia de Director general al afacerilor militare şi maritime a fost numit militar de carieră, căpitanul Teodor Cojocaru. Crearea armatei naţionale a intrat într-o fază nouă.

Chișinău, capitala Basarabiei, era principalul centru de activitate politică din perioada zbuciumată a anului 1917. Totuși radicalismul schimbărilor promovate de către liderii mișcării de eliberare națională, era amplificat prin răspândirea ideilor lor în provincie, fără de care nu era posibilă obținerea unei victorii generale asupra curentului bolșevic. Cu atât mai important era rolul provinciei, devastate de către bandele înarmate bolșevizate, în domeniul construcției militare, cu care era preocupată la acel moment conducerea

mișcării naționale. Ținând cont de importanța acestei probleme, Sfatul Țării a luat hotărârea de a crea un regiment moldovenesc de infanterie la Orhei, ca un puternic punct de sprijin al mișcării naționale din acest ținut. Duficultatea realizării acestei hotărâri se baza pe faptul că până la acel moment orașul era practic lipsit de o infrastructură militară adecvată, fiind scutit în trecut de prezența, pe timp de pace, a unităților armatei ruse.

Încurajați de reușita în organizarea Regimentului 1 Moldovenesc de infanterie cu sediul la Chișinău, conducerea Sfatului Țării planifică, începând cu luna decembrie 1917, să înființez cel de al doilea regiment de infanterie la Orhei. Cu sarcina de a organiza această unitate a fost învestit colonelul Petru Bivol, transferat în Basarabia din Regimentul 72 Tula infanterie. Prin Ordinul Directorului general pentru probleme militare din 19 decembrie 1917, el a fost numit în funcția de comandant regiment[1]. Condițiile de creare a noului regiment se difereau radical de cele din Chișinău. Formarea unității se desfășura practic de la „zero", orașul nedispunând de cazărmi și infrastructura respectivă. Indiscutabil, problema cea mai greu de rezolvat era lipsa cadrelor, atât a celor de ofițeri, cât și trupă. Pentru a completa lipsa în efectiv, la Orhei au fost transferați 290 de ostași din regimentul 1 Moldovenesc infanterie, constituind primile 3 companii ale regimentului[2]. În continuare, efectivul era completat de soldați reîntorși în patrie din armata rusă, originari din ținutul Orhei, care a durat practic toată iarna. Astfel, la 3 ianuarie 1918, regimentul este completat de 69 de ostași[3], la 4 ianuarie de 39 de soldați[4], la 5 ianuarie de 10 soldați[5], 7-8 ianuarie – 160 soldați[6], 9 ianuarie – 122 soldați[7], 18 ianuarie – 49 soldați[8], 24 ianuarie – 3 soldați[9], 25 ianuarie – 28 soldați[10], 28-29 ianuarie – 36 soldați[11], 30 ianuarie – 145 soldați[12], 31 ianuarie – 51 de soldați[13], 1-3 februarie – 56 de soldați[14], 5 februarie – 245 soldați[15], 6 februarie – 65 soldați[16]. Ultimul lot de completare a avut loc pe data de 24 februarie 1918, când în unitate au sosit 172 de ostași[17].

---

1 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 2.

2 ANRM, F. 1588, inv. 1, d. 46, f. 3.

3 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 7.

4 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 9.

5 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 10.

6 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 13.

7 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 16.

8 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 27.

9 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 39.

10 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 47-verso.

11 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 55.

12 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 58.

13 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 61-verso.

14 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 67.

15 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 70-72-verso.

16 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 74-verso.

17 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 95.

Mult mai grea şi complicată era practica completării unităţii cu corpul de ofiţeri. Din lipsa fondului locativ, la Orhei veneau numai ofiţeri din partea locului, în cea mai mare parte ofiţeri inferiori, de pe timpul războiului (de rezervă), fapt care afecta aspectul calitativ al regimentului.

Momentele deja menţionate nu au permis desfăşurarea reală a regimentului conform statelor existente, numărul batalioanelor fiind redus la 2 şi cel al companiilor la 5. Totuşi, în luna ianuarie 1918, regimentul număra în rândurile sale 16 ofiţeri, 4 angajaţi civili, 750 ostaşi, 120 de cai[18]. Reieşind din situaţia creată, colonelul Bivol, comandant regiment, a repartizat efectivul regimentului pe companii la încartiruire pe la locuitorii oraşului. Efectivul regimentului înopta pe la gazde repartizate şi se aduna dimineaţa la alinierea generală, continuând serviciul conform orarului zilei şi programului stabilit.

Organizatoric, unitatea era compusă din conducerea unităii şi subunităţilor:

Comandant regiment – colonelul Petru Bivol;

Şef gospodărie – ştab-căpitan Cazacu, căpitan Chiriţa Gheorghe;

Batalionul nr. 1 – comandant – porucic Odobescu Ion;

Compania nr. 1 – comandant subofiţer Gonciaruc Ion;

Compania nr. 2 – comandant subofiţer Beşleaga;

Compania nr. 3 – comandant subofiţer Vicol;

Compania nr. 4 – comandant podporucic Talpă Nichita;

Compania nr. 5 – comandant podporucic Cojocari Ion;

Compania asigurare – subofiţer Pascariuc Visarion;

Detaşament mitraliere – vacant;

Compania pază – vacant.

Dispunerea desconcentrată, prin închiriere, a regimentului îngreuna conducerea şi desfăşurarea activităţilor specifice unei unităţi militare. Coeziunea unităţii era asigurată prin elaborarea şi respectarea unui orar al zilei foarte bine chibzuit, care prevedea desfăşurarea zilnică, la orele 20.00, pe platoul unităţii, a apelului de seară general, în prezenţa obligatorie a unui ofiţer. După stingere era interzisă părăsirea fără bilet de voie a încăperilor de cazare a soldaţilor. Zilnic, în afara zilelor de odihnă şi sărbători, începând cu ora 9.00 până la 11.30 şi de la 15.00 până la 17.00, erau planificate şedinţe de instrucţie. Timpul după cină era consacrat învăţării cântecelor populare naţionale[19].

Activitatea cotidiană a efectivului era împărţită între şedinţe de pregătire de luptă şi executarea serviciului de gardă. Apelul gărzilor era prevăzut pentru ora 12.00, în total fiind înfiinţate 7 posturi:

- Sediul poştei şi telegrafului din Orhei – 4 ostaşi înarmaţi;
- Administraţia ţinutală financiară – 4 ostaşi înarmaţi;
- Magazia regimentară – 4 ostaşi înarmaţi;
- Depozitul alimentar regimentar – 4 ostaşi înarmaţi;

---

18 ANRM, F. 1725, inv. 3, d. 14, f. 3-verso.

19 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 31-verso.

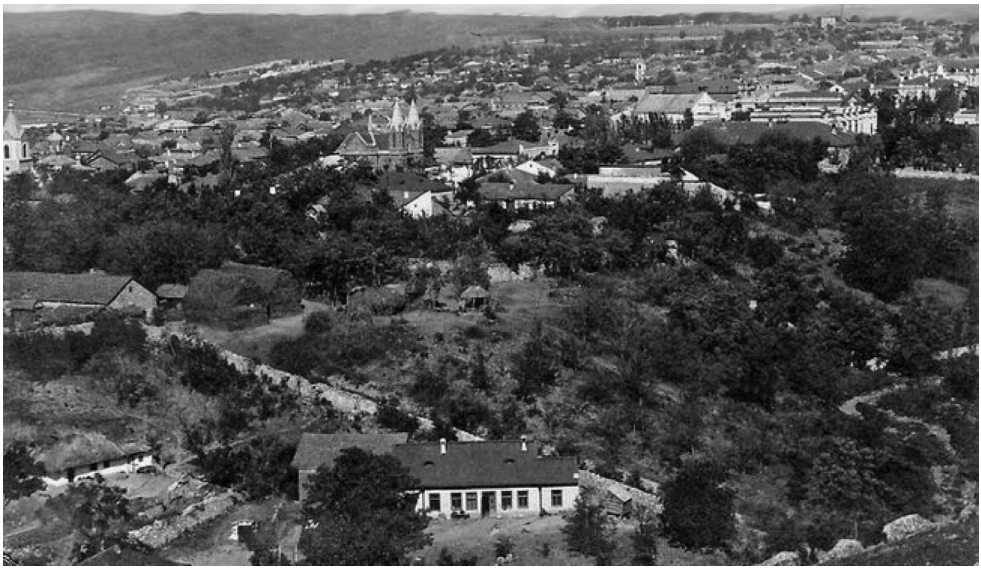

Orhei la începutul secolului XX

- Depozitul de muniții – 4 ostași înarmați;
- Pichet de pe pod peste râul Prut – 5 ostași înarmați;
- Cancelaria regimentului – 2 plantoni cu baionete[20].

Apelul gărzii se efectua pe o piață, situată în apropierea închisorii din oraș[21].

Podul peste râul Răut la intrarea în Orhei

[20] ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 21-21-verso.

[21] ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 24-verso.

Ceea ce ține de pregătirea de luptă, în afară de ședințe teoretice desfășurate în încăperile companiilor și instrucției de front de pe platou, se practicau și ședințe practice de câmp, când companiile se îndreptau la Slobodca, suburbia Orheiului, unde era stabilit locul de instrucție[22]. Cei mai buni dintre soldați și sergenți erau stimulați prin diferite metode. Așadar, pentru bune cunoștințe și sârguință manifestată în serviciu, prin Ordinul comandantului regimentului nr. 32 din 01 februarie 1918, ostașul de rând Ananie Laşco a fost înaintat în gradul militar „caporal", iar sergentul-inferior Iosif Izmană la cel de sergent-major[23]. La 20 februarie 1918, gradul de caporal i-a fost conferit ostașului de rând Hariton Calun[24], la 5 martie la gradul de feldwebel (plutonier-major) – sergenții-majori Călugher[25] și Elifirie Portarescu[26].

Nu era neglijat nici micul colectiv de ofițeri. Pentru a uni și mai strâns ofițerii regimentului în timpul lor liber, în corespundere cu tradițiile armatei ruse, în unitate a fost înființată, la 22 februarie 1918, Adunarea ofițerilor. În urma alegerilor, la care au participat toți ofițerii și angajații civili, căpitanul Chiriță a fost ales, cu 12 voturi pro – Președintele Adunării. Din comitetul executiv al Adunării mai făceau parte – angajatul civil Gudja, subofițerul Lazar, porucicul Odobescu (membru supleant)[27].

Principala problemă cu care se confrunta conducerea regimentului și personal colonelul P. Bivol, era disciplina militară. Ca și pretutindeni în fosta armată rusă, și în regiment în etapa inițială, în toate subunitățile au fost create comitetele ostășești, ca reprezentante supreme a voinței poporului revoluționar. Activitatea acestor comitete suprima autoritatea comandanților, coexistența lor pe viitor fiind imposibilă. Cu atât mai mult, asemenea stare de lucru nu putea fi tolerată după eșecul bolșevicilor din ianuarie 1918, de a prelua puterea în Basarabia. La 21 ianuarie 1918, colonelul P. Bivol emite un ordin prin care interzice activitatea comitetelor ostășești în regiment și introduce principiul conducerii unice, conform regulamentelor militare. Este reintrodusă practica obligativității salutului militar cu darea onorului și militarilor români aflați în oraș. Prin același ordin au fost interzise jocurile de azart și reactulizate pedepsele și sancțiunile disciplinare[28]. Ca rezultat, crește numărul sancțiunilor, de care nu erau scutiți și unii din ofițeri.

Abaterile cele mai frecvente în rândul ofițerilor erau – eschivarea de la ședințe fără motive întemeiate[29], atitudinea nepăsătoare față de îndeplinirea obligațiunilor funcționale. Pentru astfel de încălcări a fost sancționat de către comandant cu mustrare subofițerul Vicol, comandant compania 3[30]. Totuși, cea mai mare parte a încălcă-

---

22 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 39-verso.

23 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 65.

24 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 91.

25 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 105.

26 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 108.

27 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 94.

28 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 31-verso.

29 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 49.

30 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 65.

rilor disciplinare revenea ostașilor. În perioada respectivă au fost înregistrate cazuri de purtare neglijentă a ținutei militare, fără epoleți și însemne militare; deplasarea în permisie prin oraș înarmați cu arme de foc și utilizarea lor neautorizată[31]; furtul patrimoniului privat și de stat[32]; agitație; părăsire fără voie a unității militare; dezertare. Variate erau și măsurile de extirpare a acestui fenomen, de la observație și mustrare până la degradare și arest. Așadar, la 24 ianuarie 1918, comandantul regimentului l-a sancționat, pentru agitație bolșevică, cu 20 zile de arest pe ostașul de rând al companiei 3, Ion Repeșco. La 12 februarie este degradat la funcția de soldat sergentul-inferior al companiei 2, Iustin Anghel, pentru comportament inadecvat și atitudinea nepăsătoare față de îndeplinirea obligațiunilor funcționale[33]. Analiza încălcărilor disciplinare demonstrează că printre ele domina practica părăsirii fără voie a unității și dezertarea.

Din puținele date de care dispunem, cunoaștem că în ziua de 29 ianuarie au părăsit unitatea soldații companiei 3, Tudor Pleșca și Dimitrie Mogâldea, fapt pentru care au fost arestați pe 10 zile. În aceeași zi au fugit sergentul-major al companiei 4, Filip Zaporojan, degradat pentru aceasta până la ostaș de rând[34]. Cu 20 zile de arest au fos pedepsiți soldații companiei 2, Tudor Crețu și Nicolae Sultan, întorși în unitate după câteva zile de absență nemotivată[35]. La 12 februarie din unitate fug 4 militari din compania 2, toți reținuți de către patrula comenduirii române din Orhei[36]. Tot în luna februarie părăsesc fără voie corpul de gardă ostașii, Mocanu, Bâtca și Leontie, fapt, pentru care sunt ținuți 20 de zile în arest[37]. Ținem se menționăm faptul că apogeul dezertărilor cade pe lunile februarie-martie, când în regiment începe procesul de demobilizare și ostașii nu vedeau nicio perspectivă în a continua serviciul militar și se întorceau la vetrele lor, nevăzând în acest act nimic criminal.

Cum s-a menționat anterior, începând cu ziua de 4 februarie 1918, a fost declanșat procesul de demobilizare a ostașilor din regiment. Acest proces poate fi urmărit pe zile, după cum urmează – la 4 februarie au fost demobilizați 47 militari, 5 februarie – 54[38], 6 februarie – 16[39], 7 februarie – 159[40], 8-9 februarie – 24[41], 10-11 februarie – 39[42], 12 februarie – 84[43], 13-19 februarie – 32[44]. Demobilizarea a cuprins și corpul

---

31 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 27-verso.

32 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 31-verso.

33 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 84.

34 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 54-verso.

35 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 58-verso.

36 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 82.

37 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 83-verso.

38 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 71.

39 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 74-verso.

40 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 77-verso.

41 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 79-79-verso.

42 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 81.

43 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 83.

44 ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 7, f. 85-90.

de ofițeri. Așadar, în luna martie 1918 regimentul număra în rândurile sale 9 ofițeri, 4 angajați civili, 200 ostași și 120 de cai[45], iar la sfârșitul acelei luni – 6 ofițeri, 5 angajați civili, 42 ostași și 6 cai[46]. Păstrarea regimentului, care exista mai mult pe hârtie decât în realitate, devenea de prisos, de aceea, prin Ordinul Directorului de Război din 14 mai 1918, unitatea se considera desființată, începând cu ziua de 1 mai 1918[47]. După Unire, puțini dintre ofițeri, au trecut cu serviciul în Armata română. Printre ei se numărau căpitanul Odobescu Ion și locotenentul Talpă Nichita, ambii repartizați în regimentul 36 infanterie. Din păcate, în lista lor, destul de scurtă, nu se regăsea numele comandantului, colonelul Petru Bivol.

Viața și activitatea colonelului P. Bivol reprezintă un exemplu elocvent al fenomenului de îndoctrinare a reprezentanților minorităților naționale din imperiu cu ideile velicoruse. Născut la 1 octombrie 1872 în familia preotului moldovean Petru Bivol, urmează cursul complet de studii în cadrul Școlii Spirituale (Duhovnicești) din Chișinău. După absolvirea școlii în anul 1890, susține examenul de maturitate pe lângă Gimnaziul (Liceul) nr. 1 din Chișinău pentru a fi înrolat în cadrul armatei ruse[48]. Este înrolat în armată în calitate de militar prin contract de categoria a 2-a în regimentul 54 Minsk infanterie, cu sediul în Chișinău. La 15 august 1892 este avansat în grad de sergent-inferior și îndreptat la studii la Școala militară de infanterie din Odesa. Ratând examenele de admitere, se întoarce în regiment, ca peste un an, la 15 august 1893 să fie din nou îndreptat la studii în Odesa. De data aceasta susține cu succes examenele, la 1 septembrie 1893 fiind admis la studii în Școala militară de infanterie din Odesa. După finalizara studiilor îi este conferit gradul de podpraporgic (subajutor de subofițer) și transferat la 29 iulie 1895 cu serviciul militar în cadrul Regimentului 149 Marea Neagră de infanterie, dislocat în orașul Kobrin din Bielorusia. La 14 mai 1897 este avansat în gradul militar de podporucic (locotenent), fiindu-i încredințată comanda detașamentului de cercetași[49]. Sportiv de performanță, ocupă locul doi la competiții de floretă în Varșovia din anul 1901, fiind decorat cu sabie. La 1 mai 1902 este avansat la gradul de porucic (locotenent-major), iar la 1 februarie 1904 este transferat în Regimentul 9 Vânători Est-Siberian, transfer legat de războiul ruso-japonez (1904–1905). Luptele din îndepărtata Manciuria l-a propulsat în rândurile celor mai viteji ofițeri ai armatei țariste, el fiind decorat cu ordinele Sf. Stanislaw clasa a 3-a cu spade și rozetă (Разведчик 1905, 760, 427), Sf. Stanislaw clasa a 2-a cu spade (P. 1905, 769, 588), Sf. Ana clasa a 4-a cu inscripția „Pentru vitejie” (P. 1905, 790, 939), Sf. Vladimir clasa a 4-a cu spade și rozetă (P. 1906, 808, 338). Tot pentru merite deosebite în timpul acțiunilor militare a fost avansat, înainte de termen, la gradul de ștab-căpitan (căpitan) (P. 1905, 781-782, 792). După terminarea războiului și demo-

---

45 ANRM, F. 1725, inv. 3, d. 14, f. 3-verso.

46 ANRM, F. 1725, inv. 3, d. 98, f. 59

47 ANRM, F. 1725, inv. 3, d. 11, f. 365.

48 ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 634, f. 21.

49 Arhiva Istorico-militară de Stat a Federației Ruse (în continuare AIMSFR), F. 408, inv. 1, d. 10952, f. 2.

bilizare parțială a armatei ruse, la 16 martie 1906 este transferat înapoi în regimentul său, 149 Marea Neagră infanterie, unde comandă mai multe companii.

În ajunul declanșării Primului Război Mondial, la 12 mai 1913, căpitanul Petru Bivol este transferat, în interes de serviciu, în Regimentul 72 Tula infanterie, și numit în funcția de comandant compania 12[50]. În componența regimentului face toate campaniile de pe Frontul de Est. Prin Înaltul ordin din 6 mai 1916 căpitanul Petru Bivol este avansat în gradul de locotenent-colonel, iar la 15 august 1917 la cel de colonel (А. и Фл. Св. Р. 1917, 4). Totodată, pentru faptele sale de vitejie a fost decorat cu o distincție destul de importantă – Ordinul Sf. Vladimir clasa a 3-a cu spade și rozetă (Р.И. 1917). Datorită calităților sale militare acest fiu de preot a făcut o carieră reușită în cadrul Armatei imperiale, distincțiile acordate oferindu-i lui și familiei sale prilejul de a face parte din casta nobililor ereditari ai Imperiului Rus. Schimbarea statutului social i-a marcat profund conștiința, el devenind recunoscător maicii Rusii pentru astfel de transformări în viața sa. Mișcarea de emancipare națională, la care a aderat prin participarea la formarea unităților naționale regulate, era pentru colonelul Petru Bivol un prilej suplimentar de a se afirma. Însă, niciodată el nu percepea Basarabia sa natală ca un stat independent, cu atât mai mult ca parte componentă a României Mari. Radicalismul său național se limita la autonomia Basarabiei în cadrul Rusiei federative. Prin aceasta se și explică faptul că după unire el nu a acceptat propunerea autorităților române de a continua cariera militară în armată, a părăsit Basarabia și a trecut de partea armatei albgardiste, luptând pentru refacerea Rusiei Mari, așa de dragă inimii lui. Cu rămășițele armatei generalului Wranghel este evacuat din Crimeea în Turcia și apoi în Europa, unde urmele sale se pierd definitiv.

Merită atenție și subofițerul regimentului Mihail Mândru, care a făcut o carieră strălucită în cadrul Armatei Roșii. Mihail Ion Mândru s-a născut la 7 septembrie 1900 în comuna Vâșcăuți, ținutul Orhei, în familia învățătorului din localitate (Țopa 2005, 6). După absolvirea școlii primare din localitatea natală, părinții îl trimit pe Mihai la Orhei, unde intră la studii în școala pedagogică. La începutul conflagrației mondiale, elevul clasei a 6-a, Mihail Mândru, se înrolează benevol în armată, fiind deplasat, în anul 1916, la Odesa, în Regimentul 40 infanterie de rezervă, un adevărat centru de renaștere națională. Fiind o persoană cu studii medii terminate, este delegat de către comandamentul regimentului la studii în școala pentru subofițeri din orașul Irkutsk. După lovitura de stat a bolșevicilor din octombrie 1917, Mihail Mândru se reîntoarce în patrie, fără a susține examenele necesare de promovare la gradul primar de ofițer – subofițer (plutonier). Ajuns în Basarabia, în luna martie 1918 este repartizat la Regimentul 2 Moldovenesc de infanterie. Pentru a fi întărit în gradul de subofițer (plutonier), prin Ordinul pe regiment nr. 65 din 6 martie 1918, semnat de către comandant, colonelul Petru Bivol, a fost creată comisia de examinare, în frunte cu căpitan Chiriță, având ca membri – porucicul Odobescu și porucicul Ceban[51]. La examenul desfășurat cursantul (iuncherul) Mihail Mândru a demonstrat cunoștințe excelente, obținând

[50] AIMSFR, F. 408, inv. 1, d. 10952, f. 4.

[51] ANRM, F. 1725, inv. 2, d. 3, f. 106.

colonel Mihail Mândru

calificative foarte bune la toate disciplinele, depășind din acest punct de vedere pe alți doi cursanți – Loșacov și Rojnevschi.

După desființarea regimentului, proaspătul ofițer se întoarce în satul său natal, unde se ocupă cu munci agricole. Legat de mediul rural, este animat de lozincile bolșevice, în special de cele care promiteau țăranilor împărțirea necondiționată a pământului, lozinci de care a aflat pe timpul aflării sale la Irkutsk, un important centru industrial bolșevizat din Siberia. La un an după reîntoarcerea sa în patrie, în martie 1919, animat de idei utopiste, dar atrăgătoare, trece Nistrul și se alătură unui detașament sovietic de partizani din localitatea Znamenca, detașament care în luna mai 1919 se va contopi în divizia 1 basarabeană, viitoarea divizie 45 pușcași, sub comanda altui basarabean – Ioana Iakir. În cadrul acestei divizii, Mihail Mândru îndeplinea funcția de comandant detașament cercetare, Regimentul 413 pușcași. În luna aprilie 1922 este numit în funcția de comandant companie a Unităților de Destinație Specială din Crimeea, cu sediul la Simferopol. Comanda companiei nu era de lungă durată, deoarece, la scurt timp, este delegat la studii în cadrul Cursurilor superioare de comandă de scurtă durată „Vîstrel", după absolvirea cărora, la 1 august 1923, este numit în funcția de șef Școala de instrucție regimentară, Regimentul 143 pușcași, divizia 48 pușcași din regiunea Militară Moscova.

Experiența acumulată de la cursurile respective, unde în calitate de dascăli îi avea pe foștii generali ai armatei țariste, persoane cu studii militare academice și cunoștințe generale enciclopedice, care i-au trezit tânărului comandant dorința arzătoare să aprofundeze cunoștințele sale teoretice din domeniul artei militare. Animat de această dorință, în luna octombrie 1828, intră la studii la Academia Militară „M. Frunze", la absolvirea căreia, în anul 1931 este numit în funcția de șef stat-major Regimentul 6 mecanizat, divizia 6 cavalerie, Regiunea Militară Bielorusia. Anume în cadrul acestui regiment Mihail Mândru descoperă mașinile blindate, care l-au captivat într-atât, încât începe să studieze de sine stătător tehnica din dotare, obținând rezultate remarcabile, iar anul 1933 a fost transferat la Academia de mecanizare și motorizare a Armatei Roșii.

În perioada anilor 1935–1939, Mihail Mândru activează în cadrul Direcției Principale de Informație a Armatei Roșii (GRU). Din motive lesne de înțeles, nu cunoaștem aria de responsabilitate a sa în cadrul Direcției. La 27 martie 1939 este din nou transferat la Academia de mecanizare și motorizare a Armatei Roșii în calitate de lector inferior, Catedra tactică.

Anul 1940 în Armata Roșie a trecut sub incidența unei ample reforme în cadrul trupelor motomecanizate și blindate. Războiul nefast din Finlanda a demonstrat conducerii de vârf din URSS insuficiența schemei organizatorice a trupelor blindate, care

erau dispersate în cadrul brigăzilor de tancuri, în timp ce experiența războiului fulger a Germaniei în Polonia și Franța au demonstrat necesitatea concentrării tancurilor în cadrul unor unități mari blindate. Ținând cont de recomandările specialiștilor, la 27 martie 1940 mareșalul Timoșenko, ministrul Apărării și mareșalul Șapoșnikov, șeful Statului-major General, au prezentat lui I. Stalin un proiect de reorganizare a unităților blindate, care prevedea înființarea Corpurilor motomecanizate și a diviziilor de tancuri. În baza Ordinului nr. 0066 din 04 iunie 1940, colonelul Mihail Mândru a fost numit în funcția de comandant divizia 16 tancuri, Corpul 2 Motomecanizat cu sediul în orașul Kotovsk din Ucraina, prilej pentru a vizita plaiul natal, anexat de curând la URSS.

Către ziua de 22 iunie 1941, data începerii războiului germano-sovietic, C2M era dispersat pe întreg teritoriul Regiunii Militare Odesa, iar la 24 iunie el a fost concentrat în întreaga sa componență în regiunea localităților Bravicea, Peresecina, Orhei. Din primele zile ale ostilităților, unitățile sale erau utilizate nerațional, Corpul primind ordine contradictorii, aflându-se în permanentă mișcare, fără a intra în contact direct cu inamicul. La 28 iunie el a fost concentrat lângă localitatea Biciuneni, pentru a ataca localitatea Sculeni[52], la 1 iulie a primit ordin de deplasare la Sângerei[53]. Într-o perioadă scurtă, până la 9 iulie, C2M, din cauza marșurilor interminabile și obositoare, a pierdut 50 tancuri și 97 autovehiculele[54]. Doar divizia 16 tancuri a pierdut în această perioadă 25 de tancuri, 28 de autovehicule și 14 tractoare.

Situația critică creată în regiunea Kievului, unde se profila o încercuire grandioasă a câteva armate sovietice, au impus comandamentul sovietic, în mod urgent, se transfere C2M din Basarabia în Ucraina, în regiunea orașului Uman. În ziua de 21 iulie 1941, C2M era adunat în regiunea localităților Hristianovka, Sarnî, Savustianovka. În acel moment divizia lui M. Mândru număra în rândurile sale numai 40 tancuri BT, 55 T-26, 34 mașini blindate BA-34, 16 tractoare. Toate tancurile noi, modele T-34 și KV-1 au fost pierdute în timpul marșurilor îndelungate, fără a intra în luptă. La 22 iulie, diviziile de tancuri sovietice au intrat în contact direct cu diviziile 11 și 16 germane. În timpul loviturii de deblocare, divizia lui M. Mândru a recucerit stația Potaș și Podobna (Исаев 2004, 384). Către ziua de 26 iulie, divizia 16 tancuri a cucerit localitățile Mankova, Dzenghelovka, Harkovka, asigurând ieșirea din încercuire unor unități ale armatelor 6 și 12 sovietice.

În pofida unor insuccese tactice, armata germană a reușit către 1 august încercuirea armatelor 6 și 12 sovietice. Situația creată a impus C2M se înceteze ofensiva trecând la luptele defensive în regiunea localităților Leghezino, Babanocika, 3 km sud stația Babanî. În acel moment, divizia lui M. Mândru număra în rândurile sale un singur tanc. Încercuit cu rămășițile diviziei sale în pădurea de lângă satul Leghezino, la 3 august 1941, colonelul Mihail Mândru, cu singurul tanc rămas în dotare, s-a

---

52 Arhiva Centrală a Ministerului Apărării Federației Ruse (ACMAFR), F. 228, inv. 6701, d. 237, cut. 3690, f. 15.

53 ACMAFR, F. 228, inv. 6701, d. 237, cut. 3690, f. 21.

54 ACMAFR, F. 228, inv. 6701, d. 237, cut. 3690, f. 55.

pornit în cercetare, însă a căzut în ambuscadă, tancul său a fost lovit, în urma cărui fapt el a decedat.

În continuare, este prezentată lista ofițerilor Regimentului 2 Moldovenesc infanterie:

1. Colonel Bivol Petru;
2. Locotenent-colonel Chirița Gheorghe;
3. Căpitan Căzacu;
4. Căpitan Ciobanu Alexandru;
5. Căpitan Talpă Nichita;
6. Căpitan Odobescu Ion;
7. Porucic Donici Nicolae;
8. Porucic Savin Gheorghe;
9. Porucic Soltan;
10. Podporucic Cojocaru Ion;
11. Podporucic Ghilaș Iacob;
12. Podporucic Gonciaruc Ion;
13. Podporucic Loghin;
14. Podporucic Mardarescevici valentin;
15. Podporucic Pascariuc Visarion;
16. Podporucic Postolache Eremia;
17. Podporucic Razu Alexandru;
18. Subofițer (plutonier) Bacalu;
19. Subofițer (plutonier) Beșleagă;
20. Subofițer (plutonier) Boguș;
21. Subofițer (plutonier) Cociorva;
22. Subofițer (plutonier) Donos;
23. Subofițer (plutonier) Chirtoacă;
24. Subofițer (plutonier) Gatcină;
25. Subofițer (plutonier) Gonța Mihail;
26. Subofițer (plutonier) Lașcov;
27. Subofițer (plutonier) Lazar;
28. Subofițer (plutonier) Magala;
29. Subofițer (plutonier) Mândru Mihail;
30. Subofițer (plutonier) Movilă Ion;
31. Subofițer (plutonier) Parfenie;
32. Subofițer (plutonier) Pojnevschi Alexei;
33. Subofițer (plutonier) Popovici;
34. Subofițer (plutonier) Vicol.

În încheiere, putem afirma că Regimentul 2 Moldovenesc infanterie a jucat un rol important în răspândirea ideilor naționale și autorității Sfatului Țării în provincie. El era al doilea ca importanță, număr de efectiv, nivelul închegării în cadrul trupelor de uscat ale armatei regulate din Republica Democratică Moldovenească.

LISTA ABREVIERILOR:

А. и Фл. Св. Р. – Армия и Флот Свободной России
Р. – Разведчик. Журнал военный и литературный
Р.И. – Русский Инвалид

BIBLIOGRAFIE:

Țopa 2005: ȚOPA Tudor, Gloria victoriei. (Chișinău 2005).

А. и Фл. Св. Р. 1917: Армия и Флот Свободной России. Приказ от 15 августа 1917. (Петроград 1917).

Исаев 2004: А.В. Исаев, От Дубно до Ростова. (Москва 2004).

Р. 1905, 760: Разведчик. Журнал военный и литературный. № 760. (С. Петербург, май 1905).

Р. 1905, 769: Разведчик. Журнал военный и литературный. № 769. (С. Петербург, июль 1905).

Р. 1905, 781-782: Разведчик. Журнал военный и литературный. № 781-782. (С. Петербург, сентябрь, 1905).

Р. 1905, 790: Разведчик. Журнал военный и литературный. № 790. (С. Петербург, ноябрь 1905).

Р. 1906, 808: Разведчик. Журнал военный и литературный. № 808. (С. Петербург, апрель 1905).

Р.И. 1917: Русский Инвалид. Приказ от 17 января 1917. (Петроград 1917).

SOCIETATEA ISTORICO-ARHEOLOGICĂ BISERICEASCĂ DIN CHIȘINĂU – PILON CULTURAL ȘI SPIRITUAL AL TRECUTULUI BASARABEAN

Maxim MELINTI

Chisinau historical and archaeological, and church society – cultural and spiritual pillar of Bessarabian past

Summary

In 1904 in Chisinau was born the Church-Archaeological Society of Bessarabia. Since its inception, the Society has focused its work on studying the past of the spiritual and cultural life of Bessarabia, by researching and describing churches and monasteries. A special place is the publishing of scientific research in the Society Magazine, as well as the creation of the Church of Antiquities Museum. The Society has made an invaluable contribution to the study of ecclesiastical heritage, culture, art and spirituality in Bessarabia.

Keywords: *church, museum, worship, icon, book, manuscripts, archeology, antiquity, archive, heritage.*

Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia (în continuare SIAB) a luat naștere oficial în 1904, deși formalitățile birocratice au fost întocmite cu doi ani mai înainte. Statutul Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia a fost întocmit de către Ioan Halippa, secretar al Comisiei Științifice Guberniale a Arhivelor și subinspector al Seminarului Teologic din Chișinău.

Această Societate s-a constituit după modelul unor instituții similare rusești ce existau deja în alte gubernii ale imperiului. Ideea acestei Societății, după alte păreri, „s-a născut sub influența activității rodnice a Comisiei savante a Arhivelor din Basarabia". Aceste considerații nu sunt lipsite de temei, susține Maria Danilov, pentru că au și acoperire de surse. Luând în considerație că proiectul statutar al SIAB din Basarabia a fost alcătuit de Ioan Halippa, atunci trebuie să recunoaștem și contribuția acestuia la organizarea formelor de activitate a Socieității, deși, în linii mari, se cunoaște că acest statut a fost întocmit după modelul Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Kaluga (Danilov 2007, 192; Halippa 1909, 1-3) și completat cu noi paragrafe din statutele altor orgranizații similare. Proiectul final al statutului a fost aprobat de către Sfântul Sinod din Sankt Petersburg în ședința din 15-27 noiembrie 1902, iar Hotărârea nr. 9471 privind constituirea SIAB-ului a fost semnată la 2 decembrie 1902 (Труды 1910, 18-19).

Ioan Halippa mărturisește că „ideea înființării în Chișinău a Societății Istorico-Arheologice Bisericești a pornit din acea vie interesare despre trecutul Basarabiei...

Cunoaşterea antichităţilor locale s-a văzut aşa de complexă şi cerând o muncă aşa de felurită, încât ideea împărţirii muncii pentru cercetare s-a ivit de la sine" (Puiu 1920, 4).

Din cauza unor împrejurări prea puţin favorabile Societăţii, aceasta nu şi-a început activitatea decât peste doi ani (Malahov 1995, 251).

Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia a fost inaugurată de, Iacob Piatniţki, episcop de Chişinău şi Hotin (1898–1904), în săptămâna Sf. Toma, 4 aprilie 1904, în sala de festivităţi a Seminarului Teologic din Chişinău (în prezent bl. II al Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova). La deschiderea solemnă a mai participat episcopul-vicar Arcadie Filonov, guvernatorul Basarabiei principele Serghei Urusov şi peste 50 de membri-fondatori: conducători ai diferitor instituţii din Chişinău şi reprezentanţi ai clerului basarabean (Труды 1910, 1-3). Printre fondatorii Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia amintim şi pe Andrei Parhomovici – istoric şi cercetător al trecutului Bisericii Ortodoxe din Basarabia (Ciachir 1921, 15-17; Чакир 1921, 18-32; Colesnic 2000, 60-63).

În cuvântul de salut, preşedintele adunării festive, episcopul de Chişinău şi Hotin Iakov a subliniat importanţa ştiinţifico-educativă a investigaţiilor istorico-arheologice, în general, şi a studierii monumentelor vechi, în particular. Ioan Halippa a numit inaugurarea Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia o adevărată sărbătoare în viaţa spirituală a Eparhiei de Chişinău. El a vorbit despre însemnătatea ortodoxiei în destinele istorice ale Rusiei şi a subliniat necesitatea studierii trecutului vieţii bisericeşti din Basarabia (Труды 1910, 9).

Toate problemele ce ţineau de activitatea Societăţii erau discutate în cadrul adunărilor lunare şi anuale. Domeniul organizatoric se afla în subordinea Comitetului de Conducere al Societăţii. Arhiepiscopul Chişinăului Iacob Piatniţki, ca şi succesori lui în scaunul episcopal basarabean aveau misiunea de a sprijini moral şi financiar iniţiativele Societăţii.

Conform Statutului, Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia avea drept scop studierea multilaterală al trecutului Bisericii locale, începând cu ivirea creştinismului în hotarele Basarabiei. Activitatea Societăţii a fost îndreptată spre căutarea, păstrarea şi studierea monumentelor, care se referă la înfiinţarea bisericilor, înfiinţarea parohiilor, a ierarhiei bisericeşti atât a celei superioare, cât şi a celei inferioare, a vieţii religioase şi morale a clerului şi a mirenilor, a situaţiei educative, contra răspândiri ereziilor şi a sectelor. Societatea s-a îngrijit de adunarea documentelor scrise, ce se referă la partea bisericească, de asemenea şi de cărţile bisericeşti, icoane şi în general de toate lucrurile bisericeşti, aduce la cunoştinţă, descrie, prelucrează materialul arheologico-bisericesc, istoric şi etnologic, care se păstrează în instituţii şi la persoane particulare.

Societatea avea, pentru păstrarea antichităţilor bisericeşti, un muzeu, o bibliotecă, arhivă, dar şi dreptul de a edita revista sa.

Preşedinţii de onoare ai Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia au fost episcopii-vicari Arcadie Filonov, de la înfiinţarea ei, Nicodim Krotkov, de la 6 decembrie 1907, şi Gavriil Cepur, de la 22 noiembrie 1911 până în 1918.

Preşedinţii SIAB au fost: protoiereul Alexandru Ianovski, arhimandritul Gurie Grosu (de la 30 mai 1906), arhimandritul Zinovie Drozdov (de la 26 iunie 1910), arhimandritul Damian Govorov (de la 9 ianuarie 1911), arhimandritul Filip Gumilevski (24 octombrie 1916–1918).

Din punct de vedere financiar, Societatea mereu suferea dificultăţi, deoarece fondurile ei de bază erau cotizaţiile membrilor, a câte trei ruble anual. Din aceste cotizaţii, de exemplu, în anul 1904 s-au adunat doar 118 ruble (Кишиневские 1905, 137-139). În această stare deplorabilă s-a aflat Societatea până în anul 1904, capitalul ei financiar variind între 346 şi 488 ruble (Труды 1910a, 1-16).

Adunarea generală a Societăţii din 30 august 1906 hotărăşte revitalizarea activităţii şi pune accent pe cercetare. Aceasta se datorează în mare parte faptului că în fruntea SIAB este ales ieromonahul Gurie Grosu, care înviorează lucrul Societăţii. Pe parcurs au fost petrecute 4 adunări generale ale Societăţii şi şedinţe ale Consiliului Societăţii, aleşi noi membri ai Societăţii, mai energici şi activi.

Din 1907 Buletinul Eparhiei de Chişinău („Кишиневские епархиальные ведомости") începe publicarea studiilor ştiinţifice ale Societăţii. Către anul 1909 toate articolele au fost adunate şi tipărite în cele 5 volume „Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества" (Lucrările Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia). Redactorul revistei devine Vasile Kurdinovski, care paralel ocupă funcţia de profesor la Seminarul Teologic din Chişinău şi redactor al Buletinului Eparhial „Кишиневские епархиальные ведомости".

Pentru a asigura editarea şi răspândirea acestor lucrări, Adunarea Clerului Basarabean decide alocarea a câte 300 ruble anual din venitul Fabricii de Lumânări. Datorită acestei intervenţii, în 1911 apare volumul VI cu 597 de pagini, cu un tiraj de 345 de exemplare. Din 1912, Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia editează cercetările sale ştiinţifice separat de Buletinul eparhial. În perioada anilor 1910–1918 au văzut lumina tiparului 10 volume ale lucrărilor. Toate cele zece volume au apărut exclusiv în limba rusă.

Volumul X a fost pregătit şi aprobat pentru tipar de către arhiepiscopul Anastasie Gribanovski (1915–1918) la 24 decembrie 1916. Însă, din motive politice, apare abia la sfârşitul anului 1918. Acest volum oferă o descriere bogată a bisericilor rupestre din incinta mănăstirilor Japca, Saharna şi Ţipova.

Anul 1907 poate fi considerat anul când ia naştere Muzeul Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia. Iniţial, purtând nume de *Drevlehranilişce* (Depozit de antichităţi), Muzeul formal era depozitat într-un dulap, în care erau adunate 12 obiecte bisericeşti şi 118 cărţi vechi. Andrei Parhomovici era responsabil pentru păstrarea acestor antichităţi.

În anul 1912 arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Serafim Ciceagov (1908–1914) oferă etajul doi al Casei Eparhiale numite *Serafimovski Dom* (Casa Arhiepiscopului Serafim), unde, în cele 3 camere se adăposteşte muzeul, biblioteca şi arhiva Societăţii.

Pentru a îmbogăţi fondul muzeului, Comitetul Societăţii se adresează în anii 1912–1913 către cler cu un demers prin care solicită pentru muzeu „obiecte bisericeşti şi cărţi vechi" (Кишиневские 1914, 137-139).

Casa Arhierească, mănăstiri şi biserici donează obiecte de cult, cărţi, sfinte vase, icoane etc. Concomitent cu colectarea materialelor se făceau lucrările de amenajare a expoziţiei permanente în nou local, ce avea trei secţii: carte veche şi manuscrise, icoane şi veşminte bisericeşti. A fost executat mobilierul necesar pentru expunerea şi păstrarea pieselor, au fost instalate perdele la ferestre, pentru protejarea exponatelor de razele solare (Materialele 2006, 8).

La data de 28 martie 1912 Muzeul Arheologic Bisericesc a devenit accesibil pentru publicul larg, astfel că orice doritor putea vizita muzeul şi admira tezaurul inestimabil al Societăţii (Труды 1914, 21).

Doar în 1912 muzeul Societăţii a primit 86 obiecte de cult, 92 cărţi şi fotografii, 100 monede vechi. Iar în anii următori, 1913–1917 – donaţiile au depăşit cifra de 800 obiecte.

Fondurile muzeului şi ale bibliotecii creşteau graţie donatorilor fideli – diferite societăţi publice, persoane particulare, precum şi preoţi, stareţi de mănăstiri şi familie lor.

După unirea Basarabiei cu România, în viaţa Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti începe o nouă perioadă. De la 17 septembrie 1918, în fruntea Societăţii vine arhiepiscopul Nicodim Munteanu. După plecarea arhimandritului Filip din Chişinău, la 17 septembrie 1918 preşedintele Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia a fost ales rectorul Seminarului Teologic arhimadritul Visarion Puiu, Andrei M. Parhomovici – vicepreşedinte, Iosif M. Parhomovici – casier şi conducătorul muzeului bisericesc, iar în calitate de secretar – Constantin N. Tomescu, secretar general al Arhiepiscopiei Chişinăului, în locul lui I.I. Zelinski, la 13 noiembrie 1919.

La 19 iunie a aceluiaşi an, Andrei M. Parhomovici a trecut la Domnul, la 1 aprilie 1921 Visarion Puiu a ieşit din componenţa comitetului din motivul alegerii sale în calitate de episcop de Argeş. La adunarea de la 14 iunie 1921, preşedinte al SIAB a fost ales rectorul Seminarului Teologic din Chişinău, iconom stavrofor – Constantin G. Popovici, vicepreşedinte – iconom stavrofor Serghie Bejan – directorul şcolii spirituale de băieţi, casier şi secretar au fost aleşi persoanele care funcţionau. Comitetul în aceeaşi componenţă a fost reales la 27 mai 1928 pe un nou termen de 3 ani.

După plecarea arhiepiscopului Nicodim Munteanu în 1919, Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia s-a aflat sub patronajul mitropolitului Gurie Grosu al Basarabiei.

Într-una din primele şedinţe sub preşedinţia arhimandritului Visarion Puiu, în 1918 s-a hotărât redactarea regulamentului Societăţii în limba română, cu unele modificări, cerute de vremuri, şi s-a hotărât ca ea să fie înregistrată la tribunal, ca Societatea să aibă drepturile juridice. Noul regulament a fost aprobat la 12 noiembrie 1918 de către arhiepiscopul Nicodim Munteanu şi înregistrat la Tribunalul Judeţului Chişinău la 30 septembrie 1919 sub nr. 78 (Malahov 1997, 253).

Tot la aceeaşi şedinţă a fost aprobat ca imprimarea revistei Societăţii, precum şi întreaga corespondenţă a Societăţii să fie pe viitor numai în limba română. La fel s-a impus publicarea unei colecţii de monografii ale tuturor mănăstirilor din Basarabia după un plan stabilit de Societate.

Revista era tipărită, la început, la Tipografia Societăţii de Editură Naţională „Luceafărul", iar din 1921, la Tipografia Eparhială, numită şi Tipografia Eparhială „Cartea Românească", un exemplar costând 10 lei.

Aşa cum am menţionat mai sus, la Chişinău, începând cu anul 1909, a început editarea Revistei Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia. Au văzut lumina tiparului 24 de volume. Primele 10 volume au fost editate în limba rusă; volumul XI din 1919 – bilingv: rusă şi română, iar începând cu volumul XII până la volumul XXIV – în română, sporadic conţinând şi unele articole în limba rusă. Primul volum a fost precedat cu un cuvânt introductiv, semnat de Ioan N. Halippa, pe atunci profesor la Seminarul Teologic din Chişinău. Articolele au avut următorul conţinut: prezentarea şi descrierea unor acte şi hrisoave domneşti, unele probleme de genealogie a românilor cunoscuţi şi necunoscuţi, chestiuni ce ţin de organizarea ecleziastică şi administrativ-teritorială a Moldovei feudale şi a Basarabiei după 1812, precum şi procese-verbale despre activitatea Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia.

Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia se tipărea, de obicei, în 200 exemplare, numai volumul X „Album-sbornic al celor mai vechi tipuri de biserici din Basarabia" a avut 500 de exemplare, iar volumul XI „Mănăstirile din Basarabia" de Visarion Puiu, deja în 700 de exemplare, cu 46 ilustraţii. Începând cu volumul XVI, revista s-a tipărit într-un tiraj de 1200-1300 de exemplare, pentru ca, conform hotărârii arhipăstoreşti, volumele să fie expediate în fiecare parohie din Basarabia. Acest lucru a devenit posibil în urma îmbunătăţirii situaţiei financiare a Societăţii. În anii 1922–1924 fondul ei bănesc ajungea la 60 227 lei, şi, respectiv, 158 463 lei, tot în creştere fiind şi numărul de membri ai ei – de la 127 în 1922 la 158 în 1924 (Luminătorul 1924, 1-12).

În publicaţiile Societăţii, alături de materialele cu conţinut strict teologic, găsim şi studii originale privind istoria ţinutului, cultura şi arta bisericească, precum şi unele documente inedite. În lucrările sale autorii, chiar dacă şi nu au prezentat trecutul în perspectivă istorică, au scos, totuşi, la lumină multe acte din arhive locale, au descris foarte amănunţit trecutul eparhiei din Basarabia, mai cu seamă în ce priveşte viaţa şi activitatea arhipăstorilor ce s-au rânduit în cursul unui secol în scaunul episcopal basarabean (Malahov 1995, 254).

Printre colaboratorii fideli ai revistei s-au numărat: Ioan Halippa, Gurie Grosu, Andrei şi Iosif Parhomovici, Toma G. Bulat, Constantin N. Tomescu, Paul Mihail, Visarion Puiu, Arsenie Stadniţchi, Iustin Frăţiman, Petre Constantinescu-Iaşi ş.a. Autorii şi-au oferit grătuit articolele lor (Parhomovici 1929, 412).

Societatea tindea spre realizarea şi altui scop, prevăzut de regulament, şi anume: îmbogăţirea fondului muzeului bisericesc. Conducerea muzeului a fost încredinţată trezorierului Iosif M. Parhomovici, care întocmeşte registrul bunurilor instituţiei. În 1924 devine public *Opisul obiectelor ce se păstrează în Muzeul Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti Basarabene din Chişinău* (Revista 1924, 3-50), iar în următorul an este publicat Catalogul bibliotecii Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău (Revista 1925, 1-75). Conform acestor registre, numărul total al obiectelor din muzeu şi bibliotecă alcătuiau în total 1739 unităţi. Registrele oferă informaţii amănunţite privind anul intrării obiectelor în posesia muzeului, starea de conservare etc.

La 20 mai 1920 Muzeul Societăţii a fost vizitat de regele României Ferdinand I şi regina Maria cu principesa Elisabeta. La fel, muzeul l-a primit pe mitropolitul Miron Cristea, Octavian Goga – ministru al cultelor, Visarion Puiu – episcop de Argeş, veniţi în Chişinău cu prilejul înscăunării mitropolitului Gurie Grosu. În 1919 muzeul a fost

vizitat de Orest Tafrali, profesor de la Universitatea din Iaşi, iar la 28 octombrie a aceluiaşi an, de Nicolae Iorga, care s-a interesat cu amănuntul de tezaurul acestui muzeu, notându-şi impresiile sale în cartea de aur a vizitatorilor: „Am cercetat frumoasa culegere, luându-mi îndatorire de-a o îmbogăţi, am admirat ce poate dragostea unită cu credinţa şi hărnicia" (Parhomovici 1929, 410).

Cele mai vechi şi mai valoroase obiecte ale antichităţii bisericeşti, afltate în muzeu, au fost expuse la expoziţia generală şi târgul de mostre, care s-a desfăşurat în Chişinău în toamna anului 1925. Comisia de primire a exponatelor a acordat, ca recunoaştere a valorii obiectelor vechi, o medalie de aur pentru muzeul societăţii şi o altă medalie de argint directorului muzeului Iosif M. Parhomovici. Despre meritele deosebite ale lui Iosif M. Parhomovici remarca şi mitropolitul Visarion Puiu: „Societatea Istorico-Arheologică din Chişinău a fost organizată de un eminent profesor rus, Iosif M. Parhomovici, care, la vârsta de 72 de ani, a învăţat uimitor de bine limba română, fiind apreciat elogios şi de Nicolae Iorga, când i-a vizitat Muzeul Bisericesc" (Puiu 2004, 69).

Printre vizitatorii oficiali s-au numărat: Teofil Gramatovici – directorul cultelor din Bucovina; Moise Enciu – inspector al cultelor; Ioan Mihălcescu – decan al Facultăţii de Teologie din Bucureşti cu un grup, Boroianu – profesor universitar; Aureliu Savela – ziarist, Grigorie Pişculescu (Gala Galaction) – decan al Facultăţii de Teologie din Chişinău; un profesor italian, delegat al Bibliotecii Orientale din Vatican, căruia comitetul i-a oferit o colecţie din toate publicaţiile Societăţii şi prin acest profesor s-au stabilit relaţii cu Institutul Oriental din Roma pentru publicaţii şi documentări; Iosif Vârba din Praga, Cyril T. Harley Walker – profesor din Oxford, Vasile Goldiş, Ioan Lupaş şi profesorii universitari Tiberiu Brediceanu, C.A. Spulber, Onisifor Ghibu, Agricola Cardaş, şi profesorii de la Facultatea de Teologie din Chişinău.

Pe baza studierii materialelor Bibliotecii Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia şi Bibliotecii Mitropolitane din Chişinău, diaconul Paul Mihail întocmeşte Registrul „Cărţi bisericeşti, manuscrise şi icoane din Basarabia cu însemnături vechi şi inscripţii", care în 1934 este tipărit în întregime în Revista Societăţii. Capitolul unu al registrului prezintă 65 denumiri de cărţi, dintre care circa 30 au fost tipărite până în anul 1800. Lista cărţilor, după cum menţiona autorul, „era compusă după ordinea lor în dulapurile bibliotecii" (Revista 1934, 94-120).

În 1940 Muzeul a fost evacuat în România, iar la 1942 se redeschide în clădirea Mitropoliei vechi (construită la 1792), fostă reşedinţă a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. După 1944 Muzeul este devastat, iar soarta exponatelor nu este cunoscută. Ultimul şef al Muzeului a fost părintele Paul Mihail, care mult a suferit după distrugerea Muzeului. El îşi aminteşte cu durere în suflet: „[...] A rămas Muzeul istoric-bisericesc, cel plin cu cărţi vechi şi manuscrise multe, comoara trecutului istoric-bisericesc al Basarabiei, cu documente, obiecte de artă şi veşminte. Atâtea mitre arhiereşti, atâtea cărţi şi evanghelii îmbrăcate în aur şi argint, atâtea cruci vechi de chiparos, atâtea odoare şi icoane! Cazania mitropolitului Varlaam, Vieţile Sfinţilor ale lui Dosoftei, Biblia lui Şerban Cantacuzino, Mărgăritarul Sf. Ioan Gură de Aur, Evanghelii, manuscripte româneşti şi slavone, greceşti şi ruseşti [...]" (Mihail 1993, 13).

„...în casa bătrânească a mitropolitului Gavriil, din faţa bisericii s-a înrefiinţat Muzeul Istoric-Bisericesc al Basarabiei, în trecut ctitoria neuitatului Iosif Parhomovici". Gheorghe Bezviconi (Sainciuc 2000, 7).

BIBLIOGRAFIE:

Ciachir 1921: M. Ciachir, În amintirea decedatului Vicepreşedinte al Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti A.M. Parhomovici (traducere din ruseşte de H. Dăscălescu). În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti, vol. XIII/1921, 15-17.

Colesnic 2000: Iu. Colesnic, Basarabia necunoscută, vol. 3 (Chişinău, 2000).

Danilov 2007: M. Danilov, Cenzura sinodală şi cartea religioasă în Basarabia. 1812–1918 (între tradiţie şi politica ţaristă) (Chişinău, 2007).

Halippa 1909: I. Halippa, Împrejurările înfiinţării Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia. Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti, vol. I/1909, 1-3.

Luminătorul 1923: Darea de seamă din activitatea Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia pe anul 1922. În: Luminătorul, nr. 6/1923, 19-32.

Luminătorul 1924: Darea de seamă din activitatea Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia pe anul 1924. Luminătorul, nr. 12-13/1924, 1-12.

Malahov 1995: L. Malahov, Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia (90 de ani de la inaugurare). În: Tyragetia, IV-V/1994-1995, 251-256.

Materialele 2006: Muzeul Bisericesc din Chişinău – geneză, împliniri, pribegii. În: Materialele Conferinţei organizate cu prilejul a 100 de ani de la fondarea primei instituţii muzeale bisericeşti din Basarabia (Chişinău, 2006).

Mihail 1993: P. Mihail, Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia (Chişinău, 1993).

Parhomovici 1929: I. Parhomovici, Scurtă schiţă istorică despre Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia de la 1904 până la 1929. În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti, vol. XIX/1929, 395-412.

Popovschi 1931: N. Popovschi, Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi (Chişinău, 1931).

Puiu 1920: V. Puiu, Câteva date privitoare la înfiinţarea Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău. În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti, vol. XII/1920, 3-8.

Puiu 2004: V. Puiu, Însemnări din viaţa mea (Iaşi, 2004).

Revista 1924: Opisul obiectelor ce se păstrează în Muzeul Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti Basarabene din Chişinău. În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău, vol. XV/1924, 3-50.

Revista 1925: Catalogul bibliotecii Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău. În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău, vol. XVI/1925, 1-75.

Revista 1934: P. Mihailovici, Cărţi bisericeşti, manuscrise şi icoane din Basarabia. Însemnări vechi şi inscripţii. În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău, vol. XXIV/1934, 91-120.

Sainciuc 2000: L. Sainciuc, Colina antenelor de bruiaj (Chişinău, 2000).

Труды 1910: Акт открытия Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества. În: Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, вып. I/1910, 1-21.

Труды 1910a: Отчет Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества за 1909 г. În: Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, вып. III/1910, 1-16.

Труды 1914: Отчет о состоянии и деятельности Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества за 1912 г. În: Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, вып. IX/1914, 21.

ILUSTRAȚII

Casa Eparhială, care, în perioada anilor 1912–1940,
a adăpostit Muzeul Bisericesc și Biblioteca Societății
Sursa: http://oldchisinau.com

Muzeul Bisericesc în vechiul sediu eparhial. Fotografie din 1942
Sursa: Mihail 1993, 119.

Vechiul Sobor şi Muzeul Bisericesc înainte de Războiul al Doilea Mondial
Sursa: Sainciuc 2000, 28

Vechiul Sobor şi Muzeul Bisericesc înainte de Războiul al Doilea Mondial
Sursa: Sainciuc 2000, 28

Protoiereul Alexandru Ianovski
Sursa: ros-vos.net

Episcopul Zinovie Drozdov
Sursa: ru.wikipedia.org

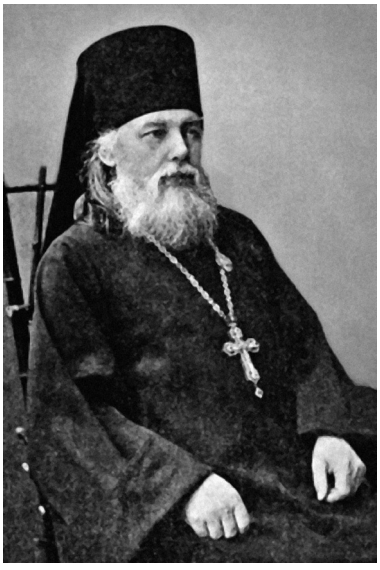

Arhimandritul Damian Govorov
Sursa: pravenc.ru

Arhimandritul Filip Gumilevski
Sursa: kuz1.pstbi.ccas.ru

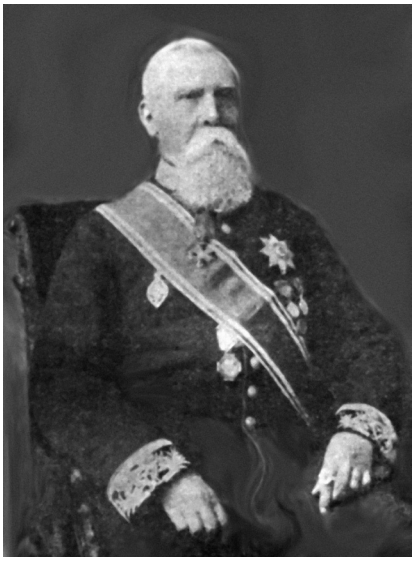

Andrei Parhomovici
Sursa: histpol.pl.ua

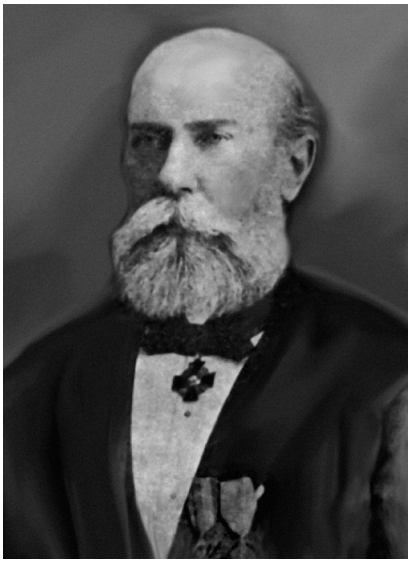

Iosif Parhomovici
Sursa: adam-a-nt.livejournal.com

Episcopul Iacob Piatnițki
Sursa: pecherskiy.nne.ru

Episcopul Serafim Ciceagov
Sursa: visz.nlr.ru

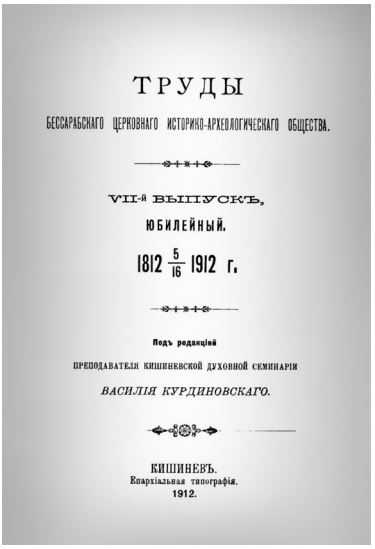
ТРУДЫ

БЕССАРАБСКАГО ЦЕРКОВНАГО ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКАГО ОБЩЕСТВА.

VII-й ВЫПУСКЪ,

ЮБИЛЕЙНЫЙ.

1812 5/16 1912 г.

Подъ редакціей

ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КИШИНЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ СЕМИНАРІИ

ВАСИЛІЯ КУРДИНОВСКАГО.

КИШИНЕВЪ.
Епархіальная типографія.
1912.

Revista Societății în limba rusă
Sursa: moldavica.bnrm.md

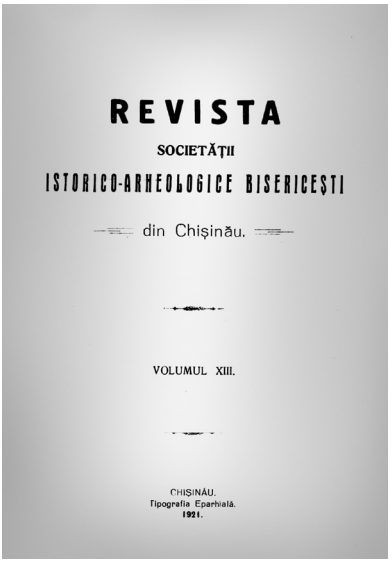
REVISTA

SOCIETĂȚII

ISTORICO-ARHEOLOGICE BISERICEȘTI

din Chișinău.

VOLUMUL XIII.

CHIȘINĂU.
Tipografia Eparhială.
1921.

Opisul obiectelor de la muzeul SIAB
Sursa: moldavica.bnrm.md

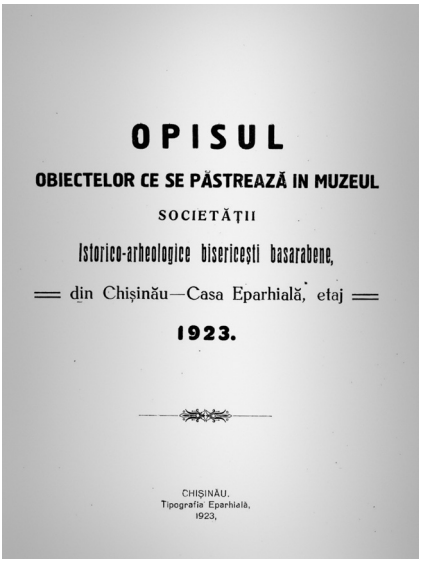
OPISUL

OBIECTELOR CE SE PĂSTREAZĂ IN MUZEUL

SOCIETĂȚII

Istorico-arheologice bisericești basarabene,

din Chișinău—Casa Eparhială, etaj

1923.

CHIȘINĂU.
Tipografia Eparhială,
1923.

Revista Societății în limba română
Sursa: moldavica.bnrm.md

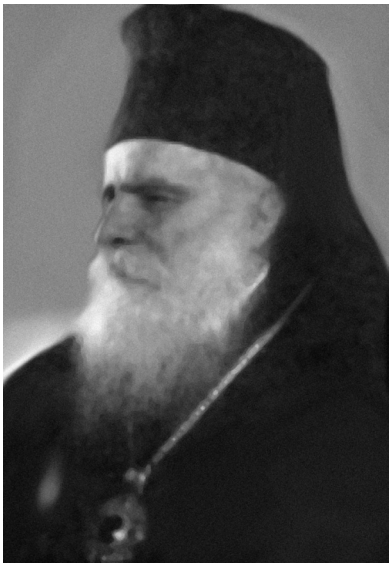

Episcopul Nicodim Munteanu
Sursa: mitropolia.md

Mitropolitul Gurie Grosu
Sursa: unghiul.com

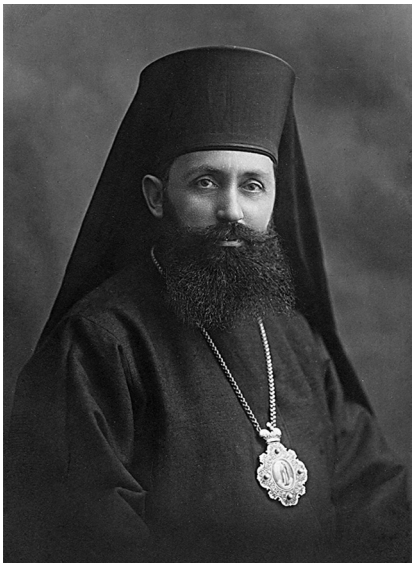

Episcopul Visarion Puiu
Sursa: ru.wikipedia.org

Constantin Tomescu
Sursa: adevarul.ro

Părintele Paul Mihail în fața bibliotecii arhiepiscopale.
Fotografie din anul 1939
Sursa: Mihail 1993, 12.

CABINETUL DE LA VIENA ŞI PROBLEMA BASARABIEI (1856–1857)

Eugen-Teodor SCLIFOS

The cabinet of Vienna and the Bessarabian issue (1856–1857)

Summary

It is only in 1856 the Great Powers reopen the question of Bessarabia again, after the defeat of Russia in the Crimean War. During the Vienna Conference of 1855, the problem of Bessarabia was not found on the negociations. At the end of 1855, at the initiative of Austria, that Southern Bessarabia be ceded to the Principality of Moldavia. It was intended to remove Russia from any connection with the Danube. At the end of December 1855, Valentin Esterhazy presented the peace terms to the Petersburg cabinet. Among them was the cession of southern Bessarabia, Russia accepting the conditions on 15 January 1856. The Russian diplomacy proposed an exchange: the fortress of Kars for southern Bessarabia. This solution was not supported by Austria and the United Kingdom. At the Paris Congress (February-March 1856), no agreement could be reached in the question of Bessarabia. Russia demanded the city of Bolgrad, the administrative center of the Bulgarian colonies in Bessarabia, and France supported this idea. During the year of 1856, Austria maintained its position, Bolgrad must be ceded to the Moldavian Principality. However, the Vienna cabinet acted within the limits of the Paris Treaty. The problem of the southern Bessarabia has been resolved in the time of Paris Conference in january 1857.

Keywords: *Austria, Great Powers, Southern Bessarabia, Kars, dispute, Congress of Paris, diplomacy, negotiations, Bolgrad, compensation.*

Războiul Crimeii, prin consecinţele sale imediate, a readus în discuţie necesitatea unirii celor două Principate Române. Pe lângă acest fapt, unii ar zice „neaşteptat”, a fost readusă în discuţie şi problema teritoriului dintre Prut şi Nistru, Basarabia. Deşi remarcăm eforturile emigraţiei româneşti în capitalele europene, se părea că şi la acel moment Marile Puteri vor „uita” de Basarabia. Cu această ocazie, reamintim eforturile unor personalităţi remarcabile ca C. A Rosetti, N. Golescu, Ion Ghica, Gheorghe Magheru în această problemă. Aceştia, în timpul desfăşurărilor operaţiunilor militare din Crimeea, au cerut în faţa Europei restituirea întregii Basarabii, anexate la 1812 (Cojocariu 1992, 238-239; Cojocariu 2010, 96-98; Corivan 1931, 102-103).

Aducerea la lumină a problemei basarabene a fost o „surpriză totală” pentru cabinetele europene. La Conferinţa de la Viena din 1855, problema Basarabiei nu s-a regăsit pe agenda de discuţii. În timpul acestei întruniri diplomatice s-a pus în discuţie necesitatea unirii Principatelor Române (Ubicini 1858, 6), abolirea protectoratului

rus și neutralizarea Mării Negre. În linii mari, acestea urmau să fie punctele majore din viitorul tratat de pace, încheiat între Rusia și aliații învingători. Cu toate acestea, spre finele anului 1855, lucrurile iau o turnură neașteptată. Austria, care nu participase cu efective militare în Crimeea, dar care susținea aliații, a venit cu o propunere „îndrăzneață". Ministrul de externe austriac, contele Karl Ferdinand von Buol-Schauenstein vine cu inițiativa ca sudul Basarabiei să fie cedat Principatului Moldovei (Wetzel 1985, 176). Practic, Austria reușea, prin „vocea" ministrului său, să „detașeze" o parte a Basarabiei. Evident, cabinetul de la Viena urmărea să se substitue Imperiul Rus în Principatele Române, întrucât a cerut ca doar sudul Basarabiei să fie cedat Moldovei, scoțând în acest fel Rusia de la orice acces cu gurile Dunării. Considerăm că această inițiativă nu a fost una premeditată deoarece ministrul de externe austriac ar fi aflat de negocierile secrete dintre Franța și Rusia. Acestea se purtau între Mihail Gorceakov, la acea vreme ambasadorul rus la Viena și contele Charles Auguste de Morny, fratele vitreg al împăratului Napoleon al III-lea (Bapst 1902, 707). Practic, Franța încerca să convingă Rusia să accepte preliminariile păcii, cea referitoare la neutralizarea Mării Negre, putând fi abolită într-o scurtă perioadă de timp (Bapst 1909, 66).

Cert este faptul că atât Marea Britanie, cât și Franța și-au dat adeziunea la includerea clauzei cedării sudului Basarabiei către Principatul Moldovei. Astfel, la 15 decembrie 1855, Valentin Esterhazy este trimis la Petersburg spre a prezenta condițiile de pace impuse Rusiei (Taylor 1979, 80)[1]. Observăm că Austria avea „onoarea" de a fi „mandatara" puterilor aliate din războiul Crimeii. În primul punct era specificat faptul că Rusia va consimți o rectificare de frontieră cu Turcia europeană (Jasmund 1856, 313), doleanță care a declanșat o adevărată „furtună" la Petersburg. Rusia era pusă în fața unui lucru „inedit", cedarea teritoriului cucerit în 1812. Trimisul austriac la Petersburg a înaintat cancelarului rus Karl Nesselrode[2] punctele care urmau să stea la baza viitoarei păci. Discuțiile ce au urmat la Petersburg au arătat un lucru ușor de anticipat: cabinetul de la Petersburg accepta toate condițiile impuse de Marile Puteri, cu excepția cedării sudului Basarabiei. În percepția lui Nesselrode, cedarea sudului Basarabiei nu avea utilitate pentru „interesul european". Mai mult decât atât, acest fapt ar cauza dificultăți în retrasarea frontierei (Őesterreichische 1979, 241). V. Esterhazy a replicat că această cedare ar da dovadă de o „relaxare" în politica față de această parte a Europei.

---

[1] În unele surse regăsim data de 16 decembrie 1855. Cert este că V. Estarhazy a juns la Petersburg la 26 decembrie.

[2] Publicistul francez S. de Sacy în prestigiosul ziar parizian „Journal des Débats Politiques et Littéraires" în numărul din 4 ianuarie scria despre acest moment. La 27 decembrie Esterhazy prezenta cancelarului Nesselrode condițiile păcii. Acesta din urmă, a ascultat propunerile de pace și fără a „trăda" pic de emoție a declarat că le va prezenta împăratului și s-a retras. Trimisul austriac urma să aștepte 8 zile răspunsul Petersburgului, apoi al doilea termen urma să expire la 15 ianuarie 1856. Prin urmare, dacă nici la această dată, Rusia nu acceptă condițiile de pace, Esterhazy era autorizat să părăsească Petersburgul și să se întoarcă la Viena cu tot personalul Legației. În consecință, asta însemna ruperea relațiilor diplomatice dintre cele două puteri.

Inițial, Rusia a refuzat să accepte condițiile de pace, tocmai din cauza problemei cedării sudului Basarabiei. Acest fapt rezulta și dintr-o depeșă telegrafică a contelui Buol adresată lui Esterhazy. La Viena, ambasadorul rus Mihail Gorceakov declara cu regret că Rusia nu putea accepta condițiile de pace[3]. Prin urmare, exista riscul ruperii raporturilor diplomatice dintre cele două puteri.

În perioada 27 decembrie 1855 – 15 ianuarie 1856, când expira „timpul" pentru răspunsul final al Rusiei, aceasta a încercat să vadă atitudinea Marilor Puteri. Concluzia unanimă era aceea că doar Franța putea salva „orgoliul rănit" al Rusiei. Nici varianta propusă de diplomații ruși nu avea agreată, schimbul de teritoriu, fortăreața Karsului contra sudului Basarabiei. Acest schimb nu era socotit echitabil de Marea Britanie și Austria[4].

În aceeași perioadă regăsim în presa vremii articole referitoare la faptul că ideea exclusivă a cedării sudului Basarabiei aparținea Austriei și nu puterilor occidentale[5]. Tocmai din această cauză, Imperiul Rus a refuzat să accepte această condiție, opunându-se cu vehemență. Întrebarea care „frământa" la acea vreme era dacă Rusia va „ierta" ingratitudinea Austriei și va accepta această cedare teritorială. În cercurile de la Petersburg era evident că Austria era „vinovată" pentru situația creată.

La 15 ianuarie, împăratul Alexandru al II-lea acceptă condițiile de pace, inclusiv cea referitoare la cedarea sudului Basarabiei. Acest lucru s-a produs după ce Alexandru al II-lea a avut la Palatul de Iarnă o întrevedere de „taină" cu principalii demnitari de stat ruși (Jomini 1874, 389). Aproape în unanimitate s-a „votat" pentru acceptarea ultimatumului austriac[6]. Acest lucru nu însemna însă că diplomația rusă „abandona" chestiunea basarabeană.

După aceptarea ultimatumului austriac, Alexandru al II-lea l-a primit în audiență pe Esterhazy abia după un timp[7]. Împăratul rus a început discuția cu aprecierea că Petersburgul a acceptat propunerile Vienei, dar nu va accepta alte concesii dacă i se

---

[3] Buol către Esterhazy, Viena, 12 ianuarie 1856. Haus, Hoff-und Staatarchiv Wien (în continuare HHsT), Politisches Archiv X/Russland, karton 43, weisungen 1856, f. 7. Reacția viitorului cancelar al Rusiei, Mihail Gorceakov a fost cea mai virulentă la adresa Austriei. Acesta într-un cerc mai restrâns de oameni politici ruși a rostit cuvinte grele la adresa Austriei: „gueux infâmes" „Si j'étais près de l'empereur,je serais caplable de lui conseiller d'accepter. En trois ans,la Russie aura repris ses forces et elle pourra alors tomber à bras raccourcis sur ce gouvernement perfide, qui a conseillé le morcellement de la Russie; car nous avons la preuve écrite que c'est l'Autriche qui a conçu l'idée de nous dépouiller de la moitié d'une province" (Charles 1871, 20). În mod evident Gorceakov făcea referire la cedarea sudului Basarabiei, care a venit la inițiativa Austriei.

[4] Walewski către Persigny, Paris, 10 ianuarie 1856. Archives des Affaires Étrangères (în continuare AAE), Correspondance Politique (CP), Angleterre, vol. 704, f. 27.

[5] În ziarul britanic „The Globe" din 8 ianuarie regăsim o informație din publicația germană „Algemeine Zeitung", anume că din cauza punctului referitor la cedarea sudului Basarabiei, Rusia nu acceptă condițiile de pace. Mai mult decât atât, publicația germană afirma, că deși Austria nu participase pe câmpul de luptă, a găsit o soluție de a limita puterea rusă în sud-estul european.

[6] Esterhazy către Buol, Petersburg, 21 ianuarie 1856. HHsT, Politisches Archiv X/Russland, karton 43, berichte 1856, f. 48.

[7] Esterhazy către Buol, Petersbug, 25 ianuarie / 6 februarie 1856. HHsT, Politisches Archiv X/Russland, karton 43, berichte 1856, f. 87.

vor cere. O impresie „negativă" i-a produs împăratului cererea din partea Austriei referitoare la rectificarea frontierei în Basarabiei. Cel mai mult însă l-a „deranjat" pe Alexandru al II-lea faptul că tocmai de această problemă depindea „pacea sau războiul"[8]. Practic, într-o manieră „subtilă" împăratul rus „lovea" în Austria, cea care venise cu ideea retrocedării. Evident, trimisul austriac a replicat. Punctul referitor la frontiera basarabeană nu a fost ridicat de către cabinetul de la Viena, cu toate că era o „condiție de interes european"[9], fiind rezultatul deliberărilor între Puterile Aliate. Această discuție parvenită după acceptarea condițiilor păcii a arătat că pentru Rusia, principala „vinovată" era Austria, și că Basarabia nu era încă „pierdută".

Vom încerca să ilustrăm atitudinea cabinetului de la Viena în problema sudului Basarabiei în trei „etape" disctincte ale evoluției acesteia. O primă etapă e reprezentată de perioada cuprinsă între 15 ianuarie și 25 februarie, amplasată până la deschiderea congresului păcii de la Paris. Cea de-a doua etapă prezintă discuțiile din cadrul lucrărilor congresului de la Paris, iar a treia se încadrează în perioada de până la soluționarea problemei sudului Basarabiei. Atitudinea Vienei cu privire la Basarabia o regăsim și în rapoartele ambasadorului francez în capitala austriacă, Adolphe de Bourquney. Acesta în rapoartele trimise ministrului de externe Walewski, scoate în evidență atitudinea cabinetului de la Viena. În discuțiile avute cu ministrul de externe Buol, s-a putut constata că Austria nu susținea nicio „abatere" de la prelimariile păcii acceptate de Imperiul Rus[10]. În consecință, nici schimbul preconizat de ruși (Karsul contra sudul Basarabiei) nu era agreat de Austria. Atât împăratul austriac Franz Joseph, cât și ministrul de extern Buol au refuzat această variată. Explicația era una „simplă" și justă: din cauza problemei Basarabiei, Austria se aflase în „postura" de a rupe relațiile diplomatice cu Imperiul Rus[11]. Din acest motiv, Austria nu dorea să facă această concesie Petersburgului.

În ajunul deschiderii congresului de la Paris, problema Basarabiei urma să se afle pe agenda de discuții. Austria urma să fie reprezentată de ministrul de externe Buol și ambasadorul său la Paris, Hübner. În „culise", diplomații ruși A. Orlov și E. Brunov încercau să obțină vreo „promisiune" din partea lui Napoleon al III-lea în chestiunea basarabeană (Roux 1913, 89). Împăratul francez se afla într-o „postură" ingrată, deoarece trebuia să aleagă între fostul aliat, Marea Britanie și Rusia. Deși acesta susținea „proiectul" rus, mai precis schimbul de teritorii, Albionul nu agrea nicio „tranzacție".

Un moment important a avut loc la 26 februarie 1856 când reprezentanții Franței, în persoana contelui Walewski și a lui Bourqueney, ai Marii Britanii (lordul Clarendon și Cowley) și ai Rusiei (Orlov și Brunov) s-au întrunit într-o ședință „extraordinară" (Baumgart 1981, 108). Principala chestiune abordată a fost retrocedarea sudului Basarabiei către Principatul Moldovei, și eventualitatea schimbului cu Karsul[12].

---

8 HHsT, Politisches Archiv X/Russland, karton 43, berichte 1856, f. 87 v.

9 HHsT, Politisches Archiv X/Russland, karton 43, berichte 1856, f. 88 v.

10 Bourqueney către Walewski, Viena, 18 ianuarie 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 463, f. 84.

11 Bourqueney către Walewski, Viena, 21 ianuarie 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 463, f. 97-98.

12 Depeșă telegrafică trimisă de la Paris Ministerului de Externe de la Viena, Paris, 27 februarie 1856, ora 6 seara. HHsT, Politisches Archiv XII/ Türkei, Konferenzen zu Paris 1857, karton 220, f. 27.

Buol, ministrul de externe austriac, a criticat această întrevedere „secretă” la care nu a participat Austria, dat fiind faptul că în ședința preliminară din 21 februarie 1856, plenipotențiarii celor trei puteri au decis să nu trateze în particular cu plenipotențiarii ruși, ci doar în timpul negocierilor de pace (Österreichische 1979, 445). Cu toate acestea, nu s-a ajuns la un rezultat favorabil în soluționarea disputei teritoriale pentru Basarabia, care se preconfigura, iar diplomatul rus a insistat că va „miza” în continuare pe schimbul de teritorii. Tot cu prilejul acestui moment a avut loc un „incident” trecut cu vederea de cele mai multe ori în istoriografie. Orlov a amenințat că părăsește lucrările congresului de la Paris dacă nu este primit în audiență la Napoleon al III-lea, care îi promisese ajutorul în momentele de „criză”. Datorită intervenției personale a lordului Clarendon, Napoleon al III-lea refuză doleanța plenipotențiarului rus, (Granville 1905, 169) fiind și un prim „succes” al Marii Britanii împotriva Rusiei care încerca să se „agațe” de Franța. Acest „incident” diplomatic i-a făcut pe plenipotențiarii britanici să fie și mai vehemenți în adresa Rusiei, declarând în unison că exclud orice schimb de teritorii (Temperley 1931, 404).

Despre întrevederea anterior amintită, aflăm detalii și în memoriile baronului de Hübner, ambasadorul austriac la Paris. Acest fapt s-a produs după încheierea „conferinței” celor „trei” cu excluderea Austriei, la o cină dată de ministrul de Finanțe, Achille Fould. Hübner a discutat cu Walewski și Clarendon, cel din urmă informându-l despre întrevederea avută între plenipotențiarii francezi, ruși și britanici. Clarendon a declarat: „noi am căzut de acord că nu putem să ne punem de acord”, referindu-se la schimbul de teritorii Kars contra sudul Basarabiei (Hübner 1905, 397).

În cadrul ședințelor din 8 și 10 martie, când s-a dezbătut delimitarea frontierei în Basarabia, nu s-a putut ajunge la un consens (Debrauz 1856, 144-148). Cauza principală era divergenențele dintre Marile Puteri. Diplomații ruși pretindeau orașul Bolgrad, centrul administrativ al coloniilor bulgare din Basarabia. Astfel s-a ajuns la ideea unanimă de creare a unei comisii mixte pentru a studia în detaliu traseul noii frontiere (Guérin 1858, 558). Această comisie urma să fie reprezentată de Imperiul Rus, Franța, Marea Britanie, Austria și Imperiul Otoman. La scurtă vreme, au fost numiți și comisarii care trebuiau să ia parte la lucrările de demarcație. Aceștia erau, din partea Rusiei: Fonton de Verrayon[13] și baronul de Stakelberg[14], Franța – Pierre

---

[13] Fonton de Verrayon (1804–1887), emigrant francez, își trage originea din nobilimea Smolenskului. În perioada războiului ruso-turc din anii 1828–1829 a fost înrolat în armata țaristă, aflându-se în Moldova și Țara Românească. Din 23 iulie 1830 până la 1 martie 1832 s-a ocupat de demarcarea teritoriilor din jurul fostelor cetăți turcești din Țara Românească: Brăila, Giurgiu și Turnu. În perioada în care Pavel Kiselev a ocupat funcția de președinte al Divanurilor Moldovei și Țării Românești, în timpul ocupației rusești, Verrayon a ocupat și funcția de șef al cancelariei speciale a acestuia (ANRM, F. 6, inv. 8, d. 1017, f. 6-16). Dat fiind aceste antecedente și fiind un bun cunoscător al teritoriilor românești, Fonton de Verrayon a fost numit plenipotențiar al Rusiei în Comisia de delimitare a frontierei în Basarabia. De menționat că din ordinul lui Pavel Kiselev a realizat o descriere statistică a Moldovei și a Țării Românești. Statistica întocmită de acesta se găsește în fotocopie la Arhivele Naționale Române, Colecția Microfilme URSS, rola 4 cu titlul *Descrierea statistica a Principatului Valahiei alcătuită în cadrul detașamentului geodezic rus, în anii 1831–1834)*. guvernatorul Basarabiei în perioada 10 noiembrie 1857 – 19 decembrie 1862. Fonton de Verrayon era căsătorit cu Anastasia, fiica marelui ban Grigore Filipescu și a Tarsiței Manu, care aparțineau protipendadei rusești din Principate (Cernavodeanu 1996, 73).

[14] A nu se confunda cu ambasadorul rus la Torino Ernest Gustavovici Stackelberg.

Marc Besson, Marea Britanie – colonelul Edward Stanton Austria – colonelul Kalik; Imperiul Otoman – Derviș Pașa și Muhlis Pașa[15]. După cum observăm, la aceste lucrări topografice urmau să participe doar 5 din cele 7 semnatare ale Tratatului de la Paris din 30 martie 1856. Lipseau Prusia și Sardinia, care la rândul lor vor fi „întrebate" de poziția lor referitoare la problema delimitării frontierei basarabene. Această comisie urma să se întrunească inițial la Galați în luna mai (Poștarencu 1999, 76). Ședințele preparatorii s-au început la 19 mai, ulterior comisia trebuind să de deplaseze pe teren pentru a studia la fața locului noua linie de frontieră în Basarabia. Ajungând acolo, comisarii europeni au constatat cu stupoare existența a două localități cu același nume (Rupprecht 1934, 17-18). Noul și Vechiul Bolgrad, ambele aflate în apropierea traseului noii frontiere ce urma să fie trasată în conformitate cu Tratatul de la Paris (Bamberg 1858, 79). Această „confuzie" se datora ori unei greșeli „colective" din partea aliaților, ori unui fapt voit din partea Rusiei. Operațiunea, la prima vedere simplă, a tergiversat rezolvarea problemei, iar în plan diplomatic a dus la negocieri îndelungate și inevitabile „jocuri de culise", urmând a ocupa agenda politicii externe a marilor puteri timp de jumătate de an.

În viziunea noastră, mult mai interesant era „duelul diplomatic" a Marilor Puteri pentru sudul Basarabiei. În cazul de față ne vom referi la atitudinea Austriei, așa cum rezultă din rapoarte diplomatice, atât austriece, cât și franceze, identificate la arhiva diplomatică din Paris, respectiv Viena.

Putem remarca, la o analiză mai atentă a documentelor de epocă, o percepție diferită a Vienei față de Paris în chestiunea Basarabiei, și anume raportul din 18 iulie a lui Bourqueney adresat Președintelui Consiliului de Miniștri Baroche. Diplomatul francez, într-o întrevedere avută cu ministrul de externe austriac, au discutat „locul" problemei basarabene[16]. Cu această ocazie sesizăm un antagonism evident. Dacă pentru Buol chestiunea frontierei basarabene avea o importanță majoră, atunci Bourqueney cataloga problema drept una „secundară". Poziție explicată de Buol prin faptul că armatele austriece nu vor părăsi teritoriul Principatelor Române, până când frontiera basarabeană nu va fi retrasată[17]. Din discuțiile purtate la Viena, s-a putut înțelege că Austria nu putea „conta" pe sprijinul Franței în chestiunea sudului Basarabiei. Franța, prin „vocea" ministrului de externe Walewski și a ambasorului său la Petersburg, Charles de Morny, susțineau deschis pretenția Rusiei asupra orașului Bolgrad. Aceeași poziție o adoptaseră și împăratul Napoleon al III-lea, sprijinind ideea unei concesii Imperiul Rus, învins în război.

Atitudinea de forță a ministrului de externe austriac a „impresionat" profund cabinetul de la Londra care a venit cu o inițiativă în acest sens. Secretarul de stat, Lordul Clarendon i-a trimis o depeșă ambasadorului său la Viena, Hamilton Seymour. În consecință, Albionul propunea ca cele două puteri să înainteze aceeași poziție la Petersburg în problema orașului Bolgrad[18]. Constatăm că de data aceasta, Austria apelează la „suportul" Marii Britanii în chestiunea delimitării frontierei basarabene. Fără a exagera, anume Marea Britanie și Austria au dus greul „luptei diplomatice".

---

15 Fiul fostului domnitor al Moldovei Mihail Sturdza.

16 Bourqueney către Baroche, Viena, 17 iulie 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 464, f. 225.

17 Bourqueney către Baroche, Viena, 17 iulie 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 464, f. 227.

18 Bourqueney către Baroche, Viena, 31 iulie 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 464, f. 251 v.

La scurtă vreme, cabinetul de la Londra recurge la un mijloc de coerciţiune la adresa Imperiului Rus. Prin urmare, în luna august, Seymour prezenta o ştire care făcea „senzaţie" în Europa. Flota britanică primise ordin de a intra în Marea Neagră şi de a o părăsi doar în momentul în care Imperiul Rus va ceda în problema Bolgradului[19]. Iniţial, o singură navă se afla în Marea Neagră, cea condusă de amiralul Lyons, urmând să se alăture cea a lui Stewart. Ca urmare a acestui fapt, Petersburgul se afla într-o situaţie ingrată. Marea Britanie şi Austria erau „coalizate" împotriva Imperiului Rus şi nu păreau să cedeze nimic. Poziţia dură a cabinetului de la Londra a mulţumit Viena, iar Buol era „încântat" că Austria nu se găsea singură în această chestiune a momentului. La scurtă vreme, Buol trimite instrucţiuni către Esterhazy la Petersburg de a acţiona în aceeaşi manieră ca şi diplomatul britanic, Wodehouse[20]. Îngrijorat de situaţia creată era însărcinatul cu afaceri rus la Viena, contele Balabin, care era de părere că „litigiile" apărute după semnarea Tratatului de la Paris se puteau soluţiona pe cale amiabilă. La „orizont" existau perspectivele unei alianţe „supriză" în problema basarabeană: Austria şi Marea Britanie înfruntând noul hegemon al lumii europene: Franţa.

Ministrul de externe francez Walewski a luat şi el act de demersul comun al Vienei şi Londrei în chestiunea Bolgradului. El s-a arătat „deranjat" de faptul că Franţa nu a fost consultată în prealabil. Drept urmare, acesta trimise alte instrucţiuni ambasadorului francez la Petersburg, Charles Auguste de Morny[21]. În capitala Imperiului Rus observăm o situaţie paradoxală: Franţa susţine pretenţiile Rusiei asupra Bolgradului şi a Insulei Şerpilor, iar Marea Britanie şi Austria acţionează în conformitate cu Tratatul de la Paris. Totuşi, observăm „duplicitatea" contelui Walewski care fusese informat în repetate rânduri despre poziţia adoptată de Austria şi Marea Britanie, dar acţionase exact ca în timpul congresului de la Paris, susţinând Rusia. Acesta declarase că nu primise nicio notificare despre instrucţiunile trimise la Petersburg, înaintând un alt punct de vedere, contrar celor de la Viena şi Londra[22].

Din rapoartele ambasadorului austriac la Londra, contele Kàroly, se poate înţelege că exista aceeaşi poziţie în chestiunea Bolgradului. Cele două guverne erau decise să meargă împreună, refuzând ca Imperiul Rus să păstreze oraşul Bolgrad şi susţinând poziţia Franţei care dorea să facă o „concesie" Petersburgului[23].

În documentele diplomatice austriece care au parvenit de la ambasada de la Paris, au fost identificate discuţii private între Hűbner şi împăratul Napoleon al III-lea. Într-un raport din 22 octombrie al ambasadorului austriac la Paris, regăsim o discuţie interesantă la subiectul: Bolgrad. Napoleon al III-lea şi-a explicat punctul de vedere în disputata chestiune a momentului. Acesta a readus în discuţie faptul că în timpul deliberărilor de la Paris, contele Orlov s-a prezentat la palat cu o singură doleanţă. Aceea era ca Bolgradul, centrul administrativ al coloniilor bulgare din Basarabia să rămână

---

19 Bourqueney către Baroche, Viena, 11 august 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 464, f. 281 v.

20 Bourqueney către Baroche, Viena, 11 august 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 464, f. 281 v.

21 Walewski către Bourqueney, Paris, 22 august 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 464, f. 322.

22 Walewski către Bourqueney, Paris, 22 august 1856. AAE, CP, Autriche, vol. 464, f. 322 v.

23 Kàroly către Buol, Londra, 2 septembrie 1856. HHsT, Politisches Archiv VII/England, karton 43, berichte 1856, f. 520-521.

în posesia Imperiului Rus[24]. Drept consecință, Rusia nu va înainta alte pretenții teritoriale. Din cele relatate, se observă că împăratul Napoleon al III-lea dăduse „cuvântul de onoare" că va susține această pretenție a Rusiei. De aceea, suveranul francez nu își putea schimba punctul de vedere. Pe de altă parte, împăratul Napoleon al III-lea își făcea *mea culpa* că și-a dat cuvântul „poate indiscret"[25], neținând cont de pozițiile adoptate de Marea Britanie și Austria. În ultimă instanță, acesta și-a arătat disprețul față de chestiunea Bolgradului, pe care nu „dădea doi bani"[26].

Drept urmare, Napoleon al III-lea se afla într-o situație ingrată: pe de o parte, dorea să-și respecte cuvântul dat Rusiei, care era o problemă de onoare, iar pe de altă parte, se afla în contradicție cu poziția adoptată de Austria și Marea Britanie care vedeau o încălcare flagrantă a Tratatului de la Paris. Iată de ce împăratul francez nu-și putea schimba radical punctul de vedere, deși își arătase regretul față de complicațiile existente, în special în problema Bolgradului.

Tot în aceeși perioadă, împăratul Napoleon al III-lea a pus în discuție problema evacuării celor două Principate Române de către trupele austriece. Baronul Hübner a declarat în numele guvernului austriac că acest lucru va fi posibil doar în momentul în care Rusia va renunța la orice pretenție asupra orașului Bolgrad[27]. În luna octombrie asistăm la un „scenariu" greu de anticipat: chestiunea Bolgradului, una „secundară" în aprecierea diplomaților francezi, putea cauza o situație „explozivă". Din cauza faptului că problema nu era soluționată, armata austriacă nu părăsea teritoriul Principatelor Române, navele britanice staționau în Marea Neagră iar comisia europeană nu se putea reuni la București.

Soluția finală în chestiunea Bolgradului era în mâinile împăratului Napoleon al III-lea care se afla în „postura" de „mediator". Deși părea că s-a implicat „nesemnificativ" în această problemă de ordin „secundar", împăratul francez a înaintat și ideea unei compensații teritoriale pentru Rusia. De data aceasta însă, Marea Britanie, mai „vocală" ca niciodată, nu dorea să facă nicio concesie fostului inamic.

Se ajunge la punerea în aplicare a unei soluții vehiculate încă din luna septembrie, cea de a convoca o nouă conferință la Paris. Spre finele lunii decembrie 1856 – începutul lunii ianuarie 1857, are loc o conferință „unică" prin modalitatea desfășurării, o conferință mai degrabă formală, întrucât în „culise" se aranjase problema Bolgradului, iar Delta Dunării și Insula Șerpilor reveneau Principatului Moldovei.

Scoaterea în evidență a unei mici părți din vasta corespondență diplomatică austriacă demonstrează că Austria a susținut pe parcursul anului 1856 ca Bolgradul să revină Principatului Moldovei. În demersurile sale a fost susținută de bravul cabinet de la Londra care s-a dovedit a fi cel mai redutabil adversar al Petersburgului. Considerăm just să afirmăm că tocmai acest „tandem", Marea Britanie-Austria a contribuit ca Moldova să obțină Bolgradul.

---

[24] Hübner către Buol, Compiègne, 22 octombrie 1856. HHsT, Politisches Archiv IX/Frankreich, karton 53, berichte 1856, f. 333 v.

[25] Hübner către Buol, Compiègne, 22 octombrie 1856. HHsT, Politisches Archiv IX/Frankreich, karton 53, berichte 1856, f. 334.

[26] Hübner către Buol, Compiègne, 22 octombrie 1856. HHsT, Politisches Archiv IX/Frankreich, karton 53, berichte 1856, f. 334 v.

[27] Hübner către Buol, Compiègne, 22 octombrie 1856. HHsT, Politisches Archiv IX/Frankreich, karton 53, berichte 1856, f. 339-339 v.

ANEXE

Doc. 1

Bourqueney către Walewski

Viena, 17 august 1856

Existența a două orașe cu numele de Bolgrad. Activitatea Comisiei europene. Executarea Tratatului de la Paris. Ocuparea Insulei Șerpilor de către Imperiul Rus.

Monsieur le Comte,

Sans communiquer à M. le Cte de Buol la dépêche adressé par Votre Excellence à M. le Cte de Morny dans la date du 7 août, j'ai donné au Ministre des Affaires Etrangères d'Autriche connaissance des conclusions qu'elle renferme relativement aux difficultés élevées dans le sein de la Commission des frontières de Bessarabie par l'existence des deux localités également désignées sous le nom de Bolgrad.

Ainsi que je l'écrivais à Votre Excellence sous la date du 11 août dans ma dépêche No. 94, Sir Hamilton Seymour avait été déjà chargée par sa Cour d'exprimer au Cte Buol une opinion différente de celle du gouvernement de l'Empereur, et il avait invité le Cabinet de Vienne à munis son représentant à Pétersbourg d'instructions semblables à celles qui avaient été adressées à lord Wodehouse en laissant pour l'espérance que la question mûrement examinée à Paris ne laissait pas subsister de divergence entre les Cours alliés.

La dépêche du Cte Buol au Cte Esterhazy avait déjà été expédiée lorsqu'a eu lieu ma propre communication. Le Cte Buol m'a paru amèrement regrettes la décision à laquelle s'était arrêté le gouvernement de l'Empereur. Il m'a rappelé que depuis six semains les considérations qu'il avait fait valoir à Paris dans un sens opposé aux prétentions des commissaires Russes étaient restées sans réponse, qu'il avait pu favorablement augures de ce silence et qu'il n'apprenait que l'opinion du Cabinet de Vienne, partagée par celui de Londres, avait été repoussée à Paris, qu'au moment où nos propres instructions venaient de trancher la question dans un sens différent, et lorsqu'il s'était lui-même engagé à Pétersbourg sur la foi d'un rapprochement qui pouvait seul assurer le succès d'une réclamation commune.

Le Cte Buol est revenu sur les arguments stratégique et militaires qu'il avait déjà fait valoir contre le compromis, la chaussée destinée à isoler (fictivement selon lui) la nouvelle frontière d'un des affluents du Danube.

J'ai rappelé la disposition que nous avions tous montrée dans le Congrès à satisfaire aux préoccupations exprimées par les Plénipotentiaires Russes en faveur des Colonies Bulgares, et j'ai fait observer au Cte Buol que son propre commissaire s'était associé à la transaction à laquelle nous venions de nous arrêter nous-mêmes. Enfon quant à la question tranchée sans concert, j'ai fait observer que la dépêche au Cte Esterhazy eu nous avait pas plus été communiquée avant son expédition, que ne l'avait été ici par nous celle adressée à M. le Cte de Morny.

Votre Excellence comprendre facilement que le Cte Buol ne se fait aucune illusion sur le sort d'une réclamation, dont notre appui s'est détaché; mais je dois constater ici, la tristesse dont sa discussion était empreinte. Ses préoccupations s'étendaient au delà d'un misérable village de Bessarabie; Il voyait déjà le Cabinet de Pétersbourg enhardi par un premier succès contre la triple alliance, semer entre les trois cours les germes d'une déplorable désunion!

J'ai essayé de calmer ces pressentiments d'abord en établissant que sur les points où le droit nous paraissait incontestablement acquis aux adversaires des prétentions russes, nous savions sacrifier jusqu'à notre penchant, à la générosité envers les vaincus; j'ai donné connaissance à la fois et du jugement que nous avions prononcé contre la substitution de la ligne d'Aly Pacha au thalweg de la rivière Yalpouk, malgré les compensations offertes de territoire, et de la sévère exactitude avec laquelle nous avions exigé la restitution de Kars. Puis m'élevant à mon tour à des considérations plus générales et appréciant comme le Cte Buol à sa haute valeur l'alliance dont il venait de me vanter les avantages, j'ai dû lui faire observer que son maintien exigeait des concessions réciproques et que s'il y avait quelque chose au monde qui pût en effet le compromettre, ce serait de s'entourer de ses propres jugements sur toutes les questions à la fois et de ne jamais les faire céder à des opinions également sincères, et consciencieuses qui se produisaient par fois en opposition avec eux.

Le Cte Buol m'a de nouveau entretenu de l'occupation de l'île des Serpents; je ne doute pas que nous ne trouvions le Cabinet de Vienne disposé à appuyer la transaction par suite laquelle l'île comme appendice de la liberté du Danube et de la neutralité de la Mer Noire, passerait sous la juridiction exclusive de la Commission Danubienne.

Quant aux difficultés qui s'étaient présentées pour la remise de Sulina aux autorités Ottomanes, malgré les termes du traité stipulant que les territoires cédés retourneront aux Principautés sous la suzeraineté de la Porte, le gouvernement autrichien est prêt à reconnaître que Sulina serait plus utilement confié à la Porte elle-même, et je suis convaincue qu'il se prêtera avec empressement aux formalités nécessaires pour justifier une dérogation à la lettre des conventions diplomatiques.

Veuillez agréer, Monsieur le Comte, les assurances de ma haute considération.

Signé: Bourqueney

AAE, CP, Autriche, vol. 464, f. 306-309 v.

Doc. 2

Bourqueney către Walewski

Viena, 14 septembrie 1856

Austria şi problema frontierei basarabene. Bolgradul – chestiune epuizată în viziunea cabinetului de la Viena.

Monsieur le Comte,

La correspondance du Baron d'Ottenfels avait préparé le Cabinet de Vienne à l'opinion définitive exprimée par Votre Excellence, dans sa dépêche no. 53, sur le tracé de la frontière Bessarabienne, et je n'ai trompé aucune espérance en donnant communication au Cte Buol.

La question est désormais épuisée par une discussion contradictoire, et le Cte Buol, sans mettre un moment en doute la sincérité de nos convictions quant au droit réclamé par la Russie aux termes et dans l'esprit du traité du 30 mars, n'a tenu qu'à me convaincre que celles du Gouvernement Impérial étaient également sincères et étrangères à toute rancune comme à toute passion.

En présence d'un dissentiment inconciliable par les seules voies de l'argumentation, il importe essentiellement, comme le fait remarque Votre Excellence, de rechercher les moyens d'y mettre un terme, et j'ai dû pressentir l'opinion du Cte Buol sur les divers procédés auxquels on pourrait avoir recours.

La réunion officielle de la Conférence de Paris soulève dans l'esprit du Ministre des Affaires Étrangères d'Autriche d'assez graves objections. Autant le Cte Buol insistait il y a deux mois sur l'adoptation de cette forme, alors que les divergences ne s'étaient point aussi catégoriquement prononcée entre les cours signataires des préliminaires de Vienne, autant il lui semble périlleux de les mettre en présence, au foyer même de la conciliation et de la paix. Toutes les anciennes situations relatives s'en trouveraient altérées selon lui, et renversement des rôles dès s'abord réagirait d'une manière fâcheux sur l'ensemble des positions fixées par les deux derniers grandes actes diplomatiques du 30 mars et du 15 avril. Le Cte Buol préfère voir la question suivre son cours à Pétersbourg, où l'ont déjà naturellement placée les instructions directes des cours de Londres, de Paris et de Vienne à leurs représentants auprès du cabinet Impl. de Russie.

A mon observation sur la facilité encore offerte au Cabinet de Vienne de prévenir les dangers qu'il redoutait par un rapprochement de la transaction proposée par le Gouvernement de l'Empereur, le Cte Buol m'a répondu qu'il lui était impossible de déserter une opinion commune à deus de ses alliés, malgré le profond regret qu'i éprouvait de se trouver en dissentiment avec celui dont il avait surtout espéré ne se voir jamais séparé.

„Le tracé de la nouvelle frontière de Bessarabie, m'a-t-il dit, engage au plus haut degré notre honneur; c'était le fruit de notre démarche à Pétersbourg; c'était la récompense de notre plus grand acte de vigueur; nous y avions attaché la rupture et

ses suites! Vous savez les sacrifices que pendant le Congrès nous n'avons pas hésité à faire à la crainte d'entraver le rétablissement de la paix, mais nous croyons avoir consommé les derniers".

Sans ironie comme sans irritation, je n'ai pu m'empêcher de mettre en balance deux années de lutte formidable et ce que le Cte Buol élevait à la hauteur d'un acte si énergique! Mais je n'ai pas abusé de la comparaison.

„Notre opinion, a repris le Cte Buol peut succomber: nous ne ferons certainement pas la guerre pour assurer son triomphe; mais il y va de notre dignité de la maintenir intacte jusqu'au bout! Croyez-vous d'ailleurs, a-t-il ajouté, qu'en l'abandonnement nous-mêmes nous forcions l'Angleterre à renoncer à la séance? Pour moi je suis convaincre du contraire, et alors nous trouverions nous plus près d'une solution? Il n'y en a qu'une. C'est celle que j'espère. Elle ne froissé aucun de vos intérêts; je vais plus loin; elle vous laisse le beau rôle; c'est la renonciation par la Russie elle même à des prétentions que selon moi elle n'aurait jamais dû élever, et surtout soutenir dans la situation ingrate que lui crée la coercition négative de l'Angleterre. Bolgrad ne voudra jamais la présence d'un vaisseaux Anglais dans la mer Noire".

„Ne croyez pas, a continué le Cte de Buol, et je répète ses paroles aussi fidèlement que ma mémoire les a gardées, parce qu'elles, exprimaient un sentiment vrai ne croyez pas qu'il entre la moindre amertume dans mon allusion au rôle que vous assurer la solution dont je parle. Vous avez toujours repoussé le mot de générosité appliqué à votre jugement sur Bolgrad; acceptez celui de délicates; mais soyez convaincu que les égards dont on vous comble à Pétersbourg n'excitant en nous aucune mesquine jalousie; nous savons bien que tout ce qui s'y fait pour vous se fait intentionnellement contre nous. Nous nous y sommes attendues; nous ne voulons ni changer ni aggraver cette situation, mais nous l'acceptons sans regret du passé. Les anciennes alliances ont dué jusqu'au jour où la Russie a violé le droit public de l'Europe; formées contre vous, la Russie les a toutes retournées contre elle; le nouveau faisceau vaut mieux que l'ancienne. On nous a cru aussi inquiets de votre intimité avec l'Angleterre; c'était ne pas nous comprendre, et au moment même où nous nous trouvions d'accord avec Londres sur une question qu'on n'envisage pas au même point de vue que nous, unes de nos plus sérieux préoccupations est celui d'un refroidissement entre les deux cours".

Il y a, Monsieur le Comte, toute un exposé de principes dans le peu de mots que je viens de reproduire, j'admets un peu d'exagération dans la forme, mais je garantis le fond de la pensée.

Veuillez agréer, Monsieur le Comte, les assurances de ma haute considération.

Signé: Bourqueney

AAE, CP, Autriche, vol. 465, f. 25-29 v.

Doc. 3

Bourqueney către Walewski

Viena, 30 noiembrie 1856

Marea Britanie acceptă reunirea Conferinței la Paris. Adeziunea Austriei. Problema evacuării Principatelor Române.

Monsieur le Comte,

Les dépêches que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'adresser jusqu'au no. 81 exclusivement, n'étant pas destinées à devenir l'objet d'une ouverture directe au Cabinet de Vienne. Je m'ai entrenu aujourd'hui le Cte de Buol que de la situation générale, sans précises les progrès qu'elle avait faits sur le terrain de Londres. Le Cte de Buol était évidemment informé des diverses vicissitudes par lesquelles la question a passé dans nos pourparlers avec le Cabinet de Londres; Il savait qu'un projet de compensation en territoire et en habitants moyennes l'annexion de Bolgrad à la Moldavie, avait été agité entre les deux gouvernements, et il n'ignorait pas que le Cabinet Anglais en dernier lieu était disposé à adhérer à la décision de la Conférence et à y accepter l'épreuve de la majorité des voix pourvu que la question fût posée dans les termes suivants: „quelle est la ville qu'on a entendu laisser à la Russie sous la dénomination de Bolgrad" „Seulement il n'était pas encore fixé sur l'adhésion définitive que Votre Excellence a bien voulu m'annoncer par la voie télégraphique, et je me suis conformé à ses ordres en me faisant pas usage de l'information qu'Elle m'avait transmise.

Le Cte Buol m'a donné à entendre qu'Il avait pesé à Londres dans le sens de nos propres efforts, pour amener la conclusion du différend, seulement en s'éloignant le moins possible des principes émis et des positions prises pendant la discussion.

Il n'est donc pas douteuse que nous trouvions le Cabinet de Vienne prêt à ratifier de son approbation le système qui aura définitivement prévalu.

Le vote à la majorité dans le sein de la Conférence a rencontré à Vienne une trop vive et trop constante opposition pour que le Cte Buol ne s'inquiète pas déjà des motifs par lesquels Il aura à expliquer sa tardive adhésion à un procédé si péremptoirement refuse à par son Gouvernement, et peut-être sans se préoccuper des conséquences qui pourraient être tirées plus tard d'un précédent pareil en faveur d'une application plus étendue. Aussi ai je observé que la transition s'opérant dans son esprit, par la réserve qu'à tout prendre, un vote de rédacteurs sur la portée de leur propre rédaction se justifiait en logique; et cette réserve me donne la mesure de la pensée générale.

Le Cte Buol qui s'était toujours flatté (avec une confiance que je n'ai jamais partagée) que la seule réunion de la Conférence, sans l'engagement de se soumettre à la décision de la majorité amènerait l'aplanissement de toutes les difficultés, espère avec plus de raison peut-être que la question de Bolgrad vidée par le nombre de voix, celle de l'Île de Serpents recevra une solution facile; mais Il pense en outre que la cession

du Delta du Danube à la Turquie devrait aussi faire partie du programme de travaux de la Conférence.

Or, pour rester fidèle à ses propres doctrines, obligé de reconnaître que là, il s'agit de faire prévaloir un intérêt générale sur un article formel de traité, autant Il combattait le système des compensations dans l'affaire de Bolgrad, autant Il entre volontiers dans la pensée d'un dédommagement en faveur de la Russie pour prix de son adhésion non pas à une interprétation; mais à un véritable redressement de texte.

En me développant ces considérations, le Cte Buol saisissait avec empressement l'occasion d'établir que dans les précédentes controverses l'Autriche n'avait pas été mue pas un sentiment aveugle contre la Russie, que la nature seule des intérêts engagés dans la question et la crainte des conséquences d'un premier succès du Cabinet de Pétersbourg contre l'alliance du 2 décembre et contre celle du 15 avril, avait empêché le Cabinet de Vienne de se rapprocher de la pensée généreuse à laquelle la France, selon lui, s'était laissé trop facilement entraîner; mais l'exécution du traité décidée dans ce qu'Il regardait comme un droit irrévocablement acquis, Il se prêterait volontiers à des compensations du genre de celles qu'indiquait Votre Excellence et qu'Il connaissait par sa correspondance directe; seulement au lieu de les mettre en regard de Bolgrad, Il était d'avis de les placer en face d'une cession du Delta du Danube à la Porte.

Dans ces débats aujourd'hui épuisés, Je fais grâce à Voter Excellence de ma réfutation de certaines donnés sur lesquelles Je n'ai jamais passé condamnation. Pendant cette longue et injuste lte si du moment où J'ai reconnu mon impuissance à ramener le Cabinet de Vienne sur le terrain où nous étions placés nous-mêmes, j'ai évité avec soin tout ce qui pouvait faire dégénérer les discussions en crises, et les divergences en ruptures, Il n'a jamais déserté un seul des principes que Votre Excellence m'avait chargé de défendre.

Voilà l'impression que me laisse la conversation du Cte Buol.

Le Cabinet de Vienne considère la question de Bolgrad comme à la veille d'être résolue contre la Russie, grâce à l'entente provoquée à Londres par la sagesse du gouvernement de l'Empereur, et sur la forme même de la solution. Il se prêtera à tout ce que peut exiger la dignité de la France, heureuse d'effacer (s'il est possible!) les traces d'un dissentiment qui n'a rien changé aux bases générales de sa politique. Il se rapprochera de nous dans notre effort pour désintéresser la Russie par quelques compensations qu'il demande uniquement à placer sous une autre tête de chapitre, ne fût ce que pour maintenir relativement à Bolgrad, son premier jugement sur la question de droit, seule justification d'une divergence aussi prolongée avec nous.

Enfin, et j'appelle sur ce point toute l'attention de Votre Excellence par la célérité de la retraite du Corps d'occupation des Principautés. Il nous ménage, aussitôt que les difficultés territoriales seront aplanies, une satisfaction dont je suis loin de lui faire un mérite, mais qui n'en aura pas moins sa valeur, si, l'Angleterre forcée d'imiter cet exemple, nous nous trouvons rendre d'un seul coup à l'opinion émue de l'inexécution du traité de Paris, le spectacle de l'affranchissement complet du territoire et des eaux de la Turquie.

Sir Hamilton Seymour continue d'entretenir avec moi des rapports empreints d'une estime et d'une confiance mutuelle; Lui aussi; Il se flatte d'un dénouement prochain, et Il n'a rien tant à cœur que de voir l'union rétablie entre nos deux Cabinets. Son action, vouée naturellement à la défense du point de vue de son gouvernement, ne s'exerce que dans le sens le moins blessant pour les intérêts de l'alliance; elle s'est même quelquefois arrêtée devant ce qui menaçait de leur porter une sérieux atteinte!

Le Bon[28] de Budberg me recherche avec empressement, me communique ce qu'Il reçoit de Pétersbourg, de Paris et de Constantinople; Il me tient au courant de ses propres démarches à Vienne. Je m'efforce de répondre à cette confiance dans une mesure qui ne serve pas de confirmation aux inquiétudes vraies des uns, aux défiances simulées des autres J'évite la solidarité dans tout ce qui ne m'en fait pas un devoir; mais Je réponds aux égards par mes propres prévenances, et aux démonstrations sympathiques par l'expression de sentiments également affectueuse.

Rien ne m'est plus facile que de discerner chez Mr. de Budberg une certaine tendance à laisser là les causes pour les effets. La conversation ne prend jamais un caractère sérieux avec lui, sans que les questions de délimitation ne fassent bientôt place à un examen des profondes altérations qu'ont subiet depuis quelques temps les positions respectives des Puissances européennes! Je ne me crois pas tenu de le suivre, dans cet ordre d'idées si excusable chez un représentant du Cabinet de Pétersbourg; Il n'admet de changement durable que dans nos mutuelles relations, et celui-là, je m'en félicite hautement; mais Il ne reconnaît dans les autres aucun abîme que ne puisse combler l'aplanissement des difficultés qui l'ont entrouvert.

Le nom du Prince Callimachi figure à peine dans ma correspondance et la raison en est simple, c'est que nos rapports d'affaires sont encore à créer. L'ambassadeur de la Porte vit ici dans un isolement absolu; quelques rares visites officielles à la Chancellerie d'Etat témoignent seules de sa présence à Vienne. Je n'ai rien fait pour l'éloigner de moi, mais il ne fera rien pour me rapprocher de lui.

Veuillez agréer, Monsieur le Comte, les assurances de ma haute considération.

Signé: Bourqueney

AAE, CP, Autriche, vol. 465, f. 233-242.

[28] Baron.

BIBLIOGRAFIE:

Bapst 1902: E. Bapst, *Les coulisses du Congrès de Paris (d'après les souvenirs du maréchal Caronbert)*. În „Revue politique et littéraire", nr. 23, 4 série, tome XVIII, décembre 1902, 784-790.

Bapst 1909: E. Bapst, *Le Maréchal Caronbert souvenirs d'une siècle*, tome troisième (Paris 1909).

Baumgart 1981: W. Bamgart, *The peace of Paris, 1856: studies in war, diplomacy, and peacemaking*, (Oxford 1981).

Cernavodeanu 1996: Paul Cernavodeanu, Români şi ruşi. Politică şi încruscriri, în: Magazin Istoric, 1996, 5, 73.

Charles 1871: Charles de, L'impasse orientale: Souvenirs et observations, (Bruxelles, 1871).

Cojocariu 1992: M. Cojocariu*, Basarabia în contextul Unirii Principatelor*, (coord A, Petrecu) *Probleme actuale ale istoriei naţionale universale*, (Chişinău 1992), 237-244.

Cojocariu 2010: M. Cojocariu, *Încercări Românești de recuperare a Basarabiei (1853–1859)*, (coord Gh. Cliveti, M. Iacobescu, D. Bălan) *Slujind-o pe Clio. In Honorem Dumitru Vitcu*, (Iaşi 2010), 94-103.

Corivan 1931: N. Corivan, *Din activitatea emigraţilor români în Apus (1853–1857). Scrisori şi memorii*, (Bucureşti 1931).

Debrauz 1856: L. Debrauz, *Le traité de Paris de 1856 étudié dans ses causes et ses effets par le corespondant diplomatique du Constitutionnel*, (Paris 1856).

Granville 1905: *The Life of Granville George Leveson Gower, Second Earl Granville K. G. 1815–1891*, edited by Edmond Fitzmaurice, vol. I, (London 1905).

Guérin 1858: Léon Guérin, *Histoire de la dernière guerre de Russie (1853–1856)*, tome second, (Paris 1858).

Hübner 1905: Comte de Hübner, *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le Second Empire 1851–1859*, (Paris 1905).

Jasmund 1856: J. Von. Jasmund, *Aktenstücke zur orientalischen Frage*, vol. II, (Berlin 1856).

Jomini 1874: A. Jomini, *Étude diplomatique sur la guerre de Crimée (1852 à 1856) par un ancien diplomat*, vol. II (Paris, 1874).

Ősterreichische 1979: *Akten zur Geschichte des Krimkriegs. Serie I: Österreichische Akten zur Geschichte des Krimkriegs*, ed. Winfried Baugmart, (Oldenbourg 1979).

Poştarencu 1999: D. Poştarencu, *Aspecte privind retrocedarea sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856–1857*. În „Destin Românesc", nr. 2, 1999, pp. 75-80.

Roux 1913: Fr. Ch. Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, (Paris), 1913.

Rupprecht 1934: F. Rupprecht, *Der Pariser Frieden von 1856: sein Zustandekommen und seine Bedeutung für die Entwicklung des Völkerrechts*, (Würzburg 1934).

Taylor 1979: A. J. P. Taylor, *The struggle for mastery in Europe 1848–1918*, (Oxford 1971).

Temperley 1931: H. Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 ant its executation*. În „The Journal of Modern History", vol. IV, nr. 2, september 1932, 387-414.

Ubicini 1858: A. Ubicini, *La question des Principautes devant l'Europe*, (Paris 1858).

Wetzel 1985: D. Wetzel, *The Crimean War: a diplomatic history*, (New York 1985).

TRAIECTORIA SINUOASĂ A ORGANIZĂRII ÎNVĂȚĂMÂNTULUI AGRICOL ÎN BASARABIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI Al XIX-LEA

Liliana ROTARU
Petru GOLBAN

The sinuous trajectory of the organization of agricultural education in Bessarabia at the end of the 19th century

Summary

The study approaches the initiative of Bessarabian Zemstva, in the second half of the 19th century, of creating in the province three elementary agricultural schools on the estates of the monasteries dedicated to the Holy Places of the East. The authors follow and analyze the sinuous trajectory of the materialization and institutionalization of agricultural vocational education in Bessarabia after the reforms of Alexander II of Russia, and identify the objective and subjective causes of delaying the process by the central imperial authorities for more than 17 years, although agriculture was the main occupation of the inhabitants from here, and Bessarabia has a very important place in the Russian Empire's trade in agricultural products.

Keywords: *agricultural education, agricultural vocational education, elementary agricultural schools, Bessarabian Zemstva, The Assembly of the Gubernial Zemstva of Bessarabia, the Gubernia of Bessarabia, the Tsarist Empire.*

Considerente generale privind agricultura Basarabiei în secolul al XIX-lea

Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (1812) a produs modificări și dislocări importante în situația politică, economică, socială și culturală a populației din această regiune. Până și unii reprezentanți ai istoriografiei sovietice, apologeți ai „caracterului progresist al alipirii Basarabiei la Rusia", au fost siliți să recunoască că „țarismul a instaurat [în Basarabia – *n.n.*], la fel ca și în alte periferii ale Rusiei, un regim colonial reacționar, care reprezenta un obstacol mare în calea dezvoltării economice și culturale a periferiilor naționale" (История 1951, 345). Deși multiaspectuală politica, colonială a țarismului în Basarabia, ne propunem să abordăm în acest studiu doar anumite aspecte ale politicii economice a țarismului după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru și unele caracteristici ale economiei regiunii în secolul al XIX-lea – o digresiune absolut necesară, considerăm noi, care să ne permită să estimăm contextul genezei și evoluției inițiativelor guberniale privind învățământul agricol și să identificăm cauzele tergiversării deschiderii școlilor agricole de către autoritățile imperiale centrale, într-o gubernie concepută de țarism ca o colonie agricolă.

În primii ani după anexarea Basarabiei, țarismul a subordonat producția agricolă și, în general, populația regiunii necesităților armatei ruse aflate în plină expansiune, organizând un cordon sanitaro-vamal pe Prut şi Dunăre, care de fapt a rupt-o de pieţele tradiţionale europene, și altul pe Nistru – până în 1831 – prin care a separat-o de pieţele ruse (Tomuleț 2012, 67-75).

Dar politica de „izolare", mai ales economică, a regiunii anexate nu corespundea așteptărilor proprietarilor funciari și a marilor producători ruși, care erau interesați să valorifice cât mai rapid teritoriul nou-anexat și, astfel, optau pentru includerea Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus (Tomuleț 2012, 71-72). Opțiunea marilor latifundiari și a burgheziei ruse era explicabilă, din moment ce Basarabia avea unul dintre cele mai fertile soluri și era una dintre cele mai dezvoltate gubernii din centrul imperiului, inclusiv în ce priveşte nivelul de dezvoltare a relațiilor capitaliste în agricultură, folosirea mașinilor agricole și numărul muncitorilor agricoli (Гросул 1972, 63).

Începând cu anii '30 ai secolului al XIX-lea, Basarabia este rapid inclusă în sistemul pieței interne ruse, determinându-se locul ei în comerţul intergubernial ca unul dintre cel mai important furnizor de cereale, produse animaliere, pomicole şi viticole, de tutun, sare și alte mărfuri agricole etc. Pe de altă parte, calmul social relativ, colonizarea masivă a provinciei și consolidarea treptată a relațiilor de piață au facilitat extinderea suprafețelor cultivate şi sporirea producției agricole (История 2001, 58). Reforma agrară din 1868 și împroprietărirea țăranilor a dat posibilitate acestora să-și întemeieze gospodării solide, modificând raportul dintre proprietatea mare și cea mică, ponderea ultimei crescând de la 32% în 1861, la 54,5% în 1910 (Purici 2012, 46). Din întreaga suprafață cultivată, proprietatea țărănească alcătuia 55,4% și producea circa 47,3% din recolta totală. Marii proprietari dețineau circa 45% din terenurile însămânțate și recoltau circa 53% din producția agricolă totală. Ocupând doar 0,21% din întreg teritoriul Imperiului țarist, Basarabia producea 3% din producția cerealieră a Rusiei (Purici 2012, 47-9). Economia rurală a Basarabiei era destul de diversificată: către începutul secolului al XX-lea, circa 26 000 desetine de pământ erau plantate cu pomi fructiferi, provincia fiind cea mai productivă regiune pomicolă a Rusiei, care exporta fructe proaspete şi uscate pe pieţele ruse, mai ales (Purici 2012, 49). Viticultura era una dintre ramurile cele mai importante ale economiei basarabene, „vinificatorii regiunii producând mai mult vin decât celelalte gubernii ale Imperiului Rus, luate împreună" (Chirtoagă 2013, 21), Basarabia situându-se pe primul loc după suprafața viilor și producția de vinuri (История 2001, 59). Un loc important în economia rurală a basarabenilor îl ocupau producția de tutun și sericicultura. La începutul secolului al XX-lea Basarabia ocupa locul al patrulea după suprafața cultivată cu tutun și al cincilea după volumul producției (Purici 2012, 50), iar creşterea viermilor de mătase era posibilă datorită condițiilor prielnice de cultivare a plantațiilor de duzi în toată zona dintre Prut și Nistru. Și creşterea animalelor era o ramură importantă, fiind practicată de către marii proprietari mai ales pentru export, pe când țăranii creşteau animale doar pentru acoperirea necesităților proprii. Cercetătorul Ștefan Purici consideră că evoluția relativ pașnică a societății și afirmarea relațiilor capitaliste în

economia provinciei ar fi putut transforma Basarabia în una dintre cele mai dezvoltate regiuni agricole ale Imperiului țarist, însă infantilismul relațiilor burgheze, lipsa de capital și de utilaj agricol modern au împiedicat ridicarea agriculturii la nivelul țărilor europene dezvoltate (Purici 2012, 53).

Considerăm că putem completa șirul cauzelor care au conservat agricultura Basarabiei în sfera tradiționalistă și patriarhală, cu o eficiență scăzută în raport cu fertilitatea solurilor și condițiile climaterice favorabile, o agricultură sensibilă la intemperiile climei (secetă, ploi etc.), a dăunătorilor și a bolilor, cu o cauză foarte importantă și anume lipsa unei educații agricole, organizată pe o bază științifică solidă, instituționalizată în instituții de învățământ cu profil agricol, dar și în asociații științifice sau propagandistice care ar fi diseminat în mediul producătorilor nemijlociți cunoștințele și tehnologiile noi din domeniu, tehnica agricolă modernă și alte produse ale revoluției industriale și noutăți științifice și tehnologice.

În general, în Basarabia se perpetua de secole transmiterea cunoștințelor și abilităților din generație în generație și preluarea modelelor consacrate de tehnici și tehnologii agricole, de rase de animale și soiuri de plante în moment ce agricultura țărilor din Europa Occidentală și America absorbea și implementa tehnici, tehnologii noi și descoperirile științifice, fapt care le permitea occidentalilor să transforme calitativ și cantitativ agricultura, să-i sporească productivitatea, să o raționalizeze și rentabilizeze, astfel încât să acopere necesitățile consumului în creștere de produse agricole (Beaud 2001, 175-177).

Starea tehnico-științifică delăsată a agriculturii Basarabiei (productive datorită fertilității solurilor și condițiilor climaterice prielnice), indiferența și lipsa de receptivitate a autorităților imperiale centrale și locale față de necesitatea imperativă, de altfel, de a implementa noutățile tehnice și științifice în agricultura provinciei și a le disemina printr-o educație agricolă instituționalizată, a fost conștientizată și expusă în epocă, mai ales după reformele de la mijlocul secolului al XIX-lea. Atât deputați ai Adunării Zemstvei Guberniale, în grija cărora se afla educația publică din provincie, cât și funcționarii, care de cele mai deseori aveau studii agricole și înțelegeau necesitatea și beneficiile pe care putea să le aducă o educație agricolă pe bază științifică a populației rurale, au venit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu inițiative pe lângă guvernul imperial, de a deschide instituții de învățământ agricol în Basarabia.

Tradiții ale educației agricole din Basarabia din prima jumătate a secolului al XIX-lea

Deși în prima jumătate a secolului al XIX-lea învățământul profesional din Basarabia a fost puțin dezvoltat (Крачун 1985, 81; Moraru 1995, 33; Republica 2010, 393; Danilov 2016, 36), ținând cont de caracterul agrar al provinciei, aici au fost create și înainte de reformele lui Alexandru al II-lea câteva școli agricole. Încă în anul 1826 s-a inițiat deschiderea unei școli de pomicultură și viticultură pe domeniile statului plantate cu viță-de-vie și pomi fructiferi din județul Akkerman. Proiectul de deschidere a unei asemenea școli era determinat de îngrijorarea autorităților în privința situației delăsate a viilor și livezilor care le aparțineau din jurul Cetății Albe. Dar pentru că școala

urma să fie creată din banii obținuți în urma vânzării unei părți din aceste proprietăți, procesul propriu-zis de vânzare fiind de durată, școala a fost fondată abia în anul 1832 (Tomuleț 2011, 155). Instituția urma să admită copiii muncitorilor agricoli de pe domeniul statului, pentru a fi instruiți timp de trei ani să cultive viță-de-vie și puieți. Dar, așa cum consemnează cercetătoarea Maria Danilov, care s-a preocupat în mod special de istoria acestei școli, școala a activat o durată foarte scurtă (ianuarie–decembrie 1833) și a avut și o activitate efemeră (sunt documentați doar doi absolvenți), deși educația agricolă în regiune era imperativ necesară (Danilov 2016, 37).

Inițiativa, deși nereușită, a autorităților de a deschide școli agricole nu a rămas singulară, ori necesitatea de specialiști în domeniul agricol în regiune impune autoritățile țariste să caute căi de soluționare a problemei. Dar abia peste zece ani, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei M. S. Voronțov preconizează să organizeze o școală de pomicultură în scopul „pregătirii practice a grădinarilor", instituție care va fi deschisă lângă Chișinău în anul 1842 (Tomuleț 2011, 150) și va funcționa până în anul 1891, când i-a fost schimbat profilul, fiind reorganizată într-o școală de vinificație. Deși a fost un proiect ambițios pentru administrația provinciei pentru că Școala Pomicolă din Chișinău trebuia să devină un model pentru alte gubernii ale Imperiului țarist, istoricul Maria Danilov menționează că numărul absolvenților „a fost foarte scăzut în raport cu necesitățile reale ale gospodăriilor agricole din provincie" (Danilov 2017, 46): conform datelor identificate de regretata cercetătoare, școala a produs în anii 1844–1867 doar 87 de absolvenți (Danilov 2017, 46). Deși istoricul Valentin Tomuleț indică un număr de 101 absolvenți (dar pentru anii 1846–1871), care aflăm că erau angajați în dependență de statutul pe care l-au avut în calitate de elevi, în gospodăriile de stat și private (Tomuleț 2011, 154), numărul lor, reieșind din rapoartele ulterioare ale Consiliului Zemstvei Guberniale, considerăm, este foarte mic în raport cu cel al populației Basarabiei, marea majoritate a căreia era angajată în agricultură. Situația atestată ne determină să solidarizăm cu opinia cercetătoarei Maria Danilov și să constatăm că puținul învățământ agricol, instituționalizat în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, nu putea asigura nici pe departe necesitățile agriculturii provinciei.

În a doua jumătate a secolului, împăratul Alexandru al II-lea a demarat „cea mai radicală [formă – *n.n.*] de modernizare a întregului mod de viață a Imperiului Rus" (Tomuleț 2012), care a impulsionat dezvoltarea economico-socială a provinciei[1]. Se înregistrează o extindere importantă a suprafețelor cultivate. Astfel dacă în anul 1860 se cultivau 37,8% din teritoriul Basarabiei, în anul 1887 acestea s-au extins până la

[1] *Notă:* Problema impactului reformelor țarului Alexandru al II-lea în Basarabia a fost cercetată, în mod special doar în istoriografia sovietică, iar istoricii din perioada postsovietică nu au arătat o predilecție specială față de această tematică importantă, cu excepția unor istorici, precum dr. Ludmila Coadă sau Valeriu Scutelnic (Coadă 2009; Scutelnic 2007), care au investigat aspecte, segmente ale acestor reforme, fără a stabili impactul lor asupra întregii economii și societăți basarabene. În lipsa unor cercetări estimative obiective a consecințelor reformelor de la mijlocul secolului al XIX-lea în Basarabia, ne vom ghida, în studiul nostru, de concluziile și estimările realizate de istorici din perioada de după 1991 în lucrările cu caracter general sau care au abordat problema tangențial.

61%, iar către începutul primei revoluții rusești – până la 65%. Dezvoltarea extensivă, în mare parte, a agriculturii Basarabiei a contribuit, pentru o anumită perioadă, la creșterea productivității: istorici, care s-au preocupat de aceste aspecte ale istoriei economice, constată faptul că agricultura în anii ’80 capătă un caracter mai specializat în cultivarea grâului, viței-de-vie și creșterii pomilor, iar volumul producției de grâu în Basarabia era mai mare decât media guberniilor meridionale (Гросул 1972, 590).

Pe de altă parte, numărul muncitorilor agricoli, angajați în muncile sezoniere la sfârșitul secolului al XIX-lea, deși a crescut gravitând în jurul cifrei de 130 000 de persoane (Гросул 1956, 178; История 2001, 58), nu era unul spectaculos dacă îl raportăm la suprafețele, volumul de muncă și tehnologiile aplicate. Situația este explicată de Armand Goșu, autorul capitolului dedicat istoriei Basarabiei în perioada țaristă: „Istoriei Basarabiei de la origini și până în anul 1998” (История 2001, 58), dar și anterior de către istoricii sovietici Yachim Grosul și Ilie Budak (Гросул 1972, 590), prin faptul că țăranii autohtoni, dispunând de suprafețe de pământ suficiente ca să-și asigure un minim de existență, nu manifestau dorință și interes să se mai angajeze la marii proprietari sau arendași pentru un câștig suplimentar.

Inițiative guberniale de instituționalizare a educației agricole

Succesele agriculturii, mai mult extensive, a Basarabiei au fost de scurtă durată. Progresul tehnic și științific din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și receptivitatea agricultorilor din țările Europei Occidentale și Americii au pus bazele unei agriculturi intensive în aceste state, care, împreună cu extinderea suprafețelor agricole occidentale în țările Americii Latine și a coloniilor lor, a produs la mijlocul anilor ’80 o criză agrară mondială (Китанина 2011, 51-53). Fenomenele crizei agrare mondiale, deși au afectat Imperiul Rus puțin mai târziu, cuprinzând anii 1870–1880, au redus din capacitatea de concurență a Basarabiei pe piața europeană a produselor agricole (de grâne, în special), au contribuit la scăderea prețurilor pe piața internă și, desigur, au slăbit potențialul economic al producătorilor agricoli, în general (Китанина 2011, 56). Situația care a afectat agricultura și comerțul cu grâne al Basarabiei a fost semnalată de mai multe ori în publicațiile epocii din Imperiu[2], dar și din Basarabia.

În acest sens, Mihail Vasilievici Nerucev, o personalitate cunoscută în mediul agronomilor din Imperiul Rus, care s-a stabilit lângă Chișinău în ultimii săi ani de viață, pe lângă faptul că își gospodărea propria fermă agricolă, scria și publica cu regularitate în „Buletinul Zemstvei Basarabiei” diferite studii, articole cu caracter științific sau de popularizare a științei agricole, prezentări de carte științifică în domeniu sau recenzii. În calitatea lui de funcționar al guvernului țarist, fiind secretarul Comitetului Statistic al Basarabiei, a intervenit cu oportunitate de mai multe ori în

[2] În anul 1879, profesorul Universității din Novorossiysk Robert V. Orbinsky, funcționar la Ministerul Finanțelor al Imperiului Rus, a fost trimis într-o misiune în SUA pentru a studia agricultura și comerțul cu grâne în America de Nord. În urma realizării cu succes a acestei misiuni, R.V. Orbinsky a publicat lucrarea „Comerțul cu cereale al Statelor Unite în America de Nord”, publicată la Sankt Petersburg în 1880, care a avut un impact foarte mare în tot Imperiul, inclusiv în Basarabia.

favoarea modernizării agriculturii Basarabiei. Mihail Nerucev a căutat argumente și a demonstrat necesitatea intervenției instituționalizate în organizarea agriculturii și învățământului agricol în provincie, în scopul menținerii Rusiei, inclusiv a Basarabiei, pe piața internațională a produselor agricole, prin compararea agriculturii basarabene cu agricultura și producția agricolă din SUA, despre care spunea că „noi avem suficient curaj să o numim concurentul nostru" (Неручев 1881, 15).

În anul 1881, Mihail V. Nerucev prezintă și comentează în buletinul Zemstvei, raportul profesorului Robert V. Orbinsky „Cu privire la comerțul cu cereale al Statelor Unite în America de Nord" (Неручев 1881, 15-23). Expunând opiniile autorului despre factorii principali ai succesului producției de cereale și avântului economic al SUA, Mihail V. Nerucev menționează că Orbinsky, fiind originar din sudul Rusiei, face comparații foarte pertinente ale situației agriculturii americane și ale celei din sudul Rusiei, având în vedere aici, mai ales, Basarabia. Susținând opinia lui Robert V. Orbinsky că factorii naturali contribuie în mare parte la productivitatea înaltă a agriculturii americane, Mihail V. Nerucev susține că și clima și solul guberniilor din sudul Imperiului Rus sunt foarte asemănătoare cu cele din SUA, dar în privința solurilor Basarabiei și Podoliei, americanii ar putea fi chiar invidioși (Неручев 1881, 19). Dar pe lângă factorii de origine naturală, autorul consideră că trebuie preluat exemplul americanilor, care „au conștientizat importanța practică a științei și sunt deschiși și disponibili să exploateze descoperirile acesteia" (Неручев 1881, 22). Mihail N. Nerucev consideră că doar educația rațională a poporului, diseminarea în rândul producătorilor a cunoștințelor practice, împreună cu cercetarea condițiilor locale – sunt acțiunile prin care Rusia va putea concura cu America pe acest segment de piață (Неручев 1881, 23).

Și dacă în anul 1880 Mihail V. Nerucev încerca să convingă autoritățile despre necesitatea instruirii și educației agricole a populației Imperiului, secretarul Comitetului Statistic din Basarabia revine în anul 1882 cu o altă publicație, care de această dată abordează în mod special importanța educației agricole, organizată într-un sistem instituționalizat de școli agricole. În studiul „Cu privire la învățământul popular agricol", autorul pune în discuție misiunea și importanța școlilor agricole pentru dezvoltarea ramurii, menționând că școlile existente nu satisfac necesitățile agriculturii (Неручев 1882, 57). Secretarul Comitetului Statistic vine cu câteva propuneri concrete pentru redresarea învățământului agricol, inclusiv axarea educației agricole pe formarea unor abilități practice în baza cunoștințelor științifice teoretice și, în acest scop, învățământul agricol trebuie organizat mai mult prin intermediul lecțiilor *practice* și transferate din auditoriu în câmp, grajd etc. În al doilea rând, în școlile agricole trebuie admiși, cu prioritate, copiii de țărani – cei care, de fapt, vor face agricultură și cărora școala trebuie să le transforme „ideile și părerile lor obscure despre cum se face agricultură" în concepții raționale (Неручев 1882, 60-61, 63).

Nu este greu să ne dăm seama că M.V. Nerucev, încearcă, fie prin forța comparației cu concurentul cel mai important pe piața produselor agricole, fie prin descrierea misiunii școlilor agricole în transformarea agriculturii, să convingă autoritățile țariste despre necesitatea deschiderii și întreținerii unor instituții de învățământ și educație

agricolă în Imperiul Rus și, nemijlocit, în Basarabia și chiar vine cu unele propuneri concrete în baza modelului american, dar ținând cont de specificul local.

De fapt, considerăm noi, insistențele funcționarului Nerucev de a stabili o agricultură raționalizată în baza educației agricole în Basarabia, au fost, posibil, concertate cu inițiativele și chiar insistențele deputaților Zemstvei Guberniale, care de mai mulți ani încercau să convingă autoritățile imperiale centrale să deschidă trei școli agricole elementare în Basarabia, din veniturile moșiilor închinate Locurilor Sfinte din Orient. Opinia noastră se întemeiază pe argumentul că publicația Zemstvei guberniale, care în mod obligatoriu era transmisă la Sankt Petersburg, trebuia să devină o tribună a autorităților locale pentru promovarea ideii și convingerea autorităților centrale imperiale de necesitatea masificării învățământului agricol în regiunile de sud ale Imperiului și, în special, în Basarabia, în primul rând. Și, în al doilea rând, ideile enunțate de Mihail V. Nerucev în publicațiile din buletin sunt în consonanță cu inițiativele legislative ale Zemstvei guberniale și ideile și argumentele expuse de Consiliul de Administrație al Zemstvei în corespondența cu ministerele imperiale.

Pentru a ne susține ideile, vom reveni, la o inițiativă mai veche a autorităților locale de la Chișinău în legătură cu statutul moșiilor din Basarabia închinate mănăstirilor răsăritene. Drept răspuns la demersul Zemstvei guberniale, din 1870, de a le transmite în administrarea ei moșiile închinate de pe teritoriul Basarabiei închinate Locurilor Sfinte din Răsărit[3], guvernul imperial adoptă, la 9 martie și 21 noiembrie 1873, hotărâri prin care veniturile de pe aceste moșii urmau a fi administrate de către statul rus, prin intermediul Ministerului de Externe (Сборникъ 1875, 515; Tomuleț 2014, 394), deși Zemstva Basarabiei a pus mare speranță că va obține o importantă sursă financiară, care ar fi putut utilizată pentru completarea bugetului său și realizarea funcțiilor instituției.

Studierea inițiativelor insistente ale Zemstvei de a păstra în Basarabia veniturile de pe moșiile închinate mănăstirilor răsăritene, ne conduce spre concluzia că autoritățile locale nu s-au împăcat cu decizia înaltelor autorități imperiale și căutau argumente în proiectele de dezvoltare rurală, pentru a determina guvernul țarist să-și revadă deciziile cu privire la veniturile de pe moșiile închinate din Basarabia.

La 21 mai 1876, o nouă înaltă hotărâre imperială lăsa administrarea veniturilor de pe moșiile închinate în grija Ministerului de Externe al imperiului, dar, așa cum aducea la cunoștința deputaților celei de-a VIII-a sesiuni ordinare a Adunării Zemstvei Guberniale din ianuarie 1877 guvernatorul Nikolai Șebeko, veniturile de pe moșiile închinate erau strict reglementate pe articole de cheltuieli. Astfel, o parte din aceste venituri trebuia să revină mănăstirilor și bisericilor cărora au fost închinate moșiile, iar cealaltă parte era „ […] destinată construirii și menținerii bisericilor ortodoxe în moșiile din Basarabia, închinate locurilor sfinte din răsărit, pentru crearea și întreținerea în aceste moșii a școlilor teologice, școlilor populare, altor instituții de caritate și aziluri” (Сборникъ 1877, 22-23). Decretul imperial specifica faptul că o

[3] Zemstva Basarabiei va primi, de abia prin legea din 1 iulie 1912, dreptul de a dispune de 75% din veniturile închinate mănăstirilor răsăritene din Basarabia (Coadă 2009; 178).

parte a venitului destinat carității se va aloca, mai întâi de toate, școlilor și instituțiilor de caritate sub formă de subvenții și alocații.

Intenționând să determine administrația centrală să distribuie veniturile moșiilor închinate în Basarabia și să exploateze prevederile înaltei hotărâri imperiale în scopul realizării misiunii și atribuțiilor sale, inclusiv dezvoltării rurale a provinciei, la propunerea guvernatorului Basarabiei, Consiliul Zemstvei a solicitat administrațiilor județene să identifice tipurile de instituții caritabile și „folositoare Domnului" care sunt necesare în diferite județe să elaboreze un deviz de cheltuieli care ar fi necesar pentru crearea și întreținerea unor asemenea instituții, precum și ce surse de cofinanțare ar mai putea exista (Сборникъ 1877, 23-24).

Informațiile, solicitate de Consiliul Zemstvei administrațiilor locale, demonstrează seriozitatea intențiilor autorităților guberniale de a deschide instituții de învățământ și sănătate publică care tindeau să convingă autoritățile imperiale centrale că intenționează să cheltuiască foarte chibzuit și rațional sumele care le vor fi încredințate din veniturile moșiilor închinate. Astfel, registrul de informații care urmau a fi colectate de administrațiile locale trebuia să se refere la „[…] numărul de moșii închinate care se află în fiecare județ, câte desetine de pământ are fiecare moșie, câte familii de țărani locuiesc pe aceste moșii și cât pământ au în posesie, să se specifice dacă este pădure și câte desetine are" (Сборникъ 1877, 24). În scopul deschiderii instituțiilor de învățământ, de sănătate sau aziluri care să deservească mai multe persoane și să cuprindă o arie cât mai largă, autoritatea gubernială solicita celor județene să colecteze informații despre faptul dacă aceste moșii sunt cumva grupate sau se află una în vecinătatea alteia, „[…] nu mai mult de 20 de verste una de alta" și dacă există vreo moșie care să ocupe un loc central, „[…] adică este așezată la o apropiere nu mai mare de 10 verste de celelalte" (Сборникъ 1877, 24).

Administrația județeană trebuia să informeze Consiliul Zemstvei și dacă moșiile care fac parte dintr-un grup erau situate în diferite județe, astfel încât ele să poată fi grupate în eventualitatea fondării instituțiilor de învățământ, sănătate publică sau aziluri. Informațiile care interesau autoritățile guberniale centrale cuprindeau tot aspectul vieții sociale și spirituale rurale: despre bisericile și alte instituții de cult, despre școli, spitale aziluri etc., precum și starea acestor instituții și fondurile din care acestea erau întreținute. Zemstva județeană trebuia să decidă și să propună argumentat autorităților guberniale centrale ce tipuri de instituții de învățământ sau sănătate publică ar fi necesar de deschis și câte în funcție de numărul posibil de elevi sau pacienți, ce cheltuieli ar trebui pentru fiecare școală și fiecare spital, dacă cele existente au nevoie de alte construcții sau reparații etc. (Сборникъ 1877, 24-25).

În „Raportul cu privire la activitățile Consiliului Zemstvei Guberniale de la 1 noiembrie 1875 până la 1 decembrie 1876" se consemnează faptul că, la data raportării (ianuarie 1877), 5 județe din cele 8 deja prezentase informațiile solicitate, doar că raportorul nu era convins de veridicitatea datelor și a propus o reverificare a informațiilor furnizate, iar când vor fi colectate informațiile din toate județele – urma să se întrunească președinții tuturor administrațiilor județene „[…] pentru o discuție colectivă pe problemele propuse de domnul guvernator al Basarabiei" (Сборникъ 1877, 25).

Nu dispunem de informații dacă au fost sau nu adunate și centralizate informațiile solicitate de Consiliul Zemstvei Basarabiei și dacă s-a ținut adunarea planificată cu președinții administrațiilor județene, dar cert este faptul că, după un an de la prezentarea acestui raport, la 13 decembrie 1878, Zemstva Basarabiei a decis să se adreseze din nou autorităților imperiale centrale cu solicitarea de a deschide pe moșiile din Basarabia, închinate mănăstirilor răsăritene, trei școli agricole, care să fie fondate și întreținute din veniturile acestor moșii (Сборникъ 1879, 91, 102; Вестник 1882, 1). Deputații din Adunarea Zemstvei au decis să deschidă trei școli agricole elementare în satele: Grinăuți (județul Soroca), Căpriana (județul Chișinău) și Purcari (județul Akkerman), proiectându-le cu câte 500 desetine de pământ pentru organizarea a câte o fermă agricolă didactică pe lângă fiecare instituție (Coadă 2009, 114).

Se pare că acest demers a rămas fără vreo atenție din partea autorităților centrale, astfel încât, în baza raportului Consiliului Zemstvei Basarabiei pentru anul 1880, Adunarea Zemstvei decide să înainteze guvernului țarist un nou demers, prin care solicita acestuia distribuirea unei părți din veniturile mănăstirilor închinate pentru a fi cheltuite după cum prevede Înalta Hotărâre Imperială din 21 mai 1876: să se finanțeze construcția și întreținerea unui azil pentru alienați în orașul Chișinău și a trei școli agricole elementare pe teritoriile acestor moșii. Demersurile insistente ale zemstvei guberniale au determinat autoritățile centrale să identifice o cale de soluționare a problemei, dar în așa fel încât zemstva să nu primească sau să i se aloce o parte cât mai mică din veniturile mănăstirilor închinate din Basarabia. Ministerul de Interne anunța la 5 octombrie 1881 că zemstvei nu i se pot aloca resurse financiare din sursa indicată, or, așa cum prevede Înalta Hotărâre Imperială din 21 mai 1876, aceste venituri pot fi utilizate doar pentru construcția și întreținerea instituțiilor de caritate și „utile Domnului" exclusiv pe teritoriile moșiilor închinate și nu în alte localități (Вестник 1882a, 189-190).

În ce privește școlile agricole, aflăm din raportul Consiliului Zemstvei Basarabiei, prezentat în decembrie 1880 Adunării de legislatura a XII-a a zemstvei guberniale că, drept răspuns la solicitarea guvernatorului Basarabiei din 16 septembrie 1880 cu privire la fondarea a trei școli agricole elementare, care să fie create și întreținute din veniturile moșiilor închinate, Ministrul Patrimoniului Statului, care primise de la ministrul de interne acest demers, a solicitat și opinia Ministrului Învățământului Public cu privire la cota parte din veniturile din sursa indicată pe care ultimul ar putea să o ofere pentru crearea și întreținerea școlilor agricole proiectate de Zemstva Basarabiei. La rândul lui, Andrei Saburov, ministrul învățământului public, se disculpă tacticos pentru că nu va aloca resursele solicitate de guvernatorul Basarabiei, invocând faptul că, în momentul receptării cererii acestuia din urmă, ministerul examina deja un alt demers, parvenit, de data aceasta, din partea tutorelui Districtului Educațional Odesa[4] (din care făcea parte și gubernia Basarabia), prin care ultimul solicita ministerului să aloce o sumă de 130 000 ruble – pentru deschiderea școlilor populare și 30 000 ruble

[4] Tutorele Districtului Educațional, funcționar public cu foarte largi atribuții executive și dispozitive în domeniul învățământului, figura centrală a politicii educaționale a Imperiului Rus în districtul încredințat.

anual pentru întreținerea școlilor populare funcționale de pe moșiile închinate din Basarabia, din același fond al veniturilor mănăstirilor închinate. Ministrul Saburov invocă faptul că Ministerul Învățământului Public are nevoie de acceptul împăratului pentru a discuta chestiunea despre utilizarea cât mai rațională a părții veniturilor de pe moșiile închinate pe care o administrează. Abia după ce va obține această înaltă permisiune, ministrul va putea da un răspuns guvernatorului Basarabiei (Вестник 1881, 14).

Autoritățile guberniale încă nu s-au dezis de ideea deschiderii azilului pentru alienați și a celor trei școli agricole elementare și zemstva va înainta demersuri repetate către guvernul imperial la 23 ianuarie 1881 și 18 ianuarie 1882, pentru a obține permisiunea, dar și resursele financiare din veniturile mănăstirilor închinate pentru a deschide azilul și cele trei școli agricole (Вестник 1882, 1; Вестник 1882a, 190), întemeiate pe următoarele argumente: „***1.*** Locuitorii moșiilor din Basarabia, închinate Locurilor Sfinte din Răsărit, nu au mai multe drepturi asupra alocațiilor din veniturile acestor mănăstiri decât ceilalți locuitori ai guberniei, deoarece, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, când moșiile au fost închinate acestor mănăstiri, o bună parte a lor erau nepopulate și locuitorii s-au așezat pe aceste pământuri ulterior; ***2.*** În actele de închinare a moșiilor nu se amintește de vreun drept exclusiv al locuitorilor lor asupra veniturilor sau alocațiilor din veniturile moșiilor, dar se indică doar faptul că instituțiile caritabile trebuie întreținute de mănăstirile cărora le-au fost închinate aceste moșii; ***3.*** În aceste instituții, conform acelorași documente, pot fi acceptate persoane indiferent de statutul și locul lor de trai" (Вестник 1882a, 190). Mai mult decât atât, susțin deputații, „Zemstva consideră că nu este în interesul său și nu poate accepta propunerea ministerului de a renunța la construcția unui azil pentru alienați, finanțată din veniturile de pe moșiile închinate, pentru că există venituri de pe aceste moșii, care trebuie cheltuite tocmai în acest scop (Вестник 1882a, 190).

În așa mod, documentul ne determină să apreciem insistența și curajul deputaților Zemstvei Basarabiei, fundamentate pe efortul intelectual al președintelui consiliului acesteia A.M. Cotruță, care încă în anul 1875 a elaborat un studiu despre drepturile Zemstvei Basarabiei asupra veniturilor de pe moșiile închinate (Сборникъ 1875, 483-517) și care nu au renunțat la proiectele lor de a păstra veniturile de pe moșiile închinate în Basarabia și de a ușura viața producătorului agricol, printr-o educație agricolă și de sănătate. Dar dacă Ministerul de Interne a fost convins că azilul de alienați poate fi construit la Chișinău, instituția imperială nu era dispusă să cedeze veniturile moșiilor închinate Zemstvei Basarabiei și, pentru a tergiversa luarea unei decizii în favoarea Basarabiei, solicită repetat autorității guberniale „[...] mai multe informații detaliate și cu amănunte, care să constituie dovezi pentru judecățile expuse în raportul Zemstvei" (Вестник 1882a, 190). Totodată, ministrul rus solicită Zemstvei să stabilească minimumul sumei necesare pentru deschiderea azilului în orașul Chișinău, dar anunță Zemstva că și în cazul în care guvernul țarist va aproba alocarea unei părți din veniturile moșiilor închinate pentru proiectele guberniale, acestea vor fi insuficiente pentru întreținerea azilului, mai ales că Zemstva solicită resurse financiare și pentru deschiderea unor școli agricole.

Consiliul Zemstvei, acumulând informațiile solicitate de Ministerul de Interne, le-a prezentat în calitate de argumente adunării de legislatura a XIII-a a Zemstvei Guberniale din aprilie 1881, convingând deputații să insiste asupra satisfacerii revendicărilor lor în privința veniturilor de pe moșiile închinate. Solicitarea a fost expediată către guvernul țarist la 18 ianuarie 1882, consiliul menționând că „[...] informațiile expediate nu pot fi puse la îndoială, mai ales că este mare nevoie de a satisface necesitățile guberniei în ce privește diseminarea cunoștințelor agrare în mediul populației rurale prin deschiderea școlilor agricole, precum și de a construi un azil pentru alienați" și, oricât de mici vor fi alocațiile guvernului central, Zemstva va coparticipa financiar în realizarea proiectelor inițiate, pentru că deși instituțiile educațională și de sănătate, care vor fi create din aceste venituri, vor putea deservi un număr mic de locuitori ai guberniei, totuși „[...] crearea școlilor agricole pentru copiii agricultorilor, deși în ritmuri lente, dar cu fiecare an vor disemina cunoștințele științifice agricole în mediul populației rurale a guberniei" (Вестник 1882a, 192). Zemstva solicită Ministerului de Interne să alocei „[...] în primul rând, o tranșă de 136 mii r. [ruble – *n.n.*] pentru construirea azilului pentru alienați și, în rândul al doilea, anual minimum câte 12 mii pentru întreținerea lui, în așa fel încât din restul capitalului care rămâne restant din extragerea acestor sume, aproximativ de 60 mii r. să se aloce pentru construirea a cel puțin două școli agricole, iar restul să fie transferat în titluri purtătoare de dobândă, dobânzile anuale din care, împreună cu veniturile de pe moșiile indicate, să fie cheltuite pentru întreținerea școlilor agricole" (Вестник 1882a, 191-192).

Abia la 8 mai și 26 iunie 1882, directorul Departamentului Agricultură și Industrie Rurală al Ministerului Patrimoniului Statului expediază, pe numele președintelui Consiliului Zemstvei A. M. Cotruță, două avize la solicitările repetate ale administrației guberniale, prin care anunță Zemstva Basarabiei că în urma consultărilor dintre Ministrul Patrimoniului Statului, Ministrul de Interne și Ministrul Învățământului Public care administrează câte 1/3 dintr-o jumătate a veniturilor moșiilor închinate, destinate, conform Înaltei Hotărâri din 21 mai 1876, construirii și întreținerii bisericilor, școlilor și instituțiilor caritabile în gubernie, s-a decis că Ministerul de Interne, va aloca din veniturile menționate, suma necesară pentru instituirea și întreținerea unei școli agricole elementare și Ministerul Învățământului public va cotiza pentru încă două școli de acest tip (Вестник 1882, 1-2). Totodată, reprezentantul guvernului țarist menționa faptul că mărimea alocațiilor va fi stabilită doar după examinarea statutului, statelor de personal ale școlilor proiectate și a devizului de cheltuieli planificate pentru deschiderea școlilor indicate (Вестник 1882, 2). Guvernul țarist, care percepea guberniile naționale ca sursă de venituri pentru bugetul imperial, care trebuiau să fie întreținute cu cât mai puține investiții și cheltuieli, a dispus calcularea cu exactitate a volumului veniturilor de pe moșiile închinate pe care guvernul rus să-l distribuie pentru realizarea acestui proiect de educație agricolă în Basarabia. În acest scop, ministrul patrimoniului statului a delegat în provincie pe inspectorul agricol, consilierul de stat Nicolai P. Moskalsky[5], pentru a cerceta moșiile pe teritoriul cărora se planifica

[5] Nicolai P. Moskalsky (1832–1903) – consilier de stat și inspector pentru agricultură și educație agricolă al Cancelariei imperiale, organizator al învățământului agricol în Imperiul Rus.

deschiderea școlilor agricole elementare și pentru a stabili suprafețele din terenurile agricole ale acestor moșii care pot fi alocate școlilor pentru organizarea gospodăriilor didactico-practice (Вестник 1882, 2).

În cadrul sesiuni extraordinare a Adunării Zemstvei Guberniale a Basarabiei din 6-9 septembrie 1882, convocată pentru a desemna delegații care vor participa la încoronarea lui Alexandru al III-lea, Consiliul Zemstvei a prezentat deputaților adunării un raport - „Cu privire la deschiderea școlilor agricole" (Вестникь 1882, 1-39). Acest raport conținea argumentul pentru deschiderea școlilor agricole în Basarabia, un proiect de statut pentru cele trei școli proiectate pe moșiile Grinăuți, Cucuruzeni și Purcari, precum și statele de personal și un deviz de cheltuieli necesare pentru deschiderea și întreținerea anuală a școlilor și nu era altceva decât un răspuns la avizul Ministerului Patrimoniului Statului, care condiționa inițierea procesului de fondare a școlilor agricole.

În aceste condiții, Consiliul Zemstvei a elaborat într-un termen destul de scurt documentele și calculele necesare și le-a suspus discuției în Adunarea Zemstvei pentru a le expedia din nou autorităților țariste centrale. Argumentele Consiliului Zemstvei cu privire la necesitatea deschiderii în Basarabia a celor trei școli agricole elementare și importanța lor pentru dezvoltarea învățământului popular și a agriculturii în Basarabia, în general, pornesc de la constatarea că Basarabia este o gubernie populată în mare parte de agricultori, cu excepția celor câteva orașe. Această categorie socială, susține raportorul consiliului, are mai puțin dezvoltată aspirația de a se autoperfecționa, iar utilitatea studiilor este percepută de ei doar în cazul în care cunoștințele acumulate le ajută să-și îmbunătățească modul de viață prin muncă fizică, altfel ei consideră studiile drept o pierdere de timp și de bani. În așa fel țăranii noștri, deși nu sunt împotriva educației instituționalizate, dar nici nu optează pentru studii. Dar, ținând cont de faptul că cei mai buni absolvenți ai școlilor de două clase nu aveau posibilitatea de a-și continua studiile, care să corespundă modului de viață rural, acești absolvenți nu-și găseau utilitate în sate și se pierdeau, devenind fie vagabonzi, fie pribegi. „Este suficient un singur exemplu, ca țăranul nostru să se opună școlarizării copiilor lui", se menționa în decizia consiliului. Fără școală, susțineau funcționarii Zemstvei guberniale, este imposibil să convingi populația despre utilitatea cunoștințelor științifice și a noilor tehnologii. Mai ales că nici școli nu erau suficiente. Conform datelor prezentate în raportul Consiliului Zemstvei în ianuarie 1882, Basarabia avea o populație de circa 11 011 09 locuitori și doar 413 școli, cu o școlarizare de doar 3,04 % din populația masculină și 0,9% din populația feminină (Вестникь 1882, 5-6). Doar aceste școli populare sătești nu pot contribui nici într-un fel la diseminarea cunoștințelor agricole, la îmbunătățirea metodelor de gospodărire agricolă și, în general, la creșterea nivelului de trai al populației guberniei, chiar dacă numărul lor va crește. Zemstva Basarabiei era încredințată că populația rurală trebuie convinsă de avantajele studiilor, iar acest lucru poate fi făcut doar printr-un învățământ agricol în școli elementare agricole, unde elevii, selectați din mediul rural, vor fi instruiți în timpul orelor practice și unde ei vor obține cunoștințe din diferite domenii agricole. Iar în condițiile climaterice ale Basarabiei, în care roada nu este întotdeauna asigurată, populația, puțin instruită

și deschisă pentru a adopta noutăți în ale agriculturii, aceasta ar putea fi convinsă să producă și alte culturi agricole, să utilizeze tehnică și să implementeze tehnologii agricole care le-ar îmbunătăți modul și nivelul de viață și să producă nu doar pentru consumul propriu, dar și pentru piață, așa cum s-a întâmplat în Franța, Germania, Austria (Вестникъ 1882, 6-8). Consiliul Zemstvei considera că, deoarece solurile Basarabiei, aproape pe toată întinderea ei, sunt favorabile practicării pomiculturii, legumiculturii, viticulturii, tutunăritului, sericiculturii, creșterii animalelor, plantelor etc., școlile agricole trebuie să ofere cunoștințe din toate ramurile agriculturii, dar, aproape în exclusivitate, în baza lecțiilor practice. Conștientizând că penuria financiară, dar și lipsa personalului didactic calificat nu permite deschiderea unui număr de școli necesar în toată Basarabia, consiliul propunea să se deschidă trei școli în trei zone agricole, care cultivă culturi agricole asemănătoare: o școală într-unul dintre județele Hotin, Soroca și Iași, alta în județul Chișinău sau Orhei și a treia, într-unul dintre județele Bender, Cetatea Albă sau Ismail (Вестникъ 1882, 10).

Pentru ca școlile agricole să devină centre de instruire și diseminare a cunoștințelor și abilităților agricole practice, consiliul considera că fiecare școală trebuie să aibă o capacitate de instruire a nu mai puțin de 80 de copii (cu o admitere de 20 de copii anual) (Вестникъ 1882, 17), să aibă cel puțin 500 de desetine de pământ, cu inventar adecvat, ateliere meșteșugărești care să producă unelte agricole, să se organizeze pe lângă fiecare școală câte o stație meteorologică, astfel încât școala să-și fie autosuficientă, să funcționeze în mod independent și să poată pregăti un număr de absolvenți care să acopere necesarul agriculturii Basarabiei (Вестникъ 1882, 12-15). Încă în decembrie 1878, Adunarea Zemstvei a hotărât deschiderea a trei școli agricole elementare: câte una în satele Grinăuți, județul Soroca, Căpriana, județul Chișinău, și moșia Purcari din județul Cetatea Albă, fiecare dintre ele cu câte 500 de desetine pentru organizarea unei gospodării agricole cu scop didactic, care trebuiau transmise școlilor către data de 23 aprilie 1883 (Вестникъ 1882, 15, 40). Dar deoarece pentru mănăstirea Căpriana rămânea, în urma unui asemenea partaj, doar 280 de desetine de pământ arabil, din care mănăstirea nu ar fi putut exista, consiliul a decis să organizeze a treia școală agricolă elementară pe moșia satului Cucuruzeni, o localitate situată în proximă apropiere de centrul județului Orhei și o zonă prielnică pentru practicarea viticulturii, pomiculturii, tutunăritului și cultivării grâului (Вестникъ 1882, 12-15). Localitățile identificate de Zemstva Basarabiei în calitate de reședință pentru școlile agricole elementare au fost inspectate de către președintele Consiliului Zemstvei, împreună cu delegatul de la Sankt Petersburg, consilierul de stat Nicolai P. Moskalsky, care a aprobat alegerea Zemstvei (Вестникъ 1882, 40), dar au constatat că, deoarece în aceste moșii nu există construcții din piatră, care ar putut fi folosite în calitate de clădire a școlii cu spațiile necesare didactice, să se propună spre aprobare în devizul de cheltuieli o sumă (22 000 ruble) pentru a ridica clădirea școlii și câteva construcții auxiliare necesare (Вестникъ 1882, 17). În general, Consiliul Zemstvei a elaborat un deviz al cheltuielilor necesare pentru crearea și întreținerea școlilor agricole elementare în cele trei localități cu finanțare din fondul veniturilor de pe moșiile închinate, calculând că pentru construcția clădirilor este nevoie de câte 32 000 de ruble pentru

fiecare școală, iar începând cu anul 1883, școlile vor avea nevoie pentru întreținere din fondurile veniturilor moșiilor închinate de încă câte 14 000 de ruble anual (Вестникь 1882, 19-20).

Așa cum le-au cerut autoritățile imperiale, consiliul a elaborat un deviz de cheltuieli pentru întreținerea școlilor și un proiect al statelor de funcțiune pentru cele trei școli agricole elementare. Executivul Zemstvei a estimat că pentru întreținerea fiecărei școli va fi nevoie de o sumă egală cu 15 880 ruble, inclusiv 14 000 ruble urmau a fi acoperite din veniturile moșiilor închinate și restul 1880 ruble din veniturile pe care le va obține școala din activitățile agricole la ferma școlii (Вестникь 1882, 27). În suma totală, calculată pentru întreținerea școlii, erau incluse în primul rând cheltuielile pentru serviciile personalului care va asigura procesul didactic și instructiv. Pentru salariile personalului fiecărei școli, alcătuit din director, profesorul de religie, trei profesori care urmau să asigure predarea disciplinelor de specialitate și a celor generale și un econom cu atribuții de administrator al fermei școlii, Consiliul Zemstvei a calculat că era necesară anual o sumă de 6 600 ruble (Вестникь 1882, 26). Salariile, pe care preconiza consiliul să le achite personalului școlilor agricole elementare din Basarabia, erau, comparativ cu cele din alte gubernii sau școli din imperiu destul de atractive. În general, salariile cadrelor didactice în Imperiul Rus erau foarte variate și depindeau de mai mulți factori, inclusiv de instituția care achita salariul, de nivelul învățământului în care era angajată persoana, de gubernia în care se afla școala în care presta servicii profesorul etc. Astfel, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea salariul anual al unui învățător de zemstva din guberniile centrale ale Rusiei era de 155 de ruble[6], în unele gubernii chiar de 100 de ruble anual, iar salariul unui învățător în școlile parohiale varia de la 180 la 360 ruble anual (Вепренцева 1013, 159). Dacă ținem cont de faptul că un profesor universitar dintr-o instituție superioară din capitala Imperiului Rus avea un salariu anual de circa 4 000 de ruble (Гаков 2007, 254-256), salariul, planificat de zemstvă pentru un învățător de discipline generale sau de specialitate era de 1200 ruble anual (800 de ruble salariul de funcție și încă 400 ruble pentru mese) (Вестникь 1882, 26). Presupunem că un asemenea salariu atractiv, completat de privilegiul de a locui într-o casă/apartament închiriat de școală, urmărea scopul să motiveze profesioniștii în agricultură din imperiu să se angajeze la școlile agricole din Basarabia.

În afara cheltuielilor pentru salarizarea personalului școlilor, devizul, elaborat de Consiliul Zemstvei, presupunea și anumite cheltuieli pentru întreținerea anuală a fiecărei școli (crearea bibliotecii, cumpărarea literaturii didactice, întreținerea elevilor,

---

[6] Pentru a judeca despre capacitatea de cumpărare a acestor salariați, menționăm faptul că la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea un funt (aproape jumătate de kilogram) de carne de vițel costă 14 copeici, o pâine neagră – 1-5 copeici, o pâine din grâu – 3-5 copeici, iar din produsele considerate delicatese: cacao – 1,80 ruble, cafeaua – 50-70 de copeici etc. În ce privește mărfurile industriale: un costum pentru bărbați costa circa 35-40 de ruble, iar un palton din blană naturală circa 60 de ruble (Гаков 2007, 254-256). În Basarabia, la momentul discutării Statutului școlilor agricole, Consiliul Zemstvei indica prețurile pentru cumpărarea inventarului agricol și a vitelor pentru ferma școlii, de unde aflăm că o oaie costa pe piață 6 ruble, o vacă – 50 de ruble, 1 bou – 50 de ruble și 1 cal – 60 de ruble (Вестникь 1882, 18).

angajarea servitorilor, asigurarea, încălzirea și iluminatul etc.) în sumă de aproximativ 9 280 de ruble (Вестникь 1882, 26). În așa mod, condițiile impuse de guvernul țarist pentru a permite Zemstvei Basarabiei să deschidă cele trei instituții de învățământ au fost îndeplinite, Zemstva prezentând Ministerului Învățământului, inclusiv un proiect de statut al celor trei școli agricole (se repetă) de la Grinăuți, Cucuruzeni și Purcari, cu reglementarea detaliată a procesului de organizare și funcționare a instituțiilor, a statutului elevilor și cadrelor didactice, și cu indicarea disciplinelor generale și de specialitate care vor fi predate elevilor școlilor (Вестникь 1882, 20-26).

Deși Zemstva reușise într-un termen foarte scurt (mai–august 1882) să realizeze indicațiile Ministerului Patrimoniului Statului și să le discute în ședințele Adunării Zemstvei (ședința extraordinară din septembrie și cea ordinară din ianuarie 1883), aflăm, din raportul consiliului, prezentat adunării de legislatura a XIV-a a Zemstvei din ianuarie 1883 că demersurile înaintate guvernului țarist au fost soluționate parțial. Consiliul de Miniștri a aprobat statutul și statele de personal ale școlilor, astfel Zemstva obținând permisiunea de a le deschide, dar problema alocării sumelor calculate de Zemstva Basarabiei din fondurile mănăstirilor închinate, fără de care nu se puteau demara lucrările de organizare a școlilor agricole la Grinăuți, Cucuruzeni și Purcari, nu a putut fi soluționată, susținea guvernul țarist, pentru că problema respectivă era condiționată de către Ministerul de Interne și cel al Învățământului de soluționarea problemei alocării, din aceleași fonduri, a unor sume pentru crearea și întreținerea azilului de alienați la Chișinău. (Вестник 1883, 1-2, 1-2). În așa fel, crearea școlilor agricole a fost din nou amânată pentru o perioadă nedeterminată.

Trebuie să apreciem perseverența deputaților Zemstvei, care au optat pentru deschiderea și întreținerea acestor școli exclusiv din fondurile moșiilor închinate din Basarabia. Prezența stăruitoare a Zemstvei pe lângă guvernul țarist a continuat și în cadrul adunării de legislatura a XVI-a din ianuarie 1884. Unii deputați considerau că deschiderea școlilor nu trebuie condiționată de obținerea alocațiilor din fondurile moșiilor închinate. Și chiar gubernatorul Basarabiei invita adunarea să aprobe că cele două procese - construcția școlilor, dar cu investiții din bugetul Zemstvei, și demersurile către guvern în vederea transferării banilor - să deruleze paralel, deoarece susținea acesta „dacă deja a fost conștientizată necesitatea și utilitatea creării acestor școli în Basarabia […], Zemstva își va recupera, mai devreme sau mai târziu, banii din fondurile moșiilor închinate” (Вестник 1885, 1-2, 176).

Majoritatea deputaților însă au expus opinia că „[…] această problemă nu are nimic în comun cu cea a azilului de alienați, pentru că școlile vor fi deschise, așa cum s-a planificat, chiar pe teritoriile moșiilor închinate, astfel respectându-se ad litteram Înalta Hotărâre din 1876; sumele necesare fondării și întreținerii acestor școli trebuie eliberate de Ministerul Învățământului Public și nu de Ministerul de Interne, pentru că Ministerului Învățământului i-au fost repartizate 2/5 din fondurile indicate, care trebuie utilizate exclusiv pentru crearea școlilor pe moșiile închinate din Basarabia. Guvernul, care deja a aprobat statutul, a propus ca școlile să fie finanțate de la bugetul de stat; dar Basarabia are mijloacele ei în acest scop, mijloace care provin din bunăvoința donatorilor ce le-au alocat pentru deschiderea de școli exclusiv. Cu toate

acestea, până în prezent, nu poate fi îndeplinită voința sfântă a lor" (Вестник 1884, 1-2, 185-186). Ținând cont de dreptul Basarabiei asupra fondurilor mănăstirilor închinate, deputații au decis să solicite soluționarea cât mai grabnică a acestei probleme și să insiste asupra lipsei impedimentelor în acest sens.

Căderea drastică a prețurilor la grâu și sistarea aproape totală a comerțului Basarabiei cu această marfă către începutul anului 1885[7], fenomen care a afectat întreg Imperiul Rus (Вестник 1885, 1-2, 124-125), a oferit Zemstvei un motiv solid ca să mai amintească încă o dată guvernului central că „demersurile noastre cu referire la deschiderea școlilor agricole elementare rămân fără aprobare de mai bine de 6 ani", iar o agricultură, așa cum era cea a regiunii „[…] foarte puțin tehnologizată, cu producători cărora le lipsesc cele mai elementare cunoștințe agricole științifice, în care lipsește cu desăvârșire o educație agricolă în școli agricole și ferme experimentale, la care se adaugă pământurile, în mare parte, secătuite", nu poate rămâne concurențială. Deputații Zemstvei erau absolut convinși că „[…] pentru a ieși din situația în care ne-am pomenit recent este absolut necesar și de mare urgență deschiderea școlilor agricole cu ferme experimentale, de la care am putea aștepta rezultatele dorite în viitorul mai mult sau mai puțin depărtat" (Вестник 1885, 1-2, 128).

Parcursul sinuos al celor trei școli agricole elementare din moșiile închinate mănăstirilor răsăritene se va apropia de final abia către anul 1892. În raportul despre activitatea executivului Zemstvei, acesta din urmă comunică Adunării ordinare de legislatura a XXIV-a din ianuarie 1893 că „[…] pe parcursul anului 1892 aproape toate lucrările de construcție [a clădirilor celor trei școli agricole le la Grinăuți, județul Soroca, Cucuruzeni, județul Orhei, și Purcari, județul Akkerman – *n.n.*] au fost încheiate, dar, către ziua publicării acestui raport, încă nu au fost calculate cheltuielile" (Бессарабское 1893, 509) pentru a fi expediate guvernului central. Iar deja la următoarea sesiune ordinară a Adunării Zemstvei Guberniale din 1894, consiliul raporta despre faptul că, până la 1 octombrie 1893, Zemstva a cheltuit pentru construcția clădirilor școlilor, a dependințelor gospodărești și pentru întreținere 98 960 ruble, (cu o rezervă de 15 707 ruble), precum și faptul că Ministerul Învățământului Public și Ministerul de Interne au alocat partea veniturilor moșiilor închinate negociate de Zemstva Basarabiei pentru construcția celor trei școli agricole elementare (Бессарабское 1893a, 36-37). Deși executivul Zemstvei consemna faptul că au mai rămas dependințe sau alte clădiri nefinisate sau chiar nici începute a fi construite, școlile erau gata să primească elevii de la 1 noiembrie 1893.

---

[7] La începutul secolului XX, Basarabia producea 2,5% din cantitatea totală de cereale realizate de guberniile europene ale Imperiului Rus, în timp ce exportul ei constituia 10-14% din exportul de cereale al întregii Rusii. Balanța comercială a Basarabiei era una excedentară. De exemplu, în anul 1900, în provincie au fost importate mărfuri în valoare de 1,8 milioane ruble, iar de aici s-au exportat produse în valoare de 7,5 milioane ruble (Purici 2012).

Concluzii

Inițiativa argumentată a deschiderii celor trei școli agricole elementare în Basarabia aparține Zemstvei Guberniale a Basarabiei, care, conștientizând necesitatea organizării și susținerii învățământului agricol într-o gubernie agricolă, a discutat și aprobat această inițiativă pentru prima dată, în ședința Adunării Zemstvei Guberniale din 13 decembrie 1878, pentru a fi înaintată administrației imperiale, cărora le aparținea atât prerogativa aprobării deschiderii instituțiilor de învățământ, inclusiv profesionale, cât și fondurile din care se puteau deschide și întreține aceste instituții agricole. Ideea deschiderii școlilor agricole elementare în Basarabia, considerăm, a fost determinată atât de necesitatea impetuoasă a instituționalizării educației agricole a populației rurale din Basarabia în condițiile progresului științei, a tehnicii și tehnologiilor agricole și reducerii capacității de concurență a produselor agricole basarabene pe piața europeană, cât și de factori de natură subiectivă. Investigarea documentelor Zemstvei Guberniale ne-a condus la concluzia că această necesitate obiectivă și imperativă de edificare a învățământului profesional agricol în Basarabia a coincis cu necesitatea soluționării altei probleme, la fel de importante pentru Basarabia și mai ales pentru realizarea misiunii și atribuțiilor Zemstvei Guberniale. Este vorba despre veniturile moșiilor din Basarabia închinate Locurilor Sfinte din Răsărit, care, în conformitate cu Înalta Hotărâre imperială din 21 mai 1876, au fost date în administrarea Ministerului de Interne al Imperiului Rus, dar cu mențiunea că 2/5 din aceste fonduri (în anul 1884 acestea constituiau 240 000 ruble anual) trebuiau cheltuite pentru crearea și întreținerea instituțiilor bisericești, a instituțiilor de caritate și de educație „agreate de Domnul" pe teritoriul moșiilor respective. Cu toate acestea, doar Sfântul Sinod, căruia i-a revenit o parte din aceste 2/5 ale fondului respectiv, au fost chletuite conform misiunii stipulate în Înalta Hotărâre imperială. Ministerul Învățământului Public și Ministerul de Interne însă nu au investit nicio parte din cotele lor în Basarabia. Pentru a atrage aceste resurse în Basarabia și a le utiliza conform destinației indicate în legislația imperială, Zemstva Basarabiei inițiază două proiecte de dezvoltare: unul de creare a unui azil de alienați la Chișinău și altul de creare a trei școli agricole pe teritoriul moșiilor închinate. Examinarea corespondenței dintre instituțiile guvernamentale și cele guberniale ne induc spre concluzia că, din cauza legării acestor două proiecte prin aceeași sursă de finanțare, guvernul țarist a avut ocazia să producă intenționat mai mute confuzii și argumente, nu întotdeauna întemeiate, pentru a tergiversa soluționarea problemei cheltuirii veniturilor de pe moșiile închinate, care aparțineau de drept populației Basarabiei și, implicit, a creării școlilor agricole elementare.

Astfel, au trebuit aproape 15 ani ca inițiativa Zemstvei Guberniale de creare a celor trei școli agricole elementare (1878) să obțină contur către 1892, prin obținerea permisiunii autorităților imperiale centrale de a fonda aceste instituții de învățământ agricol pe moșiile închinate Locurilor Sfinte și a promisiunii de a fi finanțată construcția clădirilor și dependințelor, precum și achitată anual întreținerea acestor școli din veniturile moșiilor mănăstirești.

Din documentele identificate și analizate cu privire la procesul de creare a celor trei școli agricole din Basarabia observăm că procesul de creare a trei școli agricole elementare în Basarabia a fost unul foarte îndelungat și trecut prin mai multe etape,

care nu întotdeauna pot fi clar delimitate cronologic, pentru că procesele, demarate în prima etapă, puteau continua până la soluționarea lor și în celelalte, dar cu o intensitate redusă, cedând locul altor procese care au caracterizat etapa respectivă esența căreia este de altă natură.

Etapa identificării și conceptualizării argumentelor care trebuiau să convingă autoritățile imperiale centrale de necesitatea și utilitatea deschiderii celor trei școli agricole elementare din contul veniturilor moșiilor din Basarabia închinate Locurilor Sfinte din Răsărit, venituri care aparțineau de drept Basarabiei și care, deși administrate de ministerele țariste, trebuiau legal cheltuite pentru crearea și întreținerea instituțiilor de caritate și de educație pe teritoriul moșiilor respective. Etapa se caracterizează prin discuții importante, purtate de deputații în Adunarea Zemstvei Basarabiei cu privire la necesitatea organizării învățământului agricol în provincie și a localităților în care trebuiau deschise școlile, prin identificarea argumentelor, inclusiv istorice, privind dreptul basarabenilor asupra veniturilor de pe moșiile închinate și altele. De asemenea, la această etapă s-a purtat o comunicare scrisă intensă dintre autoritățile guberniale și cele centrale cu referire la argumentele în favoarea deschiderii acestor școli, despre dreptul Basarabiei și a zemstvei asupra veniturilor de pe moșiile închinate, discuții în privința localităților în care trebuiau create instituțiile de învățământ agricol etc. Insistența autorităților guberniale și argumentele invocate au determinat guvernul țarist să accepte ideea creării celor trei școli agricole la Grinăuți, județul Soroca, Cucuruzeni, județul Orhei, și Purcari, județul Akkerman, cu finanțarea creării și întreținerii lor din partea bugetului creat din veniturile moșiilor închinate mănăstirilor răsăritene.

În cea de a doua etapă, negocierile dintre Zemstva Basarabiei și guvernul de la Petersburg s-a concentrat pe *problema alocării veniturilor moșiilor din Basarabia* închinate Locurilor Sfinte din Răsărit. Etapa se caracterizează printr-o corespondență intensivă dintre guvernatorul Basarabiei, Consiliul Zemstvei Guberniale cu instituțiile centrale ale statului rus: Ministerul Patrimoniului Statului, Ministerul Învățământului Public, Ministerul de Interne, cărora le-au fost repartizate cote din partea egală cu 2/5 din veniturile moșiilor închinate. Autoritățile țariste centrale au tergiversat prin diferite metode luarea unei decizii de transferare a fondurilor solicitate de drept de Zemstva Basarabiei, invocând diferite motive. În primul rând, deoarece demersul de alocare a fondurilor respective pentru crearea și întreținerea școlilor agricole elementare se examina împreună cu cel care solicita crearea, din aceeași sursă, a unui azil pentru alienați în or. Chișinău, iar guvernul țarist pretexta încălcarea Înaltei Hotărâri imperiale din 21 mai 1876, inclusiv clauza care stipula că veniturile moșiilor închinate vor fi utilizate pentru crearea instituțiilor „agreate de Domnul" doar pe teritoriul acestor moșii. După ce Zemstva gubernială a invocat, pe de o parte, precedentul Sfântului Sinod, care a creat și întreținut instituții religioase (biserici, mănăstiri, școli teologice sau parohiale etc.) pe tot teritoriul Basarabiei și de care au beneficiat toți locuitorii guberniei, iar pe de altă parte, Zemstva a argumentat că deși școlile agricole proiectate nu fac parte din același proiect cu azilul, mai mult decât atât, ele chiar se preconizează a fi deschise pe moșiile închinate, guvernul nu a mai putut exploata acest motiv de tergiversare a luării deciziei. Printre alte motive de amânare a deciziei despre alocarea unei părți din veniturile moșiilor închinate l-au constituit lipsa documentelor care ar reglementa crearea și funcționarea școlilor (statutul școlilor, statutul de funcțiune,

devizul de cheltuieli etc.), apoi faptul că imperiul întâmpină mari dificultăți după războiul cu Turcia etc., etc. Și, după ce s-a decis alocarea fondurilor, suma care va fi alocată într-o tranșă pentru construcția clădirilor și dependințelor școlilor și crearea loturilor și atelierelor experimentale și cea alocată anual pentru întreținerea celor trei școli, în cea de a treia etapă, care intervine după anul 1892, guvernul țarist va tergiversa transferarea banilor către Zemstva Gubernială a Basarabiei, sugerându-le prin intermediul guvernatorului Basarabiei că, ținând cont de impetuozitatea organizării învățământului agricol, autoritățile locale ar putea achita construcția clădirilor din bugetul Zemstvei ca ulterior să facă demersuri de acoperire a acestor cheltuieli cu transferurile de la Petersburg sau, în general, să cofinanțeze construcția clădirilor și dependințelor celor trei școli, astfel încât la 1 septembrie 1893 ele să-și înceapă activitatea, dar această problemă va constitui obiectul altei cercetări.

BIBLIOGRAFIE:

Beaud 2001: Michel Baud, Istoria capitalismului (de la 1500 până în 2000) (Chișinău, 2001).

Chirtoagă 2013: Ion Chirtoagă, La originea ştiinţei şi învăţământului agrar din Moldova. Enciclopedica. În: Revistă de istorie a ştiinţei şi studii enciclopedice, 1 (4), 2013, 17-26.

Coadă 2009: Ludmila Coadă, Zemstva Basarabiei, Aspecte istorico-juridice (Chișinău 2009).

Danilov 2016: Maria Danilov, Școala de pomicultură și viticultură de la Akkerman (Cetatea Albă). 1832–1833. În: Revista de istorie a Moldovei, 2016, 3 (107), 36-48.

Danilov 2017: Maria Danilov, Școala de pomicultură din Chișinău: proiecte, experiențe și realizări (1842–1867). În: Revista de Istorie a Moldovei, 2017, 3 (111), 35-46.

Moraru 1995: Anton Moraru, Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria. 1812–1993 (Chișinău, 1995).

Purici 2012: Ștefan Purici, Istoria Basarabiei (București, 2012).

Republica 2010: Republica Moldova, Ediție enciclopedică (Chișinău, 2010).

Tomuleț 2011: Valentin Tomuleț, Basarabia în epoca modernă (1812–1918). Instituții, regulamente, termeni), vol. III (Chișinău, 2011).

Tomuleț 2012: Valentin Tomuleț, Etapele și specificul incorporării Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (anii 1812–1868/1873). În: Revista Limba Română, 5-6, XXII, 2012, 65-80.

Tomuleț 2014: Valentin Tomuleț, Basarabia în epoca modernă (1812–1918). Instituții, regulamente, termeni. Ediția a II-a, revăzută și adăugită (Chișinău, 2014).

Scutelnic 2007: Valeriu Scutelnic. Regulamentul despre relațiile agrare ale țăranilor regiunii Basarabia. În: Revista de istorie a Moldovei, 2007, 1, 60-78.

Бессарабское 1893: О постройкѣ трехъ низшихъ сельско-хозяйственныхъ школъ. În: Бессарабское Губернское Земское Собрание XXIV очередного созыва. Отчеты и доклады. Тип. А. С. Степановой (Кишиневъ, 1893), 202-235, 509.

Бессарабское 1893а: О сельско-хозяйственныхъ школахъ. În: Бессарабское Губернское Земское Собрание XXV очередного созыва. Отчеты и доклады Губернской Земской Управы и постановления собранія. Тип. В. Либаха (Кишиневъ, 1893), 246-270.

Вестникъ 1881: О сельско-хозяйственныхъ школахъ. În: Вестникъ Бессарабского Земства, издаваемый Губернскою Земскою Управою. Кишиневъ, 1881, XI/1-2, 14-15.

Вестникъ 1882а: Объ открытіи в Бессарабской губерніи сельскихъ школъ и дома для умалишенныхъ съ именій, преклонненыхъ святымъ мѣстамъ. În: Вестникъ Бессарабского Земства, издаваемый губернскою земскою управою, Кишиневъ, XII/1882, Nr. 1-2, 189-192.

Вестникъ 1882: Объ открытіи сельско-хозяйственныхъ школъ. Проектъ устава этихъ школъ. În: Вестникъ Бессарабского Земства, издаваемый Губернскою Земскою Управою. Кишиневъ, 1882, XII/11-12, 1-26; 39-42.

Вестникъ 1883: Отчетъ о дѣйствіяхъ Бессарабской земской управы съ 1-го ноября 1881 по 1-е ноября 1882 г., представленный губернскому земскому собранію XIV очередного созыва. În: Вестникъ Бессарабского Земства, издаваемый Губернскою Земскою Управою. Кишиневъ, 1883, XIII/1-2, III/1-2.

Вестникъ 1884: Объ открытіи низшихъ сельско-хозяйственныхъ школъ въ Бессарабіи. În: Вестникъ Бессарабского Земства, издаваемый Губернскою Земскою Управою. Кишиневъ, 1884, XIV/1-2, 185-186.

Вестникъ 1885: Объ экономическомъ положеніи Бессарабской губерніи и мѣрахъ къ его улучшенію. În: Вестник Бессарабского Земства, издаваемый Губернскою Земскою Управою. Кишиневъ, 1885, XV/1-2, 119-128.

Вепренцева 1013: Т. А. Вепренцева, Материальное положение учителей и врачей в российской провинции во второй половине XIX - начале XX веков. În: Известия ТулГУ. Гуманитарные науки, 2013, 2, 157-167. https://e.lanbook.com/journal/issue/291994 (accesat 12.VII.2019).

Гаков 2007: Владимир Гаков, Жизнь удалась? Как жили, сколько и на чём зарабатывали, сколько и на что тратили «старые» русские (Москва, 2007). https://statehistory.ru/5720/TSeny-i-zarplaty-kontsa-19---nachala-20-vv/ (accesat 12.VII.2019).

Гросул 1972: Я. С. Гросул, И. Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905 гг.) (Кишинев, 1972).

Гросул 1956: Я. Гросул, И. Будак, Крестьянская реформа 60-70-х годов XIX века в Бессарабии (Кишинев, 1956).

История 1951: История Молдавии, vol. I (Chişinău, 1951).

История 2001: История Бессарабии /от истоков до 1998 года/ коорд. Иоан Скурту (Кишинэу, 2001).

Китанина 2011: Т. М. Китанина, Хлебная торговля России в конце XIX - начале XX века. Стратегия выживания, модернизационные процессы, правительственная политика (СПб., 2011).

Крачун 1985: Т. А. Крачун, Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии (Кишинев, 1981).

Неручев 1881: М. В. Неручев, О хлебной торговль Соединенныхъ Штатов Съв. Америки. Р. Орбинскаго. С.-Пб. 1880 года. În: Вестникъ Бессарабского Земства, издаваемый Губернской земской управой. Кишиневъ, 1881, 9-10, 15-23.

Неручев 1881: М. В. Неручев, О народном сельскохозяйственном образований În: Вестникъ Бессарабского Земства, издаваемый Губернской земской управой. Кишиневъ, 1882, 3-4, 57-69.

Отчеты 1894: Бессарабское Земство. Губернское Земское Собрание XXV очередного созыва: Отчеты и доклады Губернской Земской Управы и постановленія собранія. (Кишиневъ, 1894).

Сборникъ 1875: Сборникъ Бессарабского Земства, издаваемый Бессарабскою губернскою Земскою Управою, Кишиневъ, 1875, 2-3, 483-517.

Сборникъ 1877: Сборникъ Бессарабского Земства, издаваемый Областною Земскою Управою, Кишиневъ,1877. Год VII, 1, 22-26.

Сборникъ 1879: Сборникъ Бессарабского Земства, издаваемый губернскою Земскою Управою, Кишиневъ, 1879. Год IX, №. 1, 91, 202.

TIPOLOGIA ȘCOLILOR BISERICEȘTI-PRIMARE DIN BASARABIA LA ÎNCEPUT DE SECOL XX. IMPACTUL REFORMEI ȘCOLARE DIN 1902–1904

Diana EȚCO

Typology of primary church schools in Bessarabia at the beginning of the 20th century. The impact of the school reform from 1902 to 1904

Summary

The period placed within the chronological limits of the years 1905–1917, includes the revolutionary turbulences with impact on the theological school. There are taking place strikes, protests at the seminar. As a consequence, the seminar was closed, and then resumed its work with appropriate consequences.

The network of Bessarabian theological schools, which asserted during the XIX-th century – in the XX-th century were the propulsors of a universal culture based on Orthodoxy values.

By the efforts of the authorities, it has been created a modern theological educational system, which included deep knowledge of school disciplines. As a result, the Bessarabian intellectual elite was formed, which presents itself as a complex social-cultural phenomenon, being a result of the activity of the Bessarabian school of theology.

Within this school there have been formed personalities that have manifested themselves in the most diverse fields, both theological and economic, in the legal, medical, wine-growing, agricultural, literary field, etc., based on the knowledge acquired at Chisinau Theological Seminar.

Many graduates of Chisinau Theological Seminary fought for the national liberation, for the modernization of the Bessarabian society, participating actively in the Great Union of 1918. Through their moral qualities and their aesthetic endowments, they succeeded in the valorisation of the aspirations of an entire era, by which it has been tried the national advancement of the Bessarabians through moral and spiritual values.

Keywords: *Clergy, parish, diocese, school, reform, students, professors, hand, school subjects.*

Ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în istoria Imperiului Rus s-au evidențiat prin dominația autoritarismului politic, considerat drept ecou la asasinatul împăratului Alexandru al II-lea. Prin urmare, s-a proiectat o atitudine virulentă promovată de autorități față de orice manifestare de orientare democratică, tendință care avea drept motivație supremă apărarea ordinii și a securității în stat.

Pentru a se pune în concordanță, noile orientări politice autocratice cu organizarea activităților instituțiilor de stat, era imperios necesar de a adopta un nou cadru juridic care, odată realizat, să includă în aria sa de extindere și sistemul învățământului teologic (Полное 1887, 372-374). Prin noul cadru juridic al instituțiilor de stat, ce reflecta de fapt întreg sistemul de valori cultural-spirituale, politice și naționale, autorii legislației anilor ’80 urmăreau scopul de a înlătura „inconsecvențele” (după părerea lor) perioadei precedente care, chipurile, ar fi constituit antecedentele dramaticului eveniment de la 1881. Ele se identificau cu reformele modernizatoare ale anilor ’60 ai sec. al XIX-lea. Democratizarea sistemului de învățământ era considerată fatalmente distructivă pentru asigurarea ordinii în stat. Sistemul de învățământ a devenit, conform opiniei lor, o pepinieră de eventuali anarhiști – narodniciști, separatiști etc. Se considera precum că principiile democratice de organizare a școlii teologice ar fi fost în disonanță cu adevărata chemare a Bisericii, deoarece această instituție a fost întotdeauna, în mod invariabil, garantul puterii de stat, dar, sub auspiciile noilor curente politice prooccidentale, autoritatea ei a fost eclipsată. În situația creată era imperativ necesar să se confere Bisericii rolul și importanța valorizatoare care a fost redusă în anii ’60 ai sec. al XIX-lea.

Prin urmare, tot mai insistent capătă consistență ideea creării unui sistem școlar primar subordonat clerului ortodox. Ober-procurorul sinodal C. Pobedonoștev a fost nu doar adeptul convins al acestei idei, dar și cel care a fundamentat și implementat în viață noul concept de instruire primară. Scopul nedeclarat al noii politici de instruire din anii ’80 ai secolului al XIX-lea era ca Biserica și Statul să preia controlul asupra învățământului primar, școlile zemstvei și ministeriale urmau să fie treptat anihilate, fiind înlocuite cu unități școlare ale nou-vizatului sistem. În acest scop, a fost creată o comisie abilitată să elaboreze cadrul juridic necesar și în anul 1884 (ca rezultat al activității comisiei) a fost publicat *Statutul școlilor bisericești-parohiale*, pilonul de bază al unui nou sistem de învățământ primar în cadrul căruia unitățile școlare primare activau sub egida preotului parohial și al Sinodului. A fost creat propriul sistem școlar în care rolurile principale au fost distribuite între preot și membrii parohiei.

Reforma a impulsionat apariția pe întreg teritoriul imperiului țarist, inclusiv în Basarabia, a unei noi rețele de școli: școlile bisericești-parohiale. Drept consecință, s-a mărit considerabil numărul școlilor bisericești primare.

Astfel, la început de secol XX, în Basarabia funcționau următoarele tipuri de școli bisericești primare: școli de alfabetizare (cunoscute în epocă drept școli de gramolă), școli bisericești-parohiale, școli duminicale și școli bisericești profesionale: școli secundare și școli bisericești de învățători (Полное 1887, 372-374).

Școlile de alfabetizare (numite în istoriografie și școli de gramotă). Școlile de alfabetizare sau gramotă erau unități școlare subordonate Departamentului Confesiunii Ortodoxe și se deschideau în parohii urbane și rurale cu acordul preotului parohial (Полное 1887, 374).

Disciplinele școlare predate în cadrul procesului instructiv-educativ erau: Legea Domnului, scrisul și cititul în limba bisericească slavonă și rusă, cele patru operații aritmetice și cântul bisericesc. Durata studiilor în școlile de gramotă era de doi ani

(Полное 1887, p. 374). În calitate de cadre didactice erau acceptați absolvenții școlilor secundare și deținătorii titulaturii de *învățător în școlile primare*, de asemenea, se admiteau și alți membri parohiali, doar cu consimțământul consiliilor eparhiale, care le abilitau capacitățile pentru activitatea pedagogică.[1]

Sursele de finanțare ale școlilor de gramotă erau: locale (donațiile zemstvelor orășenești, asociațiilor bisericești, parohiilor, mănăstirilor, tutelelor parohiale și frățiilor, instituțiilor de binefacere și ale persoanelor particulare) și sursele instituțiilor oficiale de stat. În școlile de gramotă se achita o taxă individuală pentru instruire. Ea varia între 4-10 copeici săptămânal, 30-75 copeici lunar și 10-20 ruble anual (Всеподданнейший 1893, 466). În anul 1887, Consiliul Eparhial Școlar de pe lângă Sf. Sinod din Sankt Petersburg a stabilit un salariu fix de 25 de ruble anual pentru învățătorii din școlile de gramotă (Всеподданнейший 1893, 466). Popularitatea și creșterea considerabilă a contingentului școlilor de gramotă se explica prin ușurința cu care se deschideau aceste școli, deoarece nu presupunea cheltuieli majore, fără alocarea a importante surse financiare, fără localuri abilitate și învățători calificați, fără achiziționarea manualelor școlare, deci acest proces era generat de capacitatea lor înaltă de adaptare la circumstanțele locale de înființare a școlilor bisericești-parohiale și de activitatea clerului. La finele anilor ’80 ai secolului al XIX-lea, contingentul școlilor de gramotă prevala net asupra contingentului școlilor bisericești-parohiale. Clerul, executor fidel al indicațiilor sinodale, cu cheltuieli minimale, înființează școli primare (de gramotă) în parohiile din care făceau parte. Ulterior, în cazul obținerii unor surse de finanțare suficiente din partea statului (care ar fi permis construcția unui sediu special abilitat și de a salariza cadrele didactice), preotul avea posibilitatea, la libera alegere, să transforme școala de gramotă în școală bisericească-parohială. În anul 1902, 27% din numărul total al școlilor de gramotă beneficiau de propriul local de studii. De exemplu, conform datelor statistice publicate în organul eparhial central, în anul 1897 din numărul total de 38 475 de școli primare bisericești din întreaga Rusie – 21 614 erau școli de gramotă (56%). Cota maximă a contingentului școlilor de gramotă a fost atinsă în anul 1899 (21 900), după care numărul lor începe să se reducă (Ванчаков 1909, 11).

Școlile bisericești-parohiale erau unități școlare subordonate sinodului, fiind parte integrantă din învățământul primar bisericesc, care ofereau studii de cultură generală și religie ortodoxă. Școlile se deschideau cu autorizația arhiereului eparhial la propunerea preoților parohiali și erau administrate nemijlocit de către preotul parohial.

Școlile bisericești-parohiale erau de 2 tipuri: 1) de o clasă și 2) de două clase. În cele de o clasă, termenul de studii era de 2 ani, iar în cele de două clase – de 4 ani (Полное 1887, 372-374). În școlile bisericești-parohiale de o clasă se predau șase discipline școlare: Legea Domnului, Cântul bisericesc, Limba slavonă bisericească, Citirea, Caligrafia, Noțiuni elementare de matematică. În școlile de două clase suplimentar se mai studiau: Istoria Bisericii, Istoria Rusiei, Geografia și Științele na-

[1] Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.). 208, inventar (inv.). 4, partea (p.) 1, fila (f.) 1-6.

turii, Desenul și Pictura. În calitate de cadre didactice în școlile bisericești-parohiale erau desemnați prin ordinul arhiereului eparhial absolvenții școlilor bisericești de învățători, deținători de certificate cu titulatura de învățător sau învățătoare pentru școlile primare și reprezentanții clerului parohial (Полное 1887, 372-374). Învățătorii din școlile bisericești-parohiale aveau stabilit un salariu între 150 și 300 de ruble anual, suplimentar erau asigurați cu spațiu locativ și servitori. Procesul instructiv-educativ era organizat în corespundere cu programele școlare elaborate sub controlul riguros al Comitetului școlar sinodal de către pedagogi de vază ai Imperiului Rus și erau utilizate doar manualele școlare aprobate de către Sf. Sinod. Școlile bisericești-parohiale funcționau în baza surselor financiare sinodale și de stat și donațiilor particulare.

Școlile duminicale. Implementarea reformelor din anii ’60 ai secolului al XIX-lea au generat o nouă problemă, cea a instruirii și educației în masă a unui numeros contingent de populație, eliberat de curând din șerbie. În acest context, pe întreg Imperiul Rus s-au afirmat diferite modalități de instruire moral-religioasă duminicală, atât a adulților, cât și a copiilor.

În scopul eradicării analfabetismului și propagării valorilor moral-religioase au fost abilitate ca parte integrantă a instruirii duminicale: convorbirile duminicale, lecturile duminicale, orele de studii cu utilizarea materialelor didactice și ilustrative etc. În cadrul acestor sesiuni de instruire, atât școlarizarea elevilor, cât și munca învățătorilor, era gratuită. În mare parte contingentul școlar era format din țărani, muncitori, soldați etc., care erau învățați a citi și a scrie, învățau cele patru operații aritmetice și bazele învățăturii creștine. În unele școli se mai preda și meșteșugăritul.

În conformitate cu statutul școlilor publice din anul 1864, școlile duminicale erau instituite de către Guvern, asociațiile orășenești și sătești, persoane particulare. La studii erau integrați reprezentanții tuturor confesiunilor și păturilor sociale. Acestea se deschideau în mod special pe lângă seminarele teologice și școlile eparhiale de fete, ai căror elevi erau antrenați în predarea materiilor școlare, oferindu-li-se posibilitatea să exerseze în activitatea pedagogică.

Școlile duminicale erau de două tipuri: școli duminicale religioase și școli duminicale laice. Din categoria școlilor duminicale religioase făceau parte și școlile confesionale ale diferitor culte religioase (prevăzute pentru educarea moral-religioasă în ziua considerată sfântă pentru reprezentanții anumitor confesiuni).

Reforma din anul 1884 a transformat școlile duminicale în școli de tip model, acestea se deschideau cu acordul arhiereului eparhial și erau subordonate Sinodului (Полное 1887, 372-374). Drept consecință, două departamente de stat urmau să se convoace în anul 1900 într-o ședință specială, care a adoptat o rezoluție ce acorda Sf. Sinod toate drepturile de organizare a convorbirilor și lecturilor publice.

Școlile secundare. La finele secolului al XIX-lea, Sf. Sinod instituie o nouă categorie de școli destinate pregătirii cadrelor didactice pentru școlile bisericești primare - școlile secundare.[2] Termenul de studii în cadrul acestor unități școlare era de

[2] ANRM, F. 477, inv. 2, d.119, f. 8.

3 ani. Şcolile secundare reprezentau nuclee constituente ale sistemului de instruire din Rusia ţaristă, fiind subordonate nemijlocit Bisericii Ortodoxe Ruse. În calitate de parte integrantă a învăţământului profesional, scopul şcolilor secundare era de a pregăti cadre didactice pentru şcolile „de gramotă". Elevii erau selectaţi riguros, în exclusivitate din rândurile copiilor de ţărani, care erau cunoscuţi din fragedă copilărie cu vicisitudinile vieţii rurale, având formate deprinderi şi priceperi de a supravieţui în condiţii dificile şi neafectaţi moral de viciile vieţii urbane.

La studii erau admişi absolvenţii şcolilor de învăţământ primar de religie ortodoxă, cu vârsta cuprinsă între 13 şi 17 ani. Pentru a fi admişi la studii, viitorii elevi trebuiau să susţină anumite probe şcolare, în cazul unei pregătiri insuficiente pe lângă şcoli erau organizate cursuri pregătitoare.

Programul de învăţământ pentru şcolile secundare prevedea studierea următoarelor discipline: Legea Domnului, Istoria Universală a Bisericii, Cântul bisericesc, Limba rusă, Limba slavonă bisericească, Istoria civilă şi Istoria Bisericii ruse, Geografia şi Ştiinţele naturii, Aritmetica, Desenul liniar, Pictura, Didactica, Metodica predării disciplinelor şcolare în şcolile primare, noţiuni elementare de igienă, noţiuni cadastrale, caligrafia şi lucrul manual.

În şcolile secundare se punea accentul pe partea practică, prin urmare, cursurile practice prevalau asupra celor teoretice. Facultativ se preda Iconografia, Muzica, Meşteşugurile şi Gospodăria sătească.

În calitate de cadre didactice în şcolile secundare erau desemnaţi absolvenţii şcolilor bisericeşti de învăţători. Din personalul şcolar de bază făceau parte: preotul şcolii, directorul, învăţătorul superior, învăţătorul inferior şi învăţătorii şcolii de gramotă. Absolvenţii şcolilor secundare aveau dreptul de a preda în şcolile de gramotă sau puteau să-şi continue studiile la instituţii de învăţământ mai performante. Şcolile secundare se instituiau printr-un ordin sinodal la propunerea consiliilor eparhiale şcolare. Activitatea lor era asigurată din surse financiare de stat. Anual, pentru fiecare şcoală se alocau din visteria imperială câte 3 000 de ruble. Primele şcoli secundare au fost înfiinţate în anul 1896 (Чехов 1912, 101).

Şcolile bisericeşti de învăţători erau parte integrantă a învăţământului profesional religios şi ele pregăteau cadre didactice pentru şcolile bisericeşti-parohiale. La studii erau admişi tineri şi tinere de religie ortodoxă, cu vârsta cuprinsă între 15 şi 17 ani. Termenul de studii era de 3 ani. Candidaţii la studii trebuiau să susţină câteva examene de admitere. Programul de studii pentru şcolile bisericeşti de învăţători includea următoarele discipline şcolare: Religia, Istoria Bisericii, Cântul bisericesc, Muzica, Limba slavonă bisericească, Limba şi literatura rusă, Istoria Universală, Istoria Rusiei, Geografia Rusiei, Ştiinţele naturii, Aritmetica, Geografia, Bazele cadastrului, Desenul liniar, Pictura, Igiena, Didactica şi Bazele pedagogiei. Facultativ se preda Iconografia, Lucrul manual, Gospodăria sătească. Pentru exersarea practică, pe lângă şcolile bisericeşti de învăţători funcţionau şcoli bisericeşti parohiale de 2 clase. Absolvenţilor eminenţi ai acestor şcoli li se eliberau atestate, iar celorlalţi – certificate de învăţători pentru şcolile primare.

La 1 aprilie 1902 a fost adoptat un nou statut al şcolilor primare bisericeşti. Acest act normativ reprezenta un bilanţ de practici şi experienţe, care au marcat evoluţia şi dezvoltarea sistemului şcolar primar până la evenimentele revoluţionare din 1917.

Prin intermediul noului proiect-statut s-au stabilit programa de studii, disciplinele şcolare, modul de organizare a procesului instructiv-educativ, cadrele didactice ş.a. Statutul a fost aprobat şi, în anul 1904, a fost publicat în „*Полное собрание законов Российской империи*" (Полное 1904, 206-211). Şcolile din subordinea Departamentului teologic erau clasificate în două categorii: şcoli primare de studii şi şcoli primare de studii şi specialitate. Din prima categorie făceau parte şcolile bisericeşti-parohiale de două clase, şcolile bisericeşti-parohiale de o clasă, şcolile elementare şi şcolile duminicale. În a doua categorie intrau şcolile secundare şi şcolile bisericeşti de învăţători (Полное, 1904, 206-211).

Noul statut al şcolilor teologice dădea o definiţie foarte exactă fiecărui tip de şcoli bisericeşti primare, stabilind cu exactitate locul şi rolul lor în învăţământul public. Reforma şcolară clasifica şcolile bisericeşti în şcoli primare şi şcoli de pregătire a cadrelor didactice pentru învăţământul primar bisericesc. În categoria şcolilor primare bisericeşti au fost incluse şcolile de gramotă, şcolile bisericeşti-parohiale de una şi de două clase şi şcolile duminicale. Termenul de studii în şcolile de gramotă era de 2 ani, un an se adăuga la şcolile bisericeşti-parohiale de o clasă şi patru ani de studii erau prevăzuţi pentru şcolile bisericeşti-parohiale ale minorităţilor naţionale (Полное, 1904, 206-211).

Şcolile secundare şi şcolile bisericeşti de învăţători făceau parte din categoria şcolilor profesionale destinate pentru pregătirea cadrelor didactice. Şcolile secundare pregăteau cadre didactice pentru şcolile elementare, care aveau durata termenului de studii de doi ani, iar pentru a preda în şcolile bisericeşti-parohiale absolvenţii şcolilor secundare trebuiau să-şi continue studiile la şcolile bisericeşti de învăţători sau alte instituţii de învăţământ cu profil pedagogic.

Şcolile bisericeşti-primare funcţionau în baza mijloacelor financiare furnizate de către Sf. Sinod; a mijloacelor financiare furnizate din visteria statului şi donaţiilor din partea organelor de zemstvă; asociaţiilor orăşeneşti; asociaţiilor de caritate; epitropiilor parohiale; frăţiilor de caritate; bisericilor; mănăstirilor şi a donatorilor particulari.

Dacă e să comparăm programele de studii pentru şcolile bisericeşti parohiale, până la reformă şi după, vom constata că nu s-a modificat numărul disciplinelor şcolare, ci numărul de ore rezervat pentru ele. S-a mărit contingentul orelor prevăzute pentru disciplinele laice în defavoarea celor teologice.

Tabelul 1

Programa şcolară pentru şcolile bisericeşti-parohiale de o clasă până la reforma din 1902 şi după reformă (Исторический 1909, 148-150)

Obiectul	**Numărul de ore după programă**						
	Până la reforma din 1902			După reforma din 1902			
	I an	Anul II	Total	I an	Anul II	Anul III	Total
Legea Domnului	7	7	14	6	6	6	18
Citirea slavonă	4	4	8	3	4	4	11
Cântul bisericesc	4	4	8	2	2	2	6
Limba rusă	7	7	14	6	6	6	18
Aritmetica	6	6	12	5	6	6	17
Caligrafia	3	2	5	2	2	2	6
Total ore:	31	30	61	24	26	26	76
Partea disciplinelor de religie			49%	Partea disciplinelor de religie			46%
Partea obiectelor laice			51%	Partea obiectelor laice			54%

În anul 1903 şcoala teologică este supusă unor transformări radicale, se modifică termenul de studii prin suplimentarea unui an şcolar. În scopul formării unei personalităţi umane, integrate în limita valorilor axate pe intelect, are loc „laicizarea" programei de învăţământ. Sunt introduse un şir de discipline şcolare noi, ca aritmetica şi geometria, istoria civilă, geografia şi ştiinţele naturii, meşteşugăritul şi lucrul manual. Astfel, în conformitate cu prevederile acestei reforme şcolare, disciplinele şcolare de cultură generală erau majoritare celor religioase şi se predau după programe şcolare avansate, elaborate de către cei mai de vază specialişti – profesionişti în domeniile abilitate. În contextul dat îi vom nominaliza pe vestiţii pedagogi ruşi, cunoscuţii autori de manuale A.I. Goldenberg şi S.I. Sohor-Troţki – membri ai comisiei de elaborare a programei la matematică pentru şcoala bisericească-parohială, I.A. Rudnev, profesor la liceul Alexandrovski, autorul programei la geografie, I. Poleanski, membru al Colegiului Pajeski etc. (Богуславский 2005, P. 124).

Reforma din 1903 a modificat şi programa de studii prevăzută pentru şcolile bisericeşti-parohiale de două clase, la fel mărindu-se numărul de ore rezervat pentru obiectele laice în defavoarea celor teologice.

Tabelul 2

Programa şcolară până şi după reforma din 1902 pentru şcolile bisericeşti parohiale de două clase (Исторический 1909, 148-150)

Disciplinele şcolare	Numărul de ore în şcoala de 2 clase			
	Până la 1893		Începând cu 1903	
	Anul III de studii	Anul IV de studii	Anul IV de studii	Anul V de studii
Legea Domnului	7	7	5	5
Cântul bisericesc	2	2	2	2
Limba slavono-bisericească	4	4	3	3
Limba rusă	7	7	6	6
Aritmetica	4	4	4	4
Caligrafia	2	2	2	-
Istoria rusă bisericească	2	3	2	3
Geografia, ştiinţele naturii	-	-	3	3
Desenul, pictura	-	-	1	1
În total:	28	29	28	27
În total obiecte de religie	15	16	12	13
În total obiecte laice	13	13	16	14
Partea obiectelor de religie	53,5%	55%	43%	48%
Partea obiectelor laice	46,5%	45%	57%	52

Cât priveşte procesul educativ, el era axat cu preponderenţă pe elementul religios în baza căruia urma să fie formată la elevi, atât concepţia despre viaţă şi calităţile morale, cât şi comportamentul individual în societate, cu normele sale de conduită. Religia şi în continuare urma să fie predată de către preoţii parohi.

Obiectivele stipulate în actele normative din anul 1902–1904 erau de a integra şcolile de gramotă în conceptul instituţiilor de învăţământ cu competenţe abilitate. Programa de învăţământ în şcolile secundare era similară celor prevăzute pentru seminarele de învăţători.

Reforma din anul 1902 se subscria intenţiilor autorităţilor sinodale de a crea instituţii pedagogice competitive prin atribuirea unui statut oficial şcolilor bisericeşti de învăţători, stabilindu-se regulile de admitere, termenul de studii şi calificarea candidaţilor la studii.

Programa de învăţământ pentru şcolile bisericeşti de învăţători era foarte apropiată de programa disciplinelor şcolare cu caracter religios din seminariile teologice. Scopul programei de învăţământ era de a forma un învăţător creştin convins. Personalul şcolar era compus din directorul şcolii (această funcţie obligatoriu trebuia să revină preotului parohial), care preda obiectele de studii teologice; trei învăţători de discipline de cultură generală, de muzică, de igienă (medicul şcolii, care totodată trebuia să suplinească şi funcţia de învăţător de igienă), de desen liniar şi pictură, de gospodărie sătească şi lucrul manual. Prin extinderea competenţelor pedagogice,

reforma avea drept scop de a pregăti învățătorul universal – bine instruit, cunoscător atât al științelor teologice, cât și al celor cu caracter practic utilitarist, ca gospodăria sătească, lucrul manual și, totodată, un bun profesionist în organizarea și dirijarea corurilor bisericești.

În anul 1906 Sf. Sinod a aprobat programe experimentale de învățământ pentru școlile bisericești de învățători. La studii erau admiși absolvenții școlilor secundare sau ai colegiilor de două clase ministeriale și de zemstvă. Admiterea avea loc în baza rezultatelor obținute la examenele de absolvire a școlilor secundare. Școlarizarea era gratuită. Programa de studii a fost substanțial extinsă prin includerea unui șir complex de discipline de profil general.

Până la reformă, termenul de studii în școlile bisericești parohiale de o clasă era de doi ani. Reforma a modificat termenul de studii în școlile bisericești-parohiale de o clasă, de la doi la trei ani de studii, care se mai numeau: *secția inferioară, medie și superioară*. La studii erau admiși copiii care au împlinit vârsta de 8 ani. Personalul didactic în școlile bisericești-parohiale de o clasă era format din învățători cu studii medii și superioare (Полное 1904, 206-211).

În școlile bisericești de o clasă ale Eparhiei Chișinăului, procesul de studii era organizat în trei secții: inferioară, medie și superioară. În cadrul lor se predau următoarele discipline școlare: Religia, Limba slavonă bisericească, Cântul bisericesc, Limba rusă, Caligrafia, Aritmetica, Lucrul manual (pentru fete).[3]

În *secția inferioară* la orele de Religie se studiau rugăciunile începătoare: Crezul, cele zece porunci și istoria sărbătorilor religioase. În *secția medie* se studia istoria sfântă a Vechiului și Noului Testament.[4] În *secția superioară* se repeta istoria sfântă, se studia catehismul, teologia și mici explicații ale rugăciunilor. În urma inspecțiilor efectuate la școlile bisericești-parohiale, revizorii școlari semnalau că majoritatea profesorilor acordau mai multă atenție elevilor din secția superioară decât celor din *secțiile medie* și *inferioară*. Pentru eficientizarea procesului didactic se recomanda organizarea orelor de studii în incinta bisericii. Metoda recomandată era novatoare și puțin practicată în eparhie. Din rapoartele prezentate la secțiile județene ale consiliului eparhial școlar reieșea că studierea religiei era cel mai dificil obiect de studiu din școlile bisericești primare.[5]

Studierea limbii slavone bisericești era prevăzută pentru a doua jumătate a primului an de studiu, iar în unele școli – începând cu cel de-al doilea an de studiu. Se utilizau în calitate de manuale abecedarul lui Glimanski, apoi Ceaslovul, Psaltirea și Evanghelia. De regulă, se învăța doar a citi, rar când se recurgea la traducere.[6]

La cântul bisericesc elevii învățau a cânta după auz pe două voci rugăciunile de bază și unele cântece religioase. În unele școli ale eparhiei elevii învățau a cânta chiar și pe 3-4 voci. Puține la număr erau școlile unde se studiau notele muzicale.

---

3 ANRM, F. 477, inv. 2, d. 119, f. 23.

4 ANRM, F. 209, inv. l, d. 322, f. 7.

5 ANRM, F. 477, inv. 2, d. 98, f. 7.

6 ANRM, F. 477, inv. 2, d. 98, f. 7

Cele mai multe şcoli în care activau coruri, cât de cât bine organizate, erau atestate în jud. Ismail – 35 de coruri, în Chişinău – 31, în Bălţi – 26, în Orhei şi Soroca – 19, în Bender – 14, Akkerman – 14. Evident, cântul bisericesc, ca şi toate celelalte materii de studii, se preda în limba rusă, elevii fiind învăţaţi să cânte utilizând texte în limba rusă. Semnificativ în acest context este următorul caz. Din rapoartele revizorilor şcolari aflăm că paracliserul Ion Beglița din s. Duruitoarea, jud. Bălţi, în mod ostentativ începea să cânte moldoveneşte, atunci când corul cânta rusește, lucru enervant pentru funcţionarii ţarişti.[7]

Revizorii şcolari semnalau că predarea limbii ruse era foarte dificilă din cauza contingentului majoritar al elevilor moldoveni în şcolile bisericeşti-parohiale. În primul an de studii elevii învăţau alfabetul rus şi citirea în limba rusă. Nu exista un manual special elaborat pentru ca elevii moldoveni să studieze limba rusă. În unele din şcolile judeţului Chişinău se utilizau cărţile „ruso-moldoveneşti" pentru şcolile primare, autor Mihail Ciachir, dar fără a se obţine rezultate operante la acest capitol.[8] Cât priveşte caligrafia, această disciplină şcolară era considerată drept activitate individuală a elevilor, conform programei şcolare ei erau învăţate regulile de a scrie corect, poziţia corectă a peniţei, a mâinii. La aritmetică, elevii erau învăţaţi să calculeze în minte, de asemenea, se cultivau abilităţi ale calculului comercial.

În şcolile de două clase erau studiate aceleaşi discipline şcolare ca şi în şcolile de o clasă, doar că puţin mai aprofundat, fiind suplimentate de istoria Bisericii, istoria Patriei, geografia, fizică, desenul liniar şi geometria (Полное 1904, p. 206-211).

În special, la religie în prima secţie a clasei a doua se studia istoria Sfântă a Vechiului şi Noului Testament, de asemenea, se studia cursul de istorie bisericească universală şi rusă după manualul profesorului Smirnov. În a doua secţie se studia statutul bisericesc şi catehismul creştin-ortodox (Сосунцев 1911, p. 41).

La cântul bisericesc în secţia inferioară elevii se exersau în a interpreta liturghiile şi alte cântece religioase, de asemenea, se studiau gamele muzicale. În secţiile superioare elevii studiau aranjamentul gamelor majore şi minore, se exersau în citirea individuală a notelor şi învăţau principalele cântece liturgice (Сосунцев 1911, p. 41).

În şcolile bisericeşti-parohiale de două clase din eparhia Chişinăului, la limbă slavonă bisericească, elevii îşi perfecţionau tehnica citirii după Evanghelie, Psaltire, Ceaslov, şi se familiarizau cu formele de conjugare a verbelor şi ale declinării părţilor de vorbire. În secţia superioară se citea după Octoih cu traducere în limba rusă, se învăţau pe de rost psalmii. Cititul în biserică era obligatoriu pentru toţi elevii.[9]

La limba rusă, în prima secţie era studiat cursul de etimologie, iar în a doua secţie se studia sintaxa. Elevii trebuiau de sine stătător să compună exemple cu regulile gramaticale studiate, să selecteze exemple din cărţi să scrie compuneri în baza anumitor subiecte.

---

7 ANRM, F. 477, inv. 2, d. 98, f. 7.

8 ANRM, F. 209, inv. l, d. 322, f. 6-7.

9 ANRM, F. 477, inv. 2, d. 119, f. 7.

La aritmetică, în secția inferioară, se studiau regulile operațiilor de simplificare, stabilirea numerarului comun, se rezolvau anumite tipuri de probleme. În secțiile superioare se studia rezolvarea problemelor în fracții zecimale, tipurile de fracții, legile procentului etc.[10]

La caligrafie se asimila viteza scrisului.

Cursul de istorie a Patriei era predat după manualul lui Rojdestvenski. În secția inferioară se studia istoria Rusiei până la Petru cel Mare, iar în cea superioară, în continuare, până la perioada contemporană, la geografie se studia geografia Rusiei europene și asiatice.[11]

Se mai studiau fenomenele naturii și desenul liniar.

Predarea fizicii se rezuma doar la cursul teoretic, deoarece școlile nu dispuneau de dispozitivele necesare.

În majoritatea școlilor se predau facultativ lucrul manual, iar în unele școli elevilor li se predau cunoștințe elementare din agricultură.[12]

Procesul instructiv-educativ în cadrul școlilor de alfabetizare și duminicale era organizat în baza programelor de studii pentru școlile bisericești-parohiale de o clasă. Școlile duminicale se deschideau având aprobarea Consiliului Eparhial Școlar. Ele erau prevăzute a fi deschise, în mod special, pe lângă fabrici și uzine. La studii în cadrul lor erau admiși atât maturii, cât și copiii. Responsabil de școala duminicală era preotul numit de către Consiliul Eparhial Școlar. Cadrele didactice în școlile de gramotă și duminicale erau aceleași ca și în școlile bisericești-parohiale.

Școlile secundare aveau scopul de a pregăti cadre didactice pentru școlile de gramotă. La studii în școlile secundare erau admiși absolvenții cursului complet de studii în școlile primare, cu vârsta cuprinsă între 13-17 ani. Candidații la studii în școlile secundare erau supuși unor probe de examinare. Termenul de studii în școlile secundare era de trei ani. Se predau următoarele discipline școlare: Legea Domnului, Istoria Bisericii, Istoria universală și Istoria Rusiei (Istoria Patriei), Cântul bisericesc, Limba rusă, Limba slavonă-bisericească, Geografia, Aritmetica, Desenul liniar și Pictura, Didactica, Igiena și Medicina, Caligrafia și Lucrul manual (pentru fete). Facultativ se predau pictura icoanelor, meșteșugurile, gospodăria sătească și muzica.

Directorul școlii era desemnat de către Consiliul Eparhial Școlar (Полное 1904, 206-211).

Școlile bisericești de învățători aveau dreptul de a pregăti cadre didactice pentru școlile primare de toate tipurile. Ele se deschideau doar având autorizația Sfântului Sinod. Erau admiși la studii adolescenții între 15-17 ani, termenul de studii în școlile bisericești de învățători era de trei ani. Programul de studii în școlile bisericești de învățători includea următoarele discipline: Legea Domnului, Istoria bisericească universală și Istoria bisericii ruse, Didactica și Bazele pedagogiei, Cântul bisericesc și Muzica, Limba slavonă-bisericească, Limba rusă, Filologia și Istoria literaturii, Istoria

---

[10] ANRM, F. 477, inv. 2, d. 119, f. 9.

[11] ANRM, F. 477, inv. 2, d. 119, f. 9.

[12] ANRM, F. 477, inv. 2, d. 119, f. 9.

universală și Istoria Rusiei, Geografia, Matematica (aritmetica, bazele geometriei și bazele cadastrale), Fizica, Desenul și Pictura, Igiena și Medicina și Lucrul manual. (Полное 1904, 206-211).

Dacă pe lângă școlile secundare activau școli bisericești-parohiale de o clasă în care elevii școlilor secundare exersau practici instructiv-educative, pe lângă școlile bisericești de învățători funcționau școli bisericești-parohiale de două clase, în cadrul cărora elevii școlilor bisericești de învățători făceau practici instructiv-educative (Церковно 1911, 13).

Directorul școlilor bisericești de învățători era preotul, care avea studii superioare și care nu avea parohie, autorizat în funcție de către Sfântul Sinod.

Cadrele didactice încadrate în procesul instructiv-educativ în școlile bisericești de gramotă aveau studii variate. În anul școlar 1903–1904, în Eparhia Chișinăului și Hotinului funcționau 215 școli elementare cu un contingent didactic format din 221 de învățători, dintre care 38 de reprezentanți ai clerului care predau Religia (4 diaconi și 4 paracliseri) și 183 de învățători laici, absolvenți ai diferitor instituții de învățământ, și anume: 20 de persoane au absolvit cursurile Școlii Eparhiale de fete din Chișinău; un absolvent al cursurilor gimnaziale; 32 au absolvit cursurile de învățător; 33 au absolvit cursurile școlilor secundare; 27 cu studii seminariale nefinalizate; 58 au absolvit cursurile școlilor județene de două clase; doi au absolvit cursurile școlii de gospodărie sătească; 8 au absolvit școala de o clasă și doi aveau pregătire particulară (Кишиневские 1905a, 2).

La începutul secolului al XX-lea, în urma efectuării unor inspecții, autoritățile eparhiale au desemnat preoții-parohi care au obținut rezultate operante la predarea religiei și administrarea reușită a școlilor bisericești parohiale, dintre care:

Județul Akkerman: s. Popușoi, preotul Petru Lozovanov; târgul Turlac, biserica Sf. Arhanghel Mihail, preotul Mihail Neaga; târgul Turlac, biserica Ioan Gură de Aur, preotul Serghii Patușevski; s. Budac, preotul Iacov Iusipenco; preotul satului Iaroslavchi – Ioan Stoianov; s. Sergheevca, preotul Mihail Bocicovski; s. Plahtevki, preotul Gheorghe Ciubuc; s. Vedensk, preotul Dimitrie Musteața; s. Starocazacie, psaltirul Iustin Galin; s. Gura-Roșie, preotul Gheorghe Marcoci; s. Cubei, preotul Mihail Popov; satele Tarutino și Ciumlechioi, preotul Dimitrie Bușila; s. Devlet-Agaci, preotul Vasile Kiranov; s. Satalâc-Hadji, preotul Daniil Kiranov și s. Iserlia, preotul Dimitrie Ciachir.

Județul Orhei: catedrala orașului Orhei, preotul David Celan; s. Onițcani, preotul Gheorghe Iacov; s. Zagaicani, preotul Nicolae Serbov; s. Ocxentia, preotul Gheorghe Ulinici; Calarași, preotul Alexandru Baltaga; s. Onești, preotul Ioan Feodorean; s. Hârtopul Mic, preotul Dimitrie Popescul; s. Echimăuți, preotul Mitrofan Ignatiev; s. Poiani, preotul Feodor Petrovici; s. Lipceni, preotul Feodor Barbos; s. Olișcani, preotul Ștefan Doruc; s. Pereni, preotul Ștefan Gobjila; s. Drăgănești, preotul Macarie Grâu și s. Nișcani, preotul Ieremia Cecan.

Județul Chișinău: or. Chișinău, protoiereii – Chiriac Topalov și Ioan Butuc; or. Chișinău, preoții – Ioan Savva, Ioan Curbet, Mihail Cecan și Constantin Șefeniev; s.Ialoveni, protoiereul Petru Bivol; s. Vorniceni, preotul Ștefan Tverdievici,

s. Străşeni, preotul Dimitrie Gheorghianov; s. Boghiceni, preotul Petru Muranevici; s. Vadul lui Vodă, preotul Gheorghe Celan; s. Grozeşti, preotul Ioan Baluţa; s. Zberoaia, preotul Antonie Jemanean; s. Marinici, preotul Vasile Vulianovici; s. Nisporenii de Sus, preotul Iulian Lvovski; s. Ulmu, preotul Elisei Friptul; s. Fundul Galbenei, preotul Andronic Ceminel şi s. Ciopleni, preotul Dionisie Albu.

Judeţul Bălţi: s. Slobozia-Bălţi, preotul Dimitrie Postolachiev; s. Ochiu-Alb, preotul Ilarion Ivanov; s. Volodean, preotul Vladimir Gonţa; s. Mânzăteşti, preotul Constantin Prodan; s. Năpădeni, preotul Iustin Ignatovici; s. Sineşti, preotul Constantin Curbet; s. Cornești, protoiereul Pavel Florov; s. Baraboi, preotul Vladimir Maho şi s. Proscureni, preotul Ioan Baconski.

Judeţul Soroca: s. Coşmirca, preotul Simeon Ştefârţa; s. Calaraşevca, preotul Efimie Gherbanovski; s. Cotova, preotul Gheorghe Romanesco; s. Răduleni, preotul Feodosie Coşciug; s. Ungri, preotul Pavel Dimitriu; s. Cubolta, preotul Xenofont Nicolaev; s. Lencăuţi, preotul Ioan Plamadeala; s. Lipnic, preotul Petru Daşchevici; s. Moşani, preotul Feodor Glavatinski; s. Mândâc, preotul Gheorghe Spinei; târgul Otaci, protoiereul Efimie Proţenco; s. Plopi, protoiereul Feodor Nartea; s. Cotiujani, preotul Gheorghe Cernouţan; s. Novo-Voroncovo, preotul Ioan Gobjila; localitatea Floreşti, preotul Vasile Gumma; şi s. Gura-Camencii, preotul Vasile Popovici.

Judeţul Hotin: s. Mălineşti, preotul Diomid Mihailovici; s. Resteo-Otaci, preotul Vasile Jovmir; s. Bocicăuţi, preotul Savva Calaianov; s. Grimăncăuţi, preotul Feodor Trofimov; s. Vetreanca, preotul Cozma Pastolachii; s. Chelmeneţ, preotul Isidor Gherbanovski; s. Novoselița, preotul Lev Poleanski; s. Lencoveţ, preotul Ioan Holdevici; s. Slobodo-Şirăuţi, preotul Epifanie Bolboşenco; s. Culeşevca, preotul Timofei Dobroşanski; s. Voronoveţ, preotul Ioan Popesco; s. Colicăuţi, preotul Vasile Ostapov; s. Corestouţi, preotul Vasile Bârca şi s. Medvejâi, preotul Vasile Bâhovski.

Judeţul Bender: or. Bender, preotul Alexandru Balţatesco; s. Ţânţăreni, preotul Constantin Statov; s. Chircăieşti, preotul Dimitrie Miţilesco; s. Fârlădani, preotul Alexandru Cutierov; s. Cera-Murzâ, preotul Mihail Friptul; s. Cenac, preotul Leontie Babcenco; s. Novo-Saraţâc, preotul Gheorghe Buga; s. Copanca, preotul Matei Oranski; s. Baimaclia, preotul Timofei Sikorski; s. Manzâra, preotul Vasile Bobicov; s. Hadjimus, preotul Afanasie Usinevici; s. Djanana, preotul Efimie Zubcov; s. Bulboaca, preotul Ioan Bacinski; s. Chirsova, diaconul Nicolae Cozac; s. Gura Bâcului, preotul Petru Ghinculov; s. Cărbuna, preotul Porfirie; s. Săiţi, preotul Nicandru Ciaicovski; s. Cârnăţăni, preotul Leon Danilov; s. Beşalmâ, preotul Grigore Crocos; s. Satu-Nou, preotul Andrei Dragocinski; s. Gradişte, preotul Pavel Bobeico; s. Boccalia, preotul Vasile Ciaicovski şi s. Roşcani, preotul Ioan Plamadeala.

Judeţul Ismail: preotul or. Kilia, Constantin Mihul; s. Chirgan, preotul Vladimir Cozac; or. Kilia, preotul Dimitrie Feodorov; or. Kilia, diaconul Zaharia Ciaicovski; s. Neruşai, preotul Grigore Vasilevski; s. Tochilo-Răducani, preotul Constantin Rarfolomev; or. Cahul, preotul Alexandru Chiper; s. Eschipolos, preotul Luca Comendat; or. Bolgrad, preotul Visarion Livinski; s. Musait, preotul Petru Blodanov; s. Caramahmet, preotul Ioan Fetov; s. Cuciulia, preotul Onisim Budacov; preotul s. Tropoclo, Ioan Galuşco şi s. Vasilievca, preotul Feodor Stadnicov (Кишиневские 1905a, 2).

În conformitate cu noile cerințe, a apărut necesitatea simplificării procedurii investirii învățătorilor din școlile parohiale. În 1903, Consiliului Școlar Eparhial din orașul Chișinău i s-a acordat dreptul de a organiza testări și a elibera adeverințe pentru titlul de învățători și învățătoare în școlile bisericești-parohiale, care se egalau în drepturi cu învățătorii și învățătoarele din școlile primare publice:[13]„*... Ministerul în cauză, la 7 noiembrie 1897, a dat explicațiile de rigoare șefului Circumscripției școlare a Kievului că persoanele care au titlul de învățător și învățătoare în școlile bisericești parohiale, în cazul repartizării în funcțiile de învățători în școlile primare ale Ministerului Educației, nu vor fi supuse unor testări suplimentare, deoarece programele aprobate de oficialitățile ecleziastice au acordul acestui minister, în baza cărora se efectuează testările pentru a se acorda titlul de învățător în școlile bisericești-parohiale. Ele sunt identice cu programele aprobate pentru testările de a se obține titlul de învățător în școlile primare ministeriale.*

Comunicăm acest lucru Consiliului Eparhial Școlar Chișinău în urma rezoluției cancelariei de circumscripție din 1 martie 1903”.[14]

În scopul ridicării nivelului de pregătire al cadrelor didactice din școlile bisericești-parohiale, consiliile eparhiale școlare organizau cursuri și școli de vară. Toate cheltuielile implicite legate de asigurarea frecventării cursurilor de către învățătorii școlilor bisericești- parohiale erau suportate de Consiliul școlar de pe lângă Sf. Sinod. Învățătorilor cursanți le era asigurată timp de o lună cazarea, alimentația, transportul tur-retur și diurna. De exemplu, la cursurile din vara anului 1904 s-au prezentat 100 de cadre didactice ale școlilor bisericești- parohiale, dintre care 12 erau absolvente ale Școlii Eparhiale de fete din Chișinău; 34 absolvenți ai școlilor secundare; 34 dețineau titlul de învățători în școlile bisericești-parohiale; 16 absolvenți ai școlilor orășenești, județene și de o clasă și unul cu pregătire particulară (Кишиневские 1905b, 518). Costurile integrale au fost achitate din banii distribuiți de către Sf. Sinod de la Sankt Petersburg.

Marea majoritate a învățătorilor care s-au prezentat la cursuri aveau experiență pedagogică de 1 – 2 ani, mai exact: 29 de învățători – un an; 31 de învățători – doi ani; 14 învățători – trei ani și 27 de învățători – mai mult de trei ani. Dintre ei: 77 predau în școlile bisericești-parohiale și 23 în școlile de gramotă. La cei chemați oficial s-au mai alăturat 11 liber-ascultători, doritori de a ocupa posturile vacante de învățători în școlile bisericești-parohiale.

Cursurile au fost organizate în incinta Seminarului Teologic din Chișinău. Învățătorii au fost cazați în căminul seminarului, iar învățătoarele în căminul școlii secundare.

În conformitate cu §4 al Regulamentului privind organizarea cursurilor pedagogice pentru școlile bisericești, era desemnat inspectorul, în calitate de conducător al cursurilor, și ajutorul său. În calitate de inspector al cursurilor pedagogice din vara anului 1904 a fost ales revizorul eparhial, preotul Andrei Leleavski, iar ajutor de inspector – învățătorul școlii de tip model de pe lângă Seminarul Teologic din Chișinău, Ilie Savin; el mai era responsabil și de compartimentul financiar al organizării cursurilor.

---

13 ANRM, F. 209, inv. 1, d. 257, f. 109.

14 ANRM, F. 209, inv. 1, d. 257, f. 109.

La cursuri s-au practicat activități pentru toate disciplinele școlare care se predau în școlile bisericești-parohiale, dintre care: Legea Domnului, Didactica și Metodica studierii gramaticii slavone bisericești, Limba rusă, Aritmetica, Caligrafia. Au fost demonstrate lecții-model pentru toate disciplinele școlare nominalizate mai sus. O atenție deosebită era acordată metodicii studierii cântului bisericesc. A fost introdusă și studierea vioarei. Pentru învățătoare au fost incluse lecții de Lucru manual, deoarece în obligațiile fiecărei învățătoare intra să predea și această disciplină școlară.

Au fost invitați, în calitate de lectori ai cursurilor, specialiști calificați cu renume: la Legea Domnului – învățătorul școlilor spirituale, protoiereul Mihail Ciachir; Didactica și Metodica predării gramaticii slavone, Limbii ruse, Caligrafiei – învățătorul gimnaziului din Odesa, Evgheni Pavlenco; Cântul bisericesc – regentul corului arhieresc, preotul Mihail Berezovski; studierea vioarei – învățătorul de muzică Vladimir Savițki; Lucrul manual – Elena Iablonskaia. Cursul de igienă era citit de Stepan Kirkorov.

Cursurile au fost organizate după proiectul aprobat de către Consiliul Eparhial Școlar Chișinău și prevedeau:

1) Partea teoretică (se făceau lecții de Aritmetică, Limba rusă și Slavonă bisericească).

2) Partea practică (seminare).

3) Discutarea referatelor învățătorilor despre problemele școlare.

4) Examinarea problemelor manualelor didactice (Кишиневские 1905b, 518).

Durata cursurilor a fost de șase săptămâni: între 20 iunie și 30 iulie, 1904. Orele de curs începeau la 8.00 dimineața și durau până la 19.00 seara. Durata unei ore era de 50 minute. Între orele 12.00 și 15.00 era pauză de prânz. Până la pauza de masă erau prevăzute în program patru ore de curs, iar după pauza de masă – numai trei ore. În una din zile a fost organizată o sesiune de comunicări metodice ale participanților la cursuri.

La 28 și 29 iulie 1904 pentru participanții la cursuri au avut loc testări la cântul bisericesc, în urma cărora 48 de participanți au primit certificate de a preda cântul în școlile primare și de a organiza coruri sătești; 31 de participanți au primit certificate de atestare a capacităților și cunoștințelor de a cânta pe două voci; 12 au primit certificate de cunoaștere a cântului bisericesc pe o voce. După finalizarea cursurilor, învățătorii au susținut examene publice și li s-au eliberat certificate de atestare, în funcție de rezultatele obținute. Evaluarea s-a făcut pe baza activităților de seminar și comunicării metodice prezentate. Aceste programe de pregătire a cadrelor didactice din școlile bisericești-parohiale au fost inițiate și acreditate de către organele ecleziastice centrale. Prin intermediul lor, în cadrul dezbaterilor se familiarizau cu noile metode și procedee didactice aplicate în procesul instructiv-educativ, cu noile direcții ideologice ale școlilor bisericești, se încuraja accesul la metodele de formare continuă, își completau bibliotecile personale și lista de literatură metodică etc., toate acestea cumulate având un impact asupra școlii teologice, ceea ce, evident, influența favorabil calitatea ei (Кишиневские 1905b, 518). Spre deosebire de perioada studiată anterior (1884–1905), când exacerbarea rolului Bisericii, ca autoritate majoră în Stat,

a fost în deplină concordanţă cu intensificarea dezvoltării învăţământului teologic primar, perioada anilor 1905–1917 e în deplină disonanţă cu cea precedentă, reprezentând o criză profundă pentru acest domeniu pe întreg teritoriul Imperiului Rus. Factorul de bază care a generat fenomenul respectiv a fost conjunctura politică din interiorul Rusiei.

Evoluţia evenimentelor de după 1905 şi a consecinţelor acestor evenimente a impus un şir de modificări în organizarea procesului de studii în şcoala teologică. Noile modificări erau structurate pe universalizarea materiilor de studii incluse în programul de învăţământ şi estomparea vechiului clasicism, care se caracteriza printr-o calitate teologico-scolastică a instruirii.

La începutul secolului XX a fost aprobat un nou Statut al şcolilor bisericeşti primare. Acest act normativ reprezenta un bilanţ de practici şi experienţe, care au marcat evoluţia şi dezvoltarea sistemului şcolar primar până la evenimentele revoluţionare din 1917 (Полное 1904, 206-211).

Reforma din anul 1902 se subscria intenţiilor autorităţilor sinodale de a crea instituţii pedagogice competitive prin atribuirea unui statut oficial şcolilor bisericeşti de învăţători, stabilindu-se regulile de admitere, termenul de studii şi calificarea elevilor (Полное 1904, 206-211).

Prin urmare, şcoala teologică primară a fost supusă unor transformări radicale, s-a modificat termenul de studii prin suplimentarea unui an şcolar (Полное 1904, 206-211). În scopul formării unei personalităţi umane, integrate în limita valorilor axate pe intelect, are loc „laicizarea" programei de învăţământ. Sunt introduse un şir de discipline şcolare noi, ca aritmetica şi geometria, istoria civilă, geografia şi ştiinţele naturii, meşteşugăritul şi lucrul manual. Astfel, în conformitate cu prevederile acestei reforme, disciplinele şcolare de cultură generală erau majoritare celor religioase şi se predau după programe şcolare avansate, elaborate de către cei mai de vază specialişti – profesionişti în domeniile abilitate.

În această perioadă s-a înlăturat „*protectoratul*" autorităţilor ecleziastice asupra învăţământului primar şi rolul de conducător al acestui domeniu revine Ministerului Instruirii Publice şi Zemstvelor. Drept consecinţă, se extinde reţeaua şcolilor primare laice în defavoarea celor bisericeşti primare (Чарнолуский 1911, 210).

În pofida faptului că realităţile politice de după 1905 nu erau prielnice dezvoltării accelerate a şcolilor primare bisericeşti (aşa cum a fost, spre exemplu, în perioada reacţiei), datorită mobilizării tuturor eforturilor, atât ale clerului local şi autorităţilor eparhiale, cât şi ale populaţiei de rând, şcoala primară bisericească din Basarabia nu a stagnat, ci s-a dezvoltat în mod constant. Acest lucru a fost elocvent demonstrat de către datele statistice. De exemplu, după reforma din 1902, în anul şcolar 1903–1904, în eparhia Chişinăului şi Hotinului funcţionau 383 de şcoli bisericeşti-parohiale şi 215 şcoli de gramolă. Pe parcursul anilor următori, numărul şcolilor bisericeşti-parohiale nu s-a redus. Dacă în anul 1906 funcţionau 416 şcoli bisericeşti- parohiale şi 179 şcoli de gramotă, atunci, înainte de izbucnirea primei conflagraţii mondiale, la finele anului 1913 în Basarabia funcţionau 630 şcoli bisericeşti-parohiale şi doar 33 şcoli de gramotă (Кишиневские 1913с, 2-4). E lesne de observat că numărul şcolilor bisericeşti-

parohiale a crescut simțitor în Eparhia Chișinăului și Hotinului, reducându-se, la fel de simțitor, și numărul școlilor de gramotă, pentru că majoritatea școlilor de gramotă au fost transformate în școli bisericești-parohiale.

Salarizarea insuficientă a cadrelor didactice din şcolile bisericeşti-parohiale, de exemplu de două ori mai mică decât în şcolile de zemstvă, a fost una din principalele cauze de zădărnicire a afirmării acestui sistem de învăţământ primar. Deşi au beneficiat de susţinerea necondiţionată a celor mai influente persoane în stat, şcolile bisericeşti-parohiale într-o luptă inegală au pierdut duelul cu şcolile altor instituţii de stat, care beneficiau atât de o ierarhie bine structurată, prin şcoli primare şi şcoli pedagogice, cât şi de o foarte bună bază materială, fapt care scotea în evidenţă deficienţele acestui sistem, expunându-l într-o lumină total nefavorabilă obţinerii unor succese notorii.

BIBLIOGRAFIE:

Богуславский 2005: Богуславский М.Б. Подвижники и реформаторы российского образования: историко-биографические очерки (Москва, 2005).

Ванчаков 1909: Ванчаков А.М. Краткий историко-статистический обзор развития церковной школы с 1884 года до настоящего времени (1884–1909) (СПб, 1909).

Исторический 1909*: Исторический очерк развития церковных школ* за истекшее двадцатипятилетние (1884–1909 гг.). (СПб, 1909).

Кишиневские 1905a: Кишиневские Епархиальные Ведомости (Кишинев, 1905), № 3.

Кишиневские 1905b: Кишиневские Епархиальные Ведомости (Кишинев, 1905), № 19.

Кишиневские 1913c: Кишиневские Епархиальные Ведомости (Кишинев, 1913), № 48.

Полное 1887: Полное собрание законов Российской империи, Собрание Третье, Том IV, 1884 г. (СПб, 1887).

Полное 1904: Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. Т. 22. (СПб, 1904).

Сосунцев 1911: Сосунцев Е. Спутник законоучителя. Основания дидактики и методики Закона Божия (Пермь, 1911).

Церковно 1911: Церковно-приходские школы Российской империи за 1908–1909 гг. (Извлечение из отчета обер-прокурора Св. Синода по ведомству православного исповедания за 1905–1907 гг.) (СПб, 1911).

Чарнолуский В.:Чарнолуский В. Земства и народное образование (СПб, 1910−1911).

Чехов 1912: Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX в. (Москва, 1912).

CONTEXTUL INTERNAȚIONAL AL EVOLUȚIEI BASARABIEI ÎN CADRUL ROMÂNIEI INTERBELICE

Dr. hab. **Nicolae ENCIU**

The international context of the evolution of Bessarabia within the inter-war Romania

Summary

Based on a wide and varied range of historical sources, the present study follows the international context of the evolution of Bessarabia within the inter-war Romania. Topics covered include: the Bessarabia issue at the Paris Peace Conference and the international recognition of Bessarabia's union with Romania; subversive movement in inter-war Bessarabia; the signing of the Soviet-German Non-aggression Treaty of August 23, 1939 and its consequences; the final Soviet notes of June 1940 and the transformation of Bessarabia into Moldovan RSS.

Keywords: *The question of Bessarabia, inter-war Romania, international context, subversive movement, Paris Peace Conference, Romanian-Soviet relations.*

„…Vecinătatea cu Rusia – iată principiul de la care trebuie să pornească nu numai politica noastră spre Răsărit, dar toată politica noastră externă. Vecinătatea cu Rusia – nu sentimentele, nu afinitățile rasiale sau culturale, nu interesele economice comandă politica noastră externă. Merg cu acela, oricare ar fi el, care-mi dă mai multă certitudine că mă va apăra contra Rusiei, dar nu cu armele, căci sorții unui război cu Rusia sunt foarte problematici, chiar când în joc este cea mai puternică armată din Europa, ci prin mijloace pacifiste. Sunt sigur de Rusia, atâta vreme cât sunt mai tare pe terenul diplomatic și pe acela al alianțelor; din momentul în care s-a dezlănțuit războiul, partida poate fi socotită ca pierdută…".

Ion I.C. Brătianu (1864–1927)

„Cu cât va reuși mai bine să înlăture și să nimicească forțele de rezistență, politice și morale ale țării, cu atât temelia pe care se va sprijini va fi mai șubredă, cu atât căderea va fi mai grabnică, cu atât, la căderea sa, țara va rămâne mai slabă, mai lipsită de organizare, de vlagă, de putință de reacțiune și de refacere. În clipa de față, primejdia care ne amenință nu e întrezărită decât de foarte puțini. (…) Va fi o prăbușire. Și țara va pierde, dintr-o singură dată, tot ce i-a rămas ca autoritate, ca organizare, ca

legătură între oameni, între instituții, între provincii… Lovitura va fi cu atât mai grea cu cât nemulțumirile sunt mai vii în toată țara – și cu cât crește o îngrijitoare pasivitate, o lipsă de interes și de reacțiune, în toate masele țărănești".

Grigore Gafencu, Însemnări politice. 1929–1939
(însemnarea din 25 iunie 1931)

„Basarabia ne-a picat în gură ca o pară mălăiață, care însă ne-a rămas în gât. N-o s-o putem înghiți decât dacă cineva ne va da o puternică lovitură de pumn în ceafă. N-o putem asimila decât dacă o zguduire socială internă ne determină, vrând-nevrând, să acceptăm un regim politic care convine structurii și vecinătății sale cu Rusia (…). Dar nici dacă ne vom transforma radical nu vom fi siguri de Basarabia, atâta vreme cât nu vom ști să punem între Rusia și noi barajul unei alianțe care să-i ție pe ruși în frâu. Basarabia ne va da într-o zi de furcă. Până atunci ea ne va obliga la cheltuieli militare enorme care însă, în clipa conflictului nu ne vor folosi la nimic".

Interviu acordat de prof. Nicolae Iorga ziaristului
I. Joldea-Rădulescu, confrate a lui P. Șeicaru (1936)

Epoca contemporană începe în Centrul şi Sud-Estul european prin afirmarea în viaţa politică internaţională a unor noi state ce şi-au câştigat independenţa sau integritatea prin hotărâri naţionale, fiind gata să le apere cu orice preţ.

În cazul României, unirea s-a realizat treptat, prin hotărâri luate de fiecare provincie în parte. În numele poporului basarabean, Sfatul Ţării hotărâse unirea la 27 martie / 9 aprilie 1918, cu 86 voturi pentru, 3 împotrivă şi 36 abţineri. Cu unanimitate de voturi a făcut acelaşi lucru Congresul General al Bucovinei la 15 / 28 noiembrie 1918 şi la 18 noiembrie / 1 decembrie 1918, Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia a votat, în întregul ei, alipirea Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului la Vechea Ţară Românească (Documente 1995, 215-216, 335-341).

Sfatul Ţării din Basarabia, Congresul General al Bucovinei şi Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, prin modul lor de constituire, prin structură şi atribuţii, au fost învestite de popor să decidă în problema Unirii, în numele naţiunii române din Basarabia, Bucovina şi Transilvania. Hotărârile luate au avut adeziunea întregii mase româneşti din toate provinciile istorice amintite. A afirmat-o întreaga masă electorală cu prilejul alegerilor de deputaţi, fiind consemnată în Credenţionalele ce însoţeau deputaţii.

În ceea ce priveşte Basarabia, ea s-a integrat statului român prin exercitarea dreptului la autodeterminare, recunoscut chiar de guvernul bolşevic, ca susceptibil de a merge „până la separarea şi constituirea de state independente" (Sofronie 1999, 110-111). Rezoluţiile din 27 martie şi 27 noiembrie (prin aceasta din urmă renunţându-se la autonomia regională) ale Sfatului Ţării – organ chemat să se pronunţe asupra problemei naţionale – au dat o justă interpretare voinţei majorităţii populaţiei, care dorea integrarea în cadrul statului român.

Din considerentele expuse, s-a putut afirma că, prin voturile amintite, opinia publică europeană s-a aflat „în faţa unui caz de aplicare a dreptului naţionalităţilor de a dispune de ele însele (...), în faţa unor voturi spontane ale unui grup naţional, care nu

există încă sub formă etatistă şi nu are astfel un caracter juridic precizat" (Sofronie 1999, 111).

România întregită, creată prin forţele şi sacrificiile poporului român într-un context internaţional favorabil, va fi recunoscută oficial de întreaga comunitate mondială la Conferinţa de Pace de la Versailles – Paris, care şi-a deschis lucrările la 18 ianuarie 1919, în prezenţa reprezentanţilor a 32 de state, cu delegaţii formate din 1-5 membri, însoţite de numeroşi experţi.

Istoria nu mai cunoscuse până la acea dată o altă conferinţă de pace de o asemenea amploare: la Paris erau prezenţi peste 10.000 de delegaţi – oameni politici, diplomaţi, consilieri, experţi etc., decişi ca, punând capăt pustiitorului măcel, să instaureze justiţia şi armonia între toate naţiunile lumii.

Opera grandioasă căreia i s-a dedicat acest veritabil „Tribunal al popoarelor" era aşezată pe principiile formulate de către preşedintele SUA, Woodrow Wilson, în cunoscutele sale „14 puncte". Conform acestora, pacea trebuia „să se bazeze pe drepturile popoarelor, nu pe drepturile guvernelor (...); pe drepturile popoarelor, mari sau mici, slabe sau puternice – pe dreptul lor egal la libertate, securitate şi autoguvernare" (Pavel 1993, 237). Marile puteri ale vremii, Anglia, Franţa, SUA, Italia şi Japonia – cu rol decisiv în luarea hotărârilor la Conferinţa de Pace – au insistat ca noua ordine mondială să se clădească anume pe aceste principii apte să garanteze fiecărui popor, mare sau mic, dreptul la viaţă naţională proprie, la cooperare echitabilă în comunitatea mondială.

Lucrările Conferinţei de Pace au fost deschise la 18 ianuarie 1919, de către preşedintele Franţei, Raymond Poincaré. Pentru coordonarea lucrărilor Conferinţei, s-a creat un „Consiliu Suprem", format din reprezentanţii celor cinci mari puteri aliate (Franţa, Anglia, SUA, Italia şi Japonia), pus sub preşedinţia autoritarului jurist francez G. Clemenceau. Consiliul a creat 58 de comisii şi subcomisii pe probleme, din jurişti, economişti, militari, publicişti, geografi, industriaşi şi experţi financiari. La lucrările sale Consiliul Suprem era ajutat de „Consiliul celor zece", format din şefii de guverne şi miniştri de externe ai celor cinci mari aliaţi.

Delegaţiile cele mai numeroase erau cele ale marilor puteri. Punând capăt tradiţiei ce interzicea şefului executivului american părăsirea teritoriului ţării, preşedintele Woodrow Wilson s-a deplasat în capitala Franţei în fruntea unei delegaţii în care erau incluşi cei mai de seamă reprezentanţi ai vieţii politice, economice, ştiinţifice şi militare americane[1]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre delegaţiile Franţei, Marii Britanii, Italiei şi Japoniei, ai căror membri nu lipseau din niciunul din organele de lucru ale Conferinţei.

După aproape o jumătate de an de dezbateri, la 28 iunie 1919 se va semna Tratatul de la Versailles de către reprezentanţii „Puterilor Aliate şi Asociate" cu puterile învinse, Germania şi Austro-Ungaria, făcute răspunzătoare pentru declanşarea războiului

[1] Printre aceştia figurau patru comisionari plenipotenţiari – Robert Lansing, pentru problemele responsabilităţii războiului; Henry White, pentru problemele porturilor şi căilor de comunicaţie; Edward House, pentru Comisia Ligii Naţiunilor şi generalul Tasker Bliss, pentru Consiliul Suprem de război (România 1983, 278-279).

(Tratat 1920). Pe baza acestui tratat considerat ca un cadru general, se vor încheia apoi, pe rând, tratatele separate cu Austria (la Saint-Germain, în 10 septembrie 1919 / 18 decembrie 1919), cu Bulgaria (la Neuilly, în 17 noiembrie 1919), cu Ungaria (la Trianon, în 4 iunie 1920) şi cu Turcia (la Sèvres, în 10 august 1920). Se mai cer amintite Tratatul semnat la Paris între România, Anglia, Franţa, Italia şi Japonia, din 28 octombrie 1920, pentru graniţa României de răsărit, şi Tratatul naţionalităţilor semnat în acelaşi cadru, al Sistemului de la Versailles, la 9 decembrie 1919 (Ştirban 1994, 3).

Puterile Aliate şi Asociate semnatare ale Tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920, nu au găsit necesar şi oportun, la acea dată, intrarea în tratative directe cu Rusia sovietică pe această temă, deşi Cicerin, comisarul pentru afacerile străine ale Rusiei înştiinţa guvernul român că acceptă calea tratativelor pentru reglementarea problemei teritoriale dintre România şi Rusia. Chiar şi în această formă, Tratatul privind Basarabia se integra ansamblului de tratate internaţionale de la Versailles – Paris din 1919-1920, care au consfinţit desăvârşirea statului naţional unitar român prin voinţa liber exprimată a întregii naţiuni române (Pavel 1993, 246).

Urmând cadrul general al Tratatului de la Versailles, tratatele de pace de la Saint-Germain, Neuilly şi Trianon – care interesau nemijlocit România – cuprindeau o suită de clauze teritoriale şi politice, militare şi de graniţe, clauze morale, economice şi financiare. Drepturile României în faţa Conferinţei de Pace vor fi susţinute de o importantă delegaţie condusă de Ion I.C. Brătianu, preşedintele Consiliului de miniştri respectiv, mai târziu, de N. Titulescu. În componenţa ei se aflau N. Mişu, ambasadorul României la Londra, V. Antonescu, ambasadorul de la Paris, generalul C. Coandă, Alexandru Vaida-Voievod, C. Diamandi, fost ambasador la Petrograd, cărora li s-au adăugat în calitate de consilieri şi experţi: Alexandru Lapedatu, Ion Pelivan, Vasile Stoica, Neagoe Flondor, Gh. Crişan, C. Danielopol şi Constantin Brătianu, ca secretar al delegaţiei (Pavel 1993, 238).

Statele învinse în război vor semna respectivele tratate cu o vădită sau aparentă resemnare, în timp ce cele învingătoare cu mari speranţe pentru viitorul lor. Harta Europei arăta acum altfel, datorită acestora şi a lucrărilor consiliiilor speciale constituite în cadrul Conferinţei de Pace. Spiritul de dreptate a învins. Statele naţionale întregite sau nou formate îşi arborează drapelul. De aici decurge, în chip firesc, necesitatea ca toate acţiunile duse pe plan extern să izvorască şi să fie purtate în numele şi spre apărarea intereselor şi integrităţii statelor naţionale. Nimic nu putea fi pus şi nici nu a fost pus înaintea acestui mare deziderat. De aici decurge trăsătura cea mai importantă a politicii externe a tuturor statelor ce-şi legau existenţa sau integritatea de anul 1918: apărarea intereselor naţionale şi integritatea statală (Ştirban 1994, 3).

Indiscutabil, România nu a făcut excepţie de la acest mare deziderat. A fost încadrată cu toate puterile sale în acest efort. Mai mult ca atât: a fost întotdeauna în avangardă.

1. Chestiunea Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris. Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România.

La Conferinţa care şi-a deschis lucrările la 18 ianuarie 1919, România venea ca stat naţional unitar, constituit din teritoriile locuite dintotdeauna de români. Actele fundamentale, cu valoare de lege, care legitimau acest statut erau hotărârile plebis-

citare din martie, noiembrie şi decembrie 1918, precum şi convenţiile încheiate în august 1916 cu Antanta, în baza cărora România participase la războiul unităţii naţionale (Marea Unire 1991, 150). În ceea ce priveşte Basarabia, recunoaşterea ei ca provincie românească nu trezea nicio îndoială României, dacă luăm în consideraţie atitudinea Aliaţilor.

Astfel, consimţământul Franţei privind alipirea Basarabiei a existat încă din momentul intrării trupelor române în această provincie. Georges Clemenceau afirma, în ajunul deschiderii Conferinţei, în legătură cu statutul României la viitoarele tratative, că „s-au petrecut evenimente de care nu putem să nu ţinem cont şi faptul că problema Basarabiei se va reglementa în favoarea României constituie un element care nu poate fi neglijat" (Recunoaşterea 1986, 500).

La rândul lor, SUA, care s-au prezentat la Paris cu o impunătoare delegaţie, au opinat în documentul din 21 ianuarie 1919 a *Intelligence Section* din Comisia Americană de experţi: „Se recomandă ca întreaga Basarabie să fie alipită la statul român. Basarabia a aparţinut în trecut României şi este predominant românească după caracterul ei etnic" (Marea Unire 1991, 147). Concluzia în cauză venea în urma cercetărilor efectuate de Inquiry Commision şi memorandumului Cobb-Lippman din 28 octombrie 1918, care recunoşteau caracterul românesc al Basarabiei (Dobrinescu 1991, 78).

Un interes deosebit îl reprezintă şi studiul elaborat de Foreign Office-ul britanic, la 10 februarie 1919. El recomanda ca în tratativele generale de pace de la Paris „să se recunoască Unirea deja împlinită a Basarabiei cu România", invocând următoarele argumente: provincia făcuse parte până la 1812 din componenţa Moldovei; Sfatul Ţării, ca instanţă aleasă în mod democratic, declarase independenţa şi stabilise condiţiile de unire cu România; românii constituiau 60-65 % din populaţia Basarabiei (Dobrinescu 1993, 78).

Astfel se prezenta Unirea Basarabiei cu România în cercurile diplomatice aliate, însă evoluţia tratativelor de la Paris au arătat că aceste concluzii favorabile veneau deseori în contradicţie cu principiile oportunismului politic. Atitudinea contradictorie şi, uneori, duplicitară în politica Marilor Aliaţi va genera multiple fluctuaţii.

Pe plan diplomatic, problema Basarabiei a fost pusă pentru prima oară în discuţie la Conferinţa de Pace de la Paris în ziua de 8 februarie 1919, în Comisia pentru drepturile româneşti, unde şi-au expus punctele de vedere delegaţii britanic (Sir Eyre Crowe), francez (Jules Laroche) şi american (Clive Day).

Cel dintâi a insistat asupra înscrierii în tratatul privind Basarabia a principiului etnic şi naţional, excluzându-se orice altă formulare. Laroche a subliniat, la rândul său, caracterul istoric şi etnografic ce stătea la baza unirii Basarabiei cu România, răpită de ruşi la 1812 prin forţa armelor, fiind în concordanţă cu afirmaţia premierului Ion I.C. Brătianu: „Nu putem concepe existenţa neamului nostru fără Nistru, cum nu putem să o concepem fără Dunăre şi Tisa, ca să ne separe de elementul slav (...). Basarabia reprezintă, pentru noi, intrarea casei noastre – în mâna altora, ea ne-ar periclita însuşi căminul" (Brătianu 1940, 52).

Delegatul american a stăruit pentru introducerea în tratat a unor clauze foarte stricte privind garantarea drepturilor minorităţilor. Până la urmă, comitetul a convenit

să se pronunţe pentru recunoaşterea provizorie a alipirii Basarabiei la România, la 5 martie, propunere acceptată de reprezentantul Italiei.

Proiectul a fost dat publicităţii la 11 martie 1919, având următoarea formulare: „Comisia, luând în consideraţie aspiraţiile generale ale poporului Basarabiei, caracterul moldovenesc al acestei regiuni, ca şi argumentele de ordin geografic, etnic, economic şi istoric, se pronunţă pentru Unirea Basarabiei cu România".

În mod straniu, însă, când recomandările comisiei au fost aduse la cunoştinţa Consiliului miniştrilor de externe ai puterilor aliate de la Paris, la 8 mai 1919, secretarul de stat al SUA, Robert Lansing, a obiectat că nu se pot aduce modificări teritoriului Rusiei, fără asentimentul unui guvern legal al acestei ţări, pronunţându-se, arbitrar, pentru recunoaşterea regimului amiralului Kolceak, invitat să trimită un reprezentant în capitala Franţei.

Rezerva diplomatului american era neîntemeiată, deoarece problema Basarabiei nu depindea de Kolceak sau de oricare alt guvern rus, „alb" sau bolşevic, deoarece Basarabia îşi declarase independenţa încă de la 24 ianuarie / 6 februarie 1918 şi se realipise României prin votul reprezentanţilor Sfatului Ţării la 27 martie / 9 aprilie al acelui an. Din punctul de vedere al dreptului internaţional, un distins jurist american, Brown Scott, aprecia că: „Precedentul pentru naşterea Republicii Basarabia era declaraţia de independenţă a Statelor Unite ale Americii. Justificarea pentru transferul teritoriului său şi fidelitatea locuitorilor la România este doctrina autodeterminării preşedintelui Wilson" (Dobrinescu 1991, 79-81).

Comisia pentru problemele româneşti va aborda, din nou, la 5 martie 1919, problema Basarabiei. Cu acest prilej, Jules Laroche a propus o formulă care a fost acceptată şi de reprezentanţii britanic, italian şi american. Câteva zile mai târziu, la 11 martie, Comisia pentru problemele română şi iugoslavă a adoptat un proiect în legătură cu această problemă: „Comisia, luând în consideraţie aspiraţiile generale ale poporului Basarabiei, caracterul moldovenesc al acestei regiuni, ca şi argumentele de ordin geografic, etnic, economic şi istoric, se pronunţă pentru Unirea Basarabiei cu România" (Brătianu 1940, 52).

Recomandările Comisiei, aprobate de forul teritorial central, au fost supuse atenţiei Consiliului miniştrilor de externe la 8 mai 1919, la o lună după ce experţii îşi sfârşiseră lucrările. Secretarul de stat american, R. Lansing, a blocat acceptarea unanimă a raportului, obiectând la atribuirea Basarabiei, chiar în condiţiile în care experţii americani le aprobaseră (Dobrinescu 1991, 80). Diplomatul american a insistat să nu se facă modificări în teritoriul rus, fără consimţământul unui guvern rus recunoscut, şi a repetat observaţiile lui W. Wilson, din aceeaşi zi, privitoare la posibilitatea regimului „alb" al lui Kolceak, drept guvern legal pentru a reprezenta Moscova la Conferinţa de Pace. Kolceak, deşi era adeptul integrităţii teritoriale a fostului imperiu ţarist, era dispus să accepte un plebiscit în Basarabia. R. Lansing a subliniat că forumul păcii nu putea decide asupra teritoriului care aparţinea unui stat cu care puterile reprezentate n-au fost în război (Spector 1962, 131-132).

În ceea ce priveşte fundamentul moral şi juridic al Unirii Basarabiei cu România şi a caracterului reprezentativ al Deciziei Sfatului Ţării de la Chişinău, unii reprezentanţi dintre cei mai autorizaţi ai dreptului internaţional şi-au dat avizul. Între aceştia, şi

americanul Brown Scott care scria: „Precedentul pentru naşterea Republicii Basarabiei era declaraţia de independenţă a Statelor Unite ale Americii. Justificarea pentru transferul teritoriului său şi fidelitatea locuitorilor la România este doctrina autodeterminării preşedintelui Wilson" (Diano 1946, 51).

Problema Basarabiei s-a pus din nou, în timpul şedinţelor Consiliului Suprem din 1 şi 2 iulie 1919, când s-a discutat configuraţia frontierelor orientale ale României. Delegaţia Bucureştilor cuprindea pe I.I.C. Brătianu, N. Mişu, C. Diamandi şi I. Pelivan, iar cea britanică, având în frunte pe David Lloyd George, mai cuprindea pe A.J. Balfour, H. Nicolson, A.W.A. Leeper şi H. Temperley. Reprezentantul Franţei, A. Tardieu, a dat citire raportului „Comitetului pentru probleme teritoriale", care, conform principiului autodeterminării naţionale a popoarelor, recunoştea desăvârşirea statală a României şi garantarea de către aceasta a drepturilor minorităţilor, în conformitate cu prevederile Pactului Ligii Naţiunilor (Dobrinescu 1991, 81). Au fost audiaţi, separat, B. Maklakov şi I.I.C. Brătianu. Primul ministru român a subliniat că Actele de Unire din martie, noiembrie şi decembrie 1918 au exprimat voinţa naţiunii române, într-un mod asemănător cu „consiliile din Polonia, Cehoslovacia şi în alte părţi" (Brătianu 1940, 55).

Prin scrisori, memorii şi discuţii purtate cu membri ai delegaţiei americane care negocia pacea de la Paris, sau cu alţi diplomaţi aliaţi, reprezentanţi ai fostului imperiu ţarist – Maklakov, Lvov, Sazonov, Ciaikovski, Krupenski – au căutat să pună sub semnul îndoielii caracterul plebiscitar al Deciziei Sfatului Ţării de la Chişinău, din martie 1918, eforturile lor nereuşind să-i convingă, în totalitate, pe aceştia.

La 26 iulie 1919, Leland Harrison, împreună cu dr. James Brown Scott, Col. U.S. Grant, Douglas Johnson, fraţii John şi Allen Foster Dulles, au abordat – în cadrul unei întruniri americane – problema Dobrogei şi a Basarabiei. Cu acest prilej, Johnson a sugerat că drepturile României în Basarabia ar putea fi rezolvate prin „oarecari" concesii în Dobrogea. Intervenind, Harrison a considerat că ar fi utilă o consultare a lui Henry White. Delegaţii englezi, A.W.A. Leeper, Eyre Crowe şi Harold Nicolson, nu au fost convinşi de „argumentele" unor delegaţi americani privind un eventual compromis, prin cedarea Cadrilaterului Bulgariei, în schimbul recunoaşterii Unirii Basarabiei cu România. În consecinţă, comisia americană pentru negocierea păcii va adopta, într-un document din 14 noiembrie 1919, în legătură cu chestiunea de mai sus, o poziţie similară Angliei şi Franţei (Dobrinescu 1991, 81).

Chestiunea Basarabiei se va afla în centrul preocupărilor Conferinţei Puterilor Aliate şi Asociate de la Londra din 3 martie 1920. Participând la discuţii, David Lloyd George a observat că Puterile Aliate întotdeauna au fost de acord cu „unirea Basarabiei cu România, argumentele etnice, geografice, ca şi politice îndreptându-se în aceeaşi direcţie". Rezoluţia întâlnirii consemna acceptul Puterilor Aliate şi Asociate la dorinţa României, subliniindu-se declaraţia reprezentanţilor Sfatului Ţării, şi făcea cunoscut faptul că recunoaşterea acesteia se va face printr-un tratat, de îndată ce condiţiile vor fi prielnice (Tilea 1925, 217-218).

La 28 octombrie 1920, Take Ionescu a fost de acord să semneze Tratatul colectiv asupra frontierelor, care stipula recunoaşterea graniţelor comune între acele state care dobândiseră teritorii de la fosta monarhie dualistă. Consiliul Ambasadorilor, în

schimbul faptului că România a acceptat hotarele cu Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Cehoslovacia şi Polonia, i-a prezentat lui Take Ionescu tratatul care menţiona recunoaşterea de jure a Unirii Basarabiei cu România. A fost inserat un nou articol în speranţa că Tratatul va fi semnat şi de SUA. Acesta prevedea că Rusia va semna Tratatul, de îndată ce un guvern al acestei ţări, recunoscut de Aliaţi, va ajunge la putere (Spector 1962, 226).

Tratatul a fost semnat de Imperiul Britanic, Franţa, Italia şi România, la 28 octombrie, iar peste câteva zile şi de reprezentantul Japoniei (Diano 1946, 57), care, în momentul acela, se afla la Bruxelles. În Tratat se recunoştea suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei[2] (Cretzianu 1954, 5).

În preambulul tratatului din 28 octombrie 1920 între România, pe de o parte, şi Anglia, Franţa, Italia şi Japonia, pe de altă parte, se arăta că unirea cu România este pe deplin justificată „din punct de vedere geografic, etnografic, istoric şi economic", iar populaţia ţinutului şi-a exprimat clar „dorinţa de a vedea Basarabia unită cu România" (Kareţki 1993, 126).

În articolul 1, puterile semnatare recunoşteau „suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei", o comisie compusă din trei membri (un reprezentant al Principalelor Puteri Aliate şi Asociate, un reprezentant al României şi un altul desemnat de Consiliul Societăţii Naţiunilor, în absenţa reprezentantului Rusiei Sovietice), urmând să stabilească pe teren linia de frontieră (art.2). Prin art.3 România se obliga „a respecta şi a face să fie riguros respectate pe teritoriul Basarabiei (...) stipulaţiunile Tratatului semnat la Paris la 9 decembrie 1919 de către Principalele Puteri Aliate şi Asociate şi România şi anume a asigura locuitorilor, fără deosebire de rasă, de limbă sau de religie, aceleaşi garanţii de libertate şi de dreptate, ca şi celorlalţi locuitori din toate ţinuturile care fac parte din Regatul României". Cetăţenia română era dobândită de drept de supuşii fostului Imperiu ţarist, stabiliţi pe teritoriul Basarabiei (art.4), iar cei ce nu doreau aceasta puteau opta pentru o alta în decurs de doi ani de la intrarea în vigoare a tratatului (art.5) (Kareţki 1993, 127).

Înaltele părţi contractante urmau să invite Rusia să adere la tratatul încheiat îndată ce aceasta ar fi avut un guvern recunoscut de ele. Toate problemele pe care eventual le-ar fi ridicat guvernul rus „cu privire la detaliile acestui tratat" urmau să fie supuse arbitrajului Consiliului Societăţii Naţiunilor, „fiind bine stabilit că fruntariile definite de acest tratat, precum şi suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde nu vor putea fi supuse discuţiei" (art.9) (Kareţki 1993, 128-129).

Câteva elemente sunt esenţiale în legătură cu acest tratat. În preajma încheierii lui, poziţia României, prin D.N. Ciotori, era că la viitoarele negocieri bilaterale, aceste ţări să recunoască actul de unire al Basarabiei, apreciat de Ciotori mai important decât orice tratat[3] (Recunoaşterea 1986, 461). În discuţiile cu L.B. Krassin, Ciotori a

---

[2] Tratatul va fi ratificat de Marea Britanie la 19 mai 1922, de Franţa la 11 mai 1924, de România la 19 mai 1922, de Italia la 7 martie 1927 (România 1983, 40).

[3] Raportul D.N. Ciotori din 30 noiembrie 1920 asupra discuţiilor lui cu L.B. Krasin în legătură cu motivele amânărilor tratativelor de pace româno-ruse.

simţit ameninţarea rusească dublată de supărarea pe faptul că, în loc să se înţeleagă cu aceştia, se simt „deplin asiguraţi” prin tratatul semnat cu aliaţii. Este şi motivul pentru care, la 28 octombrie 1920, Ciotori nu a îndrăznit să prezinte propunerea ca Rusia Sovietică să adere la acest tratat, deoarece aceasta „ar fi însemnat ruperea discuţiilor”. El scria primului ministru Averescu, sugerând începerea tratativelor cu ruşii, tratative care „ar putea fi rupte oricând”. Ciotori argumenta această conduită, afirmând că în caz de atac rusesc, România nu putea primi ajutor nici de la vecinii slavi, nici de la marile puteri, în condiţiile în care B. Kun şi Cr. Racovski incitau Moscova la atacarea României. Acesta era contextul în care Ciotori trebuia să pareze acuzaţiile lui L.B. Krassin. Acesta spunea: „Noi, comuniştii, nu punem preţ pe teritorii şi pe frontiere, dar cerem măcar să fim avizaţi când se cedează un teritoriu care a făcut parte din Rusia cu care puterile din Apus au fost aliate”. Krassin credea că tratatul din 28 octombrie 1920 făcuse României mai mult rău, stârnind ambiţia ruşilor care se arătau gata să recunoască unirea Basarabiei în condiţiile începerii imediate a tratativelor bilaterale.

Oricum, Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920 aşeza pe o nouă bază relaţiile româno-sovietice, din punctul de vedere al normelor dreptului internaţional. Semnarea acestui tratat a fost un indiscutabil succes al diplomaţiei româneşti, deoarece a marcat consacrarea internaţională a Unirii Basarabiei cu România. Ea a obţinut astfel recunoaşterea din partea marilor puteri a dreptului istoric asupra teritoriului cuprins între Prut şi Nistru (Stan 1999, 102).

La fel de indiscutabil este şi faptul că Tratatul din 28 octombrie 1920, care urma să intre în vigoare numai după ce va fi fost ratificat de toate părţile contractante – Japonia nu l-a ratificat, se ştie – înlocuia anevoios lipsa semnăturii Rusiei Sovietice, cu care România nu a avut relaţii diplomatice până în iunie 1934. Între timp, marile puteri recunoscuseră de jure statul sovietic (Anglia şi Franţa în 1924 şi Italia în 1927; SUA, în noiembrie 1933).

După 18 ani, la 2 septembrie 1938, Al. Cretzranu va alcătui un referat asupra oportunităţii obţinerii ratificării Tratatului din 28 octombrie 1920 de către Japonia. Conform referatului în cauză, ambasadorul Japoniei la Moscova, Shigemitsu, ar fi declarat ministrului Ciuntu (februarie 1938), cât şi lui Dianu (iulie 1938) că, „dacă România ar dori, Japonia ar ratifica acum tratatul Basarabiei” (Ciupercă 1996, 39).

Este deosebit de interesantă analiza lui Cretzranu a inconvenientelor acceptării propunerii japoneze. El aprecia inoportună primirea ofertei, sau, dacă ar fi fost acceptată, necesita introducerea clauzei păstrării ei secrete până în momentul indicat de guvernul României. „Am avea astfel asupra Uniunii Sovietice un mijloc de presiune care ar putea deveni folositor la un moment dat”.

Al. Cretzeanu credea că n-ar fi dorit să se creeze, prin primirea ofertei, posibilitatea pentru reprezentantul sovietic de a aminti României faptul că Anglia, Franţa şi Italia au impus-o să plătească semnătura lor prin acordarea unor despăgubiri considerabile supuşilor expropriaţi în Basarabia (Ciupercă 1996, 39-40). Cretzeanu procedează în final la evaluarea Tratatului din 28 octombrie 1920, afirmând: „dacă privim chestiunea (valoarea tratatului.- N.n.) din punct de vedere strict al dreptului internaţional, tratatul Basarabiei are mai mult o valoare morală”, neconţinând un *titlu juridic* (deoarece) pentru Rusia „acest tratat constituie un *res inter alies acta*” (Ciupercă 1996, 40).

Completări interesante se găsesc şi în *Memoriul confidenţial trimis de Nicolae Titulescu regelui Carol al II-lea al României*, referitor la istoricul relaţiilor româno-sovietice, la începutul anului 1940 (Titulescu 1992, 48-64). Nicolae Titulescu observa că „Tratatul din 1920 nu ne poate da Basarabia. El are totuşi o mare valoare morală. El angajează Marea Britanie şi Franţa". Esenţa politicii lui N. Titulescu în problema Basarabiei, după mărturisirile din acest memoriu, consta în aceea că n-a urmărit *novaţiunea*, adică înlocuirea semnăturii Angliei şi Franţei cu aceea a Sovietelor. „Am urmărit *cumulul*. Îl obţinusem în 1936. Din nefericire, nu mai cred că România îl posedă actualmente" (Titulescu 1992, 48-64).

Astfel se vedeau lucrurile din perspectiva scurgerii a 18 ani în relaţiile bilaterale cu Uniunea Sovietică şi în cele intraeuropene. Fragilitatea asigurării României prin Tratatul din 28 octombrie 1920 a ieşit în evidenţă în timpul conferinţei româno-sovietice de la Viena (27 martie – 2 aprilie 1924). Dezbaterile în Parlamentul României în care s-au înfruntat punctul de vedere guvernamental, exprimat strălucit de I.G. Duca şi I.I.C. Brătianu şi cel al opoziţiei, rostit mai ales prin Dr. N. Lupu (Dezbaterile 1924, 2990 şi urm.), vor pune din nou în evidenţă dilema conturată imediat după război şi rămasă valabilă pe tot parcursul perioadei interbelice: tratative directe cu sovieticii, sau sprijin occidental împotriva lor?

Negocierile României cu Rusia Sovietică în anii 1918–1924:

- Corespondenţa în privinţa Basarabiei cu guvernul ucrainean din perioada hatmanului Skoropadski, care a condus la faimoasa Notă a lui Costică Arion, în care se expunea în mod magistral dovada deplină a drepturilor etnice, politice şi istorice ale României asupra Basarabiei;
- Negocierea cu acelaşi guvern a unui aranjament comercial cu Ucraina lui Skoropadski, rămas caduc prin bolşevizarea Ucrainei;
- Negocierile lui Ciotori din iulie 1920 cu Litvinov la Copenhaga şi începutul convorbirilor sale particulare cu Krassin la Londra;
- Negocierile lui Take Ionescu şi generalul Averescu din august 1920 cu Cicerin prin radiograme care s-au finalizat prin propunerea din 31 ianuarie 1921, acceptată de ambele părţi, de a se întruni o conferinţă la Reval;
- Negocierile de la Cetatea Albă privitoare la limanul Nistrului;
- Tratativele ministrului Filaliti cu Karahan la Varşovia din septembrie-octombrie 1921;
- Conferinţa internaţională din Genova (9 aprilie – 19 mai 1922) la care au participat delegaţii României Ionel Brătianu şi C. Diamandy;
- Conferinţa internaţională de la Haga din 15 iunie 1922, avându-l ca delegat al României pe C. Diamandy;
- Conferinţa de dezarmare de la Moscova între Rusia şi statele limitrofe, cu prilejul căreia între Bucureşti şi Moscova s-au schimbat radiograme;
- Negocierile lui C. Diamandy cu Gh.V. Cicerin în timpul Conferinţei de la Lausanne la 19 decembrie 1922;
- Conferinţa româno-sovietică de la Viena din 24 martie – 2 aprilie 1924.

Privind retrospectiv istoria interbelică a Basarabiei, lacuna cea mai importantă a Tratatului din 28 octombrie 1920 a constat în absenţa unui acord prealabil cu Rusia sovietică în această problemă. Protestul vehement al Moscovei în nota din 1 noiembrie 1920, prin care a contestat valabilitatea protocolului basarabean şi autoritatea Aliaţilor în problema Basarabiei (Relațiile 1999, 69), va fi doar începutul unei politici care va marca relaţiile sovieto-române în perioada respectivă. Insistenţa diplomaţiei româneşti în a obţine recunoaşterea suveranităţii sale asupra Basarabiei din partea Uniunii Sovietice, cât şi intransigenţa guvernului sovietic în această problemă confirmă valabilitatea concluziei respective.

2. Mișcarea subversivă în Basarabia interbelică.

În mod paradoxal, deşi semnarea Tratatului de la Paris a fost salutată cu multă bucurie de întregul popor român, evenimentul în sine nu a găsit totuşi o reflectare în presa vremii pe măsura importanţei lui. O primă explicaţie a acestei situaţii era dată chiar în acele zile de ziarul „Steagul", organul Partidului Conservator Progresist. Opinia publică românească – se arăta într-un articol consacrat tratatului din 28 octombrie 1920 – era puţin interesată de această recunoaştere nu pentru că nu-i acorda valoarea pe care o merita, ci pentru că „ştia bine că mai curând sau mai târziu ea trebuia să vină cu necesitatea pe care o pretind faptele firesc şi definitiv împlinite. Românii simţeau aşa de mult Basarabia a României, că uitau să se turbure de faptul că recunoaşterea unirii ce repara o mare nedreptate nu era încă formal săvârşită" (Calafeteanu 1997, 71).

Alte două elemente vin să adauge – după opinia istoricului Ion Calafeteanu – acestei explicaţii. În primul rând, era ştiut încă din timpul vizitei pe care primul-ministru Alexandru Vaida-Voevod o făcuse la începutul anului 1920 la Londra, el primise o confirmare scrisă din partea Puterilor Aliate şi Asociate privind recunoaşterea unirii Basarabiei cu România. Această ştire, larg difuzată în ţară şi unanim elogiată de opinia publică românească, a făcut ca vestea despre semnarea tratatului din 28 octombrie 1920 să nu aducă pentru opinia publică din România nimic (sau aproape nimic) nou, ci numai să confirme ceea ce toţi românii ştiau deja. În al doilea rând, în perioada imediat anterioară datei de 28 octombrie 1920, în România se desfăşurase prima grevă generală a muncitorilor, care a atras asupra sa atenţia unei mari părţi a opiniei publice (Calafeteanu 1997, 71-72).

O atitudine total diferită faţă de evenimentul din 28 octombrie 1920 au manifestat autorităţile sovietice de la Moscova. Deşi regimul de la Moscova se declarase în teorie pentru dreptul popoarelor la autodeterminare, în fapt el nu era dispus să recunoască acest drept. Politica expansionistă a Rusiei ţariste, respectiv, a Uniunii Sovietice contra României, şi în general în Balcani, mişcarea subversivă în Basarabia vor deveni principalele cauze ale instabilităţii politice din acest ţinut între anii 1918-1940. Aşa cum pe bună dreptate afirmă Mihail Bruhis, „întreaga istorie a Basarabiei între anii 1918-1940 este plină de fapte care confirmă că iniţiatorii şi inspiratorii luptei împotriva autorităţilor române, pentru ieşirea Basarabiei din componenţa României erau, în principal, fie cei originari din mediul jumătăţii nemoldoveneşti a populaţiei, fie oameni pregătiţi special şi strecuraţi din Rusia în Basarabia" (Bruhis 1992, 201).

Încă din 1919, puterea bolşevică instalată la Moscova a încercat să ocupe Basarabia şi Bucovina, realizând în acest scop un plan ce viza o intervenţie comună sovieto-ungară. În mod expres, Moscova contesta graniţele României, Poloniei, Finlandei şi Statelor Baltice, ale căror teritorii au constituit un obiectiv fundamental urmărit cu perseverenţă în întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale. Ruperea relaţiilor diplomatice, nerecunoaşterea unirii Basarabiei cu România, războiul civil din Rusia s-au repercutat negativ asupra stabilităţii în această zonă a Europei. Graniţele României erau adesea încălcate, motiv pentru care s-au înregistrat la hotare numeroase incidente sângeroase (Buzatu 1976, 142-143).

Pentru realizarea vechilor sale intenţii de a-şi impune dominaţia în Basarabia, guvernul de la Moscova a recurs la următoarele măsuri:

1. Amplificarea mişcării subversive în regiune, structurând elementele de agitaţie şi propagandă revoluţionară. Pregătirea intervenţiei armate peste Nistru.

2. Agitarea „problemei basarabene" de către diplomaţia sovietică prin note, telegrame oficiale de protest.

Acţiunile subversive au început încă în decembrie 1918, când a fost creat Biroul Basarabean pe lângă C.C. al P.C. (b) din Rusia, în componenţa căruia nu intra niciun român (Cretzianu 1954, 4). La Odesa şi Kiev, pe lângă comitetele partidului comunist rus, s-au format birouri speciale basarabene, prin intermediul cărora se trimiteau agenţi, mijloace şi instrucţiuni. La Chişinău a avut loc o conferinţă regională ilegală de partid, care a ales „Comitetul regional basarabean al P.C. (b) din Rusia", acesta fiind dirijat de N. Osipov şi B. Borisov (Sofronie 1999, 111-113). Pentru Basarabia a fost înfiinţat un stat major special de propagandă revoluţionară, cu reşedinţa la Harkov şi subreşedinţa la Odesa. Toate instrucţiunile privind activitatea acestuia veneau direct de la Moscova. În scrisoarea Prezidiului Secţiei din Odesa a Cominternului către Comitetul regional basarabean, în baza indicaţiilor primite din centru, se menţiona: „În scopul unei activităţi mai utile, vi se propune să creaţi un centru de conducere, în care să participe reprezentanţii voştri şi români. Din partea noastră toate instrucţiunile şi mijloacele financiare vor fi transferate către acest centru. Legătura cu Centrul se va putea întreţine prin Odesa, prin intermediul tov. Markovici" (Dobrinescu 1987, 45). Bolşevicii încercau să-i atragă pe cei nemulţumiţi de partea lor, intenţionând în felul acesta să pregătească din punct de vedere moral intervenţia armată. De la Moscova se transmitea în acest sens: „Trebuie să împânzim toată Basarabia cu o reţea de celule ţărăneşti la sate şi grupuri de uniuni muncitoreşti la oraşe, care să ne susţină" (Cretzianu 1954, 4). În ierarhia formată de bolşevici în Basarabia era o subordonare strictă care permitea Centrului să dirijeze acţiunile comitetelor de partid regionale şi locale. Acestea primeau instrucţiunile şi finanţele necesare (Dobrinescu 1991, 84). Mişcarea de agitaţie şi propagandă nu şi-a atins însă scopul, întrucât marea majoritate a populaţiei nu susţinea ideile maximaliste. Concomitent, Rusia sovietică pregătea o intervenţie armată în Basarabia. Pentru a motiva trecerea Nistrului, bolşevicii încercau să provoace revolte pentru a invoca pretextul „apărării" celor revoltaţi (Scurtu 1992, 7).

Pregătirile pentru intervenţia armatelor sovietice în Basarabia s-au făcut în Ucraina, din raţionamente de ordin strategic. Birourilor basarabene de la Kiev şi Odesa li

s-a recomandat să reducă activitatea de propagandă, iar în schimb „să se organizeze unităţi mici de luptă” (Moraru 1990). Concomitent, comitetele de partid locale din Basarabia trebuiau să organizeze serviciul de informaţie şi contrainformaţie militară şi să cumpere arme (Moraru 1995, 199). Agitatorii îndemnau ţăranii să nu se supună „ocupanţilor” şi să se pregătească de rebeliune, „întrucât vor fi ajutaţi”. În Podolia, la Moghiliov, s-a format un nou organ conducător al pretinsei revoluţii din Basarabia, care urma să înlocuiască directoratele româneşti.

În cursul lunii ianuarie 1919, Ucraina a lansat o serie de atacuri pe linia Nistrului, în regiunea Hotin. Trupele române din Divizia 9 au reuşit să restabilească situaţia la 1/14 februarie. Concomitent, corpul expediţionar francez format din 3 divizii coloniale, condus de generalul d'Anselme, împreună cu două divizii greceşti şi voluntari polonezi şi albgardişti, a acţionat în Ucraina de Sud în sprijinul lui Petliura şi al generalului Denikin. În urma ofensivei bolşevice, francezii au fost alungaţi din sudul Ucrainei. Retragerea trupelor aliate din Rusia, în martie 1919, înfrângerea lui Petliura şi apropierea armatelor sovietice de Nistru a dat un nou impuls mişcării anarhiste din Basarabia. În timp ce în regiune se pregătea pretinsa „revoluţie”, dincolo de Nistru autorităţile sovietice pregăteau ofensiva Armatei Roşii; trecerea Nistrului avea să se efectueze prin Dubăsari, Rezina, Hotin, Grigoriopol şi Akkerman (Pădureac 2003, 31).

Propaganda comunistă şi pregătirile pentru intervenţia armată s-au desfăşurat concomitent cu declaraţiile oficiale de la Moscova referitoare la Basarabia. Astfel, la 1 mai 1919, prin Nota guvernelor R.S.F.S. Ruse şi R.S.S. Ucrainene, România a fost acuzată că nu şi-a retras armata din Basarabia conform „Acordului” din 20 februarie / 5 martie 1918, că „a devenit unul dintre focarele contrarevoluţiei ruse”, că vrea „să răstoarne puterea sovietică din Ungaria”. Nota reprezenta un ultimatum, deoarece se „propunea”: „Evacuarea imediată a trupelor române, a funcţionarilor şi agenţilor din întreaga Basarabie” în decursul a 48 de ore, „în caz contrar, ele (Guvernele R.S.F.S.Ruse şi R.S.S.Ucrainene. – N.n.) vor considera că dispun de întreaga libertate de acţiune faţă de România”.

Această Notă a fost făcută publică în mai 1919, în contextul a doi factori:

a) revoltele provocate de bolşevicii ruşi şi ucraineni în Basarabia pentru „a motiva” intervenţia Armatei Roşii;

b) Conferinţa de Pace de la Paris (Comisia pentru revendicările româneşti recomanda, la 10 februarie 1919, ca forumul „să recunoască Unirea, deja înfăptuită, a Basarabiei cu România”, iar la 8 februarie Comisia pentru afacerile române şi iugoslave, pentru prima dată, a luat în discuţie problema Basarabiei, pentru ca la 5 martie 1919 să adopte un proiect în care se proclamă unirea Basarabiei cu România).

Din cauza poziţiei reprezentanţilor americani, proiectul a fost amânat. Recunoaşterea de către Marile Puteri a Marii Uniri ar fi periclitat intervenţia Armatei Roşii. Mai târziu, Gh. Cicerin va afirma: „Trebuia să acţionăm, altfel românilor li se recunoştea hotarul pe Nistru”.

La 2 mai 1919, guvernul Ucrainei sovietice a înaintat al doilea ultimatum, în care se cerea evacuarea Bucovinei timp de 48 de ore (Pădureac 2003, 31). Notele de la 1 şi 2 mai nu au fost puse însă în aplicare. Motivele pentru care Armata Roşie nu a recurs

la o intervenţie militară în România au fost expuse la Congresul al VII-lea al Sovietelor, principalul dintre ele fiind „începerea ofensivei lui Denikin, care a sustras forţele republicilor sovietice de la agresiunea împotriva României" (Pădureac 2003, 31).

Puterea Sovietică nu a fost recunoscută de Marile Puteri, de aceea Notele nu aveau un caracter juridic, veneau în contradicţie cu adevărul istoric şi cu hotărârile forumului păcii. La 25 mai 1919, guvernele R.S.F.S.Ruse şi R.S.S.Ucrainene au transmis guvernului României o declaraţie referitoare la soarta tezaurului român, în care se spunea că „din momentul desfiinţării frontului rus din România, guvernul român a pus mâna pe un imens patrimoniu militar, feroviar şi al Crucii Roşii, în final – guvernul Rusiei şi Ucrainei îşi declină orice răspundere pentru soarta valorilor aduse pe timpul guvernului ţarist în Rusia" (Husărescu 1996, 248). Guvernul de la Moscova sugera ideea că ar refuza la pretenţiile sale teritoriale în schimbul unei recompense economice. Problema tezaurului a fost pusă, astfel, în relaţie directă cu cea a Basarabiei.

Aşadar, cu toate că unirea Basarabiei cu România s-a realizat prin respectarea tuturor formelor legale, inclusiv prin recunoaşterea internaţională a acestui act, în perioada istorică ce a urmat, până la cel de-al Doilea Război Mondial, Rusia (iar din 30 decembrie 1922 – Uniunea Sovietică), urmând fidel politica imperialistă a ţarilor, a acţionat în relaţiile sale cu România numai de pe poziţii de ameninţare, de forţă şi de revanşă, aşa cum o dictau „interesele" sale de mare putere nemulţumită de rezultatele Primului Război Mondial, plasându-se prin aceasta în tabăra statelor revanşarde, gata să facă orice pentru răsturnarea sistemului de pace de la Versailles. Deja la mijlocul anilor '20 devenise evident, că „vechile planuri de revoluţie mondială n-au fost abandonate la Moscova", iar „ceea ce se întâmplă e un simplu prolog": „Rusia Sovietică, - constata un cunoscut ziarist român din perioada interbelică, - nu se angrenează în ritmul european şi toate sforţările ei tind, dimpotrivă, de-a atrage Europa în vârtejul ereziei sale". În viziunea aceluiaş ziarist, situaţia respectivă se explica „prin fondul întregii politici ruse care îşi găseşte energii de superbă izolare, de ostilitate împotriva a tot ceea ce e european, în chiar străfundurile sufletului rus, în recrudescenţa spiritului asiatic care animă politica Moscovei" (Titeanu 1929, 24-25).

O probă elocventă a obiectivelor expansioniste ale Uniunii Sovietice faţă de România o constituie formaţiunea statală „Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească", aprobată de Biroul Politic al PC(b) din Rusia la 25 septembrie 1924, cu specificarea că „în actul formării Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti trebuie să se menţioneze că frontiera ei de Vest este frontiera de Stat a Uniunii RSS" (Cojocaru 2009, 165-166). Apărută ca urmare a hotărârii sesiunii a III-a a Comitetului Executiv Central din Ucraina, care şi-a desfăşurat lucrările la 12 octombrie 1924 la Harkov, RASSM cuprindea 11 raioane, 1 oraş (Balta), 4 orăşele (Tiraspolul va obţine statutul de oraş în 1927), Ananiev, Râbniţa şi Birzula (devenit în 1935 oraşul Kotovsk) şi 164 soviete săteşti. Teritoriul noii republici avea o formă triunghiulară cu baza pe Nistru, pe o întindere de 250 km – delimitarea fiind stabilită din motive politice, care n-au fost dezvăluite pe tot parcursul preparativelor şi măsurilor pregătitoare. Capitala republicii a fost la început oraşul Balta, iar în 1929 a fost transferată la Tiraspol.

Opinia publică internaţională a urmărit cu viu interes mersul creării noii structuri statale în componenţa Ucrainei Sovietice, determinând cu exactitate semnificaţia respectivei entităţi. Astfel, comentând evenimentul separării populaţiei moldoveneşti într-o formaţiune statală autonomă, corespondentul de la Moscova al ziarului „Vossische Zeitung" scria în numărul din 26 octombrie 1924: „Republica Moldovenească, mică pentru moment, urmează la timpul său să se unească cu Basarabia şi să formeze o mare republică sovietică în cadrul Uniunii Sovietice. Acesta este înţelesul noii Republici Moldoveneşti". „Corriere de la Sera", din 22 septembrie 1924, releva, de asemenea, că „Republica Moldovenească este destinată să devină un stat de rudenie şi un punct de atracţie pentru Basarabia. Ea tinde în mod vădit să zdruncine poziţia României în Basarabia". La rândul său, ziarul bulgar „Democraticeski Sgodar", din 9 decembrie 1924, califica înfiinţarea Republicii Moldoveneşti, în modul în care a fost făcută, drept o „provocare directă la adresa României", iar ziarul finlandez „Usi Suomi" arăta că: „Proclamarea Republicii Moldoveneşti se înfăţişează ca un nou atac al Sovietelor împotriva României, făcut cu scopul de a revoluţiona populaţia basarabeană" (Nistor 1995, 67-68).

Mai tranşant în aprecieri, subsecretarul de stat la Ministerul de Interne, Gheorghe Tătărescu, în discursul rostit în Camera Deputaţilor a Parlamentului României din 9 decembrie 1925, pe urmele imediate ale rebeliunii de la Tatar-Bunar, afirma că „Nistrul este hotarul care separă şi două lumi, şi două concepţii de viaţă"; că regimul sovietic, născut din doctrina comunistă, „nu se poate menţine şi nu se poate mărgini în hotarele înlăuntrul cărora s-a născut şi s-a organizat, el trebuie să se reverse, căci altminteri este ameninţat cu moartea". Anume din aceste considerente, afirma acelaşi om politic, „încă din primul ceas, în mintea conducătorilor mişcării comuniste ruseşti a apărut limpede necesitatea de a se organiza revoluţia mondială ca o condiţie vitală a dăinuirii statului comunist", iar crearea în oraşele Harkov, Kiev, Odessa, Moghilev sau Kameneţ-Podolsk a multiplelor şi diverselor centre de acţiune şi de propagandă ale Internaţionalei a III-a de la Moscova „pentru a se ajunge la o revoluţie comunistă în Basarabia", constituiau probe elocvente ale acestor intenţii (Tătărescu 1996, 75-77).

3. August 1939: Uniunea Sovietică „subliniază interesul" faţă de Basarabia.

Semnarea Tratatului de neagresiune sovieto-german, cunoscut sub numele de Pactul Molotov-Ribbentrop, şi Protocolul său adiţional secret privind împărţirea sferelor de interese în Europa de Est între cele două state totalitare – Germania nazistă şi Rusia comunistă – au fost, conform unor aprecieri recente, „actul de brigandaj" al secolului XX.

„Bomba" anului 1939 n-a fost, precum s-ar putea crede, izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Acesta a fost previzibil din modul de desfăşurare a relaţiilor internaţionale şi popoarele, în special din Europa, se aşteptau la acest deznodământ. „Bomba" anului 1939 a fost semnarea Pactului de neagresiune sovieto-german şi Anexa sa secretă privind împărţirea sferelor de interese în Europa.

Pactul, ţinut strict secret atât în URSS, cât şi în Germania, a deschis poarta celui mai crâncen măcel cunoscut de omenire. Adolf Hitler l-a vrut pentru obţinerea

„spaţiului vital” (Lebensraum), a supremaţiei în Europa şi chiar dincolo de aceasta, iar Stalin – pentru declanşarea „revoluţiei comuniste mondiale”, un fel de variantă sovietică a aceluiaşi „spaţiu vital”. Deosebirile ideologice nu au constituit o stavilă în calea apropierii celor două regimuri politice, deşi, anterior anului 1939, ele s-au atacat cu vehemenţă. Atunci când situaţia internaţională a fost favorabilă împărţirii sferelor de interese, ideologiile – nazistă şi comunistă – au jucat doar rolul de paravan pentru a ascunde scopurile meschine, antidemocratice, antiumane, imperialiste şi criminale (Bold 1998, 12-13).

Iniţiativa a aparţinut sovieticilor, care la 14 august 1939 au cerut urgentarea negocierilor economice între cele două ţări, pentru a trece la dezbaterea unor probleme politice majore. După un intens schimb de note diplomatice, inclusiv între Hitler şi Stalin, s-a căzut de acord ca ministrul de externe german, von Ribbentrop, să viziteze Moscova. În consecinţă, s-a ajuns la încheierea Pactului de neagresiune între Uniunea Sovietică şi Germania, document semnat de cei doi miniştri de externe, Veaceslav Molotov şi Joachim von Ribbentrop, în prezenţa lui I.V. Stalin, în noaptea spre 24 august, la ora 2.00, purtând însă data de 23 august 1939 (Bold 1998, 141-143).

La prima vedere, prin partea sa făcută publică, Pactul Molotov-Ribbentrop părea un obişnuit tratat de neagresiune încheiat de Uniunea Sovietică cu Germania pe o perioadă de 10 ani, cu posibilitate de prelungire. Prin acest document, cele două părţi se angajau să se abţină de la orice violenţă, de la orice acţiune agresivă una contra celeilalte.

Pactul a fost însă însoţit de un Protocol adiţional secret, prin care cele două părţi îşi delimitau sferele de influenţă în Europa, de la Marea Baltică la Marea Neagră. Aceste documente au afectat într-o măsură decisivă situaţia Europei de Est, contribuind în chip hotărâtor la modificarea configuraţiei teritoriilor unor ţări din zonă şi, deopotrivă, predeterminând schimbarea pentru mai multe decenii a regimurilor politice şi social-economice din statele respective.

În ce privea România, protocolul adiţional accentua, la punctul 3, „interesul” pe care-l manifesta Uniunea Sovietică pentru Basarabia şi „totalul dezinteres” al Germaniei „faţă de acest teritoriu”. Protocolul adiţional a fost păstrat în cel mai strict secret, încât nu a fost cunoscut decât după cel de-al Doilea Război Mondial (Bold 1998, 144-145).

Încheierea Pactului sovieto-german a creat României o situaţie de o gravitate fără precedent, schimbându-i radical poziţia politico-militară şi micşorându-i considerabil posibilitatea de a se manifesta în conformitate cu propriile opţiuni. Baza juridică a relaţiilor dintre România şi URSS – Pactul Ligii Naţiunilor, Pactul Briand-Kellogg, Convenţia de la Londra pentru definirea agresorului şi a agresiunii, principiile care stăteau la baza reluării relaţiilor diplomatice, prin schimbul de scrisori Litvinov-Titulescu – în vigoare până în august 1939, a fost, practic, anulată prin protocolul secret la pactul încheiat între Germania şi Uniunea Sovietică. Precum releva Al. Cretzianu, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine, după semnarea pactului sovieto-nazist, România trăia literalmente în provizorat: „Acum nici o forţă nu mai putea sta între noi şi formidabilul imperiu, iar destinul ne plasase la frontierele sale. Singura

putere care mai părea capabilă să împiedice expansiunea sovietică era cel de-al III-lea Reich. Dar, în acest moment, Germania era pentru toate intenţiile şi scopurile aliatul Uniunii Sovietice".

Apreciat de conducerea stalinistă drept „un punct de cotitură în istoria Europei şi nu numai a Europei", drept un document ce „serveşte cauza păcii generale", „reduce câmpul unor posibile ciocniri militare în Europa", Pactul de neagresiune sovieto-german a condus, în realitate, la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, deoarece deja la 1 septembrie 1939 Polonia era invadată de trupele germane, iar la 17 septembrie – de către cele sovietice.

În primăvara anului 1940, Germania ocupă Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia şi Luxemburgul, iar la 14 iunie ocupă Parisul. Profitând de această conjunctură, Moscova adresează, la 14 şi 16 iunie 1940, guvernelor Lituaniei, Letoniei şi Estoniei cererea de a permite trupelor sovietice să intre pe teritoriile acestor state. Cererile au fost „acceptate", pentru ca la începutul lunii august, Sovietul Suprem al URSS să „satisfacă rugămintea" ţărilor baltice de a intra „în componenţa URSS".

La 22 iunie 1940 Franţa a capitulat, ceea ce însemna că sosise şi „ceasul de restrişte" al României, de care vorbea Gh. Brătianu în 1933 (Bold 1998, 324).

4. Iunie 1940: „Partea dominantă a populaţiei din Basarabia este ucraineană" (?!).

Profitând de aceeaşi conjunctură favorabilă, la 23 iunie 1940, V.M.Molotov, ministrul de externe sovietic, l-a informat pe Schulenburg, ambasadorul Germaniei la Moscova, că „soluţionarea problemei Basarabiei nu mai permite acum nicio amânare. Guvernul sovietic tinde acum, ca şi mai înainte, la soluţionarea pe cale paşnică, însă este decis să întrebuinţeze forţa în caz că guvernul român refuză o înţelegere paşnică. Pretenţia sovietică se extinde şi asupra Bucovinei, care are populaţie ucraineană" (Moşanu 1993, 16).

În nota de răspuns a Ministerului de externe al Germaniei transmisă Guvernului sovietic se menţiona: „Revendicarea de către Uniunea Sovietică a Bucovinei constituie o noutate. Bucovina a fost în trecut o provincie a Coroanei Austriece şi este dens populată cu germani. Germania este de asemenea, în mod deosebit, interesată de soarta acestor Volksdeutsche". Drept răspuns, guvernul sovietic şi-a limitat pretenţiile la partea de Nord a Bucovinei (Istoria 2003, 567-568).

În acest context, în seara zilei de 26 iunie 1940, la orele 22.00, Molotov i-a înmânat, la Kremlin, ministrului Davidescu Nota ultimativă privind cedarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord (Dobrinescu 1991, 215-218). Şeful diplomaţiei sovietice a spus că l-a chemat „într-o chestiune de importanţă principală pentru dezvoltarea relaţiilor sovieto-române", după care a dat citire Notei cu caracter ultimativ. Aşa cum Nota ultimativă a fost adresată guvernului României în condiţiile în care „slăbiciunea militară a URSS ţinea de domeniul trecutului", iar „situaţia internaţională ce se crease cerea o rezolvare rapidă a problemelor moştenite din trecut" (Dobrinescu 1991, 215-218), alcătuitorii acesteia nu s-au îngrijit câtuşi de puţin de aspectele morale sau/şi ştiinţifice ale problemei, afirmând că Basarabia ar fi fost „populată în principal cu

ucraineni", alcătuind „o unitate seculară (...) cu Republica Sovietică Ucraineană" şi constituind, totodată, „o parte din teritoriul Uniunii Sovietice". Cât priveşte partea de nord a Bucovinei, aceasta trebuia, pur şi simplu, „transmisă" în calitate de „mijloc de despăgubire a acelei mari pierderi, pricinuite URSS şi populaţiei Basarabiei prin dominaţia de 22 de ani a României în Basarabia". Graniţa trasată pe o hartă la scara de 1/800.000 cu un creion roşu bont, a cărei urmă acoperea un teritoriu lat de 7 mile, constituie o probă elocventă în această privinţă (Şişcanu 2007, 85-86).

Davidescu a răspuns lui Molotov că, fără a prejudicia cu nimic decizia Bucureştilor, ţine de datoria sa să declare că „argumentele inserate în notă sunt cu totul lipsite de temei". A expus apoi „drepturile istorice, etnice şi politice" care au format „temelia Unirii Basarabiei cu România", şi a subliniat că decizia din martie 1918 „a fost un act al majorităţii populaţiei basarabene, a cărei voinţă s-a exprimat în Hotărârea Sfatului Ţării". Diplomatul a contestat faptul că România „ar fi profitat de slăbiciunea militară" a Rusiei sovietice în 1918 şi a combătut teza după care Basarabia fusese unită cu Ucraina, expunând împrejurările în care Poarta Otomană a cedat această parte de teritoriu, deşi „se obligase a apăra graniţa pe Nistru a Moldovei". A amintit, apoi, de tratatul de la Luţk (1711), prin care Petru cel Mare recunoştea, faţă de Dimitrie Cantemir, „acea graniţă". Reprezentantul Bucureştilor a subliniat, din nou că, „înainte de a ajunge, pentru un secol, sub stăpânirea ţarismului, Basarabia a fost cinci secole parte integrantă a patrimoniului românesc". În ceea ce priveşte Bucovina, diplomatul a expus „modul cum a fost răpită, în 1775, de Austria şi împrejurările în care această provincie, care nu a cunoscut niciodată dominaţia rusească, a hotărât să se unească cu patria mamă" (Şişcanu 2007, 87-88).

Molotov a respins argumentele lui Davidescu ca necorespunzând „evoluţiei istorice, nici situaţiei de fapt". A contestat autoritatea politică a Sfatului Ţării şi a subliniat, din nou, că partea dominantă a populaţiei din Basarabia ar fi fost de origine ucraineană. S-a referit, apoi, la tratatul din octombrie 1920 care, după opinia sa, nu avea „importanţă internaţională". În ceea ce priveşte Bucovina, Molotov a observat că nu e vorba de întreaga provincie, „ci numai de partea nordică, în care majoritatea populaţiei este ucraineană, legată cu Basarabia. Guvernul sovietic cere această parte a Bucovinei ca despăgubire pentru dominaţia românească în Basarabia timp de 22 de ani" (Dobrinescu 1991, 215-218).

Aşa cum Nota ultimativă sovietică conţinea clar ameninţarea recurgerii la forţă în caz de refuz, guvernul României a fost silit să accepte executarea materială a acelui ultimatum. Precum menţiona prof. Şt. Ciobanu în şedinţa Consiliului de Coroană din 27 iunie 1940, „părăsirea Basarabiei de armatele române ar fi cea mai mare crimă naţională, căci ea ar însemna să aruncăm populaţia din Basarabia în braţele unui neam străin şi a unui regim pe care nimeni în Basarabia nu-l doreşte". „În împrejurări vitrege create de fatalitatea istorică, am înregistrat – mărturisea în aceeaşi ordine de idei primul ministru Gheorghe Tătărescu – o înfrângere": „Două Consilii de coroană examinaseră întreaga situaţie şi lăsaseră guvernului sarcina să decidă. După o ultimă consultare cu şefii armatei şi cu membrii guvernului, am examinat împreună cu suveranul întreaga situaţie. Examenul a fost dramatic. Maiestatea Sa regele mi-a înmânat

spre contrasemnare decretul de mobilizare generală şi şi-a oferit spada pentru a apăra în fruntea armatei pământul strămoşesc. În numele destinelor româneşti am implorat Maiestatea Sa să lase guvernului sarcina să ia răspunderea jertfei ce ţara era silită să facă, evacuând provinciile voievodale. N-am putut clinti hotărârea regească şi, numai pe temeiul răspunderilor sale constituţionale, guvernul a hotărât acceptarea ultimatumului ca singura soluţie impusă de raţiune" (Tătărăscu 1996, 64).

5. Trunchierea Basarabiei. Consecințe imediate și de durată ale transformării Basarabiei în RSS Moldovenească.

În ziua de 3 iulie 1940, la termenul indicat de Guvernul sovietic (ora 14.00) (Șișcanu 1993, 64), noua graniţă sovieto-română a fost închisă. Depăşind linia de demarcaţie fixată, trupele sovietice au provocat o serie de incidente şi lupte locale cu armata română. Paraşutişti lansaţi din avioane au întretăiat retragerea trupelor române înainte de expirarea termenului convenit, oprind trenurile, percheziţionând şi confiscând lucrurile şi valorile refugiaţilor, dezarmând trupe şi ofiţeri români şi reţinând originari din Basarabia[4] (Istoria 2003a, 338; Șișcanu 1993, 64).

Deja primele metode folosite de regimul sovietic pentru obţinerea unei cât mai rapide supuneri a populaţiei din teritoriile ocupate, denotă clar că au fost vizate câteva obiective precise, dinainte stabilite, că a existat un plan pregătit din vreme şi o infrastructură introdusă în spaţiul dintre Prut şi Nistru mai dinainte, care a intrat în acţiune la ordin (Troncotă 1995, 16-20, 31). Omoruri, jafuri, devastări, schingiuiri, trenuri atacate, preoţi batjocoriţi şi cu limbile tăiate, biserici pângărite, ofense la adresa regilor Ferdinand şi Carol al II-lea prin batjocorirea statuilor din Chişinău şi Cetatea Albă – toate acestea au evidenţiat, în miniatură, planurile diabolice ale administraţiei sovietice în teritoriile cucerite[5]. Un singur an de stăpânire bolşevică a fost suficient pentru a limpezi lucrurile, pentru a spulbera orice echivocuri şi pentru a deschide ochii tuturor: „scopurile lor a fost să zdrobească fiinţa naţională a poporului băştinaş, să-i deformeze sufletul prin o ideologie nefirească, să-i distrugă credinţa". „Toate au rămas departe de rosturile lor fireşti şi au fost întrebuinţate doar ca instrumente pentru realizarea structurii comuniste a Basarabiei, demolând proprietatea, credinţa şi etatizând totul"[6].

Fiind considerată, în perioada dintre cele două războaie mondiale de conducerea stalinistă a Uniunii Sovietice, drept „un factor uriaş revoluţionarizator, care va accelera răsturnarea dominaţiei boierilor şi capitaliştilor în întreaga Românie" şi „etapă foarte importantă, prin revoluţia din România, spre sovietizarea Balcanilor", sovietizarea Basarabiei înseşi urma a fi realizată prin „unirea Basarabiei Sovietice cu Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească şi prin ea – cu URSS". Un proiect identic al preconizatei Republici Sovietice Socialiste Moldoveneşti va fi reconfirmat

---

[4] Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 691, inventar (inv.) 1, dosar (d.) 39, vol. (v.) I, fila (f.) 11.

[5] ANRM, F. 691, inv. 1, d. 39, v. I, f. 11.

[6] Arhivele Naționale ale României (ANR), București, fond Ministerul de Interne. Direcția Administrației de Stat, II/1941.

de ziarul „Pravda" din 11 iulie 1940, relatând că „suprafaţa RSS Moldoveneşti va fi de peste 50 mii km²", iar populaţia ei – „de peste 3.700.000 de oameni" (Basarabia 1991, 165). Viitoarea RSS Moldovenească, promitea acelaşi organ central al PC(b) din întreaga Uniune, „va deveni un stat cu un teritoriu mai mare decât unele ţări europene ca Belgia, Olanda, Elveţia". Aşadar, proiectul viitoarei RSS Moldoveneşti descris în ziarul „Pravda" se încadra perfect în formula anterioară a Kremlinului de „unire a Basarabiei cu RASSM", deoarece teritoriul Basarabiei interbelice (44.422 km²) şi cel al RASSM de până la 28 iunie 1940 (8.500 km²) alcătuiau împreună 52.922 km², iar populaţia RASSM (599.156 locuitori către anul 1940) sumată la populaţia Basarabiei de 3.191.016 locuitori la finele anului 1939, constituia un total de 3.790.172 de locuitori (Basarabia 2012, 30-31).

Evenimentele imediat următoare au arătat cu toată claritatea că promisiunile Kremlinului nu coincid neapărat şi întotdeauna cu acţiunile sale pe plan politic. În şedinţa Sovietului Suprem al URSS din 1 august 1940, V. Molotov a declarat că, în legătură cu „alipirea" Basarabiei şi Bucovinei de Nord, „frontiera Uniunii Sovietice s-a deplasat spre apus şi a ajuns la Dunăre" (Сессия Верховного Совета 1940, 22-32), ceea ce însemna că, pentru moment, poftele teritoriale ale Kremlinului constând în extinderea spaţiului geopolitic asiatic în detrimentul celui european, – prin înglobarea marginei de răsărit a României cuprinse între patrulaterul Cernăuţi, Hotin, Reni şi Cetatea Albă (Mehedinţi 1941, 258-259), - fuseseră satisfăcute. Cât priveşte organizarea concretă a noilor achiziţii teritoriale în perimetrul imperiului sovietic, problema respectivă a preocupat într-o măsură mai redusă conducerea de la Kremlin, procedându-se însă neapărat în spiritul politicii comune oricărui imperiu – *divide et impera* (Sub povara graniţei 1993, 36).

Astfel, Legea URSS „Cu privire la formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti" din 2 august 1940 reflecta deja o nouă viziune a Kremlinului asupra configuraţiei celei de-a 13-a republici unionale, stipulând doar „reunirea populaţiei moldoveneşti din Basarabia cu populaţia moldovenească din RASS Moldovenească"[7] (Сессия Верховного Совета 1940, 60-61). Într-o atare formulă, în componenţa RSS Moldoveneşti rămâneau doar oraşele Tiraspol şi Grigoriopol, raioanele Dubăsari, Camenca, Râbniţa, Slobozia şi Tiraspol ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldoveneşti, oraşul Chişinău şi judeţele Bălţi, Bender, Chişinău, Cahul, Orhei şi Soroca ale Basarabiei. Astfel a înţeles Kremlinul să vină „în întâmpinarea doleanţelor oamenilor muncii din Basarabia" şi ale „oamenilor muncii din RASSM".

Mai mult ca atât, elaborarea proiectului privind stabilirea „unei frontiere precise" între RSS Ucraineană şi RSS Moldovenească unională a fost lăsat în seama Sovietului Suprem al Ucrainei sovietice şi al celui din Moldova sovietică, - ultimul fiind ales abia în ianuarie 1941, când noua graniţă moldo-ucraineană fusese deja trasată şi legiferată (Istoria 2003a, 361). În condiţiile în care Kremlinul considera că populaţia din teritoriile ocupate trebuie să parcurgă „într-un sroc scurt procesul deşteptării comuniste", constând în „lichidarea înapoierii deobşte culturale a satului, a înrâuririi religiei, cu

[7] ANRM, F. 2948, inv. 1, d. 10, f. 5.

rămăşiţele şi retrăirile naţionalismului în conştiinţa oamenilor” (Deşteptarea 1940), iar Basarabia era apreciată de liderii sovietici drept „un străvechi teritoriu al Rusiei” (Советская 1940, 6), „dreptul” stabilirii „frontierei precise” moldo-ucrainene a fost acordat conducerii Ucrainei care, „în partea deşteptării comuniste” s-a dovedit a fi extrem de „avansată”.

Documentele recent publicate atestă că teritoriile răpite de Uniunea Sovietică în iunie 1940 deveniseră terenuri disputate şi câmp de propagandă şi de acţiune nu numai pentru comuniştii ucraineni, dar şi pentru Organizaţia Naţionaliştilor Ucraineni (OUN), care preconiza crearea statului ucrainean independent, în care trebuiau să fie incluse – potrivit planurilor acesteia din urmă – atât nordul Bucovinei, cât şi Basarabia (Șandru 1997, 86-87). În timp ce cele două grupări din cadrul mişcării OUN pledau fie pentru obţinerea sprijinului Berlinului în acţiunea lor de constituire a unei Ucraine independente („melnichiştii”), fie pentru reconstituirea statului ucrainean prin forţe proprii („banderiştii”) – ambele considerând Basarabia şi nordul Bucovinei ca părţi componente ale statului ucrainean independent pe care îl aveau în vedere (Șandru 1997, 87), conducerea Ucrainei sovietice în persoana preşedintelui Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Ucrainene M.S. Greciuha, susţinut de N.S. Hruşciov, a obţinut de la Stalin „dreptul de proiectare a frontierei de stat a RSSM” (Moraru 1991, 170-171). Ca urmare a acestei situaţii, Sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al URSS a examinat – până la adoptarea legii „Cu privire la formarea RSS Moldoveneşti” – problema „Cu privire la constituirea RSSM şi includerea nordului Bucovinei şi a judeţelor Hotin, Akkerman şi Ismail ale Basarabiei în componenţa RSS Ucrainene”, Ucraina obţinând, astfel, judeţele româneşti Hotin, Cetatea Albă şi Ismail cu o populaţie de 959.115 oameni, din care 272.314 (28,4 %) erau români, iar ucrainenii constituind doar 244.017 (25,4 %) persoane (Basarabia 2012, 31).

Pentru a-şi atinge scopurile expansioniste, conducerea bolşevică a Ucrainei – cu acordul celei de la Moscova – a recurs la falsuri grosolane. Astfel, referindu-se la judeţul Ismail, preşedintele Prezidiului Sovietului Suprem al Ucrainei M.S. Greciuha afirma că 33,3 % din populaţie era alcătuită din bulgari şi găgăuzi care, „fiind triburi slave”, aveau mai multe lucruri comune în privinţa modului de viaţă cu ucrainenii decât cu moldovenii (Petrencu 1999, 37-38). La nord, ca şi la sud, hotarul a fost tras în mod arbitrar, fără a se ţine cont de structura etnică a teritoriilor, iar 8 raioane din componenţa fostei RASSM, populate preponderent cu români, au fost trecute fără nicio justificare în componenţa Ucrainei sovietice.

Este adevărat că, în perioada în care au lucrat comisiile Prezidiului Sovietului Suprem al RSSU şi Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM în vederea pregătirii materialelor pentru fixarea hotarelor moldo-ucrainene (2 august – 4 noiembrie 1940), s-a reuşit o anumită „îndreptare” a acestora, prin recuperarea câtorva localităţi care, conform Legii „Cu privire la formarea RSS Moldoveneşti” erau atribuite Ucrainei (Лазарев 1974, 582). Nu era însă decât o amară consolare, deoarece Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 4 noiembrie 1940 „Cu privire la stabilirea graniţei între RSS Ucraineană şi RSS Moldovenească” (Pasat 2011, 28) a dat o totală satisfacţie pretenţiilor teritoriale ale Ucrainei, oficializând spargerea integrităţii Basarabiei.

Ca urmare, în componenţa Moldovei sovietice a rămas o suprafaţă de numai 33,7 mii km^2 faţă de 44,4 mii km^2 pe care a avut-o în perioada interbelică şi o populaţie de 2.467.700 locuitori faţă de 3.700.000 cât i s-a promis iniţial.

Prin acordarea de mari compensaţii teritoriale ucrainenilor pe seama României, liderii bolşevici de la Kremlin au urmărit obiectivul aservirii definitive a acestora la politica imperialistă a Moscovei. Preluând partea de Nord a Bucovinei, la care se adaugă Hotinul, Ucraina intra în posesia munţilor, una dintre sursele economice fundamentale ale Moldovei, tăindu-se astfel o punte către leagănul formării poporului român. În privinţa Sudului RSS Moldoveneşti, Moscova a urmărit să-i ia acesteia posibilitatea de a avea acces la mare sau la Gurile Dunării, ceea ce îi tempera în faşă eventualele veleităţi de independenţă (Constantin 1995, 105-106).

Retragerea precipitată a trupelor române, până la 3 iulie 1940, ora 12.00, înapoia liniei de demarcaţie fixată de URSS a avut consecinţe extrem de negative asupra moralului întregii populaţii, dat fiind că Armata Roşie instalată pe râul Prut recurgea zilnic la acte de provocare, lăsând impresia că aştepta ordinul de a trece la ocuparea întregii Moldove, pentru a se instala pe linia Carpaţilor (Scurtu 1994, 24,32).

Astfel, la 9 august 1940, căpitanul portului Galaţi, comandorul H. Macellariu informa că în Basarabia circulau zvonuri, cum că Sovietele vor ocupa Moldova în 2-3 luni. Refugiaţii din or. Reni, ajunşi la Galaţi, au confirmat respectivele zvonuri, arătând că întrebarea curentă a soldaţilor sovietici viza distanţa până la munţii Carpaţi[8]. La data evacuării oraşului Reni, colonelul Comandamentului detaşamentului de paraşutişti ar fi afirmat că Sovietele vor ocupa Moldova şi vor face joncţiunea cu Bulgaria şi Iugoslavia, creând astfel un mare imperiu slav. Zvonurile în cauză erau confirmate de o intensă activitate de lărgire a căilor ferate pentru adaptarea acestora la dimensiunile vagoanelor sovietice[9].

Referitor la repercusiunile în viaţa economico-socială a Basarabiei, mărturiile documentare ale martorilor acelor evenimente ilustrează întreg dezastrul şi cataclismul social provocat de raptul teritorial sovietic din iunie 1940.

Astfel, o refugiată din târgul Edineţ declara că trupele sovietice ridicaseră toate mărfurile de la marile magazine, precum şi lucrurile din casele refugiaţilor în România, transportându-le în Rusia; mai mult ca atât, locuitorii caselor mai mari din centrul târgului au fost trimişi în locuinţe de la periferii, iar casele „eliberate" în aşa mod erau date în folosinţa unor indivizi din cadrul noii administraţii sovietice[10].

Parohul din comuna Cobâlnea, jud. Orhei, refugiat în ziua de 8 septembrie 1940, mărturisea că în Basarabia „e sărăcie mare. Satul a rămas gol, desculţ şi flămând"[11]. La rândul său parohul bisericii din Nisporeni, jud. Lăpuşna, menţiona că „agricultura, după sistemul de până acum, e pe cale de lichidare, iar poporul va fi silit să treacă la colhoz, pentru că numai membrii anumitelor organizaţii şi a colhozurilor, vor avea

---

8 ANR, Bucureşti, fond Ministerul de Interne, d. 377/1940, v. II, f. 57.

9 ANR, Bucureşti, fond Ministerul de Interne, d. 377/1940, v. II, f. 57.

10 ANR, Bucureşti, fond Ministerul de Interne, d. 377/1940, v. II, f. 52.

11 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, f. 11.

dreptul la cumpărarea lucrurilor de primă necesitate pe preţ mai redus, iar ceilalţi vor plăti preţuri fabuloase, ceea ce se vede de pe acum. Ţăranii, de frica rechiziţiilor, şi-au vândut lucrurile din casă şi vitele pe preţuri mari în bani româneşti, care n-au avut mai târziu nici o valoare, populaţia devenind peste noapte săracă, scopul urmărit de sovietici. Starea poporului român este deprimantă”[12]. Un alt preot din jud. Lăpuşna mărturisea că „Pădurile se exploatează fără milă. Vitele sunt duse la abator pentru tăiere. Lumea trăieşte în sărăcie, frică şi descurajare. Tineri, – fete şi băieţi, – sunt amăgiţi prin vorbe, încheie contracte şi sunt trimişi la scos cărbune în Donbas, de unde nu vor mai veni şi astfel Basarabia se pustieşte de fiii ei”. Potrivit mărturiilor aceluiaşi autor, „la o adunare, tovarăşul propagandist rosti către oamenii adunaţi: «fraţilor tovarăşi, cred că fiecare din voi are o rană la inimă, vă rog ieşiţi şi spuneţi ce vă doare şi ce aţi suferit»; s-a făcut tăcere, nimeni n-a rostit nici un cuvânt de hulă împotriva stăpânirii româneşti; tovarăşul s-a înroşit, s-a îngălbenit şi apoi a început să vorbească de armata roşie”[13].

În privinţa armatei roşii instalate în Basarabia, Inspectoratul Regional de Poliţie Galaţi relata, la 11 noiembrie 1940, că „la Sud de Colibaşi, de-a lungul Prutului, pe muchiile dealurilor basarabene, Sovietele fac organizarea terenului (tranşee şi adăposturi)”, iar „locuitorii din satele de pe malul Prutului basarabean nu au voie să se deplaseze în interiorul regiunii basarabene, ci numai în satele de pe malul Prutului care au un regim special, în sensul că sunt lăsaţi de capul lor. Tineretul de până la 18 ani, băieţi şi fete din satele basarabene, afară de cel din satele de pe malul Prutului, este trecut în Rusia”[14].

Într-un raport al inspectorului de poliţie şi siguranţă, colonelul Aurel Irimescu, se arăta că la 15 august 1940, în Basarabia sosiseră 5 refugiaţi români, iar la 16 august – alţi 35 de refugiaţi. Aceştia au relatat că „scumpetea a întrecut orice închipuire, nu se mai găseşte aproape nimic din articolele de primă necesitate şi, dacă în unele părţi se mai găseşte câte ceva, se vinde cu preţuri fabuloase (1 pereche de ghete cu 8.000 – 12.000 lei, petrolul cu 35-70 lei/kg, cutia de chibrituri cu 20 lei etc.)”. Cei instalaţi în Basarabia afirmau că toate nevoile şi lipsurile se datorau „numai românilor, care în retragerea lor au ridicat totul şi au prădat pretutindeni”[15]. Potrivit mărturiilor aceloraşi refugiaţi, „realitatea însă este că evreii au ascuns toate mărfurile, iar autorităţile sovietice au ridicat articolele de mai sus, transportându-le în interiorul Rusiei”[16].

Mulţi dintre refugiaţii din Basarabia confirmau faptul că, dacă respectivele „măsuri de prigoană şi barbarie vor mai continua, populaţia de 50-60 % moldovenească va cere repatrierea sau va trece clandestin în România”[17]. Se confirmau, în parte, şi informaţiile mai vechi privind intenţia agresivă pe care Rusia o avea faţă de România. Astfel, unii refugiaţi români afirmau că au auzit vorbindu-se în rândul

---

12 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, f. 15.

13 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, f. 23.

14 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, f. 53.

15 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 171.

16 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 171.

17 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 172.

ofiţerilor şi soldaţilor ruşi că, „profitând de slăbiciunea Germaniei, sub aripa căreia ne-am ascuns, dacă nu vom ceda de bună voie Moldova până la Siret, la momentul oportun ei îşi vor arunca armatele colosului rusesc, care nu se vor opri nici dincolo de Bucureşti”[18].

Aceeaşi stare de lucruri constata şi un fost funcţionar la Inspectoratul V al drumurilor din Chişinău: „Starea de spirit a populaţiei este deplorabilă – nu ştie nimeni ce soartă va avea. Se vorbeşte că majoritatea populaţiei basarabene va fi transportată la Donbas sau la canalul Don şi în Siberia”[19]. Preotul din comuna Ciulocani, jud. Bălţi, menţiona în acelaşi context, că „populaţia este nemulţumită din cauza insuficienţei alimentaţiei şi a îmbrăcămintei. Impozitele prea mari produc mari nemulţumiri – trebuiesc plătite în 24 de ore de la data comunicării”[20]. Un alt refugiat, tot din jud. Bălţi, menţiona că „agricultorii sunt nemulţumiţi, pentru că nu vor mai avea pământul lor – toţi vor fi încadraţi în aşa zisele colhozuri, în care vor lucra pentru stat. Ţăranii care au avut de la 15 ha în sus, au fost trecuţi în rândul aşa zişilor „culaci” şi sunt lipsiţi de aproape toate drepturile, ei şi copiii lor”[21].

În fine, nu însă şi în ultimul rând, o studentă la medicină din anul IV, refugiată la 13 septembrie 1940 din Chişinău, menţiona: „Câmpurile au rămas nelucrate, nefiind dreptul de proprietate respectat, iar proprietarii mai mari sunt arestaţi. Satul este condus de un comitet sătesc, compus din cei mai netrebnici oameni, care au deviza: cine până acum a fost cineva, acum nu va fi nimic, iar cine n-a fost nimic, va fi totul”[22]. Un alt student refugiat din Chişinău mărturisea că „noua reformă agrară prevede livrarea de către ţărani către stat a 75 % din totalul recoltei pe hectar. În caz că recolta era slabă sau distrusă, ţăranul era obligat să cumpere de aiurea grâu sau ceea ce semănase şi să-şi achite impozitul”[23].

Conform datelor Institutului Central de Statistică, ocupând Basarabia, URSS şi-a sporit cu 3.626.428 ha terenurile agricole, inclusiv cu 3.031.529 ha terenurile arabile; a mai intrat, de asemenea, în posesia a 28.425 ha de fâneţe naturale, a 427.618 ha de păşuni, a 110.582 ha de vii, a 28.274 ha de livezi cu pomi fructiferi şi a circa 200.000 ha de păduri.

Anexarea Basarabiei a produs pagube esenţiale sectorului zootehnic: în timp ce în iunie 1940 aici funcţionau 37 de sindicate de creştere a animalelor, toate acestea au dispărut sub bolşevici, care le-au confiscat întreaga avere şi animalele de reproducere[24]. Conform recensământului animalelor realizat în 1941, imediat după reinstalarea administraţiei româneşti în Basarabia, precum şi în cursul anului 1942, s-a constatat o

---

18 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 172. (Informaţia inspectorului de poliţie şi siguranţă, colonel Aurel Irimescu).

19 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 24.

20 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 24.

21 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 26.

22 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 16.

23 ANRM, F. 691, inv. 1, d. 43, v. I, f. 16.

24 ANR, Bucureşti, fond Ministerul de Interne, d. 526/1942, f. 35.

reducere a numărului cabalinelor de la 407.118 capete în iunie 1940 la doar 274.994 în 1941, a numărului bovinelor – de la 451.161 la 398.500 în aceeaşi perioadă etc.[25]

Chiar dacă nu s-au atestat evoluţii spectaculoase, industria Basarabiei interbelice a făcut, totuşi, progrese notabile între cele două războaie mondiale, astfel încât, la data de 28 iunie 1940, valoarea aproximativă a întreprinderilor industriale existente, calculată în preţurile din ianuarie 1942, a fost de 5.904.560.000 lei. În Basarabia funcţionau 581 de cariere, 193 din care aflându-se în proprietatea statului şi 388 în proprietate particulară[26].

Generalizând consecinţele economico-sociale ale primului an de stăpânire bolşevică a Basarabiei, autorii unui volum editat în 1942 sub egida Guvernământului Basarabiei menţionau, şi pe bună dreptate, că „a fost o experienţă dureroasă, plină de jertfe şi, poate, cea mai grea din lungul şir de încercări, pe care a avut să le îndure poporul nostru basarabean în cursul dramaticei lui dezvoltări istorice". Aceasta deoarece, în timp ce în cei 22 de ani de administraţie românească aşezările tradiţionale ale populaţiei Basarabiei au fost Familia, Şcoala, Graiul, Biserica, Credinţa, Proprietatea, cu instalarea regimului bolşevic, „toate au rămas departe de rosturile lor fireşti şi au fost întrebuinţate numai ca instrumente pentru realizarea structurii comuniste a Provinciei, dărâmând proprietatea şi credinţa şi etatizând totul" (Basarabia 1942, 43).

Incapacitatea noii formaţiuni statale confecţionate din părţi asamblate mecanic ale Basarabiei interbelice şi ale RASS Moldoveneşti, de asigurare a viabilităţii, din punct de vedere social-economic, a celei de-a 13-a republici unionale, a fost constatată de înşişi autorii şi conducătorii acesteia.

În anul 1943, la solicitarea lui I.V. Stalin şi V.M. Molotov, Institutul de Etnografie al Academiei de Ştiinţe a URSS a elaborat, pentru uz de serviciu şi cu titlu secret, o „Notă explicativă la harta graniţei poporului şi limbii moldoveneşti" (Moraru 1993, 61). Cu toate că respectiva Notă explicativă conţinea o serie de teze antiistorice şi antiştiinţifice privind deosebirea moldovenilor de români şi „constituirea moldovenilor într-o naţiune deosebită", autorii moscoviţi subliniau apartenenţa judeţelor Akkerman şi Ismail la statul Moldovei, precum şi faptul că Hotinul a fost parte a Principatului Moldovei încă din 1395 (Moraru 1993, 61).

Deja după cel de-al Doilea Război Mondial, în intenţia aberantă de „încheiere a măreţei reunificări istorice a poporului moldovenesc şi a pământurilor sale", precum şi „pentru restabilirea adevărului istoric", preşedintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, F. Brovko (Pasat 2011, 31), a solicitat biroului CC al PC (b) al Moldovei ca, după o analiză minuţioasă a materialelor şi documentelor istorice, economice, etnografice şi geografice existente, să adreseze CC al PC (b) al URSS şi Guvernului sovietic, „propunerea cu privire la reunirea întregului popor moldovenesc şi a pământurilor sale într-un stat moldovenesc unitar". În consecinţa studierii „unor materiale suplimentare", secretarul CC al PC (b) al Moldovei, N. Salogor, şi preşedintele Consiliului de Miniştri al RSSM, N. Koval (Pasat 2011, 31), au adresat, în anul 1946, o scrisoare

---

25 ANR, Bucureşti, fond Ministerul de Interne, d. 526/1942, f. 34.

26 ANR, Bucureşti, fond Ministerul de Interne, d. 526/1942, f. 43-44.

lui I.V. Stalin, în care s-au limitat la a-l ruga „să examineze problema reîntoarcerii în componenţa RSS Moldoveneşti a judeţelor basarabene Hotin, Akkerman şi Ismail”.

Liderii comunişti din Moldova sovietică menţionau că, în procesul formării RSSM, a fost ignorată „comunitatea, istoric constituită, a teritoriilor Basarabiei, comunitatea economică a judeţelor de sud, centrale şi de nord ale Basarabiei, comunitatea lingvistică, culturală şi etnică a poporaţiilor ce locuiesc în aceste judeţe” (Moraru 1993, 67-68). Aceeaşi scrisoare conţinea constatarea că „republica este lipsită de porturile dunărene şi de cele de la Marea Neagră (Bugaz, Akkerman, Chilia, Ismail, Vâlcov, Reni)”, iar dezmembrarea politico-administrativă a Basarabiei are repercusiuni negative asupra dezvoltării economice şi culturale a RSSM (Moraru 1993, 68).

O nouă încercare de reparare a marii injustiţii săvârşite de liderii bolşevici de la Moscova şi Kiev în vara-toamna anului 1940 se atestă după moartea lui I.V. Stalin, în condiţiile în care succesorul acestuia, ucraineanul Nikita S. Hruşciov, a condamnat sever „cultul personalităţii”, promiţând „revenirea la principiile leniniste” de activitate a PCUS şi a statului sovietic”.

Astfel, la 10 iunie 1958, ministrul culturii al RSSM, Artiom M. Lazarev, a adresat conducerii republicii un memoriu confidenţial, în care îşi exprima convingerea că în 1940, în cadrul procesului de trasare a graniţei moldo-ucrainene, „au fost comise greşeli regretabile”. În opinia autorului acelui memoriu, greşelile respective fuseseră comise fie „din cauza grabei cu care au fost pregătite materialele pentru sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al URSS”, fie că la baza determinării structurii etnice a teritoriilor trecute în componenţa RSS Ucrainene „au fost puse unele documente necontrolate şi inexacte”, fie că, în definitiv, „la stabilirea frontierei au fost luate în consideraţie şi motive de altă natură” (Moraru 1993, 69-72), necunoscute opiniei publice. Dar faptul cel mai curios, menţiona în continuare Artiom Lazarev, este că „aceste greşeli nu sunt corectate nici astăzi, (...) nu se întreprind nici un fel de măsuri în această direcţie”. Or, sunt cunoscute numeroase cazuri, când unele republici unionale, în baza unor înţelegeri reciproce, au soluţionat frăţeşte probleme de asemenea natură, din care motiv autorul îşi exprima ferma convingere că, în cazul în care chestiunea respectivă ar fi fost abordată „frăţeşte”, „reprezentanţii poporului ucrainean – frate ar fi satisfăcut, fără îndoială, rugăminţile poporului moldovenesc” (Moraru 1993, 69).

În fine, odată cu proclamarea perestroikăi gorbacioviste, acelaşi istoric a adresat împreună cu poetul Emilian Bucov, cercetătorul Tudor Ciubotaru şi fostul ministru al învăţământului public Agripina Crăciun, un Apel către Prezidiul Sovietului Suprem al URSS şi preşedintele acestuia, Andrei Gromâko, „cu marea rugăminte de a examina problema cu privire la hotarele RSS Moldoveneşti”, sperând în van că „soluţionarea pozitivă” a problemei respective va constitui „o nouă dovadă a ataşamentului pentru adevăr şi omenie”, ce ar fi caracterizat politica naţională leninistă a URSS (Moraru 1993, 73).

Evenimentele au demonstrat că Moscova a acceptat, într-adevăr, „politica revizuirii hotarelor”, însă nu în sensul sperat de republicile traumate de consecinţele Pactului Ribbentrop-Molotov, ci în cel de revizuire repetată deja a noilor frontiere ale republicilor ex-sovietice, continuând să-şi menţină, în cazul Republicii Moldova, prezenţa militară chiar şi în zilele noastre, - în pofida prevederilor dreptului internaţional şi propriilor angajamente, asumate public şi în mod repetat.

BIBLIOGRAFIE:

Basarabia 1942: Basarabia: Un an de muncă românească, Guvernământul Basarabiei, (Chişinău, 1942).

Basarabia 1991: Basarabia: 1940. Redactor-alc. L. Bulat, (Chişinău, 1991).

Basarabia 2012: Basarabia 1812–1947. Oameni, locuri, frontiere, Muzeul Național de Istorie a României, Institutul Cultural Român, (București, 2012).

Bold 1998: Emilian Bold, Ilie Seftiuc, Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente şi consecinţe, (Iaşi, 1998).

Brătianu 1940: Gheorghe I. Brătianu, Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui I.I.C. Brătianu, (Bucureşti, 1940).

Bruhis 1992: Mihail, Rusia, România şi Basarabia: (1812, 1918, 1924, 1940), (Chişinău, 1992). **Buzatu 1976:** Gheorghe Buzatu, Un capitol de istorie politică – constituirea, guvernarea şi dispariţia „Blocului parlamentar" (1919–1920). În: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Iaşi, 1976, XIII, p. 133-146.

Calafeteanu 1997: Ion Calafeteanu, Politică şi interes naţional în România interbelică, (Bucureşti, 1997).

Ciupercă 1996: I. Ciupercă, România în faţa recunoaşterii unităţii naţionale. Repere, (Iaşi, 1996).

Cojocaru 2009: Gheorghe E. Cojocaru, Cominternul şi originile „moldovenismului". Studiu şi documente, (Chişinău, 2009).

Constantin 1995: Ion Constantin, România, Marile Puteri şi problema Basarabiei, (Bucureşti, 1995).

Cretzianu 1954: Al. Cretzianu, La politique de paix de la Roumanie à l'égard de l'Union Soviétique, (Paris, 1954).

Deşteptarea 1940: Deşteptarea politică a cetăţenilor noi sovietici (Articolul de fond al ziarului „Pravda" din 20 septembrie 1940). În: Moldova Socialistă, 24 septembrie 1940.

Dezbaterile 1924: Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 19 iunie 1924, p. 2990-2992.

Diano 1946: N. Diano, La principale révendication de la Roumanie devant la Conférence de la Paix. Frontière Nord-Orientale de la Roumanie. La Bessarabie et la Bukovine du Nord, (Paris, 1946).

Dobrinescu 1987: Valeriu Florin Dobrinescu, I.I.C.Brătianu le diplomate. În: Analele Institutului de Istorie şi Arheologie, Iaşi, I, 1987, p. 47-58.

Dobrinescu 1991: Valeriu Florin Dobrinescu, Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940, (Iaşi, 1991).

Dobrinescu 1993: Valeriu Florin Dobrinescu, România şi sistemul tratatelor de la Paris, (Iaşi, 1993).

Documente 1995: Unirea Basarabiei şi a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente. Antologie de Ion Calafeteanu şi Viorica-Pompilia Moisuc. Prefaţă: Viorica-Pompilia Moisuc, (Chişinău, 1995).

Husărescu 1996: Z. Husărescu, Mişcarea subversivă în Basarabia. În: Suferinţele Basarabiei şi răpirile ruseşti. Antologie, (Bucureşti, 1996), p. 233-350.

Istoria 2003: Istoria Românilor. Vol. VIII: România Întregită (1918–1940). Coordonator: Ioan Scurtu, (Bucureşti, 2003).

Istoria 2003a: Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003. Ed. a III-a rev. şi ad. Coord.: Ioan Scurtu, (Bucureşti, 2003).

Kareţki 1993: Aurel Kareţki, Adrian Pricop, Lacrima Basarabiei, Editura „Ştiinţa”, (Chişinău, 1993).

Marea Unire 1991: Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane. În: „Patrimoniu”, 1991, 4, p. 157-158.

Mehedinți 1941: Simion Mehedinți, Fruntaria României spre Răsărit. În: Revista Fundațiilor Regale, 1941, VIII/ 8-9, p. 250-253.

Moraru 1990: Anton Moraru, Tatarbunar. 1924: răscoală sau export de revoluţie. În: Făclia, 1990, 3 iulie.

Moraru 1991: Anton Moraru, Contribuţii la istoria formării RSS Moldoveneşti, în Basarabia: 1940 / Red.-alc. L. Bulat, (Chişinău, 1991).

Moraru 1993: Anton Moraru, Documentele mărturisesc. În: Cugetul, 1993, 5-6, p. 61-73.

Moraru 1999: Anton Moraru, Istoria românilor. Basarabia şi Transnistria. 1918–1993, Chişinău, 1995).

Moșanu 1993: Alexandru Moșanu, Basarabia sau jocul nefast al istoriei. În Terra Moldaviae, 1993,1, p. 7-19.

Nistor 1995: Ioan Silviu Nistor, Istoria românilor din Transnistria: organizarea, cultura şi jertfa lor, (Galați, 1995).

Pasat 2011: Valeriu Pasat, RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953), (Chişinău, 2011).

Pavel 1993: Teodor Pavel, Recunoaşterea internaţională a Marii Uniri, în Armata română şi Marea Unire. Contribuţii la realizarea Unirii şi la consolidarea statului naţional. Îngrijit de dr. Teodor Pavel şi dr. Nicolae Ciobanu, (Cluj-Napoca, 1993).

Pădureac 2003: Lidia Pădureac, Relaţiile româno-sovietice (1917–1934), (Chişinău, 2003).

Petrencu 1999: Anatol Petrencu, România şi Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial, (Chişinău, 1999).

Recunoașterea 1986: 1918 la Români. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională. III, (Bucureşti, 1986).

Relațiile 1999: Relaţiile româno-sovietice. Documente. Vol. I (1917–1934). Redactor responsabil al ediției române Dumitru Preda, (Bucureşti, 1999).

România 1983: România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1918–1920). Triumful principiului naţionalităţilor. Coordonator: Viorica Moisuc, (Cluj-Napoca, 1983).

Scurtu 1992: Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, Anul 1940. Drama românilor dintre Prut şi Nistru, (Bucureşti, 1992).

Scurtu 1994: Ioan Scurtu şi Constantin Hlihor, Complot împotriva României, 1939–1947. Basarabia, Nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa în vâltoarea celui de-al doilea război mondial, (Bucureşti, 1994).

Sofronie 1999: George Sofronie, Principiul naţionalităţilor în Tratatele de Pace din 1919–1920. Studiu introductiv, îngrijire de ediţie şi note Constantin Schifirneţ, (Bucureşti, 1999).

Spector 1962: S.D. Spector, Romania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu, (New York, 1962).

Stan 1999: Constantin I. Stan, Alexandru Gaiţă, România şi regimul bolşevic din Rusia (1917–1920). În: Destin românesc, 1999, VI/2 (22), p. 98-104.

Sub povara graniței 1993: Sub povara graniţei imperiale, (Bucureşti, 1993).

Șandru 1997: Dumitru Șandru, Bucovina şi nordul Basarabiei în planurile iredentei ucrainene (1940-1944). În: Destin românesc, 1997, IV/2 (14), p. 86-92.

Șișcanu 1993: Ion Șișcanu, Raptul Basarabiei 1940, (Chişinău, 1993).

Şişcanu 2007: Ion Şişcanu, Basarabia în contextul relaţiilor sovieto-române. 1940, (Chişinău, 2007).

Ştirban 1994: Marcel Ştirban, Politica externă a României în anii 1919–1939. I, (Cluj-Napoca, 1994).

Tilea 1925: V.V. Tilea, Acţiunea diplomatică a României. Noiembrie 1919 – martie 1920, (Sibiu, 1925).

Tătărescu 1996: Gheorghe Tătărescu, Mărturii pentru istorie. Ediție îngrijită de Sandală Tătărescu-Negropontes. Cuvânt înainte de Nicolae-Şerban Tanaşoca, (Bucureşti, 1996).

Titeanu 1929: Eugen Titeanu, Moscova și politica europeană. În Generația Unirii, 1929, 4, 24-25.

Titulescu 1992: Nicolae Titulescu, Basarabia pământ românesc, (Bucureşti, 1992).

Tratat 1920: Tratat de pace între Puterile Aliate şi Asociate şi Germania şi Protocol, semnate la Versailles la 28 iunie 1919, Imprimeria Statului, (Bucureşti, 1920).

Troncotă 1994: Cristian Troncotă, 28 iunie 1940 – 22 iunie 1941. Iadul de peste Prut. În Magazin istoric, 1994, XXVIII/3 (324), 16-20, 31.

Лазарев 1974: А.М. Лазарев, Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос, (Кишинёв, 1974).

Сессия Верховного Совета 1940: Седьмая сессия Верховного Совета СССР. 1-7 августа 1940 г.: Стенографический отчёт. (Москва, 1940).

Советская 1940: Советская Бессарабия и Советская Буковина. (Москва, 1940).

"… NOT EASY, NOR DIFFICULT"?! ON ROMANIANIZATION VS RUSSIFICATION POLICIES IN BESSARABIA AFTER 1918[1]

Svetlana SUVEICA

„...Nici ușor, nici dificil"?! Despre românizare vs rusificare în Basarabia după 1918

Rezumat

În publicațiile lor despre Basarabia, o serie de autori ai perioadei interbelice au comparat politica de românizare cu cea de rusificare, implementată în regiune până la unirea acesteia cu România în 1918, cu scopul de a evidenția avantajele românizării în detrimentul rusificării. Examinarea opiniilor personale ale basarabenilor - politicieni și angajați ai serviciului public, precum și străinii aflați în Basarabia în exercițiul datoriei, scoate în evidență faptul că exercițiul comparației a fost folosit în scopuri similare. Argumentul acestui text nu este convingerea cititorului în credibilitatea unui argument în detrimentul celuilalt, așa cum s-a făcut ocazional în publicațiile anterioare. Vom afirma că fiecare dintre argumente – fie pro, fie contra românizării – apărea drept un instrument credibil în mâinile unor anumite forțe politice care urmăreau să convingă anumiți actori politici sau a un anumit public despre preferințele politice ale populației locale. Exemplele de mai jos demonstrează caracterul părtinitor al surselor primare; de cele mai dese ori, opiniile personale au fost împărtășite și colectate la cererea agenților guvernamentali români sau a criticilor regimului. Ulterior, materialele au fost utilizate în campania de propagandă în perioada Conferinței de pace de la Paris pentru a convinge factorii de decizie și publicul larg de necesitatea respectării „voinței populare" a basarabenilor, i.e. în favoarea României sau întru susținerea intereselor Rusiei in regiune.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, perioada interbelică, românizare vs rusificare, colecții private, Conferința de pace de la Paris, propaganda.*

A publication issued in Berlin in 1921 qualified the Romanianization policy in Bessarabia, implemented after the region joined Romania in the Spring of 1918, as being "not easy, nor difficult, given the low level of literacy, the limited access of the population to Russian schools and the poorly thought Russification that led to the alienation of the Romanian population from the spiritual, civil and administrative life of Bessarabia" (Sotof 1921). According to the author, the Romanianization proved to be successful especially because of the failure of the Russification, carried out by the

[1] The earlier version of this paper was presented at the international conference of the Society for Romanian Studies "#Romania100: Looking Forward through the Past," held in Bucharest on June 26-29, 2018. I thank the panel discussant Dr. Irina Livezeanu for the constructive feedback.

Russian imperial regime in Bessarabia during the XIX century up to the end of the World War I. Although it was only a brief attempt to compare the two policies, the publication was widely cited in Romania and abroad (Cazacu 1928, 47-50; Popovici 1931, 226-229; Trandafilo 1941, 133-134). The comparison of the two policies was exercised in various interwar publications, issued inside and outside Romania. Thus, a British author put it in the following way: "Bessarabia was California to Russia; to Romania, she is almost Siberia. There are hardly industries in the country, the main products being fruit, wine and cereals, which have to compete for scarce markets with the rest of the Kingdom" (Buckmaster 1939, 118).

After Bessarabia united with Romania in April 1918, the new authorities declared Romanianization as a priority. Romania aimed at creating a national corps of the regional elite and introducing Romanian language in the administration, the schools, as well as into the cultural life. The Romanianization of the school system included education in Romanian language, enhancement of the number of teachers who spoke Romanian, and of those who had the necessary knowledge to teach it. The school infrastructure was set up in cities and a good number of villages (Mironov 2012, 37). Extracurricular activities also followed the "nationalist spirit, reflecting the Romanianization policy disposed by the Bucharest ministry [of Education]" (Filipovici 2015, 345). The processes of nationalization and Romanianization of schools were declared accomplished in Bessarabia in 1922 (Livezeanu 1995, 144). As part of the "cultural offensive," libraries were completed with books in Romanian and Romanian performances were put on stage. Along with the cultural institutions, the schools were to be transformed in an important actor of national propaganda.

In Bessarabia, similar to other newly acquired Romanian regions, the Romanianization measures were not very welcomed by the local inhabitants. The Romanians comprised only a third of the urban population (Livezeanu 1995, Table 3 and 10). The majority of Chisinau inhabitants were of the other ethnic origin than Romanian and did not possess Romanian. Minorities who were part of the local elite were not welcomed in public service anymore; many were afraid of losing their jobs. At the same time, a good part of regional officials and local employees expressed dissatisfaction with the elimination of Russian language from the administration and refused to take the ath to the king (Suveica 2010, 193f). The fluctuation of personnel continued throughout the interwar period; the local employees complained that "regățeni," i.e. employees, who came to Bessarabia from the Old Kingdom or other regions, received privileged treatment.

According to the former president of the Council of Directors Petre Cazacu, it took eight months to the administration to be "nationalized"; moreover, "the swiftness and the force with which this operation was done explains why it took place without violence and painlessly" (Cazacu 1928, 289). The Romanianization policy was not undertaken for Bessarabia alone. Mariana Hausleitner provides a detailed account of the similar policy in the former Austro-Hungarian province of Bukovina, which brought strong reactions on behalf of the non-Romanian population (Hausleitner 2001).

Introduced under a general state of siege and censorship, the Romanianization was justified by the consequences of the previous regime, which worsened the situation

of the Romanian majority. At the same time, the *peripheralization* (Kühn 2015, 367-378)[2] of the newly-acquired regions, i.e. in terms of examining their needs and allocating resources, occurred; as a consequence, the region faced economic instability and reduced investment in the industrial sector. The authorities blamed for the failures the "old system of Tsarist administration," which relied on the ethnic minorities and aimed at suppressing "the national movement of the overwhelming majority of the population."[3] Before 1918, the minorities occupied key administrative positions, had a privileged economic status, and easily shared the Russian mentality and the way of life. The 1918 union inversed the situation, by bringing "the harnessing of the Moldovan element and the removal of ethnic minorities elements from the administration. The union was not only a national act, but an act of political and social justice, which overthrew the undeserved privileges of a minority oligarchy and which gave the precedence to Moldovans who comprise 75 % of the entire population,"[4] was mentioned in a Siguranța report. The minorities were blamed first for "impeding the Union" to occur, then for supporting "separatist tendencies" inside and outside the country. Separatism was perceived as being synonym with hostility towards the new administrative and educational measures, which would "make Romanianization impossible" (Livezeanu 1995, 99). The tergiversation of the international recognition of Romania's borders at the Peace Conference in Paris was also placed on the minorities' shoulders. According to the new administration, the former rule made significant efforts to dilute and russify the population, as well as to alienate the Romanian spirit of the great majority of the population which, subsequently, led to different forms of opposition to the Romanian regime and resistance to it.

What was meant by Russification in the post-war publications? As a concept, Russification is today referred to the Russian imperial policy in the western peripheries, carried out up to World War I (Miller 2008; Gasimov 2012, 10f.), which went in parallel with "minority repression" (Pipes 1964, 6) and "religious persecution" (Vulpius 2005). The latest contributions prove that the Bessarabian population, similar to the population of other Russian western borderlands, was never perceived as an "equal participant" in national and imperial projects, therefore, there was not a consistent Russification policy, in which it was perceived as an actor. Andrei Cusco and Victor Taki thoroughly explained that the main task of the Russian administration was "managing diversity" at the western borderland, which was not an easy one, taking into account the social and multiethnic composition of the local population. Throughout the XIXth century, the administrative paradigm towards the region was changed

---

[2] "Peripheralization" is used as a concept, which describes the production of peripheries through the economic, political and social dimensions.

[3] Arhiva Națională a Republicii Moldova (further, ANRM), fond 691 Directoratul general al Poliției și Siguranței României, inv. 1, dos. 1 (microfilm), f.1-15.

[4] ANRM, fond 691 Directoratul general al Poliției și Siguranței României, inv. 1, dos. 1, f. 12 (microfilm). A parallel with the situation in Transylvania, where the Austro-Hungarian rule relied mainly on the Saxons and the Székelys to suppress the dominant Romanian element, was made.

from the "social cartography" to the "population politics," to classify and manage various groups based on a row of political and military projects. Indeed, the accent was changed "from the social to the ethnic diversity," nevertheless, a rather "symbolic russification" occurred, in which the local population was a passive recipient, not an active and engaged participant (Cusco, Taki 2012, 342). During the last third of the XIX century, the most "repressive russification" was implemented towards the church, nevertheless, it led to a formal, or indifferent attitude of the peasantry towards the church (Cusco, Taki 2012, 324-325).

It should be mention that the interwar publications made reference to the Russification policy in the region mainly to emphasize the advantages – and less the failures – of Romanianization in contrast to Russification. A good number of Romanian and Moldovan historians use a similar strategy today, claiming that the major aim of the tsarist policy was to denationalize the region and deprive it of the Romanian majority. Thus, Nicolae Enciu emphasized that the Russification of education had, as consequence, the "total lack of interest of the local population for alphabetization," therefore, the immediate measure of the Romanian regime was education and cultural enlightenment of the masses in their native language, the measures leading to a "spiritual revival" of the Romanian nation (Enciu 2018, 300f). Unlike other provinces, in Bessarabia rural schools had registered visible progress because of the illiterate rural population. Stefan Purici argued that the Russification of regional administration as well of educational, religious and cultural life, was implemented parallel to a "well-thought" demographic policy, both leading to changes in the region's ethnic composition (Purici 2011, 52-53). A more nuanced analysis of Russification was offered by the Italian historian Alberto Basciani. The author emphasized the role of "spontaneous Russification," i.e. the "unplanned, administrative and cultural" Russification promoted by the local elites. To make career advancement and embraced a certain social status, they accepted the Russian rule with its laws, culture and symbols. Traces of spontaneous Russification were to be found mainly in cities. The Bessarabian countryside represented a contrasting picture: the majority of peasants who were Moldovans practiced agriculture and did not bother to speak Russian. Since in the countryside the education system was underdeveloped, only Russification through the church was to be observed, but which did not give the expected results (Basciani 2018, 28f).

Mariana Hausleitner pointed at several distinctive factors that impacted the process of Romanianization vs Russification in Bessarabia. First, the Romanianization was implemented in the condition of the general state of siege, applied on the whole region first, then on the 30 km border area (except the period of 1929-1933). Second, the Russian-language newspapers, widely spread in the region during the interwar period, promoted anti-Romanian feelings that could have been easily equaled to the Bolshevik propaganda. Third, central authorities showed reticence towards the local Bessarabian elite, as well as the Bessarabian deputies elected in the Romanian parliament, the latter expressing, apparently, separatist desires. Fourth, the activity of the minority organizations in the region was restrained. In comparison with Bukovina, in

Bessarabia, the minority schools were subordinated to the central education bodies, so that the staff could be easier replaced. Finally, yet importantly, public employees from other parts of Romania were appointed in various duties. The author concluded that, from the perspective of the rights of minorities, the Romanianization meant offering more social and economic, as well as political opportunities to the Romanians in detriment of the minorities (Hausleitner 2005, 200).

The publications cited above made us reflect on whether the private oral or written accounts of the immediate post-1918 period can illuminate the reader on the purpose of the comparative exercise between the Romanianization and Russification policies. Had been Romanianization compared with Russification by the local inhabitants during the first years of the Romanian regime, if so, by whom, in which context was the account issued and comparison made, and what purpose it served?

A variety of personal accounts set the two policies in comparison. The first group of inhabitants who shared their opinion on the new administration installed in the region was the Bessarabian deputies elected for the enlarged Romanian Parliament during the first Parliamentary elections of November 1919. A good part of them were members of the Moldovan National Party (Partidul Național Moldovenesc), which greater merit was to incline the vote within the regional diet of Sfatul Țării for the union of Bessarabia with Romania on April 9, 1918. Whereas using various occasions to persuade the Romanian counterparts to acknowledge their merit in the final decision concerning the union, they also emphasized that their crucial contribution to the final decision entitled them with the right to be critical towards the new regime. Among the main points of critique were the Romanianization strategies and their negative consequences for the local population. Thus, the senator of Soroca Constantin Moţoc classified the public employees recruited from other regions as "good" and "bad" ones. "Whereas the Romanian people sent to us their children to escape us from the wild disaster [the Bolshevism – n.a.], they also sent us some officials that put their pockets above our union, thus giving way to shortcomings and misunderstandings," claimed Moțoc in 1920.[5] The Bessarabian senator Zamfir Arbore went further by saying that local intelligentsia that took an active part in the administration of the region was replaced by the "intellectual rot of the Old Romania, spiritually alien to the Bessarabian population." He urged for a common effort of all democratic forces in order to improve the situation in the regional administration.[6] In 1924, when the transition towards the new administration was considered accomplished, the lack of professionalism of public employees recruited outside Bessarabia was emphasized. The latter were criticized for pursuing an activity "full of compromises, abuse of trust, inaccuracies, and false reports."[7] The Bessarabian Parliament members repeatedly ex-

---

5 Dezbaterile Constituantei: Senatul, December 22, 1919, in "Monitorul Oficial," No. 14 of January 13, 1920.

6 Dezbaterile Constituantei: Senatul, January 28, 1920, 132-133.

7 Dezbaterile Adunării Deputaților, June 21, 1924. Arhiva Națională Istorică Centrală (further ANIC), fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dos. 3/1924, f. 21-22.

pressed their critique of the strategy of recruitment of public servants for Bessarabia and the consequences of these wrong policies for the Bessarabians. Thus, the deputy of Cetatea Albă Eugeniu Adamovici criticized the way the recruitment of the public employees for Bessarabia was made: "Whereas the Russians exiled in the Russian Bessarabia Pushkin, the glory of the literature of an empire and who was well-known in the literature of all peoples, we keep in Bessarabia as inspector a certain A. Bobeica and send as spies of Românism those having bad morals, such as Ion Cuparcenco, and those in trouble with justice, such as Aurel Popovici."[8] He pointed out at the fact that among the public employees, recruited from outside Bessarabia to fill important positions in the region, were those penalized inside the country for abuse of duty. A similar opinion shared the Bukovinian deputies. Ion Nistor who pleaded for an excessive centralization policy stated in 1921: "…The administration is in full decomposition. Indescribable chaos is everywhere. The trust of the population in stable state legal institutions is shaken. The public employees are unhappy […]. People in the countryside are eagerly awaiting for the implementation of the agrarian reform, and the workers suffer enormously because of the expensive living. The national minorities are also unhappy, because, on the eve of the elections, they were made empty promises that could not be met without damaging the national unitary character of the Romanian state" (Iaţencu, Olaru 2016, 8-9).

By the end of the 1920s, the critique of the Bessarabian politicians was directed towards the integration process of the region. Among the harsh critiques were members of the "old guard" of Bessarabian leaders, active participants in the 1918 events. Thus, the deputy Ion Pelivan shared the opinion that "many of former Bessarabian officials, until the recognition of the union, did not want to take the oath: the fear was that General Denikin would come and hang them. But the officials sent from the Old Kingdom, largely do not correspond with the mission for which they were sent to Bessarabia. Those who want to perform a good job face a lot of hardship because they do not know the state of affairs, they do not know the psychology of the masses, who went through a 100-year foreign regime, those who went through revolution and Bolshevism. Those who believe that Bessarabia is a Russian Siberia are not right. It has been proven that Bessarabia is a Romanian California because these officials came poor and stuck to the ground and today they have huge assets."[9] Pelivan called for a parliamentary inquiry, which would bring solutions to improve the state of affairs in the region.

In turn, the deputies from other regions, as well as the government representatives responded that the country sent to Bessarabia its "best specialists." Undoubtedly, among the professionals with a high reputation and who made a good name in the region were Vespasian Erbiceanu, Virgil Ionescu-Darzeu, Constantin Filipescu, Eugeniu Giurgea, and others. Their important written account on the situation in Bessarabia, the perspectives through which the integration of Bessarabia into Romania

---

[8] Dezbaterile Adunării Deputaţilor, June 21, 1924. ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 3/1924, f. 21-22.

[9] Dezbaterile Adunării Deputaţilor 1920-1921, No. 18 of July 10, 1920, 281.

had to be done, as well as practical advice and implication, was acknowledged in the immediate interwar period, as well as after (Radu 2014). Some Romanian deputies justified the critique coming from the side of the Bessarabians. The laws were good, it was the employees who, due to the lack of professionalism did not apply the laws. The change of attitude and more dedication on the side of public employees was expected (Suveica 2010, 256).

The local professionals, namely public employees, such as teachers, clergy, and lawyers who exercised their professional duty before 1918 made reference to the previous regime in the region. Among those who criticized the Romanianization of educational institutions were former teachers who served in schools during the Russian administration. Before 1918, schooling took place in Russian and in the language of minorities, therefore, the minority schools were the first to oppose Romanianization. Those who supposed to teach in Romanian in the minority schools proved difficult to recruit. To acquire the status of a public employee, a teacher who planned to start or continue an academic career during the school year of 1919/1920 had to take the oath to the king before July 1, 1919.[10] According to the teacher Nikolaj Musatov, former president of the Teachers' Council of Chisinau Women's gymnasium of the Bessarabian Gubernial zemstvo, in Bessarabia the teachers took the oath under a strong pressure, since "the village peasants condemn him for betrayal, the family asks for bread, and the superior threatened - with dismissal, being left without a living space and a salary… This test was the power of the few." According to a note, signed by Nadezjda Terletskaja, a primary school teacher from Chișinău, as well as by Musatov, in the city 133 teachers refused to take the Oath, these having 463 family members to feed. In another document, signed by Musatov alone, the number of 124 teachers with 426 family members, was indicated. Other data in this sense were detected.[11] In the Bolgrad city of southern Bessarabia, a disastrous material situation of teachers who refused to take the oath was attested. Starting from July 1, 1919, they were deprived of their monthly wages. Some teachers were ready to teach Romanian language and history in the private schools, but they were not able to get permission from the authorities for the next school year. "How to live, and how the teachers who did not take the oath in Chisinau live... Some of them rely on their meager, which at the present high prices is not enough for the next few days, others – do labor work, others are leaving towards liberated Russia or to Serbia," wrote Musatov. According to him, the greatest financial difficulties encountered "teachers with large families and the old teachers who have served in education for 30, 40 or more years. They are not able to live on labor work, they cannot go anywhere, in part because of their inability, in part because they are vitally connected to Bessarabia, because they had lived here

[10] Following art. 6 of the Law of administrative unification of June 14, 1925, public servants officers were required to take the Oath to the King and respect the law of the country. Legea pentru unificarea administrativă, „Monitorul Oficial", No. 128 of June 14, 1925.

[11] Kak prisjagali uchitelja Bessarabii v nachal'nykh shkolakh. August 26, 1919. Hoover Institution Archives, Stanford CA (further, HIA), A.N. Krupenskii Papers, Box 8 Cuttings, Envelope: Tsyganko.

continuously for up to eight decades of their life. They will die of hunger. The latter words do not seem a rhetorical expression." Musatov addressed a plea to the Allied governments "to come to them with financial assistance, in the forms and on the terms the governments would find appropriate."[12]

The opinion about the situation in schools was divided. "Schools cost 65.000.000 per year, but these are almost empty because you must also teach in Romanian," considered the former mayor of Chisinau Panteleimon V. Sinadino.[13] The governmental representatives were of another opinion. After inspecting the Bessarabian schools, an official of the Ministry of Interior concluded that the society was marked by separatist tendencies that could be easily depicted in the education system, especially among the minorities, which demanded schools with separate programs and in their mother-tongue (Livezeanu 1995, 99).

Taking the oath to the king carried a symbolic representation of subjecthood in the Russian empire. After the February 1917 Revolution, the concept of subjecthood (*poddanstvo* – Ru.) that signified "the membership status of the subject to the tsar" disappeared, the new concept of citizenship (*grazhdanstvo* – Ru.) in the sense of the equal rights and obligations being used (Lohr 2012, 3-4). After April 1918, the Bessarabians met another form of subjecthood in Romania, which was regulated by a constitution within a regime of constitutional monarchy; nevertheless, they took it for the one used before 1918. There are no statistics on how many former public employees, as well as lawyers,[14] refused to take the oath to the king and enter the Romanian public service; some refused during the first year, others did it on a later stage. The obvious thing is that the situation was speculated by both the supporters and the rejecters of the Romanian regime. The Romanian officials considered the refusal to take the oath as a form of disloyalty to the new regime, moreover, as a sign of support of the old regime. The blame was placed on the minorities' shoulders, apparently they "maintain with perseverance Russian tradition and mentality in this province and thus nourish hostile feelings for everything that is Romanian."[15] The only method of administration considered as successful was the "hard hand." Those who criticized the new regime, and namely the members of the so-called "Bessarabian delegation" to Paris led by Alexandr N. Krupenskii (Mitrasca 2003, 146f), interpreted the rejection as a manifestation of resistance and courage in the situation of the overall crisis and famine. In some cases, the refusal was qualified as a sign of preservation of loyalty towards the tsar or as a willingness to "fight" by all means against the installed regime.

---

[12] Material'noe polozjenie uchitelej srednej shkoly Kishineva i Bessarabii. August 26, 1919. HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 8 Cuttings, Envelope: Tsyganko. The note is written in Russian and is kept both in handwriting and in typed forms.

[13] Panteleimon V. Sinadino to Alexandr N. Krupenskii, July 7, 1919. HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box I Subject files, Folder Sinadino, Panteleimon.

[14] Proces verbal de l'Assemblée pléniere des avocats de Bessarabie de leure adjoints et des représentants des avoués, 14 octobre 1918 (copy, Fr.). HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box II Subject file, 1918–1943, Folder Judicial Affairs in Bessarabia.

[15] ANRM, fond 691 Directoratul general al Poliției și Siguranței României, inv. 1, dos. 1, f. 4 (microfilm).

The opinions from inside Bessarabia that referred to the Romanian vs Russian regimes shared two distinctive, contradictory tendencies: there were either pro or against the Romanian regime. A similar observation can be made about the accounts belonging to the foreign professionals who visited Bessarabia in the immediate period after 1918. The foreigners also referred to the state of affairs in Bessarabia under the new regime, occasionally comparing Romanianization with Russification policies in the region. A good deal of material was written by the French militaries who stationed in Bessarabia during 1918 and the beginning of 1919. Thus, in a report dated May-June 1918, a French lieutenant qualified the Romanian occupation of the region as "shameful": cases of "obnoxious conduct" of Romanians, such as the dismissal of Russian rail workers and their replacement by less qualified Romanians at the rail station Basarabeasca Nouă were described. According to the rapporteur, in all official documents, one could decipher a "ferocious hate" for Russia, combined with a "stupid pride" for Romania Mare. All acts o violence against the Russians living in Bessarabia were justified by the fight against the "Bolsheviks". The military claimed that "en Bessarabie, il n'y a pas de bolsheviks, il n'y a que des Roumanophobes," the tensions being provoked by the "cheap way" of the behavior of the Romanians, that is why the departure of the French troops had left local inhabitants in dismay. According to the accompanying note to the report, the text "expressed admirably the general opinion of French officers who lived in 1918 in the region and witnessed the "benefits" of the Romanian regime."[16] Another French lieutenant reported several cases of murder and rape in the northern district of Hotin. These "examples of Romanian "culture" were serious accusations against the Romanian authorities. The claims that in the villages of Nedobăuți, Șirăuți, and Zarojani 75 corpses were found, lacked documentary proof.[17]

The French militaries of higher ranks who claimed to have stayed in Romania for a longer period usually reached out to the press to tell stories that rather favored the Romanian administration. One should observe that the arguments formulated by the officers were different from the arguments of their subordinates. Thus, a French officer stated that France who "seemed to doubt the Romanian friendship," should not forget the moral suffering of that country in the war. Romania's "finesse of their mind, little nonchalant patience" and "fatalist character" had young people to whom France closed the doors of the officers' schools. His country was obliged to help Romania who found herself in a "particularly tragic" situation because it has to resist the pressure coming from various sides. The union of Transylvania, Banat, Bessarabia, and Bukovina with Romania were "acts of justice [which] corresponded to our interests." Therefore, France had to dispose of "all our material forces, our army, our credits, all

---

[16] Lieut. Vie, ex-chief of the French Intelligence Service in Odessa, Basarabeasca, Galați et Sofia, later teacher in Calmont, Haute-Garonne. HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box II Subject file, 1918–1943, Folder Occupation, Rumanian, of Bessarabia – General.

[17] Quelques exemples de la "culture" roumaine." HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box II Subject file, 1918–1943, Folder Occupation, Rumanian, of Bessarabia - Atrocities.

of our moral force" to support Romania.[18] Here, the position of France at the Peace conference in Paris was referred to.

Critical opinions towards the Romanian regime were issued by the Russian militaries. After spending two months in Bessarabia, the Russian officer A. Savenko wrote an article in "Golos Rossii" (Berlin), in which he had claimed that, due to the excessive Romanianization measures, in the region dominated the pro-Russian state of mind. Besides the imposition of Romanian language, there were administrative restrictions, which were both "anti-national and anti-progressive." Besides, there was an economic disaster. All that had made the local population to "hate" the Romanians. "In Chișinău, for example, one can observe an amazing situation: the city is full of signboards and posters, but everywhere only Russian is spoken," therefore, the Romanians would not be able to stop "the irresistible urge for the restoration of Russia."[19] The article ended with the slogan "Bessarabia is faithful to Russia; she believes in her and looks forward to the hour of her liberation."[20]

The above publication that emphasized the preservation of the region's pro-Russian character despite all the Romanians' efforts, received responses. Thus, a certain J. Naville, who in the Summer of 1919 happened to travel from Bender to Chișinău, claimed that he had not encountered people who knew perfectly Romanian, except for several public employees. To the question "Who are you?" a peasant would always respond: "I am a Moldovan."[21] An independent journalist, who visited Bessarabia in October 1919, reported on a "curious contrast" of languages he encountered in Chișinău. The local inhabitants perceived the state of affairs with the Romanians in charge as a temporary one. They were exhausted from the war and the revolution, and the only thing they wanted was a peaceful life so that they could work their fertile soil. Bessarabia was viewed as "le jardin de la Russie," which Romania was destroying with her policy day by day. The author claimed that only a plebiscite, organized under the international control, could offer the "imprescriptible guarantees of sincerity, from which any pressure from militaries or civil servants will be excluded, [and which] will allow our country to make its voice heard, off for nearly two years."[22] Apparently, the plea of the local Bessarabians, whose opinion was ignored, was vociferated. Undoubtedly, behind this opinion stood the "Bessarabian delegation" to the Peace conference in Paris.

---

[18] Ce que j'ai vu en Roumanie, by A. Chaix (medicin-major, chevalier de la Legion d'honneur, officier de la Courone de la Roumanie avec Glaives). HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box II Subject file, 1918–1943, Folder Occupation, Rumanian, of Bessarabia - Atrocities.

[19] Dva mesjatsa v Bessarabii, by A. Savenko, Golos Rossii, Berlin, no. 188, October 14, 1919. HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box VIII Clippings and miscellaneous correspondence, August 1919 – January 1920, f. 45.

[20] Dva mesjatsa v Bessarabii.

[21] A propos de la Bessarabie. La Tribune de Geneve, October 8, 1919. HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box VIII Clippings and miscellaneous correspondence, August 1919 – January 1920, f. 45.

[22] Impressions de Bessarabie, par Jean Brulard. Information, Paris, October 18, 22, 24, 1919. HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box VIII Clippings and miscellaneous correspondence, August 1919 – January 1920.

The state of affairs in the region, presented by the French geographer Emmanuel de Martonne in the brochure "Choses vue en Bessarabie," contrasted with the above picture. In July 1919, in his quality of the member of the Romanian-Yugoslavian Territorial Commission at the Peace conference in Paris, de Martonne made a ten-day trip to Bessarabia. Upon his return to the French capital, he reported to the commission that the geographical extremes of the region represented a "strange mosaic [...] in which it is impossible to distinguish a dominant nationality," which was due to Russia's XIXth century politics of denationalization and colonization. Nevertheless, "a change in this situation can be expected if Bessarabia remains under the Romanian administration," claimed the author (Travaux du Comité d'Études 1919, 625-642; De Martonne 1919; De Martonne 1920, 92). De Martonne underlined that "of all the provinces that make up the historical area of Romania, Bessarabia is visibly the most Romanian." During his trip to the region, he had not encountered "any Bolshevik", which supposed to be taken as proof to the fact that Romania succeeded to secure the region and re-establish order. The expert claimed that the rather confused state of spirit in the region was due to the incertitude with regard to the future status of Bessarabia, maintained at the conference: "All the rumours could find ground: the Russians will come, the Bolsheviks will pass the Dniester; the departure of the French troops worries."[23] The existed state of dissatisfaction (Suveica 2010, 120f)[24] among the inhabitants was categorized as confusion, mixed with nostalgia for the Russian imperial regime, which left, "evidently, profound traces […] among landowners and, certainly, among old public servants" (De Martonne 1919). According to de Martonne, a plebiscite in the place where the majority of peasants were illiterate and the local elites were russified would not have made any sense. This argument was stated as a response to the initiative to carry out a plebiscite in the region, propelled by the Russian political émigrés and the so-called "Bessarabian delegation" to the Peace conference in Paris, led by the Bessarabian noble Alexandr N. Krupenskii. The author concluded that the assimilation of Bessarabia into Romania was proceeding naturally, due to the presence in the region of a mass of conscious Romanians (Suveica 2017, 591-614; Bowd 2019, 47-65). De Martonne's positive account on the region was well received by the Romanian delegation at the Peace conference and by the Romanian government, being reproduced in the Romanian governmental newspapers.

Another foreigner who visited Bessarabia during the autumn of 1919 was Dr. Georges Broheé, a "surgical assistant in a Belgian hospital" who was sent to the region as a member of the Belgian Red Cross Society. In a report dated with September 15, 1919, the conditions in Serbian, Romanian and Bessarabian hospitals were described.[25] Broheé seemed convinced that the lack of medical staff in the Bessarabian

---

[23] Here, the departure of the French troops from southern Ukraine after the defeat in Odessa in April 1919 was meant.

[24] During the summer of 1919, the expropriation continued, the allotment was at its starting point.

[25] The draft text of the report, kept in A.N. Krupenskii files, suggests that the latter reviewed the report himself. Enquête en Serbie, Roumanie et Bessarabie sur les conditions sanitaires de ces pays et sur les besoins en medicaments et pansements de leurs habitants, September 15, 1919. HIA, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box III Speeches and Writings, 1919, Folder Sanitary Conditions in Serbia, Rumania and Bessarabia.

hospitals was due to the refusal of the doctors, who served before 1918 in the region, to take the oath to the king; consequently, they were fired and replaced with young and incompetent medical students who "had no knowledge of minds and souls of Bessarabians." He acknowledged that, besides doctors, there were public employees, teachers, lawyers, clergy, and militaries who refused to take the oath, such position being characterized as group resistance to the new regime. Those who opposed the new regime were educated people who were "compelled to support themselves by the most menial labour while awaiting the moment of their liberation by their real country Greater Russia, when it shall have been freed from the nightmare of Bolshevism."[26] The resistance was justified, considered Broheé, since the "Romanian manners and customs are totally different from Russian manners and customs. Moreover, the Romanians are directly regarded as an Army of Occupation, which is applying a very strict regime, filled with all kinds of vexations for the population – a reign of arbitrary methods, of wholesale bribery and corruption in the era of a gendarme."[27] The Bessarabians, "including even the Moldavians will never accept the Romanian yoke," because of Romanianization measures implemented in the province. The regime was in detriment of the population, while "in Romania everything is for sale, anything can be bought, even in broad daylight – honours, services, permits, passports, decisions of the courts of justice. The man who is prepared to pay high enough can get everything he wants. At the moment of my departure from Bessarabia the Royal authorities have just arrested the Prefect of Kishinev and some of the Divisional Commissioners on charges of forgery, theft, sale of permits, passports, etc."[28] Besides analyzing the situation in the health system, the doctor thus assumed the task to evaluate the Romanian administration in the region, moreover, he claimed that the anti-Romanian mood of the local population had roots in the period of the Russian rule, which it valued. The report was annexed to the memorandum, addressed by the "Bessarabian delegation" to the American President Woodrow Wilson (Suveica 2019, 89-113).

The accounts provided above, although selective, were formulated by either the Bessarabians or the foreign nationals who visited the region while on duty. Regardless of the type of account, being these excerpts from speeches, held from the parliamentary tribune, military reports, newspaper articles or informative notes, these were written for a certain recipient with the aim to either praise or criticize the Romanian regime. Reference to the Russian past or a brief comparative exercise concerning Romanianization vs Russification was made to support or criticize the Romanianization of the region. This is the main conclusion one can draw from reading these accounts.

The critical interpretation of these sources is of high importance. Rather than trying to persuade the reader on the credibility of one account in detriment of the other,

---

[26] To the Honourable Woodrow Wilson, President of the United States of America, 20 December 1919. HIA, Vasilii A. Maklakov Papers, 1881-1956, Box 17, Folder Bessarabia. Paris Peace Conference. Bessarabian delegation. Protests to President W. Wilson, Appendix 3.

[27] To the Honourable Woodrow Wilson.

[28] To the Honourable Woodrow Wilson.

as it was occasionally done in previous publications, I argue that each of the accounts was credible when it came to persuading a certain political actor and a certain public. Written in the immediate post-war period, they were produced and made use of during the time of the Peace conference in Paris, where the fate of the region, along with the fate of other East European contested regions, was debated. Reference to various narrations was made by both the supporters and the critics of Romania's interests in the region. Thus, the „Bessarabian delegation" to Paris collected the materials, which compromised the Romanian regime, integrating these in memoranda, articles, pamphlets, and brochures, intended for both the conference delegates and the larger public. For example, in a pamphlet, entitled "The Roumanian Occupation in Bessarabia," one can find the protest of lawyers and barristers that had been obliged to swear allegiance to the Romanian king, the protest against the union of Bessarabia with Romania of former employees of the Gubernial and district zemstvos.[29] Other documents were the protests of teachers and clergy, as well as the protest of former deputies of "Sfatul Țării" against the abolition of Bessarabian autonomy, signed by Vladimir V. Tsyganko and Ion Pascăluța (The Roumanian Occupation, Appendix 13,14, 16, 21, 22, 23). These protests were characterized not only as anti-Romanian but also as pro-Russian; it was claimed that such a reaction was a response to the Romanianization measures. The Romanian administration was blamed for the wide use of "savage methods," such as "violence, forgery of documents, bribery, corruption, physical tortures, and assassination." No exception was made when it came to the "spurious defence of the rights of the Moldavian people, of their alleged Romanian loyalism, and of a would-be fight against Bolshevism" (The Roumanian Occupation 1920, 10).

The existence of a pro-Russian mood in Bessarabia during the first years of the Romanian regime was of no doubt. The Romanian officials were aware that it gained support through propaganda materials spread from across the Dniester river, publications in Russian language, various Ukrainian missions and groups, with the help of the Russian refugees to Romania and the created committees to help them to accommodate in the new country. The population had complainined about the excessive number of refugees in the region, which had made the living more expensive. The economic difficulties, felt especially in the cities, had made the urban population, most of them minorities, to regret the old regime. To convince the decision-makers at the Peace conference, as well as the European public of the "rightfulness of Romania's territorial and economic claims," the Romanian government launched an active propaganda campaign in the European press. Being aware that the "Bessarabian delegation" collected written critical accounts of various professional and social groups in order to use these as proof against the Romanian rights on the region, as arguments on the "oppressive" character of the administration, and in order to prove the need to hold a plebiscite in the region, the Romanians used a similar strategy. The counter-

[29] The protest was issued despite the fact that just a few days before the Gubernial zemstvo ceased to exist. Decret regal privind desființarea Zemstvei guberniale din Basarabia, din 4 octombrie 1918. "Monitorul Oficial," No. 160, October 9, 1918.

propaganda method was based on the gathering and spreading of proof that in the region the new regime was cherished and supported (Viţălaru 2014; Ureche 2016).

Although valuable as a perspective, the post-1918 individual accounts offer a rather biased evaluation of the Romanianization vs the Russification policies. Being produced during the Peace conference in Paris, they served the either the pro-Romanian or the pro-Russian propaganda, so that certain political actors and a certain segment of public opinion, both in Romania and outside the country, were persuaded to support either Romania's or Russia's interests in the region.

BIBLIOGRAPHY:

Basciani 2018: Alberto Basciani, Dificila Unire. Basarabia şi România Mare 1918–1940 (Chişinău, 2018).

Bowd 2019: Gavin Bowd, Between France and Romania, between Science and Propaganda. Emmanuel de Martonne in 1919, Journal of Romanian Studies, vol. 1, No. 2 Special issue „Romania and the Paris Peace Conference (1919). Actors, Scenarios, Circulation of Knowledge", Ed. by Svetlana Suveica, 2019, 47-65.

Buckmaster 1939: Barbara Buckmaster, Hitler's route to Bagdad (London, 1939).

Cazacu 1928: Petre Cazacu, Zece ani de la unire. Modova dintre Prut şi Nistru 1918–1928 (Bucureşti, 1928).

Cusco, Taki 2012: Andrei Cusco, Victor Taki (pri uchastii Olega Groma), Bessarabia v sostave Rossijskoj imperii (1812–1917) (Moskva, 2012).

De Martonne 1919: Em. de Martonne, La Bessarabie. Avec une carte et un appendice (Paris, 1919).

De Martonne 1920: Em. de Martonne, Essai de carte ethnographique des pays roumains. Annales de Geographie, 29/158, 1920, 81-98.

Enciu 2018: Nicolae Enciu, În componenţa României întregite. Basarabia şi basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice (Bucureşti – Brăila, 2018).

Filipovici 2015: Anca Filipovici, Învăţământul secundar feminin în România interbelică. In: (Ed. Cătălina Mihalache, Leonidas Rados) Educaţia publică şi condiţionările sale (secolele XIX-XX) (Iaşi, 2015), 331-349.

Gasimov 2012: Zaur Gasimov (Ed.), Kampf um Wort und Schrift. Russifizierung in Osteuropa im 19.-20. Jahrhundert (Göttingen, 2012).

Hausleitner 2001: Mariana Hausleitner, Die Rumänisierung der Bukovina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944 (München, 2001).

Hausleitner 2005: Mariana Hausleitner, Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941: Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens (München, 2005).

Iaţencu, Olaru: 2016: Rodica Iaţencu, Marian Olaru, Coord., Bucovineni în parlamentul României întregite, vol. II.1, Adunarea Deputaţilor, Legislatura 1920–1922 (Bucureşti, 2016).

Kühn 2015: Manfred Kühn, Peripheralization: Theoretical Concepts Explaining Socio-Spatial Inequalities, European Planning Studies, Volume 23, Issue 2, 2015, 367-378.

Lohr 2012: Erik Lohr, Russian Citizenship. From Empire to Soviet Union (Harvard, 2012).

Miller 2008: Alexei Miller, The Romanov Empire and Nationalism. Essays in the Methodology of Historical Research (Budapest — New York, 2008).

Mironov 2012: Alexandru-Murad Mironov, Basarabia interbelică. Evoluţii sociale şi culturale. Studii şi articole de istorie, vol. LXXIX, 2012, 29-43.

Mitrasca 2003: Marcel Mitrasca, Moldova. A Romanian Province under Russian Rule (New York, 2003).

Pipes 1964: Richard Pipes, The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism, 1917–1923, Rev. ed. (Cambridge, 1964).

Popovici 1931: Andrei Popovici, The Political Status of Bessarabia (Washington D.C.,1931).

Purici 2011: Ștefan Purici, Istoria Basarabiei – Note de curs (București, 2011).

Radu 2014: Sorin Radu, Vespasian Erbiceanu (1865–1943) (Târgoviste, 2014).

Sotof 1921: I. Sotof, Contemporary Notes. The Russian Review, Berlin, November 5, 1921.

Sterblich 1998: Anton Sterblich, Elitenwandel in Südosteuropa: Einige Bemerkungen aus elitentheoretischer Sicht. In: (W. Höpken, H. Sundhausen Hrsg.) Eliten in Südosteuropa. Rolle, Kontinuität, Brüche in Geschichte und Gegenwart (München 1998).

Suveică 2010: Svetlana Suveică, Basarabia în primul deceniu interbelic (1918–1928). Modernizare prin reforme (Chișinău, 2010).

Suveica 2017: Svetlana Suveica, Between Science, Politics and Propaganda: Em. de Martonne and the Debates on the Status of Bessarabia (1919–1920). Cahiers du monde russe, 58/4, 2017, 591-614.

Suveica 2019: Svetlana Suveica, "Against the Imposition of the Foreign Yoke": The Bessarabians Write to Wilson. Journal of Romanian Studies, vol. 1, No. 2, Special issue „Romania and the Paris Peace Conference (1919). Actors, Scenarios, Circulation of Knowledge", Ed. by Svetlana Suveica, 2019, 89-113.

The Roumanian Occupation in Bessarabia. Documents (Paris, 1920).

Trandafilo 1941: Franco Trandafilo, Bessarabia, terra di dolore; storia del secolare conflitto russo-romeno (Bucharest, 1941).

Travaux du Comité d'Études, Tom II Questions Européennes (Paris, 1919).

Ureche 2016: Nicolae Ureche, Relațiile României Mari cu Elveția, 1918–1940 (București, 2016).

Vițălaru 2014: Adrian Vițălaru, Nicolae Petrescu-Comnen – diplomat (Iași, 2014).

Vulpius 2005: Ricarda Vulpius, Nationalisierung der Religion. Russifizierungspolitik und ukrainische Nationsbildung 1860–1920 (Wiesbaden, 2005).

ȘI TOTUȘI, DE CÂND? DISCUȚII ISTORIOGRAFICE REFERITOARE LA PREZENȚA ROMÂNILOR ÎN UNGARIA TRIANONICĂ

Gabriel MOISA

And yet, since when? Historiographic discussions regarding the presence of Romanians in trianonic Hungary

Summary

The elite of The Romanians in trianon Hungary, as much as it is, is hitting an all-encompassing reality. It is the impossible objectivity when writing about our own past. This phenomenon has been publicly assumed since the second half of the 1990s. Romanians in Hungary are faced with a great challenge related to the analysis of their own age in the area of the state in which they live. For the Romanian intellectual elite, this issue has been and is a very complicated issue to address.

The Hungarian historiography largely refuses, starting with the authors of the second half of the 18th century, to accept the presence of a Romanian population in Transylvania before the 15th-16th centuries. Under these circumstances, in the last century, the Romanian researcher in the neighboring country is almost impossible to say anything other than the official version of Hungarian historiography.

Keywords: *Romanians, trianon Hungary, Hungarian and Romanian historiography*

Românii din Ungaria se află faţă în faţă cu o mare provocare legată de analiza propriei vechimi în arealul statului în care trăiesc. Pentru elita intelectuală românească această chestiune a fost şi este o problemă foarte complicat de abordat. Istoriografia maghiară refuză în bună măsură, începând cu autorii celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, să accepte prezenţa unei populaţii româneşti în Transilvania înainte de secolele XV-XVI. În aceste condiţii, în ultimul secol, cercetătorului român din ţara vecină îi este aproape imposibil a spune altceva decât varianta oficială a istoriografiei maghiare.

Există totuşi câteva excepţii. Acestea datează din primii ani de după căderea comunismului. Explicaţia stă, credem, în aceea că au existat câţiva ani de reorganizări şi reaşezări fireşti şi în societatea ungară, care nu au fost foarte atente la aspecte minore ale evoluţiei Ungariei din anii ’90 precum era scrisul istoric al elitei comunitare româneşti. Însă, pe măsură ce lucrurile s-au aşezat s-a revenit în matca interpretativă oficială, pluralismul ideilor legat de acest subiect restrângându-şi dramatic arealul.

Tocmai această uşoară *degringoladă* istoriografică a făcut posibilă aserţiunea Mihaelei Bucin care afirma răspicat în 1992, cu referire la românii din Ungaria, că „*indiferent că ne place sau nu, istoria românilor nu poate începe cu anul 894 al erei*

noastre, nici cu încoronarea Sfântului Ştefan al ungurilor" (Bucin 1999, 80-82), sugerând că prezenţa românilor din acest spaţiu este mai veche decât sosirea ungurilor în Câmpia Panonică. Părea astfel că va începe o etapă de dezbateri deschise în jurul acestui subiect fierbinte al celor două istoriografii, română şi ungară. Din păcate, nu a fost să fie.

În lipsa unei reale alternative de discuţie serioasă şi, poate, inclusiv a unor cercetări arheologice care să urmărească existenţa unor populaţii daco-romane, romanice şi româneşti în arealul locuit azi de românii din Ungaria, majoritatea punctelor de vedere ale cercetătorilor români de aici acceptă ideea conform căreia înaintaşii lor au fost „colonizaţi" în respectivele teritorii începând cel mai devreme cu finele secolului al XVI-lea, pentru ca în secolele XVIII-XIX, chiar XX, să fie întemeiate apoi cele mai multe dintre comunităţi. Cu toate acestea, paradoxal, ei consideră că românii din Ungaria sunt „*băştinaşi pe aceste locuri*" (Ciotea 2003,1; Misaroş 2002, 13-14; Petruşan 2000, 3).

În lipsa unor investigaţii arheologice dar şi documentare mai vechi de secolul al XVIII-lea autorii români din Ungaria pornesc în reconstituirea propriului trecut abia cu acest secol. Practic, documentele cele mai timpurii utilizate de cercetători sunt cele create de parohiile ortodoxe româneşti. Conform spuselor acestora, ele nu sunt mai vechi de secolul al XVIII-lea. Momentul de început al fiecărei comunităţi româneşti din Ungaria este considerat cel în care documentele vorbesc despre constituirea parohiei. Exemple clasice din acest punct de vedere sunt lucrările Elenei Csobai referitoare la românii din Bichişciaba (Csobai 1991, 35-39), Aletea (Csobai 1996, 112-119), Ciorvaş (Csobai 1997, 76-90), Giula (Csobai 1999, 65-74), Vecherd (Csobai 2000, 92-105), Cenadul Unguresc (Csobai 2001, 108-114), Bedeu, Micherechi (Csobai 2004, 107-113) şi Bichiş (Csobai 2009, 90-99), dar şi altele precum sintezele de istorie a românilor din Ungaria: Gheorghe Petruşan, Emilia Martin şi Mihai Cozma, *Românii din Ungaria, Românii din Ungaria*, editor responsabil Ioan Ciotea, Elena Csobai, *Istoricul românilor din Ungaria de azi*, care dezbat chestiuni legate de istoria comunităţilor româneşti din Ungaria.

Elena Csobai îşi însuşeşte punctul de vedere conform căruia cei mai timpurii colonişti români s-ar fi aşezat la Giula şi Bedeu, fiind de religie ortodoxă (Csobai 1993, 7). Aceleaşi opţiuni sunt îmbrăţişate şi de Gheorghe Petruşan în partea istorică semnată de el din *Românii din Ungaria.* Atât Elena Csobai, cât şi Gheorghe Petruşan sunt adepţii teoriei colonizării în două etape a românilor în părţile estice ale Ungariei de astăzi. Prima ar începe la sfârşitul secolului al XVII-lea şi durează un secol, iar cea de-a doua, spun aceştia, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi se întinde până în preajma celui de – Al Doilea Război Mondial când, prin „roirea" unei părţi a locuitorilor români în spaţii învecinate s-au constituit Otlaca Pustă şi Cserekert (Csobai 1993, 7). Este un punct de vedere aproape general îmbrăţişat şi de istoriografia maghiară, aşa-numita origine a coloniştilor români fiind de asemenea un subiect controversat. Cei mai mulţi autori preiau facil sintagma „trăim în Ungaria de aproape 300 de ani". Nimeni, practic, nu a reflectat mai profund asupra acestui *dat* istoriografic. Profesorul Mihai Cozma a semnalat adesea această stare de lucruri inertă referitoare la preluarea mecanică a acestei teorii

(Cozma 1994, 22). Pentru el constatarea cu pricina este prea puţin gândită, pur şi simplu falsă fiind rezultatul unei erori. În opinia lui afirmaţia este învăluită într-o negură completă „*cu atît mai deasă, cu cît niciodată nu se precizează cealaltă ţară, din care se consideră că ne-am fi mutat pe locurile de azi. Ar fi imposibil, deoarece – ne conving datele istorice – tot Ungaria a fost ţara din care am venit încoace*" (Cozma 1994, 22). Eroarea, în opinia lui Mihai Cozma, provine din interpretarea greşită a mişcărilor de populaţie dinspre zona muntoasă a Crişanei spre zona Tisei, în condiţiile istorice bine cunoscute ale sfârşitului de secol XVII, spaţiu în care se afla deja o populaţie românească. Această deplasare s-a produs, spune autorul, din Ungaria vremii în Ungaria vremii, aşadar nici vorbă de migraţie dintr-un stat în altul. Astfel, spunea acesta „*pentru strămoşii noştrii n-a însemnat o adevărată integrare într-un alt stat. Nu poate fi luat nicidecum în serios când este vorba despre locurile noastre de proveniență, după cum, de pildă, nici românul din Muntenia, fugit peste munţi, în Transilvania, nu s-a considerat pe vremuri originar din Turcia, numai pentru că Ţara (lui) Românească era sub ocupaţie otomană. Am fost şi sîntem în toate privinţele români din Ungaria*" (Cozma 1994, 22). Mihai Cozma realizează aici o foarte subtilă argumentaţie logică a teoriei continuităţii româneşti în spaţiul transilvănean.

Cu toate acestea, unii cercetători, făcând trimitere la o serie de descoperiri arheologice întâmplătoare şi informaţii documentare, sugerează că pe actualul teritoriu al Ungariei prezenţa românilor poate fi documentată deja în epoca arpadiană. Teodor Misaroş bunăoară, în teza lui de doctorat intitulată *Din istora comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din Ungaria*, apărută în două ediţii, 1990 şi 2002, vorbeşte despre vestigiile unei biserici de rit bizantin la Giula datând din anul 1295 (Glück 1994, 479; Misaroş 1990, 122). Acelaşi Teodor Misaroş prezenta date preluate din conscripţia domeniului Giulei de la 1525 unde erau pomenite mai multe familii româneşti (Glück 1994, 479). Volumul lui Teodor Misaroş oferă noi şi noi informaţii, documentare mai ales, despre prezenţa mai timpurie a românilor în actualul areal estic al Ungariei, conturând clar opinia potrivit căreia, începând cu secolul al XV-lea, numărul românilor a crescut considerabil prin colonizarea, alături de cei deja existenţi, a unui număr important de români în zona Crişului Alb, unde s-au stabilit în mod definitiv (Misaroş 1990, 18).

Foarte interesant că Teodor Misaroş a adus în sprijinul sugestiilor sale tocmai opinii ale unor istorici maghiari precum Hunfalvi Pál, care susţinuse că încă în 1404, satele Vitha, Keresztúr, Csernetfalva şi Zvalt-puszta au fost dăruite de regele Sigismund lui Bolya şi fiilor lui, populând aceste părţi părăsite cu români, care s-au stabilit pe aceste meleaguri schimbând inclusiv numele unor localităţi precum Keresztúr în Crîstor (Pál 1894, 57-58).

Teodor Misaroş adusese aşadar dovezi inclusiv arheologice şi documentare care puteau sugera măcar prezenţa românilor în Ungaria de est mai devreme decât datele acceptate oficial de istoriografia ungară. Poate tocmai din această cauză lucrarea nu a putut vedea lumina tiparului până în 1990. Şi atunci însă cartea a fost tipărită exclusiv prin eforturile familiei fostului Vicar Episcopal Teodor Misaroş.

Anii ’90 ai secolului trecut au prilejuit noi discuţii istoriografice pe marginea „*descălecatului Ungariei*" cu ocazia aniversării milecentenarului în Ungaria. Chiar în primul număr al *Convieţuirii*, regretatul Mihai Cozma deschidea o interesantă

paranteză referitoare la descălecatul Ungariei şi „*problema românească*" (Cozma 1997, 14-19). Studiul deschide probleme mai degrabă decât să le dezbată întrucât Mihai Cozma nu face altceva decât să aşeze în oglindă istoriografia română şi cea maghiară în problema „Anonymus", cunoscut fiind faptul că istoriografia maghiară nu recunoaşte veridicitatea celor scrise de notarul Anonim vizavi de prezenţa românilor în Transilvania în momentul descălecatului ungar din 896, în acelaşi timp acceptând informaţiile referitoare la unguri. Oferind cititorului informaţiile din „Anonymus" referitoare la realităţile din Crişana şi Transilvania şi punctele de vedere antagonice ale celor două istoriografii, Mihai Cozma lasă pe cititor să-şi formuleze propriile opinii, nu înainte de a itera faptul că istoricii maghiari continuă să respingă categoric ideea că ungurii ar fi întâlnit în momentul „*descălecatului*", alături de slavi, bulgari, moravi, avari, şi pe români (Cozma 1997, 14).

Gheorghe Santău, membru marcant al elitei intelectuale româneşti din Ungaria postbelică, iniţiază la rândul său o discuţie pe marginea vechimii românilor în Crişana, inclusiv în estul Ungariei, şi a „*descălecatului*" ungurilor (Santău 1999, 75-111). Format la universitatea clujeană în anii '40, Gheorghe Santău este tranşant în aprecierile sale legate de prezenţa românilor în Crişana. Pornind de la datele oferite de cronicile medievale timpurii, acesta consideră că în momentul sosirii ungurilor românii locuiau aici împreună cu triburi slave. Alături de informaţiile din operele cronicarilor, în susţinerea punctelor sale de vedere, Gheorghe Santău recurge şi la toponimie (Santău 1999, 77). El semnalează inclusiv faptul că o serie de istorici maghiari au afirmat că românii se găseau în părţile Ungariei estice de astăzi în momentul venirii ungurilor. Spre deosebire de ceilalţi cercetători români din Ungaria, Gheorghe Santău consideră că şi după cucerirea Ungariei de către Imperiul Otoman, românii au continuat să trăiască în câmpia Tisei, acest fapt fiind confirmat de conscrierile şi însemnările referitoare la satele din acest spaţiu (Santău 1999, 85-89). Un punct de vedere original are Gheorghe Santău şi referitor la presupusele colonizări masive de români începând cu secolul al XVIII-lea în părţile estice ale Ungariei de astăzi. El consideră că aceste colonizări nu au fost masive şi s-au realizat cu totul întâmplător, spre deosebire de Banat unde acest fenomen a fost realizat sub atentul control al statului. Mai mult, el consideră că atunci întreg şesul cuprins între Mureş, Crişuri şi Someş era populat majoritar cu români şi numai înspre Tisa apăreau comunităţi maghiare reduse numeric (Santău 1999, 89). Faptul că după două secole acest spaţiu este predominant maghiar, iar românii sunt reduşi la doar câteva comunităţi răzleţe, se datorează unei politici maghiare de deznaţionalizare a românilor şi de colonizare sistematică a ungurilor în intervalul 1800–1910 (Santău 1999, 97-98).

Istoriografia românească are, în general, o părere nuanţată şi chiar diferită, susţinând că multe izvoare istorice şi descoperiri arheologice pomenesc despre prezenţa unor elemente daco-romane, romanice şi mai apoi româneşti în zona Crişurilor încă dinainte de venirea ungurilor în câmpia Panonică (Giurescu 1975, 155; Pascu 1944, 8-9; Popa 1975,317; Papacostea 1993, 59-60). Trebuie remarcată însă aici deschiderea scrisului istoric românesc faţă de chestiune şi faptul că, utilizând argumente şi un instrumentar metodologic adecvat, acesta susţine extrem de documentat faptul că

aici au existat grupuri de populaţii româneşti clar înainte de venirea ungurilor. Există multe argumente în acest sens şi dacă pomenim doar despre „*ceramica modelată la roata rapidă descoperită în acest areal ar fi creaţia grupurilor de populaţie românească locală, deţinătoare a unor cunoştinţe tehnologice superioare transmise din antichitatea târzie, sau venită din interiorul Transilvaniei sau din Banat în secolele VIII-IX/X*" (Băcueţ-Crişan 2007, 38-39) sau cele descoperite la roata înceată în apropiere de actuala frontieră româno-ungară, precum cele de la Oradea-Salca (Bulzan 1999, 34-35, pl. III-VI) şi Sânnicolau Român (Crişan 2014, 235), ar fi suficient pentru a susţine punctual de vedere al istoriografiei româneşti bazat pe date ştiinţifice. Specialiştii sunt de acord că cele două tipuri de artefacte sunt racordabile grupurilor de populaţii româneşti locale. Semnalăm aceste lucruri pentru a contextualiza posibilitatea unor analize şi interpretări mai complexe legate de prezenţa românilor în Ungaria de astăzi când iată, există sugestii clare ale prezenţei populaţiei româneşti mai devreme de venirea ungurilor în Pannonia. De altfel, analizând artefactele arheologice, ceramica în primul rând, părerile multor specialişti în domeniu converg spre concluzia existenţei în Crişana a unei ceramici similare pentru secolele VIII-X cu cea din Moldova, Basarabia, Muntenia, Oltenia, Banat şi Transilvania. Concluzia este că putem discuta despere un sincronism al evoluţiei istorice a spaţiului crişan cu restul arealului locuit de populaţie românească. Deci în Crişana secolelor VIII-X nu putea exista decât o populaţie cu profil similar din celelalte provincii amintite, locuite de români (Mitrea 1998, 60; Postică 1994, passim; Constantinescu 1999, 60; Cozma 1992, 232; Glodariu 1980, 93-94). În ceea ce priveşte strict teritoriul Crişanei, lămuritoare din această perspectivă este lucrarea lui Ioan Crişan, care dezbate profesionist şi aplicat aşezările rurale medievale din Crişana de la finele primului mileniu şi începutul celui următor (Crişan 2006, passim).

Ne oprim aici cu discuţiile referitoare la acest subiect întrucât specialiştii în epocile respective s-au exprimat destul de clar din această perspectivă (Pop 2017, 530; Pop 2003, 290). Putem concluziona astfel că a susţine cu ostentaţie, astăzi, exclusiv teoria migrării românilor spre finele Evului Mediu în Câmpia Crişurilor şi vestul Câmpiei Panonice este o interpretare care merită nuanţată. În acest fel, cu siguranţă produsele istoriogafice ar fi mai complete. Suntem siguri că această posibilitate există astăzi fiind nevoie doar de o înnoire a metodologiilor de lucru. Primii paşi au şi fost făcuţi, de altfel, în lucrarea *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium* (Kiss 2003), care schimbă timid optica referitoare la acest subiect, fiind un semnal cât se poate de încurajator pentru viitor şi o dovadă că argumentele ştiinţifice sunt cele care trebuie să fie precumpănitoare în detrimentul altora care odată utilizate pot distorsiona adevărul istoric.

Desigur, în acest context ne întrebăm, oarecum retoric, ce ar fi putut determina grupurile de populaţii româneşti din secolele VIII-IX să se oprească bunăoară tocmai pe actuala frontieră româno-ungară? Probabil un teribil spirit de anticipaţie, având în vedere ce s-a întâmplat în 1920 la Trianon, situaţie în care, trebuie să recunoaştem, acestea, populaţiile româneşti, au dat dovadă de un remarcabil spirit diplomatic şi mai ales de bun simţ, lăsând, asemeni unor gazde bune, spaţiu de trăit şi oaspeţilor care aveau să vină în aceste locuri.

În concluzie se poate spune că, în afara câtorva excepţii, începuturile comunităţilor româneşti din Ungaria trianonică sunt considerate a fi undeva în secolul al XVIII-lea. Fără a lua în considerare că acesta este şi punctul de vedere dominant în istoriografia maghiară, trebuie spus că argumentele oferite de marea majoritate a cercetătorilor români din Ungaria, cum că nu există dovezi mai vechi, nici arheologice şi nici documentare, ţin de logica şi instrumentarul istoricului care nu se poate pronunţa în favoarea unei opinii sau alta în lipsa argumentelor. Chiar ei recunosc acest lucru şi susţin necesitatea unor cercetări în direcţiile menţionate care ar putea aduce argumente în favoarea ideii prezenţei românilor înainte de sosirea ungurilor. Problema este că acest lucru este puţin probabil să se întâmple deoarece nu există niciun român din Ungaria care să efectueze asemenea cercetări. Nicio instituţie de cultură sau de învăţământ din Ungaria nu are angajat niciun etnic român care să se situeze în mod special în spaţiul acestor demersuri ştiinţifice, iar dacă acesta s-ar forma într-o universitate din România ar rămâne fără opţiune reală de angajare. Practic, în acest fel orice încercare a unui tânăr român doritor a se forma ca istoric într-o universitate din România, pentru ca ulterior să se întoarcă să cerceteze istoria etniei din care face parte este sortită eşecului. Potenţialii tineri care s-ar forma ca istorici în Ungaria ar fi şi chiar sunt tributari dominantelor istoriografiei maghiare în ceea ce priveşte comunitatea românească din Ungaria. Punctele de vedere exprimate de Gheorghe Santău şi Teodor Misaroş aparţin unor cercetători formaţi în România, primul la Cluj, iar cel de-al doilea la Bucureşti. Opiniile curajoase exprimate de Gheorghe Santău şi Teodor Misaroş au văzut lumina tiparului în condiţii specifice. Teodor Misaroş era trecut în nefiinţă când i-a fost publicată opera, înainte de 1989 acest lucru fiind imposibil, iar Gheorghe Santău era pensionar deja în momentul apariţiei studiului, ieşit practic de sub orice fel de presiune oferită de „*lectoratul istoricilor maghiari*" (Petruşan 1997, 91-92) şi fără a-şi periclita cariera profesională.

Elita românilor din Ungaria trianonică, atâta câtă este, se loveşte de o realitate atotcuprinzătoare. Este vorba despre imposibila obiectivitate atunci când scrie despre trecutul propriu. Acest fenomen este asumat de altfel public încă din a doua jumătate a anilor '90 ai secolului trecut, odată cu primele semne că *degringolada* istoriografică era pe sfârşite. Gheorghe Petruşan afirma astfel în 1997 că „*pentru noi va fi dificil să publicăm o istorie obiectivă despre comunitatea noastră dacă avem în vedere opiniile istoricilor unguri (...)*" (Petruşan 1997, 92). Este o concluzie la care autorul a ajuns în urma unor eforturi susţinute în direcţia realizării unei lucrări de sinteză referitoare la istoria comunităţii româneşti din Ungaria. Aceste consideraţii au fost îndulcite câţiva ani mai târziu, revenind asupra formulărilor iniţiale, abrupte dar adevărate, în contextul reintroducerii scrisului istoric al românilor din Ungaria în matca oficială.

În acest context, trebuie spus că românii din Ungaria nu beneficiază de un învăţământ istoric în limba română care să producă cercetători sau profesori cu diplomă de istoric pentru că pur şi simplu nu există posibilitatea unei inserţii profesionale în domeniu. În toate şcolile din Ungaria, inclusiv în Liceul *românesc* „Nicolae Bălcescu" din Giula, istoria se predă exclusiv în limba maghiară şi, desigur, în varianta oficială. În 1999, Mihaela Bucin, profesor în cadrul Catedrei de limba si literatura română

din cadrul Universităţii din Seghedin, s-a exprimat tranşant în acest sens afirmând că „*învăţământul minorităţilor din Ungaria nu permite formarea instituţionalizată a profesorilor de istorie....*" (Bucin 1999, 81). Această realitate grevează însă asupra cunoaşterii istorice a trecutului comunităţii româneşti din Ungaria. Mai mult, unii dintre cercetătorii români din Ungaria sugerează că nici nu e *practic* a avea preocupări legate de Antichitate sau despre daci şi romani ca elemente principale ale etnogenezei româneşti, întrucât menţionarea dacilor şi romanilor în acest context provoacă în Ungaria şi astăzi o fobie acută, provenită în primul rând din „*ignorarea din partea maghiarilor a acelei perioade istorice cînd în această parte a lumii trăiau tracii şi dacii*" (Bucin 1999, 81).

Aceeaşi realitate este prezentă şi în privinţa celorlalte epoci istorice. Singurii cercetători aparţinând comunităţii române din Ungaria, care îşi exercită preocupările din cadrul instituţiilor în care sunt angajaţi, sunt în sfera etnografiei şi folclorului. Exprimarea lor publicistică în zona istoriei propriei comunităţi se face aproape exclusiv în afara sistemului de stat, în cadrul unor instituţii culturale româneşti, în special prin *Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria*.

În Ungaria, nu există, de asemenea, specialişti români preocupaţi de istoria primului mileniu. În aceste condiţii nici nu este de mirare că aproape toate lucrările consacrate istoriei românilor din Ungaria, scrise de elita minoritară, încep cu secolul al XVIII-lea. Pe de o parte acesta este reperul acceptat de istoriografia maghiară, iar pe de alta, fără investigaţii specifice arheologice şi de arhivă, doar de acolo pot fi găsite date istorice, mai ales cele din cadrul parohiilor ortodoxe. Unii dintre autori sunt de acord că aceste date referitoare la începuturile comunităţii româneşti în acest areal sunt incomplete şi greşite. Soluţia de rezolvare a problemei este oferită de cercetătoarea Elena Csobai care consideră că pentru a depăşi „*aceste date eronate, trebuie să ne cercetăm istoria pe baza materialului arhivistic, fiindcă numai cu ajutorul cercetării vom găsi amprentele necesare împotriva greşelilor produse*" (Csobai 1998, 85).

Totuşi şansele de reuşită sunt limitate şi din ce în ce mai greu de îndeplinit de la un an la altul. Acelaşi Gheorghe Petruşan, fostul şef al Catedrei de limba şi literatura română din cadrul Universităţii din Seghedin, consideră că pentru a fi create condiţiile ştiinţifice optime pentru reconstituirea istoriei comunităţilor româneşti din Ungaria este necesară în primul rând limpezirea unor chestiuni de natură politică şi confesională. Fără a o spune direct, acest lucru reieşind însă cât se poate de clar în evidenţă, Gheorghe Petruşan afirmă implicit că cercetătorii români din Ungaria nu pot publica un studiu sau o carte despre trecutul propriei comunităţi într-o editură maghiară decât după ce textul a fost prealabil „lecturat" de istorici maghiari care fac „observaţii". S-a născut astfel un fel de autocenzură, iar a nu accepta asta, spune Gheorghe Petruşan, îţi periclitează cariera profesională (Petruşan 1997, 92). Într-unul din textele sale cele mai incitante referitoare la istoria românilor din Ungaria, Gheorghe Petruşan descria contextul în care cercetătorii români îşi desfăşoară în general activitatea. Credem că acesta este ilustrativ pentru realitatea istoriografică circumscrisă cercetărilor româneşti din Ungaria de astăzi. Astfel, spunea acesta, „*am primit o ofertă din partea unei edituri din Budapesta de a face o succintă prezentare a etniei române din Ungaria,*

care avea să apară într-un volum destinat minorităţilor din Ungaria. Cum era de aşteptat, referenţii (lectorii) maghiari, istorici cu reputaţie, au făcut cîteva observaţii care reflectă în mod pregnant deosebirile de opinii în o mulţime de probleme legate de istoria celor două popoare, mai precis de convieţuirea lor şi urmările ei. De data aceasta, în centrul discuţiei a stat caracterul şi contradicţiile contactelor din perioada dualistă (1867–1920). Fixitatea de care a dat dovadă unul dintre ei în legătură cu motivele care au dus la dezmembrarea Austro-Ungariei şi la împrejurările în care s-a efectuat unirea Transilvaniei cu România dă de gîndit, cu atît mai mult cu cît destul de mulţi dintre istoricii unguri au analizat în ultimii ani politica naţională a statului dualist, recunoscînd tendinţele lui de subminare a intereselor naţionale ale nemaghiarilor şi discriminaţiile impuse de către stat mai ales în domeniul autoorganizării politice a naţionalităţilor. Şi acest exemplu scoate la iveală disensiunile ce există de mult între istoricii unguri şi români într-o mulţime de probleme istorice, cum ar fi bunăoară continuitatea românilor pe teritoriul Ungariei de azi, respectiv data apariţiei lor în această zonă, rolul pe care l-au jucat românii în vremuri de grea cumpănă, în 1848, în anii 1918–20, în timpul Dictatului de la Viena, tendinţele de maghiarizare prin învăţămînt tergiversările în aplicarea legilor cu privire la minorităţi etc. Prin urmare, pentru noi va fi dificil să publicăm o istorie obiectivă despre comunitatea noastră dacă avem în vedere opiniile istoricilor unguri...." (Petruşan 1997, 91-92).

Spusele lui Gheorghe Petruşan merită o subliniere aparte şi atenţie deosebită, întrucât reflectă o realitate care generează multă precauţie din partea celor ce scriu despre propria comunitate atunci când pornesc pe drumul reconstituirii trecutului. Cu toţii se găsesc astfel în teritoriul unei imposibile obiectivităţi, asumate inevitabil în actualul context cultural prezent în societatea ungară.

BIBLIOGRAFIE:

Băcueţ-Crişan 2007: D. Băcueţ-Crişan, *Aşezările din secolelel VII-IX de pe cursul superior şi mijlociu al râurilor Barcău şi Crasna* (Zalău, 2007).

Bucin 1999: Mihaela Bucin, *Avem nevoie de istorie?* În : *Convieţuirea (Együtélés)*, an 2, nr. 4, 1998 – an 3, nr. 1, 1999 (Seghedin, 1999).

Bulzan 1999: Sorin Bulzan, D. Băcueţ-Crişan, *O locuinţă medievală timpurie descoperita la Oradea-Salca*, punctul ghetarie. În: Crisia, XXIX, 1999.

Ciotea 2003: Ioan Ciotea (ed.), *Românii din Ungaria,* Editura de Carte şi Presă „NOI" (Giula 2003).

Constantinescu 1999: E.M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpaţi şi Dunăre. Nord-estul Munteniei şi sud-vestul Moldovei în veacurile IV-IX* (Bucureşti, 1999).

Cosma 1992: Călin Cosma, *Ceramica prefeudală timpurie de la Orşov*a. În: *Ephemeris Napocensis*, 1992.

Cozma 1994: Mihai Cozma, *De când trăim în Ungaria? (Reflecţie asupra unei erori)*. În: *Lumina*, '90-93, 1994, 22.

Cozma 1997: Mihai Cozma, *Descălecatul Ungariei şi „problema românească*". În: *Convieţuirea (Együtélés),* an 1, nr. 1 (Seghedin 1997), 14-19.

Crişan 2014: Ioan Crişan, *Noi descoperiri şi interpretări privind satele medievale Sânnicolau Român şi Nagyfalu.* În: *Studii de arheologie. In honorem Doina Ignat* (Oradea, 2014).

Crişan 2006: Ioan Crişan, *Aşezări rurale din Crişana secolele X-XIII* (Oradea, 2006).

Csobai 1991: Elena Munteanu Csobai, *Aspecte din istoricul românimii din Bichişciaba (metodologia cercetării românimii din Bichişciaba)*. În: *Simpozion*, I, Giula, 1991.

Csobai 1993: Elena Csobai, *Instituţiile purtătoare a identităţii românilor din Ungaria în perioada dintre cele două războaie mondiale.* În: *Lumina*, '90-'93 (1993), 7.

Csobai 1996: Elena Csobai, *Românii din Aletea*. În: *Simpozion*, V (Giula, 1996).

Csobai 1997: Elena Csobai, *Românii din Ciorvaş*. În: *Simpozion*, VI (Giula, 1997).

Csobai 1998: Elena Csobai, *Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identităţii la românii din Giula.* În: *Simpozion,* VII (Giula, 1998), 85.

Csobai 1999: Elena Csobai, *Aspecte din istoria românilor din Giula*. În: *Simpozion*, VIII (Giula 1999), 65-74.

Csobai 2000: Elena Csobai, *Comunitatea românească din Vecherd.* În: *Simpozion*, IX (Giula 2000), 92-105.

Csobai 2001: Elena Csobai, *Comunitatea românească din Cenadul Unguresc.* În: *Simpozion*, X (Giula, 2001), 108-114.

Csobai 2002: *Comunitatea românească din Cenadul Unguresc între cele două Războaie mondiale (1910–1945).* În: *Simpozion*, XI (Giula, 2002), 95-108.

Csobai 2004: *Comunitatea românească din Bedeu şi Micherechi pe baza cercetărilor demografice*. În: *Simpozion*, XIII (Giula, 2004), 107-113.

Csobai 2005: Elena Csobai, *Comunitatea română din Giula germană în secolul al XIX-lea.* În: *Simpozion*, XIV (Giula, 2005), 68-85.

Csobai 2006: Elena Csobai, *Comunităţile româneşti din Giula în perioada interbelică.* În: *Simpozion*, XV (Giula, 2006), 89-100.

Csobai 2009: Elena Csobai, *Aspecte din istoria comunităţii ortodoxe române din Bichiş.* În: *Simpozion*, XVIII (Giula, 2009), 90-99.

Giurescu 1975: C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, (Bucureşti, 1975).

Glodariu 1980: Ioan Glodariu, Florea Costea, Ioan Ciupea, *Comana de Jos. Aşezările de epocă dacică şi prefeudală* (Cluj-Napoca, 1980).

Glück 1994: Eugen Glück, *Contribuţii la istoria comunităţilor româneşti din Ungaria.* În: *Revista istorică*, 1994, nr. 5-6.

Kiss 2003: Zsuzsa Kiss (ed.), *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium,* Ministry of National Cultural Heritage-Teleki László Foundation (Budapest, 2003).

Misaroş 1990: Teodor Misaroş, *Din istora comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din R.P.Ungară* (Budapesta, 1990).

Misaroş 1990: Teodor Misaroş, *Din istora comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din R.P.Ungară* (Giula, 1990).

Misaroş 2002: Teodor Misaroş, *Din istora comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din Ungaria,* Ediţia a II-a revizuită (Budapesta, 2002).

Mitrea 1998: I. Mitrea, *Aşezarea de secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna* (Piatra Neamţ, 1998).

Pascu 1944: Ştefan Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV* (Sibiu, 1944).

Pál 1894: Hunfalvi Pál, *Az oláhok története (Istoria valahilor)* vol. II, (Budapest, 1894).

Papacostea 1993: Şerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată şi Imperiul Mongol* (Bucureşti, 1993).

Petruşan 1997: Gheorghe Petruşan, *O schiţă a istoriei românilor din Ungaria.* În: *Simpozion*, VI, 1997, 91-92.

Petruşan 2000: Gheorghe Petruşan, Emilia Martin, Mihai Cozma, *Românii din Ungaria* (Budapest, 2000).

Pop 2017: Ioan-Aurel Pop, „*Din mâinile valahilor schismatici...*". *Românii şi puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)* (Cluj-Napoca, 2017).

Pop 2003: *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită (Cluj-Napoca, 2003).

Popa 1975: Radu Popa, *Zur kirchlichen Organization der Rumänien in Nordsiebenbürgen im Lichte der patriarchalischen Privilegiums von 1391.* În: *Ostkirchlische Studien*, 24, 1975, 4.

Postică 1994: Gheorghe Postică, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu* (Chişinău, 1994).

Santău 1999: Gheorghe Santău, *Vechimea şi starea românilor în Crişana.* În: *Simpozion*, VIII (Giula, 1999), 75-111.

ARMENII DIN BASARABIA ÎN CONTEXTUL MARII UNIRI

Lidia PRISAC
Ion GUMENÂI

Armenians from Bessarabia in the context of the Great Union

Summary

The Great Union was the main event in the context of the political project for the building of the Romanian national unitary state. The issue should be seen in the light of the fact that Romania after the First World War embraced within its borders very different regions with a totally inhomogeneous population, including in this respect a significant variety of ethnic or ethno-confessional minorities whose number grew from 8% of the Old Kingdom's population to 28% of the population of the new Romania. Establishing a unitary regime for all national minorities within Great Romania became one of their stringent priorities in the circumstances of recognizing territorial unity. Until now, however, the total ethnic communities of Bessarabia, for example, have reacted differently to fit within the limits of the new Romanian national state. What we propose in this study refers to the situation and attitude of the Armenian community in Bessarabia before and after December 1, 1918, which we will largely analyze on the basis of archive documents. In relation to the rest of the ethnic communities, the Armenian community of Bessarabia was to adapt to new socioeconomic circumstances on the one hand and confessional on the other.

Keywords: *Bessarabia, the Great Union, Romania, NACOBA, national minorities, Armenians.*

Comunitatea armeană din Basarabia – context general. Ieșirea Rusiei din Primul Război Mondial pe fundalul crizei revoluționare (februarie/octombrie 1917) și al prăbușirii sistemului de guvernământ propulsa regiunea dintre Prut și Nistru spre redefinirea propriului statut juridic. Doar într-un an, Basarabia ajungea din periferia occidentală a Imperiului Rus în cea orientală a Regatului României (Prisac 2018, 245-264; Prisac 2018A, 53-66).

Tranziția de la republică autonomă, în limitele Imperiului Țarist, la republică democrată independentă și ulterior la provincie românească (statutul autonom al căreia a fost lichidat cu jumătate de an mai târziu [în noiembrie 1918]) era percepută și acceptată în mod diferit de populația Basarabiei. Actorii locali implicați în găsirea alternativei imediate de dezvoltare a Basarabiei făceau parte din noua elită a provinciei formată sub impactul războiului, intelectualitate și „vechea" elită imperială. Printre cei care au participat la evenimentele derulate în această perioadă în Basarabia au fost și armeni.

La începutul secolului XX, populația de origine armeană forma în Basarabia o comunitate aproape în totalitate urbană. Din cei 2 080 (0,1%) de armeni identificați de autoritățile țariste după desfășurarea primului și ultimului recensământ oficial al populației în 1897, 1 293 (62%) locuiau în mediul urban – la Akkerman – 608, Chișinău – 369, Ismail – 93, Orhei – 70, Bender – 65, Bălți – 50, Cahul – 12, Hotin – 9 etc., restul (38%) trăiau în mediul rural (Первая 1905, 2-3).

Potrivit aceluiași recensământ, armenii erau unul din puținele grupuri minoritare cu un nivel foarte ridicat de alfabetizare, plasându-se pe al patrulea loc după germani, greci și polonezi (Prisac 2016, 456-472).

Deși insignifianți din punct de vedere numeric în raport cu restul locuitorilor (1 935 412 persoane), aceștia se bucurau în mod vădit de o supra-reprezentare din punct de vedere socioeconomic. Pătrunzând în Basarabia inițial în calitate de negustori, armenii devin în perioada țaristă mari latifundiari, antreprenori și/sau funcționari publici. Grație demonstrării apartenenței nobiliare, unii din ei reușesc să treacă inclusiv în categoria nobiliară a elitei țariste (Prisac 2013, 315-327; Prisac, Bacalov 2013, 220-227; Бакалов, Присак, Магалян 2015, 251-274).

Odată cu inițierea acțiunilor de mobilizare generală în contextul declanșării Marelui Război (Negru 2015, 325-344), printre angajații din Basarabia învredniciți de nominalizarea spre decorare cu medalia „Vulturul Alb", documentele atestă și câteva persoane de origine armeană, cum ar fi: executorul judecătoresc al sectorului 1 din Chișinău și șeful comisiei nr. 3 de recepționare a cailor N. P. Chevorchean-Popov; șefii sectorului 2 și 3 de cai militari Orhei F. B. Bogdasarov și I. S. Cerchez; adjunctul șefului sectorului 3 de cai militari Orhei, E. S. Ohanovici; membrul comitetului comunal permanent Cahul N. M. Muratov; conțopistul jud. Bălți, I. Carpov (Emilciuc 2015, 44-50, 54, 57, 72).

Pe parcursul războiului, pe teritoriul Basarabiei nu s-au purtat operațiuni militare, cu excepția zonei de nord, când orașul și cetatea Hotin a fost cucerită de forțele austro-ungare. Însă, odată cu dezintegrarea unităților militare și revenirea lor „acasă" prin traversarea spațiului dintre Prut și Nistru, situația generală din Basarabia s-a înrăutățit brusc. A crescut rata criminalității și a jafurilor armate. Pe fundalul agravării stării financiare și a penuriei alimentare, în regiune a scăzut nivelul de trai și al siguranței populației. Are loc creșterea prețurilor și a speculațiilor în circumstanțele de distribuire a mărfurilor de primă necesitate (săpun, chibrituri, zahăr, petrol lampant etc.) (Сувейкэ, Пысларюк 2017, 377-388).

Totodată, „răzmeriţele agrare" devin o normă în mediul rural. Deşi sustragerea pământurilor moşiereşti în Basarabia a avut un caracter moderat în raport cu alte regiuni ale imperiului[1], moşierii locali, printre care erau şi mulţi armeni, au resimţit pe propria piele presiunea raporturilor sociale care nu puteau fi soluţionate pe cale tradiţională. Documentele de arhivă atestă un şir de plângeri în această perioadă

[1] Drept indicator servește micșorarea terenurilor latifundiare până la „mișcarea țărănească" și după. De exemplu, în 1916 marele latifundii se estimau la 1 718 148 ha, pentru ca la începutul lui 1918 acestea să se micșoreze până la 1 391 295 ha. Mai multe vezi (Cardaș 1924, 56; Țurcanu 1991; Suveică 2010, 120–192).

survenite din partea moşierilor armeni. Bunăoară, pe 15 septembrie 1917, Maria Ivanovna Manuc Bey înştiinţa autorităţile că locuitorii satelor Caracui şi Slobozia (comuna Hânceşti, jud. Chişinău) tăiau samavolnic din pădurea Albina Mare, care intra în proprietatea acesteia pe lângă cele amplasate în comunele Logăneşti, Stolniceni şi Sperieţi din jud. Chişinău[2].

Pe 27 decembrie 1917, o altă petiţie era depusă de avocatul Tigran Hristoforovici Hristofor, care reprezenta interesele moşierului armean Ivan Martânovici Nazarov, domiciliat la Hânceşti. Petiţia era înaintată către inspectorul miliţiei guberniale şi aducea la cunoştinţă că pe 17 decembrie 1917 locuitorii s. Logăneşti din jud. Chişinău au jefuit premeditat moşia reclamantului, aducându-i pagube de la 9 050 de ruble la 33 040 ruble, acestuia fiindu-i furate în special instrumentarul de lucrare a pământului (20 de pluguri, 37 de boroane, o semănătoare, o moară, o maşină de concasare, o căruţă, un furgon, o cositoare, o secerătoare ş.a.)[3]. Ulterior, pe 11 ianuarie 1918, moşierul se adresa şefului poliţiei judeţene Chişinău şi ministrului afacerilor interne al Republicii Democratice Moldoveneşti, aducând la cunoştinţă faptul că ţăranii din satele Paşcani, Mlăcineşti şi Pereni (jud. Chişinău) i-au devastat şi furat moşia în decembrie 1917, pricinuindu-i pagube în sumă de 34 000 ruble[4]. Proprietarul cerea intervenţia autorităţilor pentru a i se face dreptate, pedepsirea făptaşilor şi întoarcerea lucrurilor furate. Însă, aşa cum autorităţile locale nu mai erau în stare să ţină sub control situaţia în regiune, moşierul I.M. Nazarov se vede nevoit să se adreseze printr-o petiţie comandantului Forţelor Armate Române şi să ceară „ajutorul românilor”[5], care se instituise în regiune după 13 ianuarie 1918.

Plângerile înaintate de către reprezentanţii armeni autorităţilor dovedeau clar nemulţumirea acestora faţă de rebeliunile şi anarhia instalată în Basarabia. Iar faptul că moşierii locali, care pierduseră o bună parte din propriile pământuri în urma pogromurilor, priveau forţele române drept potenţiali salvatori ai regiunii nu doar de ţăranii răzvrătiţi, ci şi de bolşevici (ideile cărora le erau străine) nu era întâmplător. În esenţă, toţi moşierii cereau garanţii cu privire la păstrarea privilegiilor economice şi sociale, precum şi pedepsirea jefuitorilor de moşii.

Un alt aspect important care explică anxietatea armenilor din Basarabia în această perioadă ţine de ecoul privind masacrarea armenilor în Anatolia, precum şi de situaţia neclară a Republicii Armenia, care făcea eforturi de consolidare a independenţei (Петросян 2012).

Vulnerabilitatea minorităţii armene sporeşte şi mai mult din cauza morţii survenite în martie 1917 a arhiepiscopului Nerses Hudaverdian (Jamgocian 2008, 196), şeful Eparhiei Basarabiei şi a Nor-Nahicevanului din 1899. Acesta fusese un mare susţinător al Bisericii şi a cauzei armeneşti, dar şi principala verigă de legătură a partidului social-democrat Hănceak (Clopotul) la Chişinău[6].

---

[2] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F. 39, inv. 1. d. 806, f. 1-10.

[3] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 868, f. 5-6 verso.

[4] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 868, f. 6-9 verso.

[5] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 866, f. 7.

[6] Partidul a fost înfiinţat în 1886/1887 şi pleda pentru emanciparea poporului armean. ANRM, F. 297, inv. 1, d. 134, f. 6.

Comunitatea armeană şi formarea Sfatului Ţării. În situaţia creată, minoritatea armeană s-a văzut nevoită să caute sprijin din partea noilor organe de conducere, care erau în plină formare pe teritoriul Basarabiei bulversate de consecinţele războiului.

După evenimentele din 28 februarie 1917, grupurile, formaţiunile, instituţiile moldovenilor care au fost angrenate mai activ în viaţa sociopolitică şi, în primul rând, ale militarilor activizaţi în unităţile de pe front şi în spatele lui (Ciobanu 2010, 31-42) au început să promoveze tot mai insistent ideea autonomiei Basarabiei.

În scopul realizării acestei sarcini, Congresul Militarilor Moldoveni decidea ca pentru guvernarea Basarabiei în cel mai scurt timp să fie format Sfatul Ţării, care, potrivit prevederilor, reprezenta organul de stat suprem, autoritatea căruia urma să se răspândească asupra întregii societăţi şi a tuturor instituţiilor pe care acesta le avea (Sfatul Ţării: Documente 2016, 5). Pentru a pune în funcţiune instituţia reprezentativă a Basarabiei, în ultima zi de lucru a congresului a fost înfiinţat Biroul de organizare a Sfatului Ţării, compus din 53 de membri (Popovschi 2010, 13-14, 43).

Pe 4 noiembrie 1917, la şedinţa de lucru a Biroului s-a luat decizia de a crea o comisie specială (din cinci persoane) pentru elaborarea Schemei de repartizare a locurilor de deputat în Sfatul Ţării. Schema urma să fie în strictă concordanţă cu numărul procentual a naţionalităţilor, adică 70% de locuri pentru majoritari (moldoveni) şi 30% de locuri pentru grupurile etnice. În acest sens, au fost analizate diferite date cu caracter istorico-demografic şi statistic, fiind luat în calcul şi principiul reprezentării politice, sociale, profesionale şi confesionale ale deputaţilor.

La scurt timp, pe 6 noiembrie 1917, în cadrul unei alte şedinţe, schema în cauză a fost examinată şi aprobată. Conform ei, 105 locuri de deputat reveneau majorităţii şi 45 de locuri – minorităţilor naţionale. Din ultima categorie, 15 locuri li se atribuiau ucrainenilor, 13 evreilor, 7 ruşilor, 3 bulgarilor, 2 găgăuzilor, 2 nemţilor şi câte un loc polonezilor, armenilor şi, respectiv, grecilor (Popovschi 2010, 24-26, 54-56).

În legătură cu deschiderea solemnă a Sfatului Ţării pe 21 noiembrie 1917, Biroul a expediat cu aproape o lună înainte, pe 7 şi 8 noiembrie 1917, un număr considerabil de scrisori diferitor organizaţii, instituţii, societăţi, ligi, consilii, formaţiuni şi partide politice locale inclusiv minorităţilor etnice, prin care erau invitate să-şi desemneze cât mai urgent delegaţi în parlamentul Basarabiei.

Din partea structurii organizatorice a armenilor, o confirmare la adresa Biroului a urmat abia pe 8 decembrie 1917[7], aproape cu trei săptămâni după deschiderea oficială a organului legislativ. Cauza răspunsului survenit atât de tardiv din partea Comitetului Naţional al Armenilor din Basarabia privind desemnarea unui deputat ar putea fi explicată prin însăşi înfiinţarea târzie a Comitetului[8] în raport cu restul organizaţiilor, societăţilor, ligilor etc. – startul constituirii cărora a fost dat încă în vara lui 1917 (Сувейкэ, Пысларюк 2017, 375).

---

[7] ANRM, F. 727, inv. 2, d. 41, f. 203.

[8] "...Epitropul Bisericii Armene de la Chişinău, Mitridat V. Muratov, pe 12 noiembrie 1917, a convocat, pentru ziua de 3 decembrie 1917, Congresul delegaţilor tuturor armenilor din Basarabia pentru a se alege un deputat din partea armenilor în Sfatul Ţării şi pentru a se discuta chestiunile naţionale ale organizaţiei armenilor din Basarabia...". ANRM, F. 173, inv. 1, d. 3465, f. 98 verso.

Potrivit datelor de arhivă, Comitetul a fost întemeiat la 3 decembrie 1917, practic a doua zi după ce Sfatul Țării adoptase hotărârea de formare a Republicii Democratice Moldovenești în componența Federației Ruse[9]. Momentul constituirii s-a derulat în cadrul Congresului de întrunire a tuturor delegaților armeni din județele Basarabiei[10], iar pe ordinea de zi era pusă inclusiv problema delegării unui reprezentant armean în Sfatul Țării.

Scopul principal al organizației consta, în primul rând, în reunirea tuturor armenilor din Basarabia pentru protejarea intereselor materiale și naționale ale acestora. Potrivit Statutului, NACOBA se mai obliga să contribuie la trezirea conștiinței naționale a armenilor prin intermediul culturii și educației; să apere libertatea individuală, a proprietății și locuințelor tuturor armenilor din Basarabia; să îmbunătățească condițiile materiale, sanitare și morale ale membrilor săi; să ofere asistență juridică și să acorde sprijin tuturor armenilor care plecau și/sau veneau din/în Basarabia și orice alt ajutor care nu contravenea legilor[11].

Pentru atingerea acestor scopuri, Comitetul urma să colaboreze cu toate organizațiile naționale armenești, să efectueze o evidență exactă a populației armene din Basarabia, să ia sub protecție, în corelare cu organele și instituțiile locale de stat, persoanele, bunurile și interesele naționale ale bisericilor armenești din Basarabia (inclusiv proprietatea acestora), a cimitirelor, precum și a instituțiilor de instruire (inclusiv proprietatea acestora), se angaja să înainteze petiții către Sinod și catolicosul tuturor armenilor de la Ecimiadzin pe problemele care vizau toți armenii din Basarabia sau anumite grupuri ori persoane.

Totodată, Comitetul se obliga să instituie, cu aprobarea autorităților competente, precum și în conformitate cu normele stabilite în diferite centre de evidență a fondurilor financiare din Basarabia, a unor instituții de instruire, burse destinate copiilor armenilor săraci, a bibliotecilor, sălilor de lectură, caselor de cultură, teatrelor, precum și instituțiilor de tutelare a celor săraci, căminelor, a locuințelor la preț modic, a cantinelor, azilurilor, adăposturilor pe lângă biserici sau mănăstiri, a caselor de lucru, spitalelor, dispensarelor etc. – obiective aflate în strânsă legătură cu consecințele genocidului și pătrunderea în teritoriul Basarabiei a conaționalilor lor după evenimentele dramatice din Imperiul Otoman. Un ultim obiectiv ținea de achiziționarea sau arendarea diferitor bunuri mobile și imobile, precum și creditarea acestora în cadrul tuturor instituțiilor de credit sau de la persoanele fizice[12].

---

[9] Potrivit mărturiilor președintelui NACOBA, Mitridat V. Muratov, constituirea organizației s-a datorat frământărilor din 1917 – „…după Revoluția bolșevică din octombrie populația Basarabiei, lipsită de guvernul central și autoritatea locală a fost lăsată în voia sorții. Persoanele individuale, neorganizate, erau fără nici un ajutor, neavând nici o garanție, atât individuală cât și materială. Orice protest sau plângere făcute de o persoană sau alta autorităților ce se schimbau în șir nu dădeau nici un rezultat, deoarece nu emanau de la o organizație cu autoritate. Aceste împrejurări dictau în mod imperios armenilor din Basarabia, fără deosebire de confesiune, să se unească într-o organizație națională...”. ANRM, F. 173, inv. 1, d. 3465, f. 98–98 verso.

[10] Peste aproape un an (16 octombrie 1918), în baza sentinței nr. 2905 a secțiunii administrative al Tribunalului Regional Chișinău, Comitetul obține personalitate juridică fiind recunoscut și trecut în registrul nr. 2 a tribunalului. ANRM, F. 173, inv. 1, d. 3465, f. 97.

[11] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 1329, f. 3.

[12] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 1329, f. 3–3 verso.

Pentru a-i fi asigurată acoperirea financiară, la scurt timp reprezentanții NACOBA au înființat o altă organizație adiacentă – Asociația Consumatorilor Armeni din Basarabia[13].

Sediul organului central administrativ al Comitetului Național al Armenilor se afla la Chișinău în localul Episcopiei Armene[14], situate în cadrul Ogrăzii Armenești (Prisac 2018, 161-171). Subsecțiile principale ale organizației se aflau la Bălți și Cetatea-Albă. În celelalte orașe cum ar fi Tighina și Ismail, Comitetul avea delegați, iar în subordinea lui intrau toți armenii din Basarabia.

Cei 20 de membri ai organului central-administrativ al Comitetului aveau supușenie locală și erau domiciliați în Chișinău. Dintre aceștia 10 erau proprietari de moșii, 6 erau funcționari de stat, 3 întreprinzători și un slujitor al bisericii[15].

Cât privește desemnarea delegatului din partea NACOBA pentru Sfatul Țării, în această calitate a fost numit Petre Z. Bajbeuc-Melicov[16].

---

[13] Organizația a fost înregistrată oficial de către Tribunalul Regional Chișinău pe 19 septembrie 1918 și avea drept scop să asigure membrilor săi toate tipurile de mărfuri și bunuri de consum necesare întreprinderilor artizanale și în gospodăria acestora, să participe la efectuarea economiilor financiare ale membrilor asociației prin intermediul acceptării contribuțiilor din partea acestora, să găsească și alte modalități de îmbunătățire a bunăstării și dezvoltării spirituale a membrilor săi. Pentru atingerea scopurilor preconizate, societatea consumatorilor armeni se angaja să efectueze vânzări, să organizeze și să desfășoare producerea obiectelor necesare membrilor organizației. Asociația avea dreptul să vină în ajutorul membrilor prin organizarea locurilor de trai, a clinicilor medicale, sanatoriilor, plasamentelor pentru copii, birourilor funerare și de asigurări, precum și altor instituții; să organizeze școli, biblioteci, săli de lectură, case de cultură, cinematografe etc., precum și să editeze publicații periodice și de alt gen; să ofere asistență membrilor săi în sensul distribuirii rezultatelor muncii lor prin vânzare și alte modalități. ANRM, F. 39, inv. 1, d. 1390, f. 4, 12.

[14] În alte surse de arhivă, sediul Comitetului s-ar fi aflat pe str. Jukovschi, 28. ANRM, F. 724, inv. 2, d. 41, f. 203.

[15] Președinte al NACOBA a fost desemnat dr. în drept Mitridat V. Muratov, iar secretar, juristul și dr. în medicină Serghei S. Barhudarov, ultimul domiciliat pe str. Jucovschi, 28. ANRM, F. 173, inv. 1, d. 3465, f. 97 verso-98.

[16] Petre (Piotr) Z. (Zaharovici) Bajbeuc-Melicov (Milinchișvili) s-a născut la Tighina pe 27 februarie 1872. La momentul numirii în legislativul Basarabiei, spre finele anului 1917, acesta avea 45 de ani împliniți. Provenea, probabil, dintr-o familie înstărită, deoarece părinții protagonistului i-au putut asigura efectuarea studiilor secundare la Primul Gimnaziu Clasic de băieți din Tiflis, considerată una din cele mai bune și mai prestigioase școli de învățământ din Caucaz. Grație capacității de însușire a limbii franceze, Petre Z. Bajbeuc-Melicov urmează studiile superioare în Franța, la Ecully, Lion și Montpellier (la Academia de Agricultură), unde a obținut diploma de inginer-agronom. Gradul de instruire l-a plasat, ulterior, printre cei 35 (în total) de membri ai Sfatului Țării cu studii superioare și i-a permis să evalueze situația delicată în care se afla ținutul pruto-nistrean. Întors în Basarabia, probabil la sfârșitul sec. XIX, P. Bajbeuc-Melicov se încadrează activ în acțiunile publice, ajungând la scurt timp organizator al gospodăriilor agricole de pe lângă Administrația Domeniilor Coroanei Rusiei. În perioada anilor 1917–1918 este consemnat de contemporanii săi ca deținător al funcției de președinte al Consiliului (Uprava) Alimentar de Zemstă de la Orhei. În memoriul său, Bajbeuc-Melicov pare să confirme că nu deținea averi și nu făcea parte din grupul proprietarilor. Cu toate acestea, presupunem că deținea două reședințe, una la Orhei și alta la Chișinău. Ultima se afla pe str. Viilor, 81 (fosta Sadovaia, actualmente A. Mateevici) unde se adunau, deseori, deputații Blocului Moldovenesc și membrii Guvernului basarabean. Printre alte atuuri pe care le poseda Petre Z. Bajbeuc-Melicov, surprinse de noi din intervențiile acestuia în cadrul ședințelor Sfatului Țării, erau iuțeala, priceperea și agerimea, calități care s-au dovedit a fi utile în procesul elaborării unor documente ale legislativului. Persoană cultivată, angajatul statului, având mai puține în comun cu marii proprietari funciari (plasați în tagma burgheziei), Petre Z. Bajbeuc-Melicov întrunea toate calitățile potrivit rezoluției Congresului Militar Moldovenesc pentru a fi înaintat din partea minorității armene în Sfatul Țării. Nu excludem și faptul că decizia a fost luată și în urma recomandărilor survenite din partea președintelui Zemstvei județului Orhei, Vladimir Herța, cunoscut cu o parte din moșierii armeni și, probabil, cu Petre Z. Bajbeuc-Melicov, față de care era mai mare cu câțiva ani (Prisac 2017A).

Exponentul comunității armene din Basarabia în Sfatul Țării. În calitate de purtător de cuvânt al comunității armene din Basarabia, Petre Z. Bajbeuc-Melicov a ținut să prezinte în cadrul primei sale înregistrări în Sfatul Țării toată considerația și respectul față de moldoveni, Republica Democratică Moldovenească și organul ei suprem. Atitudinea era scoasă în evidență prin prisma istoriei zbuciumate a Armeniei și a poporului acesteia, precum și a dreptului național al armenilor la autodeterminare (Sfatul Țării: Documente 2016, 206-207).

În același timp, Petre Z. Bajbeuc-Melicov încerca să se asigure că Sfatul Țării va deveni într-adevăr garantul tuturor grupurilor naționale, inclusiv al armenilor din Basarabia, și, în fapt, va implementa principiile libertății, egalității și fraternității pentru care se luptau cu atâta ardoare popoarele din componența Rusiei.

În scopul realizării acestor deziderate, Petre Z. Bajbeuc-Melicov venea cu recomandarea ca Sfatul Țării să faciliteze pe toate căile posibile organizarea Adunării Constituante a întregii Rusii; să convoace într-un viitor apropiat Adunarea Populară a Republicii Democratice Moldovenești; să organizeze o putere locală solidă (inclusiv prin constituirea unor detașamente militare[17]) care ar putea opune rezistență anarhiei, violenței, jafurilor și distrugerilor de bunuri aflate pe teritoriul Republicii Democratice Moldovenești, ce constituiau patrimoniul poporului ei. Totodată, acesta comunica faptul că armenii sunt dispuși să creadă că toate popoarele din Rusia, dispersate artificial de vechiul regim, însă unite acum prin sentimente de frăție, dragoste și interese comune, independente și puternice în autodeterminarea lor internă, vor putea crea împreună o Republică Democratică Federativă Rusă viguroasă.

În final, subliniind speranța respectării sentimentelor și intereselor naționale ale armenilor din Basarabia, Petre Z. Bajbeuc-Melicov aducea la cunoștința deputaților disponibilitatea tuturor armenilor de a veni în ajutorul Sfatului Țării pentru a proteja ținutul de distrugeri și ruine. Tradițional, înalta apreciere era încheiată cu aclamația: „Trăiască Republica Populară Moldovenească și organul ei suprem Sfatul Țării" (Sfatul Țării: Documente 2016, 207).

Observăm, așadar, din discursul lui Petre Z. Bajbeuc-Melicov, care nu se deosebea prea mult de ale celorlalte minorități naționale (Sfatul Țării: Documente 2016, 43), că armenii din Basarabia se vedeau într-o republică autonomă moldovenească ancorată în cadrul unei Rusii federative. Acest lucru era firesc, deoarece până la declararea independenței de la 24 ianuarie 1918 toată populația percepea soarta Basarabiei în felul acesta. Mai mult chiar, credem că reprezentantul armenilor în Sfatul Țării făcea o paralelă între viitoarea soartă a teritoriului Basarabiei și cel al Armeniei.

Treptat, în contextul în care puterea din ținut risca să treacă în mâinile bolșevicilor, în cadrul ședinței din 28 decembrie 1917 a Sfatului Țării, deputatul Petre Z. Bajbeuc-Melicov se arăta deschis față de soluția iminentă[18], acceptată conștient de acesta[19], de-a invita armata română în Basarabia, însă, după cum se va vedea, doar la nivel provizoriu.

---

[17] În această perioadă (și anume pe 22 decembrie 1917) se înscrie și constituirea unui detașament militar de voluntari armeni. ANRM, F. 727, inv. 2, d. 108, f. 3.

[18] În ședința nr. 22 a Sfatului Țării acesta, luând apărarea armatei române și fiind indignat de insultele aduse la adresa acesteia, afirma: „Noi ne temeam de stafia contrarevoluției, iar din cauza acestui fapt am pierdut revoluția. Noi am pierdut libertatea rusă, permiteți-ne să o apărăm așa cum știm noi" (Documentul nr. 22 din Sfatul Țării: Documente 2016, 246).

[19] ANRM, F. 173, inv. 6, d. 10, f. 27.

După 13 ianuarie 1918, când trupele române intrase în Chișinău, se atestă faptul că Bajbeuc-Melicov devine mai conciliant în deciziile sale luate în Sfatul Țării (Sfatul Țării: Documente 2016, 323). Mai mult, la un banchet dat în Clubul Adunării Nobiliare – considerat în trecut drept localul confirmării oficiale a statutului nobilimii, precum și centrul vieții sociale a elitei basarabene –, acesta ținea un discurs de salut în limba franceză în onoarea generalilor Ernest Broșteanu (1869–1932) și Ioan Rășcanu (1878–1952), precum și a ofițerilor din diviziile acestora. Tot el, în calitate de președinte al Zemstvei Orhei, însoțit de proprietarii județului C.E. Stoianov și L.I. Scopovschi, întâmpinau trupele române care se îndreptau spre Bălți[20]. În limbajul științific actual, acestea nu erau decât semne clare de demonstrare a loialității față de noua conjunctură politică. Cu alte cuvinte, Petre Z. Bajbeuc-Melicov, intuind, probabil, că intrarea armatei române în ținut va pune capăt autonomiei, acesta se grăbea să demonstreze loialitatea noului regim care se instituia în Basarabia.

Din cele 26 de reuniuni frecventate de Bajbeuc-Melicov, la 23 dintre ele a fost prezent până la data votării Unirii Basarabiei cu România (dintre care 3 în 1917 și 20 în 1918) și doar la 3 după această dată. Aici trebuie să luăm în considerație și faptul că, timp de jumătate de an (25 mai – 25 noiembrie 1918), activitatea în plen a Sfatului Țării a fost suspendată (Sfatul Țării: Documente 2016, 205-623).

Totodată, ținem să amintim că Bajbeuc-Melicov a devenit membru al comisiei de elaborare a legii privind limbile oficiale din republică (5 februarie 1918) (Sfatul Țării: Documente 2016, 382), a comisiei financiare (31 martie 1918) (Sfatul Țării: Documente 2016, 566) și a celei agrare (16 mai 1918) (Sfatul Țării: Documente 2016, 672).

Cu toate acestea, considerăm că atitudinea și convingerile deputatului armean încep să se schimbe treptat în această perioadă, transformările fiind în corespundere cu măsurile de consolidare a pozițiilor militare ale României în Basarabia după alungarea bolșevicilor peste Nistru. Documentele Sfatului Țării nu lasă nicio îndoială că, după ce trupele române iau în stăpânire teritoriul republicii[21], întoarcerea la situația anterioară nu mai era posibilă.

În tot cazul, atunci când se vota, pe 27 martie 1918, unirea Basarabiei cu Regatul României, Petre Z. Bajbeuc-Melicov alături de alți 12 deputați lipsea de la ședința Sfatului Țării, Unirea fiind votată doar de 86 de deputați din cei 135 prezenți, 3 arătându-se împotrivă, iar 36, în special din partea germanilor, bulgarilor și a ucrainenilor, abținându-se.

Atitudinea comunităţii armene din Basarabia faţă de noua guvernare în primii ani după Unire. Reflectarea atitudinilor ce au persistat printre membrii comunităţii armene din Basarabia faţă de actul Marii Uniri este redat, după părerea noastră, foarte bine într-un raport din 1919, prezentat Guvernului Republicii Democrate Armenia de către Arutiun Tumanean, care venea din spaţiul pruto-nistrean[22].

---

[20] ANRM, F. 173, inv. 6, d. 10, f. 28.

[21] Regimul stabilit în ținut era caracterizat chiar de autoritățile române ca „ocupație militară” (Sfatul Țării: Documente 2016, 63).

[22] La momentul părăsirii Basarabiei, în mai 1919, autorul raportului, Arutiun Tumanian, deținea o serie de funcţii precum: membru NACOBA şi preşedintele secţiunii cultural-educative al acestuia; membru al Comitetului de tutelă a Consiliului gimnaziului armenesc, creat la iniţiativa acestuia, şi secretar al gimnaziului; membru al Comitetului de tutelă a armenilor săraci din or. Chişinău şi secretar al acestui organ; membru fondator al Cooperativei armenilor basarabeni; observator al şcolii parohiale-bisericeşti; membru al Comitetului şcolar de pe lângă Ministerul Educaţiei al Republicii Democratice Moldoveneşti; membru al Comitetului orăşenesc din Chişinău, în care a fost ales preşedinte (Arhiva Națională a Republicii Armenia (ANRA), F. 200, inv. 1, d. 816, f. 12 verso-13).

Raportul conţine mai multe compartimente, dintre care unul face referire la perioada imediat următoare Unirii şi atitudinea armenilor faţă de noua guvernare.

În descrierea amplasării, din punct de vedere social, al segmentului armean în societatea basarabeană, autorul face referire la starea „deplorabilă" a armenilor, invocând în acest sens două cauze. Pe de o parte, erau menţionate jafurile şi fărădelegile provocate în ţinut de retragerea armatei ruse, iar pe de alta – consecinţele reformei agrare din Basarabia, care, potrivit lui A. Tumanean era văzută de patrioții basarabeni ca una justă, dar care era îndreptată împotriva armenilor şi altor străini stabiliți în regiune.

A. Tumanean sublinia că, în timpul elaborării legii agrare, el vorbise cu autorul acesteia, cunoscutul patriot moldovean şi personalitate publică din regiune, P. Halippa, şi-i propusese drept soluţie adecvată aşteptarea rezolvării problemei agrare şi punerea în aplicare a reformei prin hotărârea Adunării Constituante unice pentru toată România. Drept replică, P. Halippa îi explica următoarele: „Vedeți în ce constă secretul: în România Veche moşierii sunt toţi români, şi acolo legea ar putea să nu fie acceptată, deoarece Partidul Conservator, alcătuit în majoritate din moşieri, are o influenţă enormă. În Basarabia în schimb, toţi moşierii sunt străini, armeni şi greci, din această cauză legea nu ar putea satisface interesele populaţiei băştinaşe, adică ale moldovenilor. De aceea legea ar putea fi pusă în aplicare doar printr-un decret regal", ceea ce s-a şi întâmplat ulterior.

În felul acesta, noua lege agrară a fost îndreptată împotriva armenilor şi a altor străini din Basarabia"[23].

Tot în acelaşi raport, A. Tumanean sublinia drept factori negativi care au influenţat comunitatea armeană din Basarabia cerinţa de trecere timp de trei luni la limba română şi cea de depunere a jurământului de credinţă faţă de Regele şi Constituţia României. Aceste două lucruri au şi determinat, în esenţă, ca o parte din reprezentanţii comunităţii armene să adere la Comitetul de Salvare a Basarabiei (1918–1920)[24], care contesta trecerea Basarabiei la România.

Cu toate acestea însă, raportul menţionează că: „Printre diferitele trăsături pozitive şi negative ale poporului armean, îndeosebi se evidenţiază capabilitatea de adaptare la condiţiile de viaţă ale altor popoare. Această caracteristică le este specifică şi armenilor basarabeni. La nici un an de la condiţiile impuse, aceştia s-au resemnat cu ideea pierderii pământurilor şi au început să se acomodeze la noua stare de lucruri. Capitaliştii armeni au constituit societatea pe acţiuni „Import" şi au început (încă din perioada aflării lui A. Tumanean în Basarabia, adică din 1919 – s.a.) să primească mărfuri din Salonic (Grecia). A fost deschisă fabrica de tutun „Luceafărul" la care se prelucrează tutunul crescut pe terenurile armenilor basarabeni. A fost organizată o societate pe acţiuni a Fabricii de Zahăr, maşinile şi echipamentul fiind comandate în

---

23 ANRA, F. 200, inv. 1, d. 816, f. 16-16 verso.

24 Comitetul a fost înființat imediat după Unirea Basarabiei cu România și își stabilește sediul la Odesa pe 25 aprilie 1918, în vecinătatea apropiată a regiunii, fiind catalogat de către siguranța română drept organizație iredentistă. Comitetul era axat pe proiectul de reorientare a Basarabiei spre o Rusie fără bolșevici, scopul principal al organizației era de a reface o Rusie federalizată (Suveică 2014).

Franţa pentru a fi gata către anul 1921. Chiar dacă membrul judecăţii districtuale a refuzat să depună jurământ de credinţă României, acesta continuă să activeze în aceeaşi judecătorie (dar deja românizată – s.a.) în calitate de avocat. Cei care erau profesori de gimnaziu – efectuau fără probleme orele în limba română ş.a. Personal, A. Tumeanean era convins că armenii din Basarabia foarte bine se vor împăca şi cu românii, unii din ei, chiar de la început, ajutându-i să „aducă pacea" în regiune"[25].

Potrivit lui A. Tumeanean, cel mai vulnerabil aspect în relaţiile dintre statul român şi comunitatea armeană din Basarabia ţinea de problema „Ogrăzii Armeneşti".

În urma constituirii NACOBA dar şi a adresării delegaţilor acestuia către preşedintele Consiliului de Miniştri şi Ministerul Cultelor[26], toate bunurile Arhiepiscopiei Armene treceau sub patronajul organizaţiei[27], iar prin decretul regal din 13 octombrie 1920, Comitetul Armean devenea administratorul legal al averilor Ogrăzii sub controlul Ministerului Cultelor[28].

În felul acesta, în cadrul Ogrăzii (din sectorul 17), casa arhiepiscopului precum şi cea cu anexe şi alte depozite treceau în folosinţa preşedintelui NACOBA, Mitridat V. Muratov. În clădirea Consistoriului mai locuiau: secretarul Alexandr Eriţpohanov şi arhivarul Stepan Ioanisian, iar sub acelaşi acoperiş cu Mitridat V. Muratov, într-un alt apartament, locuia membrul Consistoriului, preotul Arutiun Araratеanţ. În apartamentul din sectorul 5 al Ogrăzii locuia preotul Abrameanţ[29]. Pentru o mai bună administrare a Ogrăzii, la 5 noiembrie 1920, reprezentanţii Comitetului efectuau o primă inventariere a bunurilor mobile şi imobile ale Ogrăzii, comisia fiind formată din: delegatul Ministerului Cultelor, Roşianu, inginerul A.M. Asvadurov şi juriştii A.S. Barhudarov, S.K. Popovici şi I.C. Teodorovici[30].

Evoluţia firească a lucrurilor a fost bulversată însă de adoptarea *Decretului-lege referitor la exproprierea pământurilor cultivate din Basarabia* din 22 decembrie 1918 şi respectiv a *Legii de reformă agrară pentru Basarabia* din 13 martie 1920 (Suveică 2010, 143).

Decretul prevedea exproprierea tuturor terenurilor cultivabile, inclusiv a pământurilor ce aparţinuseră Coroanei, statului, Băncii Ţărăneşti şi cele închinate mănăstirilor din străinătate (precum şi ale zemstvelor, oraşelor, comunităţilor urbane şi cele ale supuşilor străini, care nu se declarase cetăţeni români [până la 1 ianuarie 1919]). Simplu prin conţinutul său, *Decretul-lege pentru Basarabia* s-a dovedit a fi cel mai

---

25 ANRA, F. 200, inv. 1, d/r. 816, f. 17-17 verso.

26 Arhiva Arhiepiscopiei Armene din România (AAAR), d/r. 128, f. 2.

27 Potrivit Statutului, Comitetul se angaja să ia sub protecţie (în corelare cu organele şi instituţiile locale de stat) toate bunurile şi interesele naţionale ale Bisericii Armene din Basarabia (inclusiv proprietatea acestora) etc. Totodată, se intenţiona de-a înainta petiţii către Sinod şi Catolicosul tuturor armenilor în problemele care vizau armenii din Basarabia. Vezi: ANRM, F. 39, inv. 1, d/r. 1329, f. 3-3 verso.

28 ANRM, F. 173, inv. 2, d/r. 3465, f. 76, 99 verso.

29 AAAR, d. 97, f. 5 verso, 37 verso, 38.

30 AAAR, d. 97, f. 1; ANRM, F. 173, inv. 2, d/r. 3465, f. 1.

radical în raport cu decretele pentru restul provinciilor[31], evidențiindu-se, în special, prin definirea statutului proprietăților particulare și atitudinea față de supușii străini.

Organul principal de aplicare a reformei agrare în Basarabia, înființat prin același decret (art. 18), a devenit *Casa Noastră*[32], care avea statut de persoană juridică și se bucura de autonomie deplină (Suveică 2010, 143) și care, în conformitate cu Decretul-lege, a creat nouă comisii județene de expropriere și împroprietărire[33].

Sub incidența exproprierii cădeau și terenurile oferite cândva Arhiepiscopiei Armene din Basarabia, aflate în cadrul Ograzii. Chiar dacă NACOBA devenise administratorul legal al averilor eparhiale și încercase să-l elimine pe S. Grosman din poziția principalului arendaș al Ograzii (demonstrând că acesta „era în realitate un speculant de necrezut și estorca aproape 1 500 000 lei anual")[34], în corespundere cu art. 4 al legii agrare, averile acestea au fost catalogate drept proprietăți ale unei mănăstiri străine, amplasate la Ecimiadzin. Considerându-le ca fiind compuse din două bunuri imobiliare: una aparținând arhiepiscopului armean din Basarabia și cealaltă mănăstirii de la Ecimiadzin, Comisia județeană de expropriere și împroprietărire Chișinău (a VII-a) decidea pe 28 ianuarie (4 februarie) 1922 confiscarea părții a doua a Ograzii, împreună cu Casa Arhiepiscopală a eparhiei și cu toate atenansele și clădirea ocupată de Consistoriul Armean (Prisac 2019).

Armenii din Vechiul Regat în viziunea celor din Basarabia. Este clar că armenii de pe cele două maluri ale Prutului întruneau diferenţe majore, în special legate de atitudinea faţă de administraţia românească. Dacă primii de foarte mult timp erau cetăţeni români şi întruneau acţiuni care au dus la reformarea şi modernizarea ţării, ultimii intrau în componența statului român cu amintirea unei administraţii total diferite, şi anume a celei ţariste.

Potrivit relatărilor înscrise în raportul deja amintit, Arutium Tumanean împărţea armenii din Vechiul Regat în două categorii distincte: armeni băştinaşi sau indigeni, stabiliţi în spaţiul românesc încă din perioada suzeranităţii otomane, adică cu câteva sute de ani în urmă, şi cei noi, refugiaţi în acest teritoriu aproape 10-20 de ani în urmă. Tumanean arăta că, dacă primii şi-au uitat limba şi istoria neamului, devenind practic români, fără dorinţa de a se declara armeni, ceilalţi vorbeau în limba armeană, păstrau legătura cu Patria şi se interesau asiduu de soarta acestea[35].

---

31 Specificul ei a fost determinat inclusiv de faptul că pământul a fost luat nu de la proprietari, ci de la țărani, care-l acaparaseră în perioada anarhiei din 1917–1919. Demarând simultan, procesul legiferării și aplicării reformei agrare s-a lovit de lipsa unor mecanisme eficiente de implementare și de incompetența funcționarilor menite să le aplice. (Suveică 2010, 120-192; Țurcanu 1991, 17; Cojocaru 1997, 162; Basciani 2018).

32 În Transilvania și Bucovina, aplicarea reformei agrare a fost pusă în sarcina instituțiilor particulare ca Banca Agricolă și, respectiv, Banca Regională Cernăuți.

33 Acestea au fost desființate la 18 ianuarie 1924, iar atribuțiile lor treceau în competența Casei Centrale a Împroprietăririi.

34 AAAR, d. 128, f. 2-2 verso.

35 ANRA, F. 200, inv. 1, d. 816, f. 32.

Armenii indigeni, spunea A. Tumanean, au atins un nivel înalt de cultură şi educaţie, ocupând cele mai de frunte posturi în stat, de genul preşedintelui Senatului României, procurorului general al României, generalului de brigadă – Iacob Zadic, care eliberase Cernăuţiul şi întreaga Bucovină în primul Război Mondial, sau inginerul armean răspunzător de căile ferate ale României ş.a. În comparaţie cu armenii autohtoni, cei refugiaţi continuau să se ocupe de comerţ şi meşteşugărit[36].

Făcându-se o paralelă cu situaţia din Basarabia, A. Tumanean arăta că şi în Vechiul Regat populaţia armenească era răspândită pe întreg teritoriu ţării, în sate şi oraşe. Ca şi în Basarabia, majoritatea populaţiei armeneşti din Regat era aşezată în oraşe, cu precădere în cele de pe malul Dunării şi Mării Negre, precum Galaţi, Tulcea, Brăila, Constanţa, dar, totodată, comunităţi de armeni existau şi în oraşele din interiorul ţării – Bucureşti, Buzău, Roman şi Iaşi[37].

În contextul relatărilor despre armenii din Basarabia şi Vechiul Regat, A. Tumanean nu putea trece cu vederea instituţia Bisericii, care constituia, cel puţin pentru armenii din Basarabia şi cei din Imperiul Rus, principalul aşezământ de menţinere şi de promovare a identităţii naţionale. Cu alte cuvinte, toată armenitatea se grupa şi se organiza în jurul instituţiei Bisericii, având loc o coeziune dintre parohiile armeneşti şi centrul spiritual al tuturor armenilor de la Ecimiadzin. Întru susţinerea acestei legături spirituale, comunitatea laică armenească se implica, în special, din perspectivă economică.

Vorbind despre lăcaşurile de cult armeneşti, A. Tumanean enumera existenţa bisericilor la Bucureşti, Constanţa, Roman, Galaţi şi Iaşi, iar pentru a le accentua importanţa menţiona că „preotul armean, Papazian, din Roman, pentru îngrijirea şi salvarea a doi ofiţeri francezi în timpul războiului, a primit, de la preşedintele Republicii Franceze, o cruce însoţită de o scrisoare semnată de însuşi Georges Clemenceau. Aflându-se despre acest lucru la curtea regală a României, Regina Maria însăşi, la vizitat pe preotul Papazian şi i-a mulţumit pentru luarea de atitudine faţă de cei doi ofiţeri francezi salvaţi, spunându-i că uşile curţii regale sunt oricând deschise pentru acesta, indiferent de rugămintea cu care s-ar adresa”[38].

În ceea ce priveşte viaţa politico-socială a armenilor din Vechiul Regat, în raport se consemnează că armenii băştinaşi duceau o viaţă detaşată şi nu se interesau de existenţa celorlalţi armeni.

Pentru armenii refugiaţi, la Bucureşti a fost întemeiată „Uniunea Armenilor din România”, cu filiale la Constanţa şi în alte oraşe. Graţie Uniunii au fost salvate averile armenilor care s-au refugiat în România la începutul războiului. Activitatea de bază a acesteia a devenit eliberarea paşapoartelor sau legitimaţiilor româneşti pentru refugiaţii armeni, acte care erau recunoscute atât în România, cât şi în ţările aliaţilor. Cu ajutorul lor, armenii puteau emigra fără probleme în alte state.

---

[36] Autorul raportului remarca faptul că armenii erau mai deştepţi şi mai capabili decât românii, ocupau locuri de frunte în toate domeniile şi eru consideraţi cel mai dorit şi deştept element al ţării. ANRA, F. 200, inv. 1, d. 816, f. 32 verso.

[37] ANRA, F. 200, inv. 1, d. 816, f. 32 verso-33.

[38] ANRA, F. 200, inv. 1, d. 816, f. 33.

Potrivit afirmărilor lui A. Tumanean, activitatea prodigioasă a Uniunii Armenilor din România s-ar fi datorat preşedintelui H. Khintirian (în original Hnitirean)[39], cu care autorul făcuse cunoştinţă şi aflase mai multe din activitatea organizaţiei. Totodată, A. Tumanean aminteşte cu regret că, deşi a propus nu odată conducerii NACOBA să întreprindă o joncţiune cu Uniunea Armenilor din România, aceştia au refuzat ideea[40].

Concluzii. În linii mari, atitudinea comunității armene din Basarabia față de Unirea cu România poate fi caracterizată drept una specifică grupurilor mici. Oscilând în vremurile încurcate ale haosului revoluționar din 1917, minoritatea armeană s-a văzut nevoită să intre într-o primă fază de adaptare la noua conjunctură sociopolitică. Atunci când armata română a intrat în Basarabia, mulți armeni, în special moșieri, au considerat-o drept un factor de ordine, miza acestora rezumându-se la prezervarea patrimoniului material adunat în perioada administraţiei ţariste.

Constituirea relativ târzie a NACOBA sub impactul împrejurărilor de formare a Sfatului Țării și al cerinței de a delega un deputat armean în legislativul Basarabiei dovedește incertitudinea minorității armene. În ceea ce privește activitatea și comportamentul deputatului armean desemnat în Sfatul Țării, într-o perioadă controversată a istoriei Basarabiei, trebuie să precizăm că manifestările acestuia au fost determinate de o serie de factori care i-au schimbat în totalitate traiectoria vieții. Plăsmuit de un regim care-și anunța apusul în 1917 nu l-a făcut suficient de abil ca să se transpună la noile realități politice în care era atrasă Basarabia. Situat între un imperiu în descompunere și un regat în ascensiune, Petre Z. Bajbeuc-Melicov a rămas fidel ideilor monarhiei imperiale ruse[41]. Acest fapt l-a determinat să adopte un comportament duplicitar în destinul Basarabiei, care oscila între un regim românesc ce se grăbea să se instituie și niște tendințe care pretindeau să readucă Basarabia în componența unei Rusii fără bolșevici. Loialitatea aparentă însușită de Petre Z. Bajbeuc-Melicov era nu altceva decât o strategie de adaptare pe moment la noile realități. Tocmai acest comportament fluctuant l-a făcut vulnerabil și a diminuat, ulterior, încrederea autorităților române din Basarabia față de propria-i persoană.

Acţiunile ulterioare ale guvernării locale prin adoptarea reformei agrare din Basarabia, solicitarea de depunere a jurământului faţă de rege şi trecerea rapidă la limba română a nemulţumit o parte din reprezentanţii comunităţii armene, fapt care i-a determinat, ca protest, să adere la Comitetul de Salvare a Basarabiei, care îşi propunea readucerea Basarabiei în componenţa unei Rusii fără bolşevici.

---

[39] În calitate de președinte al Uniunii Armenilor din România, H. Khintirian a avut sprijinul autorităților române mai ales în procesul de eliberare pe numele Uniunii a „buletinelor de naționalitate" tuturor refugiaților armeni. În aceeași perioadă, guvernul Republicii Armenia propune României înființarea unui consulat general și numirea lui Harutiun Khintirian în funcția de prim-consul general la București, începând cu data de 1 ianuarie 1922. Vezi: www.http://personalitati.araratonline.com/khintirian-harutiun-1870-1959/ (accesat: 15.05.2019); Informaţii mai amănunţite despre activitatea Uniunii Armenilor din România (Prisac, Xenofontov 2017).

[40] ANRA, F. 200, inv. 1, d. 816, f. 33 verso-34.

[41] Acesta publica în 1925 la Sofia o lucrare dedicată casei imperiale Romanov (Сборник 1925).

O altă problemă care a lezat poziţia comunităţii armene din Basarabia a fost cea a Ogrăzii Armeneşti, care, deşi iniţial a fost retrocedată pentru a fi administrată de către NACOBO, ulterior a fost expropriată de Casa Noastră, organul principal de înfăptuire a reformei agrare în Basarabia. Cu toate acestea, la scurt timp, proprietarii şi oamenii de afaceri armeni şi-au reorientat afacerile în albia altor strategii de supravieţuire economică, iar funcţionarii armeni din Basarabia şi-au reluat activitatea, adoptând tactici de reprofilare. De menţionat că reafirmarea elitei armeneşti în viaţa social-economică a Basarabiei interbelice s-a datorat promovării unei poziţii loiale faţă de autorităţile statului român.

În ceea ce priveşte atitudinea armenilor din provinciile contestate faţă de actul Marii Uniri, acest fapt demonstrează o dată în plus că exponenţii diferitor confesiuni aveau poziţii diferite faţă de această situţie înfăptuită şi faţă de autorităţile statului român. Pe parcurs totuşi s-a ajuns la un anumit consens, astfel încât autoritatea statului român să fie recunoscută de către majoritatea segmentelor confesionale şi etno-naţionale din regat.

BIBLIOGRAFIE:

Basciani 2018: A. Basciani, Dificila Unire. Basarabia şi România Mare (1918–1940), Cartier (Chişinău, 2018).

Cardaş 1924: A. Cardaş, Aspecte din reforma agrară basarabeană (Chişinău, 1924).

Ciobanu 2010: V.N. Ciobanu, Militarii basarabeni, 1917–1918: Studiu şi documente (Chişinău, 2010).

Cojocaru 1997: Gh.E. Cojocaru, Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923), Semne (Bucureşti, 1997).

Emilciuc 2015: A. Emilciuc, Mobilizarea generală din anii Primului Război Mondial în Basarabia. Planuri şi realizări. În: Primul Război Mondial şi Basarabia (1914–1918) (Chişinău, 2015), 44–72.

Jamgocian 2008: E. Jamgocian, Catedrala Armenă din Bucureşti (Bucureşti, 2008).

Negru 2015: G. Negru, Decretarea „stării de război" în Basarabia în 1914 şi contracararea „curentului românofil". În: Primul Război Mondial: perspectivă istorică şi istoriografică (Cluj-Napoca, 2015), 325–344.

Popovschi 2010: V. Popovschi, Biroul de organizare a Sfatului Ţării (Chişinău, 2010).

Prisac 2013: L. Prisac, Migraţia armenilor în spaţiul românesc dintre Prut şi Nistru: premise şi direcţii (sec. XI–XIX). În: Istorie şi Societate: de la tradiţional la modernitate, Materialele conferinţei ştiinţifice a tinerilor cercetători, Ediţia a VII-a, 25 aprilie 2013 (Chişinău, 2013), 315–327.

Prisac 2016: L. Prisac, Instruirea armenilor din Basarabia ţaristă (1812–1917). În: Orizonturi medievale şi moderne în istoria românilor (economie, societate, politică, cultură, istoria ştiinţei): în onoarea profesorului Demir Dragnev (Cişinău, 2016), 456–472.

Prisac 2017: L. Prisac, Ograda Armenească din Chişinău (1813–1922). În: Identităţile Chişinăului. Materialele conferinţei ştiinţifice, 19–20 octombrie 2017, Ediţia a IV-a (Chişinău, 2018), 161-171.

Prisac 2017A: L. Prisac, Prezenţe armeneşti în Sfatul Ţării: Petre Bajbeuc-Melicov. În: Centenar Sfatul Ţării: 1917–2017. Materialele conferinţei ştiinţifice internaţionale, Chişinău, 21 noiembrie 2017 (Chişinău, 2017), 443-458.

Prisac 2018: L. Prisac, Atitudinea comunității armene din Basarabia față de Unirea cu Romania (1918). În: Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu", Seria Historica, tom aniversar 2018 (1848–1918–2018: Afirmarea unei națiuni) (Cluj-Napoca, 2018), 245-264.

Prisac 2018A: L. Prisac, Minoritățile naționale şi Unirea Basarabiei cu România. Poziția comunității armene. În: 100 de ani de la Unirea Basarabiei cu România. Rolul şi contribuţia lui Alexandru Marghiloman. Volumul sesiunii de comunicări ştiinţifice, Buzău, 22–23 martie 2018, (Buzău, 2018), 53-66.

Prisac 2019: L. Prisac, Confiscarea şi exproprierea Ogrăzii Armeneşti din Chişinău (1922–1932). În: Identitățile Chişinăului, Ediția a V-a (Chişinău, 2019).

Prisac, Bacalov 2013: L. Prisac, S. Bacalov, Contribuții la istoria neamului de origine armeană Muraciov (Muratov). În: Studii de arhondologie şi genealogie, vol. 1 (Chişinău, 2013), 220–227.

Prisac, Xenofontov 2017: L. Prisac, I. Xenofontov, Genocidul, refugiaţii armeni şi România Mare (1918–1940). În: Akademos, nr. 3 (Chişinău, 2017), 103-112.

Sfatul Țării: Documente 2016: Sfatul Țării: Documente (I): Procesele-verbale ale şedinţelor în plen (Chişinău, 2016).

Suveică 2010: S. Suveică, Basarabia în primul deceniu interbelic (1918–1928): modernizare prin reforme, Editura Pontos (Chişinău, 2010), 120–192.

Suveică 2014: S. Suveică, For the „Bessarabian Cause": The Activity of Odessa Committee for Saving Bessarabia (1918–1920). În: Archiva Moldaviae, vol. VI (Iași, 2014), 139–169.

Țurcanu 1991: I. Țurcanu, Relații agrare din Basarabia în anii 1918–1940, Universitas (Chişinău, 1991).

Бакалов, Присак, Магалян 2015: С. Бакалов, Л. Присак, А. Магалян, Представители армян в среде молдавского боярства и бессарабского дворянства (Документы, касающиеся генеалогии рода Лебедевых). În: Историко-Филологический Журнал, № 3, 2015, 251–274.

Первая 1905: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: III. Бессарабская губерния, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел (Санкт-Петербург, 1905).

Петросян 2012: Г.А. Петросян, Отношения Республики Армения с Россией (1918–1920 гг.) (Ереван, 2012).

Сборник 1925: Сборник Высочайших актов и исторических материалов: ко дню годовщины изд. Его Императорским Величеством, Государем Императором Кириллом I Манифеста 31 авг. 1924 г. /Предисловие П.З. Бажбеук-Меликова, Изд. Представительства Его Императорского Величества в Царстве Болгар (София, 1925), 96 с.

Сувейкэ, Пысларюк 2017: С. Сувейкэ, В. Пысларюк, Город Кишинев: от западной окраины Российской империи к восточной окраине Великой Румынии. În: Города империи в годы Великой войны и революции: Сборник статей (Санкт-Петербург, 2017), 377–388.

IOAN I. LAPEDATU. O BIBLIOGRAFIE

Prof. **Mihai D. DRECIN**

Ioan I. Lapedatu. A bibliography

Summary

This research approaches historiographical Romanian efforts, intending to re-consider and to re-establish the "minor" and "major" Romanian elites of the Interwar period. These elites had formed especially after 1945, opposition to the communist regime. It is a case study which inventories Romanian historiography until 2015, about Alexandru I. Lapedatu - a man with a great professional and moral reputation in the academy. The liberal politician that hold important functions in the leadership of the state, in this way he contributed to the consolidation of the Romanian national unitary state. This analysis of the Romanian historiography is necessary because it contributes to writing a biography about the life and the activity of the economist, the academic and the politician, Alexandru I. Lapedatu.

Keywords: *Alexandru I. Lapedatu, bibliography, historiography, economist, politician, "minor elite", "major elite".*

După 1990, unul dintre obiectivele istoriografiei românești este reabilitarea „elitei minore" și a „elitei majore" a națiunii noastre, mai ales a celei formate și afirmate în perioada interbelică, adversară comunismului, considerată, multă vreme după 1945, produs al regimului exploatator burghezo-moșieresc, dușmană a poporului muncitor.

În această categorie au intrat frații Ioan și Alexandru I. Lapedatu, primul economist, celălalt istoric, ambii de mare reputație profesională și morală. Fondatori și consolidatori de instituții naționale, cei doi frați gemeni au făcut parte din generația care a pregătit și înfăptuit Unirea de la 1918, apoi, ca universitari și oameni politici liberali (Ciupea 2009, 409; Lapedatu 2006, 14), au contribuit la consolidarea statului național unitar, ocupând funcții importante în conducerea statului român.

Dacă Alexandru I. Lapedatu a beneficiat în ultimii ani de o biografie acceptabilă Opriș 1997), oricând completabilă, Ioan I. Lapedatu nu este încă în această situație.

Redactarea unei biografii dedicate unei persoane, familii sau instituții presupune, în primul rând, cunoașterea la zi a literaturii edite care vizează subiectul ales pentru cercetare și epoca în care acesta și-a desfășurat activitatea. Urmează apoi, completarea datelor cu informații din arhive, presă, memoriile unor contemporani, izvoare de istorie orală pentru teme de istorie recentă.

Considerăm că pentru redactarea unei biografii dedicate vieții și activității economistului, universitarului și omului politic Ioan I. Lapedatu este bine-venită o inventariere, la nivelul scrisului istoric al anului 2015, a tot ceea ce s-a scris despre el direct sau indirect, respectiv în studii dedicate special lui sau în care este pomenit la un moment dat în anumite contexte legate mai ales de viața economică în general, cea bancară în special.

Un volum substanțial, atât ca paginație cât și prin cuprinsul său, unde găsim note biografice dedicate profesorului Ioan Alexandru Lapedatu, tatăl lui Alexandru și Ioan I. Lapedatu, ca și celor doi sărbătoriți la împlinirea a 60 de ani de viață, este tipărit în 1936 sub îngrijirea lui D. Braharu, I. Crăciun și M. Georgescu. Pentru fiecare dintre aniversați se dau date interesante legate de evoluția lor școlară și profesională, alături lista scrierilor redactate ca specialiști în volume sau reviste de specialitate. Între studiile și articolele publicate „In honorem" în același volum, de către colaboratori și prieteni, găsim unele dedicate unor momemte din viața și activitatea sărbătoriților, de reținut pentru o biografie cât mai completă a oricăruia dintre cei doi gemeni Lapedatu (Fraților 1936).

Profesorul universitar Sabin Cioranu, de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj-Brașov, coleg cu Ioan I. Lapedatu, publică în revista „Observatorul Social-Economic" din Brașov, în 1944, un studiu dedicat rolului băncilor românești din Ardealul de dinainte de 1918 în pregătirea Marii Uniri. Aici, printre alte date și idei, este prezentată activitatea tânărului economist Ioan I. Lapedatu ca editor și colaborator al „Revistei Economice" din Sibiu, singura revistă în limba română, apărută până în 1918 în Transilvania, profilată pe probleme financiar-bancare; apoi întemeietor și conducător al Uniunii bancare „Solidaritatea" și a Băncii Generale de Asigurare din Sibiu (Cioranu 1944, 26-27).

Timp de aproape 40 de ani, Ioan I. Lapedatu a fost „persona non grata" pentru istoriografia economică și politică marxistă din țara noastră. Abia în 1982, într-o monografie dedicată înființării și activității Băncii „Albina" din Sibiu (1871–1918), s-a putut insera meritele economistului transilvănean ca autor al unei monografii a Băncii „Albina", redactată în 1921 cu ocazia semicentenarului ei (din păcate pierdută, în manuscris); ca redactor și publicist la „Revista Economică" (28 octombrie 1906–1 ianuarie 1908), definivator și conducător al Uniunii bancare „Solidaritatea" (1906–1918); întemeietor și conducător al Băncii Generale de Asigurare din Sibiu – prima bancă de profil la românii transilvăneni (1908–1918), cenzor al Caselor de amanet din București (1906) – prima instituție de credit înființată în comun de românii din București, Transilvania și Bucovina; în sfârșit, activitatea sa laborioasă în sprijinul clientelei din Transilvania anilor 1916–1918 (Drecin 1982, 8, 113-115, 128, 140-143, 204, 210).

În studiile publicate după 1990 de istoricul Mihai D. Drecin, dedicate înființării Băncii Generale de Asigurare din Sibiu și Uniunii bancare „Solidaritatea" – rolul lui Ioan I. Lapedatu în înființarea și conducerea acestor organizații bancare este mult mai detaliat și subliniat (Drecin 1996, 145-182; Drecin 2002, 455-466; Drecin 2006, 105-119).

Profesorul clujean Teodor Ionescu publică în 1985 două studii, unul în care face trimitere directă la Ioan I. Lapedatu (Ionescu 1985a), altul, cu o tematică mai largă care face doar fugare aprecieri la gândirea economică a lui Ioan I. Lapedatu ancorată în realitățile financiar bancare dinainte de 1918. În a doua lucrare, de fapt un volum, se amintesc câteva studii în care Ioan I. Lapedatu discută pericolul ipotecării proprietăților funciare ale debitorilor țărani de către bănci, în perspectiva pauperizării

acestora, al apariției așa ziselor „bănci de concurență” în orașele și comunele mai mari locuite de români înainte de 1914, nevoia reformei sistemului bancar românesc din Transilvania care trebuia să ducă la consolidarea unor bănci puternice după 1900 (Ionescu 1985b, 39, 97-98, 110, 112, 192).

Istoricul Vasile Dobrescu de la Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș, specialist în problematica financiar-bancară a Transilvaniei epocii moderne, prezintă noi date despre activitatea lui Ioan I. Lapedatu: ca publicist de literatură economică în presa românească la începutul secolului XX, popularizând ideile unor economiști europeni (Adam Smith); înființează un cerc pentru studierea și propagarea științelor sociale și economice în mediul social românesc mai elevat cultural; publică lucrări de specialitate; membru al unor reviste economice ca „Bunul Econom” (1900–1906) și „Tovărășia” (1906–1911) – tipărite la Orăștie și Hunedoara de către Vasile G. Osvadă, adept al cooperației, sprijinitor al procesului de transferare a proprietății funciare mobiliare maghiare către tânăra burghezie română (Dobrescu 1996, 73, 75, 78-79, 124, 133, 194, 205, 220, 231, 239, 248). În volumul „Sistemul de credit românesc din Transilvania 1872–1918” Ioan I. Lapedatu este prezentat ca fondator și conducător al „Solidarității” și Băncii Generale de Asigurare din Sibiu, implicat în înființarea de intreprinderi industriale și comerciale, ca și de cooperative prin intermediul „Astrei” (Dobrescu 1999, 179-195, 218-233). Reputația economistului este justificată într-un studiu aparte, publicat în 2002 (Dobrescu 2002, 169-175), pentru ca într-un alt volum să reia, pe baze documentare mai largi, aceleași merite ale lui Ioan I. Lapedatu în consolidarea sistemului bancar românesc din Transilvania prin „reforma bancară”, ca membru în diverse comitete de supraveghere a unor bănci românești, să sublinieze rolul său ca director al Băncii „Ardeleana” din Orăștie și al Băncii Generale de Asigurare din Sibiu, să consolideze grupul de teoreticieni și politicieni români care au creat o literatură temeinică de specialitate economică, contribuind la ridicarea societății românești la înțelegerea vieții moderne. Ajungând în rândul elitei naționale majore, Ioan I. Lapedatu s-a implicat în dezvoltarea culturii naționale, inclusiv pe filiera „Astrei” sibiene (Dobrescu 2006, 13, 20, 28, 56, 90, 98, 104, 113).

Economista Nagy Cornelia, membră a bordului BNR, doctorandă a profesorului Teodor Ionescu, cu o teză de doctorat intitulată „Gândirea și activitatea economică a lui Ioan I. Lapedatu în perioada 1898–1918”, susținută la Cluj-Napoca în 1999, publică între 1995–1999 o serie de studii dedicate lui Ioan I. Lapedatu în „Analele Universității din Oradea”, Seria: Științe economice și în volume tematice, sau comunică în conferințe științifice naționale și internaționale. Apreciem datele inedite pe care le prezintă doctoranda din activitatea financiar-bancară a lui Ioan I. Lapedatu pentru perioada formării și afirmării sale profesionale de până la 1918 (Nagy 1995, 223-227; Nagy 1999, 250-261; Nagy 1999a; Nagy 1995a, 117-120; Nagy 1996; Nagy 1999b).

Doi economiști din bordul Băncii Naționale a României, implicați în elaborarea și tipărirea unor importante volume de documente privind istoria BNR (Tone 2006; Păunescu 2009), se opresc și asupra activității economistului român transilvănean, scoțându-i în evidență activitatea bancară de dinainte de 1918 dar și din anii interbelici, până în 1945 (Păunescu 2004, 50 și următoarele).

O contribuție deosebită în cunoașterea vieții și activității lui Ioan I. Lapedatu, mai ales pentru perioada interbelică și a ultimilor ani de viață a economistului, o aduce istoricul bucureștean Ioan Opriș. Pe lângă memoriile și amintirile economistului (Lapedatu 1998), păstrate în familia fiicei sale Veturia (Pica) Maior. Ioan Opriș publică dosarul de securitate a economistului, urmărit de poliția secretă a României încă din 1941 până la moartea sa în martie 1951 (Lapedatu 2006)[1].

Interesul pentru personalitatea lui Ioan I. Lapedatu crește după anul 2000, înscriindu-se în cadrul unei istoriografii tot mai deschise, sincere și echilibrate.

Economistul Corneliu Olaru, profesor universitar la ASE București, într-un volum publicat în anul 2001, face o fișă sintetică în care prinde viața și activitatea lui Ioan I. Lapedatu, încadrată în elita economiștilor români afirmați în perioada 1848–1947 (Olaru 2001, 156-157).

În sfârșit, tânărul istoric universitar Lucian Dronca, într-o teză de doctorat susținută la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, îl prezintă pe Ioan I. Lapedatu în toate momentele de afirmare și confirmare în funcții în lumea bancară a românilor transilvăneni până la 1918 (Dronca 2003).

Bibliografia comentată, dedicată de scrisul istoric și economic românesc din ultimii 80 de ani cunoscută nouă, credem că poate fi un suport serios pentru un tânăr cercetător care s-ar încumeta să realizeze un studiu complet dedicat vieții, activității, speranțelor și reușitelor, cât și deziluziilor care l-au marcat de-a lungul vieții pe economistul, universitarul și omul politic Ioan I. Lapedatu – românul transilvănean, românul Țării Întregite și europeanul de vocație.

BIBLIOGRAFIE:

Ciupea 2009: Ioan Ciupea, Virgiliu Țârău, Liberali clujeni. Destine în Marea Istorie. O istorie documentară a organizației liberale din județul Cluj, 1920–1948 (Cluj-Napoca, 2009).

Lapedatu 2006: Ioan I. Lapedatu, Ultimele însemnări (Brașov, 2006).

Opriș 1997: Ioan Opriș, Alexandru Lapedatu și contemporanii săi (Cluj-Napoca, 1997).

Fraților 1936: Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani (București, 1936).

Cioranu 1944: Sabin Cioranu, Rolul băncilor românești din Ardeal, în pregătirea Unirii (Brașov, 1944).

Drecin 1982: Mihai D. Drecin, Banca „Albina" din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871–1918) (Cluj-Napoca, 1982).

Drecin 1996: Mihai D. Drecin, Tentative și reușite în acțiunea pentru înființarea primei bănci de asigurare cu capital românesc din Transilvania (1857–1911). În: Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867–1918), (Coord. Mihai D. Drecin), I (Cluj-Napoca, 1996).

Drecin 2002: Mihai D. Drecin, Le systeme bancaire roumain de Transylvanie. Reforme et integration dans le systeme bancaire europeen (1892–1907). În: Societate și civilizație. Profesorul Marcel Știrban la 70 de ani (Târgu-Mureș, 2002).

[1] Mai întâi de Serviciul Special de Informații condus de Eugen Cristescu, din timpul regimului Ion Antonescu (1940–1944), de NKVD-ul sovietic, apoi de Siguranță și S.Sp.I democratizat după martie 1945, în final fuzionat în 1951cu Securitatea Poporului.

Drecin 2006: Mihai D. Drecin, Înființarea Uniunii „Solidaritatea" a băncilor românești din Transilvania, o experiență de integrare în economia europeană (1892–1907). În: Experiențe istorice de integrare în economia europeană (București, 2006).

Ionescu 1985a: Teodor Ionescu, Doi economiști clujeni: Ioan I. Lapedatu și Ion N. Evian. În: Tranziție și integrare europeană, (București, 1985).

Ionescu 1985b: Idei și orientări în publicistica economică românească la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (1890–1918) (Cluj-Napoca, 1985).

Dobrescu 1996: Vasile Dobrescu, Elita românească în lumea satului transilvan 1867–1918, (Târgu-Mureș, 1996).

Dobrescu 1999: Vasile Dobrescu, Sistemul de credit românesc din Transilvania 1872–1918 (Târgu-Mureș, 1999).

Dobrescu 2002: Vasile Dobrescu, Ioan I. Lapedatu și reforma sistemului de credit românesc din Imperiul austro-ungar la începutul secolului XX. În Annales Universitatis Apulensis (Alba Iulia), Series Historica, 6/1, 2002, 169-175.

Dobrescu 2006: Vasile Dobrescu, Funcții și funcționalități în sistemul de credit românesc din Transilvania până în Primul Război Mondial: Studiu de caz (Târgu-Mureș, 2006).

Nagy 1995: C. Nagy, Băncile în gândirea economică a economistului Ioan I. Lapedatu. În: Analele Universității din Oradea – Științe Economice (Oradea), IV, 1995, 223-227.

Nagy 1999: C. Nagy, Concepția lui Ioan I. Lapedatu (1876–1951) cu privire la sistemul de asigurări. În: Analele Universității din Oradea – Științe Economice (Oradea), VII, 1999, 250-261.

Nagy 1999a: C. Nagy, Contribuția lui Ioan I. Lapedatu la întemeierea și consolidarea „Solidarității" ca asociație a băncilor românești transilvănene. În: Conferința Științifică Națională a Universității „Babeș-Bolyai" (Cluj-Napoca, 1999).

Nagy 1995a: C. Nagy, Economistul Ioan I. Lapedatu. Din începuturile activității și publicisticii economice. În: Conferința Științifică Internațională <Economia Românească – Criză, Adaptare, Integrare Europeană>, Ed. Universitatea „Lucian Blaga" (Sibiu, 1995).

Nagy 1996: C. Nagy, Ioan I. Lapedatu, autor de lucrări de contabilitate. În: Sesiunea jubiliară <Procesul tranziției la economia de piață – abordare teoretică și practică> (Cluj-Napoca, 1996).

Nagy 1999b: C. Nagy, Modernizarea sistemului bancar românesc transilvănean în viziunea economistului Ioan I Lapedatu. În: Conferința Științifică Internațională „Dezvoltare și competitivitate la cumpăna de milenii" (Sibiu, 1999).

Tone 2006: Mihaela Tone, Cristian Păunescu, Istoria Băncii Naționale a României în date, 1880–1914, I, (București, 2006).

Păunescu 2009: Cristian Păunescu, Mihaela Tone, Nadia Manea, Istoria Băncii Naționale a României în date, 1915–1918, II, (București, 2009).

Păunescu 2004: Cristian Păunescu, Marian Ștefan, Legendele Bătrânei Doamne (București, 2004).

Lapedatu 1998: Ioan I. Lapedatu, Memorii și amintiri, Ediție îngrijită, Prefață și note de Ioan Opriș (Iași, 1998).

Lapedatu 2006: Ioan I. Lapedatu, Ultimele însemnări (Brașov, 2006).

Olaru 2001: Corneliu Olaru, Un secol de economie românească (1848–1947). Oamenii și opera (București, 2001).

Dronca 2003: Lucian Dronca, Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867–1918), (Cluj-Napoca, 2003).

COLECTIVIZAREA ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ: CONJUNCTURĂ, MODALITĂȚI ȘI CONSECINȚE

Ion ȘIȘCANU

Collectivization in mssr: conjuncture, modalities and consequences

Summary

After the annexation of Bessarabia in 1940, the government of the USSR changed radically all areas of life in this area. The transformation targeted, first and foremost, peasantry which constituted the majority of the population. The Bessarabian village had to be included in the Soviet system, defined by kolkhozes. But the official course of collectivization was started at the beginning of last year in 1941. The outbreak of the German-Soviet war and the involvement of Romania in this war against the Soviet Union ended the Soviet experiments. The collectivization was resumed after the famine of 1946-1947. By February 1, 1949, in the district between Prut and Dniester, there were 678 kolkhozes, accounting for 22 percent of all peasant households. The deportation of the outsize peasant families, included in the category of „wealthy peasants", it had to dictate the massive entrance of peasantry in the kolkhozes. Following the operations named „Iug", 35 796 people were deported, including 9,864 men, 14,033 women, and 11,889 children. At the end of 1950, in the districts between Dniester and Prut 433,923 households or 97.0% were collectivized. Collectivization was considered over.

Keywords: *kolkhoz, peasants, wealthy peasants, deportation, class enemy, food crisis.*

După anexarea Basarabiei în 1940, guvernul Uniunii Sovietice a extins aici structurile politice, modul de producție și ideologia bolșevicilor, schimbând radical toate domeniile vieții din acest spațiu. Transformările de ordin politic, economic și ideologic vizau, în primul rând, țărănimea care constituia majoritatea covârșitoare a populației din această zonă.

Istorici din RSS Moldovenească afirmau că la baza transformărilor din satul basarabean de după 1940 a fost pus „planul cooperatist leninist – planul transformării socialiste a agriculturii și a trecerii treptate a țărănimii la comunism" (Становление 1971, 10-12). Cum totul în Uniunea Sovietică trebuia să se sprijine, obligatoriu, pe suportul teoretic marxist-leninist, s-a făcut referință la V. Lenin și în cazul proiectelor de comunizare a agriculturii.

Majoritatea absolută a cercetătorilor din fosta URSS tratau planul leninist cooperatist drept „o noțiune generalizatoare, pentru a sintetiza opiniile lui Lenin asupra legităților, direcțiilor, formelor și metodelor de trecere a micilor producători de mărfuri la socialism și comunism prin sistemul cooperației socialiste" (Рогалина 1989, 5),

afirmând că „în formă sintetică ideile leniniste au fost expuse în articolul final „Cu privire la cooperație” (Рогалина 1989, 5). Însă, citind articolul lui V. I. Lenin „Cu privire la cooperație”, nu găsim nimic ce ne-ar permite să susținem asemenea păreri. V. Lenin vorbește despre cooperație, însă despre cooperație în sfera circulației de mărfuri, ceea ce nu are nimic comun cu colhozul. Este de neînțeles cum trebuie să descifrezi un simplu articol ca să extragi din el un întreg proiect de modelare a societății. Însă, având în vedere că în Uniunea Sovietică totul trebuia să se sprijine, obligatoriu, pe suportul teoretic marxist-leninist, s-a făcut referință la V. Lenin și în cazul proiectelor de comunizare a agriculturii. Prin urmare, nu conta că V. Lenin nu ar fi lansat vreo idee privind colectivizarea gospodăriilor țărănești. Ideea, concepția sau chiar proiectul, trebuiau, în cele din urmă, deduse prin descifrare (Șișcanu 1994, 8).

Că nu a existat niciun proiect al lui V. Lenin privind transformarea socialistă a agriculturii ne convinge și academicianul rus V. Tihonov, care afirmă că înainte de editarea broșurii lui Lenin „Cu privire la cooperație”, în septembrie 1923, organizațiilor de partid le-a fost expediată o scrisoare în care se lămurea că „acest articol a fost scris de un om bolnav și că se publică exclusiv din motiv de adâncă stimă față de autor. Trebuie însă să se țină cont de starea lui Ilici” (Тихонов 1989, 3).

Adevărul este că bolșevicii nici nu se gândeau să abandoneze concepția (elaborată în comun cu Lenin), privind aplicarea sistemului monopolist de stat în economie, adică a unui sistem de muncă ce ar fi, conform unui plan unic, sub controlul strict al statului. Pentru a simplifica problema argumentării ideologice, erau suficiente referințele la V. Lenin, mai ales că acesta nu mai era în viață.

Printre primii, în acest sens, a fost I. Stalin. La 27 decembrie 1929, Stalin, pentru a argumenta necesitatea organizării colhozurilor „ca una din formele economiei socialiste”, făcea trimiteri la Lenin: „În broșura sa «Despre cooperație» Lenin avea în vedere toate formele de cooperație, atât formele ei inferioare (de aprovizionare și de desfacere), cât și formele superioare ale acesteia (colhozul)” (Stalin 1952a, 181). Evidențiind citatul din V. Lenin „Sub orânduirea noastră actuală întreprinderile cooperatiste se deosebesc de întreprinderile capitaliste private prin aceea că ele sunt întreprinderi colective, însă nu se deosebesc de întreprinderile socialiste, dacă acestea sunt bazate pe pământ și mijloace de producție aparținând statului, adică clasei muncitoare”, Stalin trage concluzia care îi convine: dacă Lenin consideră că „întreprinderile cooperatiste, care funcționează pe un pământ aparținând statului, într-o țară în care mijloacele de producție aparțin statului nu se deosebesc de cele socialiste, apoi nu este, oare, limpede că acest lucru se poate spune cu și mai mult temei despre colhozurile din perioada noastră” (Stalin 1952a, 181).

Cum a lansat Stalin sarcina creării colhozurilor și cum a elaborat concepția care a fost pusă la baza colectivizării gospodăriilor țărănești?

La începutul anului 1928, URSS intrase în criza colectărilor de pâine. Esența crizei a fost expusă în adresarea Comitetului Central al Partidului Comunist (al bolșevicilor) „Către toate organizațiile PC(b) din întreaga Uniune”, din 13 februarie 1928. „Dacă către luna ianuarie 1927, se spune în adresare, noi am reușit să colectăm 428 de milioane de puduri de cereale, apoi către ianuarie 1928 colectările de cereale au ajuns doar

la 300 de milioane de puduri" (Stalin 1952, 11). Prin urmare, deficitul de cereale era de 128 de milioane de puduri, aceasta constituind expresia cantitativă a crizei.

Deoarece statul sovietic deținea monopolul, asumându-și respectiv responsabilitatea pentru aprovizionarea cu produse alimentare nu numai a Armatei Roșii, ci și a populației urbane, în cercurile conducătoare de la Moscova, odată cu desfășurarea crizei, începuse panica. CC al PC(b) a evidențiat un șir de eventuale consecințe politice ale crizei colectărilor de pâine. Acestea puteau fi: criza aprovizionării raioanelor muncitorești și Armatei Roșii care, la rândul ei, ar fi putut provoca nemulțumiri în rândurile muncitorilor și ale ostașilor; criza aprovizionării raioanelor producătoare de in și bumbac, ce ar fi dus la restrângerea bazei de materii prime pentru industria textilă; lipsa rezervelor de pâine în mâinile statului, ce ar fi dus la reducerea exportului, necesar pentru importarea de mașini și utilaje (Stalin 1952, 11-12).

În aceste condiții CC al PC(b) a trasat sarcina mobilizării „celor mai bune forțe ale partidului, de sus până jos, pe frontul colectărilor de pâine și majorării colectărilor cu orice preț [...]" (Stalin 1952, 11-12). În acest scop, Comitetul Central al partidului a emis, la 6 ianuarie 1928, o directivă, excepțională atât prin cerințele expuse, cât și prin tonul ei. Directiva se încheia cu amenințarea conducătorilor organizațiilor de partid pentru cazul în care acestea nu vor asigura, în cel mai restrâns termen, o cotitură decisivă în colectările de pâine (Stalin 1952, 13).

În campania de lichidare a deficitului de pâine se înrolase însuși Stalin. El avea deja opinia proprie asupra cauzelor deficitului de pâine. „S-a creat o situație originală, avea să spună el în aprilie 1928, la adunarea activului organizației de partid din Moscova, pâine în țară este multă, dar colectările de cereale se reduc, creând pericolul foametei în orașe și în Armata Roșie" (Stalin 1952, 4-5).

Pentru majorarea colectărilor de cereale și îndeplinirea planului, Stalin venise cu propunerea ca „chiaburii" să vândă imediat statului toate surplusurile de pâine, la prețul stabilit de stat, iar dacă aceștia nu se vor supune, să fie trași la răspundere, în fața instanței, în baza articolului 107 al Codului Penal al RSFSR, conform căruia învinuiții de speculație cu pâine să fie arestați, iar pâinea să fie confiscată în favoarea statului (Stalin 1952, 4-5).

Aplicând aceste măsuri, structurile respective au reușit să lichideze deficitul de pâine. Numai pe parcursul primului trimestru al anului 1928 au fost colectate 270 de milioane de puduri de cereale (Stalin 1952, 54).

Însă Stalin nu consideră problema soluționată: „ [...] Nu avem nicio garanție că sabotajul împotriva colectărilor de pâine, din partea chiaburilor, nu se va repeta în anul viitor. Mai mult, se poate spune cu certitudine că atât timp cât există chiaburi va exista și sabotajul colectărilor de pâine. Pentru a pune colectările de pâine pe o bază mai mult ori mai puțin suficientă, sunt necesare alte măsuri. Ce măsuri anume? Eu am în vedere desfășurarea construcției colhozurilor și sovhozurilor" (Stalin 1952, 5).

În felul acesta, din sarcina îndeplinirii planului colectărilor de pâine, Stalin deduce necesitatea organizării colhozurilor și sovhozurilor ca linie strategică.

După aceea a indicat și termenul concret de colectivizare a gospodăriilor țărănești individuale: „Trebuie să obținem ca în cei mai apropiați trei-patru ani, colhozurile și sovhozurile, în calitate de furnizori de pâine, să poată preda statului măcar a treia parte din pâinea necesară" (Stalin 1952, 6).

Pentru Stalin însă organizarea unui număr de colhozuri și sovhozuri, capabile să furnizeze doar o treime din pâinea necesară, nu constituia sarcina finală. El considera că pentru consolidarea orânduirii sovietice și pentru victoria socialismului era necesară trecerea de la socializarea industriei la socializarea întregii agriculturi, ceea ce însemna că toate gospodăriile țărănești trebuiau să fie unite în gospodării colective și că absolut toate raioanele țării trebuiau acoperite cu o rețea de colhozuri (și sovhozuri), capabile să-i substituie, în calitate de furnizori de pâine statului, nu numai pe „chiaburi", dar și pe toți țăranii individuali (Stalin 1952, 7-8).

Așadar, I. Stalin, pornind de la necesitatea asigurării statului cu pâine, a lansat ideea imposibilității dezvoltării orânduirii socialiste, având la bază două forme de proprietate: socialistă în industrie și individuală în agricultură. Și deoarece calea socialismului în agricultură, conform doctrinei, urma să pornească de la unirea micilor gospodării țărănești (Stalin 1952, 9), Stalin conchise că exista necesitatea colectivizării gospodăriilor țărănești, indicând totodată spațiul și timpul în care urma să fie făcută această cotitură în viața satului din URSS. El considera că forma principală a mișcării colhoznice, o constituia „artelul agricol" (Stalin 1952a, 218-219), explicând inovația sa astfel: „în artelul agricol, mai cu seamă în gospodăria producătoare de cereale, sunt socializate principalele mijloace de producție, munca, folosirea pământului, mașinile și restul inventarului, vitele de muncă, acareturile; în el nu se socializează: loturile de pământ de lângă casa colhoznicului (micile grădini de zarzavat, micile livezi), casele de locuit, o anumită parte a vitelor de lapte, animalele domestice mici, păsările de curte etc." (Stalin 1952a, 219).

În „Biografia scurtă" a lui I. Stalin citim că el, „concretizând multilateral teoria marxist-leninistă cu privire la socialism, a arătat că trecerea la colectivizare este posibilă nu prin intrarea simplă și pașnică a țăranilor în colhozuri, ci prin lupta masivă a țăranilor împotriva chiaburilor.

Trebuie distrusă chiaburimea în luptă deschisă, în văzul țărănimii întregi, pentru ca masele de țărani să se convingă de slăbiciunea elementelor capitaliste, de aceea trecerea la colectivizarea compactă este indisolubil legată de sarcina lichidării chiaburimii ca clasă" (Stalin 1953, 153). Afirmând că „chiaburul" este dușmanul puterii sovietice, Stalin, la 13 aprilie 1930, declara: „Cu el nu ne aflăm – și nu ne putem afla – în stare de pace. Politica noastră față de chiaburime este politica lichidării ei ca clasă. Aceasta nu înseamnă, bineînțeles, că putem s-o lichidăm dintr-odată. Dar aceasta înseamnă că vom conduce lucrările în așa fel, încât s-o împresurăm și s-o lichidăm" (Stalin 1953, 249).

Și aici, citându-1 pe Lenin[1], Stalin își exprimă toată cruzimea, dușmănia față de această categorie de țărani. „Noi am tolerat aceste lipitori, acești păianjeni și vampiri,

[1] „Chiaburii, spunea V. Lenin, sunt exploatatorii cei mai fioroși, cei mai brutali, cei mai sălbatici, care nu o dată au restabilit, în istoria altor țări, puterea moșierilor, a țăranilor, a popilor, a capitaliștilor. Chiaburii sunt mai numeroși decât moșierii și capitaliștii. Totuși, chiaburii sunt o minoritate a poporului […]. Acești vampiri s-au îmbogățit de pe urma nevoilor poporului în timpul războiului; ei au adunat mii și sute de mii de ruble, majorând prețurile la grâu și la alte produse. Acești păianjeni s-au îngrășat pe socoteala țăranilor ruinați de război, pe socoteala muncitorilor flămânzi. Aceste lipitori au supt sângele acelor ce muncesc, îmbogățindu-se cu atât mai mult, cu cât au flămânzit mai mult muncitorii de la orașe și din fabrici. Vampirii aceștia au strâns și strâng în ghearele lor pământurile moșierești și subjugă mereu țăranii săraci" (Сталин 1953, 515).

ducând politica de limitare a tendințelor lor exploatatoare. Le-am tolerat pentru că n-am avut cu ce să înlocuim gospodăria chiaburilor, producția chiaburilor. Acum avem posibilitatea să înlocuim cu prisosință gospodăria lor prin gospodăria colhozurilor și sovhozurilor noastre. Nu avem pentru ce să tolerăm în continuare acești păianjeni (Stalin 1952a, 250). A-i tolera în continuare pe chiaburi însemna după Stalin „a merge împotriva intereselor muncitorilor și țăranilor" (Stalin 1952a, 250).

În concluzie, Stalin dă cea mai semnificativă indicație: „Politica lichidării chiaburimii ca clasă trebuie, de aceea, aplicată cu toată perseverența și consecvența de care sunt capabili numai bolșevicii" (Stalin 1952a, 250). Politica partidului la sate, conform convingerii conducătorului bolșevic, nu era o continuare a politicii vechi, dar o cotitură de la vechea politică de limitare (și înlăturare) a elementelor capitaliste de la sate spre o politică nouă, de lichidare a culăcimii ca clasă (Stalin 1952a, 204).

Partizan al tezei marxiste cu privire la superioritatea întreprinderii mari față de întreprinderea mică, Stalin declara că orice obiecție împotriva acestei teze are un singur scop: glorificarea și consolidarea orânduirii capitaliste (Stalin 1952a, 168). Mica gospodărie țărănească, după Stalin, nu avea perspectivă în URSS și din motivul că nu exista proprietate privată asupra pământului. „Și tocmai pentru că la noi nu există proprietatea privată asupra pământului, tocmai de aceea nu există la noi atașamentul de sclav al țăranului față de pământ [...]. Iar împrejurarea aceasta nu poate să nu înlesnească trecerea micii gospodării țărănești pe calea colhozurilor" (Stalin 1952a, 169).

Așadar, sprijinindu-se pe ideile lui V. Lenin, în condițiile de la sfârșitul deceniului al treilea și începutul deceniului al patrulea din URSS, I. Stalin lansează sarcina colectivizării gospodăriilor țărănești individuale, însoțită de lichidarea celei mai bune părți a țărănimii.

Rețeaua de arteluri agricole

La 1 martie 1928, organizațiilor de partid le-a fost expediată scrisoarea circulară „Cu privire la campania de însămânțare de primăvară", semnată de V. Molotov, în care se comunica: „Toată munca organizațiilor de partid privind efectuarea campaniei de însămânțare va fi apreciată în funcție de succesele obținute în mărirea suprafețelor însămânțate și colectivizarea gospodăriilor țărănești" (Страницы 1988,324).

Organizațiile de partid și sovietele locale de deputați au început imediat realizarea indicațiilor. Numărul de colhozuri a crescut de la 14,8 mii, câte erau în 1927, la 57 de mii în iunie 1929, iar ponderea gospodăriilor unite în acestea – de la 0,8 la 3,7 la sută (Страницы 1988,324).

Colhozurile demonstrau că dacă până atunci statul sovietic nu reușise să ia de la țăranii individuali toate produsele cerealiere, fără răscumpărare sau pe un preț redus, din artelul agricol era posibilă măturarea hambarelor pe gratis. Rezulta, așadar, necesitatea forțării procesului de colectivizare.

În vara anului 1929, a fost lansată lozinca „colectivizării totale", ceea ce însemna, de fapt, accelerarea forțată a încadrării gospodăriilor individuale țărănești în colhozuri.

La 5 ianuarie 1930, CC al PC(b) din întreaga Uniune a adoptat hotărârea „Cu privire la ritmul colectivizării și măsurile de ajutorare a construcției colhoznice de

către stat" în care a fost revizuit planul cincinal privind construcția colhoznică și a fost stabilit că „în locul colectivizării a 20 la sută din suprafața cultivată, cât prevede planul cincinal, noi vom putea rezolva sarcina colectivizării majorității covârșitoare a gospodăriilor țărănești, iar colectivizarea celor mai importante regiuni cerealiere, ca Volga Inferioară, Volga de Mijloc, și Caucazul de Nord, va putea fi încheiată, în linii mari, în toamna anului 1930 sau, în orice caz, în primăvara anului 1931. În ceea ce privește colectivizarea celorlalte regiuni cerealiere, aceasta poate fi încheiată, în linii mari, în toamna anului 1931 sau, în orice caz, în primăvara anului 1932" (Rezoluțiile 1986, 86). Hotărârea aprecia *artelul agricol* ca „cea mai răspândită formă a colhozurilor" (Rezoluțiile 1986, 87).

Sub presiunea exercitată „de sus", planurile trasate erau realizate în termene minimale. Ritmul intens de colectivizare forțată a gospodăriilor țărănești individuale era însoțit de împotrivirea masivă a țărănimii, ce se manifesta și prin mișcări anticolhoznice. „Nici cel mai convins partizan al colectivizării agriculturii, scriu V. Danilov și N. Tepțov, nu putea înțelege și nici accepta dezlănțuirea violenței birocratice care se abătuse asupra satului în iarna anului 1929–1930" (Rezoluțiile 1986, 87). Creștea nemulțumirea țăranilor.

Între 17 și 21 decembrie 1930, la Moscova avuse loc plenara comună a Comitetului Central și a Comisiei Centrale de Control ale PC(b). Examinând planul economiei naționale pe anul 1931, plenara declara că sarcinile primului plan cincinal în domeniul colectivizării erau depășite cu mult și adopta, pentru anul 1931, un ritm și mai intens de colectivizare a gospodăriilor țărănești. În consecință, către luna iunie 1931 erau unite în colhozuri 52,7% din gospodăriile țărănești din URSS (Rezoluțiile 1986, 87).

Încheierea colectivizării urma să fie efectuată în anii cincinalului al doilea care începuse într-o situație extrem de dificilă pentru agricultura URSS. Producția globală din anii 1933–1934 constituia, în medie, 680 de milioane de chintale, ceea ce era o recoltă destul de mică (Rezoluțiile 1986, 87). Cu toate acestea, livrările către stat au constituit 233 de milioane de chintale în 1933 și 268 milioane de chintale în 1934 (Rezoluțiile 1986, 344). Urmare a organizării forțate a colhozurilor a fost subminată creșterea vitelor. Numărul vitelor mari se redusese de la 60,1 milioane de capete în 1928 la 33,5 milioane în 1933, a porcinelor de la 22 de milioane la 9,9 milioane, a cailor de la 32,1 milioane la 14,9 milioane (Rezoluțiile 1986, 344). Satul ducea o viață mizerabilă.

În 1937 colectivizarea se încheiase. În URSS erau 243,7 mii de colhozuri care cuprindeau 93 % din gospodăriile țărănești (Rezoluțiile 1986, 344).

Indicațiile lui Stalin privind necesitatea trecerii de la politica limitării chiaburimii la politica lichidării ei ca clasă au fost puse la baza hotărârilor CC al PC(b) și ale guvernului sovietic din anii 1929–1930. Pentru a declanșa distrugerea gospodăriilor țărănești înstărite, trebuiau, în primul rând, găsiți chiaburii. În acest scop, la 21 mai 1929 Consiliul Comisarilor Poporului al URSS adoptă hotărârea „Cu privire la trăsăturile caracteristice ale gospodăriilor chiaburești în care trebuie să fie aplicat codul muncii". Prin care dădea indicația că, în procesul de identificare a indicatorilor gospodăriilor chiaburești, consiliile comisarilor poporului ale republicilor unionale trebuiau

să pornească de la faptul că „sunt considerate chiaburești toate gospodăriile țărănești care corespundeau unuia dintre următorii indicatori:

a) gospodăria folosește sistematic munca angajaților la lucrările agricole ori în producția meșteșugărească și întreprinderi, cu excepția cazurilor în care, în conformitate cu legea despre alegerile în soviete, ea nu ducea la lipsirea dreptului de vot.

b) gospodăria dispune de o moară, oloiniță, râșniță, pâslărie, uscătorie de fructe ori legume etc.

c) gospodăria închiriază sistematic mașini agricole cu motor mecanic;

d) gospodăria închiriază permanent ori la sezon încăpere amenajată în calitate de locuință ori întreprindere;

e) membrii gospodăriei se ocupă cu comerțul, cămătăria, mijlocirea comercială ori au alte venituri neprovenite din munca personală (inclusiv fețele bisericești)" (Документы 1989, 221-222).

În felul acesta, la baza evidențierii gospodăriilor chiaburești nu a fost pus criteriul social, dar cel de avere. Dreptul de a determina că gospodăria este chiaburească ori nu aparținea sovietelor, organe ale puterii locale, și activului sătesc, compus din sărăcime (Документы 1989, 214).

Chiaburii au fost incluși în trei categorii: prima, în număr de peste 63 de mii de oameni, urma să fie împușcată sau trimisă la închisoare. În realitate însă, după opinia istoricului american Robert Konkvest, numărul persoanelor din prima categorie, stabilit numai de secțiile locale ale securității de stat (OGPU), a fost în realitate mult mai mare decât cel transmis „de sus" pe teren. Conform datelor aceluiași istoric, confirmate și de istoricii ruși, în prima categorie au fost incluse 100 de mii de persoane, în loc de 63 de mii planificate (Конквест 1990, 141).

Persoanele din categoria a doua (aici intrau și familiile de chiaburi din prima categorie), urmau să fie deportate în Siberia, la Nord, în Urali și alte regiuni. În această categorie trebuiau incluse, cel mult, 150 de mii de gospodării.

Persoanele din categoria a treia, considerate „loiale", urmau să fie supuse exproprierii parțiale și strămutate în alte localități din același raion. Acestea trebuiau să fie folosite la tăiatul pădurilor, la construirea drumurilor și la alte munci grele (Конквест 1990, 142).

Deschiaburirea era efectuată prin metode ilegale. În raioane se constituia „troica" (un grup din trei persoane în care intrau: primul secretar al comitetului raional de partid, președintele comitetului executiv raional și șeful secției raionale a securității de stat), care substituia pretutindeni organele judiciare; în sate și cătune acționau grupuri compuse din țărani săraci conduși de împuterniciți speciali. Țăranii erau supuși represaliilor conform listelor întocmite de împuterniciți ori de „troica" (Конквест 1990, 142).

Deoarece țăranii deportați urmau să fie tratați ca o sursă de muncă silnică, aceștia erau supuși unei atenții deosebite. Comisariatul poporului pentru agricultură al RSFSR a adoptat, la 1 aprilie 1930, o hotărâre prin care stabilea repartizarea „chiaburilor" deportați. În conformitate cu aceasta, familiile deportate urmau să formeze noi localități, de dimensiuni stabilite de comisie, în limita a cel puțin 20 și cel mult 100 de gospodării (Документы 1989, 382). Localitățile respective trebuiau amplasate în afara raioanelor de colectivizare totală, însă între ele, astfel, încât ultimele să exercite influență ideologică asupra noilor veniți (Документы 1989, 382). În

mod obligatoriu, localităţile de deportaţi nu se puteau afla în apropiere de frontieră, de căi ferate, şosele şi drumuri acvatice (Документы 1989, 382). În total, în anii 1930–1931, conform informaţiei Departamentului pentru deportaţi din cadrul GULAG-ului, au fost ridicaţi şi trimişi în diverse regiuni ale URSS 381 026 de familii, numărând 1 803 392 de persoane. În anii 1932–1940 au mai fost deportate încă 489 822 de chiaburi care, împreună cu cei deportaţi în 1930–1931, constituiau numărul de 2 293 214 (Сколько было сослано кулаков).

După „elaborarea teoriei colectivizării" şi „demonstrarea necesităţii lichidării chiaburimii ca clasă", după ce a fost „acumulată experienţă" în aceste domenii, trebuiau făcute aprecieri, generalizări, concluzii şi recomandări în scopul „încheierii colectivizării în ţară, consolidării continue a orânduirii colhoznice [...], ridicării modului colectiv de producţie la o nouă treaptă" (Партийное строительство 1935, 1). Aşa cerea teoria marxist-leninist-stalinistă, astfel procedau I. Stalin şi marxiştii bolşevici.

Autorii „biografiei scurte" a lui I. Stalin au insistat să evidenţieze că, „pornind de la indicaţiile lui Lenin privitoare la necesitatea trecerii de la micile gospodării ţărăneşti la marea gospodărie colectivă în agricultură, bazându-se pe planul cooperatist al lui Lenin, Stalin a elaborat şi a pus în practică teoria colectivizării agriculturii" (Stalin 1953, 141-143). Ceea ce descoperise I. Stalin, conform opiniei autorilor „biografiei scurte", consta în următoarele: 1) a elaborat concepţia privind forma colhoznică a agriculturii socialiste la sate; 2) a arătat că artelul agricol constituie, la etapa actuală, veriga de bază şi principală în construcţia colhoznică; 3) a argumentat trecerea de la politica limitării la politica lichidării chiaburimii ca clasă pe baza colectivizării totale; 4) a descoperit importanţa staţiilor de maşini şi tractoare - pilonii de reper în practica transformării socialiste a agriculturii (Stalin 1953, 142). Aceste descoperiri aparţinând deci lui I. Stalin, alimentate de indicaţiile lui V. I. Lenin, au fost răspândite ulterior în lucrările privind teoria socialismului ştiinţific.

Respectiva concepţie, la rândul ei, constituia baza ideologică pe care urma să fie realizată colectivizarea pe pământurile ce aveau să fie ocupate de Armată Roşie şi anexate la URSS.

Teoria colectivizării agriculturii, practica organizării colhozurilor şi deschiaburirea din Uniunea Sovietică urmau să fie repetate, cu unele particularităţi, în Basarabia. Mai mult, organizarea colhozurilor, arestarea şi deportarea ţăranilor basarabeni aveau să fie puse în practică de bolşevicii veniţi din URSS, pregătiţi deja în spiritul teoriei şi experienţei transformării socialiste a agriculturii.

După ce a anexat Basarabia, URSS a extins în acest teritoriu românesc şi modul de producţie socialist. Satul basarabean avea să fie inclus în sistemul sovietic, adică colhoznic. Tot pământul a fost naţionalizat şi declarat proprietate a statului. Aşa cum expansiunea avuse loc vara, pământul arabil, lanurile de cereale, viile, livezile au rămas, în fond, fără stăpân tocmai în perioada în care trebuiau efectuate muncile agricole pentru recoltare.

Apreciind situaţia, conducerea sovietică a folosit pentru teritoriile ocupate în vara lui 1940 un tertip original. Pentru ca produsele agricole să fie recoltate şi extrase din satul basarabean, terenurile cultivate cu cereale, viile şi livezile, au fost repartizate ţăranilor. Acest fenomen era prezentat ca o manifestare a grijii noului regim faţă de ţăranii români din Basarabia, deveniţi cetăţeni sovietici (Лазарев 1985, 157, 164).

Țăranii, într-adevăr, primeau pământul cu satisfacție. Era și firesc. Cu atât mai mult că majoritatea suprafețelor de cereale, viile și livezile erau pe rod. Țăranii însă nu-și puteau imagina dimensiunile impozitului agricol și al livrărilor obligatorii de produse agroalimentare către statul sovietic care, în realitate, aveau să-i ruineze[2] (Бессарабская правда 1940). Tertipul original, menționat mai sus, consta în faptul că terenurile agricole erau repartizate țăranilor pentru a strânge recolta în folosul statului, a ara și semăna, ca apoi să fie socializate și sustrase în colhoz.

Necesitatea unirii gospodăriilor țărănești individuale în colhozuri rezulta din politica partidului bolșevic. Extragerea unei mari cantități de cereale și de alte produse agricole din satul basarabean constituia scopul imediat al noului regim.

Pentru structurile regimului bolșevic colectivizarea gospodăriilor țărănești individuale în Basarabia nu constituia o problemă. Aici veniseră „specialiști" dotați cu „teoria bolșevică a transformării socialiste a agriculturii", înzestrați cu experiența colectivizării în URSS. Trebuia doar „apreciat corect" startul campaniei de colectivizare și a ritmului care, de altfel, a fost declanșată în chiar toamna aceluiași an 1940.

Primele colhozuri au fost organizate pe moșiile care aparținuseră de curând coloniștilor germani. CCP și CC al PC(b)M au adoptat, la 28 octombrie 1940, o hotărâre specială care prevedea organizarea colhozurilor (alături de sovhozuri) în fostele colonii nemțești. În județul Cahul urmau să fie organizate șapte colhozuri, iar în județul Bender (Tighina) șase. Colhozurilor li s-au dat imobilul, utilajul, vitele de tracțiune și cele producătoare rămase de la cei plecați. Membrii colhozurilor primeau în proprietate casele de locuit abandonate de nemți[3]. La 14 noiembrie 1940, CCP al RSSM și CC al PC(b)M adoptă hotărârea „Cu privire la strămutarea colhoznicilor în fostele colonii nemțești din județele Bender (Tighina) și Cahul ale RSSM"[4]. S-a decis ca în cele două județe să fie strămutate 198 de familii colhoznice, respectiv 102 și 96, din colhozurile raioanelor Grigoriopol și Camenca de pe malul stâng al Nistrului[5].

Artelurile agricole create pe baza fostelor colonii nemțești aveau specificul lor și nu caracterizează procesul de colectivizare a gospodăriilor țărănești dintre Prut și Nistru. Fenomenul va avea propriul său traseu.

La 12 octombrie 1940, CCP al URSS și CC al PC(b) din toată Uniunea au adoptat hotărârea „Cu privire la organizarea stațiilor de mașini și tractoare (SMT) în noile raioane ale RSS Moldovenești", considerate „puncte de reper" ale statului sovietic în procesul de organizare socialistă a agriculturii. CCP al RSSM și Comisariatul poporului pentru problemele funciare al URSS erau obligate să organizeze, în 1940, în raioanele dintre Prut și Nistru, 20 de SMT-uri[6].

---

2 Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Moldova (AOSPRM), Fond (F.) 51, inventar (inv.) 1, dosar (d.) 38, fila (f.) 11-12.

3 AOSPRM, F.51, inv.1, d. 11, ff. 50-51.

4 AOSPRM, F.51, inv.1, d. 16, ff. 12-13.

5 AOSPRM, F.51, inv.1, d. 16, ff. 12-13.

6 AOSPRM, F.51, inv.1, d. 16, ff. 12-13.

La 28 decembrie 1940, CCP al URSS și CC al PC(b) din întreaga Uniune au adoptat o hotărâre similară celei din 12 octombrie, prin care au decis organizarea, către 1 februarie 1941, în raioanele dintre Prut și Nistru, a încă 32 de SMT-uri. Pe la mijlocul lui 1941 în RSS Moldovenească funcționau 91 de SMT-uri dintre care 78 - în județele Basarabiei (Лазарев 1985, 241).

Organizarea SMT-urilor a necesitat următorul pas – crearea colhozurilor care, întradevăr, era concepută în corespundere cu posibilitatea deservirii tehnice a acestora. Pornind de la această premisă, P. Borodin, secretar al CC al PC(b)M, spunea, în ianuarie 1941, la adunarea activului de partid din Moldova Sovietică, că vor fi organizate aproximativ câte trei colhozuri în raport cu o stație de mașini și tractoare[7]. În raportul privind activitatea CC al PC(b)M, prezentat congresului I al partidului bolșevic din RSSM, se menționa că organizarea colhozurilor în județele Basarabiei trebuia examinată în funcție de posibilitatea deservirii tehnice a acestora, de crearea unei baze economice puternice, de nivelul înzestrării tehnice a SMT-urilor (Коллективизация 1969, 43).

Primele colhozuri în județele Basarabiei au fost create în noiembrie 1940. Dar cursul oficial a fost declanșat la începutul anului 1941. Comisariatul pentru agricultură a întocmit instrucțiuni speciale privind organizarea și înregistrarea colhozurilor din Basarabia (Коллективизация 1969, 43). Majoritatea colhozurilor formate purtau numele „Lenin", „Stalinskii puti" (Drumul stalinist), „Molotov", „Kalinin", „Voroșilov" etc.

În preajma semănatului de primăvară a fost declanșată campania de colectivizare a gospodăriilor țărănești. În luna februarie 1941, în cele 6 județe ale Basarabiei erau deja organizate 111 colhozuri care cuprindeau 14 362 de gospodării țărănești, având 32 494 de membri apți de muncă, 68 498 ha de terenuri, 7 409 cai, 1 797 de boi, 4 833 de căruțe, 5 709 pluguri, 3 960 de boroane, 937 de cultivatoare, 245 de semănătoare (Коллективизация 1969, 49-50). Colhozurile erau organizate „de sus", la comandă.

În multe colhozuri averea țăranilor era evaluată și socializată fără întocmirea actelor respective, iar dacă se întocmea vreun act, aceasta se făcea în mod abuziv, țăranilor neeliberându-li-se niciun fel de certificat (Коллективизация 1969, 49-50).

Averea familiilor țărănești era evaluată la prețuri foarte joase. Pentru a li se inocula țăranilor convingerea că, deși ceea ce aduceau ei în colhoz avea valoare mizeră, statul sovietic, „mărinimos" față de populația rurală, totuși organiza pentru ea colhozuri.

Nivelul de organizare a muncii în colhoz era caracterizat în primul rând de participarea membrilor artelului agricol la munca în comun. În acest sens este reprezentativ următorul tablou. În colhozul „Kotovski", raionul Kotovski, deși câmpurile erau îmburuienate, în patru luni ale anului 1941 cei 454 de membri ai artelului agricol aveau lucrate; o (una) zi de muncă - 136 de colhoznici; câte 1-5 zile - 117 colhoznici; câte 5-10 zile - 47; câte 10-15 zile - 35. Și numai 25 aveau lucrate în colectiv mai mult de 25 de zile (Коллективизация 1969, 69). O situație similară domnea și în colhozurile din raionul Vulcănești[8]. Evident, în asemenea cazuri, în sat erau căutați și „găsiți" instigatorii de acțiuni antisovietice, numiți „elemente ostile, chiaburi".

---

7 AOSPRM, F.51, inv.1, d. 48, f. 36.

8 AOSPRM, F.51, inv.1, d. 46, f. 628.

Puterea sovietică, stabilită în Basarabia, nu putea tolera proprietatea privată, cu atât mai mult trebuiau efectuate, de urgenţă, schimbările care aveau să asigure, într-un teritoriu proaspăt anexat, victoria socialismului. De aceea, către 19 iunie 1941, în satele din cele şase judeţe ale Basarabiei erau organizate 120 de colhozuri care încadrau 16 244 de gospodării deja colhoznice (Коллективизация 1969, 74).

Declanşarea războiului germano-sovietic şi antrenarea României în acest război contra Uniunii Sovietice au condus la revenirea celor două provincii româneşti şi a ţinutului Herţa, răpite în 1940, la sânul Patriei. Experimentelor socialismului sovietic li s-a pus capăt. Populaţia rurală dintre Prut şi Nistru s-a reîncadrat în viaţa statului român.

După război, conducerea bolşevică a RSS Moldoveneşti nu se grăbea să refacă colhozurile existente în 1941 în Basarabia, nici să organizeze noi arteluri agricole. Restabilirea colhozurilor antebelice va fi efectuată doar în 1946.

Acţiunea a fost tergiversată pentru că în condiţiile dezastruoase în care se găsea satul basarabean după război, mai ales în contextul foametei cauzate de rechiziţiile sovietice, reprezentanţilor regimului bolşevic le era mult mai convenabil să stoarcă tot ce era posibil din gospodăria ţărănească individuală, decât să asigure activitatea colhozurilor. Ţăranii individuali erau obligaţi să livreze statului mari cantităţi de produse agroalimentare şi să plătească impozitul agricol, independent de productivitatea culturilor în anul respectiv. Pentru neachitarea livrărilor obligatorii către stat, ţăranul era tras la judecată, pus la închisoare, iar averea sa confiscată. Conducătorii de colhozuri însă nu erau traşi la răspundere pentru neîndeplinirea planului de producţie. Aşa că, deocamdată, statului îi era mai convenabil să păstreze gospodăriile individuale ţărăneşti, decât să se ocupe de restabilirea ori de crearea noilor colhozuri (Şişcanu 1994, 46).

Pe de altă parte, constatăm şi hotărârea multor ţărani de a intra în colhoz, văzând în aceasta un mijloc de obţinere a unei mici cantităţi de produse alimentare, care să-i salveze de la moarte în condiţiile foametei (Vizer 1990, 70). Existau şi motive pentru care unii ţărani, văzându-se în dilema: a se achita cu statul, lucru imposibil în cadrul exageratelor obligaţiuni impuse de stat, sau a fi trimişi la puşcărie, să se dezică de tradiţia de veacuri şi să intre în colhoz (Şişcanu 1994, 55).

Totuşi, regimul totalitar bolşevic nu putea tolera mult timp gospodăria ţărănească individuală.

În primăvara anului 1947 era limpede că gospodăriile individuale ţărăneşti vor obţine o recoltă bună. De aceea, la plenara a XII-a a CC al PC(b) M mulţi au vorbit despre necesitatea accelerării colectivizării agriculturii. Totuşi, plenara a obligat comitetele de partid şi executive judeţene şi raionale din RSSM să organizeze colhozuri doar cu condiţia existenţei bazei tehnico-materiale[9].

La 27-29 august 1947 avuse loc plenara a XIII-a a CC al PC(b)M. Gh. Rudi, preşedinte al Consiliului de Miniştri, a lansat o sarcină radicală, deosebită de cea pusă de Comitetul Central doar cu trei luni în urmă, la plenara precedentă. Colectivizarea devenise deja sarcina stringentă a structurilor de partid şi sovietice în domeniul agriculturii RSSM.[10]

---

[9] AOSPRM, F.51, inv.5, d. 5, f. 164.

[10] AOSPRM, F.51, inv.5, d. 4, f. 25.

În condițiile concrete de după război, complicate mai ales din cauza secetei și foametei, în vara anului 1947, nu existau și nici nu puteau fi pregătite premise: nici economice, nici sociale, nici tehnico-materiale, și, cu atât mai puțin psihologice, pentru trecerea țăranilor la formele colective de producție[11]. Documentele statistice, dar mai ales materialele plenarelor CC al PC(b)M și discursurile politice ale conducătorilor de atunci ai RSSM, confirmă această aserțiune. Rezultă că motivul trecerii partidului la colectivizarea gospodăriilor țărănești erau altele.

În condițiile recoltei bune din toamna anului 1947, problema extragerii unei cantități cât mai mari de produse agroalimentare din gospodăriile țărănești putea fi soluționată doar în cadrul colhozurilor. Era clar că, după achitarea obligațiilor de livrare la stat, țăranului individual, în condițiile unei recolte bune, îi mai rămânea produse pe care statul nu le putea, pur și simplu, lua. În condițiile colhozului însă statul putea lua tot.

Plenara a XVII-a a CC al PC(b)M, care și-a ținut lucrările la 2-4 noiembrie 1948, a dezbătut hotărârea adoptată la 4 octombrie la Moscova. Care obligase CC al PC(b) M, Guvernul RSS Moldovenești, Ministerul pentru agricultură din republică și toate structurile raionale „să consolideze colhozurile existente și să organizeze, între Nistru și Prut, colhozuri noi”.[12]

La 5-6 februarie 1949 a avut loc congresul a II-lea al PC(b) din Moldova. N. Coval, secretarul Comitetului Central, în raportul prezentat congresului, a subliniat că „organizația de partid a Moldovei urmează să soluționeze cea mai importantă și complicată sarcină – **asigurarea trecerii tuturor gospodăriilor țărănești individuale răzlețite pe calea gospodăriei mari socialiste, pe calea colhozurilor** (subl. n.)” (Коллективизация 1969, 341).

Către 1 februarie 1949, în raioanele dintre Prut și Nistru erau 678 de colhozuri, care uneau circa 102 mii de familii țărănești, ceea ce constituia 22 la sută din totalul gospodăriilor țărănești (Коллективизация 1969, 342). Menționăm aceste cifre pentru că în următoarele 6 luni numărul artelurilor agricole va crește simțitor.

În scrisoarea din 17 martie 1949, adresată lui I. Stalin, N. Coval și Gh. Rudi îl informau că la această dată în raioanele dintre Prut și Nistru ale RSSM erau organizate 846 de arteluri agricole în care erau unite 27,5 la sută din totalul gospodăriilor țărănești (Пасат 1994, 372). Foarte important de reținut faptul că cei doi conducători ai republicii îl asigurau pe Stalin că „în anul curent (1949 – n.n.) există posibilitatea să fie unite în colhozuri încă 70-80 de mii de gospodării. În raioanele de **Vest vor fi colectivizate mai mult de 40% din totalul gospodăriilor țărănești și socializate peste 800 de mii de hectare de suprafață arabilă** (subl. n.). Construcția colhoznică ulterioară va fi îngreuiată de faptul că tractoarele din dotația SMT-urilor și cele planificate pentru dotare în 1949 nu pot deservi, în totalitate, nici colhozurile existente” (Пасат 1994, 372).

Rezultă că în luna martie 1949, conducerea de la Chișinău încă nu cunoștea ritmurile colectivizării planificate de Moscova pentru Moldova.

---

11 AOSPRM, F.51, inv.5, d. 4, ff. 71-82.

12 AOSPRM, F.51, inv.5, d. 4, f. 266.

Pe de altă parte, în aceeași zi, V. Ivanov, președintele „Biroului cc al PC(b) pentru RSS Moldovenească și N. Coval, într-o scrisoare, adresată de asemenea lui Stalin, „rugau CC al PC(b) din întreaga Uniune să permită deportarea din RSSM a 39 091 de persoane: chiaburi, fruntași ai partidelor profasciste etc." (Пасат 1994, 375). „Rugămintea" va fi satisfăcută la 6 aprilie (Пасат 1994, 375), ceea ce revendica un cu totul alt ritm de colectivizare. Prin urmare, la Moscova se hotăra problema efectuării colectivizării gospodăriilor țărănești individuale în RSS Moldovenească.

La data de 1 mai, în raioanele dintre Prut și Nistru ale RSSM erau deja 925 de colhozuri, unind 140 154 de gospodării țărănești sau 30 la sută din numărul lor total[13]. În acest mod, în două luni din primăvara anului 1949, numărul colhozurilor a crescut cu 8 la sută. Aceasta însă constituia doar preludiul colectivizării forțate totale a gospodăriilor țărănești. Regimul totalitar, independent de existența „premiselor" necesare, de însăși atitudinea țăranilor, sau opinia conducerii locale, putea schimba orice decizie, când găsea oportun. El impune republicii sarcina colectivizării tuturor gospodăriilor țărănești. Aceasta avea să se întâmple în curând.

La Moscova și, respectiv, la Chișinău, se pregătea ofensiva decisivă a socialismului asupra satului dintre Prut și Nistru. Deportarea unui număr foarte mare de familii țărănești, incluse în listele „chiaburești", trebuia să dicteze intrarea masivă a țăranilor în colhoz. La 17 martie 1949, conducerea bolșevică de la Chișinău face un demers către I. Stalin, solicitând permisiunea „în vederea deportării din RSS Moldovenească a chiaburilor, complici ai ocupanților și ai activiștilor partidelor profasciste, în număr de 39 092 de persoane" (Пасат 1994, 375). Motivarea demersului era următoarea: „Elementele chiaburești-naționaliste întotdeauna au constituit bastionul regimurilor reacționare pe teritoriul Basarabiei; acestea au fost membri ai partidelor burghezo-naționaliste care au existat în România; au fost promotorii politicii antisovietice la sate, agenți fideli ai serviciilor de spionaj împotriva maselor revoluționare. În perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei, elementele chiaburești-naționaliste au trecut deschis de partea dușmanilor puterii sovietice și au constituit sprijinul regimului de ocupație. După eliberarea RSS Moldovenești, elementele chiaburești au desfășurat o activitate ostilă prin crearea unor bande și formațiuni ilegale de răsculați" (Пасат 1994, 375).

La 6 aprilie 1949, Biroul politic al CC al PC (b) din întreaga Uniune adoptă hotărârea „Cu privire la deportarea de pe teritoriul RSS Moldovenești a chiaburilor, foștilor moșieri, marilor comercianți, complicilor ocupanților germani, persoanelor care au colaborat cu organele de poliție germane și românești, a membrilor partidelor și organizațiilor profasciste, a gardiștilor albi, membrilor sectelor ilegale, precum și familiilor tuturor categoriilor enumerate mai sus" (Șișcanu 1994, 89).

Hotărârea prevedea *deportarea pe veci* (subl. n.) a 11280 de familii, însumând cifra de 40 850 de persoane, în regiunile: Aktiubinsk, Kazahstanul de Sud și Djambul ale RSS Kazahă, în ținutul Altai, regiunile Kurgan, Tiumeni și Tomsk ale RSFSR (Șișcanu 1994, 89; Пасат 1994, 376). Asupra celor ce urmau să fie deportați se extindea efectul decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 6 noiembrie

[13] AOSPRM, F.51, inv.8, d. 62, f. 55.

1948 „Cu privire la responsabilitatea pentru evadare din locurile de exil obligatoriu și permanent al persoanelor deportate în regiunile îndepărtate ale URSS în perioada Războiului pentru Apărarea Patriei" (Сборник 1993, 124). Acest decret prevedea ca „în scopul consolidării regimului de surghiun pentru deportați de către organul suprem al URSS, în perioada Războiului pentru Apărarea Patriei: ceceni, caraciaevi, inguși, balcari, nemți, tătari din Crimeea și alții; deoarece în timpul deportării acestora nu a fost concretiza termenul de exil", a se stabili că deportarea popoarelor arătate mai sus a fost efectuată *pe veci, fără dreptul de întoarcere pe locurile natale* (Сборник 1993, 124). În cazul evadării din locurile de surghiun, vinovații urmau a fi trimiși la ocnă pe termen de 20 de ani (Сборник 1993, 124).

Ridicarea și deportarea „chiaburilor, a foștilor moșieri, marilor comercianți" și a familiilor acestora urma să fie efectuată potrivit listelor confirmate de Consiliul de Miniștri al RSS Moldovenești, iar celelalte categorii - în baza hotărârii unui consiliu special („osoboe soveșceanie"), instituit de Ministerul Securității de Stat al URSS (Сборник 1993, 385).

A fost fixat și termenul desfășurării operațiunii: începutul la 6 iulie 1949 ora 2.00, urmând a se încheia pe 7 iulie ora 20.00 (Șișcanu 1994, 89).

În conformitate cu această decizie și în scopul realizării ei, la 28 iunie 1949 Consiliul de Miniștri al RSS Moldovenești adoptă Hotărârea secretă nr. 509 „Cu privire la deportarea din RSS Moldovenească a familiilor de chiaburi, a foștilor moșieri și a marilor comercianți" (Șișcanu 1994, 89). Executivul RSSM a confirmat listele prezentate de comitetele executive orășenești și raionale ale sovietelor de deputați din Moldova Sovietică ce cuprindea un număr de 11 342 de familii (Șișcanu 1994, 89). De reținut că rezolvarea tuturor problemelor legate de ridicarea și deportarea celor incluși pe liste era în competența Ministerului Securității de Stat al RSS Moldovenești, condus de I. Mordoveț (Șișcanu 1994, 90).

Peste o zi, la 30 iunie 1949, Consiliul de Miniștri al republicii adoptă hotărârea „Cu privire la confiscarea și realizarea averii deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești", care stabilea că viile, livezile, vitele, inventarul, casele și construcțiile agricole, întreprinderile de producție vor fi confiscate și utilizate pentru acoperirea datoriilor și angajamentelor față de stat (Șișcanu 1994, 90). Rezultatul operațiunii „Iug" a fost deportarea a 35 796 de persoane dintre care 9 864 de bărbați, 14 033 de femei și 11 889 de copii (Șișcanu 1994, 90).

În raportul prezentat plenarei a III-a a CC al PC(b)M (1-2 decembrie 1949), N. Coval spunea că „o mare importanță în colectivizarea reușită a agriculturii a avut-o trecerea de la politica de limitare la politica de lichidare a chiaburimii ca clasă și efectuarea, în legătură cu aceasta, a deportării peste hotarele republicii a unei părți considerabile a chiaburimii și a altor elemente ostile. Această măsură a creat cele mai favorabile condiții pentru accelerarea ritmurilor transformărilor socialiste la sate"[14]. Evident că țăranii, intrând în colhoz, au fost siliți de condițiile impuse de regimul totalitar bolșevic.

---

[14] AOSPRM, F.51, inv. 8, d. 23, f. 7.

La sfârșitul anului 1950, în raioanele dintre Nistru și Prut erau colectivizate 433 923 de gospodării sau 97,0%. Colectivizarea era considerată încheiată.

Colectivizarea gospodăriilor țărănești individuale, conjugată cu foametea din anii 1946–1947, cauzată de politicile conducerii de la Moscova, a fost fenomenul social care a marcat covârșitor populația rurală din Basarabia. Țăranii, constituind, în momentul ocupării teritoriilor românești de către URSS (28 iunie – 3 iulie 1940) și un deceniu după aceasta, partea cea mai numeroasă a populației din spațiul dintre Prut și Nistru, reprezentau chipul social, economic și cultural al Basarabiei. Râșnița colectivizării va distruge caracteristicile adevăratului țăran, aruncându-l într-un sistem artificial de relații economice și sociale, îi va impune valori spirituale străine, îi va schimba modul de gândire, psihologia și deprinderile.

BIBLIOGRAFIE:

Rezoluțiile 1986: Rezoluțiile și hotărârile congreselor, conferințelor PCUS și ale plenarelor, 5, (Chișinău, 1986).

Stalin 1952: I. Stalin, *Opere*, XII, (Chișinău, 1952).

Stalin 1952a: I. Stalin, *Opere*, XI, (Chișinău, 1952).

Stalin 1953: Iosif Visarionovici Stalin, Biografie scurtă, (Chișinău, 1953).

Șișcanu 1994: Ion Șișcanu, Desțărănirea bolșevică în Basarabia, (Chișinău, 1994).

Vizer 1990: Boris Vizer. Maturitatea premizelor mișcării colhoznice de masă în Moldova din dreapta Nistrului în 1947. În: Anii grei ai colectivizării, V. Isac (cond.), (Chișinău, 1990).

Бессарабская правда: Бессарабская правда, 1940, 20, 20 august.

Документы 1989: Документы свидетельствуют, Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации 1927–1932 гг. (Москва, 1989).

Коллективизация 1969: Коллективизация крестьянских хозяйств Молдавской ССР. Сб. Документов. - Кишинев: "Картя Молдовеняскэ", 1969.

Конквест 1990: Роберт Конквест, Жатва скорби. Советская коллективизация и террор голодом. În: Вопросы истории, 1990, 1.

Лазарев 1985: А. М. Лазарев, Год 1940 - продолжение социалистической революции в Бессарабии, (Кишинев, 1985).

Партийное строительство: Партийное строительство, 1935, 5, 1.

Пасат 1994: В. Пасат, Трудные страницы истории Молдовы. 1940–1950 гг. - Москва: Терра, 1994.

Рогалина 1989: Н. Л. Рогалина, Коллективизация: уроки пройденного пути, (Москва, 1989).

Сборник 1993: Сборник законов и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий, (Москва, 1993).

Сколько было сослано кулаков: Сколько было сослано кулаков?, http://www.geocities.com/CapitolHill/Parliament/7231/kulak.htm (accesat la 12 februarie 2016).

Становление 1971: Становление и развитие колхозного строя в Молдавской ССР, (Кишинев, 1971).

Страницы 1988: Страницы истории КПСС: факты, проблемы, уроки (Москва, 1988).

Сталин 1953: И. Сталин, Проблемы ленинизма, Москва: Политиздат, 1953.

Тихонов 1989: В. Тихонов. О стратегической концепции государственной политики в развитии кооперации. În: Юность, 1989, 10, 1-13. http://www.fedy-diary.ru/library-pages/zhurnal-yunost-4-1961-chast-i/zhurnal-yunost-10-1989-chast-i/ (accesat la 12 februarie 2016).

ROMÂNIA COMUNISTĂ – „PATRIA" REFUGIAȚILOR IUGOSLAVI ANTITITOIȘTI (1948–1952)

Daniel LAZĂR

Communist Romania – the "homeland" of Yugoslav anti-titoists refugees (1948–1952)

Summary

Josip Broz Tito started as a notorious Stalinist and ended up becoming an opponent of Stalin, though he actually did not wish it explicitly. In this respect, the ideological confusion at the top in Yugoslavia during 1948–1949 is significant. Most Yugoslav communists followed, volens nolens, the leader of Belgrade, just as the opponents had to choose between conversion and silence or between home prison and emigration to neighbouring Communist states, submitted to the Soviet Union.

The interrogations of the Yugoslav deserters by Securitate concern a wide range of matters. They involve a periodic rewriting of the autobiography by each refugee (to detect possible inconsistencies or inaccuracies), requesting accurate information about their place of origin (most of them come from areas bordering Romania: Serbian Banat, Danube Gorge, Timok Valley, part of Vojvodina). These interrogations also requested data about the border guarding system on the Yugoslav sector crossed (land and river), about how they managed to deceive the vigilance of the Serbian guards, about domestic training, presuming they were UDB (Yugoslav Security) agents, the emigrants' state of mind, data about the plans and action ways of the UDB and their possible recruitment as Romanian Securitate agents to be sent back Yugoslavia for a spying mission. Finally yet importantly, we assume that the detailed synoptic on Yugoslavia was meant to be made available also to the Romanian agents infiltrated by Securitate in the neighbouring country.

We cannot know, just from reading the documents, how the information was collected. Was intimidation used? Was physical or mental coercion used? Did Securitate want for the persons interrogated to confirm the ideological canon assumed in Bucharest? We ask these obviously rhetorical questions because – in terms of the importance of gathering information – the truth delivered about Tito's Yugoslavia by turncoats was far more interesting, in order to discover the country's profile, than reconfirming a truth assumed in Bucharest through Kremlin.

Furthermore, the fact that turncoats are asked to write, to tell without interruptions caused by questions directed by the investigator, suggests that Securitate wanted first-hand knowledge of what it was like on the other side. Information stating that Titoist Yugoslavia sanctioned listening to Radio Moscow, Radio Bucharest, Radio Budapest, Radio Sofia but allowed listening to Radio Free Europe, Voice of America and BBC, that cinemas run especially Hollywood movies followed by French, Italian and

British ones, that bookshops exiled the works of I.V. Stalin and his acolytes (and not those of Lenin) certainly stirred – besides serious migraines – the increasing curiosity of the Romanian Securitate staff.

Keywords: *Romania, Yugoslavia, Tito, Stalin, communism, deviationism, spies, investigation, Securitate.*

Dând glas furiei bine jucate a lui Iosif Vissarionovici Stalin, „Rezoluția" citită de Gheorghe Gheorghiu Dej în cadrul Conferinței Cominform de la București (20-22 iunie 1948) și intitulată, semnificativ, *Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini și spioni* (Partidul 1949), avea să consemneze o premieră în relațiile dintre membrii nou înființatului „lagăr socialist": excluderea, în absență, a unui partid din organizație pentru „nesupunerea" față de Moscova.

A fost prima breșă în „unitatea de monolit" a statelor comuniste din Europa și, totodată, întâia punere în discuție a tezei infailibilității modelului sovietic și a liderului URSS, prezentată de propaganda de la Kremlin ca autentică și obligatoriu de urmat. Mitul s-a construit cu repeziciune, în condițiile în care statele satelizate au oferit, prin liderii partidelor comuniste aflate la putere, un model ancilar și lipsit de nuanțe – cel al „slugii fără de cusur". Citind raportul de condamnare a „deviaționiștilor iugoslavi", Gheorghe Gheorghiu Dej și acoliții de la București s-au încadrat cu râvnă în noul tipar ideologic.

În tabăra „proscrișilor", Josip Broz Tito reprezintă, la rândul său, un caz deosebit de interesant, care poate fi urmărit prin sinuozitatea drumului parcurs în relația cu Uniunea Sovietică, în general, și cu Iosif Vissarionovici Stalin, în special.

Dacă adăugăm la problema în discuție raporturile cordiale, din perioada războiului, cu Marea Britanie și Statele Unite, derivate din calitatea lui Tito de unic reprezentant al iugoslavilor în lupta contra Germaniei (Conferința de la Teheran, din noiembrie 1943) avem în față portretul unui lider comunist mai dificil de încadrat în paradigma comunizării Europei postbelice, precum și în tipologia contemporanilor săi.

Realitățile de pe frontul din Balcani au făcut ca, la Teheran, Churchill, Roosevelt și Stalin să îl recunoască pe Josip Broz Tito drept singurul reprezentant legitim al popoarelor iugoslave în lupta împotriva Germaniei. Draža Mihailović – adversar declarat al lui Tito – s-a dovedit incapabil în a coagula un proiect de dimensiuni similare, în condițiile în care opțiunile sale politice au fost orientate, exclusiv, spre nucleul naționalist sârb al fostei Iugoslavii. Constatarea a fost întărită și de Duane Tyrrel Hudson – ofițer britanic de spionaj rămas în Iugoslavia ocupată între 1941 și 1944 – și care i-a cunoscut, deopotrivă, atât pe Tito cât și pe Mihailović. În opinia lui Hudson, comandantul cetnicilor, „deși extrem de charismatic, era vrednic de milă, fiind incapabil de a lua decizii majore în situații neobișnuite" (Pavlowitch 1995, 270).

Tito a eliberat Iugoslavia *manu militari,* fără vreun aport semnificativ din partea Armatei Roșii, fiind privit ca erou și lider providențial acasă. Tito, împreună cu „nucleul dur"[1] format în jurul său, continuă să îl admire pe Stalin și să-i folosească din

[1] Este vorba despre Edvard Kardelj, Milovan Đilas, Aleksandar Ranković și Moša Pijade, colaboratorii cei mai apropiați și fideli ai lui Josip Broz Tito la sfârșitul războiului (n.n.).

plin retorica. Așa cum a arătat și Milovan Đilas, „mișcarea de partizani și de rezistență din Iugoslavia împotriva ocupantului și susținătorilor lui autohtoni a fost organizată de Partidul Comunist din Iugoslavia. Rezolvându-și problemele naționale prin cele mai aspre forme de război, partidul continua să se considere nu numai membru al mișcării comuniste mondiale, ci și inseparabil de Uniunea Sovietică, patria socialismului" (Djilas f.a. 5-6).

Dincolo de retorica bazată pe „discursul canonic" specific epocii, Đilas lasă să se întrevadă acele particularități cu totul inedite ale comunismului iugoslav în emergență, care au făcut ca aprecierile Kremlinului la adresa politicii și acțiunilor lui Tito să capete o doză consistentă de eroare.

În primul rând, „Moscova nu reușea cu niciun chip să înțeleagă pe deplin realitatea revoluționară iugoslavă, adică faptul că în Iugoslavia, în cadrul luptei împotriva ocupantului, se desfășura în același timp o revoluție internă [....]. Lupta comuniștilor iugoslavi, așa cum se întâmplă de regulă cu fenomenele noi, depășea cadrul concepțiilor obișnuite și intereselor necontestate ale statului și guvernului sovietic" (Djilas f.a. 6).

În al doilea rând, „Moscova nu înțelegea nici particularitățile războiului din Iugoslavia. Oricât se entuziasmau nu numai soldații care luptau pentru apărarea ființei naționale a rușilor împotriva invaziei fasciste germane, ci și cercurile oficiale sovietice de lupta dusă de iugoslavi, aceste cercuri o subapreciau, totuși, prin însuși faptul că o identificau cu partizanii lor și cu formele acestora de luptă. Partizanii din Uniunea Sovietică au constituit o forță auxiliară, cu totul secundară, a Armatei Roșii și nu au ajuns niciodată să fie o armată regulată. Pornind de la propria experiență, vârfurile sovietice nu puteau să înțeleagă că partizanii iugoslavi pot evolua, se pot dezvolta în armată și în putere de stat și că prin însuși acest fapt vor căpăta cu timpul o formă și interese deosebite de cele sovietice, o formă proprie de existență" (Djilas f.a. 6).

Ideea unei Federații Comuniste Balcanice – izvorâtă din tezele comunismului internaționalist și transnațional ale defunctului Comintern – îl încântă și pare să îl avantajeze nesperat pe Tito, în condițiile în care propria-i țară devenise o federație gândită în ideea multinațională, pe baza unei paradigme forjată în perioada războiului de partizani.

Lui Tito i-a fost, astfel, ușor să creadă că ideea unei Federații girată *apriori* de la Belgrad poate fi extinsă atât la bulgari, cât și la albanezi. Dacă Tirana nu era în măsură a se opune, comuniștii de la Sofia au replicat că un asemenea proiect nu trebuie să submineze unitatea statului național bulgar. Federația ar putea funcționa ca un întreg numai cu cele două state situate în condiția de perfectă egalitate politică și administrativă.

Negocierile de la Moscova, începute în 1946 și continuate la începutul anului 1948, au arătat limpede care este poziția sovieto-bulgară: prezumtiva federație urma a fi girată de la Moscova, fapt pe care Ghiorghi Dimitrov l-a salutat cu obedință[2].

---

[2] „M-am uitat cu coada ochiului la Dimitrov: urechile lui erau roșii [...] iar pe față îi apăruseră pete mari de roșeață. Părul rărit i se răvășise și șuvițele atârnau inert pe ceafa zbârcită [...]. Lupul de la procesul de la Leipzig, care din boxă îl sfidase pe Gőring și nazismul în momentul celei mai mari ascensiuni a lor, arăta acum epuizat și abătut" (Đilas, f.a, 115).

În aceste condiții, delegația iugoslavă – condusă abil de slovenul Edvard Kardelj și muntenegreanul Milovan Đilas – s-a retras de la discuții. „Esența intâlnirii a ieșit atunci cu brutalitate la suprafață, deși nimeni nu o rostise, adică niciun fel de raporturi între democrațiile populare nu pot fi create în afara interesului și fără aprobarea guvernului sovietic" (Djilas f.a. 114).

Tendința de a controla vecinul mai slab, Albania, în aceeași manieră pe care URSS o aplica în Europa de Răsărit a reprezentat un semnal de alarmă pentru Moscova privitor la maniera intempestivă de a acționa a lui Josip Broz Tito. În vara anului 1946, Iugoslavia și Albania au semnat, la Belgrad, *Tratatul de prietenie și colaborare*. Documentul a fost urmat, imediat, de acorduri menite să integreze din punct de vedere economic, financiar și militar cele două societăți (uniune monetară, uniune vamală, un sistem comun de stabilire a prețurilor, precum și un sistem unic de apărare).

Asemenea sovieticilor, consilierii iugoslavi au sosit în Albania, girând ministerele. Au fost create societăți mixte în domeniul exploatării resurselor naturale ale țării, în cel al căilor ferate, al electrificării, precum și în sfera comerțului exterior. Supunerea partidului comunist albanez față de cel iugoslav a mers atât de departe încât, în aprilie 1948, Enver Hoxha a propus Biroului Politic integrarea Albaniei în Iugoslavia, ca cea de a 7-a republică a federației[3].

Reacția lui Stalin a fost una pe măsură, Edvard Kardelj, trimisul lui Tito la Moscova, fiind aspru admonestat: „Ce aveți de zis despre Albania? Nu ne-ați consultat deloc în legătură cu introducerea armatei în Albania [...]. Fie că vă justificați, fie că nu vă justificați, rămâne faptul că nu v-ați consultat cu noi în legătură cu trimiterea a două divizii în Albania [....]. Dumneavoastră nu vă justificați deloc. La voi asta nu este o greșeală, ci o poziție, da, o poziție" (Djilas f.a. 116-117).

Tito nu a rezistat nici tentației de a se implica – indirect, dar consistent – în conflictul declanșat între Partidul Comunist Grec (KKE) și guvernul pro-britanic de la Atena. O eventuală victorie a gherilei comuniste în Grecia ar fi însemnat atât o victorie personală, cât și o dovadă că influența lui Stalin în Balcani depinde exclusiv de poziționarea și atitudinea Iugoslaviei ca putere regională în sud-estul european. Iugoslavia a acordat, până în vara anului 1948[4], asistență militară semnificativă trupelor antiguvernamentale ELAS/EAM: arme, muniție, alimente, experți în lupta de partizani, precum și folosirea teritoriului Macedoniei iugoslave ca zonă de refacere a combatanților comuniști greci.

Dorindu-se a fi un *alter ego* al lui Stalin în regiunea Balcanilor, Tito a sfârșit prin a-l irita profund pe liderul de la Kremlin, singurul îndreptățit, conform canoanelor, să ocupe fotoliul de lider al „lagărului socialist". În mod cert, „Stalin avea propriile sale planuri

---

[3] Odată cu expulzarea Iugoslaviei din Cominform, Albania s-a orientat total spre Moscova, dezavuând toate acordurile încheiate cu regimul de la Belgrad. Consilierii iugoslavi au fost somați să părăsească țara iar guvernul a lansat o uriașă propagandă antititoistă. Iugoslavia a dezavuat, la rândul său, Tratatul de prietenie cu Albania și și-a retras misiunea diplomatică de la Tirana în 1950 (n.n.).

[4] Izolarea Iugoslaviei, dublată de un sever embargou al țărilor socialiste, la care se adaugă și reticența occidentalilor față de ambițiile exagerate ale lui Tito, au făcut ca sprijinul logistic acordat gherilelor ELAS/EAM din Grecia să fie sistat de la Belgrad (n.n.).

pentru Balcani, pe care le punea însă în contextul intereselor sale de jucător mondial, nefiind dispus să accepte concurența în sistem, dar nici să se implice cu orice preț pentru propriii sateliți, riscând prea mult și în momente inoportune" (Nistor 2015, 7).

Josip Broz Tito a plecat la drum ca un stalinist notoriu și a sfârșit prin a deveni – tocmai din aceste motive – un adversar al lui Stalin, fără ca el să o dorească în mod explicit. Deruta ideologică „la vârf" din Iugoslavia anilor 1948–1949 este semnificativă din această perspectivă.

Comuniștii iugoslavi au trecut cu dificultate prin această dramă, cu un profund caracter dilematic. Partizani, din motive conexe, atât ai „eroului național Tito", cât și ai „generalissimului Stalin", ei au avut de optat între „adevărul" livrat de propaganda de la Belgrad, susținută tacit de Occident și „adevărul" propagandei de la Kremlin, revărsată în țările satelizate limitrofe cu Iugoslavia.

Conform opiniei lui Đilas, chiar dacă „realitățile [...] îi separau de Moscova tot mai consecvent și ireconciliabil, ei le considerau tocmai pe acestea [...] drept o confirmare a legăturilor cu Moscova și cu schemele ideologice recomandate de ea" (Djilas f.a. 8). Pentru comuniștii iugoslavi, chiar și după luni întregi de la excluderea partidului din Cominform, „Moscova însemna [...] nu numai centrul politic și spiritual, ci și realizarea unui ideal, de fapt abstract, societatea fără clase, ceva care nu numai că le-a ușurat și le-a îndulcit sacrificiile și suferințele, ci le-a și justificat existența în ochii proprii" (Djilas f.a. 8).

Cei mai mulți comuniști iugoslavi l-au urmat, *volens nolens,* pe liderul de la Belgrad, după cum opozanții au avut de ales între „convertire" și tăcere sau între închisoarea de acasă și emigrarea în statele comuniste vecine, obediente Uniunii Sovietice.

La câteva luni după 28 iunie 1948[5], Administrația Truman a început să analizeze posibilitatea ca Iugoslavia să beneficieze de un altfel de tratament politic. „Falia" creată în sistemul stalinist – o surpriză bine-venită în politica de *containment* – precum și renunțarea completă a lui Tito în a mai susține gherilele comuniste în războiul civil din Grecia au constituit argumente convingătoare pentru ca, pe lângă britanici, și americanii să îl accepte pe Tito drept interlocutor.

În contextul escaladării Războiului Rece, atitudinea Statelor Unite și a Marii Britanii față de Iugoslavia a fost însoțită de multă „înțelegere" în legătură cu maniera despotică de guvernare a noului regim. Faptul că Tito „s-a legănat cu speranța de a da naștere unei mișcări comuniste antistaliniste în întreaga lume" (Bianchini 2003, 90), a condus la ignorarea derapajelor din comportamentul liderului de la Belgrad față de opozanții din propria țară. Rațiunile sunt limpezi, în condițiile în care „duritatea înfruntării cu Stalin alterase echilibrele europene, făcându-i pe anglo-americani să se gândească ce avantaje ar fi putut să aibă – din punct de vedere strategic și defensiv – dacă ar fi reușit să-l facă pe Tito să reziste" (Bianchini 2003, 90)[6].

---

[5] Comunicatul privitor la excluderea Partidului Comunist Iugoslav a fost publicat abia pe 28 iunie, în oficiosul Partidului Comunist Cehoslovac „Rudé Právo" (n.n.).

[6] „A început astfel, din toamna anului 1949, un flux tot mai consistent de ajutoare alimentare și financiare occidentale către Iugoslavia [...]. Curând au început să fie studiate eventuale legături militare cu Belgradul, fie cu scopul de a garanta siguranța lui, fie cu scopul de a consolida prezența NATO în Balcani, după adeziunea Greciei și Turciei, în 1952".

Atitudinea României comuniste față de Iugoslavia urmează traseul strict trasat de Moscova pentru toate statele satelizate: de la „cooperare tovărășească" între cele două partide comuniste – după 1945, la disprețul visceral indus de propaganda regimului în toate mediile sociale din țară față de „banditul Tito" și acoliții săi. Între vizita la nivel înalt a lui Josip Broz la București – noiembrie 1947 și citirea Rezoluției de „excomunicare" a comuniștilor iugoslavi nu trecuseră decât șapte luni. Și la București – precum în toate capitalele răsăritene – titoismul devine, din vara anului 1948, „erezia la modă"[7].

„Schisma" iugoslavă a dus la reevaluarea completă a atitudinii PMR față de regimul lui Josip Broz Tito. Noul serviciu de siguranță a statului – *Securitatea Republicii Populare Române* - a luat în serios „amenințarea titoistă", în condițiile în care refugiații politici iugoslavi din România, deși se declarau inamici ai lui Tito și ai liniei sale ideologice, erau priviți cu circumspecție maximă. De aceea, nu trebuie să surprindă faptul că, dincolo de declarațiile acestora de fidelitate față de Moscova, aceștia au fost tratați, în primă instanță, mai curând ca agenți ai guvernului iugoslav, trimiși cu misiune în România, decât ca opozanți *a priori* ai regimului de la Belgrad.

Anchetele minuțioase desfășurate de organele de securitate și procuratură au cuprins și România, la fel ca în țările limitrofe Iugoslaviei: Albania, Bulgaria și Ungaria. Propaganda de la București a dezlănțuit o virulentă campanie de presă împotriva regimului de la Belgrad, ea căpătând, de cele mai multe ori, un caracter isteric. Masele de „oameni ai muncii" sunt informate zilnic în presa de partid și nu numai, despre „trădarea săvârșită de Tito și acoliții săi" într-un limbaj frust și adeseori colorat, „pe înțelesul tuturor", aflat de cele mai multe ori la intersecția cu trivialitatea: „Tito – călăul", „Tito – Iuda", „Panglicarul Tito" (sic!), „Tito – slujbaș al dolarului", „Tito – lacheu al imperialismului anglo-american", „Potaia Tito", sunt numai câteva dintre invectivele găzduite de cotidianul PCR, „Scânteia", începând cu vara anului 1948, la adresa liderului de la Belgrad (Rusnac 1997).

Pe lângă isterizarea populației, valul de acuze aduse regimului din Iugoslavia vecină urmărea și inducerea unei stări de alertă permanentă în țară. Propaganda a lucrat insidios, dorind să demonstreze nevoia acută de „vigilență revoluționară" de care regimul nu se putea lipsi, la numai câteva luni de la preluarea totală a puterii. Se aplică, în acest caz, cu limpezime, aserțiunea lui Vladimir Tismăneanu privitoare la mitul „cetății asediate" existent în societățile abia trecute la comunism. Activarea mitului presupune existența (sau inventarea) unui dușman ideologic nu numai *extra muros* – aflat la graniță, ci și *intra muros*, printre membrii „cetății" (în cazul de față românii de naționalitate sârbă și croată din Banat). Nevoia imperioasă de inamic justifică, odată în plus, represiunea asupra populației.

În privința etnicilor sârbi din Banat (județele Timiș-Torontal și Caraș) autoritățile de la București au plecat de la premisa că aceștia constituie, în conjunctura creată, „suspectul ideal"; odată din cauza originii comune cu „inamicul", apoi din cauza prezenței lor consistente în organizațiile locale de partid din regiunea Banatului.

---

[7] Expresia lui Vladimir Tismăneanu (n.n.).

„Sunt comuniști, dar comuniști sârbi" (Râmneanțu 1994, 434), se afirma la București încă din anii în care prietenia dintre cele două partide se manifesta cordial.

Reticența românilor bănățeni de a intra în PCR a fost mult mai mare decât a sârbilor, astfel că „din punct de vedere etnic, organizația era alcătuită în cea mai mare parte din sârbi și maghiari" (Râmneanțu 1994, 434). Câteva date sunt concludente, dacă ne referim la comunele cele mai importante: în anul 1946 la Denta erau 60 de membri, din care 50 sârbi, la Dejan 90 de membri, dintre care 54 maghiari, 35 sârbi și 1 român, la Soca 164 de membri, toți sârbi, la Mailat 199 de membri, toți maghiari, iar la Vinga 202 membri de partid, dintre care 134 maghiari, 35 de sârbi și 29 de români[8] (Râmneanțu 1994, 434).

Interogatoriile luate de Securitate transfugilor iugoslavi privesc aspectele cele mai variate. Ele au în vedere rescrierea, la intervale regulate de timp, a autobiografiei de către fiecare refugiat (pentru depistarea unor eventuale contradicții sau inexactități), solicitarea de informații exacte despre locul de proveniență al acestora (majoritatea cazurilor de transfugi provin din zonele limitrofe României: Banatul sârbesc, Clisura Dunării, Valea Timokului, parțial din Vojvodina), date despre sistemul de pază al frontierei de pe sectorul iugoslav traversat (terestru sau fluvial), modul cum au reușit să înșele vigilența grănicerilor sârbi, date despre instructajul primit în țara de origine, prezumându-se că sunt agenți ai UDB[9], starea de spirit a emigranților, date despre organigrama și modul de acțiune al UDB și posibila recrutare ca agenți ai Securității române pentru a fi retrimiși cu misiune de spionaj în Iugoslavia.

O mică parte a celor interogați a fost dovedită ca fiind parte a sistemului de spionaj al regimului de la Belgrad în România. Aceștia s-au deconspirat în cursul anchetelor sau au fost prinși „pe teren", în misiuni de culegere de informații despre situația din zona de graniță româno-iugoslavă: cazul lui Branko Trkulić[10], care s-a deconspirat reușind performanța de a fugi în Serbia cu un avion militar tocmai de la Ghimbav-Brașov, împreună cu doi ofițeri români și al lui Dragoslav Adžanin[11], capturat de grănicerii români în zona de frontieră.

Ceilalți emigranți au fost trimiși în colonii create special, la mare distanță de graniță, în zone precum București, Ploiești, Urziceni, Călărași, Brașov, Cluj, Bacău, Piatra Neamț sau Botoșani, unde li s-a oferit un loc de muncă, șansa de continuare a studiilor – în cazul studenților, integrarea în activități civice și culturale etc. Bineînțeles, supravegherea lor pe teren a continuat neîntrerupt, informatorii recrutați furnizând date importante despre starea de spirit a acestora, despre opiniile lor asupra societății românești sau despre discuțiile cu caracter politic purtate de aceștia în varii ocazii. Ambasada Iugoslaviei a fost supravegheată constant, agenții de securitate urmărind atent emigranții care luaseră decizia de a lua contact cu personalul diplomatic iugoslav în misiune la București.

---

8 În total, organizația PCR Timiș-Torontal număra la sfârșitul anului 1946 19 710 membri de partid.

9 *UDB – Uprava Državne Bezpečnosti*. Direcția Siguranței Statului din RPF Iugoslavia (n.n.).

10 ACNSAS, Fond Informativ, „Problema Jugoslavă", I 160772, vol. 42/1956, f. 259-260, 264-267, 291-292, 297, 517-518.

11 ACNSAS, Fond Informativ, „Problema Jugoslavă", I 160772, vol. 44, f. 199-201, 266-268, 280, 292, 294, 362-363, 507, 532, 549.

O preocupare specială în cadrul interogatoriilor Securității asupra transfugilor sârbi din România a constituit-o culegerea de informații minuțioase „despre Iugoslavia". Era necesară, în strategia organelor de anchetă, nu numai detalierea situației proprii a fiecărui refugiat în parte, cât, mai ales, descrierea amănunțită a „societății titoiste" (conform jargonului politic) din care aceştia au consimțit să plece.

Scopul era evident: reconstituirea unui tablou cât mai minuțios al statului condus de Josip Broz Tito. Imaginea creată „de la sursă" era necesară atât pentru identificarea slăbiciunilor potențiale ale acestuia (se avea în vedere o mare necunoscută – gradul de atașament al populației iugoslave la politica Belgradului), cât şi pentru cunoașterea, în detaliu, a tuturor capacităților de care dispunea „inamicul ideologic". Nu în ultimul rând, sinopticul detaliat asupra Iugoslaviei era menit, presupunem, a fi pus la dispoziție și agenților români infiltrați de Securitate în țara vecină.

Documentele cercetate sunt extrem de interesante. Deși inegale sub raportul cantității (de la o pagină, la rapoarte care trec de 10-15 pagini), cele 39 de documente care acoperă perioada 1948–1951 reflectă minuțiozitatea cu care au lucrat organele de anchetă ale Securității în raporturile lor cu transfugii iugoslavi.

O mare parte a lor stăpânește de la bine la foarte bine limba română, fiind ori etnici români din zona sârbească a graniței cu România, ori sârbi care au învățat limba ducându-și traiul în localități cu majoritate preponderent românească din Banatul iugoslav sau de pe Clisura Dunării. Cei mai mulți dintre aceştia au meserii mărunte, precum agricultori, muncitori, docheri, mici funcționari; uneori declară că sunt învățători sau studenți.

În ordine cronologică (începând cu noiembrie 1948), rapoartele Securității cuprind – uneori repetitiv, dar în baza informațiilor livrate de persoane diferite, atât sub raportul pregătirii profesionale, cât și al locului de proveniență - următoarele teme de analiză: Situația economică și socială din Jugoslavia; Instructaj făcut agenților de către UDB/SDV[12]; Date în legătură cu Serviciul Secret jugoslav; Situația politică din Jugoslavia; Informații privind obiceiurile, particularitățile specifice, comportarea, portul în diferite domenii și situații specifice etc.; Cum trebuie să te porți în Jugoslavia (hotel, restaurant, prăvălie, frizer, gară, tramvai, tren, autobuz, vapor, avion, comportarea cu autoritățile, aniversări și sărbători); Formalități ce trebuie îndeplinite pentru obținerea buletinului de identitate; Date privitoare la eliberarea livretului militar; Acte și extrase de naștere; Despre marfa americană; Presiunea asupra oamenilor de a-i forța să intre în *zadruga*[13]; Situația salariaților agricoli; Prețurile și situația predării cotelor; Presa din Jugoslavia; Librăriile din Jugoslavia; Despre filmele ce rulează în Jugoslavia; Ce se citește cel mai mult; Despre sănătatea publică; Situația culturală; Ascultarea posturilor de radio străine; Manifeste antititoiste; Starea de spirit a populației; Situația politică din regiunea Torak, Banatul sârbesc; Întreprinderile comerciale de stat; Înțelegerea lui Tito cu țările capitaliste; Teatrele, căminele culturale, arta; Rezistența maselor populare împotriva regimului lui Tito; Descrierea orașului Belgrad etc.

---

[12] *SDV – Služba Državne Varnosti*. Serviciul de Securitate a Statului, organul de spionaj al RPF Iugoslavia, creat în anul 1946 (n.n.).

[13] *Zadruga* – formă de asociere colectivă a proprietăților agricole țărănești (n.n.).

Nu putem ști, numai din lectura documentelor, maniera în care au fost culese aceste informații. A fost folosită intimidarea? A fost folosită constrângerea fizică sau psihică? Dorea Securitatea ca cei interogați să confirme „canonul ideologic" asumat la București? Punem aceste întrebări – retorice – deoarece, din punctul de vedere al importanței strângerii de informații, adevărul despre Iugoslavia lui Tito livrat de transfugi era cu mult mai interesant în cunoașterea profilului acesteia decât reconfirmarea „adevărului" asumat la București prin filiera Kremlinului.

Acesta era, de fapt, chiar rolul anchetelor: de a afla, de la sursă, care este „portretul" și potențialul adversarului și, mai ales, care îi sunt slăbiciunile, în interior. În plus, faptul că transfugii sunt puși „să scrie", „să povestească" fără întreruperi cauzate de întrebări dirijate de anchetator, lasă să se înțeleagă dorința limpede a Securității de a afla cum este „dincolo" tocmai prin ochii celor care veneau „de acolo".

Informații potrivit cărora în „Iugoslavia titoistă" era pedepsită ascultarea Radio Moscova, Radio București, Radio Budapesta, Radio Sofia sau Radio Tirana și permisă ascultarea posturilor occidentale Europa Liberă, Vocea Americii și BBC, că la cinematografe rulează cu precădere filme americane produse de faimoasele studiouri de la Hollywood, urmate de cele franceze, italiene și englezești, că din librării au fost „exilate" operele lui I.V. Stalin și ale acoliților săi (nu însă și cele ale lui Lenin) au declanșat cu siguranță, pe lângă „migrene" serioase, și o curiozitate în plus personalului Securității române.

Contează mai puțin faptul că transfugii, fără excepție, condamnă starea de lucruri din Iugoslavia, tocmai pentru a-și justifica plecarea de acolo. Ceea ce este important este reprezentat de faptul că imaginea regimului Tito, așa cum reiese din anchete, tinde să nu corespundă întru totul schemei propagandistice livrată de Moscova; un argument în plus pentru autoritățile staliniste de la București în combaterea oricărei influențe pe care titoismul ar fi putut să o aibă pe teritoriul României, mai ales în regiunile sensibile, limitrofe cu statul iugoslav.

BIBLIOGRAFIE:

Bianchini 2003: Stefano Bianchini, *Problema iugoslavă* (București, 2003).

Djilas f.a.: Milovan Djilas, *Întîlniri cu Stalin,* Editura Europa (Craiova f.a.).

Nistor 2015: Ionuț Nistor, *Procesul titoismului" în România* (*1950*). *Documente* (Iași, 2015).

Partidul 1949: *Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini și spioni,* Editura Partidului Muncitoresc Român (București, 1949).

Pavlowitch 1995: St. K. Pavlowitch, *D.T. Hudson* (*1910–1995*) *A Depressed Witness of the First Civil War in Yugoslavia*. În: *Tokovi Istorije*, br. 1-2/1995 (Beograd, 1995).

Râmneanțu 1994: Vasile Râmneanțu, *Acivitatea organizației județene Timiș-Torontal a P.C.R. în perioada 1944–1946.* În: Analele Banatului, serie nouă, Arheologie-Istorie, tom III/1994.

Rusnac 1997: Mircea Rusnac, *Procesul intentat liderilor sârbi „titoiști"* (*1950*) *și implicațiile sale.* În: Analele Banatului, serie nouă, Arheologie-Istorie, tom V/1997.

EVOLUŢIA SISTEMULUI POLITIC ÎN RSSM (1965–1990)

Ruslan ŞEVCENCO

Evolution of the political system in the MSSR (1965–1990)

Summary

After 1965 the process of decentralizing power in the USSR ceased. Reverse development and submission of ministries and other republican structures to Moscow are underway. Many of these went under the dual union-republican subordination, when the ministries and departments were subordinated to their own ministers and their heads in Moscow, the indications of which were obligatory for the local authorities, and the autonomy of the republic was formal. The process of centralization in his new face from the second half of the 1960s continued at a slower pace until 1988. Starting in 1988, the process of unification of ministries and departments began, which continued even after M. Druc came to power in May 1990.

Keywords: *government, Supreme Soviet, districts, subordination, ministries.*

Perioada anilor 1965–1990 a devenit o etapă controversată în istoria structurii politice a Moldovei. Dacă în 1957–1965 avea loc descentralizarea sistemului sovietic de conducere a statului, după 1965 acest proces încetează şi se începe dezvoltarea inversă şi supunerea ministerelor şi departamentelor republicii – Moscovei, însă pe baza nouă. Multe dintre acestea au trecut în subordinea dublă unional-republicană, când ministerele şi departamentele se aflau în subordinea miniştrilor proprii şi şefilor lor din Moscova, ale căror indicaţii aveau un caracter obligatoriu pentru autorităţile locale, şi autonomia republicii devenea tot mai mult formală. Procesul centralizării în noul său chip din a doua jumătate a anilor ’60 a continuat într-un ritm mai lent până în 1988. Din 1988 începe procesul de unificare a ministerelor şi departamentelor, care a continuat şi după venirea la putere, în mai 1990, a lui M. Druc.

Trebuie de subliniat că mai bine de patru decenii deciziile organelor puterii supreme în republică din perioada anilor 1965–1990 nu au fost supuse analizei serioase din partea istoricilor. Erau publicate doar lucrările care purtau un caracter generalizator: diferite ediţii ale Istoriei RSS Moldoveneşti (История 1970; История 1984), Istoria PCM (История 1968). Parţial acest lucru era legat de faptul că multe documente din aceşti ani ori nu au fost până 2010 deschise pentru cercetarea ştiinţifică în conformitate cu legislaţia în vigoare, ori se află în regim de acces limitat pentru cercetători. De aceea în acest articol vom examina, în primul rând, dezvoltarea structurilor puterii executive din republică, lăsând pe plan secundar evoluţia structurilor puterii legislative şi locale.

Etapa anilor 1965–1990 în istoria sistemului politic moldovenesc a fost descris din alt punct de vedere: atât de către autori – martorii oculari ai acestor evenimente, cât şi de către cercetătorii care publicau lucrările lor după obţinerea independenţei Moldovei în 1991. Din aceste motive, atitudinea lor faţă de evenimentele acestor ani diferă, uneori, în modul cel mai radical.

După destrămarea URSS, acestei teme i-au fost consacrate multe cercetări ştiinţifice şi publicistice. În lista lor se includ lucrările lui I. Constantin (Constantin 1994); L. Repida (Репида 2008), A. Smochină (Smochină 2001); R.Şevcenco (Şevcenco 2007, 2008) şi ale unui grup de autori în frunte cu I. Scurtu (Скурту 2001). Au văzut lumina tiparului multe lucrări generale, consacrate dezvoltării sistemului politic al RSSM în perioada examinată. Acestea sunt: culegerea de texte ale Constituţiilor moldoveneşti din sec. XX (Вехи 2000), lucrările lui A. Moraru (Moraru 1995), V. Stati (Стати 2003), monografiile unui grup de autori în frunte cu D. Dragnev, inclusiv cercetarea consacrată istoriei regiunii malului stâng al Nistrului (История 2003, Istoria 2007), grupurilor de autori în frunte cu V. Ţaranov (История 2002) şi M. Platon (Platon 1999).

Însă principalul neajuns al acestor lucrări, în viziunea noastră, este faptul că autorii lor au ignorat sursa de bază de informaţii deschise cu privire la sistemul politic al acestor ani – „Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM", care se editau încă din 1958 ca culegeri de documente. Studierea informaţiilor publicate în ele ne-a şi servit ca sursă principală în procesul de pregătire a articolului.

În perioada anilor 1940–1957, Sovietul Suprem al RSSM avea dreptul să emită legi cu privire numai la problemele muncii, folosirii subsolurilor, pădurilor, apelor, pământului şi, din 1947, ale învăţământului, căsătoriei şi familiei. În 1957 el a obţinut dreptul de a elabora legile cu privire la planul de dezvoltare a economiei naţionale pe anul următor, iar în 1961 a adoptat Codul penal şi Codul de procedură penală. Mai târziu, au fost adoptate Codul civil (1964) şi Codul de procedură civilă (1964); Codul căsătoriei şi familiei (1969); Codul funciar (1970); Codul de corectare prin muncă (1971); Codul muncii (1973); Codul apelor (1973) (Сурилов 1963, 299; Şevcenco 2007, 72-73, 77; Smochină 2001, 155).

S-a schimbat şi structura organului legislativ suprem al republicii. În 1940–1957 Sovietul Suprem al RSSM, care se convoca de 2 ori pe an la sesiuni (ca şi în deceniile următoare), includea 3 comisii permanente: cea de validare, legislativă, bugetară (37 de persoane). El era condus de preşedinte, 2 adjuncţi, secretar, includea 5 direcţii: generală, specială, financiară, juridică, informaţional-statistică, comisia pentru graţiere şi secţia pentru evidenţa şi înregistrarea celor decoraţi cu ordine şi medalii (Platon 1999, 359, 381; Сурилов 1962, 43). În 1957, în componenţa Sovietului Suprem apar şi comisii noi – pentru industrie (9 persoane), agricultură (11 persoane); învăţământ şi cultură (11 persoane), protecţia sănătăţii şi asigurarea socială (9 persoane). Comisiile permanente se ocupau cu realizarea în viaţă a legilor şi hotărârilor Sovietului Suprem al RSSM, decretelor şi hotărârilor Prezidiului Sovietului Suprem, controlul executării de către organizaţiile republicane şi locale, instituţii, întreprinderi, organizaţii şi funcţionări a legilor şi actelor legislative ale URSS şi RSSM, controlul activităţii

ministerelor şi organizaţiilor, subordonate lor, structurilor Sovietului Economiei Naţionale, departamentelor RSSM şi puteau să direcţioneze recomandările sale Sovietului Suprem al RSSM, Prezidiului Sovietului Suprem şi Guvernului republicii (Platon 1999, 382-383; Сурилов 1962, 36-38; Culegere 1959). Cu doi ani mai târziu, în 1959, Comisia pentru graţiere a fost lichidată, iar funcţiile ei au fost oferite secţiei juridice a Sovietului Suprem al republicii (Platon 1999, 359).

În anii 60 procesul formării noilor comisii şi a altor structuri în cadrul Sovietului Suprem al RSSM a continuat. În 1960 a fost formată Comisia pentru problemele comerţului şi alimentaţiei publice; în 1965 – Comisia pentru problemele serviciilor şi deservirii comunale; în 1968 – Comisia pentru problemele tineretului. În legătură cu creşterea importanţei problemelor ecologice, în 1971 a apărut Comisia permanentă pentru protecţia mediului înconjurător (Platon 1999, 360).

În 1971, lista comisiilor permanente, existente în cadrul Sovietului Suprem al RSSM, era următoarea: 1) de validare (preşedinte P. Petric); 2) a propunerilor legislative (A. Mulic); 3) de buget şi planificare (G. Dolgoşei); 4) a tineretului (M. Bondarenco); 5) a industriei, transportului şi telecomunicaţiilor (B.Savociko); 6) a construcţiilor şi industriei materialelor de construcţii (P. Iakubovski); 7) pentru agricultură (S. Babin); 8) pentru protecţia sănătăţii, educaţie fizică şi asigurare socială (I. Guţul); 9) pentru învăţământul public, ştiinţă şi cultură (L. Vakarova); 10) a comerţului şi alimentaţiei publice (V. Gutorov); 11) a gospodăriei comunale şi deservirii (N. Şelari); 12) pentru protecţia naturii (G. Rudi, fostul şef al guvernului) (Veştile 1971a). De menţionat că în funcţia de preşedinte al Sovietului Suprem a fost numit fostul ministru al culturii în guvernul aceluiaşi G.Rudi, care ocupa atunci şi funcţia de rector al Universităţii de Stat din Chişinău, Artiom Lazarev (Veştile 1971a). În perioada de activitate a acestei legislaturi în structura Sovietului Suprem s-a produs o singură modificare – Secţia de evidenţă şi înregistrare a celor decoraţi cu ordine şi medalii, în 1974, a fost reorganizată în Secţia pentru decoraţii (Platon 1999, 359). În 1975, la comisiile menţionate s-a adăugat cea pentru problemele mărfurilor de larg consum (Veştile 1975a).

La 15 aprilie 1978, Sovietul Suprem al republicii a aprobat noua Constituţie, care a „legalizat" dreptul partidului la conducerea tuturor ramurilor vieţii în republică (art. 6). Luând în vedere faptul că în Constituţiile RASSM din 1925 şi 1938, şi a RSSM din 1941 punctul dat nu era stipulat, acest lucru confirmă încă o dată ilegalitatea guvernării republicii de către Partidul Comunist în 1940–1978 (Вехи 2000, 158, 234; Şevcenco 2007, 78).

În 1980, unele comisii existente au fost divizate sau şi-au schimbat denumirea. Comisia pentru buget şi planificare s-a numit financiar-bugetară. Comisia pentru industrie, transport şi telecomunicaţii a fost divizată în 2 comisii separate: 1) pentru industrie; 2) pentru transport şi telecomunicaţii. Comisia pentru mărfurile de larg consum a adăugat la funcţiile sale problemele comerţului. În legătură cu aceasta, Comisia pentru comerţ şi alimentaţie publică şi-a încetat existenţa. În competenţa Comisiei pentru gospodărie comunală şi deservire au fost incluse problemele cu privire la locuinţe. Comisia pentru protecţia naturii a adăugat la denumirea sa cuvintele „şi folosirea

raţională a resurselor naturale”. A apărut şi o comisie nouă – pentru problemele muncii şi de trai ale femeilor, protecţia maternităţii şi copilăriei (Veştile 1980a).

În această perioada are loc o nouă extindere importantă a drepturilor republicii. În 1981, Prezidiul Suprem, pentru prima dată, a obţinut dreptul de a controla mersul executării planurilor de dezvoltare social-economică a republicii şi executării bugetului de stat (Время выбрало нас…2002, 455).

Schimbări în structura comisiilor a adus şi legislatura a XI-a a Sovietului Suprem (1985). Comisia financiar-bugetară a fost redenumită în Comisia pentru planificare şi buget. Comisia pentru agricultură s-a transformat în Comisia pentru problemele complexului agroindustrial. Comisia pentru mărfurile de larg consum a fost redenumită, pe lângă cuvintele „şi comerţului” au apărut cuvintele „şi oferirii serviciilor populaţiei”. Comisia pentru protecţia sănătăţii, cultura fizică şi asigurare socială a devenit Comisia pentru protecţia sănătăţii, cultura fizică şi ajutor social. În legătură cu dezvoltarea rapidă a energeticii, a apărut noua comisie – pentru energetică. Din denumirea Comisiei pentru gospodăria comunală şi de locuinţe şi deservirii a fost omis cuvântul „deservirii”. Mai târziu, la 10 iunie 1988, a fost creată Comisia Sovietului Suprem pentru problemele relaţiilor interetnice, în frunte cu N. Bondarciuc (Veştile 1985b; 1988d).

În legătură cu creşterea populaţiei RSSM, a crescut şi numărul deputaţilor Sovietului Suprem. Dacă în 1941 în acest organ al puterii au fost aleşi 266 de deputaţi, atunci în 1971 – deja 315, în 1975 – 330, iar în 1985 şi 1990 – 380 de deputaţi (История…1984, 549; Platon 1999, 357-358, 362, 364, 379).

Munca Sovietului Suprem în perioada sesiunilor era condusă de preşedintele acestuia. După A. Lazarev (1971–1980), această funcţie a fost ocupată de preşedintele Uniunii Scriitorilor P. Boţu (10 aprilie 1980 – 29 martie 1985), academicianul, ministrul agriculturii republicii M. Lupaşcu (29 martie – 12 iulie 1986), noul preşedinte al Uniunii Scriitorilor I. Ciobanu (12 iulie 1986 – 17 aprilie 1990) (Veştile 1980; 1985a; 1986c; Şevcenco 2007a, 185).

Însă cu principala activitate a Sovietului Suprem conducea prezidiul acestuia, în componenţa căruia intra preşedintele Sovietului Suprem, în calitate de membru de rând. În funcţiile Prezidiului Sovietului Suprem intrau emiterea şi explicarea decretelor şi legilor RSSM, controlul asupra activităţii Guvernului, convocarea sesiunilor Sovietului Suprem, acordarea cetăţeniei RSSM şi URSS, graţierea condamnaţilor de către organele judecătoreşti; acordarea gradelor de onoare ale RSSM ş.a. (Сурилов 1962, 42).

Funcţia de preşedinte al Sovietului Suprem al RSSM în perioada cercetată era exercitată de Chiril Iliaşenco (3 aprilie 1963 – 10 aprilie 1980); Ivan Calin (10 aprilie 1980 – 24 decembrie 1985); Alexandru Mocanu (24 decembrie 1985 – 29 iulie 1989); Mircea Snegur (29 iulie 1989 – 17 aprilie 1990) (Şevcenco 2007a, 185).

Schimbări serioase au avut loc şi în domeniul puterii locale. În iulie 1957 a fost aprobat Regulamentul cu privire la comisiile permanente ale sovietelor raionale, orăşeneşti, săteşti ş.a. Regulamentul prevedea că comisiile sunt însărcinate să se ocupe de problemele dezvoltării şi întăririi democraţiei sovietice, îmbunătăţirii activităţii

aparatului sovietic, lupta pentru îndeplinirea cu succes a planurilor de construcţie gospodărească şi culturală, întărirea disciplinei de stat ş.a. Pe lângă aceste soviete se formau, la necesitate, comisiile – 1) financiar-bugetară, 2) de industrie, 3) pentru agricultură, 4) de grădini şi viticultură, 5) pentru învăţământul public, 6) culturală şi de iluminare, 7) a sănătăţii şi asigurării sociale, 8) a gospodăriei comunale şi amenajării, 9) a comerţului şi alimentaţiei publice, 10) a construcţiei drumurilor, transportului şi telecomunicaţiilor. Comisiile erau obligate să participe activ la examinarea problemelor înaintate la sesiune; să controleze activitatea tuturor întreprinderilor, instituţiilor, organizaţiilor, colhozurilor, sovhozurilor ş.a., fără a se amesteca în lucrul lor operativ şi gospodăresc, şi, în baza controlului, să înainteze propunerile sale la examinarea sovietelor sau executivelor lor (Сурилов 1963, 316-317).

Împuternicirile puterii locale au fost puţin completate în Constituţia RSSM adoptată la 15 aprilie 1978. Termenul de desfăşurare a alegerilor în Sovietul Suprem al republicii a crescut de la 4 la 5 ani, în sovietele locale – de la 2 la 2,5 ani; cetăţeanul nu putea fi ales concomitent în mai mult de 2 soviete etc. (Platon 1999, 364). Legea cu privire la rechemarea deputatului şi Regulamentul cu privire la comisiile permanente au fost reînnoite cu modificări nesemnificative numai în 1980 (История…1984, 550).

În 1966–1980 are loc creşterea numărului de raioane. La sfârşitul lunii decembrie 1966 au fost formate raioanele Glodeni, Drochia, Criuleni, Nisporeni, Teleneşti, la 10 ianuarie 1969 – Camenca, la 21 iunie 1971 – Grigoriopol, iar raionul Tiraspol a devenit raionul Slobozia. La 20 noiembrie 1975 a fost restabilit raionul Ocniţa, la 25 martie 1977 – Cantemir; în Chişinău a fost fondat raionul Sovetskii; la 5 decembrie 1979 – Basarabeasca, la 10 noiembrie 1980 – Taraclia şi Şoldăneşti (ultimul în 1984–1987 purta denumirea Cernenco), iar în 1985 au fost create raioanele Nistrean (în Chişinău) şi Dumbrăveni (Platon 1999, 357, 364).

Paralel cu creşterea numărului de raioane a crescut şi numărul sovietelor şi deputaţilor, care activau în ele – în 1971 erau 793 de soviete (33 477 deputaţi); în 1973 – 802 (33 797); 1975 – 803 (33 898); în 1977 funcţia de deputat au obţinut-o deja 34 363 de persoane, în 1980 – 36 656; în 1982 – 37 626, în 1985 – 38 119 (Platon 1999, 362-363). A crescut şi numărul comisiilor în aceste soviete – de la 3 635 în 1960 la 30 638 în 1984. În 1957–1985 aceste comisii au discutat 84 400 de chestiuni, au ascultat peste 20 000 de rapoarte etc (Moraru 1995, 454-455).

În perioada de referinţă, în guvernul republicii s-au produs transformări radicale. Din 1965 începe noua etapă de dezvoltare a structurii ministerelor şi departamentelor moldoveneşti, care se încheie numai în ultimii ani ai perioadei cercetate, spre 1988–1989. În legătură cu aceasta, vom elucida reformele acestei etape, reunite cu o principală idee de centralizare a conducerii, într-un singur bloc.

În pofida faptului că noua conducere sovietică din start şi-a arătat atitudinea negativă faţă de reformele hruşcioviste, ea nu a început procesul invers imediat. A fost studiată activitatea ministerelor şi departamentelor şi apoi s-a decis care din ele trebuie să fie păstrate. În urma acestei analize s-a constatat că 8 direcţii ale SEN, care au înlocuit 7 ministere existente înainte de 1957, nu au confirmat aşteptările. Dintr-un punct de vedere, s-a produs concentrarea conducerii cu ramurile economiei, se întărea

structura organizatorică a sferei de construcţii şi aprovizionării material-tehnice. Dar, totodată, slăbeau legăturile cu alte regiuni ale URSS; acţiuni reciproce între direcţii în cadrul SEN nu s-au organizat la nivelul necesar, iar după divizarea partidului în două părţi, fapt menţionat mai sus, ritmurile creşterii economice au scăzut considerabil (Репида 2008, 253). De aceea, reformarea structurii de conducere în economie era inevitabilă.

Prima reformă brejnevistă serioasă în RSSM, a fost Legea RSS Moldoveneşti nr. 611-VI din 18 octombrie 1965 „Cu privire la schimbarea sistemului organelor conducerii de stat cu industrie şi transformarea unor altor organe ale conducerii de stat al RSSM". În corespundere cu ea, au fost lichidate SEN-urile, raionul economic administrativ RSSM; Comitetul de stat pentru coordonarea lucrărilor de cercetări ştiinţifice (cu cercetările ştiinţifice trebuiau să se ocupe ministerele şi departamentele ramurale) şi Comitetul geologic de stat de producţie, care a apărut la 18 ianuarie 1964 în locul Comitetului de stat pentru gospodărie acvatică, care se ocupa cu cercetarea resurselor naturale ale RSSM (Culegere 1964, 1965b; Smochină:2001, 169; Репида 2008, 253-254).

Direcţiile lichidate ale fostului SEN au obţinut statut de ministere aparte (cum a fost şi înainte de 1957), cu subordinea unional-republicană: 1) al industriei uşoare (ministru – G. Jitniuk); 2) al industriei de producere a laptelui şi cărnii (A.Tiunov); 3) al industriei alimentare (I. Şkorupeev); 4) al industriei locale (A. Neceaenko); 5) al industriei materialelor de construcţii (V. Akinfiev). În lista ministerelor unional-republicane, pentru întărirea controlului asupra lui, a fost transferat Ministerul Comerţului (P. Cranga), iar statutul Comisiei de stat pentru planificare (preşedinte – N. Coval) a fost ridicat la grad de Comitet, de asemenea transferat din subordine republicană în cea unional-republicană. Au apărut şi doi noi vicepreşedinţi ai Sovietului de Miniştri – I. Dobândă (cu eliberarea din funcţia de ministru al telecomunicaţiilor) şi acelaşi N. Coval (cu păstrarea postului anterior) (Culegere 1965c, Репида 2008, 253-254). La 10 noiembrie 1965 a fost ridicat şi statutul Comitetului de stat de producţie pentru agricultură irigată şi gospodărie acvatică – acesta a devenit Ministerul Ameliorării şi Gospodăriei Apelor, în frunte cu G. Afteniuc (Culegere 1965e). La 30 noiembrie 1965 a fost restabilit şi Ministerul Construcţiilor Săteşti, existent până în 1957, la conducerea căruia a fost numit K. Burilkov (Culegere 1965f). În legătură cu înaintarea prietenului lui L. Brejnev, N. Şciolokov, în funcţia de secretar al doilea al CC al PCM (1965–1966), el a fost eliberat din postul de prim-vicepreşedinte al Sovietului Miniştrilor şi înlocuit cu G. Afteniuc (22 decembrie 1965) (Culegere 1965g).

Cu toate că din 1965 începe procesul centralizării conducerii în URSS, totuşi, în unele aspecte, politica hruşciovistă de acordare autorităţilor locale a mai multor puteri, a continuat (oricât de controversat s-ar părea acest lucru). La 5 martie 1965, prin hotărârea Guvernului republicii nr. 94, executivele săteşti şi ale orăşelelor au obţinut dreptul de a efectua în cărticelele mamelor cu mulţi copii şi mamelor singuratice menţiuni cu privire la modificări în cadrul familiilor lor (Culegere 1965h). Tot în 1965, republicile unionale au obţinut noi drepturi în sfera finanţării muncii şi salariului, iar aprobarea bugetelor sovietelor raionale şi a celor orăşeneşti au fost similar transferate prin decizia Sovietului Miniştrilor republicii autorităţilor locale respective (Şevcenco 2007, 77).

Acelaşi lucru s-a repetat şi în 1966, când Guvernul republicii, prin hotărârea nr. 246 din 4 iunie 1966, a oferit suplimentar la decizia miniştrilor, conducătorilor de departamente, executivelor sovietelor orăşeneşti şi raionale soluţionarea problemelor de construcţie culturală şi gospodărească (Veştile 1966b), şi 1967 (Hotărârea Guvernului republicii nr. 450 din 30 octombrie 1967) (Veştile 1967h). La 2 decembrie 1968, Guvernul republicii, prin hotărârea nr. 384, a oferit ministrului finanţelor, executivelor raionale şi secţiilor financiare raionale şi orăşeneşti soluţionarea unor probleme bugetare (Veştile 1968c).

Restabilind în mare parte structurile existente până în 1957, conducerea de partid şi de stat a Moldovei trece la noua practică a formării ministerelor şi departamentelor. În prima etapă se crea direcţia principală a unui departament (minister), care coordona activitatea ramurii economiei aflate în stare de apariţie. Mai târziu, aceasta se transforma în comitetul de stat sau direct în minister. Primele experimente în acest sens au fost Direcţia Principală a Învăţământului Profesional-Tehnic, care, la 24 iunie 1966, s-a transformat în Comitetul de Stat pentru Învăţământul Profesional-Tehnic. Din nou a fost ridicat statutul Direcţiei Principale a Gospodăriei Forestiere, dar, de data aceasta, la nivel de comitet (7 iulie 1966). Direcţia Principală de Deservire Socială, apărută la începutul anilor ’60, s-a transformat în Ministerul Deservirii Sociale (7 iulie 1966) (Veştile 1966a; 1966c). Direcţia principală pentru strămutare şi angajare organizată a muncitorilor, creată de Hruşciov în 1954, pentru efectuarea trimiterii populaţiei la prelucrarea ţelinei în legătură cu schimbarea sarcinilor şi-a pierdut importanţa anterioară. Având în vedere apariţia necesităţii coordonării şi controlului asupra fluxurilor contrare ale cadrelor celor veniţi şi celor plecaţi din Moldova pentru întreprinderile diferitor ramuri ale industriei, a fost creat Comitetul de Stat pentru Folosirea Forţelor de Muncă (25 februarie 1967) (Veştile 1967a; 1967c).

La sfârşitul anului 1966 – începutul anului 1967, a continuat procesul de transferare a ministerelor cu subordine republicană în cea dublă. Aşa s-a întâmplat cu ministerele protecţiei ordinii publice (1 septembrie 1966), învăţământului public (27 decembrie 1966), construcţiilor şi celui de construcţii săteşti (16 martie 1967) (Veştile 1966d; 1967; 1967b).

La 12 aprilie 1967, Sovietul Suprem a aprobat Guvernul republicii, prin care erau definitiv întărite rezultatele reformelor structurale efectuate în anii 1964–67, după demisia lui N. Hruşciov, care au stabilizat activitatea lui în următoarele două decenii. În fruntea Guvernului au rămas A.Diordiţa, prim-viceprim-ministru – G. Antoseac; vicepreşedinţii – I. Dobândă, care a devenit şi preşedinte al Comitetului de Stat pentru Planificare în locul lui N. Coval, care a demisionat din ambele sale posturi; A. Corobceanu, N. Zaicenko (numit la 26 octombrie 1965). Lista ministerelor era compusă din: Ministerul Agriculturii (ministru – A. Negru-Vodă); G. Afteniuc (ameliorării şi gospodăriei apelor, transferat în această funcţie din prim-viceprim-ministru); al industriei alimentare (I. Şkorupeev); al industriei de producere a laptelui şi a cărnii (A. Tiunov); al industriei materialelor de construcţii (V. Akinfiev); al industriei uşoare (G. Jitniuk); al comerţului (P. Cranga); al construcţiilor (D. Lubeneţ); al construcţiilor săteşti (K. Burilkov); al culturii (L. Culiuc, care, din 9 octombrie 1965 până aprilie

1967, a activat în calitate de preşedinte al Comitetului de Stat pentru radiodifuziune şi televiziune în locul lui V.Croitor); al protecţiei ordinii publice (N. Bradulov); al sănătăţii (N. Testemiţanu); al telecomunicaţiilor (V. Russu); al finanţelor (V. Arpentiev); al învăţământului public (E. Postovoi); al asigurării sociale (O. Bâkova); al gospodăriei comunale (N. Polojenko); al deservirii sociale (I. Kuskevici); al industriei locale (A. Neceaenko); al autotransportului şi drumurilor de şosea (N. Gaponov). Preşedinţii Comitetelor de stat: al controlului popular (P. Voronin); al construcţiilor (N. Poleakov); al gospodăriei forestiere (Z. Varghina); al învăţământului profesional-tehnic (D. Verdâş); pentru folosirea resurselor de muncă (A. Barcari); pentru radiodifuziune şi televiziune (S. Lozan); pentru cinematografie (A. Doroganici, în locul lui G. Cozub); pentru presă (E. Jmereneţkaia); preşedinţii – Comitetului Securităţii Statului (P. Civertko); al „Moldselihoztehnicii" – V. Maştaler; al Direcţiei Centrale de Statistică – I. Verşinin (Culegere 1965a; 1965d; Veştile 1967d).

Diferenţa guvernului anului 1967 de precedentul, aprobat în 1963, în includerea în componenţa lui a ministerelor industriale, reapărute după lichidarea SEN (industriei materialelor de construcţii, alimentare, cărnii şi laptelui etc.), şi şefilor noilor ministere sau departamente (deservirii sociale, forţei de muncă), sau celor restabilite (gospodăriei forestiere). În acelaşi timp, anume conducătorii ministerelor industriale şi fostelor direcţii principale au păstrat funcţiile sale. Totodată, au fost înlocuiţi conducătorii ministerelor care conduceau domeniile legate de cultura (radiodifuziunii şi televiziunii, culturii, cinematografiei şi, din altă parte, al securităţii, care începe să controleze mai dur viaţa social-politică în republică) (Şevcenco: 2007a, 196-197).

În perioada anilor 1967–1971, continuă procesul transferării ministerelor şi departamentelor în subordonare dublă, ce ne vorbeşte despre procesul de centralizare a conducerii. Însă, având în vedere faptul că marea parte a ministerelor şi departamentelor deja se afla în subordine dublă, acest proces a atins numai Comitetul pentru Preţuri de pe lângă Comitetul pentru Planificare, care, la 18 mai 1970, a devenit organ unional-republican cu statut de comitet de stat, în fruntea căruia a fost numit V. Kutârkin; şi Comitetul pentru radiodifuziune şi televiziune de pe lângă Guvernul republicii, care, la 31 iulie 1970, a devenit unional-republican (conducătorul căruia a rămas S. Lozan); şi Direcţia industriei de mobilă şi prelucrarea lemnului, care, la 3 martie 1971, obţine statutul de minister unional-republican, în frunte cu B. Terehov (Veştile 1970a; 1970b; 1970c; 1970f; 1971).

În afara celor menţionate, continua şi procesul formării noilor structuri ministeriale, chiar dacă nu în aceleaşi proporţii. Ele se formau după schema deja cunoscută, prin separarea de la ministerele deja existente, şi din direcţiile principale ale unui sau altui minister. Direcţia principală a produselor de panificaţie şi industriei de nutreţuri, creată prin hotărârea Guvernului republicii din 8 martie 1965, deja la 28 iulie 1967 a fost reorganizată în comitetul de stat cu aceeaşi denumire, în frunte cu P. Usenko (Culegere 1965; Veştile 1967e; 1967g). Apare şi noua metodă de formare a structurilor – direcţiile guvernului obţineau direct statutul unional-republican. Direcţia Principală de Aprovizionare Material-Tehnică pe lângă Guvernul RSSM a devenit Direcţia Principală de Aprovizionare Material-Tehnică a Guvernului RSSM cu

subordonare unional-republicană, în frunte cu V. Gerbst (14 iulie 1971) (Veştile 1971a). A continuat formarea departamentelor noi – Comitetul de Stat pentru Protecţia Naturii (15 august 1968), căruia, contrar tradiţiilor, două luni i-au căutat conducătorul şi, în sfârşit, în fruntea lui a venit I. Coteaţî (14 octombrie 1968) (Veştile 1968b; 1969). După o întrerupere, care a durat 11 ani (!), la 21 octombrie 1970 a fost restabilit şi Ministerul Justiţiei, în frunte cu V. Volosiuc (Veştile 1970d).

În aceşti ani (1967–1971), în cadrul guvernului au avut loc şi multe remanieri de personal. Alexandru Diordiţa, care conducea guvernul încă din 22 ianuarie 1958, la 15 aprilie 1970 a fost eliberat din funcţie în legătură cu numirea lui în funcţia de vicepreşedinte al Comitetului Unional pentru Preţuri. În locul lui, la 24 aprilie 1970, a fost numit fostul secretar al CC al PCM pentru agricultură P. Pascari, care, la 31 iulie 1970, a devenit şi ministru al afacerilor externe (Veştile 1970; 1970c). Înlocuirea cadrelor are loc şi la nivelul de viceprim-miniştri. Noul viceprim-ministru a fost numit V. Zbarazski (21 octombrie 1967) (Veştile 1967f). O altă funcţie de viceprim-ministru, în locul lui A. Corobceanu, concediat la 17 noiembrie 1970, la 23 noiembrie 1970 a fost preluată de G. Eremei (Veştile 1970e). Din 5 mai 1968, ministru al sănătăţii a fost numit I.Sorocean (în locul lui N. Testemiţanu). Şeful Direcţiei Centrale de Statistică I. Verşinin, la 23 decembrie 1968, a fost înlocuit de P. Tatarciuk. La 22 ianuarie 1970, preşedintele Comitetului de Stat pentru Cinematografie A. Doroganici a fost concediat şi înlocuit cu I. Iordanov (Veştile 1968a; 1969; 1970a).

Noul şef al guvernului, P. Pascari, în primul an de conducere încerca să nu permită remanieri serioase de cadre. De aceea, în 1970–1971 aproape nu avem cazuri de demisii ale miniştrilor, în afară de I. Kuskevici, care, la 9 iulie 1970, a fost eliberat din funcţia de ministru al deservirii sociale şi înlocuit cu V. Kiktenko (Veştile 1970f).

În noul guvern, componenţa căruia a fost aprobată de Sovietul Suprem la 15 iulie 1971, au apărut, cum şi era de aşteptat, puţine feţe noi. Ministrul colectărilor, care ocupa această funcţie încă din 1961, M. Scurtul, a fost schimbat cu G.Stepanov. În locul lui A. Negru-Vodă, noul ministru al agriculturii a devenit I. Berejnoi. Ministru al transportului auto, în locul lui N. Gaponov, a fost numit V. Fomin. În fruntea Comitetului de Stat pentru Presă în locul lui E. Jmereneţkaia, a fost aprobat V. Hropotinski. Alţi şefi ai ministerelor şi departamentelor şi-au păstrat fotoliile (Veştile 1971b).

Însă, după numirea în funcţie a componenţei acestui guvern, politica de cadre a Biroului CC, Comitetului Central şi personal al lui P. Pascari, care, conform funcţiei deţinute, era membru al acestui organ al puterii, se schimbă radical şi, în 1972–1974, au loc multe numiri în funcţie. La 5 septembrie 1972, Direcţia Generală de Construcţii şi Exploatare a Drumurilor Auto a fost transformată în Ministerul republican al Construcţiilor şi Exploatării Drumurilor Auto, în frunte cu I. Bolbat (Veştile 1972b). Noul ministru al construcţiilor, în locul lui D. Lubeneţ, la 17 octombrie 1972, a fost numit fostul şef al secţiei de construcţii a CC al PCM A. Taruşkin. La 31 ianuarie 1973, P. Cranga, ministru al comerţului, a cedat locul lui M. Ciolac. La 15 martie 1973, V. Maştaler a fost eliberat din funcţia de preşedintele al „Moldselhoztehnica" şi înlocuit cu M. Bondarenko. Ministru al culturii, în locul lui L. Culiuc, la 13 iulie 1973 a fost numit A. Constantinov. Noul ministru al sănătăţii, la 18 iunie 1974 a fost

numit Ch. Draganiuc, în locul lui I. Sorocean. Fostul conducător al Ministerului Construcţiilor Săteşti F. Beriozovikov (1973-74), la 30 august 1974 a fost schimbat cu N. Poleakov, care mai înainte a fost eliberat din funcţia de preşedinte al Comitetului de Stat pentru Construcţii (Veştile 1972c; 1973; 1973a; 1974a; 1975).

Următoarea structură, care a trecut în subordinea unional-republicană, a fost la 11 august 1972 Comitetul de Stat pentru Presă, care a început atunci să se numească Comitetul de Stat pentru Edituri, Poligrafie şi Comerţul cu Cărţi (Veştile 1972a).

În aceşti ani apar şi organizaţii absolut noi, care aveau caracter ştiinţific şi de producţie, scopul cărora era să stimuleze brusc dezvoltarea ramurii respective a agriculturii în cadrul politicii de concentrare şi specializare, care se realiza în Moldova începând cu mijlocul anilor 60. Conducătorii lor, mai târziu, în recunoaşterea importanţei instituţiilor lor, au fost incluşi în componenţa guvernului. Avem în vedere asociaţiile agroindustriale. Prima asociaţie de acest fel, a Sovietului Miniştrilor al RSSM – pentru producerea, colectarea, prelucrarea industrială şi vânzarea legumelor şi fructelor, a fost creată la 14 iulie 1972, însă, timp de jumătate de an (!), ea nu avea conducător, care a fost numit tocmai la 6 februarie 1973 – D. Ivaşciuc (Veştile 1972; 1973). În baza Asociaţiei Agroindustriale de Stat „Moldvinprom" a fost creată Asociaţia Agroindustrială cu subordonare unional-republicană pentru Viticultură şi Vinificaţie (27 martie 1974), care, începând cu 3 aprilie 1974, a fost condusă de N. Lukianov (Veştile 1974; 1974a).

Modificări au avut loc şi în conducerea guvernului. Prim-vicepreşedintele guvernului, G. Antoseac, a fost transferat, la 25 mai 1973, în calitate de vicepreşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM. În locul lui, la 8 iunie 1973, a fost numit fostul vicepreşedinte al guvernului, G. Eremei. La 27 iunie 1973, I. Dobândă, vicepreşedintele guvernului şi preşedintele Comitetului de Stat pentru Planificare, a fost eliberat din funcţia sa în comitet, preluată de V. Negruţa, care, paralel, a devenit şi vicepreşedinte al guvernului. La 4 iulie 1973 noul vicepreşedinte al guvernului a devenit G. Dolgoşei, în locul lui N. Zaicenko. Ministru al învăţământului public a fost numit V. Cherdivarenko (Veştile 1973; 1973a), în locul lui E. Postovoi, care a decedat în 1971.

La 15 iulie 1975, Sovietul Suprem al RSSM a aprobat noua componenţă a guvernului, în care au fost reflectate remanierile menţionate. În legătură cu faptul, că schimbările de bază deja s-au efectuat, persoane noi erau puţine. Noul preşedinte al Comitetului de Stat pentru Construcţii a fost numit S. Grafov, în locul lui N. Poleakov. Preşedinte al Comitetului de Stat pentru Învăţământul Profesional-Tehnic a fost numit fostul conducător al sindicatelor moldoveneşti S. Sidorenko, în locul lui D. Verdâş. Funcţia de preşedinte al Comitetului de Stat pentru Gospodăria Forestieră a fost preluată de G.Vasalatii, în locul lui Z. Varghina, iar şeful Direcţiei Principale pentru Aprovizionare Material-Tehnică V. Gerbst a fost schimbat cu V. Parfionov (Veştile 1975b).

În pofida faptului că remanieri în cadrul guvernului au mai avut loc destul de intens şi în continuare, se poate de concluzionat, având în vedere cele întâmplate mai târziu, că spre mijlocul anilor 70 se încheie formarea „echipei bodiuliste" de cadre, care, cu foarte mici excepţii, domină în viaţa politică până la sfârşitul anilor 80, când

a fost scoasă din viaţa politică – o parte din motive de vârstă, alta – din motive că viziunile lor nu corespundeau „cerinţelor democratice”, mai erau şi cei care au fost eliminaţi din viaţa politică ca urmare a combaterii corupţiei (A. Tiunov, V. Iukin, V. Vâşcu ş.a.). Excepţii reprezintă numai V. Kiktenko şi G. Eremei.

În 1975–1980 continuă să aibă loc transferarea ministerelor şi departamentelor sub tutela unional-republicană. În aceşti ani, prin această procedură a trecut Comitetul de Stat pentru Folosirea Forţelor de Muncă (7 ianuarie 1977), care a devenit Comitetul de Stat pentru Muncă şi în fruntea căruia în locul lui A.Barcari a venit P.Iakubovski (Veştile 1977). Creată la 2 decembrie 1977, Asociaţia Agroindustrială pentru Tutun se afla în subordinea dublă de la momentul înfiinţării sale. Conducătorul ei a fost numit fostul lucrător de partid N.Verbiţki (Veştile 1977d). Acelaşi statut, la 7 septembrie 1978, l-au obţinut încă două organizaţii – Direcţia Principală a Guvernului RSSM pentru Aprovizionare Material-Tehnică, care a devenit Comitetul de Stat pentru Aprovizionare Material-Tehnică; şi „Moldselihoztehnica”, care a devenit Comitetul de Stat pentru Asigurare Tehnică şi de Producţie a Agriculturii (Veştile 1978d). Reorganizării au fost supuse încă două departamente. Comitetul de Stat pentru Gospodărie Forestieră a fost ridicat la nivel de minister, având această structură încă în anii 50 (6 ianuarie 1978). În funcţia de ministru a rămas G.Vasalatii (Veştile 1978b; 1978c). Experienţa anilor 50 a fost preluată şi în alt caz – Ministerul Gospodăriei Comunale, la 23 noiembrie 1978, a fost transformat în Ministerul Gospodăriei Comunale şi de Locuinţe (Veştile 1978e).

În acelaşi 1978 apare încă o noutate administrativă. Prin decretele Prezidiului Sovietului Suprem din 7 septembrie 1978 toate comitetele de stat ale Sovietului Miniştrilor al RSSM s-au eliberat de cuvintele „Sovietul Miniştrilor” şi au devenit comitete de stat ale RSSM (inclusiv Comitetul Securităţii Statului şi Direcţia Centrală de Statistică), ce a întărit independenţa lor. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu asociaţiile agroindustriale pentru viticultură şi vinificaţie; pentru tutun; pentru producerea, colectarea, prelucrarea industrială şi comercializarea fructelor şi legumelor (Veştile 1978d).

În legătură cu multe transformări structurale, şi în subordonarea ministerelor şi departamentelor a apărut necesitatea de a aproba Legea cu privire la Sovietul Miniştrilor RSSM (28 decembrie 1978), în care, pentru prima oară după 1962, toate departamentele şi ministerele au fost distribuite în corespundere cu subordonarea lor. În conformitate cu această lege, în lista ministerelor unional-republicane au fost incluse: 1) cel al agriculturii; 2) al ameliorării şi gospodăriei apelor; 3) al industriei cărni şi laptelui; 4) al industriei materialelor de construcţii; 5) al industriei de producere a mobilei şi de prelucrare a lemnului; 6) al industriei uşoare; 7) al colectărilor; 8) al comerţului; 9) al construcţiilor; 10) al construcţiilor săteşti; 11) al culturii; 12) al protecţiei sănătăţii; 13) al telecomunicaţiilor; 14) al finanţelor; 15) de externe; 16) de interne; 17) al gospodăriei forestiere; 18) al justiţiei; 19) al industriei alimentare; 20) al învăţământului; 21) al învăţământului superior şi mediu de specialitate, care, în 1978, s-a separat de Ministerul Învăţământului (Veştile 1979).

În subordinea republicană au rămas numai 5 ministere – 1) al asigurării sociale; 2) al gospodăriei comunale şi de locuinţe; 3) al deservirii sociale; 4) al construcţiilor şi exploatării drumurilor; 5) al transportului auto. Majoritatea absolută a comitetelor

de stat la fel se aflau în subordine dublă – comitetele de stat pentru planificare, pentru construcţii, pentru aprovizionarea material-tehnică (preşedinte, la 2 septembrie 1978, a fost reaprobat V. Parfionov), pentru muncă, pentru preţuri, pentru învăţământul profesional-tehnic; pentru televiziune şi radiodifuziune; pentru cinematografie; pentru edituri, poligrafie şi comerţul de cărţi; pentru aprovizionarea tehnică şi de producţie a agriculturii. În subordinea republicii a rămas numai Comitetul de Stat pentru Protecţia Naturii. În afara celor menţionate, existau structuri subordonate Guvernului Moldovei – asociaţiile agroindustriale – 1) pentru viticultură şi vinificaţie; 2) pentru producţie, colectări şi comercializarea legumelor şi fructelor (şefii lor erau incluşi în componenţa Guvernului); Comitetul pentru Educaţia Fizică şi Sport; Direcţia Principală a Departamentului Sovietului Miniştrilor pentru Problemele Construcţiei Gospodăreşti şi Social-Culturale, alte organe în conformitate cu legislaţia. Pe lângă Guvernul republican se afla şi Arbitrajul de Stat (Veştile 1978; 1979a).

În 1979 lista organizaţiilor cu subordonare dublă s-a completat cu Asociaţia Ştiinţifică şi de Producţie de Stat-Cooperatistă pentru Deservirea Agrochimică a Agriculturii. Asociaţia a inclus în structura sa o serie de subdiviziuni ale Ministerului Agriculturii – Direcţia Principală pentru Protecţia Plantelor; Staţia Republicană pentru Protecţia Plantelor; Secţia de Chimizare a Agriculturii; Direcţia Principală de Agricultură şi Implementarea Tehnologiilor Moderne în Agricultură; Asociaţia Ştiinţifică şi de Producţie pentru Fertilitate, o serie de întreprinderi şi organizaţii a Comitetului de Stat pentru Aprovizionarea Tehnică şi de Producţie a Agriculturii; Asociaţia de Producţie pentru Chimizarea şi Protecţia P lantelor „Agrochimcentru". În fruntea organizaţiei formate a fost numit V. Grec (Veştile 1979c; 1979d). Odată cu apariţia acestei instituţii se începe, încă în limitele perioadei socialiste de dezvoltare, includerea activă a elementelor capitaliste, care iau amploare spre sfârşitul anilor 80 – nicio instituţie de stat a Moldovei până în 1979 nu permitea crearea structurilor comune cooperatiste şi de stat.

În ultimul an de aflare a lui P.Pascari în funcţia de preşedinte al guvernului, ca şi la începutul acestei perioade, în domeniul cadrelor domină liniştea. Are loc numai o demisie – preşedintele Comitetului Securităţii Statului P. Civertko, la 17 decembrie 1975, a fost eliberat din funcţie şi înlocuit cu A. Ragozin (Veştile 1975c).

Cu numirea în funcţie a preşedintelui Consiliului de Miniştri S.Grossu (1 septembrie 1976, din 23 noiembrie 1976 – şi ministru al afacerilor externe) P.Pascari a fost rechemat la Moscova, unde a devenit prim-vicepreşedinte al Comitetului de Stat pentru Planificare al URSS), perturbările de cadre au continuat. În aceeaşi zi, 1 septembrie 1976, vicepreşedinte al guvernului şi preşedinte al Comitetului pentru Planificare în locul lui V. Negruţa a fost numit B. Savociko. Dar deja la 29 decembrie 1977, după numirea sa în funcţie de secretar al Comitetului Central al PCM pentru problemele industriale, B. Savocico a fost înlocuit în ambele funcţii precedente cu I. Ustian (Veştile 1976d). Mai bine gândită a fost înlocuirea altui vicepreşedinte al guvernului, G. Dolgoşei, cu G. Stepanov, care anterior activa în calitate de ministru al colectărilor (11 ianuarie 1977) (Veştile 1977b). Noul ministru al colectărilor, la 14 ianuarie 1977, a devenit M. Tuzlov (Veştile 1977c). Un alt vicepreşedinte al guvernului,

V. Zbarazski, la 25 noiembrie 1976 a fost devansat la nivelul ministrului de construcţii, iar fostul şef al acestui minister, A. Taruşkin – concediat. La funcţia de vicepreşedinte al guvernului a fost aprobat, în locui lui Zbarazski, N. Poleakov, avansat din funcţia de ministru al construcţiilor săteşti. Noul ministru al construcţiilor săteşti a fost numit, la 10 decembrie 1976, V. Iarutin (Veştile 1976f; 1977c).

Au fost înlocuiţi şi alţi conducători: preşedinte Direcţiei Centrale de Statistică P.Tatarciuc (din 13 septembrie 1976 înlocuit cu C. Cozub); ministrul industriei alimentare (în locul lui I. Şkorupeev, care la 9 martie 1977 a plecat la pensie, a fost numit A. Cecoi); ministrul al ameliorării şi gospodăriei apelor la 17 martie 1977 a devenit V. Olexici, iar precedentul ministru G. Afteniuc, la 3 iunie 1977, a fost numit vicepreşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem); ministru al deservirii sociale (în această funcţie la 8 august 1977, în locul ministrului V. Kiktenko, din nou a fost numit I.Kuskevici, care a ocupat-o în 1967–1970); al finanţelor (V. Arpentiev, care era ministru încă din 1955, a plecat la pensie; în locul lui a fost numit, la 6 februarie 1979 I. Savvin). Noi şefi a obţinut Judecătoria Supremă – în locul lui H. Zingan, care a condus-o din 1963, pentru prima dată în istoria acestei instituţii preşedintele a fost numită o femeie – V. Meleca (7 iunie 1979), şi la Comitetul Securităţii Statului – în locul lui A. Ragozin, la 19 ianuarie 1979, a fost numit G. Volkov (Veştile 1976e; 1977a; 1977c; 1979a; 1979b).

În noul guvern, aprobat de Sovietul Suprem al RSSM la 10 aprilie 1980, ca şi în guvernele precedente, nemijlocit, înainte de aprobarea lui, s-au făcut relativ puţine modificări. Noul vicepreşedinte al guvernului a devenit la 1 aprilie 1980 P. Şapa (l-a înlocuit pe I. Dobândă). Noii miniştri ai industriei materialelor de construcţii şi agriculturii au fost numiţi, respectiv, I. Demcenko (16 ianuarie 1980, în locul lui V. Akinfiev) şi M. Lupaşcu (l-a înlocuit la 7 aprilie 1980 pe I. Berejnoi). A crescut esenţial statutul Direcţiei Administrative a guvernului, şeful căreia V. Dobândă, pentru prima dată în istoria lui, a devenit membru al Sovietului Miniştrilor (Veştile 1980b).

În prima jumătate a anilor 80 au trecut în subordinea dublă încă câteva structuri. La 15 septembrie 1981, în legătură cu necesitatea stringentă de a asigura economia republicii cu produse petroliere, a fost creat un Comitet unional-republican, care soluţiona aceste probleme. În fruntea lui a fost numit semiuitatul ministru de interne al Moldovei în 1956–1961, care a fost atunci eliberat din funcţie pentru incapacitatea de a curma creşterea fluxului criminalităţii, M. Romanov. Însă, deja la 12 decembrie 1984, el a fost concediat şi din această funcţie, iar noul preşedinte a devenit N. Popov (Veştile 1981i; 1984g). În subordonare dublă a trecut chiar şi Direcţia de supraveghere a statului asupra siguranţei în efectuarea lucrărilor în industrie şi supraveghere muntoasă, care a obţinut statutul de comitet de stat. Şeful lui a fost numit F. Solomko (Veştile 1982a). Mai mult, şi Direcţia pentru Turismul Străin a Consiliului de Miniştri a pierdut suplimentul „al Sovietului Miniştrilor” (6 februarie 1984), ceea ce a extins esenţial drepturile acestei structuri (Veştile 1984a).

În anii 80, asociaţiile agroindustriale, cărora în etapa aceasta li se supuneau multe instituţii, au început să se transforme în ministere separate, păstrând subordonarea unional-republicană. La 16 ianuarie 1981, Asociaţia pentru producerea, colectarea,

prelucrarea industrială şi comercializarea legumelor şi fructelor a devenit Ministerul Gospodăriei Pomicole, în fruntea căruia a rămas fostul şef al asociaţiei D. Ivaşciuc. (Însă, nereuşind să exercite la nivel funcţiile înalte, la 15 mai 1981, el a fost concediat şi înlocuit cu V.Bardaş) (Veştile 1981c; 1981e). Aceeaşi modificare s-a produs şi la Asociaţia Agroindustrială pentru Viticultură şi Vinificaţie, care, la 29 decembrie 1982 s-a transformat într-un minister cu aceeaşi denumire. În fruntea lui a rămas N. Lukianov (Veştile 1982b). În afara celor menţionate, a fost creată încă o asociaţie agroindustrială, care, în perspectivă, putea să se transforme în minister (ceea ce nu a avut loc). Prin Hotărârea CC al PCM şi Sovietului Miniştrilor al RSSM nr. 233 din 9 iunie 1981 a fost creată Asociaţia agroindustrială pentru producerea uleiurilor eterice şi articolelor cosmetice şi de parfumerie, care, din 7 iulie 1981, a fost condusă de M. Hâncu (Veştile 1981h).

Perioada anilor 1980–1985 s-a caracterizat prin multe remanieri de cadre în conducerea moldovenească, care, din păcate, încă nu au găsit reflectare şi analiza respectivă în literatura de specialitate. De aceea vom încerca măcar parţial să completăm acest gol.

Anul 1980 este important din punctul de vedere al studierii politicii de cadre în conducerea Moldovei. Au fost schimbaţi şeful guvernului şi aproape toţi adjuncţii lui, inclusiv primul. După numirea lui P. Şapa, deja la 7 iulie 1980 a fost înlocuit şi prim-vicepreşedintele guvernului G. Eremei, în legătură cu numirea lui în funcţia de preşedinte al Sovietului Sindicatelor Republicane. Locul lui a fost preluat de vicepreşedintele guvernului G. Stepanov, iar funcţia precedentă a lui Stepanov a fost ocupată de N. Chiriac – prima femeie în istoria Moldovei, care ocupă o funcţie atât de înaltă (Veştile 1980c). Aceste remanieri au avut loc tot la 7 iulie 1980. În sfârşit, la 31 decembrie 1980 a demisionat din funcţia de şef al guvernului, în legătură cu numirea lui, la 22 decembrie 1980, ca prim-secretar al CC al PCM, S. Grossu, care l-a înlocuit pe I. Bodiul, rechemat la Moscova, unde a devenit vicepreşedintele Sovietului Miniştrilor URSS (Veştile 1981; Бодюл: 2001, 3).

Noul şef al guvernului a devenit I. Ustian (31 decembrie 1980). Totodată, el a preluat şi funcţia ministrului de externe, dar, deja la 29 decembrie 1981, a fost eliberat din această funcţie, în legătură cu divizarea funcţiilor de preşedinte al Consiliului de Miniştri şi al ministrului de externe, ce poate fi considerat încă un pas formal spre obţinerea autonomiei de la Moscova. Noul ministru de externe a devenit P. Comendant (Veştile 1981; 1982). Sub conducerea noului şef de guvern a avansat V. Kutârkin, care lucra preşedinte al Comitetului pentru Preţuri – el devine vicepreşedinte al guvernului şi preşedinte al Comitetului de Stat pentru Planificare, în fruntea Comitetului pentru Preţuri a fost numit G. Cecati (Veştile 1981b). Ultimul fotoliu de viceprim-ministru a fost preluat de V. Vâşcu (1 iunie 1981) (Veştile 1981g).

Partea esenţială de alte remanieri ale cadrelor în 1981–1985 au avut loc în agricultură. La 10 martie 1981 V. Grec, preşedintele Asociaţiei Ştiinţifice şi de Producţie de Stat-Cooperatistă pentru Deservirea Agrochimică a Agriculturii a fost schimbat cu L. Atanovski (Veştile 1981d). Din motive de sănătate, a demisionat la 29 august 1984, ministrul gospodăriei pomicole V. Bardaş, fiind înlocuit cu V. Proţenko (Veştile 1984e; 1984f). La 25 decembrie 1984, noul ministru al ameliorării şi gospodăriei apelor, în locul lui V.Olexici, a devenit A.Chişlari (Veştile 1984i).

În industrie s-a încheiat cariera lui V.Zbarazski – la 8 ianuarie 1981 noul ministru al construcţiilor a fost numit fostul preşedinte al Comitetului executiv Chişinău, N. Uzun (Veştile 1981a). A. Neceaenko, care mai mult de 20 de ani a ocupat funcţia de ministru al industriei locale, la 7 martie 1984 a plecat la pensie şi în locul lui a fost numita N. Kudreavţeva (Veştile 1984b). Cu scandal, pentru prea mare îngăduinţă faţă de furturile făcute în acest minister, a fost destituit din funcţie, la 19 iunie 1984, ministrul industriei de producere a laptelui şi cărnii, A. Tiunov, care a ocupat mulţi ani această funcţie. În locul lui a fost numit G. Ciocoi (Veştile 1984c). La 10 iunie 1983, noul ministru al deservirii sociale, în locul lui I. Kuskevici, a devenit V. Iukin (Veştile 1983).

Nereuşită a fost şi înaintarea în funcţia de preşedinte al Comitetului de Stat pentru Învăţământul Profesional-Tehnic, în locul lui S.Sidorenko (care a devenit la 21 noiembrie 1980 vicepreşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem) a lui N. Şelari (16 decembrie 1980). Deja la 20 august 1983, el a fost eliberat din funcţie, iar urmaşul lui a devenit, la 6 septembrie 1984, G. Kuşnir (Veştile 1980d; 1981f; 1983a; 1984). Schimbare s-a produs şi în ceea ce priveşte funcţia de preşedinte al Judecătoriei Supreme. V. Meleca, după numai un termen (1979–1984) la 19 decembrie 1984, a plecat la pensie, iar la 9 ianuarie 1985 a fost înlocuită cu V. Puşcaş (Veştile 1984h; 1985).

La 29 martie 1985, Sovietul Suprem al RSSM a aprobat ultimul guvern al Moldovei Sovietice. În componenţa lui au intrat: preşedintele Guvernului I. Ustian, prim-vicepreşedintele – E. Calenic; funcţiile şi le-au păstrat vicepreşedintele Guvernului, preşedintele Comitetului de Stat pentru Planificare V. Kutârkin; vicepreşedinţii Guvernului N. Chiriac, N. Poleakov, P. Şapa, V. Vâşcu, şeful Direcţiei administrative a Guvernului V. Dobândă, miniştrii: viticulturii şi vinificaţiei (N. Lukianov); afacerilor interne (N. Bradulov); învăţământului superior şi mediu de specialitate (V. Cherdivarenko); colectărilor (M. Tuzlov); sănătăţii (C. Draganiuc); afacerilor externe (P. Comendant); culturii (A. Constantinov); industriei uşoare (G. Jitniuc); gospodăriei forestiere (G. Vasalatii); industriei de mobilă şi prelucrare a lemnului (B. Terehov); ameliorării şi gospodăriei apelor (A. Chişlari); industriei de producere a cărnii şi laptelui (G. Ciocoi); industriei alimentare (A. Cecoi); gospodăriei pomicole (V. Proţenko); industriei materialelor de construcţii (I. Demcenco); învăţământului (D. Zidu); telecomunicaţiilor (V. Russu); construcţiilor săteşti (V. Iarutin); construcţiilor (N. Uzun); comerţului (M. Ciolac); finanţelor (I. Savvin); iustiţiei (V. Volosiuc); transportului auto (V. Fomin); deservirii sociale (V. Iukin); industriei locale (N. Kudreavţeva); asigurării sociale (O. Bâkova); construcţiei şi exploatării drumurilor (I. Bolbat). Ministru al agriculturii, în locul lui M. Lupaşcu, care în 1985–1986 a fost preşedintele Sovietului Suprem, a devenit, cu o scădere esenţială în statut, fostul prim-vicepreşedinte al Guvernului G. Stepanov. În locul lui N. Polojenko, ministru al gospodăriei comunale, care ocupa această funcţie încă din 1959, a fost numit A. Mocanu. Şi-au păstrat funcţiile toţi preşedinţii comitetelor de stat: 1) pentru construcţii (S. Grafov); 2) pentru aprovizionare material-tehnică (V. Parfionov); al muncii (P. Iakubovski); pentru preţuri (G. Cecati); pentru învăţământul profesional-tehnic (G. Cuşnir); pentru televiziune şi radiodifuziune (S. Lozan); pentru cinematografie (I. Iordanov); pentru edituri, poligrafie şi comerţul de cărţi (V. Hropotinski); al securităţii statului (G. Volkov); pentru deservirea

tehnică şi de producţie a agriculturii (M. Bondarenco); pentru supraveghere asupra securităţii în efectuarea lucrărilor în industrie şi supraveghere muntoasă (F. Solomko); pentru protecţia naturii (I. Coteaţî); preşedinţii asociaţiilor agroindustriale: 1) pentru producerea uleiurilor eterice şi articolelor cosmetice şi de parfumerie (M. Hâncu); 2) ştiinţifică şi de producţie de stat-cooperatistă pentru deservirea agrochimică a agriculturii (L. Atanovski); şeful Direcţiei Centrale de Statistică C. Cozub; preşedintele Comitetului Controlului Popular (P. Voronin) (Veştile 1985d). Aceasta a fost structura Guvernului Moldovei, cu care ţara noastră a intrat în restructurare.

Perioada anilor 1985–1990 trebuie să fie numită foarte contradictorie din punctul de vedere al transformărilor structurale şi statutului politic al Moldovei în cadrul URSS. Încă mai aveau loc, în pofida declaraţiilor despre democraţie, libertate, continuau măsurile organelor unionale pentru a resubordona structurile republicane paralel şi Moscovei, ceea ce automat aducea după sine întărirea controlului Moscovei asupra acestor departamente. Aşa s-a întâmplat cu Ministerul Produselor de Panificaţie, în frunte cu fostul ministru al colectărilor M. Tuzlov, şi Comitetul Agroindustrial de Stat (Gosagroprom) al RSSM, condus de E. Calenic, iar din 29 decembrie 1986 – de A. Sangheli, comitet, creat în locul Ministerului agriculturii şi a câtorva asociaţii şi ministere cu profil agricol (o realizare mai fundamentală a ideii hruşcioviste, despre care am menţionat mai sus) (ambele structuri au fost formate într-o zi – 12 decembrie 1985 (Veştile 1985i; 1986j; 1987); cu Comitetul de Stat pentru Cultura Fizică, creat la 30 aprilie 1986, în frunte cu D.Munteanu (Veştile 1986b); cu Direcţia Centrală de Statistică a RSSM, care, la 12 august 1987, a fost reorganizată în Comitetul de Stat pentru Statistică (Veştile 1987k). În sfârşit, chiar şi ultimul comitet de stat, care încă mai rămânea în subordine republicană, la 10 martie 1988 tot a devenit unional-republican (Veştile 1988a).

Din iulie 1988 începe procesul invers, de trecere a ministerelor şi departamentelor unional-republicane în subordine exclusiv republicană. La etapa iniţială, procesul încă se desfăşura paralel cu trecerea unor structuri în subordinea unional-republicană. Totodată începe, în cadrul campaniei pentru economia surselor financiare şi lupta cu birocratismul, procesul de fuzionare a ministerelor şi departamentelor, însă tot în subordine dublă.

La 7 aprilie 1988, Ministerul Învăţământului, Ministerul Învăţământului Superior şi Comitetul de Stat pentru Învăţământul Profesional-Tehnic au fuzionat în Ministerul Învăţământului Public, în frunte cu D. Zidu (Veştile 1988b; 1988c). La 20 iulie 1988, din fostul Minister al Gospodăriei Forestiere şi Comitetul de Stat pentru Protecţia Naturii apare Comitetul de Stat Unional-Republican pentru Protecţia Naturii şi Gospodăria Forestieră, în frunte cu I. Popovici. La 21 iulie 1988, Comitetul de Stat pentru Muncă s-a transformat în Comitetul Unional-Republican pentru Muncă şi Probleme Sociale, în frunte cu P. Iakubovski (Veştile 1988f).

În această perioadă de cotitură continuă şi procesele de ieşire a unor departamente din subordonarea Guvernului. La 6 iulie 1987, Arbitrajul de Stat pe lângă Guvernul RSSM s-a transformat în Arbitrajul de Stat al RSSM, la 14 iulie 1987 principalul arbitru de stat a devenit M. Zinin (Veştile 1987h).

Data de 20 iulie 1988 este în acest sens importantă. Din acest moment, are loc resubordonarea ministerelor şi departamentelor de la organizaţii unionale către cele republicane, care se efectua cu reducerea sau chiar lichidarea unor ministere. La

20 iulie 1988, în scopul luptei cu birocratismul şi pentru simplificarea aparatului de conducere, Ministerul Transportului Auto, Ministerul Construcţiei şi Exploatării Drumurilor, Direcţia Principală a Flotei Fluviale pe lângă Guvernul Moldovei au fuzionat într-un singur minister – al transportului şi gospodăriei drumurilor, cu subordine republicană, la conducerea căruia a rămas I. Bolbat, iar fostul ministru al transportului auto V. Fomin a devenit pensionar (Veştile 1988e). La 21 iulie 1988 Ministerul Industriei Materialelor de Construcţii a trecut în subordinea republicană (Veştile 1988g). La 1 septembrie 1988 a fost lichidat Ministerul Ameliorării şi Gospodăriei Apelor (Veştile 1988g). La 6 septembrie 1988 Ministerul Industriei Locale şi Ministerul Deservirii Sociale au fuzionat într-un Minister al Industriei Locale şi Deservirii Sociale, în frunte cu N. Kudreavţeva (Veştile 1988h).

Până la sfârşitul anului 1988 au fost reorganizate prin fuzionare încă câteva departamente. Comitetul Unional-Republican pentru Cinematografie, la 1 august 1988, a intrat în componenţa Ministerului Culturii. La 20 octombrie 1988 a fost format Comitetul de Stat pentru Combustibil, care a inclus în sine Direcţia Principală pentru Gazificare; Direcţia Principală pentru Aprovizionare şi Comercializare a Combustibilului Solid, iar Comitetul de Stat pentru Aprovizionare cu Produse Petroliere a fost lichidat. În fruntea comitetului a fost numit, la 20 octombrie 1988, L. Ahnazarov (Veştile 1988i). Tot la 20 octombrie 1988 în subordinea republicană a fost transferat Ministerul Construcţiilor (Veştile 1988j).

În corespundere cu aceste transformări, ultima dată în istoria Moldovei sovietice, la 1 noiembrie 1988, a fost publicată lista ministerelor şi departamentelor unional-republicane şi republicane. În cele unional-republicane au fost incluse ministerele: afacerilor interne; afacerilor externe, sănătăţii; culturii; industriei uşoare; învăţământului public; telecomunicaţiilor; comerţului; finanţelor; produselor de panificaţie; justiţiei.

În lista ministerelor republicane s-au regăsit: cel al gospodăriei comunale şi de locuinţe; al industriei locale şi deservirii sociale; al industriei materialelor de construcţii; al asigurării sociale; al construcţiilor; al transportului şi gospodăriei drumurilor.

Comitetele de stat unional-republicane – 1) pentru planificare; 2) al complexului agroindustrial; 3) pentru construcţii; 4) pentru aprovizionare material-tehnică; 5) al muncii şi problemelor sociale; 6) pentru preţuri; 7) pentru statistică; 8) pentru televiziune şi radiodifuziune; 9) al editurilor, poligrafiei şi comerţul cu cărţi; 10) pentru protecţia naturii şi gospodăriei forestiere; 11) al securităţii statului; 12) pentru supravegherea securităţii în efectuarea lucrărilor în industrie şi supraveghere muntoasă; 13) pentru cultura fizică şi sport.

Comitetul de stat republican – pentru combustibil (Veştile 1988l).

În 1989, în Moldova au venit şi primele semne ale cotiturii spre capitalism. În republică, pentru prima dată în istoria sa, a fost creat un concern. La 1 aprilie 1989, Ministerul Industriei Uşoare s-a transformat în concernul industrial-comercial de stat „Moldlegprom", preşedintele cârmuirii căruia a devenit noul ministru al industriei uşoare S. Manukean. Special pentru el a fost adoptat Decretul Prezidiului Sovietului Suprem din 21 iunie 1989 cu privire la faptul că conducătorii care guvernează organele gospodăreşti mari, care efectuează coordonarea activităţii întreprinderilor şi

organizaţiilor unei sau câtorva ramuri ale economiei naţionale, în cazuri excepţionale, pot fi numiţi miniştri ai RSSM. În aceeaşi zi, S. Manukean a devenit ministru, iar Prezidiul Sovietului Suprem a emis un alt decret – cu privire la desfiinţarea Ministerului Industriei Uşoare (unional-republican), începând cu 1 aprilie 1989 (Veştile 1989f).

Tot la 21 iunie 1989 au fost desfiinţate Comitetul de Stat pentru Complexul Agroindustrial (Gosagroprom) şi Ministerul Produselor de Panificaţie, unde, în locul lui M. Tuzlov, concediat la 2 noiembrie 1988, funcţia de ministru era exercitată de A. Ţurcanu. Motivul lichidării lor se explica prin „lărgirea împuternicirilor şi responsabilităţii colhozurilor, sovhozurilor, formaţiunilor agroindustriale; executivelor, sovietelor locale pentru creşterea producţiei şi satisfacerea necesităţilor populaţiei în produsele alimentare" (Veştile 1988n; 1989f).

Timp îndelungat, în locul structurilor lichidate nu se formau altele noi. Doar la 3 aprilie 1990 a fost creat Comitetul de Stat (cu subordonarea republicană) pentru Alimentaţie şi Achiziţionare, în fruntea căruia nu s-a mai reuşit să se numească un conducător, deoarece conducerea era preocupată de deschiderea lucrărilor Sovietului Suprem (Veştile 1990c).

Într-un interviu, acordat de I. Bodiul anume în perioada pe care noi o studiem în prezentul articol (a. 1988), fostul conducător al republicii menţiona că şi la momentul acestei discuţii republica este condusă de oameni care au fost înaintaţi la conducere în perioada lui. Din cele spuse, I. Bodiul a tras concluzia că conducerea republicană, în frunte cu S. Grossu, este „foarte conservativă faţă de cadre. Toţi au rămas la locurile sale" (Как больно…1989, 547).

În cazul dat, I.Bodiul, unul dintre marile merite faţă de republică este selectarea şi înaintarea la funcţii de conducere a unui grup impunător de conducători talentaţi (mulţi dintre ei sunt menţionaţi în articolul prezent) nu este pe deplin în dreptate. Remanieri de cadre în 1981–1985, şi mai ales în 1985–1989, nu erau mai puţine la număr, iar în perioada 1985–1989 – şi mai multe decât în orice cincinal al timpului, când la guvernarea republicii se afla I. Bodiul. Pur şi simplu, la conducere au fost avansaţi cei care în timpul lui se aflau la nivelul mediu de conducere (A. Sangheli, M. Snegur, V. Puşcaş ş.a.), pe care el, conducând republica aproape 20 de ani, îi cunoştea. Mai mult, chiar şi astăzi sunt demnitari de stat, a căror promovare a început tot pe timpul lui I. Bodiul (V. Voronin ş.a.). Cele spuse de noi privind perioada anilor 1985–1989 pot fi confirmate printr-o mulţime de fapte.

Peste două săptămâni după învestirea Sovietului Suprem al Guvernului republicii, la 10 aprilie 1985, a urmat prima modificare în componenţa sa. A fost eliberat din funcţie şi arestat vicepreşedintele Guvernului, V. Vâşcu, care a fost acuzat pentru luare de mită şi abuz de putere în scopuri personale. După mărturiile anchetatorilor care examinau acest caz, acuzarea a fost dovedită. Judecătoria, analizând materialele anchetei, l-a condamnat pe V. Vâşcu la 14 ani de privaţiune de libertate în închisoarea cu regim strict de la Nijnii Taghil (RSFSR). După destrămarea URSS, în 1992, V. Vâşcu a ieşit la libertate, şi, ocupând o serie de posturi importante (director general al ST „Izvor", director al Companiei de Asigurări „Dac Polis" (1992–1995), consilier al primarului general al Chişinăului S.Urechean pentru problemele economice

(1995–1999) ş.a., încerca să demonstreze că acuzaţiile aduse lui sunt inventate, iar cauza întemniţării lui nu era altceva decât propagandă antisovietică (publicarea şi răspândirea foilor volante etc.). Foştii anchetatori dezmint această versiune, arătând că este vorba de mascarea unui abuz de putere. La cererea lui Vâşcu, Curtea Supremă de Justiţie a examinat în a.2000 materialele prezentate de anchetă şi de fostul acuzat şi a lăsat sentinţa a.1985 în vigoare. Informaţia despre eliberarea lui V. Vâşcu apare în „Veştile...” numai în decembrie 1985 (Время выбрало нас…2002, 102-103, 105; Veştile 1985c; Рябков 2017). În locul lui a fost numit, la 7 iulie 1985, B.Savocico, însă, chiar la 7 iulie 1986, el iar a fost eliberat, fiind numit preşedinte al Comitetului de Stat pentru Aprovizionarea Material-Tehnică în locul lui V. Parfionov (7 iulie 1986), iar la 1 februarie 1989 a plecat la pensie. El a fost înlocuit, la 30 martie 1989, cu C. Iavorski (Veştile 1985e; 1986d; 1989b; 1989i).

La funcţia de vicepreşedinte al Guvernului, eliberată de B.Savocico, a venit unul dintre puţinii conducători care au păstrat funcţii înalte şi după 1990 – V. Kiktenko (7 iulie 1986). Acest post el l-a deţinut până la 4 decembrie 1989, când s-a transferat la o funcţie electivă (Veştile 1986e; 1989l). Postul lui a rămas vacant.

Mai târziu, la 16 iulie 1985, a fost concediat şi trimis la pensie ministrul afacerilor interne N. Bradulov, care ocupa funcţia sa încă din 1961, curmând în primii ani ai aflării sale în funcţie creşterea criminalităţii şi stabilizând nivelul ei în republică. El a fost înlocuit cu fostul conducător al comsomolului moldovenesc, care, mai târziu, aproape 20 de ani se afla la posturi de conducere la Comitetul Securităţii Statului (1967–1985), Gh. Lavranciuc (Veştile 1985h).

După aceste demisii, care purtau încă un caracter „individual”, „personal”, are loc o „linişte de cadre”, care poate fi numită liniştea înainte de furtună, ce a durat în Moldova până la sfârşitul perioadei de cercetare, practic, fără întreruperi cât de cât esenţiale. Miniştrii erau eliberaţi din funcţie atât personal, cât şi câte 2-3 persoane sau în grupuri mari, şi se înlocuiau cu funcţionari noi, o parte dintre care, mai târziu, tot erau concediaţi. Acest haos nemaipomenit în politica de cadre se explica prin faptul că se efectua selectarea cadrelor, care puteau să aprecieze pozitiv transformările începute şi să participe activ la ele. Din aceşti oameni se crea rezerva de cadre, care puteau fi înaintaţi la conducerea Moldovei în următoarea etapă, care, după cum se cunoaşte, a adus ţării noastre obţinerea independenţei şi existenţa liberă. Având în vedere faptul că partea covârşitoare a foştilor conducători, numiţi în funcţie încă pe timpul lui I. Bodiul, era educată în alte tradiţii, strictă centralizare, supunere, stabilitatea situaţiei în economie, cadre etc., adică era absolut nepregătită către transformări rapide, s-a început eliberarea lor din funcţiile deţinute. Acest lucru se efectua sub diferite pretexte – parţial sub acoperirea vârstei de pensionare (într-adevăr, erau mulţi conducători care deja împliniseră 60 şi chiar 70 de ani (vicepreşedintele Prezidiului Sovietului Suprem S. Sidorenco); parţial – din motivul acuzărilor în corupţie şi alte crime – inventate sau bazate pe fapte reale, sau, şi mai simplu – în legătură cu fuzionarea departamentelor.

În prima etapă, acest proces a fost coordonat şi monitorizat de al doilea secretar al CC al PCM în 1984–1988 V. Smirnov. Însă, având cunoştinţe slabe privind realităţile Moldovei, eliberându-i din funcţiile deţinute în baza acuzărilor, care, deseori, erau

nefondate, pe mulţi funcţionari înalţi, trimiterii în raioane moldoveneşti a lucrătorilor de origine slavă, sau invers, el, în scurt timp, a creat în clasa politică a Moldovei un front împotriva sa. Acest curs i-a adus lui Smirnov personal demisia în 1988, tragerea la răspundere şi arestarea în cadrul „cazului uzbek", condus de anchetatorii Procuraturii Generale T. Gdlean şi N. Ivanov. După 4 luni de detenţie, el a fost eliberat, pentru că procurorii nu au găsit dovezi clare pentru a confirma abuzul de putere şi corupere (Moraru:1995, 528-529; Filip: 2013). Totuşi el a plecat de pe scena politică numai atunci când aici participau activ alţi oameni, înaintaţi în funcţie de dânsul personal sau cu acordul lui. Studierii fenomenului care au fost remanierile de cadre, efectuate de Smirnov şi urmaşii lui în Moldova, va fi consacrată ultima parte a articolului prezent.

Începutul „revoluţiei de cadre" are loc la 1 noiembrie 1985. În această zi au fost eliberaţi din funcţii preşedintele Comitetului de Stat pentru Cinematografie I. Iordanov. Noul ministru, la 20 noiembrie 1985, a devenit E. Sobor. Mai târziu, Comitetul de Stat pentru Cinematografie a intrat în componenţa Ministerului Culturii (E. Sobor a devenit viceministru), care, din 28 iulie 1987, a fost condus de G. Kuşnir, acesta înlocuindu-l pe A. Constantinov. Iar la 28 decembrie 1988 E. Sobor a devenit şi ministru al culturii (Veştile 1985h; 1987j; 1989).

La 3 decembrie 1985 a fost eliberat şi trimis la pensie ministrul agriculturii G.Stepanov (Veştile 1985h). Ministerul Agriculturii s-a transformat în Comitetul de Stat pentru Complexul Agroindustrial, care era condus de E. Calenic (1985–1986) şi A. Sangheli (1986–1989). În 1989 acest comitet a fost lichidat, iar Ministerul Agriculturii s-a restabilit numai în 1990. Fostul Minister al Gospodăriei Legumicole (ministru V. Proţenko), împreună cu alte 12 ministere, a intrat în „Gosagroprom", unde V. Proţenko şi V. Reabcici au devenit primi-vicepreşedinţi. După lichidarea Comitetului pentru Problemele Complexului Agroindustrial, Ministerul Gospodăriei Legumicole a fost restabilit în formă de asociaţie de stat-cooperatistă „Moldplodoovoşciprom", în frunte cu acelaşi V. Proţenko, însă deja ca o întreprindere semiprivată. Obţinând împuternicirile largi, directorii întreprinderilor incluse în componenţa Asociaţiei au încercat să ducă o politică separată de alţii. De aceea „Moldplodoovoşciprom" a fost după câteva luni reorganizat în direcţie principală (Veştile 1985h; Время выбрало нас…2002, 408).

Ministerul Produselor de Panificaţie, creat la 12 decembrie 1985, s-a păstrat numai până la 21 iunie 1989, primul conducător al lui, M. Tuzlov, a fost concediat la 2 noiembrie 1988 (Veştile 1988m) (despre urmaşul lui, A. Ţurcanu, deja s-a menţionat – R.Ş.).

În locul O.Bâcova, ministrul asigurării sociale, care a plecat la pensie la 2 decembrie 1985, la 13 decembrie 1985 a fost numit V. Nejivoi, însă deja la 21 octombrie 1986 el a fost concediat „pentru greşeli grave comise în timpul aflării în funcţie de prim-secretar al Comitetului raional de partid Căuşeni" şi neluarea la timp a măsurilor pentru dezrădăcinarea măririi datelor în masă în ramurile economiei raionului. Numai la 26 februarie 1987 noul ministru al asigurării sociale a devenit fostul ministru al ameliorării şi gospodăriei apelor în 1984–1987 A. Chişlari (Veştile 1985h; 1986f; 1987e; Время выбрало нас…: 2002, 407-408).

La 20 decembrie 1985 a fost eliberat din funcţie şeful Direcţiei Administrative a Guvernului republicii V. Dobânda, în locul lui a fost numit A. Demcenco (23 decembrie 1985) (Veştile 1985h). Între cei numiţi în funcţie din valul menţionat a fost numai unul care a continuat cu succes cariera sa după 1990 în Moldova suverană şi independentă (şi unul dintre cei foarte puţini care au fost avansaţi în funcţii în 1985–1989 şi au continuat cariera după 1990 în general – despre alţii vom menţiona în continuare – R.Ş.). Acesta a fost V. Bobuţac, care, la 2 decembrie 1985, l-a înlocuit pe M. Ciolac în funcţia de ministru al comerţului (Veştile 1985h).

Însă principalele aici au fost alte numiri. La 24 decembrie 1985, ministrul gospodăriei comunale A.Mocanu a devenit noul preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem (în locul lui I. Calin). El însă nu a îndreptăţit aşteptările celor care l-au înaintat, a opus rezistenţă procesului de renaştere naţională şi la 29 iulie 1989, noul Preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem a fost numit M. Snegur. Noul ministru al gospodăriei comunale a fost numit V. Siniov (14 ianuarie 1986); el a rămas în funcţie până 1990 (Veştile 1985f). Fostul preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem I. Calin a fost transferat, la 24 decembrie 1985, în calitate de preşedinte al Consiliului de Miniştri în locul demisionatului I. Ustian, şi a fost eliberat din funcţie la 10 ianuarie 1990, pentru că nu s-a aflat în rândurile susţinătorilor reformelor care se pregăteau. În sfârşit, tot la 24 decembrie 1985, a avut loc încă o numire importantă. Numit cu câteva luni înainte prim-secretar al comitetului orăşenesc de partid Bender V. Voronin a fost aprobat în funcţie de preşedinte al Comisiei pentru învăţământul public, ştiinţă şi cultură al Sovietului Suprem al RSSM. Din această funcţie, la 17 februarie 1989, el a avansat în funcţia de ministru al afacerilor interne în locul lui G. Lavranciuc, transferat în funcţia de preşedinte al Comitetului Securităţii Statului (Veştile 1985g; 1989i).

Multe remanieri au avut loc şi în anii următori. Noul preşedinte al Comitetului de Stat pentru Edituri, Poligrafie şi Comerţul cu Cărţi în locul lui V. Hropotinski, la 14 ianuarie 1986, a fost numit V. Stanev, însă deja la 14 iulie 1989 el a fost demis, iar la 22 septembrie 1989 această funcţie a fost ocupată de I. Leşanu (Veştile 1986).

La 4 noiembrie 1986 a plecat la pensie experimentatul şef al Direcţiei Centrale de Statistică C. Cozub, funcţia căruia a urmat-o V. Vorotilo. La 13 februarie 1987 el, oficial, a fost inclus în componenţa Guvernului şi la reorganizarea direcţiei în Comitetul de Stat pentru Statistică, ce a avut loc în august 1987, și-a păstrat funcţia (Veştile 1986g; 1987c; 1987k). În aceeaşi zi, 4 noiembrie 1986, rândul a ajuns la ministrul construcţiilor N. Uzun, care a fost înlocuit la 9 ianuarie 1987 cu P. Mihnevici (Veştile 1986g; 1987a). La 13 noiembrie 1986 a fost eliberat din funcţie unul dintre cei mai experimentaţi miniştri, care încă din 1959 ocupa funcţia de viceministru, şi din 1979 – ministru al finanţelor – I. Savvin, care, la 26 noiembrie 1986, a fost înlocuit cu A.Budeanu. Însă nici el nu a reuşit să se acomodeze la noile condiţii şi, la 7 martie 1990, a fost concediat (Veştile 1986h; 1990b). Noul ministru al finanţelor apare numai în guvernul lui M. Druc. La 14 ianuarie 1987 a plecat la pensie încă un ministru, numit încă la mijlocul anilor 60 – ministrul industriei uşoare G.Jitniuc, care, în aceeaşi zi, a fost înlocuită cu S. Manukean (Veştile 1987b). Acesta este primul şi ultimul caz în istoria industriei moldoveneşti, când directorul întreprinderii s-a făcut ministru al

industriei (acest lucru se practica în anii 90 şi mai târziu – A. Can, M. Garştea ş.a. – R.Ş.). Anume el, cum deja s-a menţionat, s-a transferat din funcţia de ministru al industriei uşoare în preşedinte al concernului, în care s-a transformat ministerul („Moldlegprom", 21 iunie 1989).

La 28 februarie 1987, în locul N.Chiriac noul vicepreşedinte al Guvernului a fost numit M. Platon – încă o persoană, care a ocupat funcţii înalte şi în Moldova independentă. El a reuşit să demonstreze autorităţilor republicii necesitatea prezenţei sale pe arena politică prin participarea activă în elaborarea şi adoptarea legilor lingvistice (31 august – 1 septembrie 1989), fapt pentru ce deja la 1 septembrie 1989 a devenit prim-vicepreşedinte al Guvernului (Veştile 1987d; 1989g; Время выбрало нас…2002, 352-353).

La 26 februarie 1987 a fost, în sfârşit, concediat „veşnicul" preşedinte al Comitetului Controlului Popular P. Voronin, care ocupa această funcţie din 1962; el a fost înlocuit cu V. Runkovski (Veştile 1987f). S. Manukean şi V. Runkovski pot fi adăugaţi la lista celor, care au păstrat funcţiile înalte şi după 1990, cu singura diferenţă – ei au rămas să lucreze pe malul stâng al Nistrului. Dacă S.Manukean a devenit în „RMN" un simplu conducător al uneia din întreprinderi, atunci V.Runkovski, care s-a orientat mai bine, după lichidarea de către detaşamentele militare ilegale a „RMN" a structurilor puterii constituţionale a Moldovei pe malul stâng al Nistrului, a trecut la serviciu către separatişti şi a fost numit de către cunoscutul criminal I.Smirnov, în 1991, în calitate de şef adjunct, iar din 1998 – şef al administraţiei raionului Camenca, pe care l-a condus până în 2008 (Руньковский Валериан Васильевич). În sfârşit, la 22 mai 1987 s-a schimbat şi ministrul justiţiei – V. Volosiuc, care conducea ministerul din 1970, care a cedat locul lui A. Reabov (Veştile 1987g).

Anii 1986–1987 au lăsat în istoria ţării noastre încă un scandal. La 26 noiembrie 1986 a fost eliberat din funcţie ministrul deservirii sociale V. Iukin, care a fost acuzat de încălcarea legislaţiei cu privire la locuinţe (înlocuirea ilegală a apartamentelor lucrătorilor de conducere). Predecesorul lui în aceeaşi zi a devenit A. Ghincul (Veştile 1986i).

A avut loc şi înaintarea la funcţia de ministru a unei persoane care anterior a ocupat această funcţie şi mai târziu a pierdut-o (ceea ce în perioada sovietică, în afara câtorva excepţii – I. Kuskevici, B. Savocico, M. Romanov, nu se practica). V. Grec, eliberat încă în 1981 din funcţia de preşedinte al Asociaţiei ştiinţifice şi de producţie de stat-cooperatistă pentru deservirea agrochimică a agriculturii, a devenit, pe neaşteptate, la 26 februarie 1987, ministru al ameliorării şi gospodăriei apelor, însă a condus un timp scurt, pentru că la 1 septembrie 1988 acest minister a fost lichidat (Veştile 1987e; 1988k).

Câţiva miniştri au fost eliberaţi din funcţii prin fuzionarea ministerelor. Printre aceştia au fost: ministrul învăţământului superior şi mediu special V. Cherdivarenco, respectiva structură întrând la 4 martie 1988 în cadrul Ministerului Învăţământului Public (ministru – D. Zidu) (Veştile 1988; 1988b); ministrul gospodăriei forestiere G. Vasalatii şi preşedintele Comitetului de Stat pentru Protecţia Naturii I.Coteaţî, pentru că departamentele lor au intrat la 20 iulie 1988, în Comitetul pentru Protecţia Naturii şi Gospodăria Forestieră (a se vedea mai sus – R.Ş.); ministrul transportului auto V. Fomin, când structura condusă de el a intrat la 20 iulie 1988 în componenţa

Ministerului Transportului Auto; A.Ghincul, când Ministerul Deservirii Sociale a intrat la 6 septembrie 1988 în cadrul Ministerului Industriei Uşoare şi Deservirii Sociale; N. Popov, când Comitetul pentru Asigurarea cu Produse Petroliere, condus de acesta, la 20 octombrie 1988, a intrat în componenţa Comitetului de Stat pentru Combustibil.

În semn de recunoştinţă pentru munca cu succes în procesul de promovare a cadrelor, G. Dâgai, şeful secţiei organizatorice în 1963–1986, prin care au trecut toţi pretendenţi la funcţii de rang republican, orăşenesc şi raional, la 14 februarie 1986 a fost numit vicepreşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem, iar la 31 iulie 1987 a fost pensionat. L-a înlocuit V. Pşenicinikov, care nu a înţeles direcţia reformelor, opunându-li-se. De aceea, odată cu numirea în funcţia de preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem a lui M. Snegur (29 iulie 1989), el, în aceeaşi zi, a fost concediat şi înlocuit cu susţinătorul reformelor democratice, V. Puşcaş. În locul lui Puşcaş, preşedinte al Judecătoriei Supreme a devenit P. Barbalat (Veştile 1986a; 1987i; 1989e; 1989i).

La începutul anului 1989, în apropierea evenimentelor importante în viaţa republicii (aprobarea legislaţiei lingvistice), au fost înlocuiţi sau schimbaţi cu locul conducătorii care nu inspirau încrederea respectivă promotorilor politicii democratice în Moldova. A fost concediat, în legătură cu ieşirea la pensie, preşedintele Comitetului Securităţii Statului G. Volkov, iar în funcţia acestuia a fost transferat ministrul afacerilor interne G. Lavranciuc (23 ianuarie 1989). Noul ministru de interne a fost numit V. Voronin (17 februarie 1989) (Veştile 1989a; 1989i).

Din aprilie 1989, în „revoluţia de cadre" începe o nouă etapă. În timpul ei au fost concediaţi ultimii miniştri, care au păstrat funcţiile sale încă dinaintea restructurării gorbacioviste – preşedintele Comitetului de Stat pentru Construcţii S. Grafov (20 aprilie 1989), care numai la 2 august 1989 a fost înlocuit cu N. Poleakov, devansat din funcţia de prim-vicepreşedinte al Guvernului. În locul lui Poleakov, la rândul său, la 2 august 1989 a fost numit S. Moroz, însă acesta a început să-şi etaleze simpatiile faţă de separatiştii tiraspoleni, OSTK, care protestau împotriva legislaţiei lingvistice şi a contribuit la organizarea la Tiraspol, în ianuarie 1990, a referendumului ilegal cu privire la intrarea Tiraspolului în cadrul Republicii Transnistrene Autonome în cazul creării lor. Pentru aceasta, la 6 aprilie 1990, S. Moroz a fost demis din funcţia deţinută (Veştile 1989c; 1989h; 1990c).

La 4 decembrie 1989 a fost demis ministrul transportului şi gospodăriei drumurilor I.Bolbat, iar în locul lui numit fostul secretar al CC al PCM V. Semionov (Veştile 1989l) (dar în guvernul lui M. Druc el deja nu a intrat). Aceeaşi soartă îi aştepta pe miniştrii: sănătăţii (C. Draganiuc); învăţământului public (D. Zidu); industriei locale şi deservirii sociale (N. Kudreavţeva, care a plecat la pensie), concediaţi la 28 februarie 1990. Excepţie erau doar noii miniştri: T. Andros, numit la 28 decembrie 1989 în locul lui V. Russu) şi A. Usatâi, care, la 4 decembrie 1989, după concedierea preşedintelui Comitetului de Stat pentru Televiziune şi Radiodifuziune S. Lozan, a ocupat locul acestuia (Veştile 1990a). T. Andros în aceeaşi calitate a intrat şi în guvernul lui M. Druc, iar A.Usatâi ocupă funcţia sa până în 1996 şi o părăseşte după un scandal legat de alegerile prezidenţiale din 1996. Încă un viceprim-ministru a devenit la 25 ianuarie 1990 V. Kanikovski (Сообщение 1990).

Noul şef al guvernului a fost numit, la 10 ianuarie 1990, P. Pascari, care ocupaseră această funcţie în anii 1970–1976 şi de la care, având în vedere cunoştinţele lui profunde în conducerea economiei, aşteptau reformări rapide în economia republicii. Însă nici el nu a fost de acord să realizeze acest plan. După începutul lucrărilor noului Soviet Suprem a fost supus criticii aspre de către deputaţii legislativului şi, la 24 mai 1990, şi-a părăsit funcţia, plecând la Moscova (Veştile 1985f; 1990).

Concluziile în viziunea noastră, pot fi următoarele. Anul 1957 este cel de cotitură în istoria construcţiei statale a RSSM, cu toate că transformările efectuate aveau un caracter formal. Republica a obţinut dreptul de a stabili independent bazele legislaţiei în unele domenii şi s-a transformat într-un raion economic administrativ aparte, care putea să rezolve multe probleme de dezvoltare economică. Însă acest proces era supus obstacolelor cu permanente reforme administrativ-teritoriale, efectuate pe timpul lui Hruşciov, lichidarea unora şi crearea altor raioane, ministere, departamente etc.

Totodată, în condiţiile când situaţia în republică se afla complet sub controlul autorităţilor de partid, direct subordonate Moscovei, împuternicirile republicii, chiar şi formale, treptat se extindeau. Spectrul de chestiuni, examinate de Sovietul Suprem al republicii a dat amploare, a devenit mai complicată şi structura lui, au fost extinse şi împuternicirile sovietelor locale.

De pe urma perturbărilor hruşcioviste mai mult a suferit ramura executivă în Moldova (Guvernul), în care, în 1957–1964, a apărut nevoia să fie revăzută structura şi subordonarea ministerelor şi departamentelor. De aceea, după demisia lui Hruşciov la 14 octombrie 1964, reformele lui de bază au fost anulate (divizarea partidului în partea agricolă şi cea industrială; SEN, care a inclus ministerele industriale ş.a.) (История…:1968, 525). Începând cu anul 1965, are loc procesul invers – al centralizării activităţii ministerelor şi departamentelor, care a durat până în 1988. Prin ministere şi departamente de subordonare dublă guvernul sovietic exercita controlul direct asupra guvernului Moldovei, mai ales că sub controlul Moscovei rămâneau ministere „strategice”, de importanţă vitală pentru republică (Constantin:1991, 35-36; Скурту 2001: 276). El a adus la situaţia că în guvernarea exclusivă a republicii au rămas doar 5 ministere şi un comitet de stat. Numai din iulie 1988 începe procesul treptat de transferare a ministerelor şi departamentelor din nou în subordine republicană (încercările de a limita libertatea acţiunilor republicilor se efectuau şi pe timpul lui Hruşciov, dar nu se duceau până la capăt).

În procesul de transformare a departamentelor şi separării de ele a noilor structuri se foloseau diferite metode. O parte din ele apăreau, reieşind din necesităţile de dezvoltare a economiei naţionale (spre exemplu, Ministerul Gospodăriei Pomilegumicole) şi obţineau statutul de minister. Altele apăreau de la început ca grupul de întreprinderi ale unei ramuri a economiei, care producea noul tip al producţiei, sau instituţiilor care se ocupau cu noul tip de activitate. Ca exemplu, reţeaua şcolilor profesional-tehnice a cerut din start crearea Direcţiei Principale, iar mai târziu – şi Comitetului de Stat. Unele departamente de la sfârşitul anilor 60 obţineau statutul celor unional-republicane (Direcţia principală a Guvernului pentru aprovizionare material-tehnică). În anii 70 a început să apară şi noul tip de departamente – asociaţii agroindustriale, care includeau o reţea de organizaţii agricole (Asociaţia pentru Viticultură şi Vinificaţie). Unele, cum deja s-a menţionat, se reorganizau în ministere, adică structuri cu nivelul mai înalt de centralizare şi mai complexe.

Paralel, în 1978–1987, un grup de departamente, rămânând formal în subordinea republicană, şi-au ridicat statutul şi au devenit extraguvernamentale (Comitetul Securităţii Statului, Direcţia Centrală de Statistică).

Începând cu 1988, în procesul restructurării se efectuează fuzionarea multor departamente în scopul luptei cu birocratismul; unele, în genere, au fost lichidate sau chiar transformate în întreprinderi de tip semicapitalist (concern, asociaţie de stat-cooperatistă ş.a.). De menţionat că baza acestei politici se punea înainte de restructurare. Spre exemplu, încă în 1981 a apărut Asociaţia ştiinţifică cooperatistă de stat pentru deservirea agriculturii. Uneori reformele gorbacioviste semănau cu cele hruşcioviste (SEN hruşciovist în industrie este o structură similară „Gosagroprom"-ului în agricultură). În ambele cazuri aceste instituţii au existat o perioadă foarte scurtă.

Permanente erau şi remanierile de cadre. La etapa iniţială, ele aveau ca scop scoaterea din conducerea republicii a cadrelor „staliniste", care s-au obişnuit cu disciplina strictă, ordine şi dispuneau de un înalt nivel de onestitate personală. Reformele hruşcioviste au contribuit la creşterea rapidă a corupţiei şi falsificării rezultatelor economice a activităţii sale, care continua întreaga perioada cercetată. Venirea la putere în republică a lui I. Bodiul a schimbat atitudinea faţă de cadre – s-a procedat la crearea nucleului de miniştri, care cu succes lucrau 20-25 de ani în funcţie (N. Polojenko, A. Neceaenko, O. Bâkova ş.a.). Transformările se făceau des în structurile noi. Totodată, promovarea cadrelor la conducere în timpul lui Bodiul avea un caracter treptat, metodic şi planificat, din nivelurile inferioare la cele superioare, şi cadrele necesare se observau la începutul carierei, se susţineau pentru studii în şcoli de partid şi se înaintau la funcţii de răspundere. Spre începutul anilor 80, când acest proces decurge mai rapid, aceste cadre deja se aflau la treptele mijlocii ale aparatului de partid şi de stat (M. Snegur, A. Sangheli, I. Ciubuc ş.a.). Înaintarea cadrelor a fost permanent şi strict coordonată de Secţia organizatorică a CC al PCM, în frunte cu G. Dâgai, care ocupa această funcţie între anii 1963 şi 1986.

După numirea în funcţia de secretar al CC al PCUS pentru problemele de cadre a lui E. Ligaciov (în locul lui I. Kapitonov) (a lucrat în 1983–1990), acest proces obţine rapiditate. În 1984, în Moldova, pentru realizarea scopului dat este trimis fostul şef al unuia din sectoarele CC al PCUS, V. Smirnov, care, a fost numit secretarul al II-lea al CC al PCM. El înainta la funcţii de conducere cadrele care anterior au fost pregătite de G. Dâgai, aplicând diverse argumente pentru înlăturarea de la putere a cadrelor, necesitatea în care a dispărut. Acest lucru, mai târziu, s-a reflectat şi în propria carieră. În 1988 el a fost eliberat din funcţie, dar lucrul lui l-au continuat alţii, care au fost înaintaţi de Smirnov şi Dâgai.

În anii 80, selecţia se efectua după principiul atitudinii pozitive faţă de reforme: trebuia să fii promotor activ a lor şi, după situaţie, să fii gata să le conduci. Conform acestui principiu, au fost controlate şi selectate toate cadrele din conducerea de vârf a Moldovei de atunci. Cei care corespundeau acestor cerinţe (V. Voronin, V. Bobuţac, M. Platon, A. Usatâi ş.a.) îşi continuau cariera şi în Moldova independentă.

Reflectarea mecanismelor de promovare a cadrelor, principiilor de selectare, calităţilor personale ale candidaţilor reali ş.a., ne va permite mai detaliat să prezentăm situaţia în care se afla conducerea republicii între anii 1957 şi 1990. Acest subiect reprezintă tema viitoarelor cercetări, o contribuţie posibilă în care sperăm să aducem şi noi.

BIBLIOGRAFIE:

în limba română

Constantin 1991: I. Constantin, Basarabia sub ocupaţia sovietică. De la Stalin la Gorbaciov. (Bucureşti 1994).

Filip 2013. Corneliu Filip: Etapele separatismului transnistean. Luptă pentru limba şi alfabet latin // http://www.lact.ro/2013/09/23/etapele-separatismului-transnistrean-lupta-pentru-limba-si-alfabet-latin/ Accesat la 3.09.2019.

Istoria 2007: O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent. (Chişinău 2007).

Moraru 1995: A. Moraru Istoria românilor din Basarabia şi Transnistria. 1812–1993. (Chişinău 1995).

Platon 1999: M. Platon, S. Roşca, A. Roman, T. Popescu, Istoria administraţiei publice din Moldova (Chişinău 1999).

Smochină 2001: A. Smochină, Organele constituţionale ale Republicii Moldova în condiţiile regimului totalitar. (Chişinău 2001).

Şevcenco 2007: R. Şevcenco, Statutul internaţional al Moldovei: aspecte istorico-juridice (1359–1991). (Chişinău 2007).

Şevcenco: 2007a: R. Şevcenco, Viaţa politică în RSS Moldovenească (1944–1961). (Chişinău 2007).

Şevcenco 2008: R. Şevcenco, Процесс суверенизации и обретение Молдовой независимости (1987–1991). În: Международная летняя школа „Власть и общество в истории: Геополитические изменения на постсоветском пространстве в конце XX – начале XXI века" (Вадул-луй-Водэ, 11-18 июня 2008) (Кишинэу 2008), 160-164.

Culegere 1959: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, Ucazuri ale Prezidiumului Sovietului Suprem şi Hotărâri ale Sovietului Miniştrilor RSS Moldoveneşti, 1959, 1, 15-20.

Culegere 1964: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1964, 1, 5-6.

Culegere 1965: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1965, 7, 212.

Culegere 1965a: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1965, 29, 739.

Culegere 1965b: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1965, 29, 740-741.

Culegere 1965c: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1965, 29, 740-741,743.

Culegere 1965d: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1965, 30, 770.

Culegere 1965e: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1965, 31, 783-784.

Culegere 1965f: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1965, 31, 789-790.

Culegere 1965g: Culegere de legi ale RSS Moldoveneşti, 1965, 32, 829.

Culegere 1965h: Culegere de hotărâri şi dispoziţii a Consiliului de Miniştri...,1965, 3, 41.

Veştile 1966a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1966, 6, 275-276.

Veştile 1966b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1966, 6, 293-298.

Veştile 1966c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1966, 7, 336-337.

Veştile 1966d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1966, 9, 479.

Veştile 1967: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti. 1967, 1, 15.

Veştile 1967a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti. 1967, 2, 79.

Veştile 1967b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti. 1967, 3, 149-150.

Veştile 1967c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti. 1967, 3, 164.

Veştile 1967d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti. 1967, 4, 236-238.

Veştile 1967e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti. 1967, 8, 599.

Veştile 1967f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti. 1967, 10, 685.

Veştile 1967g: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1967, 10, 686.
Veştile 1967h: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1967, 11, 769-773.
Veştile 1968: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1968, 1, 45.
Veştile 1968a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești.1968, 6, 346.
Veştile 1968b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1968, 8, 468.
Veştile 1968c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1968, 12, 814.
Veştile 1969: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1969, 1, 45.
Veştile 1970: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1970, 5, 72.
Veştile 1970a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1970, 5, 428.
Veştile 1970b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1970, 5, 424.
Veştile 1970c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1970, 8, 718-719. Veştile 1970d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1970, 10, 989.
Veştile 1970e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1970, 11, 1083.
Veştile 1970f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1970, 12, 1144.
Veştile 1971: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești. 1971, 3, 116.
Veştile 1971a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1971,7, 321-323.
Veştile 1971b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1971,7, 330-332.
Veştile 1972: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1972,7, 406.
Veştile 1972a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1972, 8, 477.
Veştile 1972b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1972, 9, 616.
Veştile 1972c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1972,10,679
Veştile 1973: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1973, 5, 211.
Veştile 1973a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1973, 12,765-766.
Veştile 1974: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1974, 4, 159.
Veştile 1974a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1974, 7, 537.
Veştile 1975: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1975, 1, 10.
Veştile 1975a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1975, 7, 568.
Veştile 1975b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1975, 7, 582-584.
Veştile 1975c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1975, 12, 864.
Veştile 1976d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1976, 11, 391, 431.
Veştile 1976e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1976, 11,431.
Veştile 1976f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1976, 11,431-432.
Veştile 1977: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1977, 1, 3.
Veştile 1977a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1977, 6, 471.
Veştile 1977b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1977, 6, 491.
Veştile 1977c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1977, 6, 491-492.
Veştile 1977d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1977, 12, 943-944.
Veştile 1978: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1978, 1, 21-23.
Veştile 1978a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1978, 1, 39-40.
Veştile 1978b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1978, 1, 41.
Veştile 1978c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1978, 8, 487.
Veştile 1978d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1978, 9, 578.

Veştile 1978e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1978, 12, 694.
Veştile 1978f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1979, 1, 21-22.
Veştile 1979: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1979, 1, 22, 45, 47-48.
Veştile 1979a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1979, 1, 46.
Veştile 1979b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1979, 6, 369-370.
Veştile 1979c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1979, 11, 840.
Veştile 1979d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1979, 12, 1055-1056.
Veştile 1980: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1980, 4, 164.
Veştile 1980a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1980, 4, 166.
Veştile 1980b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1980, 4, 183-185, 216-217.
Veştile 1980c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1980, 7, 538-539.
Veştile 1980d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1980, 11, 745.
Veştile 1981: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 1, 3.
Veştile 1981a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 1, 8.
Veştile 1981b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 1, 8-10.
Veştile 1981c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 1, 9.
Veştile 1981d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 3, 115-116.
Veştile 1981e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 5, 216-217.
Veştile 1981f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 6, 268.
Veştile 1981g: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 6, 269.
Veştile 1981h: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 7, 324, 343-344.
Veştile 1981i: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1981, 9, 395.
Veştile 1982: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1982, 1, 3.
Veştile 1982a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1982, 2, 87.
Veştile 1982b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1982, 12, 819.
Veştile 1983: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1983, 6, 408.
Veştile 1983a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1983, 9, 631.
Veştile 1984: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 1, 13-14.
Veştile 1984a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 1, 156.
Veştile 1984b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 3, 174.
Veştile 1984c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 6, 382.
Veştile 1984d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 7, 478.
Veştile 1984e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 9, 622.
Veştile 1984f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 12, 875.
Veştile 1984g: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 12, 886.
Veştile 1984h: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 12, 889.
Veştile 1984i: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1984, 12, 890.
Veştile 1985: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1985, 1, 3.
Veştile 1985a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1985, 3, 121.
Veştile 1985b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1985, 3, 123.
Veştile 1985c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1985, 3, 143-147.
Veştile 1985d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1985, 3, 143-148.
Veştile 1985e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1985, 5, 308.
Veştile 1985f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenească, 1985, 12, 741-742.

Veştile 1985g: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1985, 12, 745.
Veştile 1985h: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1985, 12, 759-760.
Veştile 1985i: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1985, 12, 871.
Veştile 1986: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 1, 3.
Veştile 1986a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 2, 75.
Veştile 1986b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 5, 254.
Veştile 1986c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 7, 364-365.
Veştile 1986d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 7, 418-419.
Veştile 1986e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 7, 418, 420.
Veştile 1986f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 10, 610.
Veştile 1986g: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 10, 657.
Veştile 1986h: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 10, 668.
Veştile 1986i: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 10, 668-669.
Veştile 1986j: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1986, 12, 746.
Veştile 1987: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 1, 2.
Veştile 1987a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 1, 7.
Veştile 1987b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 1, 8.
Veştile 1987c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 2, 40.
Veştile 1987d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 3, 100.
Veştile 1987e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 3, 112.
Veştile 1987f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 3, 113-114.
Veştile 1987g: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 5, 289-290.
Veştile 1987h: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 7, 464-465.
Veştile 1987i: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 8, 484.
Veştile 1987j: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 8, 508-509.
Veştile 1987k: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1987, 8, 510-511.
Veştile 1988: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 3, 174.
Veştile 1988a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 3, 176.
Veştile 1988b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 4, 246.
Veştile 1988c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 4, 266.
Veştile 1988d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 6, 402-403.
Veştile 1988e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 7, 535-537.
Veştile 1988f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 7, 536-538.
Veştile 1988g: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 7, 537.
Veştile 1988h: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 9, 627-628.
Veştile 1988i: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 10, 661.
Veştile 1988j: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 10, 661-662.
Veştile 1988k: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 11, 711.
Veştile 1988l: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 11, 712-713.
Veştile 1988m: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 11, 720.
Veştile 1988n: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1988, 11, 720-721.
Veştile 1989: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1989, 1, 3.
Veştile 1989a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1989, 2, 187-188.
Veştile 1989b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1989, 2, 189.
Veştile 1989c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1989, 4, 319-320.
Veştile 1989d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldovenești, 1989, 7, 550.

Veştile 1989e: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1989, 7, 550-551.
Veştile 1989f: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1989, 8, 626.
Veştile 1989g: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1989, 9, 745.
Veştile 1989h: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1989, 9, 749-751.
Veştile 1989i: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1989, 9, 750-751.
Veştile 1989j: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1989, 9, 750-751, 753.
Veştile 1989k: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1989, 9, 750-752, 755-758.
Veştile 1989l: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1989, 12, 1091.
Veştile 1990: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1990, 2, 64.
Veştile 1990a: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1990, 3, 176-177.
Veştile 1990b: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1990, 3, 180.
Veştile 1990c: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1990, 4, 226.
Veştile 1990d: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSS Moldoveneşti, 1990, 12, 1093-1094.

în limba rusă

Бодюл И. Дорогой жизни. (Кишинев: 2001).
Вехи 2000: Вехи молдавской государственности. Координатор – В. Царанов. (Кишинэу 2000).
Время выбрало нас… (под ред. М. Чолака, Г. Кушнира) (Кишинев: 2002).
История 1968: История Партидулуй Комунист ал Молдовей (Кишинэу 1968).
История 1970: История РСС Молдовенешть. Волумул 2. (Кишинэу 1970).
История 1984: История РСС Молдовенешть. Дин челе май векь тимпурь пынэ ын зилеле ноастре. Ред.респ. В.Царанов. (Кишинэу 1984).
История 2002: История Республики Молдова с древнейших времен до наших дней. Координатор В. Царанов. (Кишинев 2002).
История 2003: История румын с древнейших времен до наших дней. (Кишинэу 2003).
Как больно… Сборник статей. Автор-составитель – А.Бродский. (Кишинев: 1989).
Репида 2008: Л. Репида, Суверенная Молдова. История и современность. (Кишинэу 2008).
Руньковский Валериан Васильевич Неофициальный сайт Президента Приднестровской Молдавской Республики. Руньковский Валериан Васильевич în: https://www.president-pmr.org/material/509.html Accesat la: 3.09.2019; în: В Каменском районе Приднестровья сменился глава госадминистрации https://point.md/ru/novosti/politika/v-kamenskom-rajone-pridnestrovjya-smenilsya-glava-gosadministracii (Accesat la: 3.09.2019).
Рябков 2017: Л. Рябков. Если бы Вышку не посадили за коррупцию, он бы стал первым Президентом Молдовы вместо Снегура// https://www.kp.md/daily/26747/3776714/ (Accesat: 3.09.2019).
Сообщение 1990: Сообщение о назначении министра. В: Каниковский Виктор Иванович// Советская Молдавия, 1990, 27 января.
Скурту 2001: И. Скурту, Д. Алмаш, А. Гошу, И. Павелеску, Г. Ионицэ, И. Шищкану, Н. Енчу, Г. Кожокару, История Бессарабии. От истоков до 1998 г. (Кишинэу 2001).
Стати 2003: В. Стати История Молдовы (Кишинев 2003).
Сурилов 1962 Сурилов А. Молдавская государственность в период строительства коммунизма (Кишинев: 1962).
Сурилов 1963 Сурилов А. История государства и права Молдавской ССР (1917–1959). (Кишинев: 1963).

GREVA STUDENȚEASCĂ DIN ANUL 1995 REFLECTATĂ ÎN FOI VOLANTE ȘI ÎN PRESA TIMPULUI

Dr., conf. univ. **Sergiu MATVEEV**
Dr. **Ion Valer XENOFONTOV**

Student strike from 1995 reflected in files and in the press of time

Summary

The article analyzes the reflection in the flyers and in the time press of the student strike in the spring of 1995. This large action, organized in the Great National Assembly Square, initially had claims in the fields of education and science, which gradually expanded into economic, political demands. The strike was supported by students, teachers, intellectuals from several localities in the Republic of Moldova, also having an international echo. If the official mass media obstructed the strikers ,message and called the action ,,unconstitutional'', then the protesters' request was transmitted through leaflets, periodicals from both the socio-cultural field and those affiliated with the opposition parties.

Keywords: *General strike, students, Romanian History, Romanian Language and Literature, leaflets, press, Great National Assembly Square, Chisinau, 1995*

La începutul anilor 1990, odată cu democratizarea societății s-au intensificat mișcările studențești, care revendicau soluționarea problemelor sociale, economice, politice. În toamna anului 1992, pe parcursul a 21 de zile, în premieră de la proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova, mii de studenți au protestat în stradă solicitând soluționarea problemelor ce țineau de cazare, burse, autonomie universitară etc. (Matveev 2016, 633).

Renașterea națională a generat și constituirea *unui nou student*, implicat activ în viața publică, receptiv la noile transformări din programele de învățământ, de instituire a cursurilor de istorie a românilor, de limbă și literatură română. Din această perspectivă, *reactivarea moldovenismului* opus *identității românești*, legiferat prin adoptarea Constituției Republicii Moldova la 29 iulie 1994, pe fundalul acutizării crizei economice, nu putea decât să creeze abordări dihotomice între elementele conservatoare (cu reprezentare parlamentară) și cele de modernizare (în cazul de față, reprezentate de tineretul studios și cadrele de intelectuali care au ieșit la greva generală).

Turbulențele din „primăvara tineretului studios", declanșate la 18 martie 1995, au fost generate de acțiunile Partidului Democrat Agrar din Moldova, majoritar în Parlament, care a tins să includă în sistemul de învățământ cursurile de „Limbă si Literatură Moldovenească" și de „Istorie a Moldovei". La 16 martie 1995, Colegiul Ministerului Învățământului Republicii Moldova a decis înlocuirea cursului de

„Istoria Românilor”. Unele semnale despre ingerința factorului politic asupra cursului de istorie s-au făcut tot mai vizibile în perioada anterioară protestelor (Parasca 1995, 4). Drept urmare, în lunile martie–mai 1995 studenții din capitala Republicii Moldova, în primul rând cei de la Facultatea de Istorie și Facultatea de Litere a Universității de Stat din Moldova, au organizat o grevă generală în Piața Marii Adunări Naționale. Formele de manifestare ale grevi̧știlor au fost: marșurile, greva non-stop, blocarea infrastructurii, tratative cu autoritățile publice centrale. În pofida unor forme de manifestare a dezacordurilor cu inițiativele puterii, nu s-a aplicat forța, chiar dacă au fost provocări de acest gen.

Printre lozincile scandate de protestatari erau: „Suntem români și punctum!”, „Românii au o singură istorie!”, „Unire, frați, studenți!”, „Jos agrarienii!”, „Istoria și limba, lăsați-ni-le-n pace”!, „Studenți și elevi, să ne ridicăm în apărarea conștiinței noastre naționale!”, „Cu noi este adevărul istoric și bunul Dumnezeu!”, „Burse, salarii, pensii!”, „Noua generație – salvatoarea nației!”, „Cu televizorul ați mințit poporul!”, „Jos agrarienii!”, „Jos analfabeții!”, „Noi suntem poporul!”, „Nu stați în balcoane, că muriți de foame!”, „Țărani și muncitori, uniți-vă cu noi!”.

Liga Studenților din Moldova a lansat un apel către toate instituțiile de învățământ superior să susțină cerințele înaintate de protestatari. La greva generală a studenților au aderat profesori, elevi din Chișinău (printre cele mai active fiind liceele „Mircea Eliade” și „Gheorghe Asachi”), la care, treptat, s-au alăturat și alte instituții de învățământ din localitățile Republicii Moldova. De exemplu, majoritatea colectivului de studenți al Universității de Stat „Alecu Russo” din Bălți, elevii de la Gimnaziul-Liceu „Mihai Eminescu”, Colegiul de Muzică, Școala Normală s-au solidarizat cu studenții și profesorii din Piața Marii Adunări Naționale. Drept urmare, la 23 martie protestatarii bălțeni au defilat în centrul urbei până în fața Primăriei, iar la 24–25 martie mitingul s-a desfășurat în curtea Universității. Printre cei care au luat cuvântul au fost studentul Ghicov, liderul studenților, Teodor Marșalcovschi, profesor de istorie, Maria Șleahtițchi, Valentina Enciu, profesoare de limba română. Angajații Primăriei au emis următoarea concluzie: „Nu au nimic împotriva revendicărilor studențești, adică ar fi de acord cu ele, atâta doar că soluționarea problemei nu ține de competența lor” (Pascaru 1995, 2). Greva a avut și un larg ecou internațional.

Astfel, elanul studenților a devenit și mai mare atunci când alături de ei s-au aflat și profesorii de la Alma Mater. În penuria economică (cu o bursă mizerabilă, primită cu mari întârzieri) și cea socială, studenții se simțeau puternici deoarece erau susținuți de cadrele didactice (care la fel sufereau din cauza sărăciei materiale, la care se mai adăuga și criza morală). Președintele Comitetului de grevă a fost conf. univ. Anatol Petrencu, cadru științifico-didactic la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova.

Studiul de față este unul de esență *emică*, de studiere din interior a fenomenului, deoarece autorii lucrării au participat nemijlocit la aceste acțiuni majore. Totodată, în profilul conștientizării importanței majore a evenimentelor istorice în derulare, au fost colectate foi volante și presa timpului (de către Sergiu Matveev) care reflectă pe larg cronica grevei generale.

Pornind de la reacțiile „de protest față de încercările de a impune în sistemul de învățământ falsul științific și istoric, precum și de la politica socială antipopulară a conducerii republicii" (Revendicările 27 martie 1995), pe parcurs, revendicările participanților la grevă au atins dimensiuni social-economice și politice.

Într-o foaie volantă (furnizată în limbile română și rusă) emisă în perioada declanșării grevelor erau stipulate următoarele revendicări: 1) Anularea hotărârii Colegiului Ministerului Învățământului din Republica Moldova de pe data de 16 martie 1995 cu privire la înlocuirea cursului de „Istorie a Românilor" prin cursul de „Istoria Moldovei" și „Integrat" și păstrarea cursurilor „Istoria Românilor" și „Limba și Literatura Română"; 2) Majorarea salariilor, pensiilor și burselor în conformitate cu coșul minim de consum; 3) Respectarea Hotărârii Guvernului din noiembrie 1992 privind transportul interurban; 4) Acordarea autonomiei instituțiilor de învățământ superior, anularea Decretului Președintelui Republicii Moldova cu privire la numirea rectorilor; 5) Menținerea școlilor normale drept instituții principale de pregătire a cadrelor didactice pentru școlile primare; 6) Săptămâna de studii de cinci zile, frecvență liberă a cursurilor teoretice; 7) Neadmiterea în instituțiile de învățământ a metodelor de presiune și intimidare a studenților și a profesorilor; 8) Interzicerea contabilităților instituțiilor de învățământ privind reținerea cotizațiilor sindicale din bursa studenților (Revendicările Comitetului).

În ediția specială „Gaudeamus. Publicație a Ligii Studenților din Moldova" din 24 martie 1995, la aceste prevederi erau incluse și altele, aprobate de Comitetul de grevă la 21 martie 1995, cum ar fi: acordarea Comitetului de Grevă, timp de antenă în direct la Radioteleviziunea națională în vederea informării corecte a populației asupra motivelor care au dus la declanșarea grevei și asupra obiectivelor acestora, totodată, se mai cerea spațiu și în publicațiile finanțate de la buget; se solicita Guvernului ca în termen de 3 zile să adopte hotărâri privind ameliorarea condițiilor de trai ale muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, și anume achitarea salariilor și a pensiilor, indexarea depunerilor bănești ale populației în Banca de Economii, executarea necondiționată a legii privind împroprietărirea țăranilor cu pământ (Revendicările 21 martie 1995).

Aceste revendicări au fost modificate la 27 martie 1995, ca urmare a eșuării negocierilor cu Comisia guvernamentală și au fost votate în unanimitate la 28 martie de participanții la manifestația de protest din Piața Marii Adunări Naționale. Drept urmare, revendicările au luat forma unor adresări către reprezentanții autorităților publice centrale. În acest sens erau vizați, Mircea Snegur, președintele Republicii Moldova, Petru Lucinschi, președintele Parlamentului Republicii Moldova și Andrei Sangheli, prim-ministrul Republicii Moldova. Protestatarii solicitau expres modificarea art. 13 din Constituția Republicii Moldova: „Art. 13. Limba oficială. (1) În Republica Moldova limba oficială este limba română. (2) Modul de funcționare a limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova se stabilește prin lege organică".

O altă revendicare ce viza organul legislativ era adoptarea, până la 31 martie 1995, a modificării la art. 12 și 13 ale Codului Funciar care să permită împroprietărirea tuturor categoriilor sociale de la sate cu cota de pământ și garantarea dreptului la proprietatea individuală asupra pământului. În contextul în care erau restanțe la

salarii, pensii, burse și indemnizații se solicita autorității executive să le lichideze până la 10 aprilie 1995. Totodată, se propunea anularea impozitului asupra imobilului social, introdus în Parlament în anul 1994, deoarece constituia o povară pe umerii locuitorilor de la orașe și sate. Guvernul urma să mai întreprindă măsuri imediate pentru asigurarea instituțiilor medicale cu medicamente și utilaj modern necesar; să ia măsuri urgente în vederea ameliorării situației din domeniul industriei construcțiilor (Revendicările 27 martie 1995).

Greva a activizat clasa politică și autoritățile publice centrale. La 29 martie 1995, Mircea Snegur, președintele Republicii Moldova în urma întrevederii cu reprezentanții Comitetului de Grevă al studenților și profesorilor a instituit un moratoriu asupra problemelor vizând cursurile de istorie și limbă, studiate în instituțiile de învățământ, în perioada desfășurării consultărilor suplimentare și elaborării propunerilor. A fost instituită o comisie abilitată cu un statut special, pentru a negocia cu Comitetul de Grevă (Întrevedere 1995). La Președinție s-a dat startul consultărilor cu promotorii învățământului. De exemplu, la 4 aprilie 1995, președintele Mircea Snegur a avut o întâlnire cu șefii direcțiilor de învățământ din Republica Moldova (Președintele 1995). Grigore Ojog, viceprim-ministru a fost numit în clitate de președinte al Comisiei guvernamentale care urma să negocieze cu reprezentanții protestelor studențești. Grevele studențești au fost în agenda de discuții în cadrul ședințelor de Guvern.

Presa timpului a avut în vizor amplele mișcări studențești din capitala Republicii Moldova. Abordarea referitoare la protestele desfășurate în Piața Marii Adunări Naționale, evident, a fost diferită, în funcție de discursul oficial, demersul protestatarilor, interesele și dezideratele entităților politice aflate în opoziție.

Accesul la presa finanțată de stat a fost limitat. Din această perspectivă, la 24 martie 1995, Liga Studenților din Moldova a editat, ca formă alternativă de promovare a revendicărilor studențești publicația „Gaudeamus", în format A4, multiplicată în limbile română și rusă, unde erau inserate revendicările participanților la grevă.

Editorii publicației specificau că „deși cele mai multe revendicări formulate de participanți la greva generală au un caracter social-economic, conducerea de la Chișinău caută prin toate mijloacele, mai ales prin intermediul televiziunii și a ziarelor aservite acesteia, să denatureze adevăratele noastre scopuri, folosind instrumentele bolșevice de stimulare în rândurile populației a românofobiei" (Gaudeamus 1995). Problema transmiterii mesajelor din perspectiva greviștilor a fost expusă și în foaia volantă a Comitetului Republican de Coordonare a Grevei Generale „Apel": „Iubiți părinți, frați și surori! Ne adresăm către dumneavoastră pe această cale întrucât guvernanții de la Chișinău nu ne permit să vă vorbim la radio și televiziune despre motivele declanșării grevei generale" (Foaie volantă).

Într-adevăr, pe o poziție opusă față de revendicările greviștilor s-a plasat presa guvernamentală. Astfel, ziarul de limbă rusă a Guvernului Republicii Moldova «Независимая Молдова» publica pe prima pagină „Declarația Parlamentului Republicii Moldova în legătură cu manifestele studenților, elevilor, profesorilor din sistemul de învățământ universitar și preuniversitar". Guvernanții recunoșteau că aceste revolte sunt reacții la „dificultățile social-economice cu care se confruntă societatea

noastră". Această situație „nu este una artificială, ci este constituită în urma conflictului militar, calamităților naturale și voluntarismului pseudoreformatorilor anteriori, care au perturbat profund economia națională". Totodată, parlamentarii nu erau de acord cu formele ultimative ale protestatarilor, care „duc la încălcarea Constituției și legislației actuale", de aceea pledau pentru „fortificarea eforturilor pentru soluționarea problemelor politice, sociale, economice, profesionale doar prin metode legislative, menținând structura unui popor civilizat, care soluționează orice discordie doar pe cale constituțională" (Обращение Парламента 1995, 1). În același ziar, pe pagina a doua, se publicau interpretările juridice ale lui Eugen Rusu, președintele Comisiei Juridice a Parlamentului, care sugera că acțiunile protestatarilor sunt ilegale (Сквиренко 1995, 1). Ziarul publica informații despre acțiunile din Piața Marii Adunări Naționale calificate drept „dezordine studențească", „show în centrul capitalei", „acțiune organizată și programată", „тусовка студенческая организованная в неположенном месте" (Мелека 1995, 1). Ziarul a constituit o platformă de transmitere a mesajelor pentru Comisia guvernamentală creată în scopul ducerii tratativelor cu protestatarii, lucru neasigurat însă Comitetului de Grevă (Обращение Правительственной 1995, 1).

O altă publicație fondată de Guvernul Republicii Moldova, cotidianul „Moldova Suverană", publica pe prima pagină „telegrame de indignare" „în care oamenii muncii din republică își exprimă indignarea față de evenimentele din piață" (Telegrame 1995, 1), „cerându-se să se pună capăt acestor acțiuni ilegale, dat fiind că societății i se aduce prejudicii considerabile, morale și materiale" (Măsuri 1995, 1-2).

Mitingurile și grevele de protest ale tineretului studios din Chișinău au fost calificate ca neautorizate (Declarația Guvernului 1995, 1-2). În aceeași cheie, a fost publicat și apelul către tinerii greviști a doctorului Ion Păduraru și conferențiarului Mihail Carbonaru. Aceștia-i sfătuiau: „Ocoliți gloatele. În ele personalitatea nu se poate evidenția de sine stătător, ea se dizolvă ca soda în oțet de numai bulbucii rămân" (Păduraru, Carbonaru 1995, 1-2). Oficiosul anunța că pe fundalul distructiv al grevelor, în prima jumătate a zilei de 11 aprilie 1995, în sala de Conferințe a Executivului a avut loc o întâlnire între Mihai Popov, ministrul afacerilor externe, Petru Gaugaș, ministrul Învățământului, Dumitru Nedelcu, ministrul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, Aurelian Dănilă, prim-viceministru al afacerilor externe cu reprezentanții misiunilor diplomatice acreditate în Republica Moldova (Integrarea 1995, 1,3).

Ziarul anunța pe prima pagină că în amiaza zilei de 15 aprilie 1995, Anatol Petrencu, președintele Comitetului de Grevă a studenților și a corpului profesoral, aducea la cunoștință protestatarilor despre rezultatele negocierilor cu Comisia guvernamentală și cu Comisia creată printr-un decret al președintelui Mircea Snegur. Greva a fost suspendată până la 4 mai. Dacă în acea perioadă, factorii de decizie nu își onorau obligațiunile urma să fie luată decizia „de reluare a grevei generale cu noi forțe, cu noi obiective, cu noi sarcini care va fi și legală, și constituțională". Liderul grevi știlor solicita tineretului studios să revină în auditorii pentru a demonstra „că suntem nu numai buni greviști, dar și… foarte buni studenți, elevi, liceeni" (Greva 1995, 1-3).

Pe aceleași poziții, ca și presa guvernamentală s-a poziționat și săptămânalul «Деловая газета». În ziar se vorbea despre „hipnoză de grup", „miting ilegal", „forțe obscure ascunse după copii", „patrioți ai cărui stat?" (Зимбру 1995, 1).

Ziarul „Săptămâna” edita informații în stil pamfletist: „Studențimea respinge fofârlica” (Studențimea 1995, 2). Sau, alte informații la subiect cu titlul „Suntem mulți și toți deștepți”: „cam o dată la trei zile, greviștii din Piața Marii Adunări Naționale picheteză și clădirea Parlamentului. Marți (4 aprilie, n.n.), la 11:30, de exemplu, în locul unde pe timpuri tăifăsuia Marx și Engels, vreo trei mii de studenți cereau în voce să fie revăzută Constituția și să se arunce la coșul de gunoi art. 13, cel cu limba moldovenească. De trei săptămâni, greva studenților durează până după amiază. Nemulțumirea crește, iar factorii din Guvern ne sugerează argumentul că prea mulți oameni cu studii superioare avem pe kilometru pătrat, că jumătate dintre ei șomează, că talciokul e compus din specialiști cu universități făcute. Cu talciokul, la sigur, au dreptate. Iată deci ce se poate întâmpla într-un stat mic, populat de mulți oameni deștepți” (Suntem 1995, 2). Același ziar își informa cititorii că în ziua de joi, 14 aprilie 1995, „studenții jucăuși și greviști au încins o horă în jurul Casei Guvernului. Au dansat și-au tot dansat până au obosit. Și s-au așezat să se odihnească exact pe la ora mesei. Loc de odihnă și-au ales căile de acces, pe unde trebuiau să iasă mașinile parcate în preajmă. Astfel o bună parte din lucrători n-au putut pleca să ia masa pe la cantinele din oraș. Mai cu cale ar fi fost să intre și ei în horă, numai că dansul purta «evident caracter politic»” (Hai la horă 1995, 1).

La fel și ziarul „Momentul” elaborat sub aceeași umbrelă ca și „Săptămâna” constata sarcastic „Greviștii conspiră cu un vicespeaker”. Observatorul constata că Republica Moldova are doi vicespeakeri – Nicolae Andronic și Dumitru Moțpan. Iar unul din acești provocatori se camuflează atât de abil încât în cuvântările studenților sunt perpetuate două slogane: „Jos Andronic!” și „Jos Moțpan!”, „ori poate că altceva mișcă stelele pe cer?” (Greviștii 1995, 1). În ziar se scrie și că „greviștii sunt supărați pe toată conducerea”, de aceea manifestația s-a diversificat: corturi, cântece, bancuri (Ciornei (a) 1995, 1). Editorialistul Vsevolod Ciornei le transmitea guvernanților că istoria „nu este nici cea pe care o scrii cum îți vine, nici cea pe care o decretezi cum îți convine. Ea este cea care este” (Ciornei(b) 1995, 1). Același autor considera că greva studențească avea și „izul de provocare ce adie dinspre ideea cu abordarea problemelor istorice în plină campanie electorală” (Ciornei (c) 1995, 1).

În comparație cu presa oficială sau cea afiliată structurilor politice, o serie de publicații au prezentat punctul de vedere al celor care protestau împotriva deciziilor agrarienilor. Ziarul bilingv „Europa info” publica fotografiile lui Pavel Frei (Moldpres) surprinse la greva studențească cu un titlu sugestiv „Greva generală continuă”. Pe aceeași pagină era inserat „Imnul golanilor”, care era fredonat de către protestatarii din Piața Marii Adunări Naționale (Europa 1995, 3).

În hebdomadarul Uniunii Scriitorilor din Moldova „Literatura și Arta” s-a acordat un spațiu extins evenimentelor din Piața Marii Adunări Naționale. În editorialul din 30 martie 1995, Nicolae Dabija, redactorul-șef al ziarului, nota: „Voi, cei care vă adunați zilnic pentru a restabili istoria noastră străveche și limba română, voi sunteți adevărata conștiință a acestui neam, voi sunteți adevăratul ei Parlament. Iar actualii deputați analfabeți, care se conduc numai de ambiții proprii și de propriile interese – să se întoarcă în colhozurile lor, ca în fruntea țării, în forul ei legislativ să vină tineri judicioși, înțelepți, onești, care ar gândi pe **nou** și nu pe **vechi**, cum o fac foștii secretari ai c.c.

ai p.c. M., care în virtutea inerției, nici nu strănută dacă nu se consultă mai întâi cu Kremlinul" (Dabija (a) 1995, 1). Pe prima pagină a săptămânalului din 13 aprilie 1995, N. Dabija, în loc de editorial publica o poezie sugestivă „Greva" (Dabija (a) 1995, 1).

Poetul Dumitru Matcovschi insera în materialul „Alegeri cu grevă" în care se ralia cu revendicările greviștilor și preciza: „Limba noastră va fi limba lui Eminescu! Limba română! Nu vom ceda Istoria! Nu vom ceda Limba! Nu vom îngenunchea în fața nulităților! Ne încăpățînăm să fim Români!" (Matcovschi 1995, 1). Poetul Grigore Vieru scria și el: „Mă simt tânăr a doua oară prin fiii luminii zilei, această nouă tinerețe fiind exact ceea ce lipsea existenței mele. Ave!" (Vieru 1995, 1). În continuare Gr. Vieru venea cu un sprijin direct la adresa protestatarilor: „Toată stima pentru cadrele didactice, care prin prezența lor în Piața Marii Adunări Naționale, alături de studenți și elevi, au predat cea mai frumoasă lecție din viața lor: demnitatea, cadre în care Dumnezeu și-a arătat îndelungata sa răbdare. Toată stima în primul rând pentru domnul prof. univ. Anatol Petrencu, pentru inimosul student Oleg Cernei, și pentru doamna profesoară Iuliana Costin, cărora nu li s-a putut cumpăra tăcerea. Tineretul va trebui să stea zid întru apărarea lor împotriva consecințelor posibile" (Vieru 1995, 1).

Mai mult ca atât, ziarul „Literatura și Arta" califica participanții la grevă drept „Garda conștiinței naționale" publicând cronica evenimentelor din Piața Marii Adunări Naționale (intitulată sugestiv „Cronică pentru urmași"), titluri-credo „Să triumfe adevărul științific și istoric", „În apărarea demnității naționale. Jos analfabeții!", „Și studenților le-a ajuns cuțitul la os!", mesaje de susținere a greviștilor (atât din Republica Moldova, cât și de peste hotare), fotografii de la grevă etc. (Literatura și Arta (a), 1; Literatura și Arta (b), 2-3).

Ziarul „Glasul Națiunii" aprecia greva studențească drept o „primăvară românească" (Roibu 1995, 2; Roibu 1997) și scria despre represaliile autorităților față de organizatorii grevei. Este vorba de Raisa Gherghircic, directoarea Școlii Tehnice Profesionale nr. 1. Aceasta, bazându-se pe un ordin al ministrului Învățământului a întreprins „măsuri urgente pentru a înceta continuarea Grevei" (Vodă 1995, 2), concediind doi din cei șapte profesori și maiștri care au însoțit elevii la greva din Piață „în legătură cu lipsele nemotivate comise în zilele de 23 martie și pe 7 aprilie" (Vodă 1995, 2).

Iulian Codău din orașul Bălți impresionat de evenimentele desfășurate în Piața Marii Adunări Naționale a publicat poezia „S-a spart tăcerea" (Codău 1995, 3). Publicația își informa cititorii că la 7 aprilie Liga Studenților Bucureșteni s-a solidarizat cu studenții de la Chișinău, organizând în acest sens o demonstrație în Piața Universității, sub celebrul balcon (Ursa 1995, 3). Susținerea din partea tineretului din România s-a derulat și în alte localități. Astfel, ziarul „24 ore", difuzat, dimineața, la Iași și, la prânz, la București și la Chișinău, își anunța cititorii că sâmbătă, 15 aprilie 1995 în fața Palatului Culturii din Iași s-au întrunit Liga Studenților și Elevilor Basarabeni din România și Liga Studenților din Iași, care „a organizat un miting de susținere a românilor de dincolo de Prut" („Noi suntem români"! 1995, 2). Ziarul a publicat și mesaje de susținere a „ieșirii studenților și elevilor în Piața Marii Adunări Naționale" (Ghimpu 1995, 1).

Studenții de la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" la fel au susținut revendicările participanților la grevă. La 25 martie

1995, Liga Studențească a adoptat următoarea declarație: „În aceste clipe de grea cumpănă Liga Studenților de la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" se alătură tuturor oamenilor de bună credință și susțin întru totul pozițiile participanților la grevă. Noi nu putem rămâne indiferenți față de puterea actuală care a dus la o criză morală, socială și economică, la o situație deplorabilă în medicină. Suntem ferm convinși că această criză poate fi soluționată exclusiv în cazul unei atitudini responsabile a Guvernului față de masele largi ale populației și adoptarea unei poziții constructive în satisfacerea necesităților vitale ale celor guvernați" (Melaga 1995, 5).

De partea protestatarilor s-a aflat și publicația Frontului Popular Creștin Democrat (FPCD) „Țara", care din primele zile a oferit informații amănunțite despre eveniment. La 21 martie 1995, Comitetul Executiv al Sfatului FPCD a emis o declarație în care se specifica că „acțiunile de protest declanșate în ultimele zile de studențimea de la Chișinău au demonstrat voința tinerei generații de a se opune agresiunii clasei guvernante împotriva procesului de renaștere națională a românilor basarabeni… Orice tentativă a Puterii de a înăbuși conștiința națională a românilor basarabeni va întâmpina o afirmare tot mai impetuoasă a verticalității spiritului tinerei generații" (Declarația 1995, 1). În ziar greva studențească era considerată „o lecție de românism", a fost publicată cronica evenimentelor, au fost luate interviuri de la liderii greviștilor, au fost publicate declarațiile Comitetului de Grevă, au fost plasate zeci de scrisori de susținere a protestatarilor (Țara (a), 2, 5; Țara (b), p. 1; Țara (c), 2-5).

Sugestive erau și rubricile din publicația în cauză: „Se umple cupa răbdării!", „Lozinca zilei: astăzi capitala, mâine toată țara!". În ziar a fost publicat „Imnul golanilor". Grevei studențești i-a fost rezervată chiar o ediție specială a ziarului (Țara (d), 1-4). „Țara" a publicat demersuri de susținere din partea intelectualilor. La 22 martie 1995, Consiliul Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova a emis o declarație în care specifică reacția la decizia din 16 martie 1995 a Ministerului Învățământului drept una firească și „cere anularea imediată a deciziilor monstruoase. Cerem satisfacerea tuturor revendicărilor greviștilor" (Declarația Consiliului 1995, 3).

Printre primii susținători ai studenților protestatari au fost și angajații Institutului de Istorie a Academiei de Științe a Moldovei. „Ne declarăm solidari cu acțiunile și revendicările tineretului studios și ale profesorilor din capitală, fiind siguri că adevărul în cele din urmă va triumfa". Doar un mic grup de cercetători ai Institutului (membru corespondent Vladimir Țaranov, membru corespondent Chiril Stratievschi ș.a.) nu a sprijinit punctul de vedere expus în declarație (Declarație a savanților 1995, 3). Un număr total de 151 de angajați ai Academiei de Științe a Moldovei, inclusiv 9 doctori habilitați, 42 de doctori în științe, 100 de cercetători și specialiști au cerut „respectarea adevărului istoric și salvarea poporului de mizerie". Petiționarii specificau că au „urmărit declarația Guvernului în persoana prim-ministrului Andrei Sangheli, declarația partidului de guvernământ (PDAM), am rămas profund revoltați de atitudinea absolut iresponsabilă și răuvoitoare, de defăimările, dezinformarea și amenințările adresate studenților și, în special, profesorilor greviști, care nu cer altceva decât restabilirea adevărului istorico-științific și ameliorarea condițiilor de viață ale populației" (Negru, Balaur, Ștefârță, Bodrug 1995, 3). Pe prima pagină erau publicate articole care reflectau starea de spirit a protestatarilor (Isac 1995, 1).

O altă publicație social-politică, „Libertatea”, a Partidului Democrației Populare din Moldova, titra pe prima pagină un titlu sugestiv „Timișoara continuă la Chișinău… Timișoara continuă la Chișinău? Timișoara continuă la Chișinău!” (Libertatea 1995, 1).

Ziarul „Mesagerul”, publicația Congresului Democratic Unit din Moldova, la fel a acordat un spațiu generos grevi știlor. În paginile acesteia se anunța o „primăvară fierbinte la Chișinău” (Lupan 1995, 1-2), fiind inserate mesaje de adeziune și susținere a protestatarilor. A fost publicată alocuțiunea prezentată în Parlamentul Republicii Moldova de Alexandru Moșanu, deputat din partea Fracțiunii Parlamentare „Blocul Țăranilor și Intelectualilor”. Fostul președinte al legislativului solicita ca „Parlamentul să ia decizii care să ducă la satisfacerea revendicărilor grevi știlor. Un apel în care grevi știi sunt învinuiți neîntemeiat de încălcarea legilor în vigoare și a Constituției, de destabilizarea situației, nu poate fi acceptat de fracțiunea parlamentară «Blocul Țăranilor și Intelectualilor»” (Moșanu 1995, 2). Ca și în „Țara” au fost publicate și ediții speciale consacrate grevei generale, unde se spunea clar că „grevi știi nu vor lovitură de stat, ci lovitură de conștiință” (Gorincioi 1995, 1,3).

În contextul campaniei de denigrare în mass-media oficială a participanților la grevă și proximitatea alegerilor locale generale din 16 aprilie 1995, autoritățile centrale au îndeplinit în parte revendicările sociale și cele privind organizarea învățământului. În privința problemei studierii istoriei românilor, a limbii și literaturii române a fost instituit un moratoriu pentru mai mulți ani. Drept consecințe politice enumerăm divizarea formațiunii de guvernământ, a Partidului Democrat Agrar din Moldova. Conștienți de forța tineretului din Republica Moldova, partidele politice au format „aripi tinere” în care au fost incluși cei mai dinamici studenți (Matveev 2016, 637).

Dacă mass-media oficială a recurs la o campanie de denigrare a protestatarilor, atunci presa de opoziție sau cea din domeniul culturii a prezentat o punte de comunicare dintre grevi ști și societate, scopul final urmărit fiind menținerea realizărilor obținute în contextul mișcării de eliberare națională de la sfârșitul anilor 1980. Nu a fost exclusă, evident, nici miza politică, de a înlătura guvernarea agrariană, compromisă prin acțiunile antipopulare pe care le-a promovat. Evidențiem, și nu în ultimul rând, forma de reportaj, eseu publicistic „realizat la fața locului”, care au fixat explozia unei generații implicate aleatoriu la evenimențialul istoric.

BIBLIOGRAFIE:

Ciornei (a) 1995: Vsevolod Ciornei, Autoritățile încearcă să explice că nimic nu se rezolvă peste noapte, În: Momentul. Publicație de informație și analiză, anul II, nr. 56 (71), 1995.

Ciornei (b) 1995: Vsevolod Ciornei, Intervențiile politicii în știință nu pot să nu aibă consecințe politice, În: Momentul. Publicație de informație și analiză, anul II, nr. 46 (61), 1995.

Ciornei (c) 1995: Vsevolod Ciornei, Vin și lozincile radicale: schimbarea Guvernului și Parlamentului, În: Momentul. Publicație de informație și analiză, anul II, nr. 48 (63), 1995.

Codău 1995: Iulian Codău, S-a spart tăcerea, În: Glasul națiunii. Revista Reîntregirii Neamului, nr. 18-19 (238-239), aprilie 1995.

Dabija (a) 1995: Nicolae Dabija, Ziua de mâine începe de azi, În: Literatura și Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, nr. 13 (2589), 1995.

Dabija (b) 1995: Nicolae Dabija, Greva, În: Literatura şi Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, nr. 15 (2591), 30 martie, 1995.

Declarația 1995: Declarația Frontului Popular Creştin Democrat, În: Țara. Ediție specială, nr. 13 (239), 22 martie 1995.

Declarația Consiliului 1995: Declarația Consiliului Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova, În: Țara. Ediție specială, 24 martie 1995.

Declarația Guvernului 1995: Declarația Guvernului Republicii Moldova, În: Moldova Suverană, nr. 50 (18474), 30 martie 1995.

Declarație a savanților 1995: Declarație a savanților şi colaboratorilor Institutului de istorie al Academiei de Ştiințe a Republicii Moldova, În: Țara. Ediție specială, 24 martie 1995.

Europa 1995: Europa info, nr. 13 (91), 1995.

Foaie volantă: Foaie volantă a Comitetului Republican de Coordonare a Grevei Generale, nedatată.

Gaudeamus 1995: Gaudeamus. Publicație a Ligii Studenților din Moldova, 24 martie 1995.

Ghimpu 1995: Anda-Cristina Ghimpu [Scrisoare de susținere a greviştilor], În: Glasul națiunii. Revista Reîntregirii Neamului, nr. 14 (236), martie 1995.

Gorincioi 1995: Tamara Gorincioi, Greviştii nu vor lovitură de stat, ci lovitură de conştiință, În: Mesagerul, nr. 49, 29 martie 1995.

Greva 1995: Greva a fost suspendată, În: Moldova Suverană, nr. 63 (18487), 18 aprilie 1995.

Greviştii 1995: Greviştii conspiră cu un vicespeaker, În: Momentul. Publicație de informație şi analiză, anul II, nr. 57 (72), 1995.

Hai la horă 1995: Hai la horă, măi băieți! În: Săptămîna, nr. 15 (123), vineri, 14 aprilie 1995.

Integrarea 1995: Integrarea în structurile internaționale şi… greviştii, În: Moldova Suverană, nr. 60 (18484), 13 aprilie 1995.

Isac 1995: Viorica Isac, Liniştea n-a fost tulburată de studenți, ci de voi, tovarăşi guvernanți, În: Țara, nr. 16 (242), 4 aprilie 1995.

Întrevedere 1995: Întrevedere a preşedintelui Mircea Snegur cu reprezentanții Comitetului de Grevă. În: Moldova Suverană, nr. 50 (18474), 30 martie 1995.

Libertatea 1995: Libertatea. Publicație a Partidului Democrației Populare din Moldova, 4 aprilie 1995.

Literatura şi Arta (a): Literatura şi Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, nr. 12 (2588), 1995.

Literatura şi Arta (b): Literatura şi Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, nr. 15 (2591), 1995.

Lupan 1995: Ilie Lupan, Primăvară fierbinte la Chişinău, În: Mesagerul, nr. 14 (50), 31 martie 1995.

Negru, Balaur, Ştefârță, Bodrug 1995: P. Negru, N. Balaur, A. Ştefârță, M. Bodrug etc., Cerem respectarea adevărului istoric şi salvarea poporului de mizerie, În: Țara, nr. 17 (243), 11 aprilie 1995.

„Noi suntem români"! 1995: „Noi suntem români"! – doar un slogan?! În: 24 de ore, nr. 1449, 17 aprilie 1995.

Matcovschi 1995: Dumitru Matcovschi, Alegeri şi grevişti, În: Literatura şi Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, nr. 15 (2591), 30 martie, 1995.

Matveev 2016: Sergiu Matveev, Organizațiile studențeşti şi rolul lor în viața social-politică, În: Istoria Universității de Stat din Moldova /Coord.: Ion Eremia (Chişinău, 2016).

Măsuri 1995: Măsuri de stabilizare a situației social-politice, În: Moldova Suverană, nr. 50 (18474), 30 martie 1995.

Melaga 1995: Sava Melaga, Intelectul în luptă cu întunericul, În: Glasul naţiunii. Revista Reîntregirii Neamului, nr. 14 (236), martie 1995.

Moşanu 1995: Alexandru Moşanu, Tineretul este o parte a poporului, cea mai curajoasă şi mai hotărâtă parte a lui, În: Mesagerul, nr. 16 (52), 14 aprilie 1995.

Parasca 1995: Pavel Parasca, Revenim la cele publicate. În: Mesagerul. Publicaţie a Congresului Intelectualităţii din Republica Moldova, an. II, nr. 7 (15), 16 februarie 1995.

Pascaru 1995: Tamara Pascaru, Greva studenţească la Bălţi, În: Literatura şi Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, nr. 13 (2589), 30 martie 1995.

Păduraru, Carbonaru 1995: Ion Păduraru, Mihail Carbonaru, Apel către tinerii grevişti, În: Moldova Suverană, nr. 56-57 (18480-18481), 8 aprilie 1995.

Preşedintele 1995: Preşedintele ţării se consultă cu promotorii învăţământului. În: Moldova Suverană, nr. 54-55 (18478-14479), 6 aprilie 1995.

Revendicările Comitetului: Revendicările Comitetului de Grevă. Foaie volantă, nedatată.

Revendicările 21 martie 1995: Revendicările Comitetului de grevă din 21 martie 1995, în Gaudeamus. Publicaţie a Ligii Studenţilor din Moldova", 24 martie 1995.

Revendicările 27 martie 1995: Revendicările Comitetului de Grevă din 27 martie 1995 şi votate în unanimitate la 28 martie de participanţii la manifestarea de protest din Piaţa Marii Adunări Naţionale. Foaie volantă.

Roibu 1995: Nicolae Roibu, Primăvara românească, În: Glasul naţiunii. Revista Reîntregirii Neamului, nr. 13 (235), martie 1995.

Roibu 1997: Nicolae Robu, Primăvara demnităţii noastre. Grevele din Basarabia din primăvara anului 1995. Reportaje (Chişinău, 1997).

Studenţimea 1995: Studenţimea respinge fofârlica, În: Săptămîna, nr. 12 (120), vineri, 24 martie 1995.

Suntem 1995: Suntem mulţi şi toţi deştepţi, În: Săptămîna, nr. 14 (122), vineri, 7 aprilie 1995.

Telegrame 1995: Telegrame de indignare. În: Moldova Suverană, nr. 56-57 (18480-18481), 8 aprilie 1995.

Ţara (a): Ţara, nr. 18 (244), 18 aprilie 1995.

Ţara (b): Ţara. Ediţie specială, nr. 13 (239), 22 martie 1995.

Ţara (c): Ţara, nr. 18 (244), 18 aprilie 1995.

Ţara (d): Ţara. Ediţie specială, nr. 15 (241), 30 martie 1995.

Ursa 1995: Gheorge Ursa, Solidaritate la Bucureşti, În: Glasul naţiunii. Revista Reîntregirii Neamului, nr. 18-19 (238-239), aprilie 1995.

Vieru 1995: Grigore Vieru, A fi tânăr, În: Literatura şi Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, nr. 15 (2591), 30 martie, 1995.

Vodă 1995: Gheorghe Vodă, Represalii la Chişinău, În: Glasul naţiunii. Revista Reîntregirii Neamului, nr. 18-19 (238-239), aprilie 1995.

Зимбру 1995: Семен Зимбру, Кто вывел детей на площадь? În: Деловая газета, n. 11 (155), 22 марта 1995.

Мелека 1995: Анна Мелека, Утомленные… забастовкой. În: Независимая Молдова, n 85 (791), 15 апреля 1995.

Обращение Парламента 1995: Обращение Парламента Республики Молдова в связи с уличными манифестациями студентов учащихся преподавателей системы вузовского и довузовского образования, În: Независимая Молдова, n 79 (785), 8 апреля 1995.

Обращение Правительственной 1995: Обращение Правительственной комиссии по переговорам с участниками акции протеста, În: Независимая Молдова, n 67 (773), 25 марта 1995.

Сквиренко 1995: Геннадий Сквиренко, Забастовка или что-то другое, În: Независимая Молдова, n 79 (785), 8 апреля 1995.

ANEXĂ. Greva studențească din anul 1995 în imagini

1. Apelul Comitetului Republican de Coordonare a Grevei Generale. Foaie volantă, nedatată.

APEL

Iubiți părinți, frați și surori!

Ne adresăm către dumneavoastră pe această cale întrucît guvernanții de la Chișinău nu ne permit să vă vorbim la radio și televiziune despre motivele declanșării grevei generale.

Am ieșit în stradă pentru a ne cuceri dreptul la o viață normală, dreptul la adevăr, pentru noi, cei pe care i-ați trimis la carte, dar și pentru dumneavoastră, care ne-ați dat viață și ați muncit în sudoarea frunții pentru a ne crește și a ne scoate în lume. Două motive principale sînt cele care ne-au făcut să protestăm: minciuna care ni se impune de sus și sărăcia în care am fost aruncați noi, cei mulți, majoritatea populației.

Cei aflați la putere vor să ne interzică să studiem adevărata istorie a neamului și să ne oblige să învățăm o istorie falsă, scrisă la comanda celor care ne-au ocupat, care v-au luat pămîntul și v-au băgat cu forța în colhoz, iar pe mulți i-au dus în Siberia.

Politica promovată de agrarieni a condus la îmbogățirea celor care au trăit bine și în vechiul regim, și la sărăcirea în masă a populației, aducînd-o la sapă de lemn. Nouă nu ni se dă bursa la timp, dumneavoastră nu vi s-a plătit pentru munca de un an în colhoz. Noi flămînzim la Chișinău, dumneavoastră o duceți greu și nu vă puteți ajuta copiii. Ce s-a ales din promisiunile celor care v-au îndemnat, v-au amăgit să votați "spicușorul", ca să aveți pîinică? Agrarienii, ca și comuniștii, folosesc aceleași metode: minciuna, dezinformarea, amenințările. Chiar dacă vi se vor plăti acum salariile, să știți că aceasta se datorează grevei noastre. Agrarienii au ținut banii pentru a vă cumpăra înainte de alegeri.

Moțpan și oameni săi umblă acum prin sate și spun că noi vrem unire cu România, că sîntem niște huligani și putem înfunda pușcăria, că luptăm împotriva statului. Minciuni sfruntate. Noi luptăm pentru un trai omenesc, ca să nu umblăm flămînzi și umiliți. Noi cerem să ni se majoreze bursa, să vi se mărească și să vi se plătească la timp pensia, salariul, banii agonisiți o viață și devalorizați la bancă. Cerem să vi se dea pămînt. De ce se împotrivesc agrarienii să vă dea pămîntul înapoi? Pentru că ei știu că dacă veți fi adevărați proprietari, vă veți putea întreține familia și nu veți mai depinde de președinte sau de brigadier.

Și acum, pe cine credeți dumneavoastră: pe agrarieni, pe cei care v-au călărit o viață, v-au considerat doar buni de tras la jug, au nevoie doar de votul dumneavoastră și vor acum să-i facă pe părinți dușmani ai propriilor copii, ca pe timpul lui Stalin? Sau îi credeți pe copiii dumneavoastră, care sînt gata, chiar cu prețul vieții, să vă apere și să vă fie sprijin? Agrarienii își apără interesul personal, scaunul. Noi ne apărăm demnitatea călcată de ei în picioare, dreptul la viitor.

Oameni buni, numai împreună vom fi o forță de care vor fi nevoiți să țină cont cei de la putere, unde au ajuns prin minciună. Cu noi este adevărul, care oricum va triumfa! Cu noi este bunul Dumnezeu!

Comitetul Republican
de Coordonare a Grevei Generale

2. Foaie volantă cu revendicările Comitetului de Grevă. Nedatată.

R E V E N D I C A R I L E

1. Anularea hotărîrii Colegiului Ministerului Învăţământului din Republica Moldova de pe data de 16 martie 1995 cu privire la înlocuirea cursului de Istorie a Românilor prin cursuri de "Istoria Moldovei" şi "Integrat" şi păstrarea cursurilor Istoria românilor şi Limba şi Literatura română.

2. Majorarea salariilor, pensiilor şi burselor in conformitate cu coşul minim de consum.

3.Respectarea Hotărârii guvernului din noiembrie 1992 privind transportul interurban.

4. Acordarea autonomiei Instituţiilor de învăţământ superior, anularea Decretului Preşedintelui Republicii Moldova cu privire la numirea rectorilor.

5. Menţinerea şcolilor normale drept institutii principale de pregătire a cadrelor didactice pentru şcolile primare.

6. Săptămâna de studii de cinci zile, frecvenţa liberă a cursurilor teoretice.

7.Neadmiterea în instituţiile de învăţământ a metodelor de presiune şi intimidare a studenţilor şi profesorilor.

8. Interzicerea contabilităţilor instituţiilor de învăţământ privind reţinerea cotizaţiilor sindicale din bursa studenţilor.

Comitetul de Grevă

3. Ediția specială a publicației Ligii Studenților din Republica Moldova „Gaudeamus”, 24 martie 1995

GAUDEAMUS

Publicație a Ligii studenților din Moldova

Ediție specială — 24 martie 1995

GREVA GENERALĂ CONTINUĂ!

REVENDICĂRILE

colectivelor de studenți, profesori și elevi ai instituțiilor de învățământ din Chișinău, participante la greva de protest contra situației economice și sociale dezastruoase din republică, precum și a încercărilor de impunere în sistemul de învățământ a neadevărului științific și istoric

Să se acorde imediat comitetului de grevă, timpi de antenă în direct la Radioteleviziunea națională în vederea informării corecte a populației asupra motivelor, care au dus la declanșarea grevei, și asupra obiectivelor acesteia. Totodată, cerem, pe tot parcursul grevei, spațiu și în publicațiile finanțate de la buget.

Să se anuleze Hotărîrea Colegiului și Ministerului Învățămîntului din 16 martie 1995 cu privire la înlocuirea și modificarea cursurilor de istorie și limbă.

Guvernul să adopte în termen de 3 zile hotărîrile de rigoare privind ameliorarea condițiilor de trai ale părinților noștri de la orașe și de la sate - țărani, muncitori și intelectuali - de a căror bunăstare depinde situația noastră materială și anume:

- achitarea salariilor și a pensiilor;
- indexarea depunerilor bănești ale populației în Banca de Economii;
- executarea necondiționată a legii privind împroprietărirea țăranilor cu pămînt.

Guvernul să asigure:

- achitarea neîntîrziată a burselor studenților și a salariilor profesorilor, majorarea lor în conformitate cu bugetul minim de consum;
- respectarea Hotărîrii Guvernului din noiembrie 1992 privind facilitățile de transport pentru studenți și elevi;
- acordarea de autonomie instituțiilor de învățămînt superior. În acest scop să fie anulat Decretul prezidențial privind numirea rectorilor, să se renunțe la presiuni și la intimidări față de cadrele didactice, studenți și elevi.

Să fie păstrate școlile normale - instituții principale de pregătire a cadrelor didactice pentru școlile primare.

Să nu fie încasate cotizațiile sindicale din bursele studenților fără consimțămîntul acestora

Aprobat în ședința Comitetului de grevă din 21 martie 1995.

În numele Comitetului de grevă,

Președinte — *PETRENCU ANATOL doctor conferențiar.*

Apel
al Ligii studenților din Moldova

Stimați concetățeni,

Declanșarea grevei generale a studenților și a cadrelor didactice din instituțiile de învățămînt universitar și preuniversitar a fost cauzată de condițiile insuportabile de trai la care actuala coaliție de guvernămînt a condamnat întreaga populație din Republica Moldova, precum și de tendințele tot mai agresive ale guvernanților de a ne lipsi de dreptul de a cunoaște adevărata noastră istorie, limba, cultura și tradițiile neamului.

Deși cele mai multe revendicări formulate de participanții la greva generală au un caracter social-economic, conducerea de la Chișinău caută prin toate mijloacele, mai ales prin intermediul televiziunii și al ziarelor aservite acesteia, să denatureze adevăratele noastre scopuri, folosind instrumentele bolșevice de stimulare în rîndurile populației a românofobiei. Forțele proimperiale și prosovietice care, practic, au anulat independența Republicii Moldova prin subjugarea acesteia noului imperiu, numit C.S.I., care subminează suveranitatea statului prin stimularea structurilor mafiote și prin furturile de proporții din averea publică, vor și de această dată să ne insă basma curată. Ele caută cu orice preț să abată atenția populației de la faptul că tineretul studios și cadrele didactice protestează împotriva politicii economice și sociale nechibzuite, promovate de actuala conducere, împotriva sărăciei și a mizeriei în care se zbate majoritatea populației, împotriva neadevărului istoric.

Faptul că la greva generală aderă tot mai multe colective de muncitori, medici și țărani e o dovadă a faptului că revendicările studenților exprimă interesele economice, sociale și politice ale maselor largi, că adevărul răzbate, totuși, pînă în cele mai îndepărtate localități ale republicii.

Facem apel către întreaga populație a Republicii Moldova, indiferent de profesie și naționalitate, să sprijine revendicările grevei generale, să se ridice în apărarea drepturilor legitime ale cetățenilor în un trai asigurat, în apărarea democrației și a libertății.

Chișinău, 23 martie 1995

4. Ediția specială în limba rusă a publicației Ligii Studenților din Republica Moldova „Гаудеамус”, 24 martie 1995

ГАУДЕАМУС

ИЗДАНИЕ ЛИГИ СТУДЕНТОВ МОЛДОВЫ

Специальный выпуск — 24 марта 1995 года

ОБРАЩЕНИЕ

УЧАСТНИКОВ ВСЕОБЩЕЙ ЗАБАСТОВКИ СТУДЕНТОВ К КРЕСТЬЯНАМ, РАБОЧИМ И ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ, КО ВСЕМУ НАСЕЛЕНИЮ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

УВАЖАЕМЫЕ СОГРАЖДАНЕ!
ДОРОГИЕ РОДИТЕЛИ, БРАТЬЯ И СЕСТРЫ!

Экономический, социальный и моральный кризис, охвативший в целом наше общество, приговорил все население республики к бедности и нищете. На протяжении всего периода правления Аграрно-Демократической Партии, Соцпартии и Движения "Единство" преднамеренно игнорировались жизненные интересы большинства населения. Правительство и подчиненные ему органы администрации, призванные неукоснительно применять закон, защищать право граждан на жизнь, грубо нарушают действующее законодательство. В результате этого:

- наши родители, сестры и братья, проживающие в городах и селах республики, месяцами не получают заработанную плату за труд;
- наши дедушки и бабушки-пенсионеры - не получают пенсию, величина которой сегодня не покрывает даже малую толику жизненно необходимых затрат;
- государство не рассчиталось с коллективными хозяйствами за сданный урожай, создавая дополнительные трудности на селе;
- девальвация денежных средств, хранящихся в Сберегательном банке, произошла по вине тех, которые нами правили да еще правят, лишив наших родителей и стариков последних сбережений, отложенных на черный день;
- наших граждан обдирают и мафиозные преступные структуры, с которыми срастились представители власти и, несмотря на постоянный рост коррупции и преступности, правоохранительные органы не предпринимают эффективных мер, чтобы пресечь эти негативные явления.

В этих условиях, поставшие нас на учебу родители, которые рассчитывали на свои трудовые доходы и личные сбережения, не могут в дальнейшем обеспечить нам существование, ставя под угрозу продолжение нашей учебы.

Наши мизерные стипендии, также как и зарплаты ниших преподователей выдаваемые нерегулярно, с большим опозданием, не могут покрывать затраты на самые необходимые продукты питания и товаров первой необходимости, приобретенных по рыночных ценам.

Одновременно с этим, в учебных заведениях развернулись действия направленных против тех, которые думают иначе чем представители власти. Игнорируя мнения коллективов кафедр, сенатов факультетов и учебных заведений администрация в командном порядке, призвольно отменяет специализированные курсы по истории и языку, устраняет от исполнения должностных обязанностей заведующих кафедр, профессоров, директоров лицеев и коледжей.

Эти обстоятельства вынудили нас, студентов и преподователей средних специальных учебных заведений города Кишинэу, выйти на площадь в знак протеста против этих беззаконий. Как следствие свободно изъявленной воли десятков тысяч студентов и преподователей была объявленна **ВСЕОБЩАЯ ЗАБАСТОВКА** студентов республики.

Мы убежденны, что вынужденное нарушение общественного порядка со стороны забастовщиков в центре города Кишинэу, это прямое следствие допущенных злоупотреблений и нарушений существующих законов нынешними правителями.

Наши требования созвучны во многом с теми, что неоднократно выдвигались сельским и городским населением, охваченным, как и мы, безисходной бедностью и нищетой, коррупцией и беспределом бесчинствующем в обществе. Мы требуем:

1. Отмены решения коллегии Министерства Науки и Образования от 16 марта 1995 года об изминения в преподавании истории и румынского языка.
2. Принятия Правительством соответствующих мер, которые бы значительно улучшили положение наших родителей в городах и селах, от благосостояния которых зависит и наши существование и учеба. В этих целях считаем необходимым:
   - ликвидировать задолжности в выплатах зарплат и пенсий,
   - индексировать денежные сбережения в Сберегательном банке;
   - безусловные исполнение закона о наделении крестьян землей.
3. Обеспечение Правительством:
   - своевременной выплаты стипендий студентам и заработной платы преподователям, а также их повышении в соответствии с минимальной потребительской корзиной;
   - соблюдение Постановления Правительства 1992 года о льготах на транспорте для студентов и учащихся.
4. Предоставить автономию высшим учебным заведениям. В этих целях знулировать Постановление Правительства о назначении ректоров и отказаться от нажима и запугивания преподавательских кадров, студентов и учащихся.
5. Обеспечить дальнейшее существование нормальных школ, как главных учебных зведений призванных готовить учителей для начальных школ.
6. Отказаться от практики взимания профсоюзных взносов студентов из стипендии без их предварительного согласия.

Правительственные органы, не выполнили наших требований выделить нам эфирное время на радио и на телевидении в целях правильного информирования населения касательно причин приведших к началу забастовки и ее требований. Мы требуем на протяжении периода стачки выделение эфирного времени на радио и телевидении, а также пространства на страницах газет финансированных за счет бюджета.

Обращаемся к Вам, крестьянам, рабочим и интелегенции, молодым и старикам поддержать наши требования и присоединиться к нашему движению протеста против несправедливостей правящей коалиции.

Одобрено на собрании забастовочного комитета 21 марта 1995 года.

От забастовочного комитета

Председатель ***Петренку Анатол***

5. [Lui Vitalie – oricât de „geniali” n-am fi noi, nu putem face nimic fără tinerii din Piața Marii Adunări Naționale, fără tinerii adunați în fața Primăriei din Bălți. Gr. Vieru, Călărași, 30.III.95]. „Aceasta dedicație specială a fost făcută la Călărași (România), în timpul Olimpiadei Naționale de Limbă și Literatură Româna. Eram la liceu atunci și am participat la acea Olimpiadă împreuna cu delegația din Republica Moldova. Eram cazați la același hotel cu Grigore Vieru și într-o seară ne-am luat inima-n dinți și am bătut la ușa unde era cazat. Am stat puțin de vorba, iar la final ne-a făcut câte o însemnare pe o foaie dintr-un carnet pe care am păstrat-o cu sfințenie... 1995: studenții ieșeau în stradă. Mii de studenți. Pentru a protesta împotriva intenției guvernării agrariene de a înlocui cursul „Istoria Românilor” cu „Istoria Moldovei”: o chestie de demnitate, nu era despre plăcinte și iaurt. Alte vremuri, pline de speranță și viitor. Astăzi tineri nu-s. Acei care au mai rămas, nu cred ca ar mai ieși în stradă pentru ceva. La o adică nici *genii* nu prea se mai găsesc. Ei sunt cu salar și au și de plăcinte, și de iaurt... Am căutat printre hârțoagele mele vechi acest mesaj de la Gr. Vieru. Din alte vremuri... Când mai era speranță. Și demnitate”. *Comentariu special*: *scriitorul Vitalie Vovc.*

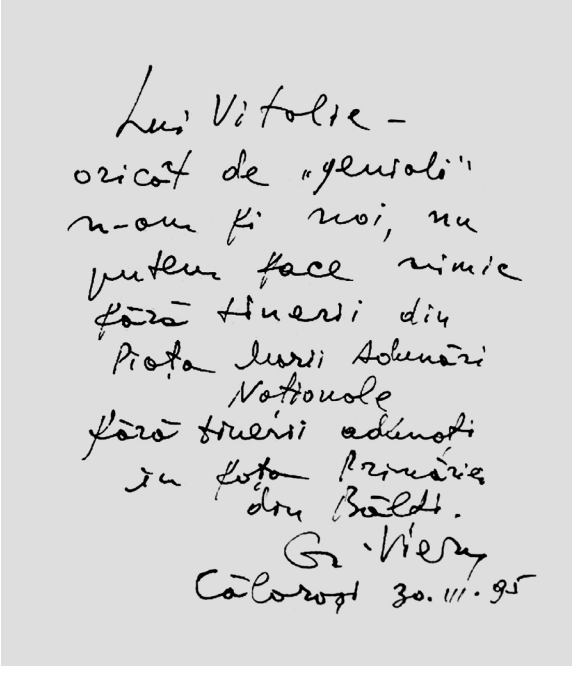
Lui Vitalie –
oricât de „genioli”
n-om fi noi, nu
putem face nimic
fără tinerii din
Piața Marii Adunări
Naționale
fără tinerii adunați
în fața Primăriei
din Bălți.
Gr. Vieru
Călărași 30.III.95

6. Prima pagină a ediției speciale a ziarului „Glasul națiunii. Revista Reîntregirii Neamului”. Nr. 14 (236), martie 1995.

GAUDEAMUS IGITUR — EDIȚIE SPECIALĂ

Gaudeamus igitur / Iuvenes dum sumus! / Post iucundam iuventutem, / Post molestam senectutem / Nos habebit humus (bis).

Ubi sunt qui ante nos / In mundo fuere? / Vadite ad superos, / Transite ad inferos, / Ubi iam fuere (bis).

Vita nostra brevis est, / Brevi finietur, / Venit mors velociter, / Rapit nos atrociter, / Nemini parcetur (bis).

Vivat Academia, / Vivat professores! / Vivat membrum quodlibet, / Vivat membra quaelibet - / Semper sint in flore! (bis).

Vivant omnes virgines, / Faciles, formosae. / Vivat et mulieres - / Tenerae, amabiles, / Bonae, laboriosae (bis).

Vivat et Respublica / Et qui illam regit! / Vivat nostras civitas, / Maecenatum caritas, / Quae nos hic protegit (bis).

Pereat tristitia, / Pereant osores, / Pereant diabolus, / Quivis antiburschius / Atque irrisores (bis).

GLASUL NAȚIUNII

REVISTA REÎNTREGIRII NEAMULUI • APARE DIN 1989 • DUPLEX CHIȘINĂU - BUCUREȘTI

Nr. 14 (236), Anul VII, martie 1995 — 8 pagini - 200 Lei (50 bani RM)

Primăvara cu energia ei solară pune în mișcare natura, activizînd și spiritele.

Această primăvară ne-a adus și un val de dezmorțire a conștiinței naționale, pe care unii o doreau amorțită pînă la solidificare.

Conducerea de vîrf a întreprins cîțiva pași nechibziuți (anularea imnului național "Deșteaptă-te, române!", înlocuirea denumirii de limba română cu denumirea "limba moldovenească", substituirea tradițiile, limba.

Ne dăm bine seama că Țara Românească are mai multe regiuni geografice - Moldova, Transilvania, Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Bucovina, dar toate poartă un nume - România. Fiecare dintre aceste regiuni are specificul său, dar toate împreună constituie neamul românesc. Istoria întregului neam vrem s-o studiem, și nu una ciopîrțită, simplificată - istoria Moldovei. Avînd specificul lor în pronunțare, multe ori că vor deveni șomeri, că vor fi trași la răspundere penală, se tem să iasă în Piață. Studenții însă n-au ce pierde: să li se micșoreze bursele nu mai e chip, ele sînt mizere, dacă se va încerca pedepsirea cuiva, va fi nevoie de pedepse pentru toți studenții și elevii. Or, noi sîntem chemați să ne apărăm părinții și bunicii, adică trecutul și prezentul. Se încearcă insistent a se găsi în spatele demonstranților organizatori ai grevei, fiind

"Istoriei Românilor" cu "Istoria Moldovei"), pași care nici n-au putut să nu ducă la declanșarea grevei.

Ieșirea studenților și elevilor în Piața Mării Adunări Naționale a demonstrat că încă-i trează conștiința de neam și că nici o putere nu va modela pe placul ei adevărurile istorice și lingvistice incontestabile. Numai cunoscîndu-ne trecutul glorios, noi, viitorul țării, nu vom permite să fie distrus sau schimonosit ceea ce a fost obținut de strămoși prin sînge: istoria, oamenii din toate regiunile menționate vorbesc una și aceeași limbă - română. Această limbă dorim s-o studiem, și nu una schimonosită (cu "*gîtlegău*" în loc de *cravată*, cu "*nassufleté*" în loc de *batistă* ș.a.). Un popor care nu-și cunoaște trecutul este orb, un popor care nu știe ce limbă vorbește, este mut.

Părinții noștri muncesc pentru a supraviețui în condiții economice extrem de grele și amenințați de bineînțeles, bănuiți profesorii noștri. Eu și colegii mei ne-am prezentat în Piața Mării Adunări Naționale alarmați de concepția Guvernului asupra predării istoriei și limbii neamului nostru, precum și de alte neadevăruri și nedreptăți față de noi.

Lupta a început și va continua pînă la victorie. Sîntem dispuși să luptăm și să învingem.

Anda-Cristina GHIMPU,
elevă la liceul "Mihai Eminescu"
din Chișinău

7. Pagină a ediției speciale a ziarului „Glasul națiunii. Revista Reîntregirii Neamului”. Nr. 14 (236), martie 1995, p. 8. Aceeași imagine se regăsește și pe coperta nr. 1 a cărții elaborate de corespondentul publicației „Glasul națiunii”, Nicolae Roibu, Primăvara demnității noastre. Grevele din Basarabia din primăvara anului 1995. Reportaje, Chișinău, Editura Glasul, 1997, 160 p.

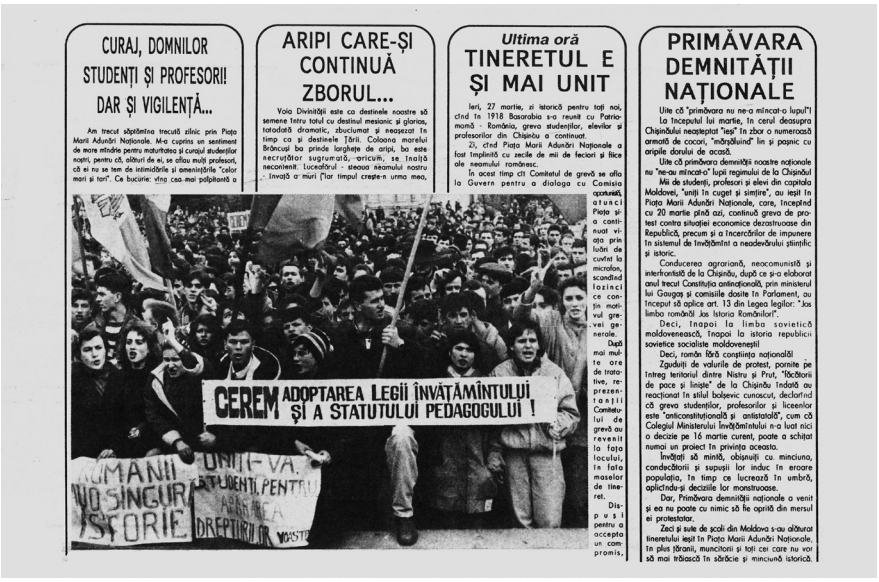

CURAJ, DOMNILOR STUDENȚI ȘI PROFESORI! DAR ȘI VIGILENȚĂ...

Am trecut săptămîna trecută zilnic prin Piața Marii Adunări Naționale. M-a cuprins un sentiment de mare mîndrie pentru maturitatea și curajul studenților noștri, pentru că, alături de ei, se aflau mulți profesori, că ei nu se tem de intimidările și amenințările "celor mari și tari". Ce bucurie: vîna cea mai palpitantă a

ARIPI CARE-ȘI CONTINUĂ ZBORUL...

Voia Divinității este ca destinele noastre să semene întru totul cu destinul mesianic și glorios, totodată dramatic, zbuciumat și neașezat în timp ca și destinele Țării. Coloana marelui Brâncuși ba prinde larghețe de aripi, ba este necruțător sugrumată, oricum, se înalță neconenit. Luceafărul - steaua neamului nostru - învață a muri (Iar timpul crește-n urma mea,

Ultima oră

TINERETUL E ȘI MAI UNIT

Ieri, 27 martie, zi istorică pentru toți noi, cînd în 1918 Basarabia s-a reunit cu Patria-mamă - România, greva studenților, elevilor și profesorilor din Chișinău a continuat.

Zi, cînd Piața Marii Adunări Naționale a fost împlinită cu zecile de mii de feciori și fiice ale neamului românesc.

În acest timp cît Comitetul de grevă se afla la Guvern pentru a dialoga cu Comisia oportunită, atunci Piața și-a continuat viața prin luări de cuvînt la microfon, scandînd lozinci ce conțin motivul grevei generale.

După mai multe ore de tratative, reprezentanții Comitetului de grevă au revenit la fața locului, în fața maselor de tineret.

Dispuși pentru a accepta un compromis,

PRIMĂVARA DEMNITĂȚII NAȚIONALE

Uite că "primăvara nu ne-a mîncat-o lupul"!

La începutul lui martie, în cerul deasupra Chișinăului neașteptat "ieși" în zbor o numeroasă armată de cocori, "mărșăluind" lin și pașnic cu aripile dorului de acasă.

Uite că primăvara demnității noastre naționale nu "ne-au mîncat-o" lupii regimului de la Chișinău!

Mii de studenți, profesori și elevi din capitala Moldovei, "uniți în cuget și simțire", au ieșit în Piața Marii Adunări Naționale, care, începînd cu 20 martie pînă azi, continuă greva de protest contra situației economice dezastruoase din Republică, precum și a încercărilor de impunere în sistemul de învățămînt a neadevărului științific și istoric.

Conducerea agrariană, neocomunistă și interfrontistă de la Chișinău, după ce și-a elaborat anul trecut Constituția antinațională, prin ministerul lui Gaugaș și comisiile dosite în Parlament, au început să aplice art. 13 din Legea legilor: "Jos limba română! Jos istoria Românilor!".

Deci, înapoi la limba sovietică moldovenească, înapoi la istoria republicii sovietice socialiste moldovenești!

Deci, român fără conștiința națională!

Zguduiți de valurile de protest, pornite pe întreg teritoriul dintre Nistru și Prut, "făcătorii de pace și liniște" de la Chișinău îndată au reacționat în stilul bolșevic cunoscut, declarînd că greva studenților, profesorilor și liceenlor este "anticonstituțională și antistatală", cum că Colegiul Ministerului Învățămîntului n-a luat nici o decizie pe 16 martie curent, poate a schițat numai un proiect în privința aceasta.

Învățați să mintă, obișnuiți cu minciuna, conducătorii și supușii lor induc în eroare populația, în timp ce lucrează în umbră, aplicîndu-și deciziile lor monstruoase.

Dar, Primăvara demnității naționale a venit și ea nu poate cu nimic să fie oprită din mersul ei protestator.

Zeci și sute de școli din Moldova s-au alăturat tineretului ieșit în Piața Marii Adunări Naționale, în plus țăranii, muncitorii și toți cei care nu vor să mai trăiască în sărăcie și minciună istorică.

CEREM ADOPTAREA LEGII ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ȘI A STATUTULUI PEDAGOGULUI !

8. Instantanee de la greva generală a studenților în ediția specială a ziarului „Glasul națiunii. Revista Reîntregirii Neamului”. Nr. 14 (236), martie 1995, p. 5.

Ubi iam fuere. ***Cum au trecut și ei***

Glasul Națiunii / 5

INTELECTUL ÎN LUPTĂ CU ÎNTUNERICUL

Studenții și elevii sînt în grevă. E o realitate de la care n-ai unde te ascunde. Oficialitățile încearcă, totuși. O fac prin persoane care nu pot fi suspectate de deosebită dragoste față de acest mult pătimit popor și copiii lui. Aceste persoane sînt Dziubinski, Zidu, Șornikov, Senic, Stati, Lucinschi și alții care se

Universitatea de Medicină și Farmaceutică "Nicolae Testemițeanu" din Chișinău, adoptă următoarea declarație:

"În aceste clipe de grea cumpănă Liga studenților de la Universitatea de Medicină și Farmacie "Nicolae Testemițeanu" din Chișinău se alătură tuturor oamenilor de bună credință și

ministru. Poți să te duci din cînd în cînd și-n "accident" (Occident - n.n.).

Un "fenomen" care bate la ochi în ultimul timp este înviorarea manifestărilor velicoruse șovine, concomitent cu propagarca de către adepții conducerii a unei furioase românofobii. Aceste elemente contează, probabil, pe

sistemul falimentar socialist în agricultură. Pe fondul celor săraci apari mai sclipitor și burta ți-e mai mare. Dar dacă dă Domnul, devii chiar diplomat sau

CUPA RĂBDĂRII S-A UMPLUT

Evenimentele ce au loc recent în Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău au răvășit sufletele tuturor oamenilor de bună credință. Acțiunile de protest ale studenților demonstrează încă o dată că în Basarabia există o mare forță în lupta pentru descătușare. Această forță este tineretul studios. Greva studenților și elevilor e susținută de funcționari, țărani, muncitori din Republică.

Piața Marii Adunări Naționale e inundată de reprezentanții generației care-și doresc Patria liberă și un viitor sigur, o generație care va păstra fondul genetic al neamului nostru românesc.

Deasupra manifestanților filfîie tricolorul și o mulțime de lozinci. Dar o lozincă se evidențiază: "Jos analfa-

9. Greva studențească reflectată în ziarul „Momentul. Publicație de informație și analiză”, anul II, nr. 46 (61), p. 1.

22 MARTIE 1995
MIERCURI

Momentul

ANUL II * NR. 46 (61)
PUBLICAȚIE DE INFORMAȚIE ȘI ANALIZĂ
PREȚ CONTRACTUAL

Studenții ies în piață să-și caute istoria

Intervențiile politicii în știință nu pot să nu aibă consecințe politice

Totuși, e o senzație de protest de dragul protestului...

EXEMPLUL PILDEI

Se cam plictisise piața din centrul capitalei fără demonstrații și iată că a ieșit din hibernare. Au venit studenții să protesteze contra deciziei ministerului de resort de a înlocui istoria românilor ca obiect de studiu cu istoria moldovenilor. În fond, se și putea presupune că examinarea științelor (fie ele umaniare, deci mai puțin rigide ca dogmaticul) prin prisma politicii nu vor tulbura pacea populației indiferente și față de știință, și față de politică, dar ta sigur că vor tulbura-o pe cea a categoriilor care au de-a face nemijlocit cu, să zicem, filologia sau istoria. Buni sau rău, studenții noștri își mai aruncă din cînd în cînd ochii prin cărți și își mai pun niște întrebări care depășesc cadrul intereselor strict cotidiene. Și, mai fiind și tineri și radicali (cum e firesc să fii

cam în toată lumea problema studiilor superioare e una personală - dacă poți, dacă ai cu ce plăti taxa, dacă n-ai cu ce, mai lucrezi, mai aduni, mai agonisești, mai sponsori, mai mecenați... Dacă ne supără atitudinea patetnalistă a guvernului față de cetățenii statului, ar fi cazul să vină momentul de grație în care să ne dăm seama că noi ținînd il inspirăm acest complex de superioritate, cerîndu-i lucruri pe care guvernele normale din țările normale nu le dau pentru că nu e problema lor. Logica e simplă, chiar dacă nu e perfectă: dacă ceri bani de la guvern, atunci e firesc să-i permiți să decidă a cui istorie s-o studiezi. Dacă nu vrei să-ți impună științele, nu-i cere parale. Dacă te plătește, se simte în drept să te oblige să-i asculți. Știu că logica noastră

Stop-cadru

La noi. Pentru generalul Lebed Caraman este un neserios așa cum sînt neserioși și cei ce vor veni de la Moscova

■ **După ce s-a aflat o săptămînă la Moscova, vicepreședintele de la Tiraspol Alexandru Caraman a declarat că deputați în Duma Rusiei vor asista în calitate de observatori la referendumul din 26 martie în stînga Nistrului asupra oportunității retragerii din zonă a Armatei 14 ruse.** Sînt deja gata de drum reprezentanți ai fracțiunilor agrarienilor și comuniștilor, se mai gîndesc: fracțiunea partidului lui Jirinovski, Comitetul pentru politică și Comitetul pentru legături cu conaționalii. Ce-i drept, Constantin Zatulin, președintele Comitetului pentru legături cu conaționalii, și-a exprimat temerea că sosirea observatorilor ar putea genera complicarea relațiilor reciproce între Rusia și Moldova. Alexandr Lebed, comandantul Armatei 14, nu știe nimic despre faptul că deputați din Rusia vor asista ca observatori în referendumul asupra retragerii Armatei 14 din Transnistria. Generalul este de părerea că oamenii politici ruși serioși nu vor veni la Tiraspol, iar cei neserioși nu merită atenție. Și a declarat că pentru el Caraman nu este o autoritate și că nu dă mare importanță spuselor sale privind sosirea observatorilor. Cît privește alegerile pentru organele puterii locale, acestea, în opinia lui Lebed, sînt legale, oricare ar fi autoritățile.

■ **În Rîbnița s-a răspîndit zvonul că cimentul și ineriile după de radioactivitate.** În același timp, cumpărătorilor producției respective din Ungaria, Turcia, România, precum și din CSI le este cunoscută compatibilitatea producției locale cu standardele mondiale. Cauza zvonurilor se presupune a fi legată de

10. Greva studențească reflectată în ziarul „Țara”, anul II, nr. 16 (242), 4 aprilie 1995 p. 1.

«Fiţi treji, privegheaţi. Potrivnicul vostru, diavolul, umblă, răcnind ca un leu, căutând pe cine să înghită, Căruia staţi împotrivă, tari în credinţă, ştiind că aceleaşi suferinţe îndură şi fraţii voştri în lume.»

I Petru 4-5

HOTIN
CERNĂUŢI
CHIŞINAU
CETATEA-ALBĂ
BUCUREŞTI

SUNTEM ROMÂNI ŞI PUNCTUM.
Mihai EMINESCU

ŢARA

4 APRILIE 1995
Nr. 16 (242)
PREŢUL 50 bani

Fax 234 480 Telex 163 164 — Publicaţie a Frontului Popular Creştin Democrat — Apare din iunie 1989

«NOUA GENERAŢIE — SALVATOAREA NAŢIEI!», scandează studenţii în Piaţa Marii Adunări Naţionale

Liniştea n-a fost tulburată de studenţi, ci de voi, tovarăşi guvernanţi

Timp de două săptămâni şi mai bine de când s-a declanşat Greva, noi, studenţii, tot mai des suntem învinuiţi de Putere că am tulburat liniştea în republică.

Toată lumea ştie însă că liniştea au tulburat-o cei care, prin minciuni şi vicleşuguri, s-au strecurat în jilţurile guvernamentale şi parlamentare.

Au promis acum mai bine de un an că, dacă noi, studenţii şi părinţii, vom vota "spicul" şi "hulubul", vom avea o viaţă mai bogată, ni se vor deschide orizonturi în procesul de învăţământ.

Şi am ajuns, în acest scurt răstimp, într-o situaţie dezastruoasă; economia s-a prăbuşit definitiv, populaţia nu primeşte de luni de zile pensii şi salarii, ţăranii nu mai sunt împroprietăriţi cu pământ, teritoriul republicii e trunchiat în trei părţi, iar tineretului studios i se interzice să vorbească româneşte, el este lipsit de dreptul de a studia Istoria neamului românesc.

Nu mai putem răbda aceste crime pe care continuaţi să le comiteţi cu exasperare. Voi, cei cuibăriţi în fotoliile calde ale Preşedinţiei, Guvernului şi Parlamentului, ale colhozurilor, primăriilor şi executivelor raionale şi orăşeneşti, ne-aţi provocat să ieşim în stradă. V-am tulburat liniştea şi bunăstarea voastră, şi nu a populaţiei de la sate şi oraşe. Ascultaţi ce se vorbeşte în Piaţa Marii Adunări Naţionale, în presa care nu vă e aservită. Toată suflarea românească din Basarabia vă condamnă şi degrabă vă va cere socoteală.

Viorica ISAC,
studentă la Litere,
Universitatea de Stat din Chişinău

Radu GYR

JNEPII

Suntem jnepii, mergem înainte
la'nălţimi de foc deasupra
stepii;
ne zdrelim de cuie şi de ţinte
şi'ndârjiţi, cu ghiarele, cu ţepii,
ne'mbulzim pe lespedea
fierbinte,
mergem înainte, suntem jnepii.

Strâmbi, chirciţi, târâş
pe brânci, pe coastă,
trebuie să biruim genuna.
Nu ne temem câte răpi
ne-adastă
n'auzim cum mormăie furtuna,
ştim atât, că mergem sus
pe creastă,
suntem jnepii şi urcăm întruna.

Râd de'mpliticita noastră turmă
brazi trufaşi cu vârful lung
de fiere,
râsul lor, năvala nu ne curmă
şi muşcăm din rocă cu putere
şi-l lăsăm pe povârniş în urmă,
suntem jnepii, mergem
în tăcere.

Dacă'n calea noastră sar
şuvoaie
le sorbim cu sete neînfrântă.
De ne'mproaşcă roca
cu pietroaie
răzvrătirea ei mai mult
ne-avântă.
Totul ne'ntărâtă, nu ne'ndoale,
suntem jnepii şi trăim
din trântă.

Poate înspre culmea cu mari
focuri
trecem peste sânge
şi morminte.
Poate ne vom sfâşia de blocuri
nu-i nimic, călcăm pe oseminte.
Sus ne-aşteaptă vulturii,
în ciocuri
cu cununa spaţiilor sfinte.

11. Caricatură cu referire la greva studențească din primăvara anului 1995. Literatura și Arta. Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, nr. 13 (2589), p. 1.

AUTORI:

AMĂRIUŢEI Mihai-Cristian, doctor, asistent de cercetare ştiinţifică, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iaşi, România, e-mail: mihai.amariutei@gmail.com

BACUMENCO-PÎRNĂU Ludmila, doctor, Institutul Patrimoniului Cultural, e-mail: ludmila.pirnau@gmail.com

BERCU Igor, asistent universitar, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: bercuigor@gmail.com

BEREZENKO Bogdan, „Studii baltice”, Kiev, Ucraina, e-mail: bogdan.berezenko@gmail.com

BOLDUMA Viorel, asistent universitar, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chişinău, e-mail: bviorel@yandex.ru

BULMAGA Mihail, preot, masterand, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: mihailbulmaga20@gmail.com

CANDU Teodor, doctor, conferenţiar universitar, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală din Chişinău, e-mail: reodorcandu@yahoo.com

CHENTSOVA Vera, doctor, membru asociat UMR 8167 Orient et Méditerranée – Monde Byzantin, Paris, e-mail: graougraou@hotmail.com

CERETEU Igor, doctor habilitat, conferenţiar universitar, Institutul de Istorie, Ministerul Educaţiei, Culturii şi Cercetării, e-mail: igor.cereteu@gmail.com

CERGA Alexandru, cadru didactic, Instituţia Publică Liceul Teoretic „Spiru Haret”, e-mail: al_cerga@yahoo.com

CIACHIR Lilian, doctorand, Facultatea de Filosofie, Universitatea din Bucureşti, e-mail: lilian.ciachir@filosofie.unibuc.ro

COCÂRLĂ Pavel, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

DRAGNEV Demir, doctor habilitat, profesor universitar, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie, Ministerul Educaţiei, Culturii şi Cercetării, e-mail: demir.dragnev@gmail.com

DRAGNEV Emil, doctor, conferenţiar universitar, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: dragnev@gmail.com

DRECIN D. Mihai, doctor, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Relaţii Internaţionale şi Ştiinţe ale Comunicării, Universitatea Oradea, e-mail: drecin_mihai@yahoo.com

EMILCIUC Andrei, doctor, cercetător ştiinţific superior, Institutul de Istorie, Ministerul Educaţiei, Culturii şi Cercetării, e-mail: emilan@live.com

ENCIU Nicoale, doctor habilitat, conferenţiar universitar, Institutul de Istorie, Ministerul Educaţiei, Culturii şi Cercetării, e-mail: nicolae.enciu5@gmail.com

EȚCO Diana, doctor, cercetător științific superior, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: e-mail: eskodiana@yahoo.com

FELEA Alina, doctor, cercetător științific superior, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: afelea44@gmail.ru

FRUMOSU (DARII) Elena, doctorand, director, Arhiva Națională a Republicii Moldova, e-mail: frumosu.e@gmail.com

FUȘTEI Nicolae, doctor, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com

GHERASIM Cristina, doctor, cercetător științific, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: gherasimcristina14@gmail.com

GOLBAN Petru, doctorand, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: golbanpetru@gmail.com

GUMENÂI Ion, doctor habilitat, conferențiar universitar, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: gumenai@gmail.com

LAZĂR Daniel, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, e-mail: dn_lazar@yahoo.com

LEŞCU Anatolie, doctor, conferențiar universitar, Academia Militară a Forţelor Armate „Alexandru cel Bun", e-mail: lescuanatol@yahoo.com

LEŞCU Artur, doctor, lector universitar, Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport, e-mail: arturlescu@gmail.com

MATVEEV Sergiu, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: sssmatveev@yahoo.com

MELINTI Maxim, preot, doctor, lector universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: mmelinti@yahoo.com

MISCHEVCA Vlad, doctor, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: miskewka@yahoo.fr

MOISA Gabriel, doctor, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Relații Internaționale și Științe ale Comunicării, Universitatea Oradea, e-mail: gabimoisa@hotmail.com

MOȘIN Octavian, preot, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: mosin.octavian@gmail.com

NICULIȚĂ Ion, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: ion_ niculitsa@yahoo.com

PONOMAREV Alexandr, doctor, cercetător științific coordonator, Arhiva Centrală de Stat a Ucrainei, e-mail: mihalych1878@gmail.com

POP Ioan-Aurel, doctor, profesor universitar, academician, Academia Română, Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, e-mail: i_a_pop@yahoo.com

POȘTARENCU Dinu, doctor, cercetător științific, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: dpostarencu@yahoo.com

PRISAC Lidia, doctor, cercetător științific, Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: lidiaprisac@yahoo.com

ROTARU Liliana, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: lilianaefrim@gmail.com

SAVA Igor, doctor, conferențiar universitar, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău, e-mail: igorsava.upc@gmail.com

SCLIFOS Eugen-Tudor, doctor, cercetător științific superior, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: tudor.scl@gmail.com.

SUVEICA Svetlana, doctor, conferențiar universitar, Institute of History, University of Regensburg, e-mail: ssuveica@gmail.com

ȘAROV Igor, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: igorsarov@yahoo.com

ȘIPOȘ Sorin, doctor, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Relații Internaționale și Științe ale Comunicării, Universitatea din Oradea, e-mail: sorin.sipos@yahoo.com

ȘEVCENCO Ruslan, doctor, expert, Institutul de Politică Eficientă, e-mail: rsevcenco@gmail.com

ȘIȘCANU Ion, doctor habilitat, profesor universitar, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail:

TENTIUC Ion, doctor, conferențiar universitar, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, e-mail: ion_tentiuc@yahoo.com

TOMULEȚ Valentin, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro

UNGUREANU Constantin, doctor habilitat, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, e-mail: ungureanucos@yahoo.com

VĂCARU Silviu, doctor, cercetător științific I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași, România, e-mail: silviuvacaru.is@gmail.com

XENOFONTOV Ion Valer, doctor, lector universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova; cercetător științific coordonator, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan", e-mail: ionx2005@yahoo.com

ZAHARIUC Petronel, doctor, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, e-mail: zahariuc@uaic.ro

ZANOCI Aurel, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, e-mail: azanoci@gmail.com

F.E.-P. „Tipografia Centrală”
MD-2068, Republica Moldova, mun. Chişinău, str. Florilor 1